ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

4 (56) 2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (56) квітень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена 100-річчю з дня народження Олеся Терентійовича Гончара, Великого українця, світоча української нації, пейзажиста, лірика, письменника і публіциста, критика, громадського та державного діяча. Олесь Гончар – це людина високої честі, шляхетної вдачі і доброго серця. Він мужньо зносив удари долі й всіма силами прагнув захистити молоді таланти, що вливалися в літературні лави у шістдесяті – на початку сімдесятих років.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

МЕДИЧНІ НАУКИ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

CHEMICAL SCIENCES

BIOLOGICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL SCIENCES

AGRICULTURAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

MEDICAL SCIENCES

CULTURAL STUDIES

HISTORY OF ART

PEDAGOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

HISTORICAL SCIENCES

POLITICAL SCIENCES

SOCIAL COMMUNICATIONS

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

UDC 530.1

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF HIGH ENERGY PHYSICS

Obikhod T.V.
Institute for Nuclear Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine

The development of accelerator technology for new physical measurements is considered. The viability of the Standard Model in elementary particle physics has been confirmed thanks to the modern experimental measurements and problems that are not solved by this model are considered. Historical development of physical science from classical physics to the modern theory of D-branes and superstrings is presented. In parallel, the development of mathematical science from the geometry of Euclid to algebraic geometry and the theory of derived categories was studied. Within the framework of modern physics and mathematics, new theories are presented that solve the problems of the Standard Model.
Keywords: accelerator technique, Standard Model, elementary particle physics, development of physical and mathematical science, theory of D-branes and superstrings.

Introduction. The current development of science is connected with experimental achievements [1], that is, with the construction of new accelerators, and with the needs of new theoretical physics beyond the Standard Model (SM) [2]. The construction of the Large Hadron Collider (LHC) [3], on which it is planned to increase luminosity and energy (Fig. 1), as well as the planned construction of the International Linear Collider with energy of 500 GeV [4], other experimental constructions, is a vivid demonstration of the development of modern accelerating technology for the needs of the discovery of new particles beyond the SM [5].

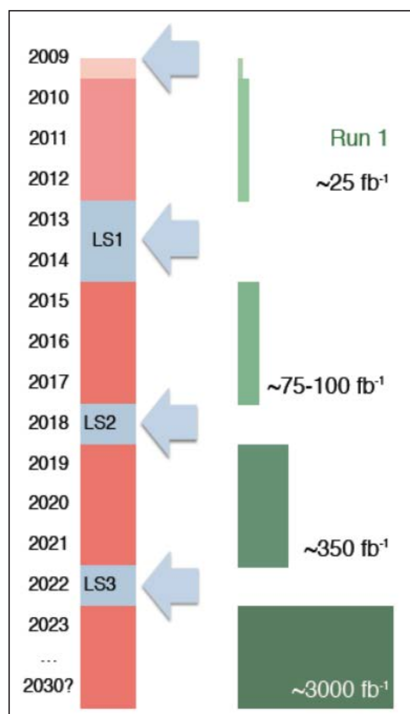

Fig. 1. Changes in the luminosity at the LHC

On the other hand, the problems of the SM inability to explain the dark matter, the problem of the hierarchy of interaction, the problem of the lack of clarity of the Higgs boson properties, and many other SM problems lead to the need for an experimental confirmation of new theoretical models beyond the SM theory: theory of D-branes and superstrings, supersymmetry, quantum gravity and so on [6]. Therefore, in order to find out further guidelines in physics, it is necessary to look at the situation from the side to understand the theoretical achievements for the further productive development of science.

Our article is devoted to the review of the development of modern physics from mathematical achievements to modern physical theories, causes and fundamental positions of modern theories, which can solve problems of Standard Model.

Development of mathematics and physics. If you look at the history of the development of mathematics and physics, then mathematics began its development much earlier. Algebraic geometry began its development from the geometry of Euclidean, which appeared about 300 years BC. Then, in 1637 year appeared analytical geometry, in the 18th century – complex algebra, in the 19th century – tensor calculus, in the early 20th century – differential forms. The modern mathematical structure is shown in Fig. 2.

Accordingly, in physics, the founder of classical mechanics was Galileo Galilei (early 17th century). Then classical mechanics passed the stages of theoretical mechanics (Euler, Lagrange, d'Alembert, Hamilton) in the 18th and 19th centuries. The mathematical apparatus of classical mechanics is the differential and integral calculus developed by Newton and Leibniz (17th-18th centuries). Classical mechanics has undergone several stages in its development, connected both with changes in sizes and with changes in speed, Fig. 3.

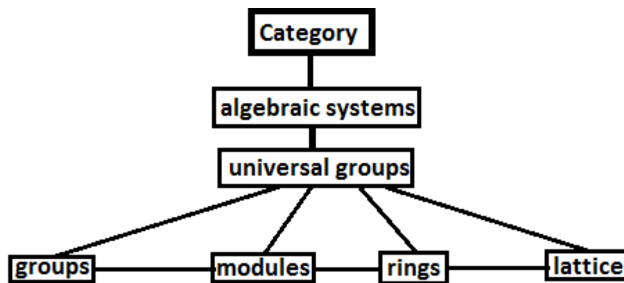

Fig. 2. The modern mathematical structure

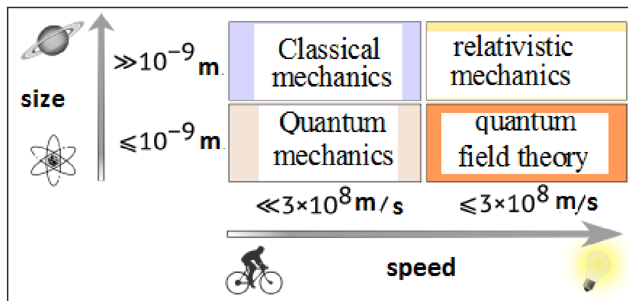

Fig. 3. Stages of the development of classical mechanics

Classical mechanics has somewhat in common with Maxwell's theory of electrodynamics (it was developed in 1862 y.), and relativistic mechanics is connected with the theory of relativity of Einstein (1915 y.). Quantum mechanics is described by the Schrödinger equation (1922–1929 y.), and quantum field theory was proposed by Yang and Mills (1954 y.) to describe elementary particles. Gell-Man classified elementary particles through group theory (1958 y.), and S. Weinberg, S. Gleeshaw and A. Salam proposed a unified theory of electroweak interaction of quarks and leptons (1968 y.). Thus, there is a gradual transition from large to small dimensions in physics and, accordingly, the transition to a new mathematical theory from ordinary equations to differential and integral, and then to the theory of groups. Thus, the SM was generally completed, and its main discoveries are as follows, Table 1.

Table 1

Steps for the discovery of SM particles

1897 y.	electron
1911 y.	nucleus
1930 y.	neutrino
1932 y.	neutron
1969 y.	quark
1983 y.	W, Z bosons
2012 y.	Higgs boson

1. Modern theoretical high-energy physics

SM model problems:

- hierarchy of interactions
- dark matter and dark energy
- radiative corrections to the mass of the Higgs boson
- CP asymmetry
- neutrino mass

led to the need of searches for new theories in high-energy physics. Modern high-energy physics is associated with the transition to very high energies (up to 14 TeV) and, accordingly, to small distances, up to 10-17 cm. The theory associated with such distances is the theory of D-brane and Superstrings (Green, Schwarz, Ramon, Nambu) [7], and the mathematical apparatus of such a theory is algebraic geometry and topological algebra, which uses the theory of derived categories. Analytical mechanics, based on the formulation of classical mechanics in the form of Lagrangian and Hamiltonian mechanics, can no longer be applied here, since we are dealing with very complex nonlinear equations that can not be solved by ordinary means. Symmetries acquire great importance in theoretical physics of high energies, including conformal symmetries, which are also associated with the searches for possible theories of quantum gravity for unification of all interactions: strong, electroweak and gravitational. In a 1997 article, which is now one of the most frequently cited in the history of physics, the theorist, Juan Maldasena, demonstrated mathematical equivalence between the conformal field theory and the gravitational space-time environment, with one additional spatial dimension [8]. Maldasena duality, the so-called AdS/CFT, binds the conformal field theory to the corresponding "anti-de Sitter space", which is connected with hologram. In AdS space there is a geometry different from the geometry of space-time in our universe, but the gravity works in AdS space as well as in our world. And since existing theories are not used in the middle of black holes (the paradox associated with the preservation of quantum information of the black hole), the solution of this paradox requires from physicists to find the quantum theory of gravity, from which the space – time picture arises at low energies, for example, outside of black holes. AdS/CFT provides a working example of quantum gravity, where everything is clearly defined. The hope lies in the fact that, based on the geometric structure, physicists will get a better idea of our Universe. Well-known physicist O. Polyakov, inspired by recent discoveries about the geometry of space, said: "There are many miracles – and, probably, we will find out why."

In the theory of strings, the graviton, as well as electrons, photons and other particles, are not pointy, but invisible tiny bands of energy or "strings" that vibrate differently. The interest to the string theory took off in the mid-1980s, when physicists realized that it gave a mathematically consistent description of quantum gravity. But five known versions of the theory of strings were "perturbative", that is, they broke in some regimes. Later, in 1995 y., physicist Edward Witten discovered a unified theory of all the theories of strings [9]. He found various indications that the theory of perturbative strings is united into a nonperturbative theory, which he called M-theory. Another explosion occurred two years after 1995 y. Physicist Juan Maldasena discovered AdS/CFT correspondence, which gives a complete definition of the M-theory for the spase-time geometries in AdS. This duality forces spase-time geometries in AdS to flex differently than our Universe. The 16,000 articles quoted by Maldasena over the past 20 years are mainly aimed at fulfilling of these calculations in order to understand AdS/CFT and quantum gravity.

Conclusions. We live in an interesting time of new discoveries, accompanied by new powerful experimental installations and new theories such as Theory of Everything. Of course, new discoveries are just around the corner. At the LHC accelerator, both technological improvements and experimental measurements related to the search for new physics beyond the Standard Model are constantly being carried out: the searches for Kaluza-Klein partners, microscopic black holes, superparticles, the extended Higgs boson sector, etc. Indirect or incomplete experimental data on the B meson decays, the top-quark interaction with the Higgs boson, the properties of the Higgs boson indicate the presence of deviations from the SM. "Ask – and they will give you, seek – and find, knock – and you will be opened," is written in the Holy Gospel of Matthew. We are on the threshold of great discoveries.

References:

1. URL: https://home.cern/about/experiments.
2. Lykken J.D. (2010). Beyond the Standard Model // CERN Yellow Report. CERN. P. 101–109. arXiv:1005.1676.
3. Giudice Gian Francesco (2010). A Zeptospace Odyssey: A Journey into the Physics of the LHC. Oxford University Press, Oxford, 288 p.
4. Komamiya S. (2016). International Linear Collider, Latest Status towards Realization. Proceedings of IPAC2016, Busan, Korea, p. 1–5.
5. Virdee T.S. Beyond the standard model of particle physics// Philos Trans A Math Phys Eng Sci. – 2016. – Aug 28. – 374(2075).
6. Gell-Mann M., Ramond P. and Slansky R. (1979). Supergravity// eds. P. van Nieuwenhuizen and D.Z. Freedman (North-Holland, Amsterdam), 315 p.
7. Green Michael B., Schwarz John H., Witten Edward. (1988). Superstring Theory: Volume 1, Introduction. Cambridge University Press, 470 p.
8. Maldacena Juan M. The Large N Limit of Superconformal Field Theories and Supergravity // Adv. Theor. Math. Phys. 1998. – 2. – P. 231–252.
9. Witten Edward. Five-branes And M-Theory On An Orbifold // Nucl.Phys. – 1996. – B463. – P. 383–397.

Обіход Т.В.
Інститут ядерних досліджень Національної академії наук України

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФІЗИКИ ВИСОКИХ ЕНЕРГІЙ

Анотація
Розглянуто розвиток прискорювальної техніки задля нових фізичних вимірювань. Підтверджено життєздатність Стандартної Моделі в фізиці елементарних частинок завдяки сучасним експериментальним вимірам і розглянуто проблеми, які не вирішуються цією моделлю. Наведено історичний розвиток фізичної науки від класичної фізики до сучасної теорії D-бран і суперструн. Паралельно вивчався розвиток математичної науки від геометрії Евкліда до алгебричної геометрії і теорії похідних категорій. В рамках сучасних фізико-математичних досягнень наводяться нові теорії, які вирішують проблеми Стандартної Моделі.
Ключові слова: прискорювальна техніка, Стандартна Модель, фізика елементарних частинок, розвиток фізичної і математичної науки, теорія D-бран і суперструн.

Обиход Т.В.
Институт ядерных исследований Национальной академии Украины

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ФИЗИКИ ВЫСОКИХ ЭНЕРГИЙ

Аннотация
Рассмотрено развитие ускорительной техники для новых физических измерений. Подтверждена жизнеспособность Стандартной Модели в физике элементарных частиц благодаря современным экспериментальным измерениям и рассмотрены проблемы, которые не решаются этой моделью. Приведено историческое развитие физической науки от классической физики до современной теории D-бран и суперструн. Параллельно изучалось развитие математической науки от геометрии Евклида к алгебраической геометрии и теории производных категорий. В рамках современных физико-математических достижений приводятся новые теории, которые решают проблемы Стандартной модели.
Ключевые слова: ускорительная техника, Стандартная Модель, физика элементарных частиц, развитие физической и математической науки, теория D-бран и суперструн.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

UDC 624.012.82

ANALYSIS OF THE EFFECT OF ECCENTRICITY ON THE MAGNITUDE OF THE DESTRUCTIVE FORCE OF MASONRY

Klymenko I.V., Dovgan A.D., Grynyova I.I., Cherednychenko S.P.
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

In the laboratory of the OSACEA the full-scale tests to study the effect of different types of damage to the bearing capacity were conducted. 15 samples were modeled and tested, with three types of damages, which changed at three levels. Selected types of damage that affect bearing capacity most. In the COMPEX software complex, the three-factor ES model was modeled. Based on the three-factor model ES received three two-factor form with different eccentricities x_3 = 1, 0 and 1.
Keywords: load carrying capacity, methods for assessing residual bearing capacity, damaged stone structures, experimental-statistical model, computational experiment .

Formulation of the problem. The number of physically obsolete buildings and structures with operational damage and defects is constantly increasing. In addition, when reconstructing with the change in the designation and conditions of operation of buildings and structures, the load often exceeds those taken at designing. The problem of estimating the residual bearing capacity and reliability of elements of stone structures arose long and intensively in connection with aging (physical and moral wear) of buildings and structures. Attention has recently been focused on the revaluation of fixed assets, which should conduct a technical inspection of buildings, structures and equipment in order to determine their actual technical condition.

Analysis of recent researches and publications. The current DBN V.2.6-162: 2010 [1] requires the calculation of damaged stone elements, taking into account the non-linearity of deformation. This method is the most accurate, since it corresponds to the actual physical model of the masonry work as a non-uniform material. Most of the work on the study of noncentrally compressed elements is devoted to the consideration of such issues as determining the load bearing capacity and strength of the elements, the influence of various factors such as the type of bandage joints, corrosion, the shape of the cross section, the flexibility of elements, reinforcement, different modes of load on the characteristics of the strength of masonry structures. In works by Klymenko I.V. [2; 3] it is emphasized, that currently work on identifying and forecasting technical condition of structures and buildings carried out intuitively and requires more detailed study.

Selection of previously unsettled parts of the general problem. Over time, bearing capacity, reliability and residual life of stone structures are reduced due to accumulation of damage, or the appearance of one or more defects. For example, due to fires, the appearance and development of cracks, the destruction of masonry, etc. To prevent the destruction of structures and accidents, it is necessary to have information on the impact of various types of damage on the residual bearing capacity.

The purpose of the article. On the basis of the field experiment and numerical analysis to investigate the residual load bearing capacity on the basis of comparison of the obtained data, both theoretical and practical research, to establish the most influential on various types of damage to the bearing capacity of structures damaged during the operation process. Assessment of the bearing capacity of damaged structures on the basis of analysis of their stress-strain state.

Presentation of the main material. Before conducting simulations in the program complex COMPEX in the laboratory of OSACEA, in-person experiments [4] on the examination of the bearing capacity of damaged stone pillars were conducted. To determine the bearing capacity of stone pillars with different types of damage an experiment was conducted on a 15-point three-factor symmetric plan (Table 1). As significant input factors, the following are defined:

– angle of inclination of the front of the damage $X_1(\theta)$ = 22.5±22.5 degrees;

– depth of damage X_2(a) = 80±80 mm;

– relative eccentricity $X_3(e_0/h)$ = 0.125±0.125.

The transition to the dimensionless normalized variables 1 hi +1 is performed according to the following formula: $x_i = (X_i - X_{oi}) / \Delta X_i$.

Testing of samples of brick pillars with simulated different damage showed (Fig. 1) that the damaging load varies in a fairly wide range R_u = 1.33/76.7 kN. Also, the dependence of various damages in samples on the size and location of the application of destructive force was revealed.

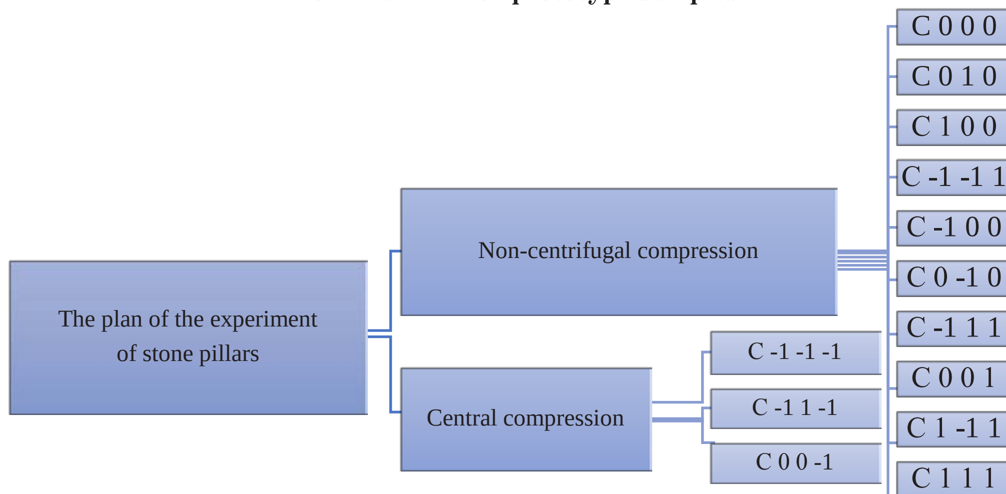
For the analysis of the influence of each of the factors, experimental-statistical model (ES model) [5] was constructed based on the experimental data obtained, which is adequate for the experiment with the statistic error $s_e[\ln\{R_u\}]$ = 0.45, with 7 statistically significant coefficients.

$$\ln\{R_u\} = 4.075 + 0.497x_1 - 0.721x_1^2 + 0.634x_1x_2 \pm 0x1x_3 - 1.008x_2 \pm 0x_2^2 \pm 0x_2x_3 - 0.239x_3 - 0.374x_3^2 \quad (1)$$

The ES model describes the complete field of destructive force with extreme parameters:

Table 1

Nomenclature of prototype samples

the maximum **Ru.**max = 168,7 tf at the factor levels $_1$= −0.095, x_2= −1, x_3= −0.320; minimum **Ru.**min = 1,8 tf at − x_1= −1, x_2=x_3= +1.

In view of the fact that the first two factors (x_1 and x_2) reflect the existing damage in the operating columns, further analysis should be carried out when the eccentricity changes (x_3). Three three-factor types (2) with different eccentricities x_3 = −1, 0 and +1 have been obtained on the basis of the three-factor ES model.

$$Y = b_0 + b_i \cdot x_i + b_{ii} \cdot x_i^2 + b_{ij} \cdot x_{ij} \qquad (2)$$

The fig. 2 shows diagrams constructed on the model (2), in the form of a two-factor field moving along the eccentricity scale X_3. The assessment

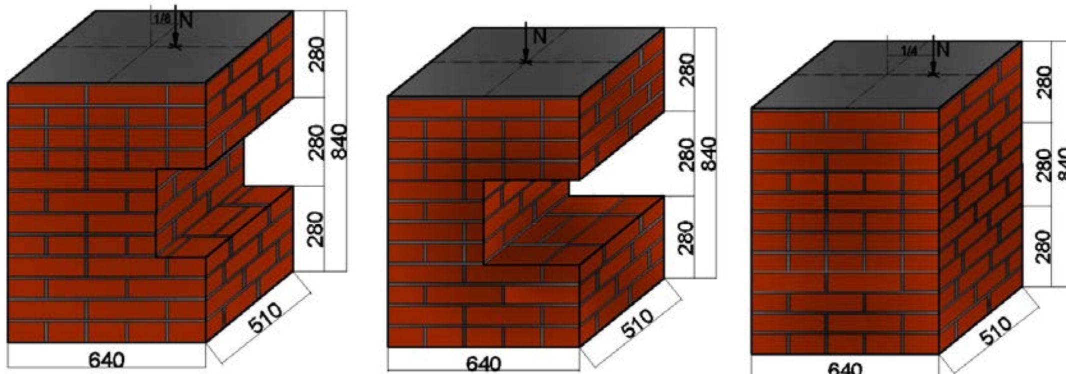
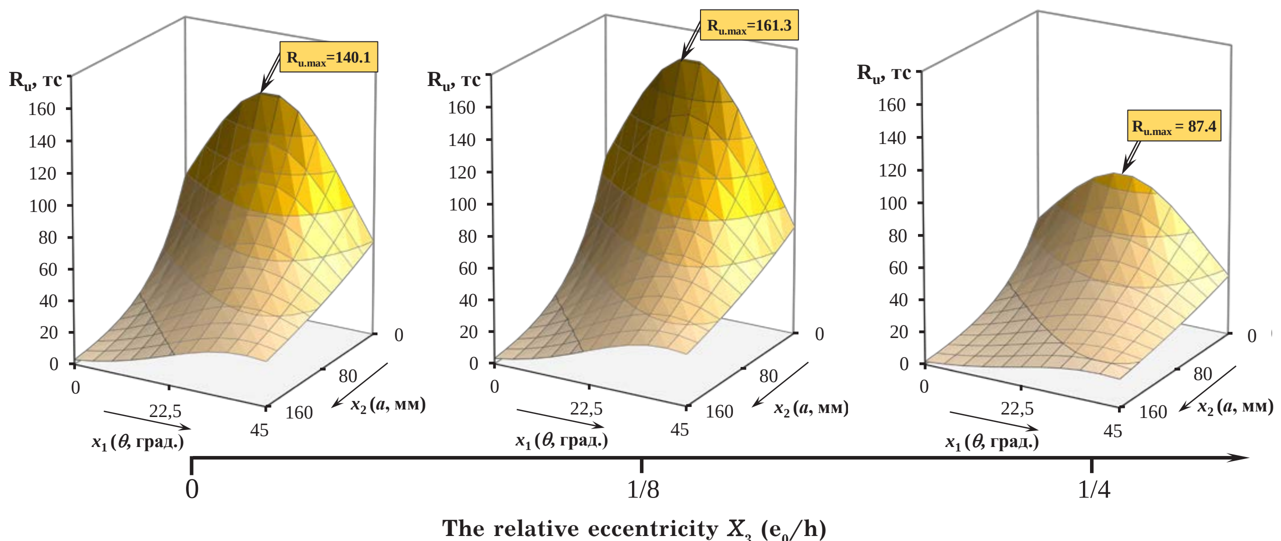

Fig. 1. Diagram of simulation of damaged sample-pillar

The relative eccentricity X_3 (e_0/h)

Fig. 2. Influence of the angle of inclination of the front (X_1) and depth (X_2) on the bearing capacity of the stone pillars (R_u, tf), depending on the eccentricity

of the degree and direction of the impact of this factor is better to use by generalizing indicators. The change in the properties of composites within a field is estimated by its absolute $\Delta\{R_u\} = R_{u.max} - R_{u.min}$ and the relative increment $\delta\{R_u\} = R_{u.max}/R_{u.min}$.

Analysis of these diagrams allows us to conclude:

– when applying the load in the center of the pillar, the masonry can withstand Ru = 140.1 kN with an angle of inclination of the damage front of 22.5 degrees;

– when displacing the point of application of the load in the direction of the main level, the destructive force is not significantly, but increases by 21.2 tf, while the effect of the impact of various types of damage does not change. It should be noted that in the eccentricity of $X_3 = 1/8$, in the masonry, for the most part, vertical cracks appear;

– with further increase of eccentricity to the maximum level (X3 = 1/4) in the laying of a stone pillar surely there are large voltages, because the boundary destructive power is rapidly decreasing. Compared to the average level of eccentricity, it is 1.84 times.

Conclusion. The analysis of the impact of various types of stone pile damage allowed us to conclude that when increasing eccentricity to the maximum level, the destructive force is rapidly decreasing, and when the load is applied in the center, the masonry can withstand Ru = 140.1 kN with an inclination angle of the damage front of 22.5 degrees.

References:

1. ДСТУ-Н Б В. 1.2-18:2016. Настанова щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінки їх технічного стану / Мінрегіонбуд України. – К., 2017. – 45 с.
2. Клименко Є.В. Оцінювання технічного стану кам'яних будівель та споруд / Є.В. Клименко, С.А. Шепітько // Строительство, материаловедение, машиностроение: сб. науч. тр. – Днепропетровск: Приднепров. гос. акад. стр-ва и архитектуры, 2003. – Вып. 25. – С. 141–145.
3. Клименко Є.В. Технічні проблеми керування залишковим ресурсом об'єктів культурної спадщини / Є.В. Клименко // Збереження історичної забудови центра Одеси шляхом включення до основного списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Матеріали III і IV конференцій. – Одеса: ОДАБА, 2016. – С. 68–74.
4. Гриньова І.І. Методика проведення експериментального дослідження напружено-деформованого стану пошкоджених кам'яних стовпів / І.І. Гриньова // Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури. – Одеса: ОДАБА, 2017. – Вип. 67. – С. 20–26.
5. Klymenko I.V., Dovgan A.D., Grynyova I.I. Experimental-statistical modeling of the work stone pills damaged in the operation process / I.V. Klymenko, A.D. Dovgan, I.I. Grynyova // Bulletin Of The Odessa State Academy Of Civil Engineering And Architecture – Odesa: OSACEA, 2018. – Issue. 70. – P. 60–68.

Клименко Є.В., Довгань О.Д., Гриньова І.І., Чередниченко С.П.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕКСЦЕНТРИСИТЕТУ НА ВЕЛИЧИНУ РУЙНУЮЧОЇ СИЛИ КАМ'ЯНОЇ КЛАДКИ

Анотація
У лабораторії ОДАБА проведено натурні випробування для вивчення впливу різних видів пошкоджень на несучу здатність. Було змодельовано і випробувано 15 зразків, з 3 видами пошкоджень, які змінюються на 3-ох рівнях. Обрані види пошкоджень, які впливають на несучу здатність найбільше. У програмному комплексі COMPEX була змодельована трьохфакторна ЕС-модель. На основі трьох факторної ЕС-моделі отримано три двофакторного виду з різними ексцентриситетами x_3 = 1, 0 і 1.
Ключові слова: несуча здатність, методи оцінки залишкової несучої здатності, пошкоджені кам'яні конструкції, експериментально-статистична модель, обчислювальний експеримент.

Клименко Е.В., Довгань А.Д., Гринева И.И., Чередниченко С.П.
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ЭКСЦЕНТРИСИТЕТА НА ВЕЛИЧИНУ РАЗРУШАЮЩЕЙ СИЛЫ КАМЕННОЙ КЛАДКИ

Аннотация
В лаборатории ОГАСА проведены натурные испытания для изучения влияния разных видов повреждений на несущую способность. Было смоделировано и испытано 15 образцов, с 3 видами повреждений, которые изменяются на 3-ех уровнях. Выбраны виды повреждений, которые влияют на несущую способность больше всего. В программном комплексе COMPEX была смоделирована трехфакторная ЕС-модель. На основе трехфакторной ЕС-модели получено три двухфакторного вида с различными эксцентриситетами x_3= 1, 0 и 1.
Ключевые слова: несущая способность, методы оценки остаточной несущей способности, поврежденные каменные конструкции, экспериментально-статистическая модель, вычислительный эксперимент.

УДК 004.93,629.7

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ОСОБЫХ ТОЧЕК С ЦЕЛЬЮ УЛУЧШЕНИЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ И ДЕТЕКТИРОВАНИЯ НАВИГАЦИОННЫХ СИГНАЛОВ

Мариношенко А.П., Пикенин А.А.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского

Предлагается подход, для автономного управления полетом беспилотных авиационных комплексов (БАК). В статье рассматривается проблема автоматического распознавания воздушных целей, основанная на цифровой фильтрации потокового видео, а также на вопросах формирования видовых признаков. Рассматривается задача распознавания наземных и воздушных навигационных сигналов на основе анализа потокового видео с применением методов распознавания образов, а также разработка системы наведения с использованием автоматической идентификации и детектирования движущихся воздушных и мобильных стационарных наземных ориентиров с использованием дескрипторов объектов видовых признаков. Приведен алгоритм работы метода особых точек и построена соответствующая архитектура системы мониторинга навигационных сигналов.

Ключевые слова: распознавания образов, беспилотный летательный аппарат, особые точки, дескрипторы, система технического зрения.

Введение. В наше время, исследование и развитие беспилотных авиационной систем ведутся более чем 78 странах мира. Среди лидеров в производстве таких систем стоит отметить США, Израиль, Канаду, Великобритания и Австралия. При разработке автономных беспилотных авиационных систем важной задачей является их автоматическое ориентирование, позиционирование и навигация в околоземном пространстве. Например, техническая карта производства, развития и исследования беспилотных авиационных систем (БАС) США [1] составленная на 2005–2030 года выносит на первый план решение навигационной задачи БАС на первое место в рейтинге исследований.

Проблема достижения заданной позиции в пространстве играет важную роль в исследовании возможностей БАС. Одним из направлений использования БАС является применение беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) в составе смешанных групп, включающих пилотируемые и беспилотные летательные аппараты, или в составе автономно функционирующих, но согласовано управляемых БПЛА. Как показано в работах [2–6] групповое согласованное применение БПЛА может существенно повысить производительность процессов наблюдения, таких как разведка, поиск объектов, аэрофотосъемка, промышленный и экологический мониторинг и пр.

Существенную роль в решении задачи навигации и ориентации группы играет визуальная информация, получаемая от систем технического зрения установленных на борту каждого агента группы [2]. Не смотря на развитость методов и алгоритмов в теории распознавания образов не существует на данный момент не одного универсального метода, который смог бы обеспечить точное определение координат агентов внутри группы.

Сегодня хорошо известны методы для связи и синхронизации действий группы беспилотных летательных аппаратов это есть методы, основанные на радиолокационных принципах такие как реперные радио маяки (триангуляция), глобальны позиционные системы. Но не один с методов не может обеспечить точную навигацию группы без участия внешней первичной информации только средствами бортовой электроники. Такая ситуация связана с большим количеством помех, которым подвержены такие системы.

Стоит отметить, опираясь на работы [1–3], *проблема*, связанная с обеспечением точности позиционирования, остаются актуальной и неразрешённой полной мерой. Для решения навигационной задачи управления группой БПЛА необходимо сформируется средний уровень управления, который будет включать в себя методы обработки информации, полученной от визуальных датчиков, теорию распознавания образов и тематическую классификацию навигационных сигналов. Под классификацией полученной информации подразумевается двойственная задача – это отслеживание, идентификация и детектирование наземных объектов с целью построения траектории полёта группы [6; 9]. Вторая задача является схожей с перовой, но связана с отслеживанием, идентификацией и детектированием мобильных воздушных объектов для формирования управления в группе.

Создание среднего уровня управления подразумевает собой некоторую подсистему или модуль управления, который отслеживает, идентифицирует, а также детектирует как наземные объекты, так и мобильные воздушные объекты для формирования управляющих сигналов.

Постановка задания. Целью работы разработка системы наведения на цель (воздушный или наземный навигационный ориентир) для реализации полёта БПЛА автономно или в составе группы. Причиной такого явления есть локальность методов теории распознавания образов, которые используются в составе систем технического зрения. Для осуществления полёта БПЛА в формации (группе) система наведения должна быть основана на принципах автономной работы и выполнять идентификацию, детектирование навигационных воздушных подвижных и наземных мобильных навигационных ориентиров посредствам дескрипторов видовых признаков, которые заложены в картографической базе данных.

Решение задачи. Основная трудность при разработке такой системы и алгоритма, который бы обеспечил отслеживание, идентифика-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

цию и детектирование заключается в том, что сопоставленные кадры существенно различаются вследствие различных условий съемки. Во избежание таких проблем нужно либо выбирать точки, вносящие вклад в характеристику, либо, ещё лучше, выделять некоторые особые (ключевые) точки и сравнивать их. Суть предлагаемого подхода состоит в том, что мы заменяем объект некоторой его моделью – набором его ключевых точек. Остается еще один неразрешенный вопрос, – каким образом определять, какая ключевая точка одного изображения соответствует ключевой точке другого изображения. Применение детектора позволяет определить только координаты особых точек, а они на каждом изображении разные. Тут в дело и вступают дескрипторы. Дескриптор – это идентификатор ключевой точки, выделяющий её из остальной массы особых точек в текущем кадре.

Структурная схема блока наведения. Построения среднего уровня управления потребует создание такого сегмента (подсистемы управления). Для решения поставленной задачи был разработан блок управления «система наведения». Структурная схема блока построена таким образом, что позволяет решить две подзадачи наведения БПЛА по наземных стационарным воздушным ориентира и мобильным подвижным воздушным объектам представлена на рисунке 1.

В состав системы наведения входят оптический датчик (ОД) размещённый на поворотном устройстве (ПУ). ОД передает потоковое видео или фото наблюдаемой сцены (земной поверхности и пространства перед БПЛА) на вычислительную систему (ВС), которая идентифицирует, детектирует и дешифрует наземные стационарные и подвижные воздушные объекты на основе сформированных дескрипторов этих объектов в навигационной базе данных. В ВС заложен алгоритм расчёта угловых координат выделенных объектов, после расчёта угловых координат ВС передает управляющие сигналы на автопилот.

Наземные стационарные навигационные ориентиры

Под наземными стационарными ориентирами подразумеваются образы наземных объектов. Стоит разделить наземные ориентиры на две группы: первая группа наземные ориентиры на высоте полёта не выше 1,5 км (точечные, площадные, линейные), вторая группа полёт на высоте выше 1,5 км. Если полёт выполняется на высоте не выше 1,5 км точечные и линейные наземные ориентиры являются базисом построения кривой полёта в силу своей высокой различимости.

Точечные наземные ориентиры имеют особый вид и форму это связано с их небольшими размерами. Точечные наземные ориентиры представлены на рисунке 2.

Такими ориентирами могут служить перекрестки, строения, вершины, маяки, прожекторы и даже дымовые шашки или искусственно созданные такие как конусы или круги определённого цвета радиусом до 1 м.

Линейные ориентиры имеют при небольшой ширине большую протяженность. Внешний вид таких ориентиров показан на рисунке 3.

Среди таких ориентиров стоит отметить наиважнейшие: реки, каналы, горные хребты, берега морей и океанов, дороги.

Площадной ориентир занимает большую поверхности Земли и выделяется на ландшафте своим особым контуром. Площадные ориентиры представлены на рисунке 4.

Особо важными ориентирами для построения траектории полёта есть площадные ориентиры – это населенные пункты, озера, железнодорожные узлы, леса.

Главными отличительными признаками для наземных ориентиров, становится их качество наблюдения с точки зрения БПЛА. Их дальность и степень видимости. БПЛА должен точно распознать место и легко его найти на подстилающийся земной поверхности. Ориентиры могут значительно выделяться на местности, а могут быть малозаметными, нехарактерными. Надежными ориентирами являются большие объекты –

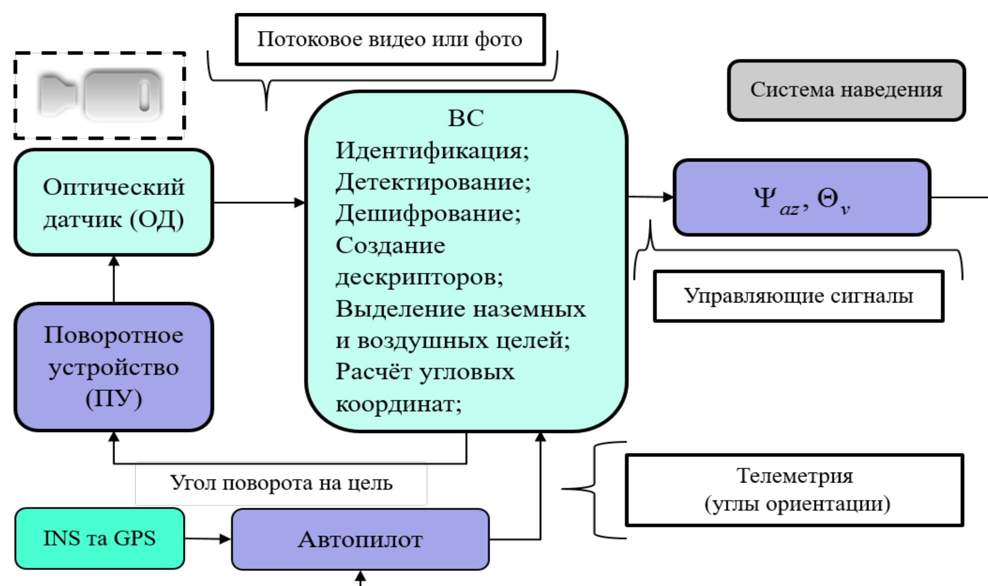

Рис. 1. Структурная схема блока наведения

Рис. 2. Точечные наземные ориентиры

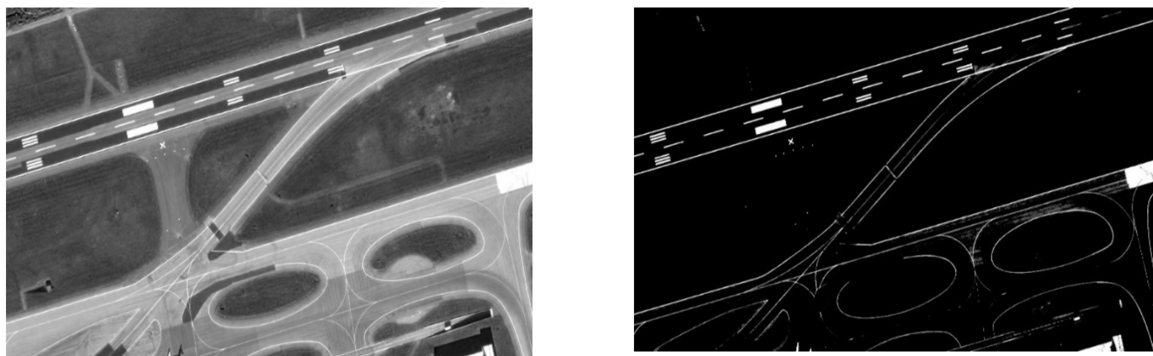

Рис. 3. Линейные наземные ориентиры

Рис. 4. Площадные наземные ориентиры

поселки, реки, озера, шоссейные дороги по степным просторам.

Основная трудность при разработке такого метода и алгоритма который бы обеспечил отслеживание, идентификацию и детектирование заключается в том, что сопоставленные кадры (текущий и эталонный образ имеющийся в бортовой памяти) существенно различаются вследствие различных условий съемки (пространственное положение БПЛА, ракурс, бортовые и атмосферные помехи, время суток т. д.).

Есть определенные методы для сравнения изображений, основанные на сопоставлении знаний об изображении в целом. Тогда задача сравнения изображений сводится к задаче сравнения их характеристик. Но эти методы работают только в идеальных ситуациях. Причины все те же: появление новых объектов на изображении, перекрытие одних объектов другими, шумы, изменения масштаба, положения объекта на изображении, положения камеры в трехмерном пространстве, освещения, аффинные преобразования и т.д.

Для анализа таких проблем нужно либо выбирать точки, вносящие вклад в характеристику, либо, ещё лучше, выделять некоторые особые (ключевые) точки и сравнивать их. Здесь мы подошли к идее сопоставления изображений по ключевым точкам. Суть состоит в том, что мы заменяем изображение некоторой моделью – набором его ключевых точек.

Ключевой точкой будем считать такую точку, которая имеет некие признаки, существенно отличающие ее, от основной массы точек. Например, это могут быть края линий, небольшие круги, резкие перепады освещенности, углы и т.д. Предполагая, что ключевые точки присутствуют на образце всегда, можно поиск образца свести к поиску на сцене ключевых точек образца. А по-

скольку ключевые точки сильно отличаются от основной массы точек, то их число будет существенно меньше, чем общее число точек образца.

Детектором будем называть метод извлечения ключевых точек из изображения. Детектор должен обеспечивать инвариантность нахождения одних и тех же особых точек относительно преобразований изображений.

Остается еще один неразрешенный вопрос, каким образом определять, какая ключевая точка одного изображения соответствует ключевой точке другого изображения. Применение детектора позволяет определить только координаты особых точек, а они на каждом изображении разные. Тут в дело и вступают дескрипторы. Дескриптор – идентификатор ключевой точки, выделяющий её из остальной массы особых точек. В свою очередь, дескрипторы должны обеспечивать инвариантность нахождения соответствия между особыми точками относительно преобразований изображений.

В итоге получим следующую схему решения задачи сопоставления изображений:

1. На изображениях выделяются ключевые точки и их дескрипторы.
2. По совпадению дескрипторов выделяются соответствующие друг другу ключевые точки.
3. На основе набора совпавших ключевых точек строится модель преобразования изображений, с помощью которого из одного изображения можно получить другое.

Особые точки наземных стационарных навигационных ориентиров

Теория распознавания образов имеет большой набор методов и алгоритмов отслеживания, идентификации и детектирования наземных стационарных объектов. Самыми эффективными методами отслеживания, идентификации и детектирования наземных ориентиров, есть методы, производящие сравнение эталонной информации (база данных известных навигационных объектов) с наблюдаем сценой в реальном масштабе времени.

Среди таких алгоритмов стоит отметить алгоритм SURF [6] (Speeded-Up Robust Features) на основании которого решаются две задачи – первая задача представляет собой поиск особых точек в видео потоке, а вторая задача на основе полученных точек создаются дескрипторы объектов, которые инвариантных к масштабу и вращению исходных кадров видео потока. Это значит, что описание ключевой точки будет одинаково, даже если образец (навигационный объект) изменит размер и будет повернут. Кроме того, сам поиск ключевых точек также должен обладать инвариантностью, таким образом, чтобы повёрнутый объект сцены имел тот же набор ключевых точек, что и образец.

Метод определяет особые точки с помощью матрицы Гессе. Детерминант матрицы Гессе достигает экстремума в точках максимального изменения градиента яркости. Он хорошо детектирует пятна, углы и края линий.

Гессиан инвариантен относительно вращения. Но не инвариантен масштабу. Поэтому SURF использует разномасштабные фильтры для нахождения гессианов.

Для каждой ключевой точки считается направление максимального изменения яркости (градиент) и масштаба, взятый из *scale*-коэффициента матрицы Гессе. Градиент в точке вычисляется с помощью фильтров Хаара.

После нахождения ключевых точек SURF формирует их дескрипторы. Дескриптор представляет собой набор из 64 (либо 128) чисел для каждой ключевой точки. Эти числа отображают направление градиента вокруг ключевой точки. Поскольку ключевая точка представляет собой максимум гессиана, то это гарантирует, что в окрестности точки должны быть участки с разными градиентами. Таким образом, обеспечивается дисперсия (различие) дескрипторов для разных ключевых точек.

Направление градиента окрестностей ключевой точки считается относительно направления градиента вокруг точки в целом (по всей окрестности ключевой точки). Таким образом, достигается инвариантность дескриптора относительно вращения. Размер же области, на которой считается дескриптор, определяется масштабом матрицы Гессе, что обеспечивает инвариантность относительно масштаба. Направление градиента также считается с помощью фильтра Хаара. Пример нахождения и построения таких точек изображён на рисунке 5.

Нужно отметить, несмотря на то, что SURF используется для поиска объектов на изображении, он сам работает не с объектами. SURF никак

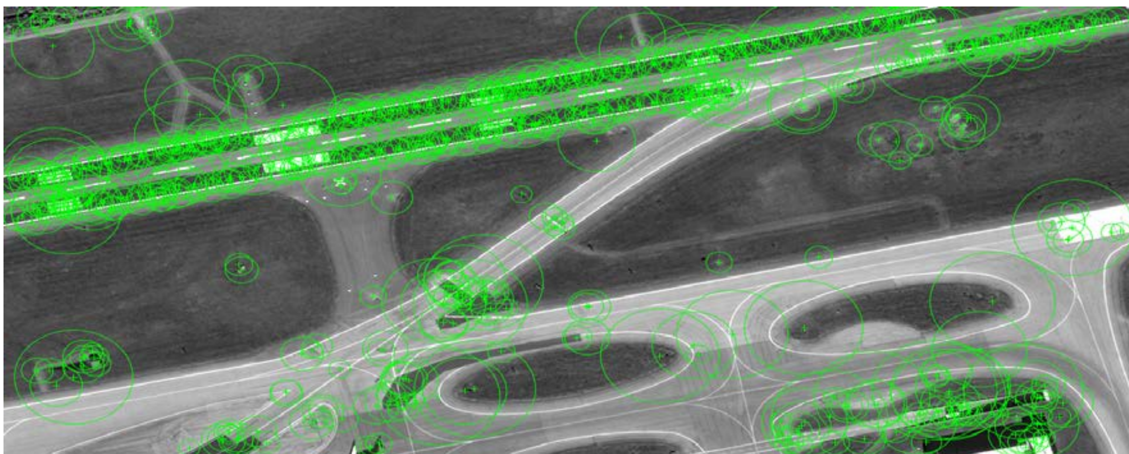

Рис. 5. Особые точки методом SURF

не выделяет объект из фона. Он рассматривает изображение как единое целое и ищет особенности этого изображения. При этом особенности могут быть как внутри объекта, так и на фоне, а также на точках границы объекта и фона. В связи с этим метод плохо работает для объектов простой формы и без ярко выраженной текстуры. Внутри таких объектов метод скорее всего не найдёт особых точек. Точки будут найдены либо на границе объекта с фоном, либо вообще только на фоне. А это приведёт к тому, что объект не сможет быть распознан в другом изображении, на другом фоне.

Обратим ваше внимание на то, что, навигационные ориентиры, есть объекты на земной поверхности, но алгоритм SURF ищет особые точки и сравнивает с эталонной базой дескрипторов особых точек, а значит сформированный навигационный ориентир это есть сгруппированный дескриптор особых точек. На рисунке 6 представлены такие ориентиры – дескрипторы. База данных навигационных ориентиров состоит из дескрипторов навигационных ориентиров.

Особые точки малоразмерных мобильных воздушных ориентиров

Отметим сходство с поиском наземных стационарных ориентиров для поиска воздушных мобильных ориентиров в кадре камеры нужно сформировать дескрипторную модель особых точек модели БПЛА и на последующем видео ряде проводить поиск уже сформированного дескриптора БПЛА. Дескриптор БПЛА который находиться в базе данных навигационных объектов методом SIFT изображён на рисунке 7. Для проверки работоспособности алгоритма SURF на мобильных подвижных воздушных объектах таких как БПЛА также была построена дескрипторная модель рисунок 8.

Подробное описание алгоритма SIFT можно найти в [7]. SIFT полностью инвариантный аффинным преобразованиям алгоритм сопоставления изображений должен охватывать все шесть аффинных параметров. Метод SIFT охватывает 4 параметра путем нормализации вращений, смещений и моделирования всех масштабов от текущего кадра, и комплексного дескриптора в памяти. В рамках данной задачи нас интересуют малоразмерные быстро движущиеся объекты, такие как БПЛА.

Для отслеживания геометрического центра БПЛА в кадре нужно объединить два метода SIFT и SURF. После дескрипторных матриц двух алгоритмов получен комплексный дескриптор объекта БПЛА. Координаты геометрического центра объекта в кадре можно рассчитать непосредственно за положением идентифицированной комплексной модели БПЛА на протяжении видеоряда. Такой подход обеспечит отсеивание неинформативных зон метода SIFT и найденных ложных точек метода SURF. Поиск геометрического центра по отслеженной дескрипторной модели БПЛА в кадре сводиться к простым подходам: методу наименьших квадратов (аппроксимации облака координат в сегменте кадра) плотности особых точек в дескрипторе или методу скользящего среднего это позволит существенно сократить объёмы вычисления, что существенно важно при работе в реальном времени. Для простоты вычислений кадр был разбит на четыре сегмента результаты работы алгоритма изображён на рисунок 9.

Признание. Эта работа была поддержана грантом для научных исследований № 0115U002524, UA.

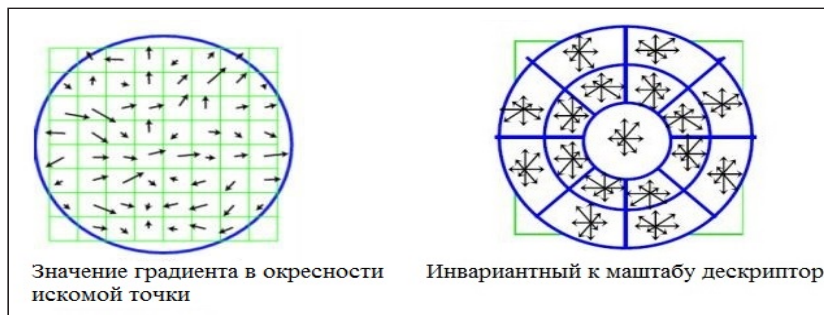

Рис. 6. Дескриптор линейного навигационного ориентира

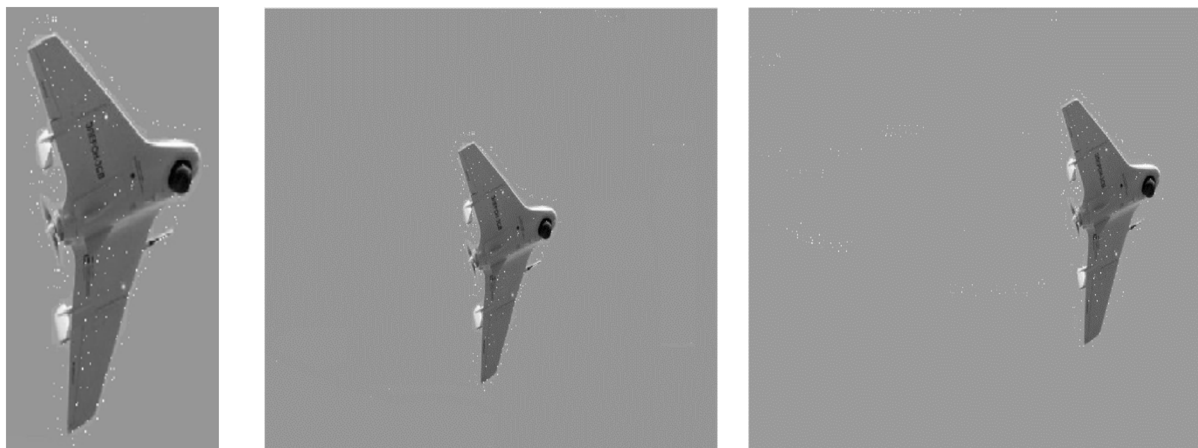

Рис. 7. Прообраз дескриптора ключевых точек объекта алгоритмом SIFT

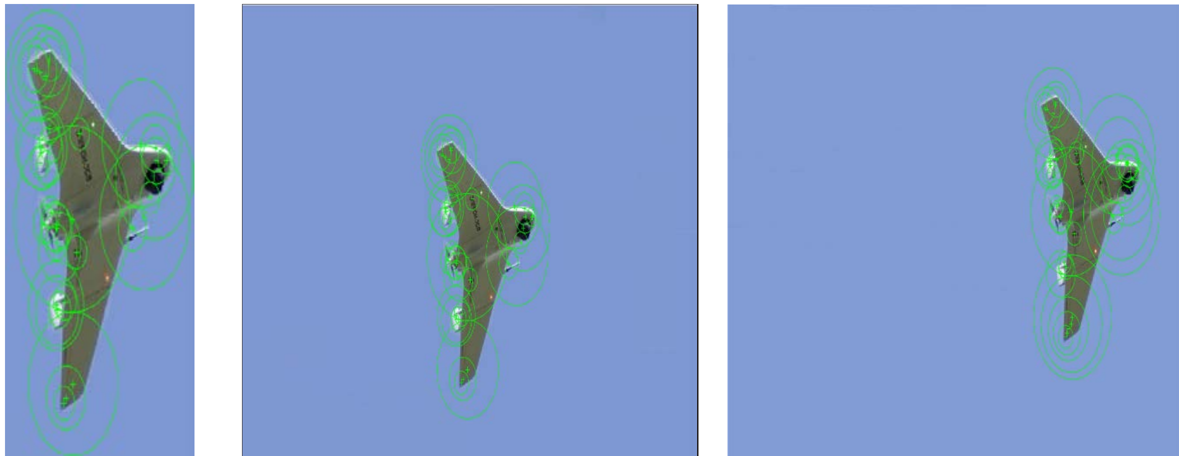

Рис. 8. Прообраз дескриптора ключевых точек объекта алгоритмом SURF

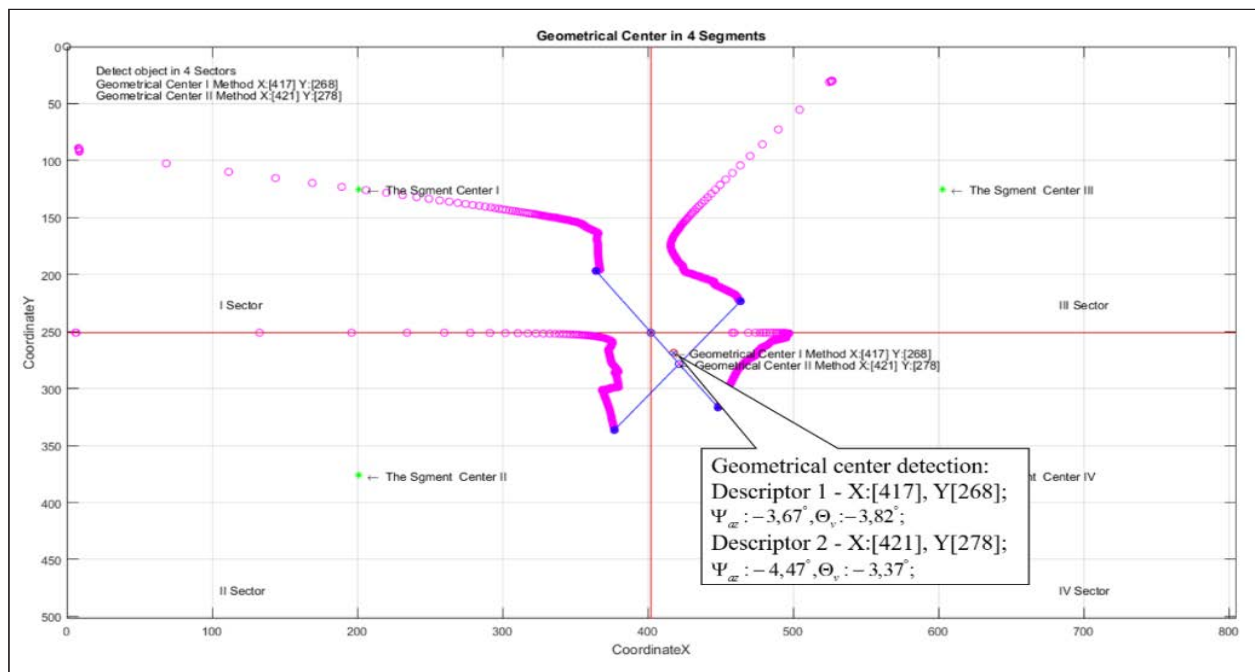

Рис. 9. Нахождение геометрического центра искомого подвижного навигационного ориентира БПЛА

Выводы. В данной работе был предложен подход к решению навигационной задачи ориентации группы БПЛА посредствам системы технического зрения. Представлена и разработана структурная схема блока наведения БПЛА которая базируется на теории распознавания образов. Предложен алгоритм нахождения воздушных подвижных и мобильных стационарных навигационных сигналов, в основание которого заложено формирование дескрипторов объектов видовых признаков по особым точкам. Алгоритм наведения позволяет идентифицировать и детектировать их положение навигационных сигналов по информации от оптического датчика.

Список литературы:

1. Unmanned aircraft systems (UAS) roadmap 2005–2030.
2. Soleymani T. Behavior-Based Acceleration Commanded Formation Flight Control / T. Soleymani, F. Saghafi // International Conference on Control, Automation and Systems 2010 Oct. 27-30, in KINTEX, Gyeonggi-do, Korea. 2010.
3. Das A.K. A Vision-Based Formation Control Framework / A.K. Das, R. Fierro, V. Kumar, J.P. Ostrowski, J. Spletzer // IEEE Transaction on Robotics and Automation, Vol. 18, № 5, 2002.
4. Hammer J. Investigating Virtual Structure Based Control Strategies for Spacecraft Formation Maneuvers / G. Piper, O. Thorp and J. Watkins // AIAA Guidance, Navigation, and Control Conference and Exhibit, Providence, Rhode Island, 2004.
5. Gosiewski Z. UAV Autonomous Formation Flight Experiment with Virtual Leader Control Structure / Z. Gosiewski, L. Ambroziak // Solid State Phenomena, Vol. 198, p. 254–259, 2013.
6. Marynoshenko O. P. Algorithm for formation flight of unmanned aerial vehicles / POLSKIE TOWARZYSTWO MECHANIKI TEORETYCZNEJ I STOSOWANEJ, MECHANIKA WLOTNICTWIE/ O.P. Marynoshenko, R. Głębocki // TOM 1, ML-XVII 2016. P. 103–111. ISBN 978-83-932107-8-7.

7. Bay H. Speeded-Up Robust Features (SURF) / H. Bay, A. Ess, T. Tuytelaars, L.V. Gool // Pro eedings of the 9th European Conferen e on Computer Vision. Springer LNCS. 2006. Vol. 3951. Pt. 1. P. 404–417.
8. Fazli S. Particle Filter Based Object Tracking with Sift and Color Feature / S. Fazli, H.M. Pour, H. Bouzari // Second International Conference on Machine Vision, p. 89–93 (2009).
9. Пікенін О.О. Реалізація польоту групи безпілотних літальних апаратів / О.О. Пікенін, О.П. Мариношенко, О.В. Прохорчук // Механіка гіроскопічних систем. КПІ ім. Ігоря Сікорського. Випуск № 31 за 2016 рік. С. 12–14.
10. Пікенін О.О. Алгоритм пошуку та ідентифікації опорних точок повітряних суден / О.О. Пікенін, О.П. Мариношенко, О.В. Прохорчук // Інформаційні системи, механіка та керування. КПІ ім. Ігоря Сікорського. Випуск № 14 за 2016 рік. С. 120–130.

Мариношенко О.П., Пікенін О.О.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ОСОБЛИВИХ ТОЧОК З МЕТОЮ ПОЛІПШЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ І ДЕТЕКТУВАННЯ НАВІГАЦІЙНИХ СИГНАЛІВ

Анотація
Пропонується підхід, для автономного керування польотом безпілотних авіаційних комплексів (БАК). В статті розглядається проблема автоматичного розпізнавання повітряних цілей, яка базується на цифрової фільтрації потокового відео, а також на питаннях формування видових ознак. Розглядається задача розпізнавання наземних та повітряних навігаційних сигналів на основі аналізу потокового відео з застосуванням методів розпізнавання образів, а також розробка системи наведення з використанням автоматичної ідентифікації та детектування рухомих повітряних та мобільних стаціонарних наземних орієнтирів з використанням дескрипторів об'єктів видових ознак. Наведено алгоритм роботи методу особливих точок та побудована відповідна архітектура системи моніторингу навігаційних сигналів.
Ключові слова: розпізнавання образів, безпілотне повітряне судно, особливі точки, дескриптори, система технічного зору.

Marynoshenko O.P., Pikenin O.O.
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

USING METHODS OF SPECIAL POINTS FOR IMPROVEMENT OF IDENTIFICATION AND DETECTION OF NAVIGATION SIGNALS

Summary
This paper proposes a leader following autonomous approach for UAV formation flight. This work is devoted to the development of a new system of search and identification unmanned aerial vehicle using a machine vision system. The task of recognition of ground and air navigation signals is observed. Such approach based on the analysis a video stream by using methods of images recognition. Also, the development of vision systems for automatic identification and detection of moving air and mobile stationary landmarks is carried. The vision system use object handles species range. The algorithm of the method of singular points is presented, their corresponding architecture are designed.
Keywords: image recognition, an unmanned aerial vehicle, the singular points, descriptors, vision system.

УДК 004.7

ДИНАМИЧЕСКАЯ ПРЕДМЕТНАЯ ОБЛАСТЬ: МОДЕЛИРОВАНИЕ, МЕТАПРОДУКЦИОННЫЙ ВЫВОД

Марьин С.А.
Харьковская государственная академия культуры

В статье рассматриваются особенности построения вывода с помощью множества многоуровневых метапродукционных правил. Отмечается, что противоречия в базе знаний – это неустранимое качество знаний. В статье приводится возможность частично избавиться от подобной проблемы на основе использования многоуровневых метапродукций. Кратко, исследован процесс применения метапродукций, введено новое понятие продукций-мониторов, проведен анализ ситуаций, в которых необходимо использование метапродукций.
Ключевые слова: продукция, метапродукция, продукция-монитор, вывод, тактовая частота метапродукций, интерпретатор, механизм вывода.

Постановка проблемы. В настоящее время использование интеллектуальных систем становиться все более актуальным. Для их реализации часто используют не обычные стандартные модели представления знаний, а более развитые и сложные. В статье исследуются особенности построения выводов на основе использования продукционной системы с многоуровневыми метапродукциями. Введено понятие продукций-мониторов. Кратко проведен анализ ситуаций требующих метапродукционного вмешательства.

Анализ последних исследований и публикаций. Решение задачи метапродукционного вывода в области искусственного интеллекта достаточно интересно и важно. Попытки решения подобных задач достаточно часто встречаются в научной литературе. Можно перечислить следующие источники [1; 4; 7].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Исследование особенностей построения вывода с применением метапродукций, а также построение вывода на многоуровневой метапродукционной модели находится на начальном этапе.

Формулирование целей статьи. Целью данной статьи является исследование проблемы построения непротиворечивых выводов в современных интеллектуальных системах на основе использования многоуровневой метапродукционной системы.

Изложение основного материала исследования. Задача метапродукционного управления заключается в моделировании динамики изменений знаний о некоторой предметной области. В нашем случае, такие изменения проявляются в исчезновении из текущего набора одних правил и/или появлении других. Такого рода поведение набора правил удобно описывается "порождающими" и "убивающими" продукциями, аналогичными семантическим продукциями. При этом, если семантические продукции задавали условия "рождения" и "смерти" некоторых отношений в сети, то метапродукции должны задавать условия "рождения" и "смерти" самих продукций.

Зададим общий вид метапродукции, по аналогии с семантическими продукциями:

$$R_i^{©} : \mathrm{IF}\,(S_i^{©}(t - \tau^{©}))\ \mathrm{THEN}\ R_k(t)$$

$$R_j^{©} : \mathrm{IF}\,(S_j^{©}(t - \tau^{©}))\ \mathrm{THEN}\ \bar{R}_k(t).$$

Очевидно, что τ' – тактовое время срабатывания метапродукций должно быть больше времени, в течение которого могут произойти изменения в самой сети. Однако отметим, что фиксированное τ' при решении задач реальной сложности выбрать невозможно. Это связано с непериодичностью или, в лучшем случае, с нестрогой периодичностью возникновения проблем вывода на продукциях нижнего уровня и, следовательно, введение жесткого, не изменяющегося τ' резко сократит область применения данной модели. Кроме того, сохранение времени вывода на продукциях в рамках τ' при использовании нескольких или даже одного уровня метапродукций представляется весьма проблематичным. Поэтому, в дальнейшем будем рассматривать τ' как некоторое системное время, которое равняется времени исполнения одного цикла интерпретатора. Соответственно, $\tau' = n\tau$, где n – положительное натуральное число. Роль временного такта, инициализирующего вывод, будут выполнять продукции особого типа, модифицирующие сигнальный участок рабочей памяти интерпретатора. Подробнее этот механизм будет рассмотрен ниже.

Поскольку, τ' для всех метапродукций одинаково, тогда запишем их в более простой форме:

$$(R_i', F_i') : \mathrm{IF}(S_i')\ \mathrm{THEN}\ R_k;$$

$$(R_j', F_j') : \mathrm{IF}(S_j')\ \mathrm{THEN}\ \bar{R}_k,$$

где до двоеточия в круглых скобках находится предусловие метапродукции, содержащее логическую переменную R', указывающую активность метапродукции и логическое выражение F', описывающее класс причины инициализации метапродукционного уровня; S' – условие применения ядра метапродукции, или дизъюнкция состояний набора продукций, определяющих "рождение" ("смерть") на следующем такте продукции R_k. Первая метапродукция представляет собой условие "рождения" (появления, активизации) в наборе продукций продукции R_k. Вторая метапродукция – условие "смерти" (исчезновения) в наборе продукций продукции R_k.

Приведенные метаправила в самой простой форме задают причинно-следственную связь между двумя последовательными состояниями набора правил. Следует отметить, что для первой метапродукции $S_i' = \bar{R}_k \wedge S_i'$. Это означает, что имеет смысл рассматривать условие "рождения" только для отсутствующей продукции. Анало-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

гично: $S'_j = R_k \wedge S'_j$. Последняя запись означает, что условие "смерти" можно рассматривать только для "живой" продукции. Рассмотрим пример метаправила:

$$(R'_1, F'_1): \text{IF}\,((R_2 \vee R_3 \wedge \bar{R}_4) \wedge R_1)\ \text{THEN}\ \bar{R}_1.$$

Эта метапродукция сработает, если она жива ($R'_1 = 1$) и предназначена для решения проблем класса F'_1. Ее можно проинтерпретировать следующим образом: правило R_1 исчезнет из набора правил, если на предыдущем такте в этом наборе присутствовало правило R_2, или присутствовало правило R_2 и отсутствовало правило R_4.

При моделировании более сложных объектов, может возникнуть ситуация, когда само множество метапродукций будет достаточно громоздким и потребуется искать способы управления метапродукциями. В этом случае имеет смысл, сохраняя единообразие подхода, ввести понятие метапродукции второго порядка, способной "порождать" ("убивать") метапродукцию (первого порядка). Например:

$$(R''_1, F''_1): \text{IF}\,(R_1^{©} \wedge R_2^{©})\ \text{THEN}\ \bar{R}_1^{©}$$

где в предусловии: R''_1 – метка метаправила второго уровня, а F''_1 – состояние процесса вывода метаправил первого уровня.

Аналогично можно рассматривать метапродукции n-го уровня, как правила, управляющие метапродукциями n-1-го уровня:

$$(R_i^n, F_i^n):\ \text{IF}\ (S_i^n)\ \text{THEN}\ R_k^{n-1},$$

$$(R_j^n, F_j^n):\ \text{IF}\ (S_j^n)\ \text{THEN}\ \bar{R}_k^{n-1},$$

где n – порядок метапродукции.

Фактически, уровни метапродукций, подобно уровням детализации, предоставляют средство абстрагирования сложности законов динамической предметной области. Следовательно, чем сложнее поведение моделируемого сетью объекта, тем больше уровней метаправил необходимо для его адекватного описания. Метапродукции самого верхнего уровня – статичны, т.е. набор активных продукций этого уровня не изменяется в процессе вывода.

Многослойная структура продукционной системы предъявляет дополнительные требования к механизмам вывода. Необходимо формальное средство, которое бы позволило регламентировать отношения между слоями модели. Кроме того, поскольку объем каждого продукционного уровня может достигать нескольких сотен правил, то очевидна необходимость использования гибкого, легко модифицируемого аппарата управления процессом выбора уровня вывода. В данной статье предлагается, в качестве такого средства использовать продукции-мониторы.

Принцип определения необходимости вывода на метапродукциях довольно прост. Если при интерпретации набора продукций некоторого уровня возникли проблемы, не разрешаемые в рамках этого уровня, тогда инициировать работу продукций/метапродукций уровнем выше. Оценка проблемы формируется с учетом двух аспектов: синтаксического и семантического. Информация, поступающая от интерпретатора, является источником для получения заключения о синтаксической составляющей проблемы. Кратко проанализируем ситуации, которые можно расценивать как несоответствующие нормальному функционированию продукционной системы:

1) в наборе активных продукций/метапродукций есть конфликтующие продукции/метапродукции;
2) изменения семантической сети носят циклический характер;
3) исчерпана максимально допустимая глубина вывода;
4) в наборе активных продукций/метапродукций нет ни одной применимой к текущему состоянию базы фактов (тупик).

Первая из указанных причин наиболее полно исследована специалистами по ИИ. Применение метапродукционной стратегии для ее разрешения можно считать традиционным. Семантические метапродукции позволяют избегать противоречий при выводе путем отключения части продукций. В результате действий совокупности метапродукций формируется бесконфликтный набор активных продукционных правил, т.е. фактически выбирается одна продукция из нескольких возможных.

Циклическое изменение элементов рабочей памяти (в нашем случае – это семантическая сеть), при решении определенного класса задач, (например, задач ориентированных на поиск цепочки преобразований, ведущей к некоторому целевому состоянию сети) не допустимо. Распознавание подобных проблем обычно возлагается на интерпретатор. Набор его функций пополняется с целью обеспечения средств доступа к информации о предыдущих шагах вывода (так называемая история вывода).

Следующая причина останова системы связана с существованием некоторого конечного числа шагов вывода. Если прошло определенное число тактов и не достигнуто целевое состояние, то, в таком случае, говорят о неспособности системы найти решение. Использование метапродукционных слоев, изменяющих текущий набор правил системы, дает возможность еще раз попытаться отыскать решение на основе нового, модифицированного набора семантических продукций.

Последняя синтаксически неразрешимая проблема связана с возникновением такого состояния семантической сети, когда ни одна активная продукция не может сработать, т.е. достигнуто одно из терминальных состояний. Если при этом системой не найдено решение, тогда такую ситуацию можно охарактеризовать как неудачу системы. В этом, как и в предыдущем случае, перестройка текущего активного набора продукций дает шанс продолжить поиск решения.

Задача правил-мониторов, при идентификации любой из указанных проблем интерпретатором, заключается в формировании сигнального элемента рабочей памяти и, соответственно, инициализации процесса вывода на метапродукционном уровне. Более того, в некоторых случаях, продукции-мониторы могут расширять возможности интерпретатора по идентификации проблем. Например, при отслеживании циклов, мониторы позволяют определять цикличность возникновения не только конкретного состояния сети, но и цикличность появления некоторого класса состояний.

Указанные выше ситуации, возникающие в процессе вывода, можно рассматривать с точ-

ки зрения траектории изменения состояний семантической сети (т.е. формы жизненного цикла моделируемого объекта). Цикл и линейная последовательность формализуют элементарные типы динамического поведения моделируемых объектов. Конфликты позволяют комбинировать эти элементарные типы путем обращения к метапродукционным уровням. Таким образом, метапродукции можно рассматривать как средство для моделирования динамики продукций присущей данной предметной области. Большее количество метапродукционных слоев позволяет моделировать более сложные формы траектории состояний системы.

Приведенный выше анализ причин, требующих метапродукционного вывода, коснулся только лишь их синтаксического аспекта. Теперь рассмотрим ситуации, когда семантика предметной области требует смены текущего набора продукций/метапродукций. Нужно отметить, что появление таких ситуаций наиболее характерно для тех задач, в которых продукции рассматриваются как операторы, изменяющие состояние предметной области. Причины возникновения подобных ситуаций кроются в сложной природе причинных связей и невозможности их полного учета на этапе формирования стратегии достижения цели.

Роль продукций-мониторов в процессе принятия решения заключается в определении ситуаций предметной области, при возникновении которых необходимо изменить текущий тип поведения или стратегию. Продемонстрируем ее на примере принятия решения спортсменом-марафонцем. Итак, пусть имеем интеллектуальную систему, перед которой стоит задача как можно быстрее достичь финишной черты. Процесс выбора стратегии поведения, для этого случая, предельно прост: бежать кратчайшим путем по направлению к цели (т.е. активизировать те продукционные правила, которые формализуют перемещение объекта к намеченной черте). Однако, следование выбранной линии поведения может оказаться невозможным из-за постепенного проявления тех причинно-следственных связей, которые не были учтены при первоначальном выборе способа достижения цели, но которые могут препятствовать ее достижению. Примерами подобных связей могут служить: "бег – быстрая трата энергии – голод – невозможность продолжать марафон", "бег – усиленное потоотделение – обезвоживание – невозможность продолжать марафон", "бег – усиленная работа мышц – повышение температуры тела – невозможность продолжать марафон" и т.д. Как действует в этом случае спортсмен-марафонец? Он корректирует свое поведение по ходу решения основной задачи. Если раньше марафонец строго следовал стратегии "бежать кратчайшим путем" и равнодушно пробегал мимо столиков с соками и продуктами расставленными по ходу трассы, то теперь он притормаживает у ближайшего столика, чтобы попить или поесть (т.е. продукционная модель описывающая его поведение должна пополнится правилами касающимися процессов принятия пищи). После того, как все мешающее быстрому достижению цели преодолено, марафонец возвращается к предыдущей модели поведения.

Таким образом, продукции-мониторы реализуют постоянный контроль над процессом решения задачи, отслеживая ситуации, которые препятствуют достижения цели, инициализируя вывод на метапродукциях с целью устранения этих препятствий.

Рассмотрим формальное представление продукций-мониторов. Их условная часть должна включать: 1) описание множества состояний семантической сети, требующих смены текущего набора продукций; 2) текущая оценка процесса вывода. Заключительная часть продукции предназначена для модификации текущей оценки процесса вывода.

Общий вид продукций-мониторов:

$$\text{IF } (S_i \wedge F_i') \text{ THEN } C_k';$$

$$\text{IF } (S_j \wedge F_j') \text{ THEN } \bar{C}_m'.$$

где условие применимости продукции представлено конъюнкцией некоторого состояния семантической сети (S_i,S_j) и текущего состояния процесса вывода (F_i, F_j). Первая продукция распознает ситуации, при которых проблема C_k' возникает, а вторая описывает закон устранения проблемы C_m'.

Отметим отсутствие логической переменной указывающей активность правила. Это связано с принципиальной невозможностью возникновения конфликтных ситуаций между продукциями-мониторами (естественно, речь идет только о синтаксических конфликтах, семантические вполне возможно будут иметь место). Из всей совокупности продукций-мониторов взаимозависимыми заключениями обладают пары продукций, включающие установку или снятие флага идентифицирующего определенный класс проблемы. Однако, условные части таких продукций не могут пересекаться, поскольку, установление флага предполагает его отсутствие на предыдущем шаге вывода, а отключение, соответственно его наличие в предыдущей оценке. Таким образом, возможность появления конфликтов между продукциями-мониторами полностью исключается.

Необходимость в разрешении конфликтов разного рода на этапе вывода присуща всем слоям метапродукционной модели. Следовательно, множество продукций-мониторов также как и семантические метапродукции имеет многоуровневую структуру. Однако разбиение их на слои отличается от метапродукционного. Как уже отмечалось выше, признаками, по которым определится уровень метапродукции, являются природа объектов, стоящих в условной и заключительной частях, принцип применения продукции. Если ориентироваться на такое основание деления, то окажется, что продукции-мониторы принадлежат сразу двум уровням (или можно говорить, что они располагаются "между" двумя уровнями).

Выводы. Таким образом, в статье были рассмотрены вопросы, связанные с построением вывода на основе многоуровневых метапродукций. Сделан анализ ситуаций, в которых необходимо метапродукционное вмешательство в процесс вывода. Кратко указаны отличия между синтаксическими и семантическими аспектами противоречий. Дана оценка интервала времени, через который необходимо запускать метапродукционные правила. Предложено использовать особый вид продукционных правил – правила-мониторы.

Список литературы:
1. Люгер Дж. Искусственный интеллект: стратеги и методы решения сложных проблем – М.: Изд дом «Вильямс», 2003. – 864 с.
2. Кихо Д. Создание искусственного интеллекта для игр. – М. Изд. дом «Вильямс», 2015. – 215 с.
3. Попов Э.В. Алгоритмические основы интеллектуальных роботов и искусственного интеллекта. – М.: Наука, 2003. – 455 с.
4. Саак А.Э. Информационные технологии управления// А.Э Саак, Е.В. Пахомов, В.Н. Тюшняков. – СПб.: Питер, 2013. – 320 с.
5. Варламов О. Эволюционные базы данных и знаний для адаптивного синтеза интеллектуальных систем. Миварное информационное пространство // О. Варламов. – М.: Радио и связь, 2002. – 288 с.
6. Джарратано Дж. Экспертные системы: принципы разработки и программирование // Дж. Джарратано, Г. Райли. – М.: ООО Изд. дом «Вильямс», 2007. – 1152 с.
7. Осипов Г.С. Методы искусственного интеллекта. – М.: Физматлит, 2011. – 296 с.

Мар'їн С.О.
Харківська державна академія культури

ДИНАМІЧНА ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТЬ: МОДЕЛЮВАННЯ, МЕТАПРОДУКЦІОННИЙ ВИСНОВОК

Анотація
У статті розглядаються особливості побудови виведення за допомогою багаторівневих метапродукціонних правил. Відзначається, що протиріччя в базі знань – це непереборне якість знань. У статті наводиться можливість частково позбутися від подібної проблеми на базі використання багаторівневих метапродукцій. Стисло досліджено процес застосування метапродукцій, введено нове поняття продукцій-моніторів, проведено аналіз ситуацій, в яких необхідно використання метапродукцій.
Ключові слова: продукція, метапродукція, семантична продукція, висновок, узагальнена семантична продукція, підстановлювальний узагальнення, ставлення узагальнення.

Marin S.A.
Kharkiv State Academy of Culture

DYNAMIC SUBJECT AREA: MODELING, METAPRODUCTION CONCLUSION

Summary
The article deals with the features of constructing output using multi-level meta-production rules. It is noted that the contradictions in the knowledge base are a quality of knowledge. The article gives an opportunity to partially get rid of this problem on the basis of using multilevel meta-products. Briefly, the process of using meta-products was explored, a new concept of monitor products was introduced, an analysis was made of situations in which the use of metaproducts.
Keywords: rule, metarule, monitor products, inference, clock frequency of metarule, interpreter, inference mechanism.

УДК 004.02

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ МЕТОДАМИ ЗНЕОСОБЛЕННЯ

Яковенко А.В., Любевич К.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Визначено сутність поняття захисту персональних даних, та знеособлення персональних даних. Досліджено законодавчі норми регулювання захисту персональних даних. Описано яким вимоги повинні відповідати методи знеособлення персональних даних. Розглянуто існуючі методи знеособлення персональних даних та проаналізовано їх переваги і недоліки. Запропоновано досконаліший метод знеособлення персональних даних з використанням ETL та хешування.

Ключові слова: персональні дані, захист інформації, знеособлення, захист персональних даних, хешування.

Постановка проблеми. З розвитком процесів інформатизації, створенням нових та інтеграцією існуючих медичних інформаційних систем, орієнтованих на полегшення роботи лікарів та обслуговування населення, все більше уваги приділяється організації обробки персональних даних (ПД).

Широкий вибір технологій дозволяє сучасній людині отримувати актуальну інформацію практично про все. Чим більше персональних даних людини міститься в інформаційному світі, тим більший можливий вплив на життя цієї людини, і відповідно, величина ризику порушення її прав. Активний розвиток відкритих інформаційних систем значно спрощують витік та інші форми незаконного доступу до персональних даних суб'єктів, що робить задачу забезпечення безпеки інформації від зовнішніх і внутрішніх загроз розкрадання, руйнування і/або модифікації особливо актуальною.

Особлива увага приділяється питанням захисту ПД в інформаційних системах. Одним із способів захисту, з точки зору законодавства, є знеособлення, оскільки дозволяє усунути об'єкт атаки.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» [1] – знеособлення персональних даних являє собою вилучення даних, що дозволяють ідентифікувати особистість.

Персональні дані – складають важливу частину інформаційного простору, що містить будь-яку інформацію, яка стосується прямо або побічно фізичних осіб – суб'єктів персональних даних [2].

До даних, за якими людина може бути ідентифікована, відносяться всі паспортні дані, а також деяка інша інформація:

– прізвище, ім'я та по батькові;
– вік або дата та місце народження;
– місце проживання;
– ідентифікаційний номер (код);
– соціальний статус;
– пільги відповідно до закону (одинокі матері, жінки з дітьми до трьох років, чорнобильці, неповнолітні, пенсіонери тощо);
– факт звернення по медичну допомогу, отримання медичної допомоги чи медичних послуг особою-пацієнтом, участь у клінічних дослідженнях лікарських засобів та інші.

Виділення таких даних в окрему підмножину обумовлено особливими вимогами до організації їх обробки, пов'язаними з можливістю нанесення шкоди суб'єктам ПД. Тому розвивається і вдосконалюється законодавча база, яка регламентує правила обробки ПД і реалізацію прав громадян на конфіденційність інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимоги до захисту в інформаційних системах, відповідно до законодавчих документів, враховують категорію і кількість ПД, специфіку вирішуваних завдань і ряд інших показників. Виконання цих вимог, як правило, пов'язане з істотними матеріальними і фінансовими витратами, викликаними необхідністю створення системи захисту, забезпеченням високої кваліфікації персоналу, отриманням дозвільних документів, що не завжди можливо для великого числа користувачів інформації.

Згідно з вимогами законодавства по знеособленим даними повинна бути відсутньою можливість відновити приналежність персональних даних суб'єкта персональних даних без використання додаткової інформації, до якої вони відносилися до знеособлення [3].

Знеособлення персональних даних повинно забезпечувати не тільки захист даних від несанкціонованого використання, але й можливість їх обробки, тобто данні після знеособлення повинні мати ряд властивостей, до яких відносяться [4]:

· Повнота – збереження всієї інформації про конкретних суб'єктів або груп суб'єктів.

· Структурованість – збереження структурних зв'язків між знеособленими даними конкретного суб'єкта, що відповідають зв'язкам до знеособлення.

· Релевантність – можливість виконання запитів на обробку персональних даних і отримання відповідей в єдиній семантичній формі.

· Семантична цілісність – збереження семантики персональних даних при їх знеособленні.

· Можливість застосування – можливість вирішення задач обробки персональних даних, оброблюваних в інформаційних системах персональних даних, без попереднього дезнеособлення всього обсягу записів про суб'єктів.

· Анонімність – неможливість однозначної ідентифікації суб'єктів даних, отриманих в результаті знеособлення, без застосування додаткової інформації.

Сучасні методи знеособлення персональних даних розвиваються у наступних напрямках:

– зменшення переліку оброблюваних відомостей;
– заміна частини відомостей ідентифікатором/ами;

– заміна чисельних значень мінімальним, середнім або максимальним значенням;

– пониження точності деяких відомостей;

– розмежування інформації та обробки в різних інформаційних системах.

Одним з найбільш актуальних методів знеособлення ПД варто виділити заміну частин ідентифікаторів, а також зниження рівня точності наданих відомостей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Багато з перерахованих методів не гарантують неможливість отримання персональної інформації (дезнеособлення) шляхом використання контексту обробки і даних, розміщених в інших системах, які можна пов'язати зі знеособленими, оскільки ці методи, як правило, зберігають зв'язок між різними даними, що відносяться до одного і того ж суб'єкту [5].

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження методів та алгоритмів знеособлення персональних даних суб'єкта персональних даних.

Виклад основного матеріалу. В роботі [6] запропоновано метод, що базується на хешуванні та декілька алгоритмів знеособлення та реідентифікації суб'єкту ПД в автоматизованих системах.

На рисунку 1 графічно представлений алгоритм знеособлення із застосуванням хеш-функції.

Метод застосування хешування для проведення процедури знеособлення БД, що містить персональні дані, полягає в тому, що в існуючій базі даних визначається, які ідентифікатори дозволяють однозначно визначити суб'єкта персональних даних. Далі здійснюється робота з полями, що містять такі ідентифікатори. Робота виконується циклічно для кожного запису БД. Створюється текстова змінна, яка включає значення однозначних ідентифікаторів, а потім значення і всіх інших ідентифікаторів цього запису. Вираховується хеш-значення даної змінної. Далі відбувається створення окремого файлу, куди послідовно переносяться всі однозначні ідентифікатори, при цьому кожна комірка, дані з якої будуть перенесені, або обнуляється або на вимогу користувача – накладається маска. Все це виконується та повторюється для всіх записів бази даних.

Із недоліків даного алгоритму наведеного в роботі [6] можна виділити наступні:

– запис значень однозначних ідентифікаторів на зовнішній носій – однозначні ідентифікатори повинні зберігатися тільки в захищеному середовищі та доступні для модифікації тільки авторизованим особам;

– проведення процедури хешування в тому ж місці де знаходяться вихідні дані для знеособлення.

Метод введення ідентифікаторів, що представлений у роботі [7] полягає в заміні частини відомостей (значень персональних даних) ідентифікаторами зі створенням таблиці (довідника) відповідності ідентифікаторів вихідними даними. Тобто після застосування даного методу єдина база (БД) розпадається на дві бази:

1) таблиця відповідності, в якій деякий набір ідентифікуючих фізичну особу (ФО) атрибутів однозначно зіставляється з деяким абстрактним атрибутом. Тобто для кожної ФО набір значущих атрибутів ідентифікації відповідає деякому службовому унікальному ідентифікатору. Причому обсяг цієї бази відповідає кількості ФО;

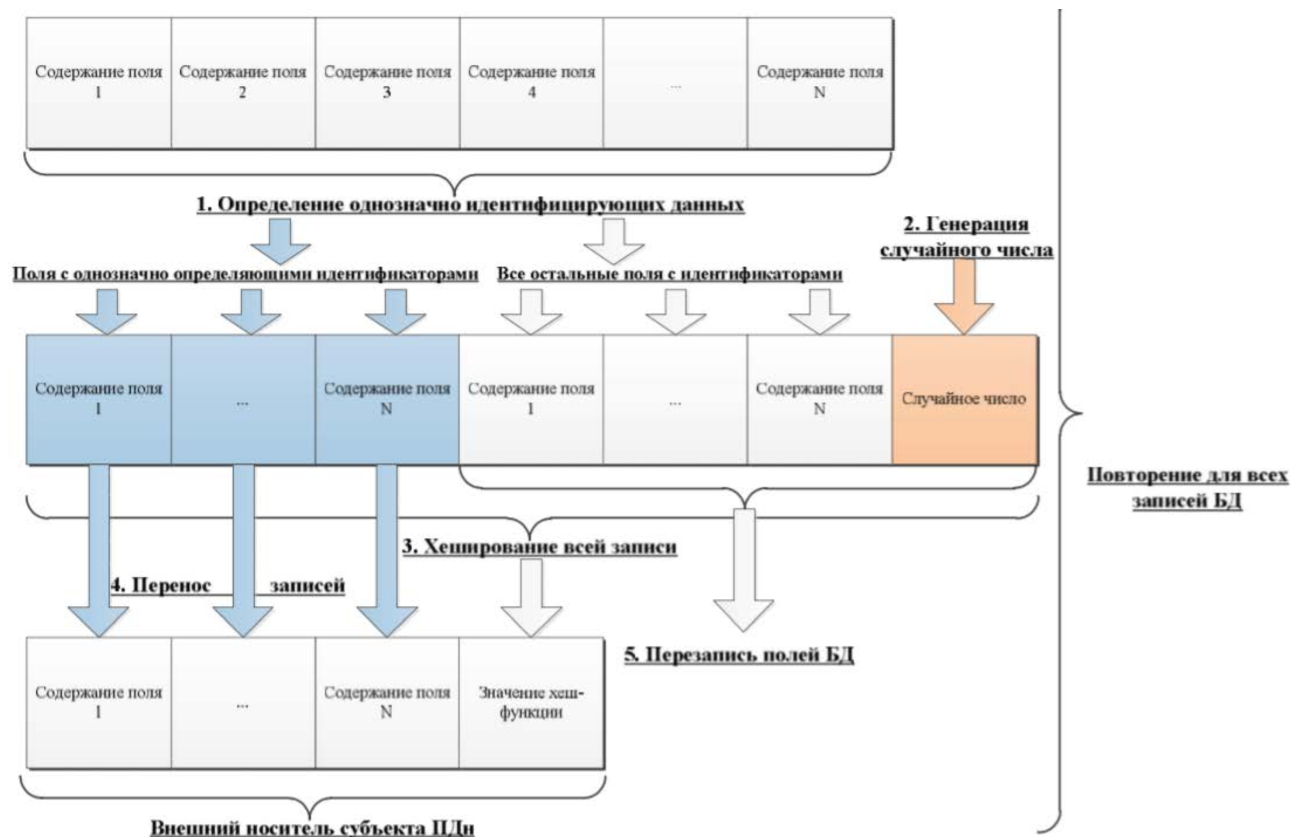

Рис. 1. Алгоритм знеособлення із застосуванням хеш-функції

Джерело: [6]

2) база інших даних, в якій певному службовому ідентифікатору (не унікальному, так як зустрічається в цій базі кілька разів) однозначно зіставляється набір інших даних – не значимі з точки зору ідентифікації, але визначають суть обробки. Причому обсяг цієї бази може набагато перевищувати значення попередньої бази [7].

Для прикладу, наведено шістьох осіб зі зміненими ПД та проведено знеособлення за методом введення ідентифікаторів (таблиця 1).

Таблиця 1

Прізвище	Місто	Вік	Стать	Діагноз
Іваненко	Київ	23	Ж	Ішемічна Хвороба
Петренко	Черкаси	25	Ч	Міокардит
Шевченко	Вінниця	27	Ж	Пролапс мітрального клапана
Франко	Київ	26	Ч	Стеноз гирла аорти
Чубенко	Одеса	29	Ч	Міокардит

Джерело: розроблено авторами

Ввівши ідентифікатор для атрибутів "Діагноз", "Місто" та створивши додаткові таблиці-довідники, дані будуть мати наступний вигляд:

Таблиця 2

Прізвище	Вік	Стать	Місто	Діагноз
Іваненко	23	Ж	1	1
Петренко	25	Ч	2	2
Шевченко	27	Ж	3	3
Франко	26	Ч	1	4
Чубенко	29	Ч	4	2

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Ідентифікатор	Місто
1	Київ
2	Черкаси
3	Вінниця
4	Одеса

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Ідентифікатор	Діагноз
1	Ішемічна Хвороба
2	Міокардит
3	Пролапс мітрального клапана
4	Стеноз гирла аорти

Джерело: розроблено авторами

Із опису реалізації даного алгоритму наведеного у роботі [7] недоліками є:

– не забезпечення властивості релевантності, так як в запиті і відповіді на запит змінюється вид атрибутів персональних даних, які були замінені ідентифікаторами;

– зберігання в записах зв'язок між атрибутами знеособлених даних;

– алгоритм доцільно застосовувати при невеликій кількості атрибутів і невеликому обсязі масиву персональних даних.

В основу методу перемішування, представленого у роботі [8] покладено перестановку окремих значень або груп значень атрибутів персональних даних в масиві ПД. Значення кожного атрибуту нумеруються і розбиваються на підмножини. Усередині кожної i-ї підмножини дані перемішуються шляхом циклічної перестановки (зсуву) на R_i позицій. Потім підмножини кожного j-го атрибуту також перемішуються шляхом циклічного зсуву на C_j.

Проте метод, наведений у роботі [8] має декілька недоліків:

– дані фактично знаходяться в тому ж місці і не змінюють свого складу, що при невеликій кількості атрибутів дозволить легко провести дезнеособлення;

– не виконуються властивості релевантності, структурованості, можливості застосування;

– стійкість до атак збільшується зі збільшенням обсягу масиву персональних даних.

Аналіз недоліків, що було виділено в розглянутих методах, дозволив розробити наступний підхід рис. 2.

Для організації збереження ПД доцільним стало використання підходу ETL (Extraction-Transformation-Load) [9] із трьома рівнями розділення відповідальності.

ETL – це комплекс методів, що реалізують процес перенесення вихідних даних з різних джерел в аналітичний додаток або сховище даних, що його підтримує.

· Вихідні дані розташовані в джерелах найрізноманітніших типів і форматів, створених в різних додатках, в той час як для вирішення завдань аналізу дані повинні бути перетворені в єдиний універсальний формат, який підтримується сховищем даних та аналітичним додатком.

· Дані в джерелах зазвичай надмірно деталізовані, тоді як для вирішення завдань аналізу в більшості випадків потрібні узагальнені дані.

· Вихідні дані, як правило містять різні фактори, які заважають їх коректному аналізу.

В якості алгоритму знеособлення можливим стало використання підходу з хешуванням, що описаний у роботі [6] з деяким доопрацюванням. Модифікація полягає у хешуванні цілісного кортежу ПД для кожного окремого запису в БД із розсекреченням тільки тих атрибутів, які однозначно не визначають приналежність даних певній фізичній особі. Таким чином у відкритий доступ попадуть тільки необхідні дані, проте залишається можливість дезнеособлення по обчисленому хеш-значенню.

Захищена база даних зберігає необроблені персональні дані користувачів (рис. 2). Клієнтом може бути будь-хто (оператор, інші сервери, що потребують дані для своїх потреб і т.д.), хто може запитувати персональні дані і отримувати їх в знеособленому вигляді. Сервер анонімізації виконує функцію проміжної ланки між клієнтом та захищеною БД. Він обробляє та знеособлює ПД перед тим як віддати їх для використання.

Висновки і пропозиції. Аналіз методів та алгоритмів знеособлення ПД дозволив виявити, що багато з перерахованих методів не гарантують неможливість отримання персональної інформації, оскільки ці методи, як правило, зберігають зв'язок між різними даними, що відносяться до одного і того ж суб'єкту.

Запропоновано підхід до вирішення проблеми знеособлення ПД, що дозволяє ефективно та прозоро виконати знеособлення персональних даних та виділити збереження персональних даних в окреме, захищене середовище.

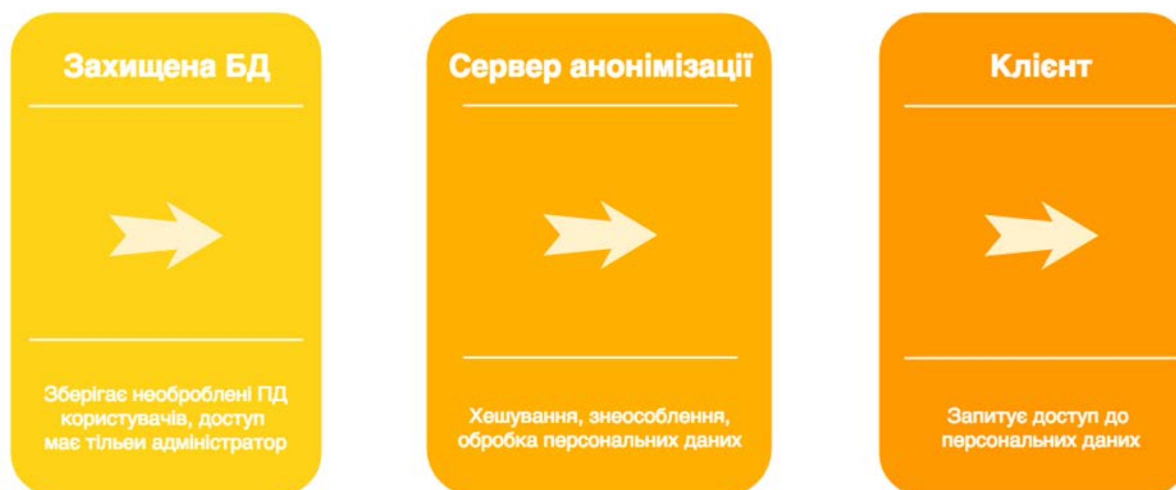

Рис. 2. Схема зберігання та обробки персональних даних

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Закон України «Про захист персональних даних» (2297-17 Редакція від 30.01.2018).
2. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти / М.В. Бем, І.М. Городиський, Г. Саттон, О.М. Родіоненко // Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник / М.В. Бем, І.М. Городиський, Г. Саттон, О.М. Родіоненко. – К: К.І.С., 2015. – С. 220.
3. McCallister E. Guide to Protecting the Confidentiality of Personally Identifiable Information (PII) / E. McCallister, T. Grance, K. Scarfone // Recomendations of the National Institute of Standards and Technology (NIST) U.S. – 2010. – C. 59.
4. Трифонова Ю.В. Возможности обезличивания персональных данных в системах, использующих реляционные базы данных / Ю.В. Трифонова, Р.Ф. Жаринов // Доклады ТУСУРа. – 2014. – № 2. – С. 188–194.
5. Саксонов Е.А. Процедура обезличивания персональных данных [Електронний ресурс] / Е.А. Саксонов, Р.В. Шередин. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://technomag.edu.ru/jour.
6. Волокитина Е.С. Метод и алгоритмы гарантированного обезличивания и реидентификации субъекта персональных данных в автоматизированных информационных системах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.19 "Методы и системы защиты информации, информационная безопасность" / Волокитина Евгения Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2013. – 24 с.
7. Мищенко Е.Ю. Количественный анализ процедуры обезличивания персональных данных. Метод введения идентификаторов / Е.Ю. Мищенко, А.Н. Соколов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Компьютерные технологии, управление, радиоэлектроника». – 2015. – № 3. – С. 18–25.
8. Карпова И.П. О реализации метода обезличивания персональных данных / И.П. Карпова // Вестник компьютерных и информационных технологий. – 2013. – № 6. – С. 56–60.
9. Lane A. Understanding and Selecting Data Masking: How It Works [Електронний ресурс] / Adrian Lane. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://securosis.com/blog/understanding-and-selecting-data-masking-how-it-works.

Яковенко А.В., Любевич К.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ЗАЩИТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ МЕТОДАМИ ОБЕЗЛИЧИВАНИЯ

Аннотация
Определены сущность понятия защиты персональных данных, и обезличивания персональных данных. Исследованы нормы регулирования защиты персональных данных. Описаны которым требования должны соответствовать методы обезличивания персональных данных. Рассмотрены существующие методы обезличивания персональных данных и проанализированы их преимущества и недостатки. Предложено более совершенный метод обезличивания персональных данных с использованием ETL и хеширования.

Ключевые слова: персональные данные, защита информации, обезличивание, защита персональных данных, хеширования.

Yakovenko A.V., Lyubevich K.A.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

PROTECTION OF PERSONAL DATA USING DEPERSONALIZATION

Summary
Determined the essence of the notion of protection of personal data, and depersonalization of personal data. The legislative norms of personal data protection regulation are investigated. Described what requirements should meet the methods of personal data depersonalization. Analyzed existing methods of depersonalization of personal data and their advantages and disadvantages. Proposed more advanced method of depersonalization of personal data using ETL and hashing.
Keywords: personal data, protection of information, depersonalization, protection of personal data, hashing.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 66.096.5

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ РУХУ РІДИНИ ПО ПОВЕРХНІ МЕХАНІЧНОГО ДИСПЕРГАТОРА

Манастирний М.М., Корнієнко Я.М., Любека А.М., Сачок Р.В., Мартинюк О.В.
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського

Для одержання твердих композитів із заданими властивостями при гранулюванні рідких гетерогенних систем найбільш доцільно застосовувати техніку псевдозрідження. Стійкість кінетики процесу гранулоутворення визначається способом введення рідкої фази. Найбільш частіше для введення рідкої гетерогенної фази застосовують механічний диспергатор. Розмір крапель рідкої фази які диспергують механічним диспергатором, визначають механізм утворення гранул, пошаровий або агломераційний у другому випадку відбувається неконтрольоване збільшення еквівалентного діаметру гранул яке призводить до зупинення процесу.
Ключові слова: диспергатор, розподілення, розпилення, псевдозрідження, зневоднення.

Постановка проблеми. Для одержання рівномірного розподілу рідини механічним диспергатором, в робочому об'ємі, необхідно провести математичний опис руху плівки по внутрішній та зовнішній поверхні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню роботи механічних диспергаторів велику увагу приділялось в роботах [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7] проте в них не розглядалось питання щодо збільшення об'ємної зони диспергування при відношенні відцентрової сили до сили тяжіння більш ніж $\frac{C}{G}$ ″ 2000.

Найбільш придатним для введення рідкої фази в шар при гранулоутворенні у псевдозрідженому шарі є механічний диспергатор.

Так в роботах [8; 9; 10; 11] приведені результати дослідження гуміново-мінеральних добрив при зневодненні та гранулюванні рідких гетерогенних систем в псевдозрідженому шарі із застосуванням механічного диспергатора.

Дослідження впливу конструктивних параметрів механічних диспергаторів проводилось в роботі [11].

Мета статті. Метою досліджень було визначення математичної моделі руху рідини по поверхні механічного диспергатора.

Виклад основного матеріалу. Експериментально встановлено, що найкраща рівномірність розподілення по довжині диспергатора досягається при застосуванні механічного диспергатора, рисунок 1.

Особливості конструкції диспергатора, що має форму зрізаного конуса з меншим діаметром ∅40 мм, більшим ∅80 мм, є наявність відбійних кілець 3 рисунок 1 між якими розташовані отвори 4 рисунок 1 ∅4,5 для відведення рідкої фази що рухається всередині механічного диспергатора. Окрім того на днищі диспергатора встановлені, ще 6 отворів ∅4,5 горизонтальна довжина робочої зони диспергатора L = 48 мм.

Досліди проводились при числі обертів n = 50 ÷ 90 · 1/с. Робочий розчин за допомогою трубки живлення 2 подається у внутрішню частину. За рахунок відцентрової сили формується плівка 5, що рухається в зону більшого діаметру внутрішньої поверхні.

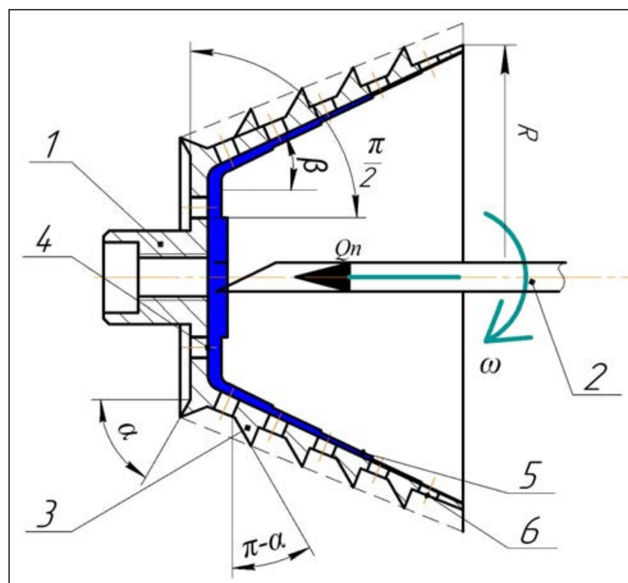

Рис. 1. Механічний диспергатор

Джерело: розроблено авторами

За рахунок отворів 6 на поверхні диспергатора відбувається часткове зрошення рідини в об'єм диспергування. Відбійні кільця 3 розривають джгути рідини, що за рахунок поверхневих сил натягу утворюються на зовнішній поверхні диспергатора.

Для оцінки роботи механічного диспергатора було проведено фотофіксацію внутрішньої та зовнішньої поверхні при питомій лінійній щільності зрошення:

$$\Gamma_{v,l} = \frac{Q_n}{3600\pi D_б L} = \frac{12,6}{3600 \cdot 3,14 \cdot 0,08 \cdot 0,048} = 0,29 \ (\frac{кг}{с \cdot м^2})$$

Q_n – загальні витати рідкої фази

$D_б$ – більший діаметр диспергатора, $D_б = 0,08 м$

L – робоча горизонтальна довжина диспергатора, м · L = 0,048 м.

Як видно з рисунка 2 безперервна плівка рідини існує тільки до початку зони розташування отворів в подальшому відбувалось відведення

частини рідини рух рідини продовжувався у вигляді струменів j_1, j_2, j_3 які оминули отвори до крайки диспергатора.

Рис. 2. Рух плівки у внутрішній частині диспергатора

Джерело: розроблено авторами

На зовнішній поверхні диспергатора рідина що виходить з отворів практично вся попадає на відбійні кільця з подальшим диспергуванням в навколишнє середовище рисунок 3.

Таким чином, початкові витрати рідкої фази розподіляються через отвори в конічному диспергаторі і додатково зрошуються за допомогою кілець 3.

Для опису руху плівки рідини використаємо рівняння [12].

Приймемо, що товщина шару рідини мала в порівнянні з розмірами диспергатора, а рух осисеметричний. За цих умов статичний тиск постійний по шару, складова швидкості υ_φ мала в порівнянні з складовою υ_ζ, направленою вздовж твірної циліндричної частини ротора, а складова υ_Θ мала в порівнянні з складовою υ_ε. Припустимо також, що частинка рухається по радіусу і ковзання рідини відносно поверхні барабану відсутнє. Тоді можна записати рівняння руху [12]:

$$\frac{\partial^2\xi}{\xi^2\partial\varphi^2}+\frac{\rho_1\omega^2\xi}{\mu_1}\sin^2\varphi_0=0 \tag{1}$$

З такими граничними умовами $\upsilon_\zeta=0$ на стінці $(\psi=0)$; $\frac{\partial\omega\xi}{\xi\partial\psi}=0$ на вільній поверхні $(\psi=\psi_1)$ Рішення рівняння 1 з урахуванням граничних умов приймає вигляд:

$$\upsilon_\zeta=\frac{\rho_1\omega^2}{\mu_1}\sin^2\varphi_0(\xi_1{}^3\psi_1\psi-\xi^3\frac{\psi^2}{2}) \tag{2}$$

де ω – кутова швидкість обертання диспергатора;

ξ – кутова координата на вільній поверхні.

Величина ψ_1 визначається з умови, що загальні витрати рідини в шарі дорівнює витраті рідини Q_i в барабані. [13]: Тоді:

$$Q_i=\int_0^{\psi_1}2\pi r\xi\upsilon_\xi d_\psi=\frac{2\pi\rho_1\omega^2\sin^3\varphi_0\psi_1{}^3}{3\mu_1} \tag{3}$$

Позначивши $\delta=\xi_1\psi_1$ і $R=\xi_1\sin\gamma$, отримаємо

А тоді по зонам, для кута $\frac{\neq}{2}$ на вертикальній стінці

$$Q_i=\frac{2\pi\rho_1\omega^2R_i{}^2\delta_i{}^3\sin\gamma}{3\mu_1} \tag{4}$$

З цього рівняння товщина плівки рідини, що рухається по внутрішній поверхні конічного диспергатора [13]:

$$\delta_i=\left(\frac{3\mu_1Q_i}{2\pi\rho_1\omega^2R_i{}^2\cdot\sin^2\gamma}\right)^{0,333} \tag{5}$$

Для знаходження товщини плівки в запропонованій конструкції механічного диспергатора, необхідно визначити об'ємні значення кількість рідини на відповідному радіусі рисунок 4.

$$Q_i=Q_n-\sum q_i \tag{6}$$

де Q_i – об'ємні витрати рідини для відповідного радіуса на внутрішній та зовнішній поверхні диспергатора м^3/с;

Q_n – початкові об'ємні витрати рідини, м^3/с;

q_i – витрати рідини в зовнішній робочий об'єм, визначався за значенням експериментальних часток по розподіленню [11].

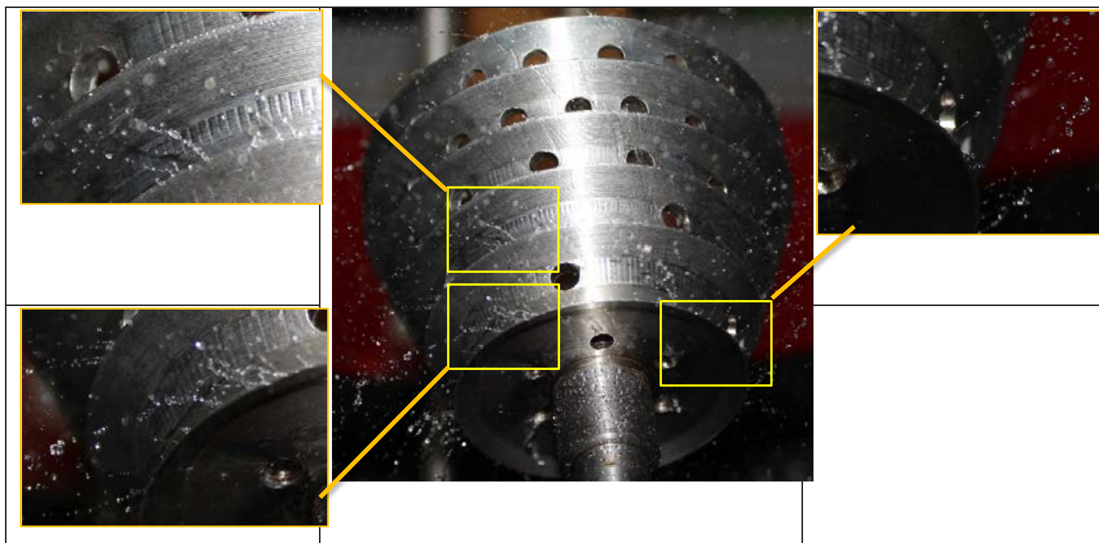

Рис. 3. Зрошення з зовнішньої частини механічного диспергатора

Джерело: розроблено авторами

Розрахунок товщини плівки, що сходить із зовнішніх відбійних кілець. На зовнішній торцевій поверхні (при $\gamma = \frac{\neq}{2}$) [13]

$$\delta' = \left(\frac{3\mu_1 Q_n}{2\pi \rho_1 \omega^2 R_i^2} \right)^{0,333}$$

Для всіх інших випадків використовуємо рівняння (5), де $\gamma = \beta$ для знаходження плівки у внутрішній конічній частині диспергатора, $\gamma = \alpha$ при визначення товщини плівки на зовнішніх відбійних кільцях.

Відповідно до запропонованих радіусів знайдено товщини плівок на відповідних радіусах, рисунок 5.

Висновки. Проведені дослідження показали, що при застосуванні механічних диспергаторів з перфорованою поверхнею, на зовнішній та внутрішній поверхні за рахунок сил поверхневого натягу утворюються шар плівки. Зі збільшенням числа оборотів шар утоншується. Розрахунок товщини плівки показав, що із збільшенням числа обертів механічного диспергатора в 1,8 раз товщина плівки збільшується в 1,5 рази.

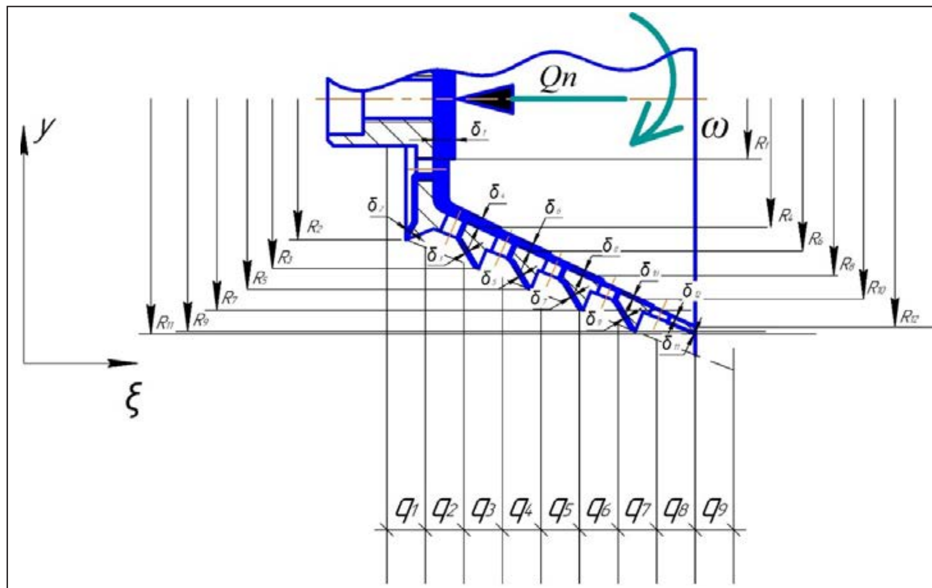

Рис. 4. Карта радіусів механнічного диспергатора

Джерело: розроблено авторами

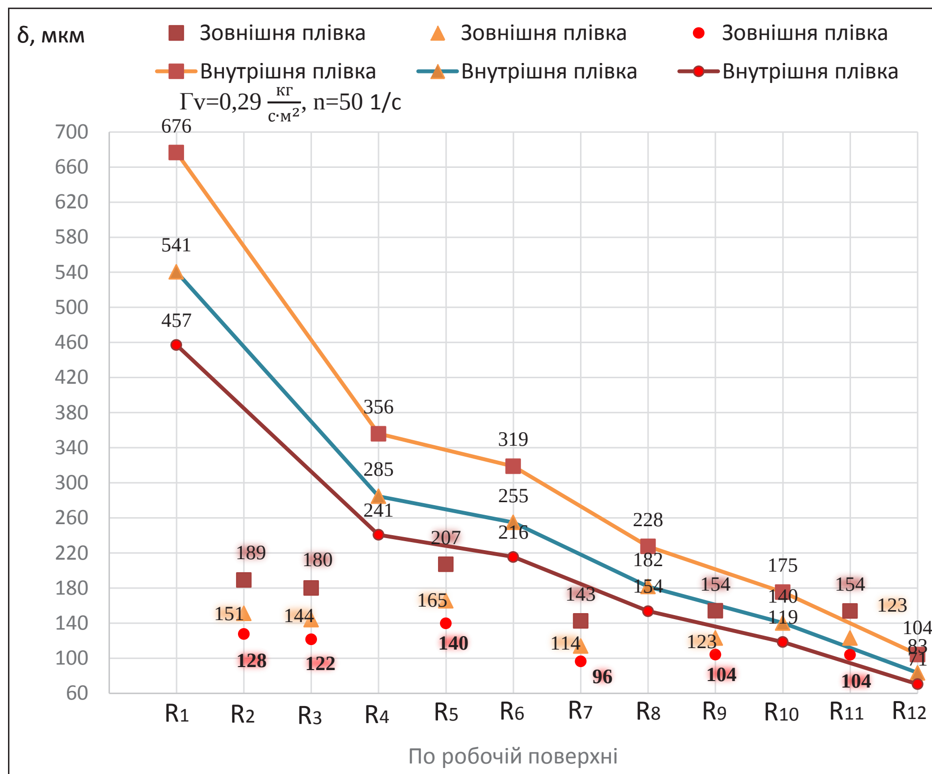

Рис. 5. Висоти плівок на відповідних радіусах диспергатора

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. Ahmed M., Youssef M. (2012). Characteristics of mean droplet size produced by spinning disk atomizers. J. Fluids. Eng.-Trans. ASME 134 (7), 071103.1–071103.9 (Paper 071103).
2. Ahmed M., Youssef M. (2012). Characteristics of mean droplet size produced by spinning disk atomizers. J. Fluids. Eng.-Trans. ASME 134 (7), 071103.1–071103.9 (Paper 071103).
3. Ahmed M., Amighi A., Ashgriz N., Tran H. (2008). Characteristics of liquid sheets formed by splash plate nozzles. Exp. Fluids 44, 125–136.
4. Ahmed M., Ashgriz N., Tran H. (2009a). Break-up length and spreading angle of liquid sheets formed by splash plate nozzles. J. Fluids Eng.-Trans. ASME 131 (11), 011306.1–11306.9 (Paper 011306).
5. Ahmed M., Ashgriz N., Tran H. (2009b). Influence of breakup regime on the droplet sizes produced by splash-plate nozzles. AIAA J. 47 (3), 120–128.
6. Ahmed, M., Abou Al-Sood, M., Ali, A., (2011), A one dimensional model of viscous liquid jets breakup. J. Fluids Eng.-Trans. ASME 133 (11), 114501.1–114501.7 (Paper 114501).
7. Ahmed M., Youssef M., Abou Al-Sood M. (2013). A two dimensional modeling of viscous liquid jets breakup Acta Mech. 224, 449–512, http://dx.doi.org/10.1007/s00707-012-0766-1.
8. Korniyenko Y., Hayday S., Semenenko D., Martynyuk O. (2013). Hranul'ovani azotno-kal'tsiyevo-huminovi tverdi kompozyty, modyfikovani bentonitom. Protses oderzhannya, Khimichna promyslovist' Ukrayiny, 5, p. 46–51.
9. Kornienko Y., Gaidai S., Martyniuk O. (2014). Improved process to obtain granular humic fertilizers, available http://ela.kpi.ua/handle/123456789/11943.
10. Manastyrny M.N., Kornienko Y.N., Lyubek A.N. (2017). The evaluation efficiency of working mechanical liquid distributor,a Young Scientist,11, p. 6–9.
11. Kornienko Y., Haidai S., Liubeka A., Martynyuk O. (2016). Kinetic laws of the process of obtaining complex humic-organic-mineral fertilizers in the fluidized bed granulator, Ukrainian Food Journal, V. 5 (№ 1), p. 144–154.
12. Распыление жидкостей / Дитякин Ю.Ф., Клячко Л.А., Новиков Б.В. – Москва: Машиностроение, 1977. – 208 с.
13. Основы техники распыливания жидкостей / Пажи Д.Г., Галустов В.С. – М.: Химия, 1984. – 256 с.

Манастырный М.Н., Корниенко Я.Н., Любека А.Н., Сачок Р.В., Мартынюк О.В.
Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДВИЖЕНИЯ ЖИДКОСТИ ПО ПОВЕРХНОСТИ МЕХАНИЧЕСКОГО ДИСПЕРГАТОРА

Аннотация
Для получения твердых композитов с заданными свойствами при гранулировании жидких гетерогенных систем наиболее целесообразно применять технику псевдоожижения. Устойчивость кинетики процесса гранулообразования определяется способом введения жидкой фазы. Наиболее часто для ввода жидкой гетерогенной фазы применяют механический диспергатор. Размер капель жидкой фазы, которые диспергируютса механическим диспергатором, определяют механизм образования гранул, послойный или агломерационный во втором случае происходит неконтролируемое увеличение эквивалентного диаметра гранул которое приводит к остановке процесса.
Ключевые слова: диспергатор, распределения, распыления, псевдоожижения, обезвоживание.

Manastyrny M.N., Kornienko Y.N., Lyubek A.N., Sachok R.V., Martynyuk O.V.
Kiev I. Sikorsky Polytechnic Institute

THE MATHEMATICAL MODEL OF MOTION LIQUID ON THE SURFACE OF A MECHANICAL DISPERETOR

Summary
To obtain solid composites with set properties when granulating liquid heterogeneous systems, it is most expedient to apply the fluidization technique. The stability of the kinetics the granule formation process is determined by the method of introducing the liquid phase. Most often, a mechanical dispersant is used to introduce the liquid heterogeneous phase. The size of the liquid phase droplets that are dispersed with a mechanical dispersant determine the mechanism for the formation of granules, layerwise or agglomeration, in the second case an uncontrolled increase in the equivalent diameter of the granules occurs, which leads to the stopping of the process.
Keywords: liquid distributor, distribution, spraying, fluidization, dehydration.

УДК 662.765:542.61:546.571

ФЛОТОЕКСТРАКЦІЯ БАРВНИКА АКТИВНОГО ЯСКРАВО-БЛАКИТНОГО З ВОДНИХ РОЗЧИНІВ

Нестерчук О.В., Обушенко Т.І., Толстопалова Н.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В роботі досліджено видалення барвника активного яскраво-блакитного. Для утворення сублату використовували гексадецілтріметіламмоній бромід. Екстрагент аміловий спирт. Експериментально було досліджено вплив на флотоекстракцію наступних параметрів: молярне співвідношення ПАР: барвник, pH водної фази, тривалість процесу вилучення. Отримані результати підтверджують перспективність запропонованого методу для ефективного видалення барвників з низькоконцентрованих водних розчинів.
Ключові слова: флотоекстракція, поверхнево-активні речовини, барвник, аміловий спирт, стічні води.

Постановка проблеми. У зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості гостро постала проблема скиду великої кількості стічних вод без попереднього очищення, що призводить до того, що самовідновлюваних властивостей водноресурсних джерел вже недостатньо для подолання негативних впливів і відтворення порушеної екологічної рівноваги. Тому проблема забезпечення всіх галузей промисловості, сільського господарства доступною прісною водою потребує першочергового вирішення. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є вторинне використання стічних вод, а саме створення замкнутих систем промислового водопостачання, що ґрунтується на багаторазовому використанні очищених стічних вод, що відповідають вимогам якості технічних вод.

У наш час розроблено безліч різноманітних методів очищення стічних вод від токсичних речовин, в основі яких покладено фізико-хімічні або біохімічні процеси. До таких речовин належать ті, які при прямому чи опосередкованому контакті з організмом людини здатні надавати прямий чи віддалений токсичний вплив або ж вплинути на умови проживання людей і навколишнє середовище. Серед таких органічних забруднювачів чільне місце займають барвники, які широко застосовують у різних галузях промисловості та в побуті [1–2].

Недосконалість існуючих технологій очищення стічних вод, забруднених сполуками органічного та неорганічного походження, зумовлює необхідність пошуку таких методів, які дозволяють очищати стічні води до норм ГДК та проводити регенерацію коштовних компонентів. Таким перспективним методом очищення води є флотоекстракція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Органічні барвники потрапляють у воду разом із стічними водами підприємств виробників барвників та фарбувальних цехів. Потрапляючи в гідросферу вони змінюють: 1) фізичні властивості води (прозорість, забарвлення, з'являються запахи та присмаки); 2) кислотність, що безпосередньо впливає на біоценоз та структуру харчових ланцюгів цієї водойми; 3) газовий склад (зменшується кількість розчиненого кисню за рахунок окиснення ним органічних барвників, збільшується кількість CO_2). Тому проблема очищення стічних вод від барвників є достатньо актуальною [1–2].

Флотоекстракція – метод заснований на комбінації методів флотації і екстракції – базується на пропусканні газових бульбашок крізь водну фазу і винесенні речовини забрудника (сублату) в органічну фазу. При цьому органічна фаза повинна бути легшою, ніж водна, і не розчинятися в ній. В процесі флотоекстракції застосовуються поверхнево-активні речовини (ПАР), що відіграють роль збирачів, зв'язуючись з іонами барвників у нерозчинні в воді гідрофобні сублати, які внаслідок своїх гідрофобних властивостей, силами адгезії зв'язуються з бульбашками і виносяться з водної фази в органічну [3–7].

Останніми роками ведуться дослідження флотоекстракції як в Україні, так і за кордоном. Отже, беручи до уваги згубний вплив барвників на флору і фауну та недосконалість існуючих технологій з їх вилучення, запропоновано метод флотоекстракції, як ефективну альтернативу. Незважаючи на минулі напрацювання вчених при вивченні даної технології, і досі залишається чимало нерозглянутих аспектів та суперечливих даних, що стосуються флотоекстракційного вилучення барвників, тому є доцільним подальше дослідження даної тематики.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження закономірностей процесу флотоекстракції як методу очищення стічних вод від барвників аніонного типу на прикладі активного яскраво-блакитного, вибір збирача та екстрагенту, визначення оптимальних умов проведення процесу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі: теоретично обгрунтувати вибір методу ефективного очищення стічних вод від барвників, дослідити фізико-хімічні закономірності процесу флотоекстракції; дослідити вплив різних параметрів на ефективність процесу.

Виклад основного матеріалу. Процес флотоекстракції проводили в скляному циліндрі, на дні якого знаходився розпилювач, з'єднаний з іншою частиною установки скляною трубкою, через яку подавалося повітря. Вихідна концентрація барвника – 10 мг/дм^3. Об'єм модельного розчину – 200 см^3, об'єм органічної фази – 10 см^3. Процес флотоекстракції відбувався до встановлення постійної залишкової концентрації барвника, яку визначали фотометричним методом. Мірою ефективності процесу флотоекстракції слугував показник ступеня вилучення барвника Х,%.

В якості ПАР експериментально (з ряду відомих катіонних ПАР) було обрано гексадецилпіридиній бромід (ГПБ) $C_{21}H_{38}BrN$ та гексадецил(цетіл) триметиламоній бромід (ЦТАБ) $C_{19}H_{42}BrN$. ПАР разом з барвником утворює гідрофобний комп-

ХІМІЧНІ НАУКИ

лекс, який взаємодіє з бульбашками газу і підіймається до границі розподілу фаз «вода-органічний шар» і поглинається органічною фазою.

Досліджувалась ефективність флотоекстракції барвника для виявлення найбільш ефективного екстрагенту серед спиртів нормальних та розгалужених форм: пентанол, н-аміловий спирт, октанол, ізооктанол, бутанол, ізобутанол, бутилацетат, гексанол, гептанол, ундеканол та деяких естерів. За результатами обрано н-аміловий спирт (рис. 1).

Досліджено вплив рН на процес флотоекстракційного вилучення барвника активного яскраво-блакитного (рис. 2). За різних значень рН ПАР та барвник можуть утворювати різні сполуки, які мають різну гідрофобність та різну розчинність у органічній фазі.

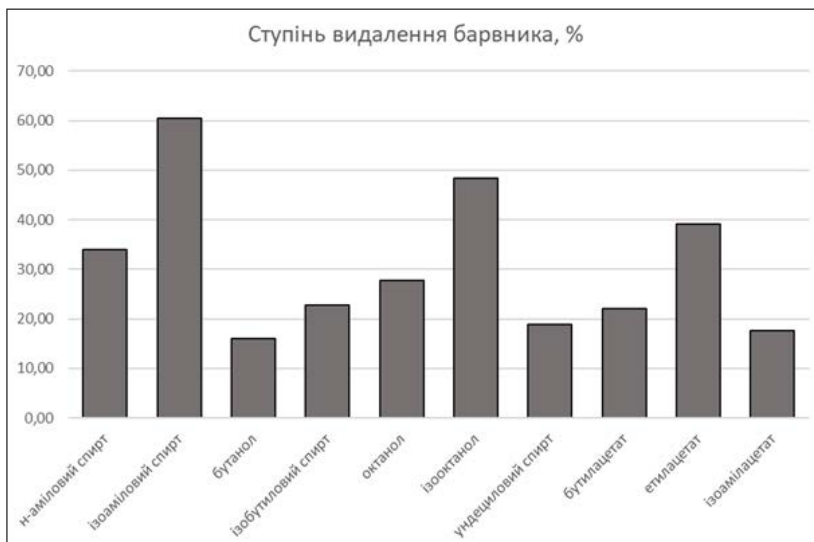

Рис. 1. Вплив органічного екстрагенту на ступінь видалення активного яскраво-блакитного

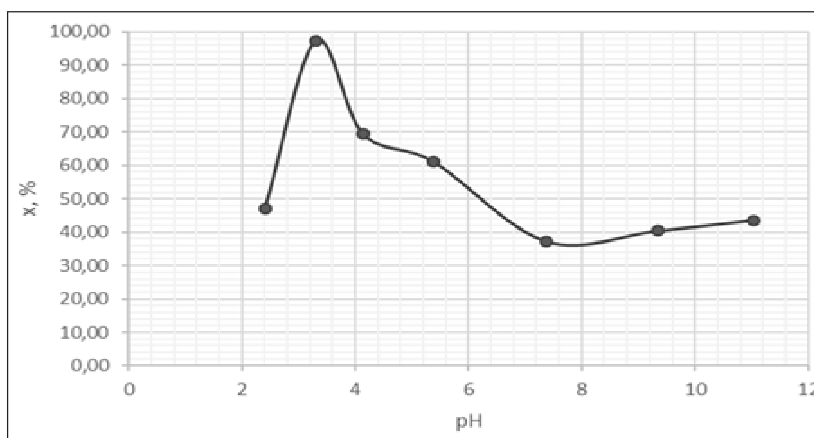

Рис. 2. Вплив рН на ступінь видалення активного яскраво-блакитного

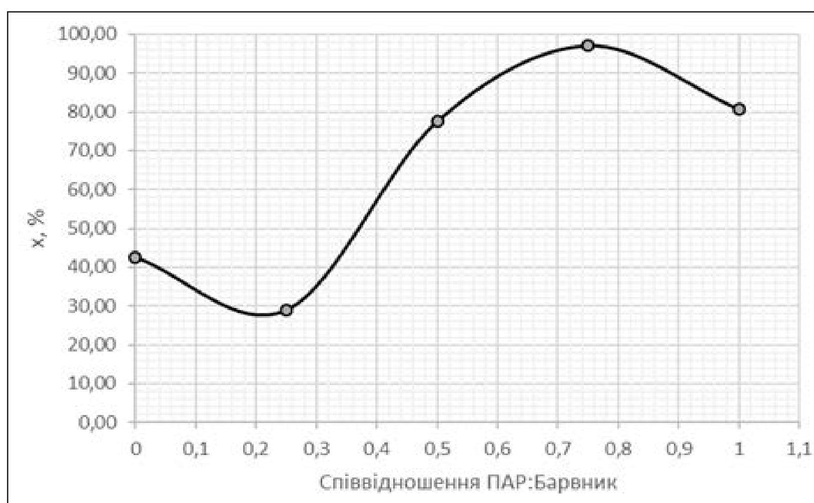

Рис. 3. Залежність ступеню видалення барвника від співвідношення ПАР: Барвник при оптимальному рН

Чіткий максимум спостерігається при рН 3-3,5, що можна пояснити утворенням іншої форми барвника, яка володіє більшою гідрофобністю, що полегшує видалення.

Проведено дослідження впливу мольного співвідношення ПАР: Барвник для активного яскраво-блакитного з урахуванням оптимального значення рН (рис. 3).

Збирачем обрано цетилтриметиламоній бромід, оскільки попередні експерименти показали, що ступінь вилучення з цим ПАР більший, ніж з ГПБ. При збільшенні співвідношення ПАР:Барвник від 0,25 до 0,5 спостерігається зростання ступеня очищення води, але значення не максимальні, що пояснюється нестачею ПАР для утворення сублату.

При співвідношенні Барвник: ПАР 1:0,75 ступінь вилучення максимальна.

При подальшому збільшенні співвідношення, що ступінь вилучення барвника зменшується, оскільки починає в органічну фазу переходити ПАР, а не сублат.

Досліджено характер зміни ступеня вилучення барвника у часі (рис. 4). Від 2 до 15 хвилин спостерігається збільшення ступеня вилучення, а при 20 хв досягається максимальне значення. Надалі ступень очищення знижується через повернення сублату з органічної фази у водну.

Проведено дослідження ступеня вилучення барвника від початкової концентрації барвника при об'ємі водної фази 100 см^3 та 200 см^3 (рис. 5). При зменшенні вихідної концентрації спостерігається зниження ступеня очищення. При збільшенні концентрації можна побачити зменшення ступеня очищення лише при очищенні 100 см^3 вихідного розчину. Але при збільшенні висоти водної фази (200 см^3 вихідного розчину) ступінь вилучення трохи падає, але має вищі значення, ніж при меншій висоті водного шару.

Висновки і пропозиції. Для активного яскравого-блакитного оптимальні умови проведення флотоекстракції: екстрагент – ізо-

аміловий спирт; збирач: цетилтриметил амоній бромід, мольне співвідношення; pH 3 ÷ 3,5; тривалість процесу – 20 хвилин. Ступінь вилучення активного яскраво-блакитного за таких умов становить

Для флотоекстракції барвника активного яскравого-блакитного, в інтервалі концентрацій 5–100 мг/дм³ з водних розчинів експериментально підібрано поверхнево-активну речовину катіонного типу – гексадецілтриметиламоній бромід і флотоекстрагент – ізоаміловий спирт. Встановлено раціональні умови видалення барвника: pH 3–3,5; молярне співвідношення ПАР:Барвник = 0,75 : 1; тривалість процесу 20 хв. За цих умов ступінь видалення барвника складає 97,2 ± 0,18%, а залишкова концентрація барвника – 0,26 мг/дм³.

Отримані результати підтверджують перспективність запропонованого методу для ефективного видалення барвників з низькоконцентрованих водних розчинів. Метод має ряд переваг:

– можливість роботи з великими об'ємами водних об'єктів;

– активна речовина виноситься бульбашками газу і надходить у шар гідрофобної рідини без змішування фаз;

– процес не є рівноважним і не лімітується константою розподілу;

– неможливість утворення емульсій;

– багаторазове концентрування іонів у невеликих об'ємах органічного розчинника;

– потребує невеликої кількості екстрагенту у порівнянні з рідинною екстракцією.

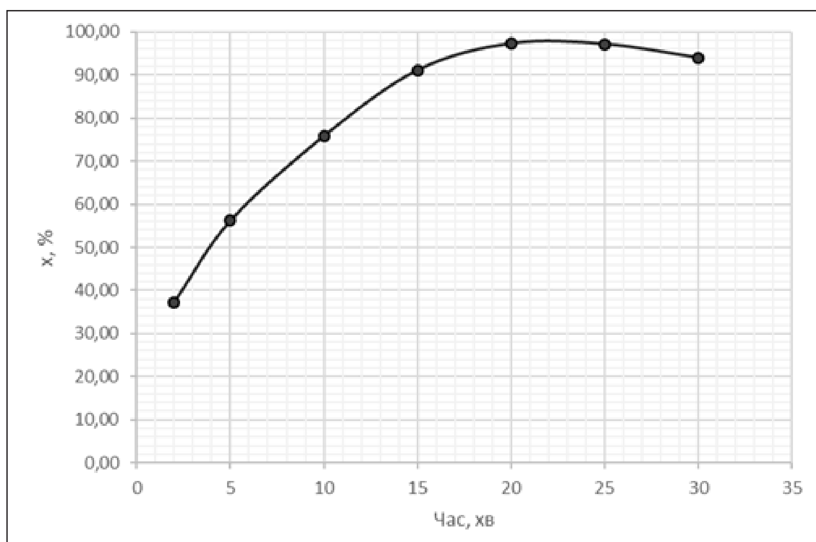

Рис. 4. Залежність ступеня вилучення активного яскраво-блакитного барвника від тривалості процесу

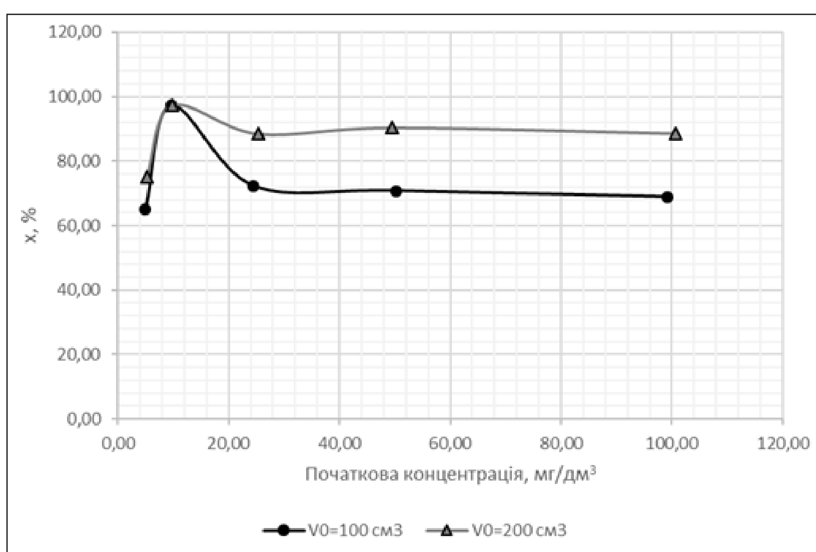

Рис. 5. Залежність ступеня вилучення активного яскраво-блакитного від початкової концентрації барвника при різних об'ємах водної фази

Список літератури:

1. Нестерова Л.А., Сарибеков Г.С. Эффективность использования оборотных систем водопотребления на текстильных предприятиях // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. 2010. – Т. 4.– № 8(46). – С. 25–28.
2. Леськів Г.З. Очищення стічних вод від барвників шляхом адсорбції на природних дисперсних сорбентах: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук: 21.06.01. Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2008. – 20 с.
3. Bi P., Dong H., Dong J. The recent progress of solvent sublation. Journal of Chromatography. 2010, № 1217, p. 2716–2725.
4. Астрелін І.М. Теоретичні засади та практичне застосування флотоекстракції: огляд / І.М. Астрелін, Т.І. Обушенко, Н.М. Толстопалова, О.О. Таргонська // Вода і водоочисні технології. – 2013. – № 3. – С. 3–23.
5. Obushenko T. Thermodynamic Studies of Bromphenol Blue Removal from Water Using Solvent Sublation/ T. Obushenko, N. Tolstopalova, O. Kulesha, I. Astrelin //Chemistry & Chemical Technology.– 2016. – Vol. 10 – № 4. – P. 515–518.
6. Обушенко Т.І., Толстопалова Н.М., Астрелін І.М. Видалення сінтетичних барвників зі стічних вод // Science Rise.– 2016. – Т. 5.– № 2(22). – С. 47–53.
7. Obushenko T. The Removal of indigo carmine from water by solvent sublation / T. Obushenko, N. Tolstopalova, Y. Kholmetska // Вода і водоочисні технології. Науково-технічні вісті. – № 1(21). – 2017. – С. 31–38.

Нестерчук О.В., Обушенко Т.И., Толстопалова Н.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ФЛОТОЭКСТРАКЦИЯ КРАСИТЕЛЯ АКТИВНОГО ЯРКО-ГОЛУБОГО ИЗ ВОДНЫХ РАСТВОРОВ

Аннотация
В работе исследовано удаление красителя активного яркоголубого. Для образования сублата использовали гексадецилтриметиламмоний бромид. Экстрагент амиловый спирт. Экспериментально было исследовано влияние на флотоэкстракцию следующих параметров: молярное соотношение ПАВ: краситель, pH водной фазы, продолжительность процесса извлечения. Полученные результаты подтверждают перспективность предложенного метода для эффективного удаления красителей из низкоконцентрированных водних растворов.
Ключевые слова: флотоэкстракция, поверхностно-активные вещества, краситель, амиловый спирт, сточные воды.

Nesterchuk O.V., Obushenko T.I., Tolstopalova N.M.
National Technical university of Ukraine
«Igor Sikorsky Kiyv Politechnical Institute»

SOLVENT SUBLATION OF ACTIVE BRILLIANT BLUE DYE FROM WATER SOLUTIONS

Summary
Presented work was research removal of active brilliant blue dye. The surfactants hexadecyltrimethylammonium bromide were used to form sublate. Amyl alcohol was used as an extragent. The effects of the following parameters on the solvent sublation process were experimentally studied: molar ratio of surfactant:dye, pH of aqueous phase, duration of removal process. The obtained results confirm the prospects of the proposed method for the effective removal of dyes from low-concentration aqueous solutions.
Keywords: solvent sublation, surfactant, dye, amyl alcohol, wastewater.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

UDC 635.07.631.461.5

SOYBEAN SYMBIOTIC APPARATUS FORMED BY BRADYRHIZOBIUM JAPONICUM

Gumeniuk I.I., Gruzinskiy S.Yu., Brovko I.S., Chabanyuk Ya.V.
Institute of Agroecology and Environmental Management of the
National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine

The analysis of the root system of soybean plants was carried out using presowing treatment with the inoculant Rizoaktiv R, and those on which nodule formation was observed with the *locally* abundant species of mutualistic nitrogen-fixing *rhizobial* bacteria. Positive effect of both the preparation with inoculation and the effect of the native rhizobia on the symbiotic apparatus of soybean plants was noted. The variant with presowing bacterization counted twice as many nodules as the control variant in the first year of studies and 1.5 times in the next year. High nitrogenase activity of soybean plants were noted. Accordingly to which the increase in the yield during the year 2017 was 24%.
Keywords: nodule, nitrogenase activity, nitrogen-fixing bacteria, legume-rhizobium symbioses, soybean.

Introduction. In our time, inoculation of plants with biological preparations is one of the irreplaceable technologies for growing legumes. The yield of legumes increases due to the presence of effective nodule bacteria on soybean roots and sufficient nitrogen nutrition. This becomes possible because of the ability of plants and bacteria to create legume-rhizobium symbiosis (LRS) – root nodules [1]. An important condition for the symbiotic system formation of legumes is the presence in the soil of free-living nodule bacteria. The formation of nitrogen-fixing nodules is possible due to the interaction of a certain species of the bacteria with the host plant.

Formulation of the problem. It is known that in the rhizosphere of the roots of leguminous plants is a huge number of the microorganisms, but only *Rhizobia* is able to form nitrogen-fixing nodules there. The bacteria *Bradyrhizobium japonicum* is strict soybean symbiont. The development of root system promotes the formation of an active symbiotic soybean apparatus, provides the plant with the main part of nitrogen and the effective reduction of this element from the atmosphere to ammonia. As the result of photosynthesis, in the presence of organic bonds, biological fixation of nitrogen is forming [2]. The effectiveness of LRS is characterized by the properties of nitrogen-fixing bacteria, such as: competitiveness, virulence, nitrogenase activity, complementarity with the host plant. It is important to use biological preparations based on nodule bacteria such as *Bradyrhizobium japonicum* to improve vegetative parameters and yield of soybean plants. Therefore, the aim of the work was to establish the influence of *B. japonicum* on the formation of the symbiotic apparatus of the soybean.

Materials and methods. Field research was conducted during 2016–2017 on the experimental field of the department of agroecology and biosafety of the Institute of Agroecology and Environmental Management of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine (Khmilnitsky district, Vinnytsia region). Presowing treatment of soybean seeds (Moravia variety) was carried out directly on the day of planting with the inoculant Rizoaktiv R. The experimental variants: 1. Without bacterization (control); 2. With bacterization (preparation Rizoaktiv R). Samples were selected in the budding phase of plants – when the largest nitrogenase activity is noted. Biometric indicators of plants were determined by conventional methods [3]. The above ground mass of plants, the mass of roots and the mass of the nodules was determined by the weight method. The field studies, observations, records and sampling were carried out in accordance with the methodology of carrying out field experiments on Dospehov [4].

The nodules nitrogenase activity was determined by acetylene-reductase method on Chrom-4 chromatograph [5]. The determination of the protein content was carried out on near infrared (NIR) grain analyzer Perten 8800 (Italy) intended for express analysis of seeds moisture, fat and protein quantity. Statistical processing of research results, calculation of standard deviation and the least significant difference (LSD) were performed using standard computer programs Statistica 10 and Excel 2016.

Results and discussion. The results of the study show that under field conditions with insufficient moisture, the variant with bacterialisation of soybean seeds with Rizoaktiv R preparation was characterized by an increase in practically all the studied vegetative parametrs. Root length and root mass of soybean plants grew by 1.29 and 1.4 times compared to the variant without inoculant (Table 1).

The number of beans was 21.3 units / plant, it was in 1.26 times greater than in the control variant, but the weight of the beans decreased. It was argued that it arose because of low amount of precipitation during the vegetation period of the 2016 year. The below ground part of the plant developed better than the above ground part through the compensatory properties that presented in soybean variety. In addition, the data obtained confirm the resistance to drought. Literature reviews indicate that, with insufficient precipitation, the root system of plants continues to develop [6].

Table 1

Vegetative parameters of soybean plants

Variant	Root length, sm	Weight of root, g	Number of beans units/ plant	Weight of beans, g
2016				
Control (whithout bacterization)	16.5±0.6	4.53±0.7	16.9±1.2	3.45±0.3
Rizoaktiv R	20.3±1.1	6.35±0.8	21.3±0.6	8.84±0.4
2017				
Control (whithout bacterization)	14.25±0.8	5.7±0.7	18.2±0,6	8.21±0.4
Rizoaktiv R	18.45±1.2	7.3±1.1	25.1±1,5	9.16±0.7

Джерело: розроблено авторами

With a satisfactory amount of precipitation and humidification during 2017 year, the variant with presowing treatment of the inoculant Rizoaktiv R contained 1.37 times more beans, and their mass remained as in the control.

Therefore, in the both conditions, of insufficient amount of precipitation of the first year and with sufficient amount of precipitation in the following year, presowing treatment of soybean seeds with nodule bacteria *B. japonicum* contributed to a better development of the below ground part of plants.

The results of root system investigation in variants with inoculation of soybean plants with Rizoaktiv R preparation and without its application showed the formation of the active symbiotic apparatus of this culture. It is suggested that such structures were created by native nodule bacteria contained in the soil. It was considered that the investigated soybean variety was complementary to some aboriginal rhizobia strains, which contributed to the formation of an effective symbiotic system [7].

Note that the search and update not only soybean varieties, but also nitrogen-fixing bacteria – symbionts of the legumes, which can react to the root extract of the plants by the formation of functional nodules is an extremely important practice in our time. These studies reflect that the seed bacterization positively influenced the formation and development of the nodulation apparatus of soybean plants and promotes its active functioning regardless of the weather conditions.

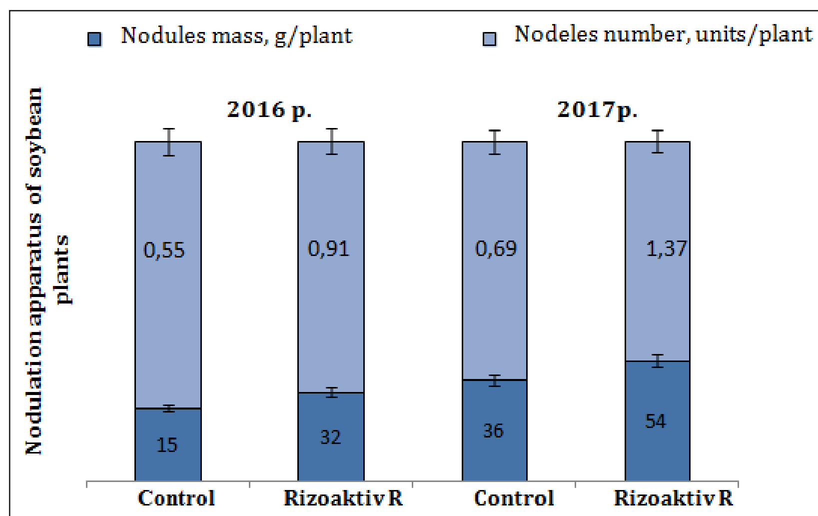

Fig. 1. Nodulation apparatus of soybean plants

Джерело: розроблено авторами

Comparison of the parameters of the symbiotic apparatus of plants treated with a preparation based on nitrogen-fixing bacteria *B. japonicum* with plants without treatment, showed its active functioning in both variants of the experiment. The variant with presowing bacterization was characterized by twice as many nodules in the first year and 1.5 times during the second year of studies compared to the control variant (Fig. 1).

At the same time, we noted an increase of the number of nodules during year 2017 under conditions of a satisfactory amount of precipitation formed by aboriginal soybean bacteria, which is 2.5 times more than in the previous year 2016 with insufficient precipitation. This may indicate their rapid activation in the soil during the period of research, as in the literature reviews [8].

Observing the development of the nodulation apparatus of soybean under conditions of insufficient moisture, noted that in the variant with the using of the inoculum, its formation occurred on the basal roots, and in the variant with the local soil rhizobia, the nodules were located on the lateral roots, it was possible that the soil composition and moisture content did not give the opportunity to get on the central root [9].

Studies have shown that there was an increase in nitrogenase activity when using an inoculant during the growing season during the year with a low amount of precipitation by 24% compared to the control. Under conditions of satisfactory moistening the following year, a similar situation was observed with the functioning of the symbiotic apparatus of soybean by the established aboriginal soybean nodule bacteria – their activation was taking place (Fig. 2) [10].

In the variant with bacterization with Rizoaktiv R, which contains active strains of nodule bacteria, during the year with a satisfactory amount of precipitation nitrogenase activity of soybean nodules was 2.2 μmol of C_2H_4 per plant per hour, and in the variant without bacterization, 2.1 μmol of C_2H_4 per plant per hour, accordingly.

So nitrogenase activity of soybean symbiotic apparatus, formed by active strains of nitrogen-fixing soybean bacteria, only slightly exceeded that of the variant with ab-

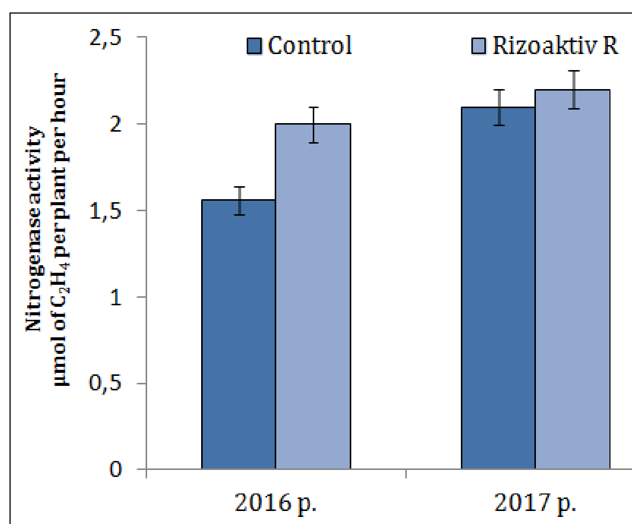

Fig. 2. Nitrogenase activity of soybean nodules

Джерело: розроблено авторами

original bacteria, it was assumed that in the soil there are competitive populations of rhizobia.

Thus, preparations of nitrogen-fixing bacteria not only form an active symbiotic apparatus and promote nitrogen fixation, but also positive influence on the yield and seeds quality (Table 2).

In the variant with presowing Rizoaktiv R bacterization the yield was 2.61 t/ha in the insufficient precipitation conditions. In the year with

Table 2

Yield and seeds quality

Variant	Yield, t /ha	Protein content,%
2016		
Control (whithout bacterization)	1.86	36.9
Rizoaktiv R	2.61	38.9
LSD_{05}	0.16	0.41
2017		
Control (whithout bacterization)	2.31	38.1
Rizoaktiv R	2.87	41.4
LSD_{05}	0.11	0.56

Джерело: розроблено авторами

satisfactory moistening, the harvest of soybean in this experimental variant was at the level of 2.87 t/ha. Therefore, the yield increment was 24%.

Under conditions of insufficient moisture, protein content in soybean seeds increased by 5.4-8.7% in this two years.

Conclusion. Presowing inoculation positively influences the development of plants under different weather conditions. Consequently, the use of a highly active soybean inoculant Rizoactive R with *B. japonicum*, help to form the active nitrogen fixing apparatus of soybean *Glycine max* (L.) Merril. During the second year of the study, in the variant with usage of the microbiological preparation the yield increase from 0,56 to 0,75 tons per hectare.

References:

1. Rajwar A., Sahgal M., Johri B.N. (ed) (2013). Legume – Rhizobia Symbiosis and Interactions in Agroecosystems. In: Arora N. Plant Microbe Symbiosis: Fundamentals and Advances. New Delhi: Springer, 233–265.
2. Xuan Xia, Chunmei Ma, Shoukun, Dong, Yao, Xu, Zhenping, Gong (2017). Effects of nitrogen concentrations on nodulation and nitrogenase activity in dual root systems of soybean plants. Soil Science and Plant Nutrition, 63(5), 470–482, doi: 10.1080/00380768.2017.1370960.
3. Chernavina I.A., Potapov N.G., Kosulina L.G., Krendeleva T.E. (1978). Bolshoi praktikum po fiziologii rastenii [A large workshop on plant physiology]. Moskva: Vysshaia shkola, 408.
4. Dospehov B.A. (1973). Metodika polevogo opyta. [Field experiment technique]. Moskva: Kolos, 351.
5. Hardy R.W.F., Burns R.C., Holsten R.D. (1973). Application of the acetylene-ethylene assay for measurement of nitrogen fixation. Soil. Biol. Biochem, 5(1), 41–83.
6. Golovina E.V., Zotikov V.I. (2012). Vliianie pogodnykh uslovii na fotosinteticheskuiu deiatelnost i zernovuiu produkticvnost soi severnogo ekotipa [The influence of weather conditions on photosynthetic activity and grain productivity of soybean varieties of the northern ecotype]. Zemledeyanije, 5, 44–46.
7. Tilba V.A., Tishkov N.M., Shkarupa M.V. (2017). Osobennosti formirovaniia simbioticheskogo apparata u srednespelykh sortov soi na vyshchelochennom chernozeme Krasnodarskogo kraia: Maslichnye kultury [Features of the formation of a symbiotic apparatus in medium-ripening soybean varieties on leached chernozem of the Krasnodar Territory: Oilseeds]. Scientific and Technical Bulletin of the All-Russian Research Institute of Oilseeds, 4 (172), 72–78.
8. Sugiyama A., Ueda Y., Takase H., Yazaki K. (2015). Do soybeans select specific species of Bradyrhizobium during growth? Communicative and Integrative Biology, 8(1), 352–362. doi:10.4161/19420889.2014.992734.
9. Sidorova K.K., Shumnyi V.K. and Nazariuk V.M. (2006). Simbioticheskaia azotfiksatciia: geneticheskie, selektcionnye i ekologo-agrokhimicheskie aspekty [Symbiotic Nitrogen Fixation: Genetic, Breeding, Ecological and Agrochemical Aspects]. Novosibirsk: Geo, 134.
10. Tolkachev N.Z. (2002). Koordinirovannaya selekciya kluben`kovych bakteriy i bobovych rasteniy – geneticheskaya osnova vysokoeffektivnogo bobovo-rhizobial`nogo simbioza [Coordinated selection of nodule bacteria and leguminous plants – the genetic basis of highly effective bean-rhizobia symbiosis]. Unconventional plant growing. Eniology. Ecology and Health: XI Intern. symposium.Simferopol, 478–480.

Гуменюк І.І., Грузінський С.Ю., Бровко І.С., Чабанюк Я.В.
Інститут агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України

СИМБІОТИЧНИЙ АПАРАТ СОЇ, СФОРМОВАНИЙ BRADYRHIZOBIUM JAPONICUM

Анотація
Проведено аналіз кореневої системи рослин сої, при застосуванні передпосівної обробки інокулянтом Ризоактив Р, та тих, на яких спостерігали формування бульбочок спонтанними расами симбіотичних ґрунтових бактерій. Спостерігали позитивний вплив препарату та місцевих рас бульбочкових бактерій на симбіотичний апарат рослин сої. Варіант із передпосівною бактеризацією налічував у два рази більшу кількість бульбочок на відміну від контрольного варіанту першого року досліджень та в 1,5 рази – протягом наступного року. Відзначено високу нітрогеназну активність рослин сої. Завдяки цьому прибавка врожаю протягом 2017 року досліджень становила 24%.
Ключові слова: бульбочки, нітрогеназна активність, азотфіксувальні бактерії, бобово-ризобіальний симбіоз, соя.

Гуменюк И.И., Грузинский С.Ю., Бровко И.С., Чабанюк Я.В.
Институт агроэкологии и природопользования
Национальной академии аграрных наук Украины

СИМБИОТИЧЕСКИЙ АППАРАТ СОИ, СФОРМИРОВАННЫЙ BRADYRHIZOBIUM JAPONICUM

Аннотация
Проведен анализ корневой системы растений сои, при использовании предпосевной обработки инокулянтом Ризоактив Р, и тех, на которых наблюдалось образование клубеньков спонтанными расами симбиотических почвенных бактерий. Отмечено положительное влияние как препарата так и местных рас клубеньковых бактерий на симбиотический аппарат растений сои. Вариант с предпосевной бактеризацией содержал в два раза большее количество клубеньков в отличие от контрольного варианта в первый год исследований, и в 1,5 раза – в течение следующего года. Отмечено высокие показатели нитрогеназной активности растений сои. Благодаря чему прибавка урожая 2017 года исследований составляла 24%.
Ключевые слова: клубеньки, нитрогеназная активность, аротфиксирующие бактерии, бобово-ризобиальный симбиоз, соя.

УДК 504.4.06(477.54):665.66

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЗАБРУДНЕННЯ НАФТОПРОДУКТАМИ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ

Крайнюков О.М., Кривицька М.І., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Порівняльний аналіз даних, щодо вмісту нафтопродуктів і фітотоксичності проб ґрунтів, відібраних в межах різних осередків забруднення нафтопродуктами показав, що мають місце розбіжності між результатами біотестування та вмістом нафтопродуктів по відношенню до оцінки якості ґрунтів. Якщо прийняти до уваги, що орієнтовно допустима концентрація нафтопродуктів для ґрунтів складає 4,0 г/кг, то перевищення цього нормативу не було зафіксовано в жодній із 29 проб ґрунту, які було відібрано у 2017 р., в той же час фітотоксичні властивості ґрунту виявились у 21 випадку, що складає 72,4%.
Ключові слова: басейнова екосистема, нафтопродукти, компоненти ландшафту, ґрунти, фітотоксичність.

Постановка проблеми. Надзвичайно небезпечним джерелом забруднення території є нафтогазопереробні підприємства, в районах розташування яких створюються локальні плями – так звані «техногенні поклади» вільних нафтопродуктів. На цей час на території України загальна площа таких плям сягає 30 тис. га. Утворились «техногенні поклади» в результаті надходження техногенних потоків від об'єктів широко розгалуженої структури нафтогазопереробної галузі, складів паливно-мастильних матеріалів та при виникненні аварійних витоків нафтопродуктів [1]. Скопичення плям нафтопродуктів у геологічному середовищі – це надзвичайно небезпечне джерело забруднення ґрунтів зони аерації, підземних вод, свердловин питних водозаборів та водних об'єктів, розташованих нижче за техногенним потоком від джерела забруднення [2–4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вуглеводневе забруднення геологічного та суміжних з ним середовищ має свої особливості за характером впливу на геосистеми у зв'язку з тим, що нафтопродукти мають багатокомпонентний різноманітний хімічний склад. Основними характеристиками складу нафтопродуктів, які визначають їх вплив на екологічний стан території і на біотичну складову екосистем, є вміст легкої фракції циклічних вуглеводнів, твердих парафінів, смол, асфальтенів та сірки. Наслідки вуглеводневого забруднення природного середовища визначаються сукупністю факторів: кількістю та хімічним складом нафтопродуктів, характером взаємодії абіотичних умов та біотичної складової екосистем. Від сукупної дії цих факторів залежить, адаптується екосистема до вуглеводневого навантаження, чи буде деградувати [5].

При вуглеводневому забрудненні території створюються техногенні міграційні потоки нафтопродуктів, основне навантаження від яких приймають ґрунти, підземні та поверхневі води.

Головними джерелами забруднення геологічного середовища нафтопродуктами є розливи нафти і нафтопродуктів, стічні води і викиди нафтоперегінних заводів і нафтохімічних підприємств.

При забрудненні нафтопродуктами ґрунтів відбуваються порушення екологічної рівноваги в геосистемі, зниження продуктивності земель, зміна морфологічних характеристик та фізико-хімічних властивостей ґрунтів, створюється загроза потрапляння нафтопродуктів у підземні та поверхневі води [6].

Забруднення ґрунтів нафтопродуктами зумовлює зміни їх фізико-хімічних властивостей: склеювання структурних частин ґрунту нафтою призводить до значного зростання в'язкості і щільності ґрунтової маси, що погіршує його повітряно-водний режим; ґрунти, просочені емульсією нафтопродуктів, втрачають здатність вбирати і утримувати вологу [7]. Через забруднення ґрунтового покриву нафтопродуктами виникають анаеробні умови, змінюється окисно-відновлювальний потенціал, порушується вуглецево-азотний баланс. Витоки нафтопродуктів з високим вмістом важких фракцій вуглеводнів утворюють на поверхні ґрунту щільну, в'язку бітумінозну кірку, яка утруднює газообмін між атмосферою і ґрунтом [8; 9].

Порушення слабких ґрунтових структур і диспергування ґрунтових часток супроводжуються зниженням водопроникності ґрунтів. За рахунок забруднення нафтопродуктами в ґрунтах різко зростає співвідношення між вуглецем і азотом, зменшується вміст рухомих форм фосфору та калію, внаслідок чого погіршуються водний, повітряний та поживний режими, порушується кореневе живлення рослин, гальмується їх ріст і розвиток [10].

Потрапляючи на поверхню землі і мігруючи в ґрунт, нафтопродукти забруднюють ґрунтовий покрив і підземні води, у результаті чого родючий шар землі не відновлюється протягом тривалого періоду часу. Пояснюється це тим, що із ґрунту витісняється кисень, необхідний для життєдіяльності організмів.

Визначальна роль у деструкції нафтопродуктів у ґрунті належить мікроорганізмам, які здатні засвоювати широкий спектр вуглеводнів, у тому числі й найбільш токсичні [11]. Ґрунти, що підлягають впливу нафтопродуктів, характеризуються специфічною мікрофлорою зі сталим видовим складом. Загальноприйнято, що головну роль у розкладанні вуглеводнів у ґрунті відіграє бактеріальна мікрофлора, переважна частина якої належить мікроорганізмам роду Pseudomonas. У той же час знижується видова розмаїтість мікроорганізмів за рахунок відбору видів з підвищеною метаболічною активністю й зміною у зв'язку з цим структури комплексу ґрунтових мікроорганізмів [12].

Виклад основного матеріалу. В якості об'єкта досліджень обрано ділянку басейну р. Сів. Донець у межах Харківської області, нафтогазоносна територія якої належить до Дніпровсько-Донецької нафтогазоносної провінції і розташована у вигляді широкої смуги, що простягається діагонально з північного заходу від м. Краснокутськ на південний схід до м. Ізюм. За орієнтовними підрахунками ця смуга має площу біля 12 тис. км^2.

Оцінка зосередження нафтогазовидобувних та переробних підприємств на ділянці басейну р. Сів. Донець показала, що за інтенсивністю їх розташування найбільш навантаженими є Балаклїівськїй, Зміївський, Чугуївський та Ізюмський райони Харківської області. На території цих районів зосереджено велика кількість родовищ і діючих свердловин з видобування нафти, природного газу і конденсату, підприємств з комплексної підготовки та переробки вуглеводневої сировини. За своїми функціональними і технологічними особливостями означені підприємства є потенційними джерелами забруднення природного середовища нафтопродуктами.

На території басейну р. Сів. Донець одним із таких джерел є Шебелинське відділення з переробки газового конденсату та нафти (ВПГКН), яке підпорядковано ДК «Укргаздобича» і розташовано в Балакліівському районі поблизу с. Андріївка. Шебелинське ВПГКН здійснює переробку природного газу і газового конденсату. Продукцією Шебелинського ВПГКН є бензин, мазут і бітум. За своїми функціональними особливостями це підприємство можна віднести до точкового джерела забруднення нафтопродуктами прилеглої до нього території.

Серед джерел вуглеводневого забруднення геологічного середовища найбільш небезпечними слід вважати довгостроково діючі, наприклад, «техногенні поклади» нафтопродуктів. Це обумовлено тим, що фільтрація нафтопродуктів від таких джерел у ґрунти і підземні води з часом призводить до створення великих вторинних ореолів забруднення, витягнутих у напрямку природного потоку підземних вод.

На території басейну р. Сів. Донець «техногенний поклад» нафтопродуктів утворився в районі Шебелинського ВПГКН у результаті його багаторічного функціонування і був виявлений у 1984 році. Початково поклад займав територію у 82 га, нафтопродукти залягали на поверхні ґрунтових вод у вигляді лінзи висотою до 1 м і більше, вони просувалися відповідно до рельєфу в напрямку с. Андріївка. Утворення скупчення нафтопродуктів на поверхні ґрунтових вод сталося внаслідок їх витоків з ємностей і трубопроводів Шебелинського ВПГКН. З метою створення бар'єру просування вуглеводнів поперек його потоку була влаштована стінка з глини та пробурені спеціальні свердловини для відкачки нафтопродуктів. Впродовж послідуючих за виявленням покладу років нафтопродукти вилучались шляхом відкачки. Обстеження ділянки басейну р. Сів. Донець проводились у жовтні-листопаді 2017 р. Всього було відібрано 29 проб ґрунтів.

Відбір проб ґрунтів здійснювали відповідно до вимог нормативних документів [13].

Результати біотестування проб ґрунтів, показали, що за вмістом нафтопродуктів найбільш забрудненими виявилися Коробочкинський і Співаківський осередки. Високе значення вмісту нафтопродуктів у пробах ґрунту, що відбиралися в межах Коробочкинського осередку, отримано за рахунок того, що у 2-х пробах з 4-х (с. Коробочкіне Чугуївського району поблизу р. Таганка; станція Коробочкіне) нафтопродукти містились в концентраціях 620 і 200 мг/кг відповідно, а серед 7-ми проб, що відбирались в межах Співаківського осередку, в 2-х пробах (територія Придонецького лісництва; с. Червоний шахтар Ізюмського району) вміст нафтопродуктів складав 670 і 570 мг/кг відповідно. У межах інших трьох осередків – Волохівського, Шебелинського та Андріївського вміст нафтопродуктів у пробах ґрунту коливався від 12 до 140 мг/кг.

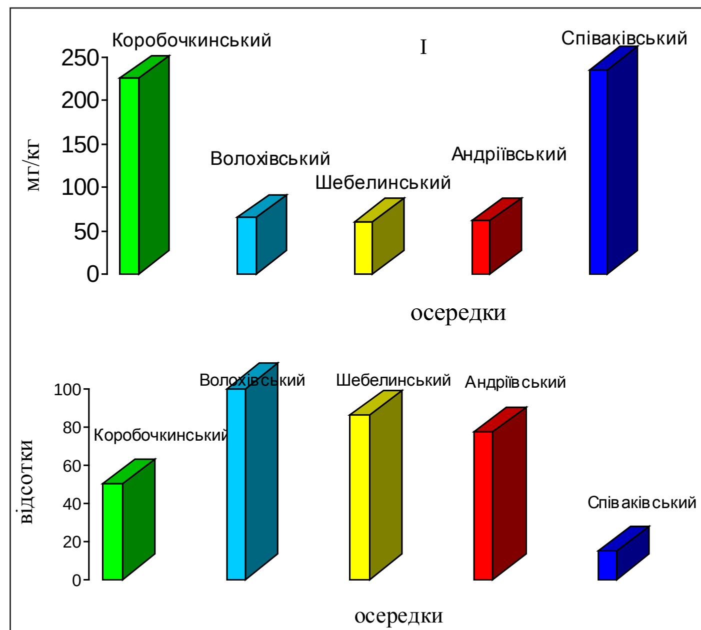
Визначення фітотоксичності проб ґрунту показало (рис.), що в 21 випадку із 29 (72,4%) проби чинили фітотоксичну дію на вищі рослини. При цьому більша кількість фітотоксичних проб виявилася серед тих, що відбирались в межах Волохівського, Шебелинського та Андріївського осередків (100; 85,7; 77,8 відповідно), серед проб ґрунту, що відбирались у межах Коробочкинського і Співаківського осередків було менше фітотоксичних проб ґрунту (50 і 14,3% відповідно). Але проби ґрунтів, відібрані у межах Коробочкинського осередку за ступенем фітотоксичності у порівнянні з пробами, що було відібрано на території інших осередків, виявилися більш фітотоксичними. Зменшення довжини коренів або кількості пророслого насіння в досліді відносно контролю досягало 77,8% (с. Коробочкіне Чугуївського району поблизу р. Таганка) та 42,9% (станція Коробочкіне). У межах Андріївського осередку відхилення довжини коренів та кількості пророслого насіння знаходилось в діапазоні 21,3-28,6% у дослідному ґрунті порівняно з контролем; у межах Шебелинського осередку – 19,4-46,2%; Волохівського – 34,4-46,0%; єдиній фітотоксичній пробі ґрунту, відібраної у межах Співаківського осередку відхилення від контролю дорівнювало 22,7%.

Серед 29 проб ґрунтів, що відбирались в межах всіх осередків забруднення, за вмістом нафтопродуктів найбільш забрудненими виявилися Коробочкинський і Співаківський осередки. Високе значення вмісту нафтопродуктів у пробах ґрунту, що відбиралися в межах Коробочкинського осередку, було відзначено у 2-х пробах з 4-х (с. Коробочкіне Чугуївського району поблизу р. Таганка; станція Коробочкіне), в яких нафтопродукти містились в концентраціях 620 і 200 мг/кг відповідно, а серед 7-ми проб, що відбирались в межах Співаківського осередку, в 2-х пробах (територія Придонецького лісництва; с. Червоний шахтар Ізюмського району) вміст нафтопродуктів складав 670 і 570 мг/кг відповідно. У межах інших трьох осередків – Волохівського, Шебелинського та Андріївського вміст нафтопродуктів у пробах ґрунту коливався від 30 до 260 мг/кг.

Порівняльний аналіз даних, щодо вмісту нафтопродуктів і фітотоксичності проб ґрунтів, відібраних в межах різних осередків забруднення нафтопродуктами показав, що мають місце розбіжності між результатами біотестування та вмістом нафтопродуктів по відношенню до оцінки якості ґрунтів. Якщо прийняти до уваги,

що орієнтовно допустима концентрація нафтопродуктів для ґрунтів складає 4,0 г/кг, то перевищення цього нормативу не було зафіксовано в жодній із 29 проб ґрунту, які було відібрано у 2017 р., в той же час фітотоксичні властивості ґрунту виявились у 21 випадку, що складає 72,4%.

При цьому більша кількість фітотоксичних проб виявилася серед тих, що відбирались в межах Волохівського, Шебелинського та Андріївського осередків (100; 85,7; 77,8 відповідно), тобто на території, де вміст нафтопродуктів у ґрунті був меншим ніж у пробах ґрунту, що відбирались в межах Коробочкинського і Співаківського осередків. Це може свідчить про те, що вуглеводневий склад вуглеводневого забруднення ґрунтового покриву міг відрізнятися на різних ділянках басейну.

Джерело: розроблено автором

Висновки. Отримані результати співставлення хімічних і токсикологічних аналізів проб ґрунту показують, що в умовах практично відсутності нормативу ГДК нафтопродуктів для ґрунтів використання інтегрального показника їх якості (фітотоксичності) є доцільним і навіть необхідним.

Результати визначення фітотоксичності забруднених ґрунтів навколо свердловин і місць аварійних розливів показали наявність пригнічення тест-культур ячменю і кукурудзи, починаючи із рівня вмісту нафтопродуктів 180 мг/кг ґрунту. У цілому, співставлення результатів вимірювання вмісту нафтопродуктів – складної суміші різних за своїми властивостями вуглеводнів, з результатами визначення фітотоксичності ґрунту наглядно ілюструють і підтверджують доцільність використання інтегрального токсикологічного показника для оцінки якості компонентів природного середовища.

Список літератури:

1. Митропольский О.Ю., Байсарович І.М. Нафтохімічне забруднення та проблеми екології Карпатського регіону // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – К.: Знання, 2002. – С. 62–65.
2. Кузьмин В.В., Чураевская Н.Н. Обоснование нормативов (целевых показателей) очистки подземных вод на участках нефтехимического загрязнения // Захист довкілля від антропогенного навантаження. – Київ-Кременчук-Харків: ПП Швидка, 2006. – С. 5–21.
3. Огняник М.С., Парамонова Н.К., Брикс А.Л. та ін. Забруднення підземного середовища легкими нафтопродуктами та визначення захисних властивостей зони аерації. – К.: Знання, 2000. – 68 с.
4. Казенов С.М., Арбузов А.И., Ковалевский Ю.В. Воздействие объектов нефтепродуктообеспечения на геоэкологическую среду // Геоэкология, 1998. – С. 54–74.
5. Пиковский Ю.И. Геохимические особенности техногенных потоков в районах нефтедобычи // Техногенные потоки вещества в ландшафтах и состояние экосистем. – М.: Наука, 1981. – С. 135–148.
6. Проблемы загрязнения почв нефтью и нефтепродуктами: геохимия, экология, рекультивация / Н.П. Солнцева, Ю.И. Пиковский и др. // Докл. симп. VII Делегатского съезда Всесоюзн. об-ва почвоведов. – Ташкент, 1985. – С. 246–254.
7. Кесельман Г.С., Махмудбеков Э.А. Защита окружающей среды при добыче, транспорте и хранении нефти и газа. – М.: Недра, 1981. – 256 с.
8. Андресон Р.К., Мукатанов А.Х., Бойко Т.Ф. Экологические последствия загрязнения почв нефтью // Экология, 1980. – № 6. – С. 21–25.
9. Никифорова Е.М., Солнцева Н.П., Кабанова Н.В. Геохимическая трансформация дерново-подзолистых почв под воздействием нефти // Влияние промышленных предприятий на окружающую среду. – М.: Наука, 1987. – С. 241–253.
10. Джура Н., Цвілинюк О., Терек О. Вплив нафтового забруднення ґрунту на морфофізіологічні особливості рослин / Вісник Львівськ. у-ту, сер. біол, 2005. – Вип. 40. – С. 51–58.
11. Стабникова Е.В., Селезнева М.В., Рева О.Н. и др. Выбор активного микроорганизма-деструктора углеводородов для очистки нефтезагрязненных почв / Прикл. биохимия и микробиология. – 1995. – Том 31, № 5. – С. 534–539.
12. Исмаилов Н.М. Микробиология и ферментативная активность нефтезагрязненных почв // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1998. – С. 42–56.
13. ГОСТ 17.4.4.02-84 Охрана природы. Почвы. Методы отбора и подготовки проб для химического, бактериологического, гельминтологического анализа.
14. Матвеев Ю.М. Проблемы нормирования содержания химических соединений в почвах / Ю.М. Матвеев, И.В. Попова, О.В. Чернова // Агрохимия. – 2001. – № 12. – С. 54–60.

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОПАСНОСТИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ НЕФТЕПРОДУКТАМИ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА

Аннотация
Сравнительный анализ данных, по содержанию нефтепродуктов и фитотоксичности проб почв, отобранных в пределах различных очагов загрязнения нефтепродуктами показал, что имеют место расхождения между результатами биотестирования и содержанием нефтепродуктов по отношению к оценке качества почв. Если принять во внимание, что ориентировочно допустимая концентрация нефтепродуктов для почв составляет 4,0 г/кг, то превышение этого норматива не было зафиксировано ни в одной из 29 проб почвы, которые были отобраны в 2017 г., в то же время фитотоксичные свойства почвы оказались в 21 случае, что составляет 72,4%.
Ключевые слова: бассейновая экосистема, нефтепродукты, компоненты ландшафта, почвы, фитотоксичность.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

COMPLEX ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL DANGER OF POLLUTION OF OILS OF SOIL COVERING

Summary
Comparative analysis of data on the content of petroleum products and phytotoxicity of soil samples taken from different centers of oil pollution showed that there is a discrepancy between the results of bioassay and the content of petroleum products in relation to the assessment of soil quality. If we take into account that the approximate allowable concentration of petroleum products for soils is 4.0 g/kg, then this standard was not exceeded in any of the 29 soil samples that were selected in 2017, while the phytotoxic properties of the soil were found to be in 21 cases, which is 72.4%.
Keywords: basin ecosystem, oil products, landscape components, soils, phytotoxicity.

УДК 504.4.06(477.54):665.66

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА АНТРОПОГЕННО ПЕРЕТВОРЕНИХ ҐРУНТІВ М. ХАРКОВА

Кривицька І.А., Іванов О.В., Стріян К.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Представлено екологічні дослідження антропогенно перетворених ґрунтів міста Харкова хімічними та біологічними методами. Встановлено, що хімічний аналіз не показав жодних перевищень ГДК на всіх ділянках, що досліджувалися; біологічний аналіз показав, що усі проби ґрунту виявили токсичні властивості тобто встановлено достовірне (P=0,05) зниження довжини коренів та паростків використаних тест об'єктів, що підтверджує ефективність біологічних методів як таких, що дають інтегральну оцінку якості навколишнього середовища.
Ключові слова: хімічний аналіз, біологічний аналіз, біоіндикація, тест-об'єкти, ґрунти.

Постановка проблеми. Інформація про стан довкілля отримується за допомогою численних методів контролю, спостереження та оцінки. Об'єктивна та своєчасна інформація формує правильне розуміння проблеми та є основою для прийняття ефективних управлінських рішень щодо покращення стану довкілля. Сучасна концепція якості ґрунту розвинулася від розуміння різноманітних функцій, які виконує ґрунт в екосистемі. Якість ґрунту визначається як ключова у стійкості екосистеми. На відміну від функцій води та повітря, які прямо пов'язані із здоров'ям людини, функції ґрунту чинять опосередкований вплив. Екологічний погляд на ґрунт розглядає вплив його функції на інші компоненти екосистеми (наприклад, воду, атмосферне повітря і біоту), а також прилеглі до них екосистеми. Таким чином ґрунт змінює хімічний склад опадів і перерозподіляє воду в навколишньому середовищі, бере участь у підтриманні балансу води і тепла, газів атмосфери і служить в якості резервуара для біорізноманіття та генетичного матеріалу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропогенно-перетворені ґрунти розглядаються як певний етап природно-антропогенної еволюції ґрунтів, що супроводжується генетично зумовленим зміною режимів, процесів, будови і властивостей на всіх стадіях перетворень. Проблему антропогенного перетворення ґрунтів та особливості ґрунтоутворення в містах вже досить тривалий час досліджують різні вчені, зокрема Бєляєв В.А., Василевська В.Д., Калишева О.В., Копцик Г.М., Гришина Л.А., Касимов М.С., Перельман О.І. та ін.

Мета роботи: провести екологічні дослідження антропогенно перетворених ґрунтів міста Харкова хімічними та біологічними методами.

Природний ґрунтовий покрив міста Харкова на більшій частині території знищений. Міські почвогрунти мають ряд характерних особливостей, що відрізняють їх від зональних ґрунтів природних ландшафтів. Відмінності насамперед стосуються великого розкиду величин хімічних показників. В цілому для почвогрунтів характерні підвищений вміст органічного вуглецю та високі значення pH. Дуже часто спостерігається великий вміст органічного вуглецю в пробах ґрунтів, відібраних поблизу доріг. У ґрунтах міста переважають поклади піску, великого та середнього пилу. Це пов'язано як з особливостями ґрунтоутворюючих порід так і з використанням великої кількості піску для боротьби з ожеледицею, який потім, в результаті роботи збиральних машин і діяльності вітру, виявляється на прилеглих до доріг ділянках [3].

Виклад основного матеріалу. Методика дослідження якості та хімічного складу ґрунту включає в себе сукупність методів вибору місць проведення досліджень, методів відбору та транспортування і зберігання проб, методів визначення вмісту хімічних елементів та методів обробки результатів досліджень.

Відбір проб ґрунту та їх підготовку до аналізу проводили згідно ДСТУ ISO 10381-4:2005 Якість ґрунту [4]. Відбирання проб. Для визначення вмісту забруднюючих речовин у ґрунтах використовували атомно-абсорбційний метод [5].

З метою визначення інтегральної токсичності було проведено дослідження ґрунтів методом біотестування. Використовували показники токсичності водних витяжок з ґрунтів. В якості тест-культур нами були обрані вищі рослини кукурудза (р. *Zea*) та редька (р. *Raphanus*), які мають ранню схожість та найменший період вегетації. Як тест-реакції враховувалися енергія проростання насіння, довжина проростка і довжина кореня [6].

Фітотоксичний ефект визначається у відсотках щодо довжини кореневої або стеблової системи, кількості сходів. Величина фітотоксичного ефекту показує ступінь токсичності зразків ґрунту по відношенню до рослини, що дає можливість судити про ступінь екологічної безпеки чи небезпеки існування людини на досліджуваний території. Критерієм токсичності є зниження на 20 і більше відсотків довжини проростків і коренів рослин у досліді порівняно з контролем за 96 год. біотестування [7].

Розрахунки проводилися за допомогою формули:

$$A = \frac{Xk - Xd}{Xk} * 100\%, \quad (1)$$

Де А – довжина коренів(паростків) у досліді відносно контролю; Xk – середнє арифметичне довжини коренів (паростків) у контролі, см; Xd – середнє арифметичне довжини коренів (паростків) у досліді.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Статистичну обробку даних проводили з використанням «Microsoft Excel». Як критерій оцінки значущості спостережуваних змін використовували t-критерій Стьюдента.

Проби ґрунту відбирали восени 2017 року з 4-х різних зон м. Харкова, які знаходяться під впливом автотранспорту різної інтенсивності і промисловим впливом. У місцях відбору проб ґрунтів була підрахована інтенсивність руху автотранспорту. Підрахунок проводився в робочі дні в години пік протягом 20 хвилин з перерахунком на кількість автомобілів на годину. Вміст рухомих форм найбільш поширених важких металів представлений у таблиці 1.

Пункт 1. Територія, прилегла до заводу імені Малишева. Проби ґрунту бралися на газонах, поблизу дороги. Інтенсивність руху – 840 од / год.

Пункт 2. Перехрестя пр. Гагаріна і Нетеченській набережній. Проби ґрунту бралися на центральній клумбі з круговим рухом автотранспорту. Інтенсивність руху – 2354 од / год.

Пункт 3. Перехрестя вул. Клочківська – вул. Полтавський шлях. Проби ґрунту бралися на газонах поблизу доріг. Інтенсивність руху автотранспорту – 1632 од / год.

Пункт 4. Перехрестя вул. Сумська – вул. Свободи (колишня вул. Іванова). Проби ґрунту бралися біля входу в парк ім. Шевченко, протягом 100 метрів. Інтенсивність руху автотранспорту – 610 од / год.

Бачимо, що концентрації важких металів найбільші на вул. Плеханівській та на пр. Гагаріна. Але жодних перевищень ГДК не спостерігається. Є лише перевищення фонових значень за залізом на усіх ділянках від 1,95 до 3,45 разів, за цинком від 3 до 4 разів, за міддю майже в 4 рази та за кадмієм в 3 рази.

Для оцінки сукупної дії полютантів був використаний сумарний коефіцієнт техногенного забруднення, що розраховується на основі складання коефіцієнтів техногенного забруднення окремих елементів. Рівень забруднення поверхневого шару ґрунтів оцінюється за шкалою Саєта [9].

Показники коефіцієнту концентрації свідчать про значні концентрації важких металів у ґрунтах.

Таким чином, бачимо, що найбільший сумарний показник забруднення є на пр. Гагаріна, а найменший на вул. Сумській. Але згідно шкали рівнів забруднення усі досліджувані ґрунти відносяться до слабо забруднених.

Токсикологічну оцінку ґрунтів проводили шляхом визначення їх фітотоксичних властивостей за допомогою методики біотестування водних витяжок з ґрунтів на вищих рослинах різних систематичних груп.

На підставі підрахунку довжини коренів у контролі і досліді ми розрахували середні арифметичні, котрі використовують для роз-

Таблиця 1

Вміст важких металів в урбогрунтах м. Харкова

№ п/п	Елемент	Вміст, мг/кг					
		Пункт 1	Пункт 2	Пункт 3	Пункт 4	Фонова концентрація [8]	ГДК для ґрунту
1	Fe	6,9	6,6	4,21	3,9	2	-
2	Mn	13,4	12,9	10,4	10,5	43	100,0
3	Zn	4,11	3,72	3,3	3,0	1	23,0
4	Cu	1,61	2,0	2,0	1,9	0,5	3,0
5	Cd	0,31	0,3	0,29	0,3	0,1	-

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Коефіцієнти концентрації (Кс) важких металів у і сумарний показник забруднення (Zc) ґрунтів урболандшафтів м. Харкова

Місце відбору проб	Коефіцієнти концентрації Кс					Сумарний показник забруднення (Zc)
	Fe	Zn	Mn	Cu	Cd	
Вул. Плеханівська	3,45	4,11	0,31	3,33	3,1	10,99
Пр. Гагаріна	3,3	3,72	0,3	4	3	11,02
Вул Клочківська	2,1	3,3	0,24	4	2,9	9,3
Вул Сумська	1,95	3,0	0,24	3,8	3	8,75

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Токсикологічна оцінка урбоґрунтів м Харків на вищих рослинах

Місце відбору проб ґрунту	Зменшення довжини відносно контролю, на *Raphanus sativus L.*,%		Зменшення довжини відносно контролю, на Zea mais (L),%	
	Корені	Паростки	Корені	Паростки
Вул. Плеханівська	36,01	28,74	38,27	44,09
Пр. Гагаріна	49,61	44,17	86,30	92,38
Вул. Клочківська	34,52	31,75	69,99	66,67
Вул. Сумська	33,49	36,96	32,30	30,60

Джерело: розроблено автором

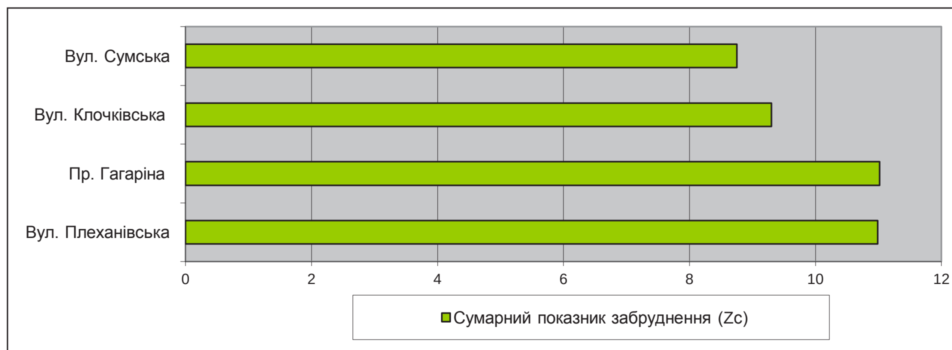

Рис. 1. Сумарний показник забруднення (Zc) ґрунтів м. Харкова

Джерело: розроблено автором

рахунку відхилення довжин коренів у досліді щодо контролю (А),%.

Динаміку токсичності тест-об'єктів можна побачити на рисунку 2.

Як бачимо, визначення фітотоксичності проб ґрунту на тест об'єкті *Zea mays L* виявили фітотоксичність на всіх досліджуваних вулицях міста Харків, так як відхилення довжини коренів та паростків склало більше 20%.

Найбільший показник токсичного ефекту виявлений на проспекті Гагаріна (86,3% зменшення довжини коренів відносно контролю; 92,38% зменшення довжини паростків відносно контролю) та на вул. Клочківській (69,9% зменшення довжини коренів відносно контролю; 66,6% зменшення довжини паростків відносно контролю). Це пов'язано з великим впливом вихлопних газів від потужного автомобільного потоку, що значною мірою підвищує рівень забрудненості даної території.

Згідно проведеного досліду на *Raphanus sativus L* визначено, що також усі проби ґрунту виявилися фітотоксичними. Найбільший показник токсичності за використанням цього тест-об'єкту виявлено на території пр. Гагаріна (49,6% зменшення довжини коренів відносно контролю; 44,17% зменшення довжини паростків відносно контролю).

Як бачимо, у всіх пробах встановлено достовірне (P=0,05) зниження довжини коренів та паростків використаних тест об'єктів, тобто усі проби ґрунту виявили токсичні властивості.

Для отримання комплексної оцінки тестування визначили індекс інтегральної фітотоксичності:

IФ = lg [(Дп +Дк + Еп)дослід / /(Дп +Дк + Еп) контроль], (2)

де Дп – довжина паростків; Дк – довжина коренів; Еп – енергія проростання.

Таким чином ми бачимо, що найвищий індекс фітотоксичності виявився на пр. Гагаріна, а найменший на вулиці Сумській.

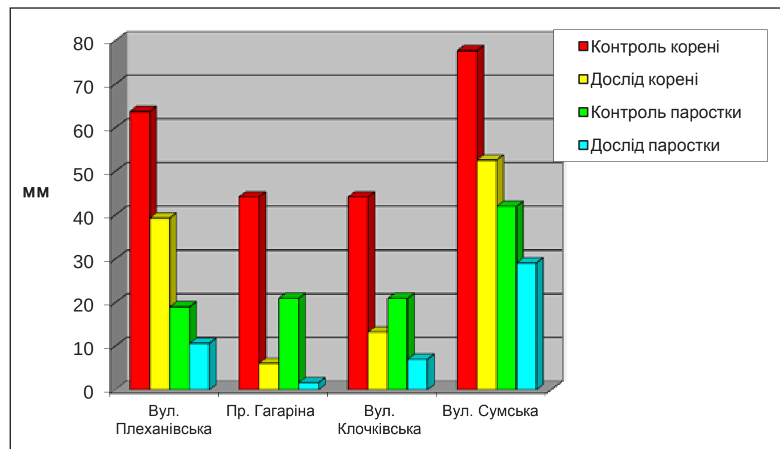

Рис. 2. Зменшення довжини коренів і паростків насіння кукурудзи (*Zea mays L.*) відносно контролю, мм

Джерело: розроблено автором

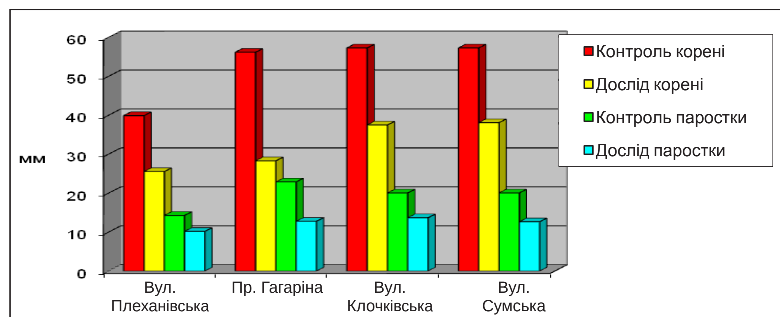

Рис. 3. Зменшення довжини коренів і паростків насіння редьки (*Raphanus sativus L*) відносно контролю, мм

Джерело: розроблено автором

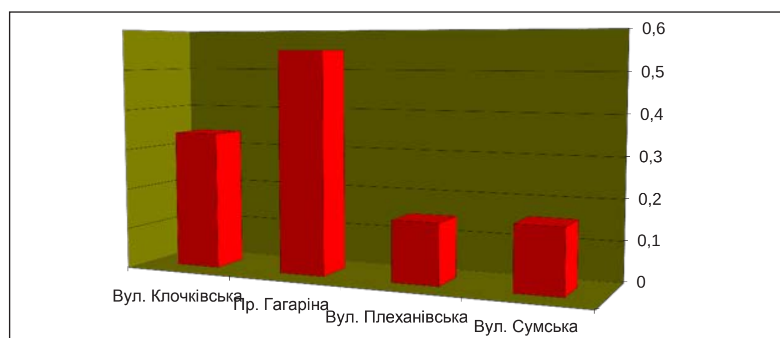

Рис. 4. Значення індексу інтегральної фітотоксичності ґрунтів м. Харків

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Індекс інтегральної фітотоксичності при біотестуванні антропогенно перетворених ґрунтів м. Харкова

№	Місце відбору проб	Індекс фітотоксичності (ИФ)		$ИФ_{ср}$
		Zea mays L.	*Raphanus sativus L.*	
2.	Вул. Клочківська	0,46	0,23	0,34
3.	Пр. Гагаріна	0,82	0,28	0,55
4.	Вул. Плеханівська	0,13	0,18	0,15
6.	Вул. Сумська	0,16	0,16	0,16

Джерело: розроблено автором

Висновки. Отже, узагальнюючи наші дослідження, бачимо, що хімічний аналіз не показав жодних перевищень ГДК на всіх ділянках, що досліджувалися але біологічний аналіз показав, що усі проби ґрунту виявили токсичні властивості тобто встановлено достовірне (P=0,05) зниження довжини коренів та паростків використаних тест об'єктів. Це каже про те, що саме біологічні методи є більш ефективними так як дають інтегральну оцінку якості навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Коваленко Г.Д. Екологічний ризик погіршення стану навколишнього природного середовища України при збереженні існуючих тенденцій антропогенного навантаження / Г.Д. Коваленко, Г.В. Півень, О.В. Рибалова // Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення. – 2009. – № 1. – С. 52–56.
2. Давидов О.В. Антроперетворені грунти солонцевих комплексів Новотроїцького району: генезис, еволюція та сучасний стан / О.В. Давидов, І.С. Польова // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Зб. наук. праць / [За ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової]. 2016 – Вип. 8. – Херсон: ПП. Вишемирський В.С. – С. 19–23.
3. Черваньов И.Г. Вплив забруднення на якість і стан ґрунтів великого міста (на прикладі Харкова) / И.Г. Черваньов, Л.М. Боржник. – Укр. географічний журнал. – Х., 1996. – 54 с.
4. Балюк С.А. Проведення грунтово-геохімічного обстеження урбанізованих територій / С.А. Балюк, А.І. Фатєєв, М.М. Мірошниченко. – Харків: ННЦ «ІГА ім. О.Н. Соколовського» УААН, 2004. – 62 с.
5. ДСТУ ISO 10381-4:2005 Якість ґрунту. Відбирання проб. Частина 4. Настанови щодо процедури дослідження природних, майже природних та оброблюваних ділянок. – 23 с.
6. Глухов О.З. Фітоіндикація метал пресингу в антропогенно трансформованому середовищі / О.З. Глухов, А.І. Сазонов, Н.А. Хижняк. – Донецьк: Норд-Прес, 2006. – 360 с.
7. Біотестування у природоохоронній практиці. Збірник методик під ред. д.б.н. А.М. Крайнюкової. – К.: Мінекобезпеки, 1997. – 233 с.
8. Фоновий вміст мікроелементів у грунтах України [за ред. А.Т. Фатєєва, Я.В. Пащенко. – Харків: ННЦ ІГА ім. О.Н. Соколовського. – Х., 2003. – 117 с.
9. Геохимия окружающей среды / Ю.Е. Сает, Б.А. Ревич, Е.П. Янин [и др.]. – М.: Недра, 1990. – 335 с.
10. Гуральчук Ж.З. Фітотоксичність важких металів та стійкість рослин до їх дії : монографія / Ж.З. Гуральчук. – К.: Логос, 2006. – 208 с.

Кривицкая И.А., Иванов О.В., Стриян К.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА АНТРОПОГЕННО ПРЕОБРАЗОВАННЫХ ПОЧВ Г. ХАРЬКОВА

Аннотация
Представлены экологические исследования антропогенно преобразованных почв города Харькова химическими и биологическими методами. Установлено, что химический анализ не показал никаких превышений ПДК на всех исследуемых участках; биологический анализ показал, что все пробы грунта выявили токсичные свойства – установлено достоверное (P = 0,05) снижение длины корней и побегов использованных тест-объектов, что подтверждает эффективность биологических методов, как дающих интегральную оценку качества окружающей среды.
Ключевые слова: химический анализ, биологический анализ, биоиндикация, тест-объекты, почвы.

Kryvytska I.A., Ivanov O.V., Striian K.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

IMPACT ASSESSMENT OF ANTHROPOGENICALLY TRANSFORMED SOILS OF KHARKIV

Summary
Ecological studies of anthropogenically transformed soils of Kharkiv city by chemical and biological methods are presented. It was established that the chemical analysis did not show any exceedances of MPC in all investigated areas; biological analysis showed that all soil samples revealed toxic properties, ie a reliable (P = 0,05) decrease in the length of the roots and germs of the used test objects, which confirms the effectiveness of biological methods as providing an integral assessment of the quality of the environment.
Keywords: chemical analysis, biological analysis, bioindication, test objects, soils.

УДК 611.12:611.018:611.013:576.311.348.3

ВПЛИВ ЕТАНОЛУ НА КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ ШЛУНОЧКОВИХ КАРДІОМІОЦИТІВ ЩУРІВ НА РАННІХ ЕТАПАХ ПОСТНАТАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У НОРМІ ТА ПІСЛЯ ДІЇ АЛКОГОЛЮ

Марченко Д.Г., Філімонова Л.А., Станішевська Н.В.
Дніпропетровська медична академія МОЗ України

Стаття присвячена аналізу кількісних характеристик скоротливого апарата міокарда на ранніх етапах постнатальному онтогенезу. Механізми міофібрилогенезу в різних відділах серця і зонах серцевої стінки здійснюються принципово подібним чином, проте відомості про ступінь їх виразності, співвідношення і швидкість перебігу в різних ділянках міокарда мають суперечливий характер. Завдяки аналізу стереометричних характеристик існує можливість отримати найбільш повний обсяг даних щодо формування окремих структур скоротливого апарата. У статті розкривається питань щодо формування компонентів міофібрилярного апарата як у нормі, так і за умов впливу ендо– та екзогенних факторів у різних зонах шлуночкового міокарда.

Ключові слова: алкоголь, міокард, міофібрили, міофібрилогенез, скоротливий апарат, щільність упакування міофібрил.

Постановка проблеми. На теперішній час за допомогою багатьох експериментальних робіт щодо механізму міофібрилогенезу у кардіоміоцитах (КМЦ) увагу дослідників привернуло питання, щодо основних змін, які відбуваються у структурі різних елементів скоротливого апарата під впливом тератогенних факторів. Використання потужного комплексу методів аналізу у розкритті даного питання обумовили значні дослідження у аналізі цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьма авторами були розкриті питання щодо етапності перебігу міофібрилогенезу у різних тварин (кур, щурів). Давно відомо, що міофібрили посмугованого м'яза утворені групою білків, розташованих у спеціальних одиницях, або саркомерах, які у свою чергу складалися з окремих субодиниць [9]. Хоча саркомер поперечно-посмугованого м'яза змінювався за будовою та складом білків по всій довжині міофібрили, існують три головні компоненти: тонкі нитки, товсті нитки і Z-диски, кожний з яких формується за допомогою численних взаємодій з білками, які беруть участь у скороченні [7; 10; 12]. Тому збірка міофібрилярних білків у їх функціональну одиницею, саркомер, повинна бути швидким і добре скоординованим процесом. Для того, щоб пояснити це явище, проводили численні дослідження на найпростіших культурах кардіоміоцитів, і було запропоновано декілька механізмів.

Однак, становлення міофібрилярного апарата включало до себе не лише механізм включення саркомерних білків у міофібрилу, що формується, але й розподіл саркомеру на А– та І-диски [12].

Багатьма авторами вивчався вплив різних тератогенних речовин на міофібрилогенез [6; 7].

Segel L.D. у своїх дослідженнях встановив, що етанол впливає майже на всі кардіоміоцити серця, викликаючи значні деструктивні зміни. За даними його досліджень у багатьох районах серця дефектні міофібрил складалися з невеликих блоків одного або двох саркомерів. У тих ділянках серця, де розчинення скоротливих структур було більш вираженим, міофібрили спостерігалися у вигляді залишків, у яких не виявлені А– та І-диски. У таких міофібрил спостерігаються лише окремі Z-диски. Поступовий лізис призводив до того, що простір, де немає міофібрил заповнюється гранулами і численними мітохондріями. При деструктивних змінах кардіоміоцитів, за даними Гавриша, спостерігається різниця у товщенні міофібрил у різних зонах міокарда. Міофібрили, товщина котрих перевищує норму в 2-3 рази,часто межують з міофібрилами, товщина яких значно менше від звичайного розміру [11].

A. Wilke описував, що Z-диски при дії етанолу є «слабкою ланкою» міофібрил. При цьому за його даними при хронічній дії етанолу можливий, як повний розрив міофібрил в області Z-дисків, так і розтягування Z-дисків зі збереженням цілісності міофібрил. У своїх дослідженнях він показав, що також відбувається пошкодження М-дисків, до яких прикріплюються товсті філаменти. Іноді слабка М-лінія не виявляється, хоча така картина за даними автора спостерігається лише у незначної кількості міофібрил. Більшою мірою піддавалися лізису І-диски. Пошкодження саркомерів і міофібрил призводило також до пошкоджень саркоплазматичного ретикулума, порушень гомеостазу Ca^{2+}, що призводило до активації протеаз, що відіграють важливу роль у запуску розщеплювання білків, запальних процесах і процесі регенерації [6].

Завдяки цим дослідження розкриваються багато питання щодо формування міофібрил ,як у нормі, так і після дії етанолу. Однак дані про характер і локалізацію основних деструктивних змін, які відбуваються у ультраструктурі КМЦ під впливом етанолу залишаються основними питаннями і потребують уточнення.

Метою дослідження є визначення щільності упаковки міофібрил у різних зонах шлуночкового міокарда щурів на ранніх етапах постембріонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріали та методи. Дослідження виконали на білих безпородних щурах-самках і їхньому потомстві. У якості матеріалу використали серця новонароджених щурів та серця щурів на 7-у добу постнатального онтогенезу. Утримання тварин та експерименти проводилися відповідно до положень «Європейської конвенції про захист

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

хребетних тварин, які використовуються для експериментів та інших наукових цілей» (Страсбург, 2005), «Загальних етичних принципів експериментів на тваринах», ухвалених П`ятим національним конгресом з біоетики (Київ, 2013). Моделювання алкогольної інтоксикації здійснювали впродовж шести тижнів шляхом повної заміни питної води на розчин етанолу різної концентрацєх. Після забору матеріал фіксували при температурі +2оС протягом 3-4 годин у 2,5%-ному розчині глютаральдегіду (виготовленому на 0,2М фосфатному буфері pH=7,4) з наступною постфіксацією протягом 1 години у 1%-ому забуференому (pH=7,4) розчині тетроксиду осмію («SPI», США), зневодненням у спиртах зростаючої концентрації та пропілен оксиди та виготовленням епоксидних блоків з використанням епонаралдіту. Ультратонкі зрізи виготовляли на ультрамікротомі УМТП-6М («SELMI», Україна) та розміщали на опорних сітках (Mesh Regular Grid 200) [4; 5].

В якості кількісної характеристики міофібрилярного апарата кардіоміоцитів були визначенні такі стереометричні параметри, як щільність упакування міофібрил. Розрахунки проводилися за методом Автандилова Г.Г. [1]. Було обрані наступні зони, які вивчалися за допомогою електронного мікроскопа, СЕП – субепікардіальна зона; ІМЗ – інтрамуральна зона; СЕН – субендокардіальна зона; ЛШЧ і ПШЧ – лівошлуночкова і правошлуночкова частини міжшлуночкової перегородки. При цьому вивчалися показники контрольної групи (норма) – щури, які вживали звичайну воду та експериментальної (алкоголь) – щури, які замість води отримували етанол 5%, 10%, 15% и 20%. Щури експериментальної групи отримували їжу, яка містила мінімальну кількість води.

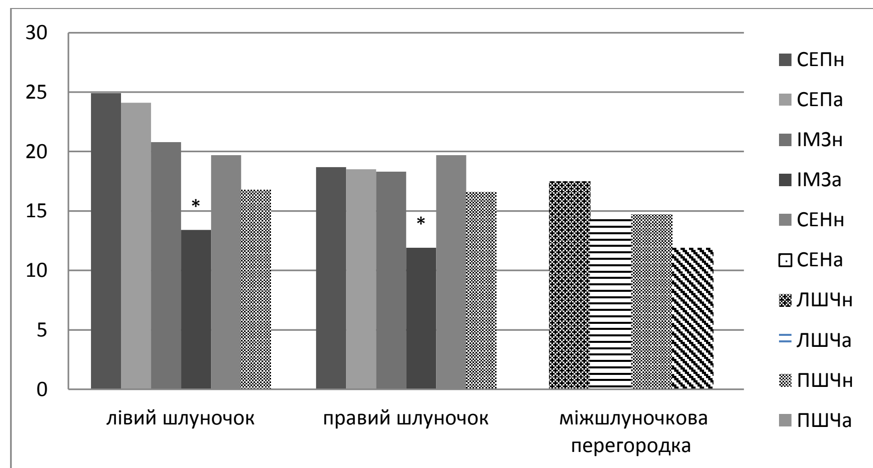

Рис. 1. Щільність упакування міофібрил (%) у саркоплазмі скоротливих кардіоміоцитів різних зон шлуночкового міокарда новороджених щурів у нормі та після дії алкоголю

Позначки (*) вказують на достовірні відмінності від норми. СЕП (СЕПн – норма, СЕПа – алкоголь) – субепікардіальна зона; ІМЗ (ІМЗн – норма, ІМЗа – алкоголь) – інтрамуральна зона; СЕН (СЕНн – норма, СЕНа – алкоголь) – субендокардіальна зона; ЛШЧ (ЛШЧн – норма, ЛШЧа – алкоголь) і ПШЧ (ПШЧн – норма, ПШЧа – алкоголь) – лівошлуночкова і правошлуночкова частини міжшлуночкової перегородки

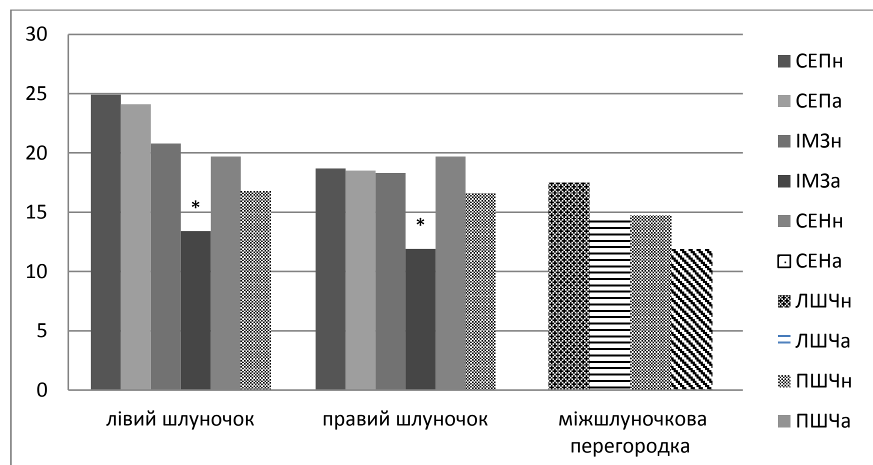

Рис. 2. Щільність упакування міофібрил (%) у саркоплазмі скоротливих кардіоміоцитів різних зон шлуночкового міокарда щурів на 7-у добу пренатального онтогенезу в нормі та після дії алкоголю

Позначки (*) вказують на достовірні відмінності від норми. СЕП (СЕПн – норма, СЕПа – алкоголь) – субепікардіальна зона; ІМЗ (ІМЗн – норма, ІМЗа – алкоголь) – інтрамуральна зона; СЕН (СЕНн – норма, СЕНа – алкоголь) – субендокардіальна зона; ЛШЧ (ЛШЧн – норма, ЛШЧа – алкоголь) і ПШЧ (ПШЧн – норма, ПШЧа – алкоголь) – лівошлуночкова і правошлуночкова частини міжшлуночкової перегородки

При дослідженні шлуночкового міокарда щурів було показано, що зі збільшенням терміна перебігу міофібрилогенезу зростала ступінь відмінності не лише між шлуночковим та передсердним відділами, але й між усіма частинами серця. Так, у новонароджених щурів при нормальному розвитку значення щільності упакування міофібрил у СЕП були статистично вагомо підвищені у ЛШ на 48,0% та у ПШ – на 11,0%, в ІМЗ у ПШ на 20,9%, у ЛШЧ – на 30,0% порівняно з показниками шлуночкового міокарда щура на 20-у добу пренатального онтогенезу (рис.1). При цьому, показники в ІМЗ у ЛШ, у СЕН та у ЛШЧ МЖП достовірно не відрізнялися за відповідні показники на 20-у добу пренатального онтогенезу; різниця показників правого та лівого шлуночків особливо виражена у новонароджених щурів. Величина щільності упакування міофібрил у субепікардіальній зоні ЛШ на 33,0% ($p<0,05$) була вище за ці значення у ПШ; в інтрамуральній зоні – на 26,0% ($p<0,05$); у субендокардіальній зоні значення показника статистично не змінювалися.

Ранній постнатальний кардіогенез експериментальних тварин, на відміну від контрольної групи, супроводжувався зміною упорядкованості міофібрил, порушенням їх цілісності та орієнтації. Ці зміни значно впливали на кількісні характеристики, а сама – щільність упакуван-

ня. У новонароджених щурів ці зміни найбільш стосувалися ІМЗ, що було пов'язано з найбільш активним міофібрилогенезом у цій зоні у даний проміжок часу. Так величина параметра в ІМЗ зменшувалася на 35,5% ($p>0,05$) у ЛШ та на 36,0% ($p<0,05$) у ПШ у порівнянні з нормальним розвитком. При цьому щільність упакування у у СЕН, СЕП та у МШП к після дії етанолу достовірно не відрізнялися у порівнянні з нормою.

Значення досліджуваного показника контрольних тварин на 7-у добу постнатального розвитку, як і в попередню, збільшувався у ІМЗ (рис. 2).

Так і показники даного параметра після дії етанолу не мали суттєвої різниці відносно попередньо досліджуваного терміну розвитку. Однак, рівень щільності упакування підвищився в ІМЗ у ЛШ на 28,3% та у ЛШЧ – на 21,6% відносно попередньої доби розвитку. Етанол на пізніх етапах розвитку міофібрилярного апарату порушував локалізацію, орієнтацію та щільність міофібрил, що призводило більш нижчих показників даного параметру відповідно до норми.

Висновки. Аналіз електронних мікрофотографій шлуночкового міокарда дозволив показати, що дія етанолу впливає майже на всі зони міокарда серця, призводячи до затримки формування міофібрилярного апарату з порушенням цілісності та орієнтації його структур. За даними наших досліджень було встановлено, що на ранніх етапах постнатального розвитку етанол спричиняв деструктивні зміни саме у інтрамуральній зоні. Ця зона на початковому терміні постнатального онтогенезу зазнавала найбільших порушень, так як саме в цей час в ній відбувався активний міофібрилогенез.

Перспективи подальших розробок пов'язані з вивченням кількісних характеристик скоротливого апарата кардіоміоцитів щурів після дії етанолу на пізніх етапах постнатального онтогенезу.

Список літератури:

1. Автандилов Г.Г. Медицинская морфометрия. Руководство / Г.Г. Автандилов – М.: Медицина, 1990. – 384 с.
2. Власов А.И. Электронная микроскопия : учеб. пособие / А.И. Власов, К.А. Елсуков, И.А. Косолапов. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2011. – 168 с.
3. Вуколов Э.А. Основы статистического анализа. Практикум по статистическим методам и исследованию операций с использованием пакетов STATISTIKA и EXCEL : учебное пособие / Э.А. Вуколов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Форум, 2014. – 463 с.
4. Уикли Б. Электронная микроскопия для начинающих / [Б. Уикли] ; под. ред. В.Ю. Полякова ; пер. с англ. И.В. Викторова. – 1996. – М.: Мир, 1975. – 336 с.
5. Устройство и принцип работы просвечивающего электронного микроскопа: Электронное учебно-методическое пособие / Бобров А.И. [и др.] ; под. ред. Д.А. Павлова. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 31 с.
6. Alcohol and myocarditis / A. Wilke [et al.] // Herz. – 1996. – Vol. 21, № 4. – P. 248–257.
7. Alcohol and the heart / L.D. Segel [et al.] // Med Clin North Am. – 1984. – Vol. 68, № 1. – P. 147–161.
8. Dynamics of Z-band based proteins in developing skeletal muscle cells / J.Wang [et al.] // Cell Motility and the Cytoskeleton. – 2005. – Vol. 61. – P. 34–48.
9. Morimoto S. Sarcomeric proteins and inherited cardiomyocytes / S. Morimoto // Cardiovascular Research. – 2008. – Vol. 77. – P. 659–666.
10. Myofibrillogenesis visualized in living embryonic cardiomyocytes / G.A. Dabiri [et al.] // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 1997. – Vol. 16. – P. 9493–9498.
11. Segel L.D. The development of alcohol-induced cardiac dysfunction in the rat // Alcohol Alcohol. – 2007. – Vol. 100, № 3. – P. 225–230.
12. Sanger J.W. How to build a myofibril / J.W. Sanger, S. Kang, C.C. Siebrands // Journal of Muscle Research and Cell Motility. – 2005. – Vol. 26. – P. 343–354.

Марченко Д.Г., Филимонова Л.А., Станишевская Н.В.
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины»

ВЛИЯНИЕ ЭТАНОЛА НА ПЛОТНОСТЬ УПАКОВКИ КАРДИОМИОЦИТОВ ЖЕЛУДОЧКОВ КРЫС НА РАННИХ ЭТАПАХ ПОСТНАТАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В НОРМЕ И ПОСЛЕ ДЕЙСТВИЯ АЛКОГОЛЯ

Аннотация
Статья посвящена анализу количественных характеристик сократительного аппарата миокарда на ранних этапах постнатального онтогенеза. Механизмы миофибриллогенеза, в различных отделах сердца и зонах сердечной стенки, осуществляются принципиально подобным образом, однако сведения о степени их выраженности, соотношение и скорость течения в различных участках миокарда имеют противоречивый характер. Благодаря анализу пространственных характеристик существует возможность получить наиболее полный объем данных о формировании отдельных структур сократительного аппарата. В статье раскрывается вопросов о формировании компонентов миофибриллярного аппарата как в норме, так и при воздействии эндо– и экзогенных факторов в различных зонах желудочкового миокарда.
Ключевые слова: алкоголь, миокард, миофибриллы, миофибриллогенез, сократительный аппарат, плотность упаковки миофибилл.

Marchenko D.G., Filimonova L.A., Stanishevskay N.V.
Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine

INFLUENCE OF ETHANOL ON QUANTITATIVE PARAMETERS OF HUMAN CARDIOMYOCYTES OF RATS AT THE EARLY STAGES OF POSTAL DEVELOPMENT IN NORMAL AND AFTER THE ACTION OF ALCOHOL

Summary
The article is devoted to the analysis of quantitative characteristics of the contractive apparatus of the myocardium in the early stages of postnatal ontogenesis. Mechanisms of myofibrilogenesis in different parts of the heart and zones of the cardiac wall are carried out in a fundamentally similar manner, but information about the degree of their expressiveness, the ratio and rate of flow in different parts of the myocardium are controversial. Due to the analysis of stereometric characteristics, it is possible to obtain the most complete data on the formation of individual structures of the contractive apparatus. The article reveals the issues concerning the formation of components of the myofibrillar apparatus both in normal and under the influence of endo– and exogenous factors in different zones of the ventricular myocardium.
Keywords: alcohol, myocardium, myofibrils, myofibrillogenesis, contractive device, packing density of myofibles.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 911.3

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ БРАЦЛАВА

Воловик В.М., Балинський І.А.
Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

Проаналізовано особливості етнокультурних ландшафтів містечка Брацлав Немирівського району Вінницької області. Виокремлено закономірності їх формування, етнокультурні ознаки та особливості користування. Визначено, що ознакою етнокультурних ландшафтів Брацлава є взаємозв'язки селитебних ландшафтів за національною ознакою, а також розташування сакральних і тафальних ландшафтів. Вплив місцевих культур є одним з проявів у формуванні етнокультурних ландшафтів регіону, що відображено у структурі містечка, де значну площу займають єврейські етнокультурні ландшафти. Сучасний стан ландшафтів Брацлава вимагає проведення моніторингу, охорони та музеєфікації території з культурними пам'ятками та виділення комплексних охоронних зон.

Ключові слова: Брацлав, містечко, етнокультурний ландшафт, євреї, українці.

Постановка проблеми. Типову структуру етнокультурних ландшафтів містечок регіону сформували впродовж сторіч селитебні, сакральні, тафальні ландшафтні комплекси, наповнюючи звичний образ ландшафту, у якому природні компоненти поступово змінюються на етнокультурні. Структурною ознакою етнокультурного ландшафту містечка є просторове розташування етнокультурних кварталів та відповідних артефактів. Містечко Брацлав підтверджує цю ознаку, маючи у своїй структурі значну площу ландшафтів різної культурної ґенези. Виникла необхідність у збереженні автентичних українських та єврейських елементів кварталів, шляхом заповідання культурної спадщини, що відповідає сучасній правовій базі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці XX – початку XXI сторіч вивченням етнокультурних ландшафтів містечок Поділля займались географи [9], а вивченням етнокультурної спадщини містечка Брацлав окрім географів [11], також й історики, краєзнавці, архітектори [14; 15; 17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження дадуть змогу провести оцінювання впливу етнокультурної спадщини на розвиток туризму у містечках. Це дасть змогу розробити рекомендації щодо збереження й використання етнокультурної спадщини в сучасних економічних умовах, реалізації програм із залученням коштів країн ЄС (Польща) та Ізраїлю.

Мета статті. Головною метою дослідження є аналіз етнокультурних ландшафтів містечка Брацлав Немирівського району Вінницької області та можливості використання в етнокультурному туризмі.

Результати дослідження. Назва «Брацлав» іноді фігурує в джерелах, як Переславль [21, с. 170]. Окремі дослідники пояснюють походження назви містечка від слів «брат» і «слава» [19, с. 123], що зумовлено згадкою про братську славу князів Коріатовичів. Інші, пояснюють назву від скороченого слова «Брячислав» (слов'янського князя, який заснував містечко) [15, с. 130]. Євреї називали містечко Бреслов. До назви містечка, як зазначив р. Нахман входять тіж букви, що й до слів «Лев Басар» (серце з плоті) і відповідає віршу з книги пророка Ізєкіля [14, с. 161].

Містечко розташоване на правому березі Південного Бугу, поблизу впадіння р. Пуцівки. Поверхня поступово знижується з півдня на північ до річкової долини [2, с. 126]. Ширина долини – 1-2 км, глибина – 30 м. Терасовані схили мають ступінчастий профіль: заплава, надзаплавні тераси, поширені фрагментарно. На лівому березі низька заплава сформована у межах Брацлавського водосховища і представлена низькою плоскою рівниною завширшки 60-100 м. Схили надзаплавної тераси та узбережжя інколи представлені виходами кристалічних порід. Висота заплави – 1-1,2 м над рівнем водосховища [18, с. 212]. Тераси складені пісками, супісками і лесоподібними суглинками. На схилах сформувався зрілий яружно-балковий рельєф. У геологічній будові частина річкової долини представлена утвореннями архейської групи дністровсько-бузької серії, що складаються з основних та ультраосновних порід (перидотити, піроксеніти, норити, габронорити) [18, с. 19]. Олігоцен-міоценові відклади представлені полтавською серією з білими і жовтуватими пісками та лесовим плащем [20, с. 249]. Пересічна температура січня −5,7°С, липня +18°С, опадів 582 мм на рік. Площа зелених насаджень – 42 га [2, с. 126]. За геоботанічним районуванням Брацлав розташований у межах Немирівсько-Тульчинського геоботанічного району дубово-грабових та дубових лісів Центральноподільського геоботанічного округу [10, с. 70], що відповідає Гнівань-Гайсинському району фізико-географічної області Подільського Побужжя.

Історико-етнологічний аналіз. Брацлав – одне з найстаріших міст Поділля. Як городище існувало ще у X–XXI сторіччі. За вірменськими літописами, у 1059 р. серед міст, з якими вірменські купці вели торгівлю, відзначено й Брацлав [11, с. 25]. Польські хронічки згадують містечко

ще у XII сторіччя [15, с. 130]. Містечко вперше згадане у 1362 р. як Бряславль у літописі Великих князів литовських, збудований князями Коріятовичами для захисту південно-східного фронтиру Поділля [3, с. 371]. Восени 1394 року Брацлав відійшов у володіння великого князя литовського Вітовта. У 1432 р. містечко відійшло до Польщі, але через короткий час було повернуто Литві. У 1491–1517 рр. старостою був Костянтин Острожський, який укріпив місто за замок. Приблизно до цього ж часу потрібно віднести перше поселення євреїв, які мігрували з Волині [14, с. 148]. У 1497 (1479 р. – за іншими даними) році Брацлав зруйнований татарами і знищено понад 400 євреїв. У цьому ж році замок (за іншими даними – у 1499 р. [16, с. 12]) було відновлено. Відновлення замку відбувалося під проводом польського короля Александра, який називав Брацлав містом Св. Петра, тому що образ цього святого був розташований на гербі того часу.

Про спустошення волостей Брацлавщини свідчив той факт, що в середині XVI ст. в Брацлавському замку не було «ни одного сторожа ни кликуна», яких раніше наймали селяни, а в 1545 р. «ино все тые села спустели от поганства и та сторожа згинула», – зазначав люстратор [12, с. 348]. Наприклад, лише за 7 років (1545–1552 рр.) кількість міщан Брацлава зросла з 442 до 770 [12, с. 350]. У 1545 р. тут було 442 будинки та 2 водяних млини. Місцеві жителі володіли «...обширними пасіками, з яких кожна була більша, ніж три села, включаючи до свого складу землі. У пасіках цих вони користувалися ... орними землями, ставками...» [14, с. 149]. 1551 року містечко спалив загін перекопського хана Девлет-Гірея, залишилося не більше 200 осіб, які заснували на руїнах нове поселення.

У 1564 році Брацлав отримав магдебурзьке право. Упродовж 1569–1598 р. було центром Брацлавського воєводства у складі Речі Посполитої [3, с. 371]. Зберігаючи упродовж XV–XVI сторіч значення белігеративного форпосту Литви та Польщі, Брацлав опинився на перехресті міжнародних торговельних шляхів: з Молдови на Брацлав – Вінницю – Корець – Пінськ; Київ – Біла Церква – Брацлав – Білгород – Балкани. Цей момент сприяв появі двох поромів через Південний Буг. Головний сухопутний тракт, по якому везли сіль з Хаджибею також проходив через містечко у сторону Вінниці і закінчувався у Луцьку [14, с. 148]. Через Брацлав також йшов шлях торгівлі крупною рогатою худобою, що сприяло розвитку місцевого ринку та формуванню типової містечкової структури з ядром ринкової площі. Аналізуючи умови формування етнокультурних ландшафтів, потрібно зазначити, що структура відповідала усталеним традиціям: а) домінування топографічної ситуації (найвище розташування, відокремлення від околиць природними захисними межами: ріки, балки, яри тощо); б) вибір для ядра містечка з використанням «мисової» позиції, у місці злиття двох річок, з відносно вузьким перешийком [17, с. 316].

У перші десятиріччя XVII ст. у Брацлаві налічували 730 будинків [12, с. 396]. У 1616 р. у містечку проживало тільки 16 євреїв [6, с. 929], за іншими даними – 18 єврейських будинків [14, с. 151]. У 1626 р., відповідно до подимного податку, сформувалася біполярна структура: одна частина з 596 будинками належала старості, друга, з 813 будинками – каштеляну кам'янецького замку Потоцькому. На карті 1650 року Г. Боплана, Брацлав дійсно зображено у вигляді двох частин, кожна з яких оточена захисними спорудами. У 1657 р. турецький дипломат Е. Челебі описує Брацлав: «Місто на березі річки представляє собою паланку, оточену частоколом і земляним валом. Всередині укріплення дві тисячі критих дранкою і очеретом будинків. Там і сям висилися церкви, а торговельних рядів і базару я роздивитися не зміг» [15, с. 133].

У. фон Вердум восени 1671 р. містом Брацлав назвав «торговим» [12, с. 436], також дослідник відмітив земляні укріплення у нижній частині містечка і укріплену верхню частину: «Там, де розташоване місто, це неприступний стрімчак, особливо крутий з того боку, де з півночі тече Буг. На сході, поблизу глибокої долини, скеля також дуже крута, а на заході, між нижнім та верхнім містами, знаходиться широке озеро... Місто це торговельне. У верхній частині є церква і у нижній – три, усі грецькі, так як тут живуть тільки козаки» [8].

Від початку XVIII сторіччя руїни замку та будинки у верхній частині містечка не відновлювали і формується новий центр, який складався з торговельної площі та передмістя. Синагога розташувалася у тісній, хаотичній забудові вулиць, які повторювали «коліно» річки.

Брацлав пов'язують з одним з засновників хасидизму цадиком р. Нахманом (1772–1810 рр.), який заснував тут резиденцію; було збудовано бейт-мідраш. Похований в Умані у 1810 році. Його послідовником став р. Натан, якого вже було поховано на єврейському кладовищі у Брацлаві у 1844 році і з часом стало місцем паломництва для хасидів. У середині XIX сторіччя містечко за економічним розвитком залишалося на рівні небагатого поселення, єврейське населення якого складало до 40% [14, с. 172].

Наприкінці XIX сторіччя, відповідно до загальноімперського поділу Брацлав входив до одного з 93 повітових міст [12, с. 559]. Наприкінці XIX сторіччя у містечку проживало 6277 осіб, з яких 41,5% православних, 39,2% євреїв, 12% російських старовірів, 7% католиків. Було 856 житлових будинків, 2 православних церкви, костел, синагога та 6 єврейських молитовних будинків [7, с. 620]. Економічне життя Брацлава оживилося у зв'язку із загальним підйомом промисловості Південно-Західного краю. Функціонувало 15 промислових та ремісничих підприємств, які у більшості випадків належали євреям. У 1923 р. у містечку було 6000 осіб, з яких – 2000 євреїв [5]. У 1935 році мешкало 7800 осіб, з них 50% – українців, 24% – євреїв, 23% – росіян [4, с. 392].

Зберігши історичне планування центральних кварталів, містечко майже повністю втратило ознаки містечкових ландшафтів (рис. 1). Про штетл нагадують тільки частина будинків, збудованих на старих фундаментах на початку XX сторіччя. Найцікавішою є будівля аптеки (перебудований заїжджий двір).

Белігеративні ландшафти. Оборонна система південно-східного Поділля була створена наприкінці XV ст. на кошти скарбу були зведені

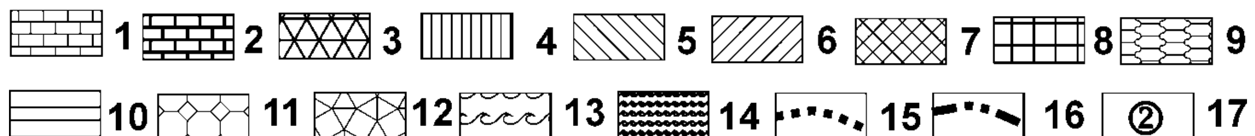

Рис. 1. Фрагмент картосхеми етнокультурних ландшафтів (1913) містечка Брацлав [9]

Етнокультурні селитебні ландшафти. *Схиловий тип.* Урочища: 1 – дисперсний одноповерховий тип на дуже похилому (3-4^0) лесовому схилі, з присадибними ділянками, городами і садами (українські квартали); 2 – одно– та середньоповерховий тип на дуже похилому (3-4^0) лесовому схилі (адміністративний центр); 3 – одноповерховий тип на похилому (5-6^0) лесовому схилі (єврейський штетл); 4 – ярмаркова площа на вирівняній ділянці лесового дуже похилого схилу. **Сакральні ландшафти.** *Схиловий тип.* Урочище: 5 – вирівняна ділянка лесового дуже похилого схилу з православними сакральними ландшафтами; 6 – вирівняна ділянка лесового дуже похилого схилу з католицькими ландшафтами. **Белігеративні ландшафти.** *Схиловий тип.* Урочище: 7 – вирівняна ділянка лесового схилу з городищем старого замку; 8 – вирівняна ділянка лесового схилу з белігеративними спорудами тюремного замку. **Промислові ландшафти.** *Схиловий тип.* Урочище: 9 – каменоломня на крутих схилах балки. **Дорожні ландшафти.** *Схиловий тип. Ландшафтно-техногенні системи:* 10 – дороги, вкриті бруківкою. **Водно-рекреаційні ландшафти.** *Заплавно-русловий тип.* Урочище: 11 – висока заплава, вкрита вербою повислою і лучно-різнотравними асоціаціями; 12 – низька заплава, вкрита лучно-різнотравними асоціаціями; 13 – русло річки Південний Буг; 14 – русло річки Пацовка.

Межі: 15 – межа між заплавною і схиловою місцевостями; 16 – межа єврейського штетлу.
Інші позначки: 17 – номери історичних будівель (1 – Свято-Миколаївська церква; 2 – Соборна церква; 3 – костел; 4 – тюремний замок; 5 – синагога; 6 – мікве).

чи реконструйовані дві лінії замкових укріплень. Перша проходила по Південній Київщині та східному Поділлю і складалася з замків у Каневі, Черкасах, Звенигороді, Брацлаві й Вінниці та мала продовження на підвладному польській короні Західному Поділлі. На Поділлі вони повинні були перешкодити просуванню татар на Волинь і далі на Червону Русь [22, с. 83].

Замок у містечку збудовано у 1552 році (за іншими даними – у 1331 році [16, с. 9]) і належав князю Корецькому (Коріатовичу) і розташовувався у «…гирлі річки Пуцівки, на горі кам'яній… А гора та замкова від ріки скеля висока, приступу там немає, аніж з іншої сторони від поля. Вишини там від поля з рову до верху гори замкової сажень тридцять шість, а поперек сажень двадцять вісім. Криницю почали були там на горі у замку копати, та не пробили скелі» [14, с. 149]. Зараз від замку залишилися тільки рештки невисокого валу, який з тильного, берегового боку на півкільцем охоплює невелике городище розташоване на плато, яке має ухил у бік Південного Бугу.

Промислові ландшафти. У межах надзаплавної тераси розташований один з найбільших у Подільській губернії пивоварний завод (частково зруйнований) та млинарський комплекс. Власником був Яків Солітерман. До складу входить двоповерхові корпуси млина (1888 р.) і пакгауз [13]. На млині працювало три водяних турбіни і дизельний двигун. Один з будинків млинарського комплексу переобладнано у ГЕС, другий знаходиться у півзруйнованому стані. Частково втрачено каскад штучних ставків вздовж русла р. Пуцівки.

Сакральні ландшафти. Однією з перших сакральних споруд був католицький костел Божої Матері святого скапулярію (дерев'яний храм – 1540 р., мурований – 1743 р., перебудований у 1884 р.), збудований у межах плато під час правління Великого князя Вітовта. У 30-х рр. XX сторіччя був закритий, діяв підчас окупації. За роки радянської влади функціонував як кінозал. У 1990 році повернули католикам, які здійснили капітальний ремонт костелу та облагородили (рабатки, екзоти біля входу) прилягаючу територію. Поруч розташована мурована церква святого Миколая (1829 р.), де традиційний куполбаня замінені на «скуфійку». У східній частині Брацлава розташований дерев'яний Покровський храм старообрядців (1917 р.) [5].

Тафальні ландшафти. Єврейське кладовище розташоване у східній частині Брацлава, на краю високого плато на крутому березі Південного Бугу, поблизу давнього городища. Найстаріші надгробки датовані 1765 роком, є ще кілька уламків надгробків другої половини XVIII сторіччя. Серед історичних пам'яток: камінь равинів (XIX ст.), могили Солітерманів (1919 р.), Авербуха (1919 р.), Лихваря (1930 р.), мавзолей Штернгарца (1944 р.) [13]. У 1995 році на кладовищі встановлено пам'ятний знак по загиблим євреям під час Голокосту. У межах надзаплавної тераси розташований пам'ятний знак єврейським дітям, вбитим у 1942 році. При певній організації прийому юдейських паломників, Брацлав може бути одним з туристичних центрів хасидів.

Висновки і пропозиції. Формування етнокультурних ландшафтів Брацлава зумовлено особливостями природних умов, суспільно-історичних чинників, регіональних колонізаційних процесів (військовий, монастирський, міський промисловий етапи), що призвело до формування етнокультурних кварталів. Інтенсивні процеси формування ландшафтів містечка залежали від рубіжного фізико-географічного та геополітичного положення, етнічна строкатість зумовлена тривалими історичними процесами та контрастними ландшафтними комплексами.

Українські та єврейські сакрально-тафальні, промислові ландшафти Брацлава мають значний етнокультурний потенціал і можуть бути основою для виділення комплексних охоронних зон у районі плато правого берегу Південного Бугу. Охоронні заходи у вигляді музеєфікації сакральних, тафальних, промислових ландшафтних комплексів у містечку є найефективнішим методом збереження етнокультурної спадщини. Вони дозволять долучати культурні пам'ятки до регіональних та локальних туристичних маршрутів. Роботи з музеєфікації об'єктів єврейської етнокультурної спадщини Брацлава стимулюватимуть розвиток туризму в регіоні. Вони є пріоритетними, що пов'язано з комплексністю етнокультурних ландшафтів та їх можливості всебічно представити історико-культурний образ подільського містечка.

Список літератури:

1. Брацлав – замки, храмы, хасиды, старообрядцы и многое другое [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://posterrr.livejournal.com/213372.html. – Назва з екрану.
2. Брацлав // Географічна енциклопедія України : В 3-х т. – К.: «Українська радянська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1: А-Ж. – С. 126.
3. Брацлав // Енциклопедія історії України : В 5 т. / Редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: А-В. – С. 371.
4. Брацлав // Українська загальна енциклопедія. Книга знання в 3-ох томах. Том перший: А-Ж. – Львів – Станіслав – Коломия: Видання кооперативи «Рідна школа», 1935. – С. 392.
5. Брацлав [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://myshtetl.org/vinnitskaja/braclav.html. – Назва з екрану.
6. Брацлавъ // Еврейская энциклопедія. – Т. 4. – С.-Петербургъ, 1910. – С. 928.
7. Брацлавъ // Энциклопедическій словарь. Томъ IV. Босъ – Бунчукъ. – С.-Петербургъ: Типо-Литографія (И.А. Ефрона), 1891. – С. 620.
8. У. фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672… через Королівство Польське / У. фон Вердум // Жовтень. – 1983. – № 10. – С. 89–105. – Закінчення. Початок: № 9.
9. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В.М. Воловик. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с., іл.
10. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 304 с.

11. Денисик Г. Брацлав і Брацлавщина / Григорій Денисик // В кн. Містечка Східного Поділля. – Вінниця: Видавництво «Тезис», 2002. – С. 24–29.
12. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін. ; відп. ред. В.А. Смолій ; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.
13. Каталог-довідник: Пам'ятки історії та культури України. Зошит 5. Вінницька область / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К., 2015. – 482 с. [Електронний ресурс].
14. Лукин В. Сто еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / В. Лукин, А. Соколова, Б. Хаймович. – Вып. 2. : Подолия. – СПб.: Издатель А. Гершт, 2000. – 704 с.
15. Малаков Д.В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина) / Д.В. Малаков. – М.: Искусство, 1982. – 174 с.
16. Орловскій М. Историческое описаніе уезднаго города Брацлава Подольской губернии / М. Орловскій // Подольскія епархіальныя ведомости. – 1863. – № 1. – С. 8–25.
17. Ричков П. Нотатки до урбаністичної історії Брацлава / Петро Ричков // Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку XX ст. : матеріали наук. конф. 42-25 верес. 2015 р. / Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. – С. 314–323.
18. Середнє Побужжя / за ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 280 с.
19. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / Под ред. Е. Сецинского. – Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархии. – Каменец-Подольск, 1901. – 1064 с.
20. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – К.: Издательство Киевского университета, 1968. – 684 с.
21. Черкас Б. Західні володіння улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.) / Борис Черкас. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 387 с.
22. Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – т. II. – 292 с.

Воловик В.Н., Балынский И.А.
Винницкий государственный педагогический университет имени М. Коцюбинского

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ЛАНДШАФТЫ БРАЦЛАВА

Аннотация
Проанализированы особенности этнокультурных ландшафтов местечка Брацлав Немировского района Винницкой области. Выделены закономерности их формирования, этнокультурные признаки и особенности пользования. Определено, что признаком этнокультурных ландшафтов Брацлава есть взаимосвязи селитебных ландшафтов по национальному признаку, а также расположение сакральных и тафальных ландшафтов. Влияние местных культур является одним из проявлений формирования этнокультурных ландшафтов региона, что отражено в структуре местечка, где значительную площадь занимают еврейские этнокультурные ландшафты. Современное состояние ландшафтов Брацлава требует проведения мониторинга, охраны и музеефикации территории с культурными достопримечательностями и выделения комплексных охранных зон.
Ключевые слова: Брацлав, местечко, этнокультурный ландшафт, евреи, украинцы.

Volovik V.M., Balynsky I.A.
Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynsky

ETHNOCULTURAL LANDSCAPES OF BRATSLAV

Summary
The features of the ethnocultural landscapes of the small town Bratslav of the Nemirovsky district of the Vinnytsia region are analyzed. The patterns of their formation, ethnocultural features and peculiarities of use are singled out. It is determined that the feature of ethnocultural landscapes of Bratslav is the interrelationships of residential landscapes on a national basis, as well as the location of sacral and taphal landscapes. The influence of local cultures is one of the manifestations of the formation of the ethnocultural landscapes of the region, which is reflected in the structure of the locality, where a considerable area is occupied by Jewish ethnocultural landscapes. The current state of the landscapes of Bratslav requires monitoring, protection and museification of the territory with cultural attractions and the allocation of complex security zones.
Keywords: Bratslav, small town, ethnocultural landscape, Jews, Ukrainians.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 631.41

ОЦІНКА СТАНУ ГРУНТОВОГО ПОКРИВУ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ СИМОНІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ ГОЩАНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Онищук Н.В.
Національний університет водного господарства та природокористування

Висвітлено результати агрохімічного дослідження ґрунтів орних земель Симонівської сільської ради Гощанського району Рівненської області. Запропоновано стан родючості ґрунтів оцінювати за інтегрованим показником, який об'єднує 3 групи агрегованих показників (екологічну стійкість, рівень родючості, забезпеченість мікроелементами ґрунтів). Здійснено комплексну оцінку стану ґрунтового покриву, який сформувався внаслідок його тривалого сільськогосподарського використання. Встановлено неоднорідність родючості ґрунтів на полях сільської ради за агрохімічними показниками. Виокремлено орні землі з найнижчою родючістю ґрунтів, які потребують комплексного окультурення.
Ключові слова: ґрунтовий покрив, орні землі, екологічна стійкість, рівень родючості, забезпеченість мікроелементами, агрегований показник, інтегрований показник, комплексна оцінка.

Постановка проблеми. Україна відома своїми високопродуктивними, потенційно родючими землями, основу яких складають генетично багаті чорноземні ґрунти. В структурі сільськогосподарських угідь чорноземи і близькі за генезисом ґрунти займають 26 млн. га, а разом із потенційно родючими сірими лісовими ґрунтами це становить 75% всіх площ [1].

Ґрунт є основним засобом сільськогосподарського виробництва і його продуктивні функції використовуються людьми вже кілька тисячоліть. Особливо значний антропогенний вплив на ґрунт відмічається після середини минулого століття, коли розпочали проводити масштабні меліорації земель і впроваджувати інтенсивну хімізацію сільського господарства.

У сучасному землеробстві до найпоширеніших чинників деградації ґрунтового покриву та зниження родючості ґрунтів потрібно віднести невиконання землеробського «закону повернення», тобто внесення в ґрунт з органічними і мінеральними добривами значно меншої кількості елементів живлення, ніж було винесено з урожаєм. За визначенням М.К. Шикули, таке невиконання призводить до зниження інтенсивності Малого біологічного кругообігу речовин і енергії в агроценозах порівняно з природними асоціаціями, а ,отже, і до зменшення їх продуктивності [2].

В умовах переходу землеробства на ринкову основу значно знизився рівень застосування мінеральних та органічних добрив, проведення протиерозійних заходів. У зв'язку з цим, як ніколи раніше, стає актуальним проведення моніторингу ґрунтового покриву та глибокого аналізу узагальнених його результатів [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі стану ґрунтового покриву присвячено низку публікацій, у яких ідеться про комплексну оцінку стану орних земель за трьома групами показників: структури агроландшафтів, деградованістю ґрунтового покриву, еколого-агрохімічного стану ґрунтів [5; 6]. Одночасно були апробовані методики для комплексної агроекологічної оцінки сільськогосподарських територій за інтегральним показником родючості ґрунту з подальшим відповідним ранжуванням ґрунтів щодо придатності і відповідності вимогам спеціальних сировинних зон за шкалою: придатні – > 80 балів; обмежено придатні – 80-50; непридатні – < 50 балів [7].

Для врахування всіх показників отриманих при агрохімічній паспортизації земель сільськогосподарського призначення, було запропоновано агроекологічний стан ґрунтів оцінювати за інтегрованим показником, який об'єднує 3 групи агрегованих показників: екологічну стійкість, рівень родючості, санітарно-гігієнічний стан ґрунтів з подальшим відповідним ранжуванням ґрунтів щодо придатності і відповідності вимогам спеціальних сировинних зон за інтегрованим показником: придатні – більше за 0,8; обмежено придатні – 0,8-0,4; непридатні менше за 0,4 [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва вимагає комплексної оцінки стану ґрунтового покриву орних земель на рівні сільської ради.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення оцінки стану ґрунтового покриву орних земель Симонівської сільської ради Гощанського району Рівненської області за результатами Х туру агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення (2011 р.).

Виклад основного матеріалу. Симонівська сільська рада розташована в межах південно-східної частини Лісостепового агроґрунтового району області. Клімат помірно-континентальний, сприятливий з умов зволоження, в цілому оптимальний для вирощування всіх сільськогосподарських культур.

Ґрунтовий покрив орних земель представлений в основному ясно-сірими і сірими опідзоленими, темно-сірими та чорноземами опідзоленими та лучно-чорноземними і лучними ґрунтами.

Для урахування всіх показників, отриманих у ході агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, було запропоновано оцінювати стан ґрунтів за інтегрованим показником, який об'єднує 3 групи агрегованих показників (екологічної стійкості, рівня родючості, рівня забезпеченості мікроелементами ґрунтів з використанням шкали оцінки рівня їх родючості: високий рівень – 1–0,619; середній рівень – 0,618–0,383; низький рівень – 0,382–0).

Розрахунок нормованих агрегованих показників екологічної стійкості ґрунтів Симонівської сільської ради виконували за базовими показниками вмісту гумусу, показником pH_{KCl}, суми ввібраних основ.

За даними таблиці 1 упродовж X туру Симонівська сільська рада за агрегованим показником 0,53 належала до категорії з середнім рівнем родючості, а для полів цей показник коливався у межах від 0,17 до 0,87.

Необхідно відзначити, що п'ять полів зараховано до категорії з низькою родючістю з огляду на те, що вони мають низький вміст гумусу (1,9–2,0%), відносно високу кислотність (pH_{KCl} 4,6–5,2) та відносно низьку суму ввібраних основ (7,1–12,2 ммоль/100 г ґрунту).

Поля зараховані до категорії з високою родючістю ґрунтів мають вищий вміст гумусу (2,3–3,4%), високий показник кислотності (pH_{KCl} 6,3–7,0) та високий рівень забезпеченості сумою ввібраних основ (24,8–37,8 ммоль/100 г ґрунту). Загалом у сільській раді до категорії з високою родючістю ґрунтів зараховано 9 полів з коливанням агрегованого показника у межах 0,63–0,87.

Рівень родючості ґрунтів оцінювали за вмістом у них азоту, що легко гідролізується, рухомого фосфору, обмінного калію та рухомої сірки. Дані щодо вмісту макроелементів та їхні нормативні значення представлено у таблиці 2.

Як видно з таблиці 2 упродовж X туру одне поле за агрегованим показником рівня родючості (0,35) відповідало категорії з низькою родючістю.

Тринадцять полів за агрегованими показниками рівня родючості, які коливалися в межах від 0,41 до 0,61, відповідали категорії з середньою родючістю ґрунтів, а шість полів за агрегованими показниками, які коливалися від 0,62 до 0,80, можна було зарахувати до категорії з високою родючістю ґрунтів.

Слід підкреслити, що найнижчі базові показники за вмістом азоту, що легко гідролізується було встановлено на семи полях з варіюванням 0,01–0,33, а найвищі – на п'яти полях з варіюванням 0,63–1,0. З'ясовано, вміст рухомого фосфору в ґрунтах аналізованих полів був найвищим і в шістнадцяти полях відповідав категорії з високою родючістю ґрунтів. Три поля віднесені до категорії з середньою родючістю, а одне поле зараховано до категорії з низькою (0,35) родючістю ґрунтів.

Необхідно додати, що за вмістом обмінного калію категорії з високою родючістю ґрунтів (0,62–0,87) на період 2011 року відповідали ґрунти десяти полів. Найнижчі показники простежено в шести полях з варіюванням 0,19–0,33. Розраховано, що нормований показник за вмістом рухомої сірки у полях не перевищував значень 0,90, що було встановлено у полі № 12. Найнижчі

Таблиця 1

Оцінка екологічної стійкості ґрунтів за X тур обстеження

Номер поля	Гумус,%		pH_{KCl}		Сума ввібраних основ, ммоль/100г		Агрегований показник
	N_i	X_i	N_i	X_i	N_i	X_i	
1	1,9	0,23	4,6	0,20	7,1	0,08	0,17
2	1,9	0,23	4,9	0,30	12,2	0,29	0,27
3	1,9	0,23	6,0	0,67	19,5	0,58	0,49
4	2,8	0,45	6,8	0,93	25,5	0,82	0,73
5	3,4	0,60	7,0	1,00	35,5	1,00	0,87
6	2,2	0,30	5,8	0,60	22,9	0,72	0,54
7	2,0	0,25	5,2	0,40	9,5	0,18	0,28
8	1,9	0,23	5,0	0,33	11,0	0,24	0,27
9	1,9	0,23	6,0	0,67	23,9	0,76	0,55
10	2,3	0,33	6,3	0,77	24,8	0,79	0,63
11	2,6	0,40	6,6	0,87	30,0	1,00	0,76
12	3,0	0,50	6,9	0,97	31,0	1,00	0,82
13	2,6	0,40	6,7	0,90	37,0	1,00	0,77
14	3,1	0,53	6,8	0,93	37,8	1,00	0,82
15	2,5	0,38	5,6	0,53	17,1	0,48	0,46
16	2,5	0,38	6,5	0,83	29,8	0,99	0,73
17	3,4	0,60	6,8	0,93	36,4	1,00	0,84
18	2,1	0,28	6,1	0,70	12,2	0,29	0,42
19	2,2	0,30	5,8	0,60	14,7	0,39	0,43
20	1,9	0,23	4,9	0,30	7,6	0,10	0,21
Середнє	2,3	0,33	5,8	0,60	21,3	0,65	0,53
max	5,0		7,0		30,0		–
min	1,0		4,0		5,0		

Таблиця 2

Оцінка рівня родючості ґрунтів за X тур обстеження, мг/кг

Номер поля	Легкогід. азот		Фосфор		Калій		Сірка		Агрегований показник
	N_i	X_i	N_i	X_i	N_i	X_i	Ni	Xi	
1	133	0,39	103	0,35	170	0,62	7,5	0,38	0,44
2	118	0,25	190	0,73	167	0,60	8,4	0,45	0,49
3	141	0,46	214	0,84	213	0,82	7,6	0,38	0,61
4	168	0,71	255	1,00	153	0,54	7,6	0,38	0,65
5	168	0,71	145	0,53	103	0,30	11,2	0,68	0,55
6	142	0,47	218	0,86	156	0,55	7,8	0,40	0,56
7	126	0,33	251	1,00	197	0,75	8,5	0,46	0,62
8	92	0,01	203	0,79	177	0,65	8,4	0,45	0,48
9	115	0,23	180	0,69	208	0,80	10,9	0,66	0,58
10	136	0,42	195	0,76	171	0,62	10,5	0,63	0,59
11	146	0,51	223	0,88	175	0,64	12,8	0,82	0,70
12	154	0,58	175	0,67	109	0,33	13,8	0,90	0,61
13	159	0,63	251	1,00	200	0,76	12,3	0,78	0,78
14	140	0,45	255	1,00	188	0,70	6,3	0,28	0,60
15	165	0,68	231	0,92	222	0,87	12,0	0,75	0,80
16	141	0,46	193	0,75	97	0,27	10,7	0,64	0,52
17	202	1,00	143	0,52	80	0,19	12,7	0,81	0,63
18	121	0,28	169	0,64	91	0,24	9,4	0,53	0,41
19	117	0,25	178	0,68	84	0,21	6,9	0,33	0,35
20	105	0,14	156	0,58	151	0,53	12,0	0,75	0,48
Середнє	135	0,41	194	0,75	159	0,57	9,5	0,75	0,61
max	200		250		250		15,0		–
min	90		25		40		3,0		

нормовані показники обчислено для п'яти полів з варіюванням 0,28–0,38. Поля № 15 та 13 з найвищим агрегованим показником рівня родючості ґрунтів (0,80 та 0,78) мають відносно високий вміст азоту, що легко гідролізується (165 та 159 мг/кг ґрунту), високий уміст рухомого фосфору (231 та 251), обмінного калію (222 та 200) та рухомої сірки (12,0 та 12,3 мг/кг ґрунту).

В означений період за агрегованими показниками рівня забезпеченості мікроелементами ґрунтів ґрунти Симонівської сільської ради за умови коливань у межах від 0,39 до 0,65 та середньому 0,61 оцінено як середній рівень родючості. На період X туру встановлено на нижній межі середнього рівня родючості ґрунти сьомого поля (0,39) (табл. 3).

Необхідно відзначити, що за значеннями агрегованого показника (0,62–0,65) рівня забезпеченості мікроелементами дев'ять полів зараховані до категорії високого рівня родючості ґрунтів. З'ясовано, що вміст рухомого марганцю в ґрунтах аналізованих полів був дуже високим. У сільській раді спостережено, що базові показники за вмістом рухомого кобальту коливалися по полях у межах від 0,39 до 1,00. Розраховано, що нормований показник вмісту рухомого бору у полях коливався у межах від 0,40 до 1,00. Необхідно додати, що за вмістом рухомого бору категорії середнього рівня родючості на період 2011 року відповідали ґрунти трьох полів з коливанням показника у межах 0,40–0,55. Дуже високий вміст рухомого бору відмічено у восьми полях за показника 0,95–1,00. Величина базових показників умісту рухомої міді та цинку в полях коливалася у межах 0,01–0,53 та 0,01–0,09 відповідно.

Величина агрегованих показників рівня забезпеченості мікроелементами полів Симонівської сільської ради не перевищувала значень 0,65, що відповідає нижній межі категорії високого рівня родючості.

Комплексну оцінку стану ґрунтового покриву орних земель Симонівської сільської ради проводили за 3-ма групами показників, які характеризують екологічну стійкість, рівень родючості та рівень забезпеченості мікроелементами (рис. 1).

За результати розрахунку інтегрованих показників стану ґрунтового покриву орних земель за період 2011 року десять полів належали до категорії з високою (0,63–0,74) родючістю, дев'ять – до категорії з середньою (0,40–0,60), а одне – до категорії з низькою (0,34) родючістю ґрунтів.

Для полів № 11, 13, 14 і 17 з'ясовано найвищий інтегрований показник – 0,71–0,74, що відповідає категорії з високою родючістю ґрунтів. При цьому необхідно відзначити, що поле № 1 зараховано до категорії з низькою родючістю ґрунтів (0,34) з огляду на те, що вони мають низьку екологічну стійкість (0,17) та нижню межу рівня родючості (0,44) й забезпеченості мікроелементами (0,50) ґрунтів.

Висновки та пропозиції. Запропоновано алгоритм оцінки стану та окультуреності ґрунтів на полях щодо придатності їх для вирощування сільськогосподарських культур, який базується на комплексній та інтегральній оцінці з урахування агрегованих показників екологічної стійкості, рівня родючості та рівня забезпеченості мікроелементами з використанням шкали оцінки рівня їх родючості: високий рівень – 1–0,619; середній рівень – 0,618–0,383; низький рівень – 0,382–0.

Таблиця 3

Оцінка рівня забезпеченості мікроелементами за Х тур обстеження, мг/кг

Номер поля	Бор		Марганець		Мідь		Кобальт		Цинк		Агрегований показник 2011 р.
	N_i	X_i	N_i	X_i	N_i	X_i	N_i	X_i	N_i	X_i	
1	0,45	0,55	43,0	1,00	0,14	0,10	0,26	0,83	0,62	0,05	0,50
2	0,50	0,64	47,0	1,00	0,10	0,01	0,42	1,00	0,64	0,05	0,54
3	0,50	0,64	33,0	1,00	0,12	0,05	0,79	1,00	0,60	0,04	0,55
4	0,67	0,95	29,0	1,00	0,19	0,23	0,17	0,43	0,72	0,07	0,54
5	0,57	0,76	64,0	1,00	0,24	0,35	0,24	0,74	0,63	0,05	0,58
6	0,64	0,89	40,0	1,00	0,20	0,25	0,29	0,96	0,61	0,05	0,63
7	0,37	0,40	37,0	1,00	0,13	0,08	0,16	0,39	0,72	0,07	0,39
8	0,37	0,40	31,0	1,00	0,14	0,10	0,45	1,00	0,70	0,07	0,51
9	0,55	0,73	29,0	1,00	0,12	0,05	0,43	1,00	0,63	0,05	0,57
10	0,67	0,95	23,0	1,00	0,14	0,10	0,43	1,00	0,72	0,07	0,62
11	0,69	0,98	27,0	1,00	0,15	0,13	0,36	1,00	0,74	0,07	0,64
12	0,60	0,82	31,0	1,00	0,13	0,08	0,36	1,00	0,73	0,07	0,59
13	0,74	1,00	37,0	1,00	0,16	0,15	0,77	1,00	0,61	0,05	0,64
14	0,70	1,00	27,0	1,00	0,11	0,03	0,71	1,00	0,72	0,07	0,62
15	0,74	1,00	40,0	1,00	0,18	0,20	0,60	1,00	0,63	0,05	0,65
16	0,73	1,00	39,0	1,00	0,11	0,03	0,27	0,87	0,61	0,05	0,59
17	0,81	1,00	33,0	1,00	0,14	0,10	0,29	0,96	0,62	0,05	0,62
18	0,59	0,80	26,0	1,00	0,26	0,40	0,31	1,00	0,53	0,03	0,65
19	0,54	0,71	26,0	1,00	0,31	0,53	0,47	1,00	0,44	0,01	0,65
20	0,56	0,75	36,0	1,00	0,14	0,10	0,48	1,00	0,82	0,09	0,59
Середнє	0,63	0,87	67,0	1,00	0,14	0,10	0,6	1,00	0,71	0,07	0,61
max	0,70		20,0		0,50		0,30		5,0		–
min	0,15		5,0		0,10		0,07		0,4		

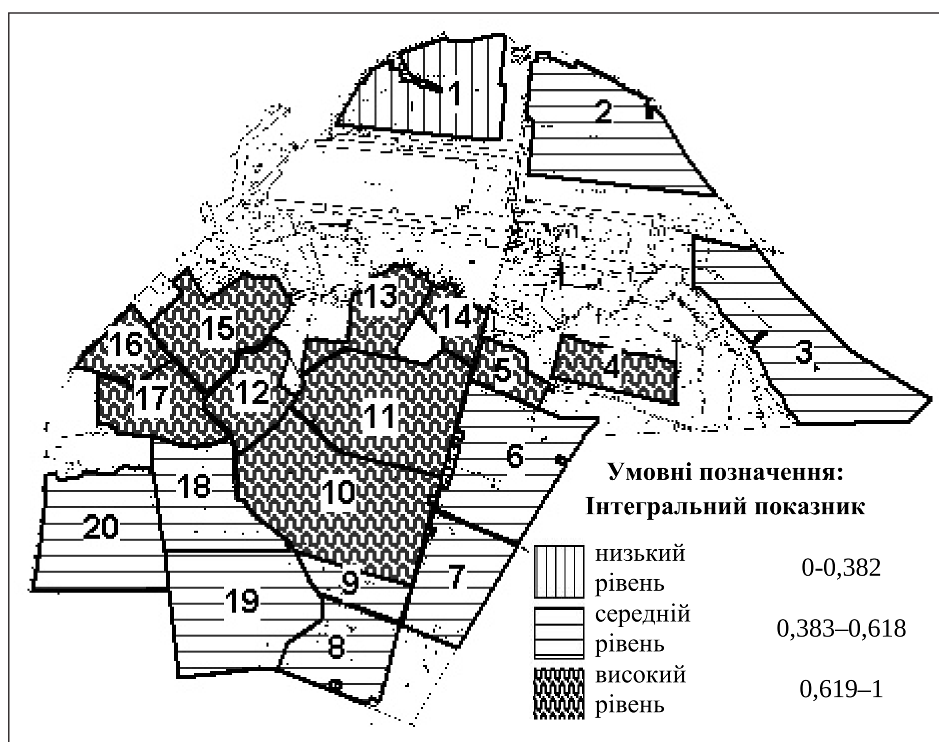

Рис. 1. Інтегральна оцінка родючості ґрунтів Симонівської сільської ради

За комплексною оцінкою орні землі Симонівської сільської ради відповідають категорії: 10 полів з високою, 9 полів з середньою та 1 поле з низькою родючістю ґрунтів із коливанням інтегрального показника в таких межах відповідно: 0,63−0,74; 0,40−0,60 та 0,34.

Низький рівень родючості (0,34) мають ґрунти першого поля, які відзначаються низьким (0,17) рівнем екологічної стійкості, відносно низьким рівнем родючості (0,44) й забезпеченості мікроелементами (0,50) ґрунтів та потребують проведення комплексного їх окультурення.

Список літератури:

1. Комплексний атлас України. – Київ: ДНВП «Картографія», 2005. – 40 с.
2. Ґрунтозахисна біологічна система землеробства в Україні: Монографія // За ред. Шикули М.К., НАУ. – К.: Оранта, 2000. – 389 с.
3. Бенцаровський Д.М. Сучасний стан та перспективи розвитку хімізації землеробства / Д.М. Бенцаровський, М.В. Лісовий // Агрохімія і ґрунтознавство. – Харків, 2002. – С. 75–82.
4. Патика В.П. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель / В.П. Патика, О.Г. Тараріко. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 296 с.
5. Ракоїд О.О. Агроекологічна оцінка земель сільськогосподарського призначення: атореф. дис. канд. с.-г. наук. – К., 2007. – 21 с.
6. Москальов С.Л. Оцінка еколого-агрохімічного стану орних земель за основними показниками родючості / С.Л. Москальов, А.І. Мельник // Агроекологічний журнал. – 2004. – № 2. – С. 38–40.
7. Вдовиченко А.В. Науково-методичні засади створення та експлуатації спеціальних сировинних зон / О.І. Фурдичко, Н.А. Макаренко, О.О. Ракоїд [та ін.] // Агроекологічний журнал. – 2008. – № 2. – С. 5–10.
8. Оцінка еколого-агрохімічного стану ґрунтів Рівненської області / Д.В. Лико, М.О. Клименко, В.І. Долженчук, Г.Д. Крупко // Агроекологічний журнал. Спецвипуск. – 2010. – С. 133–135.

Оныщук Н.В.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА ПАХОТНЫХ ЗЕМЕЛЬ СИМОНОВСКОГО СЕЛЬСЬКОГО СОВЕТА ГОЩАНСКОГО РАЙОНА РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Освещены результаты агрохимического исследования почв пахотных земель Симоновского сельского совета Гощанского района Ровенской области. Предложено состояние плодородия почв оценивать по интегрированному показателю, который объединяет 3 группы агрегированных показателей (экологическую устойчивость, уровень плодородия, обеспеченность микроэлементами почв). Осуществлена комплексная оценка состояния почвенного покрова, который сформировался в результате его длительного сельскохозяйственного использования. Установлено неоднородность плодородия почв на полях сельского совета по агрохимическим показателям. Выделены пахотные земли с низким плодородием почв, которые требуют комплексного окультуривания.
Ключевые слова: почвенный покров, пахотные земли, экологическая устойчивость, уровень плодородия, обеспеченность микроэлементами, агрегированный показатель, интегрированный показатель, комплексная оценка.

Onyshchuk N.V.
National University of Water and Environmental Engineering

ESTIMATION CONDITION OF SOIL COVER OF SYMONIV VILLAGE SOVIET OF GOSHCHA DISTRICT

Summary
The results of agrochemical research of arable land soils of Symoniv village soviet of Gosha district of Rivne oblast are generalized. It is proposed the soil fertility condition, which was estimated according to the integrated index, which unites three groups of aggregates (ecological stability, soil fertility, content microelements in soil). A comprehensive assessment of the soil cover, which was formed as a result of its long-term agricultural use, was carried out. The heterogeneity of soil fertility in the fields of the village soviet according to agrochemical indicators was established. It is singled out arable lands with the lowest fertility of soils, which require integrated cultivation.
Keywords: soil cover, arable lands, ecological stability, soil fertility, content microelements, aggregate index, integrated indicator, complex estimation.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 378

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВУЗІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ СУМО

Безкоровайний С.Б.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються проблеми організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів у процесі занять сумо. Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація провідного теоретичного та практичного досвіду. Запропоновано складові організаційно-методичних умов фізкультурно-спортивної діяльності, а саме: мотиваційно-формуючий, змістовно-методичний, практичний і контрольно-коригуючий модулі та розкрито їх зміст. Висвітлені аспекти успішної організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів у процесі занять сумо. Застосування в навчальному процесі фізичного виховання в закладах вищої освіти нетрадиційних видів спорту, і сумо зокрема, дає можливості удосконалювати методи викладання, впроваджувати новітні технології у навчальний процес, впроваджувати нові фізичні вправи, нові види спорту які викликають більшу зацікавленість, більш привабливість у студентської молоді.
Ключові слова: сумо, студент, фізкультурно-спортивна діяльність.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві через існуючі проблем економічного, соціального, морального характеру фахівцями відзначається стійка тенденція погіршення здоров'я молоді. Спостерігається низький рівень грамотності молоді в питаннях здорового способу життя та фізичної культури. На думку фахівців, педагогічні можливості для формування індивідуальної мотивації зміцнення здоров'я студентів засобами фізичного вдосконалення в даний час реалізуються не в повній мірі. Потребує перегляду організація фізкультурно-спортивної роботи в вузі [6].

Спортизація фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів полягає у підготовці до активної життєдіяльності, закладка рухового базису, який дозволить в подальшому оздоровлюватися, маючи певний набір рухових навичок. Спортизація фізичного виховання передбачає використання елементів прогресивних технологій, вивірених в практиці спортивної підготовки, в системі фізичного виховання в освітніх установах і при здійсненні фізичної активності людей в сімейних, колективних та інших масових формах занять фізичними вправами.

Спорт дає унікальні можливості для виховної роботи, захопливу перспективу до самовдосконалення. У зв'язку з цим сумо як багатогранна система виховання всебічно розвиненої особистості розглядається нами як ефективний засіб організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх років багато дослідників звертались до проблеми удосконалення організації фізкультурно-оздоровчих занять зі студентською молоддю з пріоритетним використанням різних видів єдиноборств (дзюдо, ушу, тхеквондо, греко-римська боротьба, карате-до, сумо, бокс тощо) [3; 6].

Аналіз наукових робіт і публікацій виявив недостатню кількість робіт, спрямованих на дослідження методики і організації занять з бойових мистецтв серед студентів ВНЗ (Алексєєв А.Ф., Бойченко Н.В.). Більшість робіт розкриває проблеми підготовки майбутніх правоохоронців МВС України засобами бойових мистецтв і єдиноборств [1].

Мета роботи – розкрити особливості організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів в процесі занять сумо.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація провідного теоретичного та практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Фізичне виховання у ВНЗ має сприяти високому рівню фізичної активності, що впливає на працездатність, громадську активність, активізацію процесу самовдосконалення. Використання досвіду, накопиченого в практиці спортивної підготовки, створення організаційно-методичних і соціально-психологічних умов для активного освоєння загальнолюдських цінностей спортивної культури є перспективним напрямком спортизації фізичного виховання. Однак, практика показує, що значна частина студентської молоді не залучена в фізкультурно-спортивну діяльність. На нашу думку, таке явище зумовлене низькою зацікавленістю студентів у даних видах спорту.

У результаті анкетного опитування (Ананченко К.В., Єрмаков С.С., Бойченко Н.В., 2016) виявилося, що 96% опитаних вважають за доцільне вивчення курсу "Бойові мистецтва" студентами інших спеціалізацій, але 4% вважають, що його взагалі не треба проходити [2]. Опитування виявило, що 98% студентів подобаються заняття з курсу. Найбільше респондентів зацікавило вивчення кидкової техніки (кидки, самострахуван-

ня і т.д.) – 67%; і самозахист (захист від нападу з ножем, звільнення від захватів, важелі кисті і т.д.) 65%. Менша зацікавленість – ударна техніка (30%) (пересування, удари руками, ногами, комбінації ударів і т.д.). Найбільш складним з вивчених розділів курсу опитані вважають технічні дії в положенні партер (больові, утримання, задушливі) – 75% і технічні дії при самозахисті – 52%. Більшість опитаних після отримання заліку хотіли б продовжувати займатися єдиноборствами (66%). Студенти хочуть відвідувати секції з різних видів єдиноборств. Згідно з анкетуванням 34% опитаних виявили бажання після заліку займатися єдиноборствами, з наступних причин: через відсутність часу на відвідування секцій – 18%; 9% респондентів вважають, що психологічно не готові займатися єдиноборствами і 7% не зацікавилися [1].

С.В. Коробко [5] в якості дієвого засобу фізичного виховання також пропонує боротьбу сумо. Автор зазначає, що практика залучення студентів до занять сумо вказує на широкий оздоровчий ефект від цих занять. Поєднання прагнення студентів до занять екзотичними для них видами спорту, простота рухових дій, доступність засвоєння технічних прийомів дозволяє стверджувати що сумо є цілком придатним видом спорту для вдосконалення здоров'я молоді. Науковцем розглянуто модель виховання фізичних якостей у студентів основної групи за допомогою елементів боротьби сумо. Запропонована модель надасть можливість студентам основної групи поліпшити ефективність створення навички динамічної стійкості [5].

Організаційно-методичні умови фізкультурно-спортивної діяльності студентів у процесі занять сумо складають мотиваційно-формуючий, змістовно-методичний, практичний і контрольно-коригувальний модулі (завдання, цілі, зміст, методичні рекомендації, засоби, методи, ресурси середовища та ін.) [4].

Мотиваційно-формуючий модуль – спрямований на формування стійкого мотиваційного ставлення до фізичної культури і спорту. Він включає:

– застосування в процесі навчання студентів техніко-тактичних дій і навикам боротьби сумо змагально-ігрового методу;

– моделювання на заняттях змагальних умов;

– застосування сучасних технологій у формі комп'ютерних програм;

– рейтингову систему контролю.

Під змагально-ігровим методом мається на увазі спосіб придбання і вдосконалення знань, умінь і навичок, розвитку рухових і морально-вольових якостей в умовах гри або змагань. Моделювання змагальних умов на заняттях передбачає дотримання всіх атрибутів і виконання етикету офіційних змагань. Застосування сучасних технологій у формі навчальних комп'ютерних програм сприяє поглибленому вивченню техніки сумо.

У процесі організації занять варто використовувати програми вивчення техніки сумо, тестового контролю знань студентами базової техніки сумо, навчання правилам змагань по сумо. Застосування в організації фізичного виховання рейтингової системи контролю дозволяє значно підвищити інтерес до занять.

Змістовно-методичний модуль – автономна частина навчального матеріалу, що містить такі компоненти, як навчальна мета; зміст навчального матеріалу; методичне керівництво щодо досягнення мети; контрольні нормативи. Навчальний матеріал складається з окремих, але в той же час об'єднаних блоків: теоретична підготовка (теорія і методика освоєння сумо), техніко-тактична підготовка (послідовність вивчення техніки сумо і основ ведення єдиноборства), фізична підготовка (здійснюється засобами боротьби сумо), психологічна підготовка (вдосконалення мотивів занять сумо, створення позитивного ставлення до занять, розвиток і вдосконалення психічних якостей), змагальна підготовка (участь в змаганнях різного рівня).

Практичний модуль – сприяє вирішенню рухових завдань, на основі отриманих знань, умінь і навичок в процесі фізкультурно-спортивної діяльності. Він включає:

– участь в змаганнях із сумо і спортивно-масових заходах;

– набуття практичних навичок в організації занять фізичною культурою і спортивно-масових заходів.

Участь у системі змагань. Спортивна діяльність студентів представляє специфічну сферу творчого розвитку особистості. В системі фізичного виховання студентів вузів спортивні змагання відіграють велику роль.

Набуття практичних навичок в організації занять. Студенти в процесі занять повинні не тільки розвивати свої фізичні кондиції, а й накопичувати практичний досвід реалізації отриманих знань, умінь і навичок в процесі фізкультурно-спортивної діяльності.

Контрольно-корегуючий модуль – забезпечує контроль пройденого матеріалу, оцінку фізичної підготовленості, оцінку рівня фізичної активності студентів, формування навичок самоконтролю і самооцінки в процесі фізкультурно-спортивної діяльності. Модуль включає:

– показники і критерії фізкультурно-спортивної діяльності;

– процедуру оцінки рівня фізичної активності студентів;

– процедуру оцінки особистого і групового результату.

При організації фізкультурно-спортивної діяльності студентів вищих навчальних закладів в процесі занять сумо, необхідно врахувати наступні аспекти:

- Студенти повинні бути залучені в активну фізкультурно-спортивну діяльність. Однією з умов підвищення мотиваційного ставлення до занять фізичною культурою і спортом є пріоритет змагальності. Реалізація цього в процесі навчання дозволяє значно підвищити у студентів інтерес до занять. Змагання повинні бути доступними, посильними для всіх, цікаво і емоційно організованими.
- Розвиток здатності виконувати елементи техніки в сумо є одним із завдань фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів. Необхідно готувати студентів в першу чергу до рухової життєдіяльності, дати руховий базис, який дозволить їм в майбутньому оздоровлюватися, маючи певний набір рухових навичок.

• Оцінка фізичної активності студентів повинна охоплювати сукупність різних проявів фізкультурно-спортивної діяльності (фізична і спортивно-технічна підготовленість, регулярність відвідування занять, прагнення підвищити фізичні кондиції, участь в змаганнях і спортивно-масових заходах).

Фізкультурно-спортивна діяльність студентів вищих навчальних закладів в процесі занять сумо буде успішною за рахунок:

– використання доступних засобів і методів, що застосовуються в навчанні техніко-тактичних дій сумо, що сприяють формуванню мотиваційного, творчого, ініціативного ставлення до фізкультурно-спортивної діяльності;

– послідовного навчання техніко-тактичних дій і навичкам боротьби сумо;

– здійснення фізичної підготовки на основі вправ, що застосовуються в тренуванні сумоїстів, подібних за структурою з змагальними вправами;

– активізації морального виховання відповідно до морально-етичними та філософськими принципами сумо (поважати старших, говорити правду, прислухатися до думки оточуючих, працювати з повною віддачею сил, володіти ініціативою в будь-якому починанні, діяти рішуче та ін.);

– застосування рейтингового контролю рівня фізичної активності студентів з метою коригування навчального процесу, формування навичок самоконтролю і самооцінки в процесі фізкультурно-спортивної діяльності.

Отже, аналіз спеціальної літератури показує, що проблема організації занять з пріоритетним використанням засобів спортивних єдиноборств, як однієї з форм фізичного виховання та способів залучення до систематичних занять фізичними вправами у вузі, є предметом уваги багатьох фахівців в останній час [1; 3; 5]. В той же час, недостатнє вивчення проблеми організації занять з пріоритетним застосуванням елементів сумо в рамках академічних занять у неспеціалізованому вузі впродовж тривалого часу, дозволяє визначити актуальність даного дослідження.

Висновки. Застосування в навчальному процесі фізичного виховання в закладах вищої освіти нетрадиційних видів спорту, і сумо зокрема, дає можливості удосконалювати методи викладання, впроваджувати новітні технології у навчальний процес, впроваджувати нові фізичні вправи, нові види спорту які викликають більшу зацікавленість, більш привабливість у студентської молоді.

Список літератури:

1. Ананченко К.В. Побудова річного циклу в групах спортивного вдосконалення курсантів-єдиноборців [Електронний ресурс] : наукова стаття / К.В. Ананченко, С.Л. Пакулін, Ю.К. Белошенко // Traektorіs Nauki. – 2016.
2. Ананченко К.В., Єрмаков С.С., Бойченко Н.В. Загальний курс "БОЙОВІ МИСТЕЦТВА" у ВНЗ при підготовці фахівців з фізичної культури і спорту / К.В. Ананченко, С.С. Єрмаков, Н.В. Бойченко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2016. – Вип. 139(1). – С. 275–279.
3. Бучнев А.А. Занятия дзюдо как эффективное средство саморазвития и самосовершенствования / А.А. Бучнев // Традиции и инновации в спорте, физической культуре и спортивной медицине: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Пермь: ОТ и ДО, 2012. – С. 46–48.
4. Долганов О.В. Педагогические условия организации и содержания процесса физического воспитания студентов вузов на примере борьбы дзюдо / О.В. Долганов // Сборник материалов международной научно-практической конференции / под ред. Кабаргина Б.А., Евсеева Ю.И. – Ростов н/Д, 2004. 0,16 п.л. С. 57–60.
5. Коробко С.В. Боротьба сумо як засіб вдосконалення здоров'я студентів / С.В. Коробко // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх» у контексті європейської інтеграції України: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Т.: ТДПУ, 2004. – С. 299–300.
6. Федякина Л.К. Анализ исследований по совершенствованию процесса физического воспитания студентов вузов / Федякина Л.К., Васильковская Ю.А., Авсагаров Г.Р. // Физическое воспитание студентов. Научный журнал. – 2010. – № 2. – С. 119–123.

Безкоровайный С.Б.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ОРГАНИЗАЦИЯ ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ СУМО

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы организации физкультурно-спортивной деятельности студентов в процессе занятий сумо. Методы исследования: анализ, обобщение и систематизация ведущего теоретического и практического опыта. Предложено составляющие организационно-методических условий физкультурно-спортивной деятельности, а именно: мотивационно-формирующий, содержательно-методический, практический и контрольно-корректирующий модули и раскрыто их содержание. Освещены аспекты успешной организации физкультурно-спортивной деятельности студентов в процессе занятий сумо. Применение в учебном процессе физического воспитания в учреждениях высшего образования нетрадиционных видов спорта, и сумо в частности, позволяет совершенствовать методы преподавания, внедрять новейшие технологии в учебный процесс, внедрять новые физические упражнения, новые виды спорта которые вызывают большую заинтересованность, более привлекательность у студенческой молодежи.
Ключевые слова: сумо, студент, физкультурно-спортивная деятельность.

Bezkorovaynii S.B.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Gregory Skovoroda

ORGANIZATION OF PHYSICAL-SPORT ACTIVITIES OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE PROCESS OF VISIT THE SUMMER

Summary
The article deals with the problems of the organization of physical culture and sports activities of students in the process of training sumo. Methods of research: analysis, generalization and systematization of leading theoretical and practical experience. The components of the organizational and methodical conditions of physical culture and sports activities are proposed, namely: motivational-formative, content-methodical, practical and control-correction modules and their contents are revealed. The aspects of successful organization of physical culture and sports activities of students in the process of training sumo are highlighted. Applying in the educational process of physical education in institutions of higher education of non-traditional sports, and sumo, in particular, provides the opportunity to improve teaching methods, introduce the latest technologies into the educational process, introduce new physical exercises, new sports that are more interesting, more attractive to students.
Keywords: sumo, student, physical culture and sport activity.

УДК 611.718.1:572.08:[347.157:796.8]

КОСТНЫЙ ТАЗ И ЕГО МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ПОЛОВЫХ СОМАТОТИПАХ В РЯДЕ ЖЕНСКИХ АТЛЕТИЧЕСКИХ ВИДОВ СПОРТА

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

Олейник Е.А.
Национальный государственный университет физической культуры,
спорта и здоровья имени П.Ф. Лесгафта, г. Санкт-Петербург

На основании анализа и обобщения литературных источников, а также результатов педагогического эксперимента в статье приводятся данные о морфофункциональных особенностях костных тазов у спортсменок юношеского возраста, которые занимаются атлетическими видами спорта. Отмечено наличие у значительной группы спортсменок, принявших участие в исследовании, анатомически-узкого таза, с I-II степенями его сужения, а также различные варианты морфофункциональных изменений в структуре костного таза спортсменок, зачастую комбинированные.
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, атлетические виды спорта, костный таз, узкий таз, пельвиометрия, морфофункциональные изменения, половые соматотипы.

Постановка проблемы. Любые исследовательские работы, касающиеся медико-биологических особенностей женского спорта в онтогенезе, а особенно в исконно мужских атлетическо-силовых видах спорта, всегда являются актуальными и востребованными [1, с. 30–41; 2, с. 56–64; 3, с. 62–73; 4, с. 100–106; 5; 6, с. 36–39; 7; 8, с. 140–142; 9, с. 76–78; 10; 11, с. 67–73; 12, с. 45–47; 13; 14, с. 56–59; 15, с. 718–719; 16, с. 531–541]. В связи с этим целью нашего исследования является определение имеющихся анатомических и морфофункциональных показателей у спортсменок разных половых соматотипов, занимающихся такими атлетическими видами спорта, как гиревой спорт, тяжёлая атлетика и пауэрлифтинг.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросами, касающимися изучения морфофункциональных и анатомо-антропологических изменений в организме женщин-спортсменок, в т.ч. и юношеского возраста, занимается немалое число исследователей, как отечественных, так и зарубежных. Особенно актуальними, по нашому мне нию, является изучение адаптационных механизмов у спортсменок, занимающиеся визначально мужскими видами спорта, такими, например, как тяжёлая атлетика, гиревой спорт, пауэрлифтинг. Среди исследовательских работ, касающихся изменений со стороны костной и репродуктивной систем у спортсменок, физических изменений в половых соматотипахи проявлений адаптационных механизмов, хочется отметить ряд авторов. Это работы C. Fort, E. Dore, N. Defransa, Van E. Praagh, 2000; J. Keogh, 2008; Е.А. Демарчук, 2008; О.В. Сыровой, Т.М. Загоровской, А.В. Андреевой, 2008; Т.П. Замчий, М.Х. Спатаевой, Ю.В. Корягиной, С.В. Матук, 2010, 2011, 2013, 2016; Т.Н. Стрелкович, Н.И. Медведевой, Е.А. Хапилиной, 2012; В.А. Яшворской, М.И. Левицкого, 2012; В.Б. Мандрикова, Р.П. Самусева, Е.В. Зубаревой, Е.С. Рудасковой, Г.А. Адельшиной, 2015; Е.А. Олейник, 2010–2018; К.А. Бугаевского, 2014–2018.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. При анализе доступных информационных источников по изучаемой проблеме, нами было установлено, что работ, касающихся изучения особенностей формирования и адаптационных изменений костного таза у спортсменок в атлетических видах спорта, практически нет Имеющиеся данные являются разрозненными и не систематизированными. В связи с этим, проведённое нами исследование, является попыткой восполнить этот информационный пробел.

Цель статьи: целью нашего исследования является определение имеющихся анатомических и морфофункциональных показателей у спортсменок разных половых соматотипов, занимающихся такими атлетическими видами спорта, как гиревой спорт, тяжёлая атлетика и пауэрлифтинг.

Изложение основного материала. Экспериментальной базой исследования явились спортивные секции, в которых тренировались спортсменки юношеского возраста (n=48), занимающиеся тяжёлой атлетикой, гиревым спортом, пауэрлифтингом.

Для достижения цели исследования нами применялся комплекс научных методов, включающий анализ доступных научных и научно-методических источников информации, определение анатомо-антропометрических и морфофункциональных значений у спортсменок, интервьюирование. Были проведены мероприятия, направленные на определение в исследуемых группах спортсменок значений индекса полового диморфизма (ИПД), с определением антропометрических показателей ширины плеч (ШП) и ширины таза (ШТ), с последующим распределением спортсменок на половые соматотипы по классификации Дж. Таннера.

Также, нами была проведена пельвиометрия по классической методике, с определением 3-х поперечных и 1-го продольного размеров костного таза [1, с. 30–41; 3, с. 62–73; 5; 6, с. 36–39; 7; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59]. После получения данных пельвиометрии, у спортсменок были определены имеющиеся изменения в размерах костного таза, его анатомо-мофологические изменения и степени сужения таза, в соответствии с классификацией узких тазов по Литцману, математические перерасчёты данных пельвиометрии, необходимые

для определенbя истинной конъюгаты (c. vera), по значениям которой определялась степень сужения таза или его нормальные значения [1, с. 30–41; 2, с. 56–64; 3, с. 62–73; 5; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59].

В проводимом нами эксперименте приняли участие спортсменки юношеского возраста, занимающиеся тяжёлой атлетикой (n=18), гиревым спортом (n=13), пауэрлифтингом (n=17), всего – 48 спортсменок. Средний возраст спортсменок составил 19, 43±0,46 лет, что соответствует юношескому возрасту [5; 11]. Стаж занятий данными видами спорта составил от 3-х до 9,5 лет. Уровень спортивной квалификации спортсменок – от I разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС). Интенсивность и частота занятий оставляет 4-6 раз в неделю, от 1,5 до 2,5 часов, приходящихся на 1 занятие.

Результаты исследований и их обсуждение. Согласно данным проведённых антропометрических измерений ширины плеч (ШП) и ширины таза, нами были получены следующие их значения, следующие: у спортсменок в гиревом спорте (n=13), ШП составила 36,64±0,77 см, а ширина таза – 27, 67±0,34 см. У спортсменок-тяжелоатлеток – ШП равнялась 36,47±0,44 см, ШТ – 27,14±0,77 см. В группе спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом значения ШП составили 35,78±0,63, а ШТ – 26,85±0,82 см. По полученным данным ШП и ШТ были произведены расчёты значений ИПД по классификации Дж. Таннера, с определением половых соматотипов [4, с. 100–106; 6, с. 36–39; 7; 8, с. 140–142; 9, с. 76–78; 10; 13; ; 14, с. 56–59; 15, с. 718–719; 16, с. 531–541] у спортсменок 3-х исследуемых групп.

Как видно, из полученных значений проведённой антропометрии, средние значения показателей ШП во всех трёх исследуемых группах (p≤0,05), значительно превышают полученные значения ШТ, со значениями во всех группах менее анатомически допустимого значения в 28-29 см [1, с. 30–41; 2, с. 56–64; 3, с. 62–73; 5; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59]. Данный тип соотношений ШП/ШТ свидетельствует о маскулинном типе фигуры у спортсменок всех трёх групп [4, с. 100–106; 6, с. 36–39; 8, с. 140–142; 9, с. 76–78; 10; 12, с. 45–47; 13; 14, с. 56–59; 15, 718–719; 16, с. 531–541].

Распределение спортсменок по половые соматотипы, такое: у спортсменок в гиревом спорте (n=13), гинекоморфный половой соматотип не был определён, мезоморфный соматотип определён у 9 (69,23%) спортсменок, андроморфный соматотип – у 4 (30,77%) спортсменок.

У тяжелоатлеток (n=18) также не были определены девушки с гинекоморфным половым соматотипом. Число спортсменок с мезоморфным половым соматотипом в этой группе составляет 12 (66,67%), с андроморфным соматотипом – 6 (33,33%) спортсменок.

В пауэрлифтинге гинекоморфный половой соматотип был определён у 1 (5,88%) спортсменки, мезоморфный половой соматотип – у 13 (76,47%) спортсменок, и андроморфный половой соматотип – у 3 (17,65%) спортсменок. Во всех трёх группах преобладают спортсменки, отнесённые к мезоморфному половому соматотипу – 34 (70,83%) и андроморфному половому соматотипу – 13 (27,08%) спортсменок, занимающихся атлетическим спортом.

По данным пельвиометрии были получены следующие значения костных тазов и их изменений: нормальные размеры таза были определены только у одной (2,08%) спортсменки из 48 исследуемых, анатомически узкий таз, с уменьшением 1 и более размеров [1, с. 30–41; 3, с. 62–73; 5; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59] – у 47 (97,92%) всех исследуемых спортсменок из трёх групп.

Простой плоский таз (ППТ) был определён у 2 (15,39%) спортсменок из группы девушек, занимающихся гиревым спортом, у 3 (16,67%) спортсменок-тяжелоатлеток и у 2 (11,77%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом. Обще-равномерно суженный таз (ОРСТ) [1, с. 30–41; 2, с. 56–64; 3, с. 62–73; 5; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59] был определён у 1 (7,69%) спортсменки в гиревом спорте, у 2 (11,11%) спортсменок-тяжелоатлеток, и у 3 (17,65%) спортсменок в пауэрлифтинге.

Данные по выявленным степеням сужения костного таза следующие: в группе спортсменок, занимающихся гиревым спортом (n=13), I степень сужения таза была определена у 4 (30,77%) спортсменок, II степень сужения – у 2 (15,39%) девушек. В группе тяжелоатлеток, I степень сужения таза была определена у 3 (16,67%) спортсменок, II степень сужения – у 1 (5,56%) спортсменок. В группе пауэрлифтинга I степень сужения таза была определена у 4 (25,53%) спортсменок, II степень сужения таза – у 2 (11,77%) спортсменок. Помимо того, таз «унисекс», или смешанная форма таза [1, с. 30–41; 2, с. 56–64; 3, с. 62–73; 5; 11, с. 67–73; 14, с. 56–59], был определён у 7 (53,85%) спортсменок в гиревом спорте, у 11 (61,11%) спортсменок-тяжелоатлеток, и у 10 (58,82%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом. Наибольшее количество анатомо-морфологических изменений строения таза и I-II степеней его сужений определено у спортсменок всех трёх групп, с определённым у них мезоморфным половым соматотипом, а также, в меньшей степени – у спортсменок из группы с андроморфным половым соматотипом.

В группах спортсменок, занимающихся гиревым спортом и пауэрлифтингом, определено одинаковое количество – по 6 спортсменок, имеющих I-II степени сужения таза, но при этом, их число доминирует у спортсменок в гиревом спорте – 46,15% и 35,19% в пауэрлифтинге.

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Во всех трёх группах спортсменок преобладает мезоморфный половой соматотип – у 34 (70,83%) спортсменок и андроморфный половой соматотип – у 13 (27,08%) спортсменок.

2. Простой плоский таз был определён у 2 (15,39%) спортсменок из группы занимающихся гиревым спортом, у 3 (16,67%) тяжелоатлеток и у 2 (11,77%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом.

3. Обще-равномерно суженный таз был определён у 1 (7,69%) спортсменки в гиревом спорте, у 2 (11,11%) спортсменок-тяжелоатлеток, и у 3 (17,65%) спортсменок в пауэрлифтинге.

4. У спортсменок всех трёх исследуемых групп, I-II степени сужения таза определены у девушек с мезоморфным и андроморфным половыми соматотипами.

5. Среди спортсменок юношеского возраста, занимающихся гиревым спортом и пауэрлифтингом выявлено по 6 спортсменок (46,15% и 35,19%), имеющих I-II степени сужения таза.

6. «Смешанная» форма таза (таз-унисекс) была определена у 7 (53,85%) спортсменок в гиревом спорте, у 11 (61,11%) спортсменок-тяжелоатлеток, и у 10 (58,82%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом.

7. Выявленные нами показатели анатомических и морфофункциональных изменений костных тазов и степеней их сужения, на фоне инверсий значений полового диморфизма во всех трёх группах, в сторону мезоморфного и андроморфного половых соматотипов у спортсменок, занимающихся атлетическими видами спорта, даёт основание думать о значительных адаптационных изменениях в организмах юных спортсменок, обусловленных интенсивными для них физическими нагрузками.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в исследовании сроков, этапности и динамики полового созревания, особенностей динамики овариально-менструального цикла у данной группы спортсменок и вариантов их возможных нарушений.

Список литературы:

1. Бугаевский К.А. Анатомо-морфологические особенности костного таза у спортсменок юношеского возраста, занимающихся разными видами единоборств / К.А. Бугаевский // Единоборства. – 2018. – № 14. – С. 30–41.
2. Бугаевский К.А. Анатомические и морфологические особенности таза в соматотипах по классификации Дж. Таннера у студенток специальной медицинской группы / К.А. Бугаевский // Наука і освіта. – 2016. – № 6. – С. 56–64.
3. Бугаєвський К.А. Анатомічні та морфологічні особливості будови тазу студенток високого зросту / К.А. Бугаєвський // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А.С. Макаренка ; [редкол.: А.А. Сбруєва, О.Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін.]. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2016. – № 3(57). – С. 62–73.
4. Бугаевский К.А. Особенности индекса полового диморфизма и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся атлетизмом / К. Бугаевский // Актуальные проблемы теории и методики армрестлинга, бодибилдинга, гиревого спорта, пауэрлифтинга и тяжелой атлетики. Вып. 4 : сб. науч. статей / под ред. В.П. Сименя. – Чебоксары: Чуваш. гос. пед. ун-т, 2017. – С. 100–106.
5. Демарчук Е.А. Анатомо-антропологические особенности организма и размеры таза женщин на юношеском этапе онтогенеза: автореф. дисс. к. мед. н. – Новосибирск, 2008. – 23 с.
6. Замчий Т.П. Функциональное состояние и репродуктивное здоровье женщин тяжелоатлеток / Т.П. Замчий, М.Х. Спатаева // Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. – 2016. – Том 1 . – № 2. – С. 36–39.
7. Замчий Т.П. Половой диморфизм в морфологических характеристиках спортсменов силовых видов спорта / Т.П. Замчий, Ю.В. Корягина // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 3. – URL : https://science-education.ru/ru/article/view?id=4676 (дата обращения: 24.04.2018).
8. Корягина Ю.В. Морфологические особенности спортсменов как результат адаптации к занятиям разными силовыми видами спорта / Ю.В. Корягина, С.В. Матук // Омский Научный Вестник. – 2010. – № 4(89). – С. 140–142.
9. К вопросу об инверсии показателей полового диморфизма у представительниц маскулинных видов спорта / В.Б. Мандриков, Р.П. Самусев, Е.В. Зубарева, Е.С. Рудаскова, Г.А. Адельшина // Вестник ВолгГМУ. – № 4(56). – 2015. – С. 76–78.
10. Спатаева М.Х., Замчий Т.П. Стратегия подготовки спортсменов в пауэрлифтинге: монография. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2013. – 112 с.
11. Стрелкович Т.Н. Антропометрическая характеристика таза женщин в зависимости от соматотипа / Т.Н. Стрелкович, Н.И. Медведева, Е.А. Хапилина // В мире научных открытий. – 2012. – № 2(2). – С. 60–73.
12. Сырова О.В. Взаимосвязь антропометрических параметров с размерами таза у девушек 17-19 лет / О.В. Сірова, Т.М. Загоровская, А.В. Андреева // Морфология. – 2008. – Т. 133. – № 3. – С. 45–47.
13. Олейник Е.А. Женщины, спорт, здоровье. Конституциональные особенности, состояние здоровья и образ жизни женщин-спортсменок : Монография / Е.А. Олейник. – Saarbrьcken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2013. – 163 с.
14. Яшворская В.А. О некоторых антропометрических особенностях таза у современных девушек Левицкий / В.А. Яшворская, М.И. Левицкий // Акушерство и гинекология. – 2012. – № 1. – С. 56–59.
15. Anthropometric and performance characteristics in elite powerlifters of both sexes / C. Fort, E. Dore, N. Defransa,Van E. Praagh // European College of Sport Science, 2000. – P. 718–719.
16. Keogh J. To what extent does sexual dimorphism exist in competitive powerlifters? / J. Keogh // Journal of Sports Sciences. – 2008. – Vol. 26. – Issue 5. – P. 531–541.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
Олійник О.А.
Національний державний університет фізичної культури,
спорту і здоров'я імені П.Ф. Лесгафта, м. Санкт-Петербург

КІСТКОВИЙ ТАЗ ТА ЙОГО МОРФОФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ В СТАТЕВИХ СОМАТОТИПАХ У РЯДІ ЖІНОЧИХ АТЛЕТИЧНИХ ВИДАХ СПОРТУ

Анотація
На підставі аналізу та узагальнення літературних джерел, а також результатів педагогічного експерименту в статті наводяться дані про морфофункціональні особливості кісткових тазів у спортсменок юнацького віку, які займаються атлетичними видами спорту. Відзначено наявність у значної групи спортсменок, які взяли участь в дослідженні, анатомічно-вузького тазу, з I-II ступенями його звуження, а також різні варіанти морфофункціональних змін в структурі кісткового таза спортсменок, найчастіше комбіновані.
Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, атлетичні види спорту, кістковий таз, вузький таз, пельвіометрія, морфофункціональні зміни, статеві соматотипи.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye
Oleynik E.A.
Lesgaft National State University of Physical Education,
Sport and Health, St. Petersburg

BONE PELVIS AND ITS MORPHOFUNCTIONAL FEATURES IN SEXUAL SOMATOTYPES IN A SERIES OF FEMALE ATHLETIC SPORTS

Summary
Based on the analysis and generalization of the literature sources, as well as the results of the pedagogical experiment, the article presents data on the morphofunctional features of the pelvis in young athletes who are engaged in athletic sports. The presence of an anatomically narrow pelvic in the large group of female athletes participating in the study, with the I-II degrees of its narrowing, as well as various variants of morphofunctional changes in the structure of the pelvis of the athletes, often combined.
Keywords: female athletes, juvenile age, athletic sports, bone pelvis, narrow pelvis, pelviometry, morphofunctional changes, sex somatotypes.

УДК 378.147:37.037

ПЛАВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ СТУДЕНТІВ

Постернак І.В.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

У статті розкрито актуальність питання формування здоров'язберігаючого середовища для студентів. Розкрито сутність здоровя'збережувальних ціннісних орієнтацій у студентів. Мета роботи – розкрити особливості плавання як складової здоров'язберігаючого середовища для студентів. Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація провідного теоретичного та практичного досвіду. Встановлено, що в основі створення здоров'язберігаючого середовища лежить принцип здоров'язберігаючого підходу. Метою реалізації здоров'язберігаючого середовища у вузі, є розкриття інноваційної суті навчально-виховного процесу як відкритої системи та формування у особистості рефлекторного, творчого, морального ставлення до особистого життя і здоров'я у співвідношенні з життям інших людей. Визначено, що плавання може виступати елементом здлоров'язберігаючого середовища, оскільки є ефективним засобом впливу на різні компоненти здорового способу життя: фізичну підготовку, загартування, нервову систему, навички самообслуговування і гігієни та інше.

Ключові слова: студент, плавання, здоров'язберігаюче середовище, здоровий спосіб життя.

Постановка проблеми. Важливість вивчення впровадження здоров'язберігаючого середовища у вищій школі обумовлена тим, що однією з основних проблем студентської молоді є середній рівень успішності у зв'язку з високим відсотком захворюваності. Як відомо, здоров'я підростаючого покоління формується під впливом біологічних і соціальних факторів. Від нормального фізичного розвитку, функціонування органів і систем студентів залежить здатність їх організму зберігати стійкість до екзогенних факторів, адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Зростаючий потік інформації, потреба більш глибоких знань від фахівців вимагає і вимагатиме все більше зусиль від студентів. У зв'язку з цим перед вищою школою виникає ряд завдань щодо вирішення питань раціонального поєднання праці і відпочинку студентів, необхідності вдосконалення методики викладання [1].

Численними науковими дослідженнями доведено [6–8], що низький рівень наукових знань у галузі фізичної культури, негативно позначається на ставленні студентів до фізичної культури та її складовим структурним компонентам, включаючи стан здоров'я і психофізичну готовність до майбутньої професійної діяльності.

Із року в рік у ВНЗ кількість підготовчих та спеціальних медичних груп зростає від 5,4% на першому курсі до 14,5% на четвертому. Відповідно спостерігається зменшення кількості студентів основної групи від 84% до 70,2% [Балковий]. Зниження рівня здоров'я і фізичної працездатності студентської молоді є наслідком значного психоемоційного навантаження, порушень гігієнічно обґрунтованого режиму дня і харчування [8].

У ВНЗ України до спеціальної медичної групи кожного року зараховується від 5% до 30% студентів першого курсу навчання.

Тому у сучасній системі освіти ВНЗ є обов'язковою присутність фізичного виховання як невід'ємної частини підготовки фахівців (А.В. Лукавенко, Г.А. Єдинак, 2012; В.О. Кашуба, С.М. Футорний, О.В. Андрєєва, 2012; О.М. Колумбет, 2015). Проте ряд вчених (О.А. Томенко, 2010; Т.В. Сичова, 2012; Ж.Л. Козіна, 2014; О.М. Ольховий, 2014; В.О. Темченко, 2015) у своїх роботах зосереджують увагу на тому, що необхідно кардинально перебудовувати процес фізичного виховання у ВНЗ та впроваджувати інноваційні технології. Автори переконують в тому, що такі нововведення значною мірою вплинуть на процес залучення студентів до різних форм рухової активності.

Одне із провідних місць у впливі на організм студентів займає плавання. Міжнародні медичні організації та медичні суспільства в своїх рекомендаціях називають плавання як найнадійніший і нешкідливий вид відновлення здоров'я [2]. Заняття плаванням служать хорошою профілактикою простудних захворювань. Знаходження у водному середовищі, а тим більше виконання фізичних вправ є потужним подразником для організму людини, що запускає процес збудження фізіологічних процесів, що сприяють виникненню пристосувальних реакцій. М.З. Цеслiцька [7], посилаючись на дані вітчизняних вчених, в своєму дослідженні зазначає, що плавання є одним з улюблених видів спорту серед студентської молоді.

Мета роботи – розкрити особливості плавання як складової здоров'язберігаючого середовища для студентів.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення та систематизація провідного теоретичного та практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розуміння сутності здоров'язбережувальних ціннісних орієнтацій студентами є першочерговим завданням вищої школи, бо від ступеня володіння здоров'ям залежить рівень задоволення практично всіх потреб людини. Науковці у своїх працях наголошують, що формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя має велике значення для розвитку та удосконалення молодої людини, збереження і зміцнення здоров'я студентів в період навчання у ВНЗ та підготовка їх до професійної діяльності є важливим завданням вищої професійної освіти і творчого довголіття майбутніх фахівців [5].

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Загальновідомо, що ефективним засобом збереження і зміцнення здоров'я є *здоровий спосіб життя* – певний стиль життєдіяльності особистості, який ґрунтується на культурних нормах, цінностях, формах і способах діяльності, що зміцнюють здоров'я і сприяють гармонійному фізичному, духовному і соціальному розвитку. Здоровий спосіб життя включає такі основні елементи: раціональний режим праці і відпочинку, викорінення шкідливих звичок, оптимальний руховий режим, особисту гігієну, раціональне харчування тощо. Як відомо, здоровий спосіб життя (ЗСЖ) є найважливішим фактором формування й зміцнення здоров'я студентської молоді [6; 7; 8]. Використання компонентів ЗСЖ в побуті є важливим засобом забезпечення фізичної дієздатності студентів. Доведено, що здоров'я людини на 50% залежить від її способу життя. Визначаючи чільне становище молоді, неодноразово підкреслюється, що поняття ЗСЖ є не новим і сприймається як загальноприйняте поняття.

Аналіз компонентів здорового способу життя показує, що дотримання його вимог в основному залежить від особистої поведінки студентів. Для нашого дослідження важливим у теоретичному і методичному аспектах є визначення складових здорового способу життя студентів. Найважливіші з них – харчування (в тому числі якісна питна вода, необхідна кількість вітамінів, мікроелементів, протеїнів, жирів, вуглеводів, спеціальних продуктів і харчових добавок), побут (якість житла, умови для пасивного і активного відпочинку, рівень фізичної і психічної безпеки на території життєдіяльності), розумний розпорядок праці і відпочинку (безпека не лише у фізичному, а й у психічному аспектах, наявність стимулів і умов професійного розвитку), оптимальна рухова активність (використання засобів фізичної культури і спорту, різноманітних систем оздоровлення, спрямованих на підвищення рівня фізичного розвитку, його підтримку, відновлення після фізичних і психічних навантажень); інформованість; відсутність шкідливих звичок (утримання від тютюнопаління і зловживання спиртними напоями, відмова від наркотичних і токсичних речовин та згубної для людини поведінки), установка на пріоритетну цінність здоров'я тощо.

Сучасним суспільством затребувані не тільки підвищення якості освіти та вдосконалення його структури, але й зміцнення здоров'я студентів і забезпечення психологічного комфорту учасників педагогічного процесу. Тому метою сучасної освіти є розвиток не тільки мислячої, діяльнісної, творчої, але головне – здорової особистості. У зв'язку з цим в основу процесу навчання і виховання покладено принцип здоров'язберігаючого підходу, метою якого є створення єдиного простору для формування особистості, гармонійно розвиненої фізично і психічно. Одним із способів вирішення проблеми погіршення стану здоров'я студентів є сувора реалізація здоров'язберігаючого середовища в процесі навчання у вищому навчальному закладі.

В результаті аналізу теорії та практики з окресленої проблеми ми дійшли висновку, що фізичні вправи у водному середовищі є ефективним засобом фізичної підготовки молоді. Застосування засобів плавання у процесі фізичного виховання студентів дозволяє розвивати аеробні й анаеробні механізми енергозабезпечення організму, сприяє розвитку гнучкості, сили більшості м'язових груп [4]. В той же час, положення тіла у воді виключає перенапруження функцій опорно-рухового апарату та запобігає травматизму, а специфічні властивості водного середовища сприяють психоемоційному розвантаженню та активному відпочинку в умовах розумового перенапруження у процесі навчальної діяльності [5; 7]. У воді зменшується статичне напруження тіла, зменшується навантаження на хребет людини. Плавання сприятливо впливає на зміцнення хребта, формування правильної постави, а активний рух ніг у воді у безопорному положенні зміцнює ступні людини і запобігає розвитку плоскостопості.

Систематичні заняття плаванням сприяють покращенню роботи органів кровообігу і дихання. Це можливо завдяки ритмічній роботі м'язів, необхідності долати опір води. Покращується серцева діяльність, рухомість грудної клітини, збільшується життєва ємкість легенів.

Науковцями [2; 4] доведено, що потреби, мотивація та інтерес до занять фізичними вправами у студентів мають виразні вікові особливості, пов'язані з психічним розвитком, соціально-економічними умовами формування особистості та рядом інших чинників.

Під здоров'язберігаючим середовищем розуміється комплексна програма, яка базується на відповідній соціальний інфраструктурі певного типу і включає в себе освітні, виховні, медичні, адміністративно-управлінські та інші форми роботи щодо забезпечення здоров'я молодого покоління в процесі навчання [1].

Навчання – найбільш значимий фактор за тривалістю і за силою впливу на здоров'я студентів. Інтенсифікація навчального процесу, використання нових технологій навчання призвело до значного зростання кількості студентів-першокурсників, не здатних повністю адаптуватися до навантажень. Тому кожен навчальний заклад, крім вирішення педагогічних завдань, повинен співвідносити навчальне навантаження і методи викладання, сприяти охороні та зміцненню здоров'я.

Мета здоров'язберігаючого середовища – забезпечити студентську молодь високим рівнем реального здоров'я, озброївши їх необхідним багажем знань, умінь і навичок, необхідних для ведення здорового способу життя, і виховати у них культуру здоров'я. Якщо турбота про здоров'я студентів є одним із пріоритетів роботи всього педагогічного колективу і здійснюється на професійному рівні, то тільки тоді можна говорити про реалізацію у вищій школі здоров'язберігаючого підходу і про здійснення послідовності в освіті, і результатом їх впровадження буде захист здоров'я молодого покоління від впливу негативних факторів. Кінцевим результатом своєї діяльності здоров'язберігаюче середовище бачить компетентність дій в інтересах свого здоров'я і здоров'я суспільства. Вчити і навчати, не втрачаючи здоров'я можливо. Для цього необхідно здійснити перехід від традиційних форм навчання до здоров'язберігаючих [1].

Навчальний процес, спрямований на формування здоров'язберігаючого середовища, нерозривно пов'язаний з формуванням і розвитком уявлень студентів про здоровий спосіб життя, а також покликаний забезпечити підготовку випускників в цьому напрямку. Цей процес є динамічною системою з педагогічним змістом.

Головним результатом формування здоров'язберігаючого середовища у вищому навчальному закладі, як результат діяльності всього механізму, повинні стати зростання творчих і освітніх досягнень студентів і викладачів та підвищення рівня здоров'я всіх учасників навчально-виховного процесу.

Зростаюча інтенсифікація навчального процесу, використання нових форм і технологій навчання, призводять до зростання числа студентів не здатних без особливої напруги та сторонньої допомоги адаптуватися до учбових навантажень, відповідних вимог та правил внутрішнього розпорядку. Нагальною стає реформування освіти зі спрямованістю на здоров'язбереження нації. Зрозуміло, що нова якість освіти, яка має забезпечувати розвиток сучасного суспільства, може бути досягнута лише при створенні певних умов організації такого навчально-виховного процесу, який не зашкодить здоров'ю молоді і буде спрямований на збереження, зміцнення і формування здоров'я учасників навчально-виховного процесу. А це вимагає від педагогів застосування своєрідних підходів в освіті і вихованні на основі здоров'язбереження і здоров'язберігаючих технологій [2].

Постійні заняття плаванням загартовують організм студента: вдосконалюється механізм терморегуляції, покращується адаптація до різноманітних змін у навколишньому середовищі [4]. Зміцнюється також нервова система, міцнішим стає сон, покращується апетит, зростає загальний тонус організму, вдосконалюються рухи, розвивається витривалість. Одночасно з навчанням студентів ВНЗ плаванню їм прищеплюються вміння та навички самообслуговування, самоконтролю, гігієни, що дуже важливо для їх виховання та самовиховання [3].

Плавання позитивно впливає не тільки на фізичний розвиток людини, але й на формування її особистості. Заняття плаванням розвивають такі риси особистості, як цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, сміливість, дисциплінованість, вміння діяти в колективі, виявляти самостійність [6].

Висновки. Метою реалізації здоров'язберігаючого середовища у вузі, є розкриття інноваційної суті навчально-виховного процесу як відкритої системи та формування у особистості рефлекторного, творчого, морального ставлення до особистого життя і здоров'я у співвідношенні з життям інших людей.

В результаті аналізу теорії та практики з окресленої проблеми ми дійшли висновку, що фізичні вправи у водному середовищі є ефективним засобом фізичної підготовки молоді. Загартування студентів – це підвищення здібностей організму пристосовуватися до оточуючого середовища та розвивати його захисні сили.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі полягає в розробці детального комплексного планування використання плавання у створенні здоров'язберігаючого середовища для студентів.

Список літератури:

1. Овчарук В.В., Овчарук Г.В. Формування здоров'язберігаючого середовища для студентів ВНЗ [Електронний ресурс].
2. Оздоровительное плавание в вузе: теория и практика: учебное пособие/ сост. И.В. Переверзева, О.В. Арбузова. – Ульяновск: УлГТУ, 2012. – 143 с.
3. Плавання: Методичні вказівки до практичних занять з фізичного виховання для студентів усіх спеціальностей / Уклад.: С.В. Пех, Д.М. Шарапов. – К.: КНУБА, 2004. – 60 с.
4. Попадьїн В.В., Головійчук І.М., Номеровський С.В. Плавання як важливий фактор розвитку фізичних здібностей // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – № 8. – 2012. – С. 70–73.
5. Реалізація здоров'язберігаючих технологій в процесі підготовки фахівців економічного профілю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/2305.
6. Сидоров Д.Г. Плавание в вузе : Методическое пособие по организации и проведению индивидуальных и групповых занятий по плаванию со студентами высшей школы / Д.Г. Сидоров, Ю.М. Лузинов, М.В. Андрианов, В.А. Афоньшин, А.В. Погодин, В.М. Щукин. Нижегор. гос. архитектур.-строит. ун-т: – Н.Новгород: Дятловы горы, 2017. – 36 с.
7. Цеслицкая М.З. Занятия плаванием в повышении уровня здоровья студентов // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта, 2013. – № 12. – С. 101–104.
8. Черний И.В., Редькина М.А. Повышение двигательной подготовленности студенческой молодежи средствами оздоровительного плавания / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Випуск 3К 1 (70), 2016. – С. 228–231.

Постернак И.В.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

ПЛАВАНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩЕЙ СРЕДЫ ДЛЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье раскрыты актуальность вопросы формирования здоровьесберегающей среды для студентов. Раскрыта сущность здоровяьзбережувальних ценностных ориентаций у студентов. Цель работы – раскрыть особенности плавания как составляющей здоровьесберегающей среды для студентов. Методы исследования: анализ, обобщение и систематизация ведущего теоретического и практического опыта. Установлено, что в основе создания здоровьесберегающей среды лежит принцип здоровьесберегающей подхода. Целью реализации здоровьесберегающей среды в вузе, является раскрытие инновационной сути учебно-воспитательного процесса как открытой системы и формирования в личности рефлекторного, творческого, нравственного отношения к личной жизни и здоровья в соотношении с жизнью других людей. Определено, что плавание может выступать элементом здоровьязберегающей среды, поскольку является эффективным средством воздействия на различные компоненты здорового образа жизни: физическую подготовку, закаливание, нервную систему, навыки самообслуживания, гигиены и прочее.
Ключевые слова: студент, плавание, здоровьесберегающая среда, здоровый образ жизни.

Posternak I.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

FLOWING AS A HEALTH CONDITION FOR A STUDENTS 'SATISFACTION AREA

Summary
The article reveals the urgency of the issue of formation of healthcare for students. The essence of health-saving value orientations of students is revealed. The purpose of the work is to reveal the peculiarities of swimming as a component of healthcare for students. Methods of research: analysis, generalization and systematization of leading theoretical and practical experience. Established that the basis of creating healthcare is the principle of health preserving the approach. The purpose of the implementation of healthcare in the university is the disclosure of the innovative essence of the educational process as an open system and the formation of reflex, creativity, and moral attitude towards personal life and health in the person in relation to the life of other people. It has been determined that swimming can be an element of the holly-secretive environment, as it is an effective means of influencing the various components of a healthy lifestyle: physical training, tempering, nervous system, self-service skills and hygiene, and so on.
Keywords: student, swimming, health-preserving environment, healthy lifestyle.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.314-089.23-053.2(477.87)

ПОЄДНАНІ ЗУБОЩЕЛЕПНІ АНОМАЛІЇ У ДІТЕЙ, ЯКІ ЗВЕРНУЛИСЯ ЗА ОРТОДОНТИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ

Мельник В.С., Горзов Л.Ф.
Ужгородський національний університет

У статті розглядаються актуальні питання поєднаних зубощелепних аномалій у дітей, які звернулися за ортодонтичною допомогою. Поєднані зубощелепні аномалії розглядають як результат порушення процесів росту і розвитку лицьового скелета або окремих його частин під впливом комплексу екзо- та ендогенних факторів. За результатами проведеного дослідження число виявлених зубощелепних аномалій у дітей різного віку різняться за поширеністю і структурою нозологічних форм. Кількість дівчаток, які отримують ортодонтичне лікування в 1,5 рази більше, ніж хлопчиків. Зубощелепні аномалії мають поєднаний характер, частіше зустрічається поєднання аномалій положення зубів, зубних дуг і аномалій оклюзії в одному напрямку.
Ключові слова: діти, зубощелепні аномалії, ортодонтична допомога, поширеність.

Актуальність теми. Зубощелепні аномалії зустрічаються у 67% дітей дошкільного та шкільного віку, супроводжуються різними порушеннями в сагітальній, трансверзальній і вертикальній площинах і відрізняються позитивною динамікою їх зростання протягом останніх років. У 69% випадків зубощелепні аномалії супроводжують функціональними порушеннями [1; 4; 5; 6].

Згідно результатів стоматологічного обстеження дітей, проведених в 2011–2013 роках (Потапчук А.М.) свідчать про високий ступінь розповсюдженості зубощелепних аномалій у обстежених дітей Рахівського (80,6%), Свалявського (76,2%), Ужгородського (83,3%) районів та загалом у масштабі всієї Закарпатської області (80,5%) [2].

Аналіз у віковому аспекті по окремих населених пунктах показав, що найбільша поширеність зубощелепних аномалій у 7-річних дітей у містах Закарпатської області: Іршава (63,2%), Рахів (55,6%) і Свалява (53,1%), а в 12-річних дітей, які проживають у містах Іршава (75,3%), Рахів (73,0%) і Берегово (70,4%), а 15-річних – у містах Іршава (85,1%) і Берегово (80,6%) [3].

В м. Ужгороді поширеність зубощелепних аномалій у дітей 15-річного віку виявилася 75%. У структурі аномалій переважали дистальна оклюзія (32,3%), аномалії зубного ряду (23,6%). Аномалії окремих зубів виявлені у 13,8%, мезіальна оклюзія – у 15,9%, перехресна оклюзія – у 14,4% обстежених дітей. У дітей 3-6-річного віку поширеність зубощелепних аномалій склала 53,57%. Аномалії оклюзії у вертикальній площині виявлені у 41,53%, аномалії положення зубів – у 38,14% обстежених. Аномалії зубного ряду виявлені у 23,6%, аномалії оклюзії в сагітальній площині – у 21,12%, трансверзальній площині – у 14,41% обстежених [8; 12].

Однак, слід зазначити, що при обстеженні дітей, які звернулися за ортодонтичним лікуванням, лікар-ортодонт в однієї дитини нерідко виявляє поєднання декількох видів зубощелепних аномалій [7; 9]. Ця особливість зубощелепних аномалій у дітей Закарпаття в доступних для нас джерелах літератури не відображена.

Поєднані зубощелепні аномалії розглядають як результат порушення процесів росту і розвитку лицьового скелета або окремих його частин під впливом комплексу екзо- та ендогенних факторів, що знижує можливості усунення патології і призводить до необхідності трудомісткого, тривалого ортодонтичного лікування, за планом якого нерідко видаляють постійні зуби [10; 11].

У зв'язку з цим становить інтерес вивчення поширеності та можливих поєднань видів і виявлення регіональних особливостей зубощелепних аномалій у дітей.

Дана робота є фрагментом комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри дитячої стоматології стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Профілактика, діагностика, лікування основних стоматологічних захворювань у дітей Закарпаття» (номер державної реєстрації 0116U003555).

Мета дослідження – вивчення структури і поєднань видів зубощелепних аномалій у дітей.

Матеріали і методи дослідження. Проведено ретроспективний аналіз медичних карт 270 дітей у віці від 3 до 18 років, які перебувають на ортодонтичному лікуванні в дитячому стоматологічному відділенні «Університетської стоматологічної поліклініки» УжНУ. Діти були розподілені по групах відповідно до періоду формування прикусу: 1-а група – період тимчасового прикусу (від 3 до 6 років) – 65 чол. (24,0%), 2-а група – період раннього змінного прикусу (від 6 до 9 років) – 69 чол. (25,6%), 3-я група - період пізнього змінного прикусу (від 9 до 12 років) – 67 чол. (24,8%), 4-а група – період формування постійного прикусу (від 12 до 18 років) – 69 чол. (25,6%). У кожній групі вивчена поширеність видів зубощелепних аномалій та їх поєднання. Оцінка стану зубних рядів і прикусу, а також постановка діагнозу проводилися на підставі класифікації зубощелепних аномалій Д.А. Калвеліса (1957), ВООЗ (1975).

Таблиця 1

Зубощелепні аномалії у дітей, які звернулися за ортодонтичним лікуванням

Період формуван. прикусу	Всього дітей	Стать	К-сть дітей	Аномалії							
				кількості зубів		положення зубів		зубних дуг		оклюзії	
				Абс	%	Абс	%	Абс	%	Абс	%
тимчасовий	65	Д	34	11	31,2	8	23,5	20	58,4	20	57,6
		Х	31	17	53,7	7	21,4	17	54,2	17	55,4
ранній змінний	69	Д	37	6	15,6	26	70,5	34	92,5	26	71,2
		Х	32	7	20,7	23	73,4	29	90,1	20	62,6
пізній змінний	67	Д	35	5	15,2	26	74,7	31	88,6	26	74,1
		Х	32	5	16,8	24	76,2	27	83,4	23	72,2
формуван. постійного	69	Д	41	11	25,9	33	79,8	33	80,1	30	73,2
		Х	28	7	24,6	23	81,2	24	84,3	16	57,1
Всього	270	Д	147	29	19,7	100	67,8	126	85,6	104	70,5
		Х	123	31	25,1	84	68,3	102	83,3	77	62,6

Таблиця 2

Структура зубощелепних аномалій у дітей (%)

Період формування прикусу	Аномалії положення (%)				
	зубів	зубів і зубних дуг	зубів, зубних дуг і аномалії оклюзії в одному напрямку	зубів, зубних дуг і аномалії оклюзії в двох напрямках	зубів, зубних дуг і аномалії оклюзії в трьох напрямках
тимчасовий	2,7	33,9	30,4	27,8	5,2
ранній змінний	1,9	27,9	35,6	33,4	1,2
пізній змінний	4,6	25,1	30,8	38,3	1,2
формування постійного	12,5	23,5	35,5	23,5	5,0
Всього	4,6	27,2	34,2	31,6	2,4

Результати дослідження та їх обговорення. Більшість пацієнтів (25,6%) звернулися за ортодонтичної допомогою в період раннього змінного прикусу та в період формування постійного прикусу. З них 63% направлені дитячим лікарем-стоматологом після санації порожнини рота або логопедом з рекомендаціями усунути аномалії оклюзії, вуздечок і замістити передчасно втрачені зуби. При самостійному зверненні основною скаргою батьків було неправильне положення передніх зубів, особливо у дівчаток. Кількість дівчаток, які отримують ортодонтичне лікування, виявилося в 1,5 рази більше, ніж хлопчиків. Серед виявлених ортодонтом зубощелепних аномалій переважали аномалії зубних дуг. Найчастіше зустрічалися звуження і вкорочення зубних дуг (табл. 1).

Характер зубощелепних аномалій з віком змінюється. Збільшується кількість дітей з аномаліями положення зубів в поєднанні з аномаліями зубних дуг і/або оклюзії в двох, трьох напрямках (табл. 2). При огляді в однієї дитину виявляли 1-2 і більше видів зубощелепних аномалій, що свідчить про поєднаний їх характер. Найчастіше зустрічається поєднання аномалій положення зубів, зубних дуг і аномалій оклюзії в одному напрямку (34,2%).

Висновок. Таким чином, число виявлених зубощелепних аномалій у дітей різного віку різняться за поширеністю і структурою нозологічних форм. За ортодонтичним лікуванням пацієнти звертаються частіше (25,6%) в період раннього змінного прикусу та в період формування постійного прикусу, в більшості випадків (63%) – за направленням лікаря-стоматолога. Основною скаргою батьків є аномалії положення передніх постійних зубів у дітей, рідше – аномалії зубних дуг і оклюзії. Кількість дівчаток, які отримують ортодонтичне лікування в 1,5 рази більше, ніж хлопчиків. Структура зубощелепних аномалій в різних періодах формування прикусу різна. Зубощелепні аномалії мають поєднаний характер, частіше зустрічається поєднання аномалій положення зубів, зубних дуг і аномалій оклюзії в одному напрямку (34,2%).

Список літератури:

1. Алимский А.В. Изучение возрастной динамики распространенности аномалий зубочелюстной системы среди детского населения / А.В. Алимский, А.Я. Долгоаршинных // Ортодонтия. – 2008. – № 2. – С. 10–11.
2. Потапчук А.М. Поширеність зубощелепних аномалій серед дітей шкільного віку Закарпатської області / А.М. Потапчук, О.Ю. Рівіс, К.В. Зомбор // Проблеми клінічної педіатрії. – 2013. – № 1(19). – С. 58–63.
3. Костенко Є.Я. Поширеність та структура зубощелепних аномалій у дітей Закарпатської області / Є.Я. Костенко, В.С. Мельник // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Медицина. – 2016. – Вип. 1(53). – С. 102–105.
4. Безвушко Е.В. Структура зубощелепних аномалій у дітей м. Львова / Е.В. Безвушко, Н.Л. Чухрай // Український стоматологічний альманах. – 2006. – № 5. – С. 43–45.
5. Дорошенко С.І. Розповсюдженість зубощелепних аномалії та деформацій, а також дефектів зубів та зубних рядів серед дітей шкільного віку м. Києва / С.І. Дорошенко, Є.А. Кульгінський [та ін.] // Вісник стоматології. – 2009. – № 2. – С. 76–81.

6. Каськова Л.Ф. Поширеність зубощелепних аномалій та стан твердих тканин зубів і тканин пародонта в дітей 11-16 років / Л.Ф. Каськова, Н.М. Тараненко // Український стоматологічний альманах. – 2005. – № 1. – С. 51–54.
7. Лучинський М.А. Частота зубощелепних аномалій у дітей різних адаптивних типів Прикарпаття / М.А. Лучинський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2013. – № 1(55). – С. 31–34.
8. Мельник В.С. Поширеність і види зубощелепних аномалій серед 12-15-річних дітей м. Ужгорода // Український стоматологічний альманах. – 2012. – № 2. Т. 1. – С. 118–119.
9. Ославський О.М. Розповсюдженість та види зубощелепних аномалій у дітей м. Одеси / О.М. Ославський // Вісник стоматології. – 2010. – № 1. – С. 38–40.
10. Проффит У.Р. Современная ортодонтия: пер. с англ. / У.Р. Проффит; ред. чл.-корр. РАМН, проф. Л.С. Персин. – М.: МЕДпресс-информ, 2006. – 560 с.
11. Хорошилкина Ф.Я. Ортодонтия. Дефекты зубов, зубных рядов, аномалии прикуса, миофункциональные нарушения в челюстно-лицевой области и их комплексное лечение. – М.: МИА, 2009. – 544 с.
12. Melnyk V.S., Zombor K.V., Horzov L.F. Výskyt zubných ochorení u detí s ochoreniami gastrointestinálneho traktu v meste Užhorod. MOLISA 11. Medicínsko-ošetrovateľské listy Šariša, zv. Prešov, №11, 2015. – С. 128–132.

Мельник В.С., Горзов Л.Ф.
Ужгородский национальный университет

СОЕДИНЕННЫЕ ЗУБОЧЕЛЮСТНЫЕ АНОМАЛИИ У ДЕТЕЙ, ОБРАТИВШИХСЯ ЗА ОРТОДОНТИЧЕСКОЙ ПОМОЩЬЮ

Аннотация
В статье рассматриваются актуальные вопросы соединенных зубочелюстных аномалий у детей, обратившихся за ортодонтической помощью. Соединенные зубочелюстные аномалии рассматривают как результат нарушения процессов роста и развития лицевого скелета или отдельных его частей под воздействием комплекса экзо- и эндогенных факторов. По результатам проведенного исследования число выявленных зубочелюстных аномалий у детей разного возраста отличаются по распространенности и структуре нозологических форм. Количество девочек, которые получают ортодонтическое лечение, в 1,5 раза больше, чем мальчиков. Зубочелюстные аномалии имеют соединенный характер, чаще встречается сочетание аномалий положения зубов, зубных дуг и аномалий окклюзии в одном направлении.
Ключевые слова: дети, зубочелюстные аномалии, ортодонтическая помощь, распространенность.

Melnyk V.S., Horzov L.F.
Uzhgorod National University

COMBINED DENTOGNATHIC ANOMALIES IN CHILDREN WHO APPLIED FOR ORTHODONTIC CARE

Summary
The article deals with topical issues of combined dentognathic anomalies in children who have applied for orthodontic help. The combined dentognathic anomalies are considered as the result of a violation of the processes of growth and development of the facial skeleton or its individual parts under the influence of a complex of exogenous and endogenous factors. According to the results of the research, the number of detected dentognathic anomalies in children of different ages varies according to the prevalence and structure of nosological forms. The number of girls who receive orthodontic treatment is 1.5 times more than boys. Dentognathic anomalies have a combined character, the combination of abnormalities of the position of the teeth, dental arches and abnormal occlusions in one direction is more common.
Keywords: children, dental maxillary anomalies, orthodontic care, prevalence.

УДК 616.89

СПОНТАННІ РЕМІСІЇ У ХВОРИХ НА АЛКОГОЛЬНУ ЗАЛЕЖНІСТЬ У ПІЗНЬОМУ ВІЦІ

Спіріна І.Д., Рокутов С.В., Шорніков А.В., Широков О.В.
Дніпропетровська медична академія

У статті розглядаються питання формування ремісій при алкогольній залежності. Особлива увага приділена можливим механізмам спонтанної ремісії. Наводяться два клінічних випадки спонтанних ремісій у хворих на алкогольну залежність без терапевтичних ремісій в анамнезі. Розглядається питання прийняття особистісної відповідальності за якість життя, як основний фактор формування спонтанної ремісії. Обговорюються питання реабілітаційного потенціалу хворих зі спонтанними ремісіями алкогольної залежності.
Ключові слова: алкогольна залежність, спонтанна ремісія, реабілітація, психотерапія, клінічний випадок.

Постановка проблеми. Сучасне вітчизняне розуміння перебігу алкогольної залежності передбачає наступні три стадії її патогенезу: початкова (неврастенічна), середня – наркоманічна та вихідна, або енцефалопатична [1].

Перебіг алкогольної залежності у більшості випадків є циклічним і супроводжується виникненням періодів утримання від алкоголю, тобто настанням ремісій і періодами активного споживання алкоголю – рецидивами.

Спонтанною ремісією називається ремісія, що настала без спеціального терапевтичного втручання; терапевтичною вважають ремісію, що настала після проведення спеціального терапевтичного (психотерапевтичного) втручання [2; 3].

Тривалість терапевтичних ремісій у хворих на алкоголізм і можливість їх прогнозування привертали увагу багатьох дослідників [4–6]. Здійснювались спроби прогнозування тривалості ремісій, як терапевтичних, так і спонтанних [7].

Пацієнти зі спонтанними ремісіями, відчувають менше поточних проблем з вживанням алкоголю та негативними життєвими подіями і менше покладалися на такі копінг-стратегії як уникнення та алкоголізація. Таким чином, особи, які досягають ремісій без офіційної допомоги, мають більше особистісних ресурсів [8].

На основі аналізу літературних даних можна виділити 4 типи спонтанних ремісій на підставі механізмів їх формування: психогенні (пов'язані з алкоголь-залежними психічними розладами), соматогенні (пов'язані з важкими соматичними захворюваннями), вимушені (пов'язані з перебуванням в середовищі, де немає доступу до алкогольних напоїв) і пов'язані з іншими причинами [9].

Механізми формування та чинники спонтанних ремісій при алкогольній залежності вивчені недостатньо. Традиційно, без розділення на спонтанні і терапевтичні ремісії, своєрідність клінічної картини ремісій визначається наступними чинниками (факторами): алкогольний фактор, усвідомлений або несвідомий патологічний потяг до алкоголю; преморбідний фактор; токсикоорганічний фактор, що визначається стійкими біологічними ушкодженнями в результаті хвороби (негативна симптоматика).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи результати роботи А.О. Кібітова та ін., які з'ясували, що тривалість терапевтичної ремісії у хворих з алкогольною залежністю пов'язана з генетичними факторами у вигляді високого ступеня сімейної навантаженості по алкоголізму і поліморфними маркерами генів дофаминової нейромедіаторної системи, можна припустити вплив означених факторів і на формування спонтанних ремісій [6].

У клініці ремісії в III стадії алкогольної залежності на перший план можуть виступати розлади емоцій у вигляді лабільності афекту з дисфоричністю, окрім цього характерні затяжні астенічні розлади з адинамічним компонентом на тлі гіпобулії, що поєднуються з органічною симптоматикою алкогольного ґенезу. Ознаки астенічних розладів зберігаються тривалий час та можуть загострюватися під впливом різних екзогенних факторів, зумовлюючи актуалізацію патологічного потягу до алкоголю.

Дані огляду Петрунько О.В. та Брюханової Е.Н. свідчать про те, що на формування тривалих ремісій при алкогольної залежності впливають різноманітні фактори – біологічні, особистісні, соціальні, терапевтичні. Для кожного конкретного пацієнта різноманіття даних факторів може розглядатися тільки комплексно [10].

В роботі І.А.Федотова зазначається, що спонтанна ремісія не може виникнути без вагомих психологічних причин, які змогли б «змістити» звичні динамічні стереотипи адиктивної поведінки в новому напрямку. Найчастіше такий «силою» є екзистенційна криза і «зіткнення зі смертю», що дає людям нові сили для життя [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однією з можливих причин спонтанних ремісій можуть бути соціально схвалювані ціннісні орієнтації, виходячи з яких пацієнти ставлять власні цілі і прагнуть до досягнення своїх життєвих перспектив Окрім цього вони також вчаться розуміти свої емоції й почуття, приймати та висловлювати їх в соціально прийнятній формі [11].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є клінічна ілюстрація випадків спонтанної ремісії у хворих на алкогольну залежність.

Виклад основного матеріалу. Наводимо опис клінічних випадків спонтанної ремісії після тривалого періоду алкоголізації, при повній відсутності терапевтичних ремісій у минулому. При цьому зауважимо, що психологічні механізми формування спонтанних ремісій ще й досі не досліджені.

Хворий Л., 70 років. Скарг на самопочуття не висловлює. Останнє вживання алкоголю близько 7 років тому.

Anamnesis vitae. Народився в сім'ї робітників першим із 2-х дітей. Батько, дід по батьковій лінії зловживали алкоголем. Відносини в родині були конфліктні, в родині застосовувалися фізичні покарання, мати авторитарна, емоційно невиразна, у конфліктах ставала на бік батька. Ранній розвиток без особливостей, від однолітків не відставав. У школі вчився добре. За характером вважає себе товариською, доброзичливою людиною. Після служби в лавах армії (демобілізований на загальних підставах) закінчив 3 курси будівельного інституту. Протягом 20 років працював майстром підприємства з будівництва автошляхів. Після розформування підприємства пробував себе в малому бізнесі – безуспішно, в подальшому – працював вантажником, підсобним робітником. В поточний час – пенсіонер, підробляє охоронцем. У шлюбі с 23 років, відносини конфліктні, через вживання алкоголю, неодноразово розходилися, потім мирилися знову. Від шлюбу має сина, стосунки прохолодні, напружені, періодично конфліктні. Проживає з дружиною. Протягом останніх дев'яти років доглядає немічну матір.

Із перенесених захворювань: хронічний холецисто-панкреатит, хронічна алкогольна хвороба печінки, в 1992 році – кровотеча з варикозно розширених вен нижнього відділу стравоходу; остеохондроз шийного, грудного і поперекового відділів хребта. Багаторазово отримував черепно-мозкові травми, кілька разів з втратою свідомості. Неврологічного лікування у зв'язку зі травмами не отримував.

Anamnesis morbi. Вік початку споживання алкоголю не пам'ятає. Вперше відчув сильне алкогольне сп'яніння в 17 років на шкільному випускному. Після закінчення служби в армії ситуаційно зловживав алкоголем (1-2 рази на місяць). Перші ознаки залежності з'явилися після залишення вузу, під час роботи на підприємстві. Спочатку зловживав 2 рази в місяць («в получку і в аванс»). Міг випити до 1,0-1,5 літрів горілки. Після – псевдозапої по 2-4 дня 1-2 рази на місяць. Неодноразово (більше 20 разів) лікувався в наркологічному диспансері як амбулатоно, так і стаціонарно. Ремісії нестійкі, до 1 місяця. Одного разу перебував на лікуванні в лікувально-трудовому профілакторії (6 місяців), після виписки продовжив алкоголізацію. З 1992 по 1994 пив «дуже мало», що пояснював «поганим самопочуттям» після кровотечі з вен стравоходу. Надалі перейшов на практично щоденне вживання алкоголю, перерви у вживанні рідкісні, тривалістю до 1 тижня. Вплив негативних обставин на споживання алкоголю заперечує, завжди випивав заради задоволення, у свята, в якості винагороди самому собі після добре зробленої роботи. Толерантність знижувалася протягом останніх 5 років до відмови від алкоголю. Максимальна добова доза алкоголю – до 2010 року становила 300 мл горілки. Волів рівномірно розподіляти добову дозу алкоголю протягом дня. У сп'янінні ейфорія короткочасна, слабкої інтенсивності, часто злісний, конфліктний. Втрачено захисні знаки на передозування, кількісний і ситуаційний контроль. Сформовано абстинентний сидром в повному обсязі. У стані абстиненції виражений патологічний потяг до алкоголю, тривожний, ажитований, дратівливий, зазначає сильні дифузні головні болі розпираючого характеру, гіперестезії, особливо гиперакузию. Відзначав амнезії окремих періодів сп'яніння, особливо на висоті сп'яніння. З 2007 року через важку хворобу матері змушений майже щоденно відвідувати її для надання допомоги та догляду. Протягом 2-х років, не зважаючи на постійний контроль з боку дружини (під час візитів до матері дружина супроводжувала хворого), продовжував алкоголізацію. Через конфліктні відносин з іншими членами сім'ї ніхто не допомагав у догляді. Після відмови дружини контролювати алкогольну поведінку хворого став відвідувати матір самостійно та повністю припинив вживання алкоголю. Ремісія тривала 7 років, підтверджувалася дружиною та сусідами. Після смерті матері під час поминальної церемонії вживав алкоголь (одноразово). Після поховання у бесідах повідомляв про розгубленість, «внутрішню пустоту», відсутність мотивації до діяльності («мені тепер немає чим займатися»). За тиждень (дані за вживання алкоголю відсутні) невістка отримала складний перелам нижньої кінцівки, потребувала складного оперативного лікування. Став активно приймати участь у організації допомоги, консультацій тощо. Разом з дружиною почав піклуватися про онука. Алкоголь не вживав. Запрошений активно для профілактичного огляду.

Психічний статус. Самостійно увійшов до кабінету. За зовнішнім виглядом стежить, поголений акуратно, одягнений охайно, чисто. У місці, часу і власної особистості орієнтований правильно. В бесіду вступає дещо неохоче. Настрій оцінює як рівний, емоційно стабільний, виразний. У мові «звучить» алкогольний гумор. Під час бесіди очний контакт підтримує постійно. Ходить повільно, човгає ходою. На момент огляду обмани сприйняття заперечує, поведінкою не виявляє, маячних ідей не висловлює. Увага нестійка, виснажується, рахування за Е. Крепеліним виконує з незначними помилками, від роботи з таблицями Шульте відмовився. На запитання відповідає в плані заданого. Про події, що передували візиту, згадує легко, про події минулих госпіталізацій – відповідає неохоче, каже, що «все це – марно витрачений час». Події поточного дня описав досить детально.

Суїцидальних думок не висловлює. Критика до свого стану неповна, вважає, що відмовитись від вживання алкоголю «зовсім не складно», при цьому пояснює «не п'ю, бо це заважає доглядати матір». Суттєвих планів на майбутнє не висловлює.

Соматоневрологічний статус. Нормостенічної статури. У легенях дихання везикулярне, хрипів немає. Тони серця дещо приглушені, ритм правильний, ЧСС 74 уд. / хв., АТ 130/80 мм рт. ст. Язик обкладений білястим нальотом біля кореня, живіт м'який, при пальпації слабо болючий в правому підребер'ї, печінка до +3 см по середньоключичній лінії. Вогнищевої неврологічної симптоматики не виявлено. Відзначаються порушення периферичної шкірної чутливості (кінчиків пальців), елементи м'язової атрофії. Координаторні проби виконує впевнено, без помилок. Апетит не порушений, сон поверхневий.

Діагноз. Психічні і поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності, в даний час утримання. F.10.20

Другий клінічний випадок.

Хворий Д., 89 років, вдівець, пенсіонер за віком.

Anamnesis vitae. Народився другою дитиною з 4-х дітей в сім'ї лікаря. Спадковість психічними та наркологічними захворюваннями не обтяжена. В дитинстві був жвавою, активною дитиною. В школі вчився на “відмінно” та “добре”, був лідером серед однолітків. Закінчив з відзнакою медичний інститут. Протягом 10 років працював лікарем-хірургом міської лікарні. Наступні 35 років – хірургом районної поліклініки. Одружився у 25-річному віці. Дружина з директивним характером, швидким кар'єрним зростанням (від шкільної вчительки до керівника районної Ради), в сім'ї обіймала домінуючу позицію. Овдовів у 78 років. Має 2-х дорослих дітей. Мешкає в районному центрі у приватному будинку. Живе один. Сам веде господарство, доглядає за садом, невеликим виноградником. До 86 років утримував пасіку.

Anamnesis morbi.

Лікувався 28 разів, в тому числі 5 стаціонарно (двічі з приводу алкогольного делірію). Тричі “кодувався”, 12 разів лікування припиняв після завершення дезинтоксикаційної терапії. Тривалість терапевтичних ремісій не перевищувала 1 місяця, а в 14 випадках була відсутня.

У шлюбі природжені лідерські якості хворого вступили в протиріччя та були пригнічені більш потужними лідерськими проявами дружини, що створило підґрунтя для хронічної стресогенної ситуації та сприяло формуванню патологічної гіперкомпенсації у вигляді алкогольної поведінки. Клінічні прояви алкогольної залежності формувались за класичним сценарієм, з вираженою анозогнозією та відсутністю повноцінних ремісій. Після смерті дружини пацієнт був вимушений повністю взяти відповідальність за своє життя, що обумовило активізацію компенсаційних механізмів самовідновлення та формування стійкої ремісії.

Висновки і пропозиції. Коментуючи наведені клінічні випадки, слід звернути увагу на те, що протягом тривалого часу хворі перекладали відповідальність за свою алкогольну поведінку на оточуючих (дружину, інших членів сім’ї, лікарів), які, в свою чергу, в різній мірі брали на себе цю відповідальність, підсилюючи контроль. Дружина першого хворого припинила контролюючу поведінку, тим самим передавши всю відповідальність безпосередньо самому хворому, а в другому випадку припинення контролю було обумовлено смертю дружини. Саме факт прийняття особистісної відповідальності за якість життя, на наш погляд, став підґрунтям для формування ремісії. Це підтверджується також з позицій трансактного аналізу, який розглядає випадки спонтанної ремісії алкоголізму, як випадки зміни алкогольного сценарію у вигляді прийняття нового рішення про свою долю [3]. Таким чином, варто розглядати прийняття особистої відповідальності за власне життя як один із компонентів реабілітаційного потенціалу. Проте це питання потребує подальшого дослідження та широкої дискусії.

Список літератури:

1. Гофман А.Г. К вопросу о классификации и неточностях обозначения психических расстройств при болезнях зависимости / А.Г. Гофман, Т.А. Кожинова, И.В. Яшкина // Социальная и клиническая психиатрия. – 2008. – № 2. – С. 91–95.
2. Павлов Д.Г. Влияние индивидуально-психологических особенностей на формирование ремиссии и рецидивов у больных с синдромом алкогольной зависимости / Д.Г. Павлов // Ученые записки Санкт-Петербургского государственного института психологии и социальной работы. – 2009. – Т. 11, № 1. – С. 142–147.
3. Шустов Д.И. Обратная сторона алкогольной зависимости: абстиненты и спонтанные ремиссии / Д.И. Шустов, Т.В. Агибалова, И.А. Федотов // Вопросы Наркологии. – 2014. – № 5. – С. 147–161.
4. Rumpf H.-J. The role of family and partnership in recovery from alcohol dependence: comparison of individuals remitting with and without formal help / H.-J. Rumpf, G. Bischof, U. Hapke [et al.] // European Addiction Research. – 2002. – Т. 8, № 3. – С. 122–127.
5. White W.L. The mobilization of community resources to support long-term addiction recovery / W.L. White // Journal of Substance Abuse Treatment. – 2009. – Т. 36, № 2. – С. 146–158.
6. Кибитов А.О. Длительность терапевтической ремиссии у больных с алкогольной зависимостью: роль полиморфизма генов дофаминовой системы и степени семейной отягощенности / А.О. Кибитов, Н.А. Чупрова, В.М. Бродянский, Е.Ю. Воскобоева // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. Спецвыпуск. – 2015. – Т. 115, № 4–2. – С. 51–58.
7. Ерышев О.Ф. Вероятность рецидива алкогольной зависимости и прогнозирование длительности терапевтической ремиссии / О.Ф. Ерышев, Л.А. Дубинина, Б.В. Иовлев, Т.Г. Рыбакова // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 2009. – № 1. – С. 57–61.
8. Moos R.H. Rates and predictors of relapse after natural and treated remission from alcohol use disorders / R.H. Moos, B.S. Moos // Addiction (Abingdon, England). – 2006. – Т. 101, № 2. – С. 212–222.
9. Федотов И.А. Мотивации и психодинамические механизмы воздержания от приема алкоголя / И.А. Федотов // Наука Молодых – Eruditio Juvenium. – 2014. – № 3. – С. 121–128.
10. Петрунько О.В. Факторы формирования длительных ремиссий у больных алкогольной зависимостью / О.В. Петрунько, Е.Н. Брюханова // Acta biomedica scientifica. – 2018. – Т. 2, № 5–2. – С. 125–132.
11. Миронова Н.В. Структура и уровень самоактуализации пациентов с алкогольной зависимостью на разных сроках ремиссии заболевания / Н.В. Миронова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология. – 2014. – Т. 7, № 4. – С. 109–115.

Спирина И.Д., Рокутов С.В., Шорников А.В., Широков А.В.
Днепропетровская медицинская академия

СПОНТАННЫЕ РЕМИССИИ У БОЛЬНЫХ АЛКОГОЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТЬЮ В ПОЗДНЕМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы формирования ремиссий при алкогольной зависимости. Особое внимание уделено возможным механизмам спонтанной ремиссии. Приводятся два клинических случая спонтанных ремиссий у больных алкогольной зависимостью без терапевтических ремиссий в анамнезе. Рассматривается вопрос принятия личностной ответственности за качество жизни, как основной фактор формирования спонтанной ремиссии. Обсуждаются вопросы реабилитационного потенциала больных со спонтанными ремиссиями алкогольной зависимости.
Ключевые слова: алкогольная зависимость, спонтанная ремиссия, реабилитация, психотерапия, клинический случай.

Spirina I.D., Rokutov S.V., Shornikov A.V., Shyrokov O.V.
Dnepropetrovsk Medical Academy

SPONTANEOUS REMISSION IN PATIENTS WITH ALCOHOLIC DEPENDENCE AT LATER AGE

Summary
The article deals with the formation of remissions in alcohol dependence. Particular attention is paid to possible mechanisms of spontaneous remission. Two clinical cases of spontaneous remissions in patients with alcohol dependence without therapeutic remissions in history are presented. The issue of personal responsibility for the quality of life is considered as the main factor in the formation of spontaneous remission. Issues of the rehabilitation potential of patients with spontaneous remissions of alcohol dependence are discussed.
Keywords: alcohol dependence, spontaneous remission, rehabilitation, psychotherapy, clinical cases.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 792(477)

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ АМАТОРСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО РУХУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Калініна Л.А., Стокроцька А.О.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглянуто особливості розвитку українського аматорського театру Миколаївщини в контексті сучасних соціокультурних процесів. Діяльність аматорських театральних колективів Миколаївщини досліджується як невід'ємна складова української театральної культури, як національне історико-культурне явище. Висвітлюються витоки виникнення та розвитку аматорських театрів на Миколаївщині. Зроблено детальний аналіз діяльності аматорських театральних колективів, визначена їх етно-зберегаюча, етно-консолідуючаі роль у процесах національного культуротворення, національно-культурного відродження та збереження культурної ідентичності.
Ключові слова: українська театральна культура, соціокультурні процеси, аматорське мистецтво, аматорський театр, театральні фестивалі.

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні так чи інакше, має великий вплив і на театральне мистецтво, тому неможливо розглядати сучасні театральні процеси відокремлено від реалій сьогодення, тому що історія людства є, насамперед, історією розвитку культури. У процесі національної ідентифікації на сучасному етапі актуалізуються питання дослідження особливостей національної культурної спадщини, реконструкції культурно-мистецьких процесів, висвітлення творчих аспектів минулого.

У процесі національної ідентифікації на сучасному етапі актуалізуються питання дослідження особливостей національної культурної спадщини, реконструкції культурно-мистецьких процесів [8, с. 341]. Дослідження аматорського театру Миколаївщини в контексті національної культурної традиції дає змогу відтворити загальне культурно-історичне тло, проаналізувати провідні тенденції розвитку національної театральної культури, висвітлити деякі аспекти минулого та сучасності.

Аналіз науково-методичної літератури та вивчення існуючого досвіду роботи аматорських театральних колективів Миколаївщини дозволив виявити те, що історико-культурний контекст аматорського театру Миколаївщини як невід'ємної складової української театральної культури в проекції сучасних мистецьких тенденцій потребує історичного та культурологічного аналізу, що й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз феномену аматорського театрального мистецтва показує, що у вітчизняних культурологічних, філософських, соціологічних, мистецтвознавчих, історичних та етнографічних працях ці питання недостатньо досліджені та висвітлені. На жаль ще не існує достатньої кількості наукових досліджень, в яких узагальнювалася історія розвитку аматорського мистецтва України і Миколаївщини зокрема, окрім статей в газетах та публікацій у соціальних мережах. Проте слід зазначити, що сучасне аматорське театральне мистецтво і зокрема аматорське театральне мистецтво Миколаївщини є суттєвим внеском в історію української культури, воно відігравало і відіграє значну роль у поширенні української мови, формуванні національної свідомості, в утвердженні демократичних ідеалів та істотно впливає на процес національної ідентифікації.

Значення і вплив аматорських театральних колективів та любительських гуртків на розвиток театрального мистецтва висвітлено в працях з історії театру Д. Антоновича, М. Йосипенка, О. Казимирова, О. Кисіля, Б. Романицького, С. Чарнецького, Й. Федаса та ін. Слід наголосити на тому, що для нашого дослідження дуже важливою є думка вчених, які досліджували українське театральне мистецтво Д. Антоновича та С. Чарнецького про те, що аматорський театр був початком, відправним моментом у історії українського театрального мистецтва у цілому.

У працях О. Казимирова, Ю. Кулікова, Ю. Петрова аматорський театр досліджується як культурне явище. На сучасному етапі аматорське театральне мистецтво досліджують: Л. Дорогих як історико-культурне явище України другої половини XIX ст; О. Матола досліджує діяльність аматорських театральних осередків в культурі України у XIX ст.; І. Ян розглядає український аматорський театр східної Галичини кінця XIX – початку XX ст.. Цікавим є дослідження Р. Коломієць традицій, канонів і новації українського театру XIX – початок XX ст. [4].

Висвітлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення регіональних традицій аматорського театрального мистецтва є невичерпним об'єктом дослідження духовної культури суспільства. На сучасному етапі всі аспекти аматорського театрального життя Південного регіону не висвітлені та не розкрито самобутній мистецький феномен, що і потребує наукового осмислення з позицій розуміння

цих явищ та їх культурної цілісності. У період XIX – XXI ст. відбувалось і продовжує відбуватись формування, творче становлення та пошук власного шляху у мистецтві та розвиток своєрідної театральної культури регіону.

Велика кількість ще неопрацьованого матеріалу зосереджено та зберігається в афішах, театральних програмках та у періодичних виданнях періоду, що досліджується. Слід зауважити на тому, що дослідженими є лише окремі аспекти зазначеної проблеми, проте дослідження культурно-історичних аспектів виникнення та розвитку та сьогодення аматорського театрального руху взагалі і на Миколаївщині зокрема, практично відсутні, що і зумовило наше звернення доданої проблематики.

Мета статті полягає у розкритті історичних джерел виникнення аматорських театрів на Миколаївщині, визначенню особливостей і специфіки функціонування аматорських театрів даного регіону.

Виклад основного матеріалу. Аматорське мистецтво функціонує у сфері самодіяльної діяльності людини. Поняття «самодіяльність» визначають як внутрішньо детерміновану діяльність, тобто діяльність, що не нав'язується зовні, а зумовлюється внутрішніми потребами, інтересами, бажаннями індивіда. Самодіяльність – це засіб вільного і нерегламентованого вияву особистості, вона є умовою і реальністю розвитку людини. Це об'єктивна даність, причому й одна з найвищих цінностей, як для особи, так і для суспільства в цілому [1, с. 56].

Слід зазначити, що аматорське мистецтво – це конкретно-історичне явище, яке є невід'ємною складовою частиною культури певного суспільства, певного класу, певного соціокультурного середовища [2]. Не змінюючись сутність, в кожну історичну добу, у кожному суспільстві воно має свої особливості функціонування, свої форми вияву, жанрово-видовий склад.

Аматорське мистецтво – (мистецьке аматорство) індивідуальна чи колективна творча діяльність непрофесійних творчих працівників або колективів, що не є для них основним заняттям, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурно-мистецьку цінність, та не має на меті отримання доходів [5, с. 9].

Аматорство належить до сфери дозвілля. Дозвілля – один із важливих показників культурного життя суспільства, його розуміють як систему конкретних культурних форм. Однією із таких форм і є художнє аматорство. Дозвілля характеризує соціокультурну реальність як прояв суспільного економічного ладу в конкретній повсякденній життєдіяльності людей й соціальних груп [2, с. 6].

Характер дозвілля відбиває умови життя людей, їх етнічну, класову або станову приналежність, рівень соціального розвитку суспільства. Задоволення духовних (культурних) потреб здійснюється переважно під час дозвілля, де людина вільно виявляє себе як особистість, обираючи види діяльності у відповідності до своїх нахилів та інтересів. У свою чергу, соціальна значимість театрального мистецтва зростає, коли воно стає невід'ємним компонентом культурного життя суспільства [7, с. 73].

На сучасному етапі в Україні плідно працюють та створюються нові театральні аматорські колективи, їх діяльність стає значно багатогранною, представницькою, є жанрове розмаїття. Відбувається подолання стереотипів, розвиток творчої ініціативи та пошук нових мистецьких, театральних форм і засобів. Усе це відчутно впливає на вибір репертуару, на ті художні і драматургічні твори, які втілюються на аматорських сценічних майданчиках. Слід наголосити на тому, що кількість аматорських театральних колективів Миколаївщини зростає і з кожним роком ці колективи все більше і більше представляють цікавих акторських та режисерських робіт.

Певні умови соціально-економічного та культурного українського народу XIX ст. вплинули на культурний розвиток Південного регіону України. Підкреслимо, що з огляду на специфічне призначення м. Миколаєва як військового порту та суднобудівної верфі Чорноморського флоту процес зародження театральних традицій регіону пов'язаний з діяльністю представників військово-морського відомства. Початком театральної діяльності в м. Миколаєві слід вважати створення за ініціативою директора Миколаївського штурманського училища контр-адмірала графа М. Войновича 28 жовтня 1801 року першого аматорського театрального гуртка. Вже у наступному 1802 році граф М. Войнович видає наказ, згідно якого учнів штурманського училища заохочуються до занять у аматорській театральній студії [9, с. 123].

Ці історичні події стали поштовхом для подальшого розвитку аматорського театрального мистецтва в Миколаєві. Слід зазначити, що друга половина XIX століття у Південному регіоні України характеризується активним розвитком театрального та музичного мистецтва. Суспільне та політичне життя регіону на початку 60-х років XIX століття сприяє посиленню інтересу громадськості до театру до театру і зумовлює появу аматорських драматичних гуртків.

Дослідниця О. Ковальова виділяє групу театральних товариств, які існували в той час у м. Миколаєві: Імператорське російське театральне товариство; Музично-літературно-артистичний гурток; творче об`єднання «Шанувальники Драматичного мистецтва»; виникають численні самодіяльні театральні та музичні об'єднання, що існували тимчасово [3, с. 138].

Виникнення інтересу та тяжіння народу до мистецтва театру сприяло створенню театральних гуртків в провінції. Так, наприклад, в с. Полтавка було створено сільський театр, в якому було здійснено постановки п'єс силами селян: водевіль Д. Дмитренка «Кум Мірошник»та п'єс а Ю. Милославського «Київський ярмарок». Ці вистави мали великий успіх у глядачів. А для того, щоб вистави стали ще більш яскравими, було створено оркестр з 12 селян, та було запрошено хор для озвучення вистав [5, с. 136–137].

У XIX столітті активнее мистецьке життя Миколаївщини знайшло висвітлення на сторінках періодичної преси. У газеті «Южанін» та на сторінках «Миколаївської газети» у рубриці «Театр та мистецтво» з`являються змістовні рецензії на вистави аматорських театральних гуртків та об`єднань. Відбуваються багаточисленні

виступи на відкритих театральних площах, бульварах, літніх сценах: в Народному саду (сьогодні він має назву Спаський спуск), Народному саду № 2 (район Військового ринку), в парку Ф. Бішлєра (сьогодні це район Варваровки) [6, с. 117].

Після революції 1917 року аматорське театральне мистецтво бурхливо і потужно розвивається як в містах так і селах. Про цей період розвитку аматорського театрального мистецтва існує достатня кількість різних досліджень і публікацій. Нам хотілось зробити акцент на сьогоденні сучасного аматорського театрального мистецтва Миколаївщини.

На сучасному етапі до аматорського театрального руху в м. Миколаєві долучається все більше і більше різних колективі, які сприяють тому, що аматорське театральне мистецтво стає більш багатогранним, представницьким, жанрово розмаїтим.

Характерними рисами аматорських театральних колективів Миколаївщини є багатогранність творчих пошуків та стилів, різноманітних театральних форм вистав. Спостерігаються риси психологічного, умовно-метафоричного, побутового, поетичного, публіцистичного, документального, ярмаркового, музичного мистецтва, поступово розвивається мистецтво перфомансу та вуличний театр.

Слід зазначити, що різноманітним за своїм статусом став і сам аматорський театр Миколаївщини, бо вже і у назвах аматорських театрів висловлюється їх творче кредо: «Експерементальний театр-лабораторія «Арт-клас»», театр «М.А.С.К.А», Молодіжний народний театр «С.Т.У.К», театр-студія «Апельсин», театр «Кумедія», театр «Парадокс», ТЮГ «Остров», театр мініатюр «Нон-стоп», «Inclusive Theater «Переможці долі» та ін.

Слід наголосити на тому, що для аматорського театру Миколаївщини сьогодні є властивим такі явища як експеримент, пошуку нових театральної форм, сценічних засобів виразності, пошуки манери гри, організації сценічного простору, прийомів залучення глядачів до сценічної дії, створення атмосфери духовної єдності сцени й залу.

Серед змістовних заходів, які відбуваються у м. Миколаєві та Миколаївській області слід назвати наступні заходи: традиційний всеукраїнський щорічний фестиваль «Від Гіпаніса до Борисфена» (м. Очаків Миколаївської області); фестиваль, якій вже став історією – Міжнародний театральний фестиваль «Південні маски», він проходив у період з 2005 по 2015 рр. (м. Миколаїв), щорічний фестиваль «Вогні рампи над Бугом», обласний щорічний фестиваль – конкурс аматорських театрів імені Є. Зарницької (м. Первомайськ Миколаївської області). З 1996 року за ініціативи експериментального навчального закладу всеукраїнського рівня «Академія дитячої творчості» м. Миколаєва та при сприянні Міністерства освіти і науки України щорічно проходить Міжнародний фестиваль дитячої творчості «Золотий лелека», в конкурсній програмі якого є номінація «театральне мистецтво».

Одним з напрямів роботи фестивалю є допомога соціально-незахищеним дітям. Фестиваль «Золотий лелека», створює умови для вільного спілкування між дітьми різних країн світу, об'єднує українських дітей, а також сприяє відродженню культури і мистецтв народів України, сприяє пошуку та підтримці талановитої молоді, надає дітям можливості реалізувати власні творчі здібності, залучає дітей до світу мистецтва, до вивчення національної культури і традицій свого народу.

Театральне фестивальне життя Миколаївщини розширюється: з 2017 року обласний центр народної творчості організовує і проводить обласний конкурс аматорських театрів «Миколаївська Мельпомена», метою якого є розвиток та популяризація театрального жанру, покращення рівня виконавської майстерності та творча самореалізація учасників аматорських театральних колективів, збагачення репертуару колективів.

У 2017 році у м. Миколаєві з`явився новий театральний фестиваль: Відкритий театральний фестиваль «Острови». Основним завданням фестивалю «Осторви» є популяризація театрального мистецтва серед дітей та юнацтва, ознайомлення мешканців мыста Миколаєва з найцікавішими режисерськими та акторськими роботами. Слід зазначити, що у конкурсній програмі І фестивалю взяли участь аматорські театральні колективи з Києва та Миколаєва.

24 березня 2018 року було проведено обласний фестиваль – конкурс дитячих театральних колективів «Світ надії Дивосвіт». Захід проводиться для виявлення оригінальних дитячих театральних колективів, розвитку і підтримки аматорського театрального руху, пошуку нових методів роботи з дітьми та юнацтвом у навчально-виховних, загальноосвітніх та позашкільних закладах.

Слід підкреслити, що головним завданням театрального фестивального руху Миколаївщини є духовне виховання учасників колективів та глядачів, збагачення аматорського театрального руху творчим досвідом, шляхом інтеграції у всесвітній культурний простір, а також здійснення масштабних благодійних мистецьких акцій.

Особливо слід підкреслити те, що аматорські театральні колективи Миколаївщини органічно увійшли в український театральний аматорський рух. А розширення і збагачення театрального та художнього досвіду аматорських театрів, їх участь у міжнародних, всеукраїнських та обласних театральних та мистецьких фестивалях призводить до того, що в учасників аматорських театральних колективів та глядачів формується і розвивається не тільки готовність до засвоєння змісту театральної культури, а і з`являється можливість поділитися своїм багатим досвідом, що впливає на стійкість та життєздатність національної культури.

Слід сказати, що в місті Миколаєві працює достатня кількість різних аматорських театральних колективів: при Миколаївському міському палаці культури «Молодіжний» працює 2 театральних аматорських колективи: Народний молодіжний театр «Современник» (учасники віком від 14 до 25 років), керівник О. Макарова та Зразковий театр юного глядача «Острів» (учасники віком від 6 до 14 років), керівник А. Нікіфоров; Народний аматорський молодіжний театр «С.Т.У.К.» пра-

цює при Миколаївському міському палаці культури і мистецтв (учасники від 17 років), керівник Є. Блюмельфельд; міській палац культури «Корабельний» має 2 театральних колективи: Театр східного бойового мистецтва «Сакура», (учасники віком від 6 років), керівник Н. Кузнєцов та Театр мініатюр «КУ-МЕ-ДІЯ», (учасники віком від 15 років), керівник М. Брояк; при Кульбакинському будинку культури працює Дитяча театральна студія «Апельсин», (учасники віком від 10 до 18 років), керівник М. Звєздова; Театр сюжетно-образного танцю «Емпірей» (учасники віком від 13 до 30 років), керівник В. Ласейчук та Театральна студія «Образ» (учасники віком від 7 до 18 років), керівник І. Кліщенко працюють при Тернівському будинку культури; у Малокоренихському будинку культури існує Любительське об'єднання «Театр «Маски» (учасники віком від 7 років), керівник С. Паламарчук; Обласний палац культури має 3 театральних колективи – Народний молодіжний театр «Парадокс», керівник Л. Гупало, «Камеди-театр», керівник Н. Суботіна та театр естрадних мініатюр «Уездный город N», керівник С. Бєлий;

В місті працює і багато студентських аматорських колективів: студентський франкомовний театр «MDR» Національного університету ім. П. Могили, керівник Б. Шамбон; Миколаївський аграрний університет має 4 театральних колективи: студентський Народний театр «М.А.С.К.А.» та дитячий театр «Чердачок», керівник Т. Скубченко, Народний театр естради «Аргонавти», керівник О. Коваль, Студія розмовного жанру, керівник А. Борисова-Ярига.

У миколаївському коледжу культури і мистецтв працює студентський театр «Бриз», керівник В. Сандул, театр плідно працює і вже має свого глядача. Слід наголосити на тому, що у м. Миколаєві з`являються не тільки нові студентські театральні аматорські колективи, а з`являються і досить цікаві аматорські театральні колективи, а саме: театр-студія «Ноєк» Миколаївського товариства єврейської культури, керівник О. Павліщев (2013 рік); театр – студія «В.Т. и. К», керівник В. Смірнов (2017 рік), це театральний колектив, учасниками якого стали батьки дітей дитячого театру слова «Дарунок неба» керівник В. Смірнов; та «Inclusive Theater «Переможці долі», керівник Л. Калініна (2018 рік), учасниками якого стали підлітки з особливостями розвитку та їх мами.

Працюють аматорські театральні колективи у і загальноосвітніх навчальних закладах і при спеціалізованих навчальних закладах: театральний колектив «Ікарушки» театрального відділення Дитячої школи мистецтв № 2, керівник І. Федоренко; драматичний колектив «Зорі» Першої української гімназії ім. М. Аркаса, керівник Є. Чорнозуб.

У 2007 році у м. Миколаєві було створено Громадське творче об'єднання «Федерація аматорських миколаївських театрів» (ФАМТ), що добровільно об'єднує аматорські театральні колективи Миколаївщини навколо ідеї творчої роботи та відродження руху аматорських театрів, сприяє формуванню і вираженню творчих здібностей молоді та дітей, організовує та проводить регіональні та всеукраїнські театральні фестивалі, конференції та обмін досвідом.

Головним завданням організації якої є: відродження театрального руху на Миколаївщині, підвищення рівня аматорського театрального мистецтва; залучення мешканців до творчого самовираження засобами театру, співпраця з аматорськими театральними колективами регіону;проведення фестивалів (регіональних, всеукраїнських, міжнародних), конкурсів, оглядів, творчих звітів; обмін творчим досвідом з театральними аматорськими колективами різних країн світу; сприяння розвитку українській культури і мистецької освіти.

Одним із досягнень Федерація аматорських миколаївських театрів було проведення у липні 2016 року Першої Міжнародної театральної школи «Театрон», яка стала своєрідною правонаступницею відомого фестивалю «Південні маски». Протягом шести днів у м. Очакові Миколаївської області театрали-аматори і професіонали з України, Литви, Білорусі та Польщі ділились своїми знаннями та практичними навичками. У 2017 році відбулась ІІ Міжнародна театральна школа «Театрон», учасниками якої стали представники багатьох областей України, готується проведення у 2918 році ІІІ Міжнародної театральної школи «Театрон».

Розвитку і збереженню аматорських колективів Миколаївщини багато в чому сприяє те, що їх роботу координує обласний центр народної творчості, що спрямовує свою роботу на підвищення рівня кваліфікації керівників аматорських театральних колективів, систематично проводять обласні театральні огляди, конкурси, фестивалі, які є цікавою театральною школою для учасників аматорських колективів щодо удосконалення акторської та режисерської майстерності.

Висновки та перспективи щодо подальших досліджень. Все вище сказане дозволяє зробити наступні висновки:

– аматорський театральний рух Миколаївщини спрямований на розвиток аматорських театрів і збагачення досвіду їх діяльності, перш за все має цілий ряд суттєвих відмінностей, характерних для традиційного способу існування культури;

– раніше аматорське театральне мистецтво було здобутком обмеженого кола спеціалістів і любителів, а тепер воно виступає не тільки посередником, а і «так званим провідником у світі сучасного мистецтва», який розкриває своїм глядачам особливості цього виду мистецтва, поєднуючи у собі комунікативні та естетико-виховні функції;

– серед різних видів естетичної діяльності аматорська театральна діяльність посідає особливе місце, бо вона сприяє формуванню не тільки спеціальних, а й загальних здібностей особистості до творчої діяльності, і все це відбувається завдяки унікальній функціональності як театрального мистецтва взагалі, так й мистецтва аматорського театру зокрема.

Ця стаття у повній мірі не вичерпує і не розкриває всіх аспектів зазначеної проблеми і потребує подальшого дослідження і висвітлення отриманих результатів, що буде досліджено та висвітлено у подальших наукових публікаціях.

Список літератури:

1. Веселовська Г.І. Сучасне театральне мистецтво : навчальний посібник. – К.: НДАКК, 2014. – 143 с.
2. Дорогих Л.В. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України другої половини XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / Л.В. Дорогих; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1998. – 20 с.
3. Ковалева О.Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века) / Кн. 2-я : Литература и театр / Ковалева О.Ф., Чистов В.П. – Николаев, 2001. – 286 с.
4. Коломієць Р.Г. Традиції, канони і новації українського театру. Початок XIX – початок XX ст. Кн. 1 / Р.Г. Коломієць; Акад. мистец. України, Ін-т пробл. сучас. мистец. – К.: Інтертехнологія, 2008. – 135 с.
5. Мельник. Аматорський театр // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол. : Г. Яворський та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. І: А–Й. – 696 с.
6. Путеводитель и адрес-календарь города Николаева на 1869 год. – Николаев, [Б.г.]. – 96 с.
7. Семашко О.М. Соціологія мистецтва : Навчальний посібник. – 2-ге вид. – Львів: «Магнолія Плюс», 2006. – 244 с.
8. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К.: Фенікс, 1993. – 550 с.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 798 с.

Калинина Л.А., Стокроцкая А.А.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АМАТОРСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ НА НИКОЛАЕВЩИНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности развития украинского аматорского театра Николаевщины в контексте современных социокультурных процессов. Деятельность аматорских театральных коллективов Николаевщины исследуется как неотъемлемая составляющая украинской театральной культуры, как национальное, историко-культурное явление. Анализируются истоки возникновения и развития аматорских театров на Николаевщине. Сделан детальный анализ деятельности аматорских театральных коллективов, определена их этно-сохранная, этно-консалидирующая роль в процессах создания национальной культуры, национально-культурного возрождения и сохранения культурной идентичности.
Ключевые слова: украинская театральная культура, социокультурные процессы, аматорское искусство, аматорский театр, театральные фестивали.

Kalinina L.A., Stokrotska A.A.
Separate Division "Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts"

CULTURAL-AND-HISTORICAL ASPECTS OF AMATEUR THEATRICAL MOVEMENT IN MYKOLAIV REGION

Summary
The article deals with the peculiarities of Ukrainian amateur theater development in Mykolaiv region in the context of modern sociocultural processes. The activities of amateur groups in Mykolaiv region is studied as an integral constituent of Ukrainian theatrical culture as national historical-cultural phenomenon. The sources of amateur theatres' appearance and development are covered. The detailed analysis of amateur theatrical groups'activities is made and their ethno-saving and ethno-consolidated role in the processes of national culture-making, national-cultural renaissance and cultural identity restoration are outlined.
Keywords: Ukrainian theatrical culture, sociocultural processes, amateur art, amateur theater, amateur festivals.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 745

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОСТИЛЮ В ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Крюкова Г.О., Мостовщикова Д.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Досліджено творчість сучасних українських художників, у яких прослідковується етностиль; проаналізовано особливості використання художніх та технічних прийомів для втілення ідей митців на прикладах конкретних полотен. Розкрито еволюцію етностилю з позицій його цілості і єдності, увиразнюючи новітні аналітичні підходи до історії українського мистецтва як одного загальнокультурного явища, без штучних поділів на мистецтво Півдня, Сходу, Західної України. На основі емпіричного матеріалу висвітлено стилістичні риси, які окреслюють прояв національних якостей в творчості художників XXI століття. У дослідженні проведено порівняння різностильових робіт авторів з розставленням технологічних акцентів.
Ключові слова: етностиль, сучасні українські художники, творчість, живопис, композиція, колір, контраст, традиції, історія.

Постановка проблеми. Аналізуючи артринок ми спостерігаємо, що сучасне мистецтво стало візуально невпізнаваним. Оглядаючи міжнародні проекти художників всього світу, глядачу важко розрізнити митець якої країни представляє свій твір. Постає проблема самоідентифікації в усіх її можливих мистецьких виявах. В історії української культури не вперше постає проблема творення ідентичної мистецької мови – це артанійська та трипільська культура, козацьке бароко, неовізантизм, авангард початку XX століття.

Низка художників сьогодення з різних куточків України культивує стильові ознаки притаманні українському живопису: фронтальність, площинність, лінійність, контрасна палітра кольорів. І оскільки в світі образотворчого мистецтва все чіткіше звучить голос «етно», то настав час підсумувати та об'єднати всі стилі, напрями та течії, що репрезентують цю ідею, за спільними характеристиками. Сучасні українські художники, в пошуку власних креативних шляхів розвитку використовували мистецький досвід минулих епох та створили сприятливі умови для унікального синтезу різночасових традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику цінність для розуміння процесу зародження, становлення та розвитку етностилю має п'ятитомна «Історія українського мистецтва» [1]. Важливі питання теорії і практики взаємодії цивілізації і культури, духовного розвитку суспільства порушені в працях С. Безклубенка [2], І. Беха [3], В. Ісаєва [4] та ін. Народна культура українців з погляду етнології висвітлено у чотиритомнику М. Гримич [5]. Зацікавленість вчених до питань інтеграції українського мистецтва у європейський і світовий культурний простір подано у ґрунтовних дослідженнях за ред. Ю. Богуцького [6], монографії А. Шейка [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для поглибленого вивчення етностилю на території України необхідна не лише загальна літературна база джерел, а й аналіз безпосередіх полотен сучасників з технологічної точки зору автора. Враховуючи те, що в мистецькому сьогоденні ми є свідками еволюцій індивідуальних трансформацій та стилізацій еститичного спрямування, що мають за спільну мету збереження етнокультурної ідентичності, варто прослідкувати стилістичнічні особливості полотен сучасних художників.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити розвиток етностилю у сучасному українському живописі, його особливості та засоби втілення, вплив на творчість українських митців.

Виклад основного матріалу. Українська культура – національна та багатогранна, відзеркалює самобутній образ української нації, її виняткове мовомислення, своєрідне світовідчуття, світогляд, ментальність. Вона органічно продовжує рідкісну красу української природи, створює разом з нею унікальне середовище і окремішній космос. Природа впливає на формування ментальності, національного характеру, психології українців. Адже якщо поглянути назад, то наше коріння не у містах. Тому природа і залишається життєдайною силою минулого, цілющою і п'янкою.

Українські пейзажі, люди, любов до рідної землі та батьківської хати є основою серій живописних робіт: «Ворота», «З сільського життя», «Вечір», «Туман» молодої української художниці Наталії Корф-Іванюк. Ніжна поетика української культури, дух етносу, зв'язок сьогодення з минулим – це основне джерело її натхнення. У своїх роботах Наталія – документаліст, що намагається відтворити та зафіксувати на полотні прості й звичні образи. На перший погляд, вони не варті уваги, але водночас унікальні в своїй простоті. Адже селяни, це не тільки люди, що живуть одвічною працею, це ще й особлива чоловіча натура й виняткова пластичність жіночого образу.

Художницю ще з студенських років цікавить національна тема. Її стиль є впізнаваним та з часом лише удосконалюється у пластичному узагальненні композицій та використанні контрас-

ту кольору. Зокрема, для того аби «відсікти» все зайве, залишити лише головне, що підкреслить провідну ідею. Якщо порівнювати сюжетні композиції «Явдоха» (рис. 1), «Трійця», «Молитва про худібку» з роботами з циклу «З сільського життя», глядач помічає, що останні згадані твори перейшли від певної декоративноної стилізації до яскравого фактурного живопису з неочікуваною композицією та кольоровими контрастами. Це рух у кольорі, чітка визначеність головного у композиції і підпорядкування другорядних елементів основному задумові. Її роботи експресивні, та пишуться в більшості випадків «аля пріма» за кілька сеансів. При створенні живописної роботи Наталія вважає, що головне не «замучати» роботу, в ній має залишитися відчуття недосказаності, що дає глядачу можливість бути «співавтором», створити власне продовження картини.

Рис. 1. Н. Корф-Іванюк, «Явдоха», 2010, полотно, олія

Близкість до недомовлености, нескінченності та народної старовини помічається в роботах українського художника Сергія Гнойового, який у своєму живописі часто імпровізує на теми міських звичаїв притчовими сюжетами. Його образна парадигма сконцентрована на батьківських хуторах до яких він весь час повертається. Творча манера С. Гнойового – пастозний, смислово навантажений, реально-метафоричний, інтуїтивно-асоціативний почерк, що спонукає глядача до роздумів і занурює у філософію авторського бачення світу. Колорит робіт живописця вибудовується на контрасних співставленнях світлих і темних тонів, на гострому звучанні чистого кольору.

Митець обирає різні точки зору, в більшості робіт – виносить на перший план головне, найбільш суттєве. У роботах «Сільське дівча», «Полтавка», «Бузкові вечори», «Прощавайте» та у багатьох інших, автор розміщує жінку в центрі композиції. «Вона» – українська мадонна – домінанта на полотні, і в усій творчості митця протягом багатьох років жіноче начало займає центральне місце. Поступово її образ трансформується в узагальнений символ. У роботі «Писанки» (рис. 2) домінантою є теж жіночий образ – юної, сповненої мрій дівчини та мудрої бабусі. Їх об'єднує віра, образ храму на дальньому плані й ікона на передньому, контраст кольорів підсилює загальне враження, а увага до деталей і прописування українських орнаметів робить цю картину національною та близькою кожному.

Рис. 2. С. Гнойовий «Писанки», 2013, полотно, олія

Українські орнаменти пронизують всю творчість С. Гнойового, вони зустрічаються майже на кожній роботі та додають ще більше символізму, адже з давніх-давен люди зображували на одязі різноманітні знаки й символи, що виконували захисну і декоративну функцію. Абсолютно кожен елемент вишивки має певне значення, згідно з яким його використовують та має власні регіональні особливості в кожній області України. Крізь всі картини Сергія то з'являються, то зникають ромбовидні орнаменти з крапками в середині, що асоціюються з родючістю, заплідненням і засіяним полем.

Рослинні орнаменти зустрічаються в картинах відомого живописця Олександра Івахненка. Робота «Благослови, земле» (рис. 3) має відголоски українського бароко й асоціюється з одвічним образом Богоматері – Оранти. Іконографічно прописані руки та лик увінчані українським вінком, зі ґардою на грудях і плахтою, що розчиняється в українських стилізованих пейзажах. Це – наша українська Богоматір, що здійняла руки до неба – як щит, як покрова, як захисниця. Живопис О. Івахненка виконано у найкращих традиціях українського образотворчого мистецтва.

У своїх роботах він спирався на народну творчість і релігійне малярство. Для того, щоб творити у царині історичного жанру він глибинно вивчав нашу історію, занурився у ту героїчну, козацько-гетьманську епоху.

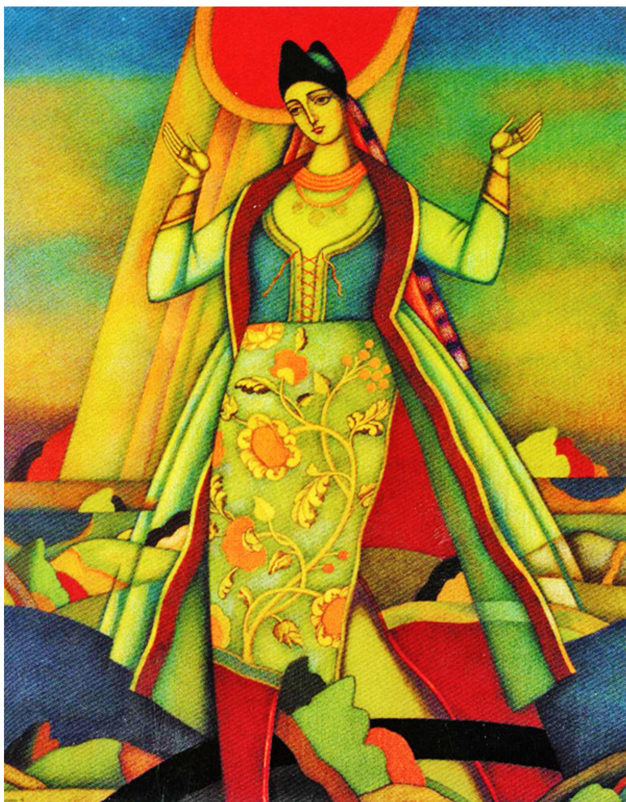

Рис. 3. О.І. Івахненко «Благослови, земле» 1996 р., полотно, олія

Це неначе подорожувати у машині часу назад в минулі віки, у гетьманську Україну, аби вжитися у той пласт української історії, побачити тих людей, їхні звичаї, відчути їхню манеру розмовляти і співати. Художник використовує багатошаровий живопис, з яскравими підкладками червоних і зелених кольорів, поступово висвітлюючи до граничного контрасту світла і тіні, при цьому досить чітко витримує рисунок, що є підвалинами в творчих доробках майстра.

«Запрошення до міста», «Плин часу», «Легенда степу», «Калинова сльоза», «Чураївна» та інші полотна О. Івахненка були присвячні спадщині відомого Кобзаря Тараса Шевченка. Але ці картини ніяк не є просто ілюструванням прочитаного, це є особисті візії богомаза, алюзії його прочитання текстів. Митець знайшов власне тлумачення осмислених текстів, а уміння поєднувати ідеї цінності минулого з реаліями сьогодення допомогли глибинно осягнути велич постаті Т. Шевченка. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Олександр Івахненко, у своїх роботах подібно великому Кобзарю оспівував Україну, занурюючись в історію, був одночасно «прадавньо-сучасним» в своїй техніці та вмінні донести глагольну істину нашого буття.

Цікавився історією українського народу, прадавніми духовними національними цінностями художник Феодосій Гуменюк. Полотна живописця присвячені історичному минулому України, обрядам і віруванням українців. Через символи-метафори, образи-символи художник наближається до глибин української ментальності. У живописних творах майстра прослідковується лаконізм, монументальність, виразна декоративність і багатоплановість. Щедрий орнамент з рослинними мотивами, колористика та яскравість кольору нагадують традиційні українські килими. Фігури, предмети побуту, фантастичні співставлення зображень, масштабів, просторів, структур, деталей, образів, все це створює ефект килиму, в якому кожний клаптик є дуже важливим елементом орнаментальної композиції. Козаки та гетьмани, дівчата і янголи, худоба та птахи – всі вони є постійними учасниками живописного дійства, що перетікає з однієї картини Феодосія Гуменюка в другу.

У кожній роботі є своя історія, прадавня або новітня, відома або та яку ще потрібно розгадати. Так, наприклад, полотно «Світе тихий» (рис. 4)закомпоновано в квадратному форматі, а різка діагональ що йде з лівого нижнього кута в правий верхній та називається висхідною – створює динаміку в роботі. Висхідну діагональ також вважають діагоналлю «боротьби», яку художник вдало використав для передачі задуму. Маємо допущення, що робота написана під враженням від медитативної елегії Т. Шевченка «Розрита могила». Назва полотна художника має одноіменну назву з початком твору Т. Шевченка, та розповідає «історію» в наочних образах. Переважають червоні та чорні контрасти, темні силуети храмів та козаків-вершників, білі драперії української сорочки. В одному полотні йдуть нашарування різних історій. Складається враження, що робота має «зворотню перспективу» та має точку сходу в серці глядача.

Рис. 4. Ф.М. Гуменюк «Світе тихий», 1981 р., полотно, олія.

Кожен український творець трансформує свої ідеї через власну живописну мову. На думку митця Олександра Дубовика художник починається з концепції. У нього повинен бути «кістяк». Як стовбур в дереві – вертикаль. І вже на цю вертикаль можна нанизувати багато всього. Це «де-

рево» кожного художника створює щось постійно діюче, таку собі форму, котра не змінюється. Якщо піти від метафори, то можна сприйняти цю концепцію як стовбур, від якого є розгалуження.

Власну впізнавану художню мову має український живописець та талановитий графік Анатолій Марчук. Його роботи високо цінуються за кордоном, але автор залишається патріотом, живе та надихається природою рідної Київщини. Він створює цілі серії, що мають яскравий музичний підтекст, зокрема «Мотиви» («Нічний мотив», «Весняний мотив», «Гірський мотив», «Фіолетовий мотив»), де кожен колір має нескінченну множинність відтінків і звучань. Художник має чудове відчуття колористики, його українські пейзажі завжди відкриті, яскраві, мають не стандартну композицію, вони передають стан, динаміку, характер з я ким художник створює полотна. «Дівчина у вінку» – експресивна робота, що поєднує великі плями (стримані в кольорі) з дрібними яскравими акцентами. Тілесне і матеріальне набувають декоративності, певного спрощення і умоглядності.

А. Марчук добре розуміє, що кінцева мета живопису – не зображення очевидного, бо для художника очевидне існує як знак, натяк, що передбачає більше, а саме, створення власної ідеї, яка і визначає рівень мистецьких здобутків. Разом із тим, причитування знаку, певного натяку – цієї своєрідної абетки, часто залишається лише «завданням», мотиву недостатньо для творення ідеї. Лише коли художник додає глибинні переживання, які вміє узагальнити засобами мистецтва, наділяє здатністю адаптувати власні емоції в певну живописну форму, тобто виявити головне – ідею.

Полотна Анатолія Марчука написані локальними плямами, майстер стилізує побачене і узагальнено та експресивно створює власні роботи. Що не скажеш про його колегу Івана Марчука, він навпаки приділяє увагу деталям, його творчість можна розглядати під мікроскопом та дивуватись як художник заплутав ці тоненькі кольорові «ниточки» у такі складні і одночасно об`ємні роботи. Іван Марчук є унікальним живописцем та засновником нового стилю у мистецтві – «пльонтанізму» (від слів «плести», «пльонтати»). Авторська техніка передбачає нанесення фарби тонкими кольоровими лініями з переплетінням під різними кутами, завдяки чому досягається ефект світіння. Уперше винахідник застосував цей стиль при написанні українського пейзажу. У власно винайденій техніці художнику вдається доносити етно відголоски минулого. Зв`язок з природою та рідною землею спостерігається на кожному полотні. Як стверджує І. Марчук: «Ніде в світі немає такої гарної землі,як тут». «Ніч на Різдво» (рис. 5), «Зима», «Дерева», «Пейзаж» – на них зображено українську хатинку, повністю або фрагментарно, вечірній стан, світіння місяця, детально прописана кожна гілочка, вірно знайдене тіньове відображення. Його роботи атмосферні, холодні, але такі українські.

І хоча його відданість природі заслуговує особливої уваги, митець постійно самоудосконалюється. Він має дев'ять періодів творчості, «дев'ять Марчуків», і кожен з них глядача чимось дивує. Художник, як і кожен український митець бажає

Рис. 5. І. Марчук «Ніч на різдво», 2002 р., полотно, акрил

в першу чергу себе здивувати. Він наголошує на тому, що потрібно жити і любити те, що робиш. Якщо в голові назріла ідея, то не варто її відкладати в скриню, необхідно щось нове створювати. Чекаємо нового «десятого» Марчука, який обов'язково буде і здивує. Адже вже зараз країні є чим пишатися, що українець потрапив до рейтингу 100 найвизначніших геніїв сучасності, який уклала британська газета. Художник весь свій час присвячує головній справі життя й має творчий доробок більш ніж 4 000 творів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Інтегральний образ культури, її сутність можна зрозуміти в єдності двох взаємозв'язаних полюсів. З одного боку, культура – це найцінніше багатство всього людства, невіддільне від нього як суб'єкта творення, зберігання, відтворення і збагачення культурних надбань. А з другого боку, вона завжди національна і особистісна [8, 71].

У статті детально розглядається творчість художників XXI століття, аналізується композиція та колірне вирішення знакових творчих робіт сучасників. Українське мистецтво сьогодні розвивається динамічно і впевнено в усіх його найрізноманітніших авторських виявах – від ностальгійних пропозицій в дусі традиційного реалізму XX століття, до різноманітних мистецьких інноваційних презентацій, що були започатковані у 90-ті роки [9; 13]. Головне, що об'єднуючим фактором є етностиль, що простежується в роботах, незалежно від авторської техніки виконання.

Варто додати, що українська школа живопису впізнавана та цінується у всьому світі. Наші художники тяжіють до яскравих та контрастних кольорів, насиченої гами, передачі напівтонових співвідношень.

Український живопис, неначе стародавній палімпсест. Це, по суті, аналог квантової теорії. Сама ідея йде з давнини – коли брали сувій пергаменту, счищали на ньому текст і писали зверху інший, оскільки матеріал був дорогим. Ось і в культурі йде накладення тимчасових фактів – одне на інше, але вони весь час просвічуються. Таким чином виникає єдність людського духу, єдність українських традицій.

Список літератури:

1. Історія українського мистецтва/ Г.А. Скрипник. У п'яти томах. – К.: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2006–2008.
2. Безклубенко С.Д. Теорія культури / С.Д. Безклубенко. – К.: НУКіМ, 2002. – 324 с.
3. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібн. / І.Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
4. Исаев И.Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры / И.Д. Исаев. – Луганск: Світлиця, 2003. – 188 с.
5. Гримич М.В. Народна культура України: життєвий цикл людини. – В. 4 т. – Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – К.: Дуліби, 2008. – 400 с.; Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – К.: Дуліби, 2010. – 568 с.; Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – К.: Дуліби, 2012. – 480 с.; Т. 4: Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура. – К.: Дуліби, 2012. – 480 с.
6. Богуцький Ю.П. Українська культура в європейському контексті / Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.Б. Безверщук, Л.М. Новохатько. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
7. Шейко В.М. Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти) / В.М. Шейко. – К.: ІК НАМУ, 2011. – 624 с.
8. Горєлов М.Є. Українська етнічна нація / М.Є. Горєлов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. – К.: Еко-продакшн, 2012. – 192 с.
9. Карышева М.П. Изобразительное искусство Украины / М.П. Карышева. – М.: Галарт, 2011. – 252 с.

Крюкова А.А., Мостовщикова Д.О.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТНОСТИЛЯ В ТВОРЧЕСТВЕ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ХУДОЖНИКОВ

Аннотация
Исследовано творчество современных украинских художников, в которых прослеживается этностиль; проанализированы особенности использования художественных и технических приемов для воплощения идей художников на примерах конкретных полотен. Раскрыто эволюцию этностиля с позиций его единства, подчеркивая новейшие аналитические подходы к истории украинского искусства как одного общекультурного явления, без искусственных разделений на искусство Юга, Востока, Западной Украины. На основе эмпирического материала освещены стилистические черты, которые определяют проявление национальных качеств в творчестве художников XXI века. В исследовании проведено сравнение разностилевых работ авторов из расстановкой технологических акцентов.
Ключевые слова: этностиль, современные украинские художники, творчество, живопись, композиция, цвет, контраст, традиции, история.

Kriukova G.O., Mostovschykova D.O.
Borys Grinchenko Kyiv University

STYLISTIC FEATURES OF ETHNO-STYLE IN THE WORKS OF UKRANIAN ARTISTS

Summary
Was researchedthe work of contemporary Ukrainian artists, in which the ethno-style is followed; the features and the use of art techniques to implement the ideas of artists with examples of specific paintings. The evolution of ethno-style from the standpoint of its integrity and unity is revealed, revealing the latest analytical approaches to the history of Ukrainian art as a single cultural phenomenon, without artificial division into the art of the South, East, Western Ukraine.On the basis of the empirical material, stylistic features are highlighted, which outline the manifestation of national qualities in the work of the 21st century artists. The study compared the various authors' works with the allocation of technological accents.
Keywords: ethno-style, contemporary Ukrainian artists, creativity, painting, composition, color, contrast, tradition, history.

УДК: 792.02:784

АРТИСТИЗМ У СУЧАСНОМУ ВОКАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Мозговий В.Л., Кедіс О.Ю.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті досліджено проблему розвитку артистизму в контексті професійної підготовки майбутніх вокалістів. Охарактеризовано функціональність понять «артистизм», «вокальне мистецтво» та «артистична підготовка вокаліста». Проаналізовано наукові позиції щодо перспектив взаємодоповнення театрального і вокального мистецтва в процесі професійного становлення майбутніх вокалістів. Встановлено, що сучасне вокальне мистецтво наближене до театралізації та видовищності, що у свою чергу активізує проблему розвитку артистизму майбутніх вокалістів. Визначено шляхи формування спільних векторів взаємодії театрального і вокального мистецтва в удосконаленні підходів щодо професійної підготовки майбутніх вокалістів.
Ключові слова: артистизм, вокальне мистецтво, артистична підготовка вокаліста.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку шоу-бізнесу та зокрема вокального мистецтва дають підстави констатувати факт активного долучення драматургії та театралізації до постановки й репрезентації вокальних номерів. Виконавська майстерність почала тісно переплітатися з акторською, а видовищність стала запорукою успішного представлення естрадно-вокального номеру глядацькій аудиторії. Акторсько-режисерська робота в репрезентації майстерності вокаліста стає наріжним каменем сучасного вокального мистецтва. І це стосується не лише підготовки відеокліпів до пісень, це стає обов'язковою умовою живого концерту. Саме урахування наведених позицій активізує питання розвитку артистизму майбутніх вокалістів у контексті професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне вокальне мистецтво як складова шоу-бізнесу має широкий спектр у науково-мистецькій проблематиці досліджень. Так, О.С. Хлистун досліджує режисерські стратегії української пісенної естради. Вокальне мистецтво естради в культурологічному поступі досліджує Т.В. Самая. На складові пісенної творчості естрадного співака та зокрема на проблему артистизму у своїх роботах звертає увагу В.М. Откидач. Методичні підходи щодо викладання естрадного співу досліджували В.А. Бокоч, Л.І. Кузьменко-Присяжна та Л.В. Остапенко. Необхідно також звернути увагу на роботи теоретиків і практиків із проблем режисури сучасної естради й шоу-бізнесу, а саме: на науковий доробок М.М. Поплавського, В.П. Зайцева, В.В. Вовкуна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблема підготовки естрадного вокаліста є досить популярною як у плані професійної мистецької освіти, так і в планах розвитку вітчизняного шоу-бізнесу, питання артистизму вокаліста здебільшого залишається поза увагою теоретиків і практиків мистецтвознавчої галузі. Зазвичай вказана проблема має ситуативний характер вирішення і не передбачає системної роботи в контексті професійної підготовки сучасного вокаліста.

Мета статті – актуалізувати проблему розвитку артистизму майбутніх вокалістів як перспективний напрям професійної мистецької освіти, сформувати вектори формування синтезу театрального і вокального мистецтва в плані артистичного виховання майбутніх вокалістів з урахуванням особливостей розвитку індустрії сучасного шоу-бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи детальний виклад основної частини зазначеної проблеми, перш за все визначимо сутність основних понять дослідження, а саме: «артистизм» і «вокальне мистецтво».

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «артистизм» тлумачиться як «Висока майстерність, віртуозність» [3, с. 41].

Більш розширеним є тлумачення поняття «артистизм», наведене в «Театрально-драматичному словнику ХХ століття» за загальною редакцією А.Г. Баканурського та В.В. Корнієнко, а саме: «Артистизм – одна з характеристик високопрофесійного володіння сценічною виконавською майстерністю. Під артистизмом, зазвичай, розуміють віртуозний рівень акторської гри, коли виконавець відповідає емоційній формулі А. Арто «Актор – це атлет серця», режисерського рішення мізансцени або спектаклю в цілому. Іноді цим терміном визначають вдалу сценографію» [13, с. 36].

Потрібно акцентувати на тлумаченні вказаного терміна в короткому словнику термінів і понять «Театр. Актор. Режисер» за загальною редакцією А.А. Савінової, де артистизм пояснюється з позиції «...здатності перевтілюватися в різножанрових персонажів та бути ними на сцені» [12, с. 28].

На відміну від універсальних і фахових наукових видань, різнобічно проблему артистизму висвітлено в дисертаційних роботах педагогічного та мистецького профілю. Так, аналізуючи артистичне виховання особистості в системі освіти Франції, Л.І. Зязюн зазначає, що «Артистизм характеризує неповторність людської особистості у виявах різних видів досвіду і вирізняє особистість серед інших перевагою умінь і неповторністю творчого доробку. У розвиткові цих переваг провідну роль відіграє художнє і естетичне виховання формуванням і розвитком почуттєвого світу особистості» [6, с. 108].

На артистичний універсал музиканта-інструменталіста у своїх дослідженнях звертає увагу І.Д. Єргієв, наголошуючи на тому, що «...поняття

«артист», «артистичність», «артистизм» інтерпретуються як незмінна данність, як природна еманація, що не вимагає спеціальних тлумачень. Феномен артистизму розглядається як той, що не піддається розвитку, що сам по собі самостійно формується у процесі професійної виконавської діяльності» [5, с. 32].

Цікавою, на наш погляд, є позиція, запропонована Ю.А. Цигареллі щодо артистизму музиканта-виконавця, а саме: «Закономірним є той факт, що методи та принципи формування артистизму здебільшого позичаються у театрального мистецтва, де проблема артистизму традиційно вважається однією із головних» [15, с. 150]. Надалі автор, узагальнюючи запропоновану тезу, визначає артистизм як «...здатність комунікативного впливу на публіку шляхом зовнішнього вираження артистом внутрішнього змісту художнього образу на основі сценічного перевтілення» [15, с. 152].

Необхідно звернути увагу на той факт, що артистизм має і свої галузеві визначення. Не винятком стало й вокальне мистецтво. Так, обґрунтовуючи складові творчості естрадного співака, В.М. Откидач наголошує на тому, що «Артист на сцені – завжди робота. Чим раніше виконавець це усвідомить, тим краще, оскільки нині на естраді недостатньо тільки співати. Сучасний концертний номер потребує хореографії, декорацій, світлового оформлення, театралізації» [9, с. 205].

Аналогічну позицію спостерігаємо і в наукових поглядах О.С. Хлистун. Вивчаючи стратегії творчості режисури української пісенної естради, авторка зазначає, що «Характерною рисою сучасного музично-естрадного жанру стало органічне поєднання належних вокальних здібностей і виконавської техніки, пластики руху й акторської майстерності» [14, с. 162].

Досліджуючи методику формування виконавського артистизму студентів магістратури в процесі вокально-фахової підготовки, Ван Чень визначає вокально-виконавський артистизм як «...цілісний феномен, який передбачає високий рівень мистецької зрілості вокаліста з урахуванням його музично-інтелектуальних, вокально-технологічних, інтерпретаційно-творчих та сценічно-комунікативних властивостей, що стає підґрунтям глибокого осягнення й втілення співаком художнього змісту вокальних творів через призму власної індивідуальності та здатності натхненно й переконливо доносити його до слухачів» [2, с. 34].

Аналізуючи проблему методики навчання естрадного вокалу, В.А. Бокоч наголошує на тому, що «Власне вихідним принципом, який постає основою для формування естрадного вокалу є пошук виконавської манери, яка буде включати й сценічну поведінку, і неповторний візуальний образ, й унікальне забарвлення голосу, що будуть виступати своєрідною «візитною карткою» співака» [1, с. 32].

Усі наведені вище наукові позиції свідчать про актуальність проблеми розвитку артистизму майбутніх вокалістів, зокрема в контексті сучасного естрадного мистецтва. Аналіз наукового доробку теоретиків і практиків вітчизняного естрадного мистецтва [4; 10; 14], вокального мистецтва [1; 9; 11] свідчить про недостатній рівень наукової розробленості проблеми артистичного виховання естрадних співаків. Так, аналізуючи вокальне мистецтво в мистецтвознавчій науці, Т.В. Самая констатує: «Нині теорія вокалу (курсив наш – В.Л. Мозговий, О.Ю. Кедіс) дистанційована від практичного компонента, сценічних реалій і емоційно-психологічного компонента професії естрадного вокаліста» [11, с. 52]. Надалі авторка у своїх висновках застерігає практиків від адаптивності мистецьких підходів у підготовці естрадного співака, наголошуючи на тому, що «...естрадне мистецтво не можна розглядати як аналог сучасних форм прикладної психотерапії; навпаки, створена простота, легкість передачі естрадного дійства не розкривають своїх таємниць наявністю примітивних штампів і засобів спрощеного підходу до її дослідження, а потребують серйозного осмислення тих, хто намагається визначити її ціннісні пріоритети» [11, с. 52].

Щодо сутності поняття «вокальне мистецтво» зазначимо, що переважна більшість тлумачень пов'язана з таким феноменом як «спів». Так, в енциклопедичному виданні «Музика» (2003) за редакцією Г.В. Келдиш поняття «спів» асоціюється із поняттям «вокальне мистецтво» і у своїй сутності передбачає «...виконання музики голосом, мистецтво передавати засобами співочого голосу ідейно-образний зміст твору» [7, с. 417]. Проте вважаємо за доцільне навести схоже тлумачення поняття «вокальне мистецтво» в аналогічному виданні 1973 року, де зазначається, що «Вокальне мистецтво – вид музичного виконання на основі майстерного володіння співочим голосом. Вокальне мистецтво широко використовується у концертно-естрадній практиці та в театрі (опері, опереті, музичній драмі, музичній комедії та ін.)» [8, с. 830].

Враховуючи наведені наукові позиції щодо сутності понять «артистизм» і «вокальне мистецтво», перейдемо до обґрунтування підходу щодо реалізації артистичної підготовки вокаліста. Практика підготовки вокаліста здебільшого ґрунтується на основах індивідуальної вокальної підготовки, до якої належать такі дисципліни як постановка голосу, сольний спів. Потрібно наголосити, що переважна більшість навчальних планів вітчизняних ЗВО мистецького профілю суттєво зменшила години індивідуальних занять. Ця ситуація стосується і спецкурсів, до яких раніше належала акторська майстерність. Таким чином, можемо припустити, що артистична підготовка сучасного вокаліста має ситуативний характер і залежить у першу чергу від репертуарної політики. Якщо ця ситуація стосується студента – майбутнього вокаліста, то тут відповідальність за підготовку концертного номера лежить на викладачеві вокалу, який не завжди зможе передбачити режисуру концерту, його стилістику, і найголовніше – драматургію концертного номеру. Цей спектр загалом є прерогативою режисера-постановника. Дуже часто режисерам концертів доводиться перебудовувати вокальний номер саме в плані драматургії і артистичної поведінки вокаліста. Нерідко такі творчі пошуки закінчуються певними непорозуміннями між вокалістом-наставником і режисером концерту. Найбільше від такої ситуації страждає вокаліст, який хоче показати свій талант у всій красі, однак мусить

весь час знаходитися поміж «двох вогнів». Такої ситуації можна уникнути лише шляхом методично обґрунтованого введення за вибором студентів спецкурсів до профілю підготовки, а саме: створення умов для самостійного вибору студентами дисциплін, які розвиватимуть загальнопрофесійні уміння й навички. Формування на базі мистецьких ЗВО творчих лабораторій за ініціативою студентів і не обов'язково з викладачів кафедри вокалу. Доречно, аби це були фахівці, які дійсно на практиці займаються режисурою й акторською майстерністю і мають уявлення про індустрію шоу-бізнесу та сучасної естради. Слід зазначити, що така практика довгий час існує у європейських вишах і самостійний вибір студентами спецкурсів гарантує їм особливий вектор професійного навчання, у якому можуть синтезуватися абсолютно непередбачувані програми, а саме: вокал, сценічний рух і пластика; вокал і театральне мистецтво; вокал й анімаційно-ігрова діяльність та ін. Однак саме така умова гарантує унікальність професійного становлення майбутнього фахівця мистецького профілю, готового до викликів сучасного середовища.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи проведене дослідження, можемо висловити припущення, що перспективи артистичної підготовки майбутніх вокалістів залежатимуть від їх особистісно-професійної програми розвитку. Проте наявність відповідних мистецько-педагогічних умов професійного розвитку вокалістів у ЗВО, що здатні забезпечити свободу вибору освітньої траєкторії (курси за вибором і факультативи), суттєво збільшать шанси фахівців мистецького профілю у форматі осмислення основ артистизму, акторства та створення унікального образу на сцені. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з детальним вивченням зарубіжного досвіду щодо практичної складової функціонування спецкурсів у закладах мистецького профілю.

Список літератури:

1. Бокоч В.А. До проблеми методики навчання естрадного вокалу / В.А. Бокоч, Л.І. Кузьменко-Присяжна, Л.В. Остапенко // Молодий вчений. – № 8(48). – 2017. – С. 31–34.
2. Ван Чень. Методика формування виконавського артистизму студентів магістратури в процесі вокально-фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. пед. наук : 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання / Ван Чень: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2017. – 244 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1728 с.
4. Вовкун В.В. Мистецтво режисури масових видовищ: підручник / Василь Володимирович Вовкун. – К.: НАКККіМ, 2015. – 356 с.
5. Єргієв І.Д. Артистичний універсам музиканта-інстументаліста кінця ХХ – початку ХХІ століття: Дис. ... д-ра мистецтвознавства: 17.00.03 – музичне мистецтво / Іван Дмитрович Єргієв. – Одеса., 2016. – 454 с.
6. Зязюн Л.І. Артистичне виховання особистості у системі освіти Франції: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Лариса Іванівна Зязюн. – К., 2003. – 247 с.
7. Музыка: Энциклопедия / Под ред. Г.В. Кельдыш. – М.: Бальшая Российская Энциклопедия, 2003. – 672 с.
8. Музыкальная энциклопедия. Гл. ред. Г.В. Кельдыш. – М., «Советская энциклопедия». – 1973. – Т. 1. А – Гонг. 1072 стб. с илл.
9. Откидач В.М. Складові творчості естрадного співака (частина перша) / В.М. Откидач // Вісник ХДАДМ «Дизайн-освіта в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку та євроінтеграція». – № 4. – 2011. – С. 204–208.
10. Поплавський М.М. Менеджер шоу-бізнесу: Підручник / Михайло Михайлович Поплавський. – К., 1999. – 560 с.
11. Самая Т.В. Вокальне мистецтво в мистецтвознавчій науці: перспективи дослідження / Т.В. Самая // Культура України. – Вип. 53. – 2016. – С. 50–59.
12. Театр, актер, режиссер : крат. слов. терминов и понятий / авт.-сост. А.А. Савина. – СПб.: Лань: Планета музыки, 2010. – 350 с.
13. Театрально-драматичний словник ХХ століття / А.Г. Баканурський, В.В. Корнієнко. – К.: Знання України, 2009. – 319 с.
14. Хлистун О.С. Режисура української пісенної естради: стратегії творчості / Олена Сергіївна Хлистун // Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство. – 2015. – Вип. 33. – С. 160–165.
15. Цагарелли Ю.А. Психология музыкально-исполнительской деятельности. Учебное пособие – СПб.: Композитор: Санкт-Петербург, 2008. – 368 с.

Мозговой В.Л., Кедис О.Ю.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

АРТИСТИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ВОКАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация
В статье исследуется проблема развития артистизма в контексте профессиональной подготовки будущих вокалистов. Приведены характеристики понятий «артистизм», «вокальное искусство», «артистическая подготовка вокалиста». Проанализированы перспективы взаимосвязи театрального и вокального искусства в процессе профессионального становления будущих вокалистов. Определено, что современное вокальное искусство тяготеет к театрализации и массовости, что в свою очередь активизирует проблему развития артистизма будущих вокалистов. Намечены пути формирования совместных векторов взаимодействия театрального и вокального искусства в совершенствовании подходов профессиональной подготовки будущих вокалистов.
Ключевые слова: артистизм, вокальне искусство, артистическая подготовка вокалиста.

Mozgovyi V.L., Kedis O.Yu.
Separate Division "Mykolaiv Branch of
Kyiv National University of Culture and Arts"

ARTISTRY IN MODERN VOCAL ART

Summary
The article deals with the problem of artistry development in the context of the professional training of the future vocalists. The notions: "artistry", "vocal art", "artistic vocalist training" are specified. The perspectives of close interconnection between theatrical and vocal arts in the process of future vocalists' formation are analyzed. It is defined that modern vocal art is closer to theatricalization and massive participation and that factor, in its turn, shall activate the problem of future vocalists' development. The ways of co-vector formation of theatrical and vocal arts interconnection as for improving methods of future vocalists' professional training are outlined.
Keywords: artistry, vocal art, artistic vocalist training.

УДК 75/76.051/.052.01(045)
ORCID ID 0000-0001-5173-9188

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ СТАНКОВОГО ТА МОНУМЕНТАЛЬНОГО В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Паньків Г.С.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

В статті освітлюється теоретичний аспект проблеми застосування термінів «станкове» та «монументальне» в образотворчому мистецтві. Як глибинні, так і широкі поняття теренів монументального та станкового в цілому не мають чітких означень їх сутності, що приводить до плутанини в термінології. Автором означується потреба формування комплексної системи представлення елементів родових показників. В статті запропоновано до використання трьохаспектну градацію характеристик «станковий», «монументальний» та «декоративний», як проявлення специфічної взаємодії та синтезу домінантних проявлень трьох основних родинних груп зображення. Така комплексна форма в більшій мірі конкретизує специфіку родових показників, виявляє природу синтетичних сполук родових дефініцій, конкретизує питання границь та критеріїв станкового, монументального та декоративного.
Ключові слова: родові дефініції в образотворчому мистецтві; станкові та монументальні функція, якість, форма; системність родових взаємозв’язків в образотворчому мистецтві.

Актуальність теми. Терміни «станкове» та «монументальне» відносяться до фундаментальних основ мистецтва, які розкривають цілий комплекс структурно – функціональних ознак образотворчого мистецтва. В них є така винятковість, що робить їх об’єктивними категоріями всієї історії мистецтва, а не породженням того чи іншого пройдешнього історичного етапу.

Проблема специфіки та взаємовідношення станкових та монументальних основ є базовою в художній педагогіці та професійній освіті теренів зображального мистецтва. Отже саме знання можливостей виражальних засобів, формування поняття та відчуття матеріалу, розуміння логіки відповідності матеріально-технологічної сторони змісту, знання історичного контексту зародження й розвитку форм та видів зображення складають професійне підґрунтя для багатьох спеціалізацій художнього напрямку.

Існуюча джерельна база (Балаш А.Н. [1], Козак Х. [2], Матоліч І. [3], Москалюк В. [4; 5], Одреховський В. [6] та інші) свідчить про незгасаючу зацікавленість теоретиків і практиків питаннями, які пов’язані із змістовним наповненням й трактуванням цих термінів, та вихід на новий рівень розвідок про майбутнє станкових та монументальних джерел українського мистецтва.

Продуктивним, на нашу думку, буде розвиток в художній педагогіці теоретичного осмислення специфіки та особливостей «станкового» та «монументального» через їх взаємовідношення, через дослідження цілого комплексу показників родових дефініцій, через аналіз функціонально – якісного базису зображення. Теоретичне осмислення означених проблем може означити новий вектор формулювання та вирішення проблемних питань, створення методичних концепцій.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Науково-дослідна робота на здобуття наукового ступеню кандидата мистецтвознавства виконується на кафедрі теорії та історії мистецтва НАОМА у рамках загальної теми синтезу станкового та монументального; науковий керівник – канд. мистецтвознавства Л.А. Лисенко.

Мета статті. Мета статті полягає у виявленні проблемної сторони загальної теми означення родових характеристик; та пошуку модусу представлення системності взаємовідношень родових дефініцій в образотворчому мистецтві.

Постановка проблеми. В довідковій літературі частіше зустрічаються досить скупі тлумачення про сутність понять «монументальне» та «станкове», й характер відповідних потоків мистецтва. «Монументальне мистецтво (від лат. monumentum – пам’ятник, від monere – нагадувати, призивати) – рід образотворчих та декоративних мистецтв. Термін «монументальне мистецтво» стоїть в ряду таких морфологічних понять, як станкове та прикладне мистецтва, й означає приналежність витвору до роду просторових мистецтв, які з архітектурою безпосередньо приймають участь у формуванні постійного середовища, що створюють люди для своєї життєдіяльності й тим самим відображають характер своєї епохи…» [7, с. 359]. «Станкове мистецтво – рід образотворчого мистецтва, що поєднує витвори живопису, скульптури, графіки, які мають самостійне художнє значення (не є елементом якого-небудь комплексу, частиною декору будівлі та інше)» [8, с. 630].

Або данні з тлумачного словника мистецтвознавчих термінів С.А. Ничкало: «Станкове мистецтво – термін, яким позначаються твори образотворчого мистецтва, що мають самостійний характер. У живописі – це картина, портрет, пейзаж, натюрморт; у скульптурі – бюст, композиція, рельєф, статуя; у графіці – рисунок, акварель, естамп. Назва «С.м.» походить від слова «станок» (мольберт, станок скульптурний), на якому виконують той чи інший художній твір» [9, с. 173]. «Монументальне мистецтво – рід пластичних мистецтв; вбирає твори, призначені для архітектурного (рідше природного) середовища. У взаємодії з ним вони набувають кінцевої художньо-образної завершеності. До М.м. належать пам’ятники й монументи, скульптурне, живописне, мозаїчне оздоблення будинків, вітражів. Деякі дослідники до М.м. відносять також твори архітектури.» [9, с. 108].

Основна аксіома для означення «станковий» – виготовлений на верстаті (мольберті), пояснює тільки відправний, поверховий контекст створення невеликого за розмірами твору на спеціальному робочому місці художника і є досить умовною. На нашу думку, не стільки матеріальна сторона втілення та факт причетність до архітектурного середовища, а реалізовані в творінні якісні показники станковісті та монументальності роз'яснюють специфіку та сутність цих основних потоків мистецтва. Тому, слушною є наявність важливої інформації про якісні характеристики, наприклад, як в енциклопедичному словнику-довіднику А. Пасічного: «...Специфіка м. м. потребує особливої побудови художніх форм: виразності та лаконізму композиції, чіткості та узагальненості малюнка, значних кольорових мас, особливої продуманості ракурсів та перспективи з урахуванням сприйняття зі значної відстані та під різним кутом зору. У межах цих загальних вимог можлива різноманітність художніх вирішень...» [10, с. 297]. «...Творам с.т. (станковим картинам, малюнкам, естампам, станковому скульптурному портрету, групі тощо) властива тонка, психологічна, багатогранна характеристика образів та безмежність нюансів форми, що не є притаманними для творів монументального мистецтва, розрахованих на сприйняття зі значної відстані...» [10, с. 429].

Крім того, зазначається, що термін «монументальний» має декілька значень: «...монумент, монументальний (від лат. monere – нагадувати) – пам'ятник, витвір мистецтва, створений для увічнення пам'яті про який-небудь важливу історичну подію і тому розраховане на тривалий час, звідси друге значення слова – особливо міцний, довговічний. Як правило, такими властивостями найбільшою мірою володіє архітектура. Тому існує третє значення терміна монументальний – архітектурний або пов'язаний з архітектурою (монументальний розпис, монументальна скульптура), але монументальність (значущість, величність форми і змісту) може бути властива кожному твору, не пов'язаного з архітектурою...» [11, с. 142].

Отже, монументальне створіння може і не мати якості монументальності. Чи означає це, що й станковий твір може не мати якості станковисті (по аналогії)? Що ж виступає вирішальним для визначення роду творіння образотворчого мистецтва? Його розмір, матеріал, наявність монументальної якості, чи факт причетності його до архітектурного середовища ?

Як глибинні, так і широкі поняття теренів монументального та станкового мистецтва в цілому не мають чітких означень їх сутності, що приводить до плутанини в термінології. В російськомовних глосаріях можна зустріти тлумачення цих понять і як «роду мистецтва», і як «різновиду» (станковий живопис або скульптура). Крім того, в літературі фіксується широкий діапазон означальних характеристик для термінів «станкове» та «монументальне» – це варіанти: «основ мистецтва», «джерел розвитку мистецтва», «форм мистецтва», «форм діяльності», «форм вираження», «принципів мистецтва», «означення якісних характеристик» тощо. Отже, існує певна проблематичність для формулювання однозначних дефініцій термінів «станкове», «монументальне» та «декоративно-прикладне».

Походження терміну «станковий» має іноземні коріння: «...голландське слово ezel, що означає віслюк, починає (близько 1600 року) з'являтися в письмових джерелах, й використовується у вторинному сенсі як стійка для картин. В середині століття, в англійській та німецькій мовах отримує широке застосування як це голландське слово (easel – мольберт), так і станковий живопис (easel painter), як втілення квінтесенції сучасного методу роботи в мистецтві...» [12, с. 146]. «...Твори станкового живопису мають бути досить малим за розмірами, аби було зручно працювати на мольберті.... Термін має на увазі не тільки фізичні аспекти, але і властиві концепції, які сильно відрізняються від тих, які пов'язані з настінним розписом або ті, які призначені для фіксованого положення або архітектурної схеми...» [12, с. 153–154].

В англійській мові означення терміну «станковий» пов'язують з конкретним видом мистецтва, а саме з живописом. Термінологічні словосполучення easel painting і miniature painting є видовими по відношенню до родового терміну painting, також як і видове термінологічне словосполучення monumental and decorative painting по відношенню до родового термінологічного словосполучення arts and crafts.

У західному мистецтвознавстві термін «monumental art» («монументальне мистецтво») застосовується рідко, але існує ціла низка термінів, поблизьких за змістом. Терміни sustainable art (стійке, неминуще мистецтво), environmental art (середовищне, екологічне мистецтво), land art (ландшафтне мистецтво), mural (стінопис), які мають на увазі своїм масштабом високий професіоналізм художника, називають актуальні напрямки або техніки публічного мистецтва, але не простежують професійну традицію мистецтва в громадському просторі в його розвитку з глибини століть і, відповідно, не закладають базу для його розвитку в майбутньому .

Отже, аналізуючи багаточисленне надбання образотворчості, можна сказати, що родові форми зображального мистецтва різняться засобами створення, формою існування, характером сприйняття та втручання в реальне життя окремої людини та колективу, та різними аспектами специфічних суспільно – художніх функцій. Важливими для виокремлення монументальних характеристик від станкових та декоративних є такі аспекти:

- застосовані матеріали та технологічні особливості виконання творів;
- наявність меморіальної функції;
- фізичні розміри творіння;
- ступінь (міра) «входження» в архітектуру,
- участь у перетворенні оточуючого середовища та простору;
- принципи організації зображальної поверхні;
- принципи трактування зображеного простору;
- характер змісту;
- ступінь узагальнення форми;
- наявність та характер деталей;
- чуттєвий фактор глядацького сприйняття;
- дослідження формальної сторони матеріалу;
- характер мотивування вибору матеріалу;

- орієнтування на окрему, індивідуальну людину або колектив;
- точка зору для сприйняття (єдина (центральна), чи множинна);... тощо.

На нашу думку, вирішальними для визначення родових відзнак творів мистецтва виступає матеріальна сторона художнього втілення. В живописі естетична функція напряму пов'язана з матеріалом. При цьому функція матеріалу набагато ширше, ніж про це говорять. Знання та відчуття матеріалу, складає поняття професіоналізму і оформлює поняття сутності родових дефініцій. Крім того, треба виокремлювати визначення родової типології твору мистецтва від якісних характеристик та характеру зображення, сформованого на цьому витворі. Традиційно, для визначення родової приналежності ці поняття не розрізняються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовим для нашого дослідження є положення про те, що рід образотворчого мистецтва означує спосіб освоєння зображенням простору дійсності. Таких основних способів, (або форм представлення зображень) виділяють три. Це, перш за все, автономне зображення, самодостатнє творіння станкової форми у вигляді картини, скульптури тощо. Монументальною формою прийнято вважати зображення, яке органічно співіснує з архітектурним середовищем. І, декоративно-прикладна форма представлення, відповідно, передбачає розміщення зображення на різних предметах, які можуть мати і прикладне призначення. Не зважаючи на те, що все різноманіття здобутку, створеного митцями, не вміщується в цю тріаду, вона й донині зберігає свою значимість та авторитет в мистецтвознавстві.

Історичний процес набуття та розвитку характеристик родових ознак проявляє різноманіття відповідності набутих якостей та особливостей зображень по відношенню до контексту технічно-матеріальної сторони. Сучасний стан образотворчого втілення маніфестує автономне буття якості та засобів створення, порушується традиційна відповідність виражальної змістовності.

В.Г. Власов, доктор мистецтвознавства, відомий науковець, дослідник з питань термінології художньої діяльності, опрацьовуючи значення термінів «декор» та «декоративність» виділяє функціональний вектор, як головний для визначення сутності та границь родових дефініцій та говорить: «... слід розділяти як мінімум три похідних значення терміну: декоративна функція, якості декоративності, що з'являються в результаті цієї функції, та окремий вид мистецтва, в якому декоративна функція є домінуючою....» [13; 8].

Ми вважаємо, що можна застосувати таку ж залежність характеристик й до понять «станковість» та «монументальність». Крім того, саме в контексті сукупної взаємодії та співставлення *якостей, функцій* та *характеру форми втілення* всіх трьох родових теренів образотворчості можна освітити проблеми границь, специфіки та особливостей «станкового», «монументального» та «декоративного». Отже, термін «станковий», (як і «монументальний», і «декоративно-прикладний») можуть нести значення трьох кшталтів: функції, *якості* та *форми* мистецтва. *Функція* в контексті родових дефініцій характеризує призначення, мотивування автора в застосуванні певних художньо-виражальних засобів. З апробованих на сьогоднішній день, основними є три групи *якостей*, які формують три основні *форми* образотворчого мистецтва – станковий, монументальний та декоративний.

Функція та *якість* можуть проявляти себе і автономно по відношенню до *родової* (родинної) приналежності. Отже, станкові форми можуть бути монументальними, так само – в монументальних формах можуть проявлятися концепції станковизму.

Функцій як і *якостей* може бути декілька в одному творінні. Визначальними будуть показники з домінантним проявленням, які можуть проявити як відповідність, так і відмінність від головної *якості* до тотожної домінанти *функції*. Наприклад, якщо *декоративно-прикладна функція* зображення на декоративній вазі втілена в *станковій якості* портретного відображення. Або, коли картина представляє колажну структурність декоративної функції. Таких прикладів багато, вони, певним чином, мають право на існування та проявляють різноманіття художнього симбіозу сучасності.

Крім того, *функція* (як станкова, так монументальна, і декоративно-прикладна) може втілитися в творінні і з не тотожнім домінантним проявленням *якості* (як станкової, так і монументальної, так і декоративно-прикладної) в різному родовому контексті (як в станковому, так і в монументальному й декоративно-прикладному мистецтві).

Домінування показників може проявити дуже різні комбінації. Виходячи із загальної кількості означень, з математичної точки зору – всього 27 варіацій, по дев'ять на кожну родову групу. В таблиці (таблиця 1) представлено ймовірні комбінації складових родового визначення для станкової групи.

Беручи за основу три аспекти значення термінів «станковий», «монументальний» і «декоративний» – (функція, якість, форма), ми пропонуємо розглядати будь-яке зображення, як синтез домінантних проявів всіх трьох аспектів – (функція, якість, форма) основних родових груп (станкової, монументальної і прикладної). Визначення роду, на наш погляд, має враховувати досягнуті в творінні характеристики як поставленої мети, або функції (станкової, монументальної чи то декоративної) так і втілення відповідних якостей.

Таблиця 1

Типологія родових функцій та якостей станкової форми

ФУНКЦІЯ (домінуюча)	*ЯКІСТЬ (домінуюча)*	*родова ФОРМА*
СТАНКОВА	СТАНКОВА	**СТАНКОВА** (**картина**)
СТАНКОВА	МОНУМЕНТАЛЬНА	
СТАНКОВА	ДЕКОРАТИВНА	
МОНУМЕНТАЛЬНА	СТАНКОВА	
МОНУМЕНТАЛЬНА	МОНУМЕНТАЛЬНА	
МОНУМЕНТАЛЬНА	ДЕКОРАТИВНА	
ДЕКОРАТИВНА	СТАНКОВА	
ДЕКОРАТИВНА	МОНУМЕНТАЛЬНА	
ДЕКОРАТИВНА	ДЕКОРАТИВНА	

Запропонована система представлення трьох аспектного значення термінів, активізує й конкретизує подальші дослідження цілого ряду питань художньої педагогіки, теорії та практики. Приміром – питання специфіки «станкового» та «монументального»; питання співіснування синтетичних властивостей; питання границь окремих родових форм, зокрема станкової.

Станкові джерела найбільш безпосередньо, в «чистому» вигляді виявляють сутність образотворчої художньої діяльності. В інших (монументальних, декоративних та інших) потоках розвитку мистецтва виявлення цієї суті обумовлено особливими (додатковими) факторами та обмеженнями, зокрема функціональною стороною причетності до предметного середовища та архітектури. Декоративні, монументальні та інші художні форми виступають наступною (вторинною), за станковою, ланкою перетворення (більш складною, тому що формуються як спрощення станкової та на її фоні, в контексті порівняння з нею) – геометризації, стилізації, спрощення тощо.

Отже, традиційна станкова форма – картина, може бути (теоретично і практично) представлена в різних формах функціонально-якісних характеристик. Положення (позначені дев'ять комбінацій), які наочно структурує таблиця (Таблиця), не сумісні з традиційними поняттями про станкову форму, але формально фіксують обумовленість та можливість існування в формі «картини» різноманітних типів зображень.

Відзначимо, що станкова форма в більшій мірі (більше, ніж монументальна і декоративна) схильна до руйнування і нівелювання своєї специфіки в умовах синтетичних зрощень.

В контексті художньої освіти, дуже важливим є момент усвідомлення проблеми розпорошення станкових якостей в прикладних формах архітектури та дизайну, нівелювання поняття «станкова картина» зі специфічними, тільки їй притаманним атрибутами: особливим живописним устроєм, колоризмом, ілюзорно просторовою трактовкою форми та простору, тощо.

Перспективи подальших досліджень. Назрілою є проблема теоретичного осмислення понять «функція» та «якості» в контексті родових дефініцій та виявлення взаємозалежності функціонально-якісних характеристик. Не розуміння специфіки об'єктивних закономірностей набуття відповідних якостей стає причиною низького рівня творів як станкового, так і монументального й декоративно-прикладного мистецтва.

Найближчі актуальні завдання вищої художньої педагогіки залежать від актуальних концепцій мистецтвознавства, які пов'язані вже з аналізом історії мистецтва XX століття та виявленням нового розуміння мистецтва не як еволюційного феномену, а як типологічного результату.

Список літератури:

1. Балаш А.Н. Станковая живопись в контексте «искусства нулевых» // Труды СПбГУКИ. – 2012. – № 192. – С. 15–18.
2. Козак Х. Монументальні образні візії // Образотворче мистецтво. – 2004. – № 3. – С. 36–37.
3. Матоліч І. Проблема монументальності в сучасній художній культурі// Вісник ЛАМ. – Вип. 22. – Львів: ЛНАМ, 2011. – С. 121–129.
4. Москалюк В. Школа монументального мистецтва: традиції і сучасність // Вісник ЛАМ. – Вип. 8. – Львів: ЛАМ, 1997. – С. 110–115.
5. Москалюк В. Із проблем сучасного монументального мистецтва // Вісник ЛАМ. – Вип. 10. – Львів: ЛНАМ, 1999. – С. 197–200.
6. Одреховський В. Гігантський, монументальний, величний: термінологічний аспект // Вісник ЛАМ. – Вип. 27. – Львів: ЛНАМ, 2015. – С. 202–213.
7. Аполлон. Изобразительное и декоративное искусство. Архитектура: Терминол. словарь /Под общ. ред. А.М. Кантора. – М., 1997. – 736 с.
8. Современный словарь – справочник по искусству//Научн. ред. и сост. А.А. Мелик-Пашаев. – М.; 1999. – 816 с.
9. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.
10. Образотворче мистецтво: Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник / Упоряд. А. Пасічний. – К.: Факт, 2007. – 680 с.
11. Власов В.Г. Иллюстрированный художественный словарь. – СПб.: АО «ИКАР», 1993. – 272 с.
12. Amy Powell. "Painting as Blur: Landscapes in Paintings of the Dutch Interior", Oxford Art Journal, 33.2, 2010.
13. Власов В.Г. Основы теории и истории декоративно-прикладного искусства: Учебно-методическое пособие. – СПб., Гос. Универс., 2012. – 156 с.

Панькив А.С.
Измаильский государственный гуманитарный университет

ВЗАИМОСВЯЗИ СТАНКОВОГО И МОНУМЕНТАЛЬНОГО В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье освещается теоретический аспект проблемы использования терминов "станковое" и "монументальный" в изобразительном искусстве. Как глубинные, так и широкие понятия монументального и станкового в целом не имеют четких определений их сущности, что приводит к путанице в терминологии. Автором обозначается потребность формирования комплексной системы представления элементов родовых показателей. В статье предложена к использованию трехаспектная градация характеристик "станковый", "монументальный" и "декоративный", как проявления специфического взаимодействия и синтеза доминантных проявлений трех основных родовых групп изображения. Такая комплексная форма в большей мере раскрывает специфику родовых показателей, обнаруживает природу синтетических сочетаний родовых характеристик, конкретизирует проблему границ и критериев станкового, монументального и декоративного.
Ключевые слова: род в изобразительном искусстве; станковые и монументальные функция, качество, форма; системность родовых взаимосвязей в изобразительном искусстве.

Pankiv G.S.
Izmail State University of Humanities

INTERCOMMUNICATIONS EASEL AND MONUMENTAL IN A FINE ART: THEORETICAL ASPECT

Summary
In the article the theoretical aspect of problem of the use of terms "easel" and "monumental" in a fine art. Both deep and wide concepts monumental and easel on the whole does not have clear determinations of their essence, that results in a mess in terminology. An author is designate the necessity of forming of the complex system of presentation of elements of family indexes. In the article three-aspect gradation of descriptions "easel", " monumental" and "decorative", as displays of specific co-operation and synthesis of dominant displays of three basic family groups of art. Such complex form in a greater measure exposes the specific of family indexes, finds out nature of synthetic combinations of family descriptions, specifies the problem of borders and of criteria machine, monumental and decorative.
Keywords: kinds of art, easel and monumental function, quality, form, the system of family intercommunications is in a fine art.

УДК 7.03;7:001.12

ПОЭТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА МИР В ТВОРЧЕСТВЕ М.К. КЛОДТА – ХУДОЖНИКА-ПЕЙЗАЖИСТА (1832–1902 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Михаил Константинович Клодт (барон Клодт фон Юргенсбург) (1832–1902 гг.) – был выдающийся русский художник-пейзажист второй половины XIX века. Он был одним из первых российских художников, объединивших жанровую картину с эпическим пейзажем. С виртуозным мастерством М.К. Клодт воссоздал в своих пейзажах целостный образ России. Работы художника поэтичны и воздушны, светлы и умиротворенны, чего, увы, не скажешь о его жизни, которая была с явным «привкусом трагедии» [7; 4].
Ключевые слова: художник-пейзажист, картины, Товарищество передвижных художественных выставок, талант, педагогическая работа, ежегодные выставки, поездки, архивные документы.

Постановка проблемы. Имя М.К. Клодта (барона Клодта фон Юргенсбурга) безо всяких оговорок должно упоминаться среди выдающихся русских художников-пейзажистов. Прежде всего за его широкий талант, его великое мастерство, его великолепные пейзажи. Но нужно добавить и другое. Барон Клодт фон Юргенсбург был большим патриотом русской природы и, следовательно, России.

Анализ последних исследований и публикаций. М.К. Клодту – живописцу-пейзажисту, сыгравшему большую роль в развитии русского реалистического пейзажа второй половины XIX века, было посвящено немного исследований. Ведущий художественный критик эпохи В.В. Стасов (1824–1906 гг.) не мог не заметить новаторства художника. В своей статье: «Двадцать пять лет русского искусства» он назвал М.К. Клодта живописцем «поэтических сельских настроений» и в качестве примера лучших его произведений привел такие пейзажи, как «Вечерний вид в деревне» (1874) и «Закат солнца» (1874), отличающиеся, по его мнению, более тонко выраженным поэтическим содержанием [5, с. 49]. В некрологе, написанном В.В. Стасовым на смерть М.К. Клодта в 1902 году, была особенно высоко поднята его художественная деятельность в 1860-х годах, когда он вместе с другими боролся за утверждение в пейзаже национальной темы и за участие передового искусства в отстаивании интереса к жизни и судьбе пореформенной деревни. Эти заслуги и определили его место в ряду художников-реалистов старшего поколения. «Среди художников, двинувших в 1860-е годы вперед русскую живопись, – писал В.В. Стасов в некрологе, – одно из важнейших мест по справедливости должно быть отведено М.К. Клодту» [5, с. 49]. Цель данной публикации, на основе библиографических источников о нем, проанализировать пейзажи М.К. Клодта, установить их особенности.

Михаил Константинович Клодт родился в 1832 году в Петербурге. Талантливая семья Клодтов дала России ряд известных художников. Его отец, генерал-майор артиллерии Константин Карлович Клодт, был первым русским гравером на деревне. В 1835 году он вышел в отставку и посвятил свою дальнейшую жизнь преподаванию искусства ксилографии в Академии художеств. Дядя М.К. Клодта, Петр Карлович, был известным скульптором. Двоюродный брат, Михаил Петрович Клодт, – живописец-жанрист, член Товарищества передвижников, автор известной картины «Последняя весна» [1, с. 4].

Совершенно естественно, что Михаил, с детства вращавшийся среди художников, рано почувствовал тягу к искусству. Но, по существующей в семье традиции мальчик был определен для обучения в Горный кадетский корпус. Здесь в числе других предметов преподавалось и рисование, вскоре ставшее его любимым занятием. Учителем рисования в корпусе служил известный художник, мастер натюрморта И.Т. Хруцкий (1810–1885 гг.). Отличительной чертой И.Т. Хруцкого было умение передавать вещественность предметов. Любовное воспроизведение материальности предметов, внимательное отношение учителя к объекту изображения и законченность в передаче его, не допускающая неряшливости в рисунке и живописи, прочно усвоились будущим художником. Это добросовестное изучение натуры, как основа правдивого ее воспроизведения, сделалось впоследствии характерной чертой М.К. Клодта, как художника.

М.К. Клодт должен был стать после окончания корпуса военным инженером. Однако страсть к рисованию и стремление отдаться целиком любимому делу взяли верх над всеми другими соображениями, и восемнадцати лет, вопреки желанию родителей, будущий пейзажист уходит из Горного корпуса и поступает в Академию художеств в класс профессора М.Н. Воробьева (1787–1855 гг.), преподававшего ландшафтную живопись. Молодым художником от М.Н. Воробьева было усвоено поэтическое восприятие природы, столь характерное для пейзажей М.К. Клодта 1860–1870-х годов.

Он использовал достижения учителя в изображении неба и облаков. Сопоставляя волнующиеся, неспокойные тучи и неподвижные лесные дали и поля, М.К. Клодт добился удивительно правдоподобного изображения действительности. У М.Н. Воробьева же он усвоил и блестящее знание перспективы. Обучение в Академии (1851-1858 гг.) протекало успешно. М.К. Клодт получил серебряные медали за пейзажи с натуры. В 1857 году им была получена золотая медаль второй степени за картину: «Вид на острове Валааме» [1, с. 6] (илл. 1).

Этот пейзаж, по словам И.Н. Крамского, занял одно из видных мест на выставке 1857 года.

В 1858 году М.К. Клодт получил золотую медаль первой степени и право на заграничную командировку на три года за картину: «Вид в имении Загезаль близ Риги» [1, с. 6]. В мае того же года художник выехал за границу. Во время пребывания за границей он жил в Швейцарии и Северной Франции, работая над пейзажем с натуры. Главной целью заграничного пенсионерства для требовательного к себе художника было совершенствование живописного мастерства. В одном из отчетов Академии художеств пенсионер М.К. Клодт писал: «По отъезде моем за границу и по сие время я большей частью занимался прибрежными видами для того, чтобы более изучить воду и воздух, в чем я чувствую себя гораздо слабее» [1, с. 7].

Илл. 1. М.К. Клодт. «Вид на острове Валааме». Х., м., 1856 г. // Томский областной художественный музей

Во Франции М.К. Клодт посещает музеи, знакомится с произведениями современных художников. Но французская живопись, в которой к концу 1850-х годов уже намечалось разложение реализма, приведшее десятилетием позже к импрессионизму, была чужда М.К. Клодту. В письме в Россию он писал: «Я был сильно озадачен направлением французской школы. Меня весьма поразила та небрежность, с которой они заканчивают картины.... Они казались неоконченными и даже неопрятными» [1, с. 7]. И далее добавляет: «По-моему мнению, картина должна быть совершенно окончена, как в общем, так и в деталях» [1, с. 7]. Эти высказывания молодого художника являются выражением его реалистических устремлений.

Илл. 2. М.К. Клодт. «Вид в Нормандии (Летний день)». Х., м., 1860 г. // Ярославский художественный музей

Срок пребывания за границей должен был закончиться в июне 1862 года, но уже в 1860 году М.К. Клодт торопится возвратиться в Россию. Его, как и несколькими годами позже В.Г. Перова (1834–1882 гг.), тяготила жизнь на чужбине в отрыве от своей родины. Природа Франции и Швейцарии не вдохновляла русского пейзажиста. Написанный в 1860 году пейзаж: «Вид в Нормандии (Летний день)» не представляет для нас большого интереса, являясь типично академической работой [1, с. 9] (илл. 2).

Хорошо скомпонованная, она остается холодной, как и все картины художника, посвященные изображению заграничных видов. В письме в Академию художеств, датированном 1860 годом художник писал: «Прошу разрешения вернуться в Россию, чтобы заняться остальное пенсионерское время исполнением видов с натуры по России» [1, с. 9]. Разрешение было получено, и в январе 1861 года М.К. Клодт возвратился на родину. Совет Академии рассмотрел его отчет и постановил оставить пенсионером еще на один год для поездки по родной стране. В 1862 году Академия продлила этот срок еще на год.

Илл. 3. М.К. Клодт. «Долина реки Аа в Лифляндии». Х., м., 1862 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В 1861–1862 годах М.К. Клодт по этюдам и впечатлениям заграничного путешествия написал картины: «Ночной вид в Нормандии. Рыбаки» (Государственный Русский музей) и «Долина реки Аа в Лифляндии» (Государственный Русский музей), за которые он получил звание академика [1, с. 9] (илл. 3).

Илл. 4. М.К. Клодт. «Большая дорога осенью». Х., м., 1863 г. // Частное собрание

Илл. 5. М.К. Клодт. «Дубовая роща». Х., м., 1863 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

[1, с. 10]. Эта мысль критика, относящаяся к эволюции пейзажа в целом, может быть полностью отнесена к эволюции пейзажной живописи М.К. Клодта, именно в национальном пейзаже достигшего наивысшего выражения своей художественной индивидуальности. Начиная с 1863 года, все пейзажи художника посвящены изображению природы родной страны. В эти годы наступает расцвет художественной и общественной деятельности М.К. Клодта.

Конец 1850-х годов был началом нового, демократического этапа в развитии русского искусства. Волна антикрепостнического движения, всколыхнувшая русское общество, определила глубокие сдвиги, как в литературе, так и в искусстве, насытила их новыми идеями революционно-демократической борьбы. Русская живопись стала на путь служения интересам народа, на путь широкого показа бесправного положения крестьянских масс, тяжелой доли простого русского человека.

Достаточно вспомнить жанровые картины начала 1860-х годов работы В.Г. Перова, А.И. Морозова и других мастеров, изображавших правдиво и без прикрас жизнь и быт народа. Развивалось искусство критического реализма. В пейзажной живописи в 1860-х годах происходят серьезные изменения. Перед пейзажистами встала задача направить свое искусство на служение общей цели, указанной революционерами-демократами.

Оба эти пейзажа, как и «Вид в Нормандии (Летний день)» 1860 года, относятся к первому этапу творчества художника [1, с. 9]. Очень точные по исполнению, блестящие по перспективному решению, точные в рисунке, он являют собой своеобразное сочетание романтического мотива и академической холодности выполнения.

«Ночной вид в Нормандии» изображает берег моря, по ровной поверхности которого серебрится лунная дорожка [1, с. 9]. На берегу видны лодки и освещенные красными отблесками фигуры рыбаков, сидящих вокруг горящего костра. Вдали темные скалы. Таинственность ночного пейзажа, сочетание лунного сияния с неверным светом костра, темные силуэты человеческих фигур – все это романтизирует пейзаж. Однако сухость в передаче бликов на воде, изображенных мелкими одинаковыми мазками, придает картине характер холодного академизма. Такое же сухое и безразличное изображение воды мы видим в картине: «Вид в долине реки Аа» [1, с. 10]. Эти картины как бы завершают ученический период творчества художника. Явно тяготея к романтическому пейзажу, культивируемому Академией тех лет, они заметно уступают пейзажам М.К. Клодта времени расцвета его дарования.

Известный художественный критик А.В. Прахов писал, что расцвет русского пейзажа в 1860-е годы произошел в связи с его «решительным поворотом на национальную тропу»

Они стремятся к широкому показу жизни, как она есть, не исключительных, а наиболее характерных ее проявлений. Художники находят свои темы, образы и краски в самой окружающей действительности, стремясь отобразить в своих произведениях типичные мотивы русской природы. Одним из основоположников идейного реализма в пейзаже стал М.К. Клодт. Многие его пейзажи, пожалуй, могли бы служить фоном перовского жанра и, наоборот, герои картин В.Г. Перова могли бы войти в пейзажи М.К. Клодта, только подчеркивая содержание последних, т.к. идейная направленность творчества того и другого мастера очень близки.

В 1860-х годах М.К. Клодтом были написаны картины: «Большая дорога осенью» (1863, Частное собрание), «Дубовая роща» (1863, Государственная Третьяковская галерея), «Вид в Орловской губернии» (1864), «Русская деревня», «Аллея в березовой роще» (1867), «Лучи солнца», «Закат солнца в Орловской губернии» (1867) [1, с. 12] (илл. 4, 5).

Местонахождение последних пяти картин в настоящее время неизвестно. Особенно типичным пейзажем для этих лет является картина: «Большая дорога осенью» [1, с. 12]. Большая дорога размыта дождями. Она тянется влево, теряясь в тумане среди бурых осенних полей. Простор мокрой земли и необозримость неба – это первое, что бросается в глаза, когда рассматриваешь картину. Неуютность местнос-

ти подчеркивается одиноким столбом, стоящим у края дороги. В наполненных водой колеях увяз воз. Уныло стоит лошадь, ожидая пока крестьяне вытащат телегу из грязи. Мокрые бревна у края дороги, сиротливая придорожная икона под двускатной крышей и дождь, мелкий моросящий дождь… Особенно хорошо написано небо. Тяжелое, свинцовое с дождевыми тучами, оно светлеет у горизонта, но, как и в перовских картинах, этот далекий просвет не вызывает облегчения, а, наоборот, своей отдаленностью и недоступностью подчеркивает грустное уныние, как основной мотив произведения. Художник предельно лаконично изображает детали. В пейзаже нет ничего лишнего.

Близок к «Большой дороге осенью» и «Вид в Орловской губернии», за который М.К. Клодт получил звание профессора [1, с. 13]. В решении Совета Академии было сказано, что звание профессора присуждается за «особенное искусство и познания в художествах» [1, с. 13]. Типичен для творчества М.К. Клодта 1860-х годов и рисунок: «Село Спасское» (1863, Государственная Третьяковская галерея) [1, с. 13]. Одинокое село, затерявшееся в просторах полей и холмов, небольшая церковь у горизонта — вот и все немногословные детали пейзажа. Во всех трех произведениях М.К. Клодт изображает типичные мотивы русской природы. Но природа показана так, что зритель не только любуется ширью ее полей и простором неба, а ощущает бедность и убогость жизни русского крестьянства. В этом заключается новый идейный смысл названных пейзажей.

Несколько иной характер носят картины: «Дубовая роща», «Лучи солнца» и «Русская деревня» [1, с. 13]. В них нет строго критического момента, характерного для предыдущих произведений. Художник проникновенно и просто рассказывает зрителю о красоте и многообразии родных полей и лесов, о прозрачной глубине светлого неба, о белых облаках, о стройных березах и могучих, исполненных вековой силы дубах. Задушевно рисует М.К. Клодт типичный быт небогатой деревушки в картине: «Русская деревня» [1, с. 14]. Изображая, казалось бы, совершенно случайный деревенский пейзаж, М.К. Клодт сумел дать типичный образ русской деревни с тихой и пустынной в полуденные часы, залитой солнцем улицей, с заросшими полынью и репейником дворами.

Типичен и самый контур слободки на втором плане, как бы прижавшейся к земле вместе с деревьями и плетнями. Лирический образ природы в «Русской деревне» создается благодаря тонкому, трепетно ажурному рисунку, характерному для этого произведения М.К. Клодта [1, с. 14]. В «Дубовой роще» изображены широко раскинувшиеся огромные столетние дубы [1, с. 15]. В их тени вьется дорожка. Слева деревянное строение, не то сторожка, не то сарай, справа вид на поля и далекую церковь. Картины отличается тщательным рисунком предметов и безупречным владением перспективой. Однако в ней отсутствует свойственное произведениям М.К. Клодта композиционное единство, значительное место отведено изображение предметов, написанных, впрочем, весьма убедительно, с присущим мастеру чувством материальной весомости, вещественности изображаемого.

Большой жизнерадостностью веет от пейзажа: «Лучи солнца», высоко оцененного художественным критиком В.В. Стасовым [1, с. 15]. Стройные стволы берез, освещенные солнцем, кажутся белоснежными. Солнечные лучи, проникая сквозь массу веселой зеленой листвы, золотят траву и дорожку, скользят по одежде девушек с лукошками в центре картины. В пейзаже много воздуха, света, он весь наполнен солнцем. Своеобразна не совсем обычная для М.К. Клодта экспрессивная выразительность кладки краски: он широкими мазками лепит стволы берез, сочную траву и густую листву. Таким образом, все эти произведения, столь различные по сюжету, по настроению и исполнению, объединяются общим чувством любви автора к родине и ее народу; простым языком передают они многообразную прелесть скромной и прекрасной русской природы.

В 1870 году организовалось Товарищество передвижных художественных выставок, сразу завоевавшее видное место в художественной жизни страны. Художественная жизнь М.К. Клодта в 1870-е годы тесно связана с передвижниками. В это время он создает свои лучшие произведения, которые по живописным достоинствам представляют собой высшую ступень в развитии его творчества. Это картины: «Коровы на берегу моря» (Тюменский областной музей изобразительных искусств), «На пашне» (1872, Государственная Третьяковская галерея), «Лесная даль в полдень» (1878, Государственная Третьяковская галерея), «Пейзаж с возом» (1873, частное собрание), «Полдень» (1874), «Вечерний вид в деревне. Орловская губерния» (1874), «Рожь» (1877) и другие [1, с. 19] (илл. 6, 7, 8, 9, 10).

Картина «На пашне» по своим художественным достоинствам занимает центральное место в творчестве художника и не случайно является самым популярным его произведением [1, с. 19]. Вся композиция картины рассчитана на то, чтобы дать почувствовать зрителю тяжесть

Илл. 6. М.К. Клодт. «Коровы на берегу моря». Х., м. // Тюменский областной музей изобразительных искусств

Илл. 7. М.К. Клодт. «На пашне». Х., м., 1872 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 8. М.К. Клодт. «Лесная даль в полдень». Х., м., 1878 г. // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 9. М.К. Клодт. «Полдень». Х., м., 1874 г. // Частное собрание

и безрадостность крестьянской работы под палящими лучами солнца. Художник изображает огромное небо, бескрайнюю однообразную равнину и одинокие, затерянные в ней фигуры людей. Даже светлая весенняя зелень отодвигается М.К. Клодтом далеко, к самому горизонту, не оживляя пейзажа, а, наоборот, подчеркивая его пустынность. Кажется, никогда не добраться человеку до живительной прохлады, до волнующейся на горизонте зеленой листвы. В картине нет пессимизма, напротив, от нее веет оптимизмом, верой в русского человека, уважением к его тяжелому труду.

Близкой к картине: «На пашне» по сюжету является малоизвестная работа: «Пейзаж с возом» 1873 года (собрание С.А. Аквилонова, Санкт-Петербург) [1, с. 21]. Небольшое полотно, написанное в теплых тонах, изображает вечерний пейзаж с жанровой сценой на первом плане. По желтоватому закатному небу плывут серые кучевые облака. Они контрастируют с застывшей, неподвижной перед вечером природой. Превосходно написана даль с синим лесом на горизонте и кустами. По полю бегут тени облаков. Предвечернее солнце освещает отдельные участки травы. На первом плане изображены сломанная телега со льном, слепая гнедая лошадь и крестьянка, потирающая ушибленную при поломке телеги ногу. Трудно сказать, что в картине основное – это пейзаж или бытовая сцена, фоном для которой он служит. Пейзаж и жанр здесь неразрывно связаны между собой.

1870-е годы были временем наивысшего расцвета таланта художника. Но в эти же годы намечается расхождение М.К. Клодта с Товариществом передвижников, сыгравшее роковую роль в творческой судьбе мастера. Поводом к окончательному разрыву послужило поступление М.К. Клодта на службу в Академию художеств, против которой всячески боролись передвижники-демократы. Когда в 1871 году Академия художеств пригласила М.К. Клодта сверхштатным преподавателем «без содержания, с правом участия в Совете», он ухватился за это предложение, надеясь в будущем поправить свои денежные дела за счет академического жалования [1, с. 22]. Тем самым художник поставил себя в крайне тяжелое положение, так как оказался чужим, как в Академии, где его считали сторонником передвижников, так и в Товариществе, где его обвиняли в переходе на сторону Академии.

Вместе с С.М. Воробьевым и А.П. Боголюбовым М.К. Клодт принимает участие в создании при Академии специального класса пейзажной живописи. Первоначально предполагалось, что в классе будут преподавать А.П. Боголюбов и И.И. Шишкин. В 1868 году А.П. Боголюбов представил вице-президенту Академии художеств проект об учреждении при Академии пейзажного класса. В первом параграфе проекта указывалось: «Пейзажный класс учреждается с целью дать возможность совершенствоваться безвозмездно всем желающим и имеющим склонность к этого рода жанру» [1, с. 23]. В 1872 году С.М. Воробьев, А.П. Боголюбов и М.К. Клодт составили правила пейзажного класса. В том же году М.К. Клодт был назначен профессором учрежденного класса на время болезни С.М. Воробьева. Лишь в мае

1873 года, после увольнения по болезни С.М. Воробьева, М.К. Клодт был введен в штат Академии и зачислен на оклад. М.К. Клодт был профессором Академии до 1886 года. Художник относился к преподаванию с присущим ему усердием, уделяя ученикам много времени. Из мастерской М.К. Клодта вышел ряд известных пейзажистов. Его учениками были: Н.Н. Дубовской, А.К. Беггров, Ю.Ю. Клевер, Г.З. Башинджагян и др.

Илл. 10. М.К. Клодт. «Вечерний вид в деревне. Орловская губерния». Х., м., 1874 г. // Дальневосточный художественный музей (Хабаровск)

Илл. 11. М.К. Клодт. «На пашне. Осенняя пахота в Малороссии». Х., м., 1876 г. // Новгородский государственный объединенный музей-заповедник

Несмотря на то, что педагогическая работа отнимала много времени, художник продолжает в 1870-х годах плодотворно работать над пейзажем. Из пейзажей этого периода заслуживает особого внимания: «Лесная даль в полдень» (1878 г.) [1, с. 24]. В картине воспевается красота и величие необъятных лесных просторов Северной России. По глубине и эмоциональности образа природы «Лесная даль в полдень» предшествует известной картине И.И. Шишкина «Лесные дали», написанной десятью годами позже [1, с. 24]. В картине «Лесная даль в полдень» М.К. Клодту удалось создать обобщенный образ русской природы [1, с. 25]. К этой цели он стремился во всех своих больших произведениях. В том же 1873 году был написан пейзаж: «Побережье с лодками» (Таллинский художественный музей) [1, с. 25]. Низкий берег, поросший травой. На первом плане две лодки, лежащие на песке. Несколько глубже и правее группа рыбаков-крестьян, среди которых женщина в красной кофте и синей юбке. Они сидят около котла, подвешенного на треножнике. Над котлом вьется дымок. Слева на горизонте белые пятна парусов, а еще дальше виднеется город. Высокое, покрытое кучевыми облаками небо очень интенсивно по цвету. Прекрасен голубовато-золотистый колорит картины. Однако, это произведение, которое лишено идейной глубины. Это просто вид красивого уголка природы, мастерский написанный, но без глубокого содержания, свойственного лучшим работам М.К. Клодта.

В 1874 году М.К. Клодт написал пейзаж: «Вечерний вид в деревне. Орловская губерния» [1, с. 26]. Картина имела большой успех. Особенно хорошо в ней написано вечернее небо. Ежегодно художник совершал путешествия по России, собирал материалы для будущих композиций, писал массу этюдов, хотя путешествия были сопряжены с большими материальными трудностями.

С 1871 по 1879 год М.К. Клодт участвовал на ежегодных выставках Товарищества передвижников, принимал активное участие во всех его делах. Однако, с каждым годом, конфликт между М.К. Клодтом и другими передвижниками все более обострялся. Он не умел найти общего языка с передовыми членами Товарищества, что еще усугублялось его необщительным, тяжелым характером. М.К. Клодт чувствовал себя лишним среди наиболее близких ему художников. Его драма была особенно для него тяжелой, т.к. он совершенно искренне был на стороне передвижников и считал себя непонятым ими.

Когда в 1879 году М.К. Клодт в резкой форме раскритиковал пейзажи А.И. Куинджи в газетной статье, его обвинили, будто он делал это «в целях упрочения положения в Академии» [1, с. 28]. Это обвинение послужило поводом к окончательному разрыву с Товариществом в январе 1880 года. Порвав с Товариществом передвижников, М.К. Клодт оставался верен реалистической направленности их искусства. По-прежнему он стремился в правдивых пейзажах передать облик своей любимой родины. Он продолжает совершать ежегодные поездки по России, пишет волжские виды, пейзажи северной русской природы. Последнее значительное произведение художника – это картина «На пашне. Осенняя пахота в Малороссии» (Новгородский государственный объединенный музей-заповедник), показанная М.К. Клодтом-передвижником на выставке 1879 года [1, с. 29] (илл. 11).

К сожалению, сохранилось мало документов о последних двадцати годах жизни М.К. Клодта. После разрыва с Товариществом художественная деятельность М.К. Клодта пошла на убыль. Лишь в немногих произведениях он остается на прежней высоте. Таковы его: «Волга под Симбирском» (1881, Иркутский художественный музей), «Волга» (1883, местонахождение неизвестно), «Прибрежье» (1885, Харьковский художественный музей) [1, с. 30] (илл. 12).

Илл. 12. М.К. Клодт. «Волга под Симбирском». Х., м., 1881 г. // Иркутский областной художественный музей имени В.П. Сукачева

Он увлекается морскими пейзажами, по-прежнему хорошо изображая воду и небо. Но ничего принципиально нового и выдающегося в конце 1880-х и 1890-х годах М.К. Клодт не создал и почти не выставлялся. Всю жизнь художник терпел материальную нужду. Его письма к П.М. Третьякову, в Товарищество, в Академию наполнены просьбами о деньгах. Положение еще больше ухудшилось в связи с болезнью художника и увольнением его из Академии по этой причине в 1886 году с оставлением за штатом. Архивные документы 1890-х годов, связанные с именем художника, пестрят судебными выписками и исполнительными листами об удержании из пенсии М.К. Клодта долгов разным лицам. В 1894 году, наполовину слепой, он окончательно был уволен из Академии. Писать художник уже почти ничего не мог. Лишь в 1897 году его имя в последний раз встречается на юбилейной выставке Товарищества, на которую приглашались все старые передвижники. Он выставил «Пейзаж», местонахождение которого установить не удалось [1, с. 30]. 16 мая 1902 года М.К. Клодт скончался.

Таким образом, реалистическому в основе искусству М.К. Клодта были присущи продуманность композиций, выверенность масштабов, уравновешенность колорита. В его произведениях нет места сложным эмоциональным переживаниям. Он склонен к спокойным размышлениям. М.К. Клодту свойственен поэтический взгляд на мир, созвучный лирике А.Н. Майкова.

Список литературы:

1. Беспалова Л.А. Михаил Константинович Клодт. 1832–1902. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1952. 31 с.
2. Беспалова Л.А. Михаил Константинович Клодт (1832–1902 гг.) // Русское искусство. Очерки о жизни и творчестве художников. Вторая половина девятнадцатого века / Под ред. А.И. Леонова. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1962. С. 377–394.
3. Клодт Михаил // Русские художники от «А» до «Я». М.: Изд-во «СЛОВО / SLOVO, 1996. С. 84.
4. Клодт Михаил Константинович (1832–1902 гг.) // 100 великих русских художников. М.: Изд-во «Белый город», 2009. С. 222–227.
5. Мальцева Ф.С. Мастера русского пейзажа. 1870-е годы. А.К. Саврасов, Л.Л. Каменев, М.П. Клодт, И.И. Шишкин. М.: Изд-во «Искусство», 1999. 71 с.: ил.
6. Михаил Константинович Клодт фон Юргенсбург // Шестимиров А.А. Забытые имена. Русская живопись XIX века. Энциклопедия мирового искусства. М.: Изд-во «Белый город», 2008. С. 122–131.
7. Роньшин В.М. Михаил Клодт. М.: Изд-во «Белый город», 2008. 48 с.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

POETIC VIEW OF THE WORLD IN THE CREATIVE WORK OF M.K. KLODT – LANDSCAPE-PAINTER (1832–1902)

Summary
Mikhail Konstantinovich Klodt (Baron Klodt von Jurgensburg) (1832–1902) was an outstanding Russian landscape painter of the second half of the XIX century. He was one of the first Russian artists to combine genre painting with an epic landscape. With the consummate skill of M.K. Klodt recreated in his landscapes a holistic image of Russia. The artist's works are poetic and airy, light and peaceful, which, alas, can not say about his life, which was with a clear "taste of tragedy" [7; 4].
Keywords: landscape painter, paintings, Association of traveling art exhibitions, talent, teaching, annual exhibitions, trips, archival documents.

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО ПЬЕРА ОГЮСТА РЕНУАРА – ХУДОЖНИКА И СКУЛЬПТОРА (1841-1919 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Среди знаменитых художников мира встречаются имена, упоминание которых сразу вызывает душевную радость. Есть художники, которых многие знают, их творчеству посвящены многочисленные монографии, книги, научные статьи. А есть художники, которых просто любят. О них тоже пишут, но подчас предпочитают издавать репродукции их произведений, чтобы без сложных комментариев и специальных пояснений читатели и зрители сами могли любоваться их работами. Таков Пьер Огюст Ренуар (1841–1919 гг.).
Ключевые слова: творчество Пьера Огюста Ренуара, художник, жанровые сцены, портреты, обнаженная натура, пейзажи, натюрморты, выставки, скульптор.

Постановка проблемы. Наиболее последовательными импрессионистами принято считать представителей пейзажной живописи: К. Моне, К. Писсарро и А. Сислея. Искусство П.О. Ренуара невозможно ограничить рамками только одного жанра.

Ведущей темой его искусства стала тема человека. Период, когда П.О. Ренуар участвует в выставках вместе со своими друзьями, называют обычно импрессионистическим в его творчестве. Для П.О. Ренуара он был особенно плодотворным. Он пишет жанровые сцены, портреты, обнаженную натуру, пейзажи, натюрморты – все это увлекает жадно ищущего красоту художника, все дарит наслаждение его тонкому, наблюдательному глазу. С картин П.О. Ренуара предстает радостный, исполненный безмятежности и счастья мир, мир, где нет места страданию, смерти и горю.

Между тем, свой вклад в историю современной скульптуры, П.О. Ренуар внес уже в начале XX века. Этот вклад имеет большое значение несмотря на малочисленность скульптурных работ П.О. Ренуара, не только благодаря их высокому художественному уровню, но также благодаря тому, что они представляют собой новую, по сравнению с О. Роденом и Э. Дега, пластическую концепцию, лишенную элементов импрессионизма.

Анализ последних исследований и публикаций. После 1919 года, когда П.О. Ренуара уже не было в живых, наступил истинный триумф «живописца счастья» [2, с. 5]. Одна за другой устраиваются выставки – ретроспективные и тематические; публикуются исследования – монографии и эссе, статьи и воспоминания. Пишут специалисты-искусствоведы, друзья, потомки тех, кого в свое время запечатлел П.О. Ренуар, литераторы, художники. Анализируется манера его живописных произведений, рисунков, пастелей, сангин, литографий, акварелей, скульптур. Среди этой необозримой литературы важное место занимают мемуары современников. Написанные на материале живых впечатлений, они служат не только прекрасным беллетристическим дополнением к многочисленным научным трудам, но часто и первоисточником. Весьма популярны среди них мемуары предприимчивого торговца картинами и коллекционера Амбруаза Воллара (1865–1939 гг.) (перевод Н. Тырсы в 1934 году) [2].

Книга построена в форме непринужденного диалога между автором и художником. Беседы на профессиональные и другие темы чередуются с беглыми зарисовками быта семьи П.О. Ренуара, описаниями событий и встреч последних лет жизни художника. Внимание читателя постоянно держит живой, искренний интерес автора к П.О. Ренуару, преклонение перед его личностью, творчеством. Желание А. Воллара запечатлеть каждую мысль, каждое движение художника придает книге особую достоверность. Целью данной публикации является кратко изложить и упорядочить большую часть уже проведенных исследований и побудить читателя к вынесению собственного суждения и личного отношения к П.О. Ренуару и его творчеству.

Сын бедного портного, П.О. Ренуар родился 25 февраля 1841 года в г. Лиможе, откуда его семья скоро переехала в Париж. Недостаток средств заставляет мальчика рано начать трудовую жизнь, а незаурядные художественные способности сразу определяют направление его деятельности. С тринадцати лет он уже работает в керамической мастерской на улице Тампль, раскрашивая фарфор; позднее переходит к рисованию фамильных гербов, расписыванию вееров и другим полуремесленным декоративным работам. Все свободное время юный художник проводит в Лувре, копируя А. Ватто, Ф. Буше, Н. Ланкре, увлекаясь изысканным искусством XVIII века. Это увлечение сказалось позднее в его самостоятельном творчестве.

В 1861 году сбывается заветная мечта юноши – он поступает в художественную мастерскую М.Г.Ш. Глейра для систематических занятий живописью. В мастерской П.О. Ренуар встречается с группой талантливых молодых художников К. Моне, А. Сислеем, Ф. Базилем, а затем сближается через них с Э. Мане, К. Писсарро, П. Сезанном. Передовая художественная молодежь в 1860-х годах была увлечена реализмом, она шла за Г. Курбе и барбизонцами. Возглавляемые Э. Мане молодые художники, энергично вступили на путь борьбы с условностями академической живописи. К 1863 году расхождение молодежи с официальною «школою» становится все более явным: ни один из них не попадает в Салон этого года, и они все оказываются участниками знаменитого «Салона отверженных» («Салон отверженных» – это выставка произведений,

Илл. 1. П.О. Ренуар. «Кабачок матушки Антони». 1866 г. Х., м., 193,0 x 130, 0 см // Национальный музей (Стокгольм)

Илл. 2. П.О. Ренуар. «Портрет Альфреда Сислея с женой». 1868 г. Х., м., 105,0 x 75,0 см // Музей Вальрафа-Рихарца (Кельн, Германия)

не попавших в официальный Салон 1863 года; в «Салоне отверженных» жюри не было) [8, с. 4].

Что же касается П.О. Ренуара, то как раз в 1863 году впервые появляется в Салоне его картина: «Эсмеральда» [8, с. 4]. Очевидно, что работы П.О. Ренуара в это время менее расходились с требованиями жюри Салона, чем работы его более решительных товарищей. Уничтожение художником «Эсмеральды» тотчас же по возвращении картины с выставки, свидетельствует о его недовольстве этой работой [8, с. 4].

В произведениях середины и особенно конца 1860-х годов видно, что П.О. Ренуар переходит к реалистическим методам. В большом групповом портрете: «Кабачок матушки Антони» (1865–1866 гг.), находящемся в Национальном музее в Швеции, художник правдиво и просто передает фигуры, достигая непринужденности поз и естественности группировки [8, с. 5] (илл. 1).

Портреты конца 1860-х и начала 1870-х годов показывают дальнейшее овладение П.О. Ренуаром реалистической выразительностью. Картина: «Мальчик с кошкою» (1868) (в собрании Арнольдь в Берлине) свидетельствует о внимательном изучении художником натуры [8, с. 5]. Сопоставление матовой смуглой кожи обнаженного тела мальчика с блестящей, тяжелой шелковой тканью скатерти и с пушистой мягкой шерстью кошки говорит о большом мастерстве, сближающем П.О. Ренуара с мастерами XVIII века.

Тематика П.О. Ренуара очень разнообразна. В ней чувствуется интерес художника к современности, к изображению людей своего времени и характерных черт их быта. Это делает его произведения прекрасными документами эпохи. Правда, в них нет ни острого показа отрицательных сторон окружающей его жизни, ни критики. Они проникнуты симпатией к изображаемому и полны беззаботного веселья. Прогулки, водный спорт, танцы молодежи в популярных кафе, веселые, красивые женщины, милые, грациозные дети, прекрасные уголки природы, нарядные и оживленные парижские бульвары – все это нашло в работах П.О. Ренуара замечательное отображение. Искусство для этого художника-оптимиста было прежде всего радостью, красотою, и только их он хотел нести своим творчеством в жизнь. Художник Андрэ передает очень характерные слова П.О. Ренуара: «Для меня картина… должна быть всегда приятною, радостною и красивою, да – красивою! В жизни достаточно скучных вещей, не будем фабриковать еще новых» [6, с. 199].

В поисках правдивой передачи современности П.О. Ренуар скоро начинает освобождаться от темных и тяжелых красочных сочетаний, типичных для реализма середины XIX века. К концу 1860-х годов он уже овладевает той светлой красочной гаммой, которая отличает его произведения от произведений его товарищей. В эскизе: «Купанье в реке Сене» (очевидно, относящемся к 1868 году), так же, как и в ряде других произведений («Портрет Альфреда Сислея с женой» и др.), появляются звучные пятна светло-синих, красных, желтых тонов, сочетающихся с серебристо – и золотисто-зелеными [8, с. 6] (илл. 2).

Колорит П.О. Ренуара создается под воздействием мастеров XVIII века, у которых он брал

Илл. 3. П.О. Ренуар. «Одалиска (Алжирская женщина)». 1870 г. Х., м., 60,0 x 85,0 см // Национальная галерея искусств (Вашингтон, США)

первые уроки в Лувре, а также под влиянием Э. Делакруа. Об увлечении живописью Э. Делакруа свидетельствуют его: «Одалиска (Алжирская женщина)» (1870) (Собрание Перль в Берлине) и «Женщина в гареме» (1872) (в частном собрании в Токио) [8, с. 6] (илл. 3).

Стремясь к расширению своих изобразительных возможностей и к верной передаче света и воздуха, П.О. Ренуар в конце 1860-х годов много внимания посвящает проблеме пленэра. В 1867 году он пишет картину «Лиза (Лиза с зонтиком)», находящуюся в музее г. Эссена в Германии и ряд женских фигур в пейзаже [8, с. 8] (илл. 4).

В этих произведениях уже заметно изучение натуры на открытом воздухе (пленэр) – одна из существенных особенностей импрессионизма. На этих картинах П.О. Ренуара появляются блики солнечного света, легкие, прозрачные голубоватые тени, свет, пронизывающий ткани одежд.

В 1870-х годах у П.О. Ренуара замечаются и другие импрессионистические черты. Художник отказывается от локальной окраски предметов, подчеркивая все более отчетливо цветные рефлексы, скользящие по их поверхности; солнечные блики на его картинах становятся радужными. П.О. Ренуар овладевает также и передачей воздушной среды, с которой сливаются контуры изображаемых им предметов. Типично для художников-импрессионистов разрешена П.О. Ренуаром задача пленэра в его большой картине: «Бал в Мулен де ла Галетт» (1876), находящейся в Музее Орсе [8, с. 8] (илл. 5).

Мелькающие, переливающиеся всеми цветами радуги пятна света, проникая через листву деревьев, скользят по лицам и одеждам гуляющих. Отдельные фигуры улавливаются лишь в общих их очертаниях.

Аналогичный эффект мы видим и в картине П.О. Ренуара: «В беседке», написанной им также в 1876 году, в одном из уголков того же кафе [8, с. 8]. На картине изображены, сидящие за столом художники: К. Моне, А. Сислей, Ф. Корде и натурщица Нини, позировавшая для ряда произведений П.О. Ренуара, в том числе для картины: «В ложе» [8, с. 8] (илл. 6).

Умение художника передать освещение и тонкие нюансы цветных рефлексов усиливают реальность изображаемого. Об этом прекрасно свидетельствует картина П.О. Ренуара:

Илл. 4. П.О. Ренуар. «Лиза (Лиза с зонтиком)». 1867 г. Х., м., 182,0 x 118,0 см // Музей Фолькванг (г. Эссен, Германия)

Илл. 5. П.О. Ренуар. «Бал в Мулен де ла Галетт». 1876 г. Х., м., 131,5 x 176,5 см // Музей Орсе (Париж, Франция)

«Обнаженная, эффект солнца» (1875–1876) [8, с. 10]. Художник с замечательным мастерством и правдивостью передает матовую поверхность тела и скользящие по нему цветные рефлексы, создаваемые освещением летнего дня. Этот эффект достигается художником благодаря лессировкам, т.е. накладыванию одного на другой слоев прозрачных красок, которые, просвечивая, создают тонкие переливы цвета, делая в то же время поверхность картины блестящею, как бы фарфоровою. Прием лессировок, очевидно, воспринят П.О. Ренуаром у мастеров XVIII века, в совершенстве владевших им.

Илл. 6. П.О. Ренуар. «В ложе». Около 1873 года. Х., м., 27,0 х 22,0 см // Частное собрание

Илл. 7 . П.О. Ренуар. «Портрет Жанны Самари (Мечтательность)». 1877 г. Х., м., 56,0 х 46,0 см // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва, Россия)

Илл. 8. П.О. Ренуар. «Две девушки в черном». Ок. 1881 г. Х., м., 80,0 х 65,0 см // Государственный музей изобразительных искусств им. А.С. Пушкина (Москва, Россия)

Увлечение пленэром в 1870-х годах, однако, не отвлекает художника и от психологической выразительности, о чем говорит его картина: «В ложе», и ряд портретов, в особенности же замечательный: «Портрет Жанны Самари (Мечтательность)» (1877), являющийся гордостью Музея нового западного искусства в Москве [8, с. 10].

В нем П.О. Ренуар создал полный жизни и тепла, грациозный и обаятельный облик популярной актрисы. Художник показал здесь свое исключительное колористическое мастерство, создав красочные гармонии поражающей звучности и слаженности, а также, присущие ему легкость и свободу живописной манеры. Во второй половине 1870-х годов черты импрессионизма у П.О. Ренуара начинают проявляться резче. Намечается отказ художника от обобщения, от композиции образа, появляется увлечение передачей непосредственного впечатления. Наблюдается в работах этого времени и типичная для импрессионизма так называемая «случайная» композиция [8, с. 11]. Примером могут служить: «Две девушки в черном» (Ок. 1881 г.) [8, с. 11] (илл. 8).

В картине характерны и ее композиционное построение в виде случайно выхваченного куска действительности и то, что художник фиксирует лишь центральные фигуры, изображая все остальные как бы вне фокуса, подобно монументальному фотографическому снимку. Характерной для импрессионизма является и передача черного цвета посредством сочетания спектральных красок, передающих игру его различных оттенков.

Но, картина эта показывает и то, что увлечение импрессионистическими приемами все же

Илл. 9. П.О. Ренуар. «Завтрак гребцов». 1880–1881 гг. Х., м., 130,2 х 175,6 см // Собрание Филлипса (Вашингтон, США)

не отвлекало художника от интереса к современности; эти приемы даже вносили часто большую жизненную непосредственность, трепетность в ее изображение. В фигурах девушек в черном П.О. Ренуару прекрасно удается передать типичный облик молоденьких парижанок того среднего круга, в котором вращались молодые художники и где они находили свои модели: круга модисток, продавщиц, служащих в кафе, в ресторанах, гризеток и т.п.

К концу 1870-х годов в некоторых работах П.О. Ренуара начинает все более чувствоваться интерес к эксперименту колористического и фактурного порядка. Но наряду с этим мы видим работу и над созданием целостного реалистического образа. Таково его большое полотно: «Завтрак гребцов» (1880–1881), находящееся в Вашингтоне [8, с. 12] (илл. 9).

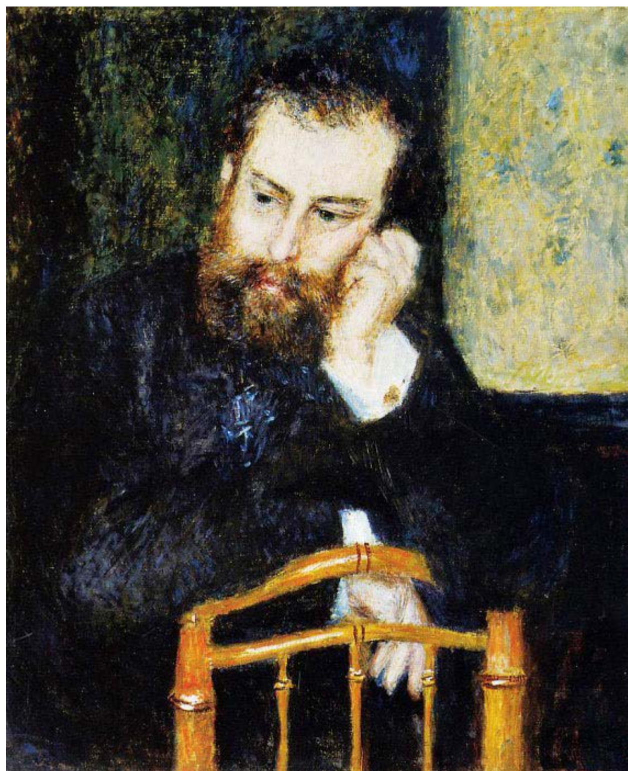
К этому же времени относятся и замечательные по выразительности портреты Терезы и Люси Берар; исключительная по своим живописным достоинствам картина: «Девушка с веером» (1881) (принадлежит Государственному Эрмитажу) и прекрасные портреты А. Сислея (1876) и П. Сезанна (1880) (оба портрета находятся в Чикаго) [8, с. 12] (илл. 10, 11, 12).

Стремление к созданию большой композиции, все отчетливее намечающееся у художника, приводит его, однако, к созданию недостаточности, узости импрессионистических методов. Позднее П.О. Ренуар сам говорит об этом: «…около 1883 года в моих работах произошел словно перелом. Я дошел до конца «импрессионизма» и пришел к констатированию факта, что я не умел ни писать, ни рисовать. Словом, я был в тупике», «…живописец, пишущий непосредственно на природе, в конце концов приходит к исканию одного лишь эффекта, он не компонует, он быстро впадает в монотонность» [7, с. 204–205].

Ограниченности импрессионизма П.О. Ренуар пытается противопоставить «традицию» – методы мастеров прошлого [8, с. 12]. Для этого он предпринимает в 1881–1882 годах длительные поездки по Италии, где изучает старых мастеров, увлекается итальянскими примитивами и помпеянскими фресками. Совместная жизнь и работа с П. Сезанном в Эксе по возвращении

Илл. 10. П.О. Ренуар. «Девушка с веером». 1881 г. Х., м., 65,0 х 50,0 см // Государственный Эрмитаж (Санкт-Петербург)

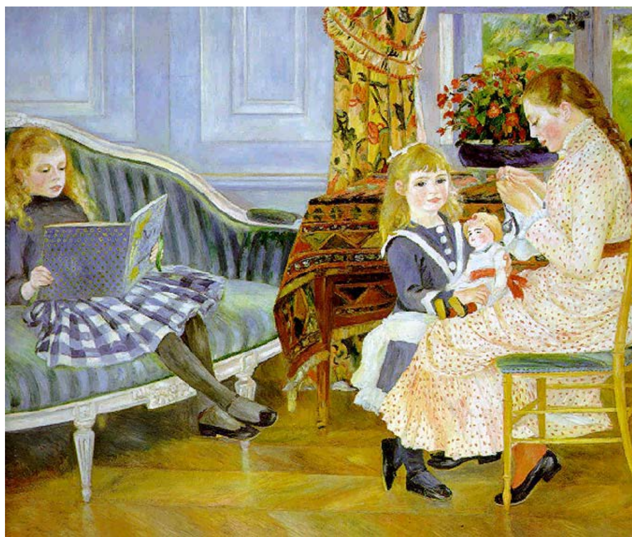

Илл. 11. П.О. Ренуар. «Портрет художника Альфреда Сислея». 1876 г. Х., м. // Чикагский институт искусств

из Италии, встреча в Понт-Авене с П. Гогеном, общение с художниками, также искавшими разрешения композиционных вопросов и стремившихся создать произведения большого стиля,

Илл. 12. П.О. Ренуар. «Портрет Поля Сезанна». 1880 г. Х., м. // Чикагский институт искусств

Илл. 13. П.О. Ренуар. «Дети в Варжемоне. После полудня». 1884 г. Х., м., 127,0 х 173,0 см // Национальный музей (Берлин)

должно было еще более утвердить П.О. Ренуара в его отрицании импрессионизма и в попытках выработать новые методы.

Живя летом 1883 года на курорте Гернсей и наблюдая веселую жизнь пляжа, художник задумывает новое произведение – многофигурную картину «Купальщицы» (так называемые «Большие купальщицы»), над которой он работает в течение 1884–1887 годов (картина находится в художественном музее Филадельфии (США)) [8, с. 14]. Интересно отметить, что картина эта является уже результатом обобщающей обработки громадного количества подготовительных рисунков с натуры и композиционных вариантов, чего нет в работах художников-импрессионистов.

В картине изображено несколько обнаженных фигур на фоне зелени и голубой реки. Построение картины отличается большой замкнутостью. Художник четко намечает контуры, создавая гармонию силуэтов, работая над изяществом самих линий и над ритмическим их сочетанием. Что же касается колорита, то интерес к нему как бы отходит на второй план. Картину даже при ее появлении на выставке упрекали за глухие «свинцовые» краски [8, с. 14]. В обобщенном изображении женщин чувствуется попытка идеализации реального образа, поиски «прекрасного в реальном» [8, с. 14].

Композиционные искания, характерные для «Больших купальщиц», занимают доминирующее место и во многих других работах П.О. Ренуара 1880–1890-х годов [8, с. 14]. В это время художник создает ряд обнаженных фигур, с вырисовывающимися на фоне зелени силуэтами, а также многочисленные двухфигурные портреты молодых девушек, обычно в темных платьях, отчетливо выступающих на светлом фоне. Увлечение художника линейностью и четким рисунком в некоторых работах середины 1890-х годов доходит до того, что он прорисовывает пером детали «все с той же ненавистью к импрессионизму», как он сообщал потом А. Воллару [8, с. 16]. Для этой графической манеры характерен большой групповой портрет: «Дети в Варжемоне. После полудня» (1884) и особенно «Игра в волан» (1886) [8, с. 16] (илл. 13).

Наблюдается с графичностью, появляющейся в живописных работах П.О. Ренуара, наблюдается интерес его к рисунку, как к художественному произведению, в то время, как ранее всецело поглощенный живописью художник не создавал самостоятельных графических произведений. Государственный Музей нового западного искусства в Москве обладает прекрасными образцами графического мастера П.О. Ренуара, относящимися, очевидно, к середине 1880-х годов. Его «Портрет неизвестной» (сангина) отличается изяществом и легкостью линий, прекрасно выявляющих объемную форму, и совершенством растушевок, то достигающих замечательной прозрачности, то сгущающихся в бархатистые и темные пятна [8, с. 16]. Характерно, что в рисунке имеются и карандашные прорисовки деталей. В рисунке пером: «Дама с муфтой» замечательно сочетаются тонкие, легкие линии с мелкими штрихами, воспроизводящими фактуру меховой кофты и муфты [8, с. 16] (илл. 14). Оба рисунка весьма выразительно передают типы изящных, грациозных парижанок.

Композиционные искания П.О. Ренуара в 1880-х и 1890-х годах служат как бы вступлением к попыткам художника создать монументальное произведение. В мастерской художника сохранились многочисленные эскизы монументально-декоративной росписи на тему: «Эдип», относящиеся к 1895 году. П.О. Ренуару, однако, не удается осуществить этого замысла, о чем он сам позднее сообщает: «...я делал живопись по цементу и все же не мог похитить у старых мастеров секрета их неподражаемых фресок» [7, с. 207].

Характерно, что П.О. Ренуар уже прекрасно осознавал и главную причину неудачи. В письме к А. Моттецу П.О. Ренуар говорит о том, что способность создать большое произведение у современных им художников утеряно не потому только, что они не владеют прежним техническим мастерством, которому можно научиться, как всякому ремеслу в школе, но потому, что художники лишены «идеи», двигающей их творческими замыслами [5, с. 195].

Оставив попытки создать фреску, художник в начале 1900-х годов все же продолжает декоративно-монументальные опыты. На это раз он обращается к скульптуре и исполняет ряд фигур, свидетельствующих о его прекрасном владении формами человеческого тела и об умении гармонически их сочетать. Вместе с этим художник пишет и ряд декоративных панно (маслом на холсте), изображающих фигуры в рост, обрамленные архитектурными и скульптурными мотивами, в манере гризайль. Мастер, стремившийся к созданию монументального произведения, принужден был заменять свои большие замыслы работами узкого декоративного плана.

Все творчество П.О. Ренуара, относящееся к этому периоду, характеризуется развитием именно декоративных исканий. Мы видим новое возвращение художника к колористическим задачам, которые, однако, разрешаются теперь иначе, чем в его работах 1870–1880-х годов. Колорит его становится все ярче, все изысканнее, но в то же время приобретает все более условный характер. Появляются то утонченные сочетания розовых, голубых и лиловых красок, то комбинации желтых и красных. Пространство, прежде столь реально ощущавшееся в картинах П.О. Ренуара, теперь заполняется пышной зеленью или яркоцветной мебелью. Его картины 1900-х годов становятся «безвоздушными» [8, с. 19]. Таким образом, если в импрессионистический период в произведениях П.О. Ренуара предметы и при поглощении их воздухом никогда не теряли реальности, твердости своих форм, то теперь они становятся все более рыхлыми, а под конец и расплывающимися по холсту. Произведения П.О. Ренуара 1900-х годов теряют и былую правдивость, ощущение жизненной трепетности, свою тесную связь с современностью.

Появляются декоративно разрешенные композиции на мифологические темы: «Отдых пастушка» (1911), «Идиллия» (1914), «Суд Париса» и др. [8, с. 19]. В последние годы художник пишет много ярких пышных букетов цветов. Главной же его темой становятся обнаженные женские фигуры. Изображает их П.О. Ренуар чисто внешне, без психологической характеристики. В последнее время на Западе эти работы часто ставят чуть ли не выше работ предшествующего времени, они оказывают воздействие и на ряд молодых художников (Л.Ж.Ф. Бонна, Э. Вюйяр,

Илл. 14. П.О. Ренуар. «Дама с муфтой». Ок. 1883 г. Карандаш, чернила, акварель // Шато де Версаль

К.-К. Руссель и др.). В этих работах П.О. Ренуар уже становится на путь, по которому неизбежно должно было пойти все французское искусство XX века, все более подменяющее серьезные задачи искусства разрешением узких формально эстетических проблем, становящихся у художников самоцелью.

Развивающаяся во втором десятилетии 1900-х годов тяжелая болезнь, деформирующий суставы артрит, приковывает художника к креслу и лишает его руки свободы движения. Из-за болезни П.О. Ренуар принужден был переехать на юг, в Канны. Но и больной П.О. Ренуар не перестает работать. Прикрепляя кисть к забинтованной руке, он продолжает свои настойчивые художественные искания. Болезнь не могла сломить бодрости духа и радостного приятия жизни, которые составляют одно из ценнейших свойств этого художника. Умер П.О. Ренуар 17 декабря 1919 года.

Таким образом, судьба была благосклонна к художнику. Чем бы ни занимался П.О. Ренуар – писал ли портреты или пейзажи, лепил ли, рисовал, он всегда хотел доставить людям радость. Лучшую оценку этому художнику дал А.В. Луначарский, который назвал его «живописцем счастья» [9, с. 38].

Список литературы:

1. Апчинская Н.В. Скульптура Дега и Ренуара / Проблемы развития зарубежного искусства. Тематический сборник научных трудов. Выпуск I / Отв. ред. В.И. Раздольская. Л.: Институт живописи, скульптуры и архитектуры им. И.Е. Репина, 1971. С. 61–72.
2. Воллар А. Ренуар / Пер. с фр. Н. Тырсы. М.: Изд-во «Республика», 1995. 255 с.: ил.
3. Импрессионисты / Пер. с итал. Крепальди Г. М.: Изд-во «Омега», 2008. 432 с.: ил.

4. Лебедянский М.С. Портреты Ренуара. М.: Изд-во «Изобразительное искусство», 1998. 176 с.: ил.
5. Огюст Ренуар. 1841–1919. Письмо к Анри Моттецу // «Мастера искусства об искусстве». Том III / Под ред. Б.Н. Терновца. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1939. С. 91–197.
6. Огюст Ренуар. 1841–1919. Из бесед, записанных художником Альбером Андре // «Мастера искусства об искусстве». Том III / Под ред. Б.Н. Терновца. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1939. С. 197–204.
7. Огюст Ренуар. 1841–1919. Из бесед, переданных Амбруазом Волларом // «Мастера искусства об искусстве». Том III / Под ред. Б.Н. Терновца. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1939. С. 204–209.
8. Огюст Ренуар. 1841–1919. Сто лет со дня рождения / Авт. текста А. Алтухова / Государственный музей Нового западного искусства. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1941. 21 с.
9. Прокофьева М. Живописец счастья (К 125-летию со дня рождения Ренуара) // Художник. – 1966. – № 2. – С. 34–38.
10. Сапего И. Огюст Ренуар и импрессионизм // Искусство. – 1966. – № 7. – С. 62–71.

Filippova O.N.
Association of art historians (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF PIERRE AUGUSTE RENOIR AS AN ARTIST AND SCULPTOR (1841–1919)

Summary
Among the famous artists of the world there are names, the mention of which immediately causes spiritual joy. There are artists, whom many know, their creativity devoted numerous monographs, books, scientific articles. And there are artists who just love. They also write, but sometimes prefer to publish reproductions of their works, so that no complex review and special explanations, readers and viewers are able to admire their work. This is a Pierre Auguste Renoir (1841–1919).
Keywords: creative work of Pierre Auguste Renoir, artist, genre scenes, portraits, nudes, landscapes, still-lifes, exhibitions, sculptor.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378:005.6

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: РЕГІОНАЛЬНІ МЕРЕЖІ ТА АСОЦІАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Білокопитов В.І.
Сумський національний аграрний університет

У статті висвітлено поняття «регіоналізація» у галузі забезпечення якості вищої освіти. Виокремлено провідний політичний фактор регіоналізації. Проаналізовано впливові регіональні мережі (Європейська Асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Скандинавська мережа із забезпечення якості вищої освіти, асоціація із забезпечення якості асоціації південно-східних азіатських держав). Детально схарактеризовано їх структури, історії створення, основні напрями діяльності. Зазначено актуальність проведення кожного проекту.
Ключові слова: забезпечення якості вищої освіти, глобалізація, інтернаціоналізація, регіоналізація, Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Скандинавська мережа із забезпечення якості вищої освіти, Південно-Африканська мережа забезпечення якості вищої освіти.

Постановка проблеми. Останнім часом стало загальновизнаним фактом, що сучасні політичні процеси, зокрема глобалізація та інтернаціоналізація, кардинально змінили освітні, політичні й економічні відносини між країнами і народами.

Аналіз актуальних досліджень. У ході написання статті було проаналізовано сутність поняття «регіоналізація» у галузі вищої освіти; структури, програмні документи, основні публікації, пріоритетні проекти мереж із забезпечення якості вищої освіти щодо питання дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи становлення та розвиток процесу забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) в контексті Болонського процесу (БП), Україна зробила рішучі кроки в напрямі інтеграції до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Для успішнішого розвитку та подальшого ефективного впровадження цього процесу в Україні слід вивчати вже існуючий європейський та світовий досвід. У дослідженні детально проаналізовано діяльність провідних мереж із забезпечення якості вищої освіти у Європі (Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, Скандинавська мережа із забезпечення якості вищої освіти) та ознайомлено з такою мережею поза її межами (Південно-Африканська мережа забезпечення якості вищої освіти).

Мета статті полягає у висвітленні діяльності регіональних мереж із ЗЯВО, їх цілей, задач та пріоритетних напрямів діяльності.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач було використано теоретичні методи аналізу, систематизації та узагальнення матеріалів щодо питань дослідження.

Виклад основного матеріалу. Пояснення сутності процесів регіоналізації дає професор А.А. Сбруєва, яка підкреслює, що в сучасних умовах усе більш активними учасниками глобального ринку товарів, послуг та робочої сили стають геополітичні регіони. Таке явище отримало назву «новий регіоналізм». Воно являє собою процес багатосторонньої інтеграції, що охоплює всі аспекти життя суспільства. У рамках політики нового регіоналізму стверджуються глобальні цінності забезпечення миру, економічного та соціального розвитку, екологічної стабільності, що становить для людства більш сприятливу стратегічну перспективу, ніж глобалізація вільного ринку [3, с. 34].

Крім цього, важливо зазначити, що провідним політичним чинником ініціювання та розвитку ЄПВО професор А.А. Сбруєва вважає прагнення європейської громади посилити свій регіон як геополітичну єдність, щоб успішно протистояти іншим світовим центрам сили [2, с. 33].

Щодо вивчення цієї проблеми у галузі вищої освіти науковець І.А. Добрянський у дослідженні теоретико-методологічних орієнтирів зазначає, що регіоналізація освіти є продовженням її диференціації, лише на іншому рівні. Ми не можемо не погодитись, що це об'єктивно необхідний процес, який має на меті формування такої системи професійної освіти, яка оптимально та адекватно віддзеркалювала б своєрідність освітньої ситуації окремо взятого регіону. Значущість територіального аспекту настільки вагома, що його недооцінка неминуче звела б нанівець будь-які спроби реформування та модернізації системи вищої освіти України, починаючи з часу її перебудови [1].

Почнемо з того, що ЗЯВО не є проблемою суто для європейських країн. В усьому світі зростає увага саме до якісної вищої освіти (ВО), нових стандартів, підвищення вартості освітніх послуг.

У нашому дослідженні проаналізовано декілька потужних регіональних мереж / асоціацій із ЗЯВО.

До числа найвідоміших у європейському регіоні організацій, що забезпечують якість ВО, центральне місце належить Європейській асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ЄМЗЯ).

Основною передумовою створення ЄМЗЯ стала стабілізація перших зовнішніх процедур із забезпечення якості на національному рівні на-

прикінці 90-х років XX ст. ЄМЗЯ була заснована у 2000 році саме для того, щоб активізувати європейську співпрацю із ЗЯВО. Засновниками організації стали країни-учасниці Болонської угоди, під першою назвою – Європейська мережа з забезпечення якості у вищій освіті[1]. Першим досвідом діяльності європейських країн у сфері ЗЯВО став Європейський пілотний проект з оцінки якості вищої освіти (1994–1995 роки), який продемонстрував корисність обміну досвідом у галузі забезпечення якості. З метою подальшого розвитку співпраці в цій сфері в 1998 р. була створена Рекомендаційна рада з Європейської співпраці у галузі ЗЯВО (98/561/ЕС від 24 вересня 1998 року). У 1999 р. з підписанням Болонської декларації почався якісно новий етап цього процесу [9].

ЄМЗЯ почала свою діяльність з дискусійного форуму кількох агенцій-ентузіастів із забезпечення якості, а на час підписання Болонської декларації перетворилася на детально структуровану асоціацію з широким членством країн-учасниць БП. Організаційна структура Асоціації виглядала таким чином:

Генеральна асамблея включає представників агенцій-членів асоціації і представників європейських міністерств та основних учасників Болонського процесу. Генеральна асамблея є головним законодавчим органом [8].

Рада як виконавчий орган ЄМЗЯ забезпечує ефективне виконання поточних питань [10].

Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем має на меті: вести облік діяльності ЄМЗЯ тощо [11].

На ЄПВО існує ще одна відома потужна мережа, що займається процесом забезпечення якості вищої освіти у країнах Скандинавії, а саме – Скандинавська мережа із забезпечення якості вищої освіти (СкМЗЯВО), яка є форумом для поширення інформації, обміну досвідом та проведення проектів, що становлять взаємний інтерес.

Основна мета СкМЗЯВО полягає в тому, щоб створити спільне розуміння різних точок зору, пов'язаних із забезпеченням якості освіти вищої освіти.

Мережу було створено за участі п'яти Скандинавських країн та їх відповідними національними організаціями, які беруть участь в оцінці та забезпечення якості вищої освіти.

Важливо зазначити, що провідною формою співпраці є спільні проекти.

Подібні культурні традиції і взаєморозуміння щодо підходів в області забезпечення якості допомогли в створенні плідної співпраці, а пізніше привели до створення мережі. Проте, навіть при всій схожості, існує відмінність. Однією з причин розбіжності є те, що Скандинавські країни мають різні підходи до оцінки якості вищої освіти та мають різні повноваження від своїх урядів. Спільні проекти стали способом для формування діалогу, щоб спробувати зрозуміти ці відмінності і причини, які лежать в основі конвергенції і відсутність збіжності [17].

Вважаємо за доцільне навести приклади деяких з цих проектів, ще раз підтверджуючи, що саме забезпечення якості вищої освіти є пріоритетним напрямом діяльності СкМЗЯВО:

2001 р. ЗЯВО Скандинавії – досвід щодо акредитації *(Quality Assurance in the Nordic Higher Education – accreditation-like practices)*.

Проект показав, що цілі ВНЗ у Скандинавських країнах встановлюються державою. У цьому сенсі уряди Скандинавських країн залишили за собою офіційні повноваження для схвалення у галузі вищої освіти. Цілком природньо, що держава хотіла зберегти певний контроль над процесом ЗЯВО. З іншого боку, ВНЗ користувались великою автономією, яка передбачала, що інституції несуть повну відповідальність за стандарти та якість наданих ними освітніх послуг. Оскільки безпосередній державний контроль через систему звітності та керування суперечило самому принципу інституційної автономії, відповідь полягала у створенні напівнезалежних національних агентств із ЗЯВО [18; 6].

2002 р. Метод взаємного визнання агенцій із забезпечення якості *(A Method for Mutual Recognition of Quality Assurance Agencies)*.

У травні 2001 року у Рейк'явіку зібралися представники Ісландії, Данії, Фінляндії, Швеції, Норвегії для спільного обговорення питань інтернаціоналізації ВО та забезпечення якості, БП в цілому та акредитації зокрема. На той час вже не існувало сумнівів у тому, що освіта інтернаціоналізується, що студенти та викладачі мали отримувати ВО не тільки від національних ВНЗ, але й від установ у всьому світі.

Взаємне визнання не було вже невідомим поняттям у процесі забезпеченні якості освіти. Напевно, найвідомішою схемою взаємного визнання став так званий «Вашингтонський протокол», який є угодою між агентствами акредитації в галузі машинобудування. Деякі агенції об'єднали декілька функцій: повноваження щодо затвердження програм, подальші заходи щодо оцінки, встановлення стандартів та затвердження іноземних ступенів. Деякі агенції несли відповідальність тільки за оцінку. У всіх Скандинавських країнах та в більшості країн Європи агенції із ЗЯВО відповідали за весь сектор ВО [4; 5–6].

2003 р. Залучення студентів до процесу ЗЯВО Скандинавських країн *(Student involvement in Nordic Quality Assessments of Higher Education)*.

Скандинавські країни завжди мали давні традиції співпраці. Це також стосувалося галузі ВО та агенції з оцінки.

На щорічній зустрічі СкМЗЯВО у 2002 році було вирішено почати спільний проект щодо залучення студентів до оцінки якості ВО. Для ведення проекту було створено робочу групу з представників Данії, Фінляндії, Норвегії, Швеції та Ісландії. Це був четвертий проект, який проводила Скандинавська мережа. Метою попередніх проектів було порівняння методів на-

[1] У 2004 році термін «мережа» було змінено на «асоціація», але акронім залишився незмінним (ЄМЗЯ).

вчання. Проект стосувався залученню студентів до оцінки якості. Студенти мали відносно сильну позицію в управлінні ВНЗ в Скандинавських країнах, саме того вони мали значний вплив на управління агенціями з оцінки. Однак масштаби залучення та конкретні процедури відрізнялись в різних країнах. До того ж спроби залучити студентів не завжди були успішні. У звіті було описано проблеми, що виникли, і зусилля агенцій, спрямовані на успішну участь студентів в процесі оцінювання. До важливих висновків проекту можна було віднести високий ступінь залучення студентів до процесу самооцінки [21; 7–9].

2004 р. Систематична робота щодо якості у ВНЗ Скандинавських країн *(Systematic Quality Work in Nordic Higher Education Institutions).*

Тема проекту була зумовлена зростаючими вимогами щодо ЗЯВО на європейському, національному та інституційному рівнях.

Усі Скандинавські країни розуміли необхідність ЗЯВО та вживали заходи для побудови національних систем забезпечення якості. Взагалі у всіх Скандинавських країнах наголошувалось на інституційній відповідальності за якість освіти [22; 8–9].

2005 р. Європейські стандарти та рекомендації з точки зору скандинавської перспективи *(European Standards and Guidelines in a Nordic Perspective).*

Проект було спрямовано на обмін та порівняння практичного досвіду серед представників Скандинавських країн для взаємного заохочення щодо організації, процесу та процедури, які можуть бути покращені відповідно до нових Європейських стандартів та рекомендацій (ЄСР). Було висловлено сподівання, що скандинавські агенції зможуть допомогти один одному, а, можливо, і іншим європейським агенціям у вирішенні вже існуючих і майбутніх завдань, пов'язаних з темами, що охоплюються ЄСР для агенцій із забезпечення якості.

Як висновок, ЄСР стали важливим кроком у напрямку прозорості та взаємної довіри. Спільні точки зору спричинили високий ступінь уваги та усвідомлення важливості забезпечення якості як на інституційному, так і на національному рівнях [12].

2006 р. Аудит якості в країнах Скандинавії *(Quality Audit in the Nordic Countries).*

Аудит якості можна було визначити як процес перевірки наявності процедур у ВНЗ для забезпечення та підвищення якості та цілісності освіти. Роль аудиту в національних системах забезпечення якості Скандинавських країн змінювалася протягом багатьох років. Судження базувались на заздалегідь визначених критеріях, що стосувались забезпечення якості. Групи експертів складалися з науковців з досвідом роботи у ВНЗ, а іноді з спеціалістів з предмету. Слід зазначити про важливість присутності міжнародних експертів [19; 7–8].

2007 р. Результати навчання: загальні рамки – різні підходи до оцінки результатів навчання в країнах Скандинавії *(Learning outcomes: Common framework – different approaches to evaluating learning outcomes in the Nordic countries).*

Вимоги БП впливали на ВО в країнах Скандинавії. Всі п'ять країн: Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та Швеція прийняли рамки кваліфікацій в європейській галузі ВО, що включали три цикли з загальними дескрипторами для кожного.

Робота над національними рамками кваліфікацій та результатами навчання знаходилось на різних етапах у різних країнах Скандинавії.

Метою цього спільного проекту стало також розширення інформацій агенцій та розуміння концепції «результат навчання». Сподівання організаторів проекту полягала у заохоченні Скандинавських агенцій із забезпечення якості, ВНЗ та інших стейкхолдерів в процесі впровадження результатів навчання та розробці методів оцінки [15; 6].

2011 р. Проект СкМЗЯВО з забезпечення якості вищої освіти 2009/2010 – відвідування сайту в якості методу оцінки *(NOQA Project 2009/2010 – Site visits as an evaluation method)* характерною рисою якого стало пояснення відмінностей у національних підходах до зовнішнього ЗЯВО (аудит, акредитація, оцінка програми) [16; 7].

2012 р. Співпраця стейкхолдерів – щорічний проект Скандинавської мережі із ЗЯВО за 2011 рік *(Stakeholder cooperation – Annual NOQA project 2011).*

СкМЗЯВО вирішила зосередити увагу на співпраці між стейкхолдерами у своєму спільному проекті 2011 року, основна мета якого полягала у розумінні різних точок зору та практик щодо співпраці зокрема між роботодавцями.

Організатори до кінця проекту сподівались, що буде знайдено відповідь на такі питання: Яким є визначення «стейкхолдер» в контексті забезпечення якості? Хто є основними стейкхолдерами? Як і коли йде співпраця з стейкхолдерами? Яка перевага співпраці стейкхолдерів з іншими учасниками процесу забезпечення якості тощо, й буде зроблено висновки про конвергенцію, незбалансованість та приклади передової практики в різних країнах [20].

2013 р. Результати навчання в зовнішніх підходах щодо забезпечення якості 2012–2013 рр. *(Learning outcomes in external quality assurance approaches (2012–2013).*

Впродовж останніх років основну увагу було зосереджено на результатах навчання на європейському рівні, що значною мірою залежало від результатів навчання в Болонській освітній реформі.

У проекті було досліджено, як результати навчання застосовуються у підходах зовнішнього ЗЯВО, з особливим наголосом на зборі, оцінці та використанні даних. В цілому звіт показав, що результати навчання були реалізовані різними шляхами у Скандинавських країнах відповідно до політики та освітніх традицій країн.

Виходячи з результатів цього проекту, можна було зробити висновок, що результати навчання стали корисним інструментом для оцінки якості навчальних програм й дали змогу більш систематично оцінювати рівень і узгодженість програми та відповідність ринку праці [14; 3–4].

2014 р. Було проведено спільний семінар агентств із забезпечення якості Скандинавських та Балтійських країн 2014, *(Joint seminar of Nordic and Baltic QA agencies 2014)*, мета якого полягала в тому, щоб обмінятися досвідом у робочих процесах та навчатися один у одного у покращенні внутрішнього ЗЯВО.

Крім того, розглядалось питання заохочення всіх учасників продовжувати роботу з питань

забезпечення якості в межах країни. У організаторів було сподівання, що як зміст, так і форма проведення семінарів повинні заохочувати до співпраці і можуть бути корисними в робочій практиці [13; 4].

Наступною організацією, діяльність якої висвітлено в рамках дослідження є асоціація із ЗЯВО південно-східних азіатських держав (Association of Southeast Asian Nations Quality Assurance Network), була офіційно створена 8 липня 2008 року для спільної роботи та прийняття рішень з гармонізації політики ВО у регіоні.

Очікувалось, що Асоціація з'єднає країничлени та створить спільну основу у сфері ЗЯВО.

Асоціація культивує спільне використання та підвищення контролю якості передового досвіду національного потенціалу серед його членів [7].

Асоціація знаходиться під егідою міжвузівської ради Східної Африки, регіонального органу міжурядової для 5 країн Східної Африки (Кенія, Уганда, Танзанія, Руанда і Бурунді) організації [5].

Асоціація, *по-перше*, сприяє координації, гармонізації та зв'язку між університетами Східної Африки;

– *по-друге*, співпрацює з університетами за межами регіону;

– *по-третє*, забезпечує регіон форумами для обговорення широкого кола наукових та інших питань, що стосуються ВО в Східній Африці.

Цілі Асоціації: заохочувати співпрацю і зв'язки між діячами із забезпеченням якості в межах Східної Африки; сприяти формуванню культури ЗЯВО в Східній Африці; розширювати можливості підрозділів щодо забезпечення якості у ВНЗ в Східній Африці; співпрацювати з органами контролю якості на регіональному і міжнародному рівнях в області нарощування потенціалу; сприяти проведенню наукових досліджень в практику ЗЯВО з метою її підвищення в Африці; поширювати досвід з експертиз ЗЯВО в регіоні; планувати та проводити семінари, симпозіуми, семінари, майстер-класи із ЗЯВО з метою обміну ідеями та для поширення результатів наукових досліджень і передового досвіду; готувати, і підтримувати об'єднання експертів із забезпечення якості в регіоні [6].

Висновки і пропозиції. В останні роки проблемі регіоналізації саме у галузі системи ВО приділяється багато уваги в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних фахівців. Кожен регіон намагається винайти та застосувати суттєві механізми для ЗЯВО, тим самим зберегти регіон єдиним та посилити його значимість у межах країни, а, можливо, й включити до міжнародної співпраці. Для успішного впровадження процесу ЗЯВО на національному рівні слід вивчити та проаналізувати вже існуючі практики, діяльність провідних регіональних мереж та асоціацій, взяти до уваги проблеми та шляхи їх подолання. Будь-який досвід тільки полегшить впровадження та практичне використання процесу забезпечення якості у вітчизняній системі ВО.

Список літератури:

1. Добрянський І.А. Регіоналізація вищої школи: теоретико методологічні орієнтири [Електронний ресурс] / І.А Добрянський. – Режим доступу до матеріалу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/N155/N155p024-028.pdf.
2. Сбруєва А.А. Розвиток вищої освіти в умовах глобальної фінансово-економічної кризи: європейський та американський контексти / А.А. Сбруєва // Теорії та технології інноваційного розвитку вищої освіти: глобальний і регіональний контексти : монографія / за ред. А.А. Сбруєвої. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – С. 33.
3. Сбруєва А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань / А. Сбруєва. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 80 с.
4. A Method for Mutual Recognition / [T. Lindeberg, D. Kristoffersen, eds.] // ENQA Occasional Papers 4. – Helsinki, 2002. – 43 p.
5. East African Net work for Quality Assurance / Mission [Electronic resource]. – URL: https://www.iucea.org/EAQAN/.
6. East African Network for Quality Assurance / About Us [Electronic resource]. – URL: https://www.iucea.org/EAQAN/index.php/features.
7. East African Network for Quality Assurance / Home [Electronic resource]. – URL: http://www.aqan.org.
8. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL: http: //www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-organisation/general-assembly/.
9. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL: http: //www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-history/.
10. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL: http://www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-organisation/board/.
11. European Association for Quality Assurance in Higher Education [Electronic resource]. – URL: http://www.enqa.eu/index.php/about-enqa/enqa-organisation/secretariat/.
12. European Standards and Guidelines in a Nordic Perspective / [Tue Vinther-Jørgensen, Signe Plough Hansen, ed] // ENQA Occasional Papers 11. – Helsinki, 2006. – 7 p.
13. Joint seminar of Nordic and Baltic QA agencies // [A-K Malla, U. Thafvelin, Hannele Seppålǻ, eds] Nordic Quality Assurance Network in Higher Education. – Stockholm, 2014. – 37 p.
14. Learning outcomes in external quality assurance approaches (2012–2013) / [J.B. Hansen, G. Gallavara, M. Nordblad, eds] // NOQA. Summary. – 2008. – 49 p.
15. Learning outcomes: Common framework – different approaches to evaluating learning outcomes in the Nordic countries / [G. Gallavarra, E. Hreinsson, M. Kajaste, eds.] // ENQA Occasional Paper, 15. – Helsinki, 2008. – 66 p.
16. NOQA Project 2009/2010. – Site visits as an evaluation method [Electronic resource]. – URL: https://www.eva.dk/videregaaende-uddannelse/noqa-project-20092010-site-visits-as-an-evaluation-method.
17. Nordic Quality Assurance Network in Higher Education [Electronic resource]. – URL: http://www.nokut.no/en/noqa/About-NOQA/.
18. Quality Assurance in the Nordic Higher Education – accreditation-like practices / [K. Hǻmålǻinen, J. Haakstad, J. Kangasniemi, eds.] // ENQA Occasional Papers. – Helsinki, 2001. – 38 p.

19. Quality Audit in the Nordic Countries / [Staffan Wahlem, eds.] // Nordic Quality Assurance Network in Higher Education. – Stockholm, 2007. – 48 p.
20. Stakeholder cooperation – Annual NOQA project 2011 [Electronic resource]. URL: https://www.nokut.no/contentassets/a4895de04f3744f0ab9f31330ad12cd8/.
21. Student Involvement in Nordic Quality Assessments of Higher Education / [W. Froestad, P. Bakken, eds.] // Nordic Quality Assurance Network in Higher Education. – Helsinki, 2004. – 51 p.
22. Systematic Quality Work in Nordic Higher Education Institutions / [Pirjo-Liisa Omar, Anna-Maria Luhanen, eds.] // Nordic Quality Assurance Network in Higher Education. – Helsinki, 2005. – 163 p.

Белокопытов В.И.
Сумской национальный аграрный университет

КАЧЕСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ СЕТИ И АССОЦИАЦИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация
В статье освещены понятие «регионализация» в области обеспечения качества высшего образования. Выделен ведущий политический фактор регионализации. Проанализированы влиятельные региональные сети (Европейская Ассоциация по обеспечению качества высшего образования, Скандинавская сеть по обеспечению качества высшего образования, Сеть по обеспечению качества ассоциации юго-восточных азиатских государств). Детально охарактеризованы их структуры, истории создания, основные направления деятельности. Отображена актуальность проведения каждого проекта.
Ключевые слова: обеспечение качества высшего образования, глобализация, интернационализация, регионализация, Европейская ассоциация по обеспечению качества высшего образования, Скандинавская сеть по обеспечению качества высшего образования, Восточно-Африканская сеть по обеспечению качества высшего образования.

Bilokopytov V.I.
Sumy National Agrarian University

QUALITY OF HIGHER EDUCATION: REGIONAL ASSURANCE NETWORKS AND ASSOCIATIONS

Summary
The concept of "regionalization" in the field of quality assurance of higher education has been given in the article. The leading political factor of regionalization has been singled out. The activity of powerful regional networks (European Association for Quality Assurance in Higher Education, Nordic Quality Assurance Network in Higher Education, East African Network for Quality Assurance) have analyzed. Their structures, history of creation, main lines of activity have been characterized in detail. The relevance of each project has been displayed.
Keywords: quality assurance of higher education, globalization, internationalization, regionalization, European Association for Quality Assurance in Higher Education, Nordic Quality Assurance Network in Higher Education, East African Net work for Quality Assurance.

УДК 364.4:17

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Бобро А.А.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті автор актуалізує проблему професійної етики в соціальній роботі. Характеризує сутність етики соціальної роботи, структуру моральної свідомості соціального працівника, яку складають моральні знання, моральні переконання і моральна потреба; визначає етичні принципи гуманізму, доцільності дій, естетичної привабливості поведінки, врахування народних звичаїв і традицій, які відображають моральні вимоги до культури взаємовідносин соціального працівника з клієнтом; аналізує основні категорії етики соціальної роботи, такі як: етична свідомість, етичні відношення, етична дія та професійний обов'язок; визначає функції, які виконують моральні норми, регулюючи професійну поведінку соціального працівника – оціночну, регулятивну, організаційну, керівну, мотиваційну, координуючу, регламентуючу, комунікативну, відтворюючу, виховну, оптимізуючу, раціоналізуючи, стабілізуючу, превентивну, прогностичну, інформаційну, соціальну, соціалізуючу.

Ключові слова: етика, професійна етика, моральні норми, соціальний працівник.

Постановка проблеми. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи – цілісний і безперервний процес розвитку практичної, освітньої й дослідницької діяльності особистості у соціальній сфері, орієнтований на формування професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним вимогам та етичному стандарту професії [3].

Професійна етика соціального працівника визначає його рольову позицію і відношення з іншими людьми, включаючи клієнта і колег. Це набір зобов'язань, які відповідають цій рольовій позиції, і положень за виконання своєї соціальної ролі [1].

Специфіка соціальної роботи в сучасних умовах вимагає від фахівця високого рівня професіоналізму, що включає в себе професійну етику та застосування етичних принципів, що виступає запорукою успішності в даній галузі. Формування професійної етики у майбутніх соціальних працівників є важливою складовою їх професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у вивчення проблеми професійної етики соціального педагога та працівника зробили такі вчені як М. Бахтін, Г. Бєлякова, Г. Медведєва, О. Пономаренко, С. Савкіна, К. Олійник, С. Іщук, М. Фирсов, Е. Ярська-Смирнова та інших. Питання етики спілкування соціального педагога в процесі з взаємодії різними категоріями клієнтів присвячені дослідження А. Бойко, Н. Бондаренко, О. Брижоватої та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідники наголошують, що професійна етика, підґрунтя якої становить мовний етикет, відіграє велику роль у спілкуванні соціального педагога чи працівника з клієнтами. Під мовним етикетом розуміється сукупність мовних засобів, що регулюють поведінку спеціаліста в процесі спілкування. Але, разом з тим, на сьогодні проблемі професійної етики у соціальній роботі не приділено належної уваги. Процес формування професійної етики в соціальній роботі потребує детальнішого аналізу, хоча вже є роботи, що розкривають той чи інший аспект даної проблеми, але відкритим залишається питання змісту та структури досліджуваної категорії.

Метою статті є розкрити зміст та структуру професійної етики в соціальній роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етика соціальної роботи виступає складовою філософської науки про роль моральних починань у діяльності соціальних працівників і має велике значення для практики соціальної роботи. Як філософсько-соціальне знання, відіграє унікальну роль у формуванні професійно-етичного образу спеціаліста.

Етику соціальної роботи доцільно розглядати, як науку про моральні цінності вчинків та поведінки соціального працівника в галузі діяльності, а мораль, відповідно як вимоги, які пред'являються до його реальної поведінки у процесі виконання ним службових обов'язків і побудови взаємовідносин з клієнтами та їх оточенням [1].

Особистість, цінності та переконання соціального працівника визначають його професійний рівень та навички, успіх у роботі. Важливою складовою особистості соціального працівника є моральність, як внутрішня духовна якість людини.

Ж. Володченко [4] у структурі моральної свідомості соціального працівника виділяє три компоненти: моральні знання, моральні переконання і моральну потребу.

Моральні знання – це форми відображення об'єктивного світу в свідомості людини через поняття, судження, теорії тощо. Знання виступають керівництвом до дії за умови перетворення їх на переконання, що передбачає поєднання інформативної сторони із спрямованістю, є стимулом до дії. Моральні знання отримуються у процесі навчання через ознайомлення із сутністю моральності, її змістом, функціонуванням у суспільстві, системою її вимог і санкцій за відхилення від встановлених норм. Моральні знання дозволяють соціальному працівникові порівнювати власні моральні нормативи з професійними, соціально значущими та відповідно корегувати свою моральну позицію.

Моральні переконання – основна моральна установка, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверду впевненість у чомусь, засновану на певній ідеї та світогляді. Є вищим рівнем розвитку особистості, її свідомості, оскільки в основі переконань лежить глибока і багатостороння оцінка особистістю відомих їй моральних норм, перевірка їх соціальною практикою, життєвим і професійним досвідом.

Моральні переконання соціального працівника:

– вимагають уміння подивитися на свою працю з точки зору інтересів справи, з'ясувати співвідношення між корисним, що він робить для суспільства і клієнтів, та тим, що зобов'язаний зробити;

– визначають теоретичну і практичну підготовленість до професійної діяльності;

– є основою до свідомого ставлення до своєї поведінки та дій у практиці соціальної роботи;

– беруть участь у формуванні вольових якостей та стійких форм морального реагування на навколишню дійсність.

Моральні знання соціального працівника, які стали вже моральними переконаннями формують моральну потребу. Потреба – це стан людської особистості, соціальної групи чти суспільства в цілому, що виражає необхідність у чому-небудь і є рушійною силою їх активності.

Моральна потреба – найвищий ступінь моральної свідомості соціального працівника, характеризується наявністю моральної потреби у дотриманні вимог професійної етики. Коли дотримання вимог професійної етики стає внутрішньою потребою спеціаліста, вона, відповідно до етичних принципів, організовує всі вольові та емоційні якості, спрямовує зусилля на вирішення етично складних проблем саме з точки зору моральності. У цьому випадку дотримання вимог професійної етики стає стійкою якістю особистості, є значним фактором, що мобілізує її для організації своєї поведінки і діяльності, є справою обов'язку і совісті, честі та гідності.

Етика соціальної роботи, як і будь-яка інша наука, має свої основні категорії. До категорій етики соціальної роботи К. Олійник [3] відносить: етичну свідомість, етичні відношення, етичну дію та професійний обов'язок.

Свідомість – відношення до світу через систему знань. Завдяки свідомості людина в процесі діяльності не тільки дістає інформацію про сучасне, а й передбачає майбутнє, не лише відображає наявне, а й конструює належне. Вихідним пунктом людського ставлення до світу є перетворення його відповідно до людських потреб, що виливається у форму діяльності – створення ідеальної моделі бажаного майбутнього, визначення мети і засобів, розробка програми діяльності. Завдяки свідомості людина здатна відтворювати дійсність через мислення, піддаючи ідеальному випробуванню різноманітні моделі можливих ситуацій. Етична свідомість соціального працівника є відображенням соціального буття і діяльності, яке виникає у процесі професійних відношень. Ця свідомість є суб'єктивним відображенням моралі, оскільки об'єктивна соціальна необхідність і суспільні потреби відображаються у свідомості спеціаліста як ідеї про необхідну (відповідну) поведінку і діяльність. Особлива форма усвідомлення спеціалістом соціальної необхідності набуває специфічного морального підґрунтя: поведінка і діяльність розглядається не з точки зору їх необхідності, а з точки зору їх моральної цінності. Відношення – категорія, яка відображає один з об'єктивних моментів взаємозв'язку речей. Відношення відображає взаємозумовленість компонентів дійсності в процесі розвитку. Етичні відношення етики соціальної роботи існують у типах та формах. Етика соціального працівника ґрунтується на загальнолюдській моралі, загальнодержавному громадянському законодавстві та загальноприйнятих етичних нормах наукової роботи й спілкування.

Професійна етика в соціальній роботі вимагає від спеціаліста в даній галузі дотримання певних принципів, які відображають моральні вимоги до культури взаємовідносин. Л. Лихачов [2] виділяє такі принципи:

Принцип гуманізму. Він вимагає від соціального працівника поваги до людини, визнання гідності її особи, доброзичливого ставлення. Принцип втілюється в таких вимогах до поведінки соціального працівника, як ввічливість, тактовність, скромність, чуйність, уважність і точність.

Принцип доцільності дій. Сучасний етикет відрізняється в першу чергу своєю доцільністю. Основні його правила перебувають у тій чи іншій формі вимоги не створювати своїми діями додаткових проблем оточенню і самому собі. Тому вимагається не заучування правил, а творче їх використання відповідно до конкретних ситуацій.

Принцип естетичної привабливості поведінки (краси поведінки). Етикет нашого часу вимагає, щоб поведінка і зовнішній вигляд людини відповідали душевним якостям особистості, тому поведінка і зовнішній вигляд фахівця повинні бути естетичними, привабливими. Не можна з'являтися в установі і тим паче перед клієнтом у недбалому чи неохайному вигляді, оскільки це неестетично. Одяг може бути недорогий – це зрозуміло і буде нормально сприйнято клієнтом, але якщо він брудний, пом'ятий – це викличе негативне ставлення до соціального працівника. У розмові з клієнтом слід помірно користуватися такими засобами невербального спілкування, як міміка та пантоміміка – надмірність жестів може бути витлумачена як нещирість, награність; повна їх відсутність – як скутість чи байдужість; в той час як благородна стриманість жестів є ознакою врівноваженості і духовної сили. Мова повинна бути спокійною, плавною, зрозумілою, без вульгаризмів і неологізмів.

Принцип врахування народних звичаїв і традицій. Його важливо дотримуватися в роботі тому, що кожен народ має власну невербальну знакову систему, звичаї і традиції, багато з яких свято шануються. При всій їх схожості в основі – повага до старших, надання допомоги слабким і їх захист, вміння триматися з гідністю – прояв їх може бути різним. І соціальному працівнику, щоб випадково не потрапити в незручне становище, слід вивчати традиції і звичаї того народу, з представниками якого він працює.

К. Олійник [3] визначає, що моральні норми, які регулюють професійну поведінку у соціальній роботі виконують певні функції:

– оціночну: дають можливість оцінювати з точки зору відповідності моральним нормам і принципам поведінку, дії, цілі, завдання учасників процесу, їх прагнення, наміри, обрані засоби досягнення мети і кінцеві результати;

– регулятивну: регулюють поведінку і дії соціального працівника у різних формальних і неформальних ситуаціях, щоб вони гармонійно вписувались у діяльність всієї професійної групи й відповідали суті професії;

– організаційну: слугують покращенню організації соціальної роботи, вимагаючи від учасників процесу діяльності творчого виконання своїх обов'язків та професійного обов'язку;

– керівну: виступають як засіб соціального керівництва поведінкою і діями соціального працівника у ході процесу в інтересах справи;

– мотиваційну: спонукають до формування соціально і професійно схвальних мотивів діяльності;

– координуючу: забезпечують співробітництво всіх учасників процесу надання соціальної допомоги клієнту, яке будується на основі довір'я і взаємної допомоги;

– регламентуючу: спрямовують і обумовлюють вибір соціальними працівником чи соціальною службою цілей, методів та засобів надання допомоги клієнту;

– комунікативну: виступають як засіб комунікації між спеціалістами та їх клієнтами;

– відтворюючу: дозволяють відтворювати дії соціальних працівників і відношення соціальних працівників між собою та з клієнтами на основах моралі;

– виховну: виступають як засіб виховання та вдосконалення особистості соціального працівника, його клієнта та соціального оточення клієнта;

– оптимізуючу: сприяють підвищенню ефективності та якості соціальної роботи, підвищенню статусу професії в суспільстві, рівня його моральності;

– раціоналізуючу: полегшують соціальному працівнику вибір цілей, методів, засобів впливу, найефективнішого та сприйнятливого з точки зору професійної моралі рішення;

– стабілізуючу: сприяють стабілізації усіх типів відношень, у які вступає соціальний працівник, уникненню, вирішенню й згладжуванню протиріч, що виникають у процесі соціальної роботи між її суб'єктами та об'єктами;

– превентивну: застерігають, захищають соціального працівника від вчинків та дій, що завдають шкоди клієнту та суспільству;

– прогностичну: дозволяють прогнозувати дії та поведінку окремих соціальних працівників та їх колективів, їх етичний розвиток;

– інформаційну: прилучають соціальних працівників до системи цінностей професійної соціальної роботи та професійної моралі;

– соціальну: сприяють створенню умов, сприятливих для здійснення соціальної роботи в суспільстві;

– соціалізуючу: слугують справі прилучення соціального працівника до пануючої у суспільстві системи цінностей та моралі.

Висновки. Отже, етику соціальної роботи ми розглядаємо, як науку про моральні цінності вчинків та поведінки соціального працівника в галузі діяльності. А мораль професійної етики в соціальній роботі, відповідно як норми і правила, які пред'являються до його реальної поведінки у процесі виконання ним службових обов'язків і побудови взаємовідносин з клієнтами та їх оточенням. Структуру моральної свідомості соціального працівника складають три компоненти: моральні знання, моральні переконання і моральні потреби. Для успішної діяльності соціальних працівників необхідно дотримуватись принципів гуманізму, доцільності дій, врахування народних звичаїв і традицій, естетичної привабливості поведінки, які відображають моральні вимоги до культури взаємовідносин. Регуляція професійної поведінки у соціальній роботі відбувається через моральні норми, які виконують оціночну, регулятивну, організаційну, керівну, мотиваційну, координуючу, регламентуючу, комунікативну, відтворюючу, виховну, оптимізуючу, раціоналізуючи, стабілізуючу, превентивну, прогностичну, інформаційну, соціальну, соціалізуючу функції.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку технології підвищеня рівня професійної етики соціальних працівників.

Список літератури:

1. Іщук С.В. Етика соціальної роботи : курс лекцій / С.В. Іщук. – Тернопіль: ТДПУ, 2008. – 212 с.
2. Лихачев Л.С. Школа этикета: поучения на всякий случай / Л.С. Лихачев. – Екатеринбург: Сред.-Урал. кн. вид-во, 1995.
3. Олійник К.С. Професійна етика та спілкування в соціальній роботі / К.С. Олійник // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2014. – Випуск 33. – С. 126–128.
4. Професійно-етична культура соціального педагога: навч.-метод. посібник для студентів вищих навч. закладів спеціальності «Соціальна педагогіка» / укл. Ж.М. Володченко. – Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2012. – 133 с.

Бобро А.А.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

СОДЕРЖАНИЕ И СТРУКТУРА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ В СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Аннотация
В статье автор актуализирует проблему профессиональной этики в социальной работе. Характеризует сущность этики социальной работы, структуру морального сознания социального работника, которую составляют нравственные знания, моральные убеждения и нравственная потребность; определяет этические принципы гуманизма, целесообразности действий, эстетической привлекательности поведения, учета народных обычаев и традиций, которые отражают нравственные требования к культуре взаимоотношений социального работника с клиентом; анализирует основные категории этики социальной работы, такие как: нравственное сознание, этические отношения, этическое действие и профессиональный долг; определяет функции, которые выполняют нравственные нормы, регулируя профессиональное поведение социального работника – оценочную, регулятивную, организационную, руководящую, мотивационную, координирующую, регламентирующую, коммуникативную, воспроизводящую, воспитательную, оптимизирующую, рационализирующую, стабилизирующую, превентивную, прогностическую, информационную, социальную, социализирующую.
Ключевые слова: этика, профессиональная этика, нравственные нормы, социальный работник.

Bobro A.A.
Nizhyn Gogol State University

THE CONTENT AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL ETHICS IN SOCIAL WORK

Summary
The article deals with the problem of professional ethics in social work. The author characterizes the content of the social work's ethics and the structure of a social worker's moral consciousness, which consists of moral knowledge, moral convictions and moral need. The ethical principles of humanism, action feasibility, aesthetic appeal of behavior and the consideration of folk customs and traditions are defined. The last one reflects the moral requirements for the cultural interaction between the social worker and the client. The author also analyzes the main categories of social work's ethics such as: ethical consciousness, ethical attitude, ethical action and professional duty. A range of functions that fulfill moral norms regulating the professional behavior of a social worker is considered. Among them there are evaluative, regulatory, organizational, managerial, motivational, coordinating, regulating, communicative, reproductive, educational, optimizing, streamlining, stabilizing, preventive, predictive, informational, social, socializing and others.
Keywords: ethics, professional ethics, moral norms, social worker.

УДК 78.421

КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ, СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ВИКОНАВСТВА

Боровицька О.М.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

В статті акцентується увага на дослідженні діяльності концертмейстера. Наголошується, що поняття «концертмейстер» в сучасній музичній культурі має декілька значень, позначаючи професійну діяльність першої скрипки або лідера інструментальної групи у оркестрі та концертмейстера-піаніста. Підкреслюється тотожність задач, що постають перед концертмейстерами, що передбачає необхідність виконувати сольні партії, грати у ансамблі з іншими інструментами, виступати в ролі викладача. Завданням концертмейстера є забезпечення психологічного комфорту для усіх учасників музичної комунікації. За рахунок того, що концертмейстер має значний досвід роботи з різними виконавцями, він виступає своєрідним транслятором їх творчого надбання, що підкреслює його надзвичайно важливу роль у освітньому процесі.
Ключові слова: концертмейстер, викладач, диригент, оркестр, концертмейстер-піаніст, перша скрипка.

Постановка проблеми. Музика є одним з найважливіших видів мистецтва, основою якого є звукове ціле. Специфіка передачі мистецького твору від автора до слухача передбачає наявність ще однієї обов'язкової ланки – виконавця. Саме його майстерність впливає на те, як саме твір буде сприйнятий реципієнтом. Історичні етапи розвитку виконавства пов'язані не лише з грою солістів, але й з виокремленням професії концертмейстера. Одним з малодосліджених питань є аналіз особливостей діяльності концертмейстера в оркестрі та віднаходження відповідностей з роботою піаніста-концертмейстера, як у вітчизняній, так і в закордонній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка роботи концертмейстера в соціокультурному просторі сьогодення розкривається у роботі сучасної української дослідниці Т. Молчанової. Певні аспекти діяльності концертмейстера представлені в статті Є. Епштейна. Одним з важливих джерел інформації для даного дослідження є документація, пов'язана з роботою акомпаніатора-піаніста, що викладена на сайті одного з американських закладів музичної освіти – Crane School of Music. Чималий інтерес для розуміння сутності концертмейстерської діяльності та її ролі в контексті оркестрового виконавства представляє інтерв'ю Г. Ньюмана, проведене з першою скрипкою симфонічних оркестрів Канади та Австралії – Дейлом Барлтропом.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Історичні аспекти концертмейстерської діяльності знайшли певного наукового обґрунтування у вітчизняній музикознавчій думці. Актуальні питання, пов'язані з даним типом виконавства представлені в ряді робіт. Разом з тим сучасна практика концертмейстерства, наявна не у вітчизняній, а закордонній системі, і залишається такою, що не потрапляла в поле наукового інтересу українських дослідників, що й зумовлює звернення до неї.

Формулювання мети дослідження. Мета статті полягає у дослідженні дефініції поняття «концертмейстер», розкритті сутності діяльності концертмейстера та окресленні сучасних реалій цього типу виконавства в сучасній вітчизняній та закордонній практиці.

Виклад основного матеріалу. Можна зазначити, що в останні роки актуалізувалась потреба дослідження практики концертмейстерів. Це відмічає ряд вітчизняних дослідників, зокрема Т. Молчанова. «На сьогодні визріла нагальна потреба ґрунтовного концепційного дослідження цілісного феномену мистецтва піаніста-концертмейстера у контексті історико-культурних процесів і принципів практичного функціонування цього різновиду діяльності зі скеруванням на синтезуючий рівень теоретичних узагальнень. Потребує певного переформатування і дефініційний тезаурус фахового визначення піаніста-концертмейстера, що надасть можливості осмислити та окреслити об'єктивні та суб'єктивні характеристики цієї професії» [2, с. 216].

Наразі сучасне музичне мистецтво важко уявити без концертмейстерів. Даний тип професійної діяльності є покликанням для багатьох піаністів. Причому багато хто з них робить це не внаслідок певного збігу обставин, а завдяки свідомому вибору. Кажучи про походження терміну концертмейстер варто відмітити його багатозначність. У різних мовах це поняття трактується дещо по-іншому. Німецьке слово Konzert meister дослівно можна перекласти як концертний майстер, англійським відповідником буде leader, тобто лідер, керівник, а у французькій мові дана діяльність позначається violon solo, що означає сольна скрипка.

Відзначимо, що в більшості музичних словників та енциклопедій висуваються три рівні розуміння слова «концертмейстер»: 1) керівник інструментальної групи оркестру; 2) перший скрипаль у оркестрі; 3) піаніст, що акомпанує солістам під час занять та на концертних виступах [1]. На нашу думку подібний розподіл є не надто доречним. В сучасній музичній практиці склалась традиція, що піаніст-концертмейстер сприймається як виконавець, значення якого є більш другорядним. Проте, якщо звернутись до того трактування терміну, яке пов'язане з діяльністю оркестру, то концертмейстер виступає саме як той музикант, що володіє більшою майстерністю, виступає лідером групи інструментів, а в певному сенсі є й заступником диригента. Відзначимо, що на наше переконання, подібного подвійного трактування не повинно бути.

Якщо звернутись до особливостей діяльності концертмейстера-піаніста, то він виступає у освітньому та концертному процесі не допоміжною ланкою, а постаттю другою за важливістю, після викладача з фаху, чи диригента. При цьому, варто відмітити, що концертмейстер не лише може виконувати роль другого викладача, але, й на відміну від нього, приймає активну участь у відтворенні музичного цілого. Концертмейстер групи інструментів у оркестрі також виступає музикантом, що поєднує у собі викладацьку та виконавську діяльність, виступаючи тим, на кого може спиратися молодий та менш досвідчений виконавець. Крім цього, виконавська діяльність концертмейстера – першої скрипки включає ряд інших функцій. Відзначимо, що концертмейстера в США прийнято називати «First Chair» (тобто, дослівно – перший стілець). Саме розташування концертмейстера зліва від диригенту та найближче до аудиторії відображає історичні етапи формування сучасного оркестрового виконавства. До виділення постаті диригента, автор твору грав власну партію на скрипці чи на клавішному інструменті, при цьому міг керувати ансамблем чи оркестром, вказуючи на необхідність початку чи припинення гри, позначаючи динамічні аспекти, підкреслюючи шляхи досягнення необхідного емоційно-образного наповнення.

Після того, як починає розвиватися виконавство як діяльність, відокремлена від композиторської, ускладнюється музичний матеріал, потребуючи диригента, який би відповідав за створення відповідної інтерпретації твору. Проте залишається необхідність у виконавці, який би контролював процес виконання «зсередини» оркестру. Саме ця ніша відводиться концертмейстеру. Зазвичай, якщо в творі були наявні сольні епізоди, то їх грали концертмейстери груп. Від лідера залежить остаточне налаштування усіх інструментів оркестру перед початком гри. У разі суто оркестрового звучання необхідним є налаштування по звуку ля першої октави, який грає концертмейстер гобоїстів. Проте, якщо планується гра концерту для певного інструменту у супроводі оркестру, то інструменталісти – духовики (дерев'яні, мідні) та струнники мають налаштовуватись за солістом.

Якщо казати про обов'язки концертмейстера, то вони полягають у тому, щоб виступати проміжною ланкою між диригентом та оркестром. Досить часто диригент може викласти загальну концепцію свого бачення твору саме концертмейстеру, в той час як останній буде «доносити» її до оркестрантів. «Кожен диригент має свій стиль, і кожен концертмейстер має свій стиль. Кожен з них повинен знайти спосіб взаємодіяти, оскільки концертмейстер в принципі повинен передавати наміри диригента оркестру. Деякі диригенти працюють в основному за власним планом і не шукають відгуку від концертмейстера; інші співпрацюють і заохочують діалог. Оскільки концертмейстер виступає з такими різними диригентами, вони повинні використовувати свої інстинкти, щоб визначити тип і ступінь бажаної поведінки» [5]. Серед подібних аспектів є вірне стильове прочитання твору. Концертмейстер може проводити навіть окремі репетиції з групою інструментів, до якої він відноситься. Крім цього концертмейстер бере на себе відповідальність не лише за налаштування інструментів всієї групи, але й за єдність та ансамблевість виконання ними партії.

Відзначимо, що хоча у вітчизняній практиці у ряді оркестрів чи інших більш розширених виконавських колективах є диригент, який не буде надто часто змінюватись, для американського та європейського простору притаманна тенденція, коли оркестр може працювати з різними диригентами. Якщо протягом сезону змінюються диригенти, відповідно змінюються їх настанови оркестрові, проте концертмейстер виступає другим, а часом навіть першим за значенням лідером серед музикантів. Він надає відчуття психологічної стабільності, окрім цього саме його гра може стати більшим поштовхом задля початку видобування звуку оркестрантами, аніж жест диригента, адже він враховує час, який проходить від початку видобування звуку до його появи (фізичної чутності). За рахунок того, що концертмейстер у оркестрі чи концертмейстер-піаніст працюють з різними диригентами, вони дуже добре розуміються на специфіці диригентського жесту та на тому, наскільки важлива кожна деталь. «Після того, як ви граєте під керівництвом різних диригентів, ви, звичайно, дізнаєтеся нюанси та труднощі роботи, не кажучи вже про різноманітність провідних стилів. Мене завжди вражає те, як найбільш тонкі відмінності підходу диригентів можуть викликати такі великі відмінності в звучанні оркестру. Навіть такі речі, як позиція маестро на подіумі, мабуть, важливіша, ніж можна було б подумати» [5].

Зауважимо, що не всі музиканти готові до сольного виконавства. Так відомий виконавець – Дейл Барлтроп (Dale Barltrop), який тривалий час був першою скрипкою у Ванкуверському симфонічному оркестрі (Vancouver Symphony Orchestra) вказував у інтерв'ю, що ніколи не прагнув до сольної кар'єри, а хотів бути саме концертмейстером. «Я знав дуже рано, що хотів бути концертмейстером, а не солістом. Навіть коли мені було всього вісім років, я пам'ятаю, що я їздив на відкритий концерт зі своїми батьками та був повністю зачарований концертмейстером в оркестрі – набагато більше, ніж солістом чи диригентом. Я дивився на кожен його крок. З того моменту я знав, що хочу стати концертмейстером» [5]. Попри те, що цей австралійський музикант тривалий час працював у канадському оркестрі, в 2015 році він вирішив повернутись на батьківщину аби почати працювати у оновленому Австралійському струнному квартеті (Australian String Quartet) та симфонічному оркестрі Мельбурну (Melbourne Symphony Orchestra).

Варто відмітити, що в сучасній західній традиції подібне розрізнення на концертмейстера-піаніста як акомпаніатора та концертмейстера-лідера групи нівелюється, адже в більшості випадків можна казати про поліфункціональність діяльності виконавців, які не лише можуть виконувати сольні партії, але й грати у ансамблі з іншими інструментами, викладати фах.

Звернемо увагу на те, що під час роботи концертмейстерів з диригентами – студентами у класі з фаху, та оркестру з молодими диригентами, надзвичайно актуалізується питання

віднаходження психологічної налаштованості усіх сторін цього музичного діалогу. За рахунок того, що виконавці, порівняно з диригентом можуть мати більший досвід професійної діяльності та уявлення про підходи інших більш іменитих попередників, потрібний такт концертмейстера, який узгодить можливі недоречні вимоги та при цьому не викличе обурення диригента.

Якщо ж звернутися до діяльності сучасного концертмейстера-піаніста, він виконує не менш важливу роль, аніж перша скрипка у оркестрі, а навіть і більшу. Піаніст виступає насамперед особою, яка буде відповідати за звучання твору як під час репетиційного процесу, так і на концерті. Від його майстерності буде залежати оцінювання рівня соліста. Часом концертмейстер-піаніст, його внесок у створення загального цілого може дещо нівелюватися у вітчизняній практиці. Недостатню оціненість внеску концертмейстера-піаніста у спільну справу відмічає Є. Епштейн. «Концертмейстер бере участь у конкурсі від самого початку зародження ідей участі у змаганні співака чи інструменталіста – вони разом обирають репертуар, разом проходять муки та радощі творчого процесу. А оцінка праці різна: соліст може стати лауреатом, концертмейстер як виняток «потягне» лише на диплом і на одну десяту від премії. Хіба ж це не принизливо?» [3, с. 2].

Для західного музичного простору притаманне не лише більш шанобливе ставлення до подібної професійної діяльності, але й наявні зразки контрактів, які мають укладати студенти, якщо хочуть щоб концертмейстер працював з ним протягом конкретного семестру. Зразок подібного контракту, який підписують концертмейстер та студент, який навчається у The Crane School of Music, що входить до Університету штату Нью-Йорк (місто Потсдам), знаходиться у вільному доступі в мережі Інтернет. В даному документі, як і в інших контрактах, зазначаються обов'язки сторін. Насамперед, студент визначає задля яких подій мистецького характеру йому потрібен концертмейстер – сольний концерт, студійний виступ, виступ на конкурсі, заняття у класі. І виконавець, і концертмейстер мають професійно та поважно ставитись до співпраці, що буде проявлятися у обов'язковій та вчасній присутності на усіх зазначених подіях, завчасному інформуванню про надзвичайні ситуації. До вимог студента відносяться обов'язкова необхідність радитись перед плануванням концертів, адже піаніст не буде зобов'язаний пропускати власні необхідні події. В контракті прописується термін, коли студент має надати піаністу-концертмейстеру нотний текст до початку репетицій або уроків, адже миттєве читання з листа не входить до обов'язків концертмейстера [4]. В свою чергу, концертмейстер відповідає за якість та ретельне вивчення музики, підтримку стандартів виконання. Саме від успішності партнерства студента та акомпаніатора буде залежати прогрес у професійному відношенні та позитивне враження від виступу.

Висновки та подальші перспективи. Сучасна трактовка поняття «концертмейстер» передбачає розрізнення таких різновидів професійної діяльності як концертмейстер (перша скрипка або лідер інструментальної групи) у оркестрі та концертмейстер-піаніст. Попри певну доцільність даного поділу відзначимо тотожність тих задач, що постають перед виконавцями. Комплексність завдань, які висуваються перед концертмейстером, передбачають здатність виконувати ним сольні партії, грати у ансамблі з іншими інструментами, виступати в ролі викладача. Завданням концертмейстера, як у оркестрі, так і у класі з фаху є забезпечення психологічного комфорту для усіх учасників музичної комунікації. Значний досвід роботи з різними виконавцями та диригентами наділяє їх великим багажем розуміння кожного нюансу невербального спілкування, яке впроваджується в процесі гри. Саме концертмейстер виступає своєрідним транслятором досвіду багатьох виконавців, що свідчить про його надзвичайно важливу роль у освітньому процесі.

Список літератури:

1. Концертмейстер // Музыкальная энциклопедия : [в 6 т.] : [рос.] / гл. ред. Ю.В. Келдыш. – М.: Советская энциклопедия : Советский композитор, 1973–1982.
2. Молчанова Т.О. Мистецтво піаніста-концертмейстера у соціокультурному контексті сучасності / Т.О. Молчанова // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2013. – Випуск 19(1). – С. 212–217.
3. Эпштейн Е. В концерте принимает участие... / Е. Эпштейн // Муз. жизнь. – 1989. – № 15. – С. 2.
4. CRANE. The Crane School of Music (SUNY Potsdam). Accompanying Contract. [Electronic resource]. – Available at: https://www.potsdam.edu/sites/default/files/documents/academics/Crane/current/forms/Contract_F06.pdf.
5. Newman G. The anatomy of a concertmaster: an interview with the VSO's Dale Barltrop [Electronic resource]. – Available at: https://www.vanclassicalmusic.com/the-anatomy-of-a-concertmaster-an-interview-with-the-vsos-dale-barltrop/.

Боровицкая Е.Н.
Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ПРОБЛЕМА ДЕФИНИЦИИ ПОНЯТИЯ, СУЩНОСТЬ ФЕНОМЕНА, СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Аннотация
В статье акцентируется внимание на исследовании деятельности концертмейстера. Отмечается, что понятие «концертмейстер» в современной музыкальной культуре имеет несколько значений, обозначая профессиональную деятельность первой скрипки или лидера инструментальной группы в оркестре и концертмейстера-пианиста. Подчеркивается тождество задач, стоящих перед концертмейстерами, что предполагает необходимость исполнять сольные партии, играть в ансамбле с другими инструментами, выступать в роли преподавателя. Задачей концертмейстера является обеспечение психологического комфорта для всех участников музыкальной коммуникации. За счет того, что концертмейстер имеет значительный опыт работы с различными исполнителями, он выступает своеобразным транслятором их творческого наследия, что подчеркивает его чрезвычайно важную роль в образовательном процессе.
Ключевые слова: концертмейстер, преподаватель, дирижер, оркестр, концертмейстер-пианист, первая скрипка.

Borovitskaya O.M.
Separated Subdivision "Mykolaiv Branch of the
Kyiv National University of Culture and Arts"

CONCERTMASTER ACTIVITY: THE PROBLEM OF THE DEFINITION THE CONCEPT, THE ESSENCE OF THE PHENOMENON, MODERN REALITIES OF PERFORMANCE

Summary
The article focuses on the study of the concertmaster's activities. It is noted that the concept of "concertmaster" in modern musical culture has several meanings, denoting the professional activity of the first violinist or the leader of the instrumental group in the orchestra and the pianist-accompanist. The identity of tasks facing concertmaster is emphasized, which presupposes the need to perform solo parts, to play in ensemble with other instruments, to act as a teacher. The task of an accompanist is to provide psychological comfort for all participants of musical communication. Due to the fact that the concertmaster has considerable experience working with various performers, he acts as original translator of their creative heritage, which emphasizes his extremely important role in the educational process.
Keywords: concertmaster, teacher, conductor, orchestra, concertmaster-pianist, first violin.

УДК 784.3

КАМЕРНО-ВОКАЛЬНІ ФОРТЕПІАННІ ТВОРИ ДОРОМАНТИЧНОГО ПЕРІОДУ: ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ

Васильєва Г.Г., Юлдашева І.О., Зорін В.В.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

В статті аналізується історико-культурне підґрунтя формування камерно-вокальних фортепіанних творів. Вказано, що поєднання вокального та інструментального начал має надзвичайно довгу передісторію. Тривалий період вокалу надавалось пріоритетне значення, порівняно з інструментами, які його супроводжували. Становлення дуету голосу та фортепіано відбувається в XVIII столітті, коли не лише виникає даний клавішний інструмент, але й закладаються передумови для іншої його трактовки. Порівняно з попередниками фортепіано, які відігравали більш другорядну роль у музичному творі, відбувається паритетна взаємодія голосу та інструменту. Відтепер в партії фортепіано у творах представників віденського класицизму можливе створення потрібної образності, психологічного налаштування.
Ключові слова: камерно-вокальні твори, фортепіано, вокал, класицизм, дует.

Постановка проблеми. Однією з провідних груп жанрів, в яких можлива взаємодія вокального та інструментального начал є камерно-вокальні твори, де одним з учасників творчого діалогу є фортепіано. Розвиток камерно-вокальних творів продемонстрував життєвість та провідне значення жанру для музичної культури. В контексті історії музики можна виділити різні форми взаємодії голосу та фортепіано. Вирізнення специфіки виконавської діяльності в рамках цього напрямку музичного мистецтва є аспектом, дослідження якого є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в сучасній музикознавчій думці виникає ряд робіт, присвячених аналізу камерно-вокальної музики. В дисертаційному дослідженні А. Асатурян приділено увагу камерно-вокальним творам К. Дебюссі. Характерні риси вокальних жанрів доби Відродження окреслюються в праці Т. Кротько. Сучасний автор С. Тарасов аналізує камерно-вокальну музику представників віденського класицизму. Методологічне підґрунтя для дослідження історії музичної культури до XVIII століття надають праці Т. Ліванової.

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Сфера камерно-вокальної творчості неодноразово привертала увага науковців. Проте внаслідок того, що вона отримує розвиток починаючи з XIX століття, період її існування до цього часу часто залишається малодослідженим. Відповідно питання становлення камерно-вокальних фортепіанних творів є проблемою, яка відкриває значне поле для вивчення аспектів становлення цієї групи жанрів.

Формулювання мети дослідження. Ціллю статті є аналіз особливостей формування камерно-вокальних фортепіанних творів в контексті історії музичного мистецтва дороманичного періоду. Подібна мета передбачає висвітлення зв'язку між зміною світогляду, історико-культурними умовами та композиторською творчістю.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутись до виконавської діяльності вокаліста, то однією з основ репертуару є камерно-вокальні твори. Велика кількість творів, написаних для дуету фортепіано та голосу створюють можливість проявити себе як вокалістові, так і піаністу. Хоча поєднання голосу та різних інструментів має надзвичайно давнє коріння, саме з використанням клавішних, у якості другої партії, розпочинається принципово новий етап як у вокальній, так й інструментальній практиці. Процес становлення різних жанрів, які відносяться до камерно-вокальної групи творів, відбиває закономірності розвитку музичного мистецтва. Модифікація творів, які можуть бути віднесені до камерної музики, демонструють їх можливість позиціонуватися в якості особистісного вислову автора у наші часи. Натомість, на етапі свого становлення, камерні твори асоціювались зі сферою любительського музикування. «Камерна музика в своїх витоках пов'язана з областю побутового, а потім – любительського (аматорського) музикування. Притаманне їй виконавське начало (генетична інтенція) в процесі еволюції музичного мислення поступово «перемикається» в сферу композиторської творчості. Саме тут камерна музика стає зосередженням особистого, авторського, поглиблено-суб'єктивного, що доповнюється постійною присутністю ігрового начала, яке розуміється широко – від гри на інструменті або співу до «гри» як естетичної категорії» [1, с. 15].

Отже, якщо звернутись до питання єднання в одному творі вокального та інструментального начал, то воно буде наявним ще за часів стародавніх культур. Свідченнями цього будуть згадки у трактатах філософів, істориків та літераторів, малюнки на предметах побуту, артефакти образотворчого мистецтва. Як правило, інструментальний супровід відігравав другорядну по відношенню до голосу функцію, здійснюючи підтримку, налаштовуючи на потрібний лад, відтіняючи голос чи просто заповнюючи паузи, необхідні для перепочинку вокаліста. Причому головну роль відігравав вербальний текст, адже багато мислителів вбачали у музиці шлях практичного досягнення певної мети. Серед інструментів, які доповнювали вокальне виконавство виділялись струнно-щипкові – кіфари, ліри, арфи (згодом лютні та гітари). Зручність цих інструментів полягала у можливості поєднувати спів та гру на них одній людині, здатності легко переміщуватися з місця на місце, відносно невелика вага та компактність. Проте недарма інструмент виступав у якості другорядно-

го чинника у творі, адже в кожного з них було коло прийомів гри, певний діапазон, які не давали можливості відтворити будь-який задум. За доби середньовіччя наявною є сфера вокально-інструментального камерного світського музикування, а саме творча діяльність трубадурів, труверів та мінезингерів, в якій зберігаються ці самі традиції. Тобто відбувається застосування струнно-щипкових інструментів та робиться акцент на вербальному компоненті музичного твору.

З приходом доби Відродження та розвитком різних світських вокальних жанрів наявними є різні твори, як суто вокальні (багатоголосні), так і вокально-інструментальні. Серед багатоголосних жанрів можна виділити баркароли, вілланели, фроттоли, мадригали, канцони. В них превалює поліфонічний склад, який передбачає «рівноправ'я» усіх голосів. «Пісенні жанри, що виникли в епоху Відродження, не опинилися в забутті, вони отримали ще більший розвиток в XVI–XIX ст. Багато композиторів наступних поколінь не раз зверталися до цих пісенних форм. Так, наприклад, мадригал був популярний в салонній культурі Європи XVII–XVIII ст., канцона пережила другий період розквіту в 18–19 ст. У той час канцоною називалася невелика, проста по формі арія: така, наприклад, канцона «Voi che sapete» в моцартівському «Весіллі Фігаро». Не залишився без уваги і жанр баркароли» [2].

Даний період супроводжується поступовою кристалізацією гомофонно-гармонічного стилю, де змінюються функції різних шарів фактури. Відбувається звернення й до клавішних інструментів, а не лише до струнно-щипкових. Справа в тому, що перші інструменти, які можуть бути віднесені до клавішних сучасного типу, тобто тих, де звук видобувається завдяки використанню струн у механізмі, а не духового принципу, як це було у органі, виникають у XIII–XVI століттях. В цей час, ймовірно, немає репертуару, призначеного для гри на них, адже одні й ті самі твори грали і на органі, і на клавікордах, і на клавесинах. За свідченнями Т. Ліванової, чинником, який допомагав розрізнити, для якого інструменту призначався твір, був його характер. Якщо це були обробки пісень чи танців – їх треба було грати на клавікорді. «У збірниках органних п'єс з XV століття зустрічаються обробки світських пісень і танців; можливо, вони виконувалися і на клавесині як на інструменті суто світського, домашнього музикування. Але самостійного значення клавірна музика ще не набула, про особливі прийоми її виконання або композиції музиканти поки не замислювалися» [3, с. 513].

В цей час не лише здійснюється акцент на світському мистецтві, але й зароджуються великі жанри, як-от опера. Відзначимо, що поява опери відбувається з розростання камерно-вокальних творів, яке здійснювалось завдяки діяльності «Флорентійської камерати». «Такий масштабний синтетичний жанр, як опера, формувався з камерно-вокального джерела (Флорентійська камерата) і лише потім «обростав» оркестрово-хоровою та театрально-сценічною атрибутикою [1, с. 4]. Саме з приходом опери на велику концертну сцену, коли формується високий рівень виконавської майстерності вокаліста, виникає потреба у появі жанру, який би компенсував та врівноважував співака. З'являється потреба у професійному виконавці – інструменталісті, який буде супроводжувати спів вокаліста, допомагати виконувати вокальні вправи, а також буде підтримувати його виступи у камерному, тобто у невеликому просторі. Наявні інструменти – клавесин, де звук виникає, коли від удару по клавіші струна зачіпається пір'їнкою і клавікорд, де струну зачіпає металевий тангент, мали певні відмінності у звучанні. Клавесин мав більш гучне та різке звучання, яке пасувало до більшого простору – концертної зали та оперного театру. Натомість більш тривале та менш гучне звучання клавікорду пасувало до домашнього музикування. «Клавесин постійно вдосконалювався, причому робилися спроби всіляко урізноманітнити його звучання. В кінці XVI століття його діапазон сягав чотирьох з половиною – п'яти октав... Великий інструмент крилоподібної форми називався саме клавесином у Франції, клавічембало в Італії, флюгель в Німеччині. Невеликі прямокутні інструменти носили назву епінет у Франції, спінет в Італії, верджінел в Англії» [3, с. 513–514]. Камерно-вокальні твори, які б виконувались у цей час у супроводі клавішних інструментів, написані в цей час – не відомі. Проте різноманітні арії та аріозо могли розучуватися під супровід клавікорду. Окрім цього, в даний період інструменти, які використовувались в оркестрі чи невеликому ансамблі, могли легко замінюватися. Якщо партія клавесину виконувалась переважно ним, то інші інструменти могли використовуватись у разі їх наявності, а в протилежному випадку – грали на інших. На початку XVIII століття відбуваються революційні зміни у музичному світі, адже на арену виходить новий інструмент – фортепіано. В 1711 році особливості влаштування фортепіано, яке здійснив Б. Крістофорі, описувалось у італійському журналі «Giornale dei letterati d'Italia». Зміни у конструкції інструменту продовжуються у наступні роки, до яких долучаються різні майстри. З другої половини XVIII століття фортепіано розповсюджується у всіх країнах Європи, перебираючи на себе функцію лідера серед інших клавішних інструментів.

Лише з XVIII століття формується практика написання камерно-вокальних творів, які об'єднуються у збірки. Це твори Г. Телемана, Іоганна Готліба та Карл Генріха Граунів, Ф. Бенди, І.Ф. Агрікола, Ф.Е. Баха та Й.Е. Баха. Ці твори виникають як протиставлення музики пишного стилю оперних арій. В них можуть поєднуватися аріозність та простота народних наспівів, як це буде у «Збірці вибраних поем з виготовленими для них мелодіями» (1749) Йоганна Ернста Баха. «Речитативний склад вільно переходить в аріозний, партія клавіру надзвичайно розвинена (в дусі Шоберта), носить зображально-драматичний характер і за своїм часом просто віртуозна. Навіть в сучасній Хербінгу опері можна знайти таку свободу композиції і такий стиль викладу. Часом це не цілком обумовлено поетичним текстом: багато шуму з нічого. Однак подібні творчі експерименти не залишаються в кінцевому рахунку марними: вони готують грунт для німецької балади, яка з'явиться наприкінці століття» [4, с. 424]. Камерно-вокальні твори цього часу можуть поєднувати елементи народнопісенних інтонацій, які можуть йти на тлі ти-

пового для класичної фортепіанної сонати типу фактури, зворотів. Пісні віденських композиторів XVIII століття були розраховані на виконання в камерному середовищі – в невеликому салоні чи в домашньому колі. «В столиці Австрії з кінця 1770-х років охоче культивувався жанр камерної вокальної лірики. Віденські класики спиралися на всі існуючі в їх час завоювання в сфері пісенної творчості» [5, с. 88]. Попри те, що склалось певне враження, що інтерес до камерно-вокальних творів у композиторів виникає лише починаючи з доби романтизму, відзначимо існування зразків доби класицизму, які відносяться до різних типів вокальної лірики. В них намічаються певні магістральні лінії, що знайдуть продовження у романтичній музиці. Причому варто відмітити, що вони повною мірою відповідають ідеалам класицизму, адже в них наявна не лише лірична тематика, яка буде домінувати у романтизмі, а більш широко спрямована – гумористична, політична, дидактична, філософська проблематика. «Звернення віденських класиків до малих форм вокальної музики виявляється могутнім імпульсом до появи нових сюжетно-образних тем, аж до серйозних, філософських, що значно розширюють образно-емоційний склад пісень» [5, с. 89].

У провідних композиторів доби класицизму – Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. Бетховена представлені зразки камерно-вокальних творів. Твори Гайдна «Життя наше – сон», «Скиталець», «Фіалка» В. Моцарта закладають фундамент, на якому виникнуть твори Ф. Шуберта. В творах Л. Бетховена «Дух бардів», «Русалка» Й. Гадна наявні риси баладності. В цілому можна відмітити, що навіть закладається тенденція до циклічності у створенні не окремих творів, а збірок, об'єднаних однією ідеєю чи змістом – показовими є Вісім пісень ор. 52, Шість пісень на тексти Геллерта ор. 48, Три пісні на тексти Й. Гете, П'ять пісень на тексти Вайссе Л. Бетховена, а також у його циклі «До далекої коханої».

У багатьох творах представників віденського класицизму можна казати про появу принципово іншого ставлення до партії фортепіано. Адже в цей час йде мова саме про фортепіано, а не про клавесин чи клавікорд. Фортепіанна партія стає не додатком до вокальної партії, а повноцінним учасником дуету. В ній відбувається створення художнього образу, адже тут може бути наявна глибока психологічна виразність, закарбована семантика твору. Хоча на даному етапі ще не можна казати про надзвичайну віртуозність партії фортепіано, більше того, це і не потрібно. Адже виконавець не прагне перевершити вокаліста. Проте композитори намагаються з великою увагою підійти до створення рівноправного діалогу фортепіано та голосу, який сприятиме урівноваженню інструментального та вокального компонентів твору. «Висновки еволюції камерно-вокальної творчості віденців є багатоманітність, художня цінність найбільш різноманітних структурних концепцій, нескінченне розмаїття пророчих відкриттів. І в такій відкритості еволюції – запорука майбутньої життєвості жанру» [5, с. 90].

Висновки та подальші перспективи дослідження. Камерно-вокальні фортепіанні твори посідають важливе місце у діяльності співака. Процес формування дуету голосу та фортепіано мав досить тривалу передісторію. Етап остаточного становлення цього жанру припадає на XVIII століття, причому цьому сприяє ряд чинників – прихід фортепіано на зміну клавішним інструментам – його попередникам, світоглядні установки доби класицизму. Досить важливим фактором є формування діалогу інструменту та голосу, яку змінює пріоритет вокалу. В цей період здійснюється своєрідне підсумовування досягнень попередніх століть та закладаються умови для наступних напрямків, в якій камерні вокально-інструментальні фортепіанні твори набудуть принципово іншого якісного рівня.

Список літератури:

1. Асатурян А.С. Камерно-вокальный стиль К. Дебюсси в контексте музыкального символизма. Дис. соиск. науч. степени 17.00.03 / Асатурян А.С. – ХНУИ им. И.П. Котляревского. – Харьков, 2017. – С. 191.
2. Кротько Т.А. Вокальные жанры эпохи Возрождения в Италии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/MusicaAndLife/42767.doc.htm.
3. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 года: Учебник в 2 т. Т. 1. По XVIII век / Т. Ливанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1983. – Т. 1. – 696 с.
4. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 года: Учебник. В 2-х т. Т. 2. XVIII век / Т. Ливанова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Музыка, 1982. – 622 с.
5. Тарасов С.В. Камерно-вокальная музыка венских классиков: к проблеме генезиса и эволюции жанра / С.В. Тарасов // Успехи современного естествознания. – 2009. – № 10. – С. 88–90.
6.

Васильева Г.Г., Юлдашева И.А., Зорин В.В.
Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

КАМЕРНО-ВОКАЛЬНЫЕ ФОРТЕПИАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДОРОМАНТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА: ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ

Аннотация
В статье анализируются историко-культурные основания формирования камерно-вокальных фортепианных произведений. Указано, что сочетание вокального и инструментального начал имеют чрезвычайно длительную предысторию. Достаточно длительный период вокалу предоставлялось приоритетное значение по сравнению с инструментами, которые его сопровождали. Становление дуэта голоса и фортепиано происходит в XVIII веке, когда не только возникает данный клавишный инструмент, но и закладываются предпосылки для другой его трактовки. По сравнению с предшественниками фортепиано, игравших более второстепенную роль в музыкальном произведении, происходит паритетное взаимодействие голоса и инструмента. Отныне в партии фортепиано в произведениях представителей венского классицизма возможно создание нужной образности, психологического настроя.
Ключевые слова: камерно-вокальные произведения, фортепиано, вокал, классицизм, дуэт.

Vasilieva G.G., Yuldasheva I.O., Zorin V.V.
Separated Subdivision «Mykolaiv Branch of the
Kiev National University of Culture and Arts»

CHAMBER-VOCAL FORTEPIAN WORKS OF DOROMANTIC PERIOD: HISTORICAL EVOLUTION

Summary
The article analyzes the historical and cultural basis of the formation of chamber-vocal piano works. It is indicated that the combination of vocal and instrumental origins has an extremely long history. The rather long vocal period was given a priority, compared with the instruments that accompanied it. The formation of the duo of voice and piano occurs in the XVIII century, when not only this key instrument arises, but also the preconditions for another interpretation of it are laid. Compared to the pioneers' predecessors, who played a more secondary role in the musical work, there is a parity of interaction between the voice and the instrument. From now on, in the piano party in the works of the Viennese classicists, it is possible to create the necessary imagery, psychological adjustment.
Keywords: chamber-vocal works, piano, vocal, classicism, duet.

УДК 378.091.321.016:159.9-052

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ КУРСОВИХ РОБІТ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуті особливості організації виконання курсових робіт у студентів, що навчаються за спеціальністю «Психологія». Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовані відомі підходи залучення студентів до наукової діяльності. Розглянуті особливості підготовки майбутніх фахівців до виконання курсових робіт в умовах навчання у вищій школі. Висвітлені особливості організації виконання курсових робіт у студентів-психологів з навчального курсу «Загальна психологія». Зроблені висновки з проведеного дослідження і намічені перспективи подальшої роботи у даному напрямку.
Ключові слова: залучення студентів до наукової діяльності, організація виконання курсових робіт, підготовка майбутніх професійних психологів.

Постановка проблеми. Підготовка кваліфікованих фахівців у вищій школі вимагає надання вмінь і навичок у вирішенні нестандартних завдань, які зустрічаються в реальних умовах практичної діяльності за певною спеціальністю. Дієвим засобом вирішення таких завдань є залучення майбутніх фахівців до студентської наукової роботи, що повною мірою стосується і підготовки практичних психологів. Ще кілька років тому залучення студентів до наукової діяльності відбувалося на старших курсах, коли вони вже опанували основи ряду спеціальних дисциплін і прослухали спеціалізований курс «Основи наукової діяльності». Але тепер це відбувається значно раніше, практично з першого року навчання, коли студенти повинні виконати курсову роботу з навчального курсу «Загальна психологія» (як підсумок 2-х семестрів її вивчення), через що як організація цієї роботи викладачами, так і виконання таких робіт студентами наражається на значні труднощі. Необхідність розгляду ситуації, що склалася, зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути особливості організації виконання курсових робіт у студентів-психологів.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати відомі підходи залучення студентів до наукової діяльності;

– розглянути особливості підготовки майбутніх фахівців до виконання курсових робіт;

– висвітлити особливості організації виконання курсових робіт у студентів-психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ауковці, педагоги-психологи зокрема, доволі часто звертаються до дослідження питань, пов'язаних із підготовкою студентів до наукової діяльності, що зумовлено необхідністю залучення їх до виконання курсових, а згодом і дипломних кваліфікаційних робіт.

Передусім необхідно відзначити розробки, в яких висвітлені загальні питання організації наукової діяльності, наявні у публікаціях: А.Я. Баскакова [1], М.Т. Білухи [2], К.П. Власова [4], О.В. Крушельницької [7], П.І. Образцова [11], В.Л. Пілющенка [12], І.С. П'ятницької-Позднякової [13], А.С. Філіпенко [15] та ін.

Особливо цікавими, з огляду на необхідність вирішення поставлених у даному дослідженні завдань, є роботи, в яких висвітлюються особливості виконання курсових робіт з психології: В.Й. Бочелюка і В.В. Бочелюка [3], І. Галецької зі співавторами [5], В.Н. Дружиніна [6], Л.В. Кулікова [8], В.Ф. Моргуна [9], І.Н. Носе [10], Л.П. Сергієнко [14], А.В. Юревича [16] та ін.

У знайдених публікаціях розглянуто широке коло питань, які стосуються різних аспектів як залучення студентів до науково-дослідної діяльності, так і написання ними курсових і дипломних кваліфікаційних робіт. Висвітлено сутність, призначення наукової діяльності, її методологію і методи, а також структуру студентських наукових робіт, вимоги до їхнього оформлення, написання висновків тощо. Отримані відомості використані під час проведення власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що різні аспекти проблеми залучення студентів до наукової діяльності у процесі підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ в наявних джерелах висвітлені достатньо повно, інформації про організацію роботи з підготовки майбутніх фахових психологів до виконання курсових робітвиявлено не багато. Зокрема, залишаються нез'ясованими як деякі теоретичні питання, так і способи та особливості вирішення завдань навчально-виховного процесу при організації та здійсненні дослідницької діяльності у студентів-психологів; що спонукає до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження полягало у пошуку оптимального підходу до підготовки студентів-психологів до виконання ними першої курсової роботи, з курсу «Загальна психологія». Для його розробки було використано як інформацію, отриману в ході огляду наукових публікацій на дану тему, так і власний досвід роботи зі студентами. Результати дослідження, у конспективному викладі, наведено далі.

На початку 2-го семестру першокурсникам оголошено про написання ними курсової роботи, а також про порядок вибору теми, керівника, пошук необхідної літератури, організацію підготовки до виконання, терміни виконання етапів роботи і дату її захисту. Вибір теми здійснюється студентами із запропонованого списку, для кожної групи, причому тем у цьому переліку більше,

ніж студентів у групі (передбачено також, що студент може виконати роботу на запропоновану ним тему, але тільки з дозволу викладача). Аналогічно студенти обирають собі керівників, за власними уподобаннями, із запропонованого списку для кожної групи. На вибір теми, керівника, пошук літератури у бібліотеках студетам надається 2 тижні; паралельно з цим починається підготовка їх до виконання курсової роботи.

Розпочати підготовку першокурсників до виконання першої курсової роботи необхідно з роз'яснення ролі науки у сучасному суспільстві, психології зокрема. Їм потрібно розповісти про те, що на даному етапі розвитку людства наука є тою рушійною силою соціального прогресу, яка зумовлює ефективність практично у всіх сферах людської життєдіяльності. Без наукових досліджень не обходиться ні один з видів діяльності, у будь-якій галузі: від видобутку корисних копалин і виробництва продуктів харчування до забезпечення можливості для існування майбутніх поколінь. Це ж саме стосується професійної діяльності практичних психологів; дана ситуація зумовлює необхідність залучення майбутніх фахівців із психології до наукової роботи ще під час їхнього навчання у ВНЗ. Серед видів наукової діяльності, до яких першочергово залучаються студенти, є виконання ними кваліфікаційних робіт зі спеціальності: курсових, а згодом бакалаврських і магістерських дипломних, які обов'язково повинні містити елементи науковості.

Після цього необхідно надати визначення: *Курсова робота – вид самостійної навчально-наукової роботи з елементами дослідження, що виконується студентами вищих навчальних закладів протягом семестру для закріплення, поглиблення і узагальнення знань, одержаних під час вивчення певного навчального курсу, та застосування їх до вирішення різноманітних фахових завдань*.

Відповідно, студентам, що приступають до виконання наукової роботи, необхідно знати теорію та методологію наукової діяльності, оскільки у процесі оволодіння необхідними навичками виникає низка питань методологічного характеру. Передусім, молодим науковцям бракує досвіду у використанні методів наукового пізнання, застосування логіки, сучасних технологій, принципів і теоретичних підходів із арсеналу психологічної науки. Крім цього, часто незнання принципів дослідження спричиняє виникнення багатьох проблем і помилок на шляху до здійснення ефективного наукового вивчення проблеми й отримання достовірних даних.

Відтак, актуальним є детальний аналіз проблеми методологічного підґрунтя наукового дослідження, яким є курсова робота. Будь-яке наукове дослідження опирається на конкретні принципи, ідеї, шляхи та способи пізнання явищ дійсності, а наслідком є одержаний об'єктивний результат. Звісно, треба наголосити, що наукове знання не є тим самим, що й побутове знання, отримане на власному досвіді чи навіть досвіді попередніх поколінь. А тому студенти повинні знати їхні особливості, знаходити наявні відмінності, й оперувати під час підготовки курсової роботи лише достовірними, тобто науковими знаннями.

Вже при опануванні основами науки студенти стикаються з відмінностями наукового та побутового психологічного знання, тому курсова робота повинна навчити майбутніх психологів оволодіти методами наукового дослідження психологічної реальності. Студенти першого курсу лише розпочинають дослідження психічних явищ, проте вже повинні вчитися володіти методами наукового дослідження. Окрім оволодіння методами теоретичного пізнання дійсності, вони повинні також опанувати необхідними емпіричними методами дослідження. В результаті закінчена наукова робота студента повинна містити висновки та рекомендації щодо досліджуваної проблеми.

Після з'ясування попередніх питань, можна приступати до роз'яснення особливостей написання курсової роботи, розпочавши з висвітлення технології цього процесу. Для того, щоб майбутній фахівець виконав всі вимоги та максимально вдало зробив свою роботу він повинен бути ознайомлений із поняттям науки і основами наукового дослідження. Студенти вже раніше отримали необхідну інформацію про те, що таке наука, тому варто з'ясувати, наскільки добре вони освоїли цю інформацію, зокрема, які особливості наукового пізнання; за необхідності потрібно зробити певні уточнення чи надати пояснення. Відповідно, викладачу необхідно здійснити порівняльну характеристику побутових та наукових знань і вказати критерії їхнього розрізнення.

Необхідною умовою наукового дослідження є розвиток пізнавальної сфери дослідника, отже, наукове пізнання – це процес цілеспрямованого вивчення об'єктів та явищ дійсності, в основу якого покладена певна методологія. Тому далі необхідно нагадати як про методологію взагалі, так і про методологію наукового пізнання. Важливо відзначити, що процес наукового пізнання у психології, як і у будь-якій іншій науці є доволі складним. А тому дотримання певного методологічного підходу, тобто системи правил, принципів, норм і методів, у процесі організації наукової діяльності та побудови наукової теорії є необхідною умовою пошуку достовірного знання. Процес наукового пізнання передбачає виникнення ряду проблем, вирішення яких є необхідною умовою достовірності кінцевого результату.

Далі необхідно сказти про рівні знань, що задіюються у процесі написання курсової роботи: теоретичний та емпіричний, відповідно до цього і методи здобуття таких знань поділяються на теоретичні та емпіричні. Ці рівні знання відрізняються один від одного за чотирма параметрами: сторона вивчення об'єкта, мета пізнання, логічна форма відображення отриманого знання, масштаби його застосування на практиці. Відповідно, далі необхідно розповісти про специфіку теоретичного й емпіричного пізнання; об'єднання емпіричних і теоретичних знань у єдине ціле становлять зміст науки. Базуючись на тому, що кожне наукове дослідження повинно містити у собі два рівні наукового знання, під час написання курсової роботи прийнято розділяти дві основні її частини: теоретичну й емпіричну. Однак науковість роботи визначається також дотриманням певних принципів наукового дослідження, які є як загальнонауковими, так і конкретно психологічними. Тому далі необхідно внести ясність у питання про принципи наукового дослідження у психології.

З огляду на це слід нагадати, що основними складовими компонентами концептуальної складової методології науки є сукупність принципів наукового дослідження. Роз'яснюємо: принцип наукового дослідження – це провідна ідея, основне правило психологічного дослідження. До основних принципів психологічного дослідження належать: принцип детермінізму, системний принцип, принцип розвитку, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип особистісного підходу, принцип об'єктивності, рефлекторної та соціально-історичної обумовленості психіки, єдності теорії, експерименту та практики.

Далі виклад необхідно зосередити на інформації про методи наукового дослідження у курсовій роботі; потрібно розповісти про методи теоретичного й емпіричного пізнання дійсності. Методи теоретичного пізнання дійсності спрямовані на переструктурування наявної інформації за допомогою операцій мислення. У науковій літературі прийнято виділяти наступні методи теоретичного пізнання дійсності: абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний метод. Принагідно слід відзначити, що володіння методами теоретичного пізнання психічних явищ є важливою умовою вдалої курсової роботи.

Після цього виклад можна перенести на розповідь про методи емпіричного пізнання дійсності; які поділяють на кількісні та якісні; тож слід зосередитися на розкритті їхніх відмінностей та специфіки застосування під час проведення самостійного дослідження. До основних кількісних методів дослідження належать: структуроване спостереження, експеримент, опитування, тестування, структуроване інтерв'ю. Оскільки студенти вже обізнані з переліченими методами, можна влаштувати опитування присутніх про їхні особливості, після чого продовжити виклад. До якісних методів психологічного дослідження належать: фокус-групи, глибинне інтерв'ю, наративи, метод кейсів, проективні методи, контент-аналіз, етнографічні дослідження та ін.

Кожне дослідження, яке можна вважати науковим, здійснюється у ряд етапів, тому далі необхідно приступити до розгляду етапів написання курсової роботи. Етап дослідження – це його частина, що характеризується конкретними завданнями, виконання яких дає можливість переходити до наступної частини дослідження. Можна виділити такі етапи: підготовчий, етап теоретичного опрацювання літератури, підготовчий до емпіричної частини, збір даних, систематизація результатів дослідження, попереднє опрацювання отриманих результатів, аналіз та інтерпретація отриманих даних, формулювання висновків та практичних рекомендацій, оформлення роботи та її презентація. Виділення чітких етапів дає можливість узагальнення, систематизації та ефективної організації психологічного дослідження; послідовно слід пояснити й обговорити всі етапи.

Далі виклад переносимо на розгляд питань про вимоги до оформлення курсової та її структури; передусім необхідно пояснити вимоги до написання вступу. Вступ курсової роботи повинен відображати основну проблему дослідження, його актуальність, предмет та об'єкт вивчення, мету та завдання, а також науково-практичну значимість результатів дослідження. Із загальної сукупності психологічних проблем визначається та, яка безпосередньо викликає інтерес дослідника. Проблема дослідження – це форма та засіб наукового пізнання, що є єдністю двох змістовних елементів: 1) Знання про незнання і передбачення можливості наукового з'ясування; 2) Питання чи інтерес, яке висвітлює дослідник у своєму дослідженні. Проблема дослідження відображає його актуальність; актуальність дослідження – наголошення на тому, яку важливу проблему науки та практики розв'язує конкретна наукова праця. Для пояснення цих положень необхідно навести приклади взаємозв'язку теми, мети та завдань дослідження.

Після цього потрібно розповісти про вимоги до написання теоретичної частини курсової роботи. Почати слід з пояснення вимоги, згідно з якою у першому розділі студент здійснює аналіз літератури, висвітлюючи стан дослідження проблеми різними авторами. Якщо це доцільно, теоретичну частину можна розбити на 2 або максимум 3 структурні підрозділи. Зразки назв розділів і підрозділів наводяться, до різних тем, що їх називають студенти. Зауважимо також, що класифікація матеріалу і його групування у розділи та підрозділи повинна відображати логіку викладу матеріалу і є необхідною лише тоді, коли це полегшує розуміння інформації.

Варто відзначити, що важливим аспектом у написанні теоретичної частини роботи є врахування етики та культури посилання на авторів, чиї ідеї використовуються у теоретичній частині. Відповідно, кожна запозичена із монографії, статті, інтернет-видання чи іншого джерела ідея повинна закінчуватись посиланням встановленого зразка.

У розділі, присв'яченому теоретичному опрацюванню літератури, необхідно продемонструвати оволодіння методами теоретичного пізнання. Тобто у роботі доречно не лише переписувати теорії, але й порівнювати їх, не тільки наводити класифікації, але й аналізувати їх недоліки порівняно з іншими класифікаціями і т. д. У кінці теоретичного розділу курсової роботи повинні міститись висновки до нього, які найдоречніше назвати «Висновки до першого розділу».

Далі необхідно зосередитися на вимогах до написання емпіричної частини курсової роботи. Слід пояснити, що другий розділ містить власне опис та аналіз емпіричних результатів дослідження. Починаємо з формулювання його назви, поділу на підрозділи; кожен із підрозділів емпіричної частини дослідження повинен мати назву. Нагадуємо, що в кінці другого розділу формулюються висновки до нього та рекомендації досліджуваним особам. Висновки та рекомендації формулюються строго на основі проведених емпіричних досліджень, опираючись на теоретичні розробки щодо проблеми дослідження, описані у першому розділі.

Причому, необхідно відзначити, що на першому році навчання, тобто при вохонанні даної курсової роботи, проведення емпіричного дослідження не є обов'язковим. Студенти, за власним бажанням, можуть провести невелике розвідувальне дослідження, задіявши вибірку з кількох десятків піддослідних. Як методи збору необхідних даних вони переважно використовують: спо-

стереження, опитування, анкетування, бесіду або інтерв'ю. Але вдаються до проведення власного дослідження лише найпідготовленіші студенти; інші замість емпіричної частини роботи виконують практичну. Тобто, у наступному розділі, після теоретичного, вони поміщають інформацію про те, як висвітлені положення використовуються на практиці, у повсякденній роботі фахового психолога.

Особливо детально потрібно зупинитися на вимогах до написання висновків та рекомендацій; слід пояснити, що вони є обов'язковою частиною курсової роботи. У висновках стисло подаються основні отримані наукові та практичні результати у формі окремих пунктів. Ці пункти повинні містити формулювання розв'язаної наукової проблеми та її значення для науки та практики. Висновки є логічним завершенням курсової роботи, вони фактично є звітом про одержані досягнення, тобто кінцевим результатом проведеного дослідження. У висновках робиться підсумок всієї виконаної роботи, висвітлюються наявні здобутки, (які, власне, ставновлять її основну цінність), крім цього, вказуються перспективи подальшого вивчення того чи іншого питання тощо. При їх написанні потрібно врахувати певні вимоги, про які потрібно детально розповісти.

Після викладу підсумків потрібно навести інформацію про можливості практичного застосування одержаних результатів і вказати перспективи подальших досліджень даної проблеми. Тому далі формулюються практичні рекомендації щодо наукового та практичного використання здобутих результатів.

На завершення студентів потрібно ознайомити з вимогами до оформлення таблиць, малюнків і графіків, а також списку використаної літератури, показати зразки її оформлення для різних джерел; оформлення додатків; надати зразок оформлення титульної сторінки і змісту роботи; а також розповісти, як буде відбуватися її захист перед комісією, специфіку підготовки до виступу тощо.

Щодо результату апробації запропонованого підходу, необхідно відзначити наступне. Отримавши всі необхідні для виконання курсової роботи знання і пояснення, приклади, рекомендації, студенти приступають до її написання; труднощі, що при цьому виникають, вони вирішують з обраними ними керівниками із числа викладачів кафедри психології. Роз'яснення всіх аспектів виконання курсової роботи займає 8 год. аудиторних занять (що триває 2 тижні, відведених на вибір теми і пошук необхідної літератури у бібліотеках); проте після цього студенти вже знають, що і в якій послідовності їм потрібно робити, як долати можливі труднощі, та приступають до її виконання.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив констатувати, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і відповідно реалізувати підготовку студентів до виконання курсових робіт.
2. Застосування оптимального підходу до виконання курсових робіт передбачає надання необхідних знань про всі етапи її виконання, викладу їх у певній логічній послідовності, що дозволяє зробити ці знання доступнішими і зрозумілішими, а відповідно, полегшити процес виконання курсової роботи.
3. Можна передбачити, що впровадження запропонованого підходу дозволить подолати труднощі, які найчастіше зустрічаються у студентів-психологів при написанні курсових робіт, і матиме позитивний вплив на залучення їх як до наукової діяльності, так і на процес формування їхньої професійної компетентності загалом.

У майбутньому передбачено на основі розробленого і апробованого підходу укласти методичні рекомендації до написання курсових робіт студентами 1-го курсу, спеціальності «Психологія», з навчального предмету «Загальна психологія».

Список літератури:

1. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: учеб пособ. – 2-е изд. / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленко. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
2. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень: підруч. / Білуха М.Т. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.
3. Бочелюк В.Й. Методика та організація наукових досліджень із психології: навч. посіб. / Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. – К.: Центр учб. літ., 2008. – 360 с.
4. Власов К.П. Методы исследований и организация экспериментов / Власов К.П., Власов П.К., Киселева А.А. – Х.: Гуманитарный Центр, 2002. – 256 с.
5. Галецька І. Курсова робота. Методичні рекомендації до виконання та захисту для студентів психологічних відділень / І. Галецька, С. Грабовська, Н. Пилат. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 42 с.
6. Дружинин В.Н. Структура й логика психологического исследования / В.Н. Дружинин. – 2-е изд., испр. – М., 1994. – 164 с.
7. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 192 с.
8. Куликов Л.В. Психологическое исследование: метод. рекомендации по проведенню / Куликов Л.В. – СПб.: Речь, 2001. – 186 с.
9. Моргун В.Ф. Кваліфікаційні наукові роботи з психології: курсова, бакалаврська, магістерська. Методичний посібник для студентів / В.Ф. Моргун, Л.С. Москаленко ; За ред. В.Ф. Моргуна. – К.: Видавничий дім "Слово", 2013. – 168 с.
10. Носе И.Н. Введение в практику психологическкo зксперемента / Носе И.Н. – М.: ПЕР СЗ, 2006. – 304 с.
11. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования / Образцов П.И. – СПб.: Питер, 2004. – 268 с.
12. Пілюшенко В.Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навч. посіб. / Пілюшенко В.Л., Шкрабак І.В., Словенко Е.І. – К.: Лібра, 2004. – С. 310–329.
13. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи науковик досліджень у вищій школі: навч. посіб. / І.С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.

14. Сергієнко Л.П. Основи наукових досліджень у психології: кваліфікаційні та дипломні роботи: навч. посіб. / Сергієнко Л.П. – К.: Професіонал, 2009. – 240 с.
15. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій / А.С. Філіпенко. – К.: Академвидав, 2005. – 207 с.
16. Юревич А.В. Теория и методология психологи / Юревич А.В. – М.: «Институт психологи РАН», 2007. – 528 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОРГАНИЗАЦИЯ ВЫПОЛНЕНИЯ КУРСОВЫХ РАБОТ У СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности организации выполнения курсовых работ студентов, обучающихся по специальности «Психология». Проведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснены известные подходы привлечения студентов к научной деятельности. Рассмотрены особенности подготовки будущих специалистов к выполнению курсовых работ в условиях обучения в высшей школе. Освещены особенности организации выполнения курсовых работ студентов-психологов по учебному курсу «Общая психология». Сделаны выводы из проведенного исследования и намечены перспективы дальнейшей работы в данном направлении.
Ключевые слова: привлечение студентов к научной деятельности, организация выполнения курсовых работ, подготовка будущих профессиональных психологов.

Vyntyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

ORGANIZATION OF EXERCISE OF COURSE WORKS STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary
The article deals with the peculiarities of the organization of the implementation of course papers at students studying in the specialty "Psychology". An overview of scientific publications on the chosen topic; Well-known approaches to attracting students to scientific activity have been clarified. Peculiarities of attracting future specialists to the implementation of coursework in conditions of study at a higher school are considered. The peculiarities of the organization of the implementation of course papers at psychologists-students from the general psychology course are highlighted. The conclusions of the conducted research are drawn up and prospects of further work in this direction are outlined.
Keywords: attraction of students to scientific activity, organization of implementation of term papers, preparation of future professional psychologists.

УДК 811.111:378.147

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ (PHD)

Духаніна Н.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено розгляду особливостей іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії. Визначено основні проблеми, що виникають у процесі вивчення іноземної мови в аспірантурі. Висвітлено шляхи удосконалення іншомовної підготовки здобувачів третього рівня освіти. Представлено вибіркові технології навчання іноземної мови, наведено приклад імітаційної гри «Міжнародна науково-практична конференція».
Ключові слова: аспірантура, іншомовна підготовка, перспективні напрями, технології навчання, імітаційна гра.

Постановка проблеми. Основною формою підготовки здобувачів ступеня доктора філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти є аспірантура, яка відкривається при вищих навчальних закладах і науково-дослідних установах, де є висококваліфіковані науково-педагогічні та наукові кадри, сучасна науково-дослідна, експериментальна та матеріальна база. Протягом навчання аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема здобути глибинні знання із спеціальності (групи спеціальностей), за якою (якими) аспірант проводить дослідження, оволодіти загальнонауковими (філософськими) компетентностями, набути універсальні навички дослідника, здобути мовні компетентності, що є необхідними для представлення та обговорення результатів своєї наукової роботи іноземною мовою в усній та письмовій формі, а також для повного розуміння іншомовних наукових текстів з відповідної спеціальності [6]. Таким чином, підготовка здобувачів ступеня доктора філософії не може бути реалізована без належної уваги до питань мовної освіти і підготовки до міжкультурної комунікації.

Аналіз наукової літератури і вивчення досвіду іншомовної підготовки аспірантів свідчать про те, що існує потреба в подальшій розробці теоретичних і практичних аспектів іншомовної освіти аспірантів, що сприятимуть ефективному оволодінню іноземною мовою як засобом міжкультурного, професійного спілкування в різних сферах наукової діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Важливість іншомовної підготовки аспірантів пояснює зацікавленість цією проблематикою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Так, проблеми іншомовної освіти аспірантів знайшли відображення у працях сучасних науковців, які досліджували: історичні, теоретико-методологічні та практичні питання навчання іноземної мови в аспірантурі немовних вузів – Г. Буянова, А. Кіндеркнехт, О. Пеунова, Т. Попова, М. Федотова, О. Ярославова; особливості організації самостійної роботи аспірантів у процесі вивчення іноземної мови – А. Кіндеркнехт, Л. Пелех, Н. Шумакова; навчання академічному письму – С. Кожушко, І. Короткіна, Т. Попова, О. Тарнопольский, Л. Ягеніч; теорії мовної особистості та міжкультурної комунікації – В. Красних, Ю. Караулов, В. Телія; теоретико-методологічні основи застосування інтерактивних технологій – Л. Артемова, С. Гончаренко, А. Зязюн, Т. Назарова, О. Пометун.

Мета статті – проаналізувати особливості іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (мета, сучасний стан, організаційні особливості та перспективи розвитку).

Виклад основного матеріалу. Сьогодні іншомовна підготовка у вищих навчальних закладах здійснюється на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях, які характеризуються специфікою цілей, завдань, змісту, методів та умов навчання. Основною метою викладання іноземної мови в аспірантурі є досягнення рівня практичного володіння мовою, що дозволяє використовувати її у професійній діяльності, науковій роботі і забезпечує комунікативну самостійність науковця у сферах професійного й академічного спілкування в усній та письмовій формах. У процесі досягнення цієї мети реалізуються комунікативні, когнітивні і розвиваючі завдання, які сприяють розвитку вмінь:

1) вільно читати іншомовні наукові тексти з обраної спеціальності;

2) перекладати автентичні іншомовні тексти з теми пов'язаної зі сферою наукових інтересів аспіранта, вміло використовуючи знання термінології, граматичних структур, прийомів перекладацьких трансформацій;

3) оформлювати отриману з іноземних джерел інформацію у вигляді перекладу, огляду, анотації;

4) здійснювати комунікацію іноземною мовою у професійному та науковому середовищі (доповіді, презентації, бесіди за круглим столом, дискусії, участь у конференціях тощо);

5) письмового наукового спілкування за темою дисертаційного дослідження (анотації, тези доповідей, наукові статті, академічне есе);

6) ефективно володіти мовленнєвим етикетом наукового спілкування;

7) здійснювати логічні операції (аналіз, синтез, аргументування, узагальнення і висновки, коментування).

Не менш важливим у процесі іншомовної підготовки аспірантів є розвиток креативних умінь, що допомагають особистості проявляти творчу індивідуальність, активність, продукувати оригінальні ідеї, застосовувати творчий підхід у вирішенні завдань.

На думку Кузнєцова І.А., процес іншомовної підготовки аспірантів повинен бути спрямованим

на організацію активної навчально-пізнавальної діяльності аспірантів, тобто «на розвиток здібностей та вмінь самостійно здобувати знання» [1]. Таким чином, у контексті іншомовної підготовки аспірантів важливими є не лише кінцевий результат, а й сам процес здобуття знань, розвитку вмінь самостійно вирішувати пізнавальні, пошукові завдання, вирішення яких приводить до нових знань.

Серед основних проблем, що ускладнюють планування та організацію процесу навчання іноземної мови в аспірантурі виділяють: гетерогенність контингенту: неоднаковий вихідний рівень володіння мовою, різний досвід професійної діяльності, різний вік; невідповідність високих вимог до рівня володіння мовою майбутніх науковців і незначного обсягу виділених на практичні заняття академічних годин; низький рівень володіння рідною мовою в усній і письмовій формі, що перешкоджає грамотному спілкуванню іноземною мовою; відсутність позитивної і пізнавальної мотивації; низький рівень самостійної роботи аспірантів [2, с. 31–34; 3]. До труднощів, які виникають у процесі навчання аспірантів, відносять: 1) труднощі при роботі з науковим текстом, а саме: відсутність достатніх наукових знань про текст (його структури, стилістичних і граматичних особливостей), незнання жанрових особливостей писемних видів дискурсу (реферату, анотації, рецензії, статті); недостатнє володіння способами згортання інформації, перефразування; 2) утруднення у написанні статей, тез, представленні результатів досліджень; 3) недостатньо розвинуті навички аудіювання; 4) роботу над фонетико-орфографічними помилками [2; 3; 8].

Досліджуючи проблему, науковці виокремлюють наступні чинники, що сприятимуть удосконаленню іншомовної підготовки аспірантів:

1. Підвищення мотивації до вивчення іноземної мови (сформувати чітке розуміння аспірантами практичної значущості вивчення іноземної мови для написання і захисту дисертації, а також подальшої наукової діяльності. Для підтримки лінгвопізнавальної мотивації важливою є тісна тристороння співпраця «аспірант – викладач іноземної мови – науковий керівник»).

2. З метою подолання «знаннєвих лакун» ввести коригуючі курси / факультативи з іноземної мови, які призначені для аспірантів, що не володіють достатньою підготовкою для засвоєння обов'язкової дисципліни з іноземної мови.

3. Створення сприятливих умов для реалізації ефективної самостійної роботи аспірантів, яка є важливою складовою систематичної науково-дослідницької діяльності.

Вважаємо, що забезпечити високий рівень самостійної роботи аспірантів під час вивчення іноземної мови можна за умови вирішення ряду завдань: визначення необхідного комплексу умов для реалізації ефективної самостійної роботи; розробки викладачем стратегії власної діяльності та діяльності аспірантів, що буде спрямована на пізнавально-активну діяльність аспіранта, його мотивації до вивчення мови, самодисципліни та саморозвитку; індивідуалізації навчання в режимі самостійної роботи; розробки системи контролю та оцінювання результатів роботи, їх аналіз; графіку індивідуальних самостійних робіт; заохочення аспірантів до самоосвіти, підвищення кваліфікації, використовуючи зарубіжні дослідження та досвід; спонукання до практичної участі у міжнародних наукових контактах.

4. Вибір ефективних методів та технологій навчання; створення сприятливого психологічного клімату, що сприяє розкриттю особистісних якостей, підвищенню творчої активності, професійному розвитку та майстерності.

На нашу думку, важливою є технологія змішаного навчання, що ґрунтується на інтеграції електронного навчання в аудиторну навчальну діяльність, яка може варіюватися в діапазоні від 30%-70%, що призведе до нового формату навчального курсу, зміни типу комунікації та взаємодії викладача і аспірантів, організації самостійної когнітивної діяльності аспірантів. Основними перевагами змішаного навчання є: відкритість і гнучкість освітнього процесу, більша незалежність аспірантів від місця і часу навчальних занять, індивідуальний режим під час навчання іноземної мови (можливість індивідуально вибирати темп, ритм і обсяг навчального матеріалу), можливість отримувати швидкий зворотний зв'язок.

5. Підготовка та публікація аспірантом наукової статті у закордонному виданні, як результат ефективної навчальної діяльності аспірантів під час вивчення іноземної мови у вузі.

6. Проведення тренінгу, лекції за темою свого дослідження іноземною мовою студентам тієї ж спеціальності, доповідь на реальній конференції.

7. Співпраця або спілкування з колегами з інших країн в межах науково-професійної тематики в усній та письмовій формі (листування, вебінари, соціальні мережі) [2, с. 35–38; 4; 5; 8].

У процесі формування іншомовної науково-фахової комунікативної компетентності використовуються елементи різних педагогічних технологій: інформаційних, комп'ютерних, інтерактивних, особистісно-орієнтованого навчання, дистанційного навчання тощо. Попова Т.В. вважає, що ефективними у процесі іншомовної підготовки аспірантів будуть наступні технології навчання:

1. Інформаційно-розвиваючі, спрямовані на розвиток ерудиції та володіння іноземною мовою. До даних технології відносяться лекційно-семінарські заняття, самостійне опрацювання іншомовної літератури зі спеціальності, використання мультимедійних технологій для самоконтролю сформованості знань, умінь і досвіду практичної діяльності.

2. Діяльнісні, що полягають у розвитку фахівця, здатного вирішувати професійні завдання із використанням іноземної мови. В контексті даних технологій доцільними є вирішення ситуаційних завдань, проведення ділових ігор, моделювання професійної діяльності тощо.

3. Розвиваючі проблемно-пошукові спрямовані на розвиток розумової активності аспірантів, дозволяють підготувати фахівця, який здатний формулювати проблеми, відбирати адекватні способи і засоби для їх вирішення. Ці технології включають проблемні лекції, семінари, дискусії іноземною мовою.

4. Особистісно-орієнтовані технології пов'язані з формуванням активної особистості, здатної організувати свою професійно-освітню діяльність. В рамках аспірантського курсу іноземної мови можна запропонувати випереджальну самостій-

ну роботу, більш вільний вибір тем, роботу за індивідуальним планом, індивідуалізовані форми контролю сформованості іншомовної комунікативної компетентності [2, с. 51–53].

Одним із найбільш ефективних методів у сучасній методиці викладання іноземної мови є ігрові технології, в тому числі імітаційні ігри. Особливість імітаційних ігор полягає в тому, що в процесі навчання створюються умови максимально наближені до реальної професійної та наукової діяльності аспірантів. Наведемо приклад імітаційної гри «Міжнародна науково-практична конференція» (тему конференції обирають відповідно до спеціальності/ спеціалізації за якою навчаються аспіранти), яку доцільно проводити на завершальному етапі навчання іноземної мови в аспірантурі. Запропонована гра дає можливість продемонструвати аспірантам навички і вміння іншомовного спілкування: висловлюватися продуктивно з професійної та наукової тематики (вміти виступати як із заздалегідь підготовленими повідомленнями, так і говорити експромтом), ефективно представляти результати проведеної дослідницької діяльності (опис графіків, таблиць, діаграм, схем; вживання доцільної термінології), брати участь у дискусіях, ефективно володіти мовленнєвим етикетом наукового спілкування, також гра сприяє розвитку впевненості, швидкості мислення й реакції, креативності. Основними учасниками гри є три категорії учасників: координатор, група експертів, молоді науковці з різних країн. Координатор відкриває та закриває конференцію (привітання, повідомлення цілей та завдань конференції, підведення підсумків). Завданням координатора є створення атмосфери на конференції, представлення учасників, забезпечення наступності між виступами, термінування доповідей, координація процесів (конфронтація, обговорення, дебати). Завдання експертів полягає в оцінюванні виступів та презентацій доповідачів, використовуючи попередньо підготовлені критерії, активній участі в обговоренні, дебатах. Учасники конференції, які отримали ролі молодих науковців, виступають з доповідями за темою своїх наукових досліджень, відповідають на питання інших учасників, беруть участь в дискусії. Важливою умовою проведення гри є те, що вона повинна бути максимально наближена до реальної ситуації. Тому, гра повинна бути ретельно продумана, заздалегідь визначена тематика доповідей, розроблена програма конференції.

На підготовчому етапі гри необхідно створити групу рецензентів, завдання якої полягає в оцінюванні наукових статей, що написані іншими аспірантами, за наступними критеріями: зміст (надати об'єктивну оцінку змісту), структура (чи відповідає структура типу статті), оформлення статті згідно вимогам фахового видання (обсяг, анотації, ключові слова, список літератури, посилання, таблиці), мовно-стилістична відповідність (вживання термінів, граматичних структур, характерних для наукового стилю). Запропонований вид діяльності навчить аспірантів робити короткі та обґрунтовані науково-методичні зауваження щодо написання та оформлення наукової статті, що, у свою чергу, дасть їм можливість удосконалити власні уміння написання анотацій, тез доповідей, статей тощо.

На нашу думку, у процесі вивчення іноземної мови наукового спрямування особливу увагу варто звернути на метод «рівний-рівному». Так, наприклад, можна запропонувати аспіранту прочитати лекцію чи провести тренінг за темою свого дослідження іноземною мовою магістрантам тієї ж спеціальності на занятті з іноземної мови. Якщо аспірант був на стажуванні, підготувати презентацію з метою ознайомлення з досвідом проведення подібної підготовки у інших навчальних закладах або установах тощо.

Вивчення іноземної мови в аспірантурі сприятиме поглибленню знань з наукового дискурсу, науково-письмової та науково-ділової комунікації, удосконаленню вмінь здійснювати комунікацію іноземною мовою у професійному та науковому середовищі, ефективному перекладу іншомовної літератури науково-технічного характеру, ознайомленню з граматичними та лексичними особливостями стилю науково-технічної літератури, синтаксичними засобами в науково-технічних текстах.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Згідно з сучасними вимогами навчання на третьому (освітньо-науковому) рівні передбачає не лише підготовку і захист дисертації, оволодіння методологічними та філософськими основами певної наукової галузі, а й подальший розвиток іншомовної науково-фахової комунікативної компетентності, яка позитивно впливає на розвиток творчої особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення через дослідження на матеріалі зарубіжної літератури. Розглянувши наведений матеріал, можемо зробити висновок, що ефективність іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії залежить від високого рівня мотивації до вивчення іноземної мови, активної навчально-пізнавальної діяльності, ефективно організованої самостійної роботи, використання новітніх методів та технологій навчання. Подальших наукових досліджень потребує питання методик проведення даних видів робіт, урізноманітнення методичних засобів і прийомів, створення електронно допоміжної бази методичних розробок для навчання аспірантів тощо.

Список літератури:

1. Кузнецов И.А. Иноязычная подготовка аспирантов в системе непрерывного образования технического вуза / И.А. Кузнецов // Среднее профессиональное образование. – 2015. – № 4. – С. 48–50.
2. Обучение иностранному языку в аспирантуре неязыкового вуза: актуальные вопросы : [монография] / Г.В. Буянова, А.С. Киндеркнехт, Т.В. Попова, Е.В. Пеунова; науч. ред. А.С. Киндеркнехт; М-во с.-х. РФ, федеральное гос. бюджетное образов. учреждение высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокростъ», 2017. – 188 с.
3. Ордынцева Н.Г. Особенности обучения иностранному языку в аспирантуре РЭУ им. Г.В. Плеханова / Н.Г. Ордынцева, Е.А. Рунова. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://www.rea.ru/ru/publications/Pages/ordyntseva212.aspx.

4. Пелех Л.Р. Забезпечення якості самостійної роботи аспірантів з вивчення іноземної мови на основі впровадження засадничих психолого-педагогічних принципів [Текст] / Л.Р. Пелех // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Сєвєродонецьк, 2015. – Вип. 1(64). – С. 180–199.
5. Петрова О.Б. Аспект наукової підготовки при вивченні іноземної мови у немовному ВНЗ / О.Б. Петрова, Н.О. Попова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії: матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (30 червня – 1 липня 2015 р.) // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – С. 205–207.
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)».
7. Смирнова М.І. Дидактичні засади організації самостійної роботи з іноземної мови студентів вищих економічних навчальних закладів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Смирнова Майя Іванівна ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 238 с.
8. Ярославова Е.Н. Особенности организации обучения иностранному языку аспирантов неязыкового вуза / Е.Н. Ярославова, М.Г. Федотова. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://dspace.susu.ru/xmlui/bitstream/handle/0001.74/5695/76.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Духанина Н.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СТЕПЕНИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению особенностей иноязычной подготовки соискателей высшего образования степени доктора философии. Определены основные проблемы, возникающие в процессе изучения иностранного языка в аспирантуре. Предложены пути совершенствования иноязычной подготовки соискателей третьего уровня образования. Представлены выборочные технологии обучения иностранному языку, приведен пример имитационной игры «Международная научно-практическая конференция».
Ключевые слова: аспирантура, иноязычная подготовка, перспективные направления, технологии обучения, имитационная игра.

Dukhanina N.M.
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

PECULIARITIES OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF PhD STUDENTS

Summary
The article considers the peculiarities of foreign language training of PhD students. The main problems connected with foreign language training within a PhD program are analyzed. Special attention is paid to learning techniques and methods of foreign language training of students of the third level of education. The author grounds the rationality of the use of game technologies as an effective means of teachining the professional foreign language communication. An example of the simulation game "International Scientific and Practical Conference" is given.
Keywords: PhD students, foreign language training, optimization of foreign language training, learning techniques, simulation games.

УДК 348.4

МЕТОДИКА ПРОБЛЕМНИХ ЗАНЯТЬ: НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Журавська Н.С., Гудович А.В., Росінська А.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено теоретичні питання з технології проблемного навчання. Зазначено, що в основі проблемного навчання – ідея, відомого психолога С. Рубінштейна про спосіб розвитку свідомості людини через розв'язування пізнавальних проблем, що містять суперечності. Тому суть проблемного навчання – у постановці (педагогом) і розв'язанні (студентом) проблемного питання, завдання і ситуації. Для проблемного навчання характерно те, що матеріал не подано готовим, а задано як предмет пошуку. Актуальність проблеми визначається тим, що зміст навчання полягає саме в стимулюванні пошукової діяльності студента. Такий підхід зумовлений сучасною орієнтацією освіти на виховання творчої особистості, а також закономірностями розвитку особистості, людської психіки, зокрема мислення й інтелекту, які формуються саме в проблемних ситуаціях, коли студенти бачать проблему, формулюють і розв'язують її, зокрема з аграрних дисциплін.

Ключові слова: проблемне навчання, технологія, методика, проблемні заняття, рівні проблемності.

Постановка проблеми. Рівневий підхід до проблемної ситуації зможе забезпечити перехід від закритої суспільної системи до відкритої, від статичного розвитку освітньої системи до динамічного, від навчання, виховання та розвитку до самонавчання, самовиховання і саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчальну цінність проблемних ситуацій автори бачать по різному і використовують їх з метою активізації мовотворчої діяльності та розвитку студентів (І. Зимня, С. Юткіна, В. Шинкарук та ін.), підвищення мотивації навчання та іншомовного спілкування (С. Амеліна, І. Герасимов, Л. Машаріна та ін.), управління освітнім процесом (В. Ковальчук, С. Ніколаєнко, А. Ружинський та ін.). Загальні підходи до професійного становлення досліджували вітчизняні науковці (І. Буцик, Н. Журавська, Н. Лавриченко, Р. Сопівник, Ж. Таланова та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вчені уважно досліджували умови присвоєння проблемної ситуації, співвідносні з пізнавально-комунікативними потребами і можливостями студентів закладів вищої освіти (ЗВО), але не розглядали умови прийняття та неприйняття проблемної ситуації педагогом, що організує освітній процес. У цьому контексті може виникнути питання про рівні проблемності навчання для педагога ЗВО, який буде визначаться ступенем новизни самої проблеми, рівнем його активності і підготовленості до роботи з проблемними ситуаціями, схильністю або здатністю працювати в проблемному режимі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є: обґрунтувати теоретичні питання з технології проблемного навчання.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, головне в проблемному навчанні це, коли засвоєння студентами навчального матеріалу не просто сприймаючи його органами чуттів, а задовольняючи власну потребу в знаннях. Тому, на наше переконання перевагами проблемного навчання є: пошук невідомого, що дає студентам можливість міцніше засвоїти та узагальнити знання, ніж за звичайного навчання і зіткнення з труднощами під час виконання проблемного завдання, що пробуджує зацікавленість і бажання знайти відповідь.

Зазначимо, що проблемна задача – це навчально-пізнавальна задача, що зумовлює прагнення до самостійного пошуку способів її розв'язання. Сутність методу проблемного навчання полягає в тому, – за словами М. Махмутова, – «що у процесі вирішення учнями спеціально розробленої системи проблем і проблемних задач здійснюється оволодіння досвідом творчої діяльності, активної, творчої, свідомої особистості» [4]. У даний час проблемне навчання є не стільки педагогічною технологією, скільки методикою або навіть підходом до навчання, і залежно від рівня тієї чи іншої своєї складової може служити різним цілям і застосовуватися в різних педагогічних технологіях [1, с. 96–97].

Результати досліджень довели, що проблемне навчання забезпечує можливість творчої участі студентів у процесі засвоєння нових знань, формуванні пізнавальних інтересів і творчого мислення, високого ступеню засвоєння знань і мотивації. Основою для цього є моделювання творчого процесу за рахунок створення проблемної ситуації й управління пошуком рішення проблеми, зокрема з агрономічних дисциплін.

Зауважимо, що усвідомлення і розв’язок проблемних ситуацій відбувається за оптимальної самостійності студентів, але під загальним керівництвом педагога в ході спільної взаємодії [3, с. 13–34]. Основним поняттям проблемного навчання є «проблемна ситуація» [2, с. 49–53], що є інтелектуальною складністю людини, яка виникає у випадку, коли вона не знає, як пояснити певне явище, факт, не може досягти мети відомим їй способом, що спонукає людину шукати новий спосіб пояснення або спосіб дії. За М. Махмутовим: «проблемна ситуація обумовлює початок мислення в процесі постановки та вирішення проблем» [4].

На нашу думку, проблемна ситуація з аграрних дисциплін – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність студентів, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук призводить до вирішення протиріччя студентами (дослідницький та творчий рівень проблемності). З рівнями активності студента у вирішенні проблеми можна виділити й аналогічні рівні для педагога: на першому рівні педагог працює з проблемними ситуаціями, взятими з підручни-

ка, на другому рівні він частково створює сам проблемні ситуації під час підготовки до занять і на занятті, на третьому рівні він стає автором власного сценарію і режисером свого спектаклю (лекції, практичного та лабораторного, семінару), і далі творцем театру (наукового спрямування).

Для анкетування з визначення громадської думки щодо напрямів підвищення ефективності методики навчання аграрних дисциплін, нами застосувалась методика напіввідкритого тестування серед викладачів ЗВО, зокрема Лубенського лісотехнічного коледжу та Боярського коледжу екології і природних ресурсів. Вивчення сучасного стану проблемного підходу дозволило нам з'ясувати основні причини недостатньо широкого розповсюдження цього теоретично обгрунтованого підходу в практиці навчання аграрних дисциплін.

Це причина соціо-економічного та політичного характеру. Поширення проблемного методу навчання в нашій країні до 90-х років XX ст. було виправдано в тій мірі, в якій воно відповідало потребам і можливостям відносно закритого і стабільного суспільства. Можливо, саме тому проблемне навчання, так глибоко розроблене в теорії, не отримало належного застосування в практиці навчання агрономічним дисциплінам [5, с. 223–229].

Друга причина, яку називають респонденти, причина методологічного характеру. Елементи проблемного навчання впроваджувалися на рівні одного навчального предмета в систему інформаційного методу «безпосередньо», часто без урахування «несумісності» деяких принципів даних методів навчання.

Причина дидактичного характеру: на рівні різних дисциплін, курс, що заснований на проблемному методі, вступав у суперечність з іншими курсами, які були побудовані за правилами інформаційного навчання, оскільки не вирішено питання про місце і роль або навчальної цінності проблемних ситуацій у загальній системі навчання.

Респонденти зазначають причину психологічного характеру: складність створення проблемної ситуації в навчанні аграрних дисциплін полягає в тому, що «невідоме» в ній має співвідноситися з пізнавально-комунікативними потребами і можливостями студента, здатного її привласнити, а також педагога готового її прийняти.

Зазначається причина психолого-дидактичного характеру уміння викладача в роботі з проблемними ситуаціями є основоположними, оскільки саме викладач на першому етапі «включає» студента в проблемну ситуацію.

Причиною соціолінгвістичного характеру є: складність створення проблемної ситуації в навчанні аграрних дисциплін пов'язана з їх специфікою в контексті особистісно-діяльнісного підходу, а саме: студенти мають грати роль фахівців і вирішувати виробничі ситуації.

Важлива, на нашу думку, і виокремлена респондентами, причина методичного характеру. У більшості робіт рівні проблемності зв'язуються зі ступенем активності студента у вирішенні проблеми, причому, лише на першому етапі, коли педагог ставить проблему, а студент її вирішує. Однак не менш важливим є другий етап, коли педагог разом з учнем ставить проблему, і студент її вирішує, а також третій етап, на якому студент самостійно ставить проблему і вирішує її.

У дослідженнях ми використовували методику перетворення непроблемних ситуацій в розряд проблемних: у непроблемний ситуації вказані всі компоненти; для того, щоб цю ситуацію зробити проблемною, досить включити в її смисловий зміст проблему, перешкоду на шляху досягнення мети; ускладнити проблемну ситуацію можна шляхом «вилучення» з її смислового змісту додаткових компонентів. Отже, виключаючи компоненти та ускладнюючи тим самим проблемну ситуацію, можна збільшити кількість рішень.

Респондентами визначені типи проблемних ситуацій, що найчастіше виникають освітньому процесі: проблемна ситуація створюється тоді, коли виявляється невідповідність між наявними вже системами знань у студентів і новими вимогами; проблемні ситуації виникають при необхідності різноманітного вибору з систем наявних знань єдино необхідної системи, використання якої тільки й може забезпечити правильне рішення запропонованої проблемної задачі; проблемні ситуації виникають перед студентами тоді, коли вони стикаються з новими практичними умовами використання вже наявних знань, коли має місце пошук шляхів застосування знань на практиці; проблемна ситуація виникає між практично досягнутим результатом виконання завдання і відсутністю теоретичного обґрунтування; проблемні ситуації при вирішенні технологічних завдань виникають тоді, коли між схематичним зображенням і конструктивним оформленням відсутня пряма відповідність.

У нашому дослідженні зазначені правила створення проблемних ситуацій, а саме: перед студентом повинно бути поставлено таке практичне або теоретичне завдання, при виконанні якого він повинен відкрити підлягають засвоєнню нові знання чи дії; пропоноване студенту проблемне завдання повинне відповідати його інтелектуальним можливостям; проблемне завдання повинне передувати поясненню підлягає засвоєнню навчального матеріалу; в якості проблемних завдань можуть служити навчальні завдання, запитання, практичні завдання; одна і та ж проблемна ситуація може бути викликана різними типами завдань відповідно форми занять.

Висновки і пропозиції. Зауважимо, що рівні проблемності залежать не тільки від рівня складності самої проблеми, рівня активності студента в її вирішенні, але й від його інтелектуальних, творчих здібностей. Рівневий підхід дозволяє побачити проблемну ситуацію динамічною моделлю в безмежному просторі освітнього процесу. Шляхи удосконалення методики проблемних занять, зокрема з аграрних дисциплін, нами визначені такі: визначити мету проблемного підходу, його місце і роль в системі інформаційного навчання, в залежностей від можливостей навчального матеріалу, часу навчання, вікових потреб і можливостей групи студентів і кожного студента окремо (лекції, практичні та лабораторні роботи); виявити навчальну цінність проблемних (виробничих) ситуацій на основі дослідження таких функцій, як стимулююча, контролююча, виховуюча (лекції, практичні та лабораторні роботи, семінари та поза аудиторна самостійна робота); оптимальне поєднання непроблемних і проблемних виробничих ситуацій.

Список літератури:

1. Журавська Н.С. Педагогічні дослідження в науковому дискурсі України і Греції: історичний вимір і сучасний стан // Матеріали III міжнародної наук.-практ. конф. «Україна-Греція в діалозі культур: афонська спадщина, грецько-слов'янські зв'язки, мовні та наукові контакти» (12 вересня 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 96–97.
2. Журавська Н.С. Сучасна методика навчання спеціальних дисциплін в епоху глобалізації // Матеріали III міжнародної наук.-практ. конф. «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (24 березня 2015 р.). – Київ, 2015. – С. 49–53.
3. Ковальчук В. Становлення творчого потенціалу особистості гімназиста / В. Ковальчук, Л. Переймибіда, Ю. Харламова // Завуч. – 2017. – № 11. – С. 13–34.
4. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе / М. Махмутов. – Каунас: Швиеса, 1983. – 219 с.
5. Таланова Ж.В. Світові рейтинги університетів та основні ознаки вищої освіти високого класу: статистично-кореляційний і порівняльний аналіз / Ж.В. Таланова // Гуманітар. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: наук.-теор. зб. – Переясл.-Хмельн.: ФОП І.С. Майдаченко, 2010. – Вип. 19. – С. 223–229.

Журавская Н.С., Гудович А.В., Росинская А.М.
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

МЕТОДИКА ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ: НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы по технологии проблемного обучения. Отмечено, что в основе проблемного обучения – идея, известного психолога С. Рубинштейна о способе развития сознания человека через решения познавательных проблем, содержат противоречия. Поэтому суть проблемного обучения – в постановке (педагогом) и решении (студентом) проблемного вопроса, задачи и ситуации. Для проблемного обучения характерно то, что материал не представлены готовым, а задано как предмет поиска. Актуальность проблемы определяется тем, что содержание обучения состоит именно в стимулировании поисковой деятельности студента. Такой подход обусловлен современной ориентацией образования на воспитание личности, а также закономерностями развития личности, человеческой психики, в частности мышления и интеллекта, которые формируются именно в проблемных ситуациях, когда студенты видят проблему, формулируют и решают ее, в частности по аграрным дисциплинам.

Ключевые слова: проблемное обучение, технология, методика, проблемные занятия, уровни проблемности.

Zhuravska N.S., Hudovych A.V., Rosynska A.M.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE METHODOLOGY OF PROBLEM-SOLVING LESSONS: SCIENTIFIC RESEARCH

Summary
The theoretical issues on problem-based learning technology are studied. It is noted, that the basis of problem-based learning is the idea of a famous psychologist S. Rubinstein on the way of developing the person's consciousness through the cognitive problems solving, containing contradictions. Thus, the core of problem-based learning is in the statement (by teacher) and solving (by student) the problem-based purpose, task and situation. Problem-based learning is characterized by the fact that the material is not presented as a ready one, but is given as a subject of search. The importance of the problem is determined by the fact that the content of education is precisely in stimulating the student's search activity. Such approach is postulated by the modern orientation of education on the character education, as well as by the laws of the personality development, of the human psyche, in particular of thinking and intelligence, which are formed precisely in problem-based situations, when students see the problem, state and solve it, in particular, on agrarian disciplines.

Keywords: problem-based learning, technology, methods, problem-based lessons, levels of problematic.

УДК 348.4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Журавська Н.С., Корабльова А.А., Сірий О.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено методологічні основи конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти та теоретичні основи патріотичного виховання майбутніх педагогів. Україна повинна ставити собі за мету якнайповніше забезпечення своїх громадян якісними і конкурентоспроможними доступними освітніми послугами, а також розкрити можливості підвищення темпів економічного зростання за рахунок випуску висококваліфікованих фахівців з вищих навчальних закладів. Найбільшою проблемою вищої освіти України на сьогодні є невідповідність потреб країни та самої сфери. Це має стати основним рушієм та метою змін у реформуванні освіти України. Актуальність проблеми зумовлена тим, що національно-патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини. Національно-патріотичне виховання громадян виступає надзвичайно важливим чинником у спрямуванні держави та соціуму до усвідомленого формування активного громадянського суспільства, забезпечення загального сталого розвитку і національної безпеки держави.
Ключові слова: наукові дослідження, організаційно-правові засади управління, конкурентоспроможність освітніх послуг, національно-патріотичне виховання, вихованість.

Постановка проблеми. Освітня сфера найповніше опікується задоволенням не лише потреб, але й інтересів особистості, готує її до дорослого життя, адаптує до суспільства, виховує свідомого громадянина, надає вміння до аналізу та сприйняття різноманітних змін у суспільстві, їх наслідків та активізує власні позиції стосовно ряду питань і проблем суспільних процесів. Вагомий внесок у формування та розвиток національно-патріотичної свідомості, виховання в молоді громадянсько-патріотичних якостей мають зробити педагогічні коледжі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми маркетингу і менеджменту освіти постають предметом в економічній літературі та рушієм покращення ефективності діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) з надання освітніх послуг, зокрема в наукових працях таких дослідників, як В. Алферов, А. Балашов, С. Ніколаєнко, С. Філатов, Т. Юр'єва та ін. Вагомий внесок у дослідження проблематики освітнього маркетингу здійснили зарубіжні автори: Т. Блер (T. Blair), С. Грімблат (S. Grimblet), М. Доленсе (M. Dolens), Д. Hoppic (D. Norris) та ін. Окремі аспекти маркетингу освіти набули розгляду в роботах В. Андрущенка, В. Балихіна, В. Ковальчука, А. Субетто та ін. Організаційно-правові засади управління розглянуті в роботах В. Єрмоленка, В. Качур, В. Курила, В. Ладиченка, О. Піддубного, О. Ярої та ін. Різні аспекти професійної підготовки й підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів висвітлено в публікаціях Н. Бібік, Н. Журавської, В. Кручек, Р. Сопівника, В. Шинкарука та ін.

Вихованню дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення корифеї вітчизняної педагогіки Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Я. Ряппо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. До робіт, що торкаються психологічних аспектів етносвідомості належать праці І. Беха, С. Киричука, М. Лірен, Л. Омельченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вирішене питання організаційно-правового механізму управління конкурентоспроможністю освітніх послуг як відображення сукупності методів, важелів, чинників, взаємодія між якими з урахуванням потреб споживачів сприяє підвищенню ефективності надання освітніх послуг та впливу державного регулювання на розвиток сфери вищої освіти України. Державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є: обґрунтувати організаційно-правові засади управління конкурентоспроможністю освітніх послуг та національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Як відзначають Д. Богиня та О. Грішнова, послуга професійної освіти є товаром особливого роду та зберігає риси суспільного блага. Тому потреба у послугах освіти як суспільного блага виражається через механізм суспільного вибору у вигляді прийняття рішення щодо вступу до конкретного навчального закладу, на той чи інший факультет, взагалі обрання відповідного престижного і привабливого рівня освіти [1]. У західних країнах доволі широко поширена практика співпраці між вищими навчальними закладами та бізнесом. Вона може нести у собі як матеріальне забезпечення, проведення практики для студентів, так і працевлаштування випускників [2, с. 57–59]. На нашу думку, попит населення на послуги освіти може стримуватися правилами прийому до навчальних закладів, рівнем вимог до якості знань абітурієнтів, а також деформуватися ажіотажним попитом населення на окремі професії та спеціальності чи політикою держави стосовно підтримки осіб, які навчаються.

Для анкетування, з визначення громадської думки щодо конкурентоспроможності освітніх послуг у сфері вищої освіти, нами застосувалась

методика напіввідкритого тестування серед викладачів ЗВО, а саме: 1. Вища освіта в Україні є конкурентоспроможною як в Польщі та Угорщині: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

2. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо підняти заробітну платню працівникам до рівня, який буде достатнім для прожиття: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

3. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо зменшити кількість вищих навчальних закладів: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

4. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо проводити атестацію навчально-методичних матеріалів, розроблених навчальних програм та планів: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

5. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо перездача сесії буде тільки на платній основі: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

6. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо буде вибір студентами викладача, котрий надаватиме їм освітні послуги, тобто не лише вибір дисципліни, але й самого першоджерела отримання знань: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

7. Вища освіта в Україні буде більш конкурентоспроможною, якщо буде налагодження більш тісних постійних взаємозв'язків між закладами вищої освіти та компаніями, що матиме свою реалізацію у місці проведення практики, днів відкритих вакансій, працевлаштування випускників та матеріально-технічній допомозі: А) Так. Б) Ні. В) Ваш варіант.

В результаті відповіді респондентів та огляд літератури, нами здійснено аналіз управління освітніх послуг у сфері вищої освіти України через призму системного («абітурієнт – потреба в освітніх послугах – освітні послуги, які надає ЗВО – конкурентоспроможний випускник»), функціонального (на основні чотирьох функцій: планування досягнення певного рівня конкурентоспроможності, мотивація суб'єктів освітньої послуги для досягнення поставленої цілі, безпосередньо організація процесу підвищення конкурентоспроможності освітньої послуги та постійний контроль за ним), процесуального (складання переліку конкурентних переваг освітньої послуги, їх аналіз та вибір найвагоміших, робота з ними, тобто підкріплення та просування освітньої послуги на їх основі) та комплексного (базується на організаційно-правовому механізмі управління, що складається з організаційної та економічної та правової частин, які у свою чергу містять: інституційне забезпечення, економічне забезпечення, соціальне забезпечення, технічне забезпечення та нормативно-правове забезпечення) підходів.

У філософському словнику патріотичне виховання розглядається як виховання, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне прагнення захищати інтереси Батьківщини. Це визначення актуалізує рол патріотичного виховання, оскільки саме через активну діяльність людини на користь суспільства виявляються її справжні почуття [5]. Слово «патріотизм» (від «patris») – грецького походження, в перекладі означає «батьківщина, вітчизна». Уперше воно з'явилося в період Великої Французької революції (1789–1793 р.). Патріотами називали себе борці за народ, захисники Республіки [3, с. 48–52]. Важливим завданням виховання в педагогічних коледжах є також подолання у майбутніх педагогів недовіри й підозрілості у ставленні до інших народів і націй, сприяння толерантності міжнаціональних відносин в умовах багатонаціональної держави. Зазначимо, що першооснови патріотичного виховання були закладені в народній педагогіці. Українська народна педагогіка сягає корінням у сиву давнину – ще до часів заснування Київської держави [4, с. 210–223]. На нашу думку, національний патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

Для анкетування, з визначення напрямів підвищення ефективності національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів, нами застосувалась методика напіввідкритого тестування серед викладачів педагогічного коледжу, в саме: 1. Які основні завдання висуваються для ефективного досягнення мети національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів: А) Формування любові до рідного краю; Б) Формування духовно-моральних взаємин; В) Формування любові до культурного спадку свого народу; Г) Виховання любові, поваги до своїх національних особливостей; Д) Толерантне ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей.

2. У якому із напрямів ви б здійснювали патріотичне виховання майбутніх педагогів: А) Героїко-патріотичне виховання; Б) Морально-патріотичне виховання; В) Національно-патріотичне виховання; Г) Краєзнавчо-патріотична робота.

3. Які методи та засоби використовуються для системи патріотичного виховання в умовах полікультурного суспільства: А) Українська державна, національна символіка і фольклор; Б) Краєзнавча робота: організація мандрівок, екскурсій, уявних подорожей в історичне минуле; В) Система виховних позаурочних заходів, яка охоплює великий цикл народних, релігійних, родинних звичаїв і свят; Г) Використання сюжетно-рольових народних ігор, як засобу формуванню морально-патріотичних якостей особистості майбутнього педагога.

4. Які труднощі можуть виникати в процесі виховання патріотизму у педагогічному коледжі: А) Пасивна участь батьків у долучені до освітнього процесу; Б) Низький рівень емоційної рефлексії, пасивності студентів у процесі патріотичного виховання; В) Необхідність реформувати систему патріотичного виховання у зв'язку з новими полікультурними умовами суспільства; Г) система виховання патріотів у педагогічному коледжі є ефективною і не потребує змін тощо.

Висновки і пропозиції. Зауважимо, що якнайшвидшому завершенню процесу переходу системи вищої освіти України до Болонського процесу сприяє дотримання основних вимог щодо уніфікації даного процесу: ступеневість вищої освіти (співмірність рівнів і циклів навчання); зміст освіти за кожним кваліфікаційним напрямом і рівнем освіти, у структурі якого передбачено загальноєвропейський і національний компоненти; оптимальний спо-

сіб організації засвоєння змісту освіти (освітнього процесу) з метою забезпечення співмірності й взаємозарахування – кредитно-модульна та кредитно-трансферна системи ; наявність єдиних стандартів якості вищої освіти; єдині вимірники для оцінювання навчальних досягнень і якості кінцевого та проміжних результатів засвоєння змісту освіти.

Наголосимо, що у контексті підготовки майбутнього педагога заслуговує на увагу визначення спеціальних педагогічних умов, що забезпечують його підготовку до професійно-творчої діяльності у виховання молоді, а саме: зміст, обумовлений власною метою і завданнями; врахування місцевих і регіональних особливостей при визначенні змісту підготовки; врахування «місцевих потреб» у фахівцях; використання нетрадиційних форм і методів підготовки; врахування мотиваційної направленості; наявність спеціальної матеріально-технічної бази (музей, періодична художня виставка, експонати тощо).

Список літератури:

1. Богиня Д.П. Основи економіки праці / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. – К: Знання-Прес, 2000. – 252 с.
2. Журавська Н.С. Наукова сфера як стратегічний пріоритет розвитку партнерства Україна-Польща // Міжн. наук.-практ. конф. «Україна-Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат», Польща / Київ-Слупськ, 2017 р. – С. 57–59.
3. Журавська Н.С. Моделі навчальних планів підготовки викладачів у країнах Європейського Союзу: порівняльний аспект // Вісник Національного університету Оборони України. – 2013. – № 3(34). – С. 48–52.
4. Ковальчук В.І. Сутність та структура педагогічної майстерності вчителя // Вища освіта України. – Тематичний випуск Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Додаток 2 № 3, том ІІ (27) – Київ, 2011. – С. 210–223.
5. Філімонова Т.В. Підготовка майбутніх учителів до патріотичного виховання молодших школярів у теорії педагогіки // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/37_2.pdf.

Журавская Н.С., Корабльова А.А., Сирый А.А.
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ: НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
Исследованы методологические основы конкурентоспособности образовательных услуг в сфере высшего образования и теоретические основы патриотического воспитания будущих педагогов. Украина должна ставить себе целью полное обеспечение своих граждан качественными и конкурентоспособными доступными образовательными услугами, а также раскрыть возможности повышения темпов экономического роста за счет выпуска высококвалифицированных специалистов из высших учебных заведений. Наибольшей проблемой высшего образования Украины на сегодня является несоответствие потребностей страны и самой сферы. Это должно стать основным двигателем и целью изменений в реформировании образования Украины. Актуальность проблемы обусловлена тем, что национально-патриотическое воспитание относится к приоритетным направлениям системы воспитания и предусматривает формирование патриотических чувств, любви к своему народу, глубокого понимания гражданского долга, готовности отстаивать государственные интересы Родины. Национально-патриотическое воспитание граждан выступает важнейшим фактором в направлении государства и социума к осознанному формирование активного гражданского общества, обеспечения общего устойчивого развития и национальной безопасности государства.
Ключевые слова: научные исследования, организационно-правовые основы управления, конкурентоспособность образовательных услуг, национально-патриотическое воспитание, воспитанность.

Zhuravska N.S., Korableva A.A., Syry A.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORKS FOR THE CONTROL OF COMPETITIVENESS OF EDUCATIONAL SERVICES AND NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION: SCIENTIFIC RESEARCH

Summary
The methodological bases of the competitiveness of educational services in the sphere of higher education and the theoretical foundations of the patriotic education of future teachers are explored. Ukraine should set itself the goal of fully providing its citizens with quality and competitive access to educational services, as well as disclose opportunities to increase economic growth through the production of highly qualified specialists from higher education institutions. The greatest problem of higher education in Ukraine today is the disparity between the needs of the country and the sphere itself. This should become the main engine and the goal of changes in the reform of education in Ukraine. The urgency of the problem is due to the fact that national-patriotic upbringing belongs to the priority areas of the education system and provides for the formation of patriotic feelings, love for one's people, a deep understanding of civic duty, and readiness to defend the state interests of the Motherland. National-patriotic education of citizens is the most important factor in the direction of the state and society to the conscious formation of an active civil society, ensuring the overall sustainable development and national security of the state.
Keywords: scientific research, organizational and legal bases of management, competitiveness of educational services, national and patriotic upbringing, education.

УДК 376.37

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ КОРЕКЦІЇ ЛОГОПЕДА ТА ВИХОВАТЕЛЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ФФНМ В УМОВАХ ДНЗ

Клочкова Ю.В.
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

Стаття присвячена проблемі взаємодії вихователя і логопеда в умовах дитячого навчального закладу. Розкриваються основні вимоги та завдання щодо корекції мовлення дітей з ФФНМ. Висвітлюються основні аспекти взаємодії спеціалістів задля покращення мовлення дитини. З одного боку, це оптимальна «логопедізація» занять, що проводяться вихователем протягом дня, з іншого – насичення логопедичних занять загальнорозвиваючим матеріалом, їх «психологізація». У статті наводяться результати впровадженої методики щодо спільної корекції вихователя та логопеда та описуються умови, яких потрібно дотримуватись, аби отримати позитивний результат.
Ключові слова: виховання, дошкільний навчальний заклад (ДНЗ), мовленнєва корекція, логопедична корекція, фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення (ФФНМ).

Постановка проблеми. Мовленнєві розлади є одними з найбільш поширених труднощів розвитку в дитинстві. Такі труднощі називаються «первинними», якщо у них немає відомої етіології і «вторинними», якщо вони викликані іншим станом, таким як аутизм, порушення слуху, загальні проблеми розвитку, поведінкові або емоційні труднощі або неврологічні порушення. Через збільшення кількості дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) в Україні, на сьогодні існує проблема оптимізації корекційної роботи з ними. Оптимізація передбачає покращення окремих структур корекції та їх вдале поєднання. Тому тема взаємодії вихователя та логопеда у процесі усунення мовленнєвих вад є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання взаємозв'язку логопедичної та виховної роботи з корекції мовленнєвих порушень вивчали такі дослідники, як О. Бачіна, Л. Лизунова, Є. Соботович, В. Тарасун та інші. Вони вивчали форми та методи роботи вихователя та логопеда з корекції мовлення, особливості розвитку психічних процесів дітей з мовленнєвими вадами, відзначали важливість виділення спільної мети у роботі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головним завданням залишається формулювання спільних принципів роботи вихователя та логопеда, знаходження грані між суто вихователькими та суто логопедичними цілями, а також точок дотику.

Формування мети статті. Мета статті – висвітлити проблеми взаємодії вихователя та логопеда під час проведення корекції мовлення серед дітей з ФФНМ в умовах дитячого навчального закладу. Сформулювати основні принципи спільної роботи та умови її ефективності, а також визначити основні напрямки спільної роботи з успішного подолання фонетико-фонематичних розладів.

Висвітлення основного матеріалу. Досягнення ефективності в корекційно-розвиваючій роботі можливо за рахунок, взаємодії усіх учасників педагогічного процесу і, зокрема, вихователя та логопеда. Діяльність педагогів має багато спільного і спрямована на вирішення освітніх, виховних та корекційних завдань.

Однаковість підходів логопеда і вихователя до мовленнєвої роботи з дітьми дошкільного віку з ФФНМ наступність у вимогах до них, а також у змісті та методах корекційної, навчальної та виховної роботи, комплексність і різноманіття засобів розвитку мовлення та усунення її недоліків, використання провідного виду – ігрової діяльності – запорука успіху в логопедичній роботі.

Умовно цей процес взаємодії можна визначити таким чином: з одного боку, це оптимальна «логопедізація» занять, що проводяться вихователем і режимних моментів, з іншого – насичення логопедичних занять загальнорозвиваючим матеріалом, їх «психологізація». Цього можна досягти за умови готовності вихователя і логопеда до здійснення різних аспектів наступності в педагогічній роботі.

Основними ідеями, що визначають зміст взаємодії вихователя і логопеда, комплексність корекційно-розвиваючої роботи з дошкільнятами, роботи з подолання порушень усного та попередження писемного мовлення, нами були визначені наступні:

- Єдність корекційних, освітніх, виховних завдань. Принцип корекційної спрямованості загальноосвітніх занять і режимних моментів.
- Розвиваючий характер роботи та формування якостей особистості дитини. Принцип максимального виявлення і використання резервів психічного розвитку дошкільнят.
- Виховання у дітей інтересу до занять, пізнавальної активності і самостійності. Опора на особистий досвід дітей.
- Досягнення успіху на кожному занятті як найважливіший засіб стимуляції пізнавальної діяльності дітей.
- Активізація розумової діяльності дітей, розвиток уваги і пам'яті є необхідними умовами для успішного і різнобічного навчання дошкільнят.
- Принцип індивідуалізації та диференціації навчання на основі комплексної діагностики розвитку дошкільника.
- Принцип послідовності в навчанні і систематичності в закріпленні сформованих умінь і навичок.
- Різноманітність і варіативність дидактичного матеріалу і прийомів корекційної роботи вихователя і логопеда.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

• Застосування принципу діяльнісного підходу, активне використання різних видів, особливо провідного виду діяльності в загальноосвітніх та корекційних цілях [1, с. 37].

Єдиний шлях здійснення логопедізації – це тісна взаємодія логопеда і вихователя (при різних функціональних завданнях і методах корекційної роботи). Логопед визначав загальні і приватні задачі розвитку мовлення дітей, спільно з вихователем намічав обсяг і зміст всієї мовленнєвої роботи. Багато з корекційних завдань вирішувалися спільно. Вихователь планував свої фронтальні заняття з розвитку мовлення, пізнавального розвитку, письма спільно з логопедом відповідно до програми корекційного навчання дітей з ФФНМ і відповідним календарним планом логопедичної роботи

Отже, вихователь, передусім, закріплює навички правильно говорити, формуванням яких зайнятий, передусім, логопед. Вихователь же починає роботу з уточнення та сприяє розширенню словника дітей і продовжує її спільно з логопедом, тим самим, забезпечуючи необхідну базу для ефективної логопедичної роботи.

Взаємозв'язок між логопедом і вихователем здійснюється в процесі мовленнєвої роботи, при чіткому розмежуванні їх функцій. Вирішуючи спільні завдання, ні перший, ні другий не підміняє один одного, що ж стосується вибору і розробки прийомів і методів проведення занять, кожному з них надається свобода творчих пошуків [3, с. 64].

Основними завданнями корекційного навчання з усунення фонетико-фонематичних порушень мовлення у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ є: 1) формування та розвиток слухової уваги, слухової пам'яті та фонематичного сприйняття; 2) формування звуковимови; 3) формування навичок диференціації звуків; 4) формування складової структури слова і звуконаповнюваності складу; 5) формування звукоскладового аналізу і синтезу слова; 6) розвиток лексики, граматичного ладу і зв'язного мовлення; 7) навчання поскладовому читанню; 8) підготовка до навчання письму та навчання письму друкованими літерами; 9) пропедевтичне формування орфографічних знань і умінь; 10) розвиток пізнавальних процесів (мислення, образної, оперативної пам'яті, слухової і зорової уваги, а також здатності до концентрації, розподілу і переключення уваги); 11) вдосконалення просторово-тимчасових орієнтувань; 12) розвиток дрібної моторики рук; 13) розвиток тактильних відчуттів у вигляді дермалексії; 14) розвиток конструктивного мислення; 15) розвиток зображально-графічних здібностей; 16) розвиток сукцесивних здібностей.

Організація роботи з подолання ФФНМ. Подолання ФФНМ досягається цілеспрямованими зусиллями логопеда і вихователя з метою корекції звуковимови і розвитку фонематичного сприйняття. Система навчання і виховання дітей з ФФНМ включала корекцію мовленнєвого дефекту і підготовку до повноцінного оволодіння грамотою.

Корекційне навчання передбачало розвиток кола знань і уявлень про навколишній світ, розвиток словника, звукового аналізу та синтезу, мовленнєвих умінь і навичок, які повинні бути засвоєні дітьми на цьому віковому етапі.

Корекційна робота з дітьми з ФФНМ відбувається шляхом проведення індивідуальних, підгрупових і фронтальних занять. На індивідуальних заняттях ведеться робота з розвитку артикуляційної моторики, постановці звуків, розвитку фонематичного сприйняття, корекції порушених функцій з урахуванням можливостей кожної дитини. Артикуляційні вправи пов'язані з певною темою, наприклад «Птахи», «Звірі», і грою [2, с. 94].

На етапі автоматизації звуку в складах реалізується комплексний метод, так як одночасно ведеться робота над просодією і мімікою. Діти перевтілюються в інопланетян, героїв казок, тваринок тощо, і, таким чином, розвивають уяву, творчу фантазію, відпрацьовують інтонаційну виразність мовлення, зміцнюють лицьову мускулатуру.

На підгрупових заняттях діти з ФФНМ об'єднуються. З ними проводиться робота з автоматизації звуків, розширенню словника, розвитку зв'язного мовлення. У кожне заняття на розвиток лексико-граматичних форм мови включаються завдання з формування психофізичної сфери дітей. Це психогімнастика, релаксація, ігри на розвиток дрібної і загальної моторики, голосові і дихальні вправи, ігри на увагу. Усі завдання об'єднуються однієї лексичною темою або сюжетом казки, оповіданням, який часом по ходу дії (заняття) складають діти.

Результатом успішної корекційно-логопедичної роботи можна вважати наступне:

• дитина адекватно використовує вербальні та невербальні засоби спілкування: вміє правильно вимовляти усі звуки рідної мови відповідно до мовленнєвої норми; вміє здійснювати правильне мовленнєве дихання, ритм мови і інтонацію;

• дитина опанувала універсальними передумовами навчальної діяльності – вміннями працювати за правилом і за зразком, слухати дорослого і виконувати його інструкції: вміє диференціювати на слух голосні і приголосні, тверді і м'які приголосні звуки, дзвінкі і глухі приголосні звуки; вміє виділяти перший і останній звук в слові; місце заданого звуку в слові; придумує слова на заданий звук і правильно відтворює ланцюжки з 3–4 звуків, складів, слів; самостійно виконує звуковий аналіз і синтез слів різної складової структури;

• дитина володіє засобами спілкування і способами взаємодії, здатна змінювати стиль спілкування в залежності від ситуації з дорослими і однолітками: засвоює нові слова, що відносяться до різних частин мови, смислові та емоційні відтінки значень слів, переносне значення слів і словосполучень тощо;

• батьки і педагоги дітей з ФФНМ включені в корекційно-освітній процес, взаємодіють з вихователем і логопедом в результаті цього у дитини сформовані первинні уявлення про себе, сім'ю, суспільство, державу, світ і природу: відповідно до вікових можливостей уточнений і узагальнений словник, досить розвинене зв'язне мовлення за лексичними темами відповідно до програми ДНЗ.

Вимоги до занять. Усі заняття повинні бути орієнтовані на психічну захищеність дитини, її комфорт і потреби в емоційному спілкуванні з дорослими.

У програмі існують спільні вимоги на фронтальних і підгрупових заняттях в логопедичній групі:

1. Визначення мети і теми заняття.
2. Максимальна насиченість досліджуваним звуком, лексичним і граматичним матеріалом.
3. Поєднання навчальних та ігрових форм (інтегровані, комбіновані заняття).
4. Використання наочності у відповідності до віку дітей, етапу та змісту роботи.
5. Систематична робота над розвитком мислення, уваги, пам'яті.
6. Формування звуко-буквеного аналізу і синтезу.
7. Закріплення навичок письма і читання.
8. Розвиток зв'язного мовлення за наростаючою складністю.
9. Виправлення та недопущення використання дефектних звуків.

Під час організації фронтальних логопедичних занять із корекції вимови у дітей використовується комплексно-ігровий метод. Сюжетно-тематична організація занять використовується для активізації мовлення, розвитку пізнавальних процесів і відповідає дитячим психофізичним даним, так як в грі максимально реалізуються потенційні можливості дітей [5].

Логопед повинен проводити методичну роботу з вихователями:
1. Консультування вихователів з проблем мовленнєвого розвитку дітей.
2. Складання перспективного планування роботи в корекційній групі.
3. Розробка по автоматизації звуків.
4. Спільне проведення занять з навчання дітей грамоти.
5. Проведення відкритих занять для вихователів.
6. Підготовка та проведення спільних заходів (батьківські збори, святкові ранки, відкриті заняття).
7. Спільне консультування батьків.
8. Проведення педради у вигляді ділової гри «Щасливий випадок».

Результати роботи. Після проведеної запланованої системи корекційно-логопедичних заходів з усунення ФФНМ у дітей в умовах ДНЗ було проведено повторне обстеження.

Воно показало, що корекційно-логопедична робота з усунення ФФНМ у дітей вплинула на усі компоненти мовленнєвого розвитку дітей експериментальної групи, в тому числі на загальний стан звуковимови. На 18% збільшилось дітей з достатнім рівнем та на 26% зменшилось дітей з низьким рівнем сформованості звуковимови. Підвищився рівень фонематичного аналізу та синтезу, майже 30% дітей перейшли з низького рівня на середній та достатній рівні, 5% дітей показали високі результати.

У дітей експериментальної групи змінилася як звуковимова, так і розвиток фонематичних процесів. Діти вільно виділяли звуки у звуковому ланцюжку, складах, словах, грамотно проводили звуковий аналіз слів, якісно характеризували кожен звук. Називали слова із заданим звуком, вибирали картинку з потрібним звуком. Визначали позицію звуку в слові за завданням, диференціювали приголосні звуки (тверді – м'які, глухі – дзвінкі). Діти навчилися складати речення, визначати його характер і знак в кінці. Сформували навички самостійного складання речень.

Покращився рівень фонематичних уявлень та фонематичного сприймання. Так, на 25% зменшилась кількість дітей з низьким рівнем сформованості фонематичних уявлень та фонематичного сприймання. Відповідно, на 15% збільшилась кількість дітей з високим та достатнім рівнями сформованості фонематичних уявлень та сприймання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Цiленаправлена, послідовна та спільна робота логопеда і вихователя з усунення фонетико-фонематичних порушень мовлення у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ при дотриманні наступних умов: розвитку сприйняття і диференціації звуків, складів і слів, формуванні фонематичного аналізу і синтезу, вихованні артикуляційних навичок, розвитку інтонаційної виразності мовлення, формуванні правильного мовленнєвого дихання, розвитку дрібної моторики рук, дозволяє істотно знизити прояви мовленнєвого дефекту у дітей із ФФНМ.

Тісна співпраця логопеда з вихователем забезпечили послідовність корекційної роботи. Логопед і вихователь, здійснюючи корекційне навчання спільно, враховували закономірності процесу оволодіння звуковою стороною мовлення в нормі. Вихователь у логопедичній групі застосовував відповідні знання з мовленнєвих та психолого-педагогічних особливостей дітей, уміння підходити до них індивідуально. Відвідував фронтальні логопедичні заняття, з метою зафіксувати, хто з дітей відчуває труднощі під час виконання завдань логопеда і які саме.

Взаємодія логопеда і вихователя в роботі з розвитку фонематичного слуху і фонематичного сприйняття дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ включає в себе: формування фонематичного слуху, навичок звукового аналізу та синтезу; подолання порушень складової структури слова; збагачення словникового запасу; розвиток артикуляційної, дрібної і загальної моторики; формування граматичного ладу мови і зв'язного мовлення; навчання грамоті.

Дані дослідження можуть використовуватись у подальших розробках програм щодо корекції мовлення у дітей з ФФНМ, у розробках теоретичних курсів «Логопедія», «Спецметодика виховання», «Організація логопедичної роботи» тощо.

Список літератури:

1. Бачина О.В. Взаимодействие логопеда и семьи ребенка с недостатками речи. Москва: Сфера. – 2009. – 64 с.
2. Лизунова Л.Р. Организация единого образовательного пространства для детей с нарушениями речевого развития в условиях ДОУ: Программно-методическое пособие. Пермь: Издательство «ОТ и ДО», 2010. – 114 с.
3. Логопедія: підручник / Шеремет М.К. та ін. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 376 с.
4. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: навчально-методичний посібник Київ: ІОДО, 1995. – 204 с.
5. Law J., Dennis J., Charlton J. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and/or language disorders. Cochrane Database of Systematic Reviews. – 2017. Issue 1. P. 1–21. doi: 10.1002/14651858.CD012490.

Клочкова Ю.В.
Хортицкая национальная учебно-реабилитационная академия

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОЙ КОРРЕКЦИИ ЛОГОПЕДА И ВОСПИТАТЕЛЯ ДЛЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ФФНР В УСЛОВИЯХ ДУЗ

Аннотация
Статья посвящена проблеме взаимодействия воспитателя и логопеда в условиях детского учебного заведения. Раскрываются основные требования и задачи по коррекции речи детей с ФФНР. Освещаются основные аспекты взаимодействия специалистов для улучшения речи ребенка. С одной стороны, это оптимальная «логопедизация» занятий, проводимых воспитателем в течение дня, с другой – насыщение логопедических занятий общеразвивающим материалом, их «психологизация». В статье приводятся результаты внедренной методики по совместной коррекции воспитателя и логопеда и описываются условия, которые нужно соблюдать, чтобы получить положительный результат.
Ключевые слова: воспитание, дошкольное учебное заведение (ДУЗ), логопедическая коррекция, речевая коррекция, фонетико-фонематическое недоразвитие речи (ФФНМ).

Klochkova Yu.V.
Khortytska National Educational Rehabilitational Academy

FEATURES OF SPEECH THERAPY OF SPEECH THERAPIST AND UPBRINGER FOR CHILDREN OF AN EARNER PRIMARY AGE WITH PHONETIC AND PHONEMIC UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH IN CHILDREN PRESCHOOL INSTITUTION

Summary
The article is devoted to the problem of the interaction of the upbringer and speech therapist in a children's educational institution. The main tasks of their joint work are presented, among them: 1) the formation and development of auditory attention, auditory memory and phonemic perception; 2) sound formation; 3) formation of skills of differentiation of sounds; 4) the formation of a component of the structure of the word and the sound-completeness of the composition; 5) the formation of sound-analysis and the synthesis of the word; 6) development of vocabulary and grammatical structure of connected speech; 7) preparation for teaching writing and teaching writing in block letters; 8) formation spelling knowledge and skills; 9) development of cognitive processes (thinking, operational, auditory and visual attention and ability to concentrate, distribution and switching attention); 10) improvement of spatial-temporal orientations; 11) development of fine motor skills; 12) development of tactile sensations as dermaleksiyi; 13) development of constructive thinking; 14) development of figurative and graphic abilities; 15) the development of succession abilities. The basic requirements and tasks concerning children's speech correction with phonetic and phonemic underdevelopment of speech are revealed, one of which – the close interaction of speech therapist and upbringer (with various functional tasks and methods of correction work). The main aspects of the interaction of specialists for the improvement of speech therapy are highlighted. On the one hand, it is an optimal "logopaedication" of classes conducted by the upbringer during the day, on the other – the saturation of speech therapies with the developmental material, their "psychologization". The article presents the results of the implemented methodology for joint correction of the upbringer and speech therapist and describes the conditions to be followed in order to obtain a positive result.
Keywords: logopedic correction, phonetic and phonemic underdevelopment of speech, pre-school educational institution, speech therapy, upbringing.

УДК 377.014.553-057.87

ПОБУДОВА СИСТЕМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЗАКЛАДІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Ковальчук В.І., Дзюземова О.О.
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

У статті розкриваються теоретико-методологічні питання формування системи студентського самоврядування в установах системи професійної освіти. Виявлено умови за яких студентське самоврядування стане ефективним. Виокремлено принципи і функції діяльності громадського управління освітнього закладу. Виділено чотири групи самоврядування в закладах професійно-технічної освіти: студентське, педагогічне, батьківське, самоврядування закладом. На практичних прикладах розглянуто досвід створення системи самоврядування в Київському професійно-педагогічному коледжі імені Антона Макаренка.

Ключові слова: управління, студентське самоврядування, положення студентського самоврядування, заклади професійно-технічної освіти, культурно-творчий підхід, система виховних впливів, професійне становлення, особистісний розвиток, принципи студентського самоврядування.

Постановка проблеми. Процес децентралізації управління професійною освітою передбачає побудову нової системи управління на всіх рівнях. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Питання управління окремими державними професійно-технічними навчальними закладами, підпорядкованими МОН» (№ 42-р від 21 січня 2009 р.), здійснено конкретний крок до реалізації одного з основних завдань в реформуванні системи професійної освіти.

Цим документом з 1 січня 2010 року передано місцевим органам влади окремі повноваження міністерства з питань управління та призначення керівників значної частини навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки. Здійснення такого кардинального повороту до організації професійно-технічної освіти на рівні регіонів, дозволяє забезпечити більш ефективне і оперативне вирішення питань життєдіяльності професійно-технічних навчальних закладів, максимально враховуватиме потребу регіонів у кваліфікованих кадрах, а також сприятиме посиленню ролі місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у підготовці робітників [1].

Це рішення сприйняте неоднозначно керівниками закладів професійно-технічної освіти. Тому цей кардинальний крок, який можна назвати революційним (здійснюватиметься в умовах відсутності реформування місцевого самоврядування і централізованому бюджеті), повинен здійснюватися на підготовленому ґрунті, що й актуалізує необхідність визначення, перш за все, понятійного апарату для подальшого здійснення наукового пошуку [2]. Процес децентралізації стосується всіх ланок управління, в тому числі залучення громадськості, роботодавців, батьків, учнів тощо.

В сучасних умовах реформування освіти важливе значення має формування в молоді громадянських компетентностей для активної участі в житті суспільства. Сьогодні важливою складовою автономії вищих навчальних закладів є розвиток громадського самоврядування як академічної спільноти в цілому, так і здобувачів вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» передбачає обов'язкове функціонування у вищих навчальних закладах студентського самоврядування як інституту, що забезпечує участь здобувачів вищої освіти в управлінні навчальним закладом, представництво і захист їх прав та інтересів, сприяє соціальному становленню та громадянській активності, набуттю управлінського досвіду та розуміння відповідальності [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі теоретичні дослідження проблеми управління професійно-технічними навчальними закладами здійснили вітчизняні вчені: А. Бугерко, Л. Капченко, О. Куклін, В. Мельниченко, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко, В. Ковальчук, М. Пальчук, В. Радкевич, В. Скульська, В. Стельмашенко, Л. Сергеєва, В. Супрун, О. Щербак та ін. Історію розвитку студентського самоврядування, його філософські, педагогічні та організаційні сторони досліджували українські та зарубідні вчені: Т. Бондар, М. Гриньова, Л. Жалдак, О. Невмержицька, К. Потопа, В. Радул, М. Сметанський, Р. Сопівник, Г. Троцко, С. Черкасова, Л. Шеїна, Н. Бугаєнко, Л. Варламова, Л. Загайтова, І. Єжукова, Н. Шафігулліна, Л. Шигапова. Теоретичні основи самоврядування учнів закладені в працях С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського. Фундаментальні положення багатьох відомих педагогів і психологів України А. Барбаріга, І. Бачіло, І. Бех, Я. Болюбаш, Т. Буяльська, С. Вітніцька, Л. Даниленко, К. Левківській, В. Оржеховська, М. Приходько, М. Сметанський, В. Шинкарук та ін. переконують в тому, що без максимального використання ресурсів студентського самоврядування не можна вибудувати європейську якість освіти, що базуватиметься на демократичних засадах й здатної готувати конкурентоспроможних фахівців з почуттям відповідальності, сформованими вміння вирішувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми. Сучасні проблеми управління закладами професійно-технічної освіти висвітлені в авторських працях [3; 4; 5; 6; 7].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних засад студентського самоврядування в закладах професійно-технічної освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Заклади професійно-технічної освіти здійснюють підготовку професійної еліти нації. Серед виховних завдань ключовими є виховання духовно багатої особистості, збагачувати

культурний потенціал, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх робітників. Це можливо досягнути створивши наступні умови:

– навчально-виховний процес має бути спрямований на виховання високоосвічених майбутніх робітників з у високою загальною світоглядною, політичною, професійною, правовою, інтелектуальною, соціально-психологічною, емоційною, естетичною, фізичною та екологічною культурою;

– створення освітнього середовища для вільного розвитку особистості учня, його мислення і загальної культури шляхом залучення до різноманітних видів творчої діяльності (науково-дослідної, технічної, культурно-просвітницької, правоохоронної та ін.);

– збагачення естетичного досвіду учнів шляхом участі їх у відродженні забутих та створенні нових національно-культурних традицій регіону, міста, закладу професійної освіти;

– формування «Я» – концепції людини творця на основі самоосвіти, саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення, моральної самозавершеності;

– пропаганда здорового способу життя, запобігання шкідливих звичок.

Основні напрями виховання реалізуються в навчальних закладах у процесі навчання та позааудиторної діяльності. Позааудиторна виховна робота у закладі професійно-технічної освіти організовується педагогами та органами студентського самоврядування на засадах активності і самостійності студентів, за умови керівної ролі студентського активу і педагогічної допомоги викладацького колективу.

Студентське самоврядування в сучасних умовах суспільного розвитку дозволяє:

– активно утверджувати демократичні засади в усіх сферах життєдіяльності молоді;

– розглядати студентство як партнера в навчально-виховному середовищі закладів професійно-технічної освіти;

– виявляти потенційних лідерів та сприяти виробленню у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації;

– спиратися на ініціативу, активну життєву позицію, ціннісні орієнтації студентства, що є реальним показником цивілізованості суспільства, утвердження в ньому демократичних начал [8, с. 216–217].

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з переходом на нові освітні стандарти, збільшенням позааудиторної самостійної роботи студентів, а також необхідністю підготовки висококваліфікованих, компетентних, мобільних працівників і конкурентноспроможних фахівців для вітчизняного ринку праці, особливої актуальності набуває формування системи студентського самоврядування в освітніх установах.

Сучасний освітній заклад – складна соціально-педагогічна організація, що включає педагогічний і студентський колективи, а в ланці початкової та середньої професійної освіти також батьківські організації. Хоча батьки учнів юридично не входять в колектив освітнього закладу, але вони також зацікавлені в успішній роботі освітнього закладу.

Новий підхід до розуміння сутності розвитку самоврядування передбачає створення умов для соціального становлення учнів. Це забезпечується включенням їх у вирішення складних проблем взаємин, що складаються в колективі. Через свою участь у вирішенні проблем учні виробляють у себе якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя.

Визначення поняття «самоврядування» різноманітні, наведемо лише деякі з них.

Самоврядування – це самостійність суб'єкта в управлінні власними справами. У сучасній інтерпретації – самоменеджмент.

Самоврядування студентів – це самостійність в прояві ініціативи, прийняття рішення і його реалізації в інтересах свого колективу або організації. Розвиток самоврядування допомагає учням відчути всю складність соціальних відносин, сформувати соціальну позицію, визначити можливості в реалізації лідерських функцій.

На думку Д.В. Рогаткіна, студентське самоврядування – це право, яким володіють в освітньому закладі учні, педагоги і батьки. У свою чергу, у адміністрації освітнього закладу є обов'язок надати учням, які навчаються, педагогам і батькам можливість цим правом скористатися [9].

Сьогодні студентське самоврядування розглядається з трьох позицій:

– Студентське самоврядування – як умова реалізації творчої активності і самодіяльності в навчально-пізнавальній, науково-професійній і культурній сфері.

– Студентське самоврядування – як реальна форма студентської демократії з відповідними правами повноваженнями і відповідальністю.

– Студентське самоврядування як засіб (ресурс) соціально-правового самозахисту.

Безпосередніми суб'єктами студентського самоврядування у закладах вищої освіти виступають студентський колектив закладу вищої освіти, колективи факультетів, курсів (потоків) і академічних (навчальних) груп [10].

Діяльність студентського самоврядування спрямована на зростання соціальної активності у студентському середовищі, ініціативності та відповідальності за доручені справи, а також сприяння гармонійному розвитку особистості студентів, набуття ними якостей та навичок лідера, організатора, керівника.

Основна мета студентського самоврядування – сприяння сумлінному виконанню студентами своїх обов'язків з одночасним захистом своїх законних прав та інтересів, а також надання їм можливості творчого та інтелектуального розвитку [11].

У сучасному освітньому закладі кожен з колективів має право на самостійне вирішення своїх питань, задоволення потреб та інтересів в освітньому процесі. Цьому можуть служити роздільні органи самоврядування учасників освітнього процесу: педагогічного колективу, студентського колективу, батьківської громадськості.

При організації діяльності роздільних органів самоврядування викладачів, учнів і їх батьків рекомендується керуватися наступними правилами:

– все, що можуть вирішувати будь-які з них щодо самих себе, має передаватися їм з умовою, що прийняті ними рішення і здійснювані дії не

будуть порушувати інтереси і права інших учасників освітнього процесу;

– виборці (конкретні категорії учасників освітнього процесу) наділяють обрані ними органи самоврядування конкретними повноваженнями, вони ж мають право розширювати або звужувати ці повноваження;

– жоден колектив або об'єднання учасників освітнього процесу не має права диктувати свою волю іншим колективам і об'єднанням викладачів і учнів закладу професійно-технічної освіти. Вони покликані взаємодіяти на основі спільного управління загальними зусиллями і діями;

– жоден керівник органів громадського управління і самоврядування не має особистої влади. Кожен з них користується правом вирішального голосу при колегіальному прийнятті управлінських рішень [12].

Педагогічною практикою розроблені принципи і функції діяльності громадського управління освітнього закладу, якими пропонується керуватися.

Принцип законності. Необхідність неухильного дотримання органів громадського Управління положенням Конституції України, Закону України «Про освіту», Типового положення про освітню установу, статутом закладу професійно-технічної освіти, іншими законами та нормативно-правовим документам, дія яких стосується сфери закладів професійно-технічної освіти.

Принцип представництва. Колективи і асоціації викладачів і учнів повинні мати своїх представників в обраних ними органах управління і самоврядування.

Принцип рівноправності. Всі учасники громадського управління повинні мати рівні права суб'єктів освітнього процесу і мати право вирішального голосу при прийнятті того чи іншого рішення в своєму колективі, асоціації та в закладі професійно-технічної освіти.

Принцип виборності. Відповідно до нього органи громадського управління і самоврядування набувають відповідні повноваження в результаті виборів.

Принцип обновлення і наступності. Вимагає періодичного оновлення складу органів управління відповідно до норм, що містяться в документах освітнього закладу. У той же час повинна забезпечуватися спадкоємність в роботі між попереднім і наступним складами того чи іншого органу управління.

Принцип демократії. Передбачається залучення в самоврядних діяльність якомога більшої кількості учасників освітнього процесу.

Принцип колегіальності і персональності. Передбачає колегіальне прийняття управлінських рішень і забезпечення в той же час персональної відповідальності за виконання прийнятих рішень.

Принцип гуманності. Органи самоврядування, відповідальні (уповноважені) особи діють на основі моральних цінностей народів України, приймають рішення і реалізують їх в інтересах особистості того, хто навчається, батьків, працівника закладу професійно-технічної освіти. Заходи відповідальності і покарання можуть бути строгими, але гуманними, що не принижують гідність викладача або учня.

Принцип відкритості і гласності. Вся робота органів громадського управління і самоврядування повинна бути відкритою для кожного члена колективу (асоціації) і забезпечувати отримання ним оперативної і достовірної інформації про їх діяльність.

Принцип цільової спрямованості діяльності органів громадського управління (самоврядування) на реалізацію освітніх потреб та інтересів учасників освітнього процесу.

Принцип згоди і ради. Відповідно до нього перед прийняттям рішення слід неодмінно порадитися, почути думку один одного і приймати рішення на основі згоди всіх або більшості членів органів управління (самоврядування).

Принцип розподілу повноважень і відповідальності. Вимагає чіткого розмежування владних повноважень і сфер відповідальності між усіма органами громадського управління, самоврядування і їх керівниками.

Принцип свободи і самодіяльності. Можливість кожного суб'єкта управлінської діяльності вільно вибирати методи і форми реалізації колегіально прийнятого рішення і при цьому проявляти активність, творчість, самостійність і самодіяльність.

Принцип критики і самокритики. Передбачає свободу висловлювань, критики і самокритики, не допускає при цьому приниження гідності оточуючих людей.

Принцип звітності. Всі обрані органи громадського самоврядування (управління) і їх члени регулярно, в повній відповідності з положеннями статуту закладу професійно-технічної освіти та інших локальних актів, звітують перед своїми виборцями про виконану роботу та її результати [13].

Перед формуванням системи громадського самоврядування важливо визначитися з формами його існування в закладі професійно-технічної освіти.

Самоврядування в закладах професійно-технічної освіти можна умовно розділити на чотири групи.

До студентського самоврядування відносяться органи самоврядування, створені студентами. Це означає, що такі органи формують студенти з числа студентів. Відповідно, студентське самоврядування висловлює їхні інтереси. Формами студентського самоврядування можуть бути: збори студентів закладу професійно-технічної освіти (вищий орган їх самоврядування); конференція учнів установи, яка є найвищим органом в освітній установі, які не мають умов для роботи зборів навчаються в закладі професійно-технічної освіти; обрані зборами (конференцією) студенти в закладі професійно-технічної освіти, рада студентів (студентська рада, студентський комітет), його комісії, штаби і інші органи самоврядування; групові збори, збори потоків і паралелей; обрані ними поради учнів (студентські ради), їх комісії, штаби і інші органи самоврядування.

До педагогічного самоврядування відносяться органи самоврядування, створені педагогами. Поширеними органами педагогічного самоврядування є: педагогічна рада (вищий орган самоврядування педагогів в закладі професійно-технічної освіти, методичний та науково-методичний

поради, методичне об'єднання (МО) викладачів, класних керівників, кураторів, вихователів, малі педагогічні ради, психолого-педагогічні консиліуми та інші об'єднання педагогів.

До батьківського самоврядування відносяться органи самоврядування, створені батьками. Даний вид самоврядування існує в закладі професійно-технічної освіти. Найбільш поширені такі форми батьківського самоврядування: загальні збори батьків (вищий орган самоврядування батьків в закладі професійно-технічної освіти); конференція батьків учнів, що є вищим органом батьківського самоврядування в закладі професійно-технічної освіти, які не мають умов для роботи зборах батьків учнів закладу професійно-технічної освіти; обрані зборами (конференцією) батьків батьківський комітет (рада) закладу професійно-технічної освіти, а також його комісії, секції та інші робочі органи самоврядування; класні батьківські збори; обрані ними класні батьківські комітети, їх комісії, секції та інші органи самоврядування батьків [15].

У закладі професійної освіти можуть діяти такі органи громадського самоврядування, як загальні збори (конференція) колективу закладу професійної освіти, громадські професійні об'єднання, профспілкові організації, студентське самоврядування, батьківський комітет тощо [16].

Цікавий досвід створення системи студентського самоврядування в Київському професійно-педагогічному коледжі імені Антона Макаренка.

У коледжі функціонує студентська рада, яка є виборним органом студентського самоврядування. Дане об'єднання координує роботу інших підрозділів студентського самоврядування коледжу.

Всі структурні підрозділи системи самоврядування виконують свої функції і підзвітні в роботі студентській раді. Слід зазначити, що керують об'єднаннями члени студентської ради, тому на них покладено персональну відповідальність за роботу, виконану в даному підрозділі. Це, безсумнівно, мотивує студентів в досягненні поставлених цілей, підвищує їх самооцінку, а головне, сприяє формуванню злагодженого студентського колективу.

Студентське самоврядування в КППК ім. А. Макаренка охоплює всі сфери життєдіяльності коледжу. Це спортивні об'єднання, що займаються організацією та проведенням студентських спортивних турнірів і навчанням різним видам спорту, в тому числі єдиноборств. Це військово-патріотичні об'єднання, що займаються проведенням зустрічей з ветеранами Великої Вітчизняної війни, організацією виїзних заходів по місцях бойової слави, музеям, пам'ятників архітектури, пам'яток регіону.

У КППК ім. А. Макаренка студенти самостійно організують різні об'єднання в рамках системи самоврядування, це вокальні колективи (студенти беруть участь в концертних постановках, розробляють програми святкових вечорів), клуб любителів настільного тенісу (студенти самостійно організують турніри і навчання новачків), об'єднання молодих хакерів (студенти у вільний від навчання час займаються розробкою веб-сторінок і сайтів).

На особливу увагу заслуговує проведення щорічно «Тиждень студентського самоврядування», в ході якого студенти старших курсів різних спеціальностей як під керівництвом викладачів, так і самостійно проводять навчальні заняття з різних дисциплін своєї спеціальності. Кращі роботи студентів відправляються на регіональні конкурси і олімпіади.

Слід зазначити, що перед проведенням студентами занять вони проходять тривалий процес підготовки, що включає факультативне відвідування предметного гуртка з дисципліни, відвідування консультацій методиста коледжу, розробку спільно з призначеним керівником методики проведення навчального заняття, передзахист створеної розробки в предметної (циклової) комісії.

У коледжі існує «Молодіжно-патріотична організація», метою якої є створення умов для самореалізації та інтелектуального самоствердження молоді. Дана організація входить в структуру студентського самоврядування коледжу і займається ознайомленням молоді з історією, духовними цінностями, звичаями і традиціями російського народу, розвитком здорового способу життя та військово-патріотичного виховання.

Подібна організація позааудиторної роботи студентів дає позитивний ефект і в ході проведення занять. Студенти, що проявили себе в будь-якому корисному, значимому для них справі, відчувають себе впевненіше, у них підвищується самооцінка і з'являється мотивація до подолання труднощів.

Таким чином, грамотно створена система самоврядування освітньою установою може сприяти не тільки розвитку духовно-моральних якостей особистості студента, а й значною мірою сприятиме формуванню необхідних відповідно до освітніх стандартів загальнокультурних компетенцій.

Для досягнення цілей формування системи студентського самоврядування необхідно реалізувати ряд конкретних завдань:

- надати учням реальну можливість разом з педагогами брати участь в прогнозуванні, організації, виконанні та аналізі навчально-виховного процесу;
- формувати в учнів потребу і готовність удосконалювати свою особистість, створювати умови для розвитку здібностей та інтересів членів колективу студентів, збагачувати духовний світ, розвивати самостійне мислення і самосвідомість;
- виховати позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей, норм колективного життя, законам держави, розвинути відповідальність за самого себе, свою сім'ю, оточуючих людей, суспільство і держава;
- виховати бажання боротися за своїх друзів і ровесників, допомагати їм знайти себе, долати труднощі, приносити користь людям;
- формувати вміння самостійно знайти справу, корисне суспільству, державі, берегти і охороняти природу;
- особливу увагу слід приділити формуванню в учнів демократичної культури, яка необхідна для саморозвитку та самовдосконалення саме в правовій державі. Навчити навичкам самоврядування, вільного вибору і відповідальності дозволяє розвинути в учнів бажання брати участь у суспільному житті, реалізовувати свої права і свободи, відповідати за свої вчинки, вибирати владу і свій шлях у житті.

В системі професійно-технічної освіти ефективно організована система студентського самоврядування також може сприяти досягненню безлічі значущих як для особистості студента, так і для закладу професійно-технічної освіти цілей.

Так, наприклад, у відділені педагогіки і психології професорсько-викладацький склад успішно практикує впровадження в практику окремих елементів системи студентського самоврядування.

Студенти, які навчаються на кафедрі, активно беруть участь в організації навчання з дисциплін психолого-педагогічного циклу: розробляють і проводять спільно з викладачами навчальні заняття, надають допомогу в підборі навчального матеріалу для проведення занять, беруть участь в роботі з відстаючими студентами молодших курсів, організовують додаткові заняття з предметів з метою спільної підготовки до екзаменаційної сесії.

Також студенти спеціальності «Професійне навчання (комп'ютерні технології)», спільно з викладачами кафедри педагогіки і психології, організовують поїздки в дитячі будинки, самостійно влаштовують для вихованців цих закладів концерти, конкурси…

Все це безсумнівно сприяє розвитку у студентів системи ціннісних орієнтацій і формування соціальної відповідальності.

Слід особливо відзначити участь студентського колективу в організації та проведенні щорічної зустрічі випускників спеціальності «Професійне навчання». Студенти старших курсів розробляють сценарій проведення заходу, самостійно готують концертну програму, конкурси, роблять презентації та фотовиставки, святково оформляють приміщення кафедри для зустрічі випускників, розсилають запрошення. У процесі підготовки зазначеного заходу відбувається згуртування студентського колективу, формуються позитивні якості особистості та почуття відповідальності за виконану справу. Відзначимо, що студенти виконують дану роботу за своїм бажанням, тобто повністю відсутня примус з боку професорсько-викладацького складу, що, безсумнівно, дозволяє розвинути самостійність у прийнятті рішень, виробити вольові якості і сформувати навички ефективного спілкування в студентському колективі [17].

Таким чином, студентське самоврядування – це не «управління самими собою», не самоорганізація колективу освітньої установи, не допомога адміністрації в організації чергувань або проведенні заходів. Студентське самоврядування – це система, що дозволяє педагогам, які навчаються і їх батькам брати участь в управлінні освітньою установою, тобто поєднувати інтереси і потреби усіх учасників освітнього процесу.

Саме тому формування системи студентського самоврядування є однією з найважливіших задач, що стоять сьогодні перед освітніми установами будь-якого рівня.

Висновки і пропозиції. Студентське самоврядування це форма управління, за якої студентство має право самостійно вирішувати питання внутрішнього управління, або виборна установа, що здійснює таке управління, а також мати свої керівні органи. Переваги від функціонування ефективної системи студентського самоврядування виходять за межі системи освіти, сприяючи не тільки оптимізації навчального процесу, а й соціалізації молоді, виробленню у неї комунікативних, управлінських навичок, розвитку політичної культури молодого покоління. В цьому контексті студентське самоврядування можна розглядати як передумову для розвитку громадянського суспільства та парламентських демократичних традицій. Адже будь-яке самоврядування за своєю природою є проявом власної ініціативи особистості або групи осіб. Тому завдання держави в цій царині зводиться до забезпечення належних умов для реалізації зазначених ініціатив.

Використання всіх можливостей студентського самоврядування згідно з чинним законодавством дозволить:

– налагодити ефективну співпрацю між адміністрацією закладів професійно-технічної освіти і студентами з широкого спектру питань;

– створити додаткові умови для зростання якості підготовки фахівців у системі професійної освіти в Україні;

– забезпечити подальшу інтеграцію національної освітньої системи до європейського та світового освітнього простору.

Список літератури:

1. Пріоритетні напрями діяльності професійно-технічної освіти на 2009 рік. Виступ Міністра освіти і науки України на Всеукраїнському семінарі-нараді 17-18 лютого 2009 року [Електронний ресурс] //www.gov.com.ua.
2. Петренко Л.М. Сутність поняття "децентралізація управління" ПТНЗ у вітчизняній та зарубіжній літературі [Електронний ресурс] / Л.М. Петренко. – Режим доступу до ресурсу: http://lib.iitta.gov.ua/2616/1/.
3. Ковальчук В.І. Виховання громадянської свідомості молоді в контексті освітніх реформ: досвід США / Василь Іванович Ковальчук // Порівняльна професійна педагогіка. – 2015. – Вип. 2. Т. 5. – С. 105–102.
4. Ковальчук В.І. Тенденції розвитку освіти в епоху інформаційного суспільства / Василь Іванович Ковальчук // Стратегії інтенсифікації вищої гуманітарної освіти в Україні та країнах ЄС: монографія / О.В. Малихін, В.І. Ковальчук, Н.О. Арістова, Р.А. Попов, І.С. Гриценко / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: НУБіП України, 2017. – С. 7–134.
5. Ковальчук В.І. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18-21 January 2016 / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. – С. 79–80.
6. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11/ голов. ред. В.В. Олійник. – К.: Геопринт, 2009. – Ч. 1. – С. 101–111.
7. Ковальчук В.І. Стратегія управління професійно-технічним навчальним закладом // Педагогіка і психологія професійної освіти. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – № 6. – С. 199–204.
8. Питлюк-Смеречинська О. Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах як складова навчально-виховного процесу вищої школи [Електронний ресурс] / О. Питлюк-Смеречинська, А. Черкасенко // Витоки

педагогічної майстерності. Випуск 14. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4464/1/Pitluk.pdf???history=0&pfid=1&sample=0&ref=0.
9. Рогаткін Д.В. Шкільне учнівське самоврядування [Текст] / Д.В. Рогаткін. – Петрозаводськ, Юніорський союз «Дорога», 2003. – 92 с.
10. Сырцова Е.Л. Студенческое самоуправление как фактор развития автономности студентов / Е.Л. Сырцова // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – № 7. – С. 77–79.
11. Студенческое самоуправление Национального университета «Одесская юридическая академия» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1146&Itemid=449&lang=ru.
12. Манухін В. Самоврядування у школі [Електронний ресурс] / В. Манухін. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/school/method/1356/???history=0&pfid=1&sample=4&ref=1.
13. Наукові основи шкільного самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://http://um.co.ua/11/11-4/11-42166.html.
14. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/legislation/law/2235/.
15. Що ми розуміємо під поняттям «шкільне самоврядування»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://studopedia.org/12-88647.html???history=0&pfid=1&sample=12&ref=1.
16. Закон України «Про професійну освіту в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3ZC00A.html.
17. Студентське самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kppk.com.ua/_spk.html.

Ковальчук В.И., Дзюземова Е.О.
Национальный университет биоресурсов
и природоиспользования Украины

ПОСТРОЕНИЕ СИСТЕМЫ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
В статье раскрываются теоретико-методологические вопросы формирования системы студенческого самоуправления в учреждениях системы профессионального образования. Выявлены условия при которых студенческое самоуправление станет эффективным. Выделены принципы и функции деятельности общественного управления образовательного учреждения. Выделены четыре группы самоуправления в учреждениях профессионально-технического образования: студенческий, педагогическое, родительское, самоуправления заведением. На практических примерах рассмотрен опыт создания системы самоуправления в Киевском профессионально-педагогическом колледже имени Антона Макаренко.
Ключевые слова: управления, студенческое самоуправление, положение студенческого самоуправления, учреждения профессионально-технического образования, культурно-творческий подход, система воспитательных воздействий, профессиональное становление, личностное развитие, принципы студенческого самоуправления.

Kovalchuk V.I., Dziuzemova O.O.
National University of Live and Environmental of Ukraine

CONSTRUCTION OF THE STUDENT SELF GOVERNANCE SYSTEM IN PROFESSIONAL AND TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary
The article reveals theoretical and methodological issues of the formation of the system of student self-government in the institutions of the system of vocational education. The conditions for students' self-government to become effective are revealed. The principles and functions of public administration of educational institutions are singled out. Four groups of self-government in vocational education institutions are allocated: student, pedagogical, parental, self-government institution. On practical examples, the experience of establishing a self-government system at the Kyiv Antonov Makarenko Vocational-Pedagogical College was considered.
Keywords: management, student self-government, student self-government, institutions of vocational education, cultural and creative approach, system of educational influences, professional formation, personal development, principles of student self-government.

УДК 31.091.113

ПЛАНУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ЗМІН

Ковальчук В.І., Єрмак Т.М.
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

В статті розкрито сутність поняття планування, вимоги до планування, функції планування. Проаналізовано переваги програми розвитку навчального закладу та її відмінності від традиційного стратегічного (перспективного) плану. Презентовано елементи Програми розвитку ліцею № 157 м. Києва, яка містить п'ять розділів та тематичні блоки до кожного розділу. Кожен розділ містить мету, завдання та пріоритети роботи.
Ключові слова: планування, заклад загальної середньої освіти, план розвитку, програма розвитку, ліцей № 157 м. Києва.

Постановка проблеми. Значне прискорення темпів розвитку науки, техніки і виробництва, перехід від індустріальних до науково-інформаційних та комунікативних технологій, динамічні зміни на ринках праці, товарів і послуг вимагає ефективної організації цих новітніх цивілізаційних процесів. В управлінні ними винятково важливу роль відіграють керівники, менеджери різних рівнів. У нинішніх умовах реформування системи освіти для забезпечення конкурентоспроможності на ринку надання освітніх послуг гостро постає питання вмілого керівництва навчальним закладом [7]. У найширшому плані мета управління закладом освіти полягає у створенні необхідних умов для реалізації мети навчального закладу. Конкретна мета-мінімум – забезпечити оптимальне функціонування освітнього закладу; мета-максимум – забезпечити його розвиток.

Успішна реалізація цієї проблеми можлива лише за умови, що планування в закладі освіти здійснюється цілеспрямовано. Проте керівництво багатьох навчальних закладів через зайву самовпевненість не приділяє належної уваги розробці плану і тому змушене удаватися до «вольового» керування, що призводить до аврального режиму роботи і, у кінцевому рахунку, – до заниженої якості результату. Цілі таких керівників, як правило, змінюються щоденно, і їхній спосіб роботи яскраво демонструє, як не потрібно реалізовувати план [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опису функцій управління присвячені роботи таких вчених як Л. Даниленко, Г. Ельнікової, Ю. Конаржевського, В. Лазарєва, В. Маслова, П. Худомінского та ін. Підходи до планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу ґрунтовно розглядалися у роботах Є. Березняка, Н. Василенко, Ю. Васильєва, О. Зайченко, Т. Макарової, О. Мармази, О. Пастовенського, О. Томашевського, М. Портнова, Т. Рабченюк, П. Третьякова та ін. Питання планування роботи загальноосвітнього навчального закладу розглядалися В. Лунячеком, В. Тереховим, М. Турашем, М. Гадецьким, О. Сидоренком та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Реалії сучасної управлінської практики свідчать, що система управління у значній частині закладів загальної середньої освіти має серйозні недоліки: відсутня цільова основа системи; управління недостатньо орієнтоване на розвиток координаційних та комунікативних зв'язків; система управління не повною мірою враховує особливості та потреби шкільного середовища; ідеї гуманізації та демократизації мають переважно декларативний характер; про модернізацію управління більше говорять, ніж роблять, бо в більшості закладів не визначено технологій та методів якісних змін [1]. У значної частини керівників закладів не сформовано на достатньому рівні розуміння ролі й місця органів громадського самоврядування, існує певна неузгодженість в планах роботи, відсутнє стратегічне прогнозування розвитку закладу освіти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення сучасних підходів до планування діяльності закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу Заклад загальної середньої освіти у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України «Про освіту, «Про загальну середню освіту», іншими законодавчими актами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, Кабінету Міністрів України, наказами МОН, інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, Положенням про загальноосвітній навчальний заклад та Статутом закладу [7].

Управління закладом загальної середньої освіти передбачає певні функції. Так, В. Маслов виділяє три групи функцій управління [5]. Так, перша (цільова), як найбільш поширена, розглядається з позицій структури циклу управління і включає всі його етапи: планування, організацію, контроль, аналіз, регулювання. Друга група (орнізаційно-професійна), виділена на основі аналізу окремих напрямків змістовного боку діяльності керівника закладу загальної середньої освіти, і включає наступні функції: керівництво навчально-виховної роботою, підвищення кваліфікації працівників школи, забезпечення зв'язку з навколишнім середовищем і організаційно-господарської і фінансової. Третя група (соціально-психологічна і правова) значне місце відводить аналізу соціально-психологічного аспекту управління. Всі три групи, на думку автора, становлять основу управлінської діяльності керівника

закладу загальної середньої освіти. Конкретно зупинимось на плануванні діяльності закладу загальної середньої освіти.

Планування – це заздалегідь намічений порядок дій, необхідних для досягнення поставленої мети. Планування – це оптимальний розподіл ресурсів для досягнення поставленої мети. Слово «план» походить від латинського слова planum – площина, рівне місце [8]. Планування діяльності закладу загальної середньої освіти є процесом визначення цілей і прийняття рішень про шляхи їх досягнення.

Сутність планування, як функції управління, складається в обґрунтуванні цілей і шляхів їх досягнення на основі виявлення комплексу завдань і робіт, а також визначення ефективних методів, способів і ресурсів всіх видів, необхідних для виконання цих завдань та встановлення їх взаємозв'язку. безпосередньо планування визначає зміст і певний порядок дій для тривалої діяльності навчального закладу та забезпечення стабільності його розвитку. планування дозволяє виявити проблеми, що існують і визначити шляхи їх подолання [2–4; 8–9].

М. Поташник зазначає, що планування має комплексний характер і включає всесторонній аналіз роботи навчального закладу за попередній період, визначення головних завдань на новий період, прогнозування організаційно-педагогічних проблем розвитку школи і основних напрямків вдосконалення навчально-виховної роботи, особливостей функціонування і розвитку педагогічного та учнівського колективів, матеріально-технічної бази школи [8].

Функція планування полягає у визначенні мети і шляхів її досягнення. Планування є постійним, а не одноразовим процесом, хоч і повторюваною дією. Теорія і практика менеджменту розглядає планування як стратегічну функцію, що охоплює всі ділянки діяльності навчального закладу.

Проте формальне планування може створити ряд цінних і істотних чинників для успіху організації.

1. Якщо комплекс робіт вирішує конкретну задачу та направлений на кінцеві цілі управлінської діяльності, то добре розроблені плани забезпечують їхнє досягнення. Планування визначає *що, кого, коли, де, як, скільки і навіщо* потрібно для досягнення даної цілі. Таким чином, воно є засобом створення ланки між постановкою цілі і більш повним планом її реалізації.

2. Планування дозволяє оцінити практичні можливості досягнення цілей. Воно є єдиним засобом формального прогнозування майбутніх проблем і можливостей.

3. Планування полегшує пошук кращих і більш ефективних шляхів досягнення цілей організації.

4. Планування виявляє і встановлює зони потенційних проблем і несподіваних наслідків.

5. Планування забезпечує основи для оцінки витрат і розробки бюджетів, календарних планів і ресурсів.

6. Планування є основою для контролю. Щоб контроль був ефективним, його варто тісно пов'язати з плануванням. Такий зв'язок є дуже важливим для забезпечення ефективності процесу керування в цілому. Ефективний кількісний метод його здійснення – це складання графіків, розкладів і бюджету.

7. Планування допомагає визначити потрібні робочі взаємодії і взаємовідносини. Оскільки воно служить для формування цілей, та допомагає створити єдність загальних цілей усередині організації.

8. Планування дозволяє передбачити обставини, які варто враховувати при досягненні цілей. Формальне планування сприяє зниженню ризику в процесі прийняття рішень [9].

План повинен задовольнити такі вимоги:

– повноту складу дій (має містити в собі все необхідне і достатнє для досягнення мети);

– цілісності і скоординованості (всі взаємозв'язки мають бути визначені і погоджені як у змісті, так і в термінах виконання);

– збалансованості всіх ресурсів (кадрових, науково-методичних, фінансових);

– контрольованості (визначається оперативність поетапного виконання завдань);

– урахування конкретних умов і специфіки роботи закладу;

– включення в плани заходів, які реально можна виконати;

– відсутність декларативності і загальних фраз у визначенні завдань;

– відхід від надмірної деталізації, перевантаженої додатковими питаннями;

– чутливість до збоїв у виконанні;

– дотримання культури оформлення.

Принципи планування:

– соціальна обумовленість планів роботи (відображення в них мети, завдань, змісту і методів здійснення запланованого відповідно до вимог законодавчих актів держави і нормативних документів Міністерства освіти і науки);

– науковість (вимагає включення в плани сучасної інформації, що базується на надбаннях педагогічної науки, психології, методик, технологій);

– демократизація (передбачає в процесі підготовки плану систематичну опору на творчий потенціал усього колективу);

– наступність і перспективність (урахування результатів попередньої діяльності педколективу. Прогнозування результатів повинно носити випереджувальний характер щодо реального стану справ у закладі);

– системність і комплексність (скоординованість усіх видів планування роботи стосовно завдань, змісту, форм і методів, а також термінів їх реалізації);

– динамічність (внесення необхідних об'єктивних змін і доповнень упродовж навчального року).

Система планування передбачає:

– перспективне планування розвитку матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення та навчально-виховного процесу закладу загальної середньої освіти;

– план роботи закладу на поточний навчальний рік;

– тижневі плани роботи директора, його заступників;

– плани навчально-виховної роботи педагогів (календарні, поурочні, плани роботи класних керівників, вихователів, педагогів-організаторів, шкільних психологів, соціальних педагогів);

– плани роботи методичних об'єднань;
– плани роботи учнівських гуртків, об'єднань, спортивних секцій;
– план роботи шкільної бібліотеки;
– план роботи шкільної навчально-дослідної земельної ділянки (якщо є);
– плани роботи ради ЗЗСО;
– плани роботи піклувальної ради, батьківського комітету (якщо такі створені);
– план-календар роботи школи на поточний місяць, навчальну чверть чи семестр;
– розклади уроків, факультативів, індивідуальних консультацій, позакласних заходів (затверджуються директором школи) [6].

Кожен навчальний заклад складає перспективні плани розвитку. Складати його найдоцільніше на 5 років (можна на 10, 5, 3 роки).

Програма розвитку – це робочий документ для організації перспективної та поточної діяльності закладу, який містить відомості про вихідний стан навчального закладу в цілому та її окремих підсистем; гіпотетичну модель закладу, бажану в майбутньому; описує зміст діяльності та послідовність дій, що призведуть до передбачуваного.

Програма розвитку – це система діяльності з чітко визначеними цілями, завданнями, прогнозованими результатами, яка збалансована з кадровими та іншими умовами, наявними ресурсами і невикористаними резервами.

Програма розвитку навчального закладу відрізняється від традиційного стратегічного (перспективного) плану тим, що:

1) програми розвитку спрямовані на прогнозування змін, оновлення діяльності закладу освіти та вироблення стратегії розвитку. Плани спрямовані на забезпечення оптимального функціонування закладу освіти;

2) програми розвитку мають виразну інноваційну спрямованість, забезпечують системність процесів впровадження нововведень. Плани реалізують стапність розв'язування актуальних проблем, виконання соціального замовлення на освіту;

3) програми розвитку працюють на місію навчального закладу, створюють імідж закладу. Плани забезпечують виконання та узгодження завдань вищих органів управління освітою та внутрішніх завдань [4, с. 25].

Підготовка Програми розвитку ліцею № 157 м. Києва зумовлена розбудовою системи освіти, якісним оновленням її змісту, який полягає в необхідності привести її у відповідність із європейськими стандартами, потребами сучасного життя, запитами жителів міста щодо якісної та доступної освіти.

Удосконалення навчально-виховного процесу на основі нових педагогічних технологій та інновацій передбачає досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості учнів ліцею № 157 і сучасним соціальним вимогам. Ідеться про створення такого середовища в навчальному закладі, яке б плекало творчу особистість, створювало умови для повноцінного інтелектуального, творчого, морального, фізичного розвитку дитини, вироблення сучасної моделі випускника школи, спроможного реалізувати власний позитивний потенціал.

Програма визначає основні шляхи розвитку ліцею. Вона скеровує педагогів до реалізації ціннісних пріоритетів особистості, задоволення освітніх потреб обдарованої молоді, створення розвивального середовища, у якому б реалізувалася модель випускника.

Програма розвитку ліцею № 157 спрямована у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості освітньої системи закладу, зумовлює модернізацію чинників, які впливають на якість навчально-виховного процесу, змісту освіти, форм і методів навчання й виховання, системи контролю й оцінювання, управлінських рішень, взаємовідповідальності всіх учасників навчально-виховного процесу.

Програма є комплексом науково-методичних, матеріально-технічних та управлінських розділів із визначенням шляхів їх реалізації. У ній максимально враховані потреби педагогічного, учнівського та батьківського колективів школи.

Програма містить наступні розділи:

Розділ І. Удосконалення виховної роботи

1. Здоров'я дитини

Мета: формування ціннісного ставлення до власного здоров'я й здорового способу життя шляхом комплексного розв'язання педагогічних, медичних та соціальних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей дитини в різні вікові періоди.

Завдання:

· створити умови для забезпечення охорони здоров'я учнів, їхнього повноцінного фізичного розвитку й формування здорового способу життя;

· продовжувати роботу з профілактики тютюнопаління, наркоманії, алкоголізму, травматизму;

· створити шкільний центр розв'язання конфліктів із метою покращення стосунків між учасниками навчально-виховного процесу;

· сприяти підвищенню кваліфікації педпрацівників із питань формування в учнів ціннісного ставлення до свого фізичного «Я»;

· створювати позитивний соціально-психологічний мікроклімат у ліцеї та класах;

· формувати й розвивати особистість учнягромадянина, здатного до повноцінної успішної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти й культури;

· сприяти вихованню активної життєвої позиції.

2. Правова освіта

Мета: скоординувати зусилля педагогічної, батьківської громадськості для попередження протиправних дій та вчинків серед учнівської молоді;

Завдання:

· реалізувати систему правової освіти учнів, батьків та педагогів;

· організувати профілактичну роботу на основі глибокого вивчення причин і умов, які сприяють скоєнню учнями правопорушень;

· забезпечити організацію змістовного дозвілля й відпочинку;

· поліпшити роботу психологічної служби, головну увагу приділити соціально-психолого-педагогічній допомозі учням та їхнім батькам, захисту прав та інтересів неповнолітніх;

· налагодити правову пропаганду й освіту через газету, шкільне телебачення.

Розділ ІІ. Удосконалення навчально-виховного процесу

1. Навчальна робота

Мета: забезпечення рівного доступу до здобуття якісної загальноосвітньої освіти, реалізація ідей неперервної освіти впродовж життя.

Завдання:

· забезпечити рівний доступ до якісної освіти;

· налагодити моніторинговий супровід ефективності навчання;

· забезпечити сучасну матеріально-технічну базу для організації якісного навчання.

Пріоритети: забезпечення відповідності рівня загальної середньої освіти державним стандартам освіти, єдність навчання і виховання, формування основних компетенцій учнів та створення умов для розвитку навчально-пізнавальних інтересів учнів на всіх етапах навчання

2. Профільне навчання

Мета: забезпечення рівного доступу до здобуття якісної профільної та допрофесійної підготовки учнівської молоді; виявлення й розвиток її професійних інтересів.

Завдання:

· забезпечити рівний доступ старшокласників до профільної та початкової допрофесійної підготовки;

· забезпечити диференціацію, варіативність навчання;

· спрямувати підлітків щодо майбутньої професійної діяльності;

· налагодити зв'язки з вищими та науково-дослідними установами;

· налагодити моніторинговий супровід ефективності профільного навчання;

· забезпечити сучасну матеріально-технічну базу для організації якісного профільного навчання.

Пріоритети роботи: формування соціальної, комунікативної, інформаційної компетенцій учнів на профільному рівні та створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки.

3. Проект «Обдарованість»

Мета: створення психолого-педагогічних умов для розвитку творчої активності учасників навчально-виховного процесу.

Завдання:

· забезпечити оптимальні умови для розвитку й творчої реалізації обдарованих дітей;

· забезпечити пріоритетність системи пошуку, навчання, виховання й підтримки обдарованих дітей як важливого чинника формування умов для становлення особистості, збереження й розвитку потенціалу нації;

· залучати до роботи з обдарованими дітьми висококваліфікованих педагогічних і науково-педагогічних працівників а також викладачів закладів вищої освіти;

· спрямувати покращення матеріально-технічної бази ліцею на поповнення бібліотечних фондів, створення ресурсного центру на базі бібліотеки для інформаційно-методичного забезпечення роботи з обдарованими дітьми.

Пріоритети роботи: створення оптимальних умов для виявлення, розвитку та творчої реалізації обдарованих дітей.

4. Психологічний супровід навчально-виховного процесу

Робота психологічної служби ліцею № 157 ґрунтується на базі наступних документів:

· постанов Кабінету Міністрів України;

· документів, що регулюють діяльність психологічної служби системи освіти;

· документів, що визначають напрями діяльності психологічної служби;

· Концепції розвитку психологічної служби системи освіти України на період 2015–2019 рр.

Мета: запровадити нові моделі діяльності психологічної служби на основі сучасних досягнень вітчизняної і світової психолого-педагогічної науки.

Завдання:

· задовольнити потреби учасників навчально-виховного процесу в отриманні психологічної і соціальної допомоги;

· вивчати соціальне середовище учнів школи з метою раннього виявлення соціально неадекватної поведінки учнів;

· формувати демократичну систему взаємин в учнівському середовищі, між учнями і дорослими з метою профілактики негативних явищ у поведінці учнів;

· створити оптимальні умови для обдарованої і талановитої особистості;

· здійснювати соціально-педагогічний патронат для дітей з обмеженими функціональними можливостями, дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях;

· проводити просвітницьку роботу серед учнів, учителів, батьків щодо здорового способу життя.

Розділ ІІІ. Кадрове забезпечення навчально-виховного процесу

1. Робота з педагогічними кадрами

Мета: стимулювання ініціативи і творчості педагогів з метою досягнення учнями високого рівня освіти, спрямування виховного процесу на духовний і фізичний розвиток особистості; забезпечення економічних і соціальних гарантій професійної самореалізації педагогічних працівників та утвердження їхнього високого соціального статусу в суспільстві.

Завдання:

· сприяти оптимізації кадрового забезпечення школи;

· сприяти підвищенню професійної майстерності кожного вчителя;

· діагностувати і визначити шляхи подолання труднощів у педагогічній діяльності вчителів;

· удосконалювати методичну підготовку вчителів, активно впроваджуючи інноваційні форми методичної роботи, досягнення і рекомендацій психолого-педагогічної науки;

· удосконалювати систему внутрішньошкільного контролю для аналізу навчально-виховного процесу навченості і вихованості школярів ;

· забезпечувати сприятливі та комфортні умови організаційно-педагогічної роботи;

· створити атмосферу спільної відповідальності за результати освітньої діяльності з боку всіх учасників навчально-виховного процесу;

· сприяти формуванню систем психологічної та правової освіти, підвищенню компетентності педагогічних працівників.

Пріоритети: оновлення ролі вчителя як висококваліфікованого фахівця, який володіє значним арсеналом інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу.

Розділ IV. Державно-громадське управління ліцеєм

1. Співпраця з батьками

Мета: створення дієвої моделі державно-громадського управління розвитком освіти на рівні школи.

Завдання:

· об'єднати зусилля педагогічної та батьківської громадськості з метою співпраці в навчанні й вихованні дітей;

· сприяти участі батьківської громадськості у формуванні освітньої політики закладу;

· удосконалювати систему виховної роботи, упроваджувати нові технології організації виховного процесу, активно залучати батьківську громадськість до створення виховного простору в закладі;

· налагодити співпрацю з освітніми, культурно-просвітницькими закладами, іншими установами, організаціями та широким колом громадськості для організації і підтримки різних форм дитячого дозвілля й зайнятості в позаурочний час;

· сприяти розвиткові учнівських організацій, надавати можливість дітям брати участь у прийнятті рішень щодо їхнього життя та забезпечити свободу висловлювання думки;

· сприяти розвиткові волонтерського руху, організації культурних, соціально-реабілітаційних та оздоровчих заходів, допомагати в соціальній адаптації дітям-сиротам, дітям з обмеженими можливостями, дітям із деструктивною поведінкою;

· сприяти підвищенню авторитету й ролі сім'ї у вихованні й соціалізації дітей та підлітків;

· формувати сучасну педагогічну культуру батьків.

Пріоритети: сприяти піднесенню на якісно новий рівень роботи педагогічного колективу з батьками учнів та громадськістю.

Розділ V. Інформаційно-навчальне середовище системи освіти ліцею

Мета: входження до єдиного інформаційно-навчального середовища міста і держави та забезпечення ефективності управління навчально-виховним процесом школи.

Завдання:

· забезпечити впровадження інноваційних методик і технологій у практику роботи педагогічних працівників;

· сприяти фундаментальним і прикладним дослідженням у напрямі розвитку єдиного інформаційного простору в межах реалізації Програми;

· спрямовувати зусилля на забезпечення навчальних кабінетів сучасними навчальними комп'ютерними комплексами та мультимедійними засобами навчання, телекомунікаційними засобами широкосмугового виходу в глобальну мережу Інтернет, ліцензійними базовими та спеціалізованими системними програмними продуктами;

· сприяти впровадженню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес;

· сприяти вдосконаленню системи управління навчальним закладом шляхом упровадження автоматизованої системи управління з використанням сучасних мережевих технологій.

Пріоритети: створення інформаційно-навчального середовища, яке дозволить реалізувати принцип особистісно зорієнтованого навчання; розробка системи інформаційних освітніх ресурсів.

Розділ VI. Педагогічне партнерство «Освіта без кордонів»

Мета: налагодження освітніх контактів, співпраці в міжнародних проектах, активізації партнерських освітянських зв'язків.

Завдання:

· забезпечити дієву організаційну, методичну підтримку комплексних програм регіонального та міжнародного освітнього партнерства;

· налагодити міжнародну і міжрегіональну співпрацю з метою обміну й поширення педагогічного досвіду;

· розширювати міжнародну співпрацю у сфері новітніх педагогічних технологій;

· посилювати інтеграційні зв'язки з вітчизняними та зарубіжними освітніми установами;

· удосконалювати форми й методи партнерської співпраці;

· залучати учнів та педагогів закладу до участі в міжнародних освітніх проектах, програмах і конкурсах.

Пріоритети: набуття учасниками навчально-виховного процесу освітніх компетентностей, які забезпечать їм конкурентоспроможність на європейському та світовому ринках праці.

Розділ VII. Матеріально-технічне забезпечення

1. Господарська діяльність

Мета: забезпечити в закладі належні умови для навчання й виховання відповідно до сучасних санітарно-гігієнічних, технічних і педагогічних вимог.

Завдання:

· провести комплекс енергозбережувальних заходів (утеплення фасаду, заміна вікон тощо);

· провести заміну (зміцнення) дерев'яних перекриттів із використанням сучасних технологій;

· забезпечити належний стан даху, його експлуатацію та збереження;

· поліпшити умови експлуатації й утримання приміщень школи;

· виконати капітальні ремонти за новітніми технологіями, які передбачають тривалий гарантійний термін експлуатації; забезпечити навчальні кабінети сучасними меблями відповідно до санітарно-гігієнічних та естетичних вимог, створити сприятливі й комфортні умови для організації навчально-виховного процесу, забезпечити відповідно до сучасних санітарно-гігієнічних, інженерно-технічних вимог безпечні умови для навчання та життєдіяльності в закладі освіти;

· ужити додаткових заходів щодо збільшення частки спеціальних коштів за рахунок благодійних внесків, здачі в оренду приміщень, що не використовуються, надання платних послуг.

Пріоритети: здійснення заходів для модернізації матеріально-технічної бази школи.

2. Бібліотека

Мета: якісне оновлення бібліотечних фондів школи; широке забезпечення потреб інформаційно-бібліографічного обслуговування всіх учасників навчально-виховного процесу; перетворення шкільної бібліотеки на інформаційно-консультаційний центр.

Завдання:

- удосконалити матеріально-технічну базу шкільної бібліотеки;
- створити інформаційно-консультаційний центр та обладнати сучасні індивідуальні місця для самостійного пошуку й опрацювання інформації користувачами бібліотеки;
- удосконалювати автоматизоване робоче місце бібліотекаря.
- продовжити комплектування бібліотечних фондів, аналізувати й коригувати стан забезпечення підручниками.
- здійснювати бібліографічно-інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу на основі повного якісного обслуговування.

Відповідно до кожного розділу визначаються напрямки роботи.

Висновки і пропозиції. Процес управління будь-якою педагогічною системою передбачає цілепокладання (постановку цілей) і планування (прийняття рішень), що диктується необхідністю постійного розвитку, руху педагогічної системи. У діяльності керівника важливе місце займає інструктування, риторична майстерність, необхідні для формування переконаності під час виконання доручення, забезпечення єдності педагогічного й учнівського колективів, надання безпосередньої допомоги у процесі виконання роботи, вибір найадекватніших форм стимулювання діяльності, а також оцінювання процесу і результатів. Професіоналізм керівника проявляється в його вмінні створити ефективну організаційну структуру управління закладом, повноваження й відповідальність учасників спільної діяльності, а також правила їхньої взаємодії по вертикалі та горизонталі [3]. Планування роботи у закладі загальної середньої освіти не виключають право керівників, педагогічного колективу на творчість, різноваріантність у виборі форм і структури планів. Вони повинні бути стислими, конкретними, лаконічними, передбачати заходи, які обов'язково мають бути виконаними і які можна контролювати. Плани мають відображати актуальні напрямки діяльності навчального закладу та тенденції освітньої системи й державної політики.

Список літератури:

1. Гуменна О.В. Проектування управління розвитком навчального закладу / Гуменна О.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2010_7/files/PD710_09.pdf/.
2. Єльникова Г.В. Научные основы развития управления общем среднем образованием в регионе [Текст]: монография / Г.В. Єльникова. – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.
3. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11 / голов. ред. В.В. Олійник. – К.: Геопринт, 2009. – Ч. 1. – С. 101–111.
4. Ковальчук В.І. Управління розвитком професійного навчального закладу : конспект лекцій з курсу підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів освіти / В.І. Ковальчук. – К.: Абрис Принт, 2007. – 59 с.
5. Маслов В.І. Научные основы та функции процесса управления общеобразовательными научными учреждениями [Текст]: науч. пособие / В.І. Маслов. – Тернополь: Астон, 2007. – С. 7–8.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 23 червня 2000 року № 240 «Про затвердження Інструкції з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах І-ІІІ ступенів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: nvklokachi.at.ua/instrukcija_z_vedennja_dilovoji_dokumentaciji_u_za.doc.
7. Положення про загальноосвітній навчальний заклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF.
8. Поташник М.М. Управление современной школой (В вопросах и ответах) [Текст]: пос. для руководителей общеобразовательных учреждений и органов образования / М.М. Поташник, А.М. Моисеев. – М.: Новая школа, 1997. – 352 с.
9. Праця керівника або практичний менеджмент [Текст] : навч. посіб. / Л.Є. Довгань. – К.: «ЕксОб», 2002. – 384 с.

Ковальчук В.И., Ермак Т.Н.
Национальный университет биоресурсов
и природоиспользования Украины

ПЛАНИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЯ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация
В статье раскрыта сущность понятия планирования, требования к планированию, функции планирования. Проанализированы преимущества программы развития учебного заведения и ее отличия от традиционного стратегического (перспективного) плана. Представлен элементы Программы развития лицея № 157 г. Киева, содержит пять разделов и тематических блока к каждому разделу. Каждый раздел содержит цели, задачи и приоритеты работы.
Ключевые слова: планирование, заведение общего среднего образования, план развития, программа развития, лицей № 157 г. Киев.

Kovalchuk V.I., Yermak T.M.
National University of Live and Environmental of Ukraine

THE PLANNING OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTION ACTIVITY IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL CHANGES

Summary
In the article the author specifies the essence of the concepts planning, demands for planning, functions of planning. The advantages of program of development of educational institution and its differences from conventional long-range plan are analyzed. The components of Program of Development of Lyceum № 157 in Kyiv which consists of five chapters and topical units to each chapter are presented. Each chapter comprises a goal, tasks and priorities of work.
Keywords: planning, secondary educational institution, development plan, development program, lyceum № 157 in Kyiv.

УДК 378.147:811.112.2'243

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ «LERNEN DURCH LEHREN» У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Марченко Н.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається суть, актуальність і практична цінність методу навчання «Lernen durch Lehren» в процесі формування іншомовної компетенції майбутніх учителів німецької мови. Цей метод допомагає спрямувати весь навчальний процес на активну самостійну роботу студентів, активізацію потенціалу, створення умов для їх самовираження і саморозвитку, а також на підготовку до майбутньої професії вчителя. Заняття з німецької мови слугує організацією інтерактивного спілкування студентів, сприяє колективному прийняттю рішень, що допомагає у формуванні іншомовної компетенції з професійним спрямуванням. Студенти, за допомогою викладача, готують і проводять урок. Завдання учителя полягає в організації активного спілкуватися та розвитку міжособистісних контактів.
Ключові слова: німецька мова як друга іноземна, мотивація, вивчення через навчання, вивчення в процесі роботи, професійна спрямованість, когнітивне мислення.

В час активної євроінтеграції у вищих навчальних закладах відбувається інтенсифікація процесу навчання іноземних мов шляхом впровадження різноманітних технологій навчання, що забезпечує свободу вибору студентів щодо форм і методів навчання.

Постановка проблеми. Одна з актуальних проблем сучасної методики вивчення іноземної мови – орієнтація всього навчального процесу на активну самостійну роботу учнів, створення умов для їх самовираження і саморозвитку. Молоде покоління повинно підготувати себе до того, щоб отримувати максимальну користь від навчання з метою вдосконалення своїх лінгвістичних знань, навичок і вмінь. Необхідністю стає зміна методів навчання, введення і апробація таких форм роботи, в основі яких лежить самостійність і відповідальність за результати самих учнів. Це зміщення з однобічної активності вчителя на самостійне навчання студента.

Сучасні модифікації комунікативного підходу до навчання іноземних мов одержали найбільш послідовне теоретичне обґрунтування в лінгводидактичній комунікативно-когнітивній парадигмі. У теперішній час відбувається подальша теоретична розробка і практична реалізація когнітивно-комунікативно підходу до навчання професійно-орієнтованої іноземної мови в моделях навчання різних видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, писемного мовлення, усного мовлення. Варто також зазначити, що когнітивний підхід до навчання заснований не тільки на когнітивній психології, він також базується на принципі свідомості у викладанні й на теорії соціоконструктивізму, згідно з якою студент є активним учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача.

У практиці викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах відзначається посилення тенденції до використання різних підходів до навчання професійно-орієнтованого іншомовного спілкування. В межах комунікативно-когнітивного підходу в Німеччині в 2000-х роках став популярним метод навчання «Lernen durch Lehren» (вивчення через навчання).

Даний метод полягає в тому, що студенти повинні самостійно оволодівати новими знаннями та уміннями. Заняття з німецької мови не є простою подачею матеріалу, а слугує організацією інтерактивного спілкування студентів, сприяє колективному прийняттю рішень. Завдання учителя полягає в тому, щоб студенти могли активно спілкуватися один з одним, розвивати міжособистісні контакти. Важливу роль при цьому відіграють різноманітні дослідницькі проекти. Це метод, при використанні якого, студенти, за допомогою викладача, готують і проводять урок. Це може стосуватися як окремих епізодів, так і цілих частин заняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї використання даного методу ще в XIX ст. стали частиною шкіл Ланкастера. Перша монографія на цю тему була написана Гертнером і з'явилася в США в 1971, а потім в Німеччині в 1975 Р. Крюгер розвинув цю ідею. Більш ґрунтовно цей метод розглянув та науково обґрунтував в різних публікаціях як концепцію викладання французької мови на початку 1980-х років Жан-Поль Мартан. Також ці ідеї паралельно досліджували Древс (1992) та Ренкель (1997). В своїх працях дослідники говорили про домінування біхевіоризму через когнітивне сприйняття. Учню надавалося більшого значення, він не був більше, як просто як суб'єкт навчального процесу. З 2001 року метод «Lernen durch Lehren» набув особливої популярності після шкільних реформ в Німеччині і використовувався при вивченні різних предметів. Дослідженнями цього методу займалися Christian Spannagel, Guido Oebel, Joachim Grzega, Lutz Berger, Roland Graef, Rolf-Dieter Preller, Franz Waldherr та ін. Тоді ж почали його також розглядати і як метод викладання іноземних мов. Вольфганг Штайнінг провів однорічне емпіричне дослідження в сфері німецької мови як іноземної з турецькими школярами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження проблеми навчання студентів професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою обумовлена нагальною потребою в покращанні якості професійної підготовки майбутніх фахівців

та змінами, що відбуваються в суспільстві. Проаналізувавши методичну літературу ми дійшли висновку, що досліджень в цій сфері, а особливо, таких, що стосуються використання даного методу в процесі підготовки вчителів німецької мови як другої іноземної практично не існує.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз та обґрунтування актуальності і практичної цінності методу навчання «Lernen durch Lehren» в процесі формування іншомовної компетенції майбутніх учителів німецької мови як другої іноземної.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце в процесі навчання студентів займає мотивація, яка сприяє підвищенню ефективності та результативності навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Стимулом мотивації є проблемність та комунікативна спрямованість навчальних завдань, що перетворюють вивчення мови на дослідницький та експериментаторський процес відкриття мови, яка активізує розумові та творчі здібності студентів. Проблемність ґрунтується не на передачі готової інформації, а на отриманні студентами певних знань і умінь шляхом теоретичних і практичних проблем [1, с. 222]. У цьому випадку відбувається творче засвоєння знань і умінь, оволодіння досвідом креативної діяльності Усвідомлена студентом проблема трансформується у проблемну ситуацію, яка і зумовлює інтерес до оволодіння іноземною мовою. У свою чергу інтерес стимулює інтелектуальну активність, яка розглядається як готовність займатись за внутрішнім спонуканням особистості. Комунікативність передбачає застосування на заняттях комунікативних ситуацій, які моделюють реальне професійне спілкування, та діалогізацію навчального процесу.

За даними Жана-Поля Мартана метод «Lernen durch Lehren» має в основі три компоненти:

1. *Педагогічно-антропологічний*. Мета передавати знання повинна задовольняти потреби в надійності (структура самосвідомості), соціальному контексті, соціальному визнанні, а також в самореалізації. На уроці має мобілізуватися якомога більше інтелектуальних ресурсів.
2. *Навчально-теоретичний та системний*. Протиставляється традиційному способу подачі навчального матеріалу. В той час, як на уроці, центром якого є вчитель, відбувається як правило рецептивне сприйняття навчального матеріалу, то за методом «LdL» отримання знань затребуване учнями. Виходячи з підготовленої, але ще не систематизованої на уроці інформації учні постають перед завданням перетворити цю інформацію шляхом оцінки, зважування та систематизації в знання. Цей процес може пройти тільки на основі інтенсивної комунікації.
3. *Предметно-спрямований та змістовний*. З точки зору даного аспекту цей метод повинен усунути протиріччя між звиканням (біхевіористичний компонент), співвідношенням матеріалу (когнітивний компонент) і аутентичною взаємодією (комунікативний компонент). В змістовному плані використання даного методу вимагає, щоб навчальний матеріал слугував приводом для міркувань. При роботі з підручником учням пропонується його зміст. Якщо робота з підручником закінчилась, то передбачається, що учні в рамках проектів виробляють нові знання і дають їх класу. На даному етапі мотивацію безпосередньо залежить від якості змісту. Учні повинні відчувати, що вони під час такого обговорення готуються до майбутнього (трансцендентне відношення, потреба в сенсі) [3, с. 4–6].

За рекомендаціями Lutz Berger, Joachim Grzega та Jean-Pol Martin перед розглядом нової теми учитель розподіляє матеріал малими дозами. Утворюються групи (максимально по 3 особи), кожна з яких отримує окрему частину матеріалу, а також завдання повідомити цей зміст усьому класу. Учні, що отримали завдання дидактично готують матеріал. Це викликає імпульси захоплення, зміну соціальних форм і т.д. Під час такої підготовки, яка відбувається на уроці, учитель підтримує окремі групи, дає імпульси і поради [2].

Так як протягом багатьох років студенти спочатку в школі, а потім в університеті могли спостерігати, які прийоми застосовують учителі та викладачі, то на нашу думку, що вони прекрасно і без проблем справляться з таким завданням. Принципово учителі та викладачі схильні до того, щоб недооцінювати дидактичні здібності учнів. Що ж стосується майбутніх учителів німецької мови, то їх дидактичний потенціал необхідно розвивати з самого початку.

Необхідно також звернути увагу на те, що урок за методом «LdL» не означає, що він повністю проводиться учнями. Ті, що проводять урок, повинні постійно відповідними засобами переконуватись, що кожна інформація зрозуміла тим, кому вона адресована (запитувати, узагальнювати, вести партнерську роботу). Якщо викладач з'ясовує, що комунікація не вдається, чи прийоми мотивації, які застосовує студент, не спрацьовують, він повинен вмішатися.

В процесі підготовки майбутніх учителів німецької мови, використовуючи метод «LdL», студент крок за кроком переймає функції учителя і разом з тим готується до майбутньої професії. Учитель на таких заняттях говорить менше, а висловлювання студентів займають до 80% уроку.

Виходячи з рекомендацій Jean-Pol Martin та Guido Oebel, для того, щоб впровадити даний метод на заняттях, необхідно пройти декілька етапів. Спочатку студент бере на себе не велике завдання учителя, на приклад, перевірка домашнього завдання чи читання тексту диктанту. Викладач повинен систематично проводити тренування, в процесі яких студенти поступово звикають до того, щоб привітно ставитися один до одного, слухати, чітко і зрозуміло для інших говорити, звертати увагу на якість своєї роботи, як майбутнього вчителя [4].

Після фази звикання, яка може тривати від 1 до 2 тижнів, можна переходити до самостійної підготовки студентами дома текстів із завданнями чи подачі граматичного матеріалу. Викладач розподіляє завдання, підтримує студентів в їх підготовці та виправляє їх письмово підготовлені проекти. Ведення одного уроку можуть брати на себе декілька студентів. Один з них проводить перевірку домашнього завдання, інший подає граматичний матеріал, третій займається аудіюванням і т.д.

Наведемо приклад такого заняття. Цільова аудиторія студенти 3 курсу філологічного факультету, які вивчають німецьку мову як другу іноземну другий рік. Заняття складається з таких частин:

1. *Перевірка домашнього завдання.* Учитель запрошує одного студента вийти на перед і провести обговорення домашнього завдання. Викладач стоїть позаду групи і допомагає, якщо з'являються помилки чи якісь труднощі, пояснює не зрозуміле. Така робота проводиться на кожному занятті, тому кожен із студентів готовий, що сьогодні чи завтра буде її проводити. В процесі такої перевірки студенти також вивчають вирази, які їм необхідні для проведення цієї фази уроку: Mach bitte die nächste Übung! Kannst du das nochmal wiederhollen? Lies bitte weiter! Kennst du das Wort nicht? Verstehst du diesen Satz? Wo ist ein Fehler? та багато інших.

2. *Гра-вікторина «Відгадай відомих осіб».* До проведення вікторини запрошується інший студент, який на минулому уроці отримав від викладача рекомендації щодо організації процесу та підготовки необхідного матеріалу. Пропонуються портрети трьох відомих осіб, студент розповідає відомі факти з їхнього життя, група відгадує про кого саме ця інформація. Потім проводиться бесіда з групою про те, яка інформація про цих людей ще відома студентам, троє студентів підсумовують почуте про кожну з осіб.

3. *Пояснення нового матеріалу* «Präteritum», який частково вже зустрічався, але не був опрацьований і систематизований. Студент, який заздалегідь отримав це завдання готує вдома схеми, таблиці, власні приклади вживання, які в процесі пояснення записує на дошці. Пропонує групі навести власні приклади.

4. *Диктант* на тему «Rettung nach zwei Stunden» з використанням дієслів в «Präteritum». Ще один студент, який виконуватиме роль учителя, отримує від викладача картку з диктантом та завданнями.

Rettung nach zwei Stunden

Tess und ihr Mann Finn aus Niederlanden waren letzte Woche auf Kreuzfahrt im Mittelmeer. Das Schiff lag vor Neapel und das Ehepaar wollte die Stadt besichtigen. Am Hafen kam es zum großen Streit und das Ehepaar verlor sich aus den Augen. Einige Stunden spдter sah Tess das Kreuzfahrtschiff abfahren. Sie glaubte, dass ihr Mann sich an Bord befand, sprang ohne nachzudenken ins Wasser und schwamm dem Schiff nach. Nach Polizeiangaben verbrachte die Frau zwei Stunden im Wasser und wurde dann von Fischern gerettet.

Der Ehemann war ьbrigens nicht auf dem Schiff. Er war auf dem Weg zum Flughafen und wollte nach Hause fliegen [5, c. 12].

1. *Diktieren Sie den Text.*
2. *Die Studenten tauschen mit einander die Hefte und korrigieren Diktate. Besprechen Sie mit der Gruppe die Fehler.*
3. *Die Studenten sollen im Text die Verben in Prдteritum markieren und Infinitivform zu diesen Verben nennen.*

З завданням диктувати, пов'язане тренування вимови. Якщо вимова не чітка чи не правильна, учитель зупиняє і виправляє. Студент читає ще раз з правильною вимовою. Після написання диктанту студенти обмінюються зошитами, перевіряють помилки і колективно їх обговорюють. Потім в своїх текстах вони відмічають дієслова в Präteritum та називають їх інфінітивні форми.

В кінці заняття студенти отримують домашні завдання та рекомендації щодо проведення наступного заняття.

Висновки і пропозиції. Проблема навчання студентів університету професійно-орієнтованого спілкування іноземною мовою є важливим компонентом навчальної діяльності, який стимулює формування навичок та умінь іншомовної професійно-орієнтованої комунікації. Передбачається вільне володіння студентами іноземною мовою та здатність формувати ними нові знання на основі існуючих знань та різних когнітивних процесів. Саме сучасні вимоги до вищої освіти обґрунтовують використання комунікативно-когнітивного підходу до викладання іноземних мов. Потрібно зазначити, що використання методики «LdL» допоможе ще в процесі вивчення німецької мови практично підготувати студентів до практики в школі та майбутньої професії. Звичайно ж вона не підходить для початкового етапу формування мовних компетенцій, але на другому році вивчення можна вже починати її впроваджувати. Це допоможе майбутнім учителям побороти страх говоріння та навчитися працювати з аудиторією.

Список літератури:

1. Оконь В. Введение в общую дидактику / Пер. с польс. Л.Г. Кашкуревича, Н.Г. Горина. – М.: Высш. шк., 1990. – 382 с.
2. Berger L., Grzega J., Spannagel Ch. Lernen durch Lehren im Fokus – Berichte von LdL-Einsteigern und LdL-Experten / Lutz Berger, Joachim Grzega, Christian Spannagel (Hrsg.) // Epubli. – 2011.
3. Martin Jean-Pol. Lernen durch Lehren : ein modernes Unterrichtskonzept / Jean-Pol Martin // Schulverwaltung Bayern, März – Link-Verlag – 2000. – 13 S.
4. Jean-Pol Martin, Guido Oebel. Lernen durch Lehren – Paradigmenwechsel in der Didaktik? / Jean-Pol Martin, Guido Oebel // Deutschunterricht in Japan. Zeitschrift des Japanischen Lehrerverbandes, Heft 12 / Herbst 2007. – S. 4–21.
5. Schritte plus neu 5 Nieveau B1/1 Deutsch als Zweitsprache / [Hilpert S., Kerner M., Pude A., u.a] – München : Hueber Verlag. – 2018. – 208 s.

Марченко Н.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «LERNEN DURCH LEHREN» В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье рассматривается суть, актуальность и практическая ценность метода обучения «Lernen durch Lehren» в процессе формирования иноязычной компетенции будущих учителей немецкого языка. Этот метод помогает направить весь учебный процесс на активную самостоятельную работу студентов, активизацию потенциала, создание условий для их самовыражения и саморазвития, а также на подготовку к будущей профессии учителя. Занятия по немецкому языку служат для организации интерактивного общения студентов, способствуют коллективному принятию решений, помогают в формировании иноязычной компетенции профессиональной направленности. Студенты, с помощью преподавателя, готовят и проводят урок. Задача учителя состоит в организации активного общения и развития межличностных контактов.
Ключевые слова: немецкий язык как второй иностранный, мотивация, профессиональная направленность, изучение через обучение, изучение в процессе работы, когнитивное мышление.

Marchenko N.N.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Grogorii Skovoroda University

THE USAGE OF THE METHOD «LEARNING THROUGH LEARNING» IN THE PROCESS OF TRAINING THE FUTURE GERMAN TEACHERS

Summary
The article reveals the essence, actuality and practical value of the method «Learning through learning» in the formation process of foreign languages competence of the future German teachers. This method helps to direct the complete educational process to the active self-work of pupils, to activate their potential and build the circumstances for their self-expression and self-development to the training for the future teaching profession. German lessons are like organisation of interactice students' communication, which help to take community decisions, that help to build foreign languages competence with professional direction. Students with the help of the teachers prepare and lead the lesson. The teacher's task is to organize active speaking and inter-personality contacts.
Keywords: German as the second foreign language, motivation, professional orientation, learning by teaching, learning by doing, cognitive thinking.

УДК 008:94]:332.132:379.84(477.72)

АНАЛІЗ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Орлова О.В., Ігнатенко А.О.
Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв

В статті здійснюється аналіз культурно-історичного рекреаційного потенціалу Херсонської області. Класифікуються критерії оцінок рекреаційного потенціалу області. Розкривається особливість Херсонщини та значення області для всієї території України. Висвітлюються дозвіллєві, культурно-історичні, туристичні можливості Причорноморського краю. Акцентується увага на сутності аналізу культурно-історичного рекреаційного потенціалу Херсонської області.
Ключові слова: рекреаційний потенціал, культурно-історичний аспект, оцінка потенціалу, культурно-історичні туристичні ресурси.

Постановка проблеми. Досвід розвинутих країн світу засвідчує, що культурно-історичні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і впливатимуть на отримання значних доходів. Слід акцентувати увагу, що у нашій державі (доходи від розвитку туризму в 2017 р. становили 6,991 млрд гривень.) культурно-історичні об'єкти не оцінені як рекреаційний потенціал, більшість визначних пам'яток не внесені у туристичні маршрути, що призводить до їхнього обмеженого використання. Це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який за належної реклами може давати значний економічний і соціальний ефект. В Україні взято під охорону 70 тис. пам'яток історії та культури, в тому числі понад 12 тис. пам'яток архітектури з добре збереженими ансамблями. Пам'ятки історії та культури можна розглядати з різних поглядів, і вони можуть бути предметом вивчення багатьох наукових дисциплін. Переважно під ними розуміють окремі споруди, предмети, пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, витвори матеріальної та духовної культури, що мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність [2]. На наш погляд, культурно-історичні пам'ятки, котрі входять або можуть увійти до складу туристичних ресурсів, необхідно розглядати не тільки як окремі об'єкти з певною історичною чи культурною цінністю, а як поєднання відповідних видів культури, що мають високу атрактивність, можуть відігравати вагому роль у формуванні світогляду народу й формувати культурно-історичного рекреаційного потенціалу України так і туристичного потенціалу поселення, місцевості, регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць свідчить, що науковці приділяють більше уваги в цілому Україні і найбільш привабливим територіям у рекреаційному аспекті. Проблеми розвитку туризму досліджували: О.О. Бейдик [1], М.І. Ігнатенко [6], В.І. Мацала [7] та інші. Безумовно, для планування подальшого розвитку регіону неможливо обійтись без комплексного дослідження ресурсів та їхніх територіальних поєднань. Вагомий внесок в дослідження Херсонської області зробили О.А. Марченко, О.А. Сарапіна. Але зважаючи на особливість ресурсного потенціалу області проблема потребує подальшої розробки та вивчення.

Мета статті. Проаналізувати культурно-історичний рекреаційний потенціал Херсонської області з метою визначення перспективних напрямків розвитку рекреаційного комплексу регіону і обґрунтування шляхів найбільш оптимального і раціонального використання рекреаційних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Історико-культурний потенціал є основою пізнавального туризму. Він представлений різними видами історичних пам'яток, меморіальних місць, народними промислами, музеями, тобто поєднаннями об'єктів матеріальної і духовної культури. Практично кожна місцевість може являти інтерес для пізнавального туризму. В цілому серед пам'яток культурної спадщини можна виділити: пам'ятки археології; культову і цивільну архітектуру; пам'ятки ландшафтної архітектури; малі і великі історичні міста; типові сільські поселення; музеї, театри, виставкові зали та інші об'єкти соціокультурної інфраструктури; об'єкти етнографії, народні промисли і ремесла, центри декоративно-прикладного мистецтва; технічні комплекси і споруди [5, с. 4].

До історико-культурного потенціалу належить усе соціокультурне середовище з традиціями і звичаями, особливостями побутової та господарської діяльності. Туристи, відвідуючи ту чи іншу країну, сприймають культурні комплекси в цілому. До складу культурних комплексів входить і природа: у містах – це парки і сквери, зелені насадження у дворах і на вулицях; у сільській місцевості – присадибні ділянки; в старовинних садибах і монастирях – ландшафтні рукотворні пейзажні парки і сади.

Культурно-історичні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку пам'яток матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи культурно-історичний туристичних ресурсів належать пам'ятки історії та архітектури, унікальні звичаї, обряди тощо. Існує безліч форм включення культурно-історичних ресурсів в систему туристичного обслуговування. Найбільш поширена форма – організація музеїв і екскурсійно-історичних маршрутів. Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю і слугують головним засобом задоволен-

ня культурно-пізнавальних потреб. Залежно від їхніх основних ознак пам'ятки історії й культури підрозділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки [9, с. 396].

Культурно-історичний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду, для задоволення матеріальних та рекреаційно-туристичних потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Італія, Франція, Данія, Велика Британія, Чехія отримують значну частину прибутків від вмілої експлуатації культурно-історичного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг. До культурно-історичних рекреаційних ресурсів також слід віднести і культурні установи, які задовольняють відповідні рекреаційні потреби як місцевих рекреантів так і туристів: музеї, картинні галереї, виставкові зали, які спеціалізуються на збереженні, демонстрації і пропаганді витворів мистецтва, науки, техніки.

Ситуація із забезпеченням сфери туризму культурно-історичним потенціалом в області незадовільна не зважаючи на те, що Херсонська область має свої унікальні ресурси та культурно-історичний рекреаційний потенціал, все ж таки існує ряд проблем, що потребують вирішення. В Україні налічується близько 53,6 тис. культурно-історичних пам'яток, із яких 12 тис. становлять інтерес як об'єкти пізнавальної рекреації і туризму. Загалом за насиченістю, різноманітністю культурно-історичних ресурсів і перспективами їх залучення до рекреаційної сфери України, Херсонська область, на сьогоднішній день належить до області з низьким потенціалом туристичної сфери [10]. В херсонській області культурна спадщина становить 225 об'єктів різних типів, видів і категорій обліку – як пам'яток, так і щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Їх доповнюють 7 пам'яток, які є об'єктами природно-заповідного фонду. Пам'ятки за категоріями обліку поділяються так: 17 пам'яток національного значення; 215 пам'яток місцевого значення.

Види культурно-історичних пам'яток Херсонської області можна розподілити так:

– *археологічні об'єкти:* поселення Великий Потьомкінський острів (Олешшя) XI – XIII ст., комплекс курганів III тис. до н.е.-II тис.н.е.;

– *об'єкти природно-заповідного фонду:* біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, Чорноморський біосферний заповідник 1927, Олешківські піски, Джарилгацький національний природний парк;

– *пам'ятки природи місцевого значення:* Дендропарк Херсонського державного аграрного університету, Дендропарк Інституту зрошувального землеробства 1975, Ботанічний сад Херсонського педагогічного університету, Парк школи-інтернату № 2 1964;

– *пам'яток монументального мистецтва місцевого значення:* пам'ятник адміралу Ф. Ушакову, монумент "Легендарна тачанка" 1967 рік, половецькі кам'яні скульптури XI–XII ст., пам'ятник Джону Говарду 1818–1820 рр.;

– *пам'яток архітектури національного значення:* Бібліотека 1897 р., Святодухівський собор із дзвіницею 1804–1836 рр., Миколаївська церква 1819 р., Арсенал 1784 р., Очаківська південна брама фортеці 18 ст., Московська (Петербурзька) північна брама фортеці 18 ст., Катерининський собор 1782–1787 рр., Греко-Софіївська церква 1780 р., Лікарня 1840 р.;

– *пам'яток історії місцевого значення:* братська могила керівників партизанського загону Є.Є. Гирського, А.К. Ладичука, Пам'ятний камінь на честь визволення Херсона від німецько-фашистських загарбників у 1944 р., Пам'ятний знак на честь 295 стрілецької дивізії, Могили Героїв Радянського Союзу А.П. Садового, М.М. Суботи, Пам'ятник «Танк Т-34», Пам'ятний знак на честь моряків Дунайської флотилії, Пам'ятник першим корабелам Чорноморського флоту XVIII ст., Фортечний колодязь та місто першого поховання жертв фашизму XVIII ст. 1941–1945 рр. [11].

Отже, Херсонський край славиться великою кількістю пам'яток історії та архітектури XI–XII ст. і XVII–XIX ст. Завдяки своєму географічному положенню та природно-ресурсному потенціалу Херсонська область визначається значним розвитком туризму та рекреації. Як відомо, область знаходиться в межах Причорноморської низовини, на всій її території переважають степові ландшафти. Природно-антропогенні туристсько-рекреаційні ресурси області представлені об'єктами загальнодержавного значення, а саме:

1. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Фрідріха Фальц Фейна – найстаріший степовий резерват миру, одне з 7 природних чудес України, що входить до сотні найбільш відомих заповідних територій планети, який вже відзначив своє сторіччя.

2. Окремої уваги заслуговує Асканійський дендрологічний парк, створений наприкінці XIX століття на площі близько 200 га. У парку прекрасно себе почувають більше 170 видів дерев і чагарників з усіх континентів.

3. Серед неперевершених красот Херсонщини є ще один унікальний об'єкт – це Чорноморський біосферний заповідник – найбільший за площею заповідник України. Площа заповідника становить близько 90 тис. га. Він є природним еталоном водно-болотних угідь північного узбережжя Чорного моря, створений в 1927 році, а в 1985 році Чорноморський біосферний заповідник отримав сертифікат ЮНЕСКО й увійшов у Міжнародну мережу біосферних резерватів.

4. Національний природний парк «Олешківські піски» – найбільший піщаний масив в Україні, один з найбільших у Європі. Парк є унікальним ландшафтом, який вражає різноманіттям, первозданністю і одночасно непростою історією. Він унікальний не тільки для нашої країни, але й для всієї Європи. Неповторний, своєрідний куточок Херсонського краю, унікальний світ дикої напівпустельної природи.

5. Національний природний парк «Джарилгацький» розташований на острові Джарилгач в Північному Причорномор'ї в межах Скадовського району Херсонської області і входить до складу водно-болотних угідь міжнародного значення. Острів вперше отримав природоохоронний статус ще в 1923 році. Через його терито-

рію проходять основні світові маршрути міграції птахів, а деякі місця гніздування, які межують з парком, мають міжнародне значення.

6. Острів Бірючий – ще одна перлина Херсонщини в Азовському морі, який являє собою косу довжиною близько 20 км і є частиною Азово-Сиваського національного природного парку. Бірючий острів приваблює туристів, перш за все, безлюдністю і прекрасними ландшафтами. Затишні бухти, мілководні лимани, прісні озера, червонокнижні степові рослини, дивовижні птахи і тварини – ось лише мала частина того, що може запропонувати острів туристам, любителям дикої природи, екологам. До складу національного парку входить також унікальна територія затоки Сиваш, вода в якому в 16 разів солоніша ніж звичайна морська. Це один з чотирьох найбільш засолених водоймищ земної кулі. Вважається, що в усьому світі така солона вода є тільки в Мертвому морі на Близькому Сході, Великому Солоному озері в США і в затоці Кара-Богаз-Гол.

7. Екологічна природна перлина Херсонщини – Дельта Дніпра, одна з найбільших у Європі плавнів міжнародного значення, володіє унікальним рекреаційним потенціалом. Більша частина її території займають плавні з надзвичайним різноманіттям рослинного і тваринного світу, а інша частина – острови і численні рукави, озера і протоки. Природні умови цієї місцевості по-справжньому безцінні і сприятливі для розвитку екологічного, та водного туризму, організованого відпочинку населення та інших видів рекреаційної діяльності [12].

Стосовно суспільно-географічних туристсько-рекреаційних ресурсів, варто відзначити, що культурно-історичні туристсько-рекреаційні ресурси Херсонщини багаті та унікальні. Це підтверджує, по-перше, їх приналежність до різних історичних епох – від знахідок найдавніших стоянок до свідчень про культуру кіммерійців, скіфів, сарматів, греків; древніх слов'ян; запорізьких козаків, татар, турків, росіян. По-друге, тільки на цій території взаємодіють та змінюють одні одних Скіфське царство, грецькі колонії-міста; слов'янські поселення; Запорізька (Кам'янська) Січ та Кримське ханство; Османська Туреччина; Російська імперія. Найбільшими культурно-історичними туристичними ресурсами, де практично представлені всі історичні епохи, володіють безпосередньо близькі до Дніпра Нововоронцовський, Білозерський, Верхньорогачицький, Горностаївський, Великолепетиський, Каховський, Цюрупинський, Голопристанський райони. Курганні пам'ятки є практично у всіх районах. Пам'ятниками та пам'ятними місцями і подіями вирізняються Генічеський, Асканівський, Скадовський рекреаційні центри, Каховсько-Бериславський та Херсонсько-Білозерсько-Голопристанський вузли [4, с. 127].

Завдяки ресурсам, якими обдарувала Херсонщину природа в області активно розвивається водний туризм, сільський зелений, винний, екологічний, культурно-історичний. На Азовському та Чорноморському узбережжі відкрито працюють дельфінарії. В Скадовському дельфінарії створено центр реабілітації і проводиться дельфінотерапія для дітей з захворюваннями нервової системи. На акваторії Дніпра в місті Нова Каховка сьогодні працюють 2 яхт-клуби європейського класу. В Олешківському районі діють 2 кінні клуби та запроваджується методика іпотерапії. Для прихильників винного туризму проведення дегустацій пропонує винооробне господарство князя П.М. Трубецького, дім марочних коньяків «Таврія», сімейна винороблня «Курінь». На базі зеленого туризму «Дельта Дніпра» Білозерського району проводяться Міжнародні чемпіонати ловлі хижої риби спінінгом з човна. Пізнати народні традиції та поринути в атмосферу стародавніх звичаїв гостинно запрошує етнографічно-екологічний музей під відкритим небом «Зелені Хутори Таврії», а театр під відкритим небом у самому серці Олешківського лісу запрошує подивитися база зеленого туризму «Чумацька криниця» [8, с. 34].

Привабливості області сприяє і насичений фестивальний календар Херсонщини – міжнародний фестиваль театральних прем'єр «Мельпомена Таврії», всеукраїнські етно-еко-фестивалі «Купальські зорі», «Український кавун – солодке диво», «Таврійські хутори», «Чайний стан», фестиваль південного колориту, їжі та емоцій «Тишо-Тишо фест» та багато інших цікавих івент-подій.

Щорічно Херсонщину відвідують близько 3 млн гостей. Більше 1000 об'єктів відпочинку, оздоровлення, розміщення надають послуги гостям Таврійського краю (з них 49 дитячих, 56 садиб зеленого туризму, 51 готельний комплекс). В області значно покращено стан автотранспортних шляхів, налагоджено ефективну систему залізничного сполучення, великим попитом користується потяг Intercity Києв-Херсон. В сезоні-2017 Херсонщина дивувала навіть самих найвибагливіших туристів принципово новими туристичними продуктами на будь який смак та для будь якої вікової категорії: захопливі подорожі на унікальний безлюдний острів Джа, індивідуальні тури на Кинбурнську косу, кайтинг, яхтінг, байдарки, а також пустеля, водоспади, незаймані заповідні території, різноманітні гастротури.

Висновки. В Україні не в повній мірі використовується культурно-історична спадщина для формування спільної ідентичності та формування позитивного іміджу держави. Внаслідок цього складові культурно-історичної спадщини залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Проблемним питанням туристичної інфраструктури області є незадовільний стан значної кількості об'єктів туристичних відвідувань, які представляють інтерес для туристів. У сучасному законодавстві не враховуються завдання, пов'язані з ефективним використанням історичного й культурного потенціалу країни для поліпшення якості національного туристичного продукту. Херсонський край, як і велика кількість інших територій нашої держави, має досить потужний туристично-рекреаційний потенціал. До його структури відносяться як багаті природні ресурси Причорноморської низовини з її степами та ріками, так і величезна кількість культурно-історичний пам'яток розташованих на території Херсонської області. Нажаль, незважаючи на велику кількість культурно-історичних об'єктів міста та Херсонщини в цілому, туристична сфера не досить розвинена, тому великий сегмент людей

які потребують культурного збагачення не проінформовані в унікальності Херсонської області, в наслідок цього місто Херсон на сьогоднішній день не є достатньо розвинутим в туристичній сфері, а отже культурний аспект області знаходиться на недостатньому рівні. Завдяки аналізу культурно-історичного рекреаційного потенціалу Херсонської області було класифіковано культурні об'єкти для підвищення туристичної привабливості. Вирішення цієї проблеми полягає у раціональному використанні культурно-історичних об'єктів області, а саме охороні, реставрації, належному збереженню історичних об'єктів, а також у популяризації культурного аспекту.

Список літератури:

1. Бейдик В.І. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та аналіз, термінологія, районування / В.І. Бейдик. – К., 2002. – С. 164–168.
2. Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України / Л.Д. Божко. – 2011. – Випуск 32.
3. Василевська Я.В. Оцінка природно-рекреаційних ресурсів Херсонської області / Я.В. Василевська // Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 399–401.
4. Василевська Я.В. Природно-заповідний фонд Херсонської області як об'єкт рекреаційного природокористування / Я.В. Василевська // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 125–128.
5. Дутчак О.І. Вплив туризму на охорону історико-культурних пам'яток: досвід і перспективи / О.І. Дутчак // 2013. – Випуск 28.
6. Игнатенко А.Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования. – К., 1989. – 120 с.
7. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацола. – Л., 1997. – С. 51–60.
8. Святохо Н.В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона / Н.В. Святохо // Экономика и управление. – 2007. – Випуск № 2. – С. 30–36.
9. Шабалина Н.В. Эволюция представлений о туристско рекреационном потенциале как основе формирования и развития туристско-рекреационных систем / Н.В. Шабалина // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования. – М.: Советский спорт, 2008. – С. 391–399.
10. Шепетюк С.М. Рекреаційн-туристські ресурси як основа туристично-рекреаційних послуг / С.М. Шепетюк // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи: Зб. наук. праць. – К.: Тонар, 2007.
11. Оцінка рекреаційного потенціалу регіону України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://otherreferats.allbest.ru/sport/00493214_0.html/. – Назва з екрану.
12. Мандруй Херсонщиною [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://khoda.gov.ua/mandruj-xersonshhinoyu/. – Назва з екрану.

Орлова Е.В., Игнатенко А.А.
Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств

АНАЛИЗ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОГО РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА (НА ПРИМЕРЕ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация
В статье осуществляется анализ культурно-исторического рекреационного потенциала Херсонской области. Классифицируются критерии оценок рекреационного потенциала области. Раскрывается особенность Херсонщины и значения области для всей территории Украины. Освещаются досуговые, культурно-исторические, туристические возможности Причерноморского края. Акцентируется внимание на сущности анализа культурно-исторического рекреационного потенциала Херсонской области.
Ключевые слова: рекреационный потенциал, культурно-исторический аспект, оценка потенциала, культурно-исторические туристические ресурсы.

Orlova O.V., Ignatenko A.O.
Separate Division
"Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts"

CULTURAL-AND-HISTORICAL RECREATIONAL POTENTIAL ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF KHERSON OBLAST)

Summary
The article deals with the analysis of the cultural-and-historical recreational potential of Kerson oblast. The recreational potential estimation criteria of the oblast are classified. Specific features and peculiarities of Kherson area and its significance for the whole territory of Ukraine are specified. Leisure, cultural-historical, tourist opportunities of Prychernomorskiy area (Black Sea Territory) are investigated and revealed. The essence of analysis of cultural-historical recreational of Kherson oblast potential is outlined and emphasized.
Keywords: recreational potential, cultural-historical aspect, potential estimation, cultural-historical tourist resources.

УДК 378

ІНОЗЕМНІ МОВИ В ОСВІТІ ДОРОСЛИХ

Попова Л.І.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті йдеться про проблеми вивчення іноземних мов в системі освіти дорослих. Аналізуються тенденції в цій області. Розглядається досвід вивчення іноземних мов дорослими. Вказано на необхідність зміни підходів до освіти дорослих. Визначені подальші напрямки удосконалення підходів до вивчення іноземних мов в системі освіти дорослих.
Ключові слова: іноземні мови, дорослі; освіта, досвід, тенденція, методи.

Постановка проблеми. Вища освіта все частіше розглядається як ступінь або основа для подальшого професійного розвитку випускника. Тому усе більше значення набуває освіта дорослих, освіта упродовж життя. Під такою освітою розуміються вже не лише епізодичні випадки доучування, перенавчання або оновлення знань дорослих.

Освіту дорослих бачать як прогресуючий рух в особистому розвитку [4]. Тим більше, як правило, первинні посади випускників вищих навчальних закладів не забезпечують достатньою мірою задоволення потреб працівника і його сім'ї. Виникнення різноманітних можливостей особистого професійного розвитку мотивує фахівця отримувати нові знання і навички, удосконалювати наявні, адаптувати їх до існуючих умов праці і до перспективних можливостей. Випускник вищої школи може реалізовувати себе і як державний службовець, і як найманий працівник, і як особа вільної професії, і як підприємець. При цьому в різноманітних навчальних закладах післядипломної освіти і самостійно він може здобувати відповідні знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'явилась значна кількість публікацій, пов'язаних з проблемами освіти дорослих. Спостерігається тенденція розглядати освіту дорослих не просто як деякі окремі заходи, спрямовані на вдосконалення окремих якостей дорослих людей, а як систему, яка охоплює велику кількість аспектів розвитку людини. Освіта дорослих все частіше розглядається як освіта впродовж життя [4; 5; 6; 7]. Окремі дослідники розглядають в своїх роботах проблеми розвитку дорослої людини з урахуванням основних проблем розвитку суспільства. Досліджуються особливості духовного та фізичного розвитку людини, роль мистецтва у професійному становленні фахівця, формування комплексу знань про здоров'я людини [2; 4; 5]. Об'єктом досліджень є традиційна стандартизована освіта та різні форми неформальної освіти дорослих (творчі і навчальні об'єднання, громадські організації освітнього спрямування, індивідуальні і групові можливості вдосконалення) [наприклад, 6; 7]. Значна частина досліджень присвячена ролі нових інформаційних технологій в освіті дорослих [4; 5].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Однією з проблем освіти дорослих є мовна підготовка. Зростає потреба у досконалому володінні іноземною мовою, зокрема для вільного спілкування в умовах професійної діяльності. Дорослі часто висловлюють побажаннявдосконалити навички читання іноземною мовою, що пов'язано з розширенням доступу до іншомовних письмових джерел інформації. Також виникає потреба літературно досконало створювати тексти іноземною мовою. Все це можливо в освіті дорослих.

Тому **метою даної статі** є дослідження особливостей освіти дорослих з точки зору вивчення іноземних мов з урахуванням психологічних та соціальних особливостей дорослих людей.

Викладення основного матеріалу. Не завжди кожен дорослий учень може достатньою мірою опанувати іноземну мову. Це може бути пов'язано з недостатньою кількістю часу, яку зайнята доросла людина могла б приділити заняттям. Відомо, що вивчення іноземної мови вимагає значних витрат часу і зусиль [1]. Іншою причиною часто є те, що використовувані при навчанні учбові матеріали і методи не відповідають особливостям сприйняття і засвоєння, властивим дорослим.

Багато що залежить також від відповідності цілей вивчення іноземних мов і наявних можливостей дорослого. Цілі вивчення іноземної мови дорослими можуть бути різні: від заучування необхідних фраз розмовної мови перед поїздкою в іншу країну до прагнення повністю опанувати мову, щоб повноцінно спілкуватися, читати, на слух знайомитися з різноманітними джерелами інформації на іноземних мовах, а хтось навіть ставить перед собою мету навчитися складати письмові тексти різного призначення, створювати придатні для публікації статті і книги на іноземній мові.

Люди, що мають перед собою великі і різнобічні цілі, бачать у вивченні мови (або навіть декількох мов) значне розширення своїх можливостей в професійній діяльності і в особистому житті. Вони зацікавлені у вивченні різноманітних аспектів іноземної мови. Разом з об'єктивними причинами на можливості вивчення іноземних мов впливають уявлення про вивчення мов, що склалися в сучасному інформаційному суспільстві. Тенденції в цій області дискутуються в науковій і популярній літературі [напр., 2; 5].

Наприклад, О.Д. Мешков визначає і описує наступні тенденції, «які останнім часом набули значного поширення ... як в середовищі викладачів і методистів, так і в середовищі тих, хто вивчає іноземну мову» [2, с. 6]. Це: 1) посилення прагматизації з супутньою спеціалізацією навчання; 2) прагнення прискорити, полегшити і зробити при-

ємнішим процес навчання; 3) посилення опори на емоційні і психологічні аспекти навчання; 4) і так звані, «рецептурні» аспекти в навчанні [2, с. 7]. О.Д. Мешков, не заперечуючи повністю зазначені тенденції, застерігає від надмірного захоплення ними, а також від уявлення про названі підходи як про універсальний і всесильний засіб для вивчення мови.

Безперечно, у сучасному світі сталися значні зміни в умовах вивчення іноземної мови. Можна розглядати загальноосвітнє значення мов, згадавши висловлювання видатного мовознавця Л.В. Щерби: «Завдання усвідомити і сформулювати . загальноосвітнє значення мов ... є однією з основних проблем світової педагогіки» [2]. Загальноосвітнє значення іноземна мова має, переважно, в середніх і вищих навчальних закладах, на спеціальностях, в яких для вирішення теоретичних і практичних завдань не потрібно застосування іноземної мови (за винятком окремих випадків, наприклад, робота в інших країнах).

Велика кількість інформації на рідній мові (особливо для поширених в світі мов) знижує мотивацію вивчення іноземної мови, оскільки у багатьох випадках можна знайти достатню для вирішення теоретичних і практичних завдань кількість інформації на рідній мові. Цьому сприяє і збільшення кількості перекладів іноземних видань. Але таке зниження мотивації характерне частіше для випадків пасивного застосування мови (читання із словником, переклад з іноземної мови). В той же час велика кількість інформації на одній мові є значною проблемою для представників інших мов, а також для осіб, зацікавлених в передачі необхідної інформації, наявної на одній мові, представникам інших мов. Це відбувається тому, що величезна кількість інформації залишається неперекладеною, оскільки з такої кількості можуть бути перекладені і в майбутньому опубліковані далеко не усі тексти. Авторам же або власникам авторських прав текстів на їх рідній мові слід в таких ситуаціях діяти активніше. Якщо вони зацікавлені, щоб представники інших мов ознайомилися з їх текстами (чи з інформацією про їх тексти), їм вже не слід чекати, коли ці тексти оберуть для перекладу з величезних масивів інформації. Замість цього повинно домінувати прагнення самим (за своєю ініціативою) перекласти ці тексти на іноземну мову або ж дати усну або письмову інформацію про них для представників інших мов. Це мотивує активне оволодіння письмовою і усною мовою (усне та письмове мовлення) на іноземній мові, як для перекладачів, так і для інших фахівців.

Розглядаючи тенденції, які впливають на вивчення іноземних мов у сучасному світі, можна також зазначити, що вони виникли не випадково, і не лише із-за неправильних (чи неоптимальних) уявлень методистів і викладачів про вивчення іноземних мов. Звичайно, один і той же метод може бути більш-менш ефективним для різних людей. Більш обдаровані до вивчення мов можуть освоїти мову швидше і ефективніше. Прагнення до всебічного глибокого володіння мовою, що дозволяє вирішувати велике коло комунікативних завдань, передавати щонайтонші відтінки думки в відповідності з нормою і стилем, вимагає різноманітних методів і підходів. Але не кожен і не в кожній життєвій і професійній ситуації потребує такого володіння мовою і має для цього досить можливостей. Діяльність, пов'язана з відвідуванням багатьох країн і контакти з представниками багатьох мов вимагають також знання багатьох мов, хоча іноді тільки на короткий час – для короткострокових поїздок і для вирішення окремих завдань. Тому і виникають методи (прийоми) для вивчення мови тільки в тих межах, які потрібні для вирішення конкретних вузьких комунікативних завдань. Це є однією з причин виникнення тенденції прагматизации у вивченні іноземних мов.

Інтерес нині представляє і досвід людей, що успішно освоїли одну або декілька іноземних мов (часто, будучи вже дорослими і знаходячись в неоптимальних умовах), які вміло застосовують їх в практичній діяльності. Гідним уваги бачиться досвід вивчення іноземних мов угорської лінгвістки, перекладачки і поліглота Като Ломб, викладений в її книзі «Як я вивчаю мови», видану в перекладі російською мовою у видавництві «Прогрес» (Москва) в 1978 році [1]. Не дивлячись на те, що досвід, що розглядається в книзі, здобутий декілька десятиліть тому, коли ще не було сучасних методик вивчення іноземних мов і сучасних наукових уявлень про розумову діяльність людини, а також різноманітних технічних засобів на основі інформаційних технологій, узагальнений досвід відомої лінгвістки є цікавим і актуальним. Те, що вона досягла в складних умовах обмеженої інформації і часто за відсутності мовного середовища, а також при недосконалих технічних засобах навчання, в сучасних, сприятливіших умовах може допомогти дорослій людині освоїти іноземну мову на необхідному йому рівні (чи хоч би на рівні, що дозволяє вирішувати окремі комунікативні завдання).

Цікавими бачаться багато положень, сформульованих угорською лінгвісткою на основі власного досвіду. Наведемо деякі з них: «Мозок дорослої людини чинить опір, коли повторюється те, що він чує (на відміну від мозку дитини)». Тому в процесі повторення з метою вивчення іноземної мови дорослій людині необхідно докладати значні зусилля [1, с. 51]. Часу, який доросла людина зазвичай витрачає на вивчення іноземної мови, зазвичай недостатньо для набуття ґрунтовних і стійких знань [1, с. 53]. Като Ломб рекомендує як мінімум 10-12 годин активних занять іноземною мовою на тиждень. За її словами : «Час, витрачений на вивчення, буде марним, якщо не досягти певної щільності занять на тиждень, і ще краще – на день». У випадку нестачі часу рекомендується «підключати вивчення мови до роботи, відпочинку або розваги» [1, с. 53]. Като Ломб влучно помічає, наводячи слова дослідника І. Талаші із статті «Викладання іноземних мов» [1, с. 180], що доросла освічена людина, що говорить на іноземній мові, «тяжко переживає напруження, яке виникає всякий раз між рівнем його духовної розвиненості і обмеженістю його можливості висловити цей рівень на іноземній мові». Ствердження Като Ломб, що професійні знання дорослого – «ключ, яким відчиняються ворота іноземної мови», означає рекомендацію дорослим учням працювати з текстами, близько пов'язаними тематично з їх роботою, професією.

У таких випадках професійні знання дозволяють відчути значення іноземних слів і термінів, взаємозв'язок слів в тексті, оскільки тема близька дорослому за його професійною діяльністю [1, с. 58]. Велика увага приділяється також ролі читання при вивченні іноземної мови [1, с. 59]. Цікавим є також твердження про значення граматики: «Без знання граматики людина може навчитися говорити тільки на рідній мові (але тільки навчитися говорити: писати без граматики не навчитися!)» [1, с. 65]. Вивчення граматики як зведення «законів, що управляють мовними явищами» (Л.В. Щерба) необхідно не лише для оволодіння усіма аспектами мови, але має і велике загальноосвітнє значення. «Граматика – це система. Хто душею і серцем засвоїв граматику якої-небудь мови, хто пройшов виучку граматики, той підготовлений до систематизації в усіх галузях знань, які потребують системи. Останнє відноситься, наприклад, і до органічної хімії», – зазначає Като Ломб, яка має окрім мовних знань і диплом природничого факультету університету [1, с. 13]. Слід додати, що уміння систематизувати знання набуває ще більшого значення в сучасну епоху, коли людину оточує величезна кількість різноманітної інформації.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Збереження високого професійного статусу на сьогодні вимагає постійного зростання професіоналізму, набуття якісних знань в широкій професійній області. Знання іноземних мов забезпечує доступ до професійної інформації, дозволяє зберегти професіоналізм дорослої людини. Перспективним для подальших досліджень може бути вивчення особливостей оптимізації читання іноземною мовою дорослими учнями з урахуванням нових досягнень міждисциплінарних досліджень, а також вивчення особливостей створення письмових текстів іноземною мовою, як проблеми освіти впродовж життя.

Список літератури:

1. Ломб К. Как я изучаю языки / К. Ломб. – М.: Прогресс, 1978. – 216 с.
2. Мешков О.Д. Английская мозаика: Книга для преподавателя, студента, лингвиста, переводчика / О.Д. Мешков. – М.: Янус, 1996. – 176 с.
3. Попова Л.И. Изучение иностранных языков как элемент образования взрослых / Л.И. Попова // Вестник гуманитарного научного образования: научно-практический журнал. – М.: ООО ИНГН, 2014. – № 3(41). – С. 28–30.
4. Сігаєва Л.Є. Розвиток освіти дорослих в Україні / Л.Є. Сігаєва. – К.: «ЕКМО», 2010. – 420 с.
5. Сігаєва Л. Є., Гордієнко М.Г. Вміння й навички самостійної роботи у професійному становленні дорослої людини / Л.Є. Сігаєва, М.Г. Гордієнко. – К.: «ЕКМО», 2007. – 167 с.
6. Шиліна Л. Проблеми підготовки фахівця до роботи з інформацією іноземною мовою в складних професійних ситуаціях / Л. Шиліна // Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / Харківський торговельно-економічний ін-т КНТЕУ. – Харків, 2017. – С. 382–385.
7. Щірова О. Використання інноваційних технологій на основі традиційних методів при навчанні іноземної мови / О. Щірова // Поєднання інноваційних і традиційних технологій навчання української та іноземних мов як чинник забезпечення дієвості знань: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції / Харківський торговельно-економічний ін-т КНТЕУ. – Харків, 2017. – С. 385–386.

Попова Л.И.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ В ОБРАЗОВАНИИ ВЗРОСЛЫХ

Аннотация
В статье идет речь о проблемах изучения иностранных языков в системе образования взрослых. Анализируются тенденции в этой области. Рассматривается опыт изучения иностранных языков взрослыми. Указано на необходимость изменения подходов к образованию взрослых. Определены дальнейшие направления усовершенствования подходов к изучению иностранных языков в системе образования взрослых.

Ключевые слова: иностранные языки, взрослые, образование, опыт, тенденция, методы.

Popova L.I.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

FOREIGN LANGUAGES IN ADULT'S EDUCATION

Summary
The article deals with the problems of foreign language study as an element of adult's education. Trends in the foreign language study are analyzed. The experience of language study for adults is considered. It is indicated on the necessity of changes in adult's education. It should be carried out taking into account individual peculiarities of students.

Keywords: foreign language, adults, education, experience, tendency, methods.

УДК 378.046.4+159.923.2

РЕСУРСИ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Савиченко О.М.
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Шуневич О.М.
КЗ «Житомирський ОІППО» Житомирської обласної ради

У статті досліджується проблема розвитку мотивації вчителів та способи її формування. Автори аналізують основні положення теорії мотивації досягнення та базові моделі позитивної психотерапії, поєднання яких дало змогу створити авторські техніки розвитку мотивації вчителів. Техніки, що описують автори, інтегрують ресурси казкотерапії, арт-терапії, рольового підходу у модель розвитку мотивації в позитивній психотерапії. Мотиваційний тренінг дозволив підвищити показники повноти, внутрішньої та зовнішньої збалансованості мотивації досягнення вчителів. Доведено, що впровадження тренінгу сприяє гармонізації та продуктивності мотиваційної сфери вчителів.
Ключові слова: мотивація, теорія мотивації досягнення, позитивна психотерапія, мотиваційний тренінг.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку освіти визначають запит на розвиток особистості педагога, спрямованої на гуманістичну парадигму стосунків, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, здатної до створення освітнього середовища, побудованого на партнерстві, горизонтальній комунікації, довірі і взаємодії. Такі якості властиві далеко не всім педагогам, більшість залишається на засадах традиційної освітньої парадигми. Однак з прийняттям Концепції «Нова українська школа» актуалізується потреба зміни ціннісних орієнтацій учителів, спрямування їх у русло гуманістичних принципів, готовності до організації людиноцентрованого освітнього процесу. Водночас означена концепція декларує необхідність підготовки *вмотивованого педагога*, який розвивається і готовий до навчання впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти [2].

Це зумовлює пошук способів розвитку в учителів мотивації, зокрема до одного з її видів – мотивації досягнення. Саме ці способи педагогічної взаємодії мають стати рушієм переосмислення освітянами внутрішніх переконань, установок, зміну ставлення до себе, своїх учнів, і зрештою, «зміцнення ціннісного аспекту навчання», задекларованe ЮНЕСКО.

Зважаючи на виклики часу, українські вчені (І. Зязюн, Н. Ничкало, В. Ніколенко, Т. Сорочан, М. Скрипник, В. Сидоренко) активізували пошуки способів розвитку мотивації як складової професійної компетентності педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Теорія мотивації досягнення. Завдяки працям Д. Мак-Клелланда, Дж. Аткінсона та Х. Хекхаузена в психології створена та детально розроблена теорія мотивації досягнення успіхів у різноманітних видах діяльності [3; 4; 9]. У психології мотивація досягнення успіху розглядається як сукупність причин психологічного змісту, які пояснюють поведінку людини, спрямовану на найкраще виконання діяльності, яка орієнтована на досягнення певного результату, до якого може бути застосований критерій успішності. Мотивація досягнення проявляється в прагненні суб'єкта збільшувати або зберігати максимально високими здібності та досягати найкращих результатів у значимій для нього сфері [4].

Було виявлено два мотиви, функціонально пов'язаних з діяльністю, спрямованою на досягнення мети: мотив досягнення успіху та мотив уникання невдачі. У контексті нашого дослідження зазначимо, що вчителі, мотивовані на успіх, постійно проявляють прагнення досягти успіху в своїй діяльності, шукають таку діяльність, активно включаються в неї, обирають засоби і дії, спрямовані на досягнення поставленої цілі. Для них характерна повна мобілізація всіх сил і зосередження уваги на досягненні поставленої мети. Натомість вчителі, які мотивовані на уникання невдачі, проявляють невпевненість в собі, не вірять у можливість досягнути успіху, бояться критики, з роботою часто пов'язують негативні емоції, не відчувають задоволення від діяльності. Люди, мотивовані на досягнення успіху, більше пристосовані до життя, досягають своїх цілей, а тому навчання і виховання мають бути спрямовані на формування і розвиток особистості з мотивацією досягнення успіху.

Позитивна психотерапія – підхід, розроблений Н. Пезешкіаном, у рамках якого пропонується кілька моделей та методів, які є ефективними і для розвитку мотивації [1; 6; 7].

1. *Актуальні здібності*. Соціальні норми й норми поведінки, які знаходять своє відображення у міжособистісних стосунках і в переживаннях й утворюють змістовні складові психодинамічних процесів. Актуальні здібності – це центральні фактори розвитку особистості, які формуються на основі властивих кожній людині якостей у процесі виховання й потім диференціюються або гальмуються у своєму розвитку й проявляються в різних ситуаціях. Виокремлюють два види актуальних здібностей – первинні (здібність любити) та вторинні (здібність знати).

2. *Схема дослідження конфлікту*. Актуальний конфлікт виникає при зіткненні людини в її актуальному «тут і зараз стані» з актуальною мінливою реальністю. Зміст актуального конфлікту визначається поєднанням вторинних здібностей (конфлікт очікуваної й реальної поведінки). Схема дослідження актуального конфлікту представлена на рис. 1.

Рис. 1. Схема дослідження актуального конфлікту у позитивній психотерапії

3. *Використання метафор*, зокрема терапевтичних історій, у процесі надання допомоги. Історіям Н. Пезешкіан приписує функції дзеркала, моделі, опосередкування, зберігання досвіду, носіїв традицій, посередників у міжкультурних стосунках, помічників у поверненні на більш ранні, ресурсні етапи індивідуального розвитку, альтернативних концепцій, зміни позиції.

4. *П'ятикрокова модель вирішення задач*. Динаміка усвідомленого оптимального розвитку нових навичок, відносин і самої терапевтичної інтервенції описується п'ятьма щаблями: спостереження (дистанціювання), інвентаризація/розуміння, ситуативне заохочення, вербалізація/розв'язок і дія, розширення цілей.

5. *Балансна модель* описує розвиток і прояв базових й актуальних здібностей у чотирьох сферах життя: тіло, досягнення, контакти/відносини й майбутнє/фантазія/ідеал (рис. 2).

Описані ідеї позитивної психотерапії є ефективними для розвитку мотивації досягнення педагогів та можуть бути реалізовані у форматі психологічного тренінгу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Незважаючи на значущість проблеми розвитку мотивації досягнення педагогів та наявні ресурси для її вирішення, окремі аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою дослідників. Так, малодослідженим є питання пошуку ефективних стратегій та технік розвитку мотиваційної сфери вчителів. Актуальною є проблема модифікації та розробки нових методів розвитку мотивації педагогів у спеціально організованих тренінгових та навчальних групах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Обґрунтувати застосування технік позитивної психотерапії для розвитку мотивації вчителів та запропонувати авторські техніки розвитку мотиваційної сфери педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що ефективною формою організації педагогічної взаємодії з метою розвитку мотиваційної сфери є тренінг. Адже за певних умов він стає засобом трансформаційного навчання, оскільки у тренера є можливість створити простір для спілкування, дії і критичної рефлексії, «привласнення» сенсів, осмислення досвіду, появи й розв'язання дезорієнтуючої дилеми, зміни глибинних переконань і,зрештою, до глибинних особистісних трансформацій [10].

Розроблений тренінг-курс створений на основі ідей теорії мотивації досягнення (структури мотивації) з урахуванням принципів позитивної психотерапії та з використанням авторських технік розвитку мотиваційної сфери (табл. 1).

Структура мотивації досягнення включає 2 мотиви, кожен з яких визначається взаємодією шести компонентів – потреби, активності, очікувань, соціального підкріплення, емоційного стану та усвідомлення результатів діяльності. Для збалансованого розвитку усієї структури мотивації слід подбати про розвиток кожного з цих компонентів. Тут у нагоді стає 5-крокова модель

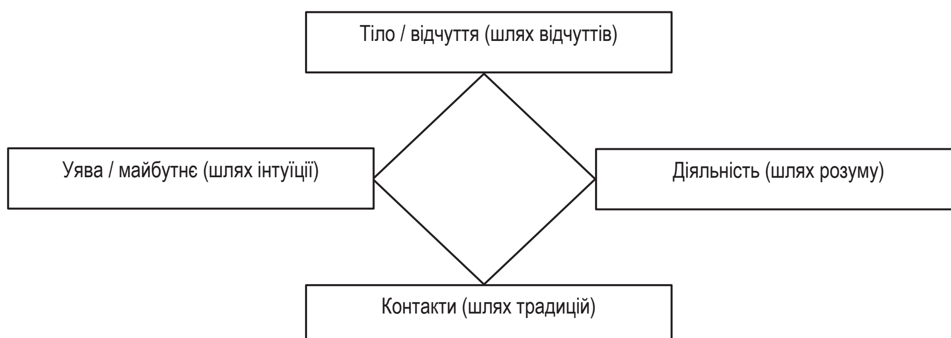

Рис. 2. Балансна модель у позитивній психотерапії

Таблиця 1

Структура мотиваційного тренінгу для вчителів

Структура мотивації досягнення	Етап тренінгової програми (відповідно до 5-крокової моделі)	Базова модель ПП	Авторські техніки
Потреби	Дистанціювання	Актуальні здібності	Герой в мені
Очікування	Інвентаризація	Схема дослідження конфлікту	Окуляри реальності
Підкріплення	Ситуативне підбадьорення	Метафора	Неказкові проблеми
Активність	Вербалізація	5крокова модель	Арт-коупінг
Емоційний стан та результат діяльності	Розширення мети	Балансна модель	Сила несвідомого

розв'язання задач, запропонована Н. Пезешкіаном, кожен із кроків якої дає змогу розвинути один із компонентів мотивації. Ресурси ПП ми використали не лише на етапі загального планування, але й у процесі підбору найбільш ефективних технік. Для реалізації програми ми використали авторські техніки, що ґрунтуються на основних моделях позитивної психотерапії та дають змогу пропрацювати окремі компоненти мотивації.

Техніка «Герой в мені». У процесі розробки техніки автори виходять із припущення, що реалізація потреби в досягненні успіху чи потреби в уникненні невдачі передбачає дистанціювання від конкретної активності та узагальнений аналіз перспектив власного розвитку. Усвідомлення обох потреб є можливим лише в контексті розвитку актуальних здібностей. Таким чином, реалізація техніки передбачає аналіз ресурсів реалізації власних здібностей через задоволення відповідних потреб. Учасникам пропонується список актуальних здібностей – здібності любити (любов/емоційність, зразок/наслідування, терпіння, почуття часу/вміння цінувати час, сексуальність, контактність, довіра/віра в інших, очікування/надія, віра/релігійність, сумнів, упевненість, єдність/цілісність, відкритість) та здібності знати (пунктуальність, акуратність, прагнення до порядку, слухняність, ввічливість, чесність/відкритість, вірність, справедливість, старанність, ощадливість, надійність, точність, добросовісність). Учителі аналізують наявність здібностей у себе та обирають із кожного переліку три актуальні. Далі в парах учасники тренінгу формулюють власні потреби в контексті розвитку здібностей за формулою «Як людина, яка має здібність ..., я хочу ...» (наприклад, як людина, яка має здібність відкритість, хочу відвідати тренінг для розуміння особливостей роботи з учнями в умовах інклюзивної освіти). Взаємна презентація в парах дала змогу вчителям усвідомити власні професійні потреби та розширити потребові механізми досягнення професійного успіху.

Техніка «Окуляри реальності» спрямована на розвиток вміння формувати адекватні очікування внаслідок дослідження актуального конфлікту. Учасникам тренінгу пропонується на основі схеми дослідження актуального конфлікту подивитися на власну проблему через «окуляри реальності». Спершу письмово вчителі заповнюють бланки зі схемою, а потім по черзі, одягаючи велетенські окуляри з рожевим та чорним склом, висловлюють у групі власні очікування, які з'явилися після заповнення кожного окремого блоку. Наприклад, одна з учасниць, аналізуючи блок «ресурс клієнта» для проблеми «напружені стосунки з батьками учениці» висловила очікування «я чутиму багато претензій в будь-якій ситуації незалежно від моєї поведінки» (окуляри із чорним склом – очікування невдачі) та «якщо я буду почуватися впевнено і реагуватиму розумом, а не емоціями, то знайду обґрунтування для їхніх претензій» (окуляри з рожевим склом – очікування успіху). Вправа дозволила сформулювати як позитивні, так і негативні очікування, які, в цілому, були відсутні в структурі мотивації вчителів до тренінгу.

Техніка «Неказкові проблеми» є технікою казкотерапії, яка спрямована на усвідомлення негативного та пошук позитивного підкріплення. Учасники обирають іграшку, яка має спільні риси з самим учасником. Далі їм пропонується скласти про обраного героя казку за певною структурою (описати зав'язку та розвиток сюжету), знайти іншого героя (серед інших учасників), з яким може відбутися зустріч у казці та описати розвиток сюжету, спільний для двох героїв, де обидва отримають чарівну допомогу (чарівну паличку, допомогу феї, скриньку виконання бажань тощо), визначать, яку ціну готові заплатити, та вирішать початкові труднощі. Така процедура дає змогу кожному герою надати й отримати підтримку та впоратися із перешкодами. У процесі обговорення учасники аналізують соціальні ресурси власного життя, підтримку близьких та цінність власної підтримки в стосунках.

Техніка «Арт-коупінг» поєднує ресурси позитивної психотерапії та арт- терапевтичного коучінгу. У процесі реалізації техніки учасники активізуються у вирішенні професійних труднощів та метафорично реалізовують 5-крокову модель. На першому етапі вчителі визначаються з ситуацією з власного досвіду, яка є типовою та з вирішенням якої є труднощі. Далі відбувається пошук образу, що відповідає цій ситуації (на основі запитань «На що схожа ситуація? На кого Ви схожі в ній? Якби це були не Ви та Ваші колеги й учні, а герої мультфільму, то як би це виглядало? і т.п.»). Наступний етап – арт терапевтичний. На маленьких аркушах (1/4 від А4) учасники почергово малюють свій образ здалеку (дистанціювання), з середини / зблизька (інвентаризація), з кращого боку (заохочення), з іншого боку (вербалізація), в майбутньому (розширення цілей). Далі до кожного малюнка пропонується дібрати три асоціації – іменник, прикметник та дієслово – які аналізуються, поєднуються в речення, алгоритм дій. Вправа дає змогу задіяти як можливості усвідомленого коупінгу, так і метафоричні ресурси вирішення проблем.

Техніка «Сила несвідомого». Розширення цілей, з одного боку, пов'язане з усвідомленням емоцій та результатів власної діяльності. З іншого боку, розширення цілей є ефективним у зв'язку з усвідомленням перспектив розвитку в різних сферах. Для реалізації техніки використовуємо метафоричні асоціативні картки (колода «Сила часу» або інші, які відображають перешкоди та ресурси). Учасникам пропонується обрати 4 карти – по одній до кожної сфери балансної моделі. Далі запитання звучить так: «Якби ця карта могла говорити, то яку пораду про цю сферу вона б Вам дала?». Учасники записують поради та складають дерево-план реалізації цих порад. Вправа є своєрідним рефреймінгом проблем та сприяє пошуку ресурсів в ситуаціях перешкод.

Для оцінки результатів ефективності програми ми розробили психосемантичну процедуру – вчителі-учасники тренінгу на початку та після завершення програми писали есе на тему «Вчитель у сучасній школі». Для аналізу ми використали процедуру контент-аналізу, запропоновану Д. Макклелландом та Х. Хекхаузеном (рис. 3). Бачимо, що показники мотивації суттєво змінилися:

– ***Повнота структури мотивації*** зросла – і до, і після тренінгу представлені усі компоненти мотивації досягнення. Однак можемо спостерігати, що очікування успіху, потреба в уникненні невдачі, очікування невдачі, які до тренінгу були майже відсутні, після тренінгу рівномірно виражені.

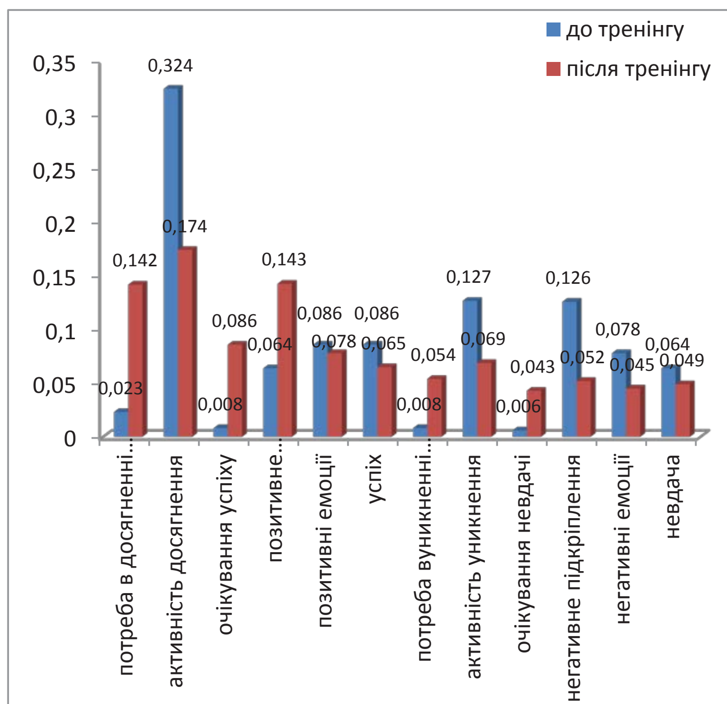
– ***Зовнішня збалансованість*** (баланс між мотивом досягнення успіху та мотивом уникнення невдачі) суттєво не змінилася – представлені обидва мотиви, мотив досягнення успіху переважає. Однак бачимо, що показники мотиву досягнення зросли, а мотиву уникнення невдачі – знизилися. Такі зміни в цілому є позитивними, оскільки гармонізують мотиваційну сферу вчителів.

– ***Внутрішня збалансованість*** (співвідношення між окремими компонентами мотивації) в результаті впровадження тренінгу змінилася на користь продуктивності мотивації. Так, наприклад, мотив досягнення до тренінгу переважав за рахунок високих показників активності, спрямованої на досягнення, та при відсутності потребових компонентів (потреба в досягненні та очікування успіху). Така ситуація в професійному житті відображається таким чином: вчитель постійно заклопотаний, не завжди усвідомлюючи мету такої активності та не сподіваючись на позитивні результати, ситуативно отримує підтримку з боку оточення, тимчасові нестабільні високі результати та позитивні емоції в процесі діяльності. Натомість після тренінгу маємо більш гармонійну ситуацію: усвідомлення котре веде до цілеспрямованої активності та формування реалістичних очікувань; у процесі діяльності вчитель отримує підтримку, а в результаті – усвідомлення позитивного досвіду та позитивні емоції. Таким чином, впровадження тренінгу сприяє гармонізації та продуктивності мотиваційної сфери вчителів.

На жаль, не вдалося отримати статистичного підтвердження значимості показників результатів впровадження тренінгу, що ми пояснюємо кількістю вибірки (75 вчителів: 3 групи по 25 осіб) та індивідуальними відмінностями проходження програми. Тому перспективи подальших досліджень убачаємо в збільшенні вибірки, модифікації запропонованих технік для різних учасників (наприклад, для молодих вчителів та досвідчених, для вчителів різних предметів тощо).

Висновки. В умовах реформування освіти, що передбачає зміну цінностей педагога, переосмислення своєї ролі в освітньому процесі, актуалізувалося питання пошуку способів формування мотивації педагогів.

Описані ідеї позитивної психотерапії є ефективними для розвитку мотивації досягнення педагогів та можуть бути реалізовані у форматі психологічного тренінгу для педагогів в умовах післядипломної педагогічної освіти.

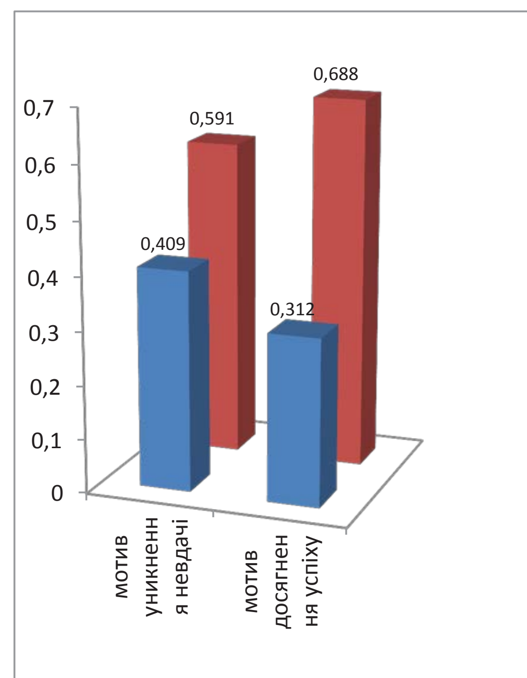

Рис. 3. Результати впровадження мотиваційного тренінгу

Авторами обґрунтовано доцільність застосування технік позитивної психотерапії для розвитку мотивації вчителів, гармонізації та продуктивності мотиваційної сфери вчителів.

Результати дослідження виявили, що змінилася повнота структури мотивації досягнення, показники мотиву досягнення зросли, а мотиву уникнення невдачі – знизилися, що свідчить про зовнішню збалансованість. З'ясовано, що внутрішня збалансованість (співвідношення між окремими компонентами мотивації) у результаті впровадження тренінгу змінилася на користь продуктивності мотивації.

Список літератури:

1. Карикаш В.И. Основы психологического консультирования в позитум-подходе / В.И. Карикаш, Н.А. Босовская, Ю.Е. Кравченко, С.А. Кириченко. – Черкассы, 2009. – 43 с.
2. Концепція нової української школи / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/.
3. Макклелланд Д. Мотивация человека / Дэвид Макклелланд. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.
4. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
5. Ніколенко Л.Т. Професійний розвиток педагогів у формальній, неформальній та інформальній освіті дорослих: історико-педагогічний аспект / Л.Т. Ніколенко // Імідж сучасного педагога. – 2016. – № 4. – С. 25–27.
6. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни: тренинг разрешения конфликтов / Носсрат Пезешкиан. – СП. Речь, 2001. – 288 с.
7. Пезешкиан Н. Торговец и попугай (Восточные истории в психотерапии) / Н. Пезешкиан. – СПб.: Академический Проект, 2014. – 168 с.
8. Скрипник М.І. Закономірності та принципи формування змісту підготовки науково-педагогічних працівників у системі післядипломної освіти / М.І. Скрипник // Післядипломна освіта в Україні. – 2013. – № 2(23). – С. 95–101.
9. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения / Хайнц Хекхаузен. – СПб.: Речь, 2001. – 240 с.
10. Шуневич О.М. Трансформаційне навчання педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти / О.М. Шуневич, О.М. Савиченко // Forming of educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: Conference Proceeding. – Tbilisi: Baltuja Publishing, 2017. – P. 185–188.

Савиченко О.М.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко
Шуневич О.М.
КУ «Житомирский ОИППО» Житомирского областного совета

РЕСУРСЫ ПОЗИТИВНОЙ ПСИХОТЕРАПИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ В ПОСЛЕДИПЛОМНОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
В статье исследуется проблема развития мотивации учителей и способы ее формирования. Авторы анализируют основные положения теории мотивации достижения и базовые модели позитивной психотерапии, сочетание которых позволило создать авторские техники развития мотивации учителей. Техники, предложенные авторами, интегрируют ресурсы сказкотерапии, арт-терапии, ролевого подхода в модель развития мотивации в положительной психотерапии. Мотивационный тренинг позволил повысить показатели полноты, внутренней и внешней сбалансированности мотивации достижения учителей. Доказано, что внедрение тренинга способствует гармонизации и производительности мотивационной сферы учителей.
Ключевые слова: мотивация, теория мотивации достижения, позитивная психотерапия, мотивационный тренинг.

Savychenko O.M.
Zhytomyr Ivan Franko State University
Shunevych O.M.
Municipal institution "Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education" of Zhytomyr Regional Council

RESOURCES OF POSITIVE PSYCHOTHERAPY FORDEVELOPMENT OF TEACHERS' MOTIVATION IN POSTGRADUATE EDUCATION

Summary
The problem of the development of teachers' motivation and ways of its formation are researched in the article. The authors analyze basics of the theory of achievement motivation and positive psychotherapy the combination of which allowed to create author's techniques for the development of teachers' motivation. The described techniques integrate resources of fairy-tale therapy, art therapy, role-based approach in the motivation development model in positive psychotherapy. Motivational training allowed to increase the indicators of completeness, internal and external balance of teachers' achievement motivation. It is proved that the implementation of training contributes to harmonization and productivity of teachers' motivation.
Keywords: motivation, theory of achievement motivation, positive psychotherapy, motivational training.

УДК 78:159.9

МАНУАЛЬНА ТЕХНІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО КЕРІВНИКА ХОРОВОГО КОЛЕКТИВУ

Соловйов В.А.
ВП «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті викладені специфічні підходи до глибокого розуміння мануального відтворення характерних рис емоційно-образного змісту музики, специфіки явища в цілому, яка визначається як художня модель уявного звучання музики. Підіймаються питання основних параметрів її ірреальної художньої звукової форми – виразових засобів (елементів). Розглядаються підходи до якісного оволодіння художньою технікою хорового диригування, в якій об'єкт (мистецтво) та суб'єкт (художник) складають єдине ціле, де диригент-хормейстер є одночасно і майстром, і матеріалом пластичного музичного мистецтва. Акцентується увага на тому, що безпосереднім продуктом художньої діяльності диригента-хормейстера є пластичне мистецтво диригування – мануально-образний вираз музики, що звучить у його свідомості. У статті наголошується на тому, що художній результат є етапним і мета його досягнення перетворюється на художній засіб відтворення музичного мистецтва, де диригент-хормейстер реалізує себе як художник спочатку у мануально-пластичному мистецтві, а через нього – у реальному хоровому звучанні. Підкреслюється, що хорове диригування є не лише музично-виконавською, але й художньо-пластичною діяльністю, яка обумовлена музичним мисленням хормейстера.

Ключові слова: хорове диригування, мануальна модель музики, художньо-творча діяльність, мануальне мистецтво, художня образність.

Постановка проблеми. Сьогодні в галузі освіти надзвичайною актуальністю є проблема підготовки висококваліфікованого керівника творчого колектива. На жаль, сучасна молодь не завжди шанує гуманістичні ідеали, які пропагуються високохудожніми творами музичного мистецтва. Справитися з цією ситуацією може лише добре підготовлений керівник творчого колективу. Й тому формуванню музичної культури у майбутніх фахівців шляхом сучасної мистецької освіти має надаватися особлива увага.

На якість професійної музичної освіти, а саме на рівень фахових знань та індивідуальних мистецьких потреб студентів-музикантів впливає формування практичних вмінь та теоретичних знань у процесі вивчення музичних дисциплін. «Хорове диригування» є однією з провідних дисциплін підготовки сучасного керівника творчого колектива, а інтерпретаційний аспект диригентсько-хорового виконавства – один з основних унікальних явищ музичної культури, який здатен впливати на професійне формування кваліфікованого керівника хорового колективу. Це явище музичної культури ми спробуємо дослідтити як мануальне моделювання образного задуму хормейстера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток практики диригентсько-хорового мистецтва пов'язаний із теоретичним осмисленням даного виду виконавства. Дослідження сутності диригентської та хормейстерської професій відбувалося за декількома напрямами. Ідеї культурологічного, музично-естетичного, соціально-психологічного, психолого-педагогічного та музикознавчого характеру у розкритті цієї теми неодноразово висувалися в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці. Це роботи з проблем творчості та, зокрема, музичної творчості як культурологічного феномену (М. Каган, Ю. Кремльов, Л. Левчук, М. Бровко, Т. Гуменюк та ін.). Вагомий внесок у розробку проблеми диригентської майстерності (включаючи проблематику теорії та техніки хорового диригування, а також хормейстерської інтерпретації музичних текстів) склали роботи М. Канерштейна, Н. Малька, Л. Маталаєва, І. Мусіна, К. Ольхова, К. Пігрова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день питання професійного формування кваліфікованого керівника хорового колективу стоїть надзвичайно гостро і визначення істинної природи мистецтва диригування хором, його сутності, загальних та специфічних мистецьких закономірностей, питання розкриття творчої взаємодії диригента і хорового колективу, на нашу думку, є дуже вчасною для вирішення цієї надважливої проблеми.

Мета статті. Дослідити специфіку мануального моделювання образного задуму хормейстера як мистецтва образного управління художньою стороною колективного виконавства.

Виклад основного матеріалу. Психологи часто використовують поняття «моделювання» стосовно тих або інших психічних процесів, у тому числі – емоцій. Однак ми розглядатимемо художнє моделювання мистецького явища, що існує потенційно – моделювання музики, яка уявно звучить у свідомості диригента-хормейстера, а, відповідно, й про художні емоції.

Під таким моделюванням розуміється як мануальне відтворення характерних рис емоційно-образного змісту музики, так і основних параметрів її ірреальної художньої звукової форми – виразових засобів (елементів). Останнє обумовлює непересічну структуру мистецтва хорового диригування, специфіку явища в цілому, що й визначається як художня модель уявного звучання музики.

К. Ольхов визначив диригування як «своєрідний переклад музики на мову жестів і міміки, переклад звукового образу в зоровий з метою управління колективним виконанням» [1, с. 22]. Але створення зорового пластичного художньо-

го образу неможливе за допомогою одних лише жестів і міміки, як неможливе створення хореографічного художнього образу без виразних рухів. Розуміючи це і намагаючись вирішити дане протиріччя, Ольхов пише: «Можна сказати, що міміка головним чином передає необхідний емоційний стан, а рухи рук управляють технічними деталями виконання» [1, с. 23].

Як техніка ораторського мистецтва виховується не стільки граматикою, скільки високими зразками словесного мовлення, так й істинна, художня техніка диригування – носій інтерпретаційного начала – виховується передусім високими зразками музичного мистецтва. При цьому диригентська «граматика» – ремесло – теж необхідна. Проте, слабке місце усіх правил і вправ в тому, що вони безсилі навчити живої мови, в тому числі й диригентської, яка формується лише у практичній художній діяльності.

Механістична «правильність» виконання того або іншого технічного прийому немислима навіть на початковій стадії навчання мистецтва диригування. Ще Ж. Новерр писав: «Якщо навіть картина нарисована за всіма правилами, в ній може не міститися а ні смаку, а ні вишуканості, а ні правдивості» [2, с. 71].

Наведена думка видатного критика є особливо актуальною для диригентсько-хорової професії, повної протиріч і парадоксів. «Диригент – роздатчик вступів, інформатор музики, технічний визначник і хранитель темпів і тільки, диригент, чиї обов'язки – "дати раз" і показати "голосніше – тихіше", – без такого диригента можна обійтися» [3, с. 73], – пише Б. Покровський.

У нашому випадку мова йде про чуттєве пізнання співаками хору диригентського суб'єктивного музичного образу, уявного трактування виконуваної музики через сприйняття та переживання його мануального, міміко-пластичного мистецтва, основою якого є художня модель цієї музики.

Матеріал для побудови художньої моделі обов'язково співпадає з матеріалом того або іншого виду мистецтва, у нашому випадку – міміко-пластичним. Мануальна модель виступає як «представник», «заступник» оригіналу – музики, що звучить в уяві – у диригентсько-хоровій практиці, а сам процес художнього моделювання включає до себе як раціональне, так і емоційне начала.

Виходячи з вище зазначеного, слід визнати, що диригентська мануальна модель є результатом своєрідного синтезу наукового (логічного) та художнього (образного) мислення, результатом аналітичного і одночасно емоційного осягнення музичного твору. Концертне диригування, що включає у якості основи зразкову модель хорової музики, є одним з непрямих критеріїв художності хорового виконавства. По ньому у значній мірі можна судити про неординарність творчого мислення, унікальність конкретного художнього задуму диригента-хормейстера.

Мануальна модель музики постає як зв'язуюча, допоміжна ланка між художнім задумом диригента і вокально-виконавськими діями співаків хору.

Мануальна модель музики не є механічним рухово-пластичним дублікатом музичного образу. З одного боку, слід визнати ескізний характер мистецтва диригування, з іншого – його творчий характер (художнє сполучення пластики та музики), що особливо помітно виявляється при моделюванні сутності музичного образу, його емоційно-смислового змісту.

Цілісність мануального відтворення уявного звучання музики полягає у її цілісному, формозмістовному розумінні. Мова йде про створення мануального аналогу основних виразових елементів звукової форми музики, а також про відповідний художньо-пластичний вираз її чуттєвої експресії звучання – емоційного змісту.

Е. Ансерме писав, що жест диригента передає не музику, а лише її «внутрішнє начало» [4, с. 13]. Проте, усе ж таки диригент-хормейстер повідомляє через це начало емоційно-змістовну сутність музики. Останнє пов'язане з тим, що він свідомо, а часом й інтуїтивно ідентифікує цілісний музичний образ з його пластичним еквівалентом, при цьому довільно або мимоволі створюючи мануальний аналог, подібність не лише звукової структури, але й почуттєвої експресії музики.

Отже, мануальне моделювання музики містить у собі два найважливіші взаємопов'язані аспекти – відтворювально-інформаційний (виявлення основних елементів звукової форми музики) та інформаційно-творчий (виявлення її сутнісного емоційного змісту). Якщо перший аспект включає як мінімум тактування (відображення метро-ритму, темпу і деяких інших виразових елементів музики), то другий аспект передбачає пластику і експресію жесту (вираз динамічного емоційно-образного характеру музики). На думку В. Медушевського, емоційний образ відносно моделювання емоцій в музиці, це «не сполучення прийомів, але гнучка, жива структура» [5, с. 23]. Те ж саме можна сказати й про пластичний емоційний образ у диригуванні – художню модель. Лише в цьому випадку мистецтво диригування як мануальна модель уявного звучання музики перетворюється на художній інструмент впливу з боку диригента-хормейстера та предмет чуттєвого пізнання з боку співаків хору.

Мистецтво диригування як музично-пластична діяльність представляє собою складний процес, що включає у себе інтелектуальний, емоційний, вольовий, слуховий та моторний компоненти, які тісно пов'язані між собою. Ясне внутрішнє відчуття хорової музики, доволі чітке звукообразне уявлення як в цілому, так і в деталях (характер звуковидобування, вокальна манера і т. ін), є необхідною умовою формування тих або інших мануальних виразних рухів, відчуття їх внутрішньої наповненості.

Для успішного мануального моделювання певних сторін, якостей і властивостей хорової музики важливо мати чітку художню концепцію її виконання – своєрідну інтерпретаційну гіпотезу, тобто трактовку музики. Лише глибоко продумане майбутнє виконання хорового твору, достатньо яскраві музично-виконавські вокальні (інтерпретаційні) уявлення диригента-хормейстера визначають виникнення відповідних до них моторно-пластичних відчуттів.

Мануальна модель у диригентсько-хоровому мистецтві народжується саме в результаті музично-пластичного мислення диригента. Інша складова виразно-образного диригування – технічна

майстерність, тобто мануально-пластичний професіоналізм. Саме диригентське художнє мислення, помножене на мануально-технічну майстерність, забезпечує виразно-образне диригування, яке емоційно впливає на музичну свідомість і підсвідомість співаків хору. Таким чином, у структурі художньо-творчої діяльності диригента-хормейстера окреслюються принаймні два взаємопов'язані начала – програмуюче, яке визначає формування музично-слухових і зорово-пластичних уявлень, та реалізуюче, спрямоване на матеріалізацію цих уявлень у конкретні рухові акти.

Мануальна модель в умовному розумінні є рухомою проекцією музики у просторі. Оскільки головними носіями музичного змісту є висотні та ритмічні співвідношення звуків, то вони виявляються основою не лише слухових уявлень, але й рухових відчуттів. Звідси виходить наступне визначення: диригентські рухи – це спеціально відпрацьовані у процесі навчання і творчої практики виразні, пластичні рухи-дії, яким властивий інтонаційно-ритмічний та емоційно-одухотворений зміст, що обумовлений виконуваною музикою.

Мистецтво диригування засноване передусім на художньо-смислових рухах-діях. У процесі мануального моделювання уявного звучання музики остання своєрідно об'єктивується в інакшій художньо-семіотичній системі і, тим самим, конкретизується у реальних рухах-діях. Художня техніка диригента хору, умовно кажучи, виявляється конкретною матеріальною формою мануально-пластичного образу, подібного до музичного.

Диригентська художня техніка (модель музики) має співтворчий характер і в процесі свого формування відіграє певну роль щодо кінцевого становлення і конкретизації уявного музичного образу, адже останній зароджується і розвивається одночасно у слуховізуальній і психофізіологічній сферах диригента-хормейстера. Так, у співставленні почутого уявлення з уявленням побаченим відбувається уточнення і корекція як вокально-музичних намірів, так і мануальних засобів їх здійснення.

Далі модель як динамічне, процесуальне явище виходить на рівень художньо-прикладної форми музичної діяльності – етап «взаємодії» з хоровим колективом із властивою їй коригуючою функцією диригента хормейстера, і тим самим переростає межі власне моделі.

Від уявної трактовки, тлумачення музики диригентом-хормейстером – до її мануально-пластичної моделі, тобто – до мистецтва диригування (управління), що несе інтерпретаційне начало, а від нього – до фактичної інтерпретації виконуваної хором музики, тобто до реальної музичної практики, – таким є «діалектичний шлях пізнання істини», сутності феномену диригування хором. У цьому перефразованому тезисі з натяком на відомий вислів класика вбачається принципова функція мануального мистецтва диригування хором – об'єднуюча.

Неможливо висловити художній образ, його емоційний зміст поза відповідним психічним станом диригента. Емоції – психологічне явище, властиве людині, а не мистецтву, яке лише викликає їх в людині.

Нотний текст є своєрідною типізацією звукових образів; він створює нотну схему як носій найсуттєвіших сторін хорової композиції. Диригування, навпаки, будучи динам ічним художнім процесом, фактично «розшифровує» хорову партитуру у зворотному напрямі. Воно одночасно виявляє як художню ідею композитора у формі образно-пластичних рухів, так і суб'єктивні художні наміри диригента-хормейстера. Якщо нотний текст, фіксуючи істотні якості музики, в результаті дає її схему, то мануальне мистецтво диригування відтворює хоча й неповний, приблизний, проте усе ж художній образ майбутньої вокально-звукової реальності.

Висновки і пропозиції. Отже, художньо-мануальна модель створюється за допомогою рухово-пластичних дій на основі уявлення про цілісність відтворюваного художнього образу. Художня техніка диригента-хормейстера є носієм мануально-пластичної образності, яка обумовлена виконуваною музикою. З цього виходить: мистецтво хорового диригування включає в себе дворівневу психологічну структуру і виражає її раціональний і, переважно, емоційний компоненти. Оскільки диригентські жести-рухи складають меншу частину структури рухово-пластичного процесу (більша його частина – виразні рухи), то й чисто знакові відносини, як і їх понятійні значення, посідають відповідно невелике місце у загальному інформаційному спектрі мануального мистецтва хорового диригування.

На нашу думку, глибоке осмислення специфіки невербальної мануальної мови диригування, як сфери нехудожньої, так і художньої семіотичних систем при явному домінуванні останньої, буде сприяти художньо-мистецькому розвитку майбутнього висококопрофесійного керівника хорового колективу.

Список літератури:

1. Ольхов К.А. Теоретические основы дирижёрской техники / К.А. Ольхов. – 2-е изд. – Л.: Музыка, 1984. – 160 с.
2. Новерр Ж.Ж. Письма о танце и балетах / Ж.Ж. Новерр. – Л.; М.: Искусство, 1965. – 376 с.
3. Покровский Б.А. Размышления об опере / Борис Покровский. – М.: Советский композитор, 1979. – 280 с.
4. Ансерме Э. Беседы о музыке / Эрнест Ансерме ; [пер. с фр. Е.Ф. Бронфин, В.Н. Александрова]. – 2-е изд. – Л.: Музыка, 1985. – 104 с.

Соловьев В.А.
ОП «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

МАНУАЛЬНОЕ ТЕХНИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО РУКОВОДИТЕЛЯ ХОРОВОГО КОЛЕКТИВА

Аннотация
В статье изложены специфические подходы к глубокому пониманию мануального воссоздания характерных черт эмоционально-образного содержания музыки, специфики явления в целом, которое определяется как художественная модель воображаемого звучания музыки. Поднимаются вопросы основных параметров ее ирреальной художественной звуковой формы – средствах выразительности (элементов). Рассматриваются подходы к качественному овладению художественной техникой хорового дирижирования, в которой объект (искусство) и субъект (художник) составляют единое целое, где дирижер-хормейстер является одновременно и мастером, и материалом пластичного музыкального искусства. Акцентируется внимание на том, что непосредственным продуктом художественной деятельности дирижера-хормейстера является пластичное искусство дирижирования, – мануально-образное выражение музыки, которая звучит в его сознании. В статье отмечается, что художественный результат является этапным и цель его достижения превращается в художественное средство воссоздания музыкального искусства, где дирижер-хормейстер реализует себя как художник сначала в мануально-пластическом искусстве, а через него – в реальном хоровом звучании. Подчеркивается, что хоровое дирижирование это не только музикально-исполнительськая, но и художественно-пластическая деятельность, которая обусловлена музыкальным мышлением хормейстера.
Ключевые слова: хоровое дирижирование, мануальная модель музыки, художественно-творческая деятельность, мануальное искусство, художественная образность.

Soloviov V.A.
Separated subdivision "Mykolaiv branch of
Kyiv National University of Culture and Arts"

MANUAL TECHNICAL SKILL AS A FACTOR OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE CHOIR GROUP CONDUCTOR

Summary
Specific approaches to the deep understanding of manual reproduction of characteristic features of emotional figurative music content, specificity of the phenomenon in general, which is defined as an artistic model of the imaginary sounding of music are stated in the article. Issues of main parameters of its unreal artistic sounding form such as expressive means (elements) are raised. Approaches to the qualitative mastering of artistic technic of choir conducting in which the object (the art) and the subject (the artist) are the one and where the conductor choirmaster is both the master and flexible musical art material at the same time, are viewed. The attention on that the very product of artistic activity of conductor choirmaster is flexible art of conducting which is the manual imaginary musical expression that sounds in his consciousness is emphasized. It is also focused that the artistic result is intermediate and the aim of reaching it is changed to the artistic mean of musical art reproduction where the conductor choirmaster realizes himself as an artist, first of all, in the manual flexible art and via it he realizes himself in a real choir sounding. It is mentioned that choir conducting is not only a musical performing activity, but also an artistic flexible one, which is determined by the musical thinking of the choirmaster.
Keywords: choir conducting, manual model of music, artistic activity, manual art, artistic imagery.

УДК [378.147:81'243]

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Шевченко С.П.
Таврійський державний агротехнологічний університет

Вивчення іноземної мови у вакуумі неможливо. Студенти повинні пов'язувати мову, яку вони вивчають, з країнами де люди розмовляють цією мовою. Найкращий спосіб реалізувати це – інтеграція культурологічного аспекту до канви завдань на заняттях з англійської мови. Освіта спрямована на комунікацію, оцінку розмаїття та культурний спадок допоможе виховати майбутні покоління з такими цінностями, які допоможуть зробити світ щасливішим, більш дружелюбним та зрозумілим. Статтю присвячено проблемі доцільності застосування культурологічного аспекту під час викладання англійської мови. Автор акцентує на важливості проведення занять культурологічної спрямованості для поліпшення якості знань, самовдосконалення, виховання толерантних міжкультурних взаємовідносин та підготовки слухачів до вільного спілкування англійською мовою в різних соціальних ситуаціях.
Ключові слова: культурологічний аспект, міжкультурні заняття, культурологічна спрямованість, викладання англійської мови, соціальна культура, культурний обмін, волонтер.

Постановка проблеми. Освіта – це довгий та важкий процес, але цікавий та благородний. Люди які працюють у сфері освіти мабуть повинні бути трішки скаженими по відношенню до свого діла. Протягом всієї педагогічної діяльності освітянам потрібно самовдосконалюватись та навчатись. Викладачі іноземних мов постійно вивчають нові слова або правила граматики, їх заняття повинні бути творчими, сучасними та культурно-орієнтовними. Освіта спрямована на комунікацію, оцінку розмаїття та культурний спадок допоможе виховати майбутні покоління з такими цінностями, які допоможуть зробити світ щасливішим, більш дружелюбним та зрозумілим.

Проект «Освіта для демократичного громадянства та прав людини» було прийнято Радою Європи у 2010 році, його ціллю є розвиток системи цінностей людини які базуються на особистості окремо, взаємовідносинах людей з врахуванням їх оточуючого середовища та суспільства. Також, цей проект наголошує на важливості глобального культурного розуміння людей, тому що обізнаність культурних шаблонів у різних культурах світу допомагає вирішити як діяти у міжкультурних ситуаціях та робить міжкультурну комунікацію ефективною [1, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення іноземної мови включає не тільки фонетику, граматику, структуру речення, але також пізнавальні та соціокультурні аспекти. Тому культуру потрібно відокремити як ключовий елемент у викладанні англійської. Неможливо досягти високої комунікативної компетенції тих хто вивчає іноземну мову без інтеграції культурологічного аспекту у процес викладання. Такі науковці, філологи та методисти як Річард Хеймс, Сара Ноулс, Ольга Маділус підкреслюють що успіх володіння іноземною мовою неможливий без знань культури народів різних країн.

Ольга Маділус, британський методист та викладач, має багатий досвід у викладанні англійської для слухачів різних культур та соціумів. Вона має багато методичних праць та проводить семінари у різних країнах, розповідаючи викладачам англійської мови про важливість інтеграції культурологічного аспекту до канви завдань на заняттях з англійської мови.

Мета статті. Головною метою роботи є обґрунтування доцільності застосування культурологічного аспекту під час викладання англійської мови.

Виклад основного матеріалу. У контексті освіти можна зазначити навчання слухачів цінностям, особливостям поведінки, способу мислення якими вони ділитимусь з тими хто має інший культурний спадок. Адоптація культурологічного аспекту у викладанні англійської мови може допомогти у вирішенні проблеми мотивації та стимуляції студентів, а значить зробити процес викладання більш ефективним з орієнтацією на студента. Крім того, міжкультурні заняття – це джерело аутентичних матеріалів, поєднання формальної та неформальної англійської, набуття досвіду, розвиток особистих цінностей, гуманного відношення та почуттів до людей різних національностей.

Британський методист та викладач Ольга Маділус стверджує що слово культура, як термін можна поділити на три основних категорії:
– продукти (література, фольклор, мистецтво та музика);
– поведінка (звичаї, традиції, звички, розваги, культура одягу та їжі);
– ідеї (мислення, цінності та інституції).

У рамках цих категорій існує ціла низка розмовних тем які можуть зацікавити студентів різного віку. Зазвичай, діти молодших класів не мають потужної мотивації до вивчення іноземної мови. Вони вивчають англійську тому що їх вчитель проводить уроки цікаво та весело. Малята зацікавлені у вивченні тем, які допомагають їм зв'язати мову, що вони вивчають з країною де розмовляють цією мовою. Наприклад, коли уроки англійської їх вчитель проводить разом італьськими або китайськими волонтерами діти можуть розуміти ці зв'язки і процес вивчення мови стає більш зрозумілим, цільним та маючим сенс.

Давайте розглянемо що таке заняття культурологічної спрямованості за допомогою теми «Їжа». Ми можемо розпочати заняття з питань про улюблену їжу та напої дітей. Запишіть їх відповіді на дошці. Малята будуть називати не тільки національну українську їжу, а й таку як піца, хот дог, суші, та напої кока-кола або пепсі. На наступному етапі заняття дайте дітям мож-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ливість поділити все, що вони назвали, на їжу і напої українського та неукраїнського походження. Допоможіть малятам, якщо в цьому буде потреба. Потім запитайте чи знають вони про походження тієї чи іншої їжі або напою.

Після цього можна повторити таку тему, як «Країни і національності». Якщо у класі є карта світу ви можете попросити дітей показати країни, їжу та напої яких вони назвали. Наприклад, діти назвали піцу і колу, можна практикувати такі речення, як: "It is from Italy", "It is Italian", "It is from the USA", "It is American".

Міжкультурні заняття з волонтерами різних національностей допомагають зробити заняття з англійської більш жвавими та цікавими. Тому, проводячи заняття за темою «Їжа та напої» з міжкультурними викладачами було б краще скуштувати національні блюда, які приготували волонтери. Завдяки цьому діти будуть зацікавлені у питаннях про інгредієнти, назву блюда, а значить мотивація до вивчення чогось цікавого та нового про різні країни через англійську значно збільшиться.

Зазвичай дорослі та підлітки мають чітку мотивацію до вивчення англійської. Вони мають на меті отримати кращу роботу, бути конкурентоспроможним фахівцем, успішними закордонними студентами або подорожувати країнами світу. Якщо ми маємо заняття з дорослими або підлітками за темою «Їжа», ми можемо записати назви наступних страв на дошці: трюфель, суші, кебаб, бургер, паста і так далі. Запитайте своїх студентів чи знають вони що це за блюда, про країни їх походження. Поспілкуйтесь про ці блюда ставлячи наступні запитання:

– Have you ever tried this food?
– Did you like it?
– Have you ever tried unusual or strange food?
– What is your favourite food?

Студенти можуть підготувати міні-презентації про їжу різних країн, використовуючи Інтернет джерела, але якщо є можливість провести заняття з волонтером будь-якої країни світу, заняття стає цікавим, мотивованим та незабутнім.

Існує ціла низка тем культурологічної спрямованості, наприклад «Свята», «Одяг», «Клімат та погода», «Звичаї та традиції», «Домівка», «Улюблені заняття або хобі», «Шкільне та студентське життя», тощо. Вивчення інших культур допомагає зрозуміти чим наша Українська культура неповторна, інша, унікальна [3].

Представники різних культур можуть мати на увазі різні речі під час використання однакових лексичних одиниць. Наприклад, якщо ми хитаємо головою у різні боки, це значить «Ні», а якщо Індонезієць робить так, це може бути «Так» або «Ні». Ми звикли до дня народження з тортом, свічками та цукерками, а в Індонезії у цей особливий день накривають стіл банановим листям та сервірують його рисом та овочами не використовуючи посуд. В нашій країні можна застосовувати обидві руки для того щоб дарити подарунки та подавати речі, але в Індонезії заборонено використовувати ліву руку в таких випадках. Мусульманські жінки не можуть пересуватись вулицею з відкритим до чужого чоловічого ока волоссям, але жінки християнки можуть робити це вільно. Завдяки таким прикладам процес виявлення культурних особливостей стає легким, зрозумілим та цікавим.

Кожний аспект культурного життя являє собою взаємодію між культурою окремої людини та соціальною культурою. Тому, атмосфера занять культурологічної спрямованості повинна спонукати студентів до сприйняття своєї національної культури та відображення взаємодій людина-соціум. Існує багато різних методичних прийомів, які можуть допомогти студентам сприймати культуру як постійну взаємодію особистої культури, соціальної та цільової через сприйняття, вивчення та відображення.

Такі розмовні теми, як «Знайомство», «Сімейні традиції», «Національні свята», «Національна їжа», «Культурні особливості» та багато інших знайомі всім хто вивчає або вивчав будь-яку іноземну мову. Структура та цільові установки таких тем можуть змінити розуміння студентів про сфери життя різних країн. Для того щоб навчальні та виховні цілі таких занять було досягнуто, можна використовувати сучасні підручники, вивчати Інтернет джерела, тощо. Студенти можуть знайти за допомогою Інтернету багато цікавих фактів про країни світу та поділитися ними на заняттях, але жива комунікація з представниками різних країн набагато ефективніша. Волонтери поділяться справжніми фактами про реалії повсякденного життя своїх країн. Такі заняття – це культурний обмін, а головне спілкування може бути реалізоване тільки через англійську мову, що є найбільш цінним для досягнення високих результатів під час викладання англійської. Причому, не обов'язково проводити такі заняття тільки з носіями мови. Представники будь-якої країни світу завдяки володінню англійською зможуть реалізувати цілі міжкультурних занять. З свого досвіду можу запевнити, що представники таких країн як Китай, Індонезія, Турція, Туніс, Єгипет, Алжир, Португалія, Італія, Польща, Бразилія, Колумбія та інші також можуть вільно володіти англійською мовою. Вони розповідають справжні історії про їх країни, використовуючи фотографії, відео, національні символи та костюми. Вони готують національні блюда та розповідають історію своїх країн. Слухачі, у свою чергу, розповідають про Україну. Таким чином відбувається культурний обмін за допомогою англійської мови. Помилки не зупиняють спілкування і поступово виправляються.

Сьогодні в Україні існує декілька міжнародних програм для реалізації питання інтеграції культурологічного аспекту та культурного обміну. Найкращі, на мій погляд, програми літніх таборів. Атмосфера літніх таборів ідеальна для неформальної комунікації. Під час інтерактивних занять з волонтерами діти можуть насолоджуватись процесом вивчення англійської. Вони не бояться робити помилки або отримати погану оцінку. Такі заняття дуже корисні для швидкого подолання мовного бар'єру. Звісно, слухачі можуть робити помилки, їх словниковий запас може бути слабким, але поступово вони починають розмовляти щоб більше узнати про людей різних національностей, ближче познайомитись з новими друзями, розповісти про Україну та наш народ.

Такі заняття проводяться у літньому таборі «Лісова пісня», де протягом трьох тижнів за один заїзд діти та дорослі кожного дня мають два за-

няття з англійської мови. Наприкінці кожного заїзду результати досить високі у тих слухачів, які відвідують кожне заняття та спілкуються з волонтерами поза межами занять. Завдяки таким програмам, студенти вчаться розуміти культурні особливості різних країн світу. Міжкультурні заняття мають освітні та виховні цілі, спонукають слухачів до толерантного відношення представників інших суспільств, їх поведінки та образу мислення.

Висновки і перспективи. Використання культурологічного аспекту під час викладання англійської може вирішити проблему мотивації та стимуляції слухачів, і таким чином зробити процес оволодіння мовою більш ефективним та орієнтовним на студента. Крім цього, міжкультурні заняття – це джерело аутентичних матеріалів, поєднання офіційної на неофіційної мов, вивчення мови, що розвиває студента завдяки щоденному досвіду спілкування.

Необхідно зазначити той факт, що завдяки культурологічному аспекту з'явилася нова роль англійської у процесі викладання, де немає більше місця для штучного і тимчасового інтересу до вивчення іноземної мови. Культурологічний аспект занять з іноземної мови – це один з головних компонентів, методичних та педагогічних прийомів, завдяки яким ми можемо досягти якісних результатів. Слухачі курсів та занять з іноземної мови очікують оволодіти не тільки точними фразами та лексичними одиницями, але також навчитись використовувати ці фрази та одиниці у різних соціальних ситуаціях як з носіями мови так і з користувачами. Тому, культурологічний аспект занять є дуже актуальним і важливим для викладання іноземної мови у групах студентів, які є представниками різних культур спадків.

Список літератури:

1. Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, Recommendation CM/ Rec (2010) 7 and explanatory memorandum Council of Europe. – Printed at the Council of Europe, October 2010. – 38 p.
2. Goals for Ensuring Access to High Quality Teaching and Learning: Conference Papers. – Ostroh, 2002. – 208 c.
3. TESOL Ukraine: New Vistas of Research and Teaching: збірник наукових праць (англ. м.). – Черкаси: ФОП Третяков О.М., 2015. – 176 с.

Шевченко С.П.
Таврический государственный агротехнологический университет

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Изучение иностранного языка в вакууме невозможно. Студенты должны иметь возможность сопоставить изучаемый язык со странами, где люди используют его как средство общения. Наилучшим способом реализации этого является интеграция культурологического аспекта в канву заданий на занятиях по английскому языку. Образование направленное на коммуникацию, оценку разнообразия и культурное наследие сможет воспитать будущие поколения с такими ценностями, которые помогут сделать мир болем счастливым, дружелюбным и понятным. Статья посвящена проблеме целесообразности использования культурологического аспекта во время преподавания английского языка. Автор акцентирует внимание на важности проведения занятий культурологической направленности для улучшения качества знаний, самосовершенствования, воспитания толерантных межкультурных взаимоотношений и подготовки слушателей к свободному общению на английском языке в разных социальных ситуациях.
Ключевые слова: культурологический аспект, межкультурные занятия, культурологическая направленность, преподавание английского языка, социальная культура, культурный обмен, волонтер.

Shevchenko S.P.
Tavria State Agrotechnological University

CULTURAL ASPECT INTEGRATION IN TEACHING ENGLISH

Summary
It is impossible to learn a foreign language in vacuum. Students should have opportunity to match a learning language with countries where people use this language for communication. The best way to realize it is cultural aspect integration while teaching English. The question of cross-cultural aspect integration during English learning classes is under consideration. The author stresses on the importance of cross-cultural classes of English for achieving such goals as learning about other cultures and lifestyles, self-respect and respect for others, tolerance and personal growth, making intercultural English communication effective.
Keywords: cultural aspect, cross-cultural classes, teaching English, cultural exchange, volunteer, social culture.

UDC 378.147:811

MODERN PRACTICES IN THE STUDY OF ENGLISH WITH THE HELP OF NEW TECHNOLOGIES

Shykun A.V.
National University of Water and Environmental Engineering

Today, a great number of students study a foreign language, especially English. This process is constantly being improved by the use of new technologies in the classrooms. These trends can be used to create modern teaching practices. The article will discuss three aspects such as an increase in the number of English language learners, language learning through technology, and the need to study students' learning preferences. Current practices include increased material clarity, improved class collaboration, social skills development, support of a student, positive classroom atmosphere, and the encouragement for active learning.
Keywords: technology, practices, English language, cooperation, skills.

Introduction. The issue. Numerous students today want to learn English to be successful in the future. It is a notable trend in many schools around the world that is attracting more and more attention of academics and educators. Modern technologies make it possible to meet this need of the society. Teachers can use technology as a means to improve students' achievement.

Analysis of recent research and publications. The analysis of researches and publications shows that today millions of students are learning English. If to compare the growth of the number of such students at the end of the 20th to the beginning of the 21st century, then this figure can be called more than 100%. It has, of course, led to new challenges in language learning. N. Li, N. Abali, H. Ryan, D. Wyse and other scientists tried to highlight the effective practices of teaching and learning English.

The unsolved issues of the problem. As this trend continues, it is a serious issue that should be addressed promptly by educators as most teachers continue to engage in out-of-date methods. Today, there is an urgent need to find out which educational practices are effective in the study of English with the help of modern technology. It is important to find the best ways to meet the demand of the population in this matter.

Purpose. The use of modern methods and technologies in classrooms yields good results regardless of gender, age, or student's interest. Therefore, the combination of learning English with technology is a must-have for today. It is necessary to highlight the best practices to work effectively with those who learn English with the help of technology.

Practices. First of all, scientists emphasize that practice should include experience as well as research. This method has shown itself to be both reliable and such as to ensure a guaranteed result. The best practices of teaching, above all, should include the quality work of a teacher who creates a motivation to learn a language among students. The teacher has not to only use the knowledge he has received before, but also be prepared to constantly learn new information about modern technologies. These technologies are available through the Internet [5, p. 289]. That is, every modern teacher can involve those methods that work qualitatively in the class.

It is important that students can also use their devices and technology for homework and language learning at a time convenient for them. It should be emphasized that the desire to high-quality presentation is a compulsory attribute of good results of students. On the other hand, the desire to learn a language is also a pledge to achieve the goal. Today's best practices are those that allow the teacher to achieve successful results easier and to increase the efficiency of classroom training. These practices include, first of all, creating a supportive learning environment, improving material quality, improving collaboration as well as using material that is relevant to real-time and life [3, p. 218].

Correct presentation of the material. The main point in learning a foreign language is to increase the comprehensiveness of the content of the material. The teacher who successfully selects the material creates conditions in which the student independently achieves good results and having the support in the class shows quick achievements. The content is important because the student must understand what he is supposed to do, a task, and what is described in the material. It is done to improve the understanding of the material among English language learners. Teachers use a variety of teaching techniques and strategies such as simplification and explanation in recent times. However, one should understand that excessive simplification is also not effective as it reduces linguistic guesswork and does not develop this ability. A good way to teach is to provide students with material that is somewhat more complicated than their available level of knowledge [5, p. 275]. It motivates learning and allows students to develop the ability to understand somewhat difficult material.

Understanding the content of material when learning English is possible if a teacher provides a context that is relevant to the student, his needs and personal life. It is important to reproduce new concepts, beliefs, and outlooks in the material. In order to reduce the incomprehensibility of the text, it is necessary to add explanations, sometimes historical facts and additional information as well as examples before the use of the material and before the tasks are performed. The use of modern terms allows teachers to increase the vocabulary of pupils and gives them the opportunity to learn how to build systems and interconnections of concepts.

The use of technology is a convenient way to increase understanding of the material. The technology helps to take into account the needs and demonstrate concrete examples in the concept. In particular, the use of CDs, websites and digital textbooks allows the teacher to add the necessary photos, voice, video,

and multimedia files to the material. Students are fond of using such tools as learning becomes more interesting when using such technologies. It is much more interesting to study the material where you cannot just read the text of the countries where people speak English, but also see photos or videos from these countries. Moreover, the use of modern technology allows teachers to work with sites on the Internet that provide ready-made material on the topics. The main task of the teacher is to properly select the material according to the curriculum and the level of students. A large number of sites that help to learn English creates an unlimited number of options for the lesson and allows an educator to take into account the particularities of each student, and a particular group as a whole.

Collaboration. Teachers today have to encourage students to collaborate in class. It allows getting teamwork skills as well as learn English more successfully. The task of teachers today is to enable pupils to interact during the task. The teacher has to create an environment in which the student has the opportunity to express his thoughts and ideas in collaboration with the group [5, p. 26]. After all, communication involves not only receiving information, but also providing it.

It means that students must learn not only new words or grammar, but also learn to understand others and reflect on the ideas of other people. On the other hand, the ability to clearly express their own thoughts helps to be successful in the future and develops the ability to speak. The use of English during such tasks is intense and creates conditions for the active use of vocabulary and grammar. Moreover, the learner begins to study the syntax more thoroughly, since he/she builds a sentence in his/her style and is able to hear what other students are saying. In this way, the teacher should take into account the need to train interacting in the classroom. To continuously improve learning, it is worth asking students questions and convincing that they understand the meaning. There is an exchange not only of experience during such interaction, but also of cultural achievements of different peoples. This form of interaction develops equal cooperation and improves expression and perception.

Modern technologies allow students to communicate not only with classmates, but also with other people around the world with the help of the Internet. Accordingly, the instructor can develop a project in which students are able to communicate with native speakers and improve their knowledge. For example, children can communicate in the online mode with native speakers who are also students while in class and under the guidance of a teacher. A good example of using technology can be video conferencing as well as the use of secure chat rooms [2].

Up-to-date teaching materials. A prerequisite for a good study of English is the study of teaching material that is relevant to everyday life and is important for students. One of the important conditions for the formation of motivation is the creation of tasks that help solve realistic issues. Consequently, teachers who use authentic tasks immediately perform two functions; they do not only teach the language but also develop the logical thinking of the students. The tasks create an understanding of the correct orientation of learning. Students are happy to perform them, because these phrases, words, and parts of the text can be used in real communication. The obsolete material significantly degrades the relevance of learning and reduces the motivation to study.

Technologies in this process play a significant role. The Internet gives students the opportunity to find authentic material, get acquainted with modern teaching methods, with tips for students, and projects in which they not only study English, but also learn to communicate in a team. The huge number of sites that offer audio recordings helps to develop hearing and perception [1, p. 185]. A good way to learn a language is to use YouTube, specials chat rooms, and even online conferencing. Today, a student can find video films and music in English that he likes and see a translation of this material or watch films with subtitles. Multilateral technologies create great opportunities for learning English.

Positive atmosphere. The most important factor in successful training is the positive atmosphere in the classroom. This allows students to focus on tasks and achieve their goals. Since learning a foreign language is an uneasy process, the unfavorable situation in the classroom during the lesson distracts attention and does not allow learners to concentrate on tasks. A teacher's support and mutual understanding between learners make it possible to learn language faster, communicate a lot, and do not be afraid to make mistakes. It eliminates such a problem as a linguistic barrier and allows the student to learn quickly. Since the modern world is distinguished by its speed and competitiveness, it is an important moment in learning.

The use of technology in this aspect can occur so that the student first studies the material using computer technology. This method reduces the feeling of anxiety and improves motivation. Subsequently, the same material can be dispatched by a student in a group and communicated with other class students. Of course, a student can use creative approaches such as using pictures, drawing, and different fonts for better material mastering [4, p. 7]. The ability to select the visual design of the material gives a student the motivation to study the language in the game form. Today there are a large number of sites and programs that are focused on learning English.

Conclusion. Today there is a large number of practices that enable teachers to improve their English language proficiency and achieve effective results. The main of them is the interaction between students, the creation of a positive atmosphere in the classroom, motivation, a well-chosen material, and meaningful learning. Achieving goals in this process is facilitated by the use of modern technology. Today, both a student and a teacher have the opportunity to use technology for quick and effective learning. Of course, technology cannot replace teacher's support and mutual understanding in the group. However, modern techniques such as watching movies with subtitles, participating in video conferences, and communicating with native speakers can optimize learning. Learning English today combines with the development of skills in collaboration and teamwork as well as self-learning and information retrieval. Using technology in the study of English allows students to be competitive in the modern fast-paced rhythm of life and helps learners and teachers achieve their goals.

References:

1. Abali N. English language teacher's use of, competence in, and professional development needs for specific classroom activities [Electronic resource] / N. Abali // Procedia. – Social and Behavioral Sciences. – 2012. – Resource access mode: https://ac.els-cdn.com/S1877042813000554/1-s2.0-S1877042813000554-main.pdf?_tid=f44b1021-488e-4891-85cf-47401586113e&acdnat=1524003385_60f755aafac37bd4470deef7b8ef9ebe.
2. Collaborative activity [Electronic resource] // TeachingEnglish | British Council | The BBC. – 2018. – Resource access mode: https://www.teachingenglish.org.uk/article/collaborative-activity.
3. Li N. Seeking the Best Practices and Meeting the Needs of the English Language Learners: Using Second Language Theories and Integrating Technology in Teaching [Electronic Resource] / N. Li // Journal of International Education Research. – 2013. – Resource access mode: 7878-Article%20Text-31421-1-10-20130524%20(1).pdf.
4. Ryan H. The Effect of the Classroom Environment on Student Learning [Electronic resource] / Hannah Ryan // Honors Theses. – 2013. – Resource access mode: https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=3380&context=honors_theses.
5. Wyse D. Teaching English, language and literacy / D. Wyse, R. Jones. – New York, US: Routledge, 2013. – 312 p.

Шикун А.В.
Національний університет водного господарства
та природокористування

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ДОПОМОГОЮ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація
Сьогодні велика кількість студентів вивчає іноземну мову, особливо англійську. Цей процес постійно вдосконалюється завдяки використанню нових технологій у класах. Ці тенденції можуть бути використані для створення сучасних методів навчання. У статті обговорюється три аспекти, такі як збільшення кількості учнів, що вивчають англійську мову, вивчення мови за допомогою сучасних технологій та необхідність врахування учнівських побажань щодо навчання. Сучасне практичне навчання включає покращення зрозумілості матеріалу та взаємовідносин у класі, розвиток соціальних навичок, підтримка студента вчителем, позитивна атмосфера класу та заохочення учнів до активного навчання.
Ключові слова: технологія, практика, англійська мова, співпраця, навички.

Шикун А.В.
Национальный университет водного хозяйства
и природопользования

СОВРЕМЕННЫЕ ПРАКТИКИ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ПОМОЩЬЮ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
Сегодня большое количество студентов изучают иностранный язык, особенно английский. Этот процесс постоянно совершенствуется благодаря использованию новых технологий в классах. Эти тенденции могут быть использованы для создания современных методов обучения. В статье обсуждается три аспекта, такие как увеличение количества учащихся, изучающих английский язык, изучение языка с помощью современных технологий и необходимость учета ученических пожеланий в обучении. Современное практическое обучение включает улучшение понятности материала и взаимоотношений в классе, развитие социальных навыков, поддержка студента учителем, позитивная атмосфера в классе и поощрения учащихся к активному изучению.
Ключевые слова: технология, практика, английский язык, сотрудничество, навыки.

УДК 37:378.4/.6:33.012.8-045.45

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Шикун А.В.
Національний університет водного господарства
та природокористування

В статті було досліджено підвищення якості навчання в закладах вищої освіти в умовах інтеграції та глобалізації. Досліджено шляхи покращення якості викладання та навчання за допомогою інноваційних методів та технологій. Розглянуто підтримку викладання на трьох рівнях для досягнення якісних результатів навчання серед студентів. Досліджено причини покращення якості навчання та викладання в закладах вищої освіти. Проаналізовано тенденції щодо розвитку освіти на сучасному етапі.
Ключові слова: якість навчання, інтеграція, глобалізація, співпраця, інноваційні технології.

Постановка проблеми. Якісне навчання має передбачати використання таких педагогічних прийомів, що дозволяють отримувати високі результати навчання серед студентів, що є важливо, зважаючи на інтеграційні процеси в освіті та глобалізацію. Цей процес повинен включати багато аспектів, зокрема розробку змісту курсу, який відповідає реаліям сьогодення та забезпечує потреби студентів. Курс повинен допомагати студентові бути конкурентоспроможним на ринку праці. Проте, ці питання все ще залишаються не повністю вирішеними в закладах вищої освіти в Україні та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Лі, Н. Абалі, Х. Райан, Д. Вайс та інші вчені намагалися висвітлити ефективні способи підвищення якості навчання у вищій освіті в умовах інтеграції та глобалізації. Тим не менше, все ще мало висвітлено факт, що якість навчання сьогодні означає все більше використовувати зворотний зв'язок між викладачем та учнями за допомогою інноваційних технологій, а також ефективно оцінювати результати. Однією з головних умов якісної освіти також стає створення адаптованих навчальних середовищ та постійна система підтримки студентів.

Мета статті. Досвід багатьох закладів вищої освіти показує, що сьогодні якісне навчання в умовах інтеграції та глобалізації може відбуватися лише за допомогою взаємодії багаторівневих систем та інноваційних підходів. В статті досліджено підтримку якості викладання, що відбувається на трьох рівнях, таких як загальнодержавний, індивідуальний та рівень навчальної програми закладу вищої освіти, та підходи, що дозволяють покращити якість навчання.

Такі завдання як підтримка закладу вищої освіти, розробка політики закладу та забезпечення якості внутрішньої системи відбувається на загальнодержавному рівні. Рівень програми передбачає оцінювання та вдосконалення плану, змісту та методів роботи. Індивідуальний рівень включає ініціативи, що допомагають вчителям досягти місії. На цьому етапі варто заохочувати інновації та підтримувати удосконалення навчання учнів та професійно-орієнтованого навчання. Важливо зазначити, що всі рівні є взаємозалежними та суттєвими. Одним з важливих аспектів є також ефективна розробка навчального плану та забезпечення різноманітності навчальних контекстів. Це включає кероване незалежне вивчення, проектне навчання, експерименти та спільне навчання в групі [4, с. 218]. Підтримка якісного навчання та високого рівня програм є ключовим завданням освіти. Це дозволяє забезпечувати покращення навчання на рівні дисципліни та закладу.

Сучасна робота освітян передбачає широкий спектр дій, які можуть поліпшувати якість навчального процесу, умови навчання студентів та зміст програми. Елітні заклади освіти надають перевагу гібридним формам роботи, які включають різні ініціативи та проекти, зокрема дедалі популярнішим стає створення центрів розвитку викладання та поглибленого навчання. Велике значення приділяють діяльності, яка стосується професійного росту і розвитку, наприклад, підвищення кваліфікації викладачів. Новітніми тенденціями є запровадження премій за покращення якості навчання, змагання в межах трудового колективу щодо найкращих показників навчання серед учнів, зміна критеріїв підбору персоналу для роботи в закладі вищої освіти, постійна підтримка інноваційних та інтегрованих методів навчання, створення спільноти навчальних практик та середовищ, розширення можливості використовувати сучасне обладнання, та постійна підтримка успішності учнів, наприклад, консультації, наставництво та поради. Освітяни все більше використовують сучасні методи організації та управління навчанням та вивчають методи роботи менеджерів та маркетологів. Важливим моментом покращення навчання є проекти, що передбачають самооцінку експериментів, порівняльний аналіз практик та експертний аналіз [3, с. 8–9].

Ряд факторів приніс зміни щодо якісного викладання та політики вищої освіти. Система освіти кожної країни та України зазнала значного зростання кількості студентів протягом останніх десятиліть, а профіль студентів став більш різноманітним. Вимоги до вищої освіти висуваються від студентів та їх батьків, роботодавців та платників податків, які потребують відповідного до сучасних ринкових вимог рівня освіти та дійсно якісного викладання. Саме тому, заклади вищої освіти мають наступні причини щоб підвищувати якість викладання. По-перше, потрібно відповідати все більш зростаючому попиту на якісне та осмислене викладання. Сьогодні студенти уважно ставляться до змісту дисциплін, оскільки прагнуть, щоб освіта стала кроком до прибутко-

вої зайнятості та надала їм навички, які необхідні для професійного розвитку та досягнення успіху протягом усього життя.

По-друге, освітні заклади мають збалансовано проводити навчально-виховну та наукову роботу. Сучасні реалії та вплив процесів глобалізації показують, що велика кількість продуктивних досліджень в межах закладу не є достатньою умовою підтримки репутації установи, навіть серед університетів світового класу.

Наступною причиною покращення якості є бажання закладів продемонструвати свою можливість бути надійними постачальниками кваліфікованих кадрів та посередниками між студентами та роботодавцями. Ця робота починає все більше поглиблюватися, оскільки забезпечує певні фінансові переваги для закладів вищої освіти. Наприклад, роботодавці готові підтримувати фінансово ті заклади, які гарантовано дають глибокі, систематичні, та відповідні до сучасних реалій знання майбутнім працівникам. З іншого боку, університети намагаються постійно проводити конференції та інші заходи для того, щоб продемонструвати якість викладання та навчання. Одним з головних факторів покращення якості навчання стала все більш зростаюча мобільність студентів. Це створило конкуренцію та вплив на вартість навчання. Сучасний заклад, який надає дуже якісне навчання та має високий рейтинг серед студентів та роботодавців, має можливість підвищувати вартість навчання.

Контекстні зрушення в середовищі вищої освіти у всьому світі також впливають на якість викладання. Чинники, що впливають на ці процеси, включають в себе збільшення тиску світової конкуренції, зростання економічної ефективності, попит на більш широке залучення випускників та регіональний розвиток вищих навчальних закладів. Варто наголосити також на все більшому розширенні сфери освіти та більшій різноманітності студентських профілів, необхідності створення кваліфікованої робочої сили для вирішення завдань 21-го століття, швидких змінах в сфері технологій, які можуть впливати на зміну програмного зміст та педагогіку, та інтернаціоналізацію вищої освіти [3, с. 8]. Варто зазначити, що відбулися великі зміни у зайнятості протягом останніх років. Наприклад, помітно зросла потреба розвитку неформальних пізнавальних та міжособистісних навичок та зменшення попиту на ремісничі навички, повторювані фізичні завдання та фізичну працю.

Сьогодні випускники намагаються оволодіти чим більшою кількістю навичок, оскільки зайнятість характеризується складністю, швидкістю та невизначеністю, а також ризиками на ринку праці. Вища освіта має забезпечувати різносторонні вміння, які дозволять студентам працювати успішно за допомогою отриманих навичок, знань, та цінностей. Ринок праці передбачає сьогодні вміння спілкуватися з представниками різних національностей, мобільність, готовність до інтеграції, а також вміння змінити концепцію сприйняття відповідно до ситуації на робочому місці. Якісне навчання означає, що студент отримує вміння адаптуватися до потреб життя та розуміння того, що навчатися потрібно впродовж життя. Проектна методика, зокрема, пов'язує академічні проекти з повсякденними життєвими питаннями. Це дає хороші можливості для вивчення загальних та професійних компетенцій, а також створює шляхи працевлаштування для студентів після закінчення навчання.

Якість навчання також забезпечується через роботу університетів пов'язану з організаціями, бізнесом та різними галузями промисловості. Співпраця закладів вищої освіти з потенційними роботодавцями дозволяє університету підтвердити свою цінність в питанні підготовки студентів. Така співпраця дозволяє вчасно реагувати на виклики сучасного світу та ринку праці за допомогою зміни навчальних планів, змісту та методів навчання. Це стає можливо за допомогою використання інноваційних методів навчання та різноманітних моделей викладання.

Сучасний світ ставить багато викликів щодо освіти; якісне навчання сьогодні передбачає розуміння того, що суспільство стає все більш складне і потрібно постійно адаптуватися до його потреб для того, щоб давати гарні знання студентам. Якщо заклади вищої освіти будуть дотримуватися високих стандартів якості, це дозволить на практиці випускникам отримувати можливість працювати та задовільнити свої потреби за допомогою заробітної плати. Студентська спільнота сьогодні зацікавлена в якісному навчанні та співпраці з педагогами. Кожен університет має системи взаємної підтримки та співпраці між студентами та викладачами для забезпечення навчально-виховних потреб. Сьогодні студенти вимагають права впливати на планування навчання та зміст програм для того, щоб отримати якомога більш якісні знання. Вони зацікавлені також в соціальній інтеграції та забезпеченні ефективних методів оцінки знань. Ці вимоги змінюють роль викладачів вищої освіти та вимоги щодо їх підготовки. Фахівці вивчають ефективні методи навчання, постійно покращують педагогічні навички та співпрацюють зі студентами, колегами та представниками різних галузей промисловості для того, щоб забезпечити якісне навчання та створити успішний навчальний простір [5, с. 26]. Створення динамічної співпраці дає гарні результати та покращує ефективність навчання.

Інноваційні технології дозволяють фахівцям більш якісно використовувати час та простір для надання навчального матеріалу та перевірки знань студентів [1, с. 185]. Використання інтернету, навчальних комп'ютерних програм, можливість співпраці через інтернет, та створення груп в соціальних мережах для виконання проектів, робить навчання сучасним та дає студентам навички швидкого вивчення дисципліни та співпраці в колективі [2].

Висновки і пропозиції. Сучасні викладачі закладів вищої освіти в умовах інтеграції та глобалізації повинні вміти створювати простір спілкування та спільної роботи зі студентами за допомогою навчальних платформ. Ця робота передбачає збільшення доступу до спілкування з викладачами. Важливою вимогою часу є постійне переосмислення навантаження студентів та збільшення інтенсивності навчальних процесів. Університети також проводять все більше досліджень та запроваджують результати в практику. Освітяни постійно проводять вдо-

сконалення педагогічних практик та технологій, покращують моделі оцінювання, та пропонують інноваційні форми навчання. Заклади вищої освіти намагаються створити власні інноваційні навчальні платформи, які надають якісне навчання та підвищують їх конкурентоздатність на ринку освітніх послуг. Педагоги мають можливість використовувати новітні методи для надання інструкцій щодо навчання за допомогою сучасного устаткування.

Список літератури:

1. Abali N. English language teacher's use of, competence in, and professional development needs for specific classroom activities [Electronic resource] / N. Abali // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2012. – Resource access mode: https://ac.els-cdn.com/S1877042813000554/1-s2.0-S1877042813000554-main.pdf?_tid=f44b1021-488e-4891-85cf-47401586113e&acdnat=1524003385_60f755aafac37bd4470deef7b8ef9ebe.
2. Collaborative activity [Electronic resource] // TeachingEnglish | British Council | The BBC. – 2018. – Resource access mode: https://www.teachingenglish.org.uk/article/collaborative-activity.
3. Hénard F. Fostering Quality Teaching in Higher Education: Policies and Practices [Electronic resource] / F. Hénard, D. Roseveare // OECD. – 2012. – Resource access mode: http://www.oecd.org/education/imhe/QT%20policies%20and%20practices.pdf.
4. Li N. Seeking the Best Practices and Meeting the Needs of the English Language Learners: Using Second Language Theories and Integrating Technology in Teaching [Electronic Resource] / N. Li // Journal of International Education Research. – 2013. – Resource access mode: 7878-Article%20Text-31421-1-10-20130524%20(1).pdf.
5. Wyse D. Teaching English, language and literacy / D. Wyse, R. Jones. – New York, US: Routledge, 2013. – 312 p.

Шикун А.В.
Национальный университет водного хозяйства
и природопользования

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ И ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье было исследовано повышение качества обучения в учреждениях высшего образования в условиях интеграции и глобализации. Исследованы пути улучшения качества преподавания и обучения с помощью инновационных методов и технологий. Рассмотрена поддержка преподавания на трех уровнях для достижения качественных результатов обучения среди студентов. Исследованы причины улучшения качества обучения и преподавания в учреждениях высшего образования. Проанализированы тенденции развития образования на современном этапе.
Ключевые слова: качество обучения, интеграция, глобализация, сотрудничество, инновационные технологии.

Shykun A.V.
National University of Water and Environmental Engineering

THE INCREASE OF QUALITY OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION AND GLOBALIZATION

Summary
The article examines the improvement of the quality of education in institutions of higher education in the conditions of integration and globalization. The ways of improving the quality of teaching and learning through innovative methods and technologies have been explored. The support for teaching at three levels is considered in order to achieve high-quality learning outcomes among students. The reasons for improving the quality of learning and teaching in higher education institutions are investigated. The tendencies in the development of education at the present stage are analyzed.
Keywords: quality of training, integration, globalization, cooperation, innovative technologies.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373.6:821.161.2.94

ЕТИМОЛОГІЯ ВІДГІДРОНІМНИХ ЕТНОНІМІВ (НА ОСНОВІ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК XVII–XVIII СТ.)

Бичко О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проаналізовано етимологію етнонімів у давніх пам'ятках XVII–XVIII ст., на матеріалах «Історії русів», «Синопсиса» і Густинського літопису – визначних історичних творів, які є важливими для розуміння етно- і глотогенезу українського народу. Зокрема, приділено увагу етнонімам *болгари, гуни, морави* і *слов'яни*. Отримані результати зіставлено з етимологічними словниками української мови. Проаналізований матеріал доповнює відомі етимологічні пояснення, що має перспективи його врахування в наступних етимологічних студіях.

Ключові слова: етимологія, етноніми, болгари, гуни, морави, слов'яни, «Історія русів», «Синопсис», Густинський літопис.

Постановка проблеми. Дослідження давніх пам'яток XVII–XVIII ст., зокрема «Синопсиса», Густинського літопису та «Історії русів» як цікавих джерел для етимологічних студій, є актуальним у зв'язку з можливістю поглиблення уявлень про розділи ономастики і пояснення їхніх понять у різні часові періоди; уточнення інформації про етимологію як мовознавчу галузь, а також з'ясування нових поглядів на походження етнонімів із подальшим їхнім використанням для уточнення етимологічних тлумачень.

Важливим і популярним джерелом наукової думки протягом довгого періоду був «Синопсис». Протягом двохсот років він слугував підручником з історії Російської імперії, тому суперечки навколо «Синопсиса» полягають у визначенні його ідеологічної приналежності, зокрема наявності проросійської пропаганди. Попри істотні розбіжності поглядів, «Синопсис» залишається вагомим джерелом філологічних досліджень, особливо для вивчення у галузі етимології.

Також варто приділити увагу Густинському літопису, написаному в 1623–1627 роках, який поєднує давню традицію української історичної літератури, що тягнеться ще від часів перекладів хронік візантійських письменників і свідчень літописців княжої доби.

Особлива цінність Густинського літопису для вивчення етимології полягає в тому, що він не є простою компіляцією з різних джерел, а відзначається оригінальним тлумаченням фактів і новим поглядом на історію як предмет [8, с. 6].

У складний для України час, коли під тиском політичних подій існувала загроза зникнення власної самобутності, була написана «Історія русів», назва якої доводила, що українці споконвіків є незалежною нацією із власною історією і мала запобігти асиміляції основної верстви суспільства.

«Історія русів» у доступній для читача формі пояснює походження назв багатьох народів, які мали стосунок до території сучасної України, звертається до відомостей про давні поселення і подає інформацію про заснування нових міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві розвитку етимологічних студій сприяли наукові праці Р.В. Болдирєва, С.О. Вербича, О.С. Мельничука, Г.П. Півторака, В.Г. Скляренка, О.С. Стрижака, В.П. Шульгача та інших.

Доведенням і спростуванням питань ідеологічної складової частини «Синопсису» займалися наступні дослідники: І.П. Єрьомін, М.І. Марченко, Ю.А. Мицик, П.М. Мілюков, С.Л. Пештич, Ф. Сисін, М.Ф. Сумцов та ін.

«Густинський літопис» був предметом зацікавлення А.Г. Єршова, В.С. Іконникова, М.І. Марченка, Ю.А. Мицика, Д.І. Мишка, В.М. Перетца та ін.

«Історія русів» цікавила науковців передусім у питаннях авторства твору, часу його створення та історичної важливості. Цю пам'ятку у різний час досліджували М.С. Грушевський, О.С. Грушевський, В.П. Горленко, О.М. Лазаревський, Л.М. Майков. Спеціальні дослідження про цей текст підготували М.С. Возняк, А.Г. Єршов, П.Г. Клепацький, М.Є. Слабченко, А.І. Яковлів та ін.

Ці відомі пам'ятки ще не були детально вивчені в лінгвістичному плані, як і ще не було здійснено ґрунтовних досліджень етимологій відгідронімних етнонімів у «Синопсисі», Густинському літописі та «Історії русів». До питань етимології топонімів Львів і Червона Русь, а також етнонімів варяги і хозари ми вже зверталися раніше у статті [2, с. 125–128].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Через посередництво авторів творів ми отримуємо інформацію, яка є надзвичайно цікавим матеріалом для розуміння світогляду тогочасного суспільства, ставлення до фактів історії та поширення традиції давніших пам'яток історичної думки.

Під час розгляду «Синопсису», Густинського літопису та «Історії русів» як джерел для етимологічних студій видається доцільним зіставити тлумачення етнонімів *болгари, гуни, морави* і *слов'яни* у писемних пам'ятках XVII–XVIII ст. і в матеріалах сучасних досліджень, оскільки під час розповіді про історичні події автори подають

пояснення відомих їм етимологій, що часто відрізняються від наведених у сучасних словниках.

Мета дослідження – з'ясування етимології етнонімів відгідронімного походження у «Синопсисі» (за виданням: Гізель І. Київський синопсис / І. Гізель. – К. : Києво-Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.), Густинському літописі (Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки / Упоряд. і переклад. : В. Крекотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с., іл.) та «Історії русів» (Історія русів / Укр. пер. І. Драча; [Передм. В. Шевчука; Прим. Я. Дзири, І. Дзири; Іл. О. Штанка]. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2003. – 366 с., іл.) та їх зіставлення з поясненнями в етимологічних словниках української мови.

Зокрема, використано матеріали «Етимологічного словника української мови» (в 7 т.), «Етимологічного словника української мови» (у 2 т.) Я. Рудницького, «Етимологічно-семантичного словника української мови» І. Огієнка та ін.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу етнонімів у давніх пам'ятках цікавим видався факт досить частого пояснення походження назв племен за назвою гідронімів, з якими вони певним чином були пов'язані. Всього виявлено вісім таких етнонімів: болгари, вандали, гуни, морави, полочани, руси, слов'яни і татари. Найбільш показовим для аналізу видаються назви племен *болгарів, гунів, моравів* і *слов'ян*.

Наприклад, для автора «Історії русів» досить вірогідним видавався факт походження етноніма від гідроніма, адже він часто звертається до тлумачень цього типу. Таке перенесення назви відбулося і у випадку називання болгар.

Самі слов'яни і того більше собі назв наробили: болгарами називали тих, які мешкали над річкою Волгою [9, с. 79].

Інші припущення висловлюються в сучасних лексикографічних працях. Болгари, -гар, мн. (одн. болгарин, -а, ч.; болгарка, -и, ж.). Народ, що становить основне населення Болгарії [3, с. 91].

Болгарин, [болгар, бовгар], Болгарія, [Болгарщина]; – р. болгарин, бр. балгарын, др. болгаре (мн.), п. Bułgar, ч. слц. Bulhar, болг. българин, м. бугарин, схв. Бугарин, слн. Bolgar, стсл. блъгары (зн. в. мн.); – засвоєна від тюркських болгар назва одного з південнослов'янських народів; дтюрк. bulyar «метис, змішаного походження» утворене від дієслова bulyamak, bulgmak «змішувати»; первісне значення слова тлумачиться як «бунтар»; менш переконливими були спроби пов'язання з назвою *Волга*, з герм, (н.) balgen «битися, боротися» або з ос. bylgaeron «берег, обмілина; край (скелі, берега)» [5, с. 225].

І. Огієнко підтверджує слова автора «Історії русів» про зв'язок болгарів із річкою Волгою.

Болгари чи булгари, з походження тюрки, спочатку мешкали на Волзі, звідки прибули на Балкани в другій половині VII ст. (перше Болгарське царство 681–1018) і зовсім змішалися зо слов'янами, позосталася сама стара назва болгари. Болгари чи булгари назву свою одержали від річки Волги, де вони мешкали. В VII в. хозари підбили під себе Волзьких Болгар, а друга їх частина під проводом Аспаруха пішла на Дунай і року 679-го заклала там слов'янсько-болгарську державу, «Дунайську Болгарію» [10, с. 165–166].

Одним із імовірних варіантів є версія тюркського походження назви племені, що пов'язана з історичними подіями VII ст.

Этноним болгары (самоназвание българ, бълеари) принадлежит южнославянскому народу на Балканском полуострове. В 70-е годы VII в. на эту территорию вторглись кочевники-тюрки, которые подчинили Союз семи родов – политическое объединение славян, расселившихся к югу от Дуная в первой половине VII в. Болгарский хан Аспарух вместе с подчиненными славянами в 860 г. нанес поражение византийской армии и образовал государство Болгарию, причем болгарами стали именоваться не только тюрки, но и все подданные государства. Этноним болгары был, таким образом, заимствован славянами из названия тюркского племени булгары, причем тюркский этнический элемент был полностью ассимилирован славянами [1, с. 35].

Теорія походження назви болгар від річки Волги підтверджується і сучасними джерелами, хоча існують інші, не менш вірогідні теорії. Етимологію цієї народності знаходимо лише в «Історії русів».

Інформація про племена *гунів* теж варта уваги і є цікавим прикладом етноніма відгідронімного походження, який знаходимо в Густинському літописі.

У походження назви племені простежується очевидний зв'язок із гідронімом, від якого утворилася назва.

Інші ж, пішовши далі, осіли над рікою Гунною і нареклися гуннами [8, с. 19].

В одному з варіантів етнонім навіть вважається різновидом назви русів, адже ці народи мали спільну історію.

Гуни, -ів, мн. (одн. гун, -а, ч., гунка, -и, ж.). 1. Об'єднання кочових племен Центральної Азії, що в 4 ст. вдерлися на територію Європи. 2. Одна із візантійських назв росів, русичів, русів-українців [3, с. 266].

Видається цікавою версія, за якою від етноніма кочових племен утворилася назва гідроніма Київщини, яка збереглася і досі.

Гунище – річка Київської області, може корінь від назви народу гуни (IV–VII ст.) [11, с. 309].

Тлумачення назви цього давнього племені можна простежити тільки в Густинському літописі і сучасних етимологічних працях.

Серед всіх інших перелічених етнонімів автор Густинського літопису пояснює також походження племені *морави.*

«Коли волохи, тобто римляни, найшли на слов'ян і стали насилувати їх, тоді слов'яни, знявшись із подунайської сторони, пішли на північ, тобто в Сарматію, до своїх, де нині Руська земля є. Розходячись, прозивалися іменами різними, од того, де і на якому місці осідали. Одні осіли на ріці Мораві і нареклися морави, інші нареклися чехи, ще інші – хорвати білі; ті ж, що по Віслі-ріці осіли, нареклися ляхи, по тому – поляки, інші – лутичі і мазовшани; ті, що осіли по Дніпру, де нині є Київ, нареклися поляни; інші – деревляни, бо осіли в лісах; ті, що осіли між Прип'яттю і Двіною, нареклися дреговичі; інші, на Полоті-ріці, яка тече у Двіну, нареклися полочани; ті, що осіли по Десні, по Сейму і Пслу, нареклися сівери; а ті, що біля озера Ільмер, на-

реклися слов'яни, своїм власним іменем. Сі по тому спорудили город Великий Новгород, і був у них старійшина, хтось іменем Гостомисл, що про нього буде нижче. Отак в Сарматії, в Європії, розійшовся народ слов'янський, і одтоді аж донині недвижимо пробував» [8, с. 13].

І. Огієнко подає інформацію про це плем'я під назвою мораван.

Моравани – стара назва одного із слов'янських племен на етнографічних землях чеського народу. На укр. ґрунті ця назва засвідчена в старих укр. пам'ятках. У «Слові про похід Ігоря» (1187 р.): «Ту німци и венедици, ту греци и морава поют славу Святославлю». В «Іпатському Літописі», цебто в волинському зводі (кодексі) літописів з кінця XIII чи може з початку XIV століття, зміст якого покищо знаємо тільки з того списка (з копії), що була зроблена коло 1425 р. в Іпатському манастирі в м. Костромі, в Росії, про мораван є така інформація: «Словене, пришедше, сідша на ріці именемь Моравь, и прозвавшася Морава» [10, с. 109].

Інформації щодо моравів у «Синопсисі» та «Історії русів» не представлено, натомість Густинський літопис подає найбільшу кількість етимологій назв племен.

До тлумачення назви *слов'ян* звернено найбільше уваги як у давніх пам'ятках, так і в сучасних етимологічних працях. Для прикладу візьмемо лише тексти пам'яток, які розглядаємо у нашій статті.

Наприклад, в «Історії русів» кілька разів згадується походження ключового для автора етноніма – слов'ян.

Таким чином, частина слов'янської землі, яка лежить од ріки Дунаю до ріки Двіни і од Чорного моря до рік Стиру, Случі, Березини, і Дінця, і Сіви, дістала назву Русь, а народ, що на ній проживає, названо русами і русняками взагалі [9, с. 80]. І русами, або русняками, – за волосся [9, с. 53].

Не залишився осторонь і автор Густинського літопису, який навів усі відомі йому приклади етимології рідної держави і народу.

А звідки взялося сьому славному народові се найменування русь, літописці різно повідають. Одні кажуть, що од Росса, князя північного, якого пророк Єзекіїль в главі 38 і 39 поминає; інші – що од ріки, яка зветься Рось; інші – що од русого волосся, бо в сій стороні з таким волоссям множество людей трапляється; інші – що од города Руси, який лежить неподалік Великого Новгорода; інші – що од Русса, сина Цехового, котрий, як кажуть, колись тут мав княжити. Нарешті, ще кажуть, що од розсіяння Россія іменується. Такої думки Страбон і Птоломей, географи. Бо й греки їх спорами, тобто розсіяними, називають, бо рід сей, більше од інших усіх, по многих сторонах розсіяний і умножений вельми.

Я ж гадаю, що од усього сього достовірніше те, що преподобний отець наш Нестор, літописець руський, каже, а саме, що од вождя, тобто князя свого Рюрика, се ім'я прийняла Русь [8, с. 23–24].

Етимологія етноніма Руського народу є найбільш суперечливою і неоднозначною. Про це повідомляє і сам автор «Синопсису».

«Отъ россѣянїя по многимъ странамъ племени своего, РОССѢЯНЫ, а потомъ РОССЫ прозвашася. Нѣціи близъ мимошедшихъ временъ сказоваху Россовъ отъ городка Русы, не далече великаго Новгорода лежаща; иныи отъ рѣки Роси друзїи отъ русыхъ волосовъ, съ яковыми и нынѣ вездѣ много сушь Руси. Но паче всѣхъ тѣхъ подобїй достовѣрнѣе и приличнѣе отъ россѣянїя своего Россы имя то отъ древнихъ временъ себѣ стяжаша» [4, с. 7].

Етимологія назв Русі і русичів має стільки варіантів, що практично не-можливо обрати домінантний, тому варто кожен із них розглядати як потенційно можливий. Тлумачення цих назв знаходимо у всіх літописах.

Можна зауважити, що не всі історичні пам'ятки подають однакову інформацію про етимологію племен, до того ж, відгідронімне походження не є для етнонімів єдиною версією їх виникнення.

Висновки і пропозиції. «Синопсис», Густинський літопис та «Історія русів» є одними із найцікавіших джерел для вивчення етимології етнонімів відгідронімного походження, оскільки автори подають власне бачення, що формувалося під впливом тогочасних історичних і соціальних реалій життя українського народу.

Дослідження мовного матеріалу в писемних пам'ятках, які створювалися протягом багатьох років, та сучасної етимологічної лексикографії дозволяє виявити відмінності у поясненні етимології.

Зіставивши тлумачення назв у давніх пам'ятках XVII–XVIII ст. і в сучасних етимологічних працях, можна зробити висновок, що в етимології етнонімів відгідронімного походження є чимало збігів і правильних пояснень, але є відмінні трактування. Такі розвідки доповнюють інформацію в етимологічних словниках, розширюють етимологічні свідчення, розкриті в писемних пам'ятках.

Список літератури:

1. Агеева Р. Страны и народы : Происхождение названий / Р. Агеева. – М.: Наука, 1990. – 256 с.
2. Бичко О.В. «Історія русів» як джерело етимологічних студій / О.В. Бичко. – Х.: «Молодий вчений». – 2017, Випуск 4(44). – С. 125–128.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Гізель І. Київський синопсис / І. Гізель. – К.: Києво-Печерська лавра, 1821 р. – 105 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А-Г / Укл.: Р.В. Болдирєв та ін. – 1982. – 632 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Вінніпеґ-Оттава, 1962-72. – Т. 1, 968 с.
7. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Ярослав Рудницький. – Вінніпеґ-Оттава, 1962-82. – Т. 2, 1128 с.
8. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки / Упоряд. і переклад.: В. Крекотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с., іл.

9. Історія русів /Укр. пер. І. Драча; [Передм. В. Шевчука; Прим. Я. Дзири, І. Дзири; Іл. О. Штанка]. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 2003. – 366 с., іл.
10. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпег: Т-во «Волинь», 1988. – Т. 3. – 415 с.
11. Огієнко І.І. Етимологічно-семантичний словник української мови / І.І. Огієнко. – Вінніпег: Т-во «Волинь», 1979. – Т. 1. – 365 с.

Бычко О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЭТИМОЛОГИЯ ГИДРОНИМНЫХ ЭТНОНИМОВ (НА ОСНОВАНИИ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ XVII–XVIII ВВ.)

Аннотация
Проанализировано этимологию этнонимов в древних памятниках XVII–XVIII вв., на материалах «Истории русов», «Синопсиса» и Густинской летописи – выдающихся исторических произведений, которые важны для понимания этно- и глоттогенезиса украинского народа. В частности, уделено внимание этнонимам *болгары, гуны, моравы* и *славяне*. Полученные результаты сопоставлены с этимологическими словарями украинского языка. Проанализированный материал дополняет известные этимологические объяснения, что имеет перспективы его учета в следующих этимологических студиях.
Ключевые слова: этимология, этнонимы, болгары, гуны, моравы, славяне, «История русов», «Синопсис», Густинская летопись.

Bychko O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ETYMOLOGY OF ETHNONYMS ORIGINED BY HIDRONIMY (IN HISTORICAL MONUMENTS OF XVII–XVIII CENTURIES)

Summary
Analyzed the etymology of ethnonyms in the "History of Rythenians", "Synopsys" and Hustynskyi litopys – remarkable historical monuments of XVII–XVIII centuries, which are important for history of the Ukrainians. In particular, attention is paid to ethnonyms the *Bulgarians*, the *Huns*, the *Moravians* and the *Slavs*. The results are compared with the etymological dictionaries of the Ukrainian language. Analyzed material is not identical and complements the well-known etymology. It is perspective and can be taken into account in the following etymological studies.
Keywords: etymology, ethnonyms, the *Bulgarians*, the *Huns*, the *Moravians*, the *Slavs*, "History of Rythenians", "Synopsys", Hustynskyi litopys.

УДК 316.801.11

МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ БАР'ЄРІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Бунакова Н.В.
Коледж інженерії та управління
Національного авіаційного університету

В статті досліджуються способи формування комунікативної компетенції. Розглядаються причини виникнення мовної тривожності. Подається роз'яснення поняття «комунікативний бар'єр» та причин його виникнення. Розглядаються можливості використання комунікативної гри як засобу подолання комунікативного бар'єру при навчанні іноземної мови.
Ключові слова: комунікативний бар'єр, мовна тривожність, комунікативна гра, проблемне навчання, професійна мотивація.

Постановка проблеми. Навчальний процес у сучасних умовах реформування системи освіти вимагає постійного вдосконалення. Це обумовлено, перш за все, зміною пріоритетів і соціальних цінностей: інтеграційні процеси на сьогодні починають усвідомлюватися як засіб досягнення такого рівня якості освіти, який найбільшою мірою відповідав би задоволенню потреб людини та розвитку її духовного багатства. Підготовка фахівців для всіх галузей вимагає корінної зміни стратегії і тактики навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України. Головними вимогами до випускника ВНЗ є не тільки спроможність і вміння навчатися, а також – наявність професійних знань, умінь і навичок, компетентність і мобільність. Саме тому акценти при викладанні навчальних предметів і дисциплін переносяться з формування знань, умінь і навичок на сам процес пізнання, ефективність якого значною мірою залежить від пізнавальної активності студентів.

Актуальність проблеми дослідження. Нові соціально-економічні умови сучасного суспільства та поступова інтеграція України до європейського та світового співтовариства висувають більш високі вимоги до навчання іноземних мов. Якщо раніше йшлося про просте оволодіння набором певних лексико-граматичних навичок, то тепер першорядне значення має вміння тих, хто навчається, вилучати інформацію з письмових і усних джерел іноземною мовою. Оволодіння таким умінням є актуальним у сучасному суспільстві, а його відсутність стримує задоволення потреби особистості в новій інформації. Проблема полягає в тому, що студенти одержують значний обсяг мовних знань, при цьому не завжди опановують іншомовне мовлення, тобто не можуть достатньо вільно читати й розуміти усні та письмові повідомлення, висловлюватися на запропоновану тему, не зіштовхуючись з труднощами, у тому числі психологічними. Ефективність в оволодінні іноземною мовою в процесі навчально-професійної діяльності у вищій школі, як і у практичному житті в цілому, значною мірою залежить від психологічної готовності людини засвоїти й застосувати іншомовне мовлення, від уміння долати сформовані стереотипи та від уявлення про свої можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що для сучасного фахівця необхідне володіння іноземною мовою як засобом спілкування. Дослідження різноманітних підходів щодо подолання комунікативних бар'єрів є надзвичайно актуальною проблемою. Дослідження О. Вєтохова, О. Волобуєва, О. Зимньої, Г. Китайгородської показують, що засвоєння іноземної мови студентами потребує не лише розвитку іншомовних здібностей, але й комунікативної гнучкості, тренованості відповідних когнітивних процесів, емоційної стійкості та активної психологічної залученості в процес навчання. Аналізуючи проблему змістовного визначення поняття комунікативного бар'єра, Н. Яковлева у дисертаційному дослідженні «Психолого-педагогічні умови подолання комунікативних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови» пропонує тлумачення цього феномена щодо процесу вивчення іноземних мов як психологічного явища, що призводить до блокування ефективного спілкування у процесі спільної діяльності.

Мета статті. Навчання іноземної мови у немовному ВНЗ має ряд особливостей та потребує перегляду багатьох факторів. На відміну від студентів-лінгвістів, які обирають іноземну мову як основну спеціальність та приділяють їй максимум уваги, студенти немовних спеціальностей часто не бачать сенсу в оволодінні іноземною мовою разом з провідними дисциплінами, а отже, мають дуже низьку мотивацію до вивчення мови. Тому, мета статті – є пошук нових ефективних способів навчання іноземної мови, що постають окремою проблемою, яка може бути розв'язана шляхом розроблення та впровадження нових технологій навчання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вищої школи опанування іноземною мовою розглядається як надбання комунікативної компетенції на базі сформованої лінгвістичної компетенції. "Комунікативно-орієнтоване викладання мов має на меті не тільки дати учням практичні знання граматики та лексики мови, що вивчається, але також розвинути у них розуміння того, як відповідна мова використовується для спілкування".

Для вільного володіння іноземною мовою недостатньо навчати студентів засобів вираження думки, тобто лексико-граматичних структур, хоча рівень сформованості комунікативної компетенції прямо пов'язаний із рівнем оволодіння лексичним і граматичним аспектами мови, усвідомленням правил поєднання слів, їхньої сполучуваності. Вивчення такого матеріалу веде

до збагачення мовлення не тільки кількісно, але і якісно. Необхідно також відпрацьовувати способи побудови та формулювання думки іноземною мовою, причому слід зазначити, що засоби та способи формування висловлення нерозривно пов'язані, тому що іноземна мова – це не форма й не спосіб спілкування, а зміст. Необхідно узгоджувати вживання мовних одиниць із їхнім внутрішнім змістом, студентові повинні бути зрозумілі внутрішні закони іншомовної реальності, смисловий світ іноземної мови. Завданням викладача іноземної мови є допомогти студентові включити до своєї індивідуальної свідомості новий смисловий світ, представлений іноземною мовою, зробити так, щоб у того, кого навчають, зберігався інтерес до процесу вивчення іноземної мови, щоб він міг самостійно вдосконалювати отримані знання, розуміючи внутрішні закони функціонування іншої мови. Необхідно визнати, що вивчати мову треба осмислено, звертаючись до системи уявлень на рівні когнітивної свідомості народу.У сучасній системі викладання іноземної мови у вищому навчальному закладі істотними компонентами змісту навчання є культура та література країн досліджуваної мови, а в методиці викладання висувається когнітивна (тобто пізнавальна) орієнтація, при цьому акцент мети навчання зміщується з комунікативної на міжкультурну комунікацію. Усно-мовленнєва комунікативна компетенція передбачає здатність слухати, розуміти, розмовляти. Комунікативна компетенція є метою та результатом навчання, але цей результат стає реальним лише при наявності сформованої лінгвістичної компетенції та високої вмотивованості учнів.

Принцип комунікативної спрямованості визначає й зміст навчання – відбір та організацію лінгвістичного матеріалу, конкретизацію сфер та ситуацій спілкування, ставить викладача перед необхідністю відповідної організації навчального процесу, використання різноманітних організаційних форм для здійснення спілкування, які підвищують мотивацію навчання.

Формування здатності та вміння мислити й спілкуватися іноземною мовою означає не лише послідовне "заміщення" елементів рідної мови елементами іноземної, й набуття здатності до "переключення" мислення з однієї мови на іншу. Так зване мислення іноземною мовою, досягнення якого вважається ідеалом навчання є ніщо інше як безпосереднє залучення внутрішнього мовлення в механізм породження іноземного мовлення. Умовами його досягнення є такі взаємообумовлені, проте різні за природою чинники, як лексичний запас, знання правил, чуття (іноземної) мови та здатність до спілкування всупереч дефіциту іншомовних знань.

При мінімальній кількості годин, відведених на вивчення іноземної мови в ВНЗ, аудиторні заняття доводиться присвячувати в основному вивченню відібраного граматичного та лексичного матеріалу, тобто формуванню в першу чергу лінгвістичної компетенції, а також навчанню професійного читання. Дуже важко розвинути достатню усно-мовленнєву комунікативну компетенцію студентів у немовному ВНЗ, тим більше, що рівень володіння мовним матеріалом студентів-першокурсників, як правило, дуже низький.

Оскільки остаточним результуючим критерієм опанування іноземної мови є вільне володіння усним і письмовим мовленням, то погане володіння іноземною мовою породжує специфічну тревогу. Вона виникає через усвідомлення недостатності своїх знань для висловлення думки і очікування негативної оцінки з боку слухачів. Це великий іспит на стійкість самооцінки, бо зрештою ця тривога може розхитати рівень домагань, знизити впевненість у собі – і, як наслідок, дезорганізувати діяльність: що вища тривога, то більше деструктурується діяльність, чим більш дезорганізована діяльність, тим вищою стає тривожність та ін. Тому в багатьох суб'єктів навчання виникає своєрідний "внутрішній опір мові".

У зв'язку з цим перед викладачем постає проблема пошуку методів та прийомів зняття і зменшення дії так званих "мовних бар'єрів", підвищення психологічної комфортності процесу навчання. Одним з шляхів вирішення даної проблеми є запровадження комунікативних ігор. З одного боку, з їх допомогою можна формувати основні синтаксичні моделі висловлювання, вміння поставити й відповісти на питання, висловити власну думку, сформулювати комунікативну інтенцію (наказати, запропонувати, аргументувати, заперечити, погодитися).

З іншого, застосування ігор на заняттях з іноземної мови є ефективним засобом привертання та утримання уваги. Ігри знімають психологічний бар'єр страху перед спілкуванням, дають можливість використовувати мову в реальних життєвих ситуаціях. Вони забезпечують ефективне поєднання мотивації і можливості для розмовної практики.

Досвід роботи зі студентами немовного ВНЗ допоміг визначити критерії відбору ігор, які підвищують мотивацію студентів й сприяють їх мовленнєвому розвитку. До них відносимо: 1) новизну; 2) динамічність (уповільнена гра притуплює гостроту реакції); 2) відповідність професійним потребам; 3) комунікативну спрямованість; 4) наявність змагального елементу.

При організації виконання комунікативних завдань слід враховувати такі фактори:

– правильний вибір рівня керування діями / діяльністю студента – повний, частковий або мінімальний;

– забезпечення студентів необхідними для виконання завдання опорами – спеціально створеними, які допомагають побудувати висловлювання з мовленнєвої точки зору або природними – картами, схемами, цифровими даними тощо;

– обрання оптимального для даної вправи способу її організації -одночасна парна й групова робота студентів суттєво збільшує час їх активної участі у мовленнєвому спілкуванні.

Такі ігри не забирають багато часу, активізують комунікативну діяльність студентів, дозволяють їм реалізувати свої знання та здібності, знімають напругу та втому, поліпшують психологічний клімат у групі.

Проаналізувавши фактори, що впливають на покращення лінгвістичних та комунікативних показників у студентів, можна виділити:

– значну зміну психологічних характеристик, зникнення психологічного бар'єру;

– дуже високий рівень мотивації за рахунок підвищення інтересу до самого заняття;

– зміни в структурі занять, відсутність стереотипу та шаблонів. Ще однією з переваг при навчанні усного спілкування є те, що комунікативні ігри дозволяють швидко перейти від тренувальних вправ до власне комунікативної діяльності.

Висновки. У процесі спілкування між людьми відбувається своєрідний ціннісний обмін, психологічна сутність якого полягає в тому, що ціннісні характеристики індивідів (значимі властивості особистості, вміння, досвід), реалізовані ними в ході міжособистісної взаємодії, начебто обмінюються на авторитет і визнання – ключові компоненти статусу – у групі, а також є важливими людськими цінностями. Висока оцінка оточуючих, авторитет і визнання сприяють самоповазі та самоствердженню особистості, що, у свою чергу, є потужним джерелом її активності, розвитку особистісних потенціалів. Основним положенням, що поєднує різні напрями в методиці та різні традиції у викладанні, є ідея навчання нерідній мові з самого початку як засобу навчання, а також ідея спілкування як засобу навчання іноземної мови. Тому сьогодні процес навчання іноземної мови розуміється як особливим чином організоване спілкування або як особливий різновид спілкування. Процес навчання іноземної мови є ефективним лише за умови спільної узгодженої діяльності (взаємодії) тих, хто спілкується, головною метою і змістом якого є практика у вирішенні завдань взаємодії між ними, а основним способом досягнення мети та оволодіння змістом слугують мотивовані комунікативні завдання різного ступеня складності. Успішність навчання іноземної мови залежить не тільки від узгодженості спільної діяльності викладача та студентів, спрямованої на формування й розвиток мовних навичок і вмінь, але й від створення таких психолого-педагогічних умов процесу навчання, коли той, хто навчається, включений в іншомовну діяльність і отримує задоволення від того, що він може робити за допомогою іноземної мови.

Список літератури:

1. Бокшань Г.І. Створення «ситуації успіху» як засіб забезпечення мотиваційної достатності на заняттях з іноземної мови. – Вінниця, 2010.
2. Комунікативні методи та матеріали для викладання англійської мови / Перекл. і адапт. Л.В. Биркун. – Oxford University Press, 1998. – 49 с.
3. Піротті Н.В. Типологія науково-дослідницьких завдань у викладанні іноземних мов // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Вип. 12. – Х., 2008. – С. 193–199.
4. Сопілко Н.В. Особливості подолання психологічних бар'єрів у студентів у процесі навчання : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Сопілко Наталія Вікторівна. – Хмельницький, 2008. – 268 с.
5. Скляренко Н.К. Типологія вправ для навчання ділового спілкування та сучасні вимоги до них // Навчання ділової англійської мови у Східній Європі: Міжнародна наукова конференція. Д.: Вид-во ДУЕП, 2004. С. 23–25.
6. Яковлева Н.В. Психолого-педагогічні умови подолання комунікативних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови. Нац. пед. універ. ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

Бунакова Н.В.
Колледж инженерии и управления
Национального авиационного университета

МЕТОДЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ БАРЬЕРОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
В статье исследуются способы формирования коммуникативной компетенции. Рассматриваются причины возникновения языковой тревожности. Подается разъяснение понятия «коммуникативный барьер» и причин его появления. Рассматриваются возможности использования коммуникативной игры как средства преодоления коммуникативного барьера при обучении иностранному языку.
Ключевые слова: коммуникативный барьер, языковая тревожность, коммуникативная игра, проблемное обучение, профессиональная мотивация.

Bunakova N.V.
College of Engineering and Management of National Aviation University

METHODS OF OVERCOMING OF COMMUNICATIVE BARRIERS AT FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Summary
The article investigates the ways of forming of communicative competence. It is devoted to the reasons of language anxiety. An explanation of the notion of "communicative barrier" and its reasons are presented. The possibilities of using of communicative game as a method of communicative barrier's overcoming in the foreign language training process are considered.
Keywords: communicative barrier, language anxiety, communicative game, problem-solving method, professional motivation.

УДК 811.134.2'255.4

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІСПАНОМОВНИХ КРАЇН У ПЕРЕКЛАДАЦЬКОМУ АСПЕКТІ

Воєхевич А.І.
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

У статті А.І. Воєхевич «Компаративні фразеологізми іспаномовних країн у перекладацькому аспекті» досліджуються способи утворення компаративних фразеологізмів у сучасній іспанській мові, а також лексико-стилістичні особливості їх перекладу, надається перелік лінгвістів з іспаномовних країн, а також українських та російських дослідників цього лінгвістичного явища. Автор вказує на труднощі, які виникають при перекладі компаративних фразеологізмів: невиразність походження компаративних фразеологізмів, в деяких випадках відсутність мотивації та причин виникнення сталих виразів. У статті йдеться про відсутність єдності у плані термінології між лінгвістами, які вивчають ці явища і про використання фразеологічних одиниць в розмовному стилі, який подається у статті з точки зору компаративної фразеології, беручи до уваги різні критерії розподілу; детально розглядаються стилі мови, в яких використовуються компаративні вирази. В цій роботі дається тлумачення терміну «паніспанський» щодо компаративних фразеологізмів. У статті охоплена проблема будови компаративних фразеологізмів за їх структурою; вказуються джерела фразеологічних порівнянь, а також надається велика кількість прикладів, які широко вживаються у сучасній мові Іспанії та країн Латинської Америки. В цьому дослідженні розкривається тема розгалуження порівняльних фразеологізмів на вербальні та ад'єктивальні з точки зору граматичних категорій, детально розглядаються елементи, за допомогою яких відбувається будова компаративних фразеологізмів, вказуються випадки відсутності одного з порівняльних компонентів. З метою допомоги у перекладацькій діяльності надаються способи та варіанти перекладу компаративних фразеологізмів, а також велика кількість прикладів перекладу й пошуку еквівалентів в українській та російській мовах.
Ключові слова: фразеологізм, порівняння, ідіома, елемент, зворот, мотивація, еквівалент, переклад.

Постановка проблеми: дослідження лексико-стилістичних способів і особливостей перекладу компаративних фразеологізмів, беручи до уваги їх утворення у сучасній іспанській мові, історичні умови їх виникнення, граматичну структуру їх будови.

Останні дослідження і публікації. В статтях іспанських дослідників Кармен Наварро, Педро Альвареса де Мірандо, Хосе Мільона та інших окремо постають стійкі порівняльні звороти, які називаються компаративними фразеологічними одиницями. Ідіоми часто включають слова, невідомі та незрозумілі сучасним носіям, так вважають ці автори [2, с. 15–17]. В області фразеології, яка є частиною лексикології, іноді буває легко знайти мотивацію, яка створила той чи інший вислів, якщо вона тісно пов'язана з реальністю, що є необхідним для якісного перекладу. Інколи це не так легко зробити, тому що походження і мотивація фразеологізма спирається на народний менталітет, або на анекдотичні випадки, пов'язані з історичними подіями чи географічними назвами, походження яких ховається у темряві народних висловів. Цього роду словосполучення найбільш рясно відображені особливо в іспанській мові і складають окрему групу у фразеології. Причиною їх виникнення є схожість двох або більше явищ. Це один з найвиразніших та найпрекрасніших засобів, щоб лінгвістично натякнути на ту чи іншу характерну рису або якість предмета чи людини, яка виникає у свідомості співрозмовника (письменника) під впливом його власної фантазії [5, с. 14–16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фразеологічні порівняння або ідіоми – це максимально лексиколізовані звороти мови, які здебільшого не мають ніякого зв'язку із значенням їх членів. Переклад таких зворотів часто викликає величезну кількість труднощів, пов'язаних з незнанням перекладачем історичних умов їх виникнення, а також соціо-культурної сфери їх використання. Автор вивчає явища використання фразеологічних одиниць в розмовному стилі, який подається у статті з точки зору компаративної фразеології. У статті охоплена проблема будови компаративних фразеологізмів за їх структурою; вказуються джерела фразеологічних порівнянь, а також надається велика кількість прикладів, які широко вживаються у сучасній мові Іспанії та країн Латинської Америки.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є варіанти перекладу усталених фразеологічних порівняннь вживаних у сучасній іспанській мові, беручи до уваги розподіл компаративної фразеології у залежності від соціальних груп та діахронічний розподіл, а також граматичну структуру фразеологічних порівнянь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вертикальна стратифікація іспанських сучасних фразеологізмів, запропонована Руїсом Гурільо, дає їм ще одне тлумачення, називаючи їх діастратичними різновидами [3, с. 171]. Але він вказує на те, що серед мовознавців не існує єдності в плані термінології, тобто одні і ті ж явища мають різні назви у різних авторів. Так, дослідник Дубський дає їм назву «функціональні стилі», Містрік називає їх просто «стилями», Ласаро Карретер – «спеціальними мовами», Абад Непот – «зворотами». В даній статті звернемо увагу на розмовний стиль, оскільки саме цей стиль пропонує дослідникові широке коло зворотів мовлення, які рясніють елементами народного гумору, експресією, жвавістю, в якому існує той самий непомітний кордон між вже закріпленим значенням і новим, який тільки народжується. Крім того, цей стиль характеризується високим

ступенем вживання. Сфера використання – усне повсякденне спілкування в побуті, у сім'ї, на виробництві. Основне призначення – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

Застосування таких виразів, які розглядаються в даній статті, притаманне здебільшого лише розмовному стилю, це стосується як до фразеологізмів, які містять в собі порівняння, так і до приказок, прислів'їв. Дуже часто вони вживаються як дуже корисний інструмент для вираження того, що на нашу думку, втілює саме те, притаманне людині: юмор і постійне прагнення до створення чогось нового. Це той стиль, який буяє гумористичним елементом, тісно пов'язаним з експресивністю, метафоричним значенням, іронією, гіперболою, фамільярністю, емоційністю. Це стиль, який не має жодної соціо-культурної межи. Розмовний стиль в тому плані, що ми розглядаємо, тобто з точки зору компаративної фразеології, можна охарактеризувати, виходячи з двох критеріїв: розподіл у залежності від соціальних груп та діахронічний розподіл. Таким чином, розмовний стиль охоплює:

– арго, тобто, форма, якою користуються представники певних соціальних груп, частіше за все, маргінальних, групове арго, професійний жаргон, який існує серед вуличних співаків, акторів театру; арго соціальних груп, серед студентів, торгівців, а також, загальновживаний арго, тобто, міський сленг, тут йдеться про той варіант мови, на якому розмовляє населення великих міст. Такий варіант арго не залежить, на думку Санмартін Саес, від характеристик мовника – статі, віку, соціального статусу, професії, соціокультурної групи [5, с. 7–8]. Це той стиль мовлення, який виникає під час комунікативної ситуації, яка передбачає певну близькість між співрозмовниками, або, коли підтримується повсякденна розмова. Навпаки, якщо йдеться про спеціальні речі, характерні для тої чи іншої групи людей, для решти поза межами цієї групи слухачів вони будуть незрозумілими. Незважаючи не те, що загальний варіант арго, як вже було сказано, не залежить від соціокультурних характеристик, стає зрозумілим, що вживання арго витікає з геграфічного походження мовника, з його професійної приналежності, соціокультурного рівня та віку. Так, знов посилаючись на автора словника арго, Санмартин Саес, *«двадцятирічний юнак, студент мадридського університету, буде розмовляти інакше, ніж севільська п'ятидесятирічна жінка без освіти»* [4, с. 8].

– народне вживання, характерне для прошарків населення сільських місцевостей, або суто сільське вживання, яке є типовим для назви таких речей, які існують тільки в тій чи іншій місцевості та відповідають виключно реалям окремої зони.

– розмовний стиль, який вживає архаїзми або застарілі форми. Оскільки мова постійно розвивається і тяжіє до створення нових виразів, які відображують стрімко мінливу реальність, багато виразів, плідно вживаних декілька років тому, майже не вживаються у сучасному мовленні, або вживаються представниками певних шарів населення, людьми похилого віку, для яких події, які викликали появу того чи іншого фразеологізма, були зрозумілими та природними. Так, є фразеолгізми, які містять порівняння з вже не існуючими у сучасності професіями: «*fumar como un carretero*» = **«палити, як биндюжник»**; або, інколи йдеться про події, пов'язані з релігійними обрядами: «*acabar como el rosario de la aurora*» (досл: «закінчитися, як нічна молитва зі зверненням до Матері Божої», тобто «не закінчитися нічим, розійтися, не прийнявши ніякого рішення»); порівняння з речами, які вже не вживаються, або вже не існують взагалі: «*más feo que un sombrero de jipijapa*» (досл.: «огидніше, ніж шляпа з рослинного волокна»); фразеологічні звороти, де згадуються персонажі, відомі у свій час, але про існування яких вже ніхто не пам'ятає: «*hablar más que Castelar en el Congreso*» (досл.: «розмовляти більш, ніж Кастелар у Конгресі»).

– розмовний сучасний стиль, це щойно виникнені вислови, в яких найчастіше з'являються неологізми, створені як реакція на необхідність дати назву новому явищу, події, речі, якості: «*estar más soba(d)o que la barrandilla del metro"* (досл.: «бути більш заяложеним, ніж більце метро»); вони виникають у порівнянні з назвами відомих сучасних фільмів, серіалів, бестселлерів, напр.: «*estar más aburrido que Titanic*» (досл.: «бути більш набридлим, ніж «Титанік»); в них часто згадуються відомі реальні персонажі, напр.: «*estirarse menos que Epi y Blas en una cama de belcro*» (досл.: «розлягтися на ліжку з піни, як Епі и Блаз (відомі персонажі з гумористичної телепрограми «Сезам», яку дивляться у латиноамериканських країнах»), вираз має значення «майже не рухатися».

Більшість сучасних фразеологізмів, які містять порівняння, є спільними для носіїв мови, тобто загальнозрозумілими для мешканців, як Іспанії, так і латиноамериканських країн. Французький дослідник Рене Жоржен у статті «**Секрети стилю»** зазначає, що порівняння взагалі існує як найдавніший і найяскравіший спосіб висловлення думки, а також, що цей спосіб є спільним і зрозумілим для співрозмовників [1, с. 31–32]. Серед дослідників іспанської фразеології існує термін «паніспанський». Наприклад, вислів «*tener más cojones que un toro*» («видавати себе за найрозумнішого») вживається і є зрозумілим для кожного в усьому іспанському світі. Деякі залишаються відомими і зрозумілими на всій іспаномовній території, незважаючи на те, що виникли і є характерними у якомусь окремому місці, наприклад, наступний вираз «*ser mas agarrado que un chotis"* означає «бути більш захоплюючим, ніж чотіс» (таку назву має мадридська мазурка).

Фразеологічні порівняння мають певну структуру:

– частина, яка порівнюється (comparandum): суб'єкт або явище, обумовлене текстом, передане шляхом порівняння;

– зв'язуючий елемент, тобто дієслово допоміжне (*ser, estar*) або специфічне (*beber, comer*);

– компаративна основа (comparatum), спільна для перших двох елементів, найчастіше буває виражена прикметником або іменником, напр.: «*tener menos seso que un mosquito*» (досл.: «мати менше мозгів, ніж у комара»);

– формальний символ фразеологічного порівняння, який виражає відношення між елемен-

тами порівняння. В іспанській це *más o menos* (більше – менше), інколи *antes que* (раніше, ніж): *«antes que me coman los gusanos»* (досл.: «раніше, ніж мене хробак з'їсть») або *como si* (якби) *: «corre como si le hubieran puesto un cohete»*(досл.: «біжить, якби йому ракету вставили»)*;*

– порівняльна частина, тобто то, з чим порівнюється перший елемент. Суб'єкт змінюєть у залежності від контексту, хоча дотримується загальних законів функціональної позиції цього елемента у порівнянні: обв'язково її повинен займати певний учасник. Наприклад, фразеологізм «*mandar más que Franco» (*досл. «командувати більше, ніж Франко») вимагає присутности агента дії, людини або колектива: «*Pepe manda más que Franco»* (досл. «Пепе командує більше, ніж Франко»).

Якщо компаративна база відсутня, межи між нею і зв'язуючим елементом втрачаються: «*estar como un pito del sereno»*= «**нуль без палички, пусте місце**». Інколи в конструкції *más que* зникає останній елемент порівняння – порівняльна частина, фраза залишається без закінчення, що відбудовується за рахунок вимови з підвищенням інтонації, напр.: «*Ave María, qué chico más feo…»* (досл. «Мати Божия, яке страховисько…») [3, с. 180].

Порівняльна частина є ядром фразеологічного порівняння, вона актуалізує й тлумачить суб'єкт і може бути виражена іменником, який означає сутність, людину (*«estar más tonto que los hermanos Calatrava»/*досл.: «бути дурнішим, ніж брати Калатрава»*.)*, цікаво, що брати Калатрава дійсно існували та були не дуже вдалими гумористами, відомими у 80-х роках; тварину, будь-яку істоту, реальну або вигадану (*«ser más tonto que Abundio, que vendió el coche para comprar gasolina»/*досл.: «бути дурнішим, ніж Абундіо, який продав машину, щоб купити бензину»), кажуть, що Абундіо дійсно проживав у Кордові в 16-17 столітті та прославився тим, що намагався поливати свій город дуже невеликою кількістю рідини; предмет (*«estar como una regadera»* = «**бути мокрим, як хлющ»***)*, дію, стан (*«hace un frio que corta»* = **«мороз тріщить»**).

Джерелом фразеологічних порівнянь можуть бути будь-які аспекти оточення: повсякдення (*«ser más gordo que un lechón»/*досл.: «бути товстішим за порося»*, «estar como un acocil»* = «**почервоніти, як рак»***)*, персонажі реальні та фіктивні (*«ser más viejo que Maricastaña»/*досл.: «бути старішим за Марікастанью»*,* мається на увазі стійке словосполучення *«los tiempos de Maricastaña»* = **«за царя Гороха»**; мистецтво, спорт (*«estar más aburrido que un domingo sin futbol»/*досл.: «бути більш нудним, ніж неділя без футбола»*)*, назви літературних творів (*«ser más pesado que el Quijote»*/досл.: « бути більш незграбним, ніж Дон Кіхот»), топоніми (*«como de aquí a Buenos Aires»* досл.: *«*як звідси до Буенос-Айреса»).

З точки зору граматичних категорій порівняльні фразеологізми можна розподілити на вербальні та ад'єктивальні. Крім того, треба звернути увагу на те, що елемент порівняльного фразеологізма, який означає те, що порівюється(comparandum), інколи може бути відсутнім.

Дієслово+символ фразеологічного порівняння (más/que; como; menos/que + іменник. У свою чергу вони розділяються за вживанням або невживанням того чи іншого артикля, або присутності прийменника у порівнянні:

1. іменник з означеним або неозначеним артиклем, напр.: «*estar como un cencerro»* («бути, як дзвіночок»); «*caer como una exhalación»* = «**звалитися, як сніг на голову**», «*pasar como una exhalación»* = «**пронестися, як метеор**», «*duerme como un estuco»* = «спить, як бревно», *«ponerse como un camarón»* = «**почервоніти, як рак»,** «*conocer como a sus manos»* = «**знать, как свои пять пальцев**», *«como las manos de un gallego»* = **«руки-крюки»**, *«comer como un marrano»* = «**жрать, как свинья**».

2. іменник без артикля, напр.: «*quedarse como Dios»* = «**бути, як Бог»;** «*andar como guacha»* = «**бути самотнім**», «*estar como bola*»(«**бути зовсім сп'янілим**»).

3. іменник, детермінований яким-небудь означенням, напр.: «*estirarse menos que un chicle de madera»*(досл.:«розтягуватися менше, ніж жувальна гумка з дерева»), «*estar como una estátua de bronce*» («бути, як бронзова статуя»), «*como un gato en enero»* = «**як мартовський кіт»** «*calarse como una gatita mansa»* (досл.: «уникнути, як кішка»), «*chilla como garrucha del pozo»* = «**скрипить, як немазане колесо».**

Дієслово+como/que+іменник+речення: *«ser como el capitán Araña que embarcó a los demás y él se quedó en la tierra»* (досл. :«бути, як капітан Аранья, що посадив усіх на корабль, а сам залишився на березі»), «*es como el samuro: come de todos y de él ninguno»* («живе за чужий рахунок»), *«ser como una campana de Inquisición que nunca daba a tiempo»* = «**говорити завжди недоречно»** (досл.: «бути, як інквізиторський колокол, який завжди дзвонив невчасно»), «*no se le ocurre como ni al que asó la manteca con el dedo»* = **«бред сивой кобылы»**, *«como los mates sirvo si me abren la boca»* = **«как аукнется, так и откликнется»,** «*como la muerte que no respeta a nadie*» = **«отца родного не пожалееет»** (досл.: «як смерть, яка не поважає нікого»), *«trabajar como negro del sermón que sacaba la cabeza caliente y los pies fríos»* = «**мартышкин труд»** (досл.: «працювати, як негр на плантації, який від цього мав гарячу голову і холодні ноги).

Дієслово+іменник+más/que+іменник: «*tener más hambre que un leon en la huerta*» (досл.: «бути більш зголоднілим, ніж лев на городі»), *«más es la bulla que la cabulla»* = «**багато шуму з нічого».**

Дієслово+como si+ іменник, напр.: *«tener hambre como si fuera un maestro de la escuela"(*досл.: «бути більш зголоднілим, ніж шкільний вчитель»), «*como si le llevaran con la mano»* = **«как по мановению волшебной палочки».**

Дієслово+como+прикметник (дієприкметник), напр.: *«es como caído de las nubes»* = **«як з неба упав**», «*ponerse como nuevo»* = «**стати, як новий»**, «*poner como nuevo»* (досл.: «зробити, як новий») = «**не залишити живого місця»** = «**разделать под орех».**

Дієслово+más/que+інфінітив, напр.: *«no tener más narices que hacerlo»* = *«no tener más cojones que hacer algo»* = «**не мати іншого виходу, як зробити щось».**

Прикметник+como/más/que +іменник, наприклад: «*más manso que la gata vieja»* (досл.: «більш пасивний, ніж стара кішка»), «*bonito como una estrella»* = «**ясний, як зірка»**, *«como caña de pescar»* = **«худий, як палка»**, «*más remendado que capa de un pobre»* = *«como capa de San Martín»* =

«**дірка на дірці**», «*más feo que un voto a Dios*» = «*es más fea que un guaral*» = «**огидніше, ніж смертний гріх**», «*más laborioso que un gusano*» (досл.: «більш працьовитий,ніж хробак») = «роботящий», «*más rico que un marqués*» (досл.: «багатіший, ніж маркиз») = «**у него денег куры не клюют**», «*más claro que el mate de los pobres*» (досл.: «рідкіший, ніж мате бідняка») = «**брандахлыст**», «*más largo que una noche de invierno*» (досл.: «довгіший, ніж ніч взимку») = «**конца не видно**», «*más antiguo que Matusalén*» = «**стар, как Мафусаил**», «*oscuro como la noche de truenos*» (досл.: «темніший, ніж громова ніч») = «**хоть глаз выколи**».

Прикметник+como/que+інфінітив, напр.: «*como cerrar y abrir los ojos*» (досл.: «як закрити й відкрити очі») = «**во мгновение ока**».

Прикметник+como+іменник+речення, напр.: «*como él que asó la manteca*» (досл.: «як той, спалив олію») = «**глуп, как пробка**».

Прикметник+más/que+речення: «*ser más corto que las mangas de un chaleco*» (досл.: бути коротшим, ніж рукава куртки») = «**бути не дуже розумним**», «*ser más lento que el caballo del malo*» (досл.: «бути повільнішим, ніж кляча у нещасті») = «**гальмувати**».

Висновки з даного дослідження. Компаративні фразеологізми створюються згідно з певними синтаксичними моделями і не втрачають фразеологічного характера. Проблеми перекладу сталих виразів, самобутніх специфічних виразів лінгвістичної спільноти приховані в їх походженні, яке уходить своїм корінням в історію, культуру, літературу і народний фольклор і становить невід'ємну частину народної мудрості, тому перекладач, який вдається до перекладу повинен мати відповідні знання з історії та культури Іспанії та іспаномовних країн, а також володіти граматичними категоріями, що використовуються для структурної будови фразеологізмів.

Список літератури:

1. Georgin René. Les secret du style. Paris: Les Editions Sociales Fransaises, 1961.
2. Leontaridi Eleni. "Las unidades fraseológicas en español: su enseñanza y adquisicion en la clase de ELE". Jornadas de formacion del profesorado de la enseñanza de L2 y literatura española contemporanea. Universidad de Sofía "San Clemente de Ojrid": Editorial Universitaria, 2008.
3. Ruiz Leonor. La fraseología del español coloquial. Barcelona: Ariel Practicum, 1998.
4. Sanmartín Julia. Diccionario de argot. Madrid: Espasa-Calpe. 1998.
5. Vigara Ana. ¿"Advertir que" o "advertir de que"? Pre-texto y realización del sentido en el español coloquial. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2010.
6. Испанско-русский словарь современного сленга и ненормативной лексики. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2008.
7. Левитинова Эрнестина. Испанско-русский фразеологический словарь. М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. 1983.
8. Фирсова Нина. Испанско-русский словарь. Латинская Америка. Москва: Наука. 1998.

Воехевич А.И.
Черноморский национальный университет
имени Петра Могилы

КОМПАРАТИВНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ИСПАНОГОВОРЯЩИХ СТРАН В ПЕРЕВОДЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация
В статье Воехевич А.И. «Компаративные фразеологизмы испаноговорящих стран в переводческом аспекте» исследуются способы образования компаративных фразеологизмов в современном испанском языке, а также лексико-стилистические особенности их перевода, указаны имена лингвистов из испаноговорящих стран, а также украинских и русских лингвистов, которые изучали данное лингвистическое явление. Автор указывает на трудности, которые могут возникнуть при переводе компаративных фразеологизмов: неясность происхождения, отсутствие мотивации и причин возникновения устойчивых словосочетаний, содержащих сравнение. В статье идет речь об отсутствии единства между лингвистами разных стран в плане терминологии, упоминаются различные критерии, детально рассматриваются стили речи, в которых употребляются данные фразеологические единицы, дается объяснение термина «панииспанский» в отношении фразеологизмов. Статья охватывает вопрос структуры компаративных фразеологизмов, детально рассматриваются элементы их построения, раскрывается тема разветвления на вербальные и адъективальные фразеологизмы, указаны источники фразеологических сравнений, дается большое число примеров, широко используемых в современном языке Испании и Латинской Америки. С целью оказания помощи переводчикам даются способы и варианты перевода и поиска эквивалентов в родном языке.
Ключевые слова: фразеологизм, сравнение, идиома, элемент, оборот, мотивация, эквивалент, перевод.

Voyehhevych A.I.
Petro Mohyla Black Sea National University

COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS OF SPANISH-SPEAKING COUNTRIES IN THE TRANSLATION ASPECT

Summary
A. Voyekhevych's article "Comparative Phraseologisms of Spanish-speaking Countries in the Translation Aspect", investigates ways of the formation of modern comparative phraseology in Spanish and lexical-stylistic features of the translation, gives a list of scientists– linguists from Spanish-speaking countries and Ukrainian and Russian researchers of this linguistic phenomena. The author points out the difficulties that arise when translating comparative phraseology: opacity origin comparative phraseology, in some cases, lack of motivation and causes of appearance of constant expressions. The article refers to the absence of unity in terms of terminology between linguists who study these phenomena and the use of idioms in conversational style, discussed in the article in terms of comparative phraseology, taking into account different criteria of distribution; details the style of language, using comparative expression. This investigation gives the interpretation of the term "panspanish" about comparative phraseology. The article covered the problem of the structure of comparative phraseology of their structure; idiomatic comparisons indicate sources, and provides plenty of examples, which are widely used in modern language of Spain and Latin America. In this study revealed comparative phraseology topic branch on verbal and adjective terms of grammatical categories, details the elements in which there is comparative structure phraseology indicate cases of lack of a comparative components. In order to help in the translation work provided ways and translations comparative phraseology, and a large number of examples of translated and finding equivalents in Ukrainian and Russian.
Keywords: phraseological unit, comparison, idiom, element, turnover, motivation, equivalent translation.

УДК 378.091.33-027.22:81'25-057.875

ІГРОВІ ЕЛЕМЕНТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ДОМАШНЬОГО ЧИТАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Ворона Т.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Розглянуто ігрові елементи, які слід застосовувати на заняттях з домашнього читання для підвищення мовної компетенції, ефективного поповнення словникового запасу та практики навичок послідовного усного перекладу. Крім того, наведені приклади ігрових елементів та описані їх основні функції, щоб показати широке різноманіття можливих ігор.
Ключові слова: ігровий елемент, домашнє читання, переклад, функції ігор.

Постановка проблеми даної статті полягає у тому, щоб запропонувати широкий спектр ігор, що може бути використаний на заняттях та описати їх функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Л.О. Андрєєвої, М.В. Кларіна, І.С. Кона, П.І. Підкасистого, Н.Н. Страздас, С.А. Шмакова, К.Д. Ушинського та інших дозволяє зробити висновок про багатоманітні функціїі та можливості рольових ігор у освітньо мупроцесі.

В свою чергу користь занять, присвячених домашньому читанню, проблему організації та методичного забезпечення домашнього читання в аспекті вивчення іноземних мов вивчали О. Бігич, С. Скляренко, Н. Станкевич, О. Тарнопольський, С. Фоломкіна та ін.

Домашнє читання – це «самостійне читання студентами якогось єдиного для всієї групи великого за обсягом оригінального твору іншомовної художньої літератури» [3] і яке розглядають як «традиційний метод навчання читання як виду мовленнєвої діяльності» [2].

Тому **мета** даної статті полягає у тому, щоб висвітлити шляхи досягнення максимальної ефективності використання на заняттях аспекту «домашнє читання» ігрових елементів для підвищення мовної компетенції студентів, розвитку соціокультурних та перекладацьких навичок.

Викладення основного матеріалу. Відомо, що звичне заучування слів з паралельним перекладом завдяки словнику не є в потрібній мірі результативним. Зазвичай одне слово має декілька значень, але особливості його вживання, денотативне та конотативні значення розкриває саме контекст. Тому він і відіграє важливу роль у запам'ятовуванні нового лексичного матеріалу. Таким чином, заняття, присвячені домашньому читанню, сприяють не лише засвоєнню нової лексики, але й формують у студента основні моделі її вжитку.

Ігрові елементи широко використовуються викладачами, щоб зацікавити студентів до активної діяльності, додати різноманіття, стимулювати до комунікації, зробити атмосферу в аудиторії більш невимушеною. Крім того, під час гри учасники проявляють і свої людські якості, креативність, вміння знаходити рішення у стандартних та нестандартних життєвих ситуаціях. Також ігри допомагають розвинути творчі здібності. Інколи студенти проявляють риси не притаманні їм, бо вони отримали роль зовсім іншої людини, тобто відбувається різносторонній розвиток особистості як у освітньому так і у соціальному плані.

Ефективність проведення ігор є високою, якщо за їх допомогою студенти закріплюють новий лексичний, граматичний чи синтаксичний матеріал. Тому ігрові елементи на заняттях з домашнього читання сприяють активізації словникового запасу, розвитку творчих вмінь, стимулюють нестандартне мислення та спонтанне висловлення власної думки іноземною мовою.

Для того, щоб детальніше описати значення гри наведемо їх основні риси. Згідно з Артемовим В.А. [1], Філатовим В.М. [4], Яцковською Г.В. [5], рольові ігри мають чотири головні риси:

1. Вільна розвиваюча діяльність, що починається лише за бажанням особистості, заради задоволення від самого процесу діяльності (процедурне задоволення);
2. Творчий, значною мірою імпровізаційний, дуже активний характер цієї діяльності («поле творчості»);
3. Емоційна піднесеність діяльності, емоційна напруга;
4. Наявність прямих чи непрямих правил, що відбивають зміст гри, логічну послідовність її розвитку.

Тому, наведені чотири головні риси рольових ігор демонструють на скільки може збільшитись ефективність проведеного заняття з домашнього читання, якщо будуть застосовані ігрові елементи.

Ігрові елементи можна застосовувати на будь-якому етапі вивчення іноземної мови, проте лексико-граматичний матеріал та особливість завдань визначає викладач, щоб вони відповідали знанням, інтересам та можливостям студентів. Для початківців буде достатньо запам'ятовувати та відтворювати запропонований матеріал, а наступним етапом стане застосування набутих знань для виявлення своїх вмінь діяти в тій чи іншій комунікативній ситуації, розвиток творчих здібностей, аналізу ситуацій та подій, пошуку компромісу висловлюючи свої думки іноземною мовою.

Звичайно важливу роль грає правильність підбору гри. Іноді ігровий елемент хоч і є корисним для практики, наприклад, усного спонтанного мовлення, але тематика або форма може не викликати зацікавленості у групи студентів. Тоді слід запитати думку слухачів. Поцікавитись, який саме етап заняття сподобався, або яко-

му ігровому елементу вони б надали перевагу. Так зване опитування допоможе виявити найбільш цікаві форми гри та тематику у конкретній групі. Також слід запитати студентів іноземною мовою про враження від заняття. Спочатку відповіді будуть короткими, як наприклад:

„Das Spiel war toll."

„Das Spiel gefällt mir aber es ist kompliziert."

Проте в подальшому вони стануть більш розширеними та змістовними:

„Dieses Spiel war interessant und nützlich für mich, weil ich nicht nur alles verstanden habe, sondern auch gefüllt, was das Übersetzen ist. Ich möchte immer an solchen Spiele teilnehmen."

Якщо на занятті з домашнього читання був розглянутий текст про пошук роботи або про професії, то можна запропонувати студентам наступну гру: за 10-15 хвилин пишуть свою промову, яку б вони озвучили роботодавцю під час співбесіди. Потім викладач викликає одного студента, котрий розповідає та іншого, котрий перекладає промову одногрупника. Вся група – це рада директорів, яка вирішує взяти такого співробітника на роботу чи ні. Вони можуть задавати питання кандидатові на посаду (для заохочення слід додавати бал за кожне запитання). Можна в кінці гри провести голосування для визначення 3-5 найбільш переконливих промов.

За допомогою вище запропонованої гри студенти вчаться описувати свої позитивні риси, відповідати на спонтанні запитання, ставити їх, перекладати українською або іноземною мовою, розвиваються творчі здібності, вміння знаходити компроміс, показувати свою зацікавленість роботою та фірмою.

Для ефективного вивчення лексики можна запропонувати студентам наступну гру: лексичні одиниці, які були новими для студентів, викладач записує на окремих листочках. Можна поєднати декілька тем і тоді буде не так легко вгадати певне слово. Студент витягує папірець і має без слів показати слово. Хто вгадав – витягує наступний папірець. Наступним етапом стане пояснення слів іноземною мовою.

Така вправа допомагає навчитися спонтанному мовленню, вмінню описати річ або явище, розвиває фантазію та покращує розуміння між студентами у групі. Можна додати обмеження в часі і тоді найвищий бал отримує той, хто зможе пояснити найбільше слів іноземною мовою. В кінці заняття слід повторити лексеми, які використовувались у грі, щоб закріпити вивчений матеріал. Для цього можна використати варіацію гри «Сніжний ком», коли перший студент називає лексему з перекладом, другий – повторює і додає свою. В кінці отримується довгий лексичний ряд, котрий за бажанням може повторити будь-який студент.

Наступна вправа спрямована на збільшення словникового запасу студентів проходить наступним чином: викладач дає кожному студентові по декілька лексем, щоб вони склали з ними речення. Спочатку можна дати декілька хвилин, але у подальшому слід зробити таку вправу усною, щоб практикувати правильну побудову синтаксичних конструкцій, спонтанне мовлення та поповнювати активний лексичний запас.

Для розвитку діалогічного мовлення можна дати завдання, в якому слід скласти діалоги, де кожен студент має свою роль. Запропонована гра допомагає студентам відчути себе більш вільно, бо вони грають роль іншої людини. Також такі завдання спонукають до розвитку творчих здібностей та тренують пам'ять (студенти мають запам'ятати свої репліки, а не читати з нотаток).

Теми мають бути пов'язані з прочитаним текстом та з повсякденним життям, для того щоб можна було використати вжиті фрази і в подальшому. Для того, щоб продемонструвати можливі варіації тем для діалогів наведемо декілька прикладів. Якщо на домашньому читанні розглядали текст про паркур [6], то актуальними будуть наступні теми:

1. Arbeiten Sie zu dritt. Sie sind eine Familie. Ihre Tochter ist 12 Jahre alt und glaubt, dass sie keine Erlaubnis von den Eltern bekommen muss, Parkour zu machen. Schreiben Sie einen Dialog und erzählen Sie, bitte.

2. Arbeiten Sie zu dritt. Die Personen: Mutter, Tochter ihr Boyfriend. Die Tochter ist 15 Jahre alt, der Boyfriend ist 18 Jahre alt. Er macht Parkour und die Tochter möchte auch mitmachen. Schreiben Sie einen Dialog und erzählen Sie, bitte.

3. Arbeiten Sie zu zweit. Sie sind die besten Freunde und beide interessieren sich für Parkour aber ein von Ihnen hat Angst diesen Sport zu treiben. Helfen Sie dem Freund mutiger zu werden. Schreiben Sie einen Dialog und erzählen Sie, bitte.

За допомогою даної вправи практикуються навички роботи у команді, висловлювати свою думку (згоду, незгоду) іноземною мовою, знаходити компроміс у різних життєвих ситуаціях. Для постійного розвитку у студентів рис перекладача можна обрати одну людину, яка перекладатиме послідовно українською мовою діалог, складений одногрупниками.

Наведені рекомендовані вправи демонструють широке різноманіття ігор, котрі можуть бути запропоновані на заняттях присвячених домашньому читанню. Гра повинна мотивувати до певної діяльності, бо звичайно в ній має бути як освітній так і розважальний елемент. Групові ігри пробуджують командний дух, а суперництво стимулює досягати кращих результатів для команди та для окремого учасника.

Тому, з усього викладеного матеріалу слід зробити **висновок**, що заняття присвячені домашньому читанню розширюють словниковий запас, підвищують мовну компетенцію, стимулюють розвиток мовлення та покращують пам'ять (під час переказу тексту або фрагменту), розширюють світогляд. Крім того, ігрові елементи допомагають зробити заняття максимально ефективними: тренують пам'ять («Сніжний ком»), розвивають творчі здібності («Співбесіда», «Угадай слово»), вміння знаходити компроміси у різних життєвих ситуаціях (діалоги на запропоновану тематику). Слід зазначити, що використання ігрових елементів допомагає зацікавити студентів, виявити творчі здібності, внести різноманіття у хід заняття, підвищити активність студентів та стимулювати їх до мовленнєвої діяльності.

Список літератури:

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам: Учеб.пособие. – М.: Просвещение, 1983. – 222 с.
2. Станкевич Н. Домашнє читання як дидактичний прийом у навчанні української мови як іноземної [Електронний ресурс] / Н. Станкевич // Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związkyw Kulturowych OLPAN. – 2012. – № 7. – С. 158–167. – Режим доступу до журн. : http://www.panol.lublin.pl/wydawnictwa/TZwiaz7/Stankevycz.pdf.
3. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти : навч. посіб. / О.Б. Тарнопольський. – К.: ІНКОС, 2006. – 248 с.
4. Филатов В.М. Методическая типология ролевых игр // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 2. – С. 41–47.
5. Яцковская Г.В. Иностранные языки в школе. – 1985. – № 5. – С. 12–17.
6. Ariane Bach. Parkour. Kunst der Bewegung / Omsk // Vitamin de. – 2010. – № 45. – S. 24–25.

Ворона Т.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ИГРОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ДОМАШНЕМУ ЧТЕНИЮ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ

Аннотация
Рассмотрены игровые элементы, которые следует применять на занятиях по домашнему чтению для повышения языковой компетенции, эффективного пополнения словарного запаса и практики навыков последовательного устного перевода. Кроме того, приведены примеры игровых элементов и описаны их основные функции, чтобы показать широкое многообразие возможных игр.

Ключевые слова: игровой элемент, домашнее чтение, перевод, функции игр.

Vorona T.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

GAME ELEMENTS USED ON THE HOME READING CLASSES FOR STUDENTS-TRANSLATORS

Summary
The game elements to be used in home reading classes for improving language competence, efficient replenishment of vocabulary and practice of sequential interpretation are considered. In addition, examples of game elements are given and their main functions are described in order to show a wide variety of possible games.

Keywords: game element, home reading, translation, game functions.

УДК 378.091.33–027.22:81'25–057.875

ДОМАШНЄ ЧИТАННЯ ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТА-ПЕРЕКЛАДАЧА

Ворона Т.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Стаття присвячена особливостям занять з домашнього читання, висвітлена його мета та функції. Розглянуті перед текстові та після текстові завдання, їх особливості і значення. Також наведені приклади завдань, які будуть цікаві студентам та корисні для розвитку мовленнєвої компетенції. Вказана тематика та тип завдань для підвищення ефективності проведених занять.
Ключові слова: домашнє читання, мовленнєва компетенція, перед текстові вправи, після текстові вправи, переклад.

Постановка проблеми даної статті полягає у тому, щоб визначити тематику текстів та особливості перед текстових та після текстових вправ для оптимально розвитку мовленнєвих навичок студента-перекладача.

Розробка стратегій роботи з іноземним художнім текстом є одним з найбільш актуальних напрямків методичних досліджень, спрямованих на оптимізацію процесу навчання іноземній мові.

Велика кількість робіт присвячена методиці навчання читанню іноземною мовою І.Л. Бім, Л.М. Вайсбурд, Г.В. Рогова. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** показує, що домашнє читання розглядається як поточний контроль самостійної роботи студентів (Н.О. Дербишева); як спосіб формування іншомовного лексичного простору (Т. Козак); як засіб формування комунікативної компетенції студентів (В.В. Євченко, С.І. Сидоренко).

Такі дослідники як І.А. Зимня, Н.Ф. Коряковцева та Л.Д. Цуканова розглядають самостійну роботу як «цілеспрямовану, внутрішньо вмотивовану, структуровану самим суб'єктом діяльність, котра в процесі та в результаті ним коригується».

З точки зору Н. Хомського метою навчання іноземним мовам є упровадження основи іншої мови спілкування, що передбачає досягнення мінімально достатнього рівня комунікативної компетенції. Це здатність здійснювати спілкування за допомогою мови, правильно використовуючи систему мовних та мовленнєвих норм, обираючи коректну комунікативну поведінку (Н. Хомський).

Основна мета статті – з'ясувати тематику текстів та особливості перед текстових та після текстових вправ, які мотивуватимуть студентів-перекладачів до діяльності та сприятимуть підвищенню їх мовленнєвої компетенції.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мовленнєвої компетенції студента-перекладача є одним із основних завдань викладача. Для досягнення поставленого завдання слід підкреслити ефективність занять, присвячених домашньому читанню.

В контексті появи нових підходів до здійснення процесу навчання іноземній мові та зміни в стратегіях навчання, робота з творами художньої літератури країни, мова якої вивчається, стає важливою і невід'ємною стороною процесу навчання іноземним мовам.

Відомо, що звичне заучування слів з паралельним перекладом завдяки словнику не є в потрібній мірі результативним. Зазвичай одне слово має декілька значень, але особливості його вживання, денотативне та конотативні значення розкриває саме контекст. Тому він і відіграє важливу роль у запам'ятовуванні нового лексичного матеріалу. Таким чином, заняття, присвячені домашньому читанню, сприяють не лише засвоєнню нової лексики, але й формують у студента основні моделі її вжитку.

Максимальна результативність – це основна мета заняття. Для її досягнення слід правильно обрати тематику та рівень складності запропонованого тексту. Для студентів будуть малоефективними прості за змістом тексти, як, наприклад, зі шкільної програми (пори року, сім'я, будинок, мій друг). Для студентів I-II курсу тексти повинні бути не складними, але лише за формою, а не за змістом.

Так, наприклад, читання про молодь в Німеччині, сучасної німецької літератури, уривків зі статей німецької періодики спонукає студентів поглиблювати свої знання у сфері лінгвокраїнознавства, розвивати повагу до іншого народу та його мови, а також удосконалювати власну мовну компетенцію.

О.В. Діброва виділяє два підходи до домашнього читання: Формально-мовний та змістовно-мовленнєвий. Перший підхід розглядає текст як джерело розширення мовних знань студентів, переважно лексичних. Тому основна мета домашнього читання – розширення словникового запасу. Змістовно-мовленнєвий підхід робить текст джерелом інформації, стимулом для подальшого мовленнєвого спілкування на занятті, а основна мета домашнього читання – розвиток монологічного та діалогічного мовлення на матеріалі прочитаного [1].

Таким чином, розглянемо види завдань згідно з вищезазначеними підходами. Формально-мовний підхід передбачає досягнення мети домашнього читання завдяки виконанню вправ на закріплення лексичного матеріалу. Змістовно-мовленнєвий – вправи та завдання, спрямовані на використання вже відомої та нової лексики для переказу фрагменту тексту, опису головних героїв та навіть спроби передбачити завершення тексту (якщо на занятті розглядається лише фрагмент).

Слід зазначити, що при розробці вправ для домашнього читання треба дотримуватися трьох етапів:

– підготовчий (на цьому етапі необхідно сформувати у студентів зацікавленість до запропонованого тексту, вправи можуть містити загальні питання заданої теми);

– етап контролю (студентам надаються вправи, котрі допомагають визначити рівень засвоєння нової інформації, з'ясувати труднощі, які виникли під час опрацювання тексту);

– розвиток усного мовлення (студенти мають використати новий словниковий запас для того, щоб активізувати його, на даному етапі можуть бути запропоновані вправи, де необхідно висловити власну думку стосовно прочитаного матеріалу, вигадати завершення тексту (якщо був запропонований лише фрагмент), проаналізувати поведінку героїв або скласти їх психологічний портрет, описати історичну подію).

Як зазначають у своїй статті В.В. Євченко, С.І. Сидоренко, перед текстові завдання спрямовані на мотивування читача, розвиток його прогностичних навичок, підготовку до сприйняття тексту. Вони спираються на певні текстові "сигнали" (заголовок глави, певні цитати з тексту, назви, реакції персонажів), події попередніх глав (читачеві пропонуються декілька варіантів розвитку подій), пропонують студентам висловити своє бачення тієї чи іншої проблеми, спираючись на їхній життєвий досвід [2]. Так, наприклад, якщо заплановано ознайомитися з текстом *«Parkour. Kunst der Bewegung»* з журналу «Vitamin De» [3], то запитання можуть бути наступними:

1. *Treiben Sie Sport gern?*
2. *Was fällt Ihnen zu dem Begriff „Parkour“ ein? Erstellen Sie im Kurs gemeinsam ein Assoziogramm.*

2. Was wissen Sie von Parkour?

3. Ist es eine gefährliche Sportart? Warum? Begründen Sie Ihre Meinung.

4. Brauchen die Parkour-Läufer ein hartes Training?

5. Nennen Sie Nachteile und Vorteile von Parkour.

Завдання на перевірку розуміння прочитаного переслідують дві основні мети: стимулювати студентів до уважного читання тексту і перевірити розуміння змісту в цілому і значення окремих текстових фрагментів зокрема. Питання на перевірку уваги роблять акцент на певних деталях і формулюються таким чином, щоб читачеві самому було цікаво знайти відповідь, при необхідності повернувшись до тексту. Серед цих питань можуть бути такі [2]:

1. *Woher kommt Parkour ursprünglich?*
2. *Interessieren sich auch Mädchen für Parkour?*
3. *Wo trifft sich die Parkour-Szene?*

На третьому етапі опрацювання тексту для домашнього читання студентам слід переказати запропонований текст. Завдяки такому завданню не лише вивчаються нові лексеми, а й переходять в активний словниковий запас, покращуються навички говоріння, студент висловлює власну думку, щодо прочитаного тексту іноземною мовою (тобто він не лише відтворює вдома вивчений матеріал, а й відповідає на спонтанні запитання). Для того, щоб спонукати студента до діалогу з викладачем можна запитати:

1. Stellen Sie sich vor: In der Zukunft werden Sie einen Sohn haben. Er ist 15 Jahre alt und sagt, dass Parkour sein Leben ist. Was werden Sie tun?

2. Stellen Sie sich vor, dass Ihr Vater hat Ihnen gesagt, dass Parkour ihm Spaß macht. Er will von Hausdach zu Hausdach springen, weil das toll und spektakulär ist. Was würden Sie ihm sagen? Glauben Sie nicht, dass es gefährlich für ihn ist?

3. Stellen Sie sich vor: dass Ihr Freund Parkour macht. Er lädt Sie auch ein teilzunehmen. Aber Sie haben Angst, dass Sie Ihr Gleichgewicht verlieren kçnnen und Verletzungen bekommen. Wie würden Sie Ihre Absage begründen?

Крім того, на третьому етапі можна запропонувати студентам перекласти речення з української мови на німецьку, котрі містять нову лексику з тексту, але не повністю співпадають з автентичною статтею. Наведемо декілька прикладів:

1. *Я переконаний, що паркур – це мистецтво руху.*
2. *Він боявся втратити рівновагу, тому він і не хотів стрибати.*
3. *Ми вважаємо, що можна зрозуміти людей, котрі вважають, що паркур – небезпечний вид спорту.*

Така вправа допомагає краще вивчити новий лексичний матеріал, навчитися активно вживати його та покращити навички побудови німецьких синтаксичних конструкцій. Оскільки завдання розроблюються для студентів-перекладачів, вищенаведені вправи будуть максимально ефективними, бо вони отримають можливість не лише перекладати з німецької мови на українську, а й навпаки.

Для розвитку діалогічного мовлення можна дати завдання, в якому слід скласти діалоги, де кожен студент має свою роль. Теми мають бути пов'язані з прочитаним текстом та з повсякденним життям, для того щоб можна було використати вжиті фрази і в подальшому.

1.Arbeiten Sie zu dritt. Sie sind eine Familie. Ihre Tochter ist 12 Jahre alt und glaubt, dass sie keine Erlaubnis von den Eltern bekommen muss, Parkour zu machen. Schreiben Sie einen Dialog und erzählen Sie, bitte.

2. Arbeiten Sie zu zweit. Sie sind die besten Freunde und beide interessieren sich für Parkour aber ein von Ihnen hat Angst diesen Sport zu treiben. Helfen Sie dem Freund mutiger zu werden. Schreiben Sie einen Dialog und erzählen Sie, bitte.

За допомогою даної вправи практикуються навички роботи у команді, висловлювати свою думку (згоду, незгоду) іноземною мовою, знаходити компроміс у різних життєвих ситуаціях. Для постійного розвитку у студентів рис перекладача можна обрати одну людину, яка перекладатиме послідовно українською мовою діалог, складений одногрупниками.

Тому, слід зробити висновок, що завдяки домашньому читанню студенти не лише розширюють свій словниковий запас, а й вивчають лексику у певному контексті, тобто формують мовну компетенцію, розвивають монологічне та діалогічне мовлення на матеріалі прочитаного тексту завдяки після текстовим вправам. Отже, погоджуємося з думкою В.В. Євченко, С.І. Сидоренко, що технологія формування соціокультурної компетенції спрямована на удосконалення знань

та світогляду студентів,читач навчається бачити багаторівневість художнього тексту і поступово переходить від поверхневого рівня, рівня подій і фактів, через другий рівень, рівень аналізу та оцінки персонажів і їхніх дій та стосунків, до третього, глибинного рівня авторських імплікацій, авторського стилю і авторського "послання" читачеві [2].

Список літератури:

1. Діброва О.В. Актуальні проблеми домашнього читання у мовному вузі / О.В. Діброва // Web-ресурс научно-практических конференций. Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009fi l/3_dibrova.php.
2. Євченко В.В. Використання домашнього читання як засобу формування комунікативної компетенції студентів / В.В. Євченко, С.І. Сидоренко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 19. – С. 108–112.
3. Ariane Bach. Parkour. Kunst der Bewegung / Omsk // Vitamin de. – 2010. – № 45. – S. 24–25.
4. The Case of the Rich Woman. Eight Stories by A. Christie. Книга для читання англійською мовою. Адаптація, методична обробка, комплекс вправ, тестів і завдань, примітки В.В. Євченко і С.І. Сидоренко / Серія: Use classic literature to learn English. Рекомендовано Міністерством освіти та науки України. – Вінниця: Нова Книга, 2004.

Ворона Т.А.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ДОМАШНЕЕ ЧТЕНИЕ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТА-ПЕРЕВОДЧИКА

Аннотация
Статья посвящена особенностям занятий по домашнему чтению, освещена его цель и функции. Рассмотрены дотекстовые, после текстовые задания, их особенности и значение. Также приведены примеры упражнений, которые будут интересны студентам и полезны для развития речевой компетенции. Указанная тематика и тип заданий для повышения эффективности проведенных занятий.
Ключевые слова: домашнее чтение, речевая компетенция, дотекстовые упражнения, после текстовые упражнения, перевод.

Vorona T.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

HOME READING AS A DEVELOPING THE LINGUISTIC COMPETENCE OF THE STUDENT-TRANSLATOR

Summary
The article is devoted to the peculiarities of classes on home reading, its purpose and functions are highlighted. Pre-textual and after-textual exercises are considered, their features and significance. There are given examples of exercises that will be interesting for students and are useful for developing speech competence. There are written also themes and type of the tasks for increasing the effectiveness of the lessons.
Keywords: home reading, speech competence, pre-textual exercises, after text exercises, translation.

УДК 82-3

ОБРАЗ ВОЛОДЬКИ ДОВБЕНКА ЯК ВТІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТРИЛОГІЇ «ВОЛИНЬ» УЛАСА САМЧУКА

Гузар Л.С., Миненко Ю.В.
Національний університет «Острозька академія»

У статті аналізуються особливості втілення української національної ідеї в образі Володьки Довбенка у трилогії «Волинь» Уласа Самчука. Обгрунтовано змістовий мотив пізнання світу у руслі національного прагнення персонажа роману. Розглянуто проблему української національної ідентичності.
Ключові слова: національно ідентичність, образ, інтеграція, екзистенціалізм, буття.

Постановка проблеми. У процесі осмислення національної культури актуалізується онтологічне буття українського народу, яке ґрунтується на літературних джерелах. Провідна роль у збереженні літературних традицій належить українському письменству, зокрема письменникам-емігрантам, представникам українського зарубіжжя, серед яких Улас Самчук – обдарований прозаїк-традиціоналіст, талановитий публіцист та літературний критик. Письменник належить до тих визначних представників літератури, твори яких назавжди увійшли в скарбницю української та світової літератури. Прозаїк належить до групи письменників, які опинилися за кордоном та тривалий час вважали своїм культурно-організаційним центром Прагу: *«…тут я визрів як письменник, тут появилися мої писання, тут формувалися мої ілюзії, мої фатаморгани, мої суперечності. Тут я пізнав певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і недолю мого життя»* [11, с. 203]. Прозу письменників «празької школи» В. Державін називав вагомою за змістом та цікавою за формою [2, с. 576]. На відміну від лірики поетів цієї школи, яка була швидкою формою самовираження, проза набула глибокого осмислення та багатогранного відтворення життя. «Пражани» витворили довкола себе потужні силові поля українського духу, стали осередком формування нового типу українця, який зумів інтелектуалізувати чуттєву стихію української ментальності.

Аналіз останніх досліджень. Втілення української національної ідеї в образі Володьки Довбенка у трилогії «Волинь» привертало увагу багатьох сучасних дослідників, зокрема М. Гон, О. Пастушенко, С. Пінчук, Т. Хом'як, О. Кульчицький, Р. Гром'як.

Актуальність теми статті полягає в тому, що будь-який етап історико-літературного процесу може бути актуалізований як база подальших філософсько-естетичних пошуків, то цілком закономірно, що і трилогія «Волинь» Уласа Самчука потребує більшої уваги. Це, зокрема стосується літературних студій, що вимагають більш ґрунтовнішого вивчення художнього слова представників українського зарубіжжя.

Метою статті є дослідження відображення української національної ідеї в образі головного героя твору Володьки Довбенка.

Виклад основного матеріалу. Українська література упродовж усього свого розвитку була безпосередньо інтегрована в суспільно-політичні процеси. Відтак цілком зрозуміло, що тема української національної ідеї належить до болючих в оцінці як окремих авторів, так і цілої історії письменства. Останні часи, а саме період розвитку літератури в умовах незалежної України, утверджують нові критерії, з погляду яких можемо оцінювати факти суспільної заангажованості літератури. Проблема національної ідентичності українців була актуальною упродовж всієї історії, адже не так і давно наша держава нарешті здобула таку бажану незалежність.

У цьому контексті Улас Самчук – один із найбільш контраверсійних постатей, на прикладі творчості якого можна осмислювати проблему національної ідентичності. У своїй творчості письменник поєднав кілька важливих ідентичностей, взаємовплив яких властивий для парадигми митця XX століття, надто ж – в українському інваріанті. Ці ідентичності виявляють індивідуальну творчу еволюцію митця, але водночас добре проектуються на загальний стан української культури в умовах її колоніального статусу, безнастанної гострої боротьби та прагнень до державності. Умови вибору в контексті складної доби так само нерідко тяжіють до екзистенційного протистояння і трагічно-безнадійної боротьби, і це вносить особливу ноту в одвічну колізію письменника і суспільства. Взаємне накладання різних тотожностей творить характерний феномен складної та суперечливої епохи української бездержавності, коли культура почувалася розіп'ятою між утилітарними завданнями національного визволення й потребою розвитку власне естетичних цінностей.

Культурно-регіональна автентичність асоціює Уласа Самчука із древнім волинським краєм, відомим тисячолітньою історією та культурно-освітніми традиціями. Волинь була вписана в культуру кількох народів, мала власну історію багатоетнічності та релігійно-культурної толерантності. Цей факт не оминає у своїх творах Улас Самчук, зокрема у трилогії «Волинь». У цьому творі увага письменника зосереджена на еволюції українського чинника. Митець поетапно відстежує становлення національних засад земляків від свідомості «руських», підданих «білого царя», до пізнання основ національної культури, а згодом до рішучого прийняття українства й боротьби за нього в умовах асиміляції політики міжвоєнної Польщі: *«Формування національної ідентичності українця, селянського сина з Волині – один із основоположних – ідеологічних – кодів роману, що закладений в образі головного героя Володьки Довбенка»*, – вважає

С. Андрусів [1, с. 9]. Еволюція головного героя трилогії «Волинь» може бути прикладом героя свого часу, а національна заангажованість автора виходить із розуміння оборонної та мобілізуючої функції літератури. Саме в той час, коли Вулф, Кафка та Джойс акцентували увагу на змінності внутрішніх психічних процесів у людині, відмежовувалися від зовнішньо-тенденційного аспекту літератури, Улас Самчук залишається міцно прив'язаний до програмованих завдань національного творчого руху.

Володько Довбенко є головною особою, довкола якої розбудовуються напружені колізії. Він є прототипом письменника. Художній твір концентрує комплекс естетичних і світоглядних засад автора, а персонаж літературного твору Володько – виразник української національної ідеї.

Проблема української національної ідентичності є головною не лише у творах Уласа Самчука, а й в інших творах українських письменників.

Дотримуючись ідеї органічного взаємозв'язку мистецтва й дійсності, Улас Самчук суттєву увагу звертає на особливості національної ментальності героя-волинянина. Його персонаж вирішує екзистенційні основи універсального способу буття. Змістовий мотив пізнання світу спостерігаємо в руслі національного прагнення персонажа із перших рядків роману. Дитяча цікавість Володьки дізнатися «куди тече та річка» завершується на *«найнедоступнішій фортеці, захисниці всіх покривджених дітей – печі»* [10, с. 9]. Відтак, відповідь на це питання герой отримує. Пройшовши вже «кусень життєвого шляху»: *«Це царство, в якому колись царював Володько, той, що ходив шукати місця, куди тече та річка. Це ж Лебедщина. Це місце, де родились перші думи, де пережив перші пригоди життя, де знайомий кожний горбик, кожна долина, кожна верба… Він знає куди тече та річка. Але його мучать ще інші сумніви. І хто підскаже, де істина?»* [10, с. 374]. Упродовж усього роману автор то якимось штрихом, а то й ґрунтовніше увиразнює Володьків портрет, акцентуючи увагу на вагомих душевних порухах, властивостях характеру, особливостях його формування національної свідомості та глибоких творчих здібностях, на неймовірному потязі до навчання.

У реальному світі Володько – цікава, допитлива дитина, яка з неймовірною захопленістю сприймає явища природи. Він ходить до школи, в якій *«з кожним місяцем кілька нових школярів прибувало кожного разу і всі до них назад до «А» поверталисъ»* [10, с. 34]. Володькове нетерпіння, його незадоволеність існуючим станом справ відтворено у роздумі: *«Боже, як це досадно товкнися все на місці, теліпати в торбинці все оту одну «Азбуку Сєятель» Клавдії Лукашевич і знати все, від дошки до дошки напам'ять і «Умную ворону», і «Трі козлика», і ніяк не могти далі, бо приходять Петри, Миколи, такі виняткóво «западенні», як сказа б мати, і треба з ними держати ногу, хоча Володько тут давно вже перший, за ним горою учитель і ніякі Радіони, ніякі Євгени не можуть йому нічого вдіяти»* [10, с. 240].

Пізнання героєм себе частинкою Всесвіту, частинкою роду людського, частиною українського народу та продовжувачем роду Довбенків спонукає Володьку до думки-відчуття та думки-усвідомлення національної ідентичності. У центрі роману допитливий селянський син Волині, психологію якого Улас Самчук моделює відповідно до архетипу героя, що художньо визначає процес становлення особистості. Семирічний Володько мріє про далекий світ – світ просторого і великого життя, його бажання *«тонуть у мороці думки»*, рід його походить від тих, що з *«самого дна, з найглибшого мороку здіймаються наверх, бадьоро підносять голову»* [10, с. 178] та йдуть завжди уперед. Хлопець переконаний, як і його батько, що необхідно вчитися, *«брати знання з-під ніг оберемками»* та пізнавати життя. Володько читає «життя святих» про дивних божих людей: великомученицю Катерину, Варвару, Надію, Любов і матір їх Софію, Радонежського Сергія, Серафима, Володимира Великого, що похрестив всіх водою Дніпровою. Далекий простір веде героя величними просторами рідного краю, стежками батькової хати та швидкоплинними днями, які *«несуть із собою, ніби птахи, завжди стеблинку нового, будують гніздо життя, щоб у ньому родилось і виросло почуття вічного»* [10, с. 179].

У другому томі «Волині» під назвою «Війна і революція» відображені історичні події, що наклали свій карб на долю краян Володьки Довбенка. Це Перша світова війна й полум'я революції, злети й поразка української державності, більшовицькі діяння й польська окупація. Вони постають крізь призму сприйняття героя-підлітка, якого захоплює злива нових вражень, якому *«здається, що тільки йому судилося бачити драму, відгуки якої лунатимуть у майбутньому цілі віки, тисячоліття»* [10, с. 445]. Справжнім відкриттям для хлопця, що навчався в російській школі, став факт існування численних його одномовців по той бік кордону – в Австро-Угорщині. Від дівчинки-галичанки, яка разом із сім'єю евакуювалась із зрни воєнних дій, він несподівано для себе дізнається, що «наші руські або українські» письменники – це Воробкевич, Шевченко...

Володькові дивно і незвично чути поетичні рядки «по-мужицьки, по-простому, по-хахлацьки». Проте кожний подібний випадок, кожне враження западає йому в душу, поступово формує національну свідомість. У героя пробуджується невгамовна спрага до знань про свою батьківщину, про її минуле й сучасність: *«Він прочитав уже Кащенка. Він вивчив Шевченка. Він знає, що були колись Січ, Запоріжжя, вільність, його душу полонила романтика того привабливого давноминулого з чубатими козаками, з дніпровими порогами, зі степами широкими. То була Україна. Так. Це Україна, його батьківщина, дивна й незнана земля, що має два обличчя: одно чорне, з потом праці, а друге – радісне, усміхнене, рожеве, як барва рожі, зрошеної росою»* [10, с. 443]. Прозріває Володько, пробуджується свідомість його земляків, що проходять шлях від неосмисленого стихійного виступу проти петлюрівців – до розуміння рідності УНР та її війська. Красномовними є слова Матвія Довбенка, звернені до українського полковника: *«Думаєте, я сам не був темний як пень. Думаєте, коли прийшла війна, ота сама, що тільки люду нашого вичавила, я не йшов за царя? Йшов, бо був рускій і дід мій був рускій… Хто знав, що москаль вкрав*

ім'я наше... Який чорт міг одразу помітити його овечу шкуру. А вовк є вовк...» [10, с. 499]. Очевидно, що Володькин старший брат Василь репрезентує свій рід у петлюрівському війську й гине за волю України.

У заключній частині трилогії продовжується дослідження письменником тих змін, що відбуваються під впливом нового розташування сил. З одного боку, асиміляторська політика польських поневолювачів – нічим не ліпших від великодержавників періоду російської імперії, з іншого боку, більшовизація, викликана потужною пропагандою з радянської України. Волиняни обирають свій шлях – глибшого закорінення в національний грунт, збереження духовних скарбів, заповіданих пращурами. Переосмислення епохальних подій війни й революції, буття своїх предків зумовили далеко не простий вибір життєвої орієнтації Володьки Довбенка: *«Я хочу, щоб покоління наші не тратились, не западали в землю, не зникали, мов худоба. Хочу лишити слід, слово, музику, барву. От що я хочу. Я хочу також розказати про свого батька. Хочу полічити його дні, його діла. Хочу все покласти на папір. З повітря виловити розсіяні звуки, з цих предметів зняти мірку й описати... Все, все мусить бути колись, що є тепер. Щоб знали його і бачили...»* [10, с. 303]. Як автор так і його герой щиро захоплюється вдачею своїх краян – чесних трудівників, що відзначаються високою моральністю, духовною окриленістю, любов'ю і розумінням матінки-землі.

Матвій Довбенко, хоч як йому важко, усвідомлює, що Володько вже не їхній. Інші світи, інші дороги манять і розкриваються перед ним. Але духовна єдність між батьком і сином лишається непорушною, тож коли Володько відходить, мріючи про письменницьку і просвітницьку діяльність, Матвій йому не перечить. Хлопець має зробити свій вибір, одміряти власний шлях по життю. Син *« у всьому чує дух батька, дух дідів. На ньому лежить їх знак. Довгі, довгі покоління, що відходять у безвість минулого... Безславні, страшні роди і покоління. Рабство, рабство й рабство... Коса, серп і рало. Нагнута вічно спина й схилена голова, праця, піт і смерть у муках. Німа безмовність, страх перед всім. Безправність, погорда, сваволя. О, ви мої далекі покоління! О, ви батьки й діди мої! Ви всі тут коло мене. Бачу вас і чую ваші скарги, болі. Чую ваш біль і ваші скорботи. Беру їх на себе й піду з ними на суд, але тут вже не зостанусь... Прощайте, не кличте мене даремно! Прощайте навік!»* [10, с. 596].

Красномовною є фінальна картина трилогії. Що б не трапилось, а Матвій Довбенко спозаранку виходить на працю в поле – *«його кличе земля і він мусить бути з нею»*, бо є одвічним хліборob. Герой *«далі і далі ступає за своїм плугом, крає чорну борозну в напрямку угорської межі, його шорсткі, вузлуваті долоні міцно тримають ручки чепіг. Ось він доходить до взгір'я, піднімається вище... Коні, плуг і орач на хвилину застигають непорушно на тлі синього обрію і одразу непомітно, поволі починають вгрузати в землю. Ось видно ще його спину, плечі... Ось тільки голову... І ось зник зовсім. Зісталось просторе, випнуте взгір'ям поле, перетяте чорною борозною, а над ним глибоке, широке, ясне небо»* [10, с. 691]. Своєю монументальністю цей образ нагадує величні постаті персонажів народного епосу.

Висновки і пропозиції. Отже, ми з'ясували, що грандіозна трилогія Уласа Самчука «Волинь» епохально відображає буття українського народу за новітньої доби. Живущі, незамулені джерела існування нашої нації, напоєні сонячним тепло дні й турботи для дітей землі – все це створює маєстатичний образ України. Автор поєднує епічну, драматичну та ліричну тональності з тим, щоб всебічно змалювати свою батьківщину і її прекрасних людей, передати своє бачення національного ідеалу, котре найяскравіше втілилося в образі головного героя Володьки Довбенка.

Список літератури:

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 1930-х років XX ст.: Монографія. – Тернопіль, 2000. – С. 9.
2. В. Державин // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: У 3-х кн. – К.: Рось, 1994. – Кн. 3. – С. 575–596.
3. Гром'як Р. Феномен Уласа Самчука в українській літературі / Р. Гром'як // Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. – Тернопіль, 1996. – 108 с.
4. Забужко О. Українство як філософська проблема на сучасному етапі / О. Забужко // Слово і час. – 1992. – № 8. – С. 29–35.
5. Кульчицький О. Світовідчуття українця / О. Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – Київ: ВЦ Академія, 2007. – Т. 2. – 622 с.
7. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / М. Наєнко. – Київ: ВЦ «Просвіта», 2008. – 1063 с.
8. Руснак І.Є. Художня історіософія Уласа Самчука: [монографія] / І.Є. Руснак. – Вінниця: «Державна картографічна фабрика», 2009. – 368 с.
9. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / І.Є. Руснак. – Київ, 2007. – 36 с.
10. Самчук У. Волинь: [роман у трьох частинах] / У. Самчук. – Острог-Львів: Вид-во НаУОА, «Сполом», 2005. – 691 с.
11. Самчук У.О. На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження / У.О. Самчук. – Острог-Луцьк: Вид-во НаУОА, ПВД «Твердиня», 2007. – 424 с.

Гузар Л.С., Миненко Ю.В.
Национальный университет «Острожская академия»

ОБРАЗ ВОЛОДЬКИ ДОВБЕНКО КАК ВОПЛОЩЕНИЕ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ В ТРИЛОГИИ «ВОЛЫНЬ» УЛАСА САМЧУКА

Аннотация
В статье анализируются особенности воплощения украинской национальной идеи в образе Володьки Довбенко в трилогии «Волынь» Уласа Самчука. Обоснованно содержательный мотив познания мира в русле национального стремление персонажа романа. Рассмотрена проблема украинской национальной идентичности.
Ключевые слова: национальна идентичность, образ, интеграция, экзистенциализм, бытие.

Guzar L.S., Minenko Yu.V.
National University "Ostroh Academy"

THE IMAGE OF THE VOLODKA DOVBENKO AS THE INCREMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE TRILOGY "VOLYN" ULAS SAMCHUK

Summary
The article analyzes the peculiarities of the embodiment of the Ukrainian national idea in the image of Volodka Dovbenko in the trilogy "Volyn" by Ulas Samchuk. Substantially meaningful motive of knowledge of the world in the mainstream of the national aspiration of the character of the novel. The problem of Ukrainian national identity is considered.
Keywords: national identity, image, integration, existentialism, being.

УДК 811.111:81'25

ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Каламбет Я.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу

В статті здійснено аналіз основних праць з перекладознавства з метою визначення терміну трансформація в перекладі. На основі праць провідних вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено характерні риси та особливості наукового тексту. В нашому дослідженні розглянуто види трансформацій, необхідних для передачі науково-технічного тексту засобами англійської мови. Визначено основні лексичні трансформації при перекладі термінологічних одиниць в науково-технічних текстах. Наведено оптимальні шляхи вирішення труднощів перекладу лексичних одиниць в науковому стилі.
Ключові слова: лексичні та граматичні трансформації, генералізація, конкретизація значення, описовий переклад, контекстуальна заміна, транскодування.

Постановка проблеми. Переклад фахової лексики становить основу науково-технічного перекладу, важливого засобу міжкультурної комунікації, який постійно привертає увагу вчених. Особливо це стосується термінології науково-технічних текстів, яку за останнє десятиліття представлено великою кількістю лексикографічних видань, дисертацій, полемічних публікацій тощо.

Переклад науково-технічних текстів викликає, в першу чергу, певні термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Труднощі перекладу лексичних одиниць зумовлено перш за все, розбіжністю в картині світу англійської та української мов, особливості багатозначності англійських і українських слів, відсутність у мові перекладу відповідників нових термінів, особливості словотвору і термінотворення в англійській та українській мовах та інше, але існує низка перекладацьких прийомів, що дозволяє при коректному їх використанні подолати будь-які лексичні труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато книг та посібників присвячено вивченню проблеми перекладу наукових текстів, але мало хто зосереджував свої дослідження саме на використанні перекладацьких прийомів подолання лексичних труднощів під час перекладу наукових текстів, а ця тема є досить важливою враховуючи зростаючу популярність іноземних мов та гостру необхідність людини сучасного світу їх вивчати [1].

Сучасний же розвиток наукового перекладознавства та термінографії вимагає активніших лексико-семантичних досліджень не лише в галузі термінології, а й в аналізі різного роду іншої фахової лексики, яка часто функціонує поряд із ними в англомовному науковому дискурсі й створює суттєві проблеми під час їхнього відтворення цільовою мовою.

Аналізуючи лексичні трансформації, до яких вдаються в процесі перекладу текстів, Т. Левицька та А. Фітерман визначають такі причини їхнього виникнення: 1) різні ознаки одного денотата в різних мовах; 2) різниця в смисловому об'ємі (збільшення чи зменшення числа ЛСВ); 3) різна словосполучність; 4) різні вживання слів одного значення [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремо та в поєднані з іншими мовознавчими проблемами різні аспекти перекладу термінів (етимологічні основи термінотворення; термінологічні антиномії; термінологічно синонімія та омонімія; стандартизація термінів; перекладацькі трансформації тощо) висвітлювалися у працях Е. Скороходька, Т. Кияка, В. Карабана, Ю. Зацного, А. Єгорової, З. Комарової, Ф. Циткіної та ін., однак невирішеним залишалося питання виокремлення лексичних трансформацій в технічному перекладі, зокрема з врахуванням етимологічних, синонімічних та антонімічних властивостей слів – термінів.

Формулювання цілей статті. Виявити термінологічні та стилістичні труднощі перекладу наукових текстів та розширити уявлення про їх особливості, розглянути практичну реалізацію специфіки використання способів перекладу термінів на українську мову у цій галузі, а також їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що процес перекладу не є простою заміною одиниць однієї мови одиницями іншої мови. Навпаки, це нелегкий процес, що включає низку труднощів, які повинен долати перекладач. Одним із способів, які сприяють перекладачеві, є трансформації.

Перекладацькі трансформації (заміни) трапляються через відмінності англійської та української мов. Спільність між граматичними особливостями української та англійської мов проявляється в наявності спільних граматичних значень, категорій та функцій, наприклад: категорій числа в іменників, категорій ступенів порівняння у прикметників, категорії у дієслова, функціональної значимості порядку слів і т.п.

У той час як несхожість положень граматичного ладу, що полягає в приналежності цих мов до різних граматичних груп, відбивається в істотних відмінностях між граматичними ознаками: артиклі в англійській мові, дієприслівник в українській мові; фіксований порядок слів в англійській мові, і т.д. У перекладознавстві існує безліч класифікацій видів перекладацьких трансформацій, але всі вони поділяються на три основні групи: лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації.

Оскільки будь-яке слово є частиною лексичної системи мови, її складовим елементом, то цим пояснюється своєрідність семантичної структури слів у різних мовах. Крім того, відповідні семантичні одиниці в різних мовах можуть мати різну значимість, тобто займати різне становище в системі мови. Попри те, що не завжди можна чітко класифікувати кожний приклад перекладу, на

думку Я.Рецкера, можна виділити сім різновидів лексичних трансформацій: 1) диференціація значень; 2) конкретизація значень; 3) генералізація значень; 4) смисловий розвиток; 5) антонімічний переклад; 6) цілісне перетворення; 7) компенсація втрат в процесі перекладу [3, с. 78].

Аналізуючи лексичні трансформації, до яких вдаються в процесі перекладу текстів, Т. Левицька та А. Фітерман визначають такі причини їхнього виникнення: 1) різні ознаки одного денотата в різних мовах; 2) різниця в смисловому об'ємі (збільшення чи зменшення числа ЛСВ); 3) різна словосполучність; 4) різні вживання слів одного значення [2, с. 102].

З точки зору практики перекладу всі елементи денатотивної системи вихідної мови (лексичні та фразеологічні одиниці) поділяються на дві групи: 1) ті, що вже мають відповідники («перекладні еквіваленти»); 2) ті, що не мають відповідників у цільовій мові.

Перші називаються одиницями, що мають перекладні елементи у мові перекладу, а другі – безеквівалентними одиницями. Еквівалентні одиниці поділяються на одноеквівалентні (ті, що мають тільки один перекладний відповідник) і багато еквівалентні (ті, що мають два або більше перекладних відповідників). Слід мати на увазі, що йдеться про словникові відповідники, тоді як відповідник певного слова чи фрази оригіналу в тексті може бути тільки один з кількох.

Еквівалентні лексичні та фразеологічні одиниці не повністю представлені в перекладних словниках та в текстах, але існують в мові перекладу як перекладні еквіваленти.

1. Неоднозначні слова мають кілька перекладних відповідників відповідно до кількісті їхніх значень (лексико-семантичних варіантів). Відповідники неоднозначного слова називаються варіантними відповідниками. Під варіантним відповідником розуміється один із можливих варіантів перекладу слова (терміна). Варіантний відповідник передає, як правило, якесь одне значення слова вихідної мови, тобто кожний варіантний відповідник є перекладним еквівалентом якогось одного лексико-семантичного варіанта багатозначного слова. Відповідно, кожний з цих лексико-семантичних варіантів має свій перекладний еквівалент [4, с. 85].

Варіантні відповідники – це найпоширеніший вид перекладних відповідників, оскільки більшість слів (в тому числі значна кількість термінів) є однозначними, отже потребують під час перекладу вибору або утворення відповідника лексико-семантичного варіанта слова (терміна).

Варіантні відповідники можуть бути зафіксовані в перекладних словниках і тоді вони називаються словниковими варіантними відповідниками [4, с. 221].

Але перекладачі не завжди мають справу тільки із словниковими варіантними відповідниками – трапляється так, що словники не містять деяких відповідників неоднозначного слова або ж словникові варіанти-відповідники певного слова взагалі не зафіксовані в словниках.

Транскодування – це такий спосіб перекладу, коли звукова або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу [2, с. 28].

Розрізняють чотири види транскодування:

1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови);

2) транслітерування (слово вихідної мови передається по літерах);

3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування з елементами транслітерування);

4) адаптивне транскодування (коли форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної або граматичної структури мови перекладу) [2, с. 38].

Транскодовані терміни, що вже міцно закріпилися в мові перекладу, в словниках можуть подаватися без додаткового описового перекладу.

Транскодування неологізмів відбувається в тих випадках, коли в культурі і, зокрема, в науці країни мови перекладу відсутнє відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може підібрати слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття і задовольняли вимоги до термінотворення. Оскільки при транскодуванні транскодоване слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати в тих випадках, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін.

Особливо часто транскодування термінів відбувається, коли термін у мові перекладу складається з міжнародних терміноелементів латинського або давньогрецького походження [2, с. 142].

Калькування (дослівний або буквальний переклад) – це прийом перекладу нових слів (термінів), коли відповідником простого чи частіше складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику [2, с. 128]. Калькування, як прийом перекладу частіше застосовується під час перекладу складних слів (термінів). Воно може застосовуватись також стосовно тільки одного з компонентів складного слова (терміна).

Досить часто калькування застосовується під час перекладу складних термінів, які утворені за допомогою поширених споріднених слів. Калькування можна застосовувати тільки за умови збереження перекладним відповідником норми вживання і сполучуваності слів в українській мові [5].

Контекстуальна заміна – це така лексична перекладацька трансформація, внаслідок якої перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням контекстуального значення слова, контексту вживання та мовленнєвих норм і традицій мови перекладу [3].

Слід зазначити, що не існує точних правил створення контекстуальних замін, оскільки переклад слів у таких випадках залежить від контексту їхнього вживання. Існують чотири основних прийоми створення контекстуальних замін: смислова диференціація, конкретизація, генералізація значення та антонімічний переклад (формальна негативація) [2, с. 128].

Крайнім випадком семантичного розвитку є так званий антонімічний переклад. Коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна – на негативну і навпаки), а зміст одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним.

По суті, термін антонімічний переклад, який зустрічається у перекладознавчій літературі, є неточним, оскільки слово, що перекладається, не змінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, тоді як його зміст, значення залишається без особливих змін. Тому для позначення цього способу перекладу краще використовувати термін формальна негативація, в якому підкреслюється саме зміна форми слова або словосполучення і йдеться про антонімічність як таку, що пов'язана із зміною змісту на протилежний [3, с. 38].

Означена трансформація представлена трьома видами:

1) негативація (слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом – не або словосполучення з часткою – не);

2) позитивація (слово або словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою змінюється в перекладі на слово або словосполучення, яке не містить формально вираженого негативного компонента);

3) анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів [1, с. 87].

Описовий переклад – це такий прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли слово, словосполучення, термін фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням, яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення (терміна).

До описового перекладу висуваються такі вимоги: 1) переклад повинен точно передавати основний зміст позначеного неологізмом поняття; 2) опис не повинен бути надто докладним; 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною.

Перед застосуванням цього прийому перекладу неологізмів необхідно виконати попередню умову правильності перекладу неологізмів – переконатися, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник (зрозуміло, що перекладні словники ще не могли його зафіксувати, проте він може бути зафіксований, зокрема у вже перекладеній нещодавно літературі), щоб правильно розкрити зміст позначеного неологізмом поняття.

Лексичний елемент, як відомо, перекладається не окремо, сам по собі, в ізоляції від речення та тексту, де він вживається, а в сукупності його контекстуальних зв'язків та функціональних характеристик. Тільки так досягається точність та адекватність перекладу слів (в тому числі й термінів). Чим більше враховуються перекладачем всі характеристики слова, що перекладається, тим адекватнішим буде його переклад.

Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення, що зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення.

Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) меншої семантики. Необхідно зауважити, що англійські слова широкої семантики можуть перекладатися на українську мову за допомогою не тільки конкретизації, а й вилучення їх у перекладі взагалі, а також шляхом використання їхніх словникових відповідників. Слід мати на увазі, що застосування конкретизації у перекладі лексики вимагає творчого підходу з боку перекладача [1].

У процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується є генералізація, внаслідок якої слово із вужчим значення, змінюється у перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко, гіпонімом.

Трансформація генералізації звичайно використовується під час перекладу загальнонародного та загальнонаукового шарів лексичного складу наукових і технічних текстів. Оскільки її застосування може призводити до певної втрати точності інформації, використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу [4].

Висновки. З точки зору практики перекладу доцільно розрізняти випадки, коли варіантні відповідники слова подано в словнику та коли вони в словниках відсутні частково або повністю. У першому випадку перекладач вирішує завдання вибору одного адекватного в даному контексті варіантного відповідника слова-оригінала з кількох, поданих у словнику. Для цього перекладач повинен точно визначити лексично-семантичний варіант слова, після чого підібрати належний варіантний відповідник з тих, що наведені у словнику.

Перекладачу при інтерпретації науково-технічного тексту слід зважати на лексико-граматичні трансформації, зокрема, на лексико-семантичні розходження між англійською та українською мовами, які вимагають під час перекладу лексичних змін – трансформацій. Оскільки лексика тісно пов'язана з граматикою, то дуже часто внаслідок трансформацій одночасно відбуваються лексичні та граматичні зміни.

Список літератури:

1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури [Текст]: у 2-х ч. Ч. 2 / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 302 с.
2. Левицкая Т.Р., Фитерман А.Н. Проблемы перевода (на материале современного английского языка). – Москва: Междунар. отношения, 1976. – 206 с.: с. 28.
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – Москва: Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
4. Чередниченко О.І. Теорія і практика перекладу [Текст] / О.І. Чередниченко. – К.: Либідь, 2005. – 370 с.
5. Черноватий Л.М. Психолінгвістичні основи теорії педагогічної граматики [Текст] / Л.М. Черноватий. – Х.: Основа, 2006. – 245 с.

Каламбет Я.И.
Ивано-Франковский национальний технический университет нефти и газа

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация
В статье осуществлен анализ основных работ по переводоведению с целью определения термина трансформация в переводе. На основе работ ведущих отечественных и зарубежных ученых установлено характерные черты и особенности научного текста. В нашем исследовании рассмотрены виды трансформаций, необходимых для передачи научно-технического текста средствами английского языка. Определены основные лексические трансформации при переводе терминологических единиц в научно-технических текстах. Приведены оптимальные пути решения трудностей перевода лексических единиц в научном стиле.
Ключевые слова: лексические и грамматические трансформации, обобщение, значение приложения, описательный перевод, перекодирование.

Kalambet Ya.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

LEXICAL TRANSFORMATIONS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION

Summary
The article analyzes the main works on translation studies in order to determine the term transformation in translation. On the basis of the works of the leading domestic and foreign scientists, the characteristic features of the scientific text are established. In our study, the types of transformations necessary for the transfer of scientific and technical text by means of the English language are considered. The basic lexical transformations in the translation of terminological units in scientific and technical texts are determined. The optimal ways of solving the difficulties of the lexical units translation in the scientific style are given.
Keywords: lexical and grammatical transformations, ways of translation, generalization, descriptive translation, contextual replacement, transcoding.

УДК 811.112.2:37.02

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ГРАМАТИКИ НА ОСНОВІ АНГЛІЙСЬКОЇ

Корягіна А.Ю.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті описані мовні паралелі та кардинальні відмінності між німецькою та англійською мовами в граматичному аспекті. Розроблені у вигляді методичних рекомендацій принципи можуть бути використані як база у викладанні другої іноземної мови (німецької) на основі першої (англійської). Ця робота є своєрідним узагальненням досвіду викладання другої іноземної мови викладачем німецької мови студентам-перекладачам з першою іноземною мовою англійською. Окрім цього у статті описані найбільш вдалі моменти граматичної інтерференції.

Ключові слова: друга іноземна мова, граматичні паралелі, студент-перекладач, викладання німецької мови.

Постановка проблеми. Важливим показником соціального, економічного та культурного розвитку країни є рівень володіння її громадянами іноземною мовою, яка слугує своєрідним мостом між представниками світової спільноти у різноманітних сферах їх життя. Не дивно, що у більшості випадків вслід за основною англійською вивчається німецька. Паралельне вивчення англійської та німецької мов є не лише перспективно виправданим, але й методично вдалим вибором. Обидві ці мови належать до західно-германської сім'ї індоєвропейських мов, у них майже однаковий алфавіт, вони споріднені у багатьох лексичних і граматичних аспектах. Крім того, досвід, отриманих студентами під час вивчення першої, може бути перенесений на другу іноземну мову. І страх, що виникає у людини перед вивченням нової іноземної мови, можна легко перебороти, пояснивши та продемонструвавши, скільки мовних паралелей існує між англійською та німецькою мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні основи викладання іноземних мов яскраво описані в працях Вишневського О.І. [2], Євенко О.В. [4], Гальковської Н.Д. та Гез Н.І. [3]. Питанню викладання німецької мови як другої іноземної присвячено ряд праць таких педагогів, як Бім Л.І. [1], Кушнерук Р. [5], Тітової О.А. [6], Чорної С.С. [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасному механізмі глобалізації потрібні люди, які не просто добре володіють іноземною мовою, а мають відповідний набір умінь та навичок перекладача. Ця професія є невідємною складовою успішного розвитку будь-якого елементу держави, а фахівець, який добре володіє двома іноземними мовами, стає подекуди просто незамінним працівником для вирішення питання інтернаціонального характеру. Саме у необхідності швидкого оволодіння німецькою мовою перекладачами на базі англійської і зумовлена актуальність даної роботи.

Формулювання цілей статті. За мету було обрано розробити методичні рекомендації щодо викладання німецької граматики на базі англійської для студентів І-ІІ курсів спеціальності «Переклад (англ., нім.)». Основними поставленими перед нами завданнями були: 1) визначити методичні основи викладання німецької мови; 2) дослідити мовні паралелі та кардинальні відмінності в граматичному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У методиці вивчення мови використання поняття «друга мова» вважається доцільним, якщо людина (учень, студент) уже вивчала хоча б одну, «першу» іноземну мову. Основною метою навчання німецької мови як другої іноземної, так само як і першої, полягає у формуванні у студента таких умінь та навичок (мовних, комунікативних, лінгвокультурних), які б характеризували його як готовного до міжкультурного спілкування. Така комунікація – це, як правило, різного роду типові соціально детерміновані ситуації мовного безпосереднього і опосередкованого спілкування.

Насправді ж вивчення другої іноземної мови людиною має ряд особливостей, які обов'язково слід враховувати в процесі її викладання студентам. Основними з них є:

1) людина, що вивчає другу іноземну мову, вже має досвід у вивченні мов і цей процес не є для неї новим видом діяльності;

2) з огляду на те, що європейські мови мають багато спільного у лексичному плані і схожі принципи функціонування граматики, то багато можна запам'ятовувати по аналогії з першою іноземною мовою; це істотно скорочує витрачений час і підвищує ефективність освоєння другої мови;

3) успішне вивчення першої іноземної мови допомагає людині відчути практичну користь набутих знань та навичок, що позитивно на мотивацію вивчення другої.

Часто можна почути, що німецька граматика є більш складною, ніж англійська. Проте, якщо врахувати кількість винятків з кожного граматичного правила в англійській мові, то можна сміливо стверджувати зовсім протилежне.

Важливим моментом використання англійської мови під час вивчення німецької є економія часу. Лексична сторона, що пов'язана з підбором слів до певної теми не вимагає такої уваги як пояснення граматичних основ. Проте вивчення граматичних правил має відбуватися на лексичній основі. І в цьому випадку використання схожих англійських та німецьких слів є виправданим з двох причин. По-перше, на занятті з'являється більше часу для вивчення граматичних правил та інших видів мовленнєвої діяльності, наприклад говоріння чи письмо. По-друге, студент має змогу повністю зосередитися на граматичному аспекті. Так, зрозуміти використання пасивного

Таблиця 1

Відмінювання особових займенників в німецькій та англійській мовах

Singular (однина)	Person (особа)					
	1	2		3		
Nominativ (називний в.)	ich (I)	du (you)		er (he)	sie (she)	es (it)
Akkusativ (знахідний в.)	mich (me)	dich (you)		ihn (him)	sie (her)	es (it)
Dativ (давальний в.)	mir (me)	dir (you)		ihm (him)	ihr (her)	ihm (it)
Genitiv (родовий в.)	meiner (my)	deiner (your)		seiner (his)	ihrer (her)	seiner (its)
Plural (множина)		vertrauliche Form	höfliche Form			
N (називний в.)	wir (we)	ihr	Sie	sie (they)		
A (знахідний в.)	uns (us)	euch	Sie	sie (them)		
D (давальний в.)	uns (us)	euch	Ihnen	ihnen (them)		
G (родовий в.)	unser (our)	euer	Ihrer	ihrer (their)		

Джерело: розроблено автором

стану в німецькій мові набагато легше на прикладі *Die Suppe wird von Mutter gekocht* чи *Der Computer wurde von Meister repariert* ніж *Die Prüfung wurde von Mitarbeiter bestanden.*

Вивчаючи тему ***«Personalpronomen»*** пояснюємо студентам загальну інформацію про те, що особові займенники вказують на осіб, інших істот, предмети, явища і поняття (*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*), що в німецькій мові, як і в англійській вони розрізняються за особами, числами та родами в 3 особі однини: (чоловічий (maskulin), жіночий (feminin), середній (neutral). Проте в німецькій мові особові займенники ще й відмінюються (див. табл. 1).

Дієслова «sein (бути), haben (мати)» є дуже важливим елементом як англійської, так і німецької граматики. Вони не є не лише смисловими, але і вбагатьох випадках (часові та пасивні форми) дієсловами. При знайомстві на початковому етапі навчання з допоміжним дієсловом *sein*, потрібно перш за все провести аналогію з англійским дієсловом *to be* (див. табл. 2) і не лише у схожості певних форм, а у відповідності використання. Студентам варто пояснити, що так само як в англійському реченні повинно обов'язково бути дієслово, так і німецьке речення є неможливим без присудка. І якщо присудок відсутній, то майже в 90% випадків, має бути використано допоміжне дієслово *sein.*

Таблиця 2

Відмінювання дієслова бути в німецькій (*sein*) та англійській (*to be*) мовах

Deutsch		English	
ich	bin	I	am
du	bist	you	are
ihr	seid		
er	ist	he	is
sie	ist	she	is
es	ist	it	is
wir	sind	we	are
sie	sind	they	are

Безумовно однією з найскладніших тем німецької граматики є використання означеного та неозначеного артикля (**«Bestimmter und unbestimmter Artikel»**). Проте, основні складнощі пов'язані саме з їх відмінюванням, оскільки у завданнях на вибір означеного чи невизначеного артикля студенти практично не допускають помилок, що можна пояснити позитивним переносом з англійської мови, оскільки в українській мові дана категорія відсутня.

Після вивчення англійської мови студентам уже відоме таке поняття, як артикль, а також їм відоме правило, згідно з яким означений артикль вживається, якщо предмет або особу називають уперше і якщо вони відомі тому, хто говорить: (*Das ist ein Tisch. This is a table*). Варто пояснити, що англійському неозначеному артиклю a/an відповідають німецькі ein(чл. та сер. рід)/eine, а означеному the – der (чл.р.)/die (жін. р.)/das (сер. р.).

Проте є моменти, які базуються на протиставленні (Mein Freund ist Ingenieur. My friend is an engineer.) Труднощі виникають і тому, що в англійській мові є лише один неозначений і один означений артикль, а у німецькій мові іменники бувають чоловічого, жіночого, середнього роду, і саме артикль означений або неозначений вказує на рід, число та відмінки іменника. Студентам важко зрозуміти, чому «дівчинка» або «лінійка» середнього роду, «клас» жіночого. Слід пояснити, що німецькі іменники слід запам'ятовувати з означеним артиклем, саме так і записувати нові слова у словник.

Набагато проблемнішим питанням ніж вибір означеного, неозначеного артикля є пояснення теми відмінків, яких в німецькій мові є чотири: *Nominativ* (називний), *Genitiv* (родовий), *Dativ* (давальний), *Akkusativ* (знахідний). Їх відмінювання можна побачити у таблиці 3. Английська мова втратила їх під час утворення середньо англійського. Функцію відмінків в англійській мові на себе беруть прийменники.

Таблиця 3

Відмінювання означеного артикля в німецькій та англійській мовах

	Утворення в англійській мові	Утворення в англійській мові			
Nominativ	the	der	das	die	die
Genitiv	за допомогою прийменника of	des	des	der	der
Dativ	за допомогою прийменника to	dem	dem	der	den
Akkusativ	the	den	das	die	die

Джерело: розроблено автором

Що стосується теми **«Präsens der schwachen und starken Verben»**, то потрібно зазначити, що насправді дієслова в німецькій та англійській мовах мають багато спільного. В англійській мові є правильні та неправильні дієслова, а в німецькій – сильні та слабкі. Вони так само відмінюються за особами та часами.

Запозичені дієслова можуть перетворюватися згідно з правилами німецької граматики: до них додається інфинитивне закінчення -en , -n. Таких дієслів є безліч, найуживаніші з них подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Схожі дієслова німецької та англійської мов

Слово	англійський переклад	німецький переклад
починати	to begin	beginnen
приносити	to bring	bringen
будувати	to build	bilden
приходити	to come	kommen
танцювати	to dance	tanzen
робити	to do	tun
пити	to drink	trinken
знаходити	to find	finden
забувати	to forget	vergessen
іти	to go	gehen
допомагати	*help*	*helfen*
сподіватися	*to hope*	*hoffen*
організовувати	to organize	organisieren
відкривати	*to open*	*offen*
паркувати	to park	parken
бронювати	to reserve	reservieren
бачити	to see	sehen
стояти	to stand	stehen
вивчати	to study	studieren
торгувати	to trade	traden
вигравати	to win	gewinnen

Джерело: розроблено автором

Модальні дієслова є в німецькій та англійській мовах і їх схожість помітити не складно. Наприклад: must/müssen, can/ können, haben + zu +Infinitiv/ have+ to+ Infinitive. Важливо нагадати студентам, що, на відміну від англійської мови, де смислове дієслово ставиться одразу після модального, в німецькій мові основне дієслово йде в кінець речення. Порівняймо,

нім. *Ich kann gut singen. Ich muss in die Musikschule gehen.*

англ. *I can sing well. I must go to music school.*

Під час вивчення модальних дієслів порівнюємо ввічливу форму:

нім. *I would like Ich möchte.*

англ. *Would you like? Möchten Sie?*

Варто застерегти студентів про відмінність значень німецького will (хочу) та англійського will (буду):

нім. *Ich werde beginnen.* – англ. *I will begin.*

нім. *Ich will beginnen.* – англ. *I want to begin.*

Що стосується часових форм, то, нажаль, не існує повної відповідності між часами, що використовуються в англійській та німецькій мовах. Наприклад, у німецькій мови немає форми Continuous. Загалом, форма минулого часу Präteritum схожа на Past Simple, а Perfekt на Present/Past Perfekt. В німецькій мові, як і в англійській, майбутній час (Futurum I) утворюється за допомогою допоміжного дієслова werden (ставати), замість англійського will, та неозначеної форми дієслова (Infinitiv). Але в німецькій мові інфінітив ставиться в кінці речення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Іноземні мови у свідомості студентів тісно пов'язані між собою. Це стосується як знань про елементи і структуру рідної мови та першої іноземної, так і досвіду вивчення іноземних мов. Студент повинен не тільки отримати уявлення про нову для нього країну, стиль і спосіб життя, а й усвідомити спільність і відмінність різних національних культур і на цій основі рефлексувати власні культурні цінності при критичному і водночас позитивному ставленні до культури німецькомовного народу.

Список літератури:

1. Бим И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) : учебное пособие / И.Л. Бим. – Обнинск: Титул, 2001. – 48 с.
2. Вишневський О.І. Методика навчання іноземних мов: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2011. – 206 с.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
4. Євенко О.В. Вивчення німецької мови як другої після англійської [Електронний ресурс] / О.В. Євенко. – Режим доступу: english.ucoz.com/documents/Algoritm.doc.
5. Кушнерук Р. Основні аспекти викладання німецької мови як другої іноземної [Електронний ресурс] / Р. Кушнерук. – Режим доступу: http://berezne.libr.rv.ua/berezne/files/pdf-method/deutsch.pdf.
6. Титова О.А. Проблемы обучения немецкому языку как второму иностранному в условиях современного педагогического вуза // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2008. – № 1. – С. 172–176.
7. Чорна С.С. Особливості навчання другої іноземної мови студентів немовних спеціальностей / С.С. Чорна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах. – Випуск № 33(86). – Запоріжжя, 2013. – С. 646–651.
8. Deutsch als zweite Fremdsprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goethe.de/ins/lt/vil/lhr/jla/dss/de11373193.htm.

Корягина А.Ю.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРЕПОДАВАНИЮ НЕМЕЦКОЙ ГРАММАТИКИ НА ОСНОВЕ АНГЛИЙСКОЙ

Аннотация
В статье описаны языковые параллели и кардинальные различия между немецким и английским языками в грамматическом аспекте. Разработанные в виде методических рекомендаций принципы могут быть использованы как база преподавания второго иностранного языка (немецкого) на основе первого (английского). Эта работа является своеобразным обобщением опыта преподавания второго иностранного языка преподавателем немецкого языка студентам-переводчикам с первым иностранным английским. Кроме этого в статье описаны наиболее удачные моменты грамматической интерференции.
Ключевые слова: второй иностранный язык, грамматические параллели, студент-переводчик, преподавания немецкого языка.

Koryagina A.Yu.
Petro Mohyla Blach See National University

METHODICAL RECOMMENDATIONS FOR TEACHING GERMAN GRAMMAR ON THE BASIS OF ENGLISH

Summary
The article describes language parallels and cardinal differences between German and English in a grammatical aspect. The principles developed in the form of methodical recommendations can be used as a base for teaching the second foreign language (German) on the basis of the first one (English). This work is a kind of generalization of the experience of teaching a second foreign language by German teacher to students-translators with the first foreign English. In addition, the article describes the most successful moments of grammatical interference.
Keywords: second foreign language, grammatical parallels, student-translator, teaching of German.

УДК 811.112.2:37.02

ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗАПАСУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ АНГЛІЙСЬКУ

Корягіна А.Ю.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Ця стаття містить опис методичних основ викладання німецької як другої іноземної мови. У роботі проведені мовні паралелі та описані кардинальні відмінності між обома іноземними мовами в лексичному плані. Ця праця є, з одного боку, збіркою навчально-методичних матеріалів, які допомагають викладачам підвищити їхню педагогічну майстерність, а з іншого, своєрідним підготовчим етапом для створення підручника з вивчення німецької мови на основі англійської.
Ключові слова: друга іноземна мова, лексичні паралелі, студент-перекладач, викладання німецької мови.

Постановка проблеми. Якість освіти завжди асоціюється з професіоналізмом викладача, його кваліфікацією, яка включає в себе вміння правильно підготуватися до заняття, підібрати потрібні види діяльності і відповідний матеріал з урахуванням планованого результату, проаналізувати помилки і недоліки в ході проробленої роботи. У зв'язку з цим особливо важливою є багатомовна компетенція викладача, яка дозволяє йому ефективніше вирішувати завдання викладання другої іноземної мови на основі першої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання німецькій мові як другій іноземній мові методично вдало описано у працях Бім І.Л. [1], Євенко О.В. [3], Ополонець Л.В. [4], Симбиркіної І.І. [5], Тітової О.А. [7] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення другої іноземної мови має свої особливості. Кожен, хто викладав навіть незначний час другу іноземну мову, може відзначити легкість, з якою студенти освоюють лінгвістичні явища, які зазвичай виявляються проблемними під час вивчення першої іноземної мови, величезні можливості прискорення навчального процесу, високу мотивацію, зумовлену інтенсивністю і успішністю навчання. Потрібно відзначити величезний потенціал багатомовної освіти, який впливає на формування особистості. Слід розвивати лінгвістичні здібності студентів, вербальний інтелект, мовна рефлексія, аналітичні когнітивні здібності, пам'ять, мовну інтуїція.

Формулювання цілей статті. Саме з метою надати викладачам методичні вказівки для забезпечення позитивного переносу вже наявних знань, умінь і навичок написана ця стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі вивчення німецької мови на базі англійської для досягнення ефективності паралельного вивчення двох іноземних мов потрібно дотримуватися наступних умов:

1. Рівень знань англійської мови повинен бути не нижче B1 (Intermediate). Якщо студент не має відповідного рівня знань першої іноземної мови, то паралельне вивчення двох іноземних мов не принесе бажаного результату.
2. Для перекладу з німецької мови використовувати англійські слова чи тлумачення.
3. Процес навчання має бути стабільним (щодня) та тривалим (не менше півтори години). Це принесе помітний результат у вивченні обох мов. Адже паралельне вивчення виключає можливість регресу в оволодінні будь-якої з іноземних мов.
4. Потрібно знаходити додаткові шляхи (окрім начальної аудиторії під час навчання з професійним педагогом) заглиблення в іншомовне оточення. Незамінним помічником тут стає інтернет та наявні у ньому найрізноманітніші програми (Skype, Facebook, Twitter).
5. Процес вивчення мов має бути цікавим для студента. Якщо людина не розуміє та не погоджується з важливістю усунення мовного бар'єру у спілкуванні з людьми інших країн і у неї нема бажання вчити іноземні мови, то ця діяльність стане для неї набридливою.

Розуміння лексичних одиниць здійснюється за допомогою робочих кроків. Робочі кроки, за яких усі наявні знання про мову під час порівняння систематизуються та активізуються, значною мірою сприяють розвитку «відчуття мови» і, завдяки цьому, підготовці до вивчення кожної наступної мови. Такі робочі кроки студенти можуть виконувати й самостійно.

Першим таким короком є порівняння англійських та німецьких слів. Студенти встановлюють, які з них схожі і легко зрозумілі, а які відрізняються. Важливим моментом є перевірка значень цих слів. Якщо порівняння проходить під час роботи з викладачем, то останній уточнює значення. Якщо ж студент працює самостійно, то варто обов'язково впевнитися, що значення англійського та німецького слів збігаються, оскільки в деяких випадках схожість вимови і написання виявляється оманливою. Наприклад, німецьке Gift – це зовсім не «подарунок», як в англійській мові, а «отрута». Ще більше подібних прикладів, які зазвичай називаються студентами «хибні друзі перекладача», можна побачити в таблиці 1.

Впродовж певного часу студенти створюють свій особистий багатомовний словник. Спочатку відбувається інтенсивне тренування вимови, обговорюється правильне написання німецьких слів, а потім студенти переходять до активного застосування лексики (від розуміння до висловлювання). Вправи, які можна запропонувати на цьому рівні:

а) читання вголос текстів, які містять нову лексику;

б) складання невеликих діалогів із новою лексикою.

До рекомендованої програми дисципліни «Друга іноземна мова (німецька)» належать наступні комунікативні теми: Про себе. Студентське життя. На занятті з німецької мови. Житло. Місто. Дозвілля студентів. Ви маєте хобі? Робота.

Таблиця 1

«Хибні друзі перекладача» у німецько-англійському та англо-німецькому перекладі

Слово	Переклад з німецької мови (англійською)	Переклад з англійської мови (німецькою)
Also	So	auch
Angel	Fishing Rod	Engel
Arm	Poor	Arm
Art	Kind, sort, species	Kunst, Kunstlichkeit
Bad	Bath	Schlecht, Schlimm
Bald	Soon	Unbehaart, Kahlkopfig
Bekommen	Get	werden
Brand	Fire	Markenprodukt
Elf	Team	Eleven, Elfe
Falls	If, in case	Wasserfalle
Fast	Almost, Nearly	Schnell
Gift	Poison	Gabe, Geschenk
Half	Helped	Halb
Handy	Cell Phone	Praktisch, Passend, Handlich
Hell	Bright	Holle
Kind	child	Art, Sorte
Mist	Manure, Trash	leichter Nebel
Not	distress, need	Nicht
Rock	Skirt	Stein, Fels
Roman	Novel	der Romer
Tag	Day	Markierstelle, Kennzeichnung
Rest	change	Erholung

Джерело: розроблено автором

Покупки. Одяг. Пори року. Яка сьогодні погода. Їжа та напої. Розмова у кафе. Мандри.

Для встановлення мовних паралелей англійської та німецької мов в лексичному аспекті ми вирішили надати список схожих слів обох мов до деяких з цих тем. Ми радимо починати кожну пару з обяви теми заняття та можливих паралелей з англійською мовою, щоб студенти почували себе більш впевнено у комунікативному та психологічному плані.

Під час вивчення теми ***«Über sich selbst. Про себе»*** студент повинен розказати не лише про свій вік та місце проживання, а також і про родину. При перекладі речень на зразок «Я студент», «Він економіст», «Завдання складне» студенти використовують дієслово-зв'язку sein, незважаючи на негативний вплив з боку української мови. Таким чином, вміння обов'язкового використання присудка у англійській мові закриває интерферуючий вплив з боку української мови.

Конструкції на зразок «Wie alt bist du?», «Ich bin… Jahre alt.» краще вивчаються після порівняння з аналогічними англійськими реченнями «How old are you?», «I'm … years old». Тоді практично усуваються всі можливі помилки, студенти можуть без зусиль розповідати про вік своїх родичів і друзів.

Для складання речень та тексту студентам варто показати мовні паралелі, приклади яких подані в таблиці 2. Після роботи з таким матеріалом (обовязкове читання вголос та переклад) краще перейти до німецько-українського перекладу. Викладач має навести свої приклади німецьких речень для перекладу (Mein Name ist Nina. Ich habe Familie. Mein Vater ist Programmierer. Meine Mutter ist Hausfrau. Mein Bruder ist noch ein Kind.), а потім запропонувати студентам скласти власні речення.

Варто зазначити, що подані у рекомендаціях таблиці можуть бути використані як роздатковий матеріал у вигляді карток-опор на заняттях.

Таблиця 2

Лексичні англо-німецькі паралелі до теми *«Über sich selbst»*

Слово	англійський переклад	німецький переклад
Ім'я (Моє ім'я…)	a name (My name is…)	der Name (Mein Name ist…)
сім'я	*a family*	*die Familie*
чоловік	*a* man	der Mann
мати	*a* mother	die Mutter
батько	*a* father	der Vater
дядько	*a* uncle	der Onkel
брат	*a brother*	der Bruder
сестра	*a sister*	die Schwester
дитина	*a child, a kid*	das Kinder
син	*a* son	der Sohn
дитячий садок	*a* kindergarten	der Kindergarten
один (сам)	alone	allein
усі	all	alle
робота	job	der Job
домогосподарка	a housewife	die Hausfrau

Джерело: розроблено автором

Під час вивчення теми ***«Das Studentenleben. Студентське життя. Im Deutschunterricht. На занятті з німецької мови.»*** потрібно вивчити відмінювання дієслів. Для демонстрування особливостей відмінювання дієслів в німецькій мові краще обрати дієслова *lernen* чи *singen*, оскільки вони є найбільш співзвучними з їх англійськими варіантами *learn* та *sing*.

Таблиця 3

Лексичні англо-німецькі паралелі до теми *«Im Deutschunterricht»*

Слово	англійський переклад	німецький переклад
вчити	to learn	lernen
вивчати	to study	studieren
книга	*a book*	*das Buch*
слухати	to listen to	hören
стаття	an article	der Artickel
текст	a text	der Text
співати	to sing	singen
невірно	false	falsch
правильно, вірно	right	richtig

Джерело: розроблено автором

У ході заняття до теми ***«Personen beschreiben»*** можна вивчити модальне дієслово mögen та його відмінювання і поговорити про те, що подобається робити людині, яку описує студент (*Thomas mag Fitness. Karl mag mit Freunden Kaffee trinken. Julia mag Joga.*).

Таблиця 4

Лексичні англо-німецькі паралелі до теми *«Personen beschreiben»*

Слово	англійський переклад	німецький переклад
друг	friend	der Freund
старий	old	alt
молодий	young	jung
волосся	hair	das Haar
надмінний	arrogant	arrogant
толерантний	tolerant	tolerant
розумний	intelligent	intelligent
романтичний	romantic	romantisch
ідеальний	ideal	ideal
оптимістичний	optimistic	optimistisch
песимістичний	pessimistic	pessimistisch
пити каву	to drink coffee	Kaffee trinken
шопінг	Shopping	Der Shopping
фітнесс	Fitness	Die Fitness
його	Yoga	Der Joga
слухати музику	to listen to music	die Musik hören

Джерело: розроблено автором

Тема покупок та одягу ***«Einkaufen. Kleidung»*** є дуже цікавою, оскільки саме в цій області в німецькій мові існує безліч зрозумілих для «англійського» студента слів. Це пов'язано не з наявними мовними паралелями обох мов, а з процесом глобалізації та американізації. Безліч слів є запозиченими, і навіть якщо слова ще нема в словнику, то воно може вже активно використовуватися мовцями, особливо молоддю, в їх повсякденному спілкуванні. Часто в німецькій пресі можна побачити слова, що пов'язані з косметичною індустрією (Make-up, Foundation, Fluid, Eyeliner, Strip, Cover), світом моди (Fashion, Dress, Look, Top, Boots) та іншим (Shopping-Center, Discounter).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Дослідження психології пам'яті свідчать, що нове лише тоді добре запам'ятовується, якщо його можна пов'язати з чимось уже відомим у нашій свідомості. У вивченні іноземної мови це стосується насамперед словникового запасу: дуже неефективно вивчати нову лексику, зазубрюючи слова без використання контексту. Під час вивчення німецької мови як другої іноземної варто враховувати ряд нижченаведених фактів.

Англійська й німецька мови споріднені в багатьох аспектах. Насамперед це простежується у лексиці, особливо на початковому етапі, де можна помітити багато відповідностей та очевидний зв'язок між обома мовами. До того ж є багато інтернаціоналізмів, здебільшого греко-латинського походження, які трапляються в обох мовах.

Студенти відповідальніше поставляться до процесу навчання, а це робить ефективним застосування на уроках інтерактивних форм роботи. З досвіду вивчення першої іноземної мови студенти мають свою стратегію запам'ятовування лексичних одиниць, яку вони використовують для вивчення другої іноземної мови.

Для вивчення другої іноземної мови, як правило, виділяється менше часу, ніж для першої. Це означає, що темп заняття має бути швидшим (більше навчального матеріалу за заняття, коротші пояснення, інтенсивніша робота із вправами). Цьому значно сприяє порівняння та обговорення мовних явищ, схожих в обох мовах.

Завдання і вправи мають бути орієнтовані насамперед на порівняння та обговорення аналогій і розбіжностей, мета яких – встановити зв'язки між рідною мовою, першою іноземною та другою іноземною.

Список літератури:

1. Бим И.Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) : учебное пособие / И.Л. Бим. – Обнинск: Титул, 2001. – 48 с.
2. Вишневський О.І. Методика навчання іноземних мов: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2011. – 206 с.
3. Євенко О.В. Вивчення німецької мови як другої після англійської [Електронний ресурс] / О.В. Євенко. – Режим доступу: english.ucoz.com/documents/Algoritm.doc.
4. Ополонец Л.В. Некоторые особенности обучения второму иностранному языку // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 5. – С. 172–176. – URL: http://e-koncept.ru/2016/56185.htm.
5. Симбиркина И.И. Обучение немецкому языку как второму на базе английского языка [Електронний ресурс] / И. Симбиркина. – Режим доступу: http://www.uchportal.ru/publ/15-1-0-886.
6. Тарнопольський О.Б. Методика іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому навчальному закладі освіти; Навчальний посібник. – К.: Фірма «ІНОКС», 2006. – 248 с.
7. Титова О.А. Проблемы обучения немецкому языку как второму иностранному в условиях современного педагогического вуза // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2008. – № 1. – С. 172–176.

Корягина А.Ю.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ПОПОЛНЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА ЧЕРЕЗ АНГЛИЙСКИЙ

Аннотация
Эта статья содержит описание методических основ преподавания немецкого как второго иностранного языка. В работе проведены языковые параллели и описаны кардинальные различия между двумя иностранными языками в лексическом плане. Этот труд является, с одной стороны, сборкой учебно-методических материалов, которые помогают преподавателям повысить их педагогическое мастерство, а с другой, своеобразным подготовительным этапом для создания учебника по изучению немецкого языка на основе английского.
Ключевые слова: второй иностранный язык, лексические параллели, студент-переводчик, преподавания немецкого языка.

Koryagina A.Yu.
Petro Mohyla Blach See National University

COMPLETING GERMAN VOCABULARY THROUGH ENGLISH

Summary
This article contains a description of the methodological foundations for teaching German as a second foreign language. Language parallels are drawn in the work and the cardinal differences between the two foreign languages in the lexical plan are described. This work is, on the one hand, assemblies of teaching materials that help teachers improve their pedagogical skills, and on the other, a kind of preparatory stage for creating a textbook on learning German based on English.
Keywords: second foreign language, lexical parallels, student-translator, teaching of German.

УДК 811.161.2:81'42

ПРИЄДНУВАННЯ СПОЛУЧНИКАМИ ПІДРЯДНОСТІ

Коцюбовська Г.А.
Національна металургійна академія України

У статті аналізуються текстові конструкції з приєднуванням як особливим типом семантико-синтаксичного зв'язку, розглядається безпосередній зв'язок смислових функції приєднуваної одиниці з такими формальними показниками, як сполучники підрядності. Додана частина цих конструкцій передає додаткові повідомлення, зауваження, пояснення. Під час приєднування цими засобами відбувається зміщення загального змісту, іншоплановість, спостерігається переривчастий характер оповіді, складне багатоступеневе повідомлення подається декількома висловленнями, що спрощує побудову фрази й полегшує її сприйняття, а також фіксує увагу, переміщує акцент на приєднувану одиницю.
Ключові слова: приєднування, текстовий зв'язок, приєднувальні конструкції, формальні показники зв'язку, сполучники підрядності.

Постановка проблеми. Проблема вивчення текстових зв'язків є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. Серед текстових зв'язків мовознавці виділяють приєднувальний, який є «інтонаційним змістовим різновидом корелятивного зв'язку» [5, с. 379] або виявляється поруч з ланцюговим та паралельним синтаксичними зв'язками [4, с. 151]. Приєднування, на думку авторів енциклопедії, є різновидом синтаксичного зв'язку або співвідношенням двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорного речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції) [6, с. 522]. Приєднування тлумачать «як особливий тип семантико-синтаксичного зв'язку» [2, с. 263], використовуваний насамперед при парцеляції кінцевих компонентів, які передають доповнення до основного повідомлення після його висловлення, в окремій синтаксичній одиниці вищого порядку – дискурсивному висловленні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання приєднування і побудов з ним є одним з аспектів загальної лінгвістичної проблеми – системного аналізу синтаксичних одиниць з погляду їх структури та семантики. Сьогодні явище приєднування розглядається переважно через розмежування з парцеляцією, сегментацією: один з типів логіко-граматичних відношень [7, с. 4], семантико-синтаксичний зв'язок, що реалізує логіко-смислові відношення додавання,є одним з видів міжфразового зв'язку [3, с. 13–14], граматична категорія з власним граматичним значенням (додане повідомлення) і граматичною формою (спеціальні сполучники, сполучникові поєднання та інші формальні засоби) [1, с. 5]. На відміну від парцеляції «як явища мовленнєвого, тобто факту комунікативного синтаксису, приєднувальний зв'язок виступає синтаксичним явищем мови як системи» [6, с. 522].

Моделі з логіко-смисловими відношеннями додавання традиційно називають приєднувальними конструкціями, що містять повідомлення, яке доповнює, розвиває висловлену раніше думку, висвітлює її з нового боку і має на меті поширити якимись подробицями, поясненнями. Остання частина цих конструкцій «є синтаксично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткові повідомлення, зауваження, пояснення» [6, с. 522].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи із семантичної співвіднесеності базової і залежної частин, можна виділити смислові функції доданої одиниці, безпосередньо пов'язані з формальними показниками, для яких найближчою є роль службових слів. «Приєднувальний зв'язок буває сполучниковим і безсполучниковим; засобами зв'язку служать сурядні й підрядні сполучники з приєднувальним значенням, вставні слова, а також особливі приєднувальні сполучники і сполучні слова [та й, ще й, а також, до того ж, хіба (що), зокрема, особливо, причому, передусім і т. ін.] та інтонація» [6, с. 522]. Вони виражають у тексті або тільки значення приєднування, або нашаровуються на інші значення і таким чином засвідчують існування вторинного смислу і зв'язку, виступають типовим структурним атрибутом приєднування і виразниками специфіки конструкцій з ними, вказують на синсемантичність доданої одиниці та її синтаксичну позицію, реалізують текстоорганізаційні функції.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – виявити безпосередній зв'язок смислових функції приєднуваної одиниці з такими формальними показниками, як сполучники підрядності.

Виклад основного матеріалу. Одним із засобів приєднувального зв'язку є підрядні сполучники та сполучні слова, які виступають у ролі приєднувальних. У текстових побудовах з ними логічний зв'язок між компонентами може мати характер, подібний до підрядного: сполучники та сполучні слова виражають залежність, смислову підпорядкованість другої частини змісту базової. Водночас формальна відокремленість прикріпленої частини відрізняє її від підрядного речення: вона відзначається більшою семантичною самостійністю. Відповідно між головним і залежним елементами існує ширший діапазон відтінків логічного зв'язку. У цій функції вони також передають не тільки відношення, властиві їм при поєднанні предикативних частин у складнопідрядному реченні: уживаючись після паузи, характерної для кінця речення, ці засоби зв'язку змінюють своє місце в структурі речення.

Коли приєднувана частина має в складі основної співвідносне за структурою і значенням підрядне речення, то характер приєднування простежується більш чітко: *"Тепер почувала, що зможу, все зможу!"– душа Ярослави аж смія-*

лась від щастя, що переповнювало зараз її, бо що, коли і в тебе хто-небудь закохався сьогодні? За те, що сяйнула талантом, не підвела їх усіх… Ні робітників-освітлювачів, ні того смішного Ягуара Ягуаровича…Що була правдива. Що знайшлися в тобі якісь незнані поклади, родовища емоцій, раніш не відомі й тобі самій (О. Гончар). Такі випадки є прикладами своєрідного нанизування приєднуваних одиниць, де кожна з них пов'язана з виділенням, акцентуацією свого змісту. Незважаючи на структурну і змістову співвідносність з підрядними реченнями, повної тотожності немає, оскільки завдяки приєднуванню відбувається додавання, ускладнення попередньої думки новими відомостями: *Йди до мене, Улянко! Чуєш? Бо зара проллється кров* (В. Лис).

Іноді пояснення може стосуватися формального відділеного від основної частини відрізка тексту. Тоді відбувається смислове і зовнішньо виражене об'єднання абзаців: *До нього можна підступити тільки з півночі, але там – високий земляний вал із земляними бастіонами й частоколом, попід валом – рів, що одним кінцем упирається в Буг, другим – у Сільницю.*

Тому й збиралося сюди стільки втікачів (Ю. Мушкетик). При такому оформленні увиразнюється характер додавання пояснювального повідомлення, підкреслюється його необов'язковість. У приєднувальних конструкціях додана думка виступає поясненням, висловлює нову суттєву інформацію, що поглиблює зміст основного повідомлення в цілому. За допомогою такого засобу зв'язку поєднуються елементи, віднесені до формально відділених відрізків тексту: *Все-таки невідомо, який дідько мотається в цих очеретяних нетрях.*

І через те страшно Мокієві (Ю. Мушкетик). Завдяки приєднувальній конструкції відбувається структурна організація тексту.

Вставні слова, частки та інші сполучники, що супроводжують у тексті цей показник приєднувального зв'язку, надають залежній частині нового змісту: *Мабуть, людині не можна відриватися від рідного берега. Й не тільки через те, що тоді її нікому провідати* (Ю. Мушкетик). Ці елементи ускладнюють значення і функцію приєднуваного компонента, сприяють прирощенню нового змісту в ньому і нашаруванню на основні причинові відношення між частинами нових, таких, як сумнів, припущення, уточнення, конкретизація тощо.

Сполучники сурядності в поєднанні з підрядними виконують не тільки функцію приєднання, а й свою первинну функцію – поєднання послідовних чи невідповідних, контрастних думок, доповнення зі значенням з'ясування, поширення попереднього компонента: *Я краще тебе знаю, що влада є. І що мене не для пустомолотства в міськраду селищами послано* (О. Гончар); *Кожен із хлопців, виявляється, міг сказати щось про неї своє, кожен її помітив. І як вона по-дитячому музькає свої цукерки на причалах. І як лише зрідка обдарує кого-небудь скупою усмішечкою* (О. Гончар).

Приєднувані одиниці починають виконувати специфічні функції: пояснення змісту базової: *Його радував цей дух. Бо ж саме такий дух потрібен, щоб гідно зустріти те, що буде* (О. Гончар); розгортання або доповнення до попереднього висловлення: *Таку точку хочу вибрати, щоб не збоку…Щоб камера йшла на цей хаос в лоб!..* (О. Гончар); конкретизації, деталізації: *За все критикуйте! Що й не посплю, що й не доїм, що й артіль нашу виведу цей рік у мільйонери!* (О. Гончар); зауваження, коментування, яке стосується не тільки попереднього повідомлення, а є порівняно самостійно оформленою думкою, звичайною додатковою інформацією: *Підлітком був, коли підхопило його гуляйпільським вітром. Бо хоч будь ти послідним у житті, а колись таки й тобі закортить свободи скуштувати* (О. Гончар). Такі значення приєднуваної одиниці пов'язані із семантичною й граматичною невідповідністю елементів тексту частинам складнопідрядного речення: *Щось відчув пан граф чи що? Бо приклав руку з двома відчепіреними пальцями до конфедератки й поспішно відійшов* (В. Лис). Вони визначаються відношеннями додавання, при цьому функція сполучника є дещо неповноцінною, що підкреслюється дистантним розташуванням приєднуваної частини: *А потім вона сказала, що піде до Ольки. До вашої доньки, Якове Платоновичу. Ще самотнішої, як вона. Бо в неї, Оленки, бач, є вже він, дід, близький, хоч і чужий* (В. Лис).

Переривчастий характер авторської оповіді, наслідування розмовного мовлення увиразнюють додавання і підкреслюють приєднування: *Тут Яків відчув, що він от-от пожаліє цього чоловіка. Пожаліє, бо… Бо сам був чоловіком* (В. Лис); *І тут зрозумів, що не зробить цього. Не зробить, бо… Бо жити хоче* (В. Лис). Прикладом повного відриву від попередньої частини, перетворенням сполучника на частку є вживання другого компонента в нетиповій номінативній функції заголовка, що виступає елементом композиції твору: *Щоб світився вогник* (О. Гончар). Сполучник, повністю втрачаючи функцію поєднання, вживається в зачинательній і перетворюється на модальну частку. Така трансформація відбувається під впливом розмовного мовлення і має яскравий експресивний характер.

Крім спільних з рештою засобів зв'язку текстоорганізаційних функцій, у приєднувальних конструкціях відбувається приєднання відповідей на попереднє питання: *А знаєш, чому не милиться? Бо з петлюрівським воно душком* (О. Гончар); прикріплення стійких порівнянь, цитат: *Черевики не налазять, а чоботи десь зникли, поки я його обшукував. Як у воду впали* (О. Гончар); *Бажаю тобі найближчим часом побачити Дунай. Той Дунай, про який ми стільки передумали, – чистий, голубий від неба… "Як льони цвітуть"* (О. Гончар).

Висновки і пропозиції. Отже, окрему групу засобів приєднування становлять сполучники і сполучні слова, які звичайно виконують функцію поєднання головного і підрядного речень у складнопідрядному. Приєднуючи якийсь елемент до основної частини конструкції, вони виступають у новій для себе ролі. Результатом цього є те, що вони, зберігаючи своє основне значення, набувають специфічно приєднувального значення: додавання, уточнення, пояснення, поширення. Незважаючи на те, що приєднуваний за допомогою цих сполучників компонент має подібну до підрядного речення форму і за змістом

пов'язаний з попереднім висловленням, він усетаки являє собою самостійне повідомлення, що тяжіє до попереднього як виразник загального ставлення до змісту всієї конструкції.

Таким чином, приєднувана одиниця містить певне висловлення, судження, її відзначає дещо інша, ніж у підрядному реченні, функція. Під час приєднування цими засобами відбувається зміщення загального змісту, іншоплановість, спостерігається переривчастий характер оповіді. При вживанні у цій функції сполучників підрядності складне багатоступеневе повідомлення подається декількома висловленнями, що спрощує побудову фрази і полегшує її сприйняття, а також фіксує увагу, переміщує акцент на приєднувану одиницю. Аналіз побудов з приєднуванням має значення для системного дослідження синтаксичних одиниць з погляду їх структури та семантики як одного з аспектів загальної лінгвістичної проблеми.

Список літератури:

1. Добрычева А.А. Парцелляция в прозе Довлатова: от предложения к тексту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / А.А. Добрычева. – Владивосток, 2012.
2. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці, 1999.
3. Івкова Н.В. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н.М. Івкова. – Харків, 2007.
4. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика / Г.Я. Солганик. – М., 1991.
5. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К., 1997.
6. Українська мова: енциклопеція // редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К., 2000.
7. Шевченко Т.В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини XX століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т.В. Шевченко. – Дніпропетровськ, 2007.

Коцюбовськая Г.А.
Национальная металлургическая академия Украины

ПРИСОЕДИНЕНИЕ СОЮЗАМИ ПОДЧИНЕНИЯ

Аннотация
В статье анализируются текстовые конструкции с присоединением как особенным типом семантико-синтаксической связи, рассматривается непосредственная связь смысловых функций присоединяемой единицы с такими формальными показателями, как союзы подчинения. Добавленная часть этих конструкций передает дополнительные сообщения, замечания, пояснения. При присоединении этими средствами происходит смещение общего смысла, инакоплановость, наблюдается прерывестый характер повествования, сложное многоуровневое сообщение представляется в виде нескольких высказываний, что упрощает построение фразы и облегчает ее восприятие, а также фиксирует внимание, смещает акцент на присоединяемую единицу.
Ключевые слова: присоединение, текстовая связь, присоединительные конструкции, формальные показатели связи, союзы подчинения.

Kotsiubovska H.A.
National Metallurgical Academy of Ukraine

JOINING WITH SUBORDINATE CONJUNCTIONS

Summary
The article analyzes text constructions with joining as a special type of semantic and syntactic connection and considers the direct connection of the semantic function of a subordinate unit with such formal parameters as subordinate conjunctions. The added part of these structures sends additional messages, comments and explanations. When these means are joined, there is a shift of the general content, the planning, the intermittent nature of the narrative is observed, the complex multi-stage message is accompanied by several statements, which simplifies the construction of the phrase, facilitates its perception, as well as fixes attention, moves the emphasis on the unit to be joined.
Keywords: joining, text connection, joining constructions, formal indicators of communication, subordinate conjunctions.

УДК 81'255.2:[6+004

МАШИННИЙ ПЕРЕКЛАД: «ЗА» І «ПРОТИ»

Муратова В.Ф.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено проблеми машинного перекладу, розглянуто позитивні й негативні аспекти використання комп'ютерного перекладу у професійній діяльності. Комп'ютеризація інформаційних технологій стимулює розвиток мовознавства, а саме прикладної лінгвістики, що стає предметом сучасних досліджень та розвідок. Значна увага у публікації зосереджена на проблемах застосування сучасних систем машинного перекладу при відтворенні текстів різних функціональних стилів.
Ключові слова: машинний переклад, перекладацька діяльність, комп'ютеризація інформаційних технологій, функціональний стиль, редагування перекладу, якість перекладу.

Вступ. Використання програмного забезпечення може спричинити величезні проблеми перекладачеві. Причиною цього є практично невичерпні можливості мови. Лінгвісти припускають існування так званої «вродженої» граматики, яка притаманна всім людям від початку їх існування. Малюки вивчають мову, несвідомо класифікуючи все, що вони чують. Слова та правила, які вони систематизують, лише в окремих випадках суттєво різняться від мови до мови. Проте всі мови мають спільні структури, так звані глибинні структури мови. Прості програми перекладу базуються лише на поверхневих структурах, тому більшість систем машинного перекладу просто відтворюють слова буквально. З іншого боку, комп'ютеризація сучасного перекладу заощаджує час. Відповідно до цього перекладачеві вдається обробляти більше інформації ніж раніше.

Постановка проблеми: комп'ютеризація інформаційних технологій сприяє прискоренню перекладацького процесу. При цьому виникають певні закономірні труднощі, пов'язані з недосконалістю перекладацьких систем, а також з необхідністю підготовки фахівців, які спроможні працювати з цими системами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початком системного підходу до машинного перекладу можна вважати січень 1954 року, коли Джорджтаунський університет у співпраці з IBM показав можливості машинного перекладу. Ця система мала лише шість граматичних правил і 250 лексичних одиниць у словнику. Переклад був зроблений з використанням ЕОМ IBM 701, який було запущено у 1953 році. Після цього експерименту міністр оборони США Д. Харкін запропонував фінансову допомогу у створенні проекту механічного перекладу, що призвело до розробки нової перекладацької системи, проте у лексикографічному напрямі, де кожне слово мало зв'язок з правилами і нормами мови. Тобто аналіз синтаксичних структур залишився поза увагою.

Як стверджує Янковець А.В., після цього експерименту американців на зміну системам послідовного перекладу прийшли системи наступних поколінь, де переклад здійснювався від мови до мови на рівні синтаксичних структур [2, с. 234].

Серед вітчизняних дослідників систем машинного перекладу потрібно назвати Кулагіну О.С., Галактіонова В.А., Бакулова А.Д., Клишинського Е.С., Андреєва А.С. та інш. В свою чергу іноземні науковці невпинно розвивали та продовжують систематизувати й удосконалювати підходи до аналізу машинного перекладу (Ахім Б., Торстен Б., Коен Ф., Кренц М., Шефер Ф. та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність автоматичного перекладу пояснюється сучасними тенденціями: швидке розповсюдження Інтернету, політична інтернаціоналізація та економічна глобалізація збільшують потребу в комп'ютерному текстовому перекладі. Лінгвістичні бар'єри повинні зникати, оскільки поширення Інтернет-користувачів не є гарантією успішного спілкування. Інтернет вже містить понад 800 мільйонів сторінок матеріалу. Хоча інформація була доступна й раніше, проте переважно англійською мовою, в той час як зараз інші мови швидко набирають важливості.

Користувачі Інтернету, які не володіють іноземними мовами, майже повністю позбавлені деяких можливостей та інформації. Особливо наукові дослідження сучасності, надбання наукової думки зазвичай друкуються іноземними мовами. Також веб-сайти, які допомагають з технічними проблемами; сайти, присвячені новинам; сторінки інтернет-магазинів – представлені англійською або місцевою мовою.

Цей величезний ринок праці стоїть перед обмеженою кількістю перекладачів. Згідно з дослідженнями ринку, потреба у перекладах зростає набагато більше, ніж кількість перекладачів. Залежно від труднощів перекладач потребує близько однієї години для перекладу текстової сторінки. Системи машинного перекладу за цей час здатні обробити в сто разів більше інформації.

Економія часу та підвищення продуктивності відіграють все більш важливу роль у торгівельних компаніях. Проте зовсім інша справа із художніми творами, де експресивність мовлення ускладнює процес відтворення більшості художніх засобів. На думку Періжняка М.М. труднощі, що не дозволяють сучасним системам машинного перекладу ефективно працювати із художніми творами наступні:

- нездатність систем машинного перекладу ефективно перекладати авторські художні засоби;
- труднощі перекладу фразеологізмів та крилатих виразів;
- проблема передачі авторського стилю у перекладі художніх творів;
- необхідність зробити текст перекладу милозвучним і зрозумілим для читача;
- важливість збереження художньої цінності твору [1, с. 69].

Окрім основних правил граматики вихідної та цільової мов, а також винятків із цих правил, вдала система машинного перекладу повинна містити словник з інформацією щодо частина мови, контекстуальних значень слів в залежності від ситуацій, граматичних категорій слів тощо.

Таким чином, фактичний переклад комп'ютерними системами повинен відбуватися у декілька етапів:

1. Лексичний переклад. Кожне слово має свій переклад в залежності від контексту. Тут програма повинна враховувати не тільки граматичні властивості, але й додаткову інформацію, що зберігається для кожного слова в словнику. Чим більше інформації записано для кожного слова, тим більш обґрунтовано обирається програмою варіант перекладу.
2. Структурний переклад. Програма здатна підтримати правильний порядок слів у реченні та здійснити подальші необхідні зміни у структурі речення/тексту. Нарешті, програма опрацьовує переклад у кінцевому його вигляді [3, с. 238].

Основна проблема, на наш погляд, полягає в тому, що художній переклад, як унікальна сфера професійної діяльності перекладача, й досить залишається за межами можливостей сучасних перекладацьких програм.

Мета статті: систематизувати проблеми машинного перекладу та окреслити основні напрями подальшого дослідження у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Хоча у художньому перекладі, на даному етапі розвитку комп'ютерних систем, вживання автоматичного перекладу вбачається неможливими, існує безліч інших сфер його застосування.

Однією з галузей вживання машинного перекладу є міжнародна комунікація через електронні листи або ділове листування. Редагування перекладу необхідно здійснювати у будь-якому разі, проте таке спілкування відбувається швидше.

Ефективним є застосування автоматичного перекладу у технічних текс-тах, наприклад: документація, посібники, інструкції з експлуатації тощо. Особливо вдалим такий переклад є завдяки базам даних та вживанню вже раніше перекладених текстів.

Переклад веб-сайтів в реальному часі та онлайн-чатах полегшує процеси інтеркультурної комунікації.

Проте, вирішальне значення має якість перекладів. При перекладі наукових та технічних текстів у більшості сучасних платформ є можливість підключити словники, імпортувати термінологію, укласти так званий словник користувача. Але, при цьому, не завжди є можливість вибору варіанту правопису, вибору між старою та новою орфографією як в німецькій мові, чи між американським та британським варіантом англійської.

У безкоштовних програмах перекладу в Інтернеті, браузер служить в якості вхідного вікна для тексту. Текст для перекладу вставляється або вводиться через буфер обміну. Зазвичай форматування тексту не враховується. Користувач отримує лише формат тексту, який підлягає подальшій обробці та редагуванню. Але тут також є свої переваги. Користувач не потребує особливих навичок роботи з програмою, або певних лінгвістичних знань. Потрібний лише доступ до Інтернету. В свою чергу основним недоліком інтернет-перекладачів є неможливість підключення словників, а також відсутність можливості додати власні імена. Часто можливості безкоштовних перекладачів обмежуються певною кількістю символів й великі за розміром тексти не підлягають якісному перекладу.

Розглянемо декілька прикладів перекладу багатозначної лексики за допомогою онлайн-перекладачів.

Німецький оригінал із вживанням багатозначного дієслова «aufziehen»:

1. Sie hat ihre Uhr jeden Tag aufgezogen.
2. Meine Eltern haben drei Kinder aufgezogen.
3. Ich habe die Mütze aufgezogen, weil es zu kalt war.

Переклад Google перекладачем:

1. Щодня вона піднімала свій годинник (правильний варіант: заводила).
2. Мої батьки підняли трьох дітей (правильний варіант: виховали трьох дітей).
3. Я поклав на мою кепку, тому що це було дуже холодно (правильний варіант: я натягнув капелюх, тому що було дуже холодно).

Переклад Webtran перекладачем:

1. Вона підняла свій годинник кожен день.
2. Мої батьки виховали трьох дітей.
3. Я підняв кришку, тому що це було занадто холодно.

Як бачимо з наведених прикладів, Google онлайн перекладачеві не вдалося розпізнати нюанси значення німецького дієслова, проте система перекладу Webtran вдало відтворила друге речення оригіналу. Не було також враховано особливості синтаксичної структури речень. Крім того, обидва онлайн-перекладачі не впоралися із перекладом іменника «Mütze» в третьому реченні, хоча кожна із систем перекладає зазначену лексему поза контекстом.

На противагу онлайн-перекладачам, програми перекладу для персональних комп'ютерів пропонують свій власний інтерфейс користувача або, залежно від виробника, також безпосередньо текстову обробку, наприклад: програми, що інтегруються в Microsoft Word.

Таким чином, користувач може працювати в знайомому середовищі. Програми – в залежності від версії – можна розширити власним словником або спеціалізованими словниками (банківська справа, менеджмент). Це зробить переклад якіснішим. Вони також пропонують індивідуальні варіанти налаштування та додаткові можливості: пошук в словнику та переклад веб-сайтів.

Недоліками роботи з такими системами може бути необхідність специфічних знань, попереднього ознайомлення з програмою.

Висновки і пропозиції. Безкоштовні послуги машинного перекладу – це допомога у перекладі коротких текстів, своєрідний чорновий варіант перекладу, який потребує подальшого редагування та ретельної перевірки. Перспективним у цій сфері є подальше удосконалення вже існуючих систем, словників та алгоритму аналізу граматичного й лексичного матеріалу.

Список літератури:

1. Періжняк М.М. Основні проблеми використання машинного перекладу для перекладу художніх творів : мат-ли І Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика» / М.М. Періжняк. – Харків, 2012. – С. 69.
2. Янковець А.В. Особливості використання машинного перекладу в умовах професійної підготовки майбутніх перекладачів / А.В. Янковець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород, Серія «Педагогіка, соціальна робота». – Випуск 25. – 2014. – С. 233–236.
3. Brants, Thorsten. Statistisch basierte Sprachmodelle und maschinelle Überset-zung / Thorsten Brants / In: Kallmeyer, Werner (Hg.) Sprachkorpora. Daten-mengen und Erkenntnisfortschritt. – Berlin: de Gruyter, 2007. – S. 235–248.

Муратова В.Ф.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

МАШИННЫЙ ПЕРЕВОД: «ЗА» И «ПРОТИВ»

Аннотация
В статье исследованы проблемы машинного перевода, рассмотрены по-ложительные и отрицательные аспекты использования компьютерного перевода в профессиональной деятельности. Компьютеризация информационных технологий стимулирует развитие языкознания, а именно прикладной лингвистики, что становится предметом современных исследований и разработок. Значительное внимание в публикации сосредоточено на проблемах применения современных систем машинного перевода при передаче текстов различных функциональных стилей.
Ключевые слова: машинный перевод, переводческая деятельность, компьютеризация информационных технологий, функциональный стиль, редактирование перевода, качество перевода.

Muratova V.F.
Petro Mohyla Black Sea National University

MACHINE TRANSLATION: "PROS" AND "CONS"

Summary
The problems of machine translation are examined in the article, positive and negative aspects of the use of computer translation in professional activity are considered. Computerization of information technologies stimulates the development of linguistics, namely applied linguistics, which is the subject of modern research and development. Considerable attention in the publication is focused on the problems of applying modern machine translation systems in the translations of texts of various functional styles.
Keywords: machine translation, computerization of information technology, functional style, translation editing, quality of translation.

УДК 81.000.93(477)

ВЛАСНА НАЗВА ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ МАРКЕР У ТВОРАХ ПОЛІТИЧНОЇ САТИРИ ІВАНА ФРАНКА

Наумова Т.М.
Приазовський державний технічний університет

У статті досліджено проблему створення сатиричного ефекту у творах Івана Франка через трансформацію імен та прізвищ реальних прототипів політичних діячів Західної Галичини XIX–XX ст. Головною стилістичною функцією таких номінативів є функція висміювання та сатиричного зображення. З'ясовано, що залежно від комунікативно-прагматичної мети, особові назви у сатиричних творах виконують роль генераторів експресивної виразності, у сатиричній формі сприяють розкриттю характерів, психології персонажів, вказують на їх соціальну належність.
Ключові слова: власна назва, номінація, денотат, оцінка, гумор, сатира.

Постановка проблеми. Творчість Івана Франка репрезентує українську літературу й українську літературну мову кінця XIX – поч. XX ст. у її західноукраїнському варіанті. У багатогранній спадщині поета, письменника, публіциста велике місце посідала сатира – гостра зброя політичної боротьби. Сам автор вважав гумор, сатиру, гострий дотеп невід'ємною ознакою кожного справжнього таланту, характерною особливістю стилю. Сатиричні твори І. Франка відзначаються глибоким ідейним змістом і високою майстерністю. В українській літературі письменник активно розвивав жанр політичної сатири, у якому продовжував традиції майстрів комічного – М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Салтикова-Щедрина. Об'єктом сатиричного зображення у творах політичної сатири І. Франка виступають постаті громадських, політичних діячів. Тут переважають портрети, намальовані засобами карикатуриста: Франко-сатирик відштовхувався від конкретної події та конкретного носія пороків. Він не завуалював, а то й зовсім відверто подавав імена сатиричних прототипів. Такі твори мають глибоко викривальну функцію. Наукові дослідження стилістичної функції сатиричних номінативних маркерів у текстах Івана Франка актуалізують питання системного аналізу релевантних для гумористично-сатиричних текстів назв осіб. У функціонально-стилістичній системі української літературної мови номінації осіб утворюють кількісно значну й структурно розгалужену систему. У різних функціональних та експресивних стилях на різних часових зрізах літературної мови актуалізуються ті чи інші номінації, що зумовлено стильовими інтенціями мови, комунікативною прагматикою та стилістичними конотаціями усталених і трансформованих мовних одиниць. Назва особи в гумористичних творах Івана Франка є, з одного боку, художнім образом, який репрезентує зміни семантики слова в художній мові, а з другого – формою висловлення авторських думок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про особливості образотворчої палітри І. Франка в сатиричних творах висвітлювали у своїх працях А.М. Халімончук, М.Т. Чечот, З.І. Франко, Л.М. Третевич, Л.М. Полюга. А.М. Халімончук зазначав, що в багатьох сатиричних творах І. Франко не дотримувався традиційного для того часу правила белетриста: при змалюванні персонажа подавати його портрет, відтворювати зовнішність [12]. Безпосередньо проблеми номінації особи порушували у своїх дослідженнях О. Снітко [8], М. Голянич [2], які проблему внутрішньої форми слова взагалі і номінації осіб зокрема висвітлювали з позиції інтерпрагматичності. Саме текст, особливо художній, найбільшою мірою може виявити природу, характер внутрішньої форми номінації, її здатність впливати на формування семантики ключових слів, окремих словосполучень, сприяти виникненню конотативних значень, додаткових смислових прирощень, мотивувати художній образ [8]. Проблему експресивності емоційно-оцінних назв осіб досліджувала Л.П. Жаркова. Вона наголошувала, що «емоційно-оцінне забарвлення звичайно пов'язане з уживанням слова або його семантикою, тобто воно може бути ситуативним, контекстним або постійним компонентом слова. Постійне емоційно-оцінне забарвлення – це лише одна з форм емоційного вияву слова» [3, с. 76]. Назви, семантичною основою яких є внутрішня форма слова, Л.П. Жаркова класифікувала «як більш емоційно насичені навіть у порівнянні з їх відповідниками, що мають позитивний або негативний понятійний зміст» [3, с. 77]. Зіновія Франко, досліджуючи ономастику творів І. Франка, наголошувала на тому, що антропонімія в мовотворчості Івана Франка відіграє трояку роль: національної паспортизації, соціальної типізації, інтелектуальної і психологічної індивідуалізації [11, с. 66].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Франкова сатира відбиває конкретно-історичні реалії Галичини кінця XIX – початку XX ст. Об'єктом сатиричного зображення в досліджуваних текстах письменника виступають як постаті громадських політичних діячів, так і прості люди. Назви осіб у І. Франка належать до часто вживаних і семантично вузлових. Уважаємо, що аналіз номінації осіб як стилістично маркованих одиниць художнього тексту гумористично-сатиричного спрямування у творах політичної сатири Івана Франка допоможе ширше розкрити механізм творення сатирично-оцінного ефекту, виявити стильову інтенцію номінацій осіб.

Мета статті. У пропонованій розвідці маємо проаналізувати потенціал номінації особи як стилістичної категорії на матеріалі сатирично-гумористичних текстів Івана Франка, які змальовують соціально-політичні зрізи суспільства Західної Галичини кін. XIX – поч. XX ст., окреслимо мовні засоби, якими користується автор для створення сатирично-гумористичного ефекту з метою висвітлення й висміювання ключових рис окремої політичної постаті.

Виклад основного матеріалу. Власні особові назви у творах І. Франка є хоч і невеликою, але важливою часткою словника письменника. Враховуючи стилістичну домінанту, поділяємо власні номінації осіб на дві групи. До першої належать так звані дейктичні номінативи, які однозначно вказують на реальних прототипів персонажів. До другої групи зараховуємо інформаційно-оцінні назви, які автор добирає або штучно утворює за взірцем власне антропонімів [1, с. 22].

Дейктичні номінативи у сатиричних творах І. Франка, повторюючи «щедрінський прийом конспірації соціального адресата», містять також авторську характеристику інтелектуальних можливостей денотатів та характерні риси їхньої соціальної поведінки.

Реальні особи дістають вигадані імена, які автор може структурно переоформити, зберігаючи при цьому певний елемент справжнього імені адресата. У трансформованих художніх антропонімах домінує прагматична авторська характеристика – база для змалювання сатиричного образу. Домінантною ознакою, покладеною в основу перефразування реального апелятива, є виокремлення певних громадсько-соціальних рис поведінки особи. Оскільки І. Франко звертався до жанру політичної сатири, об'єктами висміювання виступали політичні та громадські діячі.

І. Франко часто вдається до перефразування прізвищ відомих діячів «москвофільської» партії: Івана Наумовича названо *Наумом Безумовичем*. Номінація вказує на інтелектуальні та розумові здібності особи. Прізвище Наумович перейшло у розряд власних імен – *Наум*. Стилістично стрижнева морфема *-ум-* двокомпонентного номінатива *Наум Безумович* сполучається з префіксом *без-*, який вказує «на відсутність кого-, чого-небудь» [7, т.І, с. 118]. Так І. Франко сворює сатиричний портрет редактора журналу «Наука» священика Івана Наумовича.

Сема «відсутність розуму» наявна в іншому літературно-художньому антропонімі *Слабоум*, яким І. Франко наділив редактора газети «Слово» Венедикта Площанського. Номінацію утворено від прикметника *слабоумний*. Тлумачний словник визначає його як «те саме, що *недоумкуватий»* [7, т.ХІ, с. 344], а словник синонімів подає до нього лексико-семантичний варіант *дурень* [6, т.І, с. 974]. Прямої вказівки на те, що лексеми *слабоум* і *дурень* утворюють синонімічний ряд, лексикографічні праці не фіксують. У тексті І. Франко пояснює семантику цієї номінації: *Лиш не знати ще напевно, / Чи то від чола плоского, /Чи то від ума слабого / Князь сей звався* Слабоум [4, т.4, с. 372]. За своєю сигніфікативною природою, наявністю визначальної морфеми *-ум-* та стилістичними ознаками номінації *Слабоум* і *Безумович* семантично близькі.

Як літературний персонаж Іван Наумович досить часто згадується у сатиричних творах І. Франка. Так, у «Думі про Меледикта Плосколоба» йдеться про безхребетну людину, яка весь час комусь чимось поступається, відмовляється від своїх слів. Тому автор називає його *Раком*. Головна ознака первинної номінації *рак* – покрита панцером безхребетна прісноводна тварина [4, т.VIII, с. 443]. Другий компонент номінації *Поступович* трансформовано із застарілої назви *поступовець*, що в галузі політики визначала прихильника повільного, поступового розвитку, ворога рішучих, революційних заходів [4, т.VII, с. 386]. Стилістична виразність антропоніма *Рак Поступович* досягається поєднанням логіко-ситуативних синонімів *Рак* і *Поступович*: обидві лексеми в плані вираження буття наголошують на спільній для них семі «рух назад». Екстраперсональна експресивність складної номінації досягається градаційним нанизуванням оцінних антропонімів.

Виразний сатиричний ефект – результат від зіставлення дейктичного літературно-художнього антропоніма з реальним апелятивом. При цьому визначальною є роль контрасту, коли в корелятивні зв'язки вступають спільнокореневі, але по-різному префіксовані слова: *На*-умович, *Без*-умович. Пейоративна оцінка фахової діяльності персонажа, зокрема характеристика його ораторського мистецтва, зумовлює відповідний добір емоційно-експресивних лексем у стилістичній трансформації дейктичного апелятива.

На відміну від антропоніма *Наум Безумович*, де реальне прізвище перейшло в розряд художньо-антропонімічного імені (Наумович → Наум), а негативна конотація прізвиська *Безумович* виникає внаслідок заміни префіксальних морфем*: На-умович → Без-умович.* Структурно-стилістичні композити номінації *Меледикт Плосколоб* залишено без змін.

Коренева морфема *-площ-*, наявна в лексемах *площина*, *плоский*, у проекції на характеристику розумових та інтелектуальних здібностей денотата вже від початку є інгерентно експресивною. Стилістичне декодування прикметникової лексеми *плоский* визначається загальномовним словником у переносному значенні як «позбавлений оригінальності, гостроти; банальний» [7, т.VI, с. 592]. І. Франко не випадково обирає для сатиричної характеристики номінацію – *лоб*. Прикметникове словосполучення *плоский лоб*, від якого утворився антропонім *Плосколоб*, у переносному значенні утворює синонімічний ряд із фразеологізмом *пустий лоб*, який характеризує людину, не здатну добре мислити, нерозумну [10, т.2, с. 549].

У поемі «Дума про Меледикта Плосколоба» І. Франко вживає ще один оцінний номінативний фразеологізм: *То безпантелицький князь Меледикт Плосколоб, / На прозвище* Капустяний Лоб... [4, т.3, с. 228]. Лексикографічні праці не засвідчують функціонування фразеологізму *капустяна голова* (*лоб*) на позначення розумових здібностей людини. Актуалізоване негативною семантикою номінації *Меледикт Плосколоб,* словосполучення *Капустяний Лоб* автоматично набуває зниженої експресії. Спираючись на прикметниковий елемент номінації, у Словнику фразеологічних синонімів фіксуємо сполучення *капустяна голова*, яке в емоційно-експресивному плані характеризує людину некмітливу, нерозторопну, неуважну [10, т.1, с. 183]. Автор іронізує та насміхається з Венедикта Площанського, наділяє його розумовими та інтелектуальними вадами. І. Франко активізує розгортання негативно-оцінної характеристики героя в поетичному тексті, коли називає його *ослом*, *пивним котлом*, *капустяним князем капустяної громади* [4, т.3, с. 238].

Якщо в номінації *Меледикт Плосколоб*, сатиричний образ героя спирається на його виняткову здатність «молоти, тріпати язиком», то прототип *Тиховича Мовчальського* має характеристику діа-

метрально протилежну. Тихович Мовчальський – учитель гімназії Гнат Тихович. Процес переходу історичного прізвища в розряд літературно-художнього антропоніма актуалізував у ньому сему ‘тихий’, тобто який майже не утворює звуків, не робить шуму, а в переносному значенні – ‘безмовний’ [7, т.І, с. 135]. Сема ‘тиша, безмовність’ наявна і в ситуативному прізвиську героя – *Мовчальський.* Співвідносне з лексемами *мовчати*, *мовчазний*, воно вступає в синонімічні відношення з номінацією *Тихович.* Зауважимо, що словник синонімів засвідчує паралельне вживання форм *тихий* і *мовчазний* [6, т.2, с. 739]. Вибір номінації зумовлено відповідним лексичним оточенням. Характеристика героя доповнюється контрастною семантикою діалектизму *бесідник* – «той, хто виступає на зборах, промовець, оратор» [7, т.І, с. 18]. Ораторське мистецтво Мовчальського на зборах рутенців, коли всі чекали від нього «слова громового» на адресу не-«Другів» та не-«Правд», вмістилося в одне речення: *...Якби не було йому добре слово в голову впало. / Він осмілився, кашельнув і всім на диво / Сказав: «Господинове, кажім післати по пиво!»* [4, т.3, с. 233]

Семантичний аспект антропоніма *Міх Ковальський* співвідноситься з референтом через поняттєве опосередкування прізвища Василя Ковальського – судового радника, депутата віденського парламенту і галицького сейму. У художньому тексті виділено головний концепт у прізвищі – *Міх*, «пристрій для нагнітання повітря, що використовується у ковальському, скляному виробництві для роздування вогню» [7, т.IV, с. 577]. З метою посилення експресивності назви автор утворює фразеологізовану номінацію шляхом повторювання стилістичних синонімів. У М. Номиса фіксуємо фразеологізм *роздувся, як ковальський міх.* Так характеризують сердиту або чванькувату особу [9, с. 180]. Сучасні словники не фіксують вживання цього фразеологічного комплекса в наведеному значенні.

Василь Ковальський обіймав високу державну посаду, тому І. Франко називає його «першим поборником». Скупий на слова, Міх Ковальський свої емоції виражає звуками, що нагадують роботу ковальського міха, *фукнув*, *зашипів*. Прізвище *Ковальський* залишилося незмінним у процесі творення найменування, але воно мотивувало добір номінативного імені для створення сатиричного образу.

Прийом деструктуризації лексичного апелятива спостерігаємо у власній номінації *Митро Полита.* Трансформація Франком слова *митрополит* у дві самостійні власні номінативні лексеми *Митро* і *Полит* уточнює характерні ознаки адресата, на який спрямована сатира. Митро Полита – галицький митрополит Йосип Сембратович. Виокремлений з контексту антропонім *Митро Полита* виконує тільки називну функцію і має меліоративне значення. Контекстуальне ж оточення, у якому функціонує номінатив *Митро Полита*, надає йому негативно-експресивного відтінку. Сатиричне забарвлення слова пов'язане з контекстовою ситуацією і повністю від неї залежить: *Був там іще старець божий* ***Митро Полита,*** */ Що ума не набрався через довгії літа...* [4, т.3, с. 228].

І.Франко підкреслює поважність сану Йосипа Сембратовського словосполученням *старець божий.* Лексема *старець* визначає чернечий чин поважної духовної особи [7, т.IX, с. 653]; сама структурно розгорнута номінація *старець божий Митро Полита* не має додаткової конотації сатиричного спрямування.

Експресивна характеристика, негативне ставлення автора до зображуваного ним героя продукується суб'єктивно-авторською оцінкою розумових здібностей Йосипа Сембратовича, який за довгі роки перебування в сані «ума не набрався».

Виразовий стилістичний ефект створює номінативна лексема *Халява* [4, т.3, с. 228]. Таке прізвисько дістав прелат собору святого Юра, що у Львові, Михайло Малиновський, який, маючи титул представника вищого духовенства, звик вільно користуватися грошовими пожертвами з церковних приходів. Референт вихідного значення вторинної номінації *Халява* позначає неохайну, розбещену чи скупу людину. У цьому значенні лексема функціонує і як лайка [7, т.10, с. 15]. «Словарь української мови Б. Грінченка» фіксує вживання слова халява на позначення розбещеної особи жіночої статі [5, т.IV, с. 384]. З.Франко свого часу звертала увагу на утворення номінації *халява.* На її думку, назва халява – «омонім для певної особи на прізвище Михайло Малиновський, ім'я якої стало ґрунтом для переосмислення і контамінації: *Ми – хайла → Халява*» [11, с. 66].

На нашу думку, назва *халява* у сатирі І. Франка має єврейське коріння. І.Франко був добре обізнаний з єврейською культурою. У його творчому доробку є чимало творів з єврейської тематики. Він черпав єврейський фольклор з живого побутування, цікавився усною словесністю євреїв ще з гімназичних дрогобицьких років, записував та публікував її. Цілком можливо, що поет знав про звичай у єврейських храмах один раз на тиждень роздавати безплатно молоко для сиріт та убогих. Ця традиція мала назву «хелав», тобто «безплатне молоко» [13]. Вибір номінації халява міг мотивуватися наявністю у слові семи ‘дармове, безплатне’. Використання номінації *халява* в згаданому значенні не фіксують ні Словник Б. Грінченка, ні СУМ.

Зводячи всі визначені семантичні характеристики лексеми *халява* в одну, отримуємо портрет роздвоєної особистості. З одного боку, це персонаж, як зазначає автор, – «чесний отець». Але вся його «чесність» полягає у праві задарма користуватися усіма матеріальними благами своєї пастви, і за те йому *вічна в Рутенії слава* [4, т.3, с. 228].

Висновки і пропозиції. У мовотворчості І. Франка фіксуємо власні імена з прозорою етимологією, що вказує конкретно або символічно на якусь рису референта. Такі номінації одночасно характеризують персонаж і містять авторську оцінку. Головною стилістичною функцією особових номінацій у сатирі І. Франка є функція висміювання, сатиричного зображення.

Серед особових назв у сатирично-гумористичних творах І. Франка виділяємо номінативні лексеми самодостатнього характеру, внутрішня форма яких вже від початку має експресивну оцінку. Стилістично маркованими вони залишаються і поза контекстом. Такі номінативи містять у собі оцінний компонент. Інші номінативні лексеми мають контекстуальне оцінне значення. Поза межами контексту ці назви виявляються стилістично нейтральними.

Отже, залежно від комунікативно-прагматичної мети сатиричного твору автор використовує особові назви в першу чергу для інтенсифікації експресивної виразності. У разі трансформації дейктичних номінацій автор варіює звукову чи графічну оболонку слова для вираження нового змісту. Особові імена у мовотворчості І. Франка несуть змістове кваліфікативно-інформаційне навантаження: у сатиричній формі сприяють розкриттю характерів персонажів, їхньої психології, вказують на соціальну належність.

Міркування, представлені у статті, не охоплюють повне коло питань, пов'язаних із семантико-стилістичним декодуванням особових номінацій у текстах Івана Франка. Вони можуть бути доповненими аналізом інших семантичних груп номінативних лексем, як то загальні назви, назви прикладкового типу тощо.

Список літератури:

1. Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст: Автореф. дис. ... доктор. філолог. наук: 10.02.01/ Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1997. – 48 с.
2. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст / М.І. Голянич. – Коломия: Вік, 1977. – 180 с.
3. Жаркова Л.П. Емоційно-оцінна лексика сучасної української мови / Загальні назви осіб. – К.: Вища школа, 1969. – 135 с.
4. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є.П. Кирилюк (голова) та ін.; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1976–1986.
5. Словарь української мови: [До 70 тис. слів]: В 4 т. / НАН України, Ін-т української мови; упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997.
6. Словник синонімів української мови : У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші ; НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; Інститут української мови. – К.: Наукова думка, 1999–2000.
7. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. Снітко О.С. Внутрішня форма номінативних одиниць / Олена Степанівна Снітко. – Львів: Плай, 1990. – 236 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
10. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.
11. Франко З.Т. Ономастика в мові творів Івана Франка / Зеновія Тарасівна Франко // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 55–66.
12. Халімончук А.М. Сатиричний портрет у прозі малих жанрів І. Франка [Текст] / А.М. Халімончук // Укр. літературознавство : міжвідом. респ. зб. – Львів, 1969. – Вип. 7 : Іван Франко. Статті і матеріали. – С. 119–123.
13. Шишкин М. Трактат о халяве / Шишкин М. // Лиц и гимназ. образование, 2004. – Т. № 5. – С. 69–71.

Наумова Т.М.
Приазовский государственный технический университет

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ КАК СТИЛИСТИЧЕСКИЙ МАРКЕР В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ САТИРЫ ИВАНА ФРАНКО

Аннотация
В статье исследована проблема создания сатирического эффекта в произведениях Ивана Франко через трансформацию имен и фамилий реальных прототипов политических деятелей Западной Галичины XIX–XX в. Главной стилистической функцией таких номінативів есть функция высмеивания и сатирического изображения. Выяснено, что в зависимости от коммуникативно-прагматической цели, личные имена в сатирических произведениях выполняют роль генераторов экспрессивной выразительности, в сатирической форме способствуют раскрытию характеров, психологии персонажей, указывают на их социальную принадлежность.
Ключевые слова: имя собственное, номинация, денотат, оценка, юмор, сатира.

Naumova T.M
Pryazovskyi State Technical University

PROPER NAME AS A STYLISTIC MARKER IN THE WORKS OF THE POLITICAL SATIRE OF IVAN FRANKO

Summary
The article explores the problem of creating a satirical effect in Ivan Franko's works through the transformation of the names and surnames of real prototypes of political figures of Western Galicia of the XIX–XX-th centuries. The main stylistic function of such nominatives is the function of ridicule and a satirical image. It was found out that, depending on the communicatively-pragmatic goal, personal names in satirical works play the role of generators of expressive expressiveness, contribute to the disclosure of characters, psychology of personages in a satirical form, indicate their social belonging.
Keywords: proper name, nomination, denotate evaluation, humor, satire.

УДК 811.112.2'255.4:659

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Ніколащенко Ю.А.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Досліджено специфіку, особливості рекламних німецьких текстів та їх переклад на цільову мову. Визначено основні структурні елементи рекламного тексту. Складність, яка виникає при перекладі слогану, це збереження комунікативного наміру реклами. При перекладі німецьких рекламних текстів необхідно орієнтуватися на досягнення динамічної еквівалентності.
Ключові слова: рекламний текст, слоган, еквівалент, вихідний текст, дослівний переклад.

Постановка проблеми. В сучасній мовознавчій науці проблема перекладу рекламних текстів привертає увагу багатьох дослідників, оскільки реклама як феномен культури з'явився нещодавно і не досить вивчений. Більше ніж два десятиліття не вважаються тим терміном, на протязі якого в повній мірі можна це явище досконало та грунтовно дослідити та охарактеризувати. Основне завдання перекладу німецьких рекламних текстів, які мають певні лінгвістичні особливості, полягає в тому, щоб точно та зрозуміло донести до реципієнта ту інформацію, яка закладена в оригіналі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців як у нашій країні та і закордоном приділяють цьому важливому аспекту достатньо уваги, адже саме від відображення структури реклами та правильного його перекладу і залежить успіх. Насамперед варто згадати таких мовознавців як Д. Розенталь, Н. Кохтев, Г. Ніколенко, І. Гулакова, І. Імшеницька, Г. Порческу. Проте не зважаючи на значну кількість наукових розвідок у галузі перекладу німецьких рекламних текстів, все ще існують невисвітлені питання та трудноці щодо цього аспекту. Знання та розуміння специфічних характеристик рекламних текстів необхідні для їх адекватного перекладу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча зазначена проблема частково досліджена у теоретичному аспекті, важко погодитися, що це питання досить ґрунтовно досліджене, оскільки перед перекладачем виникають все нові трудноці під час перекладу німецьких рекламних текстів.

Мета статті полягає у визначенні лінгвістичних особливостей німецьких рекламних текстів, їх специфіки та аналізі способів перекладу даних текстів.

Виклад основного матеріалу. Рекламний текст по своїй структурі, цілям та задачам суттєво відрізняється від художнього та технічного текстів. Під час перекладу рекламних текстів перекладач вимушений вирішувати не лише лінгвістичні проблеми, які обумовленні відмінностями в семантичній структурі вихідної мови та мови перекладу, але й проблеми соціолінгвістичної адаптації тексту. Для більш вдалого адекватного перекладу рекламних текстів необхідно знати та розуміти специфіку даних текстів.

Згідно думки таких вчених, як Г. Ніколенко та І. Гулакової «більш ефективніше здійснюється переклад рекламного повідомлення у відповідності з концепцією динамічної (або функціональної) еквівалентності» [3, с. 42]. Поняття динамічної еквівалентності введено американським дослідником Ю. Найдою. В розвідці Ю. Найди запропоновано визначати «адекватність перекладу не шляхом порівняння вихідного тексту з текстом перекладу, а шляхом порівняння реакції отримувача перекладу та з реакцією отримувача тексту вихідної мови» [2, с. 120]. Згідно даної концепції, головна ознака адекватного перекладу рекламного тексту на іншу мову – це збереження сили її впливу та здатність визивати у потенційного споживача ту ж саму реакцію, що і у отримувача вихідного тексту. Схожа точка зору і у іншого дослідника Г. Порческу. На його думку, «перекладачу необхідно спрогнозувати реакцію пересічного споживача реклами на текст повідомлення на мові перекладу» [5, с. 29]. Таке прогнозування грунтується не тільки на основі знань вихідної мови, а й мови, на яку перекладається, але й знаннях особливостей національної психології, відмінностей в культурно-історичних традиціях та знаннях реалій.

У зв'язку с цим він виділяє три критерії при перекладі рекламних текстів:

а) виокремлення характерних особливостей мови рекламного слогану;

б) розуміння впливу рекламних текстів на раціональну та емоційну сфери свідомості споживача;

в) уникнення мовного та культурно-етнічного бар'єрів між комунікантами.

Для того щоб рекламний текст в повній мірі відтворив свою комунікативну функцію, він повинен бути включений в культурне середовище мови перекладу. Інакше кажучи, переклад повинен визивати реакцію у цільової аудиторії таку саму, що й текст оригіналу. Переклад німецьких рекламних текстів є дуже специфічним креативним видом перекладу так як потрібно передати або відтворити на іншу мову те, що по суті не піддається перекладу: образність, дошкульні заголовки, крилаті вирази, асоціативно-візуальні ряди. Спосіб подачі інформації в рекламі залежить від характеру представленої в рекламі інформації та особливостей цільової аудиторії. Поряд з вербальними елементами в більшості рекламних текстів присутні аудіовізуальні елементи. В якості основних структурних елементів рекламного тексту виступають заголовок, основний текст і слоган. Рекламному тексту перш за все притаманні інформативність та експресивність, завдяки широкому спектру засобів вираження.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

При перекладі рекламного тексту слід звертати увагу на такі особливості як лаконічність, орієнтацію на стереотипи, прагнення до незвичайності, своєрідності, оригінальності, завдяки чому посилюється вплив на адресата. Основну складність при перекладі рекламного тексту викликають його основні структурні елементи – заголовок, основний текст і слоган. При перекладі заголовка слід враховувати той факт, що він повинен бути ефективним за впливом на цільову аудиторію і зрозумілим за змістом. Структура основного рекламного тексту відображає комунікативну стратегію, яка обрана її упорядником і може будуватися на основі різних комунікативних моделей. Поряд з цим необхідно враховувати також і стилістичні особливості тексту реклами на німецькій мові. Властивості рекламованого продукту передаються за допомогою образів, різних засобів художньої виразності.

Згідно думки А. Нойберта щодо відносної шкали способу перекладу, він виділяє дев'ять важливих прикладів перекладацьких способів при перекладі образних слоганів: упущення (Streichung), скорочення (Raffung), вирівнювання (Bildeinebnung), пом'якшення (Bildabschwachung), зміщення картини (Bildverschiebung), збереження (Wahrung), перебільшення (Bildüberhöhung), утворення нової метафори (Neumetaphorisierung), розширення (Auspinnen) [7, с. 187]. А інший дослідник П. Ньюмарк виділяє наступні сім способів перекладу: дослівний переклад, субстиція, перероблення образного висловлення в порівняння, переороблення образного висловлення в порівняння плюс пояснення, парафраза, опущення, коли образність упускається, дослівний переклад образного висловлення з додаванням пояснення [8, с. 91]. Узагальнивши все, можна виділити такі основні способи перекладу: дослівний переклад, субституція, парафраза, дехто виділяє ще один – компенсація.

Р. Міньяра-Бєлоручева вважає, що дослівний переклад розкриває зміст кожного речення і допомагає вірно розуміти його. При дослівному перекладі перекладене речення має ту саму структуру і порядок слів, як і відповідне німецьке речення. Адекватний переклад передає точний зміст тексту із всіма відтінками і особливостями стилю цій відповідності до норм рідної мови [4, с. 96]. При використані дослівного способу перекладу образ рекламних слоганів передається повністю засобами мови перекладу. Наприклад, наступні слогани *„**Kaiser** ist der König in Ihrer Küche“* (Кайзер король на вашій кухні), *„**Ariston**: das Herz Ihres Heimes“* (Арістон серце Вашої оселі) – мають прості структури та лексичний склад.

В слогані *„**Küppersbuch**: Lebe deinen Stil“* – (Живи своїм стилем) має місце також дослівний переклад. В даному рекламному слогані використовується наказова форма-заклик, для того щоб підкреслити індивідуальність споживача, який купує продукцію цієї фірми. Сучасна людина намагається виділятися від інших людей, підкреслюючи свою оригінальність та індивідуальність не лише в одязі та поведінці, а й при облаштуванні власного житла. Мова і стиль рекламного тексту залежать в багатьох випадках від того, на яку цільову аудиторію він розрахований. Реклама косметики та парфумів для жінок характеризується за звичай вишуканим стилем, використанням різних засобів виразності, які придають тексту особливе звучання.

*«Stellen Sie sich vor, **Sie können die Zeit anhalten**! Verwenden Sie Ultimate Youth Creme regelmäßig und Jahr für Jahr. Ihre Haut bleibt länger vital, mit Feuchtigkeit versorgt, gesund und jung aussehend» (Лише уявіть собі, **ви можете зупинити час**. Використовуйте Ultimate Youth Creme регулярно рік за роком. І ваша шкіра довше залишатиметься здоровою, молодою та зволоженою.)* В даному слогані привертає увагу слоган *«Sie können die Zeit anhalten»*, оскільки це конвенційна метафора, яка закріпилась в літературному процесі обох мов, адже метафора «зупинити час» вживається і в українській мові і має теж саме лексичне значення, а саме – довше виглядати вродливою та молодою. При перекладі даного слогану зберігається комунікативний намір реклами – привернути увагу та зацікавити споживача.

При перекладі слід враховувати використану при створенні рекламного тексту тактику впливу на пересічного споживача. Товар, який рекламується, подається в рекламі як щось повсякденне та необхідне для життя. Інколи реклама створюється за допомогою «обігрування», а саме трансформування прислів'їв та фразеологічних одиниць.

«Kleine Preise erhalten die Freundschaft»

В даному рекламному тексті обігрується всім відоме німецьке прислів'я – *«Kleine Geschenke erhalten die Freundschaft»*. Тому при перекладі слід знайти не тільки відповідні еквіваленти, але й зберегти при перекладі той емоційний вплив, який здійснюється на цільову аудиторію. При перекладі може бути використаний антонімічний переклад: *«Радій дешевій покупці»*. В німецьких рекламних текстах часто використовуються трансформовані фразеологічні звороти, наприклад: *in guten Händen sein, hohe Ansprüche stellen, Anfang ist gut, alles ist gut*.

«Haut in guten Händen» (Ваша красота в надійних руках).

«Stellen Sie höhere Ansprüche» (Ваші бажання – наша робота).

«Preise gut, alles gut» (Низькі ціни – це гарантія нашого успіху).

Рекламодавець використовує інколи всім відоме прислівя для реклами товарів та послуг таких як наприклад в рекламі товарів німецької фірми «Кнорр». Дана фірма вважається однією із самих відомих кулінарних брендів. Реклама цієї фірми звучить наступним чином *„Essen gut, alles gut“* (Їжа – всьому голова). Компанія намагається такою рекламою привернути увагу споживача та надати позитивну характеристику продукції компанії. Тому при перекладі необхідно підібрати відповідний еквівалент, для того щоб зберегти концептуальну основу прислів'я.

Німецьким рекламним текстам притаманна раціональність, інформативність, дохідливість, стислість та оригінальність, як наприклад:

„Tirol. Herz der Alpen.“ (Тіроль – це серце Альп).

„Krombacher. Eine Perle der Natur.“ (Кромбахер – перлина природи).

„Überzeugen Sie sich selbst bei einer Probefahrt.“ (Покатайся та отримай впевнення).

„Urlaub machen – Erholung suchen – Gesundheit tanken.“ (У відпустку відправляйсь, відпочивай та здоров'я поповняй).

При перекладі не завжди вдається перекладачеві знайти відповідні лексичні еквіваленти, тому часто використовують такі прийоми як, доповнення, опущення та конкретизацію. До того ж в німецьких рекламних текстах активно використовуються змішані слогани на німецькій та англійській мовах , що посилюють емоційний вплив на споживача та при перекладі використовується такий прийом як транслітерація.

„Full Service fliegen, wenig zahlen“ – «Літати з повним комфортом(Air Berlin);

„Ihr Erfolg ist unser Business“ – «Ваш успіх – наша робота» (Acer);

„Banking für Fortgeschrittene“ – «Банкінг для продвинутих» (Advance Bank).

Рекламним текстам на німецькій мові притаманна стилістично забарвлена лексика, вживання метафор, ідіом, перифраз, фразеологічних зворотів, крилатих виразів, повторів, багата палітра прикметників та обставин для створення образності, що викликає особливу складність при перекладі:

„Mit günstigen Zinsen, kleinen Raten und der schnellen Bearbeitung gehen Ihre Träume in Erfüllung“ (Завдяки вигідній процентній ставці, низькій ціні та швидкому обслуговуванню Ваші мрії здійснюються);

„Die attraktivste Art beim Heizen zu sparen. Sie ist so kompakt, dass sie auch auf kleinstem Raum ganz problemlos installiert werden kann. Und die Regelung ist so leicht zu bedienen wie Radio.“ (Для заощадження грошей це самий найпривабливіший спосіб опалення. Він настільки компактний, що без проблем можна його встановити навіть на самій маленькій території. Керування таке легке як в радіо).

Переклад заключної фрази рекламного тексту – слогану частіше всього викликає труднощі, оскільки головною ціллю слогана вважається спонукання споживача здійснити дію. До того ж слоган репрезентує, характеризує об'єкт, який рекламується та виділяє його серед інших. Разом з назвою фірми, товарним знаком, торговою маркою слоган представляє головну рекламну концепцію тобто – бренд фірми. Як наприклад в наступних слоганах:

„Ohne Tefal. Ohne mich. Tefal“ (Тефаль і тільки тефаль).

„Technik fürs Leben. Bosch“ (Техніка от «Боша» завжди і для всіх).

„Tausende Wünsche. Meine Quelle.“ (Джерело моїх бажань – це моя «Квелле»).

Висновки і пропозиції. Переклад рекламних слоганів вважається складним процесом, тому перекладачу необхідно володіти мовою власною, та мовою, на яку здійснюється переклад, до того ж розуміти концептосферу обох народів. Перекладачеві необхідно досягти повноцінної динамічної еквівалентності при перекладі, і повноцінність перекладу встановлюється не шляхом порівняння вихідного тексту з цільовим текстом, а у з співставленні реакцій отримувача перекладеного тексту і отримувача вихідного тексту.

Список літератури:

1. Имшеницкая И. Креатив в рекламе / И. Имшеницкая. – М.: РИП-Холдинг, 2005. – 174 с.
2. Найда Ю. К науке переводить // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М.: Международные отношения, 1978, 114–137 с.
3. Николенко Г.А. Лингвистические характеристики рекламных текстов и способы их перевода / Г.А. Николенко, И.А. Гулакова: Электронный ресурс. Режим доступа: http//www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp47//pdf.
4. Миньяр-Белоручев Р. Теория и методы перевода. М.: Московский лицей, 1996, 248 с.
5. Порческу Г.В. Лингвистические особенности рекламных слоганов и способы их перевода. СПб., 2006–2007. – 148 с.
6. Розенталь Д.Є. Язык рекламных текстов. – М.: Высш. школа, 1981. – 125 с.
7. Neubert A. Pragmatische Aspekte der Übersetzungswissenschaft. Leipzig, 1996, S. 36–82.
8. Newmark P. More Paragraphs on Translation. Clevedon: Multilingual Matters, 1998.

Николащенко Ю.А.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКИХ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ И ИХ ПЕРЕВОД

Аннотация
Исследована специфика, особенности рекламных немецких текстов и их перевод на целевой язык. Определены основные структурные элементы рекламного текста. Сложность, которая возникает при переводе слогана, это сохранение коммуникативного намерения рекламы. При переводе немецких рекламных текстов необходимо ориентироватся на достижения динамической эквивалентности.
Ключевые слова: рекламный текст, слоган, еквивалент, исходный текст, буквальный перевод.

Nikolashchenko Yu.A.
Petro Mohyla Black Sea National University

CHARACTERISTIC LINGUISTIC PROPERTIES OF GERMAN ADVERTISING TEXTS AND THEIR TRANSLATION

Summary
The specifics, peculiarities of German advertising texts and their translation into the target language are studied. The basic structural elements of the advertising text are determined. The complexity that arises in the translation of the slogan is the preservation of the communicative intention of advertising. When translating German advertising texts, it is necessary to focus on achieving dynamic equivalence.
Keywords: advertising text, slogan, equivalent, source text, literal translation.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(7/8)

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО ДУАРТІ ДА КОСТИ В КОЛОНІАЛЬНІЙ БРАЗИЛІЇ (1553–1558 РР.)

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розглянуто протиріччя функціонування адміністративного апарату генерал-губернаторства Бразилії в 1553–1558 рр. Акцентована увага на внутрішній політиці генерал-губернатора Дуарті да Кости та його суперечках з опозиційними чиновниками колоніальної адміністрації. Вказано зміст конфліктних стосунків між світською і духовною владою у часи правління Дуарті да Кости. Показані протиріччя між колоністами і місцевими тубільцями, що повстали проти португальської колоніальної адміністрації. Зазначено, що розбалансованість адміністративно-управлінського апарату генерал-губернаторства Бразилії у 1553–1558 рр. створила умови для проникнення французів в південну Бразилію з метою її захоплення і подальшої колонізації.
Ключові слова: Бразилія, генерал-губернаторство, капітанство, проведор-мор, генерал-овидор, капітан-донатарій.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР і сучасній Російській Федерації проводилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1–12]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики здійснюються за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який функціонує в Москві ще за радянських часів. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку колоніальної Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалися проблемні аспекти функціонування генерал-губернаторства Дуарті да Кости в колоніальній Бразилії (1553–1558). У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття протиріч функціонування адміністративного апарату генерал-губернаторства Бразилії в 1553–1558 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після закінчення повноважень першого генерал-губернатора Бразилії Томе де Соузи (1549–1553) король Португалії Жоао III 1 березня 1553 р. затвердив грамоту про призначення дворянина (фідальго) Дуарті да Косту капітаном бразильського королівського капітанства Баія і одночасно другим генерал-губернатором Бразилії терміном на три роки з королівським жалуванням у розмірі 400 тисяч реалів на рік [14, с. 366–367]. Дуарті да Коста відбув до Баії із Лісабону в ескадрі разом зі своїм старшим сином Альвару да Костою 8 травня 1553 р. До цього його син відзначився у військовій кампанії в Африці. В ескадрі прийняли участь королівські чиновники різного рангу, військові чини, незамужні молоді дівчата для одруження в Бразилії разом з їхньою наставницею Марією Діаш, група єзуїтів (ректор колегіуму Коїмбри Луїс да Гра, священики Браз Лоуренсу, Амброзіу Піреш, послушники Жоао Гонсалвеш, Антоніу Браскеш, Грегоріц Серрау і Жозе де Аншиета). У складі ескадри були один великий корабель (нау) і три каравели. Загальна чисельність учасників ескадри складала біля 260 чоловік [13, с. 252]. Ескадра прибула до Баії 13 липня 1553 р.

Про характер правління нового генерал-губернатора Бразилії свідчать його листи королю Жоао III та листи інших посадовців, які проживали в столиці Бразилії – місті Сальвадорі. Для нашого аналізу скористаємося листами генерал-губернатора королю Жоао III від 3 квітня 1555 р. (два листа), 8 квітня 1555 р., 20 травня 1555 р. і 10 червня 1555 р. Всі листи вміщено у джерелі [14, с. 371–379]. Крім цих першоджерел ситуацію у генерал-губернаторстві висвітлюють лист єпископа Бразилії Перу Фернандеша Сардіньї від 11 квітня 1554 р. (лист вміщено у джерелі [14, с. 368–369]), нотатки секретаря у Сальвадорі Родрігу де Фрейташа 1555 р. (документ вміщено у джерелі [14, с. 369–371]), лист посадовця муніципалітету (камари) Сальвадора Франсішки Портокарери королю Жоао III від 20 квітня 1555 р. (лист вміщено у джерелі [14, с. 377]), лист лікаря Жорже да Кости королю Жоао III від 10 червня 1555 р. (лист вміщено у джерелі [14, с. 379–380]), лист посадовця камари Сімау да Гами де Андраді королю Жоао III від 12 червня 1555 р. (лист вміщено у джерелі [14, с. 380]) і лист депутатів камари Сальвадору королю Жоао III від 18 грудня 1556 р. (лист вміщено у джерелі [14, с. 381–382]).

Вищеназвані першоджерела свідчать, шо на відміну від свого старшого сина Альвару генерал-губернатор мав дещо м'який характер, що згодом вплинуло на його неспроможность попереджати різні зловживання у колонії і стримувати войовничий нрав свого сина. Колонія у часи його правління перебувала у стані перманентної турбулентності. Виникла череда конфліктів з генеральним прокурором (овидор-жералом) Перу Боржесом, фінансовим адміністратором (проведором-мором) Антоніу Кардозу де Барросом і єпископом Перу Сардіньєй. Навколо вказаних посадовців формувалася опозиційна група можновладців, яких не задовольняли методи управління новопризначеного генерал-губернатора. До цієї опозиційної групи приєдналися, також, більшість депутатів (вередо рів) камари Сальвадору. Крім того, своє невдоволення правлінням Дуарті да Кости і вчинками його сина виражала більшість єзуїтів, основна частина яких вимушена була мігрувати на південь Бразилії у спадкове капітанство Сан-Вісенті, де почала функціонувати єзуїтська місія Святого Павла.

Конфлікт з єпископом виник у зв'язку зі схильністю генерал-губернатора до різних розваг і брутальністю вчинків його сина. Єпископ чекав на прибуття нового генерал-губернатора як головного захисника і гаранта порядку в колонії. Як свідчить єпископ Перу Фернандеш Сардінья у своєму листі королю Жоао ІІІ від 11 квітня 1554 р., після відбуття до Португалії першого генерал-губернатора Томе де Соузи у Сальвадорі почалася епідемія розбещеності, подібно до Содома і Гомори [14, с. 368–369]. Відповідно до цього листа, Бог наслав на людей покарання у вигляді прибуття до Сальвадору сина Дуарті да Кости Альвару. Розлад у Сальвадорі, також, вчиняли друзі Альвару Жоао Родрігес Песанья, Луїс де Гойш і Фернау Ваш да Коста і інші їхні прибічники. При цьому єпископ наголошує у листі на бездіяльність Дуарті да Кости, щоб припинити безчинства і розбещеність цих товаришів. Ці особи, зі слів єпископа, своїми вчинками виражали їхню зневагу Богу. Як свідчить Перу Фернандеш, він звертався до генерал-губернатора приборкати свого сина і його друзів, але Дуарті да Коста відповів йому, що не може перешкодити своєму сину, оскільки Альвару розважається з тими, з ким забажає, і що на цій землі немає більш поважніших фідальго, ніж Жоао Родрігес Песанья і Луїс де Гойш.

Єпископ у листі зізнається, що Дуарті да Коста виражав по відношенню до нього зневагу. Перу Фернандеш підкреслює, що Дуарті да Коста підкорюється власному сину, який не вчиняє ніяких реверансів і не проявляє покору до власного батька. Тим більше, генерал-губернатор не здіснює нічого в колонії, поки не отримає вказівок від свого сину і його комапанії. Далі у листі Перу Фернандеш відзначає, що Альвару да Коста і Жоао Родрігес Песанья налаштували проти нього церковних каноніків, серед яких були регент Франсішку де Вакас і домініканський монах Гомеш Рібейру. Єпископ повідовляє, що прохав генерал-губернатора взяти під варту цих двох смутьянів, але Дуарті да Коста наказав надзирателю в'язниці, щоб він не заарештовував каноників без його дозволу. При цьому генерал-губернатор у відповідь, зі слів єпископа, почав заподіювати йому різноманітних утисків і заохочувати цих каноників протидіяти високоповажному церковному ієрарху. Жоао Родрігес Песанья і Луїс де Гойш продовжували виражати неповагу по відношенню до єпископа, у тому числі, затримали і взяли під стражу каноніка, прибічника єпископа. Перу Фернандеш повідовляє королю, що ця компанія на чолі з сином генерал-губерндора є озбоєною бандою, які не мають каяття [14, с. 369].

Слід відмітити, що єпископ виршив шукати захисту у короля Жоао ІІІ і мав намір відправитися до Лісабону разом зі своїми прибічниками, про що він повідомляє короля у вищезгадуваному листі. Перу Фернандеш Сардінья відмовився від посади єпископа 2 червня 1556 р. Була зафрахтована каравела «Носа-Сеньйора-да-Ажуда», на якій мали намір плити назад до Португалії крім Перу Фернандеша інші опозиціонери владі генерал-губернатора. Документ камари Сальвадору від 18 грудня 1556 р. свідчить, що в каравелі перебували разом з єпископом декан, 2 каноніка, наставниця зі своїми послушницями, звільнений з посади проведора-мора Антоніу Кардозу де Баррос, прокурор Сальвадору Себастьян Ферейра та інші чини [14, с. 381–382]. Однак 16 липня 1556 р. трапилася загибель каравели на мілині Родрігу поряд з гирлом річки Куріуріпе або Курурipe. Потерпілі ховалися від місцевих туземців на лівому березі річки Сан-Мігель, але індіанці каете більшість потерпілих спіймали, вбили і влаштували криваві церемонії, у тому числі колишнього єпископа.

Серед осіб, які критикували політику генерал-губернатора і його сина, був лікар Жорже Фернандеш да Коста. Про цей факт свідчить його лист королю Жоао ІІІ від 10 червня 1555 р. [14, с. 379–380]. У своєму листі лікар апелює до короля з приводу того, що генерал-губернатор не піклується про людей його професії у колонії і вчиняє разом зі своїм сином різні дестабілізуючі ситуацію дії, що загрожує спустошенню і обезлюдненню Баії.

Лист вереадорів камари Сальвадору королю Жоао ІІІ від 18 грудня 1556р. свідчить, що ці посадовці згадували добрі часи правління першого генерал-губернатора Томе де Соузи і називали сина Дуарті да Кости Альвару малоповажною особою, не дивлячись на його беззаперечний військовий талант [14, с. 381–382]. Поряд з цим, у листі вереадори негативно відгуються про постаті генерал-губернатора і овидора-жерала, які з неповагою ставилися до мешканців королівського капітанства Баія, що загрожувало її обезлюдненню, в тому числі, внаслідок небезпеки нападів туземців. Автори листа виражають свою скорботу з приводу загибелі каравели «Носа-Сеньйора-да-Ажуда», в якій перебували єпископ та інші високопосадовці. З цього приводу вереадори вказують, що після цієї катастрофи вони втратили надію. Це підтверджує факт того, що автори листа мали великі сподівання на місію єпископа і його прибічників, з якою вони вирушили на аудієнцію до короля Жоао ІІІ. Цим вони підкреслювали свою опозиційність по відношенню до влади генерал-губернатора. Автори листа прохали короля втрутитися у справи генерал-губернаторства, винести догану Дуарті да

Кості, навіть покарати його для відновлення спокою поселенців колонії. Лист підписали посадовці камари: Педру Тейшейра, Сімау да Гама де Андраде, Франсішку Портокареру, Жоао Велью Галвау, Вісенті Діаш, Педру Фігейра і Даміау Лопеш да Мескіта.

Тепер розглянемо зміст декількох листів генерал-губернатора Дуарті да Кости, адресованих королю Жоао III для більш повного розуміння тих процесів, які відбувалися в генерал-губернаторстві за часів його праління. У своєму листі від 3 квітня 1555 р. генерал-губернатор повідомляє королю свої підозри щодо зловживань, що мають місце в колонії і які перешкоджають здійсненню правосуддя [14, с. 371–372]. Дуарті пропонує королю милувати засуджених і розжалуваних чинів, які є найбільш корисними для облаштування колонії. Зокрема, у листі він ходатайствує перед королем помилувати трьох правопорушників, у послугах яких були зацікавлені єзуїтські священики. Далі Дуарті да Коста згадує у листі про мешканців колонії, які не дивлячись на «бідність землі» одягаються у шовковий одяг, що суперечить королівським орденаціям. Генерал-губернатор пропонує у листі королю пом'якшити суворість закону. Із листа ми дізнаємося, що овидор-жерал перебував з візитом у спадковому капітанстві Сан-Вісенті, де керував громадськими роботами, в тому числі, будівництвом дороги протяжністю біля 6 ліг (1 старопортугальська ліга дорівнювала 5.92 км), необхідної для здійснення поставок продовольства з плодородної рівнини у столицю і резиденцію капітанства. Овидор-жерал помилував засудженого за вбивство його раба Жоао Переша Гагу, мешканця капітанства Сан-Вісенті з зобов'язанням прийняти участь у будівництві цієї дороги за його рахунок. Далі Дуарті да Коста повідомляє, що овидор-жерал помилував і залучив до будівництва двох мостів із каменя і вапни у містечку Сан-Вісенті ще одного правопорушника Крістовама Калдейру, який повинен був виконувати роботу також за власний рахунок. Дуарті прохав у листі короля помилувати цих правопорушників.

У другому листі від 3 квітня 1555 р. Дуарті да Коста доповідає королю про звільнення з посади проведора-мора Антоніу Кардозу де Барроса внаслідок його намірів розширити свої владні повноваження, що суперечило нормам статуту проведора-мора, де ці посадові обов'язки є чітко виписаними [14, с. 372–373]. У відповідь на своє звільнення Антоніу Кардозу, як повідомляє генерал-губернатор, об'єднався в опозиційну групу разом з єпископом і іншими посадовцями, що, безумовно, погрожувало авторитету і владі генерал-губернатора. Крім того, Дуарті да Коста звинувачує у листі Антоніу Кардозу у володінні цукровим заводом (енженьо) і майном, що спричиняло збитки королівській скарбниці.

Наступний лист генерал-губернатора королю Жоао III від 8 квітня 1555 р. присвячено єпископу Перу Фернандешу Сардіньу [14, с. 373–375]. Лист починається з повідомлення Дуарті про його візит до єзуїтського священика Луїса да Гами та інших високоповажних мешканців Сальвадору. У листі генерал-губернатор згадує наказ єпископа заподіяти фізичним тортурам каноніка Сільвестра Родрігеса, який критикував єпископа. Він вказує у листі, що опозиційний єпископу канонік вступав з ним у жорсткі суперечки. З цього приводу Дуарті да Коста відвідав вищезгаданого єзуїтського священика порадитися з ним як владнати ці суперечки. Як пише Дуарті, ці незначні зіткнення не були дивними у маленькому селищі, де проживали вищі посадовці, тому королівські кортеси не турбувалися цією колотнечею.

У листі Дуарті да Кости королю Жоао III від 20 травня 1555 р. розвінчував поведінку єпископа, виправдовуючи свого сина. Єпископ, зі слів Дуарті да Кости, безчестить його сина своїми наветами уджерелі [14, с. 375–377].

У листі генерал-губернатора королю Жоао III від 10 червня 1555 р. Дуарті описує війну з індіанцями, яка стала неочикуваною для мешканців Сальвадору [14, с. 377–379]. Це була війна цивілізованих людей з дикунами. Для засудження дій брутальних дикунських народів генерал-губернатор пропонує королю створити міжнародний трибунал. Дуарті вказує, що у цій «справедливій війні» відзначилася гвардія його сина Альвару да Кости завдяки його військовому досвіду.

Згаданий лист свідчить про повстання індіанців після прибуття Дуарті да Кости з сином до Баії. Індіанці мали намір напасти на резиденцію генерал-губернатора в місті Сальвадорі. Війна почалася після нападу приблизно 50 туземців на цукрове енженьо Антоніу Кардозу де Барроса, після чого закріпилися в місцевості Порту-Гранді, розташованій на дорозі між згаданим енеженьо і містом Сальвадор. На хвилі войовничого піднесення індіанці полонили багато християн, після чого напали на сеньйорію Гарсії де Авіли в місцевості Ітапоан, продовжуючи вбивати і брати в полон і її мешканців, у тому числі, декількох рабів. Серед вбитих індіанцями був один африканський раб. У відповідь Дуарті да Коста дав наказ своєму сину Альвару на чолі загону біля 70 озброєних солдат і 6 вершників відбити цей напад і покарати повсталих. Португальці напали на індіанське селище уночі, подолавши їхні оборонні фортифікації, вбили певну кількість туземців і полонили вождя цього селища. Це селище і ще два селища, які розташовувалися поряд, були спалені. Після цього Альвару да Коста на чолі загіну чисельністю біля 160 чоловік рушив в місцевість Ітапоан і відігнав туземців у внутрішні сертани.

Далі у листі генерл-губернатор повідомляє, що його син на чолі загіну біля 200 озброєних піхотинців і кавалерії разом з кораблями звільнили енженьо Антоніу Кардозу де Барроса, спаливши при цьому 5 індіанських селищ. Згодом португальське військо досягло річки Вермелью (Ріу-Вермелью), де розташовувалося 5 індіанських селищ з міцними фортифікаціями. Всі ці селища після штурму, також, були спалені. За словами Дуарті да Кости, туземний верховний вождь всієї цієї землі, якого звали Тубаран, вимушений був визнати поразку і підкорився португальцям.

Інша серьйозна проблема, яка стала загрожувати стабільності генерал-губернаторства Дуарті да Кости, була пов'язана з рішучим проникненням французьких кальвіністів на південну частину бразильського узбережжя. Слід, також, відмітити, що попередній генерал-губернатор Томе де Соуза не вчиняв ніяких зусиль щодо колонізації північних покинутих їхніми приватними влас-

никами (капитанами-донатаріями) спадкових капітанств, розтащованих поза межами крайнього північного капітанства Ітамарака, яке входило до складу генерал-губернаторства Баії. На півдні Бразилії покинутим залишалося колишнє спадкове капітанство Сан-Томе або Параіба-ду-Сул, яке належало капітану-донатарію Перу де Гойшу, що, безумовно, приваблювало різного роду корсарів і контрабандистів на її безлюдну територію. Така ситуація зберігалася і у часи правління генерал-губернатора Дуарті да Кости. Ситуація почала виходити з-під контролю генерал-губернаторства Баії у 1555 р.

До Дуарті да Кости почали надходити повідомлення від мешканців південних спадкових капітанств про зростання незвичайної активності французьких кораблів в околицях Еспіріту-Санту і Сан-Вісенті. Такі свідчення, також, надав проведор капітанства Сан-Вісенті Браз Кубас, який під час відбуття із гавані Сантуса спостерігав будівництво французами фортеці в околицях мису Кабу-Фріу [16, с. 228–229]. Свідчення Браза Кубаса підтведжується історичною хронікою (видання 1558 р.) французького хроніста і космографа XVI ст Андре Тевета (повна назва хроніки – «Les Singularitez de la France-Antartique») [15, с. 120–125]. Також прийшли відомості про намір французів закріпитися на острові при вході в бухту Ріо де Жанейро, при цьому вказані французи були не католіками за віросповіданням, а належали до «єретичної секти» проповідника Кальвіна. Цю бухту місцеві індіанці називали словом «Гуанапара», що вперекладі з індіанського діалекту можна перекласти як – «морський мешок» [16, с. 229]. Пізніше це слово трансформувалося у слово «Гуанабара».

У галузі колоніального управління Дуарті да Коста підтримав пропозицію колишнього генерал-губернатора Томе де Соузи об'єднати посади проведора-мора і овидора-жерала в одну для оптимізації адміністративного апарату, тому він прийняв рішення звільнити Антоніу Кардозу де Барроса з посади проведора-мора, який до такого рішення поставився негативно, що призвело до загострення між ними взаємних стосунків. Ще одним нововведенням було створення в колоніальній адміністрації Баії медичної санітарної служби – протомедікато. За розпорядженням короля цю службу очолив згадуваний нами вище лікар Жорже Фернандеш да Коста.

Висновки дослідження. Роблячи висновок із проведеного нами аналізу протиріч функціонування генерал-губернаторства Дуарті да Кости, зазначимо, що вказані протиріччя мали як внутрішній, так і зовнішній вимір. В умовах, коли протягом 1532–1549 рр. португальцями здійснювалася спроба колонізації Бразилії шляхом пожалування королем автономних спадкових домініонів або капітанств португальським дворянам, частина вказаних капітанств зазнала краху внаслідок обмеженості ресурсів їхніх приватних власників. Тому португальська корона вимушена була для збереження свого заморського володіння піти шляхом централізації колоніального управління Бразилією, створивши у 1549 р. інтегроване генерал-губернаторство. Перші роки свого існування генерал-губернаторство накопичувало вкрай обмежені ресурси для утвердження адміністративно-управлінського апарату на завойованих конкістадорами землях з метою їх подальшої систематичної колонізації. Однак адміністративно-управлінський апарат генерал-губернатора Дуарті да Кости був вкрай разбалансованим внаслідок виникаючих «конфліктів повноважень» між посадовими особами і перманентних суперечок між світською і духовною владою, що, безумовно, гальмувало розвиток португальської колонії в Південній Америці. Не дивно, що цим скористалися французи, які здійснили спробу у 1555 р. закріпитися в південній частині Бразилії шляхом підкупу місцевих індіанців, вороже налаштованих до португальських колоністів.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939–1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
13. Calmon P. Historia do Brasil: Em 5 vol. / P. Calmon. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1939. – Vol 1: As origens (1500–1600). – 476 p.
14. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / P. Azevedo, A. Baião, C.M. Dias, J. de Freitas, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
15. Thevet A. Les singularitez de la France antarctique / A. Thevet. – Paris: Maisonneuve, Libraires-Emteubs, 1878. – 462 p.
16. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 tomos / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – T. 1. – 496 p.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО ДУАРТИ ДА КОСТ В КОЛОНИАЛЬНОЙ БРАЗИЛИИ (1553–1558 ГГ.)

Аннотация
В статье рассмотрены противоречия функционирования административного аппарата генерал-губернаторства Бразилии в 1553–1558 гг. Акцентировано внимание на внутренней политике генерал-губернатора Дуарти да Косты и его противоречиях с оппозиционными чиновниками колониальной администрации. Указано содержание конфликтных отношений между светской и духовной властью во время правления Дуарти да Косты. Показаны противоречия между колонистами и местными туземцами, восставшими против португальской колониальной администрации. Определено, что разбалансированность административно-управленчесого аппарата генерал-губернаторства Бразилии в 1553–1558 гг. создала условия для проникновения французов в южную Бразилию з целью её захвата и дальнейшей колонизации.
Ключевые слова: Бразилия, генерал-губернаторство, капитанство, проведор-мор, генерал-овидор, капитан-донатарий.

Kryazhev P.V.
Nizhyn Mykola Gogol State University

THE GOVERNORATE GENERAL OF DUARTE DA COSTA IN COLONIAL BRAZIL (1553–1558)

Summary
In the article we examined the contradictions of functioning of the state machinery of Brazil in 1553–1558. We focused attention on the domestic policy of the governor general Duarte da Costa and his contradictions with oppositional officials of the colonial administration. The matter of conflict relations between the temporal and spiritual powers during the board of Duarte da Costa is indicated. We pointed out the contradictions between the colonists and local natives who have risen against the portuguese colonial administration. We defined that the unbalance of the governorate general state machinery of Brazil created conditions for penetration of the french into the southern Brazil for the purpose of occupation of this land and further colonization in 1553–1558.
Keywords: Brazil, governorate general, captaincy, provedor-mor, ovidor-general, captain-donatario.

УДК 82-6:929(477.83)“1902/1904”

МАЛОВІДОМІ ЛИСТИ СТЕПАНА ФЕДАКА ДО ІВАНА ФРАНКА (1902–1904 РР.)

Савчук Б.Р.
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті аналізується нечисельна кореспонденція Степана Федака до Івана Франка, яка була складена впродовж 1902–1904 рр., й основні проблеми, що стали предметом листування. У результаті змістового аналізу листів визначено, що адвокатська канцелярія С. Федака займалася юридичною реєстрацією будинку І. Франка. Також адвокат допоміг письменнику в отриманні іпотечного кредиту для завершення будівництва власного дому. Листи частково відображають характер діяльності канцелярії С. Федака, розкривають напрямки її роботи, сферу послуг, цінову політику та персональний склад.
Ключові слова: Степан Федак, Іван Франко, листування, Наукове Товариство ім. Шевченка, Львів.

Постановка проблеми. Постать І. Франка в громадсько-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст. є однією з провідних. Франкова діяльність і творчість відноситься до переліку чи не найбільш досліджених в українській історіографії. За приблизними підрахунками, зібрання творів І. Франка сягає ста томів [2, с. 428], частина з яких неопублікована досі. Серед значної кількості документів і матеріалів до нас дійшли такі, що стосуються не тільки письменника, але і його сучасників – діячів українського руху, писемна спадщина про яких набагато скромніша.

До такого кола осіб можна віднести С. Федака – крайового адвоката, директора товариства «Дністер», що мешкав у Львові. Матеріали фонду І. Франка у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка в Києві (ф. 3), містять листи цього діяча, адресовані безпосередньо І. Франку, і проливають світло на окремі епізоди діяльності адвокатської канцелярії С. Федака.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники відзначають, що з епістолярної спадщини І. Франка, яка налічувала близько 6 тис. листів, вдалося зберегти близько 900 листів та кілька десятків публікацій [11, с. 184]. Центрами збирання кореспонденції І. Франка були Львів, а пізніше Київ, насамперед Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. У даний час у відділі рукописів цієї установи (ф. 3) збереглася майже вся епістолярна спадщина [12]. Значна кількість листування І. Франка була опублікована в томах 48–50 із п’ятидесятитомного зібрання його творів. У 2005 р. з метою активізації вивчення доби І. Франка на підставі його кореспонденції, розпочав роботу проект «Urbi et orbi: Спадщина Івана Франка – сучасній Україні» (керівник Ярослав Грицак), виконавці якого розмістили у вільному доступі частину матеріалів з фонду І. Франка, що зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Шевченка [14].

Що стосується наукового дослідження листів І. Франка, то цій проблеми присвячено праці Романа Горака, Якима Горака, Людмили Зарицької, Романа Дзюбана, Іванни Котяш [11], Оксани Василюк та ін. Авторами досліджень, присвячених життю і діяльності С. Федака, є історики Зоя Баран [1], Олександра Стасюк, краєзнавець Мирослав Нагірний.

Виявлення раніше не виявлених частин проблеми. Що стосується листів С. Федака до І. Франка, то до наукового обігу їх було введено Іваном та Якимом Гораками в «Науковому віснику музею ім. І. Франка» № 9 за 2009 р. [5], але до сьогодні вони маловідомі широкому науковому загалу. Нещодавно нам вдалося віднайти одну з частин уже опублікованого листа, яка доповнює і пояснює зміст кореспонденції між двома діячами. Знайдений фрагмент публікуємо у кінці статті.

Головна мета запропонованої розвідки є спроба аналізу змісту листів С. Федака до І. Франка й розкриття проблем про які в них йшлося.

Виклад основного матеріалу. Співпраця С. Федака з видатним українським письменником і громадським діячем брала свій початок з спільної роботи в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. Так, І. Франко, С. Федак та Кость Левицький у 1896 р. були обрані до спеціальної комісії, на яку покладалося завдання з вироблення змін до статуту НТШ, затвердженого 1892 р. [7, с. 6]. Запропонований проект, представлений на надзвичайних загальних зборах товариства 8 грудня 1896 р., підтримував позицію щодо подальшої перебудови НТШ в українську академію наук, на зразок чеської та польської [3, с. 25, 27–28, 48–49].

Початкову версію нового статуту, було представлено Олександром Барвінським 4 червня 1896 р. на Загальних зборах НТШ. Проте до обговорення справа не дійшла і подальшу роботу його складання доручили саме комісії Левицький-Федак-Франко [4, с. 52].

Запропоновані зміни статуту НТШ впроваджували нову категорію дійсних членів, іменованих Виділом, без оплати щорічного членського внеску, які б призначалися за пропозицією секцій товариства, на основі наукових робіт, незважаючи на національну приналежність. За дійсними членами закріплювалося виключне право участі в засіданнях секцій і вирішення справ, пов’язаних з науковою діяльністю Товариства. Колишні дійсні члени переходили в категорію звичайних, обов’язків внесок для них збільшувалась до 12 корон щороку. Для закордонних («замісцевих») членів та товариств надавалось право голосу через посередників [8, с. 2].

Якісна зміна даного проекту статуту полягала в тому, що всі члени не-науковці позбавлялись права належати до Ради товариства і вирішаль-

ного голосу на зборах секцій. Проте, звичайними членами зберігалось право вирішального голосу в адміністративних питаннях, що ставило під загрозу наукове планування діяльності Товариства. Голосування за затвердження даного проекту не здобуло необхідних двох третіх голосів членів Товариства і проект було відхилено [4, с. 53].

Визначити, які з положень проекту статуту належали тому чи іншому члену комісії, важко. Головні пропозиції у реформуванні статуту ініціювалися Михайлом Грушевським та І. Франком. С. Федак, на нашу думку, відповідав за юридичне оформлення пропонованих змін та їх приведення до правових норм. Схожу роботу він виконував під час розробки та впровадження статуту страхового товариства «Дністер» протягом 1890–1891 рр. [1, с. 291]. К. Левицькому відводилася роль головного доповідача проекту, хоча слово під час засідання отримав також І. Франко [8, с. 2]. Особисте знайомство, спільна робота в статутній комісії і тривала юридична практика С. Федака, мабуть, підштовхнула І. Франка звернутися до останнього в особистих юридичних справах.

Важливим був і той факт, що НТШ зверталося до канцелярії С. Федака з юридичних чи майнових справ. Наприклад, на замовлення спеціального комітету Товариства, адвокат виготовив контракт для купівлі будинку на вул. Чарнецького, 26 (тепер – вул. В. Винниченка), який був підписаний 31 серпня 1898 р. на суму 120 000 золотих ринських (240 000 корон) [15, с. 15].

Юридичні справи, які стали предметом кореспонденції С. Федака до І. Франка, стосувалися офіційного оформлення документів на будинок письменника у Львові на вул. Понінського, 3 (тепер вул. І. Франка, 152 – Авт.) та вирішенням справи з іпотечним кредитом для завершення будівництва. Відомо, що 2 листопада 1901 р. між Йосифом Рогсеком та І. Франком підписано контракт купівлі-продажу, за яким у необмежену власність останньому передавалися три ділянки за ціною 5852 корон. У документі, опублікованому Світланою Паньковою, вказується, що під час складання контракту С. Федак підтвердив особу Й. Рогсека, оскільки нотар Йосиф Онишкевич не був знайомий з продавцем ділянок [13, с. 45]. Така ж роль відводилася крайовому адвокату в контракті купівлі-продажу між Й. Рогсеком і М. Грушевським, який цього дня, 2 листопада 1901 р., також придбав кілька земельних ділянок по сусідству з І. Франком [13, с. 43]. За посередництво у справі придбання землі С. Федак надіслав 28 грудня 1901 р. М. Грушевському канцелярський рахунок на суму 160 корон 50 сотиків. У цю суму було включено і гонорар за складання контракту купівлі-продажу для І. Франка, який склав 29 корон [18]. У подальшому І. Франко розпочав зведення на придбаній ділянці власного будинку, що тривав з листопада 1901 р. до жовтня 1902 р.

Зміст першого листа С. Федака до І. Франка, датованого 2 січня 1902 р., складно зрозуміти. Документ містив інформацію, що І. Франко «зложив на цілковите вирівняння свого рахунку в справі пожички, квоту 67 корон 50 сотиків». За адвоката розписався Володимир Загайкевич, на той час практикант у канцелярії С. Федака [5, с. 211]. Лист написаний на білому аркуші, зверху зліва вказано ім’я С. Федака й адреса канцелярії. Складність пояснення змісту документу полягає в тому, що незрозуміло про яку «позичку» йдеться. Автори коментарів до опублікованих листів припустили, що цей документ засвідчив, що С. Федак займався справою погашення письменником іпотечного кредиту в банку, і саме на початку січня 1902 р. І. Франко почав сплачувати займ [5, с. 210]. Однак, інші документи спростовують таку думку. Позику в крайовому банку Королівства Галичини і Лодомерії на суму 12 000 корон для завершення будівництва І. Франко отримав 2 вересня 1902 р., тобто дев’ять місяців після написання листа (деталі іпотеки нижче – Авт.) [6, с. 68]. Також сума виплати (67 кор. 50 сот.) не співпадає із сумою у згаданому вище канцелярському рахунку, адресо-ваному до М. Грушевського від 28 грудня 1901 р. (29 кор.). На нашу думку, канцелярія С. Федака проводила іншу операцію по закритті позики І. Франка, деталі якої ще належить розкрити.

Другий лист С. Федака, датований 6 вересня 1902 р., стосувався роботи над оформленням власності на зведений будинок. У ньому адвокат просить якнайшвидше прислати резолюцію львівського магістрату «що до числа конскр[ипційного], бо випис вже готовий, а не можу внести подання, бо не маю повижшої резолюції». Отже, С. Федак повідомляв, що станом на 6 вересня 1902 р. новому будинку І. Франка присвоювався порядковий («конскрипційний») номер і, відповідно, адресу. Однак, для повного їх затвердження було потрібно надати дозвіл (у документі «резолюцію») магістрату [5, с. 211].

У наступному листі від 1 жовтня 1902 р. адвокат просив надіслати документи, в яких засвідчено право власності І. Франка на придбану 2 листопада 1901 р. земельну ділянку та квитанцію. За словами адресанта, «ухвалу, котрою заінтабульовано Вас за властителя реальности і квіт з потвердженням заплати такси перенесення» [5, с. 211]. На листі дописано рукою С. Федака «Поліст [слово не відчитується] не треба, але [слово не відчитується] записка нас.» [10].

Листи на адресу І. Франка були написані невідомими особами і містили лише підпис С. Федака. Другий і третій листи написані на кореспонденційних картках, без конвертів. Документи походили з канцелярії адвоката, що знаходилася у Львові на вул. Сикстуській, 48 (тепер вул. Дорошенка, 48 – Авт.), мабуть були складені практикантами («конципієнтами») контори. У картках за адресу відправлення вказували м. Львів вул. Крижову, 12 (тепер вул. Ген. Чупринки, 14 – Авт.) – останню адресу, за якою проживав І. Франко та сім`я перед переїздом до власної оселі [5, с. 213].

У четвертому листі, датованому 7 листопада 1902 р., С. Федак пересилав рахунок із канцелярії нотаріуса Й. Онишкевича на суму в 60 корон 57 сотиків (у документі: «за скрипт з стемплями, а крім того […] за легалізацію підпису…»). Щодо оплати цієї квитанції, містилось прохання здійснити її безпосередньо в канцелярії нотаря. На листі дописано рукою С. Федака: «Мій рахунок вишлю пізніше» [5, с. 212].

Канцелярія Й. Онишкевича долучилася до оформлення документів для отримання іпотечного кредиту І. Франку в крайовому банку Королівства Галичини і Лодомерії. Так, 2 вересня

1902 р. датується документ, підписаний Климентієм Розлуцьким, уповноваженим нотаріуса Й. Онишкевича, з одного боку, та І. Франком з іншого. Зокрема, вказувалось, що банк надав позику в сумі («квоті») 12 тис. корон під 4,5% річних на час 34,5 роки [6, с. 68].

П'ятий опублікований лист С. Федака датований 10 грудня 1902 р. У ньому адвокат «має честь переслати в прилозі (додатку – Авт.) рахунок канцелярний на квоту 67 корон 50 сотиків». За С. Федака розписався Йосиф Кітай, практикант контори [5, с. 212]. Згаданий додаток Іван та Яким Гораки не опублікували, але серед оцифрованих листів до І. Франка цей документ вдалося знайти (його копію публікуємо нижче) [9].

Документ цікавий тим, що розкриває деталі роботи канцелярії С. Федака над виготовленням договору про отриманням іпотечного кредиту для І. Франка. Так, на 12 червня 1902 р. було підготовлено звернення до крайового банку для позики на 12 000 корон разом з необхідними додатковими документами (завірений витяг і виписка з ґрунтової книги). 2 липня 1902 р. до банку було надіслано попередній варіант контракту, а 11 вересня – остаточне звернення про отримання іпотеки на 12 000 корон. 1 жовтня адвоката повідомили про рішення банку, а 11 жовтня він звернувся щодо отримання виплати.

У підсумку, за надані послуги канцелярією С. Федака І. Франку було надіслано рахунок на 107 корон 50 сотиків. Оскільки, напередодні початку роботи над документами 4 червня 1902 р. письменник надав адвокату аванс на 40 корон, то кінцева сума рахунку склала 67 корон 50 сотиків.

Зміст шостого опублікованого листа С. Федака до І. Франка вказує на те, що останній залучав адвоката не тільки до роботи в оформленні документації для будинку чи з метою отримання іпотеки, а й щодо інших справ, зокрема господарських. Кореспонденційна картка, що датується 7 січня 1904 р., стосувався прохання І. Франка до С. Федака про залагодження справи створення в с. Завадові, на річці Колодниці, спільного рибного господарства з селянином Федором Дергалом [5, с. 213].

Листи І. Франка до С. Федака не виявлені, хоч судячи зі змісту описаної кореспонденції, такі листи повинні бути. В опублікованих працях І. Франка містяться кілька дотичних згадок про С. Федака. Так, в статті «Ще в справі «Гуса», І. Франко критично висловився у зв'язку із ситуацією, що мала місце в 1891 р. під час святкування шевченківського вечора. С. Федаку, тоді керівника хору «Боян» і синдика вдовичо-сирітського фонду львівської архієпархії, погрожували зняттям із посади, в разі виконання хором уривку твору Т. Шевченка «Єретик» [17, с. 130]. Інша згадка про С. Федака, вміщена в передньому слові до праці Отапа Терлецького «Галицько-руське письменство 1848–1865...». За словами І. Франка саме адвокат передав окремі ненадруковані розділи цієї праці до бібліотеки НТШ [16, с. 467–468].

Висновок. Підводячи підсумки нашої розвідки, присвяченої листам С. Федака до І. Франка, варто сказати, що цілісної картини відносин між діячами простежити не доводиться. Не сприяють цьому й епізодичні згадки про адвоката у працях письменника. Однак, листи частково відображають характер діяльності канцелярії крайового адвоката, розкривають напрямки роботи, сферу послуг, цінову політику та персональний склад. Присутність в кореспонденції імен інших осіб, проливає світло на співпрацю між представниками українського національного руху, її специфіки в контексті подій.

Список літератури:

1. Баран З. Степан Федак // Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. Уряди. Постаті. Львів: Інст. Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. С. 289–306.
2. Василенко М. Нам треба Франкової сили і волі // Франко І.Я. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / І.Я. Франко ; [упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василенко]. Львів: Каменяр, 2001. 431 с.
3. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка: 1892–1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське Історичне Товариство, 2006. 384 с.
4. Герич Ю. Статути Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Український історик. 1973. № 1–2. С. 43–64.
5. Горак І., Горак Я. Листи Стефана Федака до Івана Франка // Науковий вісник музею ім. І. Франка. Вип. 9. С. 210–213.
6. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Книга восьма. Роки страждань. Львів, 2007. 546 с.
7. З товариства: загальні збори Наукового Товариства імені Шевченка // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XII. Львів, 1896. Кн. IV. С. 1–6.
8. З Товариства: Надзвичайні загальні збори // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XII. Львів, 1896. Кн. VI. С. 2–4.
9. Інститут Літератури імені Т. Шевченка (ІЛ). Ф. 3. № 1625. Арк. 573. URL: http://prima. lnu.edu.ua/istoryky/franko-letters/1625/1625_0573.JPG (дата звернення 25.04.18).
10. ІЛ. Ф. 3. № 1635. Арк. 71–72. URL: http://prima.lnu.edu.ua/istoryky/franko-letters/1635/1635_0071.JPG (дата звернення 26.04.18).
11. Котяш І. Жанр епістолярію у творчому доробку Івана Франка // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2015. Вип. 62. С. 184–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2015_62_23.
12. Листи Івана Франка // Енциклопедія життя і творчості Івана Франка. URL: http://www.i-franko.name/uk/Corresp.html (дата звернення 25.04.2018).
13. Панькова С. Хто першим придбав ґрунт на львівській Софіївці: Іван Франко чи Михайло Грушевський? // Вісник НТШ. Чис. 44. С. 45–48.
14. Підтримка проекту // URL: http://prima.lnu.edu.ua/istoryky/franko-letters/dbr/pidtrymka_proektu.htm (дата звернення 25.05.2018).
15. Справозданя з діяльности виділу НТШ у Львові за рік 1898 // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. XXVII. Львів, 1899. Кн. 1. С. 12–22.
16. Франко І. Переднє слово [до праці О. Терлецького ...] // І. Франко. Зібрання творів у 50 т. Т. 34. Літературно-критичні праці (1902–1905). К.: Наукова думка, 1981. С. 467–468.

17. Франко І. Ще в справі «Гуса» // І. Франко. Зібрання творів у 50 т. Т. 28. Літературно-критичні праці (1890–1892). К.: Наукова думка, 1980. С. 129–131.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 797. С. 1–3.

Додаток до листа Степана Федака до Івана Франка

Адвокатъ
Д-р Стефанъ Федакъ
въ Львовъ ул. Сикстуська Ч. 48
Львів, Дня 10 грудня 1902

Рахунок
З канцелярії адвоката д[окто]ра Стефана Федака
для В[исокоповажного] п[ана] д[окто]ра Івана Франка в Львові.

Ч. п.	Дата	Предмет	Видатки канцелярні (готівною)		Гонорария (мундованя)	
			К.	с.	К.	с.
	5/6	Стемпель до витягу гіпотечного	2			
	7/6	Аркуш посілости грунтовоі	1	90		
	12/6	Подання до Банку о пожичку 12 000 кор. з квотою на оціненя	30			98
	2/7	Предложення Банкови поліси і контракту				98
	6/9	Кореcп. з повідомленням в справі пожички		05		
	11/9	Подання о інтабуляцію пожички 12 000 кор.	3		4	58
	16/9	Доповнення витягу гіпотечного	2			
	1/10	Кореcп. в справі ухвали гіпотечної		05		
	11/10	Подання до Банку о виплату				98
	25/10	Подання до Банку о мериторичне залагодж.				98
			39		8	50
		Гонорар 0,5% від 12 000 кор.			60	
		Гонорар	60			
		Відписи	8	50		
		Видатки	39			
		Разом	107	50		
		На то зложено 4/6 1902	40			
		До вирівнаня Словами шістдесят сім корон і 50 сот.	67	50		

За адв[оката]. Д[окто]ра Федака
Кітай.

Джерело: [10]

Савчук Б.Р.
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника»

МАЛОИЗВЕСТНЫЕ ПИСЬМА СТЕПАНА ФЕДАКА К ИВАНУ ФРАНКО (1902–1904 ГГ.)

Аннотация
В статье анализируется немногочисленная корреспонденция Степана Федака к Ивану Франко, которая была написана в течение 1902–1904 гг., и основные проблемы, которые ее касались. В результате анализа содержания писем определено, что адвокатская канцелярия С. Федака занималась юридической регистрацией дома И. Франка. Кроме того, адвокат помог писателю с получением ипотечного кредита для окончания запланированного строительства. Письма частично отражают характер деятельности канцелярии С. Федака, раскрывают направления работы, сферу услуг, ценовую политику и её персональный состав.
Ключевые слова: Степан Федак, Иван Франко, корреспонденция, Научное Общество им. Шевченко, Львов.

Savchuk B.R.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

UNKNOWN LETTERS OF STEPAN FEDAK`S TO IVAN FRANKO (1902–1904)

Summar
The article analyses several letters of Stepan Fedak to Ivan Franko, written during 1902–1904, and describes the main issues that became the subject of the correspondence. As a result of the analysis of letters content it was determined that the law office of S. Fedak was involved in the legal registration of I. Franko's house. Also, the lawyer helped the writer in obtaining a mortgage loan to complete the construction. The letters partly reflect the nature of the office work of S. Fedak, revealing the directions of it, the scope of services, pricing policy and personal staff.
Keywords: Stepan Fedak, Ivan Franko, correspondence, Shevchenko Scientific Society, Lviv.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИФРОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Середа К.В., Габро І.В.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано значення соціальних мереж як базового інструменту дипломатії у кіберпросторі. Зокрема, автори розглядають теоретичні підходи до вивчення появи та формування соціальних мереж, а також доводять, що соціальні мережі сприяють ефективнішому обмінові думками між політиками та громадянським суспільством, підвищують здатність дипломатів збирати інформацію, аналізувати, прогнозувати та реагувати на події.
Ключові слова: цифрова дипломатія, соціальні мережі, ЗМІ, кіберпростір, Internet, Twitter, Facebook.

Постановка проблеми. Поява соціальних мереж у мережі Internet на початку 2000-х рр. започаткувала новий етап розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), що характеризувався масовим переходом громадян із просто мережі в соціальні мережі, а вся громадськість поділилась на дві категорії: Internet-мережеву і телеглядачів, при цьому друга категорія може осмислювати події, але не може їх обговорювати, а перша – активно реагує на інформацію і вступає в політичний діалог. За таких умов розвитку інформаційно-комунікаційних технологійнайбільшого поширення набула комунікація через неформальні контакти, які завдяки розвитку мережі Internet трансформувались у віртуальні товариства, що сприяло використанню соціальних мереж у сфері зовнішньої політики та дипломатії.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню питання соціальних мереж як ефективного ресурсу здійснення цифрової дипломатії присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, а саме З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Р. Кеохейна, А. Лінченко, Н. Піпченко, М. Рижкова, М. Розумного, Є. Тихомирової, Н. Цвєткової, О. Шевчука, Г. Яригіна. Більшість зазначених вчених репрезентують політологічний погляд на цифрову дипломатію, розглядаючи її виключно у сфері міжнародних відносин. Значно менше науковців досліджують цифрову дипломатію як складний комунікаційний процес, який об'єднує декілька суб'єктів інформаційної взаємодії.

Метою статті є аналіз ролі соціальних мереж як ефективного інструменту здійснення цифрової дипломатії.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для формування соціальних мереж стали такі Internet-сервіси, як чати, форуми та віртуальні спільноти, які в середині 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. активно розвивались, створюючи передумови для появи глобальних соціальних мереж.

Для розуміння концепту соціальної мережі розглянемо загальновживані терміни «чат», «Internet-форум», «віртуальні спільноти», які характеризують застосування сучасних Internet-технологій у зовнішньополітичній діяльності міжнародних акторів. Зокрема, чат – ресурс у мережі Internet, який дає змогу користувачам спілкуватись у режимі онлайн; Internet-форум – ресурс для обговорення політичних, соціальних, культурних або екологічних тем у режимі офлайн; віртуальні спільноти – ресурс, створений для обговорення однієї або суміжних тем у режимі онлайн або офлайн.

Розвиток сучасних технологій спричинив об'єднання Internet-сервісів в єдине ціле – соціальну мережу, яка дозволяє не лише здійснювати ефективну міжособистісну комунікацію, а й приводить до появи глобальних громадських груп, для яких державні кордони не є більше стримувальним чинником. Завдання таких Internet-сервісів полягає в тому, щоб забезпечити користувачів усіма можливимшляхами взаємодії один з одним – відео, чати, зображення, музика, блоги тощо. Вперше подібна схема побудови сайту була використана у 1995 р. при створенні американського веб-сайту Classmates.com для пошуку однокласників та друзів. Через десять років, у 2005 р., успіх MySpace привів до швидкого поширення соціальних мереж і збільшення їхньої популярності серед користувачів [3].

Теорія цифрової дипломатії як складової політичної культури та взаємодії почала формуватися наприкінці XX – на початку XXI століття, у той час, коли світова громадськість усвідомила важливість впровадження нових ефективних методів дипломатії, які виходили б за межі офіційних політичних інститутів. Цифрову дипломатію вважають досягненням зовнішньої політики Барака Обами, станом на 2013 рік у мережі Facebook нараховувалося близько 300 сторінок, які репрезентують численні держустанови США, також існують віртуальні представництва в YouTube, Tumblr і Flickr на 11 мовах, сумарна аудиторія всіх акаунтів і блогів становить близько 20 мільйонів чоловік. Цю систему координують приблизно 150 співробітників Держдепартаменту і 900 фахівців за межами США [4].

Використання соціальних мереж у дипломатичній діяльності держав дозволяє впливати на широке коло споживачів інформації, що створює переваги для країн на міжнародному рівні,

оскільки дипломатична інформація здатна оминати внутрішні державні фільтри, вона подається у «чистому» вигляді, а не як переказ із вуст третіх осіб. Комунікативнийпотенціал соціальних мереж у контексті цифрової дипломатії посилюється тим, що власники аккаунтів одночасно виступають як постачальники інформації, як споживачі інформації та як розповсюджувачіінформації. Важливою перевагою Twitter-дипломатії та Facebook-дипломатії є робота з цільовими групами для створення сприятливого політичного середовища з метою просування національних інтересів, попередження кризових ситуацій, вирішення суспільних проблем, дослідження громадської думки тощо.

У рамках цифрової дипломатії використовуються соціальні мережі, блоги і подібні медіамайданчики у глобальній мережі. В електронній дипломатії беруть участь державні відомства, в першу чергу зовнішньополітичні, урядові органи, а також неурядові організації, чия діяльність пов'язана з реалізацією зовнішньополітичного порядку. Головні цілі цифрової дипломатії просування зовнішньополітичних інтересів, інформаційна пропаганда через Internet-телебачення, соціальні мережі та мобільні телефони, спрямована на масову свідомість і політичні еліти [6, с. 81].

Дослідник цифрової дипломатії Л. Пермякова виділяє кілька загальних напрямків, де цифрова дипломатія як ресурс зовнішньополітичного відомства особливо ефективна:

– здійснення публічної дипломатії при встановленні контактів із онлайн-аудиторією та формуванні нових інструментів комунікації (забезпечує можливість звернення безпосередньо до цільової аудиторії з конкретними повідомленнями);

– електронна дипломатія сприяє налагодженню діалогу у форматі «громадянин-громадянин, людина-людина», який може бути ініційований як самими учасниками громадянського суспільства, так і державою, що може виконувати функції модератора діалогу;

– у галузі управління інформацією, в тому числі накопиченими знаннями та досвідом: акумулювання й аналіз колосального обсягу інформації, що може бути з успіхом використаний у політичних прогнозах і стратегічному плануванні;

– здійснення консульської діяльності: обробка та підготовка візової документації, прямі контакти з громадянами, які перебувають за кордоном;

– при виникненні надзвичайних ситуацій: використання ІКТ для здійснення екстреного зв'язку з посольством держави за кордоном [7].

Сучасні українські дослідники Л. Літра та Ю. Кононенко у праці «Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України?» виокремлюють три переваги цифрової дипломатії:

1) Twitter-дипломатія призвела до революції в царині дипломатичних відносин, забезпечивши доступ до ширшої аудиторії, а також охопивши всі рівні піраміди Ледераха. Власне піраміда представляє три рівні дипломатії: найвищий рівень лідерства, представлений військовими та політичними керівниками, а також офіційними дипломатами; середній рівень – це журналісти та представники академічних інституцій; нижчий рівень представляють пересічні громадяни та лідери на рівні місцевих громад;

2) Twitter-дипломатія суттєво поліпшує взаємозв'язки в усьому світі та надає дипломатам і міністерствам закордонних справ інструменти для побудови власних систем електронних комунікацій із закордонними підрозділами, а також посольств із консульствами;

3) інструменти Twitter-дипломатії дуже практичні та економні. Використання соціальних мереж дозволяє створювати органи реагування на надзвичайні ситуації. Одним із наочних та успішних прикладів такої ініціативи була кампанія «TextHaiti», започаткована одразу після землетрусу на Гаїті та поширена у соціальних мережах. У підсумку кампанія допомогла зібрати понад 30 мільйонів доларів впродовж лише трьох тижнів для надання допомоги постраждалим від землетрусу. Окрім того, засоби е-дипломатії надзвичайно успішно використовуються у кризових ситуаціях. Яскравим прикладом можна вважати ситуацію під час Сирійської кризи, коли посол США Роберт Форд був змушений закрити посольство у Дамаску з міркувань безпеки, але за допомоги соціальних медіа не залишився осторонь подій у країні та продовжив свою дипломатичну місію. Так посол опублікував на сторінці посольства в мережі Facebook супутникові знімки танків, що вели наступ на міста, а також пожеж на газопроводах, що викидали в повітря токсичні гази [5].

За останні кілька років посольства у всьому світі стабільно передбачають застосування соціальних медіа в їхніх комунікаційних стратегіях, зокрема для налагодження контакту із жителями тих країн, де вони працюють. Прикладом слугує китайська версія мережі Twitter – «Weibo», де посольство Канади розміщує в середньому 20-30 повідомлень на тиждень, котрі охоплюють широку палітру китайсько-канадських відносин: отримання візи; процедура імміграції; підвищення конкурентності бізнесу; дискусії про їжу; інформація про навчання в Канаді; канадські способи вимірювання забруднення повітря і под.

Хоча такий тип цифрової взаємодії став основою сучасної дипломатії, але все ще пріоритетними джерелами отримання інформації для посольства залишаються традиційні ЗМІ. Twitter – лише один із багатьох засобів, якими дипломати послуговуються для спілкування у політичних цілях із громадянами приймаючої країни [1]. Так, соціальна мережа Twitter стала новим способом спілкування зі світовими лідерами та каналом їхньої комунікації між собою. Це явище отримало назву «Twitter-дипломатія», або «Twiпломатія» [10]. Воно виникло у вигляді реакції традиційної публічної дипломатії на революцію, спричинену соціальними медіа. Використання соціальної мережі й сайту мікроблогів Twitter главами держав, міністрами закордонних справ, дипломатами та іншими політичними гравцями належить до далекосяжних і ефективних альтернатив здійснення дипломатичної діяльності. Twitter допомагає їм спілкуватися та налагоджувати особистий контакт із дуже широкою аудиторією, молоддю, журналістами, що в реальному житті фізично неможливо [10].

Twitter дає змогу, по-перше, главам держав, урядів, міністрам закордонних справ транслювати інформацію про повсякденну діяльність постійно зростаючій Internet-аудиторії та почути думки, зауваження, пропозиції світової спільноти; по-друге, громадянам, журналістам отримати безпосередній доступ до політичних лідерів. Кожен бажаючий може надіслати запитання політикові на Twitter.

Соціальні медіа роблять процес формування міжнародної політики прозорішим та більш відкритим для світової аудиторії, розкриваючи ключових гравців та їхню роль у цьому процесі,одночасно даючи змогу урядам миттєво контактувати із глобальною спільнотою. Twitter має два позитивних аспекти впливу на зовнішню політику: 1) сприяє корисному обмінові думками між політиками й громадянським суспільством; 2) підвищує здатність дипломатів збирати інформацію, аналізувати, прогнозувати, управляти та реагувати на події [2].

Twitter застосовують у різноманітних і епізодичних ситуаціях під час дипломатичної комунікації – від дружніх заяв про двостороннє співробітництво до скупих обмінів ввічливістю та дипломатичних «шпильок», а також для випадкових повідомлень.

Завдяки соціальним медіа дипломат потрапляє у якісно новий вимір, отримуючи канал доступу до зовнішнього світу – і для взаємодії з ним, і аби його почути. Профіль диппредставника у соціальній мережі – це спосіб спілкування і з журналістами також, що дає змогу їм оперативно отримати інформацію, коментарі, спростування, домовитися про інтерв'ю. Twitter – часто першоджерело отримання останніх новин та думок громадянськ ого суспільства з цього приводу [10].

Соціальні мережі як особливий тип Internet-комунікації можуть бути використані в зовнішній політиці для просування зовнішньополітичних інтересів міжнародних акторів, позиціонування держави на світовій арені, забезпечення діяльності країни у сфері зовнішньої політики шляхом установлення діалогу і здійснення впливу на світову громадськість за допомогою комплексу заходів політичного, економічного, освітнього й культурного характеру. Поєднання традиційної зовнішньополітичної діяльності із сучасними комунікативними технологіями зумовлює скоординовану роботу урядових і неурядових структур з управління сприйняттям зарубіжними аудиторіями внутрішньої і зовнішньої політики країни, її політичних цінностей та іміджу на міжнародній арені. Також соціальні медіа можуть бути використані для запобігання кризовим ситуаціям або управління ними, для вирішення регіональних або національних проблем, що сприятиме ефективній взаємодії акторів міжнародних відносин.

Варто відмітити, що дипломатичні служби більшості країн світу обирають соціальну мережу в залежності від країни перебування. Наприклад, посольство ФРН в Україні має свою сторінку у Facebook. Сторінка містить багато інформації щодо діяльності посольства, однак є і ввічливе застереження, що інформацію про отримання віз можна отримати в посольстві, а не із повідомлень у Facebook. Більшість повідомлень стосуються гуманітарної співпраці між нашими країнами, повідомлення про різні конкурси та культурні події. До порівняння, сторінка у Facebook посольства ФРН у Росії містить більше інформації політичного та економічного змісту.

Варто зауважити, що посольство Німеччини в Москві має власну сторінку у іншій соціальні й мережі – ВКонтакте. Це російська соціальна мережа, саме тому дипломатична установа звернула увагу на неї. Сторінка містить багато інформації про різноманітні культурні заходи, які проводить установа. А у КНР посольство ФРН має власну сторінку у китайській соціальній мережі – сервіс мікроблогів Weibo. Цей сервіс мікроблогів обраний не випадково, адже в КНР не працює Facebook. Сторінка дипломатичної установи ФРН також містить інформацію про гуманітарний напрям співпраці, культурні проекти тощо.

Зовнішньополітичні відомства різних країн, їх дипломатичні представництва та культурні центри з метою поширення офіційної урядової інформації, координації роботи різних структур, надання онлайн-послуг, спілкування із цільовими групами різних країн можуть використовувати такі переваги соціальних медіа, як мультимедійність, персоналізація та інтерактивність. Зокрема мультимедійність можна забезпечити за допомогою об'єднання візуальних, звукових і друкованих ефектів; персоналізацію – через розміщення необхідної інформації для конкретних цільових груп або зацікавлених індивідуумів; інтерактивність дає змогу здійснювати діалог без посередників для підтримки зворотного зв'язку, забезпечуючи, таким чином, прямий доступ уряду до населення й населення до влади [9].

Міжнародна Internet-комунікація у вимірі соціальних медіа як інструменту зовнішньополітичної діяльності дозволяє не лише інформувати проуспіхи та досягнення урядових інституцій, але й здійснювати «максимально приховане маніпулювання» громадською думкою для тиску на органи влади або організацію різноманітних виступів. На наш погляд, дослідники можуть лише описати феномен «соціальних медіа», однак прогнозувати його розвиток, а отже й керувати цим процесом можна лише у видимій перспективі. Сучасною аксіомою ефективної міжнародної інтернет-комунікації є не тільки поширення і передача інформації між елементами політичної системи й між політичною системою і навколишнім середовищем, а й обов'язкове здійснення зворотного зв'язку.

Вітчизняні та зарубіжні аналітики стверджують, що головними завданнями інноваційної зовнішньополітичної діяльності є забезпечення взаємодії з громадськістю через Internet-простір, використання зовнішніх і внутрішніх електронних ресурсів, створення внутрішньокорпоративної соціальної мережі, організація тематичних онлайн-семінарів, відстеження міжнародних інформаційних потоків із метою запобігання соціальним і політичним тенденціям, що виникають, своєчасного реагування на кризові ситуації, забезпечення координації та супроводу зовнішніх зв'язків державних органів влади та приватних компаній [9].

На сучасному етапі цифрова дипломатія виступає інноваційним методом ведення політичних перемовин, але при цьому змінюється основний вектор взаємодії: комунікація дипломат-дипломат замінюється комунікацією дипломат-громад-

ська спільнота. Соціальні мережі, зокрема Twitter та Facebook сприяють залученню до міждержавного діалогу широкої аудиторії, яка відстоює поляризовані інтереси, збільшується рівень доступу до інформації, ступінь її відкритості. Також новітнім явищем є інтеграція традиційних медіа та соціальних мереж, окрім того аканти можуть розглядатися як окремі джерела інформації, але рівень достовірності інформації в соціальних мережах може варіюватися від низького до високого. Дипломатична інформація, поширювана через соціальні мережі, оминає численні «інформаційні фільтри», тому в певних кризових ситуаціях вона здатна посилювати соціальну напруженість або нейтралізувати її.

Висновки. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до появи соціальних мереж в мережі Internet, що стали альтернативою традиційним ЗМІ у виробленні, поширенні, обміні та отриманні різної інформації, а в деяких характеристиках таких як швидкість поширення інформації випередили традиційні ЗМІ. Соціальні мережі, в тому числі Twitter та Facebook, оптимізують та покращують звичний інструментарій дипломатичного апарату, роблять його гнучкішим і здатним оперативно реагувати на виклики часу та місця. Соціальні мережі можуть бути ефективним інноваційним засобом здійснення зовнішньополітичної діяльності, але тільки за використання його належним способом. Соціальні мережі, зокрема Twitter та Facebook сприяють залученню до міждержавного діалогу широкої аудиторії, яка відстоює поляризовані інтереси, збільшується рівень доступу до інформації, ступінь її відкритості. Сьогодні цифрова дипломатія є інноваційним методом ведення зовнішньополітичних взаємовідносин, змінюючи основний вектор взаємодії з комунікації дипломат-дипломат на комунікацією дипломат-громадянське суспільство.

Список літератури:

1. Koenig R. Tweet-errific. Ambassador, embassy adept at social media / R. Koenig // Statemagazine. – 2013. – December – P. 14–16.
2. Sandre A. Twitter for diplomats [Electronic resource] / A. Sandre. – DGRI-Instituto Diplomatico, 2013. – 71 p. – Modeofaccess: http://issuu.com/diplo/docs/twitter_for_diplomats.
3. Дубов Д.В. Блоги як новітні форми соціально-політичних комунікацій : міжнародний досвід і українські перспективи // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2008. – Вип. 80 (Ч. І). – С. 147–150.
4. Корнев М. Дипломатия Веб 2.0: как Фейсбук и соцсети меняют мировую политику / М. Корнев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=3076#top.
5. Літра Л. Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? / Л. Літра, Ю. Кононенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iwp.org.ua/img/policy_brif_1_01_23_ok.pdf.
6. Ліченко А. Соціальні мережі Facebook і Twitter як інструмент медіа дипломатії // А. Ліченко // Актуальні проблеми соціальних комунікацій. – 2014. – С. 78–85.
7. Пермякова Л. Цифровая дипломатия: направления работы, риски и инструменты / Л. Пермякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politnauka.livejournal.com/296679.html.
8. Піпченко Н. Концептуально-теоретичні засади дослідження віртуальної дипломатії / Н. Піпченко // Нова парадигма: Журнал для наукових праць.– 2006. – № 57. – С. 117–124.
9. Піпченко Н. Соціальні медіа як механізм забезпечення інтернет-комунікації у сфері зовнішньої політики [Електронний ресурс] / Н. Піпченко // Міжнародні відносини Серія "Політичні науки" (спецвипуск). – № 17 (2017) – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3323.
10. Харечко І. Twitter-дипломатія: зарубіжний досвід для України / І. Харечко // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2015. – Вип. 7. – С. 291–297. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2015_7_34.
11. Цветкова Н. Программы WEB 2.0. в публичной дипломатии США // Н. Цветкова // США и Канада: политика, экономика и культура. – 2011. – № 3. – С. 109–122.

Середа Е.В., Габро И.В.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ

Аннотация
В статье проанализировано значение социальных сетей в качестве базового инструмента дипломатии в киберпространстве. В частности, авторы рассматривают теоретические подходы к изучению появления и формирования социальных сетей, а также доказывают, что социальные сети способствуют эффективному обмену мнениями между политиками и гражданским обществом, повышают способность дипломатов собирать информацию, анализировать, прогнозировать и реагировать на события.
Ключевые слова: цифровая дипломатия, социальные сети, СМИ, киберпространство, Internet, Twitter, Facebook.

Sereda K.V., Habro I.V.
Petro Mohyla Black Sea National University

SOCIAL NETWORKS AS EFFECTIVE INSTRUMENT OF REALIZATION OF DIGITAL DIPLOMACY

Summary
The article analyzes the importance of social networks as the basic tool of diplomacy in cyberspace. In particular, the authors examine the theoretical approaches to the study of the emergence and formation of social networks, and also argue that social networks contribute to a more effective exchange of views between politicians and civil society, increase the ability of diplomats to collect information, analyze, predict and respond to events.
Keywords: digital diplomacy, social networks, mass media, cyberspace, Internet, Twitter, Facebook.

УДК [327:341](477+61)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ПІВНІЧНО-АФРИКАНСЬКИХ КРАЇН

Шаловинська Ж.Т., Тригуб О.П.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Автор статті досліджує політико-правові основи відносин України та країн Північної Африки, аналізує двосторонні акти про встановлення дипломатичних відносин з такими країнами як Алжир, Єгипет, Лівія, Королівство Марокко, а також робить висновки про перспективи розвитку дипломатичних відносин України та країн Північної Африки.
Ключові слова: Північна Африка, міжнародні відносини, розвиток, політика, дипломатія.

Постановка проблеми. Розбудову партнерства з африканськими країнами незалежна Україна розпочала не з чистого аркушу, а маючи істотний досвід попередніх контактів УРСР. Радянська Україна приймала активну участь у розбудові двосторонніх відносин СРСР з Єгиптом, Тунісом, Лівією, Суданом, що було перш за все зумовлено політичними та геостратегічними цілями керівництва Радянського Союзу. Значна кількість таких контактів була використана офіційним Києвом при виробленні стратегії проникнення в Африку у реаліях нової світобудови. Політична співпраця – один із основних напрямків міжнародного співробітництва. Налагодження політичних взаємозв'язків і підписання низки договорів та угод – шлях до міцної дружби та взаємодопомоги.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню питання відносин України та країн Північної Африки присвячені праці таких українських науковців як Т. Анакіної, О. Біленького, В. Бондаренко, І. Бураківського, Д. Вітра, В. Власова, О. Коломієць, В. Копійки, М. Кулінич, П. Луцишина, В. Манжоли, В. Мартинюка, Е. Молчанова, І. Пасічника, А. Поручника, О. Руденко, П. Саблук, О. Сушка, Н. Татаренко, С. Федонюка, В. Халаджи, Л. Чекаленко, А. Черепа, В. Чужикова, Н. Яковенко й інших.

Метою статті є дослідження й аналіз політико-правових основ відносин України та північноафриканських країн.

Виклад основного матеріалу. Новий етап розвитку відносин України з країнами Північної Африки розпочався після здобуття Україною незалежності. Північно-африканські країни (Лівія, Туніська Республіка, Алжирська Народна Демократична Республіка (далі за текстом – АНДР), Королівство Марокко) були одними з небагатьох країн, які ще 1991 року визнали її незалежність – 24 грудня 1991 року, 25 грудня 1991 року, 27 грудня 1991 року, 30 грудня 1991 року відповідно. Арабська Республіка Єгипет (далі за текстом – АРЄ) та Судан офіційно визнали незалежність України 3 січня 1992 року та 25 квітня 1992 року.

Дипломатичні відносини між Україною та Єгиптом, Лівією, Суданом, Королівством Марокко, Тунісом, АНДР було встановлено 25 січня, 17 березня, 25 квітня, 22 червня, 24 червня, 20 серпня 1992 року відповідно. Згідно аналізу двосторонніх актів про встановлення дипломатичних відносин з країнами Північної Африки Україна та такі країни як Алжир, Єгипет, Лівія, Королівство Марокко домовилися встановити дипломатичні відносини на рівні посольств.

Так, 16 листопада 1992 р. вірчі грамоти Президенту України вручив перший посол Алжиру в нашій країні Бельрамуль Камерзерман. У свою чергу Посольство України в Алжирі було відкрито у листопаді 1999 р. Україна стала однією з перших держав колишнього СРСР, де було відкрите дипломатичне представництво АРЄ – у травні 1993 року. Офіційне відкриття українського Посольства в Каїрі відбулось 1 вересня 1993 року. З 1993 року в Києві функціонує Посольство Лівії в Україні. У листопаді 1999 року було започатковано діяльність Посольства України в Лівії. Посольство України в Марокко розпочало роботу в листопаді 2000 року, а Посольство Марокко в Україні – у липні 2000 року.

Щодо дипломатичних відносин з Тунісом вато відмітити, що 11 жовтня 1993 року почало функціонувати Посольство Туніської Республіки в Україні. 24 червня 1997 року було оголошено про рішення Уряду Туніської Республіки закрити Посольство у Києві з фінансових міркувань. Наразі Україна відноситься до зони відповідальності Посольства Туніської Республіки в Республіці Польща (переведено з сфери відповідальності Посольства Тунісу в Російської Федерації з грудня 2015 року, Посол Тунісу в Польщі на даний час не акредитований в Україні за сумісництвом). В свою чергу, Посольство України в Туніській Республіці діє з вересня 1996 р. 19 березня 2015 року Посла України в Державі Лівія М.В. Нагорного призначено Послом України в Туніській Республіці за сумісництвом. У лютому 2015 р. Посольства України в Лівії передислоковано до Тунісу.

Двосторонні відносини між Україною та Суданом помітно активізувались тільки після досягнення миру у багаторічній війні. У квітні 2002 року вперше було призначено Посла України в Республіці Судан за сумісництвом (з резиденцією в Каїрі). Посольство Судану в Україні відкрито в 2013 році.

Україна в 2015–2017 роках мала найбільш тісні економічні взаємовідносини з такими трьома найбільшими торгівельними партнерами України: Єгипет (54% або 2,08 млрд дол.), Туніс (8,8% або 333,5 млн. дол.) та Алжир (5,4% або 200,6 млн. дол.). Обсяг експорту до інших країн є незначним і становить близько 1 % обсягу всього африканського експорту. Зазначені здобутки в торгово-економічних взаємовідносинах тісно пов'язані з формуван-

ням договірно-правової бази двосторонніх відносин України з країнами Північної Африки [6].

Враховуючи тісні економічні зв'язки між північно-африканськими державами договірно-правова база відносин України з Єгиптом, Алжиром, Тунісом, Лівією та Королівством Марокко є подібною за своїм змістом. В основі договірної бази лежать:

– міждержавні двосторонні угоди (наприклад, угоди про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи, про безвізові поїздки громадян, які користуються службовими та дипломатичними паспортами, про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах, передачу засуджених осіб та інші);

– міжурядові угоди (наприклад, про торговельно-економічне співробітництво, про культурне співробітництво, про сприяння та взаємний захист інвестицій, про повітряне сполучення, про взаємне визнання документів про освіту і наукові ступені, про морське торговельне судноплавство та інші);

– міжвідомчі угоди (наприклад, про співробітництво в галузі медицини і охорони здоров'я між міністерствами охорони здоров'я, про співробітництво між державними комітетами телебачення і радіомовлення, про співробітництво в галузі карантину рослин між аграрними міністерствами, про взаєморозуміння у сфері стандартизації та метрології тощо).

Стан договірно-правової бази відносин України з країнами Північної Африки станом на 01.01.2018 року

	міждержавні угоди	міжурядові угоди	міжвідомчі угоди
Україна та Єгипет	6	10	13
Україна та Лівія	10	12	8
Україна та Алжир	1	3	11
Україна та Туніс	2	7	6
Україна та Королівство Марокко	0	9	6
Україна та Судан	0	0	0

Зміст зазначених двосторонніх угод можливо розглянути на прикладі договірно-правової бази відносин України та Тунісу, яку складають 15 двосторонніх угод (2 – міждержавні, 7 – міжурядові, 6 – міжвідомчі), які були укладені від дня встановлення дипломатичних відносин між обома країнами.

Процес підписання двосторонніх домовленостей був довгим, проте перспективним, на сьогоднішній день можна виділити ряд Угод і Протоколів, а саме:

· Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Туніською Республікою, 24 червня 1992 р., Київ. Зокрема, у Протоколі зазначалося: "Уряд України і Уряд Туніської Республіки, бажаючи розвивати дружні відносини і співробітництво в політичній, торгівельній, науковій, культурній та соціальній сферах, вирішили, згідно з положеннями Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, встановити дипломатичні відносини на рівні посольств із моменту підписання цього Протоколу. Обидві Сторони впевнені, що встановлення дипломатичних відносин між Україною і Тунісом відповідає інтересам обох країн та сприятиме зміцненню міжнародного співробітництва, миру і безпеки в усьому світі".

· Протокол щодо політичних консультацій між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Тунісу, 18 лютого 1993 р., Туніс. У документі чітко окреслено основні мотиви проведення політичних консультацій між Україною і Туніською Республікою, що забезпечувало б та задовольняло інтереси обох держав. Зокрема, було встановлено домовленість про необхідність:

1) Проводити регулярні політичні консультації на рівні Міністерств Закордонних Справ із метою аналізу розвитку двосторонніх відносин, а також обміну думками щодо регіональних і міжнародних проблем, що становлять обопільний інтерес.

2) Визначати за взаємною згодою рівень, порядок денний та місце проведення консультацій.

3) Проводити консультації по черзі в столицях обох країн, а також під час чергових сесій Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй.

· Угода про розвиток економічного і технічного співробітництва між Урядом України і Урядом Туніської Республіки у галузі гідротехнічного будівництва, від 07 грудня 1993 року. Згідно змісту зазначеної угоди Уряд України висловлює згоду на надання Уряду Туніської Республіки технічної допомоги:

а) у проектуванні та будівництві першочергових об'єктів – гребель, водоводів;

б) у роботах по реактуалізації ТЕО використання стоку річок Крайної Півночі Тунісу (Київ, 1982 р.), експлуатації та спостереженню за технічним станом гребель, побудованих за проектами українських фахівців.

· Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про торговельно-економічне співробітництво, від 07 грудня 1993 року. Відповідно до змісту угоди договірні сторони вживатимуть всіх необхідних заходів для підтримки та стабільного розвитку торговельно-економічних відносин між двома країнами та створять для цього сприятливі умови.

· Угода про науково-технічне співробітництво між Урядом України і Урядом Туніської Республіки, від 07 грудня 1993 року. Згідно змісту зазначеної угоди договірні сторони зміцнюють і розвивають співробітництво в сфері науки і технологій між обома державами на основі рівності і взаємної вигоди згідно з положеннями цієї Угоди.

· Угода про співробітництво між Торгово-промисловою палатою України і Спілкою підприємців і комерсантів Тунісу, від 07 грудня 1993 року. Відповідно до змісту угоди на основі принципів рівноправності і взаємовигоди, а також у відповідності з законодавством обох країн та угодами, що діють між ними, сторони сприятимуть та заохочуватимуть до дій, що направленіна розвиток торгового обміну і економічного співробітництва, які включатимуть здійснення інвестицій. створення спільних підприємств, приділяючи особливу увагу розвитку ділових контактів між малими та середніми підприємствами України і Туніської Республіки.

· Угода про науково-технічне співробітництво між Урядом України і Урядом Туніської Республіки від 07 грудня 1993 року. Згідно змісту зазначеної угоди договірні сторони зміцнюють і розвивають співробітництво в сфері науки технологій між обома державами на основі рівності і взаємної вигоди згідно з положеннями цієї Угоди. Договірні сторони будуть сприяти розвитку співробітництва, що включає такі форми:

а) виконання спільних науково-дослідницьких проектів, обмін їх результатами, а також вченими і спеціалістами, що беруть участь в реалізації цих проектів;

б) проведення спільних наукових конференцій, семінарів, виставок та інших заходів, а також організація курсів навчання та стажування;

в) обмін науковою, науково-технічною інформацією та документацією;

г) створення спільних науково-технічних центрів і творчих колективів.

· Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про розвиток економічного і технічного співробітництва у галузі водного господарства від 07 грудня 1993 року. Відповідно до змісту угоди сторони співпрацюватимуть в галузі гідротехнічного будівництва та водного господарства, у виконанні проектно-вишукувальних робіт для створення іригаційних ділянок, застосуванні водозберігаючих технологій, бурінні свердловин на воду, проведенні гідрогеологічних досліджень для визначення водоносних горизонтів, дослідженні механічного складу грунтів, оцінці якості води, штучному відновленні підземних вод. Конкретні форми технічної допомоги визначатимуться сторонами за взаємною згодою.

· Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про регулярне повітряне сполучення від 07 грудня 1993 року. Згідно змісту зазначеної угоди договірні сторони будучи учасниками Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, відкритої для підписання в м. Чикаго 7 грудня 1944 року,бажаючи укласти Угоду з метою встановлення регулярного повітряного сполучення між їх відповідними територіями та за їх межами,погодились про те, що кожна договірна сторона надає іншій договірній стороні права, вказані в цій Угоді, з метою встановлення регулярних міжнародних повітряних сполучень по маршрутах, вказаних у Додатку до неї (надалі іменуються відповідно «договірні лінії» та «встановлені маршрути»).

Крім того, 07 грудня 1993 року було підписано декларацію про принципи відносин дружби і співробітництва між Україною і Туніською Республікою, згідно змісту якої сторонами, прагнучи розширювати співробітництво і зміцнювати відносини дружби на засадах взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності та невтручання у внутрішні справи згідно з цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй і нормами міжнародного права, будучи переконані, що зміцнення стосунків і розвиток співробітництва між двома країнами відповідатиме інтересам їх народів і служитиме справі миру і міжнародної безпеки, домовились про те, що розвиватимуть співробітництво в політичній, економічній, культурній, науковій галузях на основі вищезазначених принципів.

· Угода про співробітництво в сфері туризму між Державним комітетом України по туризму та Міністерством по туризму і ремісництву Туніської Республіки від 07 квітня 1995 року. Відповідно до зазначеної угоди сторони сприятимуть розвитку і зміцненню ділового співробітництва між організаціями двох держав, які діють в сфері міжнародного туризму, з метою взаємного ознайомлення з досвідом в галузі соціально-економічного розвитку, наук та культури, а також історичними пам'ятками, туристичними та природними цінностями, культурними та історичними традиціями народів своїх держав.

· Угода про співробітництво між Українською спілкою промисловців і підприємців та Туніською спілкою промисловості, торгівлі та ремісництва від 10 жовтня 1997 р.

· Угода між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики і Національним інститутом стандартизації та промислової власності Туніської Республіки про співробітництво у сфері стандартизації та оцінки відповідності від 19 червня 2008 року. Відповідно до зазначеної угоди сторони сприятимуть розвитку та розширенню співробітництва у проведенні спільних робіт зі стандартизації та оцінки відповідності на основі додаткових угод, протоколів і програм, які передбачають:

– забезпечення гармонізації національних стандартів з міжнародними і європейськими стандартами для сприяння розвитку науково-технічного співробітництва та подолання технічних бар'єрів у двосторонній торгівлі;

– сприяння встановленню і розвитку прямих зв'язків між науково-дослідними інститутами стандартизації та органами з оцінки відповідності обох Сторін;

– проведення підготовчих робіт, відповідно до компетенції сторін, щодо взаємного визнання результатів робіт з оцінки відповідності на основі відповідних міжнародних стандартів.

· Угода між Урядом України та Урядом Туніської Республіки про взаємне скасування візового режиму для пред'явників дипломатичних, службових та спеціальних паспортів від 29 листопада 2014 року. Згідно змісту зазначеної угоди Уряд України та Уряд Туніської Республіки, бажаючи поглибити двостороннє співробітництво та спростити режим поїздок громадян обох держав відповідно до принципу взаємності та рівності, домовилися про умови, за яких Громадяни держави однієї із договірних сторін, які користуються дійсними дипломатичними, службовими або спеціальними паспортами, можуть в'їжджати, проїжджати транзитом та виїжджати з території держави іншої договірної сторони без віз.

На сьогодні правова база України та Єгипту є однією з найбільших серед інших арабських країн-партнерів нашої держави – 29 двосторонніх угод (6 – міждержавні, 10 – міжурядові, 13 – міжвідомчі).

В цілому розбудова правової бази двостороннього співробітництва проходить успішно. Водночас у зазначеній сфері протягом тривалого часу залишаються «традиційні» проблемні питання. Серед них повільне погодження проектів двосторонніх угод відповідними державними органами обох країн. Так, проект Угоди про взаємну охо-

рону державних і міждержавних таємниць перебуває на розгляді єгипетської сторони з лютого 1998 р., Угоди про військово-технічне співробітництво – з листопада 1997 р. За інформацією МЗС Єгипту, документи занадто довго розглядаються Міністерством оборони АРЄ, яке просто не реагує на численні запити та нагадування.

Зазначені проблеми постійно піднімаються під час зустрічей на різних рівнях із представниками МЗС і відповідних відомств Єгипту, в тому числі у ході візитів офіційних делегацій. Проте, незважаючи на здійснювані заходи, розгляд зазначених питань набуває довготривалого характеру.

У цілому, незважаючи на наявність окремих проблем, напрацьований потенціал створює сприятливе підґрунтя для подальшого розширення правової бази двосторонніх відносин між Україною та Єгиптом, що відповідно стимулюватиме більш успішну реалізацію взаємовигідного співробітництва в усіх сферах.

Договірно-правова база співробітництва між Україною та Республікою Судан перебуває на стадії формування. На даний час спеціалісти готують низку угод (9 проектів), які будуть регулювати відносини двох країн в інвестиційній, торговельно-економічній та сільськогосподарській сферах.

Українська та суданська стороні парафували проект Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Судан про сприяння та взаємний захист інвестицій. Готуються до підписання також документи, які сприятимуть розвитку співробітництва у галузі охорони здоров'я, культури та науки. Крім цього, міністерства внутрішніх справ України та Судану розглядають можливість підписання меморандуму про співробітництво.

Базові підходи до розвитку відносин України з країнами Африки закладено в головних завданнях зовнішньополітичної стратегії нашої держави, які полягають у її входженні у світові політичні, економічні та інші процеси як учасниці нової глобальної системи міжнародних відносин. Важливість Африканського континенту для України зумовлюється тим, що завдяки вагомому представництву в міжнародних організаціях ці держави здобули вагомий вплив на світовій арені [10, с. 326], а тому, як зазначає О. Івченко, африканський напрям надзвичайно перспективний для української держави [5, с. 545].

«Українська криза» створила підґрунтя для того, щоб, як зазначив міністр закордонних справ України П. Клімкін, Україна надала імпульсу відносинам з державами Африки. Такий висновок був зроблений в контексті перебування з дводенним візитом у столиці Сенегалу – Дакарі у рамках участі в 15-му Саміті Міжнародної організації франкофонії, в якій Україна має статус спостерігача [9]. Важливість для України підтримання міжнародних відносин з африканськими державами у сучасних умовах підкреслює і колишній президент України В. Ющенко, який в одному з інтерв'ю зазначив: «Ми могли б грати важливу роль в Африці. У нас є багато що запропонувати один одному» [1].

Саме прагматизація взаємовідносин і зіграла ключову роль у формуванні зовнішньополітичних позицій держав Північної Африки щодо подій, які відбуваються в Криму та на Сході України. Варто відзначити, що індикаторами цих позицій стали не тільки офіційні заяви посадовців окремих африканських держав, але й заяви у рамках міжнародних організацій (до прикладу, позиції африканських держав-непостійних членів Ради Безпеки ООН) та голосування щодо резолюцій на Генеральній Асамблеї ООН (до прикладу, Резолюції 68/262 від 27 березня 2014 р. щодо територіальної цілісності України). У цьому контексті варто розглянути особливості цих зовнішньополітичних позицій держав та визначити можливі фактори, що визначають характер таких позицій.

О. Ярошко справедливо відзначає, що вступаючи у дво– і багатосторонні відносини, африканські країни прагнуть забезпечити національні інтереси, пріоритети яких визначаються їхніми соціально-економічними, політичними та культурними особливостями і покликані забезпечувати безпеку, в тому числі суверенітет і територіальну цілісність та сприяти національному розвитку [11].

За результатами голосування резолюції 68/262 від 27 березня 2014 р. щодо територіальної цілісності України:

– «За» відповідну резолюцію проголосували 100 країн-членів ООН, включаючи авторів постанови, у тому числі Лівія та Туніс;
– «Проти» проголосували 11 країн, у тому числі Судан;
– 58 країн-членів ООН на чолі з Китаєм утримались під час голосування, у тому числі Алжир, Єгипет. Відсутніми на голосуванні були в тому числі представники Королівства Марокко.

Чітким сигналом підтримки Тунісом та Лівією державного суверенітету та територіальної цілісності України у межах визнаних міжнародною спільнотою кордонів стало голосування на підтримку резолюції ГА ООН «Територіальна цілісність України» від 27.03.2014 р., якою не визнається анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Туніс та Лівія стали одними з небагатьох арабських країн, які підтримали згадану резолюцію ГА ООН.

Причинами голосування «проти» Суданом можуть бути ціла низка власних претензій до світового співтовариства, що значною мірою вплинуло на їхнє сприйняття ситуації в Україні, у тому числі наявність затяжного військового конфлікту. Невирішений територіальний конфлікт властивий і Судану. Він виник у 2012 року після суверенізації Південного Судану та набув форми військового протистояння, в результаті якого загинуло 1,5 тис. громадян [8].

Висновки. Таким чином, у ході розвитку дипломатичних відносин України та країн Північної Африки проводиться розбудова договірно-правової бази двосторонніх відносин України з країнами Африканського Магрибу й Арабською Республікою Єгипет, що є одним із головних напрямків роботи Посольств зазначених країн. У цьому контексті підтримуються постійні зв'язки з представниками профільних міністерств і відомств країни перебування. Співробітники посольств залучаються до організації як міжурядових зустрічей так і до міжвідомчих візитів представників та делегацій.

Список літератури:

1. Африка и Украина «имеют много, чтобы предложить друг другу» / Eureporter, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eureporter.co/ru/magazine/2014/05/06/interview-africa-and-ukraine-have-a-lot-to-offer-each-other/.
2. Договірно-правова база між Україною і Алжиром. – Режим доступу: http://algeria.mfa.gov.ua/ua/ukraine-dz/legal-acts.
3. Договірно-правова база між Україною і Єгиптом. – Режим доступу: http://egypt.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D0%B5g/legal-acts.
4. Договірно-правова база між Україною і Тунісом. – Режим доступу: http://tunis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tn/legal-acts.
5. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – Київ: Українська академія наук національного прогресу, 1997. – 688 с.
6. Кушніренко О. Нові експортні можливості для України: відкриття ринків Африканського континенту / О. Кушніренко // Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки». – 2016. – Режим доступу: http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/5981.
7. Мішин О. Українське проникнення в Африку: ретроспектива відносин / О. Мішин, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://h.ua/story/273191/#ixzz3LsKfE2mw.
8. Турчин Я. Результати голосування щодо «української» резолюції в ГА ООН як індикатор особливостей сучасного балансу сил у світовій політиці / Я. Турчин // Humanitarian vision. – 2015. – Vol. 1, Num. 2. – С. 67–72. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_2_13.
9. Украина будет развивать отношения со странами Африки / Novostimira.ua, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novostimira.com.ua/news_136387.html.
10. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – Либідь, 2002. – 470 с.
11. Ярошко О.З. Пріоритети африканських країн у міжнародних відносинах / О.З. Ярошко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/legal-and-political-science-212/political-problems-of-international-systems-and-global-development-212/13235-212-327.

Шаловинская Ж.Т., Тригуб А.П.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОТНОШЕНИЙ УКРАИНЫ И СЕВЕРО-АФРИКАНСКИХ СТРАН

Аннотация
Автор статьи исследует политико-правовые основы отношений Украины и стран Северной Африки, анализирует двусторонние акты об установлении дипломатических отношений с такими странами как Алжир, Египет, Ливия, Королевство Марокко, а также делает выводы о перспективах развития дипломатических отношений Украины и стран Северной Африки.
Ключевые слова: Северная Африка, международные отношения, развитие, политика, дипломатия.

Shalovynska Zh.T., Trygub O.P.
Petro Mohyla Black Sea National University

POLITICAL AND LEGAL BASES OF RELATIONS OF UKRAINE AND NOTHERN AFRICAN COUNTRIES

Summary
The author examines the political and legal foundations of relations between Ukraine and the countries of North Africa, analyzes bilateral acts on establishment of diplomatic relations with such countries as Algeria, Egypt, Libya, the Kingdom of Morocco, and also makes conclusions about the prospects of development of diplomatic relations between Ukraine and the countries of North Africa.
Keywords: North Africa, international relations, development, politics, diplomacy.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:659.3:004.056

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЯК ЗОВНІШНЯ ЗАГРОЗА ДЛЯ РЕПУТАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Зеленовська А.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інформаційна війна є однією з останніх тенденцій в конкурентній боротьбі, та становить загрозу для репутації організації. Відомо, що позитивна репутація формується протягом тривалого періоду часу. Водночас руйнування репутації та втрата репутаційного капіталу відбувається швидкими темпами внаслідок відсутності стратегії захисту під час інформаційних атак. Одним із головним суб'єктів в інформаційній війні між правоохоронними органами автор визначає НАБУ та зосереджує увагу на технологіях ведення інформаційної війни за участю ЗМІ.
Ключові слова: репутація, репутаційний менеджмент, репутаційний капітал, інформаційна війна, інформаційне протиборство, чорний PR.

Постановка проблеми. Після Революції гідності Україна стала на шлях оновлення демократичних реформ. Входження до Європейського Союзу потребує відповідності держави загальноприйнятим в Євросоюзі стандартам, зокрема у сфері протидіяння та запобігання корупції. З цією метою були створені офіційні установи, такі як Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізована антикорупційна прокуратура(САП) та Національне антикорупційне бюро України (НАБУ). Отже, на сучасному етапі розвитку України, в часи активного реформування системи державного апарату, існує потреба в оптимізації та пошуку вдосконалених підходів до формування довіри до новостворених антикорупційних структур. Зовнішнім чинником у формуванні сучасного репутаційного капіталу цих інституцій є інформаційна війна. Публічні конфлікти між правоохоронним органами, наприклад, Національним антикорупційним бюро України та Генеральною прокуратурою, набувають ознак інформаційного протиборства та завжди стають предметом висвітлення засобів масової інформації. Метою публічних інформаційних війн є підрив репутації того, чи іншого правоохоронного органу. Через це свої актуальності набуває використання комунікативних інструментів з метою захисту репутаційного капіталу НАБУ як ключового об'єкта в інформаційній війні правоохоронних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує, що дослідженням інформаційної війни займалися наступні вчені: Н.Ф. Семен, Г.Г. Почепцов, О. Конотопенко, М. Павлютенкова, проте в їх працях інформаційні війни розглядаються в контексті боротьби між державами. О. Курбан виокремлює сучасні технології впливу ЗМІ на громадськість. У свою чергу автор звертає увагу, що результати досліджень інформаційних війн між правоохоронними органами не висвітленні у наукових публікаціях. Відсутність наукового обґрунтування є негативних фактором, хоча таким чином автор звертає увагу на дану проблематику та наголошує на актуальності подальшого дослідження.

Теоретичні засади дослідження ділової репутації загалом та репутаційного капіталу зокрема розроблено такими науковцями як: Е.П. Алексєєва, Ф.В. Малахов, Т.Б. Хлевицька, Л.Г. Тітова. У зарубіжній літературі: Е. Гріффін, М. Кагілл, К. Дженазі, Г. Доулінг, Ч. Фомбран. У даному дослідженні представлені також праці Ф.І. Шаркова, С.І. Денисюка, Т.В. Федорів.

Метою статті є виявити рівень дослідженості науковцями теми інформаційної війни в контексті конкурентної боротьби між правоохоронними органами. На наступному етапі класифікувати методи ведення інформаційної війни.

Для досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних завдань:

– визначити сутність поняття «інформаційна війна» та визначити місце НАБУ в інформаційній війні між правоохоронними органами України;
– проаналізувати теоретичні засади «репутації», «репутаційного менеджменту» та «репутаційного капіталу» правоохоронних органів як частини державних установ;
– дослідити специфіку ведення інформаційних війн за допомогою ЗМІ;

Виклад основного матеріалу. Однією з головних проблем України залишається корупція, яка призводить до значних економічних та репутаційних втрат держави. Для залучення іноземних інвесторів влада зобов'язувалася підвищити позиції країни у світових рейтингах сприйняття корупції, яке ще у 2013 році було порівняно з ситуацією в країнах Середньої Азії з характерними для них архаїчними соціальними інститутами. З цією метою були створені САП, НАЗК та НАБУ – установи, покликані проводити розслідування корупційних злочинів чиновників, встановлювати конфлікти інтересів та притягати до відповідальності хабарників. Необхідно зауважити, що на думку автора, одне з центральних місць у боротьбі з корупцією займає на теперішній час Національне антикорупційне бюро України, оскільки місією спеціалізованого органу є очищення влади від корупції заради побудови та розвитку успішного суспільства, правової європейської держави.

На жаль, відповідно до результатів «Третього всеукраїнського муніципального опитування», проведеного соціологічною службою Центру Разумкова, баланс довіри/недовіри до НАБУ станом на кінець 2017 р залишається невтішним: квітень 2016 р. – (-34%) [1]; квітень 2017 р. – (-43,5%) [2]; грудень 2017 р. – (-37,5%) [3]. Проте, на сучасному етапі реформування владних структур України імідж та репутація НАБУ має фундаментальне та статусне значення, оскільки стає показником довіри та критерієм оцінки ефективності діяльності у питанні державних конверсій (трансформацій). Таким чином формування репутаційного капіталу спеціалізованого правоохоронного органу стає необхідною умовою для досягнення двостороннього діалогу.

Репутація – ціннісний нематеріальний актив правоохоронного органу (як і будь-якої іншої організації), який формується протягом багатьох років, і може бути миттєво знищений. У тлумачних словниках репутація визначається як сукупна загальна думка (громадян, партнерів, влади, ЗМІ, та інш.) про переваги і недоліки організації [4]. С.І. Денисюк в своїй роботі зазначає: «Репутація є індикатором міри відповідності/невідповідності правоохоронних органів своєму призначенню та показником ефективності/ неефективності виконання ними суспільних функцій (адже ці органи покликані забезпечувати права і свободи людини та громадянина) і є однією з складових іміджу держави» [5]. У свою чергу репутаційний капітал державної інституції визначається як складова його репутаційного потенціалу, що є результатом уже досягнутих відносин носія репутації із групами зацікавлених сторін [6].

Репутацію будь-якої організаційної системи називають корпоративною репутацією. В свою чергу, управління репутацією, в науковій літературі, позначається терміном «репутаційний менеджмент» (праці Е. Гріффіна, М. Кагілла, К. Дженазі, Г. Доулінга, Ч. Фомбрана та ін.).

В своїй роботі Ф.І Шарков дає таке тлумачення репутаційному менеджменту: «це управління процесом формування і корегування репутаційних характеристик, доведення їх до ЦА» [7, с. 150]. Репутаційний менеджмент, заснований на стратегічному аналізі та плануванні, реалізує систематичний підхід, та розрахований на тривалу перспективу таким чином, щоб не дати можливості репутації формуватись стихійно. В свою чергу, як і комунікаційний менеджмент, він оперує всім інструментарієм public relations. К. Тендит зазначає: «Це допомагає підтримувати постійний діалог з цільовими аудиторіями, не обмежуючись прес-релізів в очікуванні кризових ситуацій. Постійне прагнення до інформаційної відкритості також відноситься до сфери зв'язків з громадськістю. Нарешті, сфера public relations здатна вирішувати таку важливу задачу, як подолання непрозорості» [8, с. 6]. Одними з найважливіших функціональних складових репутаційного менеджменту є зовнішній і внутрішній PR. В контексті обраної теми та з огляду на особливості дослідження (підтримка та захист репутації силових структур під час інформаційних війн), автор акцентує свою увагу саме на зовнішньому PR: вплив на ЦА, усунення загроз для репутації організації, гармонійні відносини зі ЗМІ та інш..

Г. Даулінг акцентує увагу на тому, що «репутація компанії – один з інструментів конкурентної боротьби» [9]. Автор дослідження звертається у своїй роботі до трактування Г.Даулінга не випадково, визначає інформаційну війну між правоохоронними органами як форму конкурентної боротьби між ними. Отже, саме репутація виступає вразливою мішенню, оскільки має більш важливе і довгострокове завдання на відміну від іміджу. В даному контексті все більшого значення набуває саме репутаційний менеджмент як комплекс заходів:

– формування (позитивного образу в очах ЦА);
– підтримка;
– захист репутації.

У своєму дослідженні автор оминає фазу формування, оскільки нова правоохоронна система України була створена ще 4 роки тому, і аналіз даної фази управління репутацією автор вважає неактуальним. Далі слідує підтримка репутації – створення такої ситуації, при якій на компанію працює весь комплекс позитивної інформації. Даний етап включає в себе активну роботу з аудиторією з метою своєчасного інформування ЦА про позитивні зміни, які відбуваються в організації. Завершується робота захистом репутації. Захист включає в себе створення правової інфраструктури та роботу з негативом. Сюди входить пошук і обробка відгуків про організацію, виявлення причин їх виникнення, досягнення домовленостей з незадоволеним клієнтом і недопущення поширення негативу. В цей напрямок входить, головним чином, робота з негативом, який може спричинити будь-яка діяльність компанії в Мережі або в офлайні.

Отже, глобалізаційні процеси та становлення інформаційного суспільства підсилюють роль репутаційних комунікацій як інструменту регулювання рівня лояльності суспільства. Як зазначає Дж. Груніг, репутаційна комунікація – це комунікація, здійснювана з метою запобігання, уникнення або подолання ризикованих і кризових ситуацій, і виходу з них із (і це треба відмітити) збереженням відповідної репутації, підтримання необхідного іміджу.

Репутаційна комунікація поділяється на ризикову та кризову комунікації. Принципи їх схожі між собою. Так, Дж. Груніг пропонує чотири принципи комунікації у кризовій ситуації:

1) принцип відносин: організація може протистояти кризі, якщо в неї є добрі відносини з ключовими стейкхолдерами;

2) принцип відповідальності: організація має взяти на себе відповідальність за кризу, навіть якщо це не її провина;

3) принцип розкриття інформації: під час кризи організація має розказати про все, що знає про кризу чи проблему;

4) принцип симетричної комунікації: під час кризи інтерес громадськості слід розглядати як такий, що рівний за важливістю інтересам організації [10].

Водночас між комунікацією в ситуації ризику і комунікацією в ситуації кризи існують відмінності: кризова комунікація спрямована на те, щоб запобігти негативним наслідкам кризи або, у будь-якому випадку, зменшити їх і тим самим захистити зацікавлені сторони [11]. Ризикові комунікації, навпаки, найчастіше пов'язані

з визначенням ризиків і спрямовані на те, щоб переконати громадськість утриматись від ризикованої поведінки [12].

Отже, комунікативний план на випадок кризи має визначати ресурси і відповідальних осіб; описувати технологію охоплення цільових аудиторій і зміст основних повідомлень; давати право «комунікаційним менеджерам» запустити публічну інформацію і кампанію з media relations під час кризи» [13]. Головною проблемою в комунікації є управління невизначеністю; першочерговим завданням – отримання об'єктивної інформації про кризову ситуацію. Реагування на останню допомагає зменшити невизначеність, тобто – збільшує довіру. Таким чином, у комунікації в кризовій ситуації партнерство з аудиторією може стати ключовим чинником збереження репутації органів влади. Інакше кажучи, у кризовій ситуації слід формувати мережі підтримки. Дослідник зауважує, що контроль репутації, її діагностика та регулювання є важливою частиною комунікаційного та стратегічного менеджменту.

У своїй роботі автор звертає увагу на чинники, що формують репутаційний капітал Антикорупційного бюро, та впливають на оціночне судження громадян. Однією із зовнішніх загроз, яка впливає на репутаційний капітал НАБУ є інформаційна війна.

Останнім часом більшість міждержавних, політичних та ідеологічних конфліктів протікають у формі боротьби за вплив на масову свідомість, та зосереджують увагу на інформаційному полі. В історичному контексті вперше поняття психологічна війна як форма боротьби за масову свідомість ввів ще в 1920 р. британський історик Дж. Фуллер. Пізніше поняття інтерпретували як політичну війну та психологічні операції. З 1957 р цей термін почав широко використовуватись в американських офіційних документах та надав змогу використовувати відповідний інструментарій по відношенню не тільки до ворогів, а й до союзників. На сучасному етапі НАТО використовує термін інформаційні операції, який може застосовуватись без натяку на бойові дії.

Насамперед, українське законодавство надавало наступне визначення: «інформаційна війна – форма протиборства між суб'єктами (державами, блоками, партіями тощо), що передбачає інформаційний вплив на населення з використанням засобів масової інформації, комп'ютерних мереж тощо з метою формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій» [14].

Інформаційне протиборство (у широкому розумінні) – це форма боротьби, що становить сукупність спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових та інших) методів, способів і засобів вигідного впливу на інформаційну сферу об'єкта зацікавленості та захисту власної інформаційної сфери в інтересах досягнення поставлених цілей. Головними каналами впливу інформаційно-технічного протиборства є системи телекомунікацій і зв'язку, радіоелектронні засоби тощо. Об'єктом інформаційно-психологічного впливу залишаються свідомість населення.

Зі свого боку, Г. Почепцов вважає, що «інформаційні війни – це інформаційні технології, що впливають на інформаційні системи, маючи на меті введення в оману масової чи індивідуальної свідомості, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими» [15, с. 169].

Домлідник виділяє два трактування поняття інформаційної війни: технічну та гуманітарну. Підтвердження цьому знаходиться в роботах М. Павлютенкова, він зазначає, що у гуманітарному сенсі інформаційна війна становить собою активні методи трансформації інформаційного простору, що знаходить свій вираз у системі нав'язування моделей світу, які покликані забезпечити бажані типи поведінки, атаках на структури породження інформації – процеси міркувань. У той же час технічне трактування даного поняття полягає у тому, що за допомогою спеціальних програм руйнується обладнання, програмне забезпечення тощо [16].

Також автор звертає увагу на те, що на сьогодні термін "інформаційна війна" використовується у двох площинах:

– у широкому розумінні – для визначення протиборства в інформаційній сфері в засобах масової інформації для досягнення різних політичних цілей;

– у вузькому розумінні – для визначення воєнного протиборства, у військовій інформаційній сфері для досягнення односторонніх переваг в отриманні, зборі, обробці та використанні інформації на полі бою (в операції, битві) [17].

Як зазначає Н. Семен: «інформаційні війни – це інформаційні технології, які мають на меті ввести в оману широке коло людей, маніпулювати індивідуальною та масовою свідомістю, що призводять до виведення з ладу процесів управління суспільством і його складовими, передовсім військовими» [18].

Отже, в подальшому дослідженні автор використовує термін «інформаційна війна» в широкому розумінні, а саме як комунікативну технологію по впливу на масову свідомість із залученням ЗМІ.

Потрібно зауважити, що питанням управління суспільною думкою займається наука public relations. Public relations – це спеціальна система управління інформацією (в тому числі соціальною), якщо під управлінням розуміти процес створення інформаційних приводів та інформації зацікавленої в ній стороною, поширення готової інформаційної продукції засобами комунікації для цілеспрямованого формування бажаного громадського думки [19, с. 30].

В умовах масштабної конкуренції між правоохоронними органами за власні рейтинги, багато з них використовують недобросовісні прийоми інформаційного протиборства. Одним з популярних і актуальних прийомів є чорний PR. Цьому сильно сприяє розвиток мережі Інтернет, яка в даний час має такі властивості, як анонімність джерела, простота розміщення, а головне, висока швидкість розповсюдження інформації.

У контексті даної статті чорний PR в інформаційному протиборстві – це спосіб недобросовісної конкуренції, що полягає в поширенні інформації, що негативно впливає на ділову репутацію правоохоронного органу-мішені або щодо його керівництва і ключових співробітників з метою підриву репутації та зниження рівня довіри громадськості . Як правило, подібного роду

публікації містять компромат або іншу негативну інформацію про об'єкт. Звернемо увагу, що в зарубіжній літературі офіційного поняття чорний PR не існує, через це автор пропонує замінити в своїй роботі термін «чорний pr» на «приховані технології» в інформаційній війні.

Сучасні дослідники, зокрема О. Курбан, намагалися виокремити сучасні технології впливу ЗМІ на громадськість. Найбільш ефективними прийомами інформаційних атак є: *дезінформація, залякування, схематизм, глузування, вклинювання, фальшування*.

З метою введення в оману противника або цільові групи, що визначені як мішень для атаки, застосовується *дезінформація* – надання хибної інформації. В контексті обраної теми дослідження всі кейси, як ілюстрація інформаційного протиборства розібрані на прикладі НАБУ, оскільки Бюро є силовою структурою, а саме репутація Бюро виступає об'єктом дослідження. Наприклад, у жовтні 2017 року деякі інтернет-видання, зокрема «Інформатор» та «РІА Новости» звинуватили Національне антикорупційне бюро України в незаконному прослуховуванні президента Петра Порошенко, до того ж, здійснювали вони це в інтересах Великобританії та США. Звичайно ж, ніяких доказів такому звинуваченню не знайшлося. Надалі НАБУ спростували дане звинувачення, але інформація в ЗМІ залишилася і мільйони користувачів інтернету можуть наткнутись на неї і досі, що робить техніку дезінформації ефективною не тільки в короткостроковій перспективі, але й в довгостроковій. До того ж, незалежно від наявності спростування дезінформації, основною її ціллю є «посіяти сумнів», який впливає на відношення до тієї чи іншої людини, установи, організації і т.д. В даному випадку, під загрозою опинилась репутація НАБУ.

Для відвернення уваги представників цільових груп-мішеней від реальних цілей та намірів частіш за все застосовують залякування – трансляція інформації, що має на меті порушення рівноваги та формування тривожних або панічних настроїв.

Прикладом даної техніки можуть слугувати новини кінця 2017 – початку 2018 року на виданнях «Антикор», «Цензор.нет», «Страна.ua» Дані видання об'єднує використання техніки залякування проти НАБУ. В усіх випадках статті мають на меті залякування НАБУ щодо наявності великої кількості компромату, який найближчим часом буде використаний проти них. Дана техніка має декілька сильних сторін: по-перше, вона також впливає на громадськість, викликає в неї сумніви стосовно прозорості НАБУ та цікавість щодо розвитку даної ситуації; по-друге, представникам НАБУ необхідно залучити ресурси для вияснення подробиць обвинувачення, складання спростувань щодо обвинувачення та ін. Тобто відволікання структури від своєї основної діяльності. По-третє, залякування може визвати порушення рівноваги, дестабілізацію співробітників НАБУ або панічних настроїв, пов'язано це з тим, що такі статті повідомляють про наявність серйозно налаштованого ворога, що може негативно вплинути на психіку співробітників НАБУ.

Для спрощення та прискорення сприйняття інформації її отримувачами застосовується *схематизування* – графічно-кількісна подача даних у доступному для представників цільової групи форматі. Представлена в такому вигляді інформація використовує принцип образно-символьного сприйняття, яке вважається найбільш ефективним для промоції певних ідей або ідеологічних концепцій.

Стосовно НАБУ, у ЗМІ була виявлена лише одна демонстрація інфографіки, спрямована на негативну оцінку роботи бюро. Даним джерелом є сайт новин «Справжня варта», на якому за допомогою графічно-кількісної інформації вказана низька результативність діяльності НАБУ. Основною ідеєю даної інформації є те, що вся робота бюро є марною, а всі корупціонери після судових розглядів уникають покарання. Тим не менш, багато видань, наприклад, «Факти», «Укрінформ», «Цензор», «Комментарии», а також телебачення «ТСН», «24tv» демонстрували інфографіку досягнень НАБУ у боротьбі з корупцією. На думку дослідниці, пов'язано це з тим, що проблема корупції є трендовою для українців, тому висвітлення подібного матеріалу позитивно впливає на репутацію ЗМІ, які це опублікували. З іншого ж боку, це також позитивно впливає і на репутацію НАБУ, через демонстрацію їх досягнень.

Під час підготовки до ведення активних дій та в якості нейтралізації передбачень щодо потенційних можливостей «противника» використовують метод *глузування* – виставлення противника та його можливостей в комічному світлі. В такому разі спрацьовує психологічний принцип: те, що комічне, не викликає страху або опасінь.

В даному випадку чудовим прикладом є висміювання війни між правоохоронними структурами. В інтернеті було створено мем, на якому у вигляді піраній різного розміру зображені НАБУ, НАЗК, СБУ, ГПУ, та у вигляді доларових невловимих риб – корупціонери. У мемі зображено, як пірані з'їдають одна одну в залежності від розміру (в такій послідовності: ГПУ-СБУ-НАЗК-НАБУ), а «корупційні» риби так і залишаються нетронуті. Даний мем був опублікований декількома інтернет-порталами.

В якості своєрідного інформаційного айкідо для посилення ефективності та атакуючого потенціалу можливо застосувати *вклинювання* – використання інформаційних повідомлень противника шляхом додавання до них певної інформації і корекції повідомлення в потрібному руслі.

Прикладів даної техніки досить багато, зупинимось на неодноразовій ситуації, коли голова НАБУ Артем Ситник від'їжджав до США. З цього приводу безліч газет, різних видань публікували статті, які прогнозували події, які відбуваються за кордоном та після повернення. Усі ЗМІ доповнювали факти відрядження своїми здогадками та фальсифікатами, що досить сильно дезорієнтує громадськість через розпорошення інформації.

Дуже часто впродовж усього періоду інформаційної війни, через брак у ЗМІ візуальних матеріалів, використовується контент з іншими подіями, що є класичним методом *фальшування*. Проте, процес визначення даної техніки ведення інформаційної війни є дуже складним через копіткість праці та відсутності ресурсів для ідентифікації справжнього джерела.

Отже, за останні роки Національне антикорупційне бюро стало жертвою інформаційної війни, одним із головних інструментів ведення якої залишаються провідні ЗМІ України. Вони створюють свого роду «окуляри», крізь які сучасна людина сприймає новостворені правоохоронні органи. В свою чергу, активне інформаційне протиборство між правоохоронними органами та інш., з залученням ЗМІ, підриває довіру до правоохоронної системи не тільки в українському суспільстві, а й в середовищі західних донорів та дипломатів. Отже, мас-медіа, з одного боку, є елементом глобалізованого світу, який діє за законами соціального простору, з іншого – мас-медіа беруть участь в процесі формування соціальної реальності.

Вище вказані методи використовуються з метою підриву репутації НАБУ як органу, який створений для боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади. На погляд Р. Романюка, «якщо врахувати, яких серйозних ворогів за останній час надбало собі НАБУ, то масштаби ймовірної наступальної операції в медіаполі можуть бути справді вражаючими. Та з іншого боку, Антикорупційне бюро має ресурс, якого ще не мало жодне силове відомство в Україні – довіру» [19].

Зрозуміло, найголовнішим методом захисту від негативного впливу інформаційної війни виступає моніторинг зовнішнього середовища, який дозволяє виявляти активність опонентів, попереджати про небезпеку конфлікту, появи негативної інформації на веб-ресурсах. Основний упор при цьому необхідно сконцентрувати на швидкості спростування матеріалів. У свою чергу НАБУ має потребу в своєчасному застосуванні антикризового PR. Антикризовий PR – це не просто PR-стратегія, розроблена для погашення зовнішнього або внутрішнього інформаційного негативного подразника, це комплекс стратегій, в кращому випадку для запобігання, в гіршому – для погашення і в обов'язковому – для зменшення наслідків будь-якого скандалу, пов'язаного з об'єктом уваги. Очевидно, що антикризовий PR варто застосовувати і до інформаційного протиборства, оскільки інформаційну атаку автор вважає різновидом кризової ситуації.

Висновки і пропозиції. На думку багатьох політичних експертів та європейських партнерів, антикорупційні органи зазнають значного тиску з боку адміністрації президента. Зокрема скандальною стала тема антикорупційного суду. На його створенні наполягала Європейська комісія, але довгий час він затримувався на користь підконтрольних структур, та в підсумку був прийнятий той варіант законопроекту, що зазнав критики як недостатньо самостійний від влади. НАБУ також неодноразово стає фігурантами скандалів, отримуючи звинувачення від інших силових структур, таких як Генеральна прокуратура України та Міністерство внутрішніх справ, що прихильниками бюро трактується як спроби дискредитувати його та розправитися як з загрозою. Водночас співчуваючі владі блогери пояснюють це власними амбіціями голови НАБУ, зображенням активної діяльності щоб задовольнити західних спонсорів та ін. Проти бюро була розпочата справжня інформаційна війна, що в поєднанні з сумнівами в справжніх масштабах успіхів НАБУ негативно впливає на репутацію цієї установи.

З вище викладеного можна зробити висновок, що НАБУ є активним учасником інформаційного протиборства між правоохоронними органами України. В своїй діяльності НАБУ використовує методи паблік рилейшензу з метою формування позитивної громадської думки, приділяючи недостатньо уваги вдосконаленню стратегії захисту від інформаційно-психологічних атак інших силових структур держави. Автор звертає увагу на те, що репутація багато в чому залежить від здатності організації (правоохоронного органу зокрема) швидко реагувати на зовнішні ризики, в тому числі на появу негативної інформації. Завдяки щоденній багатомільйонної аудиторії, інтернет перетворився на поле битви, отже для ефективного управління репутаційним капіталом треба враховувати глобалізаційні процеси та швидкість розповсюдження інформації. Методи ведення конкурентної боротьби постійно еволюціонують і модифікуються, таким чином, головною метою НАБУ під час захисту від інформаційних атак інших силових структур має стати не тільки коректне усунення наслідків, а й стратегічне попередження кризової ситуації (в даному контексті інформаційної атаки). Таким чином, pr-службі НАБУ слід заздалегідь готуватися до інформаційної війни, оцінювати свої «больові» інформаційні точки. Як висновок, інформаційне протистояння між правоохоронними органами та методи захисту репутації в ньому потребує подальшого дослідження з боку теоретиків і практиків України.

Список літератури:

1. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації 2016 р. / Центр Розумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.
2. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації 2017 р. / Центр Розумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf.
3. Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації 2017 р. / Центр Розумкова [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press1017.pdf.
4. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
5. Денисюк С.Г. Репутація правоохоронних органів України: політико-соціологічний аналіз / С.Г. Денисюк // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 89. – С. 421–426.
6. Федорів Т.В. Теоретичні та методологічні засади управління репутацією органів державної влади : монографія / Федорів Тетяна Володимирівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: Альтерпрес, 2013. – 466 с. : іл., табл., портр. ; 21 см. – Бібліогр.: с. 394–447.
7. Шарков Ф.И. Константы гудвилла: стиль, паблисити, репутация, имидж и бренд фирмы: Учебное пособие / Ф.И. Шарков. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2010. – 272 с.

8. Тендит К.Н. Основы репутационного менеджмента: учеб. пособие / К.Н. Тендит. – Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2013. – 85 с.
9. Даулинг Грэм. Репутация фирмы. Создание, управление и оценка эффективности. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 368 с.
10. Paine K. How to measure your results in a crisis [Електронний ресурс] / K. Paine. – Режим доступу: www.instituteforpr.com.
11. Coombs W.T. Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding / W.T. Coombs. – Thousand Oaks, CA: Sage, 1999. – 224 p.
12. Freimuth V. Communicating the threat of emerging infections to the public. Emerging Infectious Diseases [Електронний ресурс] / V. Freimuth, H.W. Linnan, P. Potter. – Режим доступу : http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2640909/pdf/10905966.pdf.
13. Crisis and Emergency Management: A Guide for Managers of the Public Service of Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cspsefpc.gc.ca/pbp/pub/pdfs/P117_e.pdf.
14. Стратегічний оборонний бюлетень України, схвалений Указом Президента України від 29 грудня 2012 року № 771/2012 (втратив чинність).
15. Почепцов Г.Г. Сучасні інформаційні війни / Г.Г. Почепцов. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
16. Форми і засоби ведення інформаційної боротьби [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65635a2ac69b5d53a89421206d36_0.html.
17. Семен Н.Ф. Поняття «інформаційна війна» в контексті соціальних комунікацій / Н.Ф. Семен // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2016. – № 1. – С. 22–25.
18. Романюк Р. На порозі війни. ГПУ проти НАБУ// Р. Романюк. Українська правда 11 серпня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2016/08/11/7117432/.

Зеленовская А.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА КАК ВНЕШНЯЯ УГРОЗА ДЛЯ РЕПУТАЦИОННОГО КАПИТАЛА НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИКОРРУПЦИОННОГО БЮРО УКРАИНЫ

Аннотация
Информационная война является одной из последних тенденций в конкурентной борьбе, и представляет угрозу для репутации организации. Известно, что положительная репутация формируется в течение длительного периода времени. В то же время разрушения репутации и потеря репутационного капитала происходит быстрыми темпами из-за отсутствия стратегии защиты во время информационных атак. Одним из главных субъектов в информационной войне между правоохранительными органами автор определяет НАБУ и сосредотачивает внимание на технологиях ведения информационной войны с участием СМИ.
Ключевые слова: репутация, репутационный менеджмент, репутационный капитал, информационная война, информационное противоборство, черный PR.

Zelenovskaya A.A.
Kyiv National Taras Shevchenko University

INFORMATION WAR AS AN EXTERNAL THREAT TO THE REPUTATION CAPITAL OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE

Summary
Information war is one of the latest trends in competition. It is known that a positive reputation is formed over a long period of time. While the destruction of reputation and the loss of reputational capital are occurring at a rapid pace due to the lack of a strategy for protecting information attacks. One of the main actors in the information war between law enforcement authorities determines the NABU and focuses on technologies for conducting information warfare with the participation of the media.
Keywords: reputation, reputation management, reputation capital, information war, information confrontation, black PR.

УДК 070:575.834

ДІАГНОСТИКА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ТА ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕДАКЦІЇ ЗМІ В ПРОЦЕСІ ЗМІН

Зенова А.В.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено необхідність змін у засобах масової інформації у час розвитку нових інформаційних технологій. Автор розглядає особливості поняття конвергенції та конвергентної редакції, а також досліджує організацію та функціонування конвергентної редакції в українському медіапросторі. Виявлено особливості та ефективність змін та їхній вплив на менеджмент редакції. Автор звертає увагу на зміни у творчій діяльності журналіста в процесі інформаційно-комунікаційного перетворення.
Ключові слова: нові інформаційні технології, конвергенція, конвергентна редакція, технологічний потенціал, творчий потенціал.

Сучасна медіа-індустрія знаходиться у процесі переходу від традиційних форм засобів масової інформації до нових медіа, якісно відрізняється за характером комунікації та способом організації медіа-підприємств. Зміна медіасередовища і як простору масової комунікації, і як бізнес-індустрії, ставить перед компаніями, що існують на ринку засобів масової інформації, безліч нових завдань, викликів, прийняття управлінських рішень, від яких може залежати подальший успіх або крах всієї діяльності конкретного медіа-підприємства. Сьогодні найважливішими пріоритетами діяльності медіа-компаній стають уміння адаптуватися до мінливих умов середовища, зміна способів ведення бізнесу і визначення оптимальної бізнес-моделі, ефективної в довгостроковій перспективі.

Постановка проблеми. Сьогодні у створенні та розповсюдженні повідомлень українських ЗМІ беруть участь новітні технічні засоби і пристрої, тому динамічний розвиток технологій не може не впливати на весь ланцюжок виробництва, поширення інформації та конструювання тексту. Цей процес заслуговує особливої уваги, оскільки є малодослідженим та тягне за собою різноманітні і, на перший погляд, не пов'язані між собою наслідки. Також постає проблема журналістської творчості та її ролі в явищі інформаційно-комунікаційного перетворення. Оскільки від вміння редакції ЗМІ адаптуватися до мінливого технологічного середовища залежить її подальший успіх, варто детальніше розібрати теоретичні підходи до її трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості типології редакційно-видавничих колективів були частково досліджені у працях В. Різуна, Г. Почепцова, О. Мелещенка, В. Зерницької, С. Гуревича, М. Луканіної, М. Кіма, Р. Крейга. А питанню дослідження закономірностей розвитку нових медіа приділялась увага українських дослідників – Б. Потятиника, Л. Федорчука, Т. Чалачави, російських – О. Вартанової, А. Качкаєвої, М. Лукіної, іноземних – М. Дезе, Д. Брюера, Т. Барра, Т. Флоя. Вони докладно аналізують процес конвергенції медіа, але не наголошують на технологічному та творчому потенціалі розвитку конвергентних редакцій ЗМІ в Україні.

Мета та завдання. Метою статті є дослідити особливості організації та функціонування конвергентної редакції в українському медіапросторі, а також виявити творчий потенціал редакції медіа у процесі розвитку технологічного середовища. Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- обґрунтування необхідності змін в засобах масової інформації у час неперервного розвитку технологій;
- дослідити поняття конвергенції та конвергентної редакції;
- обґрунтування ефективності трансформацій редакції ЗМІ;
- дослідити особливості змін творчої діяльності журналіста в процесі інформаційно-комунікаційного перетворення.

Об'єктом дослідження є явище конвергенції та його вплив на усі види медіа, а *предметом дослідження* є конвергентні медіа в Україні, зокрема, трансформація ЗМІ, а також творчість журналіста, його основні ролі і функції в конвергентній редакції.

Дослідник Г. Почепцов стверджує, що «людство вклало всі свої технологічні можливості в підсилення і створення різноманіття (наприклад, у створенні візуальної, а не тільки усної платформи) інформаційного потоку» [1, с. 154]. Тому можна стверджувати, що робота редактора й журналіста спростилась – сучасні мультимедійні додатки дозволяють виконати такі завдання, для яких доводилось раніше наймати окремих спеціалістів. Нові інформаційні технології спровокували також зміни у традиційних підходах до формування редакції [2].

Типова структура редакції складається з двох функціональних груп – технічної та творчої. До творчої групи традиційно відносять журналістів та репортерів, які працюють з інформацією та, інтерпретуючи її, творять унікальні тексти для різних видів ЗМІ. Технічний підрозділ забезпечує повноцінну роботу редакції, гарантуючи своєчасний випуск газети, журналу, випуску новин чи будь-якої іншої програми в ефір. Однак, такий поділ доволі умовний. Адже редактора – як представника творчої групи – можна віднести також у групу технічну, оскільки він також виконує механічну роботу з виправлення помилок, удосконалення журналістських матеріалів тощо. У той же час верстальник, якого традиційно вважають представником технічної групи, виконує низку

творчих завдань: добирає відповідний тип верстки, шрифти, працює разом із фоторедактором (дизайнером), обираючи відповідний ілюстративний матеріал тощо. Тому, доцільно уточнити, що функціональний розподіл праці в редакції (передовсім редакції друкованого видання) звужується і має спеціалізований характер [2].

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) створюють єдиний технологічний і економічний простір, в якому взаємодіють спочатку розділені комунікаційні послуги та інформаційні продукти. В основі змін, що відбуваються, лежить процес дигіталізації (від англомовного терміну «digitalisation») – переведення всіх форм інформації в цифровий формат. Цифровий формат нівелює ряд факторів, що обмежували сферу впливу ЗМІ. Такі бар'єри, як: час, необхідний для публікації, відповідні фінансові витрати, географічні межі поширення газет та журналів і деякі інші, можуть бути подолані за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій [3].

Єдине цифрове середовище стимулює конвергенцію технологій і галузей економіки. Процес конвергенції є загальною властивістю сучасного інформаційного суспільства, в рамках якого відбувається підвищення взаємозалежності різних елементів системи в цілому. Під конвергенцією розуміється як об'єднання різних форматів (газета в Інтернеті), так і економічне об'єднання раніше ізольованих секторів (телефонія, радіо і кабельне телебачення).

Найважливішим наслідком процесу конвергенції стає зміна характеру самого інформаційного продукту. Текстові, графічні, звукові і відео ілюстрації інтегруються в єдиний інформаційний продукт, створюючи нове інформаційне середовище, яке прийнято позначати терміном мультимедіа. У результаті злиття тексту, звуку і зображення, що передаються одночасно в інтерактивному режимі, ЗМІ набувають виключно важливу характеристику – мультимедійність [3].

Аналізуючи процес конвергенції, потрібно зазначити, що популярними стають ньюзруми – приміщення, в якому журналісти (репортери, редактори, продюсери) разом з іншими співробітниками засобу масової інформації збирають і обробляють інформацію з метою виробництва новин для газет, радіо, телебачення чи інтернет-видань. При чому існують три моделі конвергенції [4]:

1) **повна інтеграція (Full integration)** – менеджери розглядають конвергенцію як стратегічну мету для медіа-компанії. Виробництво і розподіл на різних платформах підпорядковане виробництву контенту новин. Відбувається відхід від виробництва газетного контенту до мультимедійної продукції. Повна інтеграція також означає, що навчання для всіх журналістів націлене на те, щоб підготувати їх до створення мультимедійної продукції.

2) **крос-медіа (Cross-Media)** – журналісти працюють в окремих відділах новин або секціях для різних платформ, але з'єднані між собою через мультимедійних координаторів. Такий вид конвергенції відноситься до процесу, у ході якого більше ніж одна медіа-платформа одночасно беруть участь у створенні контенту. Це не обов'язково відбувається повністю інтегрованим способом. Як правило, виробництво включає в себе різні види співпраці. Вони можуть варіюватися від обміну інформацією між журналістами на різних платформах, між репортерами, які створюють контент для більш ніж однієї платформи, до різних форм відтворення контенту.

3) **координація ізольованих платформ (Coordination of isolated platforms)** – секції журналістики залишаються розділеними; метою відділу новин не є інтеграція. Межі та відмінності між секціями Інтернету, газет, радіо і телебачення в тій же медіа-компанії здаються невирішуваними і конвергенція навіть не розглядається як найбільш прийнятний засіб підвищення якості. Співпраця в галузі виробництва новин відбувається – якщо взагалі відбувається – як випадковий процес, в залежності від індивідуальних журналістів. Менеджери ще не готові до – або не зацікавлені в – організованих стратегіях кросмедіа або конвергентній продукції чи поширенні новин. Іноді відбувається співпраця стосовно окремих тем і деякі журналісти можуть бути присутніми на редакційних конференціях «інших» платформ.

Ньюзруми в Україні почали з'являтися від середини 1990-х років переважно на телебаченні і радіо, що збіглося з появою перших недержавних ЗМІ, які брали за основу організації праці західні стандарти. Варто використовувати ці стандарти для кращої адаптації друкованих медіа до змін інформаційно-комунікаційного середовища. Ньюзруми більшості щоденних газет світу працюють удень для публікації номера наступного ранку. Деякі щоденні газети в Європі й Північній Америці виходять окремими номерами двічі на день — вранці й увечері — тому їхні ньюзруми працюють цілодобово. Також цілодобово працюють ньюзруми на телебаченні і радіо.

Дослідники зазначають, що конвергенція в журналістиці має три рівні [5, с. 210–211]:

1. *Технологічний.* З одного боку, усі «старі медіа» сьогодні намагаються оцифрувати хоча би найважливішу частину свого контенту і викласти його в Інтернеті, а з іншого, розвиваються технології відтворення оцифрованого контенту. Окрім звичного монітора комп'ютера, у вжиток входять мобільні телефони і цифрові телевізори як нові платформи для відтворення сучасного медіа-контенту.

2. *Економічний (індустріальний).* Конвергенція засобів інформації веде до конвергенції бізнес ресурсів. Усе частіше телекомунікаційний, комп'ютерний і медіабізнес інтегруються в одну компанію. Вона може виробляти один і той самий продукт на різних платформах, а може й різні типи контенту – для однакових носіїв. Наприклад, традиційна газета на своєму сайті викладає аудіо- і відео файли як або незалежне джерело інформації, або як доповнення до свого текстового матеріалу.

3. *Професійний.* Творець контенту мусить враховувати технологічну специфіку носія інформації. Сьогодні Інтернет визначає і форму, і спосіб подачі (насамперед, це цифровий носій): по-перше, надзвичайна ємкість змісту, мультимедійність (представлення на різних медіаплатформах) і гіпертекстуальність (або глибина змісту – система гіперпосилань, що поглиблюють і доповнюють інформацію основного тексту);

по-друге, інтерактивність і двосторонність комунікації в Інтернеті. Як наслідок – зниження ваги автора контенту, з одного боку, й свобода вибору і впливу на контент користувача, – з іншого.

Загалом на зміну роботи конкретної редакції газети і її співробітників впливає цілий ряд факторів, пов'язаних з розповсюдженням нових технологій. По-перше, це загальний стан ринку ЗМІ та зовнішнє середовище: фінансова стійкість медіа-підприємств, стан конкурентного середовища, ситуація на ринку праці, зміна смаків аудиторії.

По-друге, конвергенція у медіа-роботі призводить до двох переплетених процесів: конвергенції *місця* (як на робочому місці, так і в домашньому офісі) та конвергенції *технології* (як у мережевому обладнанні, програмному забезпеченні, який використовується, щоб встановити обмеження креативності, так і в подальших засобах управлінського контролю медіа-роботи) [7].

Для того, щоб відповісти на технологічні виклики, що відбуваються у редакції, потрібно переформатувати структури, створити нові відділи, які будуть займатися роботою з цифровим мультимедійним контентом.

Мультимедійний характер тексту передбачає активне використання засобів невербальної інформації, що безсумнівно допомагає розкрити їхній потенціал. Поступово увага дослідників текстів ЗМІ переміщається в область опису невербальних засобів, потужним стимулом для чого є сама дійсність. На жаль, аналіз не встигає за розвитком технологій, які в значній мірі визначають подачу інформації. Так, в друкованій пресі немає можливості використовувати невербальні засоби в адекватному обсязі в силу різних причин, таких як обмеженість обсягу, необхідність підтримки низької собівартості (що призводить до відмови від дорогих технологій, високої якості паперу і друку). Тому автор газетного тексту вдається до таких засобів, як варіювання шрифту, використання стилістичних можливостей системи пунктуації і структурної організації тексту (введення підзаголовків, надзаголовків, внутрішньо текстових заголовків), колірного оформлення, використання фотографій, малюнків і карикатур [3].

У порівнянні з пресою, автори Інтернет текстів не надають значення ні шрифтовому варіюванню, ні тим більше системі пунктуації. Все це заміняється, але не компенсується, більш прямолінійними способами доведення змісту до аудиторії [3].

По-третє, зміни відбуваються безпосередньо в роботі журналістів та пов'язані з новими можливостями, які дають цифрові засоби комунікації. Можна сказати, це креативні зміни, які відносяться до способів пошуку, збору, отримання інформації та її перетворення у журналістський матеріал.

Проблеми журналістської творчості завжди знаходяться в полі зору як теоретиків, так і практиків. Інтерес до даної теми обумовлений рядом причин: по-перше, потребами самих творців, які намагаються осмислити особливості індивідуальної творчості, по-друге, потребами журналістської практики, орієнтованої на вироблення оптимальних моделей журналістської діяльності, по-третє, потребами журналістської теорії, яка прагне виявити загальні закономірності творчості журналістів [7, с. 10].

Сьогодні в процес українських ЗМІ відбувається впровадження ідеї «універсального журналіста» або «нового» журналіста. Такий журналіст є основною робочою одиницею сучасного медіа-середовища. Слід зазначити, що із розвитком Інтернету не лише журналіст, але й аудиторія бере участь у виробництві і обміні інформацією. Обмін відбувається не лише між виробником і споживачем, але й між споживачами. Але це зовсім не означає нівелювання ролі журналіста в цьому процесі. В інтернет-ЗМІ ініціатива по формуванню контенту і організації спілкування належить професіоналам – редакції. І це є визначальною рисою інтернет-ЗМІ, відокремлюючи їх тим самим від численних соціальних мереж, блогів, форумів та інших ресурсів, що теж виконують комунікативну функцію [5, с. 210].

Сьогодні рівень технологій створення продукту ЗМІ дозволяє реалізувати будь-яку творчу ідею. Журналістам, які працюють в конвергентній редакції, необхідно позбутися принципу ворожнечі між представниками різних видів ЗМІ. Це допоможе підвищити рівень створення медіапродукту. Основною якістю «універсального» медіапрацівника є вміння швидко визначати найкращий формат подачі інформаційного продукту. Для того, щоб мати чітке уявлення про те, який контент краще, журналіст повинен володіти навичками роботи в різних видах ЗМІ та знати, яким чином контент певного типу створюється. Варто відзначити, що «новий» журналіст повинен вміти знімати відео, робити текст, записувати аудіо-подкасти, монтувати сюжети, працювати з блогами, щоб зібрати значну кількість інформації і максимально розкрити суть медіапродукту. Для цього «універсального журналіста» важливо навчитися мислити мультимедійно. «Новий журналіст», що працює в конвергентній редакції повинен вміти [8]:

- виробляти новинні матеріали для онлайн ресурсів;
- завантажувати аудіо- та відеоподкасти в Інтернет;
- знімати відео-репортажі;
- робити фотографії, а також обробляти їх і завантажувати в Інтернет;
- оперативно працювати на комп'ютері;
- орієнтуватися в мережі Інтернет;
- використовувати різні комп'ютерні програми;
- передавати інформацію через Wi-Fi відразу в випуск, в номер і на сайт;
- вести блоги;
- відбирати якісні факти і дані;
- бути доступним в будь-який час доби.

У нових медіа йдеться насамперед про мультиплатформове мислення співробітників редакції. Збираючи інформацію, журналіст більше не може просто випустити повідомлення у стрічку. Він зобов'язаний подумати, що піде у стрічку, що – на сайт, що – для мобільних, а що – з'явиться на інфоекрані. Неможливо більше мислити категоріями лише тексту. В основі роботи сучасного журналіста – мультимедійність. А це і нові навички (зняти і передати фото та відео, швидко змонтувати, зібрати інформацію для інфографіки, знайти якісь деталі або навіть цілу історію в соціальних мережах), та інший образ мислення, інші принципи управління своїм часом [9].

Журналіст тепер постійно орієнтується на аудиторію. Якщо раніше важко було собі уявити, що журналісти, які традиційно працювали на стрічку і тільки на стрічку, були стурбовані тим, чи потрапив матеріал на сайт, скільки у нього переглядів, як коментують користувачі, чи поставили цей матеріал у соціальні мережі, скільки лайків і репостів він зібрав, то тепер це щоденний принцип роботи. Обговорювати на нарадах, що сьогодні актуально в соціальних медіа, що обговорюється – це тепер абсолютно звичайна історія [9].

Кожен працівник редакції має доступ до системи адміністрування сайту, що дозволяє оперативно наповнювати стрічку новин, реагувати на останні повідомлення інформаційних агентств, а також вичитувати матеріали у режимі реального часу. Саме тому для працівника конвергентної редакції дуже важливо розвивати й вдосконалювати навички роботи із різними системами адміністрування та програмами верстки, мати змогу писати й редагувати новинні замітки, статті й репортажі не тільки для газети або журналу, але й для інтернет-видання.

Висновки. Медіа-індустрія наших днів зіткнулася з низкою серйозних викликів локального і глобального характеру. Трансформація соціально-економічної системи принесла різні форми власності на засоби масової інформації і сформувала інформаційний ринок. Розвиток громадянського суспільства став фактором формування нових інформаційних потреб аудиторії українських ЗМІ. Цифрова революція в комунікаційних технологіях викликала небувалу швидкість обміну інформацією у всьому світі і залучила в процес масового спілкування найширші верстви населення, зробивши реальністю глобалізацію соціальних процесів. У результаті виникла необхідність у змінах організації роботи ЗМІ, професійних вимог до журналіста, всього вигляду медійного бізнесу.

В Україні активно функціонують у глобальній мережі інтернет-видання в електронному вигляді і веб-сайти теле-, радіостанцій. Поряд з власне інтернет-газетами та журналами їхні паперові аналоги мають свої електронні версії, які або повністю дублюють паперовий варіант, або враховують інтернет-формат і виділяють найголовніші новини за принципом «поекранного» представлення інформації. Перехід від звичайного дублювання надрукованих текстів у електронний вигляд до використання інтерактивності як головної переваги електронного середовища над паперовим означав те ж саме, що перехід від друкарської машинки до комп'ютера. Це, у свою чергу, означає розширення аудиторії, додатковий прибуток, подальше вдосконалення того чи іншого ЗМІ.

Ера журналіста вузької тематики з навичками писати для певного типу ЗМІ відходить у минуле. Інформаційна революція вимагає від журналіста нових компетенцій, потребує універсального журналіста, який не лише майстерно пише текст, але й максимально швидко реагує на ситуацію, вміє обробляти аудіо- і відеоматеріал, робити фотографії, створювати графіку і все це викладати на певній платформі. Крім самого збору інформації, журналістам також потрібно думати про те, як найкращим чином використати сильні сторони конкретного виду ЗМІ для поліпшення свого матеріалу.

Перспективи розвитку окресленої наукової проблеми можна побачити у розробці стандартів створення мультимедійного контенту для ЗМІ, визначення ролі користувачів і ролі «універсального» журналіста, впливу «новітніх» медіа на професійне середовище.

Список літератури:

1. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунікації / Георгій Почепцов. – К.: Спадщина, 2012. – 464 с.
2. Гончарова О. Особливості роботи конвергентної редакції в українському медіапросторі (на прикладі газет Kyiv Post та Коммерсант). – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.journ.univ.kiev.ua/ndumk/index.php/typolohiia-zmi/78-osoblyvosti-roboty-konverhentnoyi-redaktsiyi-v-ukrayinskomu-mediaprostori-na-prykladi-hazet-kyiv-post-ta-kommersant.
3. Луканина М.В. Текст средств массовой информации и конвергенция. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.philology.ru/linguistics2/lukanina-06.htm.
4. Nevena Ršumović. Convergence implemented just as a cost saving strategy is doomed to fail. – [Electronic ressource]: http://www.media.ba/en/magazin-menadzment/convergence-cost-saving-strategy-doomed-fail.
5. Федорчук Л.П. Журналіст конвергентної редакції: нові виклики професії. – Вісник Житомирського державного університету / Л.П. Федорчук. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – Житомир, 2010. – С. 209–212.
6. Выркoвский А.В. Трансформация редакционного менеджмента под влиянием дигитализации / Андрей Владимирович Выркoвский. – Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика, 2016. – Т. 16, вып. 2. – С. 203–210.
7. Ким М.Н. Технология создания журналистского произведения / Максим Николаевич Ким. – СПб.: Изд-во В.А. Михайлова, 2001. – 135 с.
8. Чілачава Т. Сучасні моделі редакційної діяльності та праці журналістів [Електронний ресурс] / Т.Р. Чілачава // Електронна бібліотека інституту журналістики КНУ ім. Т.Г. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1262.
9. Пенчилова Д. РІА «Новости»: «У нових медіа мова передусім йде про мультиплатформове мислення редакції». – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://old.mediasapiens.ua/material/12656.

Зенова А.В.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ДИАГНОСТИКА ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО И ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕДАКЦИИ СМИ В ПРОЦЕССЕ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация
В статье исследованы необходимость изменений в средствах массовой информации в период развития новых информационных технологий. Автор рассматривает особенности понятия конвергенции и конвергентной редакции, а также исследует организацию и функционирование конвергентной редакции в украинском медиапространстве. Выявлены особенности и эффективность изменений и их влияние на менеджмент редакции. Автор обращает внимание на изменения в творческой деятельности журналиста в процессе информационно-коммуникационного преобразования.
Ключевые слова: новые информационные технологии, конвергенция, конвергентная редакция, технологический потенциал, творческий потенциал.

Zenova A.V.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DIAGNOSTICS OF TECHNOLOGICAL AND CREATIVE CAPACITY OF THE EDITORSHIP OF MASS MEDIA IN THE PROCESS OF CHANGE

Summary
The need for changes in the media during the development of new information technologies is studied. The author examines the characteristics of the concept of convergence and converged editorial, as well as studies the organization of converged editorial in the Ukrainian media space. The features and the effectiveness of the changes and their impact on the editorial management are shown. The author draws attention to the changes in the creative capacity of journalists in the process of ICT transformation.
Keywords: new information technologies, convergence, converged editorial, technological capacity, creative capacity.

УДК 007:659.1:004.738.5

ВИКОРИСТАННЯ VR-ТЕХНОЛОГІЙ У РІЗНИХ СФЕРАХ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Ісса Н.Р.
Інститут журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У науковій статті представлений аналіз передумов виникнення digital-реклами, зокрема інструменту VR, а також аналіз різних сфер рекламної комунікації із застосуванням технології VR. Здобувачем запропоновано перелік методів психологічного впливу в рекламі, які поєднує в собі віртуальна реальність. На основі проведеного дослідження; аналізу, а також регулярного моніторингу тенденцій у сфері VR, здобувачем були визначені переваги застосування новітньої технології VR в рекламній комунікації.
Ключові слова: VR-технологія;віртуалізація; digital; 3D зображення, реклама.

Постановка проблеми. Наш світ рухається з величезною швидкістю. Ще на початку XXI століття знань в області SEO було достатньо, щоб відчувати себе спеціалістом в Інтернет-рекламі. П'ять років тому оптимізація інтернет-реклами була для нас новим явищем. Проте сьогодні вищезгаданих знань вже недостатньо, адже прийшла нова ера – digital реклами.

Необхідність створювати нові технології в рекламній діяльності виникла сама по собі в результаті боротьби за привернення уваги споживачів. Високий рівень конкуренції на рекламному ринку вносить свої корективи у першу чергу – в рекламні формати на різних платформах. Однією з таких платформ сьогодні є новітня технологія віртуальної реальності (VR), яку закордоном активно використовують у рекламній комунікації. Технологія віртуальної реальності дозволяє залучити увагу споживача, при цьому продемонструвати переваги та якості продуктів чи послуг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні на українському ринку широко не представлене використання VR-технологій. Проте, з огляду на швидкі темпи зростання кількості і якості VR-девайсів, що з'являються на технологічному ринку, варто очікувати, що і кількість форматів на українському рекламному ринку уже в найближчий час збільшиться.

Актуальність теми обумовлена необхідністю обґрунтувати доцільність використання VR-технологій на українському ринку в рекламній комунікації, зважаючи на успішний закордонний досвід.

Метою статті є вивчення закордонного досвіду використання інноваційних VR-технологій в різних сферах рекламної комунікації для подальшого впровадження його на українському ринку.

Відповідно до мети були поставлені й послідовно вирішені наступні *завдання*: досліджено стан вивчення теми віртуальної реальності в Україні, для підтвердження актуальності обраної теми. Також було проаналізовано етапи становлення VR-технологій в світі та вивчено сфери застосування VR-технологій закордоном та в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередній аналіз наукової літератури засвідчує актуальність обраної теми, оскільки у подібному контексті досліджень використання VR-технологій проводиться в Україні вперше.

Раніше тему інновацій в рекламній сфері вивчали такі вітчизняні вчені, зокрема: У. Вінник [1], С. Гайова [2], К. Бове [3], Є. Ромат [4], М. Шиліна [5]. Тему застосування інноваційних технологій у рекламній діяльності також розглянула А.О. Романова [6]. Іван Осадца присвятив статтю темі «Новітні тенденції на ринку Інтернет-реклами в Україні та світі» [7]. Використання інноваційних технологій в системі маркетингових комунікацій досліджувала професор Л.К. Яцишина [8]. В свою чергу Т.В. Глушкова дослідила тему «Ембієнт-реклама як засіб ефектного маркетингу» [9]. Л.С. Поклонська також аналізувала ринок Інтернет-реклами у науковій статті – «Дослідження сучасного стану рекламного ринку України» [10].

Методи дослідження. Для дослідження теми використання VR-технологій закордоном та на українському ринку були використані загальнонаукові та спеціальні методи.

Здобувачем було проаналізовано історію розвитку рекламної комунікації та історію виникнення digital-реклами, зокрема VR. Також в межах дослідження здобувачем був проведений моніторинг форматів VR-технологій. Системний аналіз і синтез був проведений для визначення ролі та місця інноваційної VR-технології у рекламній комунікації. Метод аналітичного моделювання використовувався для оцінки переваг, недоліків та перспектив застосуваня VR-технологій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні – епоха не лише реклами, а рекламних комунікацій, які містять в собі значно більше компонентів та більш широкий спектр задач.

Рекламні комунікації часто визначають як непряму форму переконання, яка базується на інформаційному чи емоційному описі переваг продукту. Її задача – створити у споживачів позитивне уявлення про продукт і сконцентрувати їхні думки на здійсненні покупки.

З кожним роком технології все глибше проникають в кожну сферу діяльності і реклама не виняток. У зв'язку з вимогливістю споживачів –

дивувати і привертати увагу стає все складніше, і саме тут на допомогу приходять сучасні технології, які дозволяють перетворити контент відповідно до вимог клієнтів.

Digital-реклама – це у першу чергу та реклама, яка безпосередньо взаємодіє зі своїм споживачем. Тривалий час у загальній структурі витрат найбільшу частку займала телевізійна реклама, але з 2015 року digital-реклама у рази перевищує бюджети більшості компаній. Така тенденція мала позитивний вплив на подальше формування і українського рекламного ринку [2].

До digital-реклами ми можемо віднести як банер, який дозволяє негайно придбати товар, так і технологію віртуальної реальності (VR), яка здатна максимально занурити потенційного покупця в умови, при яких споживач вже придбав товар чи послугу.

Віртуальна реальність (VR) – інноваційний digital-інструмент, який вже понад 5 років набирає популярності світом і протягом останніх років – в Україні.

Новітня технологія VR на сьогодні день вважається дуже ефективним інструментом в рекламній комунікації, оскільки віртуальна реальність вміщує в себе одразу декілька важливих методів і механізмів впливу на психологію споживача. Серед них:

- Метод *переконання*, який використовується в сучасній рекламі дуже широко. Переконання зазвичай ґрунтується на збільшенні обсягу інформації про товар/послугу; на перебільшенні; на порівнянні переваг рекламованого об'єкта з недоліками інших та на демонстрації унікальної торговельної пропозиції або об'єкта у дії [11].

Демонстрація товарів та послуг в окулярах чи шоломі віртуальної реальності – пряма демонстрація УТП та об'єкта в дії [11]. Наприклад, у будівельній сфері 21 століття – споживач перед придбанням нерухомості має змогу побачити квартиру, прогулятись нею, визначитись з плануванням квартири й навіть з кольором підлоги, у період будівництва й задовго до введення в експлуатацію будинку.

- Імідж. Багато науковців, зокрема Лебедев-Любівом О.М., називають імідж в рекламі засобом психологічного впливу і навіть маніпулювання свідомістю людини. Одне із завдань реклами полягає в тому, щоб виділити споживачів серед інших, наділивши ї певним чином – іміджем. Імідж будується на емоційному сприйнятті, що знаходиться між реальністю і очікуваннями, що залишає місце для домислювання [11]. Так, лише декілька вітчизняних забудовників сьогодні використовують у відділах продажу шоу-руми з технологією VR. Та саме цей фактор надає престижності як забудовникам, так і майбутнім покупцям.
- Відчуття. У рекламі відчуття відіграють важливу роль, проте рекламістами ця роль, як показує практика, найчастіше недооцінюється. Величезна кількість товарів виходить на ринок для задоволення потреби людей у відчуттях. Це створює певні проблеми для рекламування товарів, адже засобами телебачення, радіо і преси важко викликати певні необхідні відчуття [11]. Тому найчастіше в рекламі зображають людей, які отримують задоволення від відчуттів, що створюються такими товарами, що виглядає не завжди переконливо.

Сьогодні у багатьох сферах промисловості з'явилась можливість демонстрації товарів та послуг у VR, а це в свою чергу дає можливість споживачам відчути себе, наприклад, за кермом нового автомобіля Volvo, відвідавши краш-тест з використанням технології VR.

- Мотивація. Відчуття тісно пов'язані з мотивацією людини. Виявлено, що при сильній мотивації – відчуття значно загострюються [11]. Лише одна мотивація та розуміння необхідності придбати той чи інший товар/послугу – підштовхують споживача до негайного придбання. Вищенаведений приклад демонстрації квартири у VR – те, що пробуджує мотивацію у декілька разів швидше та ефективніше, ніж малюнок у каталозі.
- Уява. Ще один надзвичайно важливий аспект у психологічному процесі людини при перегляді реклами. Вирішуючи питання щодо придбання певного товару/послуги, раніше споживачу необхідно було напружуватись та уявляти самостійно, як, наприклад, він буде виглядати у костюмі, який замовить в онлайн-магазині [11]. Сьогодні, завдяки технології віртуальної реальності – споживач може скористатись VR-шоу-румом в онлайн та приміряти будь-яку річ на себе не встаючи з дивану.

До речі, перша система віртуальної реальності з'явилася ще у 1962 році [14]. Тоді Мортон Хейліг представив світу перший прототип свого мультисенсорного симулятора – «Sensorama», який тоді був схожий на медичне обладнання.

У 1990-і рр. дослідження в області віртуальної реальності були досить популярними, оскільки у багатьох дослідників вже тоді було передчуття, що VR – це надзвичайно важливе явище майбутнього [12]. Науковцям ставили запити і представники ЗМІ, і режисери кінофільмів.

У ті часи всі говорили про VR, як про складну технологію з сенсорною інформацією реального світу, з тривимірними візуальними зображеннями й тактильним зворотнім зв'язком. Вже тоді метою використання VR-технологій вважали необхідність дати споживачам контенту можливість відчути світ і забезпечити відчуття присутності.

Минуло понад 50 років з моменту, коли тільки почали з'являтись перші системи віртуальної реальності. Зважаючи на те, що сьогодні вже багато країн застосовують технологію VR у багатьох сферах діяльності – варто погодитись з думкою, що дослідники віртуальної реальності досягли величезного успіху в досягненні поставленої ними мети [13].

Вважають, що розквіт віртуальної реальності це наслідок того, що журналісти захотіли розповідати історії так, щоб аудиторія переживала їх як власний досвід. Наприклад, американська журналістка на ім'я Нонні де ла Пенья під час створення проекту «Голод у Штатах» ставила перед собою завдання – викликати у глядачів справжні фізичні емоції. Разом з командою вона записувала різноманітні звуки, які чула на вулицях Лос-Анжелесу [17]. Одного дня вона стала свідком того, як у черзі за їжею хтось зне-

притомнів. Журналістка змалювала цей епізод у 3D моделі, додавши звук [17].

Презентувавши проект на американському кінофестивалі незалежного кіно «Санденс», Нонні де ла Пенья була цілком задоволена своїм результатом, адже всі глядачі одягнувши шолом віртуальної реальності почали переміщуватись як у реальному, так і у віртуальному світах. Люди цілком реалістично прийняли досвід на себе і почали допомагати чоловіку, що знепритомнів, усвідомлюючи, що люди – віртуальні.

Також вагомою подією у розвитку віртуальної реальності є створення компанії Oculus VR під керівництвом Лакі Палмер. Дана компанія спеціалізується на розробці продуктів віртуальної реальності. Навесні 2014 року, Марк Цукерберг придбав її за два мільярди доларів [18]. Саме після цього більшість людей зрозуміли, що за віртуальною реальністю – майбутнє.

New York Times – один з перших ЗМІ, що гідно оцінив ефективність використання новітніх технологій, зокрема VR, для рекламних та маркетингових цілей. Редакція New York Times надіслала своїм передплатникам 1 200 000 примірників google cardboards (low-level окуляри віртуальної реальності від компанії google) [19].

Цікаво те, що однією з перших історій, яку передплатники мали змогу побачити у cardboards – видання New York Times обрало історію з України під назвою «The Displaced». Історія стосувалась трьох дітей-біженців, один з них – хлопчик з України 11 років.

Проекти віртуальної реальності можуть не тільки створювати концептуально нові ринки, а й розширювати вже наявні. Серед таких сфер застосування технології VR наступні: реклама/маркетинг, відеоігри, заходи в прямому ефірі, кіноіндустрія, освіта, наука, туризм, нерухомість, медицина тощо.

Розглянемо детальніше приклади застосування VR-технологій у різних сферах рекламної комунікації закордоном та в Україні.

1. Реклама/маркетинг

Ринок, у якому віртуальна реальність знайшла широке застосування – це реклама і маркетинг. Найчастіше комерційна пропозиція стосується wow-ефекту, який буде досягнуто через застосування віртуальної реальності, проте це не є ключовою потребою клієнтів і не знаходить відгуку у досвідчених фахівців в рекламі [20]. Перевагою використання VR-технологій в рекламі є можливість запропонувати безпосереднє рішення для задач реклами, а саме: познайомити цільову аудиторію з новим товаром; встановити довгострокову комунікацію з перспективним клієнтом; продемонструвати товар, який ще не існує у реальному світі; переконати та змотивувати придбати той чи інший товар/послугу.

Ознайомимось з цікавими кейсами використання VR-технологій в рек-ламній комунікації закордоном.

- Volvo організував тест-драйв нового автомобіля у форматі 360 градусів і отримав понад 150 тисяч переглядів на YouTube та близько 150 чоловік завантажили додаток в Google Play [21]. Також автомобільний салон LEXUS в Україні вже близько року проводить тест-драйви у VR-окулярах.
- На Різдво у 2016 році в Польщі компанія Coca-Cola запустила проект віртуальної реальності за допомогою окулярів Oculus Rift, які занурювали гостей в процес поїздки на чарівних санях Санта Клауса. Всі гості різдвяного ярмарку могли відчути себе в польоті по небу серед зірок.
- Американська мережа магазинів одягу TopShop під час тижня моди в Лондоні дозволяла всім охочим стати гостем цього заходу шляхом занурення в 360 градусне відео з місця події. Трансляція відбувалась на зовнішній вітрині магазину, що викликало масу емоцій у перехожих.
- Взуттєвий бренд Capra, що спеціалізується на взутті для мандрівників створив ролик, що дозволяє споживачам зануритися в сходження по гірських схилах, канатним доріжкам тощо. Причому все це супроводжувалося тактильними відчуттями. Вся конструкція була встановлена в магазинах цього бренду, що привернуло масу нових клієнтів.
- У Китаї у 2018 році відкриється єдиний в світі віртуальний парк розваг з науково-фантастичної тематики – East Valley of Science and Fantasy, що розташований на площі в 130 га. На вході гостей зустрічатиме 53-метровий трансформер. На його виготовлення пішло 750 тонн сталі. В парку є зал під назвою – «Зоряні війни», де шанувальники фільму опиняться у фантастичному просторі, потрапивши туди за допомогою VR-гірок [22].
- Компанія ATi Studios випустила додаток MondlyVR для платформи Google Daydream, який здатний розпізнавати голос і, як обіцяють розробники, допоможе вивчити іноземну мову. MondlyVR дозволить людям, що вивчають іноземну мову, поринути у віртуальну реальність, де вони зможуть розмовляти і взаємодіяти з персонажами [23].

2. Розробка ігор

Зрозуміло, що важливу роль для віртуальної реальності відіграють ігри. Практично кожен розробник відеоігор вже заявив про свої VR-проекти. Особливу увагу тут варто звернути на ринок мобільних додатків, на якому хороших проектів невелика кількість, а користувачів понад 1 000 000 чоловік.

3. Трансляції подій у віртуальній реальності

Формат віртуальної реальності дозволяє спостерігати трансляції від першої особи, що для глядачів концерту чи спортивних заходів є безперечною перевагою. Кількість глядачів у такому форматі не залежатиме від кількості місць на стадіоні, у залі тощо. Віртуальна реальність дозволить спостерігати спортивні трансляції від першої особи. Перевагою для уболівальників є й те, що завжди є вільні місця, на відміну від стадіону.

Першою масштабною трансляцією в форматі віртуальної реальності можна назвати трансляцію Олімпійських ігор 2016 в Ріо, яку вів канал NBC Sports [24].

Якщо говорити про Україну, то на даний момент спортивні організації ще не усвідомили можливості VR для трансляцій спортивних подій.

4. ЗМІ

Ще одним перспективним сегментом ринку для трансляції контенту у форматі віртуальної

реальності є ЗМІ, які також поки не цілком оцінили нові можливості. Найпростіший спосіб для будь-якого ЗМІ зайти на ринок – навчити своїх журналістів створювати панорамні фотографії і викладати їх в окремому додатку або на сайтах, пристосованих для перегляду в окулярах віртуальної реальності [25].

5. Туризм

Один з досить перспективних сегментів ринку – це трансляція подорожей, екстремальних подій, чудес світу і музеїв. Наприклад, успішне втілення бізнес-моделі використання VR демонструє додаток Ascape, який надає широкий вибір контенту: від можливості відвідати у віртуальній реальності Північну Корею, Кенію або Вашингтон – до стрибка з парашутом або занурення на океанське дно [26].

6. Кіноіндустрія

Багато фільмів у 2016 році вже створили трейлери у форматі віртуальної реальності, а мережі кінотеатрів активно заявляють про швидке відкриття кінозалів для перегляду фільмів у VR. Звичайно, зйомка і сценарій у форматі 360 кардинально відрізняється від звичайних, оскільки дія відбувається навколо глядача [27]. Американська компанія AMC Entertainment вже інвестувала 10 млн $ в голлівудську студію VR-контенту Dreamscape Immersive, і в найближчі півтора року студія обладнає кілька залів віртуальної реальності в мережі кінотеатрів AMC в Північній Америці і Великобританії [28].

В Україні мережа кінотеатрів Multiplex спільно з компанією Samsung відкрили в Києві перший в Україні кінотеатр віртуальної реальності VR Cinema. Він розташований в новому кінотеатрі Multiplex, який відкрився в торговому центрі Lavina Mall, і розпочав роботу у грудні 2017 року.

7. Культура та мистецтво

Музеї – ще один з варіантів просування послуг по розробці контенту віртуальної реальності. Багато музеїв уже пропонують прогулянки по своїх залах у форматі віртуальної реальності. Наприклад, в додатках Google Arts & Culture або Sites in VR доступні віртуальні панорами.

Прибутковою комерційною пропозицією для будь-якого історичного музею є віртуальна подорож, що дозволяє глибше пізнати історію експоната. Наприклад, музей Сальвадора Далі, розташований в американському місті Сент-Пітерсбург, пропонує своїм відвідувачам у буквальному сенсі опинитися всередині картини «Археологічний відгомін Анжелюс Мілле», що належить пензлю великого іспанського художника [24].

8. Будівництво і нерухомість

На сьогодні будівельний ринок можна назвати найбільш конкурентним з усього спектру галузей, де працюють розробники контенту віртуальної реальності. При цьому пропорційне співвідношення кількості будівельних компаній і VR-агентств все одно залишається найнижчим у порівнянні з наявністю конкуренції у багатьох інших галузях. Звичайно, найбільше будівельників приваблює можливість наочної демонстрації того, чого за фактом ще немає, але що потрібно продати, як це часто буває в інвестиційному пайовому будівництві [29].

На сьогоднішній момент віртуальна реальність в сфері нерухомості в Україні зустрічається виключно у коштовних проектах. Проте, скоріш за все саме ці першопрохідці, які зараз застосовують технології VR і створять тенденцію, яка змінить спосіб придбання житла для більшості з нас.

В Україні вже практикується презентація нерухомості за допомогою віртуальної реальності: фото в форматі 360 можна знайти на сайті та у додатку DOM.RIA. За допомогою VR-окулярів і використовуючи панорамні зображення можна відвідати виставлену на продаж квартиру. Станом на 2017 рік партнерами VR-проекту DOM.RIA є «Київміськбуд».

Також у 2017 році українська компанія DIM Group й «Taryan Group» презентували VR шоуруми, які дозволяють інвесторам відвідати паркінг, квартиру, планування та вид з вікна.

Висновки і перспективи. У наш час технології розвиваються дуже стрімко. Кожного дня можна побачити або почути про новий винахід та стартап. Однією з найцікавіших технологій на сьогодні є віртуальна реальність. Віртуальна реальність (англ. virtual reality) – комп'ютерна система, яка забезпечує візуальні та звукові ефекти, що занурюють споживача в уявний світ [33].

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що технологія віртуальної реальності є досить новою і через декілька років тісно інтегруватиметься у життя людства. З маркетингової точки зору, це означає що компанії, які першими краще опанують цю технологію, будуть найбільш конкурентоспроможними на ринку.

Вже незабаром пристрої віртуальної реальності в Україні стануть такими ж популярними і функціональними, як сьогодні мобільні телефони.

Чому віртуальна реальність є ефективним digital-інструментом в рекламі?

1) Гарнітура дозволяє цілком занурити користувача у зміст контенту з мінімізацією відволікаючих чинників і максимальною концентрацією на ут-риманні ролика.

2) Технологія віртуальної реальності викликає значно більше емоцій у користувачів, ніж традиційні засоби масової інформації. Ці емоції безпосередньо впливають на поведінку споживачів після перегляду контенту.

3) Мозок краще запам'ятовує події, пов'язані з конкретними місцями (ло-каціями), саме тому враження після використання віртуальної реальності довше затримуються в пам'яті людини

Отже, ринок віртуальної реальності відкриває нові можливості і для споживачів, і для бізнесу. Першопрохідцям у впровадженні VR-технологій необхідно використовувати даний інструмент доцільно, щоб він не став черговим каналом комунікації з надлишком реклами, від якого споживач прагнутиме позбутися.

Підсумовуючи, варто зазначити, що за VR-технологіями майбутнє, й чим швидше вітчизняні рекламодавці та підприємці зрозуміють цінність нового digital-інструменту, тим ефективнішою та результативнішою буде їх діяльність серед конкурентів.

Список літератури:

1. Вінник У.А. Транзитна реклама: інноваційний підхід / У.А. Вінник; сост. О.И. Скотников: Матеріали науч. конф. у 3 ч. Ч. 1: Гуманітарні науки. – Саранск: Видавництво Мордовського інституту, 2010. – С. 164–165.
2. Гайова С.В. Применение инновационных технологий в рекламной деятельности фирм / С.В. Гайова. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ecworld.com.ua/8101/ic99 echo/.Html. – Назва з екрану.
3. Бове К.Л. Сучасна реклама / К.Л. Бове, У.С. Арене; пер. з англ. – Тольятті: Видавництво «Довгань», 2009. – 328 с.
4. Ромат Е. Мировые тенденции развития рекламы / Е. Ромат // Маркетинг и реклама. – 2007. – № 5. – С. 14–19.
5. Шилина М.Г. Бизнес-коммуникация в обществе инноваций. Инновационные технологии бизнес-коммуникации: стратегии и татики: сб. науч. трудов Лаборатории исследований в области бизнес-коммуникаций / М.Г. Шилина; под ред. И. Дзялошинского. – М., 2011. – С. 39–52.
6. Романова А.О. Застосування інноваційних технологій в рекламній діяльності / А.О. Романова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekmk_2013_2_14. – Назва з екрану.
7. Осадець І. Новітні тенденції на ринку Інтернет-реклами в Україні та світі / І. Осадець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=mfapim_2014_2_7. – Назва з екрану.
8. Яцишина Л.К. Інноваційні технології в системі маркетингових комунікацій / Л.К. Яцишина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2839. – Назва з екрану.
9. Глушкова Т.В. Ембієнт-реклама як засіб ефектного маркетингу / Т.В. Глушкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.journ.univ.kiev.ua/ndumk/images/pdf/ndumk_3_2014.pdf. – Назва з екрану.
10. Поклонська Л.С. Дослідження сучасного стану рекламного ринку України / Л.С. Поклонська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.uran.ua/tarp/article/download/74836/72406. – Назва з екрану.
11. Лебедев-Любімов О.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://detectivebooks.ru/book/download/30997089/. – Назва з екрану.
12. Marketing Communications: How marketing has changed forever / PR Smith, Ze Look [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/search?tbm=bks&hl=uk&q=Marketing+Communications+by+PR+Smith+and+Ze+Look+How+marketing+has+changed+forever. – Назва з екрану.
13. Exploring virtual words: Success factors in virtual world marketing / T. KKanen, M. Hieranen, J. Henttonen, T. Rokkas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=arVUhbnG9LoC&q=Exploring+virtu-al+words&dq=Exploring+virtual+words&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiI9MDzn_HZAhWubZoKHXCUDJAQ6AEIQzAE. – Назва з екрану.
14. Virtual Reality: How Much Immersion Is Enough? / Doug A. Bowman, Ryan P. McMahan, Virginia Tech [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cs.rug.nl/~roe/courses/OriInf/Bowman-Virtual-Reality.pdf. – Назва з екрану.
15. Building Virtual Reality with Unity and Steam VR / Self W Murray [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=2v8nDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. – Назва з екрану.
16. Акулич М. Дополненная, виртуальная, смешная реальность и маркетинг / М. Акулич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ridero.ru/books/dopolnennaya_virtualnaya_smeshannaya_realnost_i_marketing/read/. – Назва з екрану.
17. Аналіз ринку віртуальної реальності 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://habrahabr.ru/post/318868/. – Назва з екрану.
18. Digital marketing insights 2017 / Social Beat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=1twqDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Digital+marketing+insights+2017&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiVoKGDpfHZAhUjS5oKHfrsDQQQ6AEIKTAA#v=onepage&q&f=false. – Назва з екрану.
19. VR в рекламе. Тенденции. Часть 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://qmobi.agency/blog/ru/reklama-v-vr-trends-part-3/. – Назва з екрану.
20. Перший в світі VR-парк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://delo.ua/lifestyle/v-pervom-v-mire-virtualnom-parke-est-gorki-star-wars-vr-i-giga-336955/. – Назва з екрану.
21. Девять сфер застосування віртуальної реальності: розміри ринку і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vc.ru/13837-vr-use. – Назва з екрану.
22. Технології віртуальної та доповненої реальності – потужний інструмент на сучасному ринку реклами та маркетингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmarketing.tech/ru/services/production/interactive-vr. – Назва з екрану.
23. Относитесь к VR как к платформе а не как к идеи эффективности кампаний в виртуальном мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vrgeek.ru/9572/. – Назва з екрану.
24. Применение технологий виртуальной реальности для рекламы и маркетинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ve-group.ru/3dvr-resheniya/reklama-i-marketinga/. – Назва з екрану.
25. Зйомка 360˚/VR: імерсивність, інтрига, інформативність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://imi.org.ua/advices/zjomka-360-vr-imersyvnist-intryha-informatyvnist/. – Назва з екрану.
26. У школах Китаю застосовують технології віртуальної реальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/society/2016/08/11/216475/. – Назва з екрану.
27. Проекти віртуальної реальності, що задіюють органи чуття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iq.intel.ru/3-проекта-виртуальной-реальности-зад/. – Назва з екрану.
28. Як віртуальна реальність змінить світ в найближчі 12 місяців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://delo.ua/tech/kak-virtualnaja-realnost-izmenit-mir-v-blizhajshie-12-mesjacev-333248/?supdated_new=1512315325. – Назва з екрану.
29. Как виртуальная реальность может изменить индустрию недвижимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cybersense.ru/05/18/kak-virtualnaya-realnost-mozhet-izmenit-industriyu-nedvizhimosti. – Назва з екрану.
30. Реклама в VR: ринок і стандарти. Частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://qmobi.agency/blog/ru/reklama-v-vr-ryinok-i-standartyi-chast-1/. – Назва з екрану.

Исса Н.Р.
Институт журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ VR-ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗЛИЧНЫХ СФЕРАХ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

Аннотация
В научной статье представлен анализ предпосылок возникновения digital-рекламы, в частности инструмента VR, а также анализ различных сфер рекламной коммуникации с применением технологии VR. Автором предложен перечень методов психологического воздействия в рекламе, которые сочетает в себе виртуальная реальность. На основе проведенного исследования, а также регулярного мониторинга тенденций в сфере VR, автором были определены перечень преимуществ применения новейшей технологии VR в рекламной коммуникации.
Ключевые слова: VR-технология, виртуализация, digital, 3D изображение, реклама.

Issa N.R.
Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv

USAGE OF VR TECHNOLOGIES IN VARIOUS SPHERES OF LIFE: FOREIGN AND UKRAINIAN EXPERIENCES

Summary
The article presents an analysis of the prerequisites for the emergence of digital-advertising, in particular the VR tool, also the analysis of various areas of advertising communications using VR technology. The applicant is offered a list of methods of psychological influence in advertising, which combines virtual reality. On the basis of the conducted research and, regular monitoring of trends in the field of VR, the applicant identified the advantages of using the latest VR technology in advertising communications.
Keywords: VR technology, virtualization, digital, 3D image, advertising.

UDC 316.774

SEARCH ENGINES ADVERTISING AND MARKETING PLATFORMS IN SOCIAL COMMUNICATION

Kovalenko O.Yu., Cherkashina A.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

The article is devoted to the analysis of the use of search engines for advertising and marketing. It is considered the definition of the term "search engine marketing" as well as its peculiarities. The article describes some differences of Google, Bing and Yahoo used for advertising and marketing.
Keywords: advertising, marketing, search engines, search engine marketing, search traffic.

Introduction. Billions of people search the web every day. With a handy list of search results shoppers can browse and make what they feel are the correct purchases for them at the best price. They search by brand, by product name, by location, by color, by any qualifier that meets their fancies.

Novelity. Over the past few years, search engines have come to occupy a prominent position in the online world and are being used to find all kinds of information including things, events, people, and places. The search engine is also coming to play a greater role as a critical link between firms that use the Internet to build their image and find their target customers. In other words, the search engine is one of the few places on the Internet where a company can connect with a user at the point of interest. The goal of search engine marketing (SEM) is for a company's website to rank at the top of any potential customer's search results page. This is done using a combination of paid advertising, search engine-optimized website design, high-quality marketing copy and involvement in your industry's online community. Using some tried and true marketing and technical know-how, a company can influence how search engines rank its site. SEM is how you can get your ads in front of these future customers where it counts: in premium spots on the first page of search results. You set your own budget and are charged only when your ad is clicked. This makes SEM an affordable way to reach more customers for businesses of all sizes [1]. Thus, it is interesting to consider and compare some peculiarities of search engine marketing to understand the role it plays in today's business.

Recent research findings. The problems of Universal Search were investigated by Taylor, Mayer, Buyukkokten and others. Some studies have investigated users viewing behaviour on SERPs using eye-tracking by Granka, Joachims, Gay, Liu, Liu, Zhou, Zhang. The problem such as esults position and reading behaviour were studied by Joachims, Granka, Pan, Hembrooke, Gay, 2005. For instance, a 2014 study from the software company Caphyon used 465,000 queries and analysed the click-through rates in Google. Danny Sullivan, a California-based technologist covers news and information about search engines, and search marketing, SEO and SEM topics.

The aim of this work is to analyze the use of search engines, the peculiarities of search engine marketing and compare different search engines which are used for advertising and marketing that can be used by an enterprise to improve the ranking of its website in the search engine results. Social networking sites are included in our exploration of Internet marketing strategy.

Search engine marketing is the process of gaining traffic and visibility from search engines through both paid and unpaid efforts. It encompasses: SEO: Earning traffic through unpaid or free listings; SEM: Buying traffic through paid search listings. The advertisements, that appear as a result of search engine marketing, is known as the "sponsored links" Often they appear in the search pages more prominently and in different colour than the natural or organic search results. Generally the cost of advertisement is the per click on the advertisement .The best known search enginead-vertising is the Google ad words – advertising.

If you have seen ads appear at the top or right of search engines, then you already know what SEM is. When your ads display in these optimal, highly visible positions, your business can have an edge over your competitors. Moreover, most searchers only click on the first few results, which gives these premium ad spots a visual advantage to catch the attention of your future customers [1].

Search engine marketing is about gaining visibility on search engines when users search for terms that relate to your business. The term "search engine marketing" was popularized by Danny Sullivan For most companies, ranking highly in search results is a result of solid effort in one or both categories of search marketing:

– Organic search (SEO). When you enter a keyword or phrase into a search engine like Google or Yahoo!, the organic results are displayed in the main body of the page. When your prospects search for information about your products and services, you want to rank highly in search engine results. By "optimizing" your site, you can improve your ranking for important search terms and phrases ("keywords"). You can also improve your rank by getting other important sites to link to yours.

– Paid search (SEM) enables you to buy listings in the "sponsored" area of a search engine. There are a variety of paid search programs, but the most common is called pay-per-click (PPC), meaning you only pay for a listing when a prospect clicks your ad [2].

It is a matter of common knowledge that there are four main search engines that dominate the Web today: Google, Yahoo, Microsoft's Windows Live Search and Ask.com. Nearly every other search engine uses results from Google (such as AOL, Netscape and EarthLink) or Ask (MyWay, iWon).

In this article we will compare the peculiarities of such search engines as Google, Bing, and Yahoo.

Google. Recently there have been several interesting conversations about ad blocking, and we would like to remind you about a great offering called Google Contributor. With Google Contributor, you contribute a certain amount of money each month. That subscription means that you see fewer ads on the web, and you support the sites that you visit with your money [3]. Moreover, Google sells sponsored listings that appear above and to the right-hand side of its regular search results. These listings are called Google AdWords. Paid search programs allow site owners to "bid" on the terms they wish to appear for. You agree to pay a certain amount each time someone clicks on your listing. This is why sponsored listings are referred to as "pay-per-click" (PPC) or "cost-per-click" (CPC) advertising. Google AdWords ranks sponsored listings based on a number of variables including the CPC (bid price), click-through-rate (CTR) and landing page quality. Google distributes its paid ads to other partners, with some major sites listed on the Search Engine Results Chart. This provides you with exposure to more potential traffic. When setting up an AdWords campaign, you may choose to have your ads appear in the Search Network and/or Google's Content Network (AdSense), or you may opt-out of either [4]. Google also provides better customer support for small accounts. Google advertisers who spend more than $500,000 per year have a dedicated account representative who can help with the various technical and billing problems that pop up from time to time. The rest of us have to settle for offshore support which can be a less-than-satisfying experience. As for search traffic, it is about to grow. According to Comscore, Google's search share in May was around 64 percent compared with Bing's paltry 12 percent. If you've advertised on Bing already, you have probably seen the effects of this when looking at your campaign reports [5].

Bing. You control the cost of search engine marketing and pay nothing for your ad to simply appear on the search engine. You are charged only if someone clicks on your ad, and only up to the amount that you agreed to for that click. That is why SEM is also known as pay-per-click (PPC), because you only get charged for each click that your ad generates. No click? No charge. With Bing Ads, your accounts are free to set up and billing is flexible. You choose between a pre pay or post pay option, as well as various payment methods. You know who and where your best customers are - Bing Ads lets you choose when and how to reach them [1]. Bing's results win in terms of the smoothness of its social integrations. The company's contracts with both Facebook and Twitter give it access to more social data than Google, which must rely on the lesser-used Google+ network [6].

Yahoo. Yahoo Search Marketing (YSM), formerly Overture and GoTo, also allows sites to "bid" on the terms they wish to appear for. Yahoo Panama brings YSM's ranking algorithm for paid ads more in line with Google by considering additional variables such as click-through-rate and landing page quality. If your goal is to build instant visibility on search engines, Yahoo Search Marketing is an excellent option to explore, putting you in the top results of many major search engines within a short period of time. Again, it is well worth it for anyone to open YSM accounts and experiment with paid listings. As with Google, you may wish to eliminate your ad spend or continue for terms not receiving good editorial placement once your initial deposit has expired [4].

To sum up, just as branding and community involvement benefit a company in the brick-and-mortar world, popularity and industry visibility are rewarded by search engines. If your company is positioned as a trusted and knowledgeable specialist in your field, it will have a broader Internet presence and be evaluated as more relevant and popular, which will boost rankings. Develop your company's presence through publications, peers, associations, clients, newsgroups, blogs, trade organizations and social networks. The key to success is to get as many links to your website as possible. A good link popularity and reciprocity initiative is an art form. Succeeding in this area requires valuable social skills, so it should not be taken lightly, especially with the growing emphasis search engines place on authoritativeness.

References:

1. Find out what search engine marketing is [Electronic resource]. – Access mode: https://advertise.bingads.microsoft.com/en-in/get-started/search-engine-marketing-basics.
2. How to Use Search Engine Marketing [Electronic resource]. – Access mode: http://www.marketingmo.com/campaigns-execution/how-to-use-search-engine-marketing/.
3. Gadgets, Google, and SEO [Electronic resource]. – Access mode: https://www.mattcutts.com/blog/page/2/.
4. Paid Search Advertising: Google AdWords, Yahoo Search Marketing & Microsoft adCenter [Electronic resource]. – Access mode: https://searchenginewatch.com/sew/news/2064567/paid-search-advertising-google-adwords-yahoo-search-marketing-microsoft-adcenter.
5. Bing vs. Google: The Battle for Your Advertising Dollars [Electronic resource]. – Access mode: https://www.entrepreneur.com/article/217201.
6. Bing vs. Google: Which Search Engine is Best? [Electronic resource]. – Access mode: https://www.entrepreneur.com/article/224639.

Коваленко О.Ю., Черкашина А.С.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

ПОШУКОВІ ПЛАТФОРМИ В РЕКЛАМНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ І МАРКЕТИНГУ В ОБЛАСТІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація
Стаття присвячена аналізу використання пошукових систем з метою реклами та маркетингу. Наведено визначення терміну «пошуковий маркетинг» та проаналізовано його особливості. У статті розглянуто відмінності між Google, Bing та Yahoo, які використовуються з метою реклами та маркетингу.
Ключові слова: реклама, маркетинг, пошукові системи, пошуковий маркетинг, пошуковий трафік.

Коваленко О.Ю., Черкашина А.С.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

ПОИСКОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ В РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И МАРКЕТИНГЕ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу использования поисковых систем с целью рекламы и маркетинга. Приведено определение термина «поисковый маркетинг» и проанализированы его особенности. В статье рассмотрены различия между Google, Bing и Yahoo, которые используются с целью рекламы и маркетинга.
Ключевые слова: реклама, маркетинг, поисковые системы, поисковый маркетинг, поисковый трафик.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:615.851

ПІСКОВА ТЕРАПІЯ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ ТА ДОРОСЛИМ

Войцеховська О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізу особливостей піскової терапії як одного з методів психотерапії, що виник в рамках аналітичної психології. Це спосіб спілкування зі світом і самим собою; спосіб зняття внутрішньої напруги, втілення його на несвідомо-символічному рівні, що підвищує впевненість в собі і відкриває нові шляхи для розвитку. Піскова терапія дає можливість доторкнутися до глибинного, справжнього Я, відновити свою психічну цілісність, зібрати свій унікальний образ, картину світу. У статті розглядаються основні моменти роботи з піском, роль психолога в пісковій терапії, принципи інтерпретації пісочниці, аналізуються переваги піскової терапії у роботі з дітьми та дорослими.
Ключові слова: арт-терапія, архетипи, піскова терапія, несвідомо-символічний рівень, юнгіанська пісочна терапія (Sandplay).

Постановка проблеми. Ефективність застосування мистецтва в контексті лікування базується на тому, що дає можливість експериментувати з емоціями і почуттями, досліджувати їх і висловлювати на символічному рівні (Рудестам К., 1993). Переважне використання при цьому «мови» візуальної та пластичної експресії дозволяє зробити зримими і доступними для розуміння навіть ті сторони внутрішнього світу людини, які не завжди можна описати словами.

В даний час арт-терапія показала свою ефективність – у пацієнтів з невротичними порушеннями, в психіатричних і психосоматичних клініках, у дітей і підлітків з труднощами в навчанні і соціальній адаптації, в геріатричних групах і в хоспісах, у правопорушників, які проходять реабілітацію.

Сьогодні одним з найбільш популярних арттерапевтичних методів психологічної допомоги дітям є піскова терапія. Завдяки цьому відносно новому методу, у дитини розвивається здатність до самовираження і творчого сприйняття світу.

Завдання піскової терапії узгоджується з внутрішнім прагненням дитини до самоактуалізації. Мета такої терапії – не змінювати дитину, не прищеплювати їй якісь спеціальні поведінкові навички, а дати можливість бути самою собою, самовиражатися. Адже, бути собою, реалізовувати свої потреби, здібності, довіряючи «мудрості тіла» – шлях гармонійної, здорової особистості. Хвора неврозом людина хронічно перешкоджає задоволенню власних потреб, відказується від реалізації свого «Я», направляє всі зусилля на реалізацію «Я-концепції», яка заміняє його істинну і складається іншими людьми. Відмова від власних потреб і слідування цінностям, що нав'язуються зовні, призводять до порушення саморегуляції організму.

Аналіз дослідження проблеми. В 1950-х роках юнгіанський аналітик Дора Каллф, провівши спільні досліди з К. Юнгом, дала методу М. Ловенфельд юнгіанську теоретико-методологічну базу і назвала його «пісочна терапія». Вона запропонувала постулат про символічну гру, яка створює комунікацію між свідомим та несвідомим. На початку 1900-х років Жизела де Доменіко почала використовувати техніку піскової терапії не тільки як індивідуальний метод роботи, а й як груповий.

Сьогодні існує декілька напрямків Sandplay. На міжнародній конференції у Сан-Франциско у 1995 році була прийнята наступна класифікація:

1. Sandplay з великої букви "S": класична форма юнгіанської пісочної терапії.

2. Sandplay з маленької букви "s": різноманітні модифікації методу (піскова терапія в контексті арт-терапії, казки на піску, дидактичні програми на піску та ін.).

Вейнріб зауважує, що «піскова психотерапія може відображати невербальну форму психотерапії, яка знаходиться на глибинному довербальному рівні. Глибоко у підсвідомості знаходяться самозцілюючі можливості психіки і вони проявляються при певних умовах, а саме при прояві творчого процесу, який може проявитись під час роботи з піском» [3].

Американський психотерапевт Л. Штейнхард (юнгіанська прихильниця) у своїх дослідженнях об'єднала психотерапію з арт-терапією. Вона має спеціальну художню освіту, яка допомогла вченій подивитися на побудований дитиною власний «Світ у пісочниці» очима художника, своєрідного перекладача художніх образів на мову психології дитячої душі. Отже Л. Штейнхард у першу чергу цікавить тріада: дитина – психотерапевт – художній образ [4].

Російські вчені Т.Д. Зінкевич-Євстигнеєва, доктор психологічних наук, директор Інституту Казкотерапії у м. Санкт-Петербурзі та Т.М. Грабенко, психолог, дефектолог розробили й успішно апробували систему піскових ігор, спрямованих на навчання, розвиток та корекцію особистості дітей дошкільного та шкільного віку.

Мета статті. Проаналізувати особливості, етапи роботи та переваги піскової терапії у роботі з дітьми та дорослими.

Виклад основного матеріалу. Дуже непросто розібратися у собі самому, а тим більше відчути «трепет» душі іншого. Звичайно, мова дає нам можливість розуміти один одного, але мова бажань і почуттів іншої людини часто є для нас незрозумілою. Як же ж бути маленькій дитині, незначний словниковий запас якої не дає їй можливості розповісти дорослому про свої переживання? Як їй реалізувати свої творчі потенціали, відкрити перед нами таємниці своєї душі? Психологи скажуть, що найголовніше – спроектувати свій внутрішній світ на зовні. Наприклад, можна намалювати свій стан. Але маленькі діти ще погано малюють. Буває, що дитина засмучується і плаче від того, що не змогла висловити те, що хотіла. Але в іграх з піском все стає можливим. Відігруючи хвилюючі ситуації за допомогою маленьких фігурок, створюючи картину з піску, дитина звільняється від напруги і несвідомо знаходить для себе ті відповіді, які їй було складно отримати від дорослих. А ми, в свою чергу, отримуємо унікальну можливість реально побачити внутрішній світ дитини в даний момент – ландшафт її душі [1].

Виявляється, що, будуючи картину з піску, дитина переносить на пісочний «лист» ландшафт внутрішнього світу і «диспозицію» в ньому на даний момент. Розігруючи на піску різноманітні казкові сюжети, маленька людина набуває безцінного досвіду безлічі життєвих ситуацій (адже в справжній казці все закінчується добре!). Цей досвід у вигляді «концентрату» потрапляє в несвідоме (поки глибинний сенс відіграного на піску може не усвідомлюватись). Деякий час дитина активно асимілює новий матеріал в наявну систему світосприйняття. І настає момент (термін для кожного індивідуальний), коли ми можемо помітити в поведінці дитини певні зміни. Це дивно, але вона починає застосовувати в реальності свій «пісочний» досвід. Таким чином спочатку внутрішня реальність переноситься зовні – на пісочний «лист», потім досвід пісочної казки переноситься назад у внутрішній світ, де переробляється несвідомим і вже у вигляді деяких моделей переноситься на реальну поведінку дитини, і так далі.

Пісочна терапія: допомагає виразити ті думки і переживання, які складно сформулювати словами; звільняє творчий потенціал, внутрішні сили для розв'язання важкої ситуації; актуалізує спогади, повертає до минулого досвіду з метою повторного переживання і звільнення; дає можливість спробувати нові способи побудови відносин і вирішення конфліктів [1].

Піскова терапія може проводитися з людьми будь-якого віку, починаючи з трирічних дітей. Деякі вважають, що цей метод веде до психоаналізу, проте наш досвід показує, що це самостійний метод терапії.

За десятки років консультування учнями Юнга був накопичений великий досвід, і у результаті вони дійшли висновку, що існують деякі оптимальні характеристики, при дотриманні яких сеанси проходять найефективніше. До них відноситься, наприклад, блакитний колір пісочниці, в якій грає клієнт (дитина або дорослий), її розмір і висота бортів. Для гри використовуються іграшки. Існує перелік необхідних наборів фігурок. Серед них – дерева, фігурки людей, тварин і монстрів, а також різні споруди, домашнє начиння і природні об'єкти (каміння, насіння, черепашки, пір'я і т.д.). Д. Кальфф використовувала також символічні, етнічні і релігійні об'єкти, що забезпечують передачу колективного несвідомого у грі. Фігурки повинні бути різними за матеріалом, фактурою, кольором [5].

Юнг вважав, що людина часом не усвідомлює, наскільки складний і багатий її внутрішній світ. "Той, хто збирається вивчати душу, не повинен плутати її зі свідомістю, інакше він приховає предмет дослідження від власного погляду", – писав він. ... Юнг, як відомо, вважав, що існують загальні для всіх людей міфологічні мотиви, які криються в глибині несвідомого – "архетипи". Вони можуть ожити у грі людини з піском разом з його особистими знаковими поняттями.

Все, що знаходиться у несвідомому, прагне вирватися на зовні, і особа також у своєму розвитку прагне перейти з несвідомого стану до цілісного переживання самої себе (Юнг). Займаючись творчістю, людина веде активний діалог зі своїм несвідомим. Вони одержують матеріальне втілення – в камені або на полотні, слові або піску. Граючи, людина може осмислити зміст несвідомого, створюючи піщані ландшафти один за іншим. Образи цілющі тому, що вони сприяють включенню неусвідомлюваного психічного змісту у свідомість. Людина "відпрацьовує" свої символи, свої проблеми і таким чином долає внутрішню кризу.

Все піддається аналізу терапевта – фігури і споруди, форми і кольори. Аналізується простір пісочниці, в якій клієнт будує свій світ. Існує карта, згідно якої пісочниця розділена на ряд секторів, кожний з яких співвідноситься зі свідомістю або несвідомим і архетипами. Саме завдяки такому аналізу терапевт спостерігає за динамікою символів свого клієнта. Коли клієнт говорить, що вже досить працювати, значить, процес самозцілення завершений. В результаті курсу "піскової терапії" проходить тривога та страхи, що спотворюють поведінку людини.

Відомий італійський педагог, психолог і лікар Марія Монтессорі зазначала, що завдяки контакту з оточенням і власним дослідженням, дитина формує запас понять, якими може оперувати її інтелект. Без цього втрачається здатність до абстрагування. Контакт відбувається за допомогою органів чуттів і рухів. Вже доведено, що розвиток руки знаходиться в тісному зв'язку з розвитком мови і мислення дитини. Тому робота з розвитку дрібної моторики повинна починатися задовго до вступу дитини в школу.

Пісочна терапія є багатим доповненням до інших досить ефективних методів, і її використовування вимагає від психологів зосередженості, терпіння і концентрації. Жизела де Доменіко (1986) перерахувала безліч вимог для того, щоб використовувати цей заснований на життєвому досвіді тип терапії. Вчений вважала, що це «вимагає переконання в існуванні символічних, піктографічних, внутрішньоп-

сихічних образів. Це вимагає здатності спонтанно, повністю зануритися в досвід клієнта. Це вимагає здатності створювати новий досвід. Це вимагає здатності відпускати і відсторонюватися від досвіду за допомогою використовування функції спостерігача… і тоді, після завершення заснованої на досвіді причетності, включається функція рефлексії, яка враховує свідоме запам'ятовування і інтеграцію досвіду».

Психолог на занятті з піском є психологічним контейнером, який утримує те, що відбувається і в підносі, і в кімнаті терапії. Забезпечуючи безпечний простір для клієнта, психолог активізує його внутрішній голос. Це особливо важливо для дітей, тому що у них ще не розвинуте сильне Его і вони потребують підтримки несуб'єктивного дорослого [2].

В ході створення «свого світу» в піску психолог:

- Створює безпечний і комфортний простір.
- Надає клієнту піднос з піском та об'єкти.
- Займає в кабінеті місце, зручне для спостереження і для клієнта.
- Не покидає кабінет (тільки якщо про це попросить клієнт).
- Залишається тихим, якщо клієнт не запрошує поговорити, або психолог не відчує, що важливо відповісти на мову тіла клієнта.
- Помічає невербальні стимули, наприклад, вирази обличчя, зітхання і ін.
- Звертає увагу на послідовність роботи і образ «світу».
- Активно не залучається, якщо клієнт не просить про це.
- Не втручається у простір підносу з піском.
- Об'єктивно спостерігає, протоколює, що робить клієнт, але без інтерпретації.

Психолог також є для клієнта моделлю, демонструючи акт реального слухання і присутності. Психолог показує здатність без оцінювання спостерігати за творчим процесом. Крім того він служить сполучною ланкою між клієнтом і власне пісковою терапією. Психолог допомагає клієнту бачити, як світ або сцена, яку той створює, відображають частину психічного змісту, що знаходиться в його несвідомій сфері.

Оскільки процес піскової терапії часто викликає сильні емоції, робить видимим те, що дотепер не усвідомлювалося, психолог повинен брати на себе роль помічника, надавати клієнту підтримку.

Піскова терапія для клієнта – це шлях дослідження. Психолог – провідник на цьому шляху. Разом вони рухаються через психічну топографію. Клієнт бере на себе ініціативу усвідомлення, розуміння свого процесу. Психолог забезпечує клієнта всім необхідним для цього: безпечним простором, символічною мовою, питаннями і пропозиціями. Психолог повинен бути обережний, не поспішати, бути активним настільки, наскільки просувається у своїй «подорожі» клієнт. Рут Амманн (1993) красномовно використовувала наступний образ, що описує цей баланс: «Вогонь, на якому знаходиться горщик, що містить психічний процес об'єкту психоаналізу, – всього лише засіб теплової обробки. Яким би "талановитим" не був вогонь, він не повинен гріти дуже сильно, адже інакше зміст горщика може википіти або зіпсуватися».

Є ще роль свідка, дзеркала. Часто клієнт буває невпевненим у собі або в своїх нових поглядах на події. Коли психолог усно відображає свої спостереження за роботою клієнта, це допомагає клієнту бачити себе як би дивлячись в дзеркало з різних сторін.

Психолог повинен прагнути до дослідження власного «саду душі», мати бажання будувати власні світи в підносах, рухатися до цілісності і індивідуалізації. Вибудувавши пісочні світи, психолог стає в позицію клієнта. Це розвиває здібність до розуміння того, що відчувають клієнти, працюючи з піском.

Багатьма фахівцями виділяється схема процесу піскової терапії. Жізела де Доменико (1990) виділила п'ять фаз процесу піскової терапії, відзначаючи, що клієнт не завжди проходить через усі фази:

1. Фаза будівництва.
2. Фаза першого переживання.
3. Фаза другого переживання.
4. Фаза фотографії.
5. Фаза демонтажу.

Барбара Лабовітц і Анна Гудвін (2000) запропонували свій варіант стадій процесу пісочної терапії:

Стадія 1. Створення світу.
Стадія 2. Переживання і реконструкція.
Стадія 3. Терапія.
Стадія 4. Документація.
Стадія 5. Перехід.
Стадія 6. Демонтаж світу.

Процес безперервний і протікає адекватно стану клієнта. Стадії не є обов'язковими. Психологи працюють з клієнтами на основі власного професійного досвіду і потреб клієнта. Хоча більшість фахівців відводять на піскову сесію 50 хвилин, краще планувати півтора години. Розширена в часі процедура дозволяє клієнту спокійно будувати і усвідомлювати.

Висновки. Отже переваги пісочної терапії у тому, що вона:

- сприяє індивідуалізації процесу;
- звільняє творчий потенціал, внутрішні відчуття, сприйняття і актуалізує спогади;
- забезпечує багатогранний досвід завдяки багатогранності символічних значень;
- сприяє регресу клієнта до минулого досвіду з метою повторного переживання і звільнення;
- створює міст між несвідомим і свідомим, внутрішнім і зовнішнім, духовним і фізичним, невербальним і вербальним;
- забезпечує безпосередню гру, де немає ніякого правильного або неправильного шляху; дозволяє зняти контроль свідомості;
- є природною мовою для дітей; не має обмежень для використовування з людьми різних культур, рас, віку і інтелектуальних статусів;
- дає клієнту можливість від ролі «постраждалого» перейти до ролі «творця» свого життя;
- служить доповненням до інших методів психокореційної і психотерапевтичної роботи;
- забезпечує психологу можливість особистої психотерапії.

Список літератури:

1. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по песочной терапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2002. – 224 с.
2. Сакович Н.А. Технология игры в песок. Игры на мосту / Н.А. Сакович. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
3. Чабан О.С., Газолишин В.А. Простір та час в позасвідомому або про деякі фізичні константи в психотерапії / О.С. Чабан. – Тернопіль: ПП «Фірма «Синтез-Поліграф», 2006. – 170 с.
4. Штейнхардт Л. Теория и практика юнгианской песочной психотерапии / Л. Штейнхардт. – СПб.: Питер. – 2003. – 320 с.
5. Kalff D. Sandplay. A Psyhoteraputic Approach to the Psyche. – Santa Monica: Sigo press, 1980. – 194 p.
6. Mitchell R.R., Friedman H.S. Sandplay. Past, Present, and Future. – New York: Routledge, 2002. – 186 p.

Войцеховская О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПЕСОЧНАЯ ТЕРАПИЯ КАК ФОРМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ И ВЗРОСЛЫМ

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей песочной терапии как одного из методов психотерапии, возникший в рамках аналитической психологии. Это способ общения с миром и самим собой; способ снятия внутреннего напряжения, воплощения его на бессознательно-символическом уровне, что повышает уверенность в себе и открывает новые пути для развития. Песочная терапия дает возможность прикоснуться к глубинному, настоящего Я, восстановить свою психическую целостность, собрать свой уникальный образ, картину мира. В статье рассматриваются основные моменты работы с песком, роль психолога в песочной терапии, принципы интерпретации песочнице, анализируются преимущества песочной терапии в работе с детьми и взрослыми.

Ключевые слова: арт-терапия, архетипы, песочная терапия, бессознательно символический уровень, юнгианская песочная терапия (Sandplay).

Vojtsekhovska O.V.
National University "Lviv Polytechnic"

SAND THERAPY AS A FORM OF PSYCHOLOGICAL CARE FOR CHILDREN AND ADULTS

Summary
The article is devoted to the analysis of the features of sand therapy as one of the methods of psychotherapy, which arose within the framework of analytical psychology. It is a way of communication with the world and with yourself; a method of removing internal stress, its embodiment on the unconsciously-symbolic level, which increases self-confidence and opens new ways for development. Sand therapy gives you an opportunity to touch the deep and true yourself, to restore your mental integrity, to gather your unique image, the picture of the world. The article deals with the main points of work with sand, the role of a psychologist in sand therapy, the principles of interpretation of the sandbox, analyzes of the benefits of sand therapy in the work with children and adults.

Keywords: art-theraphy, archetypes, sand theraphy, unconsciously-symbolic level, Jungian sand theraphy.

УДК 159.339.138:32

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

Волошина Н.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлено психолінгвістичні аспекти в рекламних зверненнях, а саме рекламних текстах. Проаналізовано створення рекламних текстів, принципи роботи з рекламним текстом. Розглянуто психолінгвістичні норми сприймання рекламного повідомлення реципієнтами. Враховано залежність сприйняття від обсягу повідомлення, віку реципієнтів, продуктивності сприймання реципієнта, швидкості передачі повідомлення, яка повинна вкладатися в межі середньої продуктивності сприймання обраної реципієнтської групи. Наведено приклади мовних одиниць у письмових та усних повідомленнях, у яких виявлено психолінгвістичні механізми сприйняття текстів реципієнтами.
Ключові слова: психолінгвістика, реципієнт, рекламний текст, принципи роботи з рекламним текстом, психолінгвістичні механізми, сприймання та розуміння рекламних текстів.

Постановка проблеми. Одним з головних елементів рекламної стратегії є рекламний текст, зокрема рекламне повідомлення. Створення рекламних текстів засновано на використанні маркетингових, психологічних і лінгвістичних прийомів. Рекламні тексти необхідні з метою розміщення інформації, скажімо, про фірму в інтернеті, складання ефективної комерційної пропозиції, прес-релізу, а також при створенні буклетів і каталогів, рекламних звернень у засобах масової інформації тощо. Рекламні тексти замовляють, коли необхідно здійснити ефективну, грамотну рекламу, щоби в результаті повідомлений споживач придбав конкретний продукт чи купив відповідну послугу.

"Реклама – в лінгвістиці: вид мовленнєвої діяльності, метою якої є регулювання попиту та пропозиції на товари та послуги" [6, с. 274]. Рекламний текст – це один із різновидів рекламного звернення, яке є засобом, через який трансформуються цілі рекламодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток виокремленої проблеми зроблений дослідниками В.В. Бове, Д. Кеплз, Б.С. Розумовським, Є.Н. Сердобінцевою, І.А. Гольман, Д. Денісон, Н.С. Добробабенко, А. Кромптон, Х.З. Махмудовим, В.Л. Музикантом, Ф.Г. Панкратовим, В.Г. Шахуріним та іншими.

Особливості аналізу специфіки ефективності впливу та сприйняття рекламних текстів на адресатів досліджено Н.С. Пушкарьовим, Л. Тобі, У.Ф. Аренс, К.Л. Барабаш, К.В. Дорменко, А.М. Маркушевич, З.В. Партиком, Т.М. Сєрьогіною, Л.М. Тітковою, В.В. Усовим, О.С. Тєлєтовим та іншими. Зокрема, введено термін «спонукання» – глобальна стратегія рекламного дискурсу [5, с. 4], яка конкретизується на мовному рівні в локальних стратегіях та тактиках, у тому числі через застосування різноманітних емоційно-експресивних засобів.

Козуб Л.С. у праці «Гуманітарний вісник» стверджує, що до психологічних аспектів сприйняття реклами слід віднести мотиваційну складову поведінки споживача, сприйняття слова або зорового образу, закономірності формування цілеспрямованих асоціацій, технології створення відповідного настрою та інші. Проте є ще два досить важливих суб'єктивних фактори – система цінностей й настанова. В рекламних текстах широко представлені імперативні форми дієслова та конотативні прикметники, емоціонально-піднесена лексика, алегорія, метафора, порівняння, паралелізм, різноманітні види повторів, алітерація, ономатопея [5, с. 24].

Дослідниками О. С. Тєлєтовим, С. Г. Тєлєтовою проаналізовано та класифіковано основні прийоми мовного маніпулювання в рекламі, доведено необхідність підвищення соціальної відповідальності рекламодавців та рекламовиробників, оскільки з плином часу рекламні тексти мають усе більший вплив на читачів, слухачів, глядачів. Запропоновані ними узагальнення та подальше вдосконалення рекламного законодавства спрямовані на значне зменшення негативних компонентів впливу стихійно існуючої реклами як на окремі верстви населення, так і на суспільство в цілому. Так, О.С. Тєлєтов і С.Г. Тєлєтова пишуть: "Сьогодні компанії, фірми або організації через постійне прагнення будь-яким шляхом збільшити свої статки нерідко забувають про те, що їх рекламні звернення мають значний побічний вплив як на окрему особу, так і на певну аудиторію, зокрема, на дітей, хворих, людей іншої національності чи раси тощо, що може спричинити низку соціальних проблем: викривлене уявлення про реальність, непорозуміння з оточуючими, складність адаптації в соціумі та ін. Це підвищує вимоги до рекламних текстів та потребує зменшення можливості негативного маніпулювання свідомістю реципієнтів" [11, с. 49].

Ми також погоджуємось з думкою, що поняття «рекламний текст» ставиться не тільки до словесного ряду, але й містить у собі сукупність екстралінгвістичних компонентів: образів, звуків, графіки, конкретний набір яких залежить від рекламного носія засобів масової інформації. Таке тлумачення рекламного тексту знаходить своє відбиття в роботах багатьох англомовних дослідників. Так, авторка книги А. Годдар "The Language of Advertising" стверджує, що слово «текст», коли ми відносимо його до рекламної індустрії, використовується у своєму широкому сенсі чи спектрі слова, включаючи візуальні артефакти так само як словесну мову.

Проте, враховуючи значущість психічних пізнавальних процесів реципієнтів під час опрацювання ними рекламних повідомлень, зупинимось на нормах сприймання рекламного повідомлення реципієнтами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою нашої розвідки є особливості створення рекламних текстів на основі психолінгвістичних механізмів сприйняття текстів. Нами проаналізовано фразові мовні одиниці та речення українською мовою, що мають місце та впливають на процес сприйняття певних рекламних одиниць реципієнтом.

Постановка завдання. Основними завданнями постали опрацювання праць вчених, які займалися дослідженням психолінгвістичних особливостей сприйняття текстів і рекламних текстів; наведення прикладів відповідно до психолінгвістичних норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хопкінс К., Обритько Б.А., Березенко В.В. вважають, що при розміщенні великого тексту рекламного звернення варто застосовувати засоби для впевненості та ймовірності того, що його прочитає більша кількість потенційних споживачів рекламної продукції [8; 12]. Це наступні засоби:

– підзаголовки завжди привертають увагу, вони розкривають основний зміст рекламного звернення; їх доцільно робити у вигляді запитань для зацікавлення реципієнта наступною частиною тексту;

– підзаголовок із двох рядків між основним заголовком і самим текстом рекламного звернення збільшує бажання читача прочитати решту тексту;

– основний текст друкувати з абзацними відступами;

– перший абзац може складатись максимум із 11 слів.

Кеплз Д. та інші дослідники пропонують авторам рекламних текстів використовувати такі принципи роботи з текстом:

1) чим більш незвичним є шрифт, тим складніше його прочитати, оскільки головне у змісті, а не в шрифті. Важко читати літери з візерунками. У невеликій кількості вони надають привабливості, а надмір їх дратує читача;

2) майже неможливо читати білі літери на чорному тлі;

3) добре надруковане рекламне звернення допомагає людям прочитати його, а погано надруковане – заважає;

4) помилкою є друкування заголовка великими літерами, великі літери заважають швидкому читанню, вони ускладнюють упізнання людиною слова повністю, його доводиться читати літера за літерою. Як правило, люди звикли читати друкований матеріал, надрукований малими літерами;

5) ускладнюється читання заголовка, якщо його розмістити на тлі ілюстрації;

6) не можна ставити крапку у заголовку. Такі крапки називають повною зупинкою, тобто читач припиняє проглядати рекламу взагалі;

7) помилковим є друкування тексту рекламного звернення дуже великими або дуже малими літерами. Люди звикли читати газети, де на рядок припадає 40 літер.

Під час опрацювання рекламних повідомлень реципієнтами важливим є врахування норм сприймання ними рекламного повідомлення. Розрізняють етапи первинного (виявлення загальних харавктеристик об'єкта чи явища) й остаточного сприймання (виявлення специфічних характеристик образу).

Залежність сприйняття від обсягу повідомлення наступна:

1. Якщо повідомлення має обсяг, що перевищує максимально допустиме для обраної реципієнтської вікової групи значення, то його потрібно ділити на частини. Винятком є повідомлення для дошкільнят (наприклад, дітей 3-4 років): вони повинні бути розраховані лише на сприйняття відразу цілком. Отже, ділити повідомлення для такої вікової групи на порції заборонено.

2. Чим більший вік і вищий освітній рівень реципієнтів, тим більший обсяг повідомлення вони спроможні сприйняти.

Отже, сприйняття та розуміння певних повідомлень може не здійснитись через їх досить великий обсяг (дошкільнята починають позіхати й можуть заснути, а дорослі реципієнти відкладають книгу чи статтю й переходять до іншого заняття).

Згідно зі специфікою сприймання розрізняють терміновані й нетерміновані повідомлення. Терміновані повідомлення реципієнт може сприймати лише впродовж визначеного джерелом інформації інтервалу часу (наприклад, повідомлення радіо й телебачення) [9]. Проте йдеться не тільки про тривалість, а й про швидкість їх передачі (наприклад, у кількості знаків – звуків, літер, цифр – за секунду; кількості слів – надрукованих чи усномовних – за хвилину тощо). Нетерміновані повідомлення реципієнт може сприймати впродовж будь-якої невизначеної джерелом інформації кількості часу (прикладом є всі друковані повідомлення). З позицій часу сприймання терміновані повідомлення вимагають спеціального редагування.

При сприйманні термінованих повідомлень можливості реципієнта визначаються однією з психофізіологічних характеристик людини – продуктивністю сприймання. Ця продуктивність прямо пропорційно залежить від обсягу сприймання реципієнта. А обсяг сприймання залежить від віку реципієнта: в середньому віці – більший, проте у наймолодшому й найстаршому віці – менший. Щодо фактору тренованості, автор чи редактор рекламного повідомлення може його не враховувати, тому що рекламні повідомлення призначені не для одного конкретного реципієнта, а для цілої їх групи – реципієнтської аудиторії, яка характеризується певним середнім значенням кожного з факторів.

Під час передачі ЗМІ-повідомлень іноді швидкість передачі може значно перевищувати продуктивність сприймання реципієнта. У такому разі реципієнт нічого не зрозуміє і переключить увагу на щось інше. Буває й так, що швидкість передачі стане нижчою за середню продуктивність сприймання реципієнта. Тоді реципієнт або роздратується, або занудьгує і, знову ж таки, переключить увагу на щось інше [9]. Наприклад, такі помилки найчастіше трапляються на телебаченні, коли в рекламних оголошеннях номери банківських рахунків (телефонів, адрес електронних скриньок тощо) демонструють у такий проміжок часу, за який їх неможливо сприйняти, і, відповідно, запам'ятати чи записати.

Швидкість передачі повідомлення повинна вкладатися в межі середньої продуктивності сприймання обраної реципієнтської групи [4]. Ця швидкість не повинна перевищувати верхню й не опускатися нижче від нижньої межі продуктивності сприймання [7].

Середня продуктивність сприймання для людини, згідно з психологічними дослідженнями, становить:

– усномовних зв'язних слів за хвилину – 115 (із поправкою на вік реципієнтів). Якщо застосувати такий параметричний метод нема змоги, варто провести так званий „польовий" експеримент. Для цього треба попро-сити будь-яку людину того самого віку, що й майбутні реципієнти, сприйняти опрацьовуване повідомлення [9]. Якщо результат виявиться незадовільним (наприклад, людина не змогла повторити сприйняті дані), то швидкість мовлення в передачі або швидкість стрічки тексту слід зменшити;

– друкованих зв'язних слів за хвилину – 150-200.

Контролювати швидкість передачі нетермінованих повідомлень нема потреби, оскільки час для їх сприймання встановлює сам реципієнт. Особливості сприймання нетермінованих повідомлень (читання) такі: читають, ведучи очима уздовж рядка (прогресивні рухи – вперед і рег-ресивні – назад) і роблячи паузи, під час яких і відбувається сприймання. У середньому в рядку завдовжки 8 см роблять 5 пауз, а в рядку завдовжки 12 см – 8 пауз. Сумарна тривалість пауз у 15-20 разів більша, ніж рухів очей. За 0,1-0,2 с реципієнт може сприйняти 4-5 літер, які не утворюють слова, і близько 20 літер, які утворюють слово. У більшості реципієнтів читання супроводжується внутрішнім мовленням („читанням про себе"). Таке внутрішнє мовлення відстає від просування погляду на час, який потрібен реципієнтові для сприймання в середньому 16 літер.

Опрацьовуючи повідомлення, слід враховувати, що представники різних культур сприймають текст відповідно до традицій сприймання текстів, тобто зліва направо чи справа наліво, горизонтальним чи вертикальним [9].

У розробці рекламних україномовних повідомлень (в межах європейської культури) враховують механізм сприймання, згідно з яким повідомлення починають сприймати з верхньої частини аркуша зліва направо. Усі найважливіші елементи повідомлення варто розташовувати у лівій частині [7].

Крім цих просторових механізмів сприймання, автор і редактор рекламного тексту має враховувати психолінгвістичні механізми сприймання текстів реципієнтами. Психолінгвістичні механізми породження (генерування) і сприймання повідомлень є різними, хоча окремі з них можуть збігатися. Проте автор рекламного повідомлення має враховувати в повідомленні лише механізми сприймання.

Відмінності в механізмах проявляються переважно тоді, коли лінгвістична одиниця певного рівня виявляє омонімію. Наприклад, автор ужив у повідомленні речення *Лист матері прийшов вчасно*, де слово лист керує давальним відмінком однини [9]. На відміну від автора, реципієнт може сприйняти слово *лист* як таке, що керує не давальним, а родовим відмінком (таке сприйняття буде первинним). Це призведе до помилки, яку реципієнт виявить, лише завершивши сприймання всього речення, а можливо, й ще кількох наступних речень. Як наслідок він буде змушений повернутися до цього речення, щоб сприйняти його вже за іншим – авторським – механізмом. Таке сприйняття є остаточним. Суперечність між первинним і остаточним сприйняттям свідчить про те, що в повідомленні допущено психолінгвістичну помилку.

Розбіжності між первинним і остаточним сприйняттям через необхідність регресивних рухів очей спричиняють перевитрати енергії та знижують середню швидкість сприймання повідомлення, а отже, ведуть до передчасної втоми. У подібних ситуаціях текст має бути виправлений таким чином, щоб розбіжності між первинним і остаточним сприйняттям зникли, а отже, швидкість сприймання стала максимальною.

Кожен із відомих психолінгвістичних механізмів сприймання діє за таким принципом: якщо в повідомленні є умови a, b, c..., то в реципієнта результатом сприймання буде L [9]. Особливість таких психолінгвістичних закономірностей полягає в тому, що вони реалізуються приблизно у 80-90% випадків (в 10-20% випадків ці закономірності можуть не виконуватися). На основі такої закономірності формулюють норми на зразок: якщо редактор чи автор не хочуть, щоб результатом сприймання повідомлення було L, то з повідомлення методом M потрібно усунути умови a, b, c... .

Приклад. Для перевірки правильності хоча б однієї з цих закономірностей можна провести такий експеримент [9]. Запросити до участі в експерименті не менше чотирьох досліджуваних. Повідомити їм умови експерименту: запропоноване для читання речення вони повинні прочитати відразу, вголос і правильно; „пробігати" очима речення до кінця й лише після цього читати вголос – заборонено. На аркуші паперу чітко написано речення на зразок: Руки нікому не подавав. Тут слово руки є граматичним омонімом, тобто має дві граматичні форми – називний множини та знахідний однини відмінки (правильна форма – знахідний відмінок, проте вона вимагає виправлення). Після цього досліджуваним пропонують покинути приміщення, де буде проходити експеримент. Далі досліджуваних почергово, але так, щоб вони не чули одне одного, запрошують у приміщення, ще раз нагадують умови (читати відразу, вголос і правильно) і пропонують аркуш із записаним на ньому реченням. Більшість досліджуваних при першому читанні наголошують у першому слові перший склад (називний відмінок), а, дочитавши речення до кінця, виправляють себе, тобто читають речення ще раз, наголошуючи в першому слові другий склад (знахідний відмінок).

Дослідники східнослов'янських мов стосовно письмових повідомлень виявили у психолінгвістичних механізмах 13 таких закономірностей [6]. На їх основі сформульовані психолінгвістичні норми редагування [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Враховуючи значущість психічних пізнавальних процесів реципієнтів під час опрацювання ними рекламних повідомлень, важливим є врахування психолінгвістичних механізмів сприймання реципієнтами рекламного повідомлення.

В подальшому нами буде досліджено психолінгвістичні норми рекламного повідомлення відповідно до видів та властивостей уваги реципієнтів.

Список літератури:

1. Бове Л. Современная реклама. Творчество в составлении рекламных текстов / Л. Бове, Ф. Аренс; пер. с англ. – Тольятти: Довгань, 1995. – 704 с.
2. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник / М.Й. Варій. – 3-тє вид. – К.: Центр учбової л-ри, 2009. – 1007 с.
3. Волошина Н.В. Психолінгвістичні аспекти реклами в структурі навчального курсу «Психологія реклами» / Н.В. Волошина // Психологічні основи розвитку особистості : монографія / за заг. ред. В.Й. Бочелюка, за ред. М.А. Дергач. – Запоріжжя: Просвіта, 2018. – Т. 2. – С. 156–178.
4. Геращенко Л. Психология рекламы : учеб. пособ. / Л. Геращенко. – М.: АСТ: Астрель: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 298 с.
5. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / В.В. Зірка. – К., 2005. – 34 с.
6. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т.В. Матвеева. – М.: Флинта, 2003. – С. 274–275.
7. Мучник Б.С. Человек и текст / Б.С. Мучник. – Москва: Книга, 1985. – 256 с.
8. Обритько Б.А. Реклама і рекламна діяльність : курс лекцій / Б.А. Обритько. – К.: МАУП, 2002.
9. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. / З.В. Партико. – 2-ге вид., перероб і доп. – Львів: ВФ "Афіша", 2011. – 640 с.
10. Сердобинцева Е.Н. Структура и язык рекламных текстов / Е.Н. Сердобинцева. – Москва; Флинта, Наука, 2010.
11. Тєлєтов О.С. Особливості мовленнєвого впливу в рекламних текстах [Електронний ресурс] / О.С. Тєлєтов, С.Г. Тєлєтова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 4. – С. 49–58. – Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/.
12. Хопкинс К. Реклама. Научный подход / К. Хопкинс. – М.: Альфа-Пресс, 2005.
13. Kusá J. Psycholinguistic aspects of the process of text construction / J. Kusá. – Journal of Interdisciplinary Research. – 2016. – Vol. 6. – Is. 1. – P. 40–43.

Волошина Н.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОСПРИЯТИЯ РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

Аннотация
В статье раскрыто психолингвистические аспекты в рекламных обращениях, а именно рекламных текстах. Проанализировано создание рекламных текстов, принципы работы с рекламным текстом. Рассмотрено психолингвистические нормы восприятия рекламного сообщения реципиентами. Учтено зависимость восприятия от объёма сообщения, возраста реципиентов, продуктивности восприятия реципиента, скорости передачи сообщения, которая должна укладываться в пределы средней продуктивности восприятия выбранной реципиентской группы. Приведены примеры языковых единиц в письменных и устных сообщениях, в которых обнаружены психолингвистические механизмы восприятия текстов реципиентами.
Ключевые слова: психолингвистика, реципиент, рекламный текст, принципы работы с рекламным текстом, психолингвистические механизмы, восприятие и понимание рекламных текстов.

Voloshyna N.V.
National University "Lviv Polytechnic"

PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF THE PERCEPTION OF ADVERTISING TEXT

Summary
The article deals with psycholinguistic aspects in advertising appeals, namely advertising texts. The creation of advertising texts, the principles of working with advertising text are analyzed. Psycholinguistic norms of reception of advertising message by recipients are considered. The dependence of perception on the volume of the message, the age of the recipients, productivity of perception of the recipient, the rate of transmission of the message, which must be invested in the limit of the average productivity of perception of the selected recipient group, is taken into account. The examples of linguistic units in written and oral messages are presented, in which psycholinguistic mechanisms of reception of texts by recipients are revealed.
Keywords: psycholinguistics, recipient, advertising text, principles of working with advertising text, psycholinguistic mechanisms, perception and understanding of advertising texts.

УДК.159.9.072.4

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПОДОЛАННІ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Загурська І.С., Шевчук О.П.
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглядається проблема виникнення тривожності у підлітків, яка виникає під впливом хвилюючих ситуацій, пов'язаних із самовизначенням, міжособистісною взаємодією, розвитком образу «Я». Відмічається, що окрім позитивної, мобілізуючої функції, тривожність має деструктивний вплив на особистість, що може виражатися в широкому діапазоні проявів: від зниження рівня самоставлення до абсолютної невпевненості у власних здібностях. Саме тому важливо сприяти усвідомленню учнями факторів, які провокують виникнення підвищеного рівня тривожності та засвоєнню ефективних прийомів її зниження. Досягнення поставлених завдань можливе за допомогою включення підлітків до корекційно-розвивальної програми. Завданнями програми є підвищення впевненості у собі та розвиток самоповаги, а також вироблення навичок оптимальної взаємодії з оточуючими у ситуаціях, які викликають тривожність.

Ключові слова: тривожність, корекційно-розвивальна програма, психологічна допомога, самоповага, міжособистісна взаємодія.

Постановка проблеми. Підлітковий вік без перебільшення можна вважати періодом, який зумовлює необхідність підвищеної уваги з боку дорослих, а особливо – психолога. Підлітки майже постійно перебувають під впливом хвилюючих ситуацій, пов'язаних із самовизначенням, міжособистісною взаємодією, розвитком образу «Я» тощо. Кожен із цих ключових моментів у розвитку особистості цілком здатен викликати тривожність, оскільки має високий рівень особистісної значимості для більшості хлопців та дівчат. Окрім позитивної, мобілізуючої функції, тривожність має деструктивний вплив на особистість, що може виражатися в широкому діапазоні проявів: від зниження рівня самоставлення до абсолютної невпевненості у власних здібностях. Саме в цей період підліткам вкрай необхідна психологічна допомога та підтримка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тривожності активно висвітлюється у сучасній вітчизняній (В.М. Астапов, Г.М. Бреслав, М.Д. Левітов, Г.М. Прихожан, Т.А. Полшкова, Ю.Л. Ханін) та зарубіжній (Р. Мей, Дж. Сарасон, Ч.Д. Спілбергер, Х. Хекхаузен) психології. Як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками виокремлюються два основні види тривожності: ситуативна та особистісна. Ситуативна тривожність проявляється лише в певних ситуаціях, які пов'язані із суб'єктивно значимою діяльністю та є стресовими для конкретної людини [4; 5; 8; 9]. Особистісна тривожність визначається як риса особистості, набута поведінкова диспозиція, яка характеризується стійкою схильністю сприймати об'єктивно безпечні ситуації як такі, що містять загрозу. При цьому стан емоційного дискомфорту виникає без об'єктивної на те причини. Відмічається, що рівень особистісної тривожності можна визначити за критерієм частоти виникнення ситуативної тривожності [1; 2; 3; 6; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для підлітків на початковому етапі навчання в середній школі актуальності набуває проблема виникнення ситуативної тривожності. Існує необхідність розробки форм психологічної допомоги, які мали б ефективність по відношенню до цього виду тривожності. На нашу думку, найоптимальнішою формою роботи практичного психолога у цій ситуації є включення учнів до корекційно-розвивальної програми.

Постановка завдання. Завдання цієї статті полягає у розробці структури та змісту корекційно-розвивальної програми, спрямованої на усвідомлення учнями факторів, які провокують виникнення підвищеного рівня ситуативної тривожності та засвоєння ефективних прийомів її зниження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корекційно-розвивальна програма була розроблена на основі програм для зниження рівня тривожності та підвищення згуртованості класу, запропонованих Г.М. Прихожан, Є.І. Роговим [6; 7].

Завдання корекційно-розвивальної програми:
- підвищення впевненості у собі та розвиток самоповаги;
- вироблення навичок оптимальної взаємодії з оточуючими у ситуаціях, які викликають тривожність.

Етапи корекційно-розвивальної програми:

I етап – створення ситуації співробітництва (1 заняття). На цьому етапі практичний психолог створює ситуацію співробітництва та взаємодовіри; налаштовує групу та кожного особисто на роботу.

II етап – розвиток уміння контролювати рівень тривожності (3 заняття). Робота психолога спрямована на ознайомлення учасників тренінгу з основними способами і методами вирішення тривожних ситуацій.

III етап – розвиток групової згуртованості (2 заняття). Психолог закріплює попередньо набуті знання і навички зниження тривожності та спрямовує роботу на згуртування учнівської групи.

IV етап – групова рефлексія виконання завдань (1 заняття). На цьому етапі практичний психолог разом із дітьми аналізує процес спільної роботи.

Методи та прийоми: рольова гра, дискусія, мозковий штурм, обговорення поданої інформації, аналіз реальних проблемних ситуацій учасниками корекційно-розвивальних занять.

До кожного заняття наводяться приклади деяких ігор та вправ.

ЗАНЯТТЯ 1

Гра «Знайомство»

Мета: можливість подивитися на себе по-іншому.

Кожному учаснику групи пропонують назвати себе власним або вигаданим ім'ям. Назване ім'я фігуруватиме у спілкуванні. Вибір імені може свідчити про те, як підліток сприймає своє «Я».

Вправа «Подобається-не подобається»

Мета: усвідомлення можливих сфер, які викликають тривожність.

Психолог просить підлітків поділити чистий аркуш паперу на 2 половини і написати відповіді на запитання:

– Що мені не подобається у школі?
– Що мені не подобається вдома?
– Що мені не подобається взагалі в житті?

Відповіді на ці запитання учень записує в лівій частині аркуша. Після цього пропонують серію позитивних запитань, відповіді на які записують у правій частині аркуша:

– Що мені подобається у школі?
– Що мені подобається вдома?
– Що мені подобається взагалі в житті?

Підлітки розповідають спочатку про те, що їм не подобається, потім – про те, що їм подобається у школі, вдома й у загалом – у житті. Важливо дотримуватися послідовності відповідей: спочатку негативні, а потім позитивні.

ЗАНЯТТЯ №2

Малюнок на тему «Моє ім'я»

Мета: невербальне символічне вираження змісту обраного імені.

Після того, як всі учасники групи назвали свої імена, підліткам пропонують подумати і намалювати малюнок «Моє ім'я», що у вигляді символів або образів відображав би зміст обраного імені. Після цього проводиться обговорення малюнка.

Вправа «Слухаємо себе»

Мета: розвиток здатності до релаксації, вміння слухати себе і визначати свій настрій; вміння діагностувати емоційне самопочуття учасників групи.

Школярам пропонують сісти в зручній позі, заплющити очі, розслабитися і прислухатися до себе, ніби зазирнути в себе, і подумати, що кожний відчуває, який у нього настрій. Через кілька хвилин всі учасники групи по-черзі розповідають, не розплющуючи очей, про те, як вони почуваються і який у них настрій. Вправа дає змогу діагностувати емоційне самопочуття підлітків, сприйняття ними форм і методів роботи групи.

ЗАНЯТТЯ 3

Вправа «Шосте відчуття»

Мета: перевірка міри єдності та згуртованості групи.

Учасникам групи пропонують відповісти на запитання, але не від себе, а ніби від усіх учасників групи, тобто так, як на їхню думку відповідала би більшість учасників групи. Відповіді школярі мають мовчки записувати, не називаючи ніяких варіантів уголос.

Пропоновані запитання:

– Який у більшості учасників групи улюблений день тижня?
– Яка улюблена пора року?
– Яке улюблене число?
– Яку геометричну фігуру вибрала б група?
– Що хотіли б робити учасники групи в цей момент?

Потрібно записати або намалювати тільки одну відповідь на запитання. Потім керівник знову зачитує запитання. А учні підносять руки в тому випадку, якщо пролунали їхні відповіді. Найбільша кількість однакових відповідей на запитання вважається думкою групи.

Вправа «Допоможи змінитися»

Мета: самоаналіз якостей людини й самовиховання.

– Напишіть на аркуші принаймні три якості, які варто було б змінити.
– Тепер кожному учасникові групи скажемо, які якості в ньому нам дуже не подобаються.
– А тепер порівняємо результати та обговоримо їх.

Вправа має бути виконана в досить м'якій формі, щоб не образити жодного з учасників групи, щоб у кожного учня виникло бажання розвиватися та стати кращим.

ЗАНЯТТЯ 4

Гра «Витівник»

Мета: розвиток комунікативних якостей; подолання невпевненості та тривоги; зближення учасників групи.

Кожному учасникові пропонується по черзі згадати веселу гру і організувати її у групі. Це можуть бути хованки, квач або будь-які інші ігри. Учасники групи ставлять витівникові свої оцінки за п'ятибальною системою. Після того, як усі награлися, визначається найкращий масовик.

Вправа «Розкажи про себе»

Мета: розвиток комунікативних здібностей; перевірка ступеня згуртованості групи і довіри між дітьми; збагачення знань про друзів у групі.

Кожному учасникові групи пропонується розповісти про себе те, що він сам захоче (без обмежень у тематиці і часі).

ЗАНЯТТЯ 5

Вправа «Налаштування на емоційний стан»

Мета: розвиток вміння контролю стану тривоги.

Учасникам пропонують подумки пов'язати схвильований, тривожний, емоційний стан з однією мелодією, кольором, пейзажем, якимось характерним жестом; спокійний, розслаблений стан – з іншим. Під час іншого сильного хвилювання спочатку згадати перше, потім друге.

Вправа «Уявне тренування»

Мета: продумування й уявлення ситуації, що викликає тривогу.

Ситуацію, що викликає тривогу, заздалегідь чітко уявляють, аналізують власні переживання, ретельно, детально продумують власну поведінку.

ЗАНЯТТЯ 6

Вправа «Репетиція»

Мета: переформулювання завдань і тренування в ситуації, що викликає тривогу.

Психолог програє зі школярами ситуації, що викликають у них тривогу. Наприклад, школяр ніби відповідає біля дошки, психолог виконує роль суворого вчителя, учасники групи – учні класу. Детально відпрацьовують окремі ситуації, способи дії в певному випадку. Учасники групи можуть допомогти в пропозиції обраних ситуацій і методів їхнього вирішення.

Вправа «Використання ролі»

Мета: розвиток упевненості в собі та звільнення від негативних якостей; підтримка позитивного емоційного стану.

Всі отримують роль і відповідають на будь-які запитання від імені персонажу. Усі інші учасники групи – допитливі кореспонденти радіо, телебачення газет і журналів.

Пропоновані ролі:

– переможниця конкурсу краси;
– відомий веселун;
– дуже серйозна і небагатослівна людина;
– дама-академік, що зробила важливе відкриття;
– дуже критична людина;
– привітна людина, задоволена усім світом і собою тощо.

Ролі бажано добирати персонально для кожного учасника групи.

ЗАНЯТТЯ 7

Вправа «Чи виправдалися мої очікування від участі у тренінгу?»

Мета: визначити наскільки виправдалися очікування від участі у корекційно-розвивальній програмі.

Хід проведення: тренер пропонує пригадати власні очікування (які записані на фліп-чарті) та співвіднести їх із досягнутими результатами. Для оцінювання рівня виправдання очікувань можна використати шкалу від 1 до 5 балів. Кожен учасник по черзі оцінює рівень виправдання очікувань та обґрунтовує свою думку.

Обговорення:

– Як ви можете оцінити рівень виправдання очікувань від участі в тренінгу?
– Який висновок для себе ви можете сформулювати стосовно власної ролі у подоланні тривожності?
– Що ви відчуваєте по завершенню нашої роботи?

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз проблеми тривожності показав, що вітчизняні (В.М. Астапов, Г.М. Бреслав, М.Д. Левітов, Г.М. Прихожан, Т.А. Полшкова, Ю.Л. Ханін) та зарубіжні (Р. Мей, Дж. Сарасон, Ч.Д. Спілбергер, Х. Хекхаузен) дослідники підкреслюють необхідність психологічної допомоги особистості у випадку підвищеного рівня тривожності.

Для підлітків на початковому етапі навчання у середній школі актуальності передусім набуває проблема виникнення ситуативної тривожності. Найоптимальнішою формою роботи психолога по подоланню цього виду тривожності є використання корекційно-розвивальної програми.

Запропонована корекційно-розвивальна програма розроблена відповідно до процедури планування корекційної роботи, описаної Г.М. Прихожан та Є.І. Роговим. До структури програми включено психологічні ігри та вправи, які допомагають у формуванні адекватної самооцінки в підлітків; розвивають уміння усвідомлювати та контролювати власний рівень тривожності; сприяють виробленню навичок оптимальної взаємодії з оточуючими у ситуаціях, які викликають тривожність.

Представлена структура корекційно-розвивальної програми не претендує на вичерпність та досконалість. Перспективою подальшої роботи є розширення діагностичного етапу програми в напрямку розробки спеціальних прийомів подолання ситуативної тривожності підлітків.

Список літератури:

1. Астапов В.М. Тревожность у детей / В.М. Астапов. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 160 с.
2. Бреслав Г.М. Психология эмоций: Учеб. пособие для вузов / Г.М. Бреслав. – М.: Смысл, 2007. – 544 с.
3. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. – М.: Просвещение, 2004. – 343 с.
4. Мей Р. Смысл тревоги / Роло Мей / Пер. с англ. М.И. Завалова и А.И. Сибуриной. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 384 с.
5. Полшкова Т.А. Проблема ситуативной тревожности в психолого-педагогических исследованиях [Текст] / Т.А. Полшкова // Актуальные вопросы современной психологии: материалы II междунар. науч. конф. (г. Челябинск, февраль 2013 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – С. 107–110.
6. Прихожан А.М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст / А.М. Прихожан. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 192 с.: ил.: – (серия «Детскому психологу»).
7. Рогов Е.И. Настольная книга школьного психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. / Е.И. Рогов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.
8. Ханин Ю.Л. Межличностная и внутригрупповая тревога в условиях значимой совместной деятельности / Ю.Л. Ханин // Вопросы психологии. – 1991. – № 5. – С. 57–64.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен. – СПб.: Питер, 2003. – 436 с.
10. Sarason J. Experimental approaches to test anxiety: attention and the uses of information – In: Anxiety, Current trends in theory and research. Vol. 2 / Ed. Ch. Spielberger. New York – London, 1972.

Загурская И.С., Шевчук О.П.
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩАЯ РАБОТА ПРАКТИЧЕСКОГО ПСИХОЛОГА КАК ФОРМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В ПРЕОДОЛЕНИИ ТРЕВОЖНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема возникновения тревожности у подростков, которая возникает под влиянием волнующих ситуаций, связанных с самоопределением, межличностным взаимодействием, развитием образа «Я». Отмечается, что кроме позитивной, мобилизирующей функции, тревожность имеет деструктивное влияние на личность, что может выражаться в широком диапазоне явлений: от снижения уровня самоотношения до полной неуверенности в собственных способностях. Именно поэтому важно содействовать осознанию учениками факторов, которые провоцируют возникновение повышенного уровня тревожности и усвоению эффективных приемов ее снижения. Выполнение поставленных заданий возможно с помощью включения подростков в коррекционно-развивающую программу. Заданиями программы есть повышение уверенности в себе и развитие самоуважения, а также выработка навыков оптимального взаимодействия в ситуациях, которые вызывают тревожность.
Ключевые слова: тревожность, коррекционно-развивающая программа, психологическая помощь, самоуважение, межличностное взаимодействие.

Zagurska I.S., Shevchuk O.P.
Zhytomyr Ivan Franko State University

REMEDIAL AND DEVELOPING WORK OF THE PRACTICAL PSYCHOLOGIST AS A FORM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN OVERCOMING ADOLESCENT ANXIETY

Summary
The article deals with the problem of the emergence of adolescents` anxiety, which arises under the influence of exciting situations related to self-determination, interpersonal interaction, development of self-image. It is noted that besides the positive, mobilizing function, anxiety has a destructive effect on the personality that can be expressed in a wide range of manifestations: from lowering the level of self-attitude to absolute uncertainty in one`s own abilities. That is why it is important to promote students` awareness about the factors that provoke an increased level of anxiety, as well as assimilation of effective methods of its reducing. Achievement of the set tasks is possible by means of involving adolescents into the remedial and developing programme. The objectives of the program are increasing self-confidence and developing self-esteem, as well as the skills of optimal interaction with others in the situations that cause anxiety.
Keywords: anxiety, remedial and developing programme, psychological support, self-esteem, interpersonal interaction.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 342.95

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «УРЯД-ГРОМАДСЬКІСТЬ»

Кондраненкова І.К., Бабич В.А.
Університет державної фіскальної служби України

У статті досліджено існуючий стан зворотного зв'язку комунікаційного процесу в системі взаємодії «уряд-громадськість». Проведено аналіз звернень громадян України до влади шляхом подання електронних петицій. Досліджено існуючі відповіді на них та впровадження підписаних петицій у практику публічного управління. Охарактеризовано системи подання електронних петицій на державному та місцевому рівнях. Проведено детальний аналіз структури поданих петицій за територіальними громадами України, а саме: загальна кількість, розподіл по громадам, кількість голосів та тематика звернень. На основі отриманих даних сформовані основні проблемні питання, які найбільше хвилюють громадян України. Визначено основні недоліки даного способу зворотного зв'язку комунікаційної взаємодії в системі «уряд-громадськість» та запропоновано шляхи їх усунення, які спрямовані на підвищення ефективності публічного управління.
Ключові слова: електронні петиції, е-демократія, е-врядування, публічне управління, комунікації, діалог.

Постановка проблеми. Останні роки в Україні почала стрімко розвиватися цифрова демократія – участь громадян у суспільно-політичному житті за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Саме значною мірою вона виникла через запровадження та популяризацію електронних петицій (е-петицій). Спочатку коаліція громадських організацій на чолі з Центром розвитку інновацій Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Реанімаційним Пакетом Реформ проадвокувала внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» [3]. Потім 2 липня 2015 року ці зміни до закону схвалила Верховна Рада України, чим легітимувала е-звернення та е-петиції. З цього часу сервісом е-петицій почали користуватися Адміністрація Президента, Верховна Рада, Кабінет Міністрів (ЦОВ), та сотні органів місцевого самоврядування (ОМС). При цьому, іссну є певний перелік невирішених питань: відсутність е-петицій у багатьох громадах, брак обізнаності населення про е-петиції, неефективність роботи представників влади з е-петиціями. Тому дана стаття має на меті зрозуміти стан розвитку е-петицій у країні і запропонувати рішення для його вдосконалення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Значний внесок у наукові дослідження з проблем взаємодії влади та громадськості зробили В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Барков, В. Баштанник, Ю. Воробйов, А. Колодій, М. Корнієнко, В. Плохих та інші. Висвітлення понять й особливостей саме електронних петицій описані Решотою В.В. Не зменшуючи важливості проведених досліджень, хочемо відзначити, що аналіз практичного використання електронних петицій як інструменту звернення громадян до органів публічної влади не має детального висвітлення в науковій літературі, що пов'язано з його новизною.

Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу щодо сучасного стану зворотного зв'язку комунікаційного процесу в системі «уряд-громадськість», а саме дослідження певних практичних аспектів подання громадянами України електронних петицій до різних органів публічного управління, на основі якого формуються конкретні поради стосовно покращення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Уперше масове збирання підписів під петицією відбулося у Великобританії в 1838 р. Також Великобританія стала чи не першою країною, де було запроваджено механізм Інтернет петицій спочатку на регіональному рівні. У 1999 році парламент Шотландії дав старт порталу «E-petitioner», а в 2011 році в США було запроваджено сайт «We the People» [1; 2]. Електронна петиція – це особливий вид колективного звернення, який має визначене коло адресатів, має здобути підтримку певної кількості населення протягом обмеженого часу й буде розглянутий в особливому порядку [1].

У сучасних умовах становлення державності в Україні зрушився з місця процес зворотного зв'язку в напрямі «уряд-громадськість». У 2015 році були внесені зміни до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції № 577-VIII (від 2 липня 2015 року) [3], у зв'язку з чим було розширено форму взаємодії громадськості та органів публічної влади України щодо вирішення державних і суспільних питань. Відзначимо й те, що згідно статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян» № 393/96-ВР від 2 жовтня 1996 року громадяни України можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, що збирає підписи на підтримку електронної петиції.

Першим, хто втілив у життя законодавче положення щодо петицій, став Президент України, а саме 28 серпня 2015 року почав функціонувати спеціальний розділ «Електронні петиції» веб-сайту Президента України. На сьогоднішній день значна кількість органів влади в різних областях України має спеціальні сервіси для збору петицій, що дає можливість владі України почути своїх громадян.

Органи місцевого самоврядування також почали активно використовувати сервіси для збору петицій від громадян. Київська міська рада має свій сервіс для петицій: https://petition.kievcity.gov.ua/, але більшість органів місцевого самоврядування використовують для збору петицій сервіс http://e-dem.in.ua/, який був створений за рахунок коштів Європейського Союзу.

Єдину систему місцевих петицій створено в рамках програми "Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади" (EGAP), що фінансується Швейцарською Конфедерацією та виконується фондом «Східна Європа», фондом «InnovaBridge» у партнерстві з Державним агентством з питань електронного врядування.

Метою створення даної системи є допомога органам місцевого самоврядування шляхом надання їм готового технічного рішення та пакету проектів місцевих нормативно-правових актів для забезпечення виконання норм Закону України від 02.07.2015 № 577-VIII щодо електронної петиції. Система, яка відповідає всім необхідним вимогам Закону, дозволяє забезпечити єдиний високий рівень якості обслуговування громадян з боку органів місцевого самоврядування щодо подання електронних петицій. Партнерами програми також розроблено відповідну нормативно-правову базу з визначенням вимог до електронної ідентифікації громадян, збору підписів, переліку інформації, що збирається про особу тощо [4].

Як зазначалося раніше, створення системи місцевих петицій – один із компонентів програми EGAP. Цільовими регіонами програми є Вінницька, Волинська, Дніпропетровська та Одеська області. Програма, яка буде реалізована у 2015-2019 рр., спрямовується на застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які: 1) допомагатимуть удосконалювати якість управління; 2) покращать взаємодію влади та громадян; 3) сприятимуть розвитку комунікаційних інновацій в Україні. Головними завданнями програми є: 1) формування та впровадження кращих стандартів е-урядування та інноваційних практик, які покращують якість послуг та доступ до інформації для громадян; 2) сприяння прозорості та підзвітності органів влади завдяки застосуванню ними нових технологій; 3) зміцнення ролі громадянського суспільства та просування е-демократії. Програма також сприятиме інклюзивному діалогу щодо формування політики е-врядування та е-демократії, який бере до уваги інтереси та потреби регіонів [4]. Важливим є те, що приєднання міста до даної системи є безкоштовним.

Реакція людей на появу першого ресурсу подання електронних петицій була миттєвою. Наприклад, кількість електронних петицій, адресованих Президентові України Петру Порошенку, з моменту запуску сайту для електронних звернень (28 серпня 2015 р.) збільшилася до 3,8 тис (станом на 8 вересня 2015 р.). Цікавим є те, що найбільшу кількість підписів зібрали петиції про вільне володіння зброєю (майже 35 тис. підписів) та про відміну розмитнення й акцизного податку на імпорт автомобілів (32,3 тис. підписів). При цьому після запуску сайту електронних петицій за 11 днів інтернет-ресурс відвідало 540 тис. унікальних користувачів, а кількість переглядів сайту склала близько 6 млн. Як наслідок, відвідуваність сайту Президента після запуску розділу з електронними петиціями виросла в 4 рази [5].

За статистикою, наданою аналітичною групою «Комунікація Змін», можна виділити ТОП-5 тем серед 1923 петицій, що цікавлять громадськість найбільше та з якими у період з червня по серпень 2016 року зверталися українці: 1) найважливішою темою, яка цікавить українців, залишається забезпечення правопорядку та складає 8,42% від загальної кількості петицій, поданих за червень-липень 2016 року; 2) контроль за владою, що складає 8,37%; 3) культура та освіта із показником 7,33%; 4) охорона здоров'я та екологія – 6,86%; 5) заробітна плата та праця, що складає 6,08% [6]. Однак жодна з цих петицій не набрала необхідної кількості підписантів для публічного розгляду. Тобто, така низька активність пояснюється тим, що або українців не дуже цікавлять дані проблеми, або громадськість не набула необхідних культурних ознак у даному напрямі. Останньому сприяють інші проблемні питання комунікаційної взаємодії в системі «уряд-громадськість».

Тут слід відзначити, що розвиток громадянського суспільства йде швидкими кроками, оскільки пріоритети активних українців все ж таки змінюються з позиції «моя хата з краю» у бік вирішення загальнодержавних проблем. Як зазначалося вище, на даний момент наше суспільство хвилює правопорядок та необхідність здійснення контролю за владою. Відзначимо, що не всі петиції набрали й наберуть по 25 тисяч голосів громадян, проте вони виступають своєрідним сигналом для влади та водночас віддзеркаленням думок людей різних регіонів цілої країни.

Аналізуючи відповіді Президента, можна знайти й реалізовані петиції, а саме: 1) щодо повного оновлення суддівського корпусу; 2) щодо нагородження Андрія Кузьменка орденом «За заслуги» I ступеня (посмертно); 3) прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про громадянство України» (щодо встановлення спрощеного порядку прийняття до громадянства України іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу у Збройних Силах України) та інші. Як свідчать дані дослідження, за весь час існування сервісу електронних петицій усього було реалізовано лише 5 петицій, тобто дещо більше 10% від загальної кількості розглянутих петицій.

Узагалі розвиток петиційних сервісів є частиною інструментів е-демократії в Україні. Можна відзначити, що в останні три роки український

народ продемонстрував, які саме проблеми турбують його найбільше за допомогою петиції з найбільшою кількістю голосів. Очікування громадськості на миттєву реакцію влади триває, але тенденція на шляху зворотного зв'язку через систему електронних петицій позитивна. Насамперед, представники публічної влади, які прагнуть чесних та ефективних змін, отримали належний інструмент, що допоможе діяти рішуче й правильно при прийнятті управлінських рішень у процесі виконання своїх обов'язків на користь народу.

Наведені сервіси розмежовано за принципом «влада та громадянський сектор». Сервіс від влади – це сервіс, який функціонує на офіційному веб-сайті місцевої ради. Сервіс від громадянського сектора – це сервіс, який функціонує в рамках порталу «Єдина система місцевих петицій» як частина програми EGAP.

Беззаперечним є те, що фундаментальною основою будь-якої системи виступає комунікація. Інструмент електронних звернень, який був запущений ще у 2015 році у вигляді петицій, безсумнівно, є важливим кроком на шляху до здорового громадянського суспільства та добробуту України. Процес ефективного публічного управління в нашій державі має привести нас до успіху.

Питання методів та способів ідентифікації авторів та підписантів е-петицій доволі неоднозначне. Незважаючи на те, що, за законом, для подачі або підпису е-петиції достатньо зазначити тільки ім'я, прізвище, адресу реєстрації та адресу електронної пошти, деякі органи влади вимагають цифровий підпис, Bank ID, або Mobile ID. З однієї точки зору, для широкого використання е-петицій, державні органи мають гарантувати полегшення доступу громадян до цього інструменту е-участі. А з іншого погляду, додаткові вимоги забезпечують надійність ідентифікації для зменшення імовірності фальшивих підписів та надають підстави до притягнення до відповідальності згідно із законом, якщо виявлені підписи з порушеннями. Інше питання – мінімальна кількості підписів, необхідна для розгляду е-петиції. Низький бар'єр робить цей сервіс більш доступним, а високий бар'єр дозволяє зосередитися на тих е-петиціях, які громадяни вважають найважливішими. Можливе рішення: встановити меншу кількість необхідних підписів і поступово їх збільшувати – як інструмент експериментальної демократії. Також тривають дебати щодо ризиків адміністративного впливу, зокрема, недопуску е-петицій на етапі премодерації, а також неправомірного додавання чи неврахування підписів. Щодо премодерації, деякі автори скаржаться, що подані ними петиції не опублікували онлайн, але це складно перевірити. Щодо маніпуляцій із кількістю підписів, наявні оцінки говорять про те, що якщо вони і є, то незначні і не впливають на загальний результат. За даними моніторингу ГО «Електронна демократія», аналіз динаміки першого тижня підписів за першу е-петицію № 40 (про право на збройний захист) на сайті е-петицій Президента України демонструє відсутність різких стрибків щодо кількості нових підписів, отже масові «накрутки» малоймовірні [7].

Для сервісу е-петицій найголовніше – щоб ним активно користувалися громадяни і щоб влада на них реагувала. Далі подана статистика з веб-сайтів е-петицій. Станом на 15 листопада 2017 року, за весь час роботи сервісів, до центральних органів влади було подано таку кількість е-петицій: до Президента – 28243 (з серпня 2015 року), до Верховної Ради – 775 (з жовтня 2015 року), до Кабінету Міністрів – 80 (працює з серпня 2016 року, але дані наявні тільки з вересня 2017 року). Для порівняння, органи місцевого самоврядування отримали стільки е-петицій: до 152 ОМС на платформі «Єдина система місцевих петицій» – 9840, до Київської міської ради (КМР) – 4519. За цей же час у цих же ЦОВ кількість успішних петицій (які набрали кількість підписів, необхідну для розгляду) була такою: до ПУ – 39, до ВРУ – 3, до КМУ – 0. Аналогічно, за цей час, до ОМС було подано стільки успішних петицій: до 152 ОМС на платформі ЄСМП – 1683, до КМР – 46. Отже, найбільше е-петицій громадяни подають до президента. За даними дослідження, у серпні 2017 року, на онлайн-платформах Програми EGAP сервісів е-петиції до 152 ОМС було близько 300000 користувачів. При цьому, за даними КМР, у жовтні 2017 року в одному місті Києві було більше 479000 користувачів [8]. Отже, залучити громадян до е-участі можливо.

Висновки і пропозиції. Після розпаду СРСР у громадян України фактично не було можливості щодо електронно звернення до Президента країни або навіть до мера міста, голови обласної ради тощо. Тобто інструменти впливу на владу були майже недоступними для більшості. Станом на сьогодні ситуація зі зворотнім зв'язком також не є досконалою, але з появою нових інструментів вона покращується. Перш за все, зміни відбуваються у ставленні громадян до своєї держави, про'являється культура спілкування і контролю за діями влади. Вважаємо, що зміни у світогляді кожної людини ведуть до добробуту всього народу, тобто необхідно постійно створювати умови, за яких ігнорувати петицію буде неможливо. Безперечним є й той факт, що на зміну застарілим елементам системи влади повинні прийти професійні державні службовці. Тому пропонуємо наступні загальні кроки, що будуть сприяти вдосконаленню комунікаційного процесу в системі «влада-громадськість»: 1) введення в шкільну програму старших класів занять, на яких учні матимуть можливість знайомитись із списком петиційних сервісів в Україні, як державних так і місцевих; 2) введення до підручників Сучасної історії України теми «Розвиток Е-урядування в Україні»; 3) у вищих навчальних закладах запроводити хоча б одну лекцію з історії Е-урядування в Україні в рамках курсу Історії України; 4) на державному рівні створити Інтернет ресурс, де будуть опубліковані статистичні дані по всім державним і місцевим сервісам (структура питань, активність державної і місцевої влади тощо).

Отже, задля поліпшення комунікаційних процесів між народом та урядом необхідно впроваджувати культуру зворотного зв'язку.

Список літератури:

1. Решота В.В. Електронна петиція як новий інструмент звернення громадян до органів публічної адміністрації / В.В. Решота // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15 Том 1, 2015. – С. 91–94.
2. The Scottish Parliament. Petitions [Electronic source]. – Access mode: http://www.scottish.parliament.uk/gettinginvolved/petitions/.
3. Про звернення громадян. Верховна Рада України; Закон від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр.
4. Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://egap.in.ua.
5. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua.
6. Інструменти е-демократії у містах України Інформаційно-аналітичний довідник За ред. С. Лобойка, М. Находа, Д. Хуткого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cehrin.org.ua/chrin-ngo/wp-content/uploads/2015/01/Municipal-e-Democracy-Handbook_06_03_final.pdf.
7. Фльонц В. Аналитика первой электронной петиции – можно ли по графику выявить накрутки? / В. Фльонц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ed.org.ua/petition.html.
8. Лобойко С. Результати дослідження-1 ОМС / С. Лобойко, А. Ємельянова, К. Іванченко, К. Літвінова, С. Магула, А. Куц, А. Яригіна. – К., 2017. – 25 с. https://drive.google.com/open?id=0B0hZVPxisxY7VTZTSENEeTZsUlU.

Кондраненкова И.К., Бабич В.А.
Университет государственной фискальной службы Украины

ЭЛЕКТРОННЫЕ ПЕТИЦИИ КАК СРЕДСТВО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В СИСТЕМЕ «ПРАВИТЕЛЬСТВО-ГРАЖДАНЕ»

Аннотация
В статье исследованы существующее положение обратной связи коммуникационного процесса в системе взаимодействия «правительство-общественность». Проведен анализ обращений граждан Украины к власти путем подачи электронных петиций. Исследованы существующие ответы на них и внедрения подписанных петиций в практику публичного управления. Охарактеризованы системы подачи электронных петиций на государственном и местном уровнях. Проведен детальный анализ структуры представленных петиций за территориальными громадами Украины, а именно: общее количество, распределение по общинам, количество голосов и тематика обращений. На основе полученных данных сформированы основные проблемные вопросы, которые больше всего волнуют граждан Украины. Определены основные недостатки данного способа обратной связи коммуникационного взаимодействия в системе «правительство-общественность» и предложены пути их устранения, направленных на повышение эффективности публичного управления.
Ключевые слова: электронные петиции, е-демократия, е-управления, публичное управление, коммуникации, диалог.

Kondranenkova I.K., Babich V.A.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

THE ELECTRONIC PETITIONS AS A MEANS OF INTERACTION IN THE SYSTEM "GOVERNMENT-PUBLIC"

Summary
The existing state of feedback of the communication process is investigated in the article in the system of interaction "government-public". An analysis of the appeals of Ukrainian citizens to government by submitting electronic petitions has been carried out. The existing responses to them and the implementation of signed petitions in practice public management are explored. Systems of submission of electronic petitions are described at the state and local levels. A detailed analysis of the structure of petitions is conducted by territorial communities of Ukraine, namely: total number, distribution by community, number of votes and subject of appeals. On the basis of the received data, the main problem issues are formed those are of great concern to the citizens of Ukraine. The main disadvantages of this method of feedback of communication interaction are determined in the system "government-public", and ways of their elimination are proposed aimed at increasing the efficiency of public administration.
Keywords: E-petition, e-democracy, e-governance, public administration, communication, dialogue.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.341(477)

ВІДМІННІСТЬ БАНДИТИЗМУ ВІД СТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Балега Н.В.
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

У даній статті порівняно відмінності між складами злочинів проти громадської безпеки, передбаченими ст. 255 і ст. 257 Кримінального кодексу України (далі – КК). Висвітлено питання щодо ст. 255 КК – зміни заохочувальної норми, а щодо ст. 257 КК – створення такої норми в частині 2. Зроблено висновок, що заохочувальні норми у вказаних статтях призведуть до ефективнішого сприяння боротьби зі злочинністю.
Ключові слова: бандитизм, звільнення від кримінальної відповідальності, заохочувальні норми, злочинна організація.

Постановка проблеми. За останні декілька років суттєво змінилася суспільно-політична ситуації на території України: анексія Автономної Республіки Крим, проведення антитерористичної операції на сході держави, велика кількість тимчасово переміщених громадян, різке та значне підвищення безробіття, фінансова нестабільність, тісний зв'язок злочинних угруповань із представниками влади та бізнесу. Всі ці кризові явища безпосередньо зумовлюють підвищення рівня злочинності, причому істотно зростають як вчинення злочинів одноособово, так і створення та функціонування організованих груп та злочинних організацій, діяльність яких є надзвичайно небезпечною та суспільно шкідливою, порушує нормальне функціонування суспільних інститутів, держави в цілому. В цьому аспекті, бандитизм є злочином, який несе підвищену суспільну небезпечність, оскільки пов'язаний із обов'язковим вчиненням його у співучасті, застосуванням зброї, а отже, посяганні не тільки на громадську безпеку, а в тому числі і на життя та здоров'я певних осіб тощо. Разом з цим, на мою думку, зміна заохочувальної норми в ч. 2 ст. 255 КК і встановлення такої норми в ст. 257 КК, сприяли б їх запобіганню та розслідуванню даних злочинів правоохоронними органами. Дана норма буде підтверджувати і реалізовувати завдання кодексу, яке передбачено ст. 1 КК України, а саме – запобігання злочинам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даною темою на науковому рівні займалися такі вчені, як Бедриківський В.В., Гаврилов Ю.Г., Демидова Л.М., Івченко В.В., Лихова С.Я., Литвинов О.М., Сташис В.В., Тацій В.Я., Тихий В.П., Хряпінський П.В. та інші.

Зокрема, Демидова Л.М., досліджуючи кількісну ознаку злочинної організації, висловлює свою позицію щодо збереження в КК для поняття злочинної організації загальної ознаки співучасті – участь двох або більше суб'єктів злочину [1].

Бедриківський В.В. у своїй роботі запропонував авторське визначення бандитизму, обґрунтував необхідність внесення змін та доповнень щодо ст. 255 КК – уточнити мету створення злочинної організації, а саме «з метою здійснення довготривалої злочинної діяльності»; ст. 257 КК – уточнити складові елементи бандитизму [2].

Гаврилов Ю.Г. у своїй дисертації наводить аргументи на користь того, що банда – це окремий «особливий» різновид (форма) групової співучасті, якому притаманні всі її ознаки; удосконалив загальнотеоретичний аспект підходу до критеріїв відмежування бандитизму від злочинів, передбачених: ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 255, ст. 258, ст. 260, ст. 261 КК України тощо [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема виникає при кваліфікації злочинів за ст. 255 КК і ст. 257 КК, оскільки вони є досить схожими за своїм змістом. Також важливим питанням є доповнення статті заохочувальною нормою (ч. 2 ст. 255 КК) для запобігання вчиненню злочинів і сприяння кращій роботі правоохоронних органів.

Мета статті – з'ясування поняття бандитизму, його відмінності від створення злочинної організації та сприяння вирішенню питання про заохочувальні норми в даних статтях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бандитизм є одним із найбільш небезпечних злочинів проти громадської безпеки. Функціонування в Україні банд, метою існування яких є вчинення озброєних нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, загрожує як громадській безпеці в цілому, так і життю, здоров'ю людей, їх власності, перешкоджає нормальній господарській та іншій діяльності, що створює стан незахищеності суспільства від злочинних посягань. Усе це зумовлює необхідність вжиття з боку держави ефективних заходів, у тому числі й кримінально-правового характеру, спрямованих на протидію бандитизму.

Можна стверджувати про те, що поширення бандитизму відбувається в часи нестабільності соціально-економічного та політичного стану суспільства, наявності певних кризових загальнодержавних явищ. Саме в такому становищі знаходиться зараз Україна, а тому необхідним є посилення боротьби з організованими формами злочинної діяльності, вжиття ефективних як попереджувальних, превентивних заходів, так і заходів своєчасного реагування на правопорушення.

Стаття 257 КК – бандитизм являє собою організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі [4]. Бандитизм, відповідно до ст. 257 КК, карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна, а тому відповідно до порядку визначення ступеню тяжкості злочину, передбаченого ст. 12 КК, належить до особливо тяжких злочинів.

Визначення об'єкту бандитизму має важливе значення, оскільки зумовлює місце цього злочину в системі інститутів кримінального права, визначає рівень його суспільної небезпечності, сприяє правильній кваліфікації та відмежуванню від подібних складів злочину. За допомогою родового об'єкту здійснюється впорядкування за розділами норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за окремі злочини. Розміщення бандитизму (ст. 257 КК) в розділі IX Особливої частини КК «Злочини проти громадської безпеки» фактично означає, що родовим об'єктом цього злочину є саме громадська безпека. Необхідно зазначити, що в науковому середовищі немає єдиного підходу до визначення поняття «громадської безпеки», на законодавчому рівні воно також не закріплено.

Безпосередній об'єкт злочину – це конкретні суспільні відносини, які охороняються певною кримінально-правовою нормою від злочинних посягань [5, с. 96]. Саме через безпосередній об'єкт найчастіше відбувається розмежування подібних злочинів. В свою чергу, безпосередні об'єкти поділяються на основний та додатковий об'єкт. І хоча дискусії щодо віднесення бандитизму саме до злочинів проти громадської безпеки, а не до злочинів проти держави (як було за чинності КК 1960 р.) вже не виникають, проте погляди щодо визначення основного безпосереднього об'єкту цього злочину все ж різняться. Можна погодитися з думкою, що безпосереднім об'єктом бандитизму є громадська безпека, тобто безпосередній об'єкт цього злочину співпадає з його родовим об'єктом [6, с. 27].

На думку В. П. Тихого, основним безпосереднім об'єктом даного злочину слід визнавати суспільні відносини громадської безпеки в частині захищеності суспільства в цілому та окремих його складових від злочинної діяльності озброєних банд. Таке визначення вдається найбільш вдалим, оскільки по-перше, безпосередній об'єкт бандитизму знаходиться в площині родового об'єкту, що відповідає структурній побудові Особливої частини КК; по-друге, дає змогу виокремити специфіку цього складу злочину в межах родового та видового об'єкту [7, с. 56].

Об'єктивна сторона будь-якого злочину – це сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно-небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення злочину [5, с. 111].

Під об'єктивною стороною бандитизму слід розуміти процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на громадську безпеку в частині захищеності суспільства від злочинної діяльності банд та на додаткові об'єкти цього злочину [8, с. 472].

Бандитизм згідно зі ст. 257 КК з об'єктивної сторони характеризується: організацією озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; участю в такій банді; або участю у вчинюваному нею нападі. Безпосередньо об'єктивна сторона даного злочину виконується у таких формах: 1. Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Організація озброєної банди – це сукупність дій по об'єднанню осіб для вчинення нападів на громадян або на підприємства, установи, організації. Вона є собою складною суспільно небезпечною поведінкою особи або декількох осіб, що складається з об'єднаних єдиною метою послідовно вчинюваних суспільно небезпечних діянь, спрямованих на створення банди та закінчується фактичним її створенням. 2. Участь у банді. Відповідно до Постанови Пленуму ВСУ № 13 від 23 грудня 2005 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування (надання транспорту, приміщень, здійснення фінансування та матеріально-технічного забезпечення, постачання зброї, підшукання об'єктів для нападу, зберігання зброї, злочинно набутого майна, коштів тощо). Проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. 3. Участь у вчинюваному бандою нападі. Це така форма бандитизму, яка являє собою участь у нападі осіб, які не є учасниками банди. У вищезазначеній Постанові Пленуму ВСУ роз'яснюється, що участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі у нападі, а лише якимось чином сприяла в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що бандитизм – це злочин із формальним складом, суспільно небезпечні наслідки якого перебувають поза межами складу злочину.

Ст. 18 КК України визначає, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого відповідно до кримінального закону може наступати кримінальна відповідальність. Тому суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, та така, що досягла віку кримінальної відповідальності. Кримінальний закон і теорія кримінального права вирізняють два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Як загальний, так і спеціальний суб'єкт злочину характеризується наявністю наступних обов'язкових ознак: 1) це – особа фізична; 2) особа осудна; 3) особа, яка вчинила

злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Для загального суб'єкта наявність таких ознак є достатньою, спеціальний же суб'єкт, крім зазначених, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом [5, с. 140]. Ст. 257 КК будь-яких вказівок на суб'єкт злочину не містить. Тому з урахуванням положень ст. 18 та ч. 2 ст. 22 КК можна констатувати, що суб'єктом бандитизму є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось чотирнадцять років.

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, бо вона включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину. При цьому, вина – обов'язкова ознака будь-якого злочину, а мотив і мета – факультативні ознаки складу злочину, проте у передбачених законом випадках можуть виступати ознаками основного або кваліфікованого складів, впливати на кримінальну відповідальність як обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання [5, с. 152]. Бандитизм являє собою співучасть у злочині у формі вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією. З цього випливає, що при бандитизмі має місце умисна спільна участь декількох осіб у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). Також він є злочином з формальним складом і суспільно небезпечні наслідки перебувають поза межами складу злочину.

Субєктивна сторона бандитизму: вина – прямий умисел, мета — напад на підприємства, установи, організації або окремих осіб. Умисел при бандитизмі може бути тільки прямий.

Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони даного злочину відіграють факультативні ознаки суб'єктивної сторони – мета і мотив. Ст. 257 КК встановлює, що необхідною ознакою банди є створення її з метою вчинення нападів на підприємства, установи, організації або на окремих осіб. Така мета у зв'язку з тим, що вона вказана в ст. 257, є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, має усвідомлюватися особами, які створюють банду, беруть участь у її діяльності або у вчинюваному нею нападі. Разом із тим, ця мета є лише проміжною, оскільки через її досягнення учасники банди або інші особи, які беруть участь у нападі спільно з бандою, прагнуть досягнути інших цілей. Для переважної більшості випадків вчинення бандитизму характерною є корисливий мотив, а також наявність корисливої мети. У випадку встановлення, що банда діяла з корисливих мотивів слід ставити птання про призначення додаткового покарання у виді конфіскації майна. Проте, не виключається вчинення нападів з інших мотивів, зокрема вбивства з помсти за вихід із банди, на ґрунті неприязних відносин між злочинними угрупованнями тощо [6, с. 98].

Як вже було з'ясовано, бандою визнається об'єднання осіб (співучасників), яке може існувати у формі організованої групи або злочинної організації. Поряд зі ст. 257 КК існує ст. 255 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за створення злочинної організації. Оскільки родовим об'єктом обох злочинів є громадська безпека, тобто фактично вони посягають на певне коло однорідних суспільних відносин.

Також важливим питанням при розгляді наведених злочинів є відсутність заохочувальної норми в ст. 257 ККУ – «Бандитизм». Для початку потрібно з'ясувати, що саме являють собою заохочувальні норми. Заохочувальні норми – це самостійна група кримінально-правових норм, що складаються з правових приписів, які, з одного боку надають право особі, що вчиняє або вчинила злочин, на соціально-схвальну, позитивну поведінку, а з другого боку породжують право або обов'язок держави усунути чи пом'якшити кримінально-правове обтяження [9, с. 37].

Заохочувальні норми Особливої частини КК існують у вигляді приписів, що визначені як імперативні та безумовні спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках передбачених КК, та у порядку, передбаченому КПК [10, с. 13].

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої держави дане діяння має певний рівень розповсюдженості: кількість злочинів, які виявляються щорічно в Україні, свідчить про те, що це явище є проявом окремих загальних тенденцій й закономірностей. Крім того, слід мати на увазі, що за кожним виявленим фактом існування банди стоїть декілька, а в окремих випадках і декілька десятків озброєних нападів, значна кількість яких пов'язана з вбивствами потерпілих.

Встановлення даної норми в статті «Бандитизм» принесе багато суспільної користі: надасть можливості викривати озброєні банди на початку їхнього злочинного існування або у процесі їх діяльності. У разі співпраці хоча б одного з учасників банди з працівниками правоохоронних органів можливо попередити низку суспільно небезпечних наслідків. Така зміна могла б значно знизити кількість злочинів за статтею «Бандитизм». Звичайно таке доповнення до статті повинно впроваджуватися разом з змінами до кримінального процесуального законодавства (щодо захисту свідків та потерпілих від злочинів, що досліджуються). Адже на сучасному етапі, у порівнянні з іншими державами, законодавство нашої держави в питанні захисту свідків та потерпілих є досить застарілим і малодієвим зокрема, через недостатнісь фінансування.

Також важливо зазначити, що звільнення від криміальної відповідальності можливо тільки в залежності від вчинених дій злочинця. Встановлення певних меж дозволеної поведінки, як наприклад невчинення тяжких або особливо тяжких злочинів для того, щоб не порушувати принцип невідворотності відповідальності та покарання.

У науковій літературі існує думка, що потребує змін і заохочувальна норма в статті 255 КК – «Створення злочинної організації», яка передбачає, що керівник і організатор не можуть бути звільненими від покарання. Такий підхід може бути виправданий тим, що закріплена в законі можливість звільнення від кримінальної відповідальності поряд із рядовими учасниками злочинної організації також її організаторів і керівників має на мені запобігання тяжким злочинам, які

можуть бути вчинені злочинною організацією, та небезпечних наслідкам цим злочинів [9, с. 161].

Дана думка є слушною, якщо метою є підвищення ефективності протидії організованій злочинності, в такому випадку не важливо, хто саме допоможе у розкритті злочинного угрупування. Позитивна посткримінальна поведінка організатора і керівника у вигляді добровільної заяви про існування злочинної організації в поєднанні з невчиненням, організованої чи керованої ними, організацією тяжким або особливо тяжких злочинів та активне сприяння розкриттю, розслідуванню та розгляду кримінальної справи в суді є необхідною і достатньою підставою для звільнення їх від кримінальної відповідальності [9, с. 162].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши склади злочинів, передбачених ст. 255 КК та ст. 257 КК, можна зробити наступні висновки:

1. Банда, про яку йдеться у ст. 257 КК, – це організована група чи злочинна організація, тоді як у ст. 255 КК зазначено тільки про злочинну організацію. В цьому аспекті обов'язковим є звернення до ст. 28 КК, яка визначає ознаки злочинної організації (кількісна ознака – не менше п'яти осіб, внутрішня та зовнішня стійкість, ієрархічність тощо).

2. Обов'язковою ознакою банди є озброєність, тоді як для злочинної організації у ст. 255 КК та ст. 28 КК цього не вимагається. Не викликає сумнівів, що оскільки метою створення злочинної організації є вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, в переважній більшості випадків можна стверджувати про наявність зброї в таких об'єднаннях, проте законодавець не визначає цю ознаку обов'язковою в даному випадку, що дає підстави для такого розмежування складів злочинів.

3. Аналізовані злочини відрізняються також за об'єктивною стороною. Так, бандитизм може вчинятися у трьох формах: 1) організація озброєної банди; 2) участь у банді; 3) участь у вчинюваному бандою нападі. В свою чергу диспозиція ч. 1 ст. 255 КК передбачає такі форми виконання об'єктивної сторони цього злочину: 1) створення злочинної організації; 2) керівництво такою організацією; 3) участь у ній; 4) участь у злочинах, вчинюваних такою організацією; 5) організація; 6) керівництво чи 7) сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп;

4. З суб'єктивної сторони обидва злочини передбачають обов'язкову наявність спеціальної мети, яка певним чином відрізняється. Метою бандитизму є здійснення нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян, тоді як метою створення злочинною організації – вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів.

5. Організована група, як одна з форм існування банди, має внутрішню стійкість, а злочинна організація – додатково ще й зовнішню стійкість. Пленум ВСУ у Постанові «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13 зазначає, що ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо. Набуття організованою групою крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію.

6. Покарання за ст. 255 КК – «Створення злочинної організації» та за ст. 257 КК – «Бандитизм» передбачено у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти за ч. 1 ст. 255 і від п'яти до п'ятнадцяти за ст. 257. Також відповідно до положень ч. 2 ст. 59 КК, якщо бандитизм вчинений з корисливих мотивів передбачається додаткове покарання у виді конфіскації майна. Перспективами подальших досліджень є розгляд можливості встановлення конфіскації майна за створення злочинної організації.

7. За вчинення бандитизму у ст. 257 КК не передбачено спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, тоді як у ч. 2 ст. 255 КК – заохочувальній нормі, вказано про таке звільнення. Так, звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю. Проте така редакція ч. 2 ст. 255 не сприяє ефективній протидії діяльності злочинних організацій, оскільки незначні позитивні наслідки для злочинця (звільнення від кримінальної відповідальності лише вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК) недостатні порівняно з негативними наслідками (притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення усіх інших злочинів у складі злочинної організації та можлива помста членів злочинної організації за їх викриття). Було б доцільно звільняти за будь-який злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережні тяжкі злочини, адже бувають ситуації коли дехто з учасників не має прямого умислу на вчинення тяжких злочинів. У такому випадку суд зобов'язаний звільнити відповідних осіб від кримінальної відповідальності. Добровільність заяви про створення злочинної організації або участь в ній означає вчинення цих дій із різних мотивів, але з власної волі та за усвідомлення об'єктивної можливості й надалі брати участь у ній.

На мою думку ч. 2. ст 255 КК – «Створення злочинної організації» потрібно викласти в такій редакції: «звільняється від кримінальної відповідальності учасник злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, або будь-якого іншого злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, що є необережним, вчиненого у складі злочинної організації, якщо він добровільно заявив про створення злочинної організації або участь у ній і не вчиняв умисних тяжких або особливо тяжких злочинів та активно сприяв її розкриттю». Дана норма буде підтверджувати і реалізовувати завдання кодексу, яке передбачено ст. 1 КК України, а саме – запобігання злочинам.

Проаналізувавши дані статті можна зробити висновок, що кримінальне законодавство у ч. 2 ст. 255 КК поки що не є досконалим, тому що не сприяє ефективній протидії діяльності злочинних організованій, і для більш ефективної боротьби зі злочинністю потребує деяких доповнень. Також доцільно було б додати до ст. 257 КК – «Бандитизм», заохочувальну норму в частину 2 в такій редакції «звільняється від кримінальної відповідальності учасник банди, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, або будь-якого іншого злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, що є необережним, вчиненого у складі банди, якщо він добровільно заявив про створення злочинної організації або участь у ній і не вчиняв умисних тяжких або особливо тяжких злочинів та активно сприяв її розкриттю».

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що як злочинні діяння, бандитизм і створення злочинної організації характеризуються особливою суспільною небезпечністю, бандитизм проявляється в тому, що банда, яка є особливим видом злочинного угруповання, що володіє зброєю, загрожує основам громадської безпеки. Окрім цього, його особлива небезпека проявляється і в тому, що він в більшості випадків посягає на цілий комплекс найбільш значимих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я людей, державна і приватна власність, нормальне функціонування фінансових, господарських, управлінських структур й інститутів, органів правосуддя. І для того, щоб була можливість попередити такі злочинні діяння потрібно вносити зміни і доповнення щодо заохочувальних норм.

Список літератури:

1. Демидова Л.М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. – Х., 2003. – 21 с.
2. Бедриківський В.В. Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Київ: Б.в., 2010. – 20 с.
3. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та проблеми кваліфікації. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2017. – 23 с.
4. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості ВРУ. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право – 2010. – 456 с.
6. Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз: монографія / В.В. Бедриківський, О.М. Литвинов; [за ред.: О.Н. Ярмиш]; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС. – 2009. – 161 с.
7. Тихий В.П. Проблемы уголовно-правовой охраны общественной безопасности [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / В.П. Тихий. – Х.: Б. и., 1987. – 400 с.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 т.: том 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
9. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури. – 2008. – 175 с.
10. Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. М.: Издательская группа «Юрист». – 2003. – 331 с.
11. Постанова Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13 // Вісник ВСУ. – № 1. – С. 25–27.

Балега Н.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОТЛИЧИЕ БАНДИТИЗМА ОТ СОЗДАНИЯ ПРЕСТУПНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация
В данной статье сравнены различия между двумя составами преступления против общественной безопасности, указанных в ст. 255 и ст. 257 Уголовного кодекса Украины. Освещены вопросы касательно ст. 255 УК – изменения поощрительной нормы, а по ст. 257 УК – создание такой нормы в части 2. Сделан вывод, что поощрительные нормы в упомянутых статтях приведет к более эффективному воздействию на борьбу с преступностью.
Ключевые слова: бандитизм, освобождение от уголовной ответственности, поощрительные нормы, преступная организация.

Baleha N.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE DIFFERENCE BETWEEN BANDITRY AND BUILDING OF A CRIMINAL ORGANIZATION

Summary
This article compares the differences between the elements of crimes against public safety, provided by Art. 255 and Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine. Issues concerning Art. 255 of the Criminal Code – changes in the incentive rule, and concerning the Art. 257 CC – the creation of such rule in part 2. It is concluded that the encouraging provision in above mentioned articles will lead to more effective assistance in the fight against crime.
Keywords: banditry, release from criminal liability, incentive norms, criminal organization.

УДК 343.3/.7(477):502.7

ПРЕДМЕТ ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Бігвава Н.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується предмет злочину «Забруднення або псування зе-мель» (ст. 239 Кримінального кодексу України), визначення якого впливає на правильність кваліфікації даного злочину та розмежування його із суміжними злочинами. Вивчаються наукові терміни «земля» та «ґрунт». Науково обґрунтовуються їх відмінність, за для наукового обґрунтування предмету злочину передбаченого ст. 239 КК України.
Ключові слова: предмет злочину, злочин, землі, забруднення, псування, ґрунт.

Постановка проблеми: У ст. 239 Кримінального кодексу (далі – КК) України встановлено кримінальну відповідальність за забруднення або псування земель. Важливим є питання, що вважати предметом злочину, щоб правильно кваліфікувати діяння пов'язані із забрудненням або псуванням земель. У науці кримінального права питання предмета злочину, передбаченого ст. 239 КК України, залишається дискусійним, тому потребує подальшого вивчення.

Стан розроблення проблеми. Окремі аспекти кримінально-правової охорони природних ресурсів, і зокрема землі, в загальному плані розглядалися М.М. Бринчуком, В.І. Андрейцевим, Ю.С. Богомяковим, П.С. Дагелем, В.О. Навроцьким, В.В. Петровою, В.В. Носіком та іншими вітчизняними і зарубіжними фахівцями з кримінального права, екологічного права та кримінології. Над питанням визначення предмету злочину працювали В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.В. Іщенко, С.Ф. Кравцов, А.А. Музика, Т.К. Оверковська, А.М. Шульга. Проте одні дослідники вважають, що предметом зазначеного злочину є земля, як вказано у назві та диспозиції ч. 1 ст. 239 КК України [2, с. 637; 3, с. 82].

А.М. Шульга займає іншу позицію, наголошуючи на тому, що предметом злочину передбаченого ст. 239 КК України є ґрунт [4, с. 113]. Земельні ресурси включають визначені в натурі на місцевості земельні ділянки, поверхневий ґрунтовий шар земельних ділянок, а також супутні природні об'єкти (корисні копалини, рослинний та тваринний світ, тощо). Тобто предметом злочину з погляду науковця можуть бути й інші субстанції навколишнього світу, зокрема ґрунтовий покрив земель, що являє собою один із найважливіших природних ресурсів, від якісного стану якого залежить безпека життя, здоров'я людей чи окремих елементів довкілля. А.М. Шульга вважає що потрібно вести мову не про забруднення або псування земель взагалі, а конкретно про забруднення або псування ґрунтового покриву земель [4, с. 83, 107, 108, 113].

Мета статті полягає в науковому обґрунтованому визначенні предмета злочину, визначеному ст. 239 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметом злочину є такі предмет або речі, яка є матеріальним (речовим) приводом, умовою або свідченням існування певних суспільних відносин і шляхом вилучення, знищення, створення або видозміни яких заподіюється шкода об'єкту посягання. Предмет злочину має значення ознаки складу злочину лише у тих випадках, коли на необхідність його наявності прямо вказує відповідна кримінально-правова норма, тобто, як правило, там, де певні предмети прямо названі у диспозиції статті Особливої частини КК України. У таких випадках вчинення тих чи інших дій не щодо вказаних предметів вказує або на відсутність складу злочину взагалі, або тягне за собою заміну кваліфікації і застосування вже іншої статті КК України [5, с. 222].

М.Й. Коржанський визнавав предметом злочину конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюється соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин [6, с. 134]. А.О. Пінаєв розуміє під предметом злочину предмет матеріального світу [7, с. 73].

У дослідженнях вітчизняних авторів народилася нова думка, про те що предмет злочину – не лише річ, а й феномени, що не є річчю – інформація, енергія. М.І. Панов започаткував даний підхід, визнавши електричну енергію та інші види енергії предметом заподіяння майнової шкоди шляхом обману і зловживання довірою [8, с. 19, 97, 98]. У свою чергу, О.Е. Радутний визнає інформацію та її різновид – таємницю (у тому числі і комерційну) – предметом злочину [9, с. 5, 6; 10, с. 86–90].

Окремої уваги заслуговує питання місця предмета злочину в складі злочину. Одні науковці відносять предмет злочину до факультативної ознаки складу злочину, оскільки законодавець далеко не в усіх випадках указує на предмет як ознаку конкретного злочину; у тих випадках, коли він зазначений у самому законі, злочин є предметним [11, с. 91, 92].

Сучасний стан українських земель характеризується підвищенням техногенного навантаженням на земельні ресурси, і як наслідок є загроза небезпеки для самої людини. Насамперед, це пов'язано з антропогенним забруднення та псуванням земель, які призводять до порушення рівноваги як в самій природі, так і впливаючи на людину. Саме це викликає необхідність вивчення питання щодо забруднення та псування земель. Екологічна ситуація у землекористуванні, що нині існує в Україні, змушує зробити висновок, що суспільство недостатньо реально усвідомлює значення земельних ресурсів. У свою чергу Конституція України, закріплює обов'язок держави щодо забезпечення екологіч-

ної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків планетарної Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду українського народу [1, ст. 16]. У ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» та в диспозиції ч. 1 ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель речовинами, відходами...» вказано, що предметом зазначеного злочину є землі, а не ґрунти.

Закон України «Про охорону земель» визначає, що земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Про те, що поняття «земля» і «ґрунт» не збігаються, можна зробити висновок зі змісту статей 162 та 168 Земельного кодексу України, де самостійними об'єктами правової охорони передбачені землі (ст. 162) та ґрунти (ст. 168). У ч. 1 ст. 168 Земельного кодексу України зазначено, що ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони. Ґрунти визнаються складовою частиною земель будь-якої території [15].

М.В. Іщенко вважає зайвим у назві та тексті ст. 52 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель» вказівку на «сільськогосподарських та інших». Ця пропозиція видається слушною, оскільки Земельний кодекс України передбачає різні категорії земель. А.М. Шульга вважає, що предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України, є ґрунти, проте це не випливає з назви та змісту ч. 1 ст. 239 КК України [4, с. 113]. З наведеної пропозиції А.М. Шульги не погоджуюсь.

Предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України, виступають землі будь-якого цільового призначення. Землі у цьому випадку – це верхній шар земної поверхні у межах зони аерації, під якою слід розуміти верхню товщу земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод. Вжите у ст. 239 КК України поняття «землі» збігається з поняттям «ґрунт», який розглядається як мінерально-органічне утворення, поверхневий шар землі, що характеризується родючістю [2, с. 637, 638].

А.М. Шульга зазначає, що у диспозиції ст. 239 КК України не конкретизується категорія земель, які можуть бути забрудненні або зіпсовані, і це не виправдано розширює тлумачення цієї норми [4, с. 108]. Вже було зазначено,що на думку вказаного науковця, предметом розглядуваного злочину слід вважати поверхневий родючий шар землі [12, с. 83]. Існує законодавче визначення термінів «земля» і «ґрунт», яке закріплено у ЗУ «Про охорону земель». Так, відповідно до ст. 1 Закону *земля* – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. У свою чергу, *ґрунт* – природо-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори, і є осередником найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості. Проаналізувавши зміст термінів «земля» і «ґрунт» я погоджуюся з тим, що ґрунт – це поверхневий родючий шар землі, проте не можна погодитися, що ці терміни є взаємозамінними.

Я поділяю точку зору з М.В. Іщенка, котрий у свою чергу вважає, що предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України, є усі категорії земель, а не лише їх складова – ґрунти. На думку науковця, це пов'язано з тим, що землі переважно охоплюють, включають ґрунти; термін «земля» є більш широким і не завжди містить у собі поняття – ґрунти [14, с. 127].

Таким чином, земля і ґрунт співвідносяться як загальне й окреме [4, с. 110]. З поміж багатьох ознак, що мають значення для кваліфікації відповідного злочину залежно від його предмета М. І. Панов пропонує виділяти фізичні, соціальні та юридичні знаки [16, с. 68].

1. Фізичні ознаки предмета злочину відображають його природні властивості. До них зокрема належать: матеріальність, кількість, якість, форма, стан, структура. Фізичні ознаки предмету злочину за ст. 239 КК України вказують на його фізичні властивості, тобто на те, як предмет злочину представлений у зовнішньому світі: обсяг забруднених або зіпсованих земель (у кубічних метрах), їх склад (чорноземи, піски тощо) та місце розташування (визначається за адресою або кадастровим номером земельної ділянки).

2. Соціальні ознаки предмета злочину відображають його значення для людини, суспільства, є результатом оцінювання такого предмета останніми. До соціальних ознак предмета злочину ми відносимо, зокрема, його: вартість, безпечність або небезпечність для людини, функціональне призначення (культурне, історичне, економічне, політичне тощо), позитивне чи негативне значення для людини, приналежність окремій особі (в аспекті відповідної форми власності). До соціальних ознак предмета розглядуваного злочину можна віднести, зокрема: вартість земель, їх безпечність або небезпечність для людини, категорію земель за цільовим призначенням.

3. Юридичні ознаки предмета злочину характеризують його в кримінально-правовому аспекті. Це такі ознаки, як: 1) наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу відповідних матеріальних цінностей та шляхом безпосереднього впливу на них (або без такого впливу); 2) наявність мети впливу на бажаний для винуватого предмет; 3) форма законодавчого визначення (як саме – безпосередньо чи опосередковано предмет злочину визначений у кримінально-правовій нормі); 4) факультативність (предмет не є обов'язковим для всіх складів злочинів) та 5) «підпорядкованість» предмета об'єкту злочину [17, с. 167, 168].

Вивчаючи питання впливу предмета злочину «Забруднення або псування земель» на правильну кваліфікацію даного злочину, варто зауважити, що у разі його розуміння як ґрунту виникне низка проблем на практиці. М.В. Іщенко розглядав такі випадки: 1) злочинці зможуть зняти шар ґрунту і вивезти, щоб уникнути кримінальної відповідальності за ст. 239 КК України (а земля, що залишиться, не буде тоді визнаватися предметом злочину); 2) є території, де ґрунти відсутні, тому за забруднення або псування цих територій кримінальна відповідальність за ст. 239 КК України наставати не буде. Виходячи з цього, науковець вважає за необхідне визнання предметом зазначеного злочину ґрунту, а не земель, недоцільне [14, с. 126, 127].

Існує необхідність проведення розмежування ст. 239 КК України (Забруднення або псування земель) та ст. 239² КК України (Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах) за предметом злочину. Предметом злочину у ст. 239² КК України є землі водного фонду, у той час, як у ст. 239 КК України землі всіх категорій. Особливістю предмета даного злочину також є те, що він має бути в особливо великому розмірі, який становить більше ніж 10 м³.

Висновки. Отже, про те, що терміни «земля» и «ґрунт» не збігаються, можна зробити висновок зі змісту ст. 162 та ст. 168 Земельного кодексу України, де самостійними об'єктами правової охорони передбачені землі (ст. 162) та ґрунти (ст. 168), та зі змісту ст. 1 Закону України «Про охорону земель», а тому саме землі слід визнавати предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України. Таким чином, предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» є усі категорії земель, а не лише їх складова – ґрунти. У разі визнання ґрунтів предметом злочину, це дасть можливість злочинцям уникати кримінальної відповідальності за ст. 239 КК України (у випадках зняття шару ґрунту і вивезення його, або псування територій, на яких немає ґрунту взагалі тощо), адже визнання ґрунтів, істотно звужує предмет злочину. Важливим також є те, що сам Кримінальний кодекс України використовує поняття «землі».

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 254к/96-ВР. – Ст. 141.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
3. Кулинич П.В. Правові проблеми охорони ґрунтів України / П.В. Кулинич // Бюлетень Міністерства юстиції України. – Київ. – 2009. – № 2(88). – С. 79–88.
4. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування / А.М. Шульга. Монографія. – Харків: НикаНова, 2013. – 256 с.
5. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сборник учених трудов. – Свердловск: 1969. – Вып. 10. – С. 184–225.
6. Коржанський М.Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій / М.Й. Коржанський. Київ: Наукова думка та українська видавнича група, 1996. – 336 с.
7. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права / А.А. Пинаев. Книга 1, «О преступлении». – Харьков: Харьков юридический, 2001. – 289 с.
8. Панов Н.И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием / Н.И. Панов. – Харьков: Вища шк., 1977. – 128 с.
9. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочину) / О.Е. Радутний. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. – 20 с.
10. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю / О.Е. Радутний. Монографія. – Харків: Ксілон, 2008. – 202 с.
11. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія / В.Я. Тацій. – Харків: Право, 2016. – 256 с.
12. Шульга А.М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання – Харків: НікаНова, 2012. – 192 с.
13. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
14. Іщенко М.В. Предмет забруднення або псування земель / М.В. Іщенко // Вісник Асоціації кримінального права України. – № 2(9). – 2017. – С. 127–130.
15. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 2768-III. – Ст. 27.
16. Панов Н.И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву / Н. И. Панов // Проблемы правоведения. – Харьков. – 1984. Вып. 45. – С. 67-73.
17. Музика А.А. Предмет злочину теоретичні основи пізнання: монографія / А.А. Музика, Є.В. Лащук. – Київ: Паливода А.В., 2011. – 192 с.
18. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 07.12.1984 р. № 8073–X // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1984. – № 8073–X. – Ст. 1122.

Бигвава Н.М.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРЕДМЕТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ИЛИ ПОРЧИ ЗЕМЕЛЬ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье анализируется предмет преступления «Загрязнение или порча земель» (ст. 239 Уголовного кодекса Украины), определение которого влияет на правильность квалификации данного преступления и разграничение его со смежными преступлениями. Изучаются научные термины «земля» и «почва». Научно обосновываются их отличие, ради научного обоснования предмета преступления, предусмотренного ст. 239 УК Украины.

Ключевые слова: предмет преступления, преступление, земли, загрязнение, порча, почва.

Bihvava N.M.
Yaroslav Mudryi National Law University

SUBJECT OF LAND POLLUTION OR DAMAGE IN UKRAINE

Summary
The article analyses the subject of «Land pollution or damage» crime (article 239 of the Criminal Code of Ukraine), the determination of which influences the classification correctness of this crime and it's the distinction with related crimes. Scientific terms «land» and «soil» are examined. Their distinction is scientifically reasoned, for scientific reasoning of the object of crime article 239 of the Ukrainian Criminal Code is provided.
Keywords: subject of crime, crime, lands, pollution, damage, the soil.

УДК 342.922-054.73(477)

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Гожда К.Є., Рекотова О.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглядається адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. Це явище перетворилося на одну з найбільш нагальних політичних та гуманітарних проблем. Стаття також присвячена дослідженню історичної еволюції та теоретичних підвалин формування поняття внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовані підходи до теоретичного визначення поняття внутрішньо переміщених осіб на різних етапах розвитку правових систем. Автор звертає увагу на сучасний підхід інтерпретації даного терміну.
Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, вимушене переміщення, особи переміщені всередині країни, правовий статус, правове положення.

Постановка проблеми. З моменту набуття незалежності Україна вперше стикається з проблемою внутрішнього переселення своїх громадян. За останні чотири роки в Україні була створена нормативна основа та інституційний механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. При цьому значна кількість колізій та прогалин у законодавстві щодо внутрішньо переміщених осіб, відсутність довгострокової стратегії інтеграції та реінтеграції зумовили необхідність написання наукової статті. Висвітлення проблеми взаємодії між органами публічної адміністрації та внутрішньо переміщеними особами має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням міграційних процесів у напрямі питань внутрішньо переміщених осіб займалися правознавці, політологи, соціологи та економісти. Окремі аспекти внутрішньо переміщених осіб в Україні розглядалися у працях І. Аракелова, О. Балуєва, О. Гончаренко, О. Кузьменко, С. Пирожкова, О. Піскуна, М. Шульги; Т. Доронюка та А. Солодько, які вивчали та аналізували ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні. Слід зауважити, що правовий статус внутрішньо переміщених осіб досліджували О.Гостева, Б. Захаров, М. Ковтун, К. Лук'янова, Ю. Рогозян, О. Фесенко.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні на основі аналізу міжнародного та національного законодавства щодо вимушених переселенців та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. В Україні внаслідок неприхованої агресії Російської Федерації, окупації Криму та війни на сході України відбулося найбільше внутрішнє переміщення в Європі з часів Другої світової війни. Події, що відбулися з лютого 2014, істотно вплинули на стан забезпечення прав і основоположних свобод значної частини українського населення та, безперечно, запам'ятаються як роки безпрецедентного випробування для громадян України.

Станом на 04.01.2018 за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державної адміністрацій на обліку перебуває 1 492 100 внутрішньо переміщених осіб з Донбасу і Криму, з них: 442 449 працездатних осіб, 227 723 дитини та 841 928 непрацездатних осіб (пенсіонерів та осіб з інвалідністю) [1, с. 352].

Як свідчать дані, протягом 2017 року загальна чисельність облікованих внутрішньо переміщених осіб зменшилась на 160 тисяч осіб або 11% в порівнянні з попереднім роком [1, с. 354]. Не зважаючи на зменшення чисельності внутрішньо переміщених осіб, взятих на облік, на сьогодні не можна говорити про стабілізацію ситуації в Україні з внутрішнім переміщенням, належне забезпечення умов для реалізації переміщеними особами своїх прав, а також гарантування державою конституційних прав тим громадянам, які залишилися проживати на тимчасово окупованій та неконтрольованих територіях.

Для того, щоб розглянути особливості та проблеми адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщенних осіб (далі – ВПО), необхідно дати визначення самому поняттю «внутрішньо переміщена особа».

У наукових працях можна зустріти безліч понять, які застосовують до подібної категорії осіб, наприклад: «внутрішній мігрант», «внутрішній біженець», «вимушений мігрант», «переселенець», «вимушений переселенець», але найбільш змістовним за визначенням є саме термін «внутрішньо переміщена особа». У міжнародному праві для ВПО застосовується термін Internally displaced persons (IDP) [2, с. 113]. Термін displaced persons (переміщені особи), що вважається єдиним загальновживаним для цієї категорії осіб, був введений в науковий обіг російсько-американським демографом Є.М. Кулішером, вперше цей термін з'явився на сторінках праці «Переміщення населення в Європі» (1943) та відносився до осіб, які в результаті Другої Світової війни були змушені змінити своє місце проживання [3, с. 187].

В 1972 г. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, керуючись гуманними зауваженнями, включило "осіб, переміщених всередині країни" до Програми допомоги та відновлення для біженців та репатріантів [4, с. 26]. Проте внутрішньо переміщені особи інституційно отримали окремий статус у міжнародному праві лише у 1992 році в рамках мандату, наданого Представнику Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб п. Франциску Денгу. Першим правовим документом для забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з внутрішнього переміщення.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

В Аналітичній доповіді представника Генерального секретаря з внутрішньо переміщених осіб було надане робоче визначення ВПО як «осіб, які у великих кількостях раптово або несподівано були змушені покинути свої будинки, внаслідок збройних зовнішніх та внутрішніх конфліктів, систематичних порушень прав людини, екологічних або антропогенних катастроф, і які перебувають на території країни свого походження» [4, с. 26]. Таким чином, поняття внутрішньо переміщених осіб, запропоноване Представником, значно розширило підстави, які могли призвести до примусового пересування громадян, окрім збройних конфліктів, вони порушерювались на порушення прав людини та екологічних лих.

За дорученням Генеральної Асамблеї ООН і Комісії з прав людини були розроблені і в 1998 прийняті «Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб», що є основоположним актом у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб на міжнародному рівні.

Керівні принципи представляють собою набір з 30 рекомендацій, які дають визначення внутрішньо переміщених осіб, пропонують огляд значного масиву існуючих міжнародних інструментів у сфері захисту основних прав людини, і опис рівня відповідальності держав. Незважаючи на те, що рекомендації не носять обов'язкового характеру для держав, вони є мінімальними стандартами роботи з внутрішньо переміщеними особами і використовуються державами та установами.

У п. 2 даного документу визначено поняття ВПО, відповідно до якого внутрішньо переміщені особи – це особи чи групи осіб, яких змусили або вони вимушені були залишити свої будинки або місця звичного проживання, зокрема, з метою уникнення наслідків військового конфлікту, проявів насильства, недотримання прав людини чи внаслідок антропогенної катастрофи, проте, які не залишили міжнародно-визнаних меж держави [5].

Оскільки термін «ВПО» включає в себе осіб, які постраждали внаслідок екологічних і техногенних лих, під це визначення цілком підпадають деякі категорії громадян, які почали з'являтись задовго до окупації Криму, збройного конфлікту на Донбасі та навіть здобуття незалежності України.

Так, унаслідок аварії 26 квітня 1986 р. на Чорнобильській АЕС було евакуйовано та переселено 162 тис. осіб з радіоактивно забруднених територій 76 населених пунктів.

Перший акт програмного змісту – Постанова Верховної Ради СРСР "Про єдину програму щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і ситуацію, пов'язану з цією аварією" (на 1990–1992 рр.), був затверджений лише через чотири роки після аварії – 25 квітня 1990 р. До прийняття Закону Верховної Ради УРСР «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 28 лютого 1991 р) діяли виключно накази галузевих міністерств і відомств, які були переважно засекреченими. Таким чином, помилковим буде твердження про те, що нормативне регулювання ВПО було закріплене в 2014 році.

Лише через 9 місяців після початку тимчасової окупації частини території України та через 7 – після розв'язання збройного конфлікту на Сході країни, був прийнятий профільний закон. В Україні, з об'єктивних причин, ще до прийняття профільного закону було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, що регулювали певні адміністративні питання стосовно поселення, соціального забезпечення та реєстрації переселенців. Наприклад, Постанови КМУ: «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» (від 11 червня 2014 р. № 588-р); «Про забезпечення тимчасового проживання сімей, які переселилися з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя» (від 25 червня 2014 р. № 213); «Про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб» (від 17 липня 2014 р. № 297); «Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб, для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» (від 01 жовтня 2014 р. № 535); «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» (від 01 жовтня 2014 р. № 509); «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» (від 01 жовтня 2014 р. № 505) [6, с. 159]. Це, у свою чергу, ускладнювало застосування відповідних норм як для простих громадян, так і для юристів.

Прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 20.10.2014) сприяло вирішенню багатьох проблем ВПО, в тому числі в національному законодавстві було вперше надано визначення поняттю ВПО. Стаття 1. цього закону закріплювала поняття внутрішньо переміщеної особи. Відповідно до закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7].

Закон був визнаний міжнародною спільнотою прогресивним і таким, що в цілому відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав ВПО. Однак, враховуючи те, що держава вперше зіткнулась з таким викликом – масове внутрішнє переміщення протягом короткого періоду часу (з метою уникнення негативних наслідків тимчасової окупації або збройного конфлікту, рішення щодо переміщення людьми приймалось швидко, без попередньої підготовки такого переміщення) – цілком очікувано, що вже невдовзі постала необхідність перегляду деяких положень Закону № 1706, зумовлена практикою їх застосування та динамічною зміною соціально-політичної ситуації в країні. Тому у лютому 2015 року у Вер-

ховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (від 24.10.2015) було внесено зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у визначення поняття ВПО, відтепер до даної категорії осіб, окрім громадян України було віднесено іноземців та осіб без громадянства. Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб») [8].

Окрім цього зміни передбачали, зокрема, удосконалення процедури обліку внутрішньо переміщених осіб, оскільки в першій редакції Закону внутрішньо переміщеною особою міг бути лише громадян України. При цьому не враховувалось, що на території Автономної Республіки Крим та у східних областях країни на законних підставах проживають громадяни інших держав або особи без громадянства, які разом з громадянами України були вимушені рятуватись від негативних наслідків тимчасової окупації та збройного конфлікту. Також розширився перелік документів, що підтверджують фактичне проживання людини на окупованій території. Ще одна проблема, яка була вирішена у новій редакції Закону, пов'язана із скасуванням положення про необхідність проставлення територіальним підрозділом Державної міграційної служби на довідці про взяття на облік ВПО відмітки про реєстрацію місця проживання ВПО, у законі встановлюється безстроковість дії цієї довідки.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи теоретичні погляди учених та нормативну базу, встановлено, що адміністративно-правовий статус особи – це складова загального статусу, яка визначає місце і роль, яку особа посідає в адміністративно-правових відносинах (що виникають між громадянином, суб'єктами публічної адміністрації та їх представниками). Саме динамічність розвитку адміністративного законодавства визначає нестабільність цього виду статусу порівняно із загальноправовим.

Отже, адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – це тимчасове правове становище громадян та/або іноземців, яке вони займають у відносинах з органами публічної адміністрації, що характеризується наявністю додаткових гарантій реалізації наданих їм прав, зокрема, права на участь у державному управлінні, права на отримання адміністративних і соціальних послуг, а також виконання публічних обов'язків на території, відмінній від їх попереднього постійного місця проживання. Цей термін надасть змогу вдосконалити понятійний апарат науки адміністративного права та в подальшому використовувати його під час законодавчого регулювання міграційних відносин, а також більш ефективно здійснювати державний контроль за внутрішньо переміщеними особами.

Список літератури:

1. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік. URL: www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf.
2. Удовика Л.Г. Питання нормативного закріплення та гарантування прав внутрішньо переміщених осіб в Україні / Л.Г. Удовика, О.А. Фесенко // Práva a slobody člověka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva" (19–20 septembra 2014 r.). Bratislava: Paneurópska vysoká škola: Fakulta práva. – С. 112–115.
3. Jaffe A.J. Notes on the Population Theory of Eugene M. Kulischer, The Mil-bank Memorial Fund Quarterly. 1962. Vol. 40. № 2. P. 187–206.
4. Павлова Л.В. Позастатутна діяльність УВКБ ООН: сприяння захисту переміщених осіб / Л.В. Павлова // Білоруський журнал міжнародного права і міжнародних відносин. 2000. № 5: Спеціальний випуск до 50-річчя Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. С. 26–31. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/30092/1/2000_5_JILIR_pavlova_r.pdf.
5. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны / Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС), 22 июля 1998. – E/CN.4/1998/53/Add.2 URL: http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html.
6. Фесенко О.А. Джерела правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні / О.А. Фесенко // Адміністративне право і процес. 2016. № 2(16). С. 154–161.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-18. Редакція від 20.10.2014 // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20141020.
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-18. Редакція від 27.03.2018 // База даних «Законодавство України»/ Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18.

Гожда К.Е., Рекотова А.П.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ

Аннотация
В научной статье рассматривается административно-правовой статус внутренне перемещенных лиц в Украине. Это явление превратилось в одну из наиболее насущных политических и гуманитарных проблем. Статья посвящена исследованию исторической эволюции и теоретический основы формирования понятия внутренне перемещенных лиц. Проанализированы подходы к теоретическому определению понятия внутренне перемещенных лиц на разных этапах развития правовых систем. Автор обращает внимание на современный подход к интерпретации определения внутренне перемещенных лиц.
Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, внутреннее перемещение, лица перемещенные внутри страны, правовой статус, правовое положение.

Hozhda K.Y., Rekotova O.P.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Summary
The article deals with the administrative legal status of internally displaced persons in Ukraine. This phenomenon which has turned into one of the most pressing political and humanitarian challenges. Article is devoted to research historical evolution and theoretical basis formed of the concept of « internally displaced persons». The approaches to theoretical determination of internally displaced persons at different stages of development of legal systems are analyzed. The author focuses attention on the modern approach to the interpretation of the concept of internally displaced persons.
Keywords: internally displaced people, forced displacement, persons displaced within the country, legal status, legal position.

УДК 343.575(477)

ПРОБЛЕМА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Грабовська І.С., Зозуля А.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті досліджено питання доцільності легалізації наркотичних засобів у законодавстві України. Порівняно вітчизняні та зарубіжні способи регулювання питань щодо виробництва і збуту наркотиків. Автори аналізували певні статті Кримінального кодексу України (далі – КК) Розділу XIII Особливої частини та виявили у них недоліки, на яких акцентовано увагу читачів. Зокрема, було запропоновано внести зміни до ст. 309 Кримінального кодексу України та до наказу Кабінету Міністрів України «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу». Також у статті запропоновано декриміналізацію "легких" видів наркотичних засобів та зміни до ст. 44 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає відповідальність за вживання наркотичних речовин.
Ключові слова: легалізація, декриміналізація, наркобізнес, наркотичні засоби, прекурсори, психотропні речовини, канабіс, фармакологія, наркотрафік, наркополітика.

Постановка проблеми. Питання декриміналізації «легких» наркотиків є досить важливою невирішеною проблемою в Україні щодо якою останнім часом все частіше виникають дискусії як серед політиків так і серед науковців. Одним із важливих і невирішених питань залишається питання легалізації наркотичних засобів та психотропних речовин. Чи доцільно було б легалізувати такі засоби і речовини, чи вплине це на рівень злочинності у даній сфері? Досить багато країн останнім часом змінили своє законодавство і наркополітику щодо «легких» наркотиків. Більшість зарубіжних країн пішли шляхом легалізації та декриміналізації поведінки пов'язаних із канабісом (марихуаною) та «легкими» наркотичними засобами і речовинами. Але в нашій країні це питання потребує глибокого вивчення, враховуючи рівень поширеності злочинів передбачених ст. 309 Кримінального кодексу України, доцільності декриміналізації їх та готовності українського суспільства до таких дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу статистичних даних у цій сфері, вивченню проблем та суперечностей кваліфікації злочину, передбаченого ст. 309 Кримінального кодексу України, дослідженню причин широкого розповсюдження незаконного обігу цих засобів і речовин та виробленню шляхів подолання злочинності у цій сфері присвячені праці таких науковців, як Ю.В. Баулін, А.А. Музика, В.Б. Івасенко, Н. А. Мирошниченко, О. М. Лемешко, Я.В. Ступник, Й.І. Горінецький, Н.В. Шепелєва, В.А. Тимошенко та інших.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом все більше і більше країн змінюють свою політику, щодо вживання і застосування в медичних цілях "легких" наркотичних засобів і речовин, зокрема відбувається послаблення заборон на вживання таких наркотиків без мети збуту.

Мета роботи. Метою статті є аналіз легалізації "легких" наркотичних засобів в Україні та дослідження окремих проблем кримінальної відповідальності та її удосконалення за виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Україна також потребує розгляду питання щонайменше легалізації у зв'язку з медичними застосуванням каннабісу (марихуани), та внесення змін до Кримінального кодексу України у розділ, пов'язаний з злочинами у сфері обігу наркотичних засобів.

Виклад основного матеріалу. Поширення наркоманії та зростання злочинності, пов'язаної із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів є актуальною, але не новою загальносвітовою проблемою, масштаби якої набувають все більших розмірів, становлять загрозу для здоров'я та життя невизначеної кількості людей, негативно впливають на економічні, культурні й політичні основи суспільства.

Розділом XIII Особливої частини Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за ці злочини, що відповідає обов'язкам держави переслідувати осіб, винних у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, що встановлені у Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 року, Конвенції про психотропні речовини 1971 року, Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року. На національному рівні обіг таких засобів і речовин регулюється законами України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними».

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів є одним із найпоширеніших злочинів, передбачених Розділом XIII Особливої частини КК України [1]. Цей злочин можна вважати основним наркозлочином, поряд із яким вчиняються й інші: супутні злочини, а також злочини, спрямовані на полегшення його вчинення або приховання. Масштаб і тенденція зростання незаконного виробництва, попиту і обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, рівень загрози для суспільства викликає інтерес та потребу у науковців до вивчення причин поширення такого зло-

чину, шляхів вирішення проблеми незаконного обігу предметів злочину, та вироблення стратегій протидії організованій злочинності у цій сфері.

На сьогодні, відповідно до наказу Кабінету Міністрів України «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» у нас декриміналізовані «виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання» конопель без мети збуту, якщо вага не перевищує 5 грамів [2]. Більшість законодавців вважають такі розміри занадто малими для кримінальної відповідальності, тож рекомендують застосовувати адміністративну відповідальність за ст. 44 Кодексу України про адміністративні правопорушення – «штраф від вісімнадцяти до сорока трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб [3]. Для прикладу в Нідерландах «великий розмір» починається з 30 г, а в Індії – з 1 кг марихуани. В безумовній більшості країн світу наркозалежних вважають хворими і лікують, в Україні спостерігається суворе покарання у вигляді позбавлення волі, на нашу думку це є неправильним, адже такі люди є хворими, а не злочинцями. Наразі наркополітика Європи розвивається в одному напрямі, в Україні – в іншому. Якщо країни Західної Європи спрямовують свої зусилля переважно на боротьбу з наркобізнесом, розуміючи, що боротьба зі споживанням неефективна, українські правоохоронці допускають ганебну практику «кришування» цих наркоторговців та позбавляють волі їхніх клієнтів, спричинюючи зростання тіньового наркобізнесу та поширенню наркоманії в цілому [4, с. 126]. При цьому обсяги наркотиків, за які наркозалежні притягуються до кримінальної відповідальності, набагато нижчі за допустимі в переважній більшості країн норми – подекуди в кілька разів. Якщо в Європі за ту саму кількість наркотиків наркозалежному загрожує штраф чи адміністративне покарання, то в Україні – позбавлення волі. Такий стан речей суперечить: – деклараціям про гуманізацію кримінального судочинства та орієнтації на найвищі європейські стандарти; – практиці Європейського суду, яким неодноразово висловлювалася позиція, що одним із завдань статті 5 є – гарантія захисту індивідуума від свавілля; – Коментарію до Конвенції ООН з наркотичних засобів 1961 року, резолюцій Комісії з наркотичних засобів. З цього приводу слід також зазначити, що право на свободу та особисту недоторканність, закріплене в ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Пакті про громадянські та політичні права, Конституції України, передбачається, зокрема, що позбавлення волі: а) призначається лише у випадку, якщо не можуть бути застосовані інші менш суворі види покарання з метою забезпечення суспільного інтересу та приватного інтересу; б) призначається у відповідності до закону; в) передбачає необхідність узяти до уваги всі обставини справи [5, с. 319]. Суттєву різницю з кримінальною відповідальністю інших країн засвідчує наведена нижче порівняльна таблиця обсягів наркотичних засобів, що застосовуються в Україні згідно з діючим законодавством у порівнянні з обсягами, які застосовуються в інших державах.

З цього випливає висновок, що при формуванні українських таблиць не враховуються дані Міжнародного комітету з контролю за наркотиками ООН, а обсяги наркотичних засобів взагалі не співпадають з аналогічними таблицями країн Європейського Союзу (далі – ЄС) та Росії [6, с. 324]. Це і є та обставина, яка свідчить про актуальність необхідності перегляду обсягів наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які застосовуються при притягненні до кримінальної та адміністративної відповідальності в українському законодавстві.

Проте, головною причиною легалізації марихуани в нашій країні є саме корумпованість правоохоронних органів. На даний час, стаття 309 Кримінального кодексу України за придбання або збереження без мети збуту наркотичних речовин встановлює відповідальність у вигляді штрафу в 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або до 3 років позбавлення волі [1]. Правозахисники стверджують, що досить часто правоохоронці затримують людей з малою кількістю наркотиків саме для того, щоб збільшити показники розкриття злочинів, а з реально небезпечним наркобізнесом ніхто не бореться.

На нашу думку, буде доцільним доповнити Кодекс України про адміністративні равопорушення та КК України поняттям як «розмір менший ніж невеликі», внести зміни в Наказ Міністерства охорони здоров'я України 01.08.2000 № 188 у частині щодо канабісу, а саме змінити розміри від 7 до 30 грам. та вилучити зі ст. 309 Кримінального кодексу України покарання у вигляді арешту, обмеження чи позбавлення волі за порушення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у невеликих розмірах. Таким чином можна буде вивести наркоринок з тіні, зробити прозорий механізм контролю і створити гуманне законодавство по відношенню до тяжкохворих людей.

Досить правильно зазначає Ревякін Д.В., що нам потрібно змінити державну політику щодо кримінальної відповідальності, пов'язаної з канабісом, адже його виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання без мети збуту не несе значної суспільної небезпеки, не потребує жорсткого реагування та має бути переведено до категорії адміністративних правопорушень. Тобто, повинна мати місце декриміна-

Вид наркотику	Україна	Росія	ФРН	Нідерланди	Австрія	Португалія
Кокаїн	від 0,02 г	0,5 г	1-2 г	0,5 г	15 г	2 г
Марихуана	від 5 г	6 г	6-30 г	30 г	20 г	15 г
Амфетамін	від 0,16 г	0,2 г	10 г	0,5 г	10 г	3 г
Опій, екстракт опію	від 0,5 г	1 г	-	-	-	-
Героїн	від 0,005 г	0,5 г	1-2 г	0,5 г	3 г	1 г
Ацетильований опій	від 0,005 г	0,5 г	1-2 г	0,5 г	3 г	1 г

лізація відповідальності за дії з канабісом. Також слід внести зміни до нормативних актів, які регулюють питання обігу медичних засобів за рецептом лікаря. Це призведе до контролю держави за обігом канабісу, так як це позбавить надприбутків злочинний світ, корупцію та значно поповнить державний бюджет [7, с. 986].

На даний час українське законодавство вже робить перші кроки на шляху легалізації марихуани. Є діюче розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 № 735-р «Про задоволення Стратегії державної політики по відношенню до наркотиків на період до 2021 року», воно містить в собі пункт про вивчення перспектив медичного канабісу. Дана Стратегія є першим в історії України документом, який, спираючись на світовий і вітчизняний досвід, дійсно містить виважений та збалансований підхід до наркополітики. Однак, нажаль, реалізація цієї Стратегії все ще перебуває на початковій стадії, і практика в Україні все ще залишається спрямованою на кримінально-репресивний підхід.

Ми пропонуємо лібералізувати законодавство України з контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і рослин, що містять їх в собі, у відповідність міжнародному праву. Запропоновані зміни також нададуть можливість розвитку фармацевтичної науки з розробки сучасних та якісних лікувальних засобів.

Останнім часом росте список країн, в яких дозволяється використовувати канабіс в особистих та медичних цілях. Під наглядом держави медичне використання маруxуани дозволено в Чехії, Канаді, Нідерландах, Ізраїлі, Іспанії, деяких штатах США та в Грузії. В медичних цілях вживання марихуани може полегшити життя багатьом хворим українцям. Досліди довели, що канабіс допомагає лікувати депресію, постравматичний синдром, розсіяний склероз і епілепсію, діє як знеболююче, а також полегшує симптоми онкологічних захворювань. Ці досліди вже стали причиною для деяких країн, щоб передивитися свою політику по відношенню до легких наркотиків. Окрім цього, на нашу думку, легалізація марихуани дасть поштовх до розвитку відчизняної фармакології. На думку експертів, алкоголь більш небезпечний наркотик за своїми показниками і поширеності. ДТП, бійки та вбивства на побутовому рівні частіше всього трапляються саме через дію алкоголю. Якщо алкоголь легальний, то не зрозуміло, чому не може бути легалізований канабіс [8, с. 32].

Проблема проведення політики, що пов'язана з наркотиками у ЄС базується на усвідомленні того, що наркотичні засоби у Європі є складовою загальносвітового феномену їх поширення та вживання. І тому, відповідно, діяльність у сфері наркоконтролю у ЄС спрямована на удосконалення співробітництва на загальноєвропейському та міжнародному рівні і на підтримку програм зі зниження попиту та пропозиції у сусідніх країнах та в місцях виробництва наркотиків. Для цього країни ЄС інвестують суттєві ресурси у підтримку міжнародних дій, на такі заходи у країнах третього світу. На цей напрямок щороку виділяється 750 млн євро. ЄС також є найбільшим міжнародним донором Управління ООН з наркотиків та злочинності [9, с. 179].

Наприклад, у Нідерландах прийнята особлива політика щодо наркотичних речовин, яка будується на двох принципах. Перший полягає в тому що, в країні проведена так звана декриміналізація наркотиків, тобто вживання наркотичних речовин не є злочином, а стає проблемою громадської охорони здоров'я. Другий виявляється у політиці регулювання наркотиків суворо «опіумним законом», в якому окрім іншого проводиться чіткий поділ наркотиків на легкі та важкі. Виготовлення, обіг, вживання, продаж і ввезення в країну наркотиків, які відносяться до списку важких, заборонені законом і суворо караються, тоді як вживання і зберігання легких наркотиків, наприклад канабісу, незважаючи на нелегальність, в деяких випадках зовсім не карається і вважається лише проступком. Проте, обіг легких наркотиків знаходиться також під чітким наглядом та контролем держави. Головною метою такої політики є поділ наркотиків на важкі та легкі, для того, щоб захистити людей, що вживають легкі наркотики, від підпільного кримінального світу. Результатом цього є те, що в Королівстві Нідерланди: переважна більшість корінних жителів не вживає наркотиків, хоча будь-яка повнолітня особо може собі дозволити в спеціальних закладах, у так званих «кофі-шопах» придбавати легкі наркотики і навіть вирощувати певну кількість коноплі для особистих потреб, або для продажу (за ліцензією). Щодо активних дій, спрямованих саме на зменшення зловживання канабісом, то у 2004 році Уряд Нідерландів приступив до здійснення розрахованого на трирічний період плану що передбачав спеціальні кампанії з профілактики наркотизму, спрямовані на групи високого ризику, а також щорічні антинаркотичні кампанії в засобах масової інформації, орієнтовані на молодь віком 12–18 років. Держава активізувала зусилля спрямовані лікування осіб, які зловживають канабісом (марихуаною), посиливши заходи проти осіб, які його культивують. Зокрема, було підвищено міру покарання за масштабне незаконне культивування канабісу (марихуани) принаймні до п'яти років тюремного ув'язнення [10, с. 215].

Іншою країною, яка частково легалізувала деякі легкі наркотики є Чехія. З січня 2010 року в Чехії набув чинності новий закон про наркотики, який допускає зберігання до 15 грамів марихуани і до 1,5 г героїну без кримінальної відповідальності. Ці кількості значно перевищують прийняті в інших країнах, і роблять Чехію найліберальнішою країною щодо легалізації наркотиків.

Таким чином, є й реальний позитивний досвід легалізації наркотиків. Величезне значення тут має соціальне становище людей у країні: відомо, що Нідерланди і Швейцарія найбільш розвинуті країни Європи в економічному сенсі, тут діє безліч соціальних програм допомоги нужденним. Якщо ж говорити про масштабну легалізацію наркотиків, то спочатку потрібно досягти такого економічного і соціального благополуччя, яке дозволить такі затратні та масштабні програми впроваджувати.

Багато країн ввели канабісову терапію до програми державної медицини і їх кількість зростає з кожним роком. Наприклад, в Ізраїлі в 2017 році курс такої терапії пройшло понад 25 тисяч пацієнтів. Програма доводить свою ефективність – за два роки в 70% дітей та підлітків, що страждали

на епілепсію та пройшли терапію, відзначили, що кількість нападів в них суттєво скоротилася або зникла взагалі. В Чехії ще в грудні 2012 року парламент прийняв рішення дозволити аптекам відпускати марихуану за рецептами.

У Канаді на початок 2018 року використання канабісу є законним виключно для лікарських цілей та відповідно до правил щодо виробництва, розповсюдження та використання медичної марихуани – Правила доступу до канабісу (марихуани) у медичних цілях. У листопаді 2017 року Палата Громад прийняла Закон про канабіс – закон про легалізацію конопель для рекреаційного використання. В червні 2018 року парламент буде розглядати законопроект щодо легалізації канабісу (марихуани). На даний час у країні дозволено використовувати канабіс виключно у медичних цілях [11].

Висновки. За останні декілька років багато країн легалізували продаж канабісу (марихуани) у медичних цілях. Було проведено багато досліджень і доведено, що існує реальна користь від лікування такими препаратами для осіб, які страждають від певних важких хвороб. Важливою особливістю є те, що встановлюється певна межа споживання та зберігання канабісу (марихуани) та діяння, які раніше карались позбавленням волі декриміналізуються. Так як проаналізований злочин є одним із найнебезпечніших злочинів, який має міжнародний масштаб поширення та наслідки якого вражають найцінніше: здоров'я та життя людей. Потрібно погодитися із такою думкою, що подолати наркобізнес зможе тільки легалізація таких засобів і речовин. Оскільки заборона ринку сприяє його активному розвитку у кримінальних організаціях та їх збагаченню. У звя'зку з цим ми пропонуємо доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України поняттям як «розмір менший ніж невеликі», внести зміни в Наказ Міністерства охорони здоров'я України 01.08.2000 № 188 у частині щодо канабісу, а саме змінити розміри від 7 до 30 грам та вилучити зі ст. 309 КК України покарання у вигляді арешту, обмеження чи позбавлення волі за порушення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у невеликих розмірах. Легалізація сприятиме повному контролю держави у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, появі нового джерела прибутку для держави. Ми вважаємо, що легалізація канабісу у медичних цілях є цілком доцільною, оскільки крім позитивного впливу на лікування хвороб людини, існує також корисний економічний ефект.

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
2. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2000 р. № 188 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0512-00.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073–X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51.
4. Ступник Я.В. До питання звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / Я.В. Ступник, Й.І. Горінецький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 30. – С. 123–128.
5. Данилевська Ю.О. Кваліфікуючі ознаки як засоби диференціації кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків / Ю.О. Данилевська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – С. 313–324.
6. Музика А.А. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музика. – К.: Логос, 1998. – С. 316–326.
7. Ревякін Д.В. Окремі питання кримінальної відповідальності за статтею 309 кримінального кодексу України / Д.М. Ревякін. – Х.: Молодий вчений, 2017. – С. 384–386.
8. Резніченко Н.М. Онкология и марихуана: украинки выдвинули жесткое требование / Н.М. Резніченко // Обозреватель, 2017. – С. 31–37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.facenews.ua/articles/2017/315124/}.
9. Бугай В.В. Світовий досвід вирішення проблем легалізації легких наркотиків у країнах англо-американської та романо-германської правових систем / В.В. Бугай // Правозахисний рух: історія та сучасність. – С. 175–189.
10. Стрільцов О.М. Запобігання наркозлочинності: досвід нідерландів / О.М. Стрільцов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2016. – С. 207–221.
11. Економічний ефект від легалізації канабісу в США та Канаді. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://euinfocenter.rada.gov.ua/.

Грабовська И.С., Зозуля А.О.
Национальний юридичний университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ЛЕГАЛИЗАЦИИ НАРКОТИЧЕСКИХ ВЕЩЕСТВ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье исследован вопрос целесообразности легализации наркотических средств в законодательстве Украины. Были сравнены отечественные и зарубежные способы регулирования вопросов производства и сбыта наркотиков. Авторы анализировали определенные статьи Уголовного кодекса Украины (далее – УК) раздела XIII Особенной части и обнаружили в них недостатки, на которых акцентировано внимание читателей. В частности, было предложено внести изменения в ст. 309 Уголовного кодекса Украины и приказ Кабинета Министров Украины «Об утверждении таблиц небольших, крупных и особо крупных размеров наркотических веществ, психотропных веществ и прекурсоров, находящихся в незаконном обороте». Также в статье предложено декриминализировать «легкие» виды наркотических веществ и измененить ст. 44 Кодекса Украины об административных правонарушениях, которая предусматривает ответственность за употребление наркотических веществ.
Ключевые слова: легализация, декриминализация, наркобизнес, наркотические средства, прекурсоры, психотропные вещества, каннабис, фармакология, наркотрафик, наркополитика.

Grabovska I.S., Zozulia A.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEM OF LEGALIZATION OF NARCOTIC SUBSTANCES TO THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Summary
This article explores the question of expediency of legalization of narcotic substances in the legislation of Ukraine. The domestic and foreign methods of regulating the production and distribution of drugs were compared. The authors analyzed some articles of the Criminal Code of Ukraine of section XIII of the Special Part and found in them the shortcomings, on which the attention of the readers accented. In particular, the propose was to amend Art. 309 of the Criminal Code of Ukraine and the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the tables of small, large and extra large sizes of narcoticsubstances, psychotropic substances and precursors in the illicit traffic." Also in the article the suggestion was to decriminalize of «light» types of narcotic substances and changes in Art. 44 of the Code of Ukraine of Administrative Offenses, which provides for liability for the use of narcotic substances.
Keywords: legalization, decriminalization, drug business, narcotic drugs, precursors, psychotropic substances, cannabis, pharmacology, drug trafficking, drug policy.

УДК 347.44

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Дутікова О.О., Гончарова А.В.
Сумський державний університет

В статті розглянуто основні положення законодавчого регулювання спадкового договору в європейському та національному, законодавстві, визначено основні риси німецької та латвійської моделі спадкового договору, визначено поняття спадкового договору за цивільним законодавством України. Зазначено, що українське законодавство про спадковий договір має як багато спільних рис з європейським так і свої відмінності. Визначено, що в Цивільному Кодексі України найбільш захищені інтереси спадкоємця, який уклав з спадкодавцем спадковий договір, на відміну від розглянутих німецької та латвійської моделі спадкового договору.
Ключові слова: відчуження майна, заповідальне розпорядження, заповідальний відказ, спадковий договір, спадкоємець, спадкодавець, спадкування.

Постановка проблеми. Враховуючи процес євроінтеграції України, на сьогодні важливим питанням є приведення правових норм до відповідності із загальними нормами європейського та міжнародного права. В українській правовій системі створено досить дієвий механізм регулювання спадкових правовідносин, але разом з тим в правозастосовчій практиці виникає безліч проблем пов'язаних з питаннями спадкування загалом, і спадкового договору зокрема, що обумовлює необхідність проведення більш ретельного і всебічного аналізу інституту спадкового договору з метою вироблення більш ефективного механізму правового регулювання даних відносин, в тому числі на основі вивчення європейського досвіду регламентації цього виду спадкового зобов'язання. Слід визнати, що в більшості країн Європи інститут спадкового договору є досить розповсюдженим, а порядок укладення та виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, на відміну від нашої держави, де спадковий договір і досі, незважаючи на його введення в систему права більше 14-ти років тому, поступається усталеним інститутам спадкування за законом і заповітом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення наукових праць, присвячені, проблемам інституту спадкового договору в достатньому обсязі викладені в роботах провідних вчених-юристів. Так, дослідженням спадкового договору на різних етапах займалися А.О. Акіомова, А.С. Амеліна, В.К. Антошкіна, О.О. Бичківський, В.В. Васильченко, Р.В. Карпенко, Т.П. Коваленко, О.Ю. Кравченко, М.Г. Кравченко. Т.В. Курило, О.Є. Кухарєв, Д.С. Кучеренко, С.В. Мазуренко, Р.А. Майданик, Л.А. Ольховик, І.П. Орлов, Є.О. Рябоконь, О.В. Скопиченко, С.Я. Фурса, Н.П. Шама. Але, незважаючи на постійні активні дослідження інституту спадкового договору, окремі його аспекти залишаються не достатньо вивченими та викликають дискусії, багато положень про спадковий договір не знайшло одностайності серед науковців, саме це і обумовило актуальність розгляду питання порівняльної характеристики спадкового договору в українському та європейському спадковому праві.

Мета статті. Метою статті є проведення комплексного юридичного аналізу щодо основних положень європейського і національного законодавчого регулювання спадкового договору та визначення спільних та відмінних рис цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Спадковий договір є досить новим інститутом спадкування в Україні. Незважаючи на недостатнє правове регулювання порядку його укладення й виконання, він є досить привабливим способом розпорядження майном для власника (відчужувана за спадковим договором), зокрема, з огляду на можливість здійснення контролю за виконанням спадкового договору як за життя, так і після смерті відчужувана. З іншого боку, ураховуючи заборону відчуження майна, яке є предметом договору, набувач теж отримує гарантії, що виконання ним усіх зобов'язань за договором у майбутньому принесе сподіваний результат – отримання у власність майна.

Запровадження цього виду договору, який відомий в законодавстві багатьох європейських країн, можна визнати таким, що зумовлене потребами практики і отже є обґрунтованим з практичної точки зору.

Розглянемо основні положення правового регулювання спадкового договору в європейському та національному законодавстві з метою визначення спільних та відмінних рис цього інституту .

Зарубіжний досвід застосування спадкового договору показує, що такий договір виступає альтернативою заповіту і являє собою угоду спадкоємця і спадкодавця, що містить умови переходу до спадкоємця майна спадкодавця після його смерті.

Слід зазначити, що сьогодні спадковий договір найбільш застосовується в праві Німеччини, Австрії, Угорщини, Швейцарії, Латвії. У вищезазначених європейських країнах спадковий договір виступає в якості третьої підстави спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом і в певній мірі дозволяє розширити вибір спадкодавця щодо способу оформлення спадкового правонаступництва.

Законодавці зазначених держав визначають під спадковим договором угоду спадкодавця і спадкоємця, за якою після смерті спадкодавця все спадкове майно або його частина переходять до спадкоємця, який підписав цей договір. При цьому, спадковий договір може як містити оплатні умови даного переходу, згідно з якими спадкоємець повинен буде виконати прийняте на себе

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

зобов'язання до і (або) після смерті спадкодавця, так і не містити, що фактично означає безоплатний перехід спадкового майна за спадковим договором до спадкоємця.

Історично першою склалася німецька модель спадкового договору. Питанням договору про спадкування присвячена частина 4 книги 5 Німецького цивільного уложення (далі – НЦУ). Німецький законодавець не допускає представництва при укладанні даного договору з боку спадкодавця (§ 2274 НЦУ), а також вимагає обов'язкового нотаріального його посвідчення. Відповідно до § 2277 НЦУ спадковий договір може бути прийнятий на особливе офіційне зберігання, про що кожній з його сторін видається розписка. Відповідно до § 2278 НЦУ в договорі про спадкування одна сторона робить відповідні договором розпорядження на випадок смерті [1]. При цьому німецький законодавець підкреслює, що інші розпорядження, крім як призначення спадкоємців і заповідальний відказ, не можуть бути зроблені за договором.

Відповідно до § 2286 НЦУ укладення договору про спадкування не тягне за собою обмеження права спадкодавця розпоряджатися своїм майном за допомогою укладання угоди між живими [1]. При цьому якщо буде доведено, що спадкодавець зробив дарування з наміром заподіяти шкоду спадкоємцю за договором, спадкоємець за договором відповідно до § 2287 НЦУ після переходу спадщини може зажадати від обдарованого повернути дар на підставі правил про повернення безпідставно отриманого [1]. Як бачимо, німецьке законодавство захищає юридично обидві сторони договору від негативних наслідків та порушення зобов'язальних прав.

Розглядаючи питання розірвання та скасування спадкового договору, необхідно відмітити, що відповідно до § 2289 НЦУ договором про спадкування скасовується попереднє заповідальне розпорядження спадкодавця. Сам же спадковий договір може бути скасований через укладання договору про скасування спадкового договору, який відбувається в нотаріальній формі і між тими ж особами (§ 2290 НЦУ). Крім того, встановлений спадковим договором заповідальний відказ або заповідальне розпорядження можуть згідно § 2291 НЦУ бути скасовані наступним заповітом. Також договір про спадкування (як в цілому, так і в частині), укладений подружжям або партнерами, може бути скасований (§ 2292 НЦУ) за допомогою загального нотаріально посвідченого заповіту подружжя або партнерів.

Спадкодавець вправі відмовитися в односторонньому порядку від договору про спадкування, якщо:

– таке право було прямо передбачено в спадковому договорі (§ 2293 НЦУ);

– спадкоємець навмисно зробив негідний вчинок щодо спадкодавця (§ 2294 НЦУ) [1].

Разом з тим спадкодавець може згідно § 2295 НЦУ відмовитися від розпорядження, включеного в спадковий договір, якщо воно пов'язане із зобов'язанням спадкоємця, прийнятим на підставі угоди, з надання спадкодавцеві протягом його життя періодичних виплат, зокрема щодо забезпечення змісту, і такий обов'язок був скасований до смерті спадкодавця.

На жаль, законодавець нічого не говорить про те, що може бути підставою скасування зустрічного зобов'язання, що дає спадкодавцеві право на відмову від розпорядження за спадковим договором. Звісно ж, що в даному випадку мова може йти про неналежне виконання спадкоємцем відповідних зустрічних обов'язків, що і є підставою для їх скасування, а потім і для відмови від спадкового договору з боку спадкодавця.

Відповідно до § 2296 НЦУ відмова від спадкового договору здійснюється за заявою іншої сторони, при цьому подібна заява вимагає нотаріального посвідчення [2, с. 467].

Отже, як бачимо, німецька модель спадкового договору визначає, що після смерті спадкодавця все майно спадкодавця або його частина, зазначена в спадковому договорі, переходить у власність спадкоємця – іншої сторони спадкового договору. Факт укладення спадкового договору за німецьким правом ще не означає, що право власності спадкодавця обтяжене правами спадкоємця, тим не менш, довівши, що спадкодавець умисно вчинив дарування, діючи на шкоду інтересам свого контрагента за спадковим договором, спадкоємець має право вимагати повернення дарунка.

Правове регулювання відносин, пов'язаних з укладенням, виконанням та розірванням спадкового договору, в Австрії, Швейцарії та Угорщини схоже з німецької моделлю, а латвійська модель має свої особливості, які в межах даного дослідження необхідно розглянути

Згідно ст. 639 Цивільного закону Латвійської Республіки (далі – ЦЗ ЛР) спадковий договір – це угода, в силу якої один контрагент надає іншій або кілька контрагентів – одна одній, право на отримання після них спадщини чи її частини, або одним контрагентом іншому контрагенту або третій особі призначається заповідальний відказ. Ст. 643 ЦЗ ЛР встановлює необхідність нотаріального посвідчення спадкового договору, а якщо він стосується права на нерухоме майно, потрібна державна реєстрація такого договору шляхом внесення відомостей про його зміст в поземельну книгу [7].

Право на укладення спадкового договору в Латвії мають особи, які відповідно до ст. 420 ЦЗ ЛР наділені активною заповідальною дієздатністю. Відповідно до ст. 648 ЦЗ ЛР укладений спадковий договір обтяжує нерухоме майно спадкодавця, прямо пойменоване в даному договорі, або все нерухоме майно спадкодавця, якщо за спадковим договором до спадкоємця після смерті спадкодавця має перейти все майно останнього.

Таке обтяження полягає в тому, що згідно з правилом вищезгаданої статті ЦЗ ЛР будь-які угоди, що можуть спричинити відчуження нерухомого майна спадкодавцем, відбуваються тільки за згодою спадкоємця, зазначеного в спадковому договорі.

Що ж стосується рухомого майна, яке потенційно може входити до складу спадкової маси, діє інше правило: спадкодавець при житті має право розпоряджатися таким майном і навіть дарувати, але в помірних розмірах, без мети позбавити спадкоємця права, наданого йому спадковим договором. В іншому випадку спадкоємець має право оскаржувати подібне відчуження в судовому порядку.

Призначення спадкоємця в Латвії за спадковим договором не може бути скасовано в односто-

ронньому порядку, крім випадків, коли спадкодавець не залишив за собою права розпорядитися на випадок смерті по-іншому визначеними речами або частиною спадщини. Тим самим, спадкодавець не має права в односторонньому порядку відмовитися від прийнятих на себе за спадковим договором зобов'язань, якщо це прямо не було передбачено.

Неприпустимий і одностороння відмова спадкоємця від виконання спадкового договору. Ст. 650 ЦЗ ЛР встановлює, що спадкоємець не може в односторонньому порядку відмовитися від договору незалежно від того, чи прийняв він на себе будь-які зобов'язання за договором чи ні [7].

Отже, як бачимо, латвійська модель спадкового договору в більшій мірі, ніж німецька, захищає інтереси спадкоємця, оскільки забороняє будь-яке відчуження спадкодавцем нерухомого майна, на яке після смерті останнього спадкоємець може придбати права.

Повертаючись до питання спадкового договору в українському законодавстві, слід визнати, що в нашому законодавстві найбільш захищені інтереси спадкоємця, який уклав з спадкодавцем спадковий договір, на відміну від розглянутих німецької та латвійської моделі спадкового договору.

Законодавче формулювання поняття спадкового договору, викладене у ст. 1302 ЦК України, згідно з якою за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов’язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувана) й у разі його смерті набуває право власності на майно відчужувана [8]. Незважаючи на те що український законодавець обережно підходить до найменування сторін розглянутого договору, цілком очевидно, що під терміном «набувач» розуміється потенційний спадкоємець, а «відчужувачем» іменується спадкодавець. Відповідно до ст. 1304 ЦК У спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [8]. Згідно п. 1 ст. 1307 ЦК У на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив такий договір, накладає заборону відчуження [8]. З цього випливає, що майно, на яке після смерті відчужувача у набувача виникнуть права, має бути прямо визначено в договорі, в зв'язку з чим уявляється неможливою для спадкового договору формулювання, традиційне для заповітів про те, що все майно, яке на день смерті спадкодавця перебуває в його власності, у чому б воно не полягало і де б воно не знаходилося переходить до спадкоємця.

З вищевикладеного випливає, що , відчужувач, уклавши спадковий договір за ЦК України, залишається лише власником і користувачем конкретного майна, добровільно позбавляючи себе права ним розпоряджатися, в тому числі і складати заповіт на вказане в спадковому договорі майно.

З метою недопущення переходу майна, що є предметом спадкового договору, до третіх осіб, нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження та вносить відомості про нього до Єдиного державного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Зняття заборони відбувається після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть.

Спадковий договір за українським законодавством скасовує попередній заповіт. Так, згідно з п. 2 ст. 1307 ЦК України заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним. Відповідно до ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірваний виключно в судовому порядку з ініціативи кожної зі сторін [8].

Так, пункт 1 ст. 1308 ЦК У визначає підставу для розірвання спадкового договору на вимогу відчужувача, в якості якого називається невиконання набувачем розпоряджень відчужувача. Звісно ж, що розпорядження відчужувача можуть стосуватися тільки зобов'язань, прописаних в спадковому договорі, в зв'язку з цим відчужувач звертається до суду з позовом про розірвання договору у зв'язку з невиконанням набувачем зобов'язань за спадковим договором [8]. Якщо після смерті відчужувача набувач не виконав умов договору, виконавець спадкового договору, який може бути призначений відчужувачем згідно п. 3 ст. 1307 ЦК України, або нотаріус, які покликані здійснювати контроль за виконанням спадкового договору, має право звернутися до суду з вимогою про розірвання договору.

Відповідно до п. 2 ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача [8].

Розглядаючи відмінність спадкового договору в українському законодавстві від європейського законодавства, слід вказати, що на відміну від європейського законодавства, право власності на випадок смерті відчужувача набувач отримує на підставі укладення договору, а не в порядку спадкування. Тобто існування чинного спадкового договору аж ніяк не впливає на порядок спадкування, відповідно, набувач за спадковим договором не може розглядатися як спадкоємець відчужувача [9, с. 394]. Він лише стає власником визначеного у договорі майна відчужувача у разі його смерті. Слід погодитися при цьому з Є.І. Фурсою, про те, що наслідки укладення спадкового договору стосуються лише кількості та складу майна, яке має перейти до спадкоємців – за законом чи за заповітом (ст. 1217 ЦК України) – у разі смерті спадкодавця [6, с. 207]. Виходячи з наведених аргументів, зазначаємо, що спадковий договір укладається щодо майна відчужувана і аж ніяк не спадщини. Крім того, слід враховувати, що ст. 1217 ЦК України містить вичерпний перелік можливостей оформлення спадкових відносин в Україні, а саме за законом та за заповітом, до якого спадковий договір не входить. Саме так обґрунтовують правову природу спадкового договору і більшість інших науковців, які розглядають відносини за спадковим договором як зобов’язально-правові [4, с. 205; 5, с. 97].

Положення європейського та українського права стосовно інституту спадкового договору відрізняються також за відношенням до зобов’язальної сили цього правочину. У той час як спадкодавець, наприклад у Німеччині після укладення спадкового договору вправі вільно розпоряджатися своїм майном (§ 2286 НЦУ), українське законодавство (абз. 1 ст. 1307 ЦК України) забороняє відчужувати визначене в угоді майно. Тобто обов’язком

відчужувана у спадковому договорі є збереження визначеного в угоді майна, не відчужуючи та не заповідаючи його. Зобов'язання ж набувача у спадковому договорі врегульовані у ст. 1305 ЦК України, згідно з якою він може бути зобов'язаний до вчинення дії матеріального чи нематеріального характеру як за життя відчужувача, так і після його смерті. Таким чином, з укладенням спадкового договору відчужувач отримує право вимагати від набувача належне виконання своїх розпоряджень, а набувач – вимагати дотримання зобов'язання не відчужувати майно, щодо якого було вчинено договір. Це означає, що правові наслідки вчинення спадкового договору в Україні (а не як у німецькому чи латвійському праві – тільки з відкриттям спадщини) виникають уже в момент укладення договору.

На підставі вищевикладеного Н.А. Ішина, зазначає, і ми з нею погоджуємося, що спадковий договір в українському праві, незважаючи на свою близькість та схожість до посмертного переходу права власності на майно померлого, має скоріше зобов'язально-правовий характер, що суперечить основоположному концепту спадкового договору як самостійного виду спадкування [3, с. 45–51]. Закріплена в цивільному законодавстві України конструкція нагадує скоріше так званий правочин серед живих у європейському праві, коли одна сторона договору на випадок своєї смерті, але з негайною зобов'язальною юридичною силою вчиняє розпорядження або приймає на себе певні зобов'язання. При цьому дійсність такого розпорядження або, відповідно, юридична сила зобов'язання обумовлена відкриттям спадщини (як відкладальною чи скасувальною умовою) чи лише виконанням зобов'язання, тобто речовий виконавчий правочин відкладається до моменту відкриття спадщини.

Висновки. Вказавши на основні положення та відмінності між розглянутими моделями спадкового договору в українському на європейському законодавстві, слід зазначити загальні риси, які притаманні цьому інституту.

По-перше, спадковий договір – це двостороння угода, заснована на цивільно-правових засадах про договірні зобов'язання.

По-друге, обов'язковою умовою дії спадкового договору щодо виникнення прав набувача (спадкоємця) на майно відчужувача (спадкодавця) є такий юридичний факт, як смерть останнього.

По-третє, спадковий договір може бути оплатним, коли набувач (спадкоємець) за спадковим договором є зобов'язаною особою по здійсненню певних дій як при житті відчужувача (спадкодавця), так і (або) після його смерті, і безоплатним, коли укладаючи спадковий договір, він отримує після смерті відчужувача (спадкодавця) майно без будь-яких цивільно-правових обов'язків.

По-четверте, предметом договору є майнові права, які переходять до набувача (спадкоємця) після смерті відчужувача (спадкодавця).

По-п'яте, законодавствами зазначених держав щодо спадкового договору не встановлено правило про обов'язковість збереження таємниці вчинення такої угоди, як по відношенню до таємниці заповіту.

По-шосте, існує можливість оскарження спадкового договору до смерті відчужувача (спадкодавця).

Таким чином, слід визнати, що інститут спадкового договору суттєво розвиває традиційні підвалини спадкового права, в яких ще з часів римського права було дві підстави спадкування: за заповітом і за законом. Звісно ж, що спадкування за спадковим договором має всі можливості для того, щоб поповнити історично сформований перелік підстав для спадкування, особливо, враховуючи те, що в європейському законодавстві наразі спадковий договір вже визначається як підстава спадкування, на відміну від українського цивільного законодавства, де він за правовою природою є зобов'язальним відношенням.

Список літератури:

1. Германское гражданское уложение. Текст // Журнал Министерства юстиции. – 1898. – № 9 // https://ru.wikisource.org/wiki/Индекс:ЖМЮ_1898_№_9.djvu.
2. Гражданское уложение Германии Buergerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einfuehrungsgesetz: [пер. с нем.]. – 2-е изд. – М.: ВОЛТЕРС КЛУВЕР, 2006.
3. Ішина Н.А. Інститут спадкового договору у законодавстві України та Німеччини: порівняльно-правовий аналіз / Н.А. Ішина // Право і суспільство. – 2016. – № 2(3). – С. 45–51.
4. Кучеренко Д.С. Спадковий договір: теорія та практика / О.С. Кучеренко. II Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 201–206.
5. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України / Р.А. Майданик. II Університетські наукові записки. – 2007. – № 2(22). – С. 90–105.
6. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд. Науково-практичний посібник / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко, С.Я. Рябовська, Л.О. Кармаза та ін. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – 1216 с.
7. Цивільний закон Латвійської Республіки 1937 р. у редакції від 14 січня 1992 р . Текст // http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1260168.
8. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р., зі змінами та доповненнями// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
9. Шевченко Я.М. Цивільне право України: Загальна частина / Я.М. Шевченко – К.: Ін Юре, 2003. – 520 с.

Гончарова А.В., Дутикова О.А.
Сумский государственный университет

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНСТИТУТА НАСЛЕДСТВЕННОГО ДОГОВОРА В ЕВРОПЕЙСКОМ И НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация
В статье рассмотрены основные моменті законодательного регулирования наследственного договора в европейском и национальном, законодательстве, определены основные черты немецкой и латвийской модели наследственного договора, определено понятие наследственного договора в гражданском законодательстве Украины. Отмечено, что украинское законодательство о наследственном договоре имеет как много общего с европейским так и свои отличия. Определено, что в Гражданском Кодексе Украины наиболее защищены интересы наследника, который заключил с наследодателем наследственный договор, в отличие от рассмотренных немецкой и латвийской модели наследственного договора.
Ключевые слова: отчуждение имущества, завещательное распоряжение, завещательный отказ, наследственный договор, наследник, наследник, наследование.

Goncharova A.V., Dutikova O.O.
Sumy State University

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE INSTITUTE OF HARMFUL AGREEMENT IN EUROPEAN AND NATIONAL LEGISLATION

Summary
The article deals with the main provisions of the legislative regulation of the inheritance agreement in European and national law, defines the main features of the German and Latvian models of the inheritance agreement, defines the notion of inheritance agreement under the civil law of Ukraine. It is noted that the Ukrainian legislation on the inheritance agreement has many similarities with the European one and its differences. It is determined that in the Civil Code of Ukraine the most protected interests of the heir, who concluded the inheritance agreement with the decedent, in contrast to the considered German and Latvian model of the inheritance agreement.
Keywords: alienation of property, testamentary order, testamentary refusal, inheritance agreement, heir, heir, inheritance.

УДК 347.68

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ЯК РІЗНОВИД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Жолондієвський Л.О., Присяжна О.О.
Національна академія внутрішніх справ

Досліджено спадковий договір відповідно до Цивільного кодексу України. Проаналізовано дослідження науковців відносно спадкового договору. Досліджені ознаки спадкового договору: двосторонній, консенсуальний, оплатний, алеаторний. Розглянуто хто може бути суб'єктом спадкового договору.
Ключові слова: цивільно-правовий договір, система цивільно-правових договорів, юридична характеристика договору, спадковий договір, відчужувач, набувач, договір, юридична особа, фізична особа, майно, права, обов'язки.

Постановка проблеми. Договір є однією з найпоширеніших підстав виникнення зобов'язань. Як різновид юридичних фактів він належить до числа правомірних дій, що вчиняються з волі його учасників і спрямовуються на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків. У сукупності цивільно-правові договори утворюють єдину систему нормативних приписів можливої поведінки суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблемні питання спадкового договору висвітлювалися у працях А.С. Амеліної, О.В. Дзери, Ю.О. Заіки, О.О. Первомайського, З.В. Ромовської, Є.О. Рябоконя, І.В. Спасибо-Фатєєвої, О.Є. Харитонова, С.Я. Фурси, С.В. Мазуренко, В.Ю. Чуйкової, Н.П. Шами та ін., однак деякі з цих питань так і не одержали однозначного вирішення. Правове регулювання спадкового договору в ЦК України вже декілька років викликає дискусії серед науковців, особливо щодо його юридичної характеристики та місця в ЦК.

Мета статті. Сьогодні договір про спадкування на випадок смерті дета-льно регламентовано в законодавстві багатьох європейських країн, але слід відмітити неоднозначне ставлення до нього. Тому метою моєї роботи, є аналіз праць та досліджень науковців відносно поняття, сутності та значення інституту спадкового договору в системі цивільно-правових договорів, особливостей визначення предмета та суб'єктного складу спадкового договору, його місце в системі цивільного права України,

Виклад основного матеріалу. Конституція України передбачає право спадкування власності громадян і надає можливість кожному громадянинові розпоряджатися своїм майном на випадок смерті [1].

Однією з новел прийнятого 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України (далі – ЦК) стала глава 90 «Спадковий договір».

Інститут спадкового договору коріннями походить до Римського права, а саме – договору дарування mortis causa donatio, за яким «дарувальник передавав безоплатно річ обдарованому перед загрозою смерті, – або коли небезпека нависає безпосередньо над ним (війна, морська подорож тощо), або коли він просто думав, що не переживе обдарованого» [7].

Сьогодні договір про спадкування на випадок смерті детально регламентовано в законодавстві багатьох європейських країн, але слід відмітити неоднозначне ставлення до нього. Так, якщо в Німецькому цивільному укладенні цей договір набув детальної регламентації, то законодавство Франції підходить до нього досить стримано, дозволяючи укладання такого договору лише між подружжям, скоріше розглядаючи його як акт дарування між живими особами [8].

Почати дослідження спадкового договору слід від загальних положень про класифікацію договорів в сучасному цивільному праві, яка у науковій та навчальній літературі.

В залежності від наявності і характеру підстав класифікації договорів такі підстави можуть бути поділені на три групи: 1. Види договорів, які прямо вказані у законі або безпосередньо слідують з положень актів цивільного законодавства; 2. Види договорів які прямо не вказані у законі, але безпосередньо слідують з положень актів цивільного законодавства; 3. Види договорів, які не передбачені законом і безпосередньо не слідують з положень актів цивільного законодавства, але є поширеними у класифікації.

У залежності від характеру розподілу прав і обов'язків між учасниками договору останні поділяються на односторонні, двосторонні та багатосторонні договори.

В юридичній літературі ще й досі тривають дискусії щодо питання належності спадкового договору до одностороннього чи двостороннього договору. Автори науково – практичного коментаря до цивільного кодексу (за редакцією Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко) – стверджують, що «спадковий договір є двосторонньо зобов'язуючий, для якого характерне волевиявлення двох сторін, заснованих на диспозитивних засадах». Таку ж позицію займають Ю. Заіка, А. Євстігнєєв, які характеризують спадковий договір як двосторонній, оскільки правами та обов'язками наділяються обидві сторони. Автори іншого науково – практичного коментаря до цивільного кодексу (за редакцією В.М. Коссака) вважають спадковий договір «одностороннім договором, оскільки обов'язки має лише одна сторона – набувач». А от З.В. Ромовська взагалі не вважає Спадковий договір двостороннім: «у ст. 1302 ЦК не визначені обов'язки відчужувача. І це не є помилкою. Справа в тому, що спадковий договір, будучи двосто-ронным правочином, одночасно є одностороннім договором. Відчужувач у спадковому договорі не має обов'язків – це пояснюється особливістю даного інституту».

Оцінюючи спадковий договір В.В. Васильченко наголошує на тому, що правами та обов'язками

наділені обидві сторони спадкового договору: набувач з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача, має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а з іншого – зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до договору розпорядження контрагента. Відчужувач має право робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру тощо, але з іншого боку на нього покладається обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором [8].

Так, у ст. 1305 Цивільного кодексу згадується про обов'язок лише набувача і нічого не говориться про відповідний обов'язок відчужувача.

На набувача може бути покладено обов'язок виконати певні дії за життя відчужувача (наприклад, регулярно виплачувати останньому певну грошову суму, купувати ліки, виконувати дії побутового характеру) або після його смерті (наприклад, провести певні заходи по увічненню пам'яті відчужувача, поховати в певному місці, з дотриманням певної процедури, поряд із тими чи іншими особами, відзначати роковини смерті тощо). У той же час такі дії можуть бути і взагалі не пов'язані зі смертю відчужувача, адже єдина вимога, яку містить ЦК щодо цієї дії, – те, щоб вона була конкретною, особливо якщо виконання дій набувачем повинно бути проведене після відкриття спадщини. Умови договору мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача .

Дії, виконання яких є обов'язком набувача, можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Так, дії немайнового характеру можуть полягати, наприклад, у прибиранні помешкання відчужувача, читанні йому, прогулянках, спілкуванні з відчужувачем чи іншими особами. Дії майнового характеру можуть полягати в наданні відчужувачу матеріальної допомоги, забезпеченні одягом, харчами, ліками тощо. Обов'язок виконання певних дій може бути встановлено і на користь третіх осіб (наприклад, надавати матеріальне утримання онуку відчужувача до досягнення ним повноліття тощо). Водночас у юридичній літературі звертається увага на те, що цей обов'язок набувача не повинен полягати у виконанні дій, які ображають честь і гідність набувача або інших осіб, обмежують його цивільну правоздатність тощо (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, подружжя тощо). Оскільки закріплення у спадковому договорі такого обов'язку суперечить ч. 2 ст. 13, ч. 1 ст. 203 ЦК, то нотаріус має відмовити в посвідченні такого договору [5].

З врахуванням усього викладеного можна зробити висновок, що спадковий договір не є двостороннім, оскільки одна його сторона (набувач) має лише обов'язки, а інша (відчужувач) – лише права.

Мабуть найбільш гострі дискусії викликає питання стосовно сторін спадкового договору, вирішення якого має не лише теоретичне, а й велике практичне значення.

Відповідно до ст. 1303 ЦК сторонами у спадковому договорі є відчужувач і набувач. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа.

Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа [1].

Найменування сторін є дещо умовним тому, що одною із сторін є відчужувач, але ж при укладанні спадкового договору, відчуження (набуття) не відбувається. Відчуження відбувається головним чином за волею власника на основі договору, шляхом передачі цього майна у власність.

Варто зазначити позиції науковців стосовно віку та обсягу дієздатності фізичних осіб, які можуть бути сторонами спадкового договору, адже їхні думки розходяться.

Стосовно віку, С.Я. Фурса вважає, що відчужувачем у спадковому договорі може бути неповнолітній, який має на праві власності певне майно, яке він і може передати набувачеві за спадковим договором.

Водночас Н.П. Шама заперечує можливість неповнолітніх виступати стороною спадкового договору, зазначаючи, що фізичною особою – набувачем, як і відчужувачем, може бути лише повнолітня особа [5].

Також вчені не дійшли згоди у питанні, чи може недієздатана особа, або особа обмежена в дієздатності бути відчужувачем. До прикладу, О.О. Бичківський, зазначає, що «відчужувачем може бути повністю дієздатна фізична особа. Укладення договору недієздатною особою або особою, обмеженою в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, є підставою для визнання такого договору недійсним. Набувачем також може бути лише повністю дієздатна фізична особа, оскільки за умовами договору необхідним є виконання певних дій матеріального або нематеріального характеру» [6].

Чітке роз'яснення дає Пленум Верховного Суду України, зазначивши, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, зокрема, недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, згідно із частиною першою статті 1257 ЦК (435-15) є нікчемним, тому на підставі статті 215 ЦК визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається [3].

Спадковий договір є консенсуальним. Такий правочин набирає чинності з моменту його укладення і створює юридичні наслідки не зі смертю відчужувача, а з моменту досягнення згоди сторін з усіх істотних умов і вчинення цього правочину у письмовій формі та нотаріального посвідчення. Саме з цього моменту виникають права та обов'язки сторін.

За своєю сутністю спадковий договір є відплатним. На користь такого висновку свідчить та обставина, що набувач в разі смерті відчужувача набуває право власності на майно останнього, і таким чином отримує повну або часткову компенсацію за витрати, зроблені ним у процесі виконання розпоряджень відчужувача.

Таке твердження не викликає жодних сумнівів, оскільки про відплатність спадкового договору свідчить саме формулювання поняття спадкового договору.

Спадковий договір є довготриваючим правочином з ускладненим порядком дострокового припинення і зміни. Цей договір укладається на строк, не менший ніж до моменту смерті відчужувача, чи навіть більший (у разі вчинення дій на виконання особистого розпорядження після смерті відчужувача) [9].

Спадковий договір можна віднести і до особливого різновиду алеаторних (ризикових) договорів, тобто таких, за яких обсяг прав і обов'язків точно наперед невідомий. Набувач не знає наперед суму витрат, що йому доведеться здійснити, так само, як не знає, якою буде вартість майна на момент переходу права власності до нього [10].

Висновок. Спадкові правовідносини завжди будуть актуальні, хоча б тому, що просто існують і мають місце бути в житті держави і суспільства. Передача спадщини має під собою, перш за все моральну основу. В дорадянський період передача спадщини відбувалася за родинним зв'язкам, і не було чітко постановлених положень про його передачу. Все змінилося, але не кардинально, і зараз спадщину за заповітом дістається, прямо сказати найбільш близькому родичу, або людині з яким так чи інакше спадкодавець був пов'язаний.

Інша ситуація в спадкуванні за законом. В даному випадку на спадкоємця прямо покладено обов'язок прийняти спадщину або відмовитися від нього на користь держави.

Але, так чи інакше, спадкові правовідносини завжди будуть важливими, адже недарма вони мають нормативну базу і мають право існувати.

В основному в спадщину передаються майнові права та обов'язки спадкодавця.

Після смерті громадянина його майнові права та обов'язки, а також деякі немайнові права переходять до інших осіб. Такий перехід майна померлого до іншої особи або до інших осіб називається спадкуванням.

Спадкове право відповідно до пандектної системи становить самостійний розділ цивільного права і йому спеціально присвячена Книга шоста ЦК (ст.ст. 1216-1308 ЦК).

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254 к/96- ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page2.
2. Цивільний кодекс України: Кодекс редакція від 07.03.2018 № 40-44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування»: від 30.05.2008 р. № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – С. 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08.
4. Ольга Ієвіня. Спадковий договір: спірні питання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: men04_2011_c96_Spadkovii_dogovor_Ievinya.
5. Бичківський О.О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання / О.О. Бичківський // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 138.
6. Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. – К.: Юстініан, 2007. – 912 с. – С. 355.
7. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/16.pdf.
8. Скопиченко О.В. Спадковий договір в системі цивільно-правових договорів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/101.pdf.
9. Л.А. Ольховик. Поняття та ознаки спадкового договору / Л.А. Ольховик. Актуальні питання публічного та приватного права. – № 3. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/zhurnaly/december_2014.pdf.

Жолондиевський Л.О., Присяжная Е.А.
Национальная академия внутренних дел

НАСЛЕДСТВЕННЫЙ ДОГОВОР КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

Аннотация
Исследована наследственный договор в соответствии с Гражданским кодексам Украины. Проанализированы исследования ученых относительно наследственного договора. Исследованы признаки наследственного договора: двусторонний, консенсуальный, возмездный, алеаторного. Рассмотрены может быть субъектом наследственного договора.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, система гражданско-правовых договоров, юридическая характеристика договора, наследственный договор, отчуждатель, приобретатель, договор, юридическое лицо, физическое лицо, имущество, права, обязанности.

Zholondievsky L.A., Prisazhna O.A.
National Academy of Internal Affairs

HAPPY CONTRACT AS A RISK OF CIVIL LEGAL TREATIES

Summary
The hereditary contract is investigated in accordance with the Civil Code of Ukraine. The researches of scientists concerning the inheritance agreement are analyzed. The features of the inheritance agreement are investigated: bilateral, consensual, paid, aleatory. It is considered who can be the subject of an inheritance agreement.
Key words: civil law contract, system of civil legal agreements, legal characteristic of the contract, inheritance agreement, alienator, acquirer, contract, legal entity, individual, property, rights, duties.

УДК [347(477)](075)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ

Каракой Т.С.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті проаналізовано правову природу поняття факторингу в Україні. Досліджено значення факторингу в нашій державі та інших країнах, наголошено на вигідності даного інституту для всіх сторін договору. Зроблено висновок щодо стрімкої популярності факторингових послуг за останні роки. Наведено можливі зловживання своїми обов'язками з боку боржника, які роблять даний вид послуг ризикованим для фактора. Надано пропозиції щодо покращення процедури факторингової діяльності шляхом надання факторам кредитів для забезпечення їх діяльності.
Ключові слова: договір факторингу, господарська діяльність, ринок факторингових послуг.

Постановка проблеми. Через несприятливі економічні умови для розвитку бізнесу в країні та коливання валютного курсу досить часто суб'єкти господарської діяльності залишаються один на один із проблемою дефіциту оборотних активів, викликаної несвоєчасністю здійсненням платежів за зобов'язаннями. Одним із найбільш ефективних інструментів миттєвого отримання заборгованого платежу є факторинг.

Швидкість розвитку даного інституту та суми, які обертаються у світі в межах факторингових операцій є досить значними. Однак, слід зазначити те, що даний інститут з'явився в умовах, які суттєво відрізняються від українських, тому виникає необхідність детального дослідження не лише його суті, а й правового поля, де він реалізовується. Впродовж останніх років в Україні можна простежити значне зростання як обсягів факторингових операцій та кількості факторингових компаній, так і популярності даного виду послуг серед підприємців. Поряд з цим, проблема дослідження використання факторингових операцій у нашій країні належить до найменш розроблених. Тому метою роботи є дослідження поняття факторингу та його специфіки як фінансової послуги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку із зростанням популярності факторингу, підвищилася й увага науковців до вказаної фінансової послуги. Зокрема, О. Конарівська та Т. Новікова [1, с. 184] розглядають підходи до формування поняття «факторинг», узагальнюють його через призму законодавчих актів та наукову літературу. Л. Момот [2, с. 148] порівнює особливості банківського факторингу та кредиту. М. Казакова [3, с. 57] оцінює переваги та недоліки фактрингу порівняно з іншими видами короткострокового кредитування. Комплексного ж дослідження факторингової діяльності й досі немає та більшість наукових робіт відбивають економічну природу факторингу, а не юридичну.

Мета статті. Необхідно зробити ґрунтовний аналіз поняття «факторинг»; визначити основні нормативно-правові акти, що регулюють факторингову діяльність в Україні; окреслити переваги використання факторингу для продавця, дебітора та фактора; порівняти факторинг з іншими кредитними продуктами та виявити його переваги; проаналізувати стан ринку факторингових послуг України та його перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. В Україні послуга факторингу доволі молода. У 2001 році у момент становлення ринку факторингу в Україні були відсутні необхідні нормативна, теоретична і практична бази, не було підготовленого кадрового потенціалу. Проте згодом у 2004 році факторинговий бізнес розпочинає своє друге зародження в банківських установах і корпораціях [4, с. 226]. Станом на 28 лютого 2017 року у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 665 фінансових компаній, що мають право надавати послуги факторингу [5]. У поєднанні з іншими офіційними статистичними даними можна стверджувати, що послуга факторингу набуває популярності і в Україні.

Форми факторингу та факторингові компанії в різних країнах мають свої особливості, а в деяких випадках кардинально відрізняються. Важко порівняти факторинг у Швейцарії з факторингом в Німеччині та Франції. На практиці поняття факторингу охоплює доволі багато видів діяльності і далеко не завжди використовується відповідно до ситуації. Воно включає як респектабельні операції, так і ті, що виглядають доволі сумнівними та потрапляють в категорію «вибивання боргу» [6, с. 59].

Таким чином, проаналізувавши факторингову діяльність в різних країнах, слід зазначити, що поняття факторингу є досить широким. Оскільки, під договором факторингу можуть розумітися абсолютно різні з правової точки зору договори, то формулювання загального визначення факторингу є непростою справою.

Згідно з підручником І. Балабанова факторинг – це різновид торговельно-комісійної операції, пов'язаної з кредитуванням оборотних коштів. Факторинг – це інкасування дебіторської заборгованості покупця та специфічний різновид короткотермінового кредитування та посередницької діяльності [7, с. 150].

О. Остафіль вважає, що суть факторингу – це перевідступлення боргових прав підприємства іншому суб'єктові, який гарантує платіж, звільняє постачальника від необхідності брати додаткові кредити в банку [8, с. 90].

Таким чином, проаналізувавши різні підходи до визначення поняття «факторинг», можемо зробити висновок, що немає чіткого формулювання даної фінансової діяльності. Оскільки

факторинг включає значну кількість супровідних фінансових послуг, які можуть змінюватися в залежності від вимог ринку та змін законодавства, тому розробка універсального визначення є неможливою.

Слід зазначити, що в Україні визначення договору факторингу міститься як в цивільному, так і в господарському кодексах. Згідно з ч. 1 ст. 1077 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV (далі – ЦКУ) за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (будь-яким передбаченим договором способом), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [9]. Поняття факторингу надає також Господарський кодекс України, Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг [10].

Правова сутність факторингу полягає в одержанні клієнтом від фінансової установи – фактора – грошових коштів в обмін на відступлення останньому належного йому права грошової вимоги до третьої особи (боржника) за укладеним між клієнтом та боржником договором. Інакше кажучи, клієнт (кредитор), якому належить право грошової вимоги до свого контрагента, не чекаючи оплати за проданий товар (роботу, послугу), відступає свою вимогу банку або іншій фінансовій установі, одержуючи при цьому відразу грошові кошти [11, с. 588].

В нашій державі термін «факторинг» досить часто ототожнюють із кредитом, хоча факторинг та банківський кредит мають різну правову природу. Для кредитування є характерним строковість та видача на конкретний, обумовлений в угоді, термін. До того ж, отримати кредит можливо завдяки успіхам компанії в минулому, факторингове фінансування, навпаки, орієнтується на майбутні досягнення компанії та не вимагає, на відміну від кредиту, застави та страхування, тобто всі ризики несе банк. До того ж, процедура оформлення кредиту є досить довготривалою, оскільки на етапі підготовки договору банк ретельно аналізує відомості стосовно ділової репутації клієнта та його дебіторів. Крім того, фінансова процедура факторингу надає постачальникам значні можливості для розвитку, оскільки, на відміну від банківського кредитування, він не обмежений чітко встановленими сумами. Співробітництво з банком у межах факторингового обслуговування не зобов'язує компанію до відкриття поточного рахунку та переходу на повне банківське обслуговування в даному банку.

Базуючись на аналізі характерних ознак факторингу, можна зробити висновок, що даний інститут має принципову відмінність від інших фінансових послуг та значну кількість переваг порівняно з ними. Зокрема, переваги використання факторингу для покупця є:

– вигідніші умови оплати, які не потребують відволікання грошових коштів у разі передоплати;

– збільшення купівельної спроможності [12, с. 25].

Основні конкурентні переваги факторингу для постачальників такі:

– отримання додаткового фінансування;

– зростання товарообігу та додатковий прибуток внаслідок збільшення обсягів продажу;

– зміцнення ринкової позиції, захист від втрати клієнтів унаслідок неможливості підтримання достатнього рівня асортименту у разі недостатності оборотних коштів та надання конкурентних термінів відтермінування платежу;

– захист від втрат у випадку несплати або несвоєчасної оплати боргу дебіторами;

– економія на витратах, пов'язаних з банківським кредитуванням;

– відсутність застави;

Основними перевагами факторингу для банку (фактора) є:

– можливість для банку отримання додаткових джерел доходів;

– покращення ділових відносин з клієнтами за рахунок пропозиції додаткової конкурентоспроможної послуги;

– додаткова можливість розширення клієнтської бази за рахунок залучення на обслуговування платоспроможних покупців (дебіторів) постачальника.

Проте не варто вважати факторинг панацеєю від усіх проблем з дебіторською заборгованістю, зокрема, жоден не візьме на себе ризик з обслуговування простроченої або безнадійної дебіторської заборгованості. Зважаючи на економічну ситуацію в країні та високі ризики дуже важко отримати факторингове обслуговування без регресу (банк приймає на себе усі ризики по отриманню коштів від боржника та несе відповідальність за фінансову неспроможність покупця здійснити платіж), зазвичай такий вид обслуговування доступний лише для V.I.P. клієнтів. Частіше надається факторинг з правом регресу, коли у випадку неплатежу з боку покупця банк, через деякий час, звертається до клієнта з вимогою викупити прострочені борги свого покупця [13, с. 104].

Врахувавши ряд переваг, одним із недоліків факторингу залишається його вартість, яка дещо вища вартості короткострокового кредиту на 2-3%, це пов'язано із підвищеними ризиками для фактора та відсутністю застави. Проте розмір авансового платежу не відображається в балансі підприємства як заборгованість, тим самим, покращуючи показники ліквідності підприємства. Таким чином, підвищену вартість факторингу слід розглядати не тільки як плату за фінансування, а й як плату за комплекс додаткових послуг та переваг, що робить цей недолік досить умовним [14, с. 57].

Таким чином, завдяки користуванню факторингом багато підприємств змогли уникнути не лише кризові явища, але й змогли покращити свої економічні показники, збільшити як прибутки, так і ринкову вартість підприємства.

Якщо брати до уваги вітчизняний ринок факторингу в цілому, то протягом останніх років він досить стрімко набирає популярності, з'являються нові факторингові компанії, все більше і більше банків пропонують дану послугу.

В кінцевому підсумку, слід зазначити, що даний фінансовий інструмент має значно більше

плюсів, ніж мінусів, насамперед це стосується торгових підприємств, де питання необхідності оборотних коштів стоїть досить гостро. Значна кількість таких підприємств стикається з дилемою, коли хочеться залучити нових покупців, заохочуючи їх вигідними умовами товарного кредиту та підтримувати рівень оборотних коштів на належному рівні, у цій ситуації факторинг – найкраще рішення. Це також стосується і потужних виробників, де питання реалізації стоїть на першому плані.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище зазначене зауважимо, що факторинг – це доволі зручний інструмент в розрахунково-платіжних відносинах покупців та постачальників, який максимально враховує інтереси сторін. Доволі актуальний та неабияк необхідний факторинг для тих підприємств, що стрімко зростають та мають нестачу оборотних коштів. Завдяки факторингу постачальники можуть планувати свої фінансові потоки, незважаючи на платіжну дисципліну покупців. Ринок факторингових послуг в Україні з кожним роком стає все більше популярним. Оскільки, банківське кредитування стає дорожчим та має ряд додаткових вимог для його отримання, значна кількість підприємців зосереджена на пошуку альтернативних ресурсів для розвитку своєї діяльності. Безумовна перевага факторингу – беззаставне фінансування, що вигідно відрізняється від звичайного кредиту. А також банк бере на себе можливі ризики: кредитні (несплата покупцями поставок), ліквідні (несвоєчасна оплата поставок), процентні (різка зміна ринкової вартості ресурсів) і валютні (зміна обмінного курсу в період відстрочення платежу з поставки).

Проаналізувавши факторингову діяльність в нашій державі слід зазначити, що для ефективного розвитку класичного факторингу необхідно, по-перше, щоб фактори мали доступ до дешевих банківських кредитів, оскільки для здійснення такої діяльності фактору необхідний постійний доступ до значних сум, якими можна швидко профінансувати клієнтів. Оскільки на сьогоднішній день в Україні, врахувавши економічну нестабільність, мова про дешеві кредити на фінансування факторингової діяльності не йде, то, як наслідок, дана сфера бізнесу не може активно розвиватись. По-друге, якщо фактори і мали б можливість отримання дешевих кредитів на розвиток їхньої діяльності, то є інша проблема, яка суттєво гальмує факторинговий ринок – це масові неплатежі за боргами, адже український бізнес функціонує за правилом: «Можеш не платити – повинен не платити». Крім того, досить часто боржники, щоб ухилитися від сплати боргу внаслідок нескладних операцій продовж декількох годин з підприємства виводять всі наявні активи, а директором та єдиним учасником стає інвестор із Середньої Азії. В такому випадку фактор на свій страх і ризик здійснює свою діяльність, адже в будь-який момент клієнт, якого він профінансував, може трансформуватися в «мильну бульбашку», а рішення суду про стягнення заборгованості залишиться просто клаптиком паперу.

Список літератури:

1. Конарівська О.Б. Особливості розвитку факторингу на ринку фінансових послуг в Україні / О.Б. Конарівська, Т.М. Новікова // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 182–188.
2. Момот Л.В. Факторингові послуги в Україні / Л.В. Момот // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2016. – Вип. 16(2). – С. 147–149.
3. Казакова М.О. Факторингові послуги на ринку короткострокового кредитування України / М.О. Казакова // Магістеріум. Економічні студії. – 2014. – Вип. 56. – С. 55–59.
4. Шпаргало Г.Є. Факторингові операції в Україні: проблеми та перспективи / Г.Є. Шпаргало, Н.В. Наконечна // Вісник Національного університету «Львів. Політехніка». – 2009. – № 640. – С. 226–230.
5. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/.
6. Ханс Питер Бэр. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов – инновационная техника финансирования банков / Пер. с нем. Ю.М. Алексеев, О.М. Иванов. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 59–60.
7. Балабанов І.Т. Банки и банковское дело. – СПб.: Питер, 2000. – 256 с.
8. Остафіль О.В. Проблеми та перспективи розвитку ринку фінансових послуг в Україні // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 89–92.
9. Цивільний Кодекс України [Електронний ресурс]: від 16.01.2003 № 435–IV, ст. 1077 / Верховна Рада України. – Режим доступу до кодексу: http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15.
10. Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг: Закон України від 11 січня 2006 р. № 3302–IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 6. – Ст. 279.
11. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова, А.Г. Бірюкова та ін.] ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Х.: Право, 2014. – Т. 2. – 2014. – 816 с.
12. Пальчук О.І. Факторинг на ринку фінансових послуг. Монографія / О.І. Пальчук. – 2011. – 164 с.
13. Скакальський Ю.С. Факторинг як інструмент підвищення платоспроможності вітчизняних підприємств / Ю.С. Скакальський. – К.: УкрІНТЕІ. – 2006. – С. 256.
14. Довбня С.Б. Факторингове фінансування оборотних активів підприємства: особливості та перспективи / С.Б. Довбня, Т.М. Разгоняєва // Економічний вісник національного гірничого університету № 1, 2007. – С. 54–59.

Каракой Т.С.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФАКТОРИНГА В УКРАИНЕ КАК СПЕЦИФИЧЕСКОЙ ФИНАНСОВОЙ УСЛУГИ

Аннотация
В данной статье проанализировано правовую природу понятия факторинга в Украине. Исследовано значение факторинга в нашей стране и других странах, отмечается выгодность данного института для всех сторон договора. Сделан вывод о стремительной популярности факторинговых услуг за последние годы. Приведены возможные злоупотребления своими обязанностями со стороны должника, которые делают данный вид услуг рискованным для фактора. Предложено варианты по улучшению процедуры факторинговой деятельности путем предоставления факторам кредитов для обеспечения их деятельности.
Ключевые слова: договор факторинга, хозяйственная деятельность, рынок факторинговых услуг.

Karakoi T.S.
Institute of Public Prosecutions and Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL REGULATION OF FACTORING IN UKRAINE AS A SPECIFIC FINANCIAL SERVICE

Summary
This article analyzes the legal nature of the concept of factoring in Ukraine. The importance of factoring in our country and other countries is studied, the profitability of this institution for all parties to the treaty is noted. A conclusion is made about the rapid popularity of factoring services in recent years. Possible abuses of their duties on the part of the debtor, which make this type of services risky for the factor, are cited. Options are offered to improve the procedure for factoring by providing credit to the factors to ensure their activities.
Keywords: factoring contract, economic activity, factoring services market.

УДК 343.13:341.232.2

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Касьяненко Д.І., Герасимова Г.В.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті надано визначення поняття міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Висвітлені особливості інституту міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження, процесу видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, перейняття кримінального провадження. Зазначено правове підґрунтя регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Наведений порівняльний аналіз деяких положень Кримінального процесуального кодексу України з нормами відповідних міжнародно-правових актів, що регулюють міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні. Пропонуються шляхи вирішення проблемних питань, пов'язаних з міжнародним співробітництвом у кримінальному провадженні.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, міжнародна правова допомога, екстрадиція, екстрадиційний арешт, перейняття кримінального провадження.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального права посилюється роль міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, яке позитивно впливає на розвиток і взаємодію держав у боротьбі зі злочинністю. Разом з тим є і негативні аспекти, що проявляються у поширенні злочинності у тих сферах, де раніше це не спостерігалося. Зокрема, відбувається збільшення економічної злочинності, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайство з фінансовими ресурсами. Якщо злочини вчиняють громадяни країни за її межами або іноземні громадяни та особи без громадянства здійснюють злочинні діяння на території держави перебування, то це викликає необхідність у взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні присвячені наукові роботи Ю.П. Аленіна, А.Г. Веніамінова, О.Г. Виноградової, В.М. Волженкіної, Т.С. Гавриш, В.П. Зиміна, І.М. Зубова, В.В. Зуєва, І.В. Лукашука, М.І. Пашковського, В.В. Сердюка, М.І. Смирнова, Ю.Б. Стринатко, О.М. Толочка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У національному кримінальному процесуальному законодавстві досі залишається не чітко та не в повному обсязі врегульовано питання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, взаємодії з компетентними органами іноземних держав у ході розслідування злочинів. Нагальною проблемою є здійснення теоретичної та практичної оцінки і розробки ефективних механізмів реалізації міжнародно-правових договорів у сфері міжнародного співробітництва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз проблемних питань, пов'язаних з міжнародним співробітництвом у кримінальному провадженні, та встановлення перспектив подальшого розвитку такого співробітництва для надання міжнародної правової допомоги, взаємодії з компетентними органами іноземних держав під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Правова допомога під час кримінального провадження є однією з форм міжнародного співробітництва і його пріоритетним напрямком. Цілями міжнародного співробітництва є забезпечення законних прав і інтересів громадян і юридичних осіб, сприяння ефективному відправленню правосуддя, боротьба зі злочинністю. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства можна визначити як взаємодію слідчого, прокурора і суду відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у порядку і на умовах, передбачених міжнародними договорами України або на основі взаємності, погоджену з компетентними органами і посадовими особами іноземних держав або міжнародних організацій [7, с. 188].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) питання регулювання міжнародного співробітництва унормовані розділом IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», в якому отримала свою кодифікацію досить складна та мало знайома широкому колу вчених та практиків сфера процесуальної діяльності, яка, до речі, функціонує на стику декількох галузей права: кримінального, кримінального процесуального та міжнародного. Адже все частіше у ході досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень національні уповноважені органи однієї країни запитують допомогу в іншої щодо надання, зокрема, речових доказів, забезпечення показань експертів та свідків, здійснення екстрадиції обвинувачених або видачі засуджених [1, с. 724].

Відповідно до ч. 1 ст. 542 КПК України міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження. До уповноважених (центральних) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК України відносяться: Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

У випадках, коли обвинувачений чи засуджений у кримінальному провадженні, розпочатому на території однієї держави, переховується на території іншої держави або, коли свідки чи інші учасники кримінального судочинства, чи певні документи, що мають значення для справи, знаходяться не на території держави, на якій розслідується або розглядається кримінальне провадження з метою виконання завдань кримінального провадження, держави звертаються одна до одної за допомогою про розшук обвинуваченого або підозрюваного, його затримання або взяття під варту, а також про його видачу з метою залучення до кримінальної відповідальності та про вчинення слідчих чи інших процесуальних дій, без яких неможливі досудове розслідування, судовий розгляд або виконання вироку суду [4, с. 57].

Правовою основою міжнародного співробітництва українських правоохоронних органів з відповідними органами іноземних держав є ратифіковані Верховою Радою України конвенції Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, рішення Ради глав держав і Ради глав урядів СНД, міжнародні багатосторонні і двосторонні договори держави, угоди і рішення таких органів координації взаємодії з партнерами із СНД як Рада міністрів внутрішніх справ, Рада керівників органів безпеки та спеціальних служб та інші, а також договори та угоди міжвідомчого характеру. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства без національного законодавства здійснюватися не може, адже воно є його підґрунтям та рушійною силою [8, с. 218–219].

У міжнародному співробітництві під час кримінального провадження беруть участь такі суб'єкти як запитуюча сторона, запитувана сторона та компетентний орган. У практичній діяльності доволі часто виникають випадки, коли у сфері правовідносин щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження беруть участь дипломатичні представництва або консульські установи. Зокрема, консульські установи або дипломатичні представництва інших держав в Україні мають право одержувати на добровільній основі пояснення, речі, документи від громадян держави, яку вони представляють, а також вручати документи таким особам. У такому разі обов'язково слід враховувати положення відповідних міжнародних договорів, зокрема, Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. та Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р. [1, с. 728–729].

Аналіз літературних джерел та нормативно-правових актів із питань співробітництва держав дозволяє виділити такі основні напрямки вказаної діяльності: співробітництво з питань криміналізації окремих протиправних діянь міжнародних та транснаціональних злочинів; з питань створення та функціонування міжнародних судових органів з юрисдикцією щодо міжнародних злочинів; співробітництво у ході кримінального провадження між державами; щодо попередження кримінальних правопорушень; співробітництво у пенітенціарній сфері [6, с. 115].

Окремою формою міжнародного співробітництва є надання міжнародної правової допомоги, під час якої можуть виникати проблеми з виконанням запитів іноземної держави на проведення певних слідчих (розшукових) дій, зокрема, обшуку. Відповідно до ст. 561 КПК України на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії, передбачені цим Кодексом або міжнародним договором. Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому цим Кодексом, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави (ч. 1 ст. 562 КПК України). Частиною 2 ст. 562 КПК України передбачено, що у разі якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія може запитуватися лише після надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому цим Кодексом. При цьому належно засвідчена копія такого дозволу долучається до матеріалів запиту. Згідно з ч. 2 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, до якого мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. Виникає питання, яким чином ця вимога закону може бути дотримана, оскільки кримінальне провадження може бути розпочате лише у випадках, передбачених ч. 1 ст. 214 КПК України. У цьому зв'язку вважаємо необхідним внести відповідні зміни до чинного законодавства.

Статтею 2 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах передбачено, що у допомозі може бути відмовлено, якщо прохання про надання допомоги стосується правопорушення, яке, на думку запитуваної Сторони, є політичним правопорушенням, правопорушенням, пов'язаним з політичним правопорушенням, або податковим правопорушенням; якщо запитувана Сторона вважає, що задоволення прохання може зашкодити суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам її країни [2].

Надання міжнародної правової допомоги може включати здійснення таких традиційних заходів як провадження обшуків, оглядів, вилучення та передачу речових доказів, проведення експертиз, вручення документів, допит свідків, обвинувачених, експертів та інших осіб, надання відомостей про судимість особи та про обвинувальні висновки щодо неї, складання та пересилку документів, розшук та видачу осіб, які вчинили злочини, визнання та виконання вироків тощо [1, с. 737].

Аналіз положень міжнародних договорів дозволяє констатувати наяв-ність тенденції до

розширення організаційно-правових форм цього напряму співробітництва – вони передбачають принципово нові форми, такі як провадження спільних розслідувань, створення спільних слідчих груп. Відповідно до ст. 19 зазначеної вище Конвенції держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей, в силу яких у зв'язку зі справами, що є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній або декількох державах, заінтересовані компетентні органи можуть створювати органи з проведення спільних розслідувань. За відсутності таких угод або домовленостей спільні розслідування можуть проводитися за угодою в кожному окремому випадку. Відповідні держави-учасниці забезпечують повну повагу суверенітету держави-учасниці, на території якої повинно бути проведене таке розслідування [5].

Вагоме значення у міжнародному співробітництві має процес видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в державі (екстрадиція), компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. Інститут видачі особи (екстрадиції) спрямований на забезпечення принципу невідворотності покарання винних у вчиненні суспільно небезпечних діянь і відіграє важливу роль у зміцненні та розвитку міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства [4, с. 61].

Відповідно до ч. 1 ст. 573 КПК України запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі і не відбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

У разі, коли особа, яка вчинила правопорушення на території іншої держави, була затримана на території України, до неї застосовується тимчасовий арешт на строк до 40 діб, протягом якого має надійти запит про її видачу. Після закінчення максимального строку за відсутності відповідного запиту особа звільняється з-під арешту (ч. 1, ч. 2 ст. 583 КПК України). Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. (далі – Конвенція 1957 р.) передбачає тимчасовий арешт у терміновизх випадках. Стаття 16 вказаної Конвенції обмежує тривалість тимчасового арешту до 18 діб, протягом яких має бути отриманий запит про видачу та інші необхідні документи. Проте допускається можливість продовження строку, але у будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 діб від дати здійснення арешту. До такої особи також можуть застосовуватись запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою (екстрадиційний арешт), за наявності звернення прокурора з відповідним клопотанням або за наявності обставин, які гарантують запобігання втечі такої особи та забезпечення у подальшому її видачі, слідчий суддя може обрати щодо неї запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою [3]. Викликає зауваження те, що в українському законодавстві передбачений максимальний строк тримання під вартою одразу до 40 діб, у той час як Європейська конвенція обмежує його до 18 діб і лише в деяких випадках подовжує до 40 діб [4, с. 63]. На наш погляд, існує необхідність приведення положень КПК України у відповідність до Конвенції 1957 р.

Наступною формою міжнародного співробітництва є перейняття кримі-нального провадження. У науці кримінального процесуального права виокремлюється два різновиди перейняття кримінального провадження: просте і складне. Просте – це перейняття кримінального провадження у так званому «чистому вигляді». Це той випадок, коли неможливість притягнути особу до кримінальної відповідальності в країні, де був вчинений злочин, змушує державу звертатись за правовою допомогою до іншої. Прикладом зазначеного різновиду перейняття може бути ситуація, коли громадянин однієї держави відбуває покарання в цій же державі і при цьому встановлюється, що до його засудження він вчинив злочин на території іншої держави [4, с. 64].

Складне перейняття кримінального провадження визначається як перейняття матеріалів кримінального провадження, поєднане з передачею особи, яка підозрюється чи обвинувачується у скоєнні злочину. При цьому такий вид перейняття кримінального провадження передбачає два можливих випадки. По-перше, кримінальне провадження передається органам іноземної держави разом із правопорушником з позиції доцільності її розгляду у відповідній державі. По-друге, здійснюється видача особи, зумовлена необхідністю перейняття кримінального провадження за злочини, що були вчинені на території держави, що її видає [4, с. 64–65].

Кримінальне провадження може бути передано до іншої держави. Передання кримінального провадження слід розуміти як вчинене в рамках міжнародного співробітництва направлення через уповноважений (центральний) орган України запиту про здійснення компетентними органами запитуваної держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності [1, с. 763].

Висновки і пропозиції. Отже, формами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій; видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); кримінальне провадження у порядку перейняття; визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб. На сучасному етапі поширення інтернаціональної злочинності необхідна розвинута система міжнародного співробітництва, яка забезпечить швидке, повне та неупереджене досудове розслідування і судовий розгляд та виконання інших завдань кримінального провадження. Саме тому в українському законодавстві значне місце посідає питання правового регулювання міжнародного співробітництва. Проте варто зауважити, що

у зв'язку з динамічністю соціальних, економічних, полі-тичних, екологічних змін, що відбуваються у суспільстві в епоху розвитку новітніх технологій та підвищення суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, існує необхідність вдосконалення українського законодавства, в тому числі з урахуванням міжнародної практики. Хоча процесуальний порядок міжнародного співробітництва досить чітко визначений у міжнародних договорах та у чинному національному кримінальному процесуальному законодавстві, проте, у зв'язку з активним поширенням міжнародних злочинів у світі неможливо передбачити абсолютно всі прояви злочинності та суспільно негативні наслідки, що настануть. Саме цим обумовлюється необхідність внесення змін до національного законодавства, які максимально допоможуть запобігти злочинним посяганням у майбутньому.

Список літератури:

1. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошового, О.В. Капліної, О.Г. Шило – Х.: Право, 2013. – 824 с.
2. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_036.
3. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_033.
4. Карпенко М.І. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні / М.І. Карпенко, О.О. Швець // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 56–68.
5. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_789.
6. Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми / А.В. Підгородинська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 4, Т. 3. – С. 114–118.
7. Смирнов М.І. Сутність і правова природа міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу / М.І. Смирнов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. пр. – 2004. – № 1. – С. 187–196.
8. Чорноус Ю.М. Правова основа міжнародного співробітництва у розслідуванні злочинів / Ю.М. Чорноус // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – № 1. – С. 217–225.

Касьяненко Д.И., Герасимова Г.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
В статье дано определение понятия международного сотрудничества в уголовном производстве. Раскрыты особенности института международной правовой помощи в ходе уголовного производства, процесса выдачи лиц, совершивших уголовное правонарушение, перенятия уголовного производства. Указана правовая основа регулирования международного сотрудничества в уголовном производстве. Приведен сравнительный анализ некоторых положений Уголовного процессуального кодекса Украины с нормами соответствующих международно-правовых актов, регулирующих международное сотрудничество в уголовном производстве. Предлагаются пути решения проблемных вопросов, связанных с международным сотрудничеством в уголовном производстве.
Ключевые слова: международное сотрудничество, международная правовая помощь, экстрадиция, экстрадиционный арест, перенятие уголовного производства.

Kasyanenko D.I., Gerasimova G.V.
Institute of Public Prosecutions and Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University

INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary
The article defines the concept of international cooperation in criminal proceedings. Features revealed of the institution of international legal assistance in the course of criminal proceedings, the process of extradition of persons who committed a criminal offense, and the adoption of criminal proceedings. The legal basis for regulating international cooperation in criminal proceedings is specified. The comparative analysis of some provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine to the norms of the relevant international legal acts regulating international cooperation in criminal proceedings. The ways of resolving problem issues related to international cooperation in criminal proceedings are suggested.
Keywords: international cooperation, international legal assistance, extradition, extradition arrest, adoption of criminal proceedings.

УДК 342.925:(347.92:347.132.14)

ЗЛОВЖИВАННЯ УЧАСНИКАМИ ПРОЦЕСУ СВОЇМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Козачук Д.А., Басалюк Н.В., Таркін В.П.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті викладено бачення терміна «зловживання процесуальними правами» у різних наукових поглядах, у тому числі – авторських. Автори роботи доходять висновку, що зловживання процесуальними правами можна визнати процесуальним правопорушенням. У зв'язку з цим було виділено об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону зловживання в адміністративному процесі. З метою об'єктивного сприйняття зловживання процесуальними правами як явища практичного виміру, наукове дослідження орієнтується та спрямовується, спираючись і на законодавчий аспект – у зв'язку з оновленням Кодексу адміністративного судочинства, дане питання вивчалося з позицій вітчизняного законодавства. Під час написання роботи було виділено ряд проблемних аспектів, до таких можна віднести відсутність законодавчого визначення термінів, необхідних для однозначної кваліфікації правопорушення («зловживання процесуальними правами», «штучний позов») і як наслідок критеріїв, що дозволять чітко констатувати наявність чи відсутність зловживання у кожному конкретному випадку.
Ключові слова: зловживання процесуальними правами, суб'єктивне право, процесуальне правопорушення, суддівський розсуд, добросовісність.

Постановка проблеми. Невід'ємним конституційним постулатом є право на захист прав, свобод та інтересів особистості судом, закріплене у ст. 55 Конституції України. Однак, реалізація суб'єктивного права на судовий захист має й інший, негативний аспект, що знаходить вираз у зловживанні учасниками судового процесу своїми правами. Надана законом свобода процесуальної поведінки учасників адміністративного судочинства при здійсненні суб'єктивного права може перешкоджати своєчасному і ефективному відправленню правосуддя, спричиняти шкоду іншим учасникам процесу. До 15 грудня 2017 року суди мали обмежену можливість впливу на таку поведінку учасників процесу. Відсутність чіткої концепції протидії зловживання процесуальними правами, що визначала б ознаки такої поведінки учасників судового процесу, негативно впливала на ефективність ведення судочинства. Як наслідок мало місце безпідставне збільшення строків судового розгляду, прийняття помилкових рішень, порушення матеріальних і процесуальних прав інших учасників процесу. Однак, оновлення процесуального законодавства відзначилося позитивними змінами, у числі яких значне розширення регулювання відносин щодо протидії суду зловживанню процесуальними правами. Цей крок законодавця актуалізує питання визначення змісту дефініції «зловживання процесуальними правами», властивостей, що притаманні цьому діянню і дає змогу окреслити ряд проблемних питань, пов'язаних із кваліфікацією таких дій з боку учасників адміністративного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зловживання процесуальними правами вивчалася зарубіжними вченими: А.В. Юдіним, Я.В. Грелем, І.Л. Зайцевим, М.Л. Гальперіним, А.В. Волковим та іншими. Вітчизняні науковці також розглядали зазначене явище, в основному на прикладі цивільного процесу – В.С. Петренко, М.Й. Штефан, О.С. Губар, О.В. Капліна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: 1) у роботі розглянуто зловживання процесуальними правами як складне явище правової дійсності із акцентуацією його скоєння учасниками адміністративного процесу; 2) виявлено проблеми у законодавстві: відсутність самого терміна у текстах норм і як наслідок – чітких критеріїв, які дадуть змогу судам точно кваліфікувати зловживання процесуальними правами і допоможуть уникнути неоднозначної судової практики; 3) надається авторське бачення дефініції «зловживання процесуальними правами», яке обґрунтовано визнається правопорушенням.

Формування цілей. Під час написання роботи автори ставили перед собою наступні завдання: 1) здійснити аналіз літературних джерел із метою виявлення різних підходів до дефініції «зловживання процесуальними правами»; 2) викласти власне бачення щодо визначення зловживання процесуальними правами; 3) виявити ознаки зловживання процесуальними правами як суспільно шкідливого діяння; 4) окреслити стан розробленості проблеми у законодавстві; 5) виявити проблеми, пов'язані із кваліфікацією зловживання процесуальними правами на сучасному етапі.

Викладення основного матеріалу. Зловживання процесуальними права суперечить визначеним законодавцем цілям і завданням судочинства, тому, ця проблема може розглядатися як така, що знаходить свій прояв у галузях приватного і публічного права. Так, завданням адміністративного судочинства згідно ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб з боку суб'єктів владних повноважень [8].

У теорії і практиці юридичної науки цивілістика має найбільші надбання із вивчення питання зловживання процесуальними правами, оскільки проблема зловживання як такого розглядалася ще римськими юристами. Цивільна юрисдикція вибудовується на засадах диспозитивності і змагальності процесу, серцевину якого утворює постулат часів римського права: сторони – господарі процесу. Відповідно, свобода й ініціатива сторін

має для цивілістичного процесу визначальне значення [5]. Проте, не менш важливим є дотримання учасниками ключового процесуального обов'язку реалізації суб'єктивного права на звернення до суду – добросовісності. Так, у ч. 1 ст. 44 Цивільного процесуального кодексу вказано: «учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається» [13]. Дослівно це положення наведене у Господарському процесуальному кодексі та Кодексі адміністративного судочинства.

Варто звернути увагу на те, що дефініція «зловживання процесуальними правами» вітчизняним законодавством не визначається, тому суддя чи колегія суддів вирішує питання про наявність чи відсутність факту зловживання за власним розсудом. З одного боку, специфіка зловживання процесуальними правами вимагає вирішення питання про їх наявність чи не наявність у кожному конкретному випадку окремо, з іншого – такий підхід до кваліфікації дій сторін та їх представників є проблемним та може викликати складнощі у процесі реалізації. Туманність і слизькість терміна «зловживання процесуальними правами» викликає необхідність звернення до питання суддівського розсуду при кваліфікації порушення процесуального законодавства. Із цього приводу думки юристів можна розділити на три групи.

До першої належать ті, що виступають проти суддівської дискреції. Прихильником такого підходу є професор Р. Дворкін, який вважає, що кожна правова проблема має тільки одне законне рішення. При цьому право – це закрита система, яка містить рішення для кожної важкої проблеми і не залишає місця для суддівського розсуду [7]. Із даної точки зору випливає, що суддівський розсуд – в цілому наслідок прогалин у законодавстві, а при кваліфікації необхідно використовувати максимально формалізовані і об'єктивні критерії.

Друга група займає принципово іншу позицію. Так, А.В. Юдін стверджує, що «у конфлікті інтересів висновок про те, чи є зловживанням правом, чи ні дії певних осіб, що беруть участь у справі суду доводиться робити на підставі одного лише суддівського розсуду. І цей розсуд носить оціночний характер... Сам натяк на можливі чи навіть презюмовані негативні прояви суддівської дискреції є помилковим, оскільки все судочинство у тій чи іншій мірі засноване на розсуді суду, що протягом усього розгляду справи стикається із необхідністю висловлювати свої судження в умовах правової невизначеності» [14].

Третя група – компромісна: суддівський розсуд все-таки існує, але існує там, де відсутні необхідні правові норми, а також там, де складно дати кваліфікацію спору, або правильно встановити обставини справи [4].

Неможливо не погодитися із М.М. Агарковим, який ще у 1946 році вказував, що «прихильники теорії зловживання права повинні сформулювати критерій, який вкаже суду, у якому напрямі він повинен користуватися наданим йому повноваженням... Як і у всіх випадках суддівського розсуду, особа дізнається про межі свого права не заздалегідь із закону, а post factum із судового рішення» [1].

У загальнотеоретичному сенсі під зловживанням правами можна розуміти використання свого суб'єктивного права за відсутності визнаного законом інтересу чи використання (здійснення) права всупереч меті, яку намагався досягнути законодавець, приймаючи норму права із якої суб'єктивне право випливає [9].

В.П. Грибанов підкреслював, що про зловживання правами може йтися лише у випадку, коли уповноважений суб'єкт, діючи у межах належного йому суб'єктивного права у рамках тих можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення права [6].

Я.В. Грель під зловживанням процесуальним правом розумів недопустиме здійснення права, спрямоване проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи, рівності сторін чи несправедливого результату для іншої сторони [5].

Є.В. Васьковський наголошував, що процесуальні права надані законом особам, що беруть участь у справі «для сприяння суду у правильному вирішенні справи і кожного разу, коли учасник здійснює якусь процесуальну дію не з цією метою, а для якихось сторонніх цілей, він виходить за межі змісту свого права, іншими словами – зловживає ним» [3].

Є прихильники думки, що правом неможливо зловживати за визначенням, однак за таких умов, на наш погляд, важливо розуміти наступне. Процесуальні права походять із прав суб'єктивних. Суб'єктивне право – масштаб особистої свободи, що за змістом зводиться до можливості діяти на власний розсуд, вимагати певних дій від інших осіб, захищати власні інтереси. Будучи елементом правовідносин, суб'єктивні права слугують задоволенню інтересів осіб [12]. Однак, поруч із суб'єктивним правом учасника адміністративного судочинства існують межі здійснення цього самого права і добросовісність як одна із законодавчих вимог судочинства. Зловживання процесуальними правами у момент його скоєння справді знаходиться у межах правового поля – особа лише використовує надане їй законом право (право на подання скарги, клопотання, укладення мирової угоди тощо), але фактичне здійснення у контексті «причина-наслідок», що призводить до спричинення шкоди (інтересам правосуддя чи інтересам третіх осіб) виходить за межі здійснення права і носить протиправний характер. Тому, конструкція «зловживання процесуальним правом» має право не лише на існування як явище правової дійсності, але й як вид процесуального правопорушення.

З урахування оновлених положень законодавства, під зловживанням процесуальними правами пропонуємо розуміти форму процесуального правопорушення, що знаходить свій вираз у вчиненні дій неспіврозмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню із метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду із правильного і своєчасного розгляду справи, необґрунтованого перевантаження роботи суду.

Визначаючи зловживання процесуальним правом саме як процесуальне правопорушення вважаємо доцільне зазначити наступне. По-

перше, виходячи із традиційного визначення правопорушення як неправомірного суспільно шкідливого винного діяння деліктоздатної особи, за вчинення якого особа може бути притягнена до юридичної відповідальності, визнаємо, що правопорушення носить протиправний характер на будь-які стадії, а зловживання процесуальними правами де-юре знаходиться у межах правової дійсності із реалізації права і виходить за її межі, коли спричиняє шкоду ефективному здійсненню правосуддю чи інтересам іншим учасникам. Проте, на наш погляд, стадійність при кваліфікації зловживання процесуальними правами має значення другорядне, на першому плані – наслідки. До того ж, такі дії з боку учасників підпадають під ознаку суспільної шкідливості, що іманентна правопорушенню.

По-друге, окрім того, що законодавцем неприпустимість зловживання процесуальними правами визнано як одну із основних засад адміністративного судочинства (п. 9 ч. 3 ст. 2 КАСУ) неприпустимість зловживання процесуальним правом перейшла в правову заборону, встановлену Кодексом адміністративного судочинства.

По-третє, спільні правові наслідки зловживання і правопорушення. Визнаючи особу зловживачем, суд зобов'язаний притягнути його до процесуальної відповідальності. Тобто законодавець відкидає можливість уникнення негативних наслідків: є діяння – є відповідальність.

Зловживанню процесуальними правами притаманно: 1) наявність у певної особи суб'єктивного права, передбаченого законом; 2) використання можливості реалізації вказаних прав; 3) використання прав усупереч їх прямому призначенню і тим самим спричинення шкоди; 4) дії особи спрямовані на отримання певної вигоди; 5) наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою особи і наслідками.

Відповідно до ч. 2 ст. 45 Кодексу адміністративного судочинства зловживанням процесуальними правами може бути визнано такі дії учасників:

1. Подання скарги на судове рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення [8]. Норма є більше ніж обґрунтованою, адже, до прикладу, в частині відводу суддів до її встановлення були численні зловживання. Так, необґрунтовані клопотаннями про відводи суддів часто подавали податкові органи. Сьогодні КАСУ передбачає, що питання про необґрунтованість відводу вирішуються іншим складом суду, а провадження припиняється (ч. 4 ст. 40 КАСУ). Таким чином, по-перше, затягується розгляд справи, по-друге, зростає навантаження на суд, бо замість одного засідання треба проводити кілька.

2. Подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями. Варто зазначити, що п. 11 ч. 5 ст. 160 КАСУ передбачає власне письмове підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав. Тому, на наш погляд, із кваліфікацією наявності зловживання процесуальними правами у цьому випадку в судів проблем не виникатиме – достатньо буде співставити тотожні позовні заяви.

3. Подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер. Але, проблема полягає у недостатньо розробленому законодавчому категоріальному апараті. Який позов є «безпідставним»? Які критерії «безпідставності»? У загальному вигляді можна визначити безпідставний позов як такий, що спрямований на відкриття провадження у справі без правових підстав, повної відсутності доказів із метою створення проблем опоненту. Як слушно зазначила В. Юрченко, аби встановити, що позов завідомо безпідставний, треба його розглянути. А після цього вже просто немає потреби повертати заяву чи залишати позов без розгляду. Такі обставини можна лише зазначити в мотивувальній частині як підставу для відмови в задоволенні позовних вимог [10].

Крім цього, з одного боку, такі норми можуть суперечити гарантованому ст. 55 Конституції праву на судовий захист та ст. 6 конвенції, яка визначає право на суд. Проте, Європейський суд з прав людини, практика якого, в силу вимог ст. 17 закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», є обов'язковою для застосування, у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що «право на суд» та право на доступ не є абсолютними. Права можуть бути обмежені, але лише таким способом та до такої міри, що не порушують зміст цих прав (п. 59 рішення «Де Жуфр де ла Прадель проти Франції», п. 28 рішення «Станєв проти Болгарії» та ін.). Тобто, реалізація права на суд однією із сторін спору має відбуватись таким чином, щоб не порушувати права іншої сторони [2]. У будь-якому разі, українські законодавці все ж схиляються до думки, що ця норма Кодексу адміністративного судочинства України порушує право на судовий захист, тому 5 квітня 2018 року Верховною Радою України було отримано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо уточнення переліку дій, які можуть бути визнані зловживанням процесуальними правами), яким передбачено виключення цього пункту із переліку зловживань.

4. Необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою. Із застосуванням цього положення можуть виникати проблеми, адже, виникає питання у визначенні «штучності об'єднання вимог».

5. Узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [8].

У практичній діяльності сторони та інші учасники судового процесу можуть порушувати порядок розгляду справи і ухиляючись від здійснення

певних дій, тобто у формі бездіяльності [2]. Так, аналізуючи положення кодексу, до бездіяльності сторін чи третіх осіб, відноситься неявка в судове засідання, якщо вона визнана судом обов'язковою (п. 3 ч. 5 ст. 44 КАСУ), неподання витребовуваних доказів без поважних причин (ч. 8 ч. 9 ст. 80 КАСУ) тощо. Важливим є той факт, що вказані положення випливають не із суб'єктивного права особи, а із її юридичного обов'язку, тому до зловживання правом не відносяться. Принаймні, до такого висновку нас спонукає законодавець, що у ст. 149 КАСУ «невиконання процесуальних обов'язків» та «зловживання правом» визначає різними підставами притягнення до процесуальної відповідальності, хоч і встановлює одну санкцію – штраф.

Викладення норм процесуального законодавства вказує на те, що зловживання процесуальними правами вийшло за межі форми недобросовісної поведінки учасника процесу і стало повноцінним правопорушенням, для якого характерним є наявність елементів правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єктом зловживання процесуальним правом є суспільні відносини, що складаються у сфері ефективного відправлення правосуддя.

Об'єктивна сторона полягає у штучному створенні учасником процесу юридичних фактів процесуального права, із яким пов'язується настання правових наслідків у вигляді здійснення судом певних процесуальних дій. Така поведінка учасника процесу є імітаційною, тобто покликана лише створити видимість наявності певної правової ситуації. Виділяють позитивні, спрямовані на створення наявності певних юридичних фактів (наприклад, подання завідомо безпідставного позову) і негативні – спрямовані на створення відсутності певних юридичних фактів (наприклад, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі) імітації [14].

Суб'єктом зловживання процесуальним правами може бути будь-хто із учасників процесу, оскільки кожен з них має процесуальні права і обов'язки, а отжевплив на хід самого провадження. Згідно ч. 1 ст. 42 КАСУ учасниками справи є сторони, треті особи. Сторонами є позивач та відповідач. Треті особи в адміністративному процесі – особи, що мають правовий зв'язок із спором, що є предметом судового розгляду, які залучаються із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів; можуть заявляти або не заявляти самостійні вимоги щодо предмета спору. Участь третіх осіб забезпечує можливість правильного встановлення обставин, що мають значення для вирішення спору по суті. Раніше сторони могли зловживати процесуальними правами уже просто залучаючи їх до справи. Так, подання декількох клопотань про залучення до провадження третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог, в ідеалі – не всіх одразу, а по черзі, могло свідчити про бажання однієї із сторін затягнути розгляд справи. Сучасний КАСУ вимагає від сторін у заявах про залучення третіх осіб і у заявах третіх осіб про вступ у справу зазначати, на яких підставах їх належить залучити до розгляду. У цьому вбачається ще одна спроба законодавця обмежити можливість зловживання процесуальними правами у частині перешкоджання своєчасному розгляду справи. До того ж, будь-який із учасників справи згідно ст. 39 КАСУ може заявити відвід судді, секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту, перекладачу. У цьому аспекті, несправедливим було б визнавати зловживачами сторони й ігнорувати такі дії з боку третіх осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 42 КАСУ у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Новелою процесуального судочинства стала відповідальність представника. Так, згідно ч. 3 ст. 249 КАСУ, суд має право постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальним правами, порушення процесуальних обв'язків, неналежного виконання професійних обов'язків або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором.

Суб'єктивна сторона зловживання процесуальними правами викликає ряд утруднень. З одного боку, у юридичній літературі переважає думка, що зловживання завжди є умисною поведінкою. Іншими словами, зловживачем не можна стати з необережності. Це положення є надзвичайно важливим для правильної кваліфікації поведінки як зловживання правом та для правильного доктринального розуміння змісту суб'єктивної сторонни зловживання. З іншого боку, уведення таких категорій як «позов, що має штучний характер», «штучне об'єднання позовних вимог» без вироблення цих самих критеріїв «штучності» може призвести до неоднозначної кваліфікації зловживання, за якої умислу не було, але констатація судом відбулася. У такій ситуації можемо говорити про необережність [11].

Висновки. Узагальнюючи вище викладене можна дійти до наступних висновків.

По-перше, не дивлячись на те, що феномен зловживання процесуальними правами відомий ще з часів римського права, він досі не лише привертає увагу правників, а й постає нагальним питанням теорії й практики юридичної науки, у зв'язку із отриманням «законодавчого статусу». У результаті дослідження різних точок зору на поняття «зловживання процесуальним правом», автори визнають його повноцінним процесуальним правопорушенням.

По-друге, визначено, що об'єктом зловживання є суспільні відносини, що складаються у сфері ефективного відправлення адміністративного судочинства. Об'єктивну сторону правопорушення становить штучне створення учасниками процесу юридичних фактів процесуального права. Суб'єктом – зловживачем, може бути будь-хто із учасників процесу. Позитивним видається і уведення відповідальності представника. Встановлено, що суб'єктивна сторона, обов'язковою ознакою якої є вина може виражатися і у формі умислу, і у формі необережності.

По-третє, закріплення у Кодексі адміністративного судочинства переліку дій, що можуть визнаватися зловживанням процесуальними правами у комплексі із накопиченим досвідом юридичної теорії і судової практики дозволять сформувати стійке правозастосування і забезпечити профілактику цього діяння, однак, тільки за умови вдосконалення законодавства, спрямоване на створення чіткого, логічного і однозначного розуміння критеріїв зловживання процесуальним правом в адміністративному судочинстві.

Список літератури:

1. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве // Известия АН СССР. Отделение экономики и права. 1946. № 6. С. 422–436.
2. Безнощенко К. Відмова через безпідставність / К. Безнощенко // Закон і бізнес. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/130179-vidpovidalnist_za_zlovzhivannya_procesualnimi_pravami_zgidno.html. – Назва з екрану.
3. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса: субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. – М.: Статут, 2016. – 624 с.
4. Винаркевич И.Р. Допустимые пределы судейського усмотрения // Экономический лабиринт. Дальневосточный экономико-правовой журнал, 2002. – № 11(54). – С. 21.
5. Грель Я.В. Злоупотребление сторон в гражданском и арбитражном процессе: дисс. канд. юрид наук: 12.00.15 / Грель Яков Валерьевич. – Новосибирск, 2006. – 207 с.
6. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав // В.П. Грибанов. – М.: «Статут», 2000. – 411 с. (Классика российской цивилистики).
7. Дворкин Р. О правах всерьёз // Пер. с англ.; ред. Л.Б. Макеева. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 392 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – Ст. 446.
9. Кузнецов А.А. Злоупотребление правом в правоотношениях между акционером и акционерным обществом: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кузнецов Александр Анатольевич. – Самара, 2012. – 173 с.
10. Матеріали II міжнародної конференції «Зловживання правами в податкових правовідносинах». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vectornews.net/news/politics/53908-scho-bude-za-zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-v-sud.html. – Назва з екрану.
11. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення / Т. Полянський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3(74). – С. 31–38.
12. Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. М., 2007. С. 132.
13. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – Ст. 492.
14. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.15 / Юдин Андрей Владимирович. – Санкт-Петербург, 2009. – 537 с.

Козачук Д.А., Басалюк Н.В., Таркин В.П.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ УЧАСТНИКАМИ ПРОЦЕССА СВОИМИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация
В статье изложено видение термина «злоупотребление процессуальными правами» в различных научных взглядах, в том числе – авторских. Авторы работы приходят к выводу, что злоупотребление процессуальными правами можно признать процессуальным правонарушением. В связи с этим выделяется объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона злоупотребления в административном процессе. С целью объективного восприятия злоупотребления процессуальными правами как явления практического измерения, научное исследование ориентируется и направляется, опираясь и на законодательный аспект – в связи с обновлением Кодекса административного судопроизводства, данный вопрос изучался с позиций отечественного законодательства. При написании работы был выделен ряд проблемных аспектов, к таким можно отнести отсутствие законодательного определения дефиниций, необходимых для однозначной квалификации правонарушения («злоупотребление процессуальными правами», «искусственный иск») и, как следствие, критериев, которые позволят четко констатировать наличие или отсутствие злоупотребления в каждом конкретном случае.
Ключевые слова: злоупотребление процессуальными правами, субъективное право, процессуальное правонарушение, судейское усмотрение, добросовестность.

Kozachuk D.A., Basalyuk N.V., Tarkin V.P.
National University "Odessa Academy of Law"

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Summary
The article outlines the vision of definition "abuse of procedural rights" in various scientific views, including the author's one. Authors put forward the idea that abuses of procedural rights can be recognized as procedural infringement. In that regard, in administrative process can be identified the subject, the object, the material and mental elements of abuse. In order to have an objective perception of abuses of procedural rights in practical dimension, this article both focuses and heads forward based on legislative dimension. In connection with adoption of the new Administrative Justice Code, the matter was investigated using the national legislators point of view. During research, it was identified a number of issues, such as lack of a legislative definition of term, that is need for explicit incrimination of offence (for e.g. "abuse of procedural rights", "fake action at law") and criteria for clear statement of a fact of abuse in each specific case.
Keywords: abuse of procedural rights, subjective right, procedural infringement, judicial discretion, integrity.

УДК 347.44

ПОПЕРЕДНІЙ ДОГОВІР: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кочубей В.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглянуто існуючі підходи до формулювання поняття попереднього договору, його змісту та форми. Висвітлена проблематика щодо недосконалості легального визначення попереднього договору, відсутності єдності у поглядах щодо його форми, змісту та кола істотних умов. Проаналізовано чинне законодавство, що регулює правовідносини з попереднього договору. На основі висновків дослідження запропоновані зміни до Цивільного та Господарського кодексів України.
Ключові слова: попередній договір, зміст договору, істотні умови, форма договору, нотаріальне посвідчення.

Постановка проблеми. Інститут попереднього договору (pactum in contrahendo) був відомий ще римському праву і нараховує близько двох тисяч років. Накопичений історичний досвід досить повно сприйнято чинним цивільним законодавством різних країн світу. Водночас комплексне дослідження інституту попереднього договору в Україні дозволяє виділити значну кількість колізій і невирішених питань при реалізації його норм, наявність суперечностей між законодавством і практикою правозастосування, неоднозначність у підходах до розуміння правової природи попереднього договору. Зокрема, легальне визначення попереднього договору містить відмінності та недосконалості у регулюванні; норми Цивільного кодексу України щодо форми попереднього договору тлумачаться по – різному як в доктрині, так і на практиці; невирішеним залишається питання щодо змісту попереднього договору та кола його істотних умов. Все вище викладене й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У правовій доктрині є досить значна кількість робіт вчених, які на різних етапах розвитку цивілістичної думки присвячували свої праці насамперед дослідженню договору в цілому і водночас деякою мірою приділяли увагу попередньому договору. Внесок у розвиток теми в дореволюційний період зробили такі вчені, як: Є.В. Васьковський, Д.І. Мейер, Й.О. Покровський, В.І. Синайський, Г.Ф. Шершеневич. У радянський період та на сучасному етапі найбільшої уваги інституту попереднього договору приділено в працях українських та російських вчених: І.Б. Новицького, Є. Годеме, С.М. Братуся, Ф.І. Гавзе, В.П. Грибанова, О.С. Іоффе, О.Ю. Кабалкіна, О.О. Красавчикова, монографічному дослідженні С.М. Бервено, наукових працях С.С. Алексєєва, А. Афяна, О.А. Беляневич, І.А. Бірюкова, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Б.М. Гонгало, О.В. Дзери, І.О. Дзери, А. Днєпрова, А.С. Довгерта, Ю.О. Заіки, В.В. Луця, А.В. Луць, Н.С. Кузнєцової, А.М. Кучер, О.М. Клименко, Р.А. Майданика, Н.І. Майданик, Є.О. Мічуріна, І.Р. Назарчук, О.М. Садікова, О.П. Сергєєва, К.І. Скловського, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, О.М. Клименка, Ю.Є. Скакуна; працях окремих іноземних правознавців: В. Ансона, Ж. Морандьера, Д. Трейтела та ін.

Постановка завдання. Дослідити існуючі підходи до визначення поняття попереднього договору, його змісту та форми. Проаналізувати норми чинного законодавства, які регулюють обране коло питань, надати їм критичну оцінку та запропонувати зміни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавче визначення попереднього договору та положення про нього закріплені в Цивільному (загальні норми щодо попереднього договору) та Господарському (спеціальні норми щодо попереднього договору) кодексах України. Відповідно до ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу України (далі – Цивільний кодекс) попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. Законом може бути встановлено обмеження щодо строку (терміну), в який має бути укладений основний договір на підставі попереднього договору. Відповідно до ч. 1 ст. 182 Господарського кодексу України (далі – Господарський кодекс) за попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором. Проаналізувавши наведені вище визначення, можна дійти висновку, що законодавство містить відмінності та недосконалості у регулюванні досліджуваного інституту.

По-перше, за Цивільним кодексом попередній договір є двостороннім, тоді як за Господарським кодексом одностороннім. По-друге, Господарський кодекс зобов'язує укласти основний договір лише суб'єкта господарювання. Тож, виходячи з існуючого визначення, у випадку укладення попереднього договору між суб'єктом господарювання та негосподарюючим суб'єктом на першого покладаються лише зобов'язання, а на другого – лише право щодо укладення основного договору.

Багато вчених-цивілістів звертають увагу на те, що врегулювання у Цивільному кодексі попереднього договору як договору суто двостороннього є не зовсім вдалим. Зокрема, доречним та ілюстративним є приклад Є. Годеме. Припустимо, що промисловець бажає заснувати підприємство в певній місцевості. Йому потрібен будинок, щоб розміститися. Але він не впевнений в успіху підприємства. Промисловець не хоче купувати будинок негайно. Він візьме будинок в оренду і разом

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

з тим заручиться з власником зобов'язанням продажу, наприклад, зі спливом строку оренди. З настанням цього строку він буде в змозі у разі успіху підприємства зобов'язати власника передати йому право власності, а в іншому випадку – відмовитися від будинку. Ймовірно, що для досягнення його мети попередній договір має бути одностороннім [8, с. 277–278]. Таким чином варто погодитися з думкою Ю.Є. Скакуна, який у своїй дисертаційній роботі пропонує внести зміни до Цивільного кодексу і викласти абз. 1 ч. 1 ст. 635 у такій редакції: «Попереднім є договір, сторони (або одна зі сторін) якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором» [17, с. 39]. Цілком обгрунтованою є необхідність уніфікації норм Цивільного та Господарського кодексів щодо розуміння поняття «попередній договір», з одним лиш застереженням щодо спеціальності норм інституту попереднього договору, які містяться у Господарському кодексі. Тому ч. 1 ст. 182 Господарського кодексу пропонуємо викласти у наступній редакції: «Попереднім є договір, сторони (або одна зі сторін) якого зобов'язуються протягом певного строку, але не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором».

Питання щодо змісту попереднього договору, специфіки визначення кола його істототних умов і форми є дискусійними та неоднозначними як у теорії, так і на практиці. Чинне законодавство, яке регулює обране коло питань, лише посилює наукову дискусію. Це зумовлює необхідність внесення до нього змін, що і буде розглянуто нижче.

На думку О.О. Красавчикова, зміст договору – це система умов, на яких його укладено [18, с. 439]. О.С. Іоффе вказував, що змістом договору є сукупність його умов, сформульованих сторонами, або таких, що витікають із закону, на якому засноване укладення договору [10, с. 27–28]. Відповідно до ч. 1 ст. 628 Цивільного кодексу зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Загалом можна зробити висновок, що суттєвих розбіжностей між доктринальними визначеннями поняття «зміст договору» та законодавчим немає. У юридичній літературі виділяють істотні, звичайні та випадкові умови договору. Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Звичайні – це ті умови, які передбачаються у законі чи іншому нормативному акті й стають обов'язковими для сторін внаслідок самого факту укладення договору. Від істотних звичайні умови відрізняються тим, що вони не потребують окремого погодження і про них не обов'язково зазначати у тексті договору. Випадковими ж прийнято вважати такі умови договору, які погоджені сторонами у відступ від положень диспозитивних норм або з метою вирішення питань, що взагалі не врегульовані нормативно-правовими актами. І хоча Цивільний кодекс містить згадку лише про істотні умови, виокремлення поряд з останніми ще й звичайних та додаткових є важливим з огляду на визнання чи не визнання договору укладеним: у разі відсутності хоча б однієї з істотних умов такий договір вважається неукладеним, в той час як відсутність у договорі інших умов до такого наслідку не приводить [19]. Варто зауважити, що всі умови, незалежно від їх виду, після укладення договору стають однаково обов'язковими, і сторони повинні додержуватися їх.

В.В. Вітрянський зазначає, що істотні умови попереднього договору можуть бути розподілені на два види: умови, що мають відношення безпосередньо до попереднього договору, а також умови, що дозволяють визначити предмет та інші істотні умови основного договору [7, с. 91–94]. Враховуючи особливість такої договірної конструкції як попередній договір («договір про договір»), відповідний поділ його істотних умов є вкрай доречним. Спочатку розглянемо істотні умови, що безпосередньо стосуються попереднього договору.

Віднесення до істотних умов будь-якого договору його предмету не викликає жодних суперечок ні на доктринальному, ні на законодавчому рівнях. Питання визначення самого поняття «предмет договору» є дискусійним. Не заглиблюючись у згадану проблематику зазначимо, що найбільш обгрунтованою є думка про необхідність розмежуваня понять «об'єкт договору» (конкретні блага, для заволодіння яких сторони укладають договір) та «предмет договору» (основна дія, яка має бути вчинена щодо об'єктів договору) [13, с. 35–36]. Оскільки попередній договір є домовленістю про укладення основного договору в майбутньому, на умовах встановлених попереднім, то його предметом буде вчинення дій щодо укладення договору певного виду. Тож характерною особливістю попереднього договору є одночасний збіг його предмету та об'єкту.

Забезпечувальна, організаційна функції попереднього договору та його виконання обумовлені, насамперед, змістом умови про строк (термін) укладення основного договору. На думку Т.В. Боднар, строк (термін) є тим мірилом відліку часу, зі спливом (настанням) якого виникає (припиняється) зобов'язання, а це означає, що до спливу строку (настання терміну) кредитор не має права вимагати виконання, а боржник не зобов'язаний, тоді як після настання часу виконання боржник зобов'язаний виконати, а кредитор не має права відмовитись від прийняття належного виконання [5]. У юридичній літературі можна зустріти різні погляди щодо віднесення такої умови як строк до істотних умов попереднього договору. Зокрема, Р.А. Майданик, С.М. Бервено зауважують, якщо сторони у попередньому договорі не встановили строк укладення основного, то застосовується правило, передбачене ст. 530 Цивільного кодексу щодо строку (терміну) виконання зобов'язання [15, с. 41]. Фактично вчені відносять строк до звичайних умов досліджуваної договірної конструкції. Водночас, на думку В.В. Вітрянського, з якою складно не погодитись, серед усіх умов будь-якого договору необхідно відокремлювати ті умови, які складають видоутворюючі ознаки відповідного договірного зобов'язання і тому вклю-

чаються законодавцем у саме визначення того або іншого договору. Такі умови, безсумнівно, є істотними, оскільки, називаючи їх (включаючи до визначення договору), законодавець дає тим самим зрозуміти, що вказані умови є необхідними для договорів даного виду. Тож, беручи до уваги визначення попереднього договору, закріплене ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу та ч. 1 ст. 182 Господарського кодексу, можна зробити висновок, що до істотних умов власне попереднього договору належить умова про його предмет та строк (термін) укладення основного договору. На користь того, що умова про строк (термін) є саме істотною, а не звичайною свідчить також сутність та функціональне призначення попереднього договору – здійснення планування, організації діяльності учасників товарообігу, впорядкування та зміцнення їх економічних зв'язків. Згідно з ч. 2 ст. 530 Цивільного кодексу, якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не випливає із договору або актів цивільного законодавства. В даному випадку про комплексне планування та впорядкування економічних відносин майбутніх контрагентів і мови бути не може – як наслідок такі відносини не будуть відповідати сутності та юридичному призначенню попереднього договору.

Основний договір укладається на умовах, встановлених попереднім договором. Тож істотні умови майбутнього договору одночасно є істотними попереднього. Проте єдність у поглядах щодо регулювання цього питання відсутня як на законодавчому рівні, так і серед науковців.

Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу істотні умови основного договору, що не встановлені попереднім договором, погоджуються у порядку, встановленому сторонами у попередньому договорі, якщо такий порядок не встановлений актами цивільного законодавства. Тож згідно з положеннями Цивільного кодексу попередній договір має містити істотні умови основного договору, але при цьому може і не містити їх всіх. На відміну від Цивільного кодексу, Господарський кодекс містить пряму вказівку на обов'язок сторін передбачати в попередньому договорі умови, які дозволяють визначити предмет, а також всі інші істотні умови основного договору (ч. 2 ст. 182). Ст. 180 Господарського кодексу, як і ст. 638 Цивільного кодексу, до істотних умов договору відносить умови про предмет договору, умови визначені істотними за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також усі ті, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди, з тією різницею, що згідно із ч. 3 зазначеної статті Господарського кодексу сторони в будь-якому разі мають погодити умови про ціну та строк дії договору. Між іншим, у ч. 3 ст. 429 Цивільного кодексу Російської Федерації зазначається, що попередній договір має містити умови, які дозволяють встановити предмет, а також умови основного договору, щодо яких за заяою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди при укладені попереднього договору. Тобто фактично попередній договір як за Господарським кодексом України, так і за Цивільним кодексом Російської Федерації повинен містити всі істотні умови майбутнього договору, хоча формулювання українського законодавця, на наш погляд, виглядає більш вдалим. Положення ч. 2 ст. 182 Господарського кодексу не раз критикувалося вченими, які розглядають його як суттєвий недолік у законодавчому регулюванні попереднього договору. Головним аргументом виступає відсутність можливості варіативності, «маневреності» для сторін при укладенні основного договору, оскільки в такому випадку майбутній договір укладається саме на тих істотних умовах, які від початку були передбачені попереднім договором, внаслідок чого обмежується потенціал застосування цієї договірної конструкції, її гнучкість [9, с. 68–69].

Не погоджуючись з думкою відповідних науковців, вважаємо доречним підтримати позицію О.М. Клименка, щодо необхідності поширення вимоги про обов'язкове узгодження істотних умов основного договору при укладенні попереднього договору на суб'єктів цивільних правовідносин [11, с. 35–36]. Обгрунтуванням цьому слугує наступне.

По-перше, Цивільний кодекс, передбачаючи можливість відкласти момент встановлення істотних умов основного договору, взагалі не зазначає, які істотні умови останнього мають в обов'язковому порядку бути узгодженими в попередньому, щоб такий вважався укладеним. Виходячи з розуміння предмету попереднього договору як вчинення дій щодо укладення в майбутньому договору певного виду, то очевидним стає необхідність індентифікації основного договору, що, безперечно, може бути здійснене за предметом такого майбутнього договору. Тож вважаємо предмет основного договору істотною умовою попереднього, без встановлення якої попередній договір вважатися укладеним просто не може.

По-друге, якщо при укладенні основного договору сторонами не буде досягнуто згоди щодо його істотних умов, не врегульованих в попередньому договорі, в порядку передбаченому актами цивільного законодавства, то такий основний договір буде вважатися неукладеним.

По-третє, перспектива втрати можливості звернення до суду за захистом свого права. Як вже було зазначено, до істотних умов будь-якого договору законодавець відносить умови, щодо яких за заявою хоча б однієї сторони має бути досягнуто згоди. Не складно передбачити, що в разі, коли для однієї зі сторін укладення основного договору стане не цікавим, то вона зможе цілком легально без наслідків для себе уникнути цього шляхом вимоги погодити умову, яка очевидно буде неприйнятною для іншої. А інша сторона, в свою чергу, позбавляється будь-якої спроможності захистити свої інтереси, оскільки питання стоятиме навіть не про відшкодування збитків за необгрунтоване ухилення від укладення договору (ч. 2 ст. 635 Цивільного кодексу), передбаченого попереднім, а про узгодження умов основного договору. Як відомо, суд не має права включити в договір умови, які раніше не були погоджені сторонами, тож буде змушений відмовити у задоволенні позову. Тому, визначаючи правило, згідно якого сторони укладають основний договір

саме на тих умовах, які передбачені попереднім договором, законодавець утверджує забезпечувальну функцію останнього, адже в такому випадку сторони позбавлені можливості на стадії укладення основного договору вимагати одна від одної узгодження якоїсь умови під страхом його неукладення. Якщо ж у попередньому договорі встановлені умови виключно щодо предмету основного, то відкривається надзвичайно велике поле для зловживань, що фактично нівелює значення самого інституту попереднього договору.

І, по-четверте, укладаючи попередній договір, сторони мають право відстрочити визначення тієї або іншої умови до моменту укладення основного договору, що не суперечить чинному законодавству. Тож при настанні моменту укладення основного договору сторони, за взаємною згодою, можуть доповнити його умови або змінити вже закріплені. Тому аргументи щодо відсутності можливості «маневреності» при визначенні всіх істотних умов у попередньому договорі є не надто переконливими у порівнянні з тим, які переваги це надає.

Отже, можна зробити висновок, що попередній договір вважається укладеним, коли сторони в належній формі досягли згоди з наступних умов:

– умови про предмет попереднього договору;
– умови про строк (термін) укладення основного договору;
– умови про предмет основного договору (а щодо майбутніх господарських договорів – умови про предмет, а також всіх інших істотних умов).

Питання щодо форми попереднього договору є досить суперечливим. Враховуючи те, що приведенням договору у належну форму завершується переддоговірний процес і саме з цього моменту він юридично пов'язує сторони взаємними правами та обо'язками [21, с. 97], однозначне вирішення питання щодо форми попереднього договору є вкрай важливим. Усі дискусії з цього приводу зводяться до розуміння складових поняття «форма договору». Особливо гострими є питання про необхідність нотарівального посвідчення попереднього договору, адже згідно з ст. 220 Цивільного кодексу у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним.

Вимоги до форми попереднього договору містяться у абз. 4 ст. 635 Цивільного кодексу, відповідно до якої він укладається у формі, встановленій для основного договору, а якщо форма основного договору не встановлена, – у письмовій формі. На перший погляд, з формулювання цієї норми здається, що попередній договір може укладатися усно або письмово, залежно від форми основного договору. Але це не так. По-перше, згідно з ст. 206 Цивільного кодексу усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, а як видно із законодавчого визначення попереднього договору він є строковим, тобто не може виконуватися в момент його укладення. По-друге, конструкція попереднього договору взагалі не має сенсу, коли мова йде про основний договір, який вчиняється усно. Отже, попередній договір може бути укладено лише в письмовій формі.

Щодо віднесення нотаріального посвідчення до складових поняття «форма договору» та необхідності посвідчення попереднього договору наявні різні точки зору науковців. Так, В. Черешнюк зауважує, що коли для основного договору встановлено нотаріальну форму, попередній договір також потребує нотаріального посвідчення [20, с. 24]. В.В. Луць розглядає форму договору як одну з умов його дійсності та вказує на те, що угоди можуть укладатися усно або у письмовій формі. Остання може бути простою або нотаріальною [14, с. 30]. На думку Є.В. Бутенка, попередній договір повинен бути вчинений у простій письмовій формі, ідентичній основному договору, або в нотаріальній письмовій формі, коли основний договір підлягає нотаріальному посвідченню. На думку автора, нотаріальне посвідчення попереднього договору обов'язкове також у випадках, передбачених угодою сторін, хоча б за законом для попереднього договору ця форма і не вимагалася [6]. В. Омелькін, С. Кирилов, О. Соловей, Д. Винокуров, Д. Костюк, О. Савченко, П. Пічугін, С. Томашпольський, Ю. Рудяк поділяють точку зору про те, що головною формою попереднього договору є проста письмова, а неголовною – нотаріальна. При цьому автори наголошують, що питання щодо нотаріального посвідчення попереднього договору має вирішуватись так: якщо основний договір підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, то нотаріальному посвідченню в обов'язковому порядку підлягає і попередній договір, якщо основний договір згідно з чинним законодавством не підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, проте сторони в попередньому договорі встановили його нотаріальну форму, то попередній договір також підлягає нотаріальному посвідченню [16, с. 69].

Зовсім іншої точки зору щодо складових поняття «форма договору» та віднесення до них нотаріального посвідчення відстоює О. Ковальова. На її думку, твердження вчених, які беззастережно відносять нотаріальне посвідчення правочину до його форми грунтуються на положеннях ст. 42 Цивільного кодексу Української РСР від 18.07.1963 р., в якій вказувалося, що угоди можуть укладатись усно або в письмовій формі (простій чи нотаріальній). Тобто, в Цивільному кодексі 1963 р. здійснювався поділ форми угоди на усну, просту письмову і письмову нотаріальну. У чинному ж Цивільному кодексі, зокрема, в ст. 205, яка безпосередньо регулює питання форми правочину та способів волевиявлення, відповідний поділ відсутній. У вказаній статті зазначається лише про усну та письмову (електронну) форми, а питання нотаріального посвідчення правочину регулюється окремою статтею – ст. 209 Цивільного кодексу. Тож науковець доходить висновку, що нині існує дві форми угоди (договору) чи форми волевиявлення сторін – письмова (електронна) і усна. Водночас нотаріальне посвідчення договору є лише посвідченням, підтвердженням уповноваженої на те особи факту письмового волевиявлення сторін на укладення визначеного договору. Тому вимоги законодавства щодо нотаріального посвідчення основних договорів зовсім не означають, що попередній договір автоматично підлягає нотаріальному посвідченню [12].

Не погоджуючись із думкою О. Ковальової, вважаємо доречним навести ряд спеціальних норм щодо форми договору. Відповідно до ст. 639 Цивільного кодексу поняття «форма до-

говору» означає усну чи письмову (електронну) форму укладення договору, а також як варіант – його нотаріальне посвідчення. Згідно з ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Водночас ч. 3 ст. 640 Цивільного кодексу передбачає, що договір, який підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення. Цілий ряд статей Цивільного кодексу, який спрямований на регулювання питання щодо форми окремих видів цивільно-правових договорів, здійснюючи останнє, встановлює умову щодо обов'язкості нотаріального посвідчення відповідного виду договору. Зокрема, ст. 657 (Форма окремих видів договорів купівлі-продажу): «Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі»; ст. 719 (Форма договору дарування): «Договір дарування нерухомої речі укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню»; ст. 793 (Форма договору найму будівлі або іншої капітальної споруди): «Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню; ст. 799 (Форма договору найму транспортного засобу): «Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню»; ст. 1031 (Форма договору управління майном) : «1. Договір управління майном укладається в письмовій формі. 2. Договір управління нерухомим майном підлягає нотаріальному посвідченню» тощо. І хоча жодна з цих норм не містить прямого посилання на те, що нотаріальне посвідчення є складовою форми договору, здійснюючи їх комплексний аналіз можна стверджувати, що нотаріальне посвідчення є частиною поняття «форма договору» і характеризує специфічний вид письмової форми угоди – нотаріальної. Як наслідок, нотаріальна форма попереднього договору має бути дотримана у двох випадках:

– якщо для основного договору така форма передбачена чинним законодавством;

– якщо нотаріальна форма попереднього договору передбачена домовленістю сторін.

Як вище було зазначено, однозначне вирішення питання щодо форми попереднього договору є вкрай важливим, а постійно триваюча наукова дискусія з цього приводу та неоднозначність тлумачення абз. 4 ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу цьому точно не сприяють. Тож пропонуємо викласти абз. 4 ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу у наступній редакції: «Попередній договір укладається у письмовій формі. Попередній договір підлягає нотаріальному посвідченню, коли за законом або за домовленістю сторін нотаріальному посвідченню підлягає основний договір».

Висновки. 1. Законодавче визначення попереднього договору містить відмінності та недосконалості у регулюванні: по-перше, за Цивільним кодексом попередній договір є двостороннім, тоді як за Господарським кодексом одностороннім; по-друге, Господарський кодекс зобов'язує укладати основний договір лише суб'єктів господарювання, залишаючи поза увагою негосподарюючих суб'єктів. Тому нами було запропоновано викласти абз. 1 ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу та ч. 1 ст. 182 Господарського кодексу у новій редакції, передбачивши можливість існування як односторонніх, так і синалагматичних попередніх договорів, а також уніфікацію норм цивільного і господарського законодавства щодо поняття попереднього договору із врахуванням спеціальності норм досліджуваного інституту, які містяться у Господарському кодексі. **2.** Зміст попереднього договору складає система умов, на яких він укладений. До істотних умов попереднього договору належать: умови про предмет попереднього договору; умови про строк (термін) укладення основного договору; умови про предмет основного договору (а щодо майбутніх господарських договорів – умови про предмет, а також всі інші істотні умови). Вважаємо доцільним поширити вимогу про обов'язкове узгодження всіх істотних умов основного договору при укладенні попереднього договору на суб'єктів цивільних правовідносин. **3.** Однозначне вирішення питання щодо форми попереднього договору є надзвичайно важливим. Тож пропонуємо викласти абз. 4 ч. 1 ст. 635 Цивільного кодексу у наступній редакції: «Попередній договір укладається у письмовій формі. Попередній договір підлягає нотаріальному посвідченню, коли за законом або за домовленістю сторін нотаріальному посвідченню підлягає основний договір».

Список літератури:

1. Господарський кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая от 30.11.1994 № 51-ФЗ в редакции от 29.12.2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.garant.ru/10164072/.
3. Цивільний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV// Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
4. Цивільний кодекс Української РСР. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 18.07.1963 № 1540-VI. Втрата чинності від 01.01.2014 // Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06.
5. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія / Т.В. Боднар. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
6. Бутенко Е.В. Предварительный договор: проблемы теории, практики и законодательства.
7. Витрянский В. Новые типы гражданско-правовых договоров / В. Витрянский // Закон. – 1995. – № 6. – С. 91–94.
8. Годэмэ Е. Общая теория обязательств / Е. Годэмэ ; пер. с франц. И.Б. Новицкого. – М.: Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 511 с.

9. Елисеев И.В. Предварительный договор в российском гражданском праве / И.В. Елисеев, М.В. Кротов // Очерки по торговому праву / Ярослав. гос. ун-т ; под ред. Е.А. Крашенинникова. – Ярославль, 2000. – Вып. 7. – С. 64–84.
10. Іоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
11. Клименко О.М. Попередній договір в цивільних відносинах: теорія і практика: дис. ... канд. юридич. наук / Клименко Олексій Миколайович; Київ. Академ. праці і соціальних відносин. К., 2010. – 213 с.
12. Ковалева Е. Особенности предварительного договора [Электронный ресурс] / Е. Ковалева. – Режим доступа: http://www.inyurpolis.com/Ukr/Kovalyova_st5.htm.
13. Корецкий А.Д. Договорное право России. Основы теории и практики реализации / А.Д. Корецкий. – М.: ИКЦ «МарТ», Ростов-н/Д: Издательский Центр «МарТ», 2004. – 528 с.
14. Луць В.В. Поняття, значення та функції договору в цивільному праві / В.В. Луць // Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / [О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.]; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – [2-е вид., допов. і перероб]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. 736 с.
15. Майданик Р.А. Поняття і зміст попереднього договору за цивільним законодавством України / Р.А. Майданик, С.М. Бервено // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 10. – С. 40–45.
16. Правові тонкощі господарських договорів / Омелькін В., Кирилов С., Соловей О. [та ін.]. – Х.: Фактор, 2006. –528 с.
17. Скакун Ю.Є. Попередній договір за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юридич. наук / Скакун Юрій Євгенійович; Харків. нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2012. – 174 с.
18. Советское гражданское право. Учебник в 2-х частях. Ч. 1 / Под. ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1985. – 544 с.
19. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Ц56 Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрін-ком Інтер, 2010. – 1176 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1657072249700/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini_osobliva_chastina.
20. Черешнюк В. Укладення попереднього господарського договору та його правові наслідки / В. Черешнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 1(121). – Січень. – С. 23–24.
21. Шполтаков О.В. Правовое регулирование преддоговорных отношений в российском гражданском праве: дисс. ... канд. юридич. наук / Шполтаков Олег Владимирович; Москва, 2016. – 179 с.

Кочубей В.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ ДОГОВОР: ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация
Рассмотрены существующие подходы к формулировке понятия предварительного договора, его содержания и формы. Освещена проблематика о несовершенстве легального определения предварительного договора, отсутствия единства во взглядах относительно его формы, содержания и круга существенных условий. Проанализировано действующее законодательство, регулирующее правоотношения с предварительного договора. На основе выводов исследования предложены изменения в Гражданский и Хозяйственный кодексы Украины.
Ключевые слова: предварительный договор, содержание договора, существенные условия, форма договора, нотариальное заверение.

Kochubei V.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PRELIMINARY AGREEMENT: PROBLEM ASPECTS OF LEGAL REGULATION

Summary
The existing approaches to the formulation of the notion of a preliminary agreement, its contents and forms are considered. The problems of imperfection of the legal definition of the preliminary agreement, the lack of unity in views on its form, content and the range of essential terms are highlighted. The current legislation that regulate legal relationship from the preliminary agreement is analyzed. Based on the conclusions of the research, proposed amendments to the Civil and Commercial Codes of Ukraine.
Keywords: preliminary agreement, content of the contract, essential terms, form of the agreement, notary certification.

УДК 349.2

ТРУДОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ВІКОМ

Кошель Р.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розглядається проблема дискримінації за ознакою віку безпосередньо у сфері праці. Здійснюється розмежування між віковою дискримінацією і об'єктивними віковими особливостями. Досліджується етапи трудових відносин, на яких проявляється дана нерівність. Пропонуються способи мінімізації та можливість подолання. Наголошується на необхідності впровадження позитивних дій та недопустимості зворотньої дискримінації.
Ключові слова: дискримінація, ейджизм, позитивні дії, зворотня дискримінація, відповідальність.

Постановка проблеми. Україна як демократична та правова держава наразі переживає пору активних соціальних трансформацій, період глобалізації та переоцінки традиційних соціальних норм. У світлі обов'язку держави захищати права та законні інтереси громадян, а особливо такої підкатегорії як працівники, стає все більш актуальним питання дискримінації у сфері праці та зайнятості. Внаслідок цього у силу певних характеристик та рис формується різне ставлення до людей, так звана «нерівність можливостей», що порушує принцип рівності. Трудова дискримінація як негативне соціальне явище обмежує свободу людини в розвитку її здібностей, а також можливостей робити вибір і слідувати своїм професійним і особистим прагненням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням характерних ознак, особливостей, проявам на практиці та можливостей вирішення трудової дискримінації за ознакою віку займалися такі вітчизняні вчені, як: О.С. Білослудцева, І.В. Лагутіна, Р. Мартиновський, І.С. Сахарук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Немає однозначного ефективного вирішення проблеми подолання явища дискримінації у трудових відносинах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності та змісту трудової дискримінації за віком, її впливу на відносини у сфері праці, ситуацій її можливих проявів, знаходження практичних засобів запобігання цього явища та його подолання.

Виклад основного матеріалу. Серед великої кількості дискримінаційних ознак, як гендерна, етнічна, релігійна, за станом здоров'я, сексуальною орієнтацією, об'єктом уваги багатьох досліджень являється дискримінація за віком, зазнати якої може будь-яка пересічна людина. Сам по собі вік не дає людині ознак для дискримінації, але слугує індикатором для звернення до соціальних стереотипів, додатковим критерієм ідентифікації [1, с. 19]. Важливо одразу розділити вікову дискримінацію і об'єктивні вікові особливості, адже часто це заважає необхідному розумінню даного явища. Нерівноправ'я, що базується на об'єктивних вікових особливостях, є обґрунтованим та може мати місце, адже такими особливостями є зокрема ті, що обмежують можливості до діяльності різних вікових груп, наприклад, через здоров'я, зміни в біологічному стані організму і тп. Натомість існує принцип заборони дискримінації, що є одним із чотирьох основоположних принципів і прав у сфері праці згідно з Декларацією Міжнародної організації праці від 18 червня 1998 року [2].

Конституція України в ст.24 закріплює, що «громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом». Ст. 2 Кодексу законів про працю України наголошує, що «Україна забезпечує рівність трудових прав усіх громадян незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин» [3]. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» у п. 2 ст. 1 надає дефініцію дискримінації як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є й можуть бути дійсними чи припустимими, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами й свободами в будь-якій формі, встановленій цим законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [4]. Дискримінація визначається як «ситуація» замість визначення як «рішення, дії або бездіяльність», що дозволяє охопити непряму дискримінацію, інші її форми, а також з'ясувати заходи запобігання їй [5, с. 99]. Крім того слід розглянути дві ключові форми, які регламентуються Законом:

а) пряма дискримінація (п. 6 ст. 1) – це «ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [4];

б) непряма дискримінація (п. 3 ст. 1) – це «ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними

та необхідними» [4]. Це своєрідна дискримінація de facto, яка ґрунтується на невиконанні принципу рівності на практиці.

Тобто центральною є ознака відмінності у поводженні щодо осіб, які перебувають в однаковому становищі, при здійсненні того чи іншого права, або ж навпаки –однакове ставлення щодо осіб, що перебувають у різному становищі, – ознака, що не має легітимної мети і не забезпечує розумну пропорційність з ужитими заходами.

Вікова дискримінація є однією з причин, що призводить до ситуації, коли працівники, старші за віком, опиняються «за бортом» ринку праці. Дослідження показують, що людям, старшим за 45 років, дуже складно працевлаштуватися, тим більше офіційно, тому часто люди цього віку погоджуються на низькооплачувану роботу, не маючи ніяких трудових договорів, пільг, соціальних пакетів, оплачуваних відпусток тощо [6, ст. 4]. Результати дослідження Міжнародного рекрутингового агентства, проведеного у 28 країнах світу, засвідчили, що близько 50% людей стикалися з дискримінацією при працевлаштуванні, 53% яких відмітили, що це була вікова дискримінація [6, ст. 5]. Значну увагу ейджизму (вікова дискримінація) присвятила МОП у власній доповіді «Рівність у сфері праці: відповіді на виклики», яка була присвячена новим формам дискримінації при працевлаштуванні [7]. Загалом ми можемо прийти до висновку, що дискримінація має місце на будь-якій стадії розвитку трудових правовідносин: під час прийому на роботу, встановлення умов трудового договору (зокрема, оплати праці), виплати премій, надання «соціального» пакету, притягнення до дисциплінарної й матеріальної відповідальності, переведення й відсторонення від роботи, просування по службі, припинення трудових правовідносин та в інших випадках.

Ще на етапі працевлаштування люди старшого віку стикаються із дилемою роботодавців, що нереалістичні у власних вимогах, а скоріше стереотипні, адже надають найбільшого значення двом критеріям відбору: досвід роботи та вік, бажаючи бачити людину молоду, але вже з достатнім досвідом роботи. Крім того побутують думки, що це економічно невигідно для роботодавця: людина старша за 45 років вже склалася як професіонал своєї справи, знає, чого вона варта та вимагає від роботодавця дотримання трудового законодавства та відповідного ставлення до себе [8, ст. 36]. Окремими пунктами можна визнати саму ситуацію на ринку праці, що має хронічний характер у сукупності із безкарність та відсутність санкцій за утиск трудових прав людей старшого віку. Та попри це все, має місце ситуація вікової дискримінації і під час трудової діяльності, зокрема працівники наголошують на відчутті морального тиску, нарікають на неофіційне працевлаштування та нестабільність роботи, постійну ймовірність звільнення без виплат, прохання «піти, оскільки вже вік заважає, час поступитись дорогою молодим», добровільно-примусові методи, зневажливе ставлення колег та керівництва [6, ст. 15].

Постає питання щодо дій, які вчиняються людьми старшого віку у відповідь на таке поводження та задля боротьби з ним. Практика свідчить, що найбільш розповсюдженим методом боротьби є намагання самостійно домовитись з начальством, менш популярним – звернення до громадських організацій чи профспілок, нічого не говорячи уже про судовий захист порушених прав. Натомість саме він є юрисдикційною формою захисту особистих немайнових трудових прав працівників. Однак, попри чітку регламентацію даного права, наразі практика пронизана проблемами реалізації зазначених положень саме через проблематичність доведення факту дискримінації. За загальним правилом, що діє в цивільному процесі, той, хто стверджує, має довести те, що він стверджує «affirmanti incumbit probatio». Складається ситуація, коли позивач доводить наявність дискримінації під час найму на роботу або в трудовій діяльності і через так званий тягар доказування факту дискримінації може лишитися права на відшкодування завданої шкоди. Роботодавець може виграти справу, не надаючи жодних пояснень, просто заперечуючи аргументи позивача [5, ст. 101]. Трудові відносини базуються на підпорядкованості між працівником та роботодавцем, який знаходиться у відносно вигіднішому становищі тому, що більша частина інформації (якщо не вся) у зв'язку з передбачуваним проявом дискримінації щодо працівника знаходиться у його руках. Тобто в деяких випадках позивач може представити докази без особливих труднощів (наприклад, у разі подачі оголошень про наявні вакансії, коли ознаки дискримінації можуть бути очевидними), однак у більшості випадків дискримінація являє собою дію, яка є швидше предметом підозр, ніж встановленим фактом, який важко довести, хіба лише, якщо роботодавець допускає недбалість в оформленні письмових документів (наприклад, під час складення тексту відмови в прийнятті на роботу) або відверто ігнорує закон, виходячи за встановлені ним межі правових гарантій (наприклад, в оголошеннях про вакансії).

Ефективним рішенням у доказуванні дискримінації є практика багатьох демократичних країн, де тягаря доказування переноситься з позивача на відповідача. Дану концепцію підтримує і Європейський Союз у прецедентному праві. Однак перенесення не здійснюється автоматично: недостатньо просто заявити про факт дискримінації, необхідно довести його задля встановлення судом обставин, на яких засновується твердження про дискримінацію і лише тоді тягар доведення переноситься на відповідача [5, ст. 102]. Серед традиційних доказів – письмові чи речові докази, показання свідків, висновки експертів, однак цей перелік варіюється у різних країнах. Крім того задля сприянню досягнення мети позивача здійснюється розширення кола допустимих видів доказів (тестування, статистичні дані, аудіо- й відеозаписи, анкетування). Часте використання має такий експериментальний метод встановлення факту дискримінації як ситуаційне тестування: навколо особи, потенційно здатної здійснити дії, що дискримінують, створюється провокативна ситуація із підставними «кандидатами» за умов спостереження[5, ст. 103]. Ще одною ефективною гарантією може стати норма, що закріплюватиме обов'язок письмової відмови в прийнятті на роботу із зазначенням причин. Варто також відзначити позитивні зрушення національного законодавства: відповідно до ч. 3 ст. 3

проекту Трудового кодексу України щодо перенесення обов'язку доказування відсутності фактів дискримінації, а саме: «Обов'язок доказування відсутності фактів дискримінації покладається на роботодавця» [9]. Водночас, з метою обмеження можливості подання необґрунтованих позовів до роботодавців щодо дискримінації, необхідно на законодавчому рівні визначити основні ознаки, що характеризують існування дискримінаційних дій з боку роботодавця [10, ст. 399].

Поряд із регламентацією права слід розглянути і необхідність вдосконалення процесуальних норм, які регламентують процедуру розгляду трудових спорів. Наразі це здійснюється судами загальної юрисдикції на підставі ЦПК за принципом рівності сторін та адміністративними судами за нормами КАС (щодо осіб, які перебувають на публічній службі) при фактичній нерівності сторін. Побутує думка щодо створення спеціальних органів трудової юстиції, однак перш за все прийняття Трудового процесуального кодексу, який дав би змогу судам загальної юрисдикції та адміністративним судам розглядати трудові спори з урахуванням специфіки останніх [10, ст. 399]. Та попри всі переваги, мають місце складність та тривалість судового процесу. Постає питання альтернативних можливостей для захисту осіб, що постраждали від дискримінації. Одразу спадає на думку створення спеціального органу, який би займався протидією дискримінації і надавав допомогу жертвам таких дій, однак це недоцільно з точки зору уже існуючих органів, яким просто потрібно деталізувати функції в аспекті антидискримінаційної діяльності. Наразі центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятості населення, є Державна інспекція з питань праці. Доцільним є вдосконалення інституційної системи протидії дискримінації шляхом створення при Державній інспекції з питань праці спеціалізованого підрозділу по боротьбі з дискримінацією. Основними напрямами діяльності останнього можна назвати координування роботи всіх органів із захисту прав осіб від дискримінації; інформування про факти, які є дискримінаційними, та можливостях із захисту від таких дій; розроблення пропозицій із вдосконалення антидискримінаційного законодавства у сфері праці [10, ст. 400]. До того ж важливим аспектом роботи даних підрозділів може стати повноваження щодо встановлення штрафних санкцій та їх безпосереднє застосування на рівні адміністративної відповідальності за порушення принципу недопущення дискримінації [10, ст. 402].

Засобом превенції вікової дискримінації можуть стати так звані «affirmative action» – позитивні дії, що ст.1 Закону «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначає як спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати на рівних підставах права і свободи, надані їм Конституцією і законами України [4]. При застосуванні переваг для певної цільової групи необхідно застосовувати індивідуальний підхід, тобто надавати особливі гарантії на основі потреб особи, а не у зв'язку з приналежністю до відповідної категорії [11, ст. 87]. Тобто дані дії мають бути достатньо обґрунтованими та гнучкими, щоб не створювати зворотню дискримінацію по відношенню до осіб, які не входять до даної групи. Отже, не можна абсолютизувати пільги та переваги, не враховуючи рівень кваліфікації особи.

Висновки і пропозиції. Основна проблема протидії дискримінації в Україні є відсутність регламентованої відповіальності за вчинення дискримінаційних дій, тоді як більшість важливих норм, які стосуються протидії вікової дискримінації, є досить декларативними. Політика ейджизму в Україні призводить до щорічного зменшення населення, що свідчить про потребу в ефективному антидискримінаційному законодавстві. Саме це забезпечить сталу динаміку постійного підвищення стандартів у галузі права [12, ст. 4], що можна розглядати як спробу об'єктивізації людського уявлення про справедливість.

Список літератури:

1. Білослудцева С.О. Дискримінація за віком на ринку праці України / С.О. Білослудцева // Кваліфікаційна робота на здобуття академічного звання магістра соціології. – Київ. – 2013. – С. 65.
2. Декларацію Міжнародної організації праці від 18 червня 1998 року.
3. Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 50 (Дод.). – Ст. 375.
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3071.
5. Лагутіна І.В. Тягар доказування вини як ключове питання в справах про дискримінацію у сфері праці / І.В. Лагутіна // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 3. – С. 98–105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_3_17.
6. Трудова дискримінація людей старшого віку: результати соціологічного дослідження / Кол. авт. – Харків: ХІСД, 2011. – 64 с.
7. Рівність у сфері праці – виклик зберігається : [Глобальна доповідь МОП, представлена відповідно до механізму реалізації Декларації МОП про основоположні принципи і права у сфері праці]. – 2011. – 82 с. [Електронний ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступу: http://www.ilo.org.
8. Сахарук І.С. Правове регулювання рівних прав і можливостей окремих категорій працівників / І.С. Сахарук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Випуск 533. – С. 49–55.
9. Проект Трудового кодексу України від 1658 від 27.12.2014 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4 l?pf3511=53221.
10. Сахарук І.С. Вдосконалення правових механізмів захисту від дискримінації у сфері праці / І.С. Сахарук // Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. – 2012. – № 3(7). – С. 396–404.

11. Сахарук І.С. Позитивні дії як умова забезпечення рівності можливостей у сфері праці / І.С. Сахарук // Сучасні виклики українського права в контексті європейської інтеграції : тези доповідей учасників постійно діючого наукового семінару [Текст] // Бюлетень № 1(1), квітень 2016 р. – Київ, 2016. – 111. – С. 83–88.
12. Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації / Упорядники: С. Заєць, Р. Мартиновський. – Рада Європи, 2015. – 72 с. – Режим доступу: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016803034ea.

Кошель Р.П.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ТРУДОВАЯ ДИСКРИМИНАЦИЯ ПО ВОЗРАСТУ

Аннотация
Рассматривается проблема дискриминации по признаку возраста непосредственно в сфере труда. Осуществляется разграничение между возрастной дискриминацией и объективными возрастными особенностями. Исследуется этапы трудовых отношений, на которых проявляется данное неравенство. Предлагаются способы минимизации и преодоления. Отмечается необходимость внедрения положительных действий и недопустимости обратной дискриминации.
Ключевые слова: дискриминация, эйджизм, положительные действия, обратная дискриминация, ответственность.

Koshel R.P.
Yaroslav Mudryi National Law University

AGE DISCRIMINATION IN EMPLOYMENT

Summary
The problem of discrimination on the basis of age is investigated in the sphere of labor. The author proves that there is a distinction between age discrimination and objective age characteristics. There is the study of the stages of labor relations where this inequality is realized. There are ways to minimize and overcome in the article. The author emphasizes on the necessity of introducing positive actions and inadmissibility of reverse discrimination.
Keywords: discrimination, ageism, positive actions, reverse discrimination, responsibility.

УДК 343.21:616-089.843(477)

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗВИТКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Крайник Г.С., Сачук Б.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті проаналізовано стан законодавчого регулювання трансплантації та механізми її реалізації. Обґрунтовано необхідність внесення змін до законодавства України, так і практичного проведення значного покращення і усунення проблем у трансплантаційній галузі, основними з яких є: відсутність єдиної трансплантаційної системи, в тому числі і служби трансплант-координаторів, хронічне недофінансування галузі, «трансплантаційна» неграмотність та спотворене уявлення про трансплантацію у громадян та засобів масової інформації.

Ключові слова: трансплантація, «презумпція згоди», «презумпція незгоди», трансплантологія, донор, реципієнт, пересадка органів та тканин.

Постановка проблеми. Парламентарі, науковці та деякі медики, мотивуючи необхідність прийняття змін до чинного законодавства про трансплантологію, декларують, що основними проблемами у цій сфері є: 1) наявність та застосування «презумпції незгоди»; 2) навіть при можливій наявності органів, поки що відсутній реєстр реципієнтів («листів очікування»); 3) недостатнє фінансування; 4) необізнаність суспільства у цій сфері і це не вичерпний перелік. Тому необхідний комплексний підхід до цієї багатоаспектної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку і реалізації трансплантації в Україні почала досліджуватись досить давно, вивчалась багатьма науковцями. Значний вклад здійснив С.В. Гринчак, розглядаючи дані питання з точки кримінального права [1]. Багато науковців є прихильниками застосування «презумпції згоди», оскільки це дозволить врятувати багато життів, не потребуючи додаткового фінансування з державного бюджету України, також це найбільш дієвий крок по запобіганню незаконній трансплантації органів [2]. Цієї ж теми торкались О.О. Михайленко [3], А. Мусієнко [4] та інші дослідники. Я. Триньова у своїй роботі вказувала на те, що зміни у законодавстві важливі, про те не першочергові, вона вбачала необхідність у розгортанні широкої ідеологічної роботи з населенням [5, с. 19]. В останні роки ця тема набула бурхливого обговорення, тому вона є досить актуальною і не до кінця вивченою та проаналізованою.

Мета роботи. Метою статті є висвітлення реальних проблем трасплантології в Україні та надання шляхів удосконалення чинного законодавства і, в перспективі, вирішення цих проблем, враховуючи позитивний досвід іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. В останні кілька років тема трансплантації органів отримала новий виток популярності. Цю тему активно обговорюють експерти на телеефірах, виходять сюжети про пацієнтів, які потребують виїзду за кордон для пересадки органів, з'являються законодавчі та громадські ініціативи щодо вдосконалення законодавства України, яке регулює правовідносини у сфері трансплантації [6, с. 16].

Хоча у розвитку трансплантології Україна була піонером. Ще в 1933 р. в нашій державі хірург Юрій Вороний провів успішну пересадку нирки померлої людини. Ця операція стала першою в своєму роді. Однак на сьогоднішній день в Україні понад 5 тисяч осіб перебувають на гемодіалізі (лікування гострої і хронічної ниркової недостатності за допомогою апарату «штучна нирка»), а частина з них – в очікуванні трансплантації нирки [7].

На сьогодні в Україні діє лише п'ять центрів трансплантації, у яких виконуються операції із трансплантації нирки, печінки та серця (цікаво, що за останні двадцять років в Україні було проведено лише 8 трансплантацій серця, за потреби 1000-1500), для порівняння в Іспанії на 47 млн. населення більш ніж 40 центрів трансплантації, середня кількість пересадок коливається в межах 98–115 трансплантацій на рік.

За оцінками аналітиків та відгуками медиків, трансплантація включно із витратами на терапію по відновленню організму після операції вартує майже вдвічі дешевше, ніж підтримуюча терапія на кшталт гемодіалізу.

Однак чомусь цей прогресивний метод лікування в Україні ігнорується, а виробничі потужності мед закладів в цій галузі використовуються на 15-25%, або ж не використовуються взагалі. Тож наразі ситуація у трансплантології дуже сумна: при величезному запиті на подібні операції, їх проводиться дуже мало, а державні кошти витрачаються на лікування громадян за кордоном, хоча в Україні це було б в рази дешевше.

Отож, проблема перша – відсутність донорів, як живих, так і мертвих. Тобто вони потенційно є, але стосовно живих потенційних донорів – вони рідко дають згоду, оскільки бережуть власне здоров'я, а щодо мертвих, за приблизною статистикою, в Україні близько 3000 осіб, які загинули внаслідок ДТП щороку, а також приблизно щороку тисяча загиблих осіб в зоні АТО і понад 1000 самогубств.

В Україні переважає трансплантація від живого родинного донора, а трансплантація від донора-трупа в останні роки майже не практикується. Так, у 2016 р. зробили лише дві операції із пересадки нирки від трупного донора.

У країнах з добре розвиненою системою трансплантації, на 1 млн населення припадає 14-39 трупних донорів, тоді як в Україні у 2016 р. ця цифра становила 0,2 чоловік на 1 млн населення Ми повинні розуміти, що така незначна кількість трансплантацій для нашої країни – явно достатній показник, який потрібно збільшувати.

Однією з найважливіших причин такого стану речей є законодавча. Закон «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (далі – ЗУ «Про трансплантацію»), який був прийнятий ще у 1999 р., потребує суттєвого удосконалення, нам необхідно привести законодавство у цій сфері до сучасних світових стандартів [8].

По-перше, наше законодавство суворо обмежує перелік тих людей, які можуть надати свої тканини чи органи для пересадки. Це чоловік або дружина, і перелік рідних по крові – від батьків до племінників. У цьому переліку немає тих, які просто виявляють своє бажання допомогти. Часто якраз це змушує українських пацієнтів їхати на лікування за кордон, де закон дозволяє трансплантацію від людини, що не є найближчою ріднею.

Як приклад, на який варто рівнятися, можна назвати позитивний досвід Великої Британії та Італії, які дозволили трансплантувати органи від добровольців (принциповими є лише аспекти абсолютної анонімності донора та безоплатності «дарування» свого органу, щоб не спричинити утворення «ринку органів»). Донори-«дарувальники» обов'язково проходять поглиблене психічне та психіатричне обстеження, клінічну оцінку фізичного стану, а також ретельне вивчення мотивів їхнього вчинку. Кількість зросла на 40-50 таких операцій на рік.

В Україні проблему частково б вирішило розширення переліку потенційних живих донорів у законі, а саме зміна ч. 4 ст. 12 ЗУ «Про трансплантацію». Це особливо важливо, адже, за клінічними дослідженнями, трансплантати від живого донора більш безпечні для реципієнта і краще приживаються.

По-друге, щодо трупної трансплантології, то вона довгий час була оточена бурхливими дискусіями (на сьогоднішній день у світі існує дві юридичні моделі, що законодавчо регулюють процедуру отримання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів) [4, с. 87]. В Україні наявність презумпції незгоди здається перешкодою на шляху отримання необхідної кількості донорського матеріалу. Тому значна кількість науковців, досвідчених лікарів вважають, що доцільно змінити «презумпцію незгоди» на «презумпцію згоди», а саме ст. 16, раніше вже згадуваного закону. Справжній прорив у цій сфері зробила сусідня держава – Республіка Білорусь. Зараз вона на дев'ятому місці серед всіх країн світу. Там в останні 6 років, завдяки новому закону, трансплантологія процвітає. Після прийняття презумпції згоди, у 40 разів зросла кількість пересадок серця. Тепер в Республіці Білорусь проводять платні операції для іноземців і безкоштовні для білорусів, але за рахунок громадян інших країн.

Хоча дані ВООЗ свідчать, що «презумпцією згоди» послуговуються 44% країн світу, але кількість операцій із трансплантації у них майже однакова із багатьма, де діє «презумпція незгоди» [9]. У таких країнах як Німеччина, Великобританія, Японія діє «презумпція незгоди», частково в США (в деяких штатах не потрібен дозвіл родичів), та рівень розвитку трансплантацій значно вищий ніж в Україні; отже, можна стверджувати, що це дуже важливий, проте не єдиний крок, який потрібно зробити. Саме тому, так важливо розглядати цю проблему комплексно.

По-третє, порятунок тих, хто потребує трансплантації органів, а також тих, хто працює у цій галузі, лежить у створенні медичного бізнесу із здоровою конкуренцією. Тобто необхідне скасування монополії державних і комунальних установ на операції із пересадки органів, а отже доцільно реформувати ст. 8 ЗУ «Про трансплантацію». Звісно, що за цим правовим положенням стоять укорінені в українському парламенті медичні та фармацевтичні лобі. Тож успіх такої справи лежать насамперед у готовності його зламати.

На нашу думку, дуже влучно висловилась у своїй праці О. Бабич, вказавши на те, що в цілому, проблема відсутності таких операцій та розвитку трансплантації полягає не тільки в площині законодавства, а й в його реалізації. Наприклад, відповідно до ст. 17 Закону «Про трансплантацію», в Україні діє єдина державна інформаційна система трансплантації, до якої вносяться відомості про реципієнтів, а також про осіб, які заявили про свою згоду або незгоду стати донорами у разі смерті. Однак на сьогодні в Україні, на жаль, не існує такого реєстру. Це означає, що немає фактично листів очікування (інформація про реципієнтів, їх потреби) та списків людей, які готові стати донорами [6, с. 17]. Можна погодитись з Я. Триньовою, що це – одна з найголовніших проблем і в цій сфері повинні здійснюватися позачергові кроки, адже на сьогоднішній день, навіть маючи багатий вибір органного матеріалу, неможливо задовольнити всіх реципієнтів, оскільки про них невідомо [5, с. 19]. Тому важливо сказати, що перш за все повинно бути створення положень до ст. 17 щодо того, як взагалі потрібно його вести, порядок поповнення його добровільними донорами тощо.

Також, на жаль, не створено ефективної системи контролю за потенційними донорами, зберігання і логістики донорського матеріалу. Тобто, у нашій країні існує вкрай низька ймовірність, що за декілька годин чи навіть днів хворому знайдуть орган, що підходитиме йому.

Ще одним позитивним аспектом є наявність посади трансплант-координатора (присутня і розвинена в багатьох країнах), який бере участь у пошуку донора, проводить всі організаційні заходи, координує з трансплантаційним центром, отримує згоду родичів на взяття органу(при презумпції незгоди). Останнє не завжди так просто врегулювати, адже родичі померлого, в свою чергу, вкрай рідко погоджуються на це, з огляду на те, що таке рішення їм доводиться приймати відразу ж після страшної новини. А також і в цілому необхідний розвиток системи трансплант-координації для здійснення дій не тільки на території країни, а й співпраці з іншими державами у сфері обміну необхідними органами, перевезення тощо. Тож такі посади дуже важливі. Але в Україні такої спеціальності не передбачено. Хоча відомо, що є пряма кореляція між системою трансплант-координації та рівнем донорства.

І звичайно ж, для підтримки нормального функціонування і розвитку трансплантології та втілення вищезазначених ідей потрібне значне фінансування таких операцій, оснащення реанімаційних відділень закладів охорони здоров'я апаратурою, для проведення діагностики смерті мозку та й взагалі, для швидкого вилучення органу та його збереження.

За даними МОЗ, в 2017 році з держбюджету окремою статтею на трансплантацію виділили майже 85 мільйонів гривень. Ці кошти призначались для витрати на забезпечення хворих ліками та медичними виробами, але не на безпосередні операції з трансплантації [10].

В 2016 році за програмою державного лікування за кордон відправили 136 осіб, витратили на них майже 400 мільйонів гривень; так статистику називає головний кардіохірург МОЗ Костянтин Руденко.

Заступник директора департаменту охорони здоров'я Львівської обласної державної адміністрації Ірина Микичак зазначає, що вимушеність українських пацієнтів звертатися в закордонні заклади створює ще більше проблем для української трансплантології і медицини загалом. Вона зазначила, що ми інвестуємо в розвиток медицини сусідніх країн, хоча наші медики мають не гірші знання, але в закордонних клініках є сучасне обладнання, відсутні проблеми з фінансуванням на витратні матеріали. Відтак українська медицина щорічно втрачає до декількох мільйонів євро. Також чиновниця додала, що із лікування за кордоном, окрім великих витрат, пов'язані й інші неприємності для наших громадян: виснажливі переїзди, відмови, психологічна та мовна різниця, фактична правова незахищеність в інших країнах.

Тож направлення фінансування в правильне русло, призведе до того, що Україна самостійно зможе обслуговувати не тільки своїх громадян, а й іноземців. Проводячи операції на власній території, а не за кордоном, відбудеться значна економія коштів і поповнення бюджету за рахунок громадян інших держав.

Окремою проблемою трансплантології, на яку варто звернути увагу, є «трансплантаційна безграмотність», тобто вкрай спотворене уявлення суспільства та, на превеликий жаль, медичних працівників про трансплантацію і про те, що з нею пов'язано.

За статистикою Інституту серця, більшість українців не готові стати донорами. Близько 10% опитаних погодились на донорство після смерті. Кардіохірург Борис Тодуров, директор цього ж Інституту, вважає: «Причина в непоінформованості суспільства, що таке трансплантологія; на жаль, в Україні більшість засобів масової інформації розповідають про трансплантологів, як про людей, які сплять і бачать, як забрати органи, і представляють трансплантологію як науку про забір органів. Насправді трансплантологія – це наука про те, як врятувати невиліковно хворих людей. У 2010 р. були відкриті кримінальні справи щодо «чорних трансплантологів». Це частково підірвало довіру до всієї трансплантології в суспільстві, хоча жодних доказів провини хірургів наведено не було» [11].

Аналіз публікацій у засобах масової інформації та анкетні опитування показали, що громадська думка стосовно трансплантології в Україні або не сформувалась або має негативний характер. Причинами скептичного ставлення суспільства до трансплантологічної хірургії, як вже було зазначено, є недостатня чи перекручена інформація, а також недоступність та низька якість лікування.

Щодо інформаційного забезпечення, відповідними знаннями не володіють насамперед лікарі. Невиправданим є також недотримання стандартів у діагностиці, лікуванні і профілактиці відторгнення трансплантата, у запобіганні інфекційним та іншим ускладненням після операційного періоду [12, с. 45].

В Україні для формування громадської думки, у засобах масової інформації та з боку державної влади повинно проводитись інформування населення, представлення позитиву трансплантації та заохочення брати участь у цьому процесі. Можна запозичити досвід «картки донора», як у США. Процедура отримання «картки донора», як правило, проводиться при оформленні посвідчення водія, а в Україні доцільно було б проводити аналогічну процедуру як при отриманні громадянином посвідчення водія, так і на момент призову на строкову військову службу. Слід зазначити, що дані про це не реєструються, тому у випадку, коли особа змінює своє рішення, «картка донора» може бути просто знищена. Тим самим, це допоможе підвищити свідомість населення, надати право вибору і змогу врятувати інших.

А для медичних працівників – введення в навчальний курс нового предмета – трансплантології. У цілому підвищення рівня інформованості лікарів дозволяє й надалі розраховувати на більш зацікавлений підхід і підтримку суміжних спеціалістів-трансплантологів.

Висновки. Отже, дослідивши це багатоаспектне питання, спираючись на праці науковців та досвід інших держав (враховуючи специфіку України), можна зробити певні висновки і запропонувати покращення ситуації з трансплантацією органів в нашій країні.

На даному етапі потрібно вирішувати проблему комплексно, тільки так можливо досягнути значних успіхів у розвитку трансплантології.

По-перше, для подальшого розвитку, просто необхідно систематизувати цей процес, внести зміни і значні доповнення до ст. 17 ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 1999 р. і за допомогою важелів реалізації законодавства, першочергово створити єдину державну інформаційну систему трансплантації, в якій буде зручний реєстр реципієнтів і в якій кожен громадянин зможе з легкістю свою згоду чи незгоду на донорство.

По-друге, внести зміни до ст. 16 вказаного закону, змінивши «презумпцію незгоди» на «презумпцію згоди», для полегшення отримання органів та тканин і надання допомоги якомога більшій кількості людей, адже за ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [13].

По-третє, змінити ч. 4 ст. 12 зазначеного закону, поповнивши список можливих донорів за рахунок інших осіб («дарувальників»).

По-четверте, у ст. 8 цього ж закону, розширити перелік даних закладів.

По-п'яте, інтенсивно проводити просвітницьку роботу та максимально популяризувати донорство в Україні, шляхом поєднання зусиль державних структур та громадських організацій. І шостий аспект – запровадити посаду тансплант-координатора для зручності та ефективності процесу трансплантацій, а також направляти кошти до сфер, в яких вони справді необхідні: на безпосереднє проведення даних операцій, покращення обладнання тощо.

Ситуація, що склалась з трансплантацією в Україні, на жаль, доволі критична. Незважаючи на наявний кадровий та науковий потенціал, в останнє десятиріччя розвиток клінічної трансплантології загальмувався, а галузь фактично знаходиться в стагнації. Відродження вітчизняної трансплантації можливе лише завдяки поєднанню державної політики, активній діяльності громадських і благодійних організацій, наполегливій роботі практичних лікарів та представників Міністерства охорони здоров'я України.

Тому зараз найнеобхідніше – це створити законодавчий фундамент і забезпечити дієвий та ефективний механізм регулювання і реалізації трансплантацій. Щоб цей процес існував та розвивався не тільки de jure, а й de facto.

Список літератури:

1. Трансплантація за кримінальним правом [Текст] / С.В. Гринчак // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В.Я. Тацій [та ін.]. – Харків: Право, 2017. Кримінальне право. – С. 967–969.
2. Крайник Г.С. Щодо необхідності презумпції згоди на трансплантацію в Україні як найбільш дієвого кроку по запобіганню незаконній трансплантвції органів / Матеріали II регіонального круглого столу «Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи вирішення» (28-29 вересня 2017 р.). – К.: Національна академія прокуратури України, 2017. – 262 с. – С. 113–116.
3. Трансплантація органів та анатомічних матеріалів людини [Текст] / О.О. Михайленко, К.О. Соловей // Запорізькі правові читання: Тези доп. щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 18-19 трав. 2006 р. – Запоріжжя: ЗНУ / за заг. ред. С.М. Тимченко, 2006. – С. 258–260.
4. Трансплантація органів та тканин. Проблемні аспекти правового регулювання в Україні [Текст] / А. Мусієнко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – С. 84–88.
5. Біоетика: трансплатологія. Презумпція незгоди vs презумпція згоди [Текст] / Я. Триньова // Юридичний вісник України. – 2015. – С. 19–20.
6. Трансплантація: правове регулювання та механізми реалізації в Україні [Текст] / О. Бабич // Юридична газета. – 2017. – С. 16–17.
7. Трансплантологія в Україні: чому так складно стати донором і як приречені люди можуть врятувати собі життя // Сьогодні. – 22 серпня 2016 р.
8. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 р. № 1007-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.
9. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/en/.
10. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://moz.gov.ua/.
11. Інститут серця [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.heart.kiev.ua/.
12. Трансплантаційна служба України: Проблеми розвитку та шляхи їх подолання [Текст] / Ніконенко О.С., Салютін Р.В., Комаров М.П., Паляниця С.С. // Клітинна та органна трансплантологія. – Т. 2. – № 1. – Травень 2014.
13. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
14. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верхов. Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Крайник Г.С., Сачук Б.П.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМАТИКА РАЗВИТИЯ ТРАНСПЛАНТАЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной статье проанализировано состояние законодательного регулирования трансплантации и механизмы её реализации. Обоснована необходимость внесения изменений в законодательство, так и практического проведения значительного улучшения и устранения проблем в трансплантационной отрасли, основными из которых являются отсутствие единой трансплантационной системы, в том числе и службы трансплант-координаторов, хроническое недофинансирование отрасли, «трансплантационная» неграмотность и искаженное представление о трансплантации в граждан и средствах массовой информации.
Ключевые слова: трансплантация, «презумпция согласия», «презумпция несогласия», трансплантология, донор, реципиент, пересадка органов и тканей.

Kraynik G.S., Sachuk B.P.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMATICS OF DEVELOPMENT OF TRANSPLANTATION IN UKRAINE

Summary
This article analyzes the state of legislative regulation of transplantation and mechanisms for their implementation. The necessity of introducing changes in the legislation is substantiated, as well as the practical implementation of significant improvement and elimination of problems in the transplantation industry, the main of which are the absence of a single transplantation system, including transplant coordinators, chronic underfinancing of the industry, «transplant» illiteracy and a distorted view of the transplantation in citizens and the media.
Keywords: transplantation, «presumption of consent», «presumption of disagreement», transplantology, donor, recipient, transplantation of organs and tissues.

УДК 343.541(477)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЯКІ ПОСТАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗМІНАМИ ДО РОЗДІЛІВ ІІ ТА IV ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Крайник Г.С., Зінченко К.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Аналізуються проблеми змін в розділи 2 та 4 Особливої частини КК України, внесених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, а саме те, що вони не у повній мірі відповідають підписаній Стамбульській конвенції, а тому підлягають скасуванню. Коло питань, які включені до цих змін, окрім економічного насильства, вже було врегульовано КК України. Досліджуються нові склади злочинів: домашнє насильство, сексуальне домагання та зґвалтування (у новій редакції). Зроблено висновок про доцільність скасування частини внесених змін (щодо КК України), бо деякі форми об'єктивної сторони цих злочинів вже були криміналізовані українським законодавством. Також запропоновані зміни до деяких частин статей Особливої частини КК України, а саме додати частину 3 ст. 125: Умисне легке тілесне ушкодження, що було спричинено щодо родичів та близьких осіб та включити форму економічного насильства до окремої статті розділу VI Особливої частини КК України, створивши статтю 185-1 «Економічне насильство».

Ключові слова: зґвалтування, злочини проти статевої свободи, домашнє насильство, зміни до розділів II та IV Особливої частини Кримінального кодексу України.

Постановка проблеми. Із набранням чинності Стамбульською конвенції, до Кримінального кодексу України (далі – ККУ) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ) внесені зміни. У цій статті будуть досліджені питання змін до лише до ККУ. Проблема полягає в тому, що частина з цих змін не викликані вказаною конвенцією, оскільки низка питань вже була врегульована ККУ.

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій. Враховуючи, що зміни щодо злочинів проти статевої свободи відбулися відносно недавно, ще не набули чинності, то тема дослідження є достатньо актуальною. Різноманітні аспекти статевих злочинів досліджували вітчизняні науковці: Антонюк Н.П., Беспаль О.Л., Борисова В.І., Виноградов А.К., Дорош Л.В., Коломоєць О.Д., Кузнєцов В.В., Лісова А.В., Лукаш А.С., Мірошниченко О.В., Москаль Д.П., Савченко А.В., Світличний О.О., Сийплокі М.В., Тучак О.М., Якимова С.В. та ін. Зарубіжні науковці теж приділили відповідну увагу питанням злочинів проти статевої свободи, а саме: питанням відповідальності за необережне зґвалтування – Dini Rosenbaum [1], загальним питанням зґвалтування в системі кримінального судочинства – David. P. Bryden & Sonja Lengnick [2], проблемам згоди та винуватості при зґвалтуванні – Kimberly Kessler Ferzan [3]. Разом із тим, домашнє насильство досліджувалося переважно в рамках злочинів проти здоров'я особи та потребує подальших досліджень щодо відповідності Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цій статті вперше будуть вирішені питання змін до розділів II та IV Особливої частини Кримінального кодексу України відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Відповідно, **метою статті** є наукове вирішення проблемних питань, які постають у зв'язку із змінами до розділів II та IV Особливої частини Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. внесено зміни до ККУ та КПКУ. У ККУ з`явиться новий склад злочину, а саме домашнє насильство; зміни в статті 152 ККУ, тобто зґвалтування та статті 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом перетвориться на сексуальне насильство) [4].

Відповідно до статті 126-1 ККУ (яка набере чинності 11.01.2019 р.), домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Щодо економічного насильства, якого до цього не було окремим складом злочину, то, на наш погляд, доречно включити таку форму насильства не у ст. 126-1 ККУ, а до окремої статті 185-1 «Економічне насильство» розділу VI Особливої частини.

Дорош Л. В звертає увагу на те, що у світлі концептуальних положень, що стосуються захисту дітей від будь-якої агресії, а тим паче сексуальної, є очевидним, що ця проблема є актуальною, а якщо суспільство дійсно, а не на словах прагне забезпечити їх статеву недоторканість. Було запропоновано такі зміни: «частину 4 ст. 152 ККУ й частину 3 ст. 153 ККУ після слів «малолітньої або малолітнього» доповнити «або вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку

покладено обов'язки по вихованню потерпілого чи піклуванню про нього» та статтю 152 ККУ доповнити приміткою такого змісту: «Малолітньою визнається дитина віком до чотирнадцяти років. У статтях 152 і 153 цього Кодексу малолітній вік дитини є безумовним критерієм її безпорадного стану» [5]. Лукаш А.С. комплексно дослідили зґвалтування, а саме його кримінологічну характеристику, детермінацію та попередження [6].

Що ж до фізичного насильства, яке є однією із форм об`єктивної сторони складу злочину домашнього насильства, то треба звернути, що в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4] фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру. У чинному ККУ, в статтях 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження), 126 (побої та мордування), 115 (умисне вбивство) та ін. продемонстровані усі форми фізичного насильства, які є складовою злочину домашнього насильства. Єдиною відмінністю є лише особи, на яких розповсюджується даний злочин. Тому виникає питання: навіщо включати в Кримінальний кодекс майже однакові злочини, тим самим створюючи колізію норм, коли було б доцільніше лише внести певні зміни до вище перелічених статей?

Як було вже зазначено, зміни також стосуються ст. 152 ККУ. У змінах текст диспозиції змінено: «1. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування)» [4].

А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, Д.П. Москаль, М.В. Сийплокі ще у 2012 р. запропонували 2 альтернативні законопроекти щодо змін до ст. 152 та 153 ККУ. Один із них передбачав зміну назви ст. 153 КК України з «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» на «Насильницькі дії сексуального характеру» та виклад ч. 1 ст. 153 у такій редакції: «Дії сексуального характеру, вчинені із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, – караються...» [7, с. 237]. Інший законопроект передбачав зміну назви ст. 152 КК України зі «Зґвалтування» на «Насильницькі дії сексуального характеру» та містив пропозицію виключити ст. 153 КК України, а ч. 1 ст. 152 КК України викласти у такій редакції: «Статеві зносини або інші дії сексуального характеру, вчинені із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, – караються...» [7, с. 238]. Ці законопроекти виключають один одного, тому важко зрозуміти, як вони можуть базуватися на одному дослідженні. Окрім того, у монографії не міститься доповідної записки з обґрунтуванням доцільності прийняття хоча б одного з них. Не наведено жодної переваги одного законопроекту над іншим та порівняно з чинними редакціями статей 152 та 153 КК України. Тому вказані законопроекти не можна визнати переконливими та достатньо обґрунтованими.

Якщо зміни, передбачені Законом від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII набудуть чинності, то статті 152 та 153 чинного Кодексу об'єднаються за змістом в одну статтю 152, яка вступить в силу наступного року. І на заміну злочину «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом», з'являється «вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство)». Відповідно до ст. 36 Стамбульської конвенції, сексуальне насильство – це такі форми свідомої поведінки: 1) вчинення без згоди вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; 2) вчинення інших актів сексуального характеру з особою без згоди; 3) примушення іншої особи здійснювати акт сексуального характеру, без згоди, з третьою особою [9].

Перша форма включає в себе об'єктивну сторону складів злочинів, передбачених чинними редакціями статей 152 та 153 ККУ, а щодо предметів, то у постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р., вказано, що такими діями можуть бути такі як насильницьке уведення в отвори тіла потерпілої особи різних предметів (палиці, пляшки тощо) і вони можуть кваліфікуватися за відповідною частиною статті 153 КК У тільки за умови, якщо умисел винної особи був направлений на задоволення у такий спосіб статевої пристрасті неприродним способом, тобто мається на увазі вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета [8]. Тобто незрозуміло, навіщо змінювати вказані статті ККУ, що відповідають положенням Стамбульської конвенції.

Цікавим є той факт, що відповідно до змін, ст. 153 ККУ чинної редакції декриміналізується, що означає, що усі засуджені за неприродні статеві зносини можуть бути вільними. Звісно такі зміни не є позитивними або необхідними суспільству, і залишається загадкою, для чого законодавець створив такі зміни і що його мотивувало.

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» вказано, що «Чинне законодавство України не містить всеохоплюючого визначення насильства щодо жінок і ґендерно зумовленого насильства (водночас ґендерно зумовлене насильство має багато проявів: домашнє насильство, зґвалтування, фізичні напади, переслідування, сексуальні домагання тощо)...» [9]. В чинному Кримінальному кодексі вище вказані все форми об'єктивної сторони домашнього на-

сильства, але, звісно, вони не об'єднані всі в один злочин, оскільки це науково необґрунтовано.

Дуже цікавою є практика США при розгляді домашнього насильства. У політиці США основними методами реагування на насильство в сім'ї є здійснення систематичного контролю за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на насильство в сім'ї, відповідно до якої у разі вчинення правопорушення застосовується обов'язкове інформування громадськості про такий факт, в обов'язковому порядку здійснюватиметься судове провадження. Згідно із законом США про обов'язковий арешт, поліцейські зобов'язані заарештувати кривдника, навіть якщо жертва насильства виступає проти цього [11]. Однією із проблем в Україні, чому кривдники уникали кримінальної відповідальності за скоєння, наприклад, побоїв, або умисних легких тілесних ушкоджень, то це те, що жертва (жінка або дитина кривдника) могла забрати заяву, або навіть і не повідомляти про те, що щодо неї був скоєно злочин, а працівники правоохоронних органів це підтримували, оскільки їм було менше роботи.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Досліджуючи дане питання, з'являються такі пропозиції, як скасування змін. У зв'язку з ратифікацією та набранням чинності для України Стамбульської конвенції, вважаємо доцільнішим внести такі зміни: до статті 125 ККУ – додати частину 3: Умисне легке тілесне ушкодження, що було спричинено щодо родичів та близьких осіб. Щодо економічного насильства, то доречно включити таку форму насильства до окремої статті розділу VI Особливої частини, статті 185-1. Сексуальне насильство, як форма домашнього насильства, вже існує в ККУ, а саме: зґвалтування, примушування до вступу в статевий зв'язок тощо. Зміни до розділів II та IV Особливої частини Кримінального кодексу України відповідно до Закону України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII є недостатньо науково обґрунтованими та підлягають скасуванню. Перспективами подальших досліджень є аналіз психологічного насильства (словесних образ, погроз, залякування тощо) у контексті змін до ККУ, зокрема, їх криміналізації.

Список літератури:

1. Rosenbaum D. Strict liability and negligent rape: or how I learned to start worring and question the criminal justice system / D. Rosenbaum. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cardozolawandgender.com/uploads/2/7/7/6/2776881/143_rosenbaum.pdf.
2. Bryden D. Rape in the Criminal Justice System / D.P. Bryden, S. Lengnick [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6934&context=jclc.
3. Kimberly Kessler Ferzan. Consent, Culpability, and the Law of Rape / Kessler Ferzan Kimberly. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6934&context=jclc.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-19.
5. Дорош Л.В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Л.В. Дорош // Проблеми законності. – 2012. – Вип. 118. – С. 149–159.
6. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження: монографія / Анастасія Сергіївна Лукаш / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Голіни. – Х.: Право, 2008. – 256 с.
7. Савченко А.В., Кузнєцов В.В., Москаль Д.П., Сийплокі М.В. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом характеристика, детермінація та попередження: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – Ужгород: ТОВ «Іва», 2012. – 272 с.
8. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 р. № 5 // Вісник ВСУ. – 2008. – № 7. – С. 1–8.
9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Стамбул (Туреччина) від 11 травня 2011 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/1680093ddb.
10. Рева А.А. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» / А.А. Рева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60492&pf35401=406660.
11. Лісова А.В. Насильство в сім'ї – об'єкт соціальної політики в США / А.В. Лісова // Соціологічні дослідження. – 2005. – № 12. – С. 108–116.

Крайник Г.С., Зинченко К.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ, КОТОРЫЕ ВОЗНИКАЮТ В СВЯЗИ С ИЗМЕНЕНИЯМИ В РАЗДЕЛАХ II И IV ОСОБЕННОЙ ЧАСТИ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Аннотация
Анализируются проблемы изменений в разделы II и IV Особенной части УК Украины, внесенных Законом Украины «О предупреждении и противодействии домашнему насилию» от 7 декабря 2017 года № 2229-VIII, а именно то, что они не в полной мере соответствуют подписанной Стамбульской конвенции, а поэтому подлежат отмене. Круг вопросов, включенных в эти изменения, кроме экономического насилия, уже был урегулирован УК Украины. Исследуются новые составы преступлений: домашнее насилие, сексуальное домогательство и изнасилование (в новой редакции). Сделан вывод о необходимости отмены части из указанных изменений (относительно УК Украины), поскольку некоторые формы объективной стороны этих преступлений уже криминализированы украинским законодательством. Также предложено добавить ч. 3 в ст. 125: «Умышленное легкое телесное повреждение относительно родственников и близких лиц» и включить форму экономического насилия в отдельную статью раздела VI Особенной части УК Украины, создав статью 185-1 «Экономическое насилие».
Ключевые слова: изнасилование, преступления против половой свободы, домашнее насилие, изменения в разделы II та IV Особенной части Уголовного кодекса Украины.

Kraynik G.S., Zinchenko K.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMATIC ISSUES THAT ARISE IN CONNECTION WITH CHANGES TO SECTIONS II AND IV OF THE SPECIAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
There are analyzes problems of changes in sections II and IV Special parts of the Criminal Code of Ukraine introduced by the Law «On Prevention and Counteraction to Domestic Violence» of December 7, 2017 № 2229-VIII, namely that they did not fully comply with the signed Istanbul Convention, and therefore are subject to cancellation. The circle of issues included in these changes, except for economic violence, has already been settled by the Criminal Code of Ukraine. We investigate new offenses: domestic violence, sexual harassment and rape (in a new edition). It was concluded that some of these changes (regarding the Criminal Code of Ukraine) should be canceled, since some forms of the objective side of these crimes have already been criminalized by Ukrainian legislation. It is also proposed to add Part 3 in Art. 125: «Intentional slight bodily harm relative to relatives and close people» and include the form of economic violence in a separate article of section VI of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, creating Article 185-1 «Economic Violence».
Keywords: rape, crimes against sexual freedom, domestic violence, changes to sections II and IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

УДК 343.544+343.545:340.13+007.51:316.324.8

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ПРОСТИТУЦІЇ ТА ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НЕЮ

Крайник Г.С., Ревякін Д.В., Чорнобривець Р.Є.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглянуто розглянуті окремі аргументи «за» та «проти» легалізації проституції та декриміналізації пов'язаної з нею діяльності в Україні. Більш переконливими видаються аргументи за легалізацію проституції в Україні в сучасний період, що відповідає ст. 3, ст. 43 та ст. 48 Конституції України, ст. 1 КК України. Запропоновано надання статусу фізичних осіб – підприємців особам, що займаються проституцією. Досліджено необхідність створення механізмів соціального захисту для осіб, що займаються проституцією, та створення системи ліцензування для зайняття данною професією.
Ключові слова: проституція, сутенерство, звідництво, легалізація, права людини.

Постановка проблеми. Питання легалізації проституції є досить дискусійним питанням не тільки для України, а і для всього світу. Політика країн в цьому плані досить різниться і кожна країна має певні особливості в регулюванні даного питання. Така контрасність існує завдяки різним чинникам, що впливають на ставлення до цього питання. До таких чинників належать: мораль, релігія, соціальні чинники, багатства країни, здоров'я населення та інші.

В Україні існує відповідальність за створення або утримання місць розпусти і звідництво за ст. 302 Кримінального кодексу України (далі – КК України), за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією за ст. 303 КК України [1], за зайняття проституцією за ст. 181-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2]. Таке становище створює низку проблем на практиці. З-поміж яких: відсутність реального захисту життя та здоров'я осіб, які займаються проституцією, що передбачається ст. 3 Конституції України, відсутність наповнення державного бюджету за рахунок коштів, отриманих від такої діяльності, відсутність соціального забезпечення (соціального захисту, належних та безпечних умов праці, пенсійного забезпечення тощо) та наявність ситуації на данний момент, коли прибуток від зайняття проституцією йде на фінансування злочинної діяльності, що не відповідає ст. 1 КК України України, а саме не здійснюється запобігання злочинам.

У данній статті ми розглянемо питання легалізації проституції та декриміналізації діяльності, пов'язаною з нею під різними кутами та розглянемо можливості вирішення данного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядуваному питанню, в тому числі під кутом зору кримінально-правової протидії проституції та пов'язаної з нею діяльності, було приділено увагу у працях таких вчених, як Ю.М. Антонян, О.М. Балакірєв, І.О. Бандурка, В.М. Броннер, Ф.Г. Бурчак, А.В. Виговська, Б.В. Волженкін, Н.Л. Волков, А.О. Габіані, М.М. Гернет, Я.І. Гілінський, В.О. Глушков, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, Л.В. Дорош, А.І. Єлістратов, В.О. Іващенко, О.М. Ігнатов, М.О. Ісаєв, І.І. Карпець, В.А. Козак, М.Й. Коржанський, Н.Ф. Кузнєцова, Л.С. Кучанська, Н.О. Лопашенко, О.Г. Манич, М.І. Мельник, О.В. Надьон, А.М. Орлеан, А.А. Пазій, А.В. Плотнікова, О.Е. Радутний, П.П. Сердюк, А.А. Станська, А.Х. Степанюк, В.В. Сучкова, Є.В. Фесенко, Н.В. Уханова, О.М. Федик, В.Д. Філімонов, П.Л. Фріс, В.І. Шакун, Т.А. Шевчук, С.В. Шлик, А.Є. Шпаков, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценко та інших науковців. Зокрема, О.Е. Радутний наводить такі аргументи «за»: «цей бізнес у сьогоднішньому вигляді призводить до того, що жінки стають рабинями сутенерів та (або) співробітників правоохоронних органів, які виступають «дахом» для вказаної діяльності» та «проти»: 1) не вирішені інші проблеми, треба увагу приділити більш важливим питанням, в тому числі в сфері економіки та соціального захисту населення; 2) це посягання на моральні устої суспільства; 3) не забезпечується гендерна рівність; 4) суспільна думка ще не є підготовленою до такого кроку. З будь-якої професії або діяльності завжди існує можливість вийти, якщо вона декриміналізована та легалізована». А.А. Пазій наводить такі аргументи «за» легалізацію проституції в Україні: 1) принесе прибуток у державний бюджет; 2) допоможе боротися з хворобами, які є наслідком такої діяльності, як і для користувача послуг, так і для особи, яка надає послуги; 3) особи, що займаються проституцією, отримають державний захист від сутенерів, клієнтів тощо; 4) зменшуватимутся темпи проституції в Україні; 5) поліція не буде витрачати час та ресурси на боротьбу з проституцією; 6) держава зможе контролювати цю діяльність тощо [5]. Однак проблема залишається не вирішеною, хоч і визнається на всіх рівнях внутрішньою та міжнародною перепоною нормальному розвитку суспільства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Україна є однією із найпопулярніших країн для так званого «секс-туризму», адже краса наших дівчат та низькі ціни приваблюють іноземців. Тому постає питання легалізації проституції. Переважно дослідники акцентують увагу на економічному аспекті легалізації в сфері інтимних послуг. Проте найважливішим аспектом легалізації проституції ми вбачаємо невідповідність відсутності належної охорони життя та здоров'я людини, передбачених ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3]. Тому існує необхідність легалізації проституції та переведення її в інший правовий простір, адже це сприятиме соціальному захисту осіб, що

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

займаються проституцією. А також необхідність декриміналізації діяльності, пов'язанної з проституцією, що позбавить надприбутків організовану злочинність.

Мета статті – вирішення питання необхідності легалізації проституції в Україні та декриміналізації діяльності, повязаної з нею.

Виклад основного матеріалу. Нормами КК України 1960 р. в ст. 208 Глави X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я» було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років за втягнення неповнолітніх у заняття проституцією, хоча сама по собі остання не визнавалась злочинною діяльністю, та кримінальну відповідальність за держання домів розпусти і звідництво (ст. 210 КК України 1960 р.) з покаранням у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Кримінальна відповідальність за систематичне (тобто, не менше трьох юридично доведених фактів щодо різних осіб-клієнтів) заняття проституцією була введена на території нашої держави з 1 вересня 2001 р. одночасно з набранням сили чинного КК України. Прийняття нового кодексу надавало можливість переосмислити ставлення до означеної проблеми та врахувати громадську думку, яка у схваленій нормі права виявилася у вигляді рішучої заборони та криміналізації означеної діяльності.

В ч. 1 ст. 303 КК України в первинній редакції 2001 р. було наведено визначення проституції як надання сексуальних послуг з метою отримання доходу. Об'єктивну сторону розглядуваного злочину утворювала така поведінка особи жіночої або чоловічої статі (констатація повної гендерної рівності), з приводу якої можливо було зробити висновок про те, що систематичне зайняття проституцією є бажанням цієї особи за власною волею та своєю згодою займатися нею як професією, що надає основний або хоча б додатковий дохід. Вказаним особам загрожувало покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк до ста двадцяти годин, що згідно до ст. 12 КК України відносило таку протиправну діяльність до категорії злочинів невеликої тяжкості.

Декриміналізація проституції відбулася була пов'язана зі змінною громадської думки зокрема у звязку з появою масового безробіття, нестабільністю в економіці тощо, на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12.01.2006 р. № 3316-IV з одночасним підсиленням кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст. 149 КК України) та сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України була викладена в новій редакції). Вперше вказаний вище Закон було опубліковано в газеті «Голос України» від 10.02.2006 р. № 26, але, незважаючи на пряму вказівку в розділі II про те, що він набирає чинності з дня його опублікування, відповідно до вимог ч. 1 ст. 4 КК України (згідно до якої закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування) моментом відмови від кримінального переслідування осіб, що систематично надають або надавали (оскільки є підстави для зворотної дії закону про кримінальну відповідальність) сексуальні послуги з метою отримання доходу, слід вважати 11 лютого 2006 р. Отже, кримінальна відповідальність за заняття проституцією у КК України 2001 року проіснувала з 1 вересня 2001 р. до 11 лютого 2006 р., тобто – 4 роки 5 місяців та 10 днів. Цей проміжок часу є відносно тривалим [4].

Таким чином, на сьогодні встановлено кримінальну відповідальність за втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, а так само за сутенерство, тобто дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою (ст. 303 КК України) та адміністративну відповідальність за заняття проституцією (за ч. 1 ст. 181-1 Кодексу України про Адміністративні Правопорушення тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за ч. 2 ст. 181-1 Кодексу України про Адміністративні Правопорушення у випадку вчинення тих самих дій повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення – накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Особливе значення для вирішення питання щодо легалізації проституції має досвід іноземних країн. Проституція в Німеччині легальна. Відповідний закон – «Про регулювання правових відносин осіб, які займаються проституцією» – був прийнятий в 2002 році. До цього угода клієнта з повією вважалася аморальною. Зараз борделі легальні. Податки повії платили завжди, а сьогодні вони можуть укладати лікарняну і пенсійну страховки [7].

Бельгія стала однією з перших країн, де до проституції та борделів стали ставитися, як до будь-якої іншої легальної роботи в будь-якого роду офісі. Борделі тут вишукані, різноманітні, а іноді і здатні вразити уяву – як, наприклад, знаменитий хайтек-бордель House of Pleasure. Повії користуються всіма правами працюючих громадян, включаючи право на пенсійне забезпечення, їх безпеку та здоров'я повністю захищені законом, а податки з чималих заробітків платяться справно. Це приносить великі кошти до бюджету [7].

Сьогодні в Еквадорі продажна любов захищена законом, якщо мова йде про секс між двома повнолітніми людьми за взаємною згодою, який відбувається в ліцензованому будинку розпусти, відповідному державним вимогам до подібних закладів. Їх дотримання, регулярно перевіряється. Все це робиться заради того, щоб уникнути проблем, з якими зіткнулася країна в кінці XX століття, коли мало не половину еквадорських повій становили секс-рабині, залучені в бізнес обманом або погрозами, причому мало не половина були неповнолітніми. Зараз в Еквадорі встановлені на законодавчому рівні певні вимоги до надання інтимних послуг. Надавати інтимні послуги можливо лише з 18 років і лише у спеціальних публічних будинках. Оплата інтимних послуг

становить 12 доларів США, з яких 2,5 йде в державний бюджет [8]. Якщо використати досвід цієї країни в нашій державі, то можна зробити приблизні розрахунки можливих доходів в державний бюджет. Припустимо, що кількість осіб, що надають інтимні послуги – 100 000 осіб. Відповідно до положень статті 50 Кодексу законів про працю України норма тривалості робочого часу становить 40 годин на тиждень [9]. В одному календарному році 52 тижні. Враховуючи право на відпочинок особи можуть надавати інтимні послуги 48 тижнів на рік. Приблизні підрахунки показують, що дохід в державний бюджет може складати 480 мільйонів доларів США на рік.

Розвиток суспільних відносин, зміни в моральних устоях людства та виникнення гострих соціальних питань унеможливлюють залишення теми проституції без уваги. Таке соціальне явище існує в усіх без виключення країнах світу. При обговоренні питання легалізації проституції виникають суперечки, адже людям властиво мати свою позицію. Кожен розуміє це явище по-різному, а тому і аргументи за і проти висуваються різні. Перше, що необхідно зазначити, це те, що неможливо повністю усунути проституцію, але можливо встановити контроль і регулювати цю сферу. Такі дії поліпшать роботу правоохоронним органам, зменшать кількість злочинів, які необхідно розслідувати.

Відповідно до положень Конституції України, а саме статті 3 – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Виходячи з положень цієї статті, кожна людина має право на життя і здоров’я. Існує небезпека для клієнтів інтимних послуг, адже загальний рівень хворих на СНІД та інші венеричні хвороби показує, що масово особи набувають ці захворювання саме внаслідок користування подібними послугами, а зміни в регулюванні цієї сфери з боку держави можуть вирішити цю проблему. Постійні медичні огляди, профілактика різних венеричних захворювань та впевненість тих осіб, котрі користуються інтимними послугами позитивно вплине на загальний безпечний рівень життя і здоров’я людей. Перевага легалізації проституції і ліцензуванні цієї діяльності полягає в забезпеченні здоров’я населення.

Дотримання прав людини є одним із основних завдань держави. Крім того, Конституцією України передбачено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України). Також кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 48 Конституції України)

Наявність ситуації на данний момент, коли прибуток від зайняття проституцією йде на фінансування злочинної діяльності, що не відповідає ст. 1 КК України, а саме не здійснюється запобігання злочинам тощо. Нещодавне дослідженя (Paul Bisschop, Stephen Kastoryano, Bas van der Klaauw, 2015) показало, що виокоемлення спеціальних зон для вуличної проституції в Нідерландах на початку 1980-х сприяло зниженню кількості зареєстрованих випадків сексуального насильства на 30-40% протягом перших двох років.

Найкращим шляхом, звичайно, є надання певних ліцензій на зайняття цією діяльністю та наділення осіб, які надають інтимні послуги особливим статусом. Тобто такими діями будуть дотримані права людини.

Розглядаючи це питання, необхідно зазначити, що вся діяльність, пов’язана з інтимними послугами приносить надвеликі прибутки і в цій сфері аккумульовано дуже багато грошей. Внаслідок ліцензування цих послуг, наділення осіб, які надають інтимні послуги спеціальним статусом можна залучати кошти до державного бюджету. Необхідно розробити систему оподаткування таких послуг, розробити фінансову політику в цій сфері, адже грошові маси накопичуються в руках кримінальних елементів та злочинних угрупувань, а можливість фінансування важливих для держави сфер, на які не вистачає коштів в державному бюджеті втрачається.

Ще одним позитивним моментом, який буде наслідком легалізації проституції є секс-туризм. Розвиток транспорту надає можливість подорожувати різними країнами світу за найкоротший час. Це вплине на збільшення кількості туристів, які бажають приїхати до України, а наслідком буде розвиток економіки держави, адже туристи будуть користуватись послугами готелів, ресторанів, також сходять в музеї або інші місця культурної спадщини і це принесе кошти в державний бюджет.

Негативні чинники, які впливають на процес легалізації проституції, звичайно є, проте позитивних – значно більше. До негативних чинників належить зокрема моральні засади суспільства. Звичайно особи, які користуються інтимними послугами не вважають, що це певним чином пригнічує їх честь і гідність. А от інші особи внаслідок своїх внутрішніх моральних переконань відносяться к цьому явищу негативно. Кожен сам вирішує як відноситись до таких послуг і чи користуватись ними взагалі.

Інший негативний чинник, що пов’язаний із попереднім – релігія. У кожній релігії різне відношення до такого роду послуг. Релігійна мораль – серйозна перешкода в процесі легалізації сфери інтимних послуг. Це внутрішній і зовнішній бар’єр зі сторони соціальних інститутів, які базуються на релігійних підвалинах. Відповідно до положень статті 36 Конституції України – церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а тому не повинні створювати перепони в процесі легалізації проституції.

Легалізація проституції не означає безконтрольний секс в публічних місцях. Повинен бути суворий контроль і регулювання цієї сфери зі сторони держави. Це призведе до покращень і в сфері здорового життя населення, і в сфері наповнення державного бюджету, і знизить тиск на діяльність правоохоронних органів, адже притягати до відповідальності осіб, які надають інтимні послуги офіційно не буде ніякої потреби.

Вважаємо доцільним надати статус фізичної особи – підприємця, особам, що займаються проституцією та створення спеціальної системи ліцензування для зайняття такою діяльністю.

Потрібно виключити ст. 303 КК України «сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією» у звязку з тим, що, у разі легалізації проституції, така діяльність втратить суспільну небезпечність, притаманну злочинам.

Висновки. З наведених вище аргументів, ми бачимо необхідність змін в політиці України щодо проституції в напрямку її легалізації. Застарілі силові методи не приносять відповідного результату та навіть створюють певні проблеми: 1) невідповідність Конституції України у звязку з тим, що не забезпечується ефективний захист життя та здоров'я осіб, які займаються проституцією (суперечить ст. 3 Конституції України); 2) відсутність соціального забезпечення осіб, які займаються проституцією (суперечить ст. 43 Конституції України); 3) відсутність свободи вибору діяльності (суперечить ст. 48 Конституції України); 4) відсутність надходжень до державного бюджету України від зайняття проституцією; 5) наявність ситуації на данний момент, коли прибуток від зайняття проституцією йде на фінансування злочинної діяльності, що не відповідає ст. 1 КК України, а саме не здійснюється запобігання злочинам тощо. Також існує практика деяких іноземних країн, яка є досить важливою в цьому питанні. Тому ми пропонуємо легалізувати проституцію в Україні та викласти ч. 1 ст. 302 КК України у такій редакції: «Незаконне створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років». Під «незаконним» мається наувазі здійснення данної діяльності без відповідної ліцензії, без статусу фізичної особи – підприємця, тощо. Виключити ст. 303 КК України «сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією». Викласти ч. 1 ст. 181-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення у такій редакції: «Незаконне заняття проституцією – тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Також ми пропонуємо створити спеціальну систему ліцензування даного виду діяльності та регулярні медичні огляди для осіб, що займаються проституцією. Приблизні підрахунки показують, що дохід в державний бюджет може складати 480 мільйонів доларів США на рік.

Список літератури:

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1121.
3. Конституція України від від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Радутний О.Е. Інформаційне забезпечення легалізації проституції та декриміналізації окремої пов'язаної з нею діяльності / О.Е. Радутний // «Інформація і право». – № 2(17). – 2016. – С. 147–157.
5. Пазій А.А. Легалізація проституції в Україні як спосіб запобігання злочинам у сфері статевої свободи та торгівлі людьми / А.А. Пазій // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародне співробітництво для локального розвитку». – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 80–82.
6. Секс-туризм: ТОП-5 країн Європи з легальною проституцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://travel.tochka.net/ua/6129-seks-turizm-top-5-stran-evropy-s-legalnoy-prostitutsiey/.
7. Проституция Бельгии. Улица Красных фонарей [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.votpusk.ru/edit/text1.asp?ID=352.
8. Орел и решка (канал К1) 28.04.2018 р. 21.35–21.40.
9. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради Української УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

Крайник Г.С., Ревякин Д.В., Чернобривец Р.Е.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРОСТИТУЦИИ И ДЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СВЯЗАННОЙ С НЕЙ

Аннотация
В данной статье рассмотрены отдельные аргументы «за» и «против» легализации проституции и декриминализации связанной с ней деятельности в Украине. Более убедительными являются аргументы за легализацию проституции в Украине в современный период, что соответствует ст. 3, ст. 43 и ст. 48 Конституции Украины, ст. 1 УК Украины. Предложено предоставление статуса физических лиц-предпринимателей лицам, занимающимся проституцией. Исследована необходимость создания механизмов социальной защиты для лиц, занимающихся проституцией, и создание системы лицензирования для занятия данной профессией.
Ключевые слова: проституция, сутенерство, сводничество, легализация, права человека.

Kraynik G.S., Revyakin D.V., Chornobrivets R.E.
Yaroslav Mudryi National Law University

SEVERAL ISSUES OF LEGALIZATION OF PROSTITUTION AND DECRIMINALIZATION OF ACTIVITIES RELATED TO IT

Summary
In this article, separate arguments "pro" and "contra" the legalization of prostitution and decriminalization of related activities in Ukraine are considered. More convincing are the arguments for the legalization of prostitution in Ukraine in the modern period, which corresponds to Article № 3, Article № 43 and Article № 48 of the Constitution of Ukraine, Article № 1 of the Criminal Code of Ukraine. The granting of the status of individuals-entrepreneurs to persons engaged in prostitution. The need to create social protection mechanisms for persons engaged in prostitution and the creation of a licensing system for the occupation of this profession was investigated.
Keywords: prostitution, pimping, pandering, legalization, human rights.

УДК 343.34(477)

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Кривоконь Д.А.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній роботі досліджено проблемні аспекти визначені в статті 258 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка передбачає відповідальність за вчинення терористичного акту. З'ясовано поняття тероризму. Проаналізовано міжнародні акти у сфері боротьби з тероризмом. Запропоновано удосконалення ст. 258 КК України та ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».
Ключові слова: тероризм, терористичний акт, терорист-смертник, фінансування тероризму.

Постановка проблеми. Тероризм – одна з найбільш серйозних та актуальних проблем сучасного світу. На сьогоднішній день ареною тероризму стають не тільки традиційні зони міжнародних конфліктів, а й фактично всі країни світу. Терористичні акти найчастіше спричиняють масові людські жертви, руйнування матеріальних і духовних цінностей, ворожнечу між державами, провокують війни, ненависть між національними групами.

Теперішня ситуація в міжнародних відносинах свідчить про те, що тероризм став проблемою світового масштабу. Причини цього явища можуть бути різними:

1) військові конфлікти, в межах яких терористичні акти стають частиною воєнних дій;

2) загострення соціальних, національних чи релігійних проблем;

3) наявність країн чи соціальних, національних, релігійних чи інших груп, що відрізняються від своїх близьких і далеких сусідів високим рівнем матеріального добробуту й культури і через свою політичну, економічну та військову могутність диктують свою волю іншим країнам чи соціальним групам;

4) невирішеність економічних і фінансових питань, зниження життєвого рівня, стан психологічного дискомфорту;

5) порушення прав і свобод представників певної соціальної, національної чи релігійної групи, принизливе, зневажливе ставлення до них, невжиття необхідних заходів для їх економічного та духовного розвитку;

6) невжиття державою необхідних заходів по запобіганню вчення терористичних актів [5, с. 463].

За даними міжнародних експертів проекту The Global Terrorism Index з 2000 р. в світі було скоєно понад 72 000 терористичних актів. У рейтингу терористичної загрози за 2017 р. Україна посіла перше місце серед європейських країн і 17 місце серед 163 країн світу. Ми обігнали за цим показником Францію, Росію і Велику Британію. Цей результат пов'язаний з бойовими діями на Сході країни. З 2014 р. міжнародні експерти проекту The Global Terrorism Index вважають бойові дії на Сході терористичними актами. Через це Україна, в якій з 1991 р. по 2013 р. було зафіксовано лише 55 терактів, уже 2014 р. посідає 51 місце в світі, а 2016 р. взагалі увійшла до двадцятки «лідерів» рейтингу [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тероризму та терористичних актів були об'єктами досліджень таких науковців як Ю. Абаджиєв, А. Данилевський, В. Ємельянов, В. Ляшенко, С. Мохончук, М. Семикін, М. Сукмановська, А. Форос, В. Шамара, Л. Шестопалова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі основною, реальною та потенційною загрозою національній безпеці України, стабільності в суспільстві у сфері державної безпеки є тероризм. Протидія такого роду протиправній діяльності потребує вдосконалення існуючого антитерористичного законодавства з метою його узгодження з міжнародними та внутрішньодержавними законодавчими актами.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук шляхів вдосконалення законодавства щодо протидії тероризму шляхом аналізу статтей 258 – 258-5 КК України, Закону України «Про боротьбу з тероризмом», міжнародних антитерористичних актів.

Виклад основного матеріалу. Тероризм у різних своїх формах проявів перетворився на одну з найнебезпечніших за своїми масштабами та наслідками соціально-негативну проблему. За даними Українського інституту дослідження екстремізму, за останні 4 роки в Україні було зареєстровано 5804 кримінальних справ з ст. 258 КК України. Це в середньому 129 терористичних атак щомісяця, а покарано за цією статтею було лише 15 осіб.

Ю. Абаджиєв визначає поняття «тероризму» як: 1) одну з форм організованого, ідеологічно вмотивованого насильства з політичними цілями; 2) систематичну, цілеспрямовану та умисну діяльність, здійснювану конспіративно організованими злочинними формуваннями; 3) злочинну діяльність, яка характеризується переважно непередбачуваністю терористичних атак у часі та просторі [10, с. 62].

На сьогоднішній день Україна ратифікувала основні міжнародні нормативно-правові акти щодо протидії тероризму (Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму; Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом; Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму; Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму; Європейську конвенцію про боротьбу з терориз-

мом) та імплементувала їх норми у національне законодавство. Відповідно до ст. 1 Закону України тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [4]. Терористичний акт є кримінально-караним діянням, відповідальність за яке передбачене ст. 258 КК України. Відповідно до цієї статті терористичний акт полягає у застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяли значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погрозі вчинення зазначених дій з тією самою метою [3]. Отже, можна говорити про те, що тероризм і терористичний акт співвідносяться як ціле й одиничне, як явище та його окремий (але неоднорідний) вияв [12, с. 42].

Родовим об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки. Безпосередній об'єкт – громадська безпека, а саме стан захищеності життєдіяльності людей. Додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати життя та здоров'я, власність.

До об'єктивної сторони терористичного акту насамперед слід віднести вчинення дій чи погрозу їх вчинення, які призводять до порушення громадської безпеки, виникнення небезпеки загибелі людей та інших суспільно-небезпечних наслідків. Об'єктивна сторона охоплює не всі загально небезпечні дії, а лише ті, що відбуваються відкрито, демонстративно і пов'язані зі створенням побічного впливу на населення, соціальні групи, державні органи, юридичних осіб. Об'єктивна сторона терористичного акту виражається у двох формах:

1) вчиненні загальнонебезпечних дій, а саме: застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;

2) погрозі вчинення зазначених (загальнонебезпечних) дій – доведення до відома юридичних або фізичних осіб у будь-якій формі наміру вчинити зазначені дії, незалежно від того, чи справді винний мав умисел привести їх до виконання.

На думку В.П. Тихого, терористичний акт є закінченим з моменту вчинення зазначених дій [15, с. 296]. Але з цим можна погодитись лише частково. Стосовно погрози, злочин вважається закінченим з моменту вчинення дії, тобто тут склад злочину є формальним. Але наявність у диспозиції наслідків у вигляді створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків вказує на те, що злочин є закінченим саме з моменту настання таких наслідків. Склад злочину передбачений ч. 2 ст. 258 КК України є матеріальним, якщо кваліфікуючою ознакою є заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків, але якщо кваліфікуючою ознакою виступає повторність вчинення цього злочину або вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб в частині погрози, то склад злочину буде формальним. Особливість цього складу злочину полягає у тому, що, коли йдеться про суспільно небезпечний наслідок у виді створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, то зазвичай дія і наслідок настають одномоментно або через незначний проміжок часу.

До інших дій, які створили небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, відносяться застосування отруйних речовин, газів, затоплення, обвали, каменепади, руйнування будівель, будинків, споруд, шляхів і засобів сполучення, пошкодження об'єктів довкілля, систем життєзабезпечення тощо [7, с. 178].

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу, тобто особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання [3].

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є мета. Згідно ст. 258 КК України метою терористичного акту є: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація військового конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, службовими особами, об'єднаннями громадян, а також з метою притягнення уваги громадськості до визначених політичних, релігійних та інших поглядів винного.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Також ст. 258 КК України містить заохочувальну норму. Це означає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності за всі раніше виконані приготувальні дії. Ці дії не враховуються при оцінці повторності злочину, а також як обставина, яка обтяжує відповідальність при призначенні покарання за знову вчинений тероризм. Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 258 КК України в частині погрози вчинення терористичного акту є своєчасне попередження правоохоронних органів про акт тероризму, який готується, сприяння його припиненню або розкриттю до повідомлення такій особі про підозру, якщо в її діях відсутні ознаки складу іншого злочину. Але цього недостатньо. Для звільнення від кримінальної відповідальності необхідно ще й те, щоб у результаті цього попередження злочин вдалось попередити. Попередження повинно бути добровільним. Особа має усвідомлювати реальну можливість продовжувати злочинні дії. Встановлення такої можливості є визначальним

для визнання добровільності. Мотиви, які спонукали винну особу до таких дій, значення не мають. Попередження повинне бути своєчасним, тобто у правоохоронних органів повинен бути час для того, щоб вони могли попередити акт тероризму, який готується. Якщо ж таке попередження настало вже після терористичного акту, то говорити про застосування заохочувальної норми неможна [8, с. 114].

Протягом останніх років тероризм став одним з найнебезпечніших явищ сучасності. Найгучнішими терактами 2017 р., які сколихнули світ стали: теракт у Лондоні, де фургон виїхав на тротуар і почав збивати пішоходів; теракт у Манчестері, де терорист-смертник вчинив вибух у концертному залі, внаслідок чого постраждало 143 особи; теракт в Барселоні, де також було скоєно наїзд на пішоходів, внаслідок якого загинуло 13 осіб і більше 100 отримали поранення.

Досить поширеними є атаки смертників – людей, які ціною власного життя скоюють напади з метою завдання максимальної шкоди іншим. Мотиви терористів-смертників можуть бути різними: хтось своєю загибеллю демонструє політичну позицію, інші – посилаються на релігійні переконання, вчиняють це в «ім'я Бога» або бажають втекти від жахливої реальності, жертвують собою за матеріальну винагороду, яку обіцяють родині смертника організатори теракту.

За даними Чиказького університету, у незалежній Україні було зафіксовано три атаки смертників. Першу було скоєно в жовтні 2013 р. на прикордонному пункті Бачівськ у Сумській області. Невідомий під час спроби затримання активував вибуховий пристрій, убивши себе й поранивши двох прикордонників. Другу — 22 липня 2014 р. поблизу села Кам'янка (Донецька область). Тоді начинений вибухівкою мікроавтобус атакував позиції українських військових. Загинули сам водій і четверо українських солдатів. Третя атака сталася 25 січня 2015 р. поблизу блокпоста неподалік Мар'їнки (Донецька область). Позиції українських військових атакував замінований автомобіль, унаслідок чого загинув один військовослужбовець, ще кілька солдатів дістали поранення [11].

Обов'язком держави є захист життя людини, передусім через вдосконалення існуючого законодавства [2]. Слід зазначити, що склад злочину, передбачений ст. 258 КК України є досить перевантажений. Такі ознаки, як залякування населення і здійснення впливу передбачаються не у взаємозв'язку, а в альтернативному порядку. За змістом складу терористичного акту виходить, що можливий тероризм із залякуванням населення, але без мети впливу на когось, так само як із впливом на когось, але без залякування населення. Тому в складі злочину, який передбачає відповідальність за терористичний акт, залякування населення має бути передбачено не як альтернативна, а як пов'язувальна, ознака, бо без залякування населення і мети впливу на когось тероризм неможливий [9, с. 15].

Також важливим є вдосконалення ст. 1 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», а саме виключення слів «ні в чому не винних людей» і заміни їх на «випадкових або сторонніх людей».

В.П. Ємельянов зазначає, що у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму поряд з поняттям «терористична діяльність» вживається поняття «терористичні злочини», що, відповідно до положень Конвенції, є тією ж терористичною діяльністю, яка піддана криміналізації, тому в злочинах, передбачених статтями 258-1 – 258-5 КК України, не слід використовувати вузьке поняття «терористичний акт», оскільки це не відповідає термінології Конвенції Ради Європи, а також породжує додаткові проблеми у кваліфікації злочинів цієї категорії [9, с. 14].

Також можливим є закріплення в ст. 67 КК України пункту 14 з таким змістом: «вчинення злочину спрямованого на залякування невизначеного кола осіб з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій фізичними чи юридичними особами, державою чи міжнародною організацією» [13, с. 30].

Дискусійним залишається питання про навряд чи виправдане встановлення однакового покарання як за власне терористичний злочин, так і за погрозу його вчинення [14, с. 181].

Висновки. У сучасний період однією з найактуальніших проблем є забезпечення нормативно-правової протидії терористичним проявам і насамперед удосконалення кримінально-правової протидії тероризму.

Слід зазначити, що сьогодні антитерористичне законодавство України є недосконалим та потребує системного, комплексного вирішення проблем шляхом узгодження існуючих норм законодавчих актів у сфері вчинення терористичній діяльності. Для цього потрібно внести низку змін: 1) виключити зі ст. 1 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» слова «ні в чому не винних людей», які зазначені в понятті тероризму і замінити їх на «випадкових людей» або «сторонніх людей»; 2) оскільки міжнародне визначення терористичного злочину включає ознаки вчинення не тільки вибухів, підпалів та інших небезпечних діянь, а й будь-яких інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення, тобто вчинення будь-якого злочину терористичної спрямованості, пропонується змінити диспозицію ст. 258 КК України: «терористичний злочин, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу, захоплення заручників, транспортного засобу, підприємства чи установи чи інших суспільно небезпечних діянь, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або загрозу настання інших тяжких наслідків і спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування України, інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами» [9, с. 15]; 3) замінити термін «терористичний акт», який використовується в статтях 258-1 – 258-5 КК України, на термін «терористичний злочин», який використовується у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму [1]; 4) ст. 67 КК України, яка передбачає перелік обставин, що обтяжують відповідальність за вчинення злочину, доповнити пунктом, що передбачає вчинення злочину з терористичним спрямуванням; 5) виокремити «погрозу вчинення терористичного злочину» як окремий склад злочину.

Список літератури:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_712.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
4. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
5. Сукмановська Л.М. Щодо причин виникнення та поширення тероризму / Л.М. Сукмановська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 460–470.
6. У рейтингу терористичної загрози за 2017 р. Україна перша серед європейських країн / [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://dt.ua/international/hto-terorizuye-yevropu-statistika-proti-stereotipiv 261339_.html.
7. Форос А.В. Кримінально-правові ознаки терористичного акту / А.В. Форос // Правова держава. – 2012. – № 15. – С. 177–182.
8. Мохончук С.М. Звільнення від кримінальної відповідальності за тероризм / С.М. Мохончук // Вісник університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 8. – С. 313–315.
9. Ємельянов В.П. Сучасний стан та шляхи вдосконалення нормативно правової протидії тероризму / В.П. Ємельянов, М.В. Семикін // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 12–17.
10. Абаджиев Ю. Терроризм: другая точка зрения // Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави: інф.-аналіт. бюлетень. – 2006. – № 5. – С. 61–64.
11. Терористи-смертники: хто вони й що ними керує / [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://tyzhden.ua/World/209564.
12. Шестопалова Л.М. Зміст понять «тероризм» і «терористичний акт» / Л.М. Шестопалова // Вісник Академії управління МВС. – 2008. – № 3. – С. 39–46.
13. Емельянов В.П. Уголовная ответственность за терроризм и приступления с признаками терроризирования: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.П. Емельянов. – М., 2001. – 36 с.
14. Дудоров О.О. Злочини про громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту: особливості кваліфікації / О.О. Дудоров // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1. – С. 176–189.
15. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

Кривоконь Д.А.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Аннотация
В данной работе исследованы проблемные аспекты, которые определены в статьи 258 Уголовного кодекса Украины, предусматривающей ответственность за совершение террористического акта. Выяснено понятие терроризма. Проанализированы международные акты в сфере борьбы с терроризмом. Предложено усовершенствование ст. 258 УК Украины и ст. 1 Закона Украины «О борьбе с терроризмом».
Ключевые слова: терроризм, террористический акт, террорист-смертник, финансирование терроризма.

Krivokon D.A.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
of Yaroslav Mudryi National Law University

ON IMPROVEMENT OF ANTI-TERRORIST LEGISLATION OF UKRAINE SUMMARY

In this work, the problem aspects identified in the article 258 of the Criminal Code of Ukraine, which implies responsibility for terrorist act, are researched. The definition of terrorism are revealed. International acts in the field of combating terrorism are analyzed. Proposed to improve the article 258 Criminal Code of Ukraine and the first article of the Law of Ukraine "On Combating Terrorism".
Keywords: terrorism, terrorist act, suicide bomber, terrorism financing.

УДК 343.37(477)

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПРЕДИКАТНОГО ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 209 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Куценко Д.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу чинної редакції ст. 209 КК України і шляхи вдосконалення п. 1 примітки до ст. 209 КК України. Зроблено висновок про необхідність приведення п. 1 примітки ст. 209 КК України до положень Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, що набрала чинності для України 29 травня 1997 р.

Ключові слова: відмивання злочинних доходів, легалізація доходів, предмет відмивання доходів, предмет злочину.

Постановка проблеми. У п. 1 примітки до ст. 209 Кримінального кодексу України (далі – КК) України міститься предикатне діяння. Воно сформульовано таким чином: «суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, за яке КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох і більше років або яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави і за таке ж саме діяння передбачена відповідальність КК України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи». Разом із цим, відповідно до ст. 1 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, «предикатний злочин» означає будь-який кримінальний злочин, в результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину. Набула чинності зазначена Конвенція відповідно ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» 29 травня 1997 р. Актуальною залишається проблема проведення у відповідність до вимог зазначеної Конвенції Ради Європи чинної редакції ст. 209 КК України «Відмивання» кримінально нажитих коштів є одними з найнебезпечніших злочинів для безпеки держави на міжнародному рівні, тому боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, набула сьогодні особливої актуальності як у міжнародному просторі так і в Україні.

Проаналізувавши судову практику у кримінальних провадженнях за ст. 209 КК України, слід зазначити, що значна частина виправдувальних вироків винесена у зв'язку *з недоведеністю предикатних злочинів*, що свідчить про те, що судами не застосовуються вимоги вказаної міжнародної Конвенції.

Чимало виникає труднощів також під час досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення у кримінал ах провадженнях про злочини щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Зокрема, відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2017 р. у цілому по державі органами прокуратури проводилось досудове розслідування у 183 кримінальних провадженнях про кримінальне правопорушення, передбачені ст. 209 КК України, що на 30,7% більш ніж у 2016 році (140). У зазначених кримінальних провадженнях установлена сума доходів, здобутим злочинним шляхом, у загальному розмірі 6 403 026 135 грн. (2016 рік – 68 408 000 грн.).

Проте упродовж 2017 р. закінчено досудове розслідування лише у 15 кримінальних провадженнях зазначеної категорії (2016 рік – 10), тільки 9 кримінальних проваджень направлено до суду з обвинувальними актами (2), під час досудового розслідування не вилучено жодної гривні, одержаної злочинним шляхом, накладено арешт на такі доходи на загальну суму 4 343 532 155 грн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням відповідальності за злочинів у сфері господарської діяльності досліджували: Киричко В.М., Перепеця О.О., Тацій В.Я., Чаричанський О.О, Навроцький В.О., Туляков В.О., Дудоров О.О. та інші вченні.

Метою статті є аргументація необхідності приведення до відповідності до положень Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом чинної редакції п. 1 примітки до ст. 209 КК України та удосконалення чинної редакції ст. 209 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 209 КК України вперше з'явилася у КК України 2001 р. і була передбачена в розділі VII Особливої частини «Злочини у сфері господарської діяльності». У початковій редакції ст. 209 відповідала Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, а впродовж наступних років були зміни, які не відповідають зазначеній Конвенції. Законом України «Про внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» від 16.01.2003 р. № 430-IV, в ст. 209 КК були внесені суттєві зміни і п. 1 примітки до ст. 209 КК України сформульовано так: «суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох і більше років (за винятком діянь, передбачених статтями 207 і 212 Кримінального кодексу України), або яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави і за таке ж саме діян-

ня передбачена відповідальність Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи».

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15.04.2005 р. № 5 з метою правильного й однакового застосування судами законодавства про відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та у зв'язку з питаннями, що виникають у судовій практиці під час розгляду цієї категорії справ, зазначено: «1. Звернути увагу судів на те, що відповідно до ч. 1 ст. 209 Кримінального кодексу України обов'язковою умовою, за якої настає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є одержання таких доходів унаслідок вчинення визначеного у п. 1 примітки до ст. 209 КК суспільно небезпечного протиправного діяння» [3].

За змістом п. 1 примітки до ст. 209 КК предикатним діянням може бути «діяння, яке згідно з КК є злочином і за яке відповідною статтею (частиною статті) цього Кодексу передбачено покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або діяння, вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи».

У дисертації Чаричанського О.О. здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукових проблем кримінальної відповідальності за легалізацію, яке виявилося у обґрунтуванні недоліків існуючої редакції ст. 209 КК, та у формулюванні нової редакції п. 1 примітки до статті 209 КК України легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом: *«Грошовими коштами чи іншим майном, одержаними злочинним шляхом за змістом цієї статті, є грошові кошти чи інше майно, одержані внаслідок вчинення злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України за виключенням: а) злочинів, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк менше трьох років або менш суворе покарання; б) злочинів, передбачених статтями 207 та 212 Кримінального кодексу України»* [1, с. 2–3]. Водночас, запропонована науковцем редакція п. 1 примітки до ст. 209 КК України не відповідає положенням Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом щодо змісту предикатного діяння.

Однією з основних ознак майна, яке є предметом злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є безпосереднє його походження – від іншого суспільно небезпечного діяння, яке передувало самій легалізації. Тобто предмет злочину безпосередньо пов'язаний із певним предикатним протиправним суспільно небезпечним діянням. Відповідно до вимог Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, «предикатний злочин» означає будь-який кримінальний злочин, в результаті якого виникли доходи, що можуть стати предметом злочину [2]. Особливістю, яка відрізняє предмет злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є той факт, що майно, у тому числі кошти, у відношенні яких вчинюється сама легалізація (відмивання), мають статус таких, що раніше були отримані внаслідок «суспільно небезпечного протиправного діяння». Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України злочином є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Таким чином, очевидно, законодавець, приймаючи чинну редакцію ст. 209 КК України, під предметом цього злочину мав на увазі саме майно, яке було одержане внаслідок злочину, тобто відповідно до міжнародного визначення – доходи від злочину.

Законодавцем було прийняте рішення щодо викладення поняття предмета легалізації «відмивання» не як такого, який одержаний внаслідок злочину чи злочинної діяльності, а як такий, що одержаний внаслідок протиправного суспільно небезпечного діяння. Також законодавець не міг випускати і той момент, що легалізуватися може також і майно, отримане внаслідок адміністративних проступків. Однак, керуючись змістом ст. 2 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», насамперед, законодавець сприймав суспільно небезпечне протиправне діяння як синонім злочину, але не застосував останній саме через категоричність формулювання ч. 2 ст. 2 КК України та ч. 1 ст. 61 Конституції України презумпції невинуватості: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину... доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Натомість, відповідно до абзацу 3 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», «кримінальна відповідальність за ст. 209 КК України не виключена й у тих випадках, коли особа, котра вчинила предикатне діяння, була звільнена від кримінальної відповідальності в установленому законом порядку (у зв'язку із закінченням строків давності, застосуванням амністії тощо) або не притягувалася до такої відповідальності (наприклад, у зв'язку зі смертю), а одержані внаслідок зазначеного діяння кошти або інше майно стали предметом легалізації» [3, с. 9–12].

У той же час, відповідно до п. 2 цієї ж постанови, відповідальність за зазначені дії настає лише у тому разі, коли кошти або інше майно, що є предметом легалізації, були одержані внаслідок вчинення предикатного діяння і ці дії були вчинені умисно з метою надання правомірного вигляду володінню, використанню, розпорядженню такими коштами або майном, їх набуттю чи для приховання джерел їх походження.

Відповідно до змісту ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» 2002 р. [5, с. 5–6].

Під суспільно небезпечним протиправним діянням у контексті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розуміється «діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, – діяння, за яке КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк три і більше років (за виключенням діянь, передбачених статтями 207, 212 КК України), або яке визнається злочином за кримінальним законом іншої держави, і за таке ж саме діяння передбачена відповідальність КК України, і внаслідок вчинення якого є незаконно одержані доходи». Отже, законодавець, приймаючи у 2002 р. цей Закон, також приділяв увагу саме злочинам. На жаль, таке пояснення не відобразилося у ст. 209 КК України, навіть на рівні примітки до статті. Крім того, воно не відповідає вимогам Сорока рекомендацій FATF та Палермської конвенції, відповідно до яких предикатним злочином може вважатись злочин, граничний поріг покарання у вигляді позбавлення волі становить шість місяців і він віднесений до «серйозних злочинів».

Відповідно до абзацу 2 п. 1 Сорока рекомендацій FATF «країни повинні застосовувати поняття злочину «відмивання грошей» до всіх серйозних злочинів з метою охоплення якомога ширшого спектра предикатних злочинів. Предикатні злочини можуть описуватися шляхом посилання на всі злочини чи на поріг, пов'язаний з категорією серйозних злочинів або з таким видом покарання, як ув'язнення, встановлене за предикатний злочин, чи на перелік предикатних злочинів, або шляхом поєднання цих підходів» [4, с. 4–5].

Водночас Сорок рекомендацій FATF вимагають від країн «застосування поняття «відмивання грошей» до всіх серйозних злочинів з метою охоплення якомога ширшого спектра предикатних злочинів», отже – саме до злочинів, а не правопорушень чи протиправних суспільно небезпечних діянь, як це зазначено у ч. 2 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму». До таких злочинів відповідно до абзацу 5 Глосарію Сорока рекомендацій FATF належать 20 видів злочинів, описаних у розділі 1.1. За всі описані у Сорока рекомендаціях FATF категорії злочинів в Україні передбачена кримінальна відповідальність. Однак, враховуючи можливе потенційне запровадження до закону про кримінальну відповідальність інституту кримінального проступку, можливо, доцільно не характеризувати протиправні суспільно небезпечні діяння у змісті ст. 209 КК України як виключно злочини, а передбачити формулювання таких предикатних легалізації діянь, як протиправне суспільно небезпечне діяння, за яке чинним законодавством передбачена кримінальна відповідальність. У поєднанні вказаних ознак предмета злочину, передбаченого ст. 209 КК України, доцільно використовувати таке поняття: «майно, у тому числі кошти, одержані внаслідок протиправного суспільно небезпечного діяння, за яке передбачена кримінальна відповідальність відповідно до законодавства України».

Керуючись чинною редакцією ст. 209 КК України, предметом злочину, передбаченого ст. 209 КК України, слід вважати доходи від злочину, а саме – майно, у тому числі кошти, які були отримані внаслідок попереднього вчинення (предикатного) протиправного суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки кримінально караного правопорушення відповідно до законодавства України.

Разом із тим, Дудоров О.О. вважає, що відмивання майна, здобутого злочинним шляхом, є типовим конвенційним злочином, тобто діянням, криміналізація якого відбулась у зв'язку зі вступом України в коло держав-учасниць відповідних міжнародно-правових документів [6, с. 708].

Втілюючи в життя положення, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, на початку 90-х рр. XX століття окремі держави розробили відповідну законодавчу базу, спрямовану на боротьбу з відмиванням злочинних доходів. Серед цих країн були, наприклад, Бельгія, Італія, Німеччина. Після прийняття відповідних законів кримінальні законодавства цих країн були доповнені спеціальними нормами, які передбачали відповідальність за легалізацію злочинних доходів. Поняття «відмивання грошей» у законодавствах згаданих держав мало дуже широке тлумачення. Наприклад, у законодавстві Німеччини відмивання грошей розглядається як вливання майнових об'єктів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, в легальний фінансово-економічний обіг з метою їх маскування. З наведеного припису, хоча він і не є досконалим, випливає, що в поняття «відмивання грошей» німецьким законодавцем закладено зміст, який не обмежується лише грошовими коштами. Наразі ситуація з криміналізацією відмивання в світі серйозно змінилась. У цьому сенсі показово, що окремі дослідники, поділяючи склади економічних злочинів за частотою їх криміналізації на три групи (діяння, які так чи інакше криміналізовані у всіх або майже всіх країнах; діяння, які криміналізовані у переважній більшості країн; діяння, криміналізовані лише в окремих країнах), відмивання злочинних доходів відносять до другої групи посягань [7, с. 226, 228–229].

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити висновки. Для України чинною є Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р., у якій предикатне діяння – це будь-який злочин, у зв'язку з цим пропонується змінити пункт 1 примітки до ст. 209 КК України у такій редакції «Суспільне небезпечне діяння, що передувало легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – це будь-який злочин». Це не лише приведе у відповідність до положень зазначеної Конвенції, але й дозволить більш повно протидіяти легалізації доходів одержаних злочинним шляхом, оскільки розшириться перелік предикатних діянь, порівняно з переліком, що існує на даний момент.

Список літератури:

1. Чаричанський О.О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н.: 12.00.08. – Харків, 2004. – 20 с.
2. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 304.
3. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму ВСУ від 15.04.2005 № 5 // Вісник ВСУ. – 2005. – № 5. – С. 9–12.
4. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 179. – 25 верес.
5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 28 листопада 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – Ст. 3250.
6. Дудоров О.О. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом // Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 833 с.
7. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: монография / В.Н. Додонов, О.С. Капинус, С.П. Щерба; под ред С.П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 400 с.

Куценко Д.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОБ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СОДЕРЖАНИЯ ПРЕДИКАТНОГО ДЕЯНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 209 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена анализу действующей редакции ст. 209 УК Украины и путям совершенствования п. 1 примечания к ст. 209 УК Украины. Сделан вывод о необходимости приведения п. 1 примечания к ст. 209 УК Украины с положениями Конвенции об отмывании, поиске, аресте и конфискации доходов, полученных преступным путем, которая в Украине вступила в законную силу 29 мая 1997 г.
Ключевые слова: отмывание преступных доходов, легализация доходов, предмет отмывания доходов, предмет преступления.

Kutsenko D.A.
Yaroslav Mudryi National Law University

AS FOR THE IMPROVEMENT OF THE CONTENT OF THE PREDICATE ACT PROVIDED FOR IN ART. 209 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the analysis of the current version of art. 209 of the Criminal Code of Ukraine and the ways of improving paragraph 1 of the note to art. 209 of the Criminal Code of Ukraine in accordance with the provisions. Having made a conclusion about the need to bring in paragraph 1 of art. 209 of the Criminal Code of Ukraine with the provisions of the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of Proceeds from Crime, which entered into force in Ukraine on 29 May 1997.
Keywords: money laundering, legalization of income, money laundering, the subject of a crime.

УДК 342

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КРАЇНАХ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Мананкова І.В., Товстопят Г.В.
Інститут прокуратури і кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В статті досліджено сутність поняття правового статусу людини та гро-мадянина та його складові. Обґрунтовано необхідність дослідження правового статусу в арабських країнах для українських громадян. Надано загальну характеристику правового статусу людини і громадянина в країнам мусульманського права, посилаючись на основні права, свободи та обов'язки закріплені в міжнародних правових актах і конвенціях про права людини. Вказано основні принципи, на яких тримається ісламська концепція прав людини. Також окрему увагу приділено правовому статусу жінки.
Ключові слова: іслам, мусульманське право, шаріат, правовий статус, Коран.

Постановка проблеми. Правовий статус людини і громадянина – складна юридична категорія, яка охоплює багато складових. До правового статусу входять основні права, свободи, законні інтереси людини і громадянина, а також обов'язки цих осіб, їх правосуб'єктність, гарантії прав і свобод, а також правові принципи та питання громадянства. Правовий статус поширюється на всіх осіб: громадян, іноземців та осіб без громадянства. Він характеризує ступінь і характер взаємодії особи і держави, та обумовлює суспільні відносини, які виникають в державі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового статусу людини в ісламі привертає увагу багатьох дослідників. Зокрема, в роботі використані напрацювання таких вчених як Сюкияйнен Л.Р., Левчук М.В., Чепульченко Т.О., Не зважаючи на велику кількість наукових праць з цієї теми, усе ж ця тема є завжди актуальною. Більш того, за останні десятиліття іслам став потужним фактором міжнародного суспільного і політичного життя, особливо в Європі. Так як Україна взяла курс на європейську інтеграцію, не виключено, що вона може стати ще одним притулком для представників мусульманських країн, які принесуть з собою свої звичаї, культуру та в цілому інше розуміння нормального стану суспільних відносин…

Мета статті. Наразі правовий статус людини і громадянина в мусульманських державах викликає інтерес у зв'язку зі збільшенням кількості українців, які відвідують ці країни. Більшість громадян України прибувають у мусульманські країни як туристи, деякі відвідують зазначені країни з метою створення власного бізнесу або щоб знайти інший заробіток, працюючи здебільшого в готелях і на будівництві. Крім того, все частіше трапляються випадки, коли українки виходить заміж за мусульман і залишають терени Батьківщини в пошуках кращого життя. Більшість з перелічених категорій осіб не мають чіткого уявлення про свої права та обов'язки в цих країнах. В зв'язку з цим, правовий статус людини і громадянина в цих країнах потребує дослідження.

Виклад основного матеріалу. Необхідно розпочати з того, що вся правова система в ісламських країнах ґрунтується на релігії і має назву «шаріат» – мусульманська система права. Шаріат – це звід Божественних заповідей і заборон, Божественний Закон, практичні релігійні приписи мусульман та іслам в цілому. В перекладі з арабської мови «шаріат» означає «чиста, протоптана доріжка до води». Як вода необхідна людині для життя, так і закони шаріату важливі для його розуму та душі [2].

Для мусульман суспільне життя нерозривно пов'язане з релігійним вченням. Особливістю шаріату є його непорушність та стабільність. Правила, встановлені верховним Богом Аллахом, можуть бути змінені тільки ним. Основними джерелами мусульманського права є Коран – збірник релігійних заповідей різноманітного характеру, та Сунна – збірник повістей про життя Пророка Мухаммеда. Всі існуючі правила поведінки в мусульманських країнах ґрунтуються на цих двох джерелах. Таким чином, шаріат по своїй суті є аналогом конституції. Серед правил, сформульованих в цих джерелах, виділяють постулати, які регулюють поведінку людини – так звані практичні правила. Їх дослідженням займається спеціальна наука – фікх.

Наразі імплементація норм мусульманського права в різних державах здійснюється порізному. Це пов'язано з проникненням європейської світської культури та схильністю до неї частини населення. На думку дослідника Л.Р. Сюкіяйнена, вихідною основою ісламської концепції прав людини є твердження про те, що саме Аллах – Уособлена Абсолютна Істина – є єдиним правителем мусульман. Із огляду на це, служіння Йому для Його задоволення є основною метою життя для будь-якого правовірного мусульманина. Із цього слідує постулат про пріоритетність обов'язків перед Аллахом над правами в цілому, оскільки саме виконання встановлених Ним обов'язків може забезпечити задоволеність Аллаха. Для правовірного мусульманина права у класично-західному розумінні не мають такого великого значення, тому їм приділяється менше уваги, ніж обов'язкам [3]. Саме тому у свій час радянський вчений А.Л. Могилевський писав, що «догмати віри не надають прав мусульманину, у нього є лише обов'язки перед Всевишнім» [4, с. 142–143].

Правовому статусу особи в Корані присвячено 70 віршів. У 74-му вірші сури Корану, говориться, що мусульманин має право вимагати від

держави поваги до своїх основних прав. Одночасно вважається, що права і свободи, які зафіксовані в сучасних конституціях мусульманських держав, перебувають у повній відповідності з мусульманськими принципами і повинні дотримуватися державою. Ці права, однак, не розглядаються як абсолютні. Держава зобов'язана при їх реалізації виходити передусім із загальних інтересів віруючих. Вирішальним для усього ісламського світу стало опублікування Ісламською радою 19 вересня 1981 р. в Парижі Загальної ісламської декларації прав людини. Ця декларація була прийнята на міжнародній конференції, присвяченій пророку Мухаммеду, яка відбулася в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 р [5].

В ісламській декларації відображаються основні права людини, які вважаються приписаними ісламом:

1. Право на життя: «ніхто не може бути позбавлений життя, окрім як веління закону»;

2. Право на свободу: «будь-який народ має право на самовизначення»;

3. Право на справедливість, яка пов'язана з законністю, а остання, в свою чергу, з волею Аллаха;

Найбільш повне розкриття принцип «ісламської соціальної справедливості» отримав в конституції Йеменської Арабської Республіки, яка проіснувала з 1962 по 1990 роки. В ній говориться, що «життя, здоров'я, майно, гідність й честь недоторкані». Крім того, передбачається, що «жінки, діти, люди похилого віку, хворі, поранені і полонені недоторканні, шаріат гарантує способи захисту їх інтересів». Нарешті, конституція говорить, що «голодний, позбавлений одягу, поранений і хворий мають право на турботу з боку держави відповідно до мусульманського права» [6].

4. Право на рівність – рівний захист перед законом будь-якого мусульманина, захист від дискримінації;

5. Право на справедливий судовий процес;

6. Право на захист від протиправних посягань влади – є унікальним право по своїй суті;

7. Право на захист честі та гідності: «якщо мусульманин публічно образить іншу особу, сам він в очах інших людей залишиться без довіри»;

8. Право притулку;

9. Право на участь в справах суспільства;

10. Право на свободу віросповідання.

Проте конституції окремих країн фіксують норми, які обмежують свободу захищати релігію», взагалі не згадуючи про свободу совісті і не встановлюючи заборони на дискримінацію громадян за релігійною ознакою. Інакше кажучи, в цій країні навіть формально не існує свободи совісті, замість якої конституція передбачає совісті. Так, конституція ОАЕ покладає на всіх громадян обов'язок «фактично обов'язкове ісламське віросповідання.

По-своєму вирішує це питання конституція Ірану, яка не закріплюючи в прямій формі свободу совісті, разом з тим визначає ставлення до немусульман виходячи з традиційних ісламських принципів. Передбачається, що послідовники християнства, іудаїзму користуються свободою виконання своїх релігійних обрядів, а також мають право на регулювання питань особистого статусу відповідно до положень своїх релігій. Причому відповідно до конституції уряд і всі правовірні зобов'язані ставитися до немусульман по «ісламської справедливості» і поважати їх права, але тільки в тому випадку, якщо вони «не плетуть змов проти ісламу» (ст. 14). Останнє застереження, а також пряме визнання тільки трьох неісламських релігій дають легальну підставу для обмеження прав і свобод немусульман. Сучасна політична практика Ірану знає випадки переслідування громадян з релігійних мотивів, що йде врозріз з формально визнаним конституцією принципом поваги до всіх «людських прав» немусульман (ст. 14) [7, с. 141].

До основних прав правовірного мусульманина також належать:

1. Право на свободу зборів;
2. Право на захист власності;
3. Право на створення сім'ї;
4. Право на освіту.

До основних обов'язків правовірного мусульманина, згідно вчення фікха, належить:

- Обов'язок сповідування віри;
- Обов'язкова молитва – «Намаз»;
- Добровільна пожертва – «Закят»;
- Щорічний місячний пост – «Саум»;
- Паломництво – «Хадж» [7].

Типовим прикладом впливу ісламу на правовий статус особи, що підтверджує курс держави на практичну реалізацію конкретних ісламських норм, є установлення в ряді країн (Саудівська Аравія, Пакистан, Бахрейн та ін.) обов'язку для мусульман платити податок заможних правовірних на користь незаможних. З цим пов'язано і конституційне закріплення в ряді країн такого традиційного мусульмансько-правового інституту, як утримання за рахунок держави осіб, які не мають засобів до існування. Так, Конституція ОАЕ говорить про право осіб на соціальне забезпечення (ст. 16). Те, що дана норма включена під прямим впливом ісламської правової ідеології, підтверджує і конституція Бахрейну, яка має аналогічне положення, але конкретизує його вказівкою про надання допомоги сиротам і вдовам, які не мають годувальника (ст. 5). До речі, прийнятий в ОАЕ закон № 13 від 1972 встановив розмір матеріальної допомоги вдовам і розведеним жінкам, які не вийшли знову заміж, одиноким жінкам, які досягли 40-річного віку, а також сиротам.

Одним із джерел ісламського права вважають Загальну ісламську декларацію прав людини 1981 року. Декларація цілком висвітлює загальновизнані у світі основоположні права людини, які, зокрема, відображені у Загальній декларації ООН з прав людини. Однак, вона не має обов'язкового характеру, оскільки була прийнята неурядовою організацією.

Декларація виходить із основних положень та принципів універсальних міжнародно-правових норм і не ставить перед державами завдання надати певні гарантії та імплементувати її положення до національного законодавства. Проголошені права та свободи за своїм змістом та можливостями тлумачення «прив'язані» до шаріату, що надає цьому документу традиційного характеру та підкреслює його невідповідність юридичній практиці у сфері прав людини в ряді країн – членів руху «ісламської солідарності». Загальна ісламська декларація з прав людини не є єдиним нормативним актом у галузі захисту прав лю-

дини у мусульманському праві. 5 серпня 1990 р. було прийнято Каїрську Декла-рацію прав людини в ісламі. Каїрська декларація складається із преамбули та 25 статей і за своєю формою не має обов'язкової сили для держав – членів організації, хоча вони, виходячи із принципу добросовісного виконання повинні дотримуватися усіх її положень. Ст. 22 Декларації, що визначає право на вільне вираження своєї думки, насправді ж обмежує це право принципами шаріату: «Кожен має право на вільне вираження своєї думки таким чином, щоб це не суперечило принципам шаріату». Ст. 25 також вказує, що «ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення чи пояснення будь-яких статей даної Декларації». У цьому документі фактично закріплено пріоритет шаріату над природними правами та свободами людини. Такий вузькорелігійний характер Каїрської декларації, яка була прийнята з метою уніфікації позицій ісламських держав у сфері прав людини, відображає позицію найбільш радикальних ісламських держав [8].

Загалом варто зазначити, що ісламська концепція прав людини, як і іслам в цілому, тримається на певних принципах. Так, на думку професора Амстердамського університету Маджида Хаддурі, в основі ісламу лежить п'ять основних специфічних принципів: 1) гідність і братство; 2) рівність усіх членів ісламського суспільства, без поділу за ознакою раси, кольору шкіри чи соціального становища; 3) повага до честі, репутації та сім'ї кожної людини; 4) презумпція невинуватості; 5) особиста свобода [9, с. 208]. Відповідно, з цього можна зробити висновок про те, що основними принципами концепції прав людини в ісламському праві визнаються свобода, гідність, рівність та справедливість.

Принцип справедливості лежить в основі рівності, про що зазначено в Корані і Сунні. «Ісламська справедливість» розуміється як абсолютна рівність усіх правовірних, свобода совісті та взаємна відповідальність суспільства і індивіда. Проте принцип рівності не поширюється на немусульманське населення, яке було позбавлене багатьох основних громадянських і політичних прав [10]. Особи, які сповідували християнство чи іудаїзм, знаходилися в приниженому становищі і були зобов'язані сплачувати великий державний податок. Норми шаріату застосовувалися до них лише в тих випадках, коли вони укладали угоди з мусульманами або вчиняли злочини. Слово «немусульманин» використовується в перекладі законів шаріату, а в оригіналі використано арабське слово «кафір». Але слово «кафір» має набагато ширше значення, ніж немусульманин. Початкове значення цього слова – «укриватель», той, що приховує істину ісламу. Це слово часто перекладається як «невіруючий», але це неправильний переклад. Слово «невіруючий» логічно і емоційно нейтрально, тоді як слово «кафір» – це образливе, повне упередженості і ненависті слово в арабській мові.

В ісламі відсутнє так зване Золоте правило моралі, яке полягає в тому, що до інших треба ставитися так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе. Саме використання слова «кафір» в священних текстах означає, що Золотого правила немає, оскільки ніхто не захоче, щоб з ним поводилися так, як Мухаммед поводився з невіруючими. Кафірів вбивали, катували, ґвалтували, грабували, обманювали і насміхалися над ними.

Особливе становище в ісламському суспільстві займає жінка. Чоловік панує над своєю жінкою, і його статус в суспільстві залежить від того, як поводиться його дружина в суспільстві. Чоловіка, який зрадив з чужою дружиною, чекає насильство в захист мусульманської честі.

Крім того, іслам офіційно дозволяє побиття чоловіками своїх дружин. Так, Коран (4:34) приписує: «А тих жінок, у вірності яких ви не впевнені, умовляйте (спочатку), (потім) уникайте їх на ложі подружньому і (нарешті) побивайте їх».

Нерівноправним становищем чоловіка та жінки характеризується також передбачений ісламом дозвіл чоловіку- мусульманину одружуватися на жінці, яка не сповідує іслам, і заборона шлюбу мусульманки з іновірцем. Передбачалося, що чоловік-мусульманин наверне свою дружину в мусульманство.

У мусульманському праві докладно визначалися приводи до розлучення і його процедура. В шаріаті існує кілька видів розлучень, які відрізняються як по самому порядку, так і за його юридичними наслідками. Наприклад, можливе тимчасове розлучення, що передбачає своєрідний випробувальний термін. Не дивлячись на те, що приводи для розлучення точно визначені (відступництво від ісламу і т.д.), чоловік може розлучитися з дружиною і без пояснення причин, у так званій спрощеній формі (талак), вимовивши одну з встановлених фраз: "ти відлучена" або "з'єднайся з родом". У разі розлучення чоловік повинен виділити дружині необхідне майно "за звичаєм". Розлучена жінка протягом трьох місяців залишалася в будинку колишнього чоловіка, щоб визначити, чи не є вона вагітною. У разі народження дитини, малюк повинен був бути залишений в будинку батька. Дружина може вимагати розлучення тільки через суд, посилаючись лише на суворо окреслені підстави: чоловік мав фізичні вади, не виконував подружніх обов'язків, жорстоко поводився з дружиною або не виділяла ко-штів на її утримання.

Також у більшості випадків іслам приписує чоловікові частку у спадщині вдвічі більшу за частку жінки. Так, у Корані вказано: «Аллах приписує відносно ваших дітей: «Синові належить частка, що дорівнює частці двох дочок» (Сура, «АН-Ніса» (Жінки), аят 11) [11]. Таким чином, можна зробити висновок, що становище жінки і чоловіка в ісламському сус-пільстві є нерівним.

Ісламська концепція прав людини ґрунтується на ісламській вірі, і носить божественний характер. Вона поширюється на мусульман у всьому світі. Універсальність прав і свобод людини в ісламі стосується тільки мусульман. Ісламська концепція прав людини до сих пір впливає на дотримання прав і свобод людини в ісламських і арабських державах. Її прихильники стверджують, що ісламські джерела здатні забезпечити ефективний захист прав і свобод людини, а отже, немає необхідності спиратися на міжнародні стандарти в цій галузі.

Однак в дійсності, ісламська концепція прав людини та ісламські угоди з прав людини не передбачають потужного правового механізму за-

хисту прав і свобод людини як на регіональному, так і на універсальному рівнях.

Для мусульманського світу в цілому характерна помітна розбіжність офіційно проголошених норм законодавства з масовою правосвідомістю і сформованою в суспільстві системою цінностей, які формуються під визначальним впливом традицій, перш за все, ісламських догм. Зокрема, якщо конституції мусульманських країн закріплюють принципи свободи і рівності всіх громадян незалежно від раси, статі або віросповідання, то це ще зовсім не означає, що на практиці вони реалізуються в точній відповідності до закону. Саме ісламські принципи разом з місцевими традиціями істотно корегують положення законодавства, наповнюючи їх новим змістом. Без урахування даної специфіки аналіз правових норм буде неповним, а, можливо, взагалі помилковим. Саме цим ісламське розуміння прав людини відрізняється від демократичних ліберальних стандартів.

Мова, зокрема, йде про різне трактування свободи людини та її меж. Якщо ліберальний погляд допускає обмеження свободи однієї людини лише рамками свободи інших людей, то ісламська думка пов'язує ці межі, перш за все, з імперативними нормами (головним чином, із заборонами) шаріату. Причому ці приписи з боку можуть здаватися посяганням на права і свободи людини, але іслам їх сприймає як вищу, божественну, справедливість.

Висновки і пропозиції. Не буде перебільшенням сказати, що за межами мусульманського світу внесок ісламу в нинішню цивілізацію сприймається і оцінюється головним чином крізь призму його підходу до прав і свобод людини. Така риса характерна і для нинішнього підходу ісламу до права і політики. У той же час слід мати на увазі, що концепція прав людини в мусульманському світі – зовсім молодий напрям, який потребує подальшого дослідження і систематизації [12].

Список літератури:

1. Федотова І.О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу // Електронне джерело. – Режим доступу: http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vamsup_2012_1(8)__1.pdf.
2. Гагієва А. «Что такое шариат?». Стаття // Електронне джерело. – Режим доступу: https://islam-today.ru/blogi/asya_gagieva/cto-takoe-sariat/.
3. Сюкияйнен Л.Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий. – М.: ООО «Садра», 2014. – 212 с.
4. Могилевский А.Л. Правосознание и религия. – Ашгабад, 1977. – 235 с.
5. Чепульченко Т.О. Права людини в ісламі // Електронне джерело. – Режим доступу: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4935/1/11%20%201_9_%20%2028.pdf.
6. Мусульманское право. Вопросы теории и практики // Електронне джерело. – Режим доступу: http://constitutions.ru/?p=2827&page=8.
7. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское Право. Вопросы теории и практики // Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.kursach.com/biblio/0010005/303.htm.
8. Ибрагим Ахмед Хадж Юсеф Абдалла "Международные и национальные механизмы защиты прав человека на Ближнем Востоке" // Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/mezhdunarodnye-i-natsionalnyemekhanizmyzashchity-prav-cheloveka-na-blizhnem-vostoke.
9. Khadduri M. Nature and Source of the Sharia. – George Washington Law Re-view. Vol. 22, pt IV. Wash., 1953. – P. 206–211.
10. Левчук М.В. Концепція прав і свобод людини в мусульманському праві // Електронне джерело. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pravo_2015_2_3.
11. Уорнер Билл «Шариат для немусульман» // Електронне джерело. – Режим доступу: https://www.politicalislam.com/wpcontent/uploads/2014/09/PDFForeign_Language/Sharia_Law_for_Non_Muslims_Rusian.pdf.
12. Сюкияйнен Л.Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий // Електронне джерело. – Режим доступу: https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/41g4i9dz3w/direct/135016974.

Мананкова И.В., Товстопят А.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В СТРАНАХ МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА

Аннотация
В статье исследована сущность и составляющие понятия правового ста-туса человека и гражданина. Обоснована необходимость исследования правового статуса в арабских странах для украинских граждан. Представ-лено общую характеристику правового статуса человека и гражданина в странах мусульманского права, ссылаясь на основные права, свободы и обязанности, которые закреплены в международных правовых актах и конвенциях о правах человека. Указаны основные принципы, на которых держится исламская концепция прав человека. Также особое внимание уделено правовому статусу женщины.
Ключевые слова: ислам, мусульманское право, шариат, правовой статус, Коран.

Manankova I.V., Tovstopyat A.V.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University

THE LEGAL STATUS` PROBLEM OF PERSON AND CITIZEN IN THE COUNTRIES WITH SHARIA LAW

Summary
The article deals with the essence and the elements of human and a citizen's legal status.The necessity of study of the legal status in Arabic countries for Ukrainian citizens. It also provides an overview of human and citizen's legal status in countries where Islamic law prevails, recalling on the main fundamental rights, freedoms and obligations that have been stipulated international human rights instruments and conventions. Also the annotation shows the main principals, that defines the concept of Islamic concept human rights. Considerable attention is paid to the legal status of women.
Keywords: Islam, Muslim law, Sharia, legal status, Koran.

УДК 342.56(73)(477)

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ СУДУ ПРИСЯЖНИХ ДЛЯ УКРАЇНИ. ДОСВІД США ДЛЯ УКРАЇНИ

Новиков О.В., Коротун Т.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено засади функціонування суду присяжних в Україні та у англо-американській моделі суду присяжних. Проаналізовано процедуру формування суду присяжних у США, їх правове становище і обов'язки та особливості цього інституту. Висвітлено негативні та позитивні сторони суду присяжних в США. Звернено увагу на головні проблеми, з якими Україна може зіштовхнутись при запровадженні собі такої моделі суду присяжних. Зроблено висновки щодо необхідності та можливості запровадження цієї моделі в Україні.
Ключові слова: суд, справедливе правосуддя, суд присяжних, незалежність, неупередженість.

Постановка проблеми. Конституцію України у ст. 124 закріплено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [1]. Для України це відносно новий інститут, а тому необхідно з'ясувати зарубіжну практику, щоб зрозуміти основні моменти його функціонування, позитивні та негативні риси, а також можливо імплементувати зарубіжний досвід у вітчизняне законодавство. За вітчизняним законодавством України можна стверджувати, що вона тяжіє до континентальної моделі суду присяжних. Але з огляду на Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затверджену Указом Президента України, якою визначено вектор руху розвитку судочинства, який спрямований на підвищення ступеня довіри суспільства до органів судової влади та суміжних правових інститутів, на поступове впровадження та розширення застосування суду присяжних, постає питання щодо реформування цього інституту [2]. Аналіз функціонування інституту присяжних англо-американської моделі на прикладі США допоможе виявити, які переваги отримає України та з якими проблемами може зіштовхнутись при переході від континентальної моделі до англо-американської та з'ясувати, чи буде він вдалим.

Тому **метою** цієї статті є аналіз досвіду функціонування інституту присяжних англо-американської моделі на прикладі США та з'ясування можливості його імплементації у вітчизняне законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових видань останніх років свідчить, що питання інституту присяжних розглядалося у працях В.В. Колюха, І.Є. Словської, А.А. Солодкова, К.Ф. Гуценка, Т.С. Нешика, І.О. Рощиної, які зробили вагомий внесок в дослідження питання інституту присяжних. Однак виникають запитання, які потребують вирішення, а саме: спираючись на позитивний та негативний досвід функціонування інституту присяжних англо-американської моделі, з'ясувати, чи буде він прийнятним для України в її економічних, соціальних та правових умовах, чи можливі перспективи розвитку суду присяжних в Україні у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світі склалися дві основні моделі суду присяжних – англо-американська та континентальна. Англо-американська модель передбачена законодавством США, Канади, Великої Британії, Іспанії Російської Федерації та інших. Для цієї моделі характерним є розмежування компетенції між колегією присяжних і професійним суддею, а саме присяжні виносять своє рішення з приводу винуватості особи, якщо присяжні визнають особу винною, то професійний суддя сам визначає міру покарання; ухвалення присяжними вердикту, який, як правило, є невмотивованим (за винятком Іспанії); можливість скасування вердикту, як правило, лише за наявності істотних порушень процесуального законодавства.

Особливістю континентальної моделі є те, що для розгляду справ створюється єдина колегія з числа професійних суддів та представників народу, які спільно вирішують питання щодо винуватості чи невинуватості підсудного (питання факту), а також стосовно кваліфікації злочину і покарання підсудного. Така модель поширена в Франції, Німеччині, Австрії, Данії, Італії та інших [3, с. 133].

З огляду на вітчизняне законодавство, можна зробити висновок, що Україна відноситься до континентальної моделі. Так, відповідно до ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [4]. Кримінальний процесуальний закон визначив, що кримінальне провадження за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі за клопотанням обвинуваченого розглядається судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних [5]. У Цивільному процесуальному законі зазначено, що у випадках, встановлених ЦПК цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією суддів у складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються усіма правами судді [6].

Втім Рощина І.О. наводить приклади корумпованості судової влади в Україні, закриття очей суддів на порушення процесуального законодавства, небажання досконало з'ясовувати обставини вчинення злочинів та їх розслідування, що потягло винесення обвинувальних вироків невинним особам та залишення на свободі справжніх злочинців, що потягло за собою свої негативні наслідки. На її думку, якби ці справи розглядалися у судді присяжних, то таких негативних наслідків для багатьох людей не настало б [7, с. 190].

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

До того ж знаходячись в колегії суддів думка присяжних подавлюється професійними суддями в силу їх авторитету, юридичної освіти, досвіду, професіоналізму. Тому навряд чи присяжні відіграють велику роль у прийнятті рішення.

Суд присяжних у кожній державі функціонує з різним успіхом, оскільки має свої особливості в його організації, які зумовлені специфікою системи права, національними та соціально-політичними умовами життя, традиціями побудови загальнообов'язкових правил поведінки, а також важливістю відповідних відносин в житті держави [8, с. 70].

Але чи буде перехід України від континентальної моделі до англо-американської вдалим і доречним? Для цього необхідно проаналізувати основні засади, досвід функціонування цього інституту на прикладі держави, в якій існує така модель, зокрема США.

Конституція Сполучених Штатів гарантує участь присяжних у всіх кримінальних справах. Верховний суд декларує таку преференцію як «основоположний в американській системі правосуддя» та найважливіший елемент шостої та сьомої поправок до Основного закону, які стосуються права на суд присяжних відповідно у кримінальних та цивільних справах. То ж ця інституція сформована з громадян, обраних сторонами у справі, є невід'ємною частиною судової системи. Під час судового розгляду присяжні встановлюють факти по справі та визначають, чи свідчать вони на користь певної сторони [9, с. 75].

У США кожен федеральний територіальний суд має свій порядок залучення присяжних. Основою для набору кандидатів є дані перепису населення, списки виборців цієї території чи платників податків, інформація з довідників про жителів міста, телефонні довідники тощо. У кожному штаті є посада судового чиновника, який складає загальний список громадян. Ця ж особа комплектує список кандидатів для кожного конкретного процесу з урахуванням того, щоб склад присяжних було представлено всіма можливими верствами населення [10, с. 43].

Для громадян США бути присяжним це почесний обов'язок. Ті, кого обрали присяжними у справі, розпочинають нове життя – після складення присяги вони повинні обмежити спілкування зі знайомими, щоб не створити хибного уявлення про обставини справи, звести до мінімуму читання газет, перегляд телепередач, не користуватись Інтернетом. Порушення цих правил може призвести до недотримання права особи на справедливий суд. Як наслідок – кримінальна відповідальність, до якої може бути притягнено присяжного [11].

До того ж у США на утримання присяжних справляються немалі витрати з державного бюджету. Зокрема, розмір яких у США становить на одного присяжного $40 за один судодень і може зрости аж до $70 у випадку надто тривалого процесу. Кожна установа, в якій правосуддя здійснюють присяжні, має бути обладнана відповідними приміщеннями для відпочинку, обговорення справ чи прийняття рішень, хоча б одним. У такій кімнаті забезпечуються мінімальні умови комфорту, як-от: телевізор, кавоварка або чайник тощо. Таке приміщення повинне сполучатись із залою засідань та мати окремий вихід. А сама зала засідань поміж всіх учасників справи, повинна вмістити ще і присяжних [11].

Також що стосується безпеки присяжних, то гарантії їх незалежності та безпеки мають бути на рівні судді. Проблема набуває особливої гостроти у зв'язку із виключною підсудність кримінальних проваджень щодо особливо тяжких злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Як правило, у таких провадженнях обвинувачені та зацікавлені в його результатах особи, що перебувають на волі, належать до категорії осіб здатних до вжиття крайніх заходів з метою отримання вигідного для них результату (погрози вбивством, катування, незаконного позбавлення волі або викрадення особи тощо). У цьому разі присяжним, а в окремих випадках їх родичам загрожує велика небезпека [12, с. 237].

В Україні не завжди гарантується безпека професійних суддів, навіть суддів вищих судових інстанцій. П'ять років назад, в грудні 2012 року, в Харкові жорстоко був убитий суддя Володимир Трофімов, який був застрелений у своїй квартирі. Злочинці убили також трьох членів його родини. В убитих злочинці відрізали голови і забрали їх з собою. Трагедія сталася в День працівників суду. Такими ж резонансними та жорстоким є убивства судді Шевченківського районного суду міста Києва Сергія Зубкова, судді Київського адміністративного апеляційного суду Оксани Дурицької, судді Вищого господарського суду Михайла Михайлюка [13]. Очевидно, що держава Україна, яка не здатна в повній мірі захистити професійних суддів, не може гарантувати безпеку присяжних та членів їх сімей, що в свою чергу може похитнути їх незалежність. Тому з огляду на цей аспект інституту присяжних за моделлю США Україна не може забезпечити належний рівень захисту присяжних, а це порушить їх незалежність.

Також англо-американській традиції притаманне ухвалення присяжними невмотивованого вердикту. Саме тому в цій моделі існує практика, коли суди присяжних виносять виправдувальний вирок, хоча фактично наявність в діях обвинуваченого ознак кримінального діяння доведена беззаперечними доказами. Йдеться про так званий нуліфікуючий вердикт, який, зокрема, в останні роки мав місце в кримінальних провадженнях стосовно вбивств, незаконної евтаназії тощо [3, с. 134].

Присяжні виносять свій вирок невмотивовано і переглянути та скасувати його можливо лише коли наявні серйозні порушення процесуального закону. Так, в історії функціонування суду присяжних США є деякі темні плями. У 1990-х роках ФБР та прокуратура завершили розслідування гучної справи, пов'язаної з наркотиками. Всі фігуранти, включаючи ватажків злочинної зграї, були заарештовані та постали перед судом. Докази винуватості були беззаперечні. Яким же був шок правоохоронної системи й суспільства, коли присяжні оголосили вердикт головному наркобарону – невинуватий. За словами прокурора, він довго не міг отямитися. Тільки через три роки вдалося встановити, що присяжних банально підкупили. Саме тому й був сфальсифікований вирок [11].

Не менш гучною була «справа Родні Кінга», розглянута 1992 року. Присяжні виправдали поліцейських із Лос-Анджелеса, визнавши їх невинуватими в невиправданому застосуванні сили щодо Р.Кінга, попри те, що існувала відеокасета із записом жорстокого побиття потерпілого.

Право присяжних на винесення виправдувального вердикту, який суперечить наведеним доказам, визнається в англо-американській традиції невід'ємним правом присяжних, важливою гарантію прав і свобод людини і громадянина. Проте водночас більшість суддів та юристів досить скептично ставляться до існування такого права, саме тому судді завжди намагаються довести до присяжних те, що вони є виключно «суддями факту» і мають у процесі прийняття вердикту спиратись виключно на доведенні фактів, а не на емоціях та власному суб'єктивному баченні гуманності [3, с. 134]. А, отже, рішення присяжні приймають здебільшого на користь тієї сторони, в якої красномовнішим виявиться адвокат, тому що керуються не фактами, а емоціями.

Аналіз наукових думок доводить до висновку про те, що ця модель суду присяжних має як і переваги, так і недоліки. Її перевагою є те, що саме в умовах класичного суду присяжних забезпечується право особи на справедливий суд, рівними їй людьми, а не суддями, які в силу свого професійного досвіду бачать у підозрюваних злочинців, скептично ставляться до їх слів. До того ж колегію присяжних важче підкупити, ніж одного суддю.

Також яскраво виражається процесуальна змагальність сторін, яка дозволяє вплинути на хід розвитку і вирішення справи. Характерним для неї також є формування правової ідеології, у основі якої знаходиться презумпція невинуватості та права людини. Неприйнятними ж рисами цієї моделі для України є те, що реформування інституту та забезпечення його ефективного функціонування потребує чималих затрат. До того ж Україна на своєму етапі розвитку не спроможна забезпечити незалежність та безпеку кожного присяжного та близьких родичів.

Також правосвідомість, менталітет українців не дозволить їм неупереджено виконувати свої обов'язки. Навряд чи присяжні зможуть відгородитися від впливу засобів масової інформації, думки громадськості та неупереджено розглядати кожну справу, тим паче справи, які підсудні присяжним в силу того, що обвинуваченому загрожує довічне позбавлення волі, є доволі резонансними.

Ще доволі негативним є той факт, що присяжні не обґрунтовують свій вирок, та перегляд і скасування якого можливе лише у випадку суттєвого порушення процесуального закону. Це нівелює принципи судочинства, такі як обґрунтованість судового рішення та можливість оскарження рішення суду.

Висновки. Отже, з огляду на викладені всі за і проти можна сказати, що існуюча модель присяжних в Україні не в повній мірі виконує своє покликання. Не зважаючи на деякі недоліки інституту присяжних в США він є ефективним саме для цієї держави, але в Україні на даному етапі її розвитку стрімке запровадження англо-американської моделі на прикладі США може призвести до розладу судової системи. Зміни потрібно запроваджувати реформуючи й інші сфери суспільного життя, зокрема, роботу правоохоронних органів, щоб забезпечувати захист присяжних, удосконалювати судові приміщення, забезпечувати неупередженість та незалежність присяжних. Всі ці зміни потребують тривалого часу та великі фінансові затрати з боку держави, але в перспективі шляхом комплексного реформування можливо і для громадян України це стане почесним обов'язком.

Список літератури:

1. Конституція України, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки Президент України; Указ, Стратегія від 20.05.2015 № 276/2015. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015.
3. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних / А.А. Солодков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014 р. – № 10-2. – Том 2. – С. 133–135.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.
7. Рощина І.О., Циганій С.О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування / І.О. Рощина, С.О. Циганій // Юридичний вісник. – 2016. – № 2(39). – С. 188–193.
8. Колюх В.В. Інститут суду присяжних в Україні в контексті зарубіжного досвіду / В.В. Колюх // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – № 131. – С. 68–78.
9. Словська І.Є. Суд присяжних: становлення і функціонування (зарубіжний досвід) / І.Є. Словська // Право і суспільство. – 2015. – № 5–2. – С. 72–77
10. Гуценко К.Ф. Основы уголовного процесса США / К.Ф. Гуценко. – М.: Изд-во МГУ. – 1979. – 246 с.
11. Пилипенко В.П. Світлі й темні сторони суду присяжних / В.П. Пилипенко // Закон і Бізнес. – 2012. – № 9(1048). URL: http://zib.com.ua/ua/print/8257-chi_gotovi_ukrainci_do_naycinnishoi_roboti_yaku_mozhe_vikona.html.
12. Нешик Т.С. Актуальні питання забезпечення присяжних гарантіями прав під час виконання обов'язку зі здійснення судочинства / Т.С. Нешик // Право і суспільство. – 2014. – № 6–2, частина 3. – С. 235–240.
13. Бондаренко С. Убийства судей: не раскрыто ни одно / С. Бондаренко // Ракурс. – 2018.

Новиков О.В., Коротун Т.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

АНГЛО-АМЕРИКАНСКАЯ МОДЕЛЬ СУДА ПРИСЯЖНЫХ ДЛЯ УКРАИНЫ. ОПЫТ США ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы основы функционирования суда присяжных в Украине и в англо-американской модели суда присяжных. Проанализированы процедура формирования суда присяжных в США, их правовое положение и обязанности и особенности этого института. Освещены негативные и позитивные стороны суда присяжных в США. Обращено внимание на главные проблемы, с которыми Украина может столкнуться при внедрении себе такую модель суда присяжных. Сделаны выводы о необходимости и возможности внедрения этой модели в Украине.
Ключевые слова: суд, справедливое правосудие, суд присяжных, независимость, беспристрастность.

Novikov O.V., Korotun T.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

ANGLO-AMERICAN MODEL OF COURT OF JUSTICE FOR UKRAINE. US EXPERIENCE FOR UKRAINE

Summary
The principles of the functioning of the jury trial in Ukraine and the Anglo-American model of the jury trial are explored. The procedure of formation of the jury in the USA, their legal status and duties and features of this institute are analyzed. The negative and positive aspects of the jury trial in the United States are highlighted. The attention is focused on the main problems with which Ukraine may encounter the introduction of such a model of the jury. The conclusions about the necessity and the possibility of introducing this model in Ukraine are made.
Keywords: court, fair justice, jury trial, independence, impartiality.

УДК 342.55(477)

ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ: АРГУМЕНТИ ТА КОНТРАРГУМЕНТИ

Новіков О.В., Алгаш В.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана стаття присвячена розгляду можливості та доцільності зміни форми державного устрою України з унітарного на федеративний. Проаналізовані аргументи «за» прихильників даної ідеї. Розглянуто історичні, національно-етнічні та мовні підстави, на які посилаються «федералізатори». Висунуто контраргументи, які обґрунтовують неприйнятність такої форми державного устрою як федерація на теренах сучасної України. Авторами підтримується позиція збереження унітарного характеру української держави при децентралізації публічної влади через розвиток інституту місцевого самоврядування

Ключові слова: федерація, федералізація, децентралізація, демократія, сепаратизм, унітаризм, форма державного устрою, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. У останні роки все більше можна почути заклики, що пропагують федералізацію України. Деякі групи людей активно закликають підтримати дану ідею, деякі проти цього, а є такі, що взагалі не розуміють що це означає і чому так активно обговорюється. У сучасних соціально-політичних реаліях України не можна обійти питання оптимізації та демократизації державного устрою нашої держави. Федералізація, на думку її прихильників, вирішить весь спектр проблем, які назрівали роками. Крім того утвердження демократії та забезпечення ефективної діяльності органів публічної влади через наділення широким колом повноважень органів місцевого самоврядування не можливе без проведення федералізації. Хоча на законодавчому рівні нашою державою обраний шлях децентралізації та збереження і зміцнення позицій унітаризму, все одно політичні процеси та політична обстановка в країні зумовлюють обговорення можливості федералізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання федералізації Української держави стало предметом дискусій як серед політичної еліти, так і вітчизняних вчених-праників. Дослідженням всіх аспектів можливості зміни державного устрою з унітарного на федеративний займаються такі науковці як В. Колісник, В. Пальчук, Ф. Сербян, О. Романюк, В. Явір та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазвичай проблему федералізму в Україні прийнято досліджувати в контексті ймовірних небезпек та загроз удосконалення системи територіального управління. Але більш ефективним видається розглянути федералізацію через виділення аргументів «за» та висунути об'єктивні аргументи «проти», спираючись на історичний досвід та врахувати сучасне соціально-політичне становище України. Тобто пропонується причини та проблеми, на які посилаються прихильники запровадження в Україні федеративної форми устрою, вирішити без відповідного процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд основних аргументів «за» прихильників ідеї федералізації України, а також висунення та обґрунтування контраргументів щодо недоцільності даної форми державного устрою.

Виклад основного матеріалу. У ст. 2 Конституції України прямо закріплено, що Україна є унітарною державою. Але в останні роки поширюються думки з приводу того, що ідея федералізації України стане новим поштовхом для утвердження справжньої демократії, яка передбачає рівність всіх громадян, націй та народів, а також становлення широкого місцевого самоврядування.

Звичайно, питання федералізації, які часто чути як заклики до зміни устрою держави у зв'язку з політичними подіями, зокрема на сході України мають серйозні обговорення у суспільстві, особливо в інформаційному просторі, де потрібно досить ефективно враховуючи історію розвитку українського державотворення, національно-етнічних особливостей та культурологічних традицій окремих її частин проводити роз'яснювальну та навіть просвітницьку роботу. [1]

В. Колісник виділяє декілька підстав для переходу від унітаризму до федерального устрою. Економічне підґрунтя переходу до федералізму є доволі сумнівним, оскільки за оцінками фахівців лише три області України перераховують до державного бюджету більше, ніж отримують з нього (це Дніпропетровська, Полтавська та Черкаська області). Зрозуміло, що за таких умов федерація скоріше за все виявиться нежиттєздатною.

Так само важливо проаналізувати ряд суто правових аспектів, пов'язаних з порядком запровадження принципу федералізму та особливостями формування правової системи в умовах федеративної держави. По-перше, для глави держави перехід до федеративного устрою означатиме істотне звуження його повноважень, тобто реальних можливостей впливати на ситуацію в державі, на формування державної політики і зрештою на керованість суспільно-політичними, соціально-економічними, демографічними та іншими процесами. Разом із запровадженням парламентсько-президентської форми правління така зміна державно-територіального устрою означатиме, що посада Президента України втратить не лише привабливість, але й ознаки глави держави. Тобто ні глава держави, ні його оточення за великим рахунком не можуть бути зацікавлені в перетворенні України на федеративну республіку.

По-друге, ідея федералізації не є популярною ні серед громадян, ні серед народних обранців, й саме тому перспектива внесення такого законопроекту трьомастами народних депутатів до парламенту є доволі примарною. Більше того, слід

наголосити, що жодна з сучасних демократичних держав світу не здійснювала добровільний перехід від унітаризму до федералізму. Ті федерації, що на сьогодні існують у світі, утворилися переважно або ж історично шляхом об'єднання політично самостійних держав чи державоподібних утворень (як, наприклад, США), або ж мали попередній досвід такого об'єднання державних утворень (наприклад, ФРН). Єдиним винятком може слугувати приклад Бельгії, котра лише під тиском складних обставин, пов'язаних перш за все з тривалим міжетнічним напруженням, змушена була дуже поступово та повільно перейти від унітаризму до федеративного устрою, але це не вирішило навіть частину проблем, що виникли перед бельгійським суспільством, і цю державу знову періодично лихоманить [2].

Отже, ні економічна, ні політично-правова підстави не є «живучими» та актуальними в сучасних умовах розвитку нашої держави.

Прихильники федералізації за основу своїх аргументів «за» беруть ідеї та політичні погляди відомих історичних постатей, видатних діячів свого часу.

Як приклад, свою концепцію федеративного устрою держави М.С. Грушевський сформулював ще в кінці XIX ст. У 1905–1910 рр., аналізуючи розвиток українського національного відродження, Грушевський лише більше утвердився в своїх поглядах. Саме тоді розвинув аргументи щодо перебудови Російської імперії на демократичних федеративних принципах із входженням України до складу Росії на правах національно-територіальної автономії. Михайло Грушевський вбачав у федерації об'єднання, що представляло собою союз країн, об'єднаних географічно, економічно та культурно на добровільних засадах, а не як федерацію утворену примусово.

Питання побудови національної незалежності українського народу та демократичних прав і свобод людини Михайло Грушевський розвивав через ідею автономно-федеративного устрою України. Цю концепцію підтримували члени Кирило-Мефодіївського товариства, члени Центральної Ради, українські діячі тих часів. Усі вони вбачали в цій ідеї свою надію на утвердження вільної та демократичної України в рівноправному союзі народів Російської держави. Але оскільки тогочасна Російська держава була імперією із засадами деспотії та централізації, потрібно було змінити політичний устрій в самій Росії, створити необхідне підґрунтя для встановлення та утвердження демократичного федералізму [3].

Непорушна демократично-федеративна структура російської республіки та беззастережне визнання і недоторканість автономного статусу її складових частин – ось запорука незалежності та самостійності українського та всіх інших народів, що входили б до складу Російської Федерації. Отже з цього випливає, що федералізація розглядалася Грушевським як засіб державотворення для України, оскільки незалежної Української держави тоді не існувало. Мова йшла саме про федералізацію Російської імперії, у якій Україна мала б отримати широкі права, як суб'єкт федерації.

Таким чином слушною видається думка В. Колісника, що обґрунтування федералізації посиланням на відомих українських мислителів та політичних діячів другої половини XIX ст. – початку XX ст. є неприйнятним, оскільки їх позиція зазвичай формувалася за інших політичних обставин та в умовах зовсім іншої історичної епохи [4].

Значно серйозніший арґумент на користь федералізації – не апеляція до національних авторитетів, вихоплених з історичного контексту, і навіть не посилання на прецеденти інших країн (теж досить суперечливі й закорінені у специфічних політико-історичних контекстах), а визнання справді реальних реґіональних, етнокультурних та ідентичнісних поділів, зумовлених різною історією, різним культурним і політичним досвідом регіонів [5].

При цьому зазвичай наголошується на окремішності та істотній специфіці передусім південно-східних регіонів. Тобто фактично здійснюється спроба штучно розмежувати, з одного боку, переважно україномовну (чи, можливо, навіть значною мірою двомовну) та, з другого боку, начебто переважно російськомовну частини нашої держави, хоча й тут виникає забагато політичних спекуляцій та міфів. Але якщо звернутися до історичних фактів, то можна побачити, що у багатьох регіонах України тривалий час існувала така напружена соціально-політична атмосфера, коли спілкуватися українською мовою було або непрестижно, або неприйнятно, або навіть небезпечно. Тобто, у минулому українців залякували та не давали вільно спілкуватися рідною мовою протягом тривалого відрізку часу, а тепер ідейні послідовники намагаються розколоти Україну на підставі національно-етнічного чинника, котрий пропонується покласти в основу федералізації.

Однак федералізацію в Україні як форму територіального устрою, яка враховує регіональні, культурні, історичні відмінності, було повністю дискредитовано протягом 2014–2015 років. Федералізм став синонімом сепаратизму та дезінтеграції України. Прояви сепаратизму, що спалахнули в Україні в 2014 році після Революції гідності й оформилися в анексію Автономної Республіки Крим, збройний етнополітичний конфлікт на Сході України, формування невизнаних квазідержавних утворень «ЛНР» та «ДНР», наразі стали реаліями етнополітичного процесу й великою мірою впливають на етнополітичний розвиток України [6].

Звернемося до юридичної енциклопедії, яка визначає сепаратизм як політичний рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Породжується сепаратизм суперечностями між цен-тральною владою держави та виразниками ідей сепаратизму – політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями етнічних меншин, політичними структурами окремих регіонів [7]. Сепаратизм здебільшого спрямований на набуття незалежності частинами території суверенної держави, рідше – на приєднання її до складу іншої держави. У науковій термінології дане явище має назву «ірредентизм». Ідеологічно «ЛНР», «ДНР» схилялися до ірредентизму, оскільки бажали приєднання територій Донецької та Луганської областей до Російської Федерації за аналогією з Автономною Республікою Крим.

Досить слушною видається думка В. Пальчука, котрий стверджує, що в деяких країнах поняття «федералізм» почало застосовуватися маніпулятивно, номінально, для позначення процесів, які за своєю суттю не мали нічого спільного з федеральним устроєм [8]. Україна належить саме до таких держав, де сепаратизм став маскуватися під федералізм. На жаль це й є однією із загроз на сучасному етапі розвитку української державності. Сьогодні як ніколи треба шукати те, що об'єднує, а федералізація – це шлях до роз'єднання, диктується ззовні.

Ще одним аргументом прихильників федералізації стає розвиток невід'ємної частини демократичного суспільства – місцевого самоврядування.

В юриспруденції домінує думка, що унітарні держави за ступенем своєї демократизації значно поступаються федеративним, оскільки останні є більш децентралізованими [1]. Тому абсолютно очевидно, що "федералізатори" не хочуть розвитку місцевого самоврядування в рамках децентралізованої України, а тяжіють до розвитку деяких елементів державності. Бо, якщо подивитися світову практику, буває, що суб'єкти федерації мають право видавати свої нормативно-правові акти установчого характеру (іноді навіть конституції), регіональні закони. У суб'єктів федерації нерідко є власний інститут громадянства, столиця, герб і інші елементи конституційно-правового статусу держави.

О. Ременяк посилаючись на енциклопедичний словник державного управління, зазначає, що федералізація передбачає доцільність федеративного устрою держави, який характеризується різноманітністю національної, територіальної та соціальної організації суспільства. При цьому, на думку вченого впровадження федералізації дасть змогу провести децентралізацію і деконцентрацію державної влади, розвивати і зміцнювати місцеве самоврядування, залучаючи громадян [9].

Але справа в тому, що федералізація та розвиток місцевого самоврядування – різні речі, вони практично не пов'язані між собою. На сьогоднішній день потрібно розрізняти федерацію як форму державного устрою та децентралізацію як спосіб (принцип) здійснення (реалізації) державної влади (управління). Адже децентралізація як засада організації публічної влади є притаманною для держав з різними формами територіального устрою. Тобто децентралізованою може бути як унітарна держава, так і федерація.

Беззаперечним є те, що децентралізація є однією з форм розвитку демократії, що дає змогу на збереження єдності держави та її інститутів, розширити місцеве самоврядування, активізувати населення для забезпечення власних потреб та інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, зменшити витрати держави й платників податків на утримання держапарату [10].

Країна може стати сильною лише тоді, коли буде сильне і дієздатне місцеве самоврядування. Зробити його таким покликана децентралізація влади – передача більшості повноважень держави органам місцевого самоврядування і ресурсів для реалізації цих повноважень. Результатом реформи з децентралізації влади в Україні має стати формування нової демократичної моделі управління, зорієнтованої на посиленні ролі територіальних громад, що дасть змогу їм отримати значний об'єм владних повноважень та контроль над власними справами. Впровадження децентралізаційних процесів в свою чергу сприятиме посиленню демократії в державі та підвищенню її стабільності.

Отже, прототипом федералізації і ефективним способом побудови демократичної держави в аспекті організації публічної влади є унітаризм з розвиненою концепцією децентралізації. Роз'єднання України під «маскою» федералізації призведе до поглиблення існуючих як внутрішніх, так і зовнішніх проблем держави. Децентралізація є оптимальним шляхом реформування публічної влади в Україні, оскільки дана модель обґрунтована правовими та державотворчими передумовами і має на меті передачу основних функцій врядування на місця громадам та органам і посадовим особам, що обрані членами цих громад.

Висновки і пропозиції. Отже, можливість федералізації, тобто переходу від унітаризму до федеративного державно-територіального устрою, втягує українське суспільство у кращому випадку в безодню безкінечних дискусій, а також у «ідеологічне роз'єднання». Більш серйозною проблемою є те, що федералізація України призведе до «фактичного роз'єднання» уже й так ідеологічно неоднорідного суспільства. Запровадження федеративного устрою в Україні є неприйнятним явищем. Воно стане початком розколу нашої держави на велику кількість державних утворень, які будуть прагнути самостійності. До загроз федералізації також можна віднести:

– складність оптимального співвідношення та розмежування компетенції федеральних (тобто загальнодержавних) органів та органів влади суб'єктів федерації. Для багатьох федерацій ця проблема залишається актуальною й по сьогодні, оскільки доволі часто органам влади федерації видається, що суб'єкти федерації мають забагато повноважень, і федеральні органи постійно втручаються в прерогативи федерації, а органам влади суб'єктів федерації зазвичай здається, що повноважень у них занадто мало;

– паралельно виникає проблема забезпечення відповідності законодавства суб'єктів федерації одночасно і загальнодержавному законодавству, і конституції відповідного суб'єкта федерації. Виникає проблема їх взаємного узгодження (між конституціями різних рівнів, між конституціями і законами, між законами двох рівнів та підзаконними актами – загальнодержавними та суб'єктів федерації – і так далі); [2]

– якщо федералізація й викорінить культурні протиріччя (немає жодної гарантії, що це можливо, тим паче в короткий термін);

– федералізація не зможе допомогти у зовнішній політиці (зокрема, питання вступу до НАТО чи ЄС залишиться не вирішеним через тиск на парламент);

– проблемою є різний економічний потенціал регіонів України (захід – аграрний, схід – індустріальний). У федеративній державі відмінності в економічному розвитку регіонів будуть загострюватися;

– федералізація призведе до збільшення рівня бюрократії в регіонах, а в сучасних умовах повальної корупції – до розкрадання коштів на регіональному рівні;

– федеральний устрій потребує досить великого апарату службовців, але в сучасних економічних умовах бюджет України не витримає такого навантаження.

Ті проблеми, якими обґрунтовують причини необхідності федералізації її прихильники можуть бути вирішені без відповідного процесу. Для цього необхідним є консолідація суспільства, розробка та прийняття належного законодавства, яке забезпечить створення дієвих механізмів для забезпечення можливостей для економічного, соціального, культурного, етнічного розвитку регіонів України. У сучасних умовах розвитку України раціональною формою державного устрою є унітарна з розвиненою концепцією децентралізації публічної влади.

Список літератури:

1. Сербан Ф.І. Федералізація чи децентралізація. Виклики часу / Ф.І. Сербан // Юридична наука. – 2015. – № 1. – С. 7–14.
2. Колісник В. Перспективи удосконалення державно-територіального устрою України: відновлення унітаризму чи перехід до федералізму? // Бюлетень «Права Людини». – 2014 р. – № 10.
3. Плазова Т. Федералізм та Україна в поглядах М.С. Грушевського // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – Вип. 19. – С. 38–41.
4. Колісник В. Ідея федералізації в Україні у контексті національно-етнічного чинника: історичний досвід та сучасні виклики / В. Колісник // Право України. – 2014. – № 9. – С. 53–63.
5. Рябчук М.Ю. Страсті за федералізацією // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса]. – 2014. – Вип. 2. – С. 217–230.
6. Явір В. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні / В. Явір // Віче. – 2015. – № 14. – С. 18–21.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – С. 469–470.
8. Пальчук В. Децентралізація vs федералізація: аспекти українського державотворення / В. Пальчук // Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти. – 2015. – № 3.
9. Ременяк О.В. До питання децентралізації та федералізації в Україні / О. Ременяк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017.
10. Гладка Т.І. Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності [Електронний ресурс] / Т.І. Гладка // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – № 12.

Новиков А.В., Алгаш В.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ФЕДЕРАЛИЗАЦИЯ УКРАИНЫ: АРГУМЕНТЫ И КОНТРАРГУМЕНТЫ

Аннотация
Данная статья посвящена рассмотрению возможности и целесообразности изменения формы государственного устройства Украины с унитарного на федеративное. Проанализированы аргументы «за» сторонников данной идеи. Рассмотрены исторические, национально-этнические и языковые основания, на которые ссылаются «федерализаторы». Выдвинуты контраргументы, которые обосновывают неприемлемость такой формы государственного устройства как федерация на территории современной Украины. Авторами поддерживается позиция сохранения унитарного характера украинского государства при децентрализации публичной власти через развитие института местного самоуправления.
Ключевые слова: федерация, федерализация, децентрализация, демократия, сепаратизм, унитаризм, форма государственного устройства, местное самоуправление.

Novikov A.V., Algash V.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

FEDERALIZATION OF UKRAINE: ARGUMENTS AND CONTERARGUMENTS

Summery
This article is dedicated to the consideration of the possibility and reasonability to change the form of the Ukrainian state structure from a unitary to a federal one. In the work were analyzed the arguments for the supporters of this idea. The historical, national, ethnic and linguistic foundations referenced by the "federalizers" are considered in the work. Counterarguments that justify the unacceptability of this form of state structure as a federation in the territory of modern Ukraine are put forward. The authors support the position of preserving the unitary character of the Ukrainian state in the decentralization of public authority through the development of the local self-government institution.
Keywords: federation, federalization, decentralization, democracy, separatism, unitarism, form of government, local self-government.

УДК 343.56(477)

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНІ

Овчаренко А.Є.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню грального бізнесу в України та зарубіжних країн. Здійснено аналіз робіт наукових діячів, як вітчизняних так і зарубіжних щодо позитивних і негативних наслідків такої діяльності. У результаті визнано необхідність легалізації такого бізнесу в Україні, як можливості поповнення державного бюджету України, розширенню туристичного бізнесу, збільшенню робочих місць для населення тощо.
Ключові слова: Легалізація, гральний бізнес, поповнення бюджету, робочі місця, декриміналізація.

Постановка проблеми. Заборона грального бізнесу Верховною Радою України (далі – ВРУ) у 2009 р. Законом України (далі – ЗУ) «Про заборону грального бізнесу в Україні» не призвела до його припинення, а тільки криміналізувало його. Заборона грального бізнесу створила сприятливе середовище для корупції, розвитку тіньового ринку, спричинила вивід з вітчизняної економіки мільярдів гривень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі вчені, вивчаючи питання криміналізації грального бізнесу в Україні, підтримують ЗУ «Про заборону грального бізнесу в Україні» О. Гладун, І.І. Кучерявий, С.В. Рябчук, Р.О. Пиняга, Д.О. Гетьманцева, В.М. Дорогих, посилаючись на аморальність цього явища та розширення тіньового сектора економіки. Такі вчені, як: А.В. Стаценко, Ю.М. Поптавич, А.В. Скрипник, М.О. Леськов, Н.П. Капітаненко, М.В. Матвійчук та ін. вважають, що легалізація грального бізнесу, навпаки поповнить, державний бюджет України та сприятиме створенню робочих місць для населення. Багато зарубіжних наукових діячів, які присвячують свої праці темі легалізації грального бізнесу: L Nelson Rose, Anabela Voi You, Xi Liu, Janne Nikkinen [1; 2] та ін., наголошують, що таке явище для багатьох країн неминуче, залишається лише питання часу, вважають що гральний бізнес приносить значну суму в дохід держави, але звертають також увагу на те, що така діяльність повинна бути посилена на законодавчому рівні з відповідною низкою заборон і дозволів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування доцільності легалізації грального бізнесу на теренах України у сучасний період та формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення чинного законодавства України.

Викладення основного матеріалу. Перші згадки про азартні ігри з'явилися ще за 3500 років до н. е., їхня історія починається з гральних костей, які були знайдені при розкопках у Греції та Єгипті. Перші гральні заклади існували ще за часів Стародавнього Риму. В Середньовіччі азартні ігри розповсюджуються по всій Європі, стаючи невід'ємною частиною світського життя заможних панів.

Не кожна держава має природні скарби, які можуть забезпечити її процвітання на довгі роки. Можна ставитися по-різному до того, що одні країни заробляють на транзиті через свою територію (Єгипет, Панама), інші – на продажу своєї робочої сили (Філіппіни, Пакистан, Бангладеш). Та чи можна критикувати ті країни, які дозволеними способами намагаються підняти рівень життя своїх громадян. Навіть ті країни, які багаті на природні ресурси та мають інші способи забезпечення поповнення своєї казни також обирають дозволенний механізм регулювання та організацію грального бізнесу.

Сьогодні діяльність з організації та проведення азартних ігор офіційно дозволена в усіх країнах Європи, окрім Сан-Маріно і Ліхтенштейну, практично в усій Північній та Південній Америці (крім Куби), в багатьох країнах Азії та Африки, Центральній Америці, Австралії та Океанії. Більше того, в ЄС готуються до прийняття єдиного закону для всіх учасників європейської спільноти, після чого розмови про можливе закриття галузі в країнах, що входять до ЄС, припиняться на довгі роки [3, с. 11–13].

Суспільна небезпечність діяння оцінюється на законодавчому рівні, як його криміналізація. Так в 2009 році ВРУ пролобіювала ЗУ «Про заборону грального бізнесу в Україні». В пояснювальній записці ВРУ визначила метою прийняття зазначеного закону захист прав і свобод громадян, моральності та здоров'я населення, використання власності в інтересах людини і суспільства, спрямованих на створення механізму реалізації заборони грального бізнесу в Україні, як антисуспільного та аморального явища при повній повазі до прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про заборону грального бізнесу в Україні» гральний бізнес – діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера [4]. Але це не призвело до припинення грального бізнесу, а тільки криміналізувало його. Заборона грального бізнесу створила сприятливе середовище для корупції, розвитку тіньового ринку, спричинила вивід з вітчизняної економіки мільярдів гривень.

Питання державного регулювання азартних ігор у різних країнах вирішують по-різному. У деяких із них регулювання здійснюється певним міністерством, часто міністерством фінансів, як, наприклад, в Австрії та Республіки Польщі. В інших країнах ці функції виконує спеціально створений орган. Такий підхід діє, скажімо, в Італії (Agenzia delle Dogane), Греції (Hellenic

Gambling Commission), Нідерландах (Netherlands Gaming Authority) і Норвегії (The Norwegian Gaming & Foundation Authority). Було запропоновано створення спеціального органу (Національна служба у сфері азартних ігор), який здійснює загальне регулювання та ліцензування в цій галузі. До створення такого органу ці функції здійснює Міністерство фінансів, а повноваження у сфері контролю за організацією азартних ігор передано Державній фіскальній службі України [5, с. 2].

За останні кілька років у ВРУ було зареєстровано декілька законопроектів, спрямованих на легалізацію грального бізнесу. Однак, питання залишається не вирішеним. Незважаючи на заборону, в Україні діють підпільні казино та інші гральні заклади. Пов'язують це з відсутністю правового регулювання. Однак ця раптова й безальтернативна заборона грального бізнесу створила сприятливе середовище для корупції, розвитку тіньового ринку, спричинила вивід з вітчизняної економіки мільярдів гривень. Гральний бізнес збільшить надходження у бюджет від оподаткувань, що покращить взаємовідносини України із Міжнародним валютним фондом. Фінансисти, котрі підтримують ідею легалізації, стверджують, що поява гральних закладів в елітних готелях великих міст ніяк не відобразиться на житті звичайних громадян, зате принесе значний прибуток у бюджет країни [6, с. 94].

Найбільшою загрозою необґрунтованих змін до КК України стала активізація корупціогенної складової суспільної небезпечності грального бізнесу. Робота цього бізнесу «в тіні», як уже зазначалося, вимагає прикриття з боку правоохоронців, насамперед, працівники Національної поліції України та прокуратури зобов'язані забезпечувати в межах своїх повноважень виконання вимог закону про заборону грального бізнесу в Україні. Адже, які б заходи конспірації не застосовували організатори грального бізнесу, неможливо тривалий час приховувати діяльність гральних закладів від підрозділів органів внутрішніх справ, що здійснюють оперативно-розшукові та профілактичні заходи. Корупційність грального бізнесу набуває системного характеру.

З огляду на викладене, видається, що зменшення чи нейтралізація існуючих загроз грального бізнесу вимагають перегляду закріпленої у КК України оцінки суспільної небезпечності цього діяння. Затребуваність такого рішення обумовлена також наближенням нового етапу державного регулювання грального бізнесу, що ознаменований нещодавно підготовленими Міністерством фінансів України проектами законів «Про діяльність казино в Україні», «Про букмекерську діяльність в Україні», «Про лотереї в Україні». Тому нагальним завданням, яке потребує наукового вирішення, є оновлення системи засобів реагування на правопорушення у цій сфері [7, с. 4–5].

За умов технологічного прогресу та інформаційного розвитку суспільства, в Україні починає розвиватись ще один вид грального бізнесу, це – Інтернет-казино. Як правило, це незаконна форма організації грального бізнесу. У Сполучених штатах Америки прийнято законопроект щодо заборони банкам та операторам платіжних карток проводити платежі, що поступають до Сполучених штатів, та які пов'язані з азартними іграми в мережі. Вважаємо, що цей аспект не можна залишати поза увагою, бо проблема потребує законодавчого врегулювання. Відповідальність за порушення чинного законодавства в Україні незначна. Навіть при проведенні перевірок органами Державної податкової інспекції штрафи, навіть найбільші, є тим мінімумом для цих фірм, який вони згодні платити, щоб працювати далі по виробленій схемі. За світовим досвідом неповнолітні взагалі не можуть навіть заходити до гральних закладів. Але адміністрація українських гральних салонів на ці положення закону не звертає уваги тому, що це приносить великі гроші. Прибутки таких підприємств більші десятків тисяч гривень галузь є рентабельною навіть у випадку постійної сплати штрафів та безперервних перевірок компетентними органами. Тому буде доцільним посилити нагляд перевіряючих органів за суб'єктами підприємницької діяльності, що займаються бізнесом у сфері гральних закладів та тоталізаторів, підвищити їх відповідальність шляхом прийняття спеціального закону та внесення змін до чинних нормативних актів [8, с. 481].

Крім того, доступ до таких інтернет-казино необов'язково здійснюється з грального закладу, відтак гравцю не потрібно залишати свою оселю й тому він у комфортних домашніх умовах може спокійно грати в азартні ігри, використовуючи мережу Інтернет. З кримінально-правової та кримінологічної точок зору становлять інтерес інші аспекти діяльності інтернет-казино. По-перше, інтернет-казино – це сайт в Інтернеті або програма, що дають змогу грати в азартні ігри через Інтернет (ігри в інтернет-казино поділяють: а) за типом пропонованих ігор: ігри, що завантажуються, флеш-ігри; б) за типом пристроїв, що підтримуються: ігри зі стаціонарним комп'ютером, ігри з мобільних пристроїв). По-друге, незважаючи на переваги інтернет-казино, більшість з них є «уявними» та створюють лише додаткові привілеї азартним гравцям через такі характеристики: мобільність (гравцям не потрібно будь-куди їхати); доступність (у будь-який час, без свідків і «фейс-контролю»); бонуси (практично кожне «он-лайн»-казино пропонує бонус за поповнення гравцем рахунку виплати та джек-поти (вони вигідніші для гравців через незначні витрати інтернет-казино); асортимент (пропонується набагато ширший перелік ігор, ніж у реальному казино); оперативність (не потрібно «стояти в черзі» за фішками); можливість грати на «віртуальні» гроші; конспіративність (менша небезпека викриття). По-третє, з позиції правового регулювання більшість інтернет-казино розташовані в «офшорних» зонах, чимало з них можуть діяти незаконно, без ліцензій і відповідного програмного забезпечення. У деяких державах гра в інтернет-казино перебуває під суворим контролем, наприклад: у США, де дозволена гра в «он-лайн»-казино, з 2006 р. банкам і компаніям – емітентам заборонено здійснювати перекази коштів, пов'язаних з інтернет – казино, якщо організатори та сайти таких казино перебувають поза юрисдикцією американської влади; у Німеччині з 2007 р. ситуація аналогічна тій, що

існує в США; у Російській Федерації з 2006 р. заборонена діяльність з організації або проведення азартних ігор з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема мережі Інтернет, а також засобів зв'язку, зокрема рухомого зв'язку [9, с. 244–245].

Аналіз досвіду правового регулювання сфери азартних ігор у країнах Європейського Союзу, країнах пострадянського простору та ситуації, яка склалася на сьогодні з цього питання в Україні, свідчить про таке.

1. У майже всіх країнах європейського континенту гральний бізнес є легальним та бюджетоутворюючим сектором економіки і відповідна діяльність регулюється на законодавчому рівні.

2. Будь-які мораторії на гральну активність не є ефективним інструментом регулювання такої сфери життя людини як «гра», особливо в умовах доступності таких розваг у мережі Інтернет і в сусідніх країнах.

3. Захистити вразливу частину суспільства від ризиків, пов'язаних з виникненням залежності від азартних ігор, можливо лише через врегулювання цієї сфери життя суспільства і винятково в умовах, коли гральний бізнес працює у правовому полі, відчуває присутність регулятора та конкурентний тиск, що створює реальні стимули дотримуватися вимог закону та принципів соціально відповідальної гри.

4. Тотальна заборона азартних ігор – це шлях до укріплення корупційної складової в діяльності правоохоронних органів та тінізації азартних ігор з подальшим використанням підпільних азартних ігор організованою злочинністю.

5. Заборона азартних ігор негативно впливає на розвиток інших секторів економіки – туризму, іподромної галузі, конярства, професійного спорту, тощо.

6. Заборона азартних ігор у певній державі неодмінно призводить до відтоку фінансів із такої країни до країн, у яких азартні ігри легальні, оскільки гравці задовольняють свою потребу в цих країнах безпосередньо або, найчастіше, через мережу Інтернет.

Ураховуючи це, очевидним є висновок про те, що азартні ігри мають бути повернуті до правового поля України, і такий крок необхідний не лише з точки зору перспективи наповнення державного бюджету України. Він є цілком логічним для держави, яка проголосила курс на побудову демократичного ладу у кращих європейських традиціях, має на меті подолати корупцію та гармонійно розвиватися з урахуванням тенденцій розвитку громадянського суспільства, яке є первинним стосовно неї [10, с. 119–120].

Заради справедливості, варто відмітити, що не всі країни стали на шлях легалізації грального бізнесу. У тому чи іншому вигляді, гральна діяльність заборонена у Китаї (крім Макао и Гонконгу), Афганістані, Пакистані, Саудівській Аравії, Ірані, Бахрейні, Кувейті, Катарі, Омані, Бутані, Брунеї, Азербайджані, Бангладеш, Індонезії, Фіджі, Таїланді, Алжирі, Лівії, Мавританії, Еритреї, Ефіопії, Бурунді, Руанді, Судані, Сомалі та на Кубі. Однак сьогодні на рішення про обмеження азартних ігор впливають вже, швидше, не етнічні та релігійні уподобання (хоча, в країнах ісламського світу саме вони відіграють вирішальну роль), скільки соціальні критерії – класова диференціація, що бере свій початок з часів античності [3, с. 13].

Ще одним позитивним аспектом легалізації грального бізнесу в Україні є те, що така сфера діяльності суб'єктів господарювання, які мають намір провадити господарську діяльність з організації діяльності з проведення азартних ігор та бажанням отримати відповідну ліцензію, надасть значну кількість робочих місць, чим збільшить рівень занятості для населення.

Заборона грального бізнесу в 2009 році створила міцне підґрунтя створенню злочинного бізнесу у цій сфері. Доходи від такої діяльності обходять державний бюджет України, чим зміцнюють тіньову економіку. Така заборона вплинула на обмеження конституційних права людей, чим змусила їх або грати в такі ігри на території України порушуючи Закон, або робити це легально але таким чином збагачувати ті країни в яких така діяльність дозволена. До введення заборони на гральні заклади в Україні дана сфера охоплювала приблизно 200 тисяч робітників. Якщо буде прийнято легалізацію грального бізнесу в Укаїні, то це призведе в перші роки після відновлення такої легалізації до появи близько 300 тисяч робочих місць й 100 мільйонів доларів прибутку від податків щорічно [6, с. 94].

На даний момент діє ст. 203^2 КК України, ч. 1 – «Зайняття гральним бізнесом», ч. 2 – «Ті самі дії, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за зайняття гральним бізнесом». Основним видом покарання ст. 203^2 КК України – штраф, який обчислюється відповідно до частини цієї ст., та відповідними кваліфікуючими ознаками. Ч. 1 ст. 203^2 передбачає санкцію у виді штрафу від десяти тисяч до сорока тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, ч. 2 – від сорока тисяч до п'ятидесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Відповідно до ч. 4 ст. 12 КК України, санкція ст. 203^2 відносить цей злочин, за класифікацією до особливо тяжких злочинів.

У вироку № 572/3965/13-к Сарненського районного суду Рівненської області, встановлено: організування злочинною організацією у складі п'яті осіб грального бізнесу для проведення азартних ігор, розмістивши в орендованому приміщенні п'ять ігрових комп'ютерів з встановленими на них спеціальними ігровими програмами з електронним віртуальним казино, за допомогою яких здійснювалась фіксація виграшів та програшів. Суд визнав винними, цих осіб, за ч. 1 ст. 203^2 та призначив їм покарання у розмірі по 128 000 (сто двадцять вісімтисяч грн.) штрафу в дохід держави з конфіскацією майна. Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України розстрочити їм виплату штрафу строком на один рік з виплатами штрафу щомісячно (10 700 грн.) [11].

У вироку № 334/7694/13-к Ленінського районного суд м. Запоріжжя, встановлено: особа, маючи прямий умисел на заняття гральним бізнесом, з метою наживи орендувала приміщення, в якому розташувала 46 гральних автоматів, які працювали в автоматичному режимі, шляхом прийняття ставок та видачі виграшу, підключивши їх до мережі живлення, після чого контролювала працездатність вказаних автоматів, тим самим надала можливість доступу до азартних

ігор на вказаних ігрових автоматах жителям м. Запоріжжя. Суд визнав особу винною за ч. 1, ст. 203² КК України та призначив йому покарання у розмірі 170 000 (сто сімдесят тисяч грн.) штрафу в дохід держави з конфіскацією грального обладнання. Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України розстрочити їй виплату на рік, раз у квартал по 42 500 (сорок дві тисячі п'ятсот грн.) [12].

На практиці може виникнути ситуація, коли особа, засуджена за ст. 203І КК України, не може сплатити призначений судом штраф. Альтернативи штрафу санкція ст. 203² не передбачає. У такому випадку застосовується положення ч. 5 ст. 53 КК України – «у разі несплати штрафу, призначеного як основне покарання, суд змінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі». У випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину, яким є ст. 203², суд призначає від десяти до дванадцяти років позбавлення волі. відповідно до ч. ст. 12 КК України – «Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі» [13, с. 12]. Суттєвим недоліком застосування такого покарання є те заміна штрафу позбавленням волі суперечить ст. 3 Конституції України, в якій зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [14]. Прикладом такої невідповідності є ст. 115 КК України, в якій зазначається, що за умисне вбивство мінімальний строк позбавлення волі становить сім років. Таким чином за несплату штрафу у особливо тяжких злочинах, мінімальний розмір позбавлення волі становить – десять років, а за умисне вбивство – сім років позбавлення волі.

Висновки. Отже, враховуючи вище зазначене, вважаю доцільним: по-перше, скасувати заборону шляхом відміни ЗУ «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15.05.2009 р. № 1334-VI. По-друге, внести зміни до ст. 203² КК України з метою удосконалення її редакції, а саме: змінити «зайняття гральним бізнесом, карається…» на положення «незаконне зайняття гральним бізнесом, карається…», цим самим протидіяти незаконному гральному бізнесу. По-третє, у зв'язку з невідповідністю ч. 5 ст. 53 КК України і ст. 3 Конституції України,пропоную викласти зазначену ст. у такій редакції: «У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років. У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі строком від одного до двох років».

Список літератури:

1. Nelson Rose. The Legalization and Control of Casino Gambling / Rose Nelson Електронний ресурс. Режим доступу: https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1145&context=ulj.
2. Xi Liu. The Legalization of Casino Gambling in Mainland China / Liu Xi. Електронний ресурс. Режим доступу: https://pdfs.semanticscholar.org/93d9/eda5b71f57fa2964e3c1f7af7d15525a9535.pdf.
3. Ковтун Є.В. Правове регулювання грального бізнесу в Україні та іноземних держав / Є.В. Ковтун. – К.: ЗАТ «ИГ-Р-ОК», 2008. – 135 с.
4. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15.05.2009 р. № 38 // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 1334-VI. – 536 с. – С. 11–13.
5. Плющ А. Азартний бюджет: як пропонують легалізувати гральний бізнес / А. Плющ. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.sk.ua/sites/default/files/azartniy_byudzhet_alina_plyushch.pdf.
6. Матвійчук В.М. Перспективи легалізації ігрового бізнесу в Україні / В.М. Матвійчук. – О.: «Причорноморська фундація права», 2017. – 108 с. – С. 94–96.
7. Гладун О.З. Суспільна небезпечність зайняттям гральним бізнесом. Електронний режим. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_4_18.
8. Стаценко А.В. Правове регулювання оподаткування грального бізнесу / А.В. Стаценко. Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_72. – С. 487.
9. Пиняга Р.О. Місце вчинення злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом / Р.О. Пиняга // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, № 1, 2013. – 247 с. – С. 244–245.
10. Правове регулювання грального бізнесу: європейський досвід, практика в пострадянських країнах, перспективи України / За заг. ред. І.В. Сергієнко, І.Ю. Фоміна, Р.Б. Хорольського. – Київ: Юридична компанія «Фомін, Сергієнко та партнери», 2015. – 136 с. – С. 119–120.
11. Архів Сарненського районного суду Рівненської області за 2012 р. спр. № 572/3965/13-к.
12. Архів Ленінського районного суду м. Запоріжжя за 2013 р. № 334/7694/13-к.
13. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. Ст. 12.
14. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 254к/96-ВР. – Ст. 141.

Овчаренко А.Е.
Национальный юридический юниверситет имени Ярослава Мудрого

ЛЕГАЛИЗАЦИЯ ИГРОВОГО БИЗНЕСА НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию игрового бизнеса в Украине и зарубежных стран. Осуществлен анализ работ научных деятелей, как отечественных, так и зарубежных относительно положительных и отрицательных последствий такой деятельности. В результате признана необходимость легализации такого бизнеса в Украине, как возможности пополнения государственного бюджета Украины, расширению туристического бизнеса, увеличению рабочих мест для населения и так далее.
Ключевые слова: легализация, игровой бизнес, пополнение бюджета, рабочие места, декриминализация.

Ovcharenko A.E.
Yroslaw Mudryi National Law University

LEGALIZATION OF GAME BUSINESS IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to the research of gaming business in Ukraine and foreign countries. The analysis of works of scientific figures, both domestic and foreign, concerning positive and negative consequences of such activity is carried out. As a result, the need to legalize such a business in Ukraine as an opportunity to replenish the state budget of Ukraine, expand the tourism business, increase jobs for the population etc.
Keywords: legalization, game business, budget replenishment, workplaces, decriminalization.

УДК 341.1/8

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СТАТУСУ МІЖНАРОДНОГО РАЙОНУ МОРСЬКОГО ДНА ПІД ВПЛИВОМ КОНЦЕПЦІЇ СПІЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЛЮДСТВА

Панфілова Ю.М.
Навчально-науковий юридичний інститут
Київського міжнародного університету

У статті розглянуто формування сучасного статусу Міжнародного району морського дна під впливом концепції спільної спадщини людства. Аналізуються історичні джерела походження самої ідеї спільної спадщини людства, зокрема погляди про спільне в давні часи право народів на використання основних природних благ, а також досліджуються джерела міжнародного морського права, в яких ідея спільної спадщини людства зберігалася з давніх часів в тісному зв'язку з принципом свободи моря.
Ключові слова: Міжнародний район морського дна, загальна спадщина людства, міжнародно-правове регулювання, конвенція.

Постановка проблеми. Сьогодні у світі точиться боротьба між країнами за ресурси. Для кожної країни ресурси необхідні не лише сьогодні і зараз для успішного розвитку економіки та забезпечення добробуту і процвітання громадян, але і для гарантування успішного майбутнього впродовж наступних десятиліть. Зараз, в основному, держави займаються експлуатацією тих ресурсів, які зосереджені в надрах їхнього суходолу або континентального шельфу. В той же час поклади надр Світового океану належним чином не досліджені, а їх видобування у промислових масштабах все ще залишається недоступним.

Нові можливості експлуатації природних ресурсів морського дна поставили на порядок денний питання про те, яким чином світова с пільнота може використовувати ці ресурси, як юридично і справедливо регламентувати діяльність держав на морському дні.

Конвенцією Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року дно морів та океанів за межами національної юрисдикції держав виділено в об'єкт, який називається Район. В Міжнародному районі морського дна Конвенцією встановлено спеціальний міжнародно-правовий режим, яким передбачено, що територія Району та його ресурси є спільною спадщиною людства. Такий статус з одного боку гарантує, що Район перебуватиме у спільній власності всіх країн Світу, але з іншого боку, потребує створення чіткого міжнародно-правового механізму, який би гарантував безпечну та ефективну господарську діяльність держав на морському дні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспекти розвитку концепції спільної спадщини людства знайшли своє відображення в працях М. Вуд, І.І. Лукашука, О. Носіков, Е. Франк. Поширення статусу спільної спадщини людства в районі морського дна розглядається в працях Г. Анцелевича, О. Шемякіна.

Безпосередньо питанням організації розвідки та розробки мінеральних ресурсів Району значну увагу у своїх роботах приділяли та Д. Ротвел глибоко дослідив становлення та юридичне закріплення сучасної «паралельної системи» дозволу на розвідку та розробку мінеральних ресурсів Району. К. Варес у своїх роботах розглядав перспективи активної участі України в дослідженні Району. Цікавими є праці О. Красильнікової, яка приділила значну увагу питанню відповідальності держав, які поручилися за діяльність особи в Районі.

Мета статті. Полягає в аналізі характеристики сучасного правового статусу Району морського дна, який формується під впливом концепції загальної спадщини людства.

Виклад основного матеріалу. Концепція спільної спадщини людства мала великий вплив на формування сучасного міжнародно-правового статусу територій, що перебувають поза межами національної юрисдикції держав. Суть концепції полягає у тому, що об'єкти природного походження, які є унікальними та становлять цінність для всього людства, повинні охоронятися та безпечно і раціонально використовуватися всіма державами на рівній основі.

1. Як вважає І.Ю. Пащенко [5, с. 52] до найважливіших критеріїв спільної спадщини людства слід віднести наступне:

– спільна спадщина людства використовується з урахуванням спільних інтересів і тільки в мирних цілях;
– режим загального користування не допускає деградації ресурсів;
– вигоду від використання спільної спадщини повинні мати всі держави на справедливій основі;
– режим та користування спільною спадщиною враховують інтереси майбутніх поколінь.

Наразі концепція спільної спадщини відноситься до просторів та ресурсів, які за своєю природою не можуть знаходитися під суверенітетом тієї чи іншої держави, повинні використовуватись на благо всього людства з врахуванням інтересів усього міжнародного товариства при їх експлуатації. В силу відмінності предметів правового регулювання концепція спільної спадщини людства по різному проявлялася та закріплювалася у різних міжнародно-правових нормах.

На даний час нормами міжнародного права чітко зафіксовано, що об'єктами спільної спадщини людства є морське дно і його надра за межами континентального шельфу (Конвенція ООН з морського права 1982 р. ст. 136 визначає, що Район морського дна та його ресурси є спільною спадщиною людства), космічний простір і небес-

ні тіла (Угода про ді¬яльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. ст. 11 зазначає, що Місяць і його природні ресурси є спільною спадщиною людства). Фактично, близьким до спільної спадщини людства є і міжнародно-правовий статус Антарктики (Договір про Антарктику 1959 р.).

Міжнародно-правові норми не дають визначення спільній спадщині людства, як правовій категорії, що в свою чергу породжує великий спектр поглядів дослідників на правову сутність концепції спільної спадщини людства. Так у наукових працях Р. Вольфрума, Б.М. Клименко, Г.В. Хоріка концепція спільної спадщини людства була сформульована в якості принципу міжнародного права. Інший український вчений Л.Д. Тимченко вважає загальну спадщину людства інститутом міжнародного права [6, с. 321].

Професор І.І. Лукашук пропонує сукупність принципів і норм, що визначають основи правового режиму міжнародних просторів і ресурсів, які знаходяться в розпорядженні міжнародного співтовариства, у цілому визначати як право загальної спадщини людства, при цьому, зауважуючи, що це не є галузь міжнародного права, а скоріше загальна частина низки сучасних галузей міжнародного права [4, с. 298].

Хоча формування концепції спільної спадщини людства відбулося у 1960-х роках ХХ століття, можна стверджувати, що сама ідея, яка лежить в основі концепції, виникла набагато раніше. Ще у Стародавньому світі при здійсненні міжнародної торгівлі держави почали застосовувати принцип свободи відкритого моря, згідно з яким морські простори розглядалися як територія спільного користування.

Після деякого занепаду в епоху феодалізму принцип свободи відкритого моря знову починає у XVII–XVIII століттях домінувати в європейській правовій доктрині. Так у своїй роботі «Вільне море, або про право, що належить голландцям у сфері торгівлі з Індією» відомий голландський юрист Гуго Гроцій обґрунтував право вільного плавання суден під будь-якими прапорами у відкритому морі. Пізніше у 1756 році французький юрист Емер де Ваттель зазначав, що «...Нація, яка бажає безпідставно привласнити виключне право на море та підтримувати його силою, завдає шкоди всім націям, загальне право яких вона порушує. І всі мають підстави об'єднатися для її приборкання» [3, с. 89].

Під впливом тогочасних юристів врешті-решт остаточно відбулося формування принципу свободи відкритого моря, який можна розглядати базовим для формування у майбутньому концепції спільної спадщини людства. Зрозуміло, що у принципі свободи відкритого моря мова не йшла про його охорону, раціональне використання або про збереження, в інтересах майбутніх поколінь, але саме тоді укорінилася ідея, що певні території повинні належати та відповідно використовуватися всіма країнами на недискримінаційний основі.

Відкрите море довгий час залишалося єдиним об'єктом поза межами національної юрисдикції держав, де людина могла б здійснювати свою діяльність. Але із розвитком науково-технічного прогресу людство почало отримувати фізичний доступ до нових об'єктів (Місяць, дно Світового океану), або ж стало спроможним займатися господарською діяльністю (Антарктика) на нових територіях. Подібні можливості та необхідність врегульовувати виникаючі міжнародні відносини змусили міжнародну спільноту створювати нові міжнародно-правові механізми.

Так у 1956 році, спираючись на принцип свободи та існуючу практику використання вод відкритого моря, Асоціація міжнародного права (м. Лондон) розробила спеціальні рекомендації, ціль яких полягала у тому, що глибоководні райони морського дна, вкриті водами відкритого моря, слід розглядати, як об'єкти, на які не поширюється суверенітет жодної держави. Крім того Асоціацією було запропоновано створення міжнародної інституції, яка мала б займатися питаннями управління та використання ресурсів цих районів.

Переламним для концепції спільної спадщини людства став 1967, коли був підписаний та набув чинності Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. У першій статті вказаного договору зазначається, що дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, здійснюються на благо та в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку, і є надбанням всього людства. Космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, відкрито для дослідження і використання всіма державами без будь-якої дискримінації на основі рівності і згідно з міжнародним правом, при вільному доступі у всі райони небесних тіл. На думку І.І. Лукашука це перший випадок, коли концепція спільної спадщини людства була введена у позитивне міжнародне право [4, с. 234].

Користуючись сприятливою ситуацією та за ініціативи представника уряду Мальти, Генеральна Асамблея ООН на своїй 22 сесії у 1967 році розглянула питання збереження виключно для мирних цілей дна морів і океанів і їх надр у відкритому морі за межами дії існуючої національної юрисдикції, а також про використання їх ресурсів в інтересах людства. В результаті, 18 грудня 1967 року ГА ООН створила Спеціальний комітет для вивчення питань мирного використання дна морів і океанів за межами дії національної юрисдикції у складі 36 держав-членів. Спеціальному комітетові було доручено підготувати доповідь присвячену науковим, технічним, економічним, правовим і іншим аспектам використання дна морів і океанів. У 1968 році Спеціальний комітет провів три сесії і за їх результатами у тому ж році представив Генеральній Асамблеї свою доповідь.

На основі цієї доповіді, прагнучи виробити єдину міжнародну політику для регулювання діяльності людини на морському дні та використання його ресурсів, ГА ООН своєю резолюцією 2467 (XXIII) від 21 грудня 1968 року створила Комітет з мирного використання дна морів та океанів за межами національної юрисдикції. Комітету було доручено:

– вивчати шляхи і засоби сприяння експлуатації та використання ресурсів морського дна, а

також міжнародного співробітництва в цих цілях, враховуючи розвиток техніки й економічні наслідки такої експлуатації і зважаючи, що така експлуатація має здійснюватися на благо всього людства;

– вивчати питання про розробку правових принципів і норм, які сприяли б міжнародному співробітництву в галузі дослідження і використання дна морів, океанів та його надр поза межами національної юрисдикції і забезпечити експлуатацію його ресурсів в інтересах людства, а також вивчати економічні й інші вимоги, яким такий режим повинен відповідати в інтересах усього людства;

– робити огляд досліджень, проведених в галузі розвідки і вивчення цього району і спрямованих на інтенсифікацію міжнародного співробітництва та стимулювання обміну і поширення наукових знань із цього питання;

– вивчати запропоновані для прийняття міжнародним співтовариством заходи співпраці з метою запобігання забруднення моря, що може бути результатом розвідки та експлуатації ресурсів цього району.

Результатом роботи Комітету стало ухвалення у 1970 році резолюцією 2749 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН Декларації принципів, які регулюють режим дна морів і океанів та його надр за межами дії національної юрисдикції. Декларацією проголошувалось, дно Світового океану та його ресурси є спільною спадщиною людства і жодним чином не можуть бути привласнені окремими державами чи особами. Також чітко було зафіксовано, що діяльність у районі дна морів та океанів могла проводитися винятково у мирних цілях на не дискримінаційних засадах.

У 1974 році, ухвалюючи Хартію економічних прав і обов'язків держав, ООН знову згадала район дна морів та океанів у контексті спільної спадщини людства. Стаття 29 Хартії передбачає, що «дно морів і океанів і їх надра за межами дії національної юрисдикції, а також ресурси цього району є спільною спадщиною людства». Стаття 30 встановлює, що відповідальність за захист, збереження і поліпшення навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь несуть усі держави. Резолюція Ради з торгівлі та розвитку ЮНКТАД від 1979 також містить згадку про морське дно як об'єкта спільної спадщини людства.

Для узагальнення норм міжнародного морського права та вирішення великої кількості спірних та невирішених питань у 1973 році Генеральною Асамблеєю ООН було скликано Третю Конференцію ООН. В ході її роботи при розгляді питань дна морів і океанів вагоме місце посіли напрацювання та ідеї Комітету ООН з мирного використання дна морів і океанів та його надр за межами дії національної юрисдикції. Результати його роботи, що проводились із 1970 року, стали основою для частини XI ухваленої у 1982 році Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права. Набуття чинності Конвенцією ООН з морського права у 1996 році означало, що нормами міжнародного договірного права район дна морів та океанів за межами національної юрисдикції був зафіксований у якості об'єкта спільної спадщини людства.

В результаті, на думку Г. О. Анцелевича, район дна морів та океанів за межами національної юрисдикції, як об'єкт правового регулювання, отримав наступні риси:

– використовується на благо всього людства;

– характеризується свободою наукових досліджень і свободою іншої діяльності, що проводиться не на шкоду іншим користувачам;

– наявність певної регламентації окремих видів діяльності;

– міжнародна зацікавленість, що виражається в прийняття колективних заходів щодо захисту та збереження природного середовища;

– активне міжнародне співробітництво з вироблення та удосконалення заходів, що регулюють правове становище та режим використання [1, с. 176].

Висновки. Отже, у 2-ій половині XX століття внаслідок розвитку науково-технічного прогресу людство отримало можливість так чи інакше використовувати території та простори, які раніше були йому недоступні. У зв'язку із цим виникла гостра необхідність створити міжнародно-правові норми для врегулювання діяльності, яку зацікавлені держави збиралися провадити у об'єктах, що стали відкритими. В основу таких міжнародно-правових норм лягла концепція спільної спадщини людства, яка активно сформувалася у 1970-х роках під впливом принципу свободи відкритого моря.

Під впливом Концепції окремі об'єкти (території, простори) нормами міжнародного договірного права почали фіксуватися, як об'єкти спільної спадщини людства. Так спільною спадщиною людства у 1967 році стали Місяць та інші небесні тіла, а у 1996 році (після вступу в силу Конвенції ООН з морського права 1982 року) і Міжнародний район морського дна.

Таким чином на сьогодення Міжнародний район морського дна є об'єктом спільної спадщини людства, на якому внаслідок цього діє спеціальний міжнародно-правовий режим, який регламентує порядок його використання.

Список літератури:

1. Анцелевич Г.А. Международно-правовой статус и режим использования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке de lege ferenda. – К.: УАЗТ, 2002. – 360 с.
2. Варес К.Л. Обсяг міжнародно-правового простору, який підпадає під поняття «Міжнародний район морського дна» / К.Л. Варес // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 64. – С. 82–88.
3. Ваттель Э. Право народов или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов. – М.: Госюриздат, 1960. – 720 с.
4. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. – М.: Изд-во БЕК. – 1997. – 410 с.
5. Пащенко И.Ю. Концепция общего наследия человечества в современном международном праве и проблемы ее реализации // Science Time. – 2014 – № 2. – С. 50–55.
6. Тимченко Л.Д. Міжнародне право : підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К.: Знання, 2012. – 631 с.

Панфилова Ю.М.
Учебно-научный юридический институт
Киевского международного университета

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО СТАТУСА МЕЖДУНАРОДНОГО РАЙОНА МОРСКОГО ДНА ПОД ВЛИЯНИЕМ КОНЦЕПЦИИ ОБЩЕГО НАСЛЕДИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Аннотация
В статье рассмотрено формирование современного статуса Международного района морского дна под влиянием концепции общего наследия человечества. Анализируются исторические источники происхождения самой идеи общего наследия человечества, в том числе взгляды о совместном в давние времена праве народов на использование основных природных благ, а также исследуются источники международного морского права, в которых идея общего наследия человечества сохранялась с древних времен в тесной связи с принципом свободы моря.
Ключевые слова: Международный район морского дна, общее наследие человечества, международно-правовое регулирование, конвенция.

Panfilov Yu.M.
Educational and Scientific Law Institute
Kyiv International University

FORMATION OF THE MODERN STATUS INTERNATIONAL SEA REGION UNDER THE INFLUENCE OF THE CONCEPT OF THE JOINT HERITAGE OF HUMAN BEING

Summary
The article considers the formation of the present status of the International Sea Area region under the influence of the concept of a common heritage of mankind. The historical sources of origin of the very idea of the common heritage of humanity, in particular the views on the common in the ancient times of the right of peoples to the use of basic natural goods, and the sources of international maritime law in which the idea of a common heritage of humanity has been preserved from the earliest times in close connection with the principle freedom of the sea.
Keywords: International seabed area, general heritage of humanity, international legal regulation, convention.

УДК 347.469(477)

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ МЕТОД ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНИ

Приходько В.Ю.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті досліджено питання медіації, її роль у вирішенні спорів, принципи і стадії, а також чи потрібне закріплення її на законодавчому рівні. Не дивлячись на те, що даний метод здається простішим за судове втручання, він має свою складну структуру. Були детально досліджені принципи медіації та її етапи. Акцентується увага насамперед на деталізацію цього способу. Важлива роль приділяється конфліктам, а саме окремим питанням їх причин та наслідків. Також у статті поданий можливий план поступового впровадження медіації в Україні.
Ключові слова: медіація, медіатор, конфлікт, спір, вирішення конфліктів, компроміс, розбіжність інтересів.

Постановка проблеми. Конфлікти грають у житті людей, країн і народів набагато більшу роль, ніж нам здається. Про це свідчить дуже багато фактів. Часто непорозуміння і неможливість знайти компроміс, який би задовольняв обидві сторони, призводить до негативних наслідків не тільки для учасників спору, а також для їх оточуючих. Іноді такі наслідки мають руйнівний характер і зупинити цей процес буває неможливо.

Наслідки конфліктів завжди різні і досить суперечливі між собою. Вони, з одного боку, руйнують соціальні структури і несуть за собою багато проблем і не раціональних витрат, а з іншого – конфлікти мають творчий, інтегративний характер. Друге означає те, що під час вирішення конфлікту запускається механізм, який є поштовхом для вирішення багатьох проблем і врешті-решт для досягнення соціальної справедливості. Кажучи про позитивні сторони конфлікту, потрібно зазначити, що обмеженим, приватним наслідком конфлікту може з'явитися посилення групової взаємодії. Конфлікт може виявитися єдиним виходом з напруженої ситуації.

Медіація є поширеним методом вирішення конфліктів за кордоном, який закріплено на законодавчому рівні. Це зумовлено тим, що медіація має багато переваг, це прямий спосіб запобігти судового втручання і зберегти взаємовідносини між сторонами спору. В Україні медіація ще не поширена у масштабах всієї країни, тому що для цього існують перешкоди, через які такий метод врегулювання відносин не буде популярним і ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переваги медіації у вирішенні цивільних спорів яскраво підкреслено у багатьох працях Єрьоменко Г.І., Канарік Ю.С., Гусейнової Р.З., Бондаренко-Зелінської Н.Л., Волкович Н.В. та ще багатьох юристів, науковців, медіаторів. Статті та дослідження декількох з них були використані для вирішення цілей даної статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Всі науковці, які досліджують дане питання не можуть однаково відповісти на питання «Чи потрібна медіація в Україні?». Безліч різних думок лише підкреслюють актуальність проблеми, при вирішенні якої поступово можна прийти до єдиних поглядів. Потрібно детальніше дослідити позитивні та негативні аспекти медіації, а також наслідки, які можливі після її впровадження.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї статті є аналіз методу медіації, як альтернативного способу вирішення конфліктів, підкреслення її переваг, що може слугувати подальшому поштовху до затвердження медіації на законодавчому рівні в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність розв'язання того чи іншого конфлікту можна побачити саме за результатами цього вирішення. Після винесення рішення суду, зазвичай, сторони спору не знаходять взаєморозуміння та не бачать взагалі подальших шляхів примирення. Альтернативою виступає метод медіації, який не є менш ефективним.

Медіація – це вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника(медіатора), який допомагає сторонам конфлікту вирішити ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту.

Термін «медіація» походить від латинського «mediatio» та означає посередництво. Аналіз юридичної літератури дозволяє стверджувати про відсутність єдиного підходу до визначення медіації. Щодо законодавчого визначення медіації, то проект закону України «Про медіацію» пропонує визначити медіацію як позасудову процедуру врегулювання конфлікту шляхом переговорів за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів) [1]. Легальне визначення даного терміну наводиться у Типовому Законі Юнсітрал «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування» [2], згідно якого медіація – це процес, коли сторони залучають третю особу або осіб для допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними [9].

Для того, щоб правильно розуміти процес медіації, треба акцентувати увагу на її принципах, на яких ґрунтується весь цей метод, і які розкривають всі переваги медіації:

Добровільність. Всі сторони конфлікту добровільно обирають рішення щодо участі у переговорах і усвідомлюють, що компромісу можна досягнути лише шляхом співробітництва. Також це дає можливість зупинити процес врегулювання на будь-якому етапі, що не тягне за собою негатив-

них наслідків. Це перша перевага медіації над судовим вирішенням справи. Медіація несе неформальних характер, тому що проходить без участі суду, а отже відсутній державний примус, процесуальні документи та обов'язкові рамки, у які ставлять учасників процесу, у вигляді строків.

Конфіденційність. Чистота процедури медіації забезпечується обов'язком медіатора і сторін не розголошувати третім особам інформацію, що стала відома у процесі примирення. Медіатор не може розголошувати хід і результати медіації, якщо на це є пряма заборона сторін або це суперечить закону.

Неупереджність. Один з найголовніших принципів медіації – медіатор це незалежна сторона, яка не має відношення до жодного учасника конфлікту. Медіатор має володіти собою, аби не прийняти чиюсь сторону спору. Адже медіатор лише допомагає сторонам прийти до консенсусу, а не знайти винних та правих. Він повинен уникати поведінки, яка давали би привід відчути упередженість його щодо однієї зі сторін.

Також медіації притаманні такі принципи як: *щирість намірів щодо вирішення конфліктів, розподіл відповідальність, правомочність сторін, неформальність та гнучкість процедури.*

Принципи та ознаки медіації дають змогу відчути, що поруч із легкістю і прозорістю процедури, це досить важкий і серйозний процес, який має свої певні вимоги, насамперед ті, що стосуються чіткості та послідовності.

Для того,щоб медіації пройшла успішно, необхідно чітко слугувати її етапам, вона має їх п'ять:

Етап 1. Підготовка до медіації.

Перший етап включає в себе ознайомлення учасників зі всіма вимогами медіації. Медіатор обговорює процес зі сторонами конфлікту, пояснює їм що таке медіація, яка роль медіатора у врегулюванні, ознайомлює їх з принципами процедури. Якщо учасники згодні з вимогами, які їм висуває медіатор, то медіатор може розпочинати підготовку до самої медіації. На цьому етапі формується довіра та своя певна структура регулювання. Ця стадія закладає основу взаємин і робить процес медіації зрозумілим і прийнятним для учасників [3].

Етап 2. Вступна частина медіації (вступне слово медіатора).

На цьому етапі медіатор знайомить учасників з процедурою медіації та її принципами, обговорює зі сторонами правила медіації, відповідає на питання сторін. Перш ніж безпосередньо перейти до обговорення змісту конфліктної ситуації, необхідно переконатися, що сторони розуміють суть процедури, її принципи та погоджуються дотримуватися правил і брати участь у медіації. Для цього медіатор запитує учасників, чи все, з того що він сказав про медіацію, їм зрозуміло і чи є у них питання стосовно перебігу спільної зустрічі. Якщо учасники мають питання, медіатор пояснює незрозумілі моменти ще раз, якщо ні – пропонує сторонам підписати згоду на участь у медіації [3].

Етап 3. Аналіз фактів і виявлення проблеми. Розповіді сторін.

Даний етап розпочинається з прохання медіатора розповісти про конфліктну ситуацію, описати її і пояснити що сталося. Завдання цього етапі є надання можливості сторонам висловитися. Для того щоб рішення було ухвалене, всі учасники повинні мати рівний обсяг інформації і добре розуміти стан проблем. Адже щоб розв'язати конфлікт, спочатку потрібно добре усвідомити його причини і сутність. Завдання медіатора на цій стадії – виявити всі існуючі проблеми, оскільки більшість конфліктів мають, як відомо, комплексний характер. Тут учасники вирішують, чи хочуть вони досягти угоди з усіх заявлених проблем або тільки з деяких, а також визначають черговість їх розгляду, так само ухвалюється принципове рішення про продовження або згортання роботи [3].

Етап 4. Розв'язання проблеми.

Завданням цього етапу є визначення проблем, які потребують першочергового вирішення. Тут сторонам надається можливість висунути можливі варіанти розв'язку конфлікту, обговорення цих варіантів з медіатором і прийняття остаточного рішення [3]. Дуже важливий внесок медіатора саме на цій стадії, оскільки він обговорює зі сторонами відповідність пропозицій сторін за певними критеріями:

– Прогнозування розвитку подій після ухвалення даного рішення;
– Можливі обставини і проблеми, які можуть виникнути внаслідок цього;
– Наслідки(економічні, політичні, соціальні) що виникнуть при прийнятті рішення;
– Витрати, а також правові норми, які сприятимуть виконанню даного рішення, або навпаки, перешкоджатимуть йому;

Також медіатор має спрямувати сторони на пошук можливих інших пропозицій, які будуть кращі за попередні, та допомагає їм краще сформулювати свої думки і пропозиції. Свої рішення медіатору слід пропонувати лише після того, як усі учасники висловилися. Тон пропозицій має бути таким, аби не створювалося враження про тиск з боку медіатора чи його симпатії до однієї зі сторін. У разі відсутності конструктивних пропозицій є сенс попросити учасників ще раз подумати над ними вдома або під час перерв.

Етап 5. Укладання та підписання угоди.

На відміну від судового розгляду справи, медіація має неформальний характер. Але для того щоб розв'язання конфлікту було ефективним і мало позитивні наслідки необхідно скласти угоду між сторонами. В угоді чітко визначаються шляхи вирішення спірної ситуації, закріплюються права та обов'язки всіх учасників.

Медіатор організує складання плану, уточнює формулювання і записує ухвалені рішення. Під час розробки угоди акцентується увага в першу чергу на ті пункти, які потребують виконання у першу чергу, які мають обов'язковий характер. Це готує фундамент для переходу до наступних, більш проблемних питань. Часто сторони згодні з пунктами по суті, проте їх не влаштовують зафіксовані в документі слова, тому медіатор повинен звернути особливу увагу на те, щоб угода була прийнятна й згідно зі стилістичним аспектом.

Ідеальна підсумкова угода – це такі рівноправні, законні та міцні зобов'язання, що вироблені в результаті переговорів і з якими погоджуються конфліктуючі сторони. Особливу увагу слід приділити процедурі підписання спільно розробленого і прийнятого сторонами документа.

Після закінчення переговорів їх учасники зазвичай готують звіт. При складанні звіту доцільно відповісти на такі питання:

– що сприяло успіху переговорів, які виникали труднощі, яким шляхом вони долалися;

– що не було враховано при підготовці до переговорів і чому;

– які несподіванки виникли під час ведення переговорів;

– якою була поведінка учасника на переговорах;

Таким чином правильно проведена процедура медіації повинна мати успіх. Статистика показує, що медіація є успішною і досить ефективною у 75-85% випадків. Вона має багато переваг над вирішенням справи по суті у суді. Найкраща перевага медіації у тому, що після неї існує можливість збереження дружніх стосунків між сторонами, у той час як після судового розгляду справи про нормальне спілкування у майбутньому частіше не йдеться й мови. Додаючи до цього конфіденційність, гнучкість процедури, значні заощадження часу та грошей, можна сказати, що медіація ідеальний варіант для врегулювання конфлікту.

Висновки і пропозиції. Розбіжності інтересів існували протягом життя всього людства і будуть існувати надалі. Врегулювання цих розбіжностей часто потребує втручання з боку, і медіація, як альтернативним метод вирішення спорів є яскравим прикладом того, як це зробити якісно і ефективно. Не дивлячись на всі переваги медіація, запровадити її в Україні на даному етапі її розвитку дуже проблематично. Для розвитку інституту медіації в нашій країни потреба багато сил та часу, але повертаючись до позитивних рис цього методу, можна впевнено сказати, що воно того варто.

Можна скласти чіткий план дій, для поступового введення медіації в Україні:

1. Підготовка законопроекту «Про медіацію», його затвердження, і в подальшому введення його в дію. Тобто це означає, що першим кроком буде закріплення медіації на законодавчому рівні. Треба зазначити, що законопроект №2425а-1 від 03.07.2013 «Про медіацію» [1] був зареєстрований у Верховній Раді, проте через політичні процеси, що відбулися в країні, розглянути його так і не встигли.

2. Внесення змін до чинного законодавства. У нашому національному законодавстві вже є елементарні основи для запровадження медіації. Зокрема, це така норма у процесуальному законодавстві, як примирення – ст. 175 Цивільного процесуального кодексу та ст. 78 Господарського процесуального кодексу, які регламентують укладення між сторонами судового процесу мирової угоди з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок [6]. Однак такі норми потребують доопрацювання та внесення змін при прийнятті закону про медіацію.

3. Проведення роз'яснювальної, просвітницької та освітньої роботи по підготовці медіаторів. Затвердження медіації в законодавстві буде безглуздим, якщо не буде кому працювати в цьому інституті і розвивати його. Медіатори мають бути професіоналами своєї справи, і держава повинна передувати цьому.

4. Ознайомлення населення щодо медіації. У такому альтернативному методі вирішення конфліктів не буде сенсу, якщо він не буде донесений до суспільства. В нашій країні багато людей навіть не знає, що такий спосіб врегулювання спорів існує. Для цього потрібно проводити різні конференції та проекти щодо інформування про медіацію.

Враховуючи всі переваги медіації можна впевнено сказати, що її треба впроваджувати в Україні,попередньо зробивши велику роботу, яка можлива лише за допомогою втручання з боку держави.

Список літератури:

1. Про медіацію: Проект Закону України від 17 лютого 2010 року № 7481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44891.
2. Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування: Типовий Закон Юнсітрал від 05 березня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-conc/0390953_Ebook.pdf.
3. Єрьоменко Г.І. Медіація як спосіб вирішення суперечок / Г. Єрьоменко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://innovations.com.ua/ua/interview/13281/temp.
4. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива Ради ЄС 2008/52 від 5 травня 2008 року // Official Journal of the European Union L 136/3.
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України [Текст] / Н.Л. Бондаренко-Зелінська // Приватне право і підприємництво. – 2009. – Вип. 8. – С. 167–168.
6. Гусейнова Р.З. Перспективи розвитку медіації в Україні / Р.З. Гусейнова / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yur-gazeta.com/publications/actual/perspektivi-rozvitku-mediaciyi-v-ukrayini.html.
7. «Конфліктологія» И.С. Веренко. М., 1990.
8. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. «Гражданский процесс; арбитражний процесс» / С.И. Калашникова. – Екатеринбург, 2010. – 258 с.
9. Канарик Ю.С., Волкович Н.В. «Медіація, як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів». Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Приходько В.Ю.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

МЕДИАЦИЯ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ И ЕЁ ПЕРСПЕКТИВЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В данной статье исследованы вопросы, касающиеся медиации, ее роль в решении споров, принципы и стадии, а также требует ли закрепления ее на законодательном уровне. Несмотря на то, что данный метод кажется простым по сравнению с судебным вмешательством, он имеет свою сложную структуру. Были исследованы принципы медиации и ее этапы. Акцентируется внимание прежде всего на детализацию этого способа. Важная роль отводится конфликтам, а именно отдельным вопросам их причин и последствий. Также в статье представлен возможный план постепенного внедрения медиации в Украине.
Ключевые слова: медиация, медиатор, конфликт, спор, разрешения конфликтов, компромисс, расхождение интересов.

Prikhodko V.Y.
Yaroslav Mudryi National Law University

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF RESOLUTION OF CONFLICTS AND ITS PERSPECTIVES IN UKRAINE

Summary
The article deals with the issue of mediation, its role in resolving disputes, principles and stage, and also whether it needs to be consolidated at the legislative level. Despite the fact that this method seems simpler than legal intervention, it has its complex structure. The principles of mediation and its stages were investigated. The emphasis is primarily on detailing this method. An important role is given to conflicts, namely, a separate issue of their causes and consequences. Also, the article presents a possible plan for the gradual introduction of mediation in Ukraine.
Keywords: mediation, mediator, conflict, dispute, conflict resolution, compromise, divergence of interests.

УДК 343.621(477)

ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ШТУЧНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ

Реброва Ю.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена розробці пропозицій щодо вдосконалення ст. 134 КК України таким чином, щоб вона забезпечувала кримінально-правову охорону вагітної жінки та її дитини у випадках коли строк вагітності перевищує 22 тижні. Продемонстрована необхідність вдосконалення ст. 134 КК України в трьох напрямках. По-перше, передбачення відповідальності за штучне переривання вагітності як у вигляді аборту, так і у вигляді передчасних пологів. По-друге, забезпечення охорони життя і здоров'я життєздатної дитини. По-третє, розширення переліку суспільно небезпечних наслідків. Автор пропонує викласти ст. 134 КК України в новій редакції.
Ключові слова: незаконне переривання вагітності, незаконний аборт, кримінальний аборт, передчасні пологи, незаконне штучне переривання вагітності.

Постановка проблеми. Пануюча в сучасному суспільстві ідеологія ставить людину на перше місце кримінально-правової охорони. Захист її життя має основоположне значення. За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно в світі 22 мільйони небезпечних штучних переривань вагітності, включаючи аборти, здійснені особами, що не мають відповідної підготовки, 98% таких переривань припадає на країни, що розвиваються. До числа небезпечних Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) відносить процедури, здійснені особами, які не мають спеціальної підготовки, або самими вагітними жінками без спостереження кваліфікованого медичного персоналу. В результаті таких дій щороку нараховується 47 000 смертей, а у п'яти мільйонів жінок суттєво обмежується репродуктивна функція або вони повністю втрачають її [1, с. 17]. Наслідками штучних переривань вагітності є не тільки смерть вагітних, отримання тяжкої шкоди їх здоров'ю (втрата репродуктивної функції або тривале лікування серйозних захворювань, що розвиваються після проведення небезпечних абортів), але і серйозні економічні наслідки, які оцінюються ВООЗ в розмірі понад 200 млн доларів США в рік, виражаються в додаткових витратах на лікування наслідків [1, с. 26]. Однак ст. 134 КК України «Незаконне проведення аборту» неповною мірою охороняє життя і здоров'я жінки та її життєздатної дитини від незаконного штучного переривання вагітності і потребує свого вдосконалення.

Стан дослідження. Питання про кримінальну відповідальність за незаконне проведення аборту досліджували багато науковців, зокрема: Юн Л.Л., Черевко К.О., Шевченко О.В., Порошук С., Онуфрієнко О., Голіченков В., Шаргородський М., Таганцев М., Красіков А., Сташис В., Бажанов М., Піонтковський А., Бородін С., Набоков В., Старко О., Шарапов Р., Трубников В., Павленко Т. Разом з тим, багато таких питань є дискусійними, а сама ст. 134 КК України є недосконалою.

Невирішені раніше проблеми. Науковці, як правило основну увагу звертають на незаконні дії, які охоплюються поняттям незаконного проведення аборту. Тому ще невирішеною є проблема забезпечення кримінально-правової охорони вагітної жінки та її дитини у випадках коли строк вагітності перевищує 22 тижні.

Метою цієї статті є розроблення пропозицій щодо вдосконалення ст. 134 КК України таким чином, щоб вона забезпечувала кримінально-правову охорону вагітної жінки та її дитини у випадках коли строк вагітності перевищує 22 тижні.

Виклад основного матеріалу. У різних державах дається різна кримінально-правова оцінка штучного переривання вагітності з порушенням законодавчих вимог, та по-різному визначаються підстави і умови настання кримінальної відповідальності. Так, в європейських державах виділяють чотири типи законів про аборти: 1) найбільш ліберальне законодавство – вирішує питання «за бажанням» (невелика група країн); 2) доволі вільні закони – дозволяють аборт за численними медичними і соціальними показаннями (в шести країнах: Англія, Угорщина, Ісландія, Кіпр, Люксембург, Фінляндія); 3) доволі суворі закони – дозволяють аборт лише при деяких обставинах: загрозі фізичному чи психічному здоров'ю жінки, дефектах плоду, зґвалтуванні та інцести (в Іспанії, Португалії, Польщі і Швейцарії); 4) дуже суворі закони – які або взагалі забороняють аборти, або дозволяють їх у виключних випадках, коли вагітність представляє безпосередню загрозу життю жінки (в Північній Ірландії, донедавна – на Мальті). Кожен рік у світі проводять від 36 до 53 млн. абортів, тобто проводять штучне переривання вагітності. Дослідження свідчать, що в деяких країнах (як, наприклад, США, Росії, Україні, Данії) аборти зробили до 2/3 жінок [2].

Значний крок на шляху конкретизації змісту права на життя (його позитивного регулювання) зроблено в Цивільному кодексі України, зокрема такі приписи містяться в ст. 281. Штучне переривання вагітності розглядається як один з аспектів цього права. Відповідно до ст. 281 штучне переривання вагітності може здійснюватись за бажанням жінки, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів.

Переривання вагітності може бути мимовільним або штучним. Мимовільне переривання вагітності відбувається без будь-яких втручань з боку самої жінки або інших осіб. Причиною такого переривання можуть бути різного роду захворювання (гострі, хронічні, інфекційні та ін.). Штучне переривання вагітності, в свою чергу, поділяється

на медичне та немедичне – незаконне. Штучне переривання може бути проведене лише у лікарських умовах (медичне штучне переривання вагітності). Ті ж самі дії, проведені поза лікувальним закладом, вважаються незаконними, кримінально караними. Після кримінальних переривань вагітності відзначається більший відсоток ускладнень. Нерідко жінка після цього гине від кровотечі, що з'явилася в результаті розриву шийки, тіла матки або залишилися частин плодового яйця і плаценти, часто настає летальний результат [3].

Як зазначає Л.Л. Юн, жодне оперативне втручання не пов'язане з такою небезпекою для здоров'я жінки, як аборт (легальний), не кажучи вже про небезпеку для здоров'я і навіть життя кримінального аборту. Штучне переривання вагітності (особливо першої) може призвести до тяжких, іноді незворотних наслідків [4, с. 22].

У ст. 134 КК України встановлена відповідальність за «незаконне проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти». В науці кримінального права неодноразово звертались увага на те, що в міжнародних документах, в тому числі і в документах ВООЗ, термін «аборт» не використовувався. Так, 2006 року Україна перейшла на нові, прийняті ВООЗ критерії перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, у зв'язку з чим у підзаконних нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) України було скореговано термін «аборт». Це власне відображено в наказі МОЗ № 179 «Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених». Згідно з цим наказом, викидень (аборт) – це народження плода до повного 22-го тижня вагітності зростом менше 25 см та масою менше 500 г незалежно від наявності ознак життя» [5].

У статті 134 КК «Незаконне проведення аборту» є неузгодженість кримінального законодавства, що оперує поняттям «проведення аборту», в той час як у законодавстві в сфері охорони здоров'я ідеться про штучне переривання вагітності. Зокрема в ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Справа в тому, що в медицині абортом визнається самовільне або штучне переривання вагітності на терміні менше 22 тижнів. Якщо вагітність припиняється пізніше, до 37 тижнів включно, то мова йде виключно про передчасні пологи. Таким чином ст. 134 КК України не охоплює штучне переривання вагітності у вигляді передчасних пологів.

Вищезазначене розуміння передчасних пологів відображене в різних нормативних актах, зокрема відповідно до клінічного протоколу з акушерської допомоги «Передчасні пологи», передчасні пологи – це пологи зі спонтанним початком, прогресуванням пологової діяльності та народженням плоду масою більш 500 г у терміні вагітності з 22 тижнів до 37 тижнів [6].

У пункті 2.2 наказу МОЗ № 179 «Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених» зазначено, що передчасні пологи – пологи, що відбулись у період з 22-го повного тижня до закінчення 37-го тижня вагітності (154-259 діб) [5]. В Інструкції щодо заповнення форми первинної облікової документації № 032/о «Журнал запису пологової допомоги вдома», затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України 29.05.2013 № 435 зазначено: «У графі 7 виконується запис про пологи залежно від строку вагітності: пологи у строк від 22 до 27 повних тижнів; передчасні пологи – від 28 до 37 повних тижнів; у строк – від 37 до 42 повних тижнів; запізнілі – від 42 повних тижнів і більше» [7]. Тому передчасними пологами слід вважати такі пологи, що відбулися між 28 до 37 повних тижнів.

Для вирішення питання про незаконність штучного переривання вагітності на її різних термінах важливе значення мають передбачені законодавством підстави для правомірного переривання вагітності. По-перше, що стосується штучного переривання вагітності при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів (тобто проведення аборту), то правомірне проведення аборту можливе у випадках встановлених законодавством. Зокрема, ці відносини отримали детального регулювання в наказі МОЗ України від 24 травня 2013 року № 423 «Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення». Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством [8]. Зокрема, ідеться про «Перелік підстав, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 144. МОЗ України створило спеціальний орган – Комісію органу охорони здоров'я з визначення показань до штучного переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів. Такі комісії створюються при Міністерстві охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управліннях охорони здоров'я обласних, Севастопольської та Київської міської державної адміністрації. Основним завданням цього органу є експертна оцінка медичної документації вагітної та визначення показань для штучного переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів [8].

Вищезазначений Перелік містить різні підстави, за наявності яких можливе штучне переривання вагітності. Зокрема, такими вважаються деякі інфекційні та паразитарні хвороби, такі як: краснуха, перенесена під час вагітності; хвороба, зумовлена ВІЛ (ВІЛ-інфекція IV стадії); тяжкі форми туберкульозу (крім туберкульозу нервової системи та мозкових оболонок у гострій стадії, міліарного туберкульозу). Підставами також є новоутворення (злоякісні новоутворення будь-якої локалізації), хвороби ендокринної системи, розладу харчування та порушення обміну речовин, хвороби крові і кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму, розлади психіки та поведінки, хвороби нервової системи, системи кровообігу, органів дихання або органів травлення, хвороби сечостатевої системи, шкіри та підшкірної клітковини, кістково-м'язової системи та сполучної тканини, уроджені вади розви-

тку, деформації та хромосомні аномалії. Окремо слід виділити такі підстави як: вік вагітної жінки, що становить менш як 15 або більш як 45 років, вагітність внаслідок зґвалтування та настання інвалідності під час цієї вагітності [8].

Штучне переривання небажаної вагітності за наявності підстав немедичного характеру (вік вагітної жінки, що становить менш як 15 або більш як 45 років, вагітність внаслідок зґвалтування та настання інвалідності під час цієї вагітності), зазначених у Переліку, здійснюють за заявою вагітної жінки або її законних представників (для неповнолітньої або недієздатної особи) та згідно з наданими документами, що підтверджують ці обставини [8].

Слід наголосити, що у разі виявлення у вагітної жінки медичних показань, що не зазначені в цьому Переліку, але за наявності яких продовження вагітності та пологи становлять загрозу для її здоров'я або життя, операція (процедура) штучного переривання вагітності здійснюється на підставі висновку консиліуму лікарів. У випадку виникнення невідкладних станів (маткова кровотеча тощо) медична допомога надається за місцем звернення пацієнта [8].

По-друге, щодо переривання вагітності на більш пізніх термінах – між 22 та 37 тижнями, то за сукупністю ознак і характером виникнення розрізняють: 1) спонтанні передчасні пологи (70-80%), в числі яких від 40 до 50% протікають з регулярною пологовою діяльністю при збереженому плодовому міхурі і 25-40% – з вилиттям навколоплідних вод при відсутності регулярної родової діяльності; 2) індуковані, або штучні передчасні пологи (20-30%), що здійснюються за певними медичними показаннями. Показання до індукування можуть бути пов'язані з патологією в організмі матері і плода. У першому випадку це: тяжкі декомпенсовані ендогенні (органів або систем) захворювання, які загрожують життю жінки; важкі гестози у вигляді тяжкої преклампсії та/або еклампсії; патологія печінкової функції, що супроводжується порушенням струму жовчі (внутрішньопечінковий холестаз вагітних); ускладнення вагітності у вигляді HELLP-синдрому (гемоліз еритроцитів у поєднанні зі зниженим вмістом тромбоцитів у крові та підвищеною активністю печінкових ферментів) і деякі інші. Показаннями з боку плода є: прогресування погіршення стану, незважаючи на вжиті заходи; вади розвитку несумісні з життям; внутрішньоутробна загибель [9].

Таким чином, можна підсумувати, що застосування терміна «аборт» до всіх випадків штучного переривання вагітності незалежно від її терміну є невиправданим. Переривання вагітності являє собою ширше поняття і включає в себе як проведення аборту в період до 22 тижнів вагітності, так і проведення передчасних пологів, що можуть мати місце між 22 та 37 тижнями. Тому ст. 134 КК України необхідно вдосконалити таким чином, щоб вона передбачала відповідальність за штучне переривання вагітності як у вигляді аборту, так і у вигляді передчасних пологів.

Крім того, ст. 134 КК України потребує вдосконалення ще в двох напрямках: 1) забезпечення охорони життя і здоров'я життєздатної дитини; 2) розширення переліку суспільно небезпечних наслідків в диспозиції ч. 2 ст. 134 КК України.

У зв'язку з першим зазначеним напрямком слід відмітити те, що існує велика кількість поглядів щодо того, що саме виступає об'єктом незаконного проведення аборту за чинною ст. 134 КК України. Так, К.О. Черевко, вважає, що основним безпосереднім об'єктом незаконного проведення аборту є суспільні відносини, що забезпечують вагітній жінці право користуватись таким їм благом, як здоров'я, а обов'язковим додатковим об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують вагітній жінці право користуватись таким благом, як життя [10, с. 64]. О. Шевченко вважає, що можна виокремити декілька підходів до визначення початкового моменту людського життя: з моменту зачаття (С. Порошук, О. Онуфрієнко, В. Голіченков), з початку самостійного дихання новонародженої дитини (М. Шаргородський, М. Таганцев), з моменту відокремлення плода від чрева матері (А. Красіков), з початку фізіологічних пологів (В. Сташис, М. Бажанов), з моменту прорізування плода з утроби матері у процесі народження (А. Піонтковський, С. Бородін, В. Набоков, О. Старко), з моменту сформованості головного мозку (Р. Шарапов, В. Трубников, Т. Павленко) [18, с. 46–50]. Прихильники останньої позиції дійшли висновку, що з юридичної точки зору початком життя людини повинне визнаватися народження (формування) головного мозку з моменту досягнення плодом 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку [11, с. 117].

Водночас питання щодо визнання життя та здоров'я дитини самостійним об'єктом кримінальної охорони за ст. 134 КК України є предметом тривалої дискусії в науці кримінального права. Ключове значення для вирішення цієї проблеми має питання про те, з якого моменту життя і здоров'я дитини можна визнавати самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Традиційною у кримінально-правовій науці вважається точка зору, відповідно до якої таким моментом визнається початок фізіологічних пологів. За такого підходу плід в утробі матері розглядається як частина організму вагітної жінки, а незаконне внутрішньоутробне умертвіння плоду розцінюється як злочин проти здоров'я матері.

Як вбачається, вирішення цього питання безпосередньо пов'язано з нашою пропозицією щодо вдосконалення ст. 134 КК України таким чином, щоб вона передбачала відповідальність за штучне переривання вагітності як у вигляді незаконного проведення аборту, так і у вигляді дострокових пологів. В останніх випадках, тобто при дострокових пологах, з'являються підстави для виділення життя і здоров'я дитини як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони за умови життєздатності плоду. Таке рішення повністю відповідає традиційному підходу, згідно якого початком життя визнається початок фізіологічних пологів.

Виходячи з наведеного, вважаємо, що ч. 2 ст. 134 КК України слід вдосконалити таким чином, щоб вона відображала суспільно небезпечні наслідки як для життя та здоров'я матері, так і для її життєздатної дитини. Для цього пропонуємо замінити слово «потерпілої» на «потерпілої особи».

І нарешті щодо останнього із зазначених напрямків – розширення переліку суспільно небезпечних наслідків, передбачених диспози-

цією ч. 2 ст. 134 КК України. Як вбачається, даний перелік безпідставно звужений. Зокрема, тривалий розлад здоров'я та стійка втрата працездатності чомусь не згадуються в даній нормі, значно послаблюючи її дію. Вважаємо за доцільне передбачити невичерпний перелік тяжких наслідків як для матері, так і для її дитини.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо викласти статтю 134 КК України в наступній редакції:

Стаття 134. Незаконне штучне переривання вагітності

1. Незаконне штучне переривання вагітності у вигляді аборту або передчасних пологів, проведених особою, яка не має спеціальної медичної освіти, – карається...

2. Незаконне штучне переривання вагітності у вигляді аборту або передчасних пологів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть *потерпілої особи або інші тяжкі наслідки*, – карається...

Список літератури:

1. Safe abortion: technical and policy guidance for health systems. 2nd ed. The World Health Organization. Geneva, 2012. 123 p.
2. Искусственное прерывание беременности (аборт). Классический аборт, мини–аборт и гормональный аборт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://beremenna–ya.narod.ru/prerivanie.beremennosti.html.
3. Малая медицинская энциклопедия [Текст] / отв. ред. В.Х. Василенко. – Москва: Сов. Энцикл. Т. 1. А – Бронхит. – 1965. – 1136 с. – ББК Ря2.
4. Юн Л.Л. Влияние возраста матери, порядкового номера родов, структуры и длительности интергенетического интервала на частоту осложненного течения родов // Акушерство и гинекология. – 1998. – № 4. – С. 20–23.
5. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: Наказ від 29.03.2006 р. № 179 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06.
6. Клінічний протокол з акушерської допомоги «Передчасні пологи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://medstandart.net/browse/3027.
7. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 032/о «Журнал запису пологової допомоги вдома» : Наказ від 29.05.2013 р. № 435 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1001-13.
8. Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення : Наказ від 24.05.2013 р. № 423 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1095-13.
9. Ведення передчасних пологів, симптоми, діагностика загрози та профілактика [Електронний ресурс]. – 2801. – Режим доступу до ресурсу: http://jazdorov.com.ua/zdorove-zhittya/zhinoche-zdorovya/pology/vedennya-peredchasnyh-pologiv-symptomy-diagnostyka-zagrozy-ta-profilaktyka.html.
10. Черевко К.О. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення аборту: дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук; спец. 12.00.08. – Х., – 2011. – 20 с.
11. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія / О.В. Шевченко; за заг. ред. О.М. Литвинова; Кримінолог. асоц. України. – Харків: НікаНова, 2012. – 215 с.

Реброва Ю.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ИСКУССТВЕННОЕ ПРЕРЫВАНИЕ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Статья посвящена разработке предложений по совершенствованию ст. 134 УК Украины таким образом, чтобы она обеспечивала уголовно-правовую охрану беременной женщины и ее ребенка в случаях, когда срок беременности превышает 22 недель. Продемонстрирована необходимость совершенствования ст. 134 УК Украины в трех направлениях. Во-первых, предсказания ответственности за искусственное прерывание беременности как в виде аборта, так и в виде преждевременных родов. Во-вторых, обеспечение охраны жизни и здоровья жизнеспособной ребенка. В-третьих, расширение перечня общественно опасных последствий. Автор предлагает изложить ст. 134 УК Украины в новой редакции.
Ключевые слова: незаконное прерывание беременности, незаконный аборт, криминальный аборт, преждевременные роды, незаконное искусственное прерывание беременности.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Rebrova Y.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

ABOUT IMPROVEMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ARTIFICIAL INTERRUPTION OF PREGNANCY

Summary
The article is devoted to the development of proposals for the improvement of Article 134 of the Criminal Code of Ukraine in such a way that it provides for the criminal protection of a pregnant woman and her child in cases where the period of pregnancy exceeds 22 weeks. The need to improve Article 134 of the Criminal Code of Ukraine in three directions is demonstrated. At first, prediction of liability for the artificial abortion termination both in the form of an abortion and in the form of premature births. Secondly, ensuring protection of life and health of a viable child. Thirdly, expansion of the list of socially dangerous consequences. The author proposes to lay article 134 of the Criminal Code of Ukraine in a new version.
Keywords: unlawful interruption of pregnancy, illegal abortion, criminal abortion, premature birth, unlawful artificial abortion.

УДК 343.3/.7:343.85

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ І ШЛЯХИ ЗАХИСТУ

Точілов В.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті автор досліджує явище кіберзлочинності; аналізує положення українського законодавства в частині, що стосується інформаційних злочинів. Також автор розглядає питання кібербезпеки в Україні; надає загальні рекомендації щодо підвищення особистої інформаційної безпеки. Крім того, автор пропонує шляхи підвищення кібербезпеки в Україні в цілому.
Ключові слова: злочини в сфері інформаційних технологій, кіберзлочини, кібербезпека, кібератака, кіберпростір, програмне забезпечення, інформація.

Постановка проблеми. Дуже часто виходить так, що науковий і технічний прогрес, який надає людям нові блага та можливості, тягне за собою негативні явища, що являють собою іншу, невідривну, сторону прогресу.

Яскравим приладом є інформаційна революція, внаслідок якої в кожній сфері суспільного життя, таких як, наприклад, виробництво товарів, надання послуг і дозвілля, виник якісний переворот в їх існуванні за допомогою інформаційних і комп'ютерних технологій. На сьогоднішній день життя людей майже повністю комп'ютеризувалось, і майже всі дані мають електронну форму.

В даному випадку іншою, негативною стороною є інформаційні злочини або кіберзлочини. Єдиного підходу до визначення цього поняття не існує, але можна сказати, що кіберзлочини – це злочини, які вчиняються в процесі автоматизованої обробки інформації за допомогою електронно-обчислювальних машин або через комп'ютерні системи, об'єктом посягання яких є суспільні відносини у сфері обігу електронної інформації та інші суспільних відносин, у яких комп'ютер виступає кваліфікуючою ознакою вчинення злочину [1, с. 417].

Кіберзлочини є одним з тих видів злочинів, що мають найбільшу динаміку росту в світі. Це на пряму пов'язано зі стрімким розвитком інформаційних технологій (або IT) і зі все більшою їх інтеграцією в людське життя. Тобто, чим більше життя людей залежить від новітніх технологій, тим більше їхні права та інтереси знаходяться під загрозою з боку кіберзлочинців.

Як свідчать дані Генеральної прокуратури України, упродовж 2017 року на території України було зареєстровано 3178 кіберзлочинів, і 1076 проваджень за такими правопорушеннями направлені до суду [2]. При цьому дані Генпрокуратури за 2016 рік говорять, що протягом позаминулого року було зареєстровано лише 705 кіберзлочинів, і тільки 185 проваджень направлені до суду [3].

Отже, статистика показує, що рівень інформаційних злочинів в Україні дійсно зростає найшвидшими темпами. Це робить всі дослідження в цій «перспективній» сфері надзвичайно актуальними, а діяльність кожного дослідника – надзвичайно важливою і корисною.

Така ситуація надає змогу зробити кілька висновків. По-перше, кіберзлочинці з кожним роком «нарощують» свою суспільну небезпечність, по-друге – рівень безпеки у сфері інформаційних технологій серед громадян України є досить низьким. Причиною останнього можна назвати малу освіченість широких мас населення у питаннях кібербезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема кіберзлочинності і кібербезпеки є досить «популярною» у наукових дослідженнях. Увагу можна приділити публікаціям О. Гладуна, В. Голубєва, А. Гребєнькова, О. Григорьєва, Г. Долженкова, М. Журби, І. Карася, В. Кіютіна, І. Клепицького, О. Книженко, О. Користіна, Л. Краснова, В. Крачевського, М. Литвинова, Ю. Ляпунова, С. Максимова, А. Музики, А. Новікова, Л. Нундича, П. Смагіна, М. Погорецького, В. Шеломенцева, В. Хахановського, І. Юрченка та ін.

Оскільки кіберзлочинність є явищем, що швидко розвивається, і з кожним роком є все більш суспільно небезпечним, варто зауважити, що дослідження на цю тему мають тенденцію втрати актуальності, застарілості. Тому, важливим є регулярне оновлення «бази знань» на цю тему шляхом проведення нових досліджень і їх публікацій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На мою думку, в питанні досліджень кіберзлочинності варто приділяти більше уваги темі захисту від кіберзлочинів, тобто кібербезпеці. Важливим є розбір теоретичних питань у даній сфері, але при цьому, я вважаю, що дана проблема потребує більше досліджень, що мали б дійсне практичне використання.

Мета статті. Однією з цілей цієї статті є висвітлення проблеми кіберзлочинності шляхом аналізу основних кіберзлочинів, передбачених українським кримінальним законодавством.

Але головною метою є позначення існуючої проблеми державної і, в особливості, особистої кібербезпеки в України та надання загальних відомостей, що можуть допомогти її підвищити.

Виклад основного матеріалу. У п. 14 Доповіді Комітету II Десятого Конгресу ООН 2000 р. з попередження злочинності і поводження з правопорушниками зазначено, що існує дві категорії інформаційних злочинів: 1) кіберзлочини у вузькому розумінні («комп'ютерні» злочини) – будь-яке протиправне діяння, здійснюване шляхом електронних операцій, метою якого є подолання захисту комп'ютерних систем і оброблюваних ними даних; 2) кіберзлочини в широкому розумінні (злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів) – будь-яке протиправне діяння, що вчинюється шляхом або в зв'язку з комп'ютерною системою або мережею, включаючи такі злочини, як незаконне зберігання, пропонування або розповсюдження інформації через комп'ютерні системи або мережі [4, с. 129].

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Що стосується конкретно українського законодавства, то у Кримінальному Кодексі України (далі – ККУ), у розділі XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку» кіберзлочинами визнано такі діяння [5]:

1) несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361);

2) створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361[1]);

3) несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361[2]);

4) несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362);

5) порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363);

6) перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363[1])

Злочин, визначений статтею 361 ККУ, це «класичне» зламування комп’ютерної системи, тобто самочинне, без належного дозволу проникнення у комп’ютерні системи чи мережі з протиправним умислом, що спричинило певні негативні наслідки (витік, втрату, підробку, блокування ін-формації тощо). Зазвичай злом супроводжує інше суспільно небезпечне діяння, таке як, наприклад, крадіжка, тобто є допоміжним засобом у вчиненні багатьох інших злочинів.

Стаття 361[1] ККУ передбачає дії, що полягають у створенні, розповсюдженні чи збуті шкідливого програмного забезпечення (далі – ПЗ) – певної програми або сукупності програм, що перешкоджає функціонуванню комп’ютера, пошкоджує дані на ньому або призводить до інших небажаних наслідків в комп'ютерній системі [6]. Шкідливе ПЗ може мати різноманітну форму (віруси (програми, здатні до самокопіювання з одночасним завданням шкоди комп’ютеру), троянська програма (шкідлива програма, що видає себе за безпечну, яка заважає роботі, шпигує за ним, використовує ресурси комп'ютера для якої-небудь незаконної діяльності і т. д.,) тощо), і може застосовуватись як допоміжний засіб у зломі та інших кіберзлочинах.

Відповідно до статті 361[2] ККУ, злочином є несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в комп’ютерах або інших носіях інформації. При цьому не обов’язково, щоб збут і розповсюдження такої інформації стали наслідком вчинення злочинів, зазначених вище.

«Комп’ютерна» інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну і таємну [7]. Конфіденційна інформація містить відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих осіб, поширюється за їх бажанням згідно з передбаченими ними умовами. До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Згідно зі статтею 362 ККУ кіберзлочином є несанкціоновані зміна, знищення або блокування комп’ютерної інформації. Також карається за цією статтею несанкціоновані перехоплення або копіювання комп’ютерної інформації, якщо це призвело до її витоку. При чому, суб’єктом цього злочину є тільки особи, що мають право доступу до такої інформації.

Статтею 363 ККУ передбачено такі злочинні діяння, як порушення правил експлуатації комп’ютерів (що може виражатися у невиконанні або неналежному виконанні обов’язків із виконання правил експлуатації комп’ютерів (наприклад, правил апаратного забезпечення або правил експлуатації їх програмного забезпечення)) і порушення порядку чи правил захисту інформації (невиконання або неналежне виконання встановлених нормативно-правовими актами вимог (організаційних чи технічних) захисту інформації), якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особами, які відповідають за таку експлуатацію чи захист.

У ст. 363[1] КК передбачено відповідальність за умисне масове розповсюдження повідомлень, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи комп’ютеру. Повідомлення, про які йде мова – це так званий «спам», тобто масове розповсюдження попередньо не обумовлених електронних листів. Через масовий характер спамових повідомлень останні утруднюють роботу інформаційних систем і ресурсів, створюючи для них зайве перевантаження, що може бути причиною їх виходу з ладу. «Спам» також може стати носієм згаданих раніше шкідливих програм і вірусів [8].

Ми бачимо, що інформаційні злочини, відповідно до українського законодавства, можуть мати різноманітну форму та способи вчинення. Крім того, можна сказати, що вчинювані кіберзлочинцями дії можуть мати комплексний характер, тобто становити сукупність кіберзлочинів, що супроводжують і забезпечують один одного.

Суспільну небезпечність кіберзлочинів та актуальність цієї проблеми ілюструє таке явище, як кібератака. Кібератака – спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій та спрямовані на досягнення таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів елек-

тронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту [9].

Кібератаки, в силу своєї специфіки, дуже часто спрямовані на автоматизовані та інформаційні системи, що мають державне значення. Прикладом цього можуть слугувати відомі кібератаки на енергетичні компанії України 23 грудня 2015 року, коли зловмисникам вдалось успішно атакувати комп'ютерні системи управління трьох енергопостачальних компаній України, або кібератака 17-18 грудня 2016 року, коли була виведена з ладу підстанція «Північна» енергокомпанії «Укренерго», що мало наслідком залишення без струму споживачів певних районів Києва [10].

З оглядом на все вище сказане, можна зробити висновок, що кіберзлочини дійсно мають високу ступінь суспільної небезпечності, тому що дії, які складають такі злочини, є досить складними для реалізації, оскільки потребують спеціальних знань в сфері комп'ютерних технологій. Це означає, що і використання існуючих способів захисту від них також потребує певного рівня обізнаності в даній сфері.

Отже, одна з проблемних сторін явища кіберзлочинності полягає у низькому рівні ІТ-освіченості населення різних країн, зокрема, України. Складність полягає в тому, що комп'ютерні технології є досить складними в освоєнні. Тому дуже важливо для пересічного громадянина знати хоча б найпростіші способи захисту, що не потребують глибоких специфічних знань. Є багато джерел інформації, де визначені поради з безпеки в Інтернеті, і рекомендованим є використання всієї наявної інформації, для захисту себе та свої діяльність.

Ось декілька порад щодо того, як залишатись в безпеці [11].

1) При користуванні електронною поштою, соціальними мережами, месенджерами тощо необхідно зменшити кількість спаму, що надходить до користувача.

Як вже раніше зазначалося, спам може містити небезпечні для системи програми, а також може бути використаний для фішингу (злочинної діяльності по викраденню особистої інформації користувача шляхом надсилання підробленого листа якоїсь фінансової установи з проханням оновити особисті данні, які потім викрадаються [12]).

Для зазначених цілей рекомендується: використовувати спам-фільтр (програму, що виявляє і блокує небажані повідомлення); бути обережним з всією рекламою та пропозиціями в Інтернеті, а також з повідомленнями від невідомих відправників; якнайшвидше видаляти підозрілий спам і не відкривати будь-які вкладення в таких повідомленнях. Що стосується фішингу, необхідно пам'ятати, що офіційні веб-сайти певних організацій, онлайн-обробників платежів і т. п. ніколи не просять користувачів підтверджувати конфіденційну інформацію, такі як паролі чи реквізити.

2) При роботі в Інтернеті через інтернет-браузер (програму для перегляду веб-сторінок) дотримуватись таких правил: використовувати всі доступні програми та налаштування безпеки, що пропонуються браузером (якщо це браузер, якому користувач довіряє); блокувати спливаючі вікна браузера; не переходити по підозрілим посиланням, не заходити на неперевірені веб-сайти, не завантажувати файли, що знаходяться за цими посиланнями чи на цих сайтах.

3) Для забезпеченнях належної роботи комп'ютера та захисту його від шкідливого програмного забезпечення необхідно застосовувати низку спеціально розроблених для цього програм. Такими програмами є: брандмауер, антивірусне програмне забезпечення, різноманітні анти-шпигунські інструменти тощо.

Брандмауер (або фаєрвол) – програмне забезпечення, що діє як фільтр, який пропускає, відмовляє, шифрує дані між областями різної безпеки (зазвичай між персональним комп'ютером та мережею Інтернет) згідно з набором правил та інших критеріїв [13]. У найпопулярнішій операційній системі Windows є вбудований брандмауер, що функціонує автономно, тобто без втручання користувача, що робить захист комп'ютера від небажаних даних значно простішим.

Антивірус – спеціалізована програма для знаходження комп'ютерних вірусів та інших шкідливих програм та відновлення заражених (модифікованих) такими програмами файлів, а також для запобігання зараження (модифікації) файлів чи операційної системи шкідливим кодом.

3) Необхідно виконувати такі загальні рекомендації, як: регулярне оновлення операційної системи комп'ютера (оскільки часто таким чином збільшується загальний рівень безпеки ПК шляхом усунення розробниками помилок у програмному коді ОС чи додаванням до неї нових захисних елементів); надійне шифрування бездротових мереж; створення надійних паролів всюди, де вони необхідні – щонайменше вісім символів у довжину і включаючи суміші прописних та літерних букв, цифр, знаків пунктуації або символів; збереження паролів в таємниці тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, проаналізувавши все вище сказане, можна зробити висновок, що явище кіберзлочинності має досить велику суспільну небезпечність. Про це говорять такі фактори як: стрімке зростання кількості вчинюваних кіберзлочинів; можливість завдання шкоди як фізичним, так і юридичним особам, і навіть державним структурам; досить складні способи захисту, і, часто, неможливість застосування найпростіших з них пересічним громадянином через низьку освіченість в даній сфері тощо.

Але при цьому є способи підвищити кібербезпеку, як країни в цілому, так і кожної конкретної людини.

По-перше, вбачаю необхідність у приділенні уваги державою до підготовки більшої кількості кваліфікованих спеціалістів у сфері кібербезпеки. Не можна сказати, що в України немає таких спеціалістів, але не можна також сказати, що збільшення їх кількості та підвищення їх кваліфікації будуть зайвими.

По-друге, цілком можливим для центральних органів державної влади є прийняття загальних і спеціальних рекомендацій у сфері кібербезпеки у різноманітних областях життя суспільства, по прикладу правил пожежної безпеки.

Позитивним аспектом у даному питанні є набрання чинності 9 травня 2018 року Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, осно-

вні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки [9].

По-третє, необхідно підвищити освіченість громадян України у сфері кібербезпеки. Це можна зробити на рівні державної пропаганди через ЗМІ, інформуючи населення про загальний стан справ в сфері кібербезпеки держави, стимулюючи населення до самоосвіти. Але перш за все, потрібно здійснити якісні зміни у системі освіти щодо цього питання, оскільки всім відомо, що у непрофільних навчальних закладах, таких як загальноосвітні школи, такі предмети, як інформатика (яка і дає базові знання учням у сфері інформаційних технологій, зокрема, щодо кібербезпеки) має низький рівень якості викладання [14].

Список літератури:

1. Щодо визначення поняття кіберзлочину / Ю. Бельський // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 414–418. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_6_71.
2. Статистика кіберзлочинності в Україні (2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/statistika_kibierzlochinnosti_v_2.
3. Статистика кіберзлочинності в Україні (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/statistika_kibierzlochinnosti_v#outgoing-23042.
4. Європіна І.В. Види протиправних діянь у сфері новітніх інформаційних технологій // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3. – С. 129–136.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26 – Ст. 131.
6. Malware Definition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://techterms.com/definition/malware.
7. «Про інформацію»: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
8. Судова практика розгляду справ про злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AFB1E90622E4446FC2257B7C00499C02.
9. «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. – Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45 – Ст. 403.
10. The Ukrainian Power Grid Was Hacked Again [Електронний ресурс] // MOTHERBOARD. – 2017. – Режим доступу: https://motherboard.vice.com/en_us/article/bmvkn4/ukrainian-power-station-hacking-december-2016-report.
11. Online safety [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.interpol.int/Crime-areas/Cybercrime/Online-safety.
12. Phishing Definition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://techterms.com/definition/phishing.
13. Firewall Definition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://techterms.com/definition/firewall.
14. Изучение IT в школе: почему украинские выпускники не умеют пользоваться Excel [Електронний ресурс] // Сегодня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.segodnya.ua/ukraine/izuchenie-it-v-shkole-pochemu-ukrainskie-vypuskniki-ne-umeyut-polzovatsya-excel-1120328.html.

Точилов В.О.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ В УКРАИНЕ: ТЕОРИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ПУТИ ЗАЩИТЫ

Аннотация
В статье автор исследует явление киберпреступности; анализирует положение украинского законодательства в части, касающейся информационных преступлений. Также автор рассматривает вопрос кибербезопасности в Украине; предоставляет общие рекомендации по повышению личной информационной безопасности. Кроме того, автор предлагает пути повышения кибербезопасности в Украине в целом.
Ключевые слова: преступления в сфере информационных технологий, киберпреступления, кибербезопасность, кибератака, киберпространство, программное обеспечение, информация.

Tochilov V.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

CYBERCRIMES IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS AND WAYS OF PROTECTION

Summary
In the article the author investigates the phenomenon of cybercrime; analyzes the provisions of Ukrainian legislation in the part concerning information crimes. The author also considers cybersecurity in Ukraine; provides general recommendations for improving personal information security. In addition, the author suggests ways to increase cyber security in Ukraine as a whole.
Keywords: information crimes, cybercrime, cyber security, cyberattack, cyberspace, software, information.

УДК 342.726-054.6

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМЦІВ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ ТА ЗАРУБІЖНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ В АСПЕКТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ

Чередниченко К.Ю., Глинська О.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У роботі досліджено поняття «конституційно-правового статусу» та «правого режиму» та доведено думку про необхідність їхнього розмежування. Автори детально висвітлили види статусів та режимів на прикладах. Проаналізовано національне та зарубіжне законодавство та окреслено обсяг прав іноземців у різних державах. Було запропоновано встановлення цензу осілості, як умови надання права голосу іноземцям. У статті запропонований варіант розширення політичних прав іноземців шляхом внесення змін до нормативно-правових актів.

Ключові слова: іноземець, активне виборче право, пасивне виборче право, нормативно-правовий акт, конституційно-правовий статус, правовий режим.

Постановка проблеми. Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства регулюється Конституцією [1] та такими законами як «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [2], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [3], «Про закордонних українців» [4] та ін. У статті проводиться детальний опис всіх політичних прав, якими наділяються зазначені особи, законно перебуваючи на території України, та здійснюється порівняльний аналіз обсягу прав іноземців за національним на зарубіжним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційно-правового статусу іноземців досліджувалося різними вченими, кожний із яких аналізував конкретний елемент або складову цього статусу. Проблемні питання визначення правового статусу іноземців в різних державах детально розглядали у своїх роботах О.В. Горжій, А.А. Жемчужников, Е.В. Яковлева, О.Г. Кушніренко. Є.Ю. Петров у своїй науковій статті проаналізував права іноземців в політичній сфері. Проблеми реалізації виборчих прав іноземців та осіб без громадянства в контексті євроінтеграції України були досліджені А.Л. Чернявським.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах вищеперерахованих вчених прослідковується аналіз поняття «конституційно-правового статусу» іноземців та висвітлення питань, що стосуються політичних прав цієї категорії осіб. У дослідженні більш детально проаналізовані питання, які раніше не були досліджені. Більш того, нами буде запропоновано розширення прав іноземців у тому випадку, якщо вони відповідатимуть встановленим цензам.

Постановка завдання. У роботі проаналізовано політичні права іноземців за національним та зарубіжним законодавством. Порушено питання щодо необхідності розширення обсягу політичних прав цієї категорії осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна – молода демократична держава, в якій досі формуються та вдосконалюються закони. Конституція, як нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, має бути втіленням гуманності та законності, проголошувати верховенство права та визнавати людину як найвищу соціальну цінність, захист прав та свобод якої є пріоритетним завданням держави. Для того, аби Україна була правовою державою, необхідно всебічне регулювання не лише статусу громадян, але й іноземців, які на законних підставах перебувають на нашій території, що й обумовлює важливість та актуальність обраної теми.

Відомо, що протягом року Україну відвідують туристи з різних держав, деякі з яких навіть розглядають можливість проживання на території нашої держави. Саме тому, першочерговою метою повинно бути вдосконалення законодавства та приведення його у повну відповідність до встановлених міжнародних європейських стандартів. Забезпечивши правильні умови проживання в країні, ми зможемо досягти багатьох цілей, серед яких:

1. постійний обмін досвідом з представниками зарубіжних держав;
2. усунення прогалин та колізій в законодавстві, які не дають повною мірою захистити інтереси громадян та іноземців;
3. можливість залучення професійних та талановитих іноземців для розбудови та розвитку держави.

Серед науковців, що досліджують проблеми в конституційному праві, існує дискусія стосовно розмежування конституційно-правового статусу та правового режиму. Такі автори як Т.І. Мендеграл, Н.К. Шаптала, О.В. Совгиря, Л.Д. Тимченко ототожнюють дані поняття, вважаючи їх повними аналогами. Найбільш повним є визначення Шаптала, який запевняє, що правовий режим іноземців – це сукупність їх прав та обов'язків на території держави перебування [5, с. 151].

Є.Ю. Петров вважає, що конституційно-правовим статусом іноземців є юридично визначене національним законодавством становище іноземних громадян в Україні, яке являє собою сукупність правових норм, що проголошують основоположні принципи, правовий режим і гарантії, які визначають поведінку іноземців у зв'язку з реалізацією ними прав, свобод, законних інтересів і виконання обов'язків на території України [6]. Дана думка підтверджує існування ще одної позиції, яка полягає в тому, що правовий режим є лише складовою конституційно-правового статусу іноземців.

Незважаючи на те, що існує багато науковців, які підтримують позиції цих вчених-конституці-

оналістів, ми розмежовуємо ці поняття. Проаналізувавши думки декількох вчених, серед яких В.В. Бєлєвцева, В.Я. Настюк, В.Л. Федоренко, можемо сказати, що правовий статус – це сукупність прав та обов'язків, а також відповідальність певного суб'єкта (в нашому випадку, іноземця), тобто система правових норм, що регулюють його правове становище. Правовий же режим призначений забезпечувати реалізацію такого статусу.

Звернувшись до преамбули ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [2], бачимо, що законодавець хоча й не вживає термін «режим», але розмежовує правовий статус іноземців та осіб без громадянства та порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з неї. Дане формулювання можна тлумачити саме як певне відмежування статусу від режиму.

Українське законодавство передбачає декілька конституційно-правових статусів, які різняться між собою. Кожен правовий статус закріплений в нормативно-правовому акті, переважно в законі. Розглянемо на прикладах:

- конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства – ці два статуси закріплюються у ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [2]. У законі встановлюються підстави та особливості перебування на території України, відповідальність цих осіб та ін.;
- конституційно-правовий статус біженців закріплюється в ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [3]. Даним законом встановлюються як права та обов'язки цих осіб, так і зобов'язання держави, на території якої в цей момент перебувають вище вказані категорії осіб;
- конституційно-правовий статус закордонних українців, який визначається ЗУ «Про закордонних українців» [4]. Законом встановлюються певні переваги даної категорії осіб перед іншими іноземцями та ін..

Усі іноземці, що на законних підставах перебувають на території України, наділяються певними правами та свободами, а також обов'язками, що закріплюються у Конституції України та міжнародно-правових актах. Однак, існують певні обмеження, які в більшості стосуються саме політичних прав вказаної категорії осіб.

Варто зазначити, що стосовно іноземців встановлюються правові режими, кожен із яких має специфічні особливості. Фактично конституційно-правовий режим іноземців являє собою специфічний вид правового регулювання конституційних відносин, виражений у поєднанні комплексу нормативних правових засобів (дозволів, заборон, зобов'язань, правових обмежень, стимулів, загальнодозвільного й дозвільного порядку регулювання тощо), яким встановлюється певна міра жорстокості правового регулювання [7, с. 64]. Вчені-конституціоналісти виділяють три режими:

1. Національний режим, при якому відбувається певне зрівняння у правах іноземців та громадян. Даний режим має абсолютний характер.
2. Режим найбільшого сприяння, який зазвичай полягає в наданні іноземцям не всіх прав, якими наділені громадяни, а лише частини.
3. Спеціальний режим, який полягає в наявності в іноземців певних переваг, що встановлюються договорами між заінтересованими державами.

Найбільша дискусія серед вчених ведеться стосовно політичних прав іноземців. Це пояснюється тим, що серед усіх прав даної групи, іноземці наділені лише правом направляти колективні та індивідуальні звернення, та бути засновниками та членами громадських об'єднань. Іноземці не можуть бути засновниками та членами політичних партій, однак можуть бути засновниками та членами громадських організацій [8]. Отже, іноземці, які на законних підставах проживають чи перебувають в Україні, мають право вступати в профспілки, кооперативні організації, спортивні, наукові, культурні об'єднання, якщо це не заперечує статутам даних об'єднань [9, с. 75].

Деякі науковці притримуються думки, яка полягає в необхідності надання іноземцям виборчих прав як на державному, так і на місцевому рівнях. А.Л. Чернявський впевнений у необхідності «забезпечення іноземним громадянам та особам без громадянства, які постійно приживають на її території, активного, а по можливості – і пасивного виборчого права під час проведення місцевих виборів та місцевих референдумів» [10, с. 26].

На нашу думку, в Україні доцільно було надати іноземцям активне виборче право, якщо вони відповідають цензу осілості (3 роки). Для більш детального аналізу пропонуємо провести дослідження та визначити обсяг політичних прав іноземців в зарубіжних державах.

Набагато більше прав на участь в управлінні державою мають іноземці в країнах Європи. Причому це стосується не тільки країн-членів ЄС. Ідеться насамперед про можливість участі іноземців у місцевих виборах. Так, відповідно до ст. 6 Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні кожна країна [11], яка ратифікувала цю Конвенцію, зобов'язується надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він відповідає тим правовим вимогам, які пред'являються громадянам, і, крім того, на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі протягом п'яти років, що передують виборам. Проте в тексті Конвенції є пункт про те, що під час ратифікації будь-яка країна може заявити про те, що вона має намір обмежити застосування такого права іноземців лише правом голосу.

У деяких країнах ЄС право на участь у муніципальних виборах мають не лише громадяни ЄС, а й іноземці, які не є громадянами країн-членів ЄС (ст. 156 Конституції Естонії, ст. 30 Конституції Словаччини, ст. 119 Конституції Литви, § 14 Конституції Фінляндії, тощо). У § 5 Закону Словаччини «Про вибори до органів муніципальних общин» [12] зазначено, що до списків виборців включаються іноземці, які постійно проживають на відповідній території й відповідають вимогам, що ставляться для осіб, які мають право голосу на муніципальних виборах. Згідно з § 2 та § 7 Закону Словаччини «Про вибори до органів самоврядування регіонів і доповнення до Цивільного процесуального кодексу» [13] передбачається включення до списку виборців іноземців, що мають постійне місце проживання у відповідному регіоні й досягли вісімнадцятирічного віку.

У частині країн ЄС право обирати й бути обраним в органи місцевого самоврядування належить виключно громадянам країни та громадянам інших країн-членів ЄС. Проте в багатьох країнах таке право надається однаковою мірою всім іноземцям [14, с. 57].

Швейцарія – федерація з трьома різними рівнями, виборчі права негромадян змінюються залежно від кантонів та комун. Іноземці не голосують на національному рівні, але вони можуть бути наділені правом голосувати і, в деяких випадках, балотуватися на посаду на кантональному або комунальному рівні. П'ять кантонів вже визнали право іноземців на голосування (Neuchâtel, Юра, Vaud в 2003, Фрібур в 2004, Женева в 2005), плюс три, Аппенцель Ausserrhoden (1995), Graubünden (2003) і Базель-Stadt (2005), які надають кожному муніципалітету повноваження вибрати чи надавати такі права іноземцям. Референдуми з цього питання були невдалими в інших кантонах [15].

Конституція Іспанії передбачає, що певними договорами або законом іноземцям на муніципальних виборах може бути надано активне виборче право. На виборах Німеччини в органи місцевого самоврядування іноземці, що постійно проживають на її території і при цьому не є офіційними представниками міжнародних організацій чи іноземних держав, все частіше отримують право голосу, а іноді і пасивне виборче право.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Проаналізувавши законодавство зарубіжних країн і України, нами були зроблені наступні висновки:

1. Серед українських вчених-конституціоналістів ведеться активна дискусія, щодо співвідношення понять «конституційно-правовий статус або правовий статус» та «правовий режим». Нами підтримується думка В.В. Бєлєвцевої, В.Я. Настюк, В.Л. Федоренко, які схильні до розмежування цих понять.

2. У більшості країн іноземцям надається право голосу на місцевому, а в деяких державах навіть на національному. Більш того, є й держави, у яких, крім активного виборчого права, за певних умов іноземці можуть отримати й пасивне виборче право.

3. Законодавством України досить детально регулюються права іноземців, але обсяг політичних прав значно менший, ніж у більшості європейських країн. Ми пропонуємо розширити права цієї категорії осіб та надати їм активне виборче право для його реалізації на місцевому рівні як під час виборів, так і референдумів, якщо вони відповідатимуть встановленому цензу осілості (3 роки).

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141 (остання редакція від 30.09.2016).
2. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19–20 (остання редакція від 27.09.2017).
3. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 16 (остання редакція від 03.03.2016).
4. Закон України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 № 1582-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 25 (остання редакція від 06.06.2012).
5. Шаптала Н.К. Конституційне право України: [навчальний посібник] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Запоріжжя: Дике Поле, 2012. – 470 с.
6. Петров Є.Ю. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Є.Ю. Петров; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – 21 с.
7. Грабильніков А.В. Конституційно-правовий статус та правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні: співвідношення понять / А.В. Грабильніков // Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції», випуск 6, 2015. – С. 59–66.
8. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 1 (остання редакція від 19.07.2017).
9. Петров Є.Ю. Політичні права іноземців в Україні / Є.Ю. Петров // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. Випуск 17. – С. 73–78.
10. Чернявський А.Л. Проблеми реалізації виборчих прав іноземців та осіб без громадянства в контексті євроінтеграції України / А.Л. Чернявський // Вісник Університету банківської справи Національного банку України, 2014. – № 3(21).
11. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_318.
12. Zákon Slovenskej národnej rady č. 346/1990 Zb. o voľbách do orgánov samosprávy obcí [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epi.sk/zzcr/1990-346.
13. Zákon zo 4. júla 2001 o voľbách do orgánov samosprávnych krajov a o doplnení Občianskeho súdneho poriadku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/51660/1/2.
14. Іванчо В.І. Право іноземців на участь у муніципальних виборах в окремих країнах Європейського Союзу / В.І. Іванчо // Visegrad Journal on Human Rights. – 2014. – С. 54–60.
15. David C. Voting Rights for Resident Aliens: A Comparison of 25 Democracies [Електронний ресурс]: November 7, 2003. – Режим доступу: http://www.odu.edu/~dearnest/pdfs/earnest_isane_2003.pdf.

Чередниченко Е.Ю., Глинская О.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНОСТРАНЦЕВ ПО НАЦИОНАЛЬНОМУ И ЗАРУБЕЖНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ В АСПЕКТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ

Аннотация
В работе исследовано понятие «конституционно-правового статуса» и «правого режима» и доказано мнение о необходимости их разграничения. Авторы подробно описали виды статусов и режимов на примерах. Было проанализировано национальное и зарубежное законодательство и обозначено объем прав иностранцев в различных государствах. Предложено установление ценза оседлости, как условия предоставления права голоса иностранцам. В статье предложен вариант расширения политических прав иностранцев путем внесения изменений в нормативно-правовые акты.
Ключевые слова: иностранец, активное избирательное право, пассивное избирательное право, нормативно-правовой акт, конституционно-правовой статус, правовой режим.

Cherednychenko K.Y., Glinskaya O.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

CONSTITUTIONAL-LEGAL STATUS OF FOREIGNERS ON NATIONAL AND FOREIGN LEGISLATION IN THE ASPECT OF POLITICAL RIGHTS

Summary
The article explores the concept of «constitutional-legal status» and «right-wing regime» and proves the need to differentiate between them. The authors described in detail the types of statuses and modes on examples. The national and foreign legislation was analyzed and the scope of the rights of foreigners in various states was determined. The establishment of the residence qualification is proposed as a condition for granting the right to vote to foreigners. The article suggests a variant of expanding the political rights of foreigners by introducing changes in regulations.
Keywords: a foreigner, active electoral right, passive electoral right, normative legal act, constitutional legal status, legal regime.

УДК 342.571

ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ: СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Шевчук О.М., Козак Н.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається механізм здійснення громадської експертизи діяльності органів доходів і зборів, митниць і митних пості, надано визначення такого виду експертизи, проаналізовано практику реалізації права на проведення громадської експертизи органів державної влади, названо нормативно-правову базу відповідно до якої провадиться експертиза і запропоновано способи активізації громадськості у цій сфері.
Ключові слова: громадська експертиза, органи доходів і зборів, митниці, митні пости, державна митна справа.

Постановка проблеми. Запровадження європейських принципів урядування та реформування на їх основі державної митної справи, стало поштовхом до можливості громадськості контролювати та брати участь у діяльності, удосконалені органів доходів і зборів, митниць і митних постів. Таке право, зокрема реалізується через громадські експертизи, які надають можливість всім легалізованим відповідно до законодавства об'єднанням громадян ініціювати проведення експертизи діяльності органів доходів і зборів, робити висновки їхньої роботи і надавати пропозиції щодо удосконалення.

Постає необхідність з'ясувати чи українська держава виконує зобов'язання щодо доступу громадськості до діяльності органів доходів і зборів, митниці, митних постів чи задекларовані права можна в повній мірі реалізувати об'єднанням громадян і на скільки ефективний цей механізм для реального удосконалення діяльності вище зазначених органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців досліджували запропоновану тему В. Купрій, О. Літвінов, Л. Наливайко Л. Паливода, С. Трусов, С. Хомов, тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначені вище автори досліджували в загальному громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади, не акцентуючи увагу на конкретний орган, а саме органи доходів і зборів, митниці, митні пости.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження правової природи інституту «громадської експертизи», механізму його реалізації та дієвості, види, шляхи реалізації, а також аналіз практики та активності у цій сфері громадських об'єднань.

Виклад основного матеріалу. Законодавчою основою проведення громадської експертизи є Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. У названому порядку закріплено, що громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади (далі – громадська експертиза) є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [2].

У Юридичній енциклопедії експертиза тлумачиться як вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності.

О. Шаповалов пропонує визначати громадську експертизу діяльність органів влади як оцінку прийнятих ним нормативно-правових актів, його рішень, дій чи бездіяльності з метою визначення відповідності діючому законодавству, правам та інтересам населення в цілому або окремих його груп, яке проводиться непідприємницькими товариствами й установами [3, с. 9–10] .

З вище вказаних визначень громадської експертизи та експертизи діяльності органу виконавчої влади можна надати таке визначення громадської експертизи органів доходів і зборів, митниць та митних постів. Це комплексне дослідження, аналіз, перевірка, оцінка громадськими об'єднаннями легалізованими відповідно до законодавства, діяльності або бездіяльності органів доходів і зборів, його рішень та інших офіційних документів, з метою надання обґрунтованого експертного висновку про їх відповідність чинному законодавству, очікуванням громадян та їх уявленням про справедливість й подальшого врахування експертних пропозицій і громадської думки для вдосконалення діяльності органів доходів і зборів.

Можна виділити такі види громадської експертизи діяльності органів доходів і зборів: діяльності органів доходів і зборів, експертиза бездіяльності та експертиза рішень прийнятих органами та інших офіційних документів.

Перейдемо до дослідження механізму проведення громадської експертизи, який на мою думку є доволі тривалим і складним. Відповідно до вище зазначеного Порядку, суб'єктами ініціювання проведення експертизи можуть бути: 1) громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні ЗМІ та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства; 2) громадські ради [1].

Погоджуюся із думкою науковців В. Купрія та Л. Паливоди, що можна виділити такі етапи

проведення громадської експертизи: підготовчий – здійснюється планування громадської експертизи, визнається об'єкт, предмет, мета експертизи, готується відповідний письмовий запит та подається до відповідного органу; «польовий етап» – збір інформації, аналізуються отримані дані, готуються експертні висновки та готуються рекомендації; заключний етап – розроблені рекомендації спрямовуються до органу влади для розгляду. На цьому ж етапі необхідно проводити моніторинг дотримання усіх процедур органом влади [3 с. 36].

Та перед початком проведення громадської експертизи, суб'єктам її ініціювання необхідно вирішити ряд питань організаційного характеру: фінансового, кадрового та інформаційно-аналітичного забезпечення. Фінансування експертизи здійснюється суб'єктами проведення, або іншими суб'єктами, які були залучені громадським об'єднанням. Тому громадська організація або громадська рада повинні мати кошти на балансі або ж перед початком експертизи, активно накопичувати їх. Що зрозуміло на практиці викликає масу питань і труднощів, якщо проведення експертизи вимагає значних вкладень. Кадрове забезпечення є надзвичайно важливим моментом при проведені експертизи діяльності органів доходів і зборів, митниць та митних постів, адже в даному випадку потрібно залучати суб'єктів не просто зацікавлених, а які є обізнаними у сфері державної митної справи, адже провести експертизу діяльності чи відповідності нормативно-правових актів органів доходів і зборів може особа, яка добре орієнтується в законодавстві про державну митну справу. Для проведення експертизи необхідний великий інформаційний масив, офіційна документована інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності органів доходів і зборів. Проблем не виникає, коли така інформаціє є у відкритому доступі, публікується органами, а для того, щоб володіти всією необхідною документацією громадські об'єднання та ради в порядку ст. 19-20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» мають право подати запит до відповідних органів. Досить часто органи влади відмовляються надати необхідну документацію необхідну для здійснення громадської експертизи, посилаючись на її конфіденційність або, взагалі, на її таємність. Для того щоб уникнути подібних випадків, експертам необхідно добре знати, яка інформація може належати до конфіденційної, таємної, а яка – ні; і хто визначає цей статус.

Пропонуємо розглянути на прикладі механізм дії інституту громадської експертизи. На офіційному порталі Державної фіскальної служби (далі – ДФС України) станом на 2017 рік розміщено один запит на проведення громадської експертизи від 09.10.2017 р. Ініціатором проведення є Громадське об'єднання «Українська Демократія». У даному запиті в першу чергу зазначено відомості про суб'єкта проведення, об'єднання «Українська Демократія», номер з реєстру, місцезнаходження та електронну адресу. Наступне, що зазначається в даному запиті, це предмет громадської експертизи – взаємодія ДФС із громадськістю під час виконання покладених на неї завдань; мета громадської експертизи – оцінка діяльності ДФС щодо взаємодії з громадськістю під час виконання покладених на нього завдань та підготовка пропозицій щодо посилення такої взаємодії для їх врахування ДФС у своїй роботі. Наступне положення у запиті це перелік документів та інших матеріалів необхідних для проведення громадської експертизи. Також зазначається особа уповноважена одержувати відповідь на запит.

Аналізуємо далі рух запиту, на цьому ж офіційному порталі ДФС, 17.10.2017 р. видано наказ про проведення експертизи, зауважимо, тижневий законодавчий строк, який надається для видання наказу про призначення експертизи минув. Однак, наказ ДФС був виданий і відповідно до нього запит прийнято і призначено відповідальним за взаємодію з Громадською організацією «Українська Демократія» директора Департаменту організації роботи Служби. На Департамент покладено обов'язок забезпечити оприлюднення на офіційному веб-порталі ДФС інформації про надходження запиту щодо проведення громадської експертизи та заходи, здійснені ДФС з метою сприяння її проведенню до 17.10.2017. Довести до відома ініціатора проведення експертизи змісту цього наказу до 20.10.2017 р. Структурним підрозділам ДФС надати Департаменту матеріали для направлення Громадській організації «Українська Демократія» до 06.11.2017 р. Департаменту направити матеріали до 13.11.2017 р. Департамент моніторингу доходів та обліку-звітних систем забезпечити внесення цього наказу до Репозиторія звітної і статистичної інформації ДФС України відповідно до наказу ДФС від 07.10.2014 р. № 168.

26 грудня 2017 року до ДФС надійшли експертні пропозиції підготовлені ГО «Українська Демократія» за результатами проведення громадської експертизи. Робота ДФС оцінюються організацією у балах. Оцінка сприяння врахування пропозицій громадськості – 0 балів з 10; оцінка сприяння проведенню консультацій з громадськістю – 13 балів з 25; оцінка сприяння подання звернень громадськості в спрощеній електронній формі – 0 балів з 10. Відповідно до таких балів, надаються наступні пропозиції: створити підрубрику «Вивчення громадської думки», «Електронні консультації з громадськістю» на веб-сайті ДФС. Видати наказ ДФС «Про сприяння врахування пропозицій громадськості в апараті ДФС України» тощо, насправді пропозицій багато.

У свою чергу, ДФС 05.01.2018 року видає лист «Про розгляд експертних пропозицій», у якому зазначається про те, що розглядатися пропозиції будуть найближчим часом і Громадська організація «Українська Демократія» буде про це повідомлена.

Більше про «долю» запиту і результатів експертизи на сайті ДФС нічого не зазначається.

Хочеться зауважити, що за інформацією розміщеною на офіційному порталі ДФС починаючи із 2014 р. проводилося по одній громадській експертизі щороку.

У 2016 р. Антикорупційна Громадська Спілка «Совість» подала запит, предмет і мета експертизи в якому визначається так: дослідження впливу на посадових осіб ДФС України, що забезпечує виконання затвердженої процедури

формування узагальненої інформації на повернення ПДВ тим платникам податків, які відповідають всім вимогам на автоматичне відшкодування, тих корупціогенних чинників, які були виявлені шляхом проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. Виявлення посад і зниження рівня вірогідності скоєння корупційних дій посадовими особами ДФС України, які працюють в зоні підвищеного корупційного ризику шляхом застосування до них антикорупційних профілактично-виховних впливів. Але знову таки, є лише наказ про проведення експертизи і все.

На офіційних порталах територіальних органів ДФС в областях України немає інформації з приводу проведення громадських експертиз на митних постах та митницях. А з вище описаних експертиз можна зробити висновок, що вони опосередковано стосувалися митної політики, тобто ще не проводилася громадська експертиза у митних органів.

Важливим етапом, на якому пропонуємо детальніше зупинитися, є контроль за врахуванням рекомендацій за результатами громадської експертизи і дії громадськості в разі невиконання або неналежного виконання органами доходів і зборів своїх обов'язків, щодо проведення експертизи або безпосередньо, врахування її результатів.

Після надходження експертних пропозицій необхідно здійснювати контроль таких дій: 1) розміщення пропозицій у тижневий термін на власному веб-сайті; 2) розгляд експертних пропозицій на найближчому засіданні колегії за участі представників громадськості, що проводили експертизу; у разі відсутності колегії, розгляд керівником органу у двотижневий термін за участі тієї ж самої громадськості; розроблення і затвердження за результатами розгляду експертних пропозицій заходів, спрямованих на їх реалізацію; 3) надання у десятиденний термін письмової відповіді про розгляд експертних пропозицій та перелік заходів, спрямованих на їх реалізацію, з одночасним розміщення відповідної інформації у ЗМІ та/або на власному веб-сайті; 4) надсилання в письмовій формі та електронній формі Секретаріату Кабінету Міністрів України для розміщення на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада».

Проведення громадської експертизи хоча і законне втручання у діяльність органів доходів і зборів, однак не бажане для них, адже відбувається втручання і навантаження додатковою робобою. Тому як недивно, органи доходів і зборів можуть тим чи іншим чином перешкоджати у проведені експертизи, або ігнорувати її результати. Для уникнення такої поведінки органу влади, суб'єкти проведення експертизи мають певні засоби захисту свого законного права.

Способи захисту поділяються на два види судовий та позасудовий. Судовий захист реалізується шляхом звернення з адміністративним позовом до суду. Позасудовий шлях, у свою чергу, передбачає звернення зі скаргою на дії або бездіяльність органів доходів і зборів до вищого за підпорядкуванням органу.

Важко не погодитися із думкою Л. Наливайко, що останніми роками запровадження громадської експертизи перейшло з розряду декларації до запровадження реального механізму її здійснення. Однак на сучасному етапі розвитку системи державного управління проблема, яка полягає у низькій спроможності інститутів громадянського суспільства та громадських експертів розробляти методологію і проводити громадську експертизу, інформаційній закритості й непрозорості діяльності органів влади, відсутність апробації існуючого Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів влади та відсутності практичних прикладів проведення такої експертизи, не дозволяє налагодити систематичне проведення громадської експертизи діяльності органів влади, зокрема і органів доходів і зборів [4, с. 32]

Висновок і пропозиції. Громадська експертиза є обов'язковим елементом демократичного суспільства, як запорука народовладдя, прозорості та відкритості державного управління. Однак, в даному випадку спостерігається пасивність громадськості щодо реалізація права на проведення громадської експертизи діяльності органів доходів і зборів, яка зумовлюється складністю і затратністю механізму проведення експертизи, вище зроблений аналіз дає змогу зробити висновок, що організацією проведення експертизи повинні займатися підготовлені суб'єкти, які діють на постійній основі, займаються вдосконаленням своїх знань і вмінь як писати запити, так і здійснювати такого роду експертизи. Тому, пропонується засновувати професійні громадські організації, діяльність яких полягала б лише у здійсненні громадських експертиз. Також, актуально залучити допомогу держави, а саме фінансову, тому що деякі громадські організації, об'єднання не в змозі ініціювати проведення експертизи лише через брак власних коштів.

Список літератури:

1. Митний кодекс України : Закон від 13.03.2012 № 4495-VI // Верховна Рада України / Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.
2. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова від 05.11.2008 № 976 // Кабінет Міністрів України / Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п.
3. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення : практ. посіб. / О.В. Літвінов, О.В. Тинкован, Н.М. Літвінова [та ін.]; за заг. ред. О.В. Літвінова. – Д.: МОНОЛІТ, 2010. – С. 9–10.
4. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. посіб. / Купрій В., Паливода Л. – К.: Макрос, 2011. – С. 27.
5. Наливайко Л.Р. Громадська експертиза як форма громадського контролю: проблеми теорії та практики [Електронний ресурс] // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2(50). – С. 28–34. – Режим доступу: www.univer.km.ua.

6. Хомов С.М. Громадська експертиза, як форма здійснення громадського контролю за Державною фіскальною службою України [Електронний ресурс] // Науковий вісник Академії муніципального управління. – Серія «Право». – Випуск 1. Ч. 2 – 2015. – С. 75–81. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
7. Трусов С.І. Моделі механізму участі громадськості в управління митною справою [Електронний ресурс] // Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». – 2012. – № 1(6). – С. 71–78. – Режим доступу: biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/564.

Шевчук А.М., Козак Н.П.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОБЩЕСТВЕННАЯ ЕКСПЕРТИЗА В СФЕРЕ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА: СУЩНОСТЬ, ВИДЫ И ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассматривается механизм осуществление экспертизы деятельности органов доходов и сборов, таможенных и таможенных постов, дано определение такого вида экспертизы, проанализирована практика реализации права на проведение общественной экспертизы органов государственной власти, указано нормативно-правовую базу в соответствие, с которой производится экспертиза и предложены способы активизации общественности в етой сфере.
Ключевые слова: Общественная экспертиза, органы доходов и сборов, таможенные, таможенные посты, государственное таможенное дело.

Shevchuk A.M., Kozak N.P.
Yaroslav Mudryi National Law University

PUBLIC EXPERTISE IN THE STATE CUSTOMS: ESSENCE, TYPES AND METHODS OF IMPLEMENTATION

Summary
The article describes the mechanism to provide public examination of incomes and fees authorities, customs and customs posts; the definition of such kind of examination was given; the practice to implement the right to conduct public examination of state authorities was analyzed; the normative and legal basis according to which the examination is conducted as well as the methods of public activation in this area are proposed.
Keywords: Public examination, incomes and fees authorities, customs, customs posts, state customs procedure.

УДК 343.359.3(477)

ЩОДО НАСЛІДКІВ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ РОБІТ З ПІДВИЩЕНОЮ НЕБЕЗПЕКОЮ

Яланський О.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 272 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Детально розглянуто наслідки порушення правил безпеки особою, яка повинна їх дотримувати. Вказано на недоцільність засудження осіб за цією статтею, якщо наслідки мають низьку суспільну небезпечність (виникнення реальної небезпеки життю людей або легкі тілесні ушкодження). Запропоновано чітко регламентувати у КК України ступінь можливих наслідків, з настанням яких суб'єкт злочину буде нести кримінальну відповідальність.
Ключові слова: порушення правил безпеки, виконання робіт з підвищеною небезпекою, суспільно небезпечні наслідки, кримінальна відповідальність, безпека виробництва.

Постановка проблеми. Встановлення наслідків у злочинах проти безпеки виробництва набуло особливої актуальності після набрання чинності постановою Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» [2]. Діяння, яке призвело до настання такого наслідку, як створення реальної загрози для життя і здоров'я громадян, не доцільно кримінально караним. Характер робіт з підвищеною небезпекою вже передбачає можливість реальної загрози настання таких наслідків, бо обстановка, що створюється, є загрозливою для життя і здоров'я навіть без додаткового втручання особи. Тому таке діяння, на мій погляд, не має достатньої суспільної небезпеки. Для того, щоб бути злочином, передбаченим ч. 1 ст. 272 КК України, потрібні реальні наслідки у вигляді заподіяння шкоди життю або здоров'ю людей, а не реальна можливість їх настання. На практиці існують випадки судових помилок, адже важко знайти причинно-наслідковий зв'язок і зрозуміти, чи була реальна загроза настання наслідків, чи можливо вона була абстрактною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До даної теми зверталися такі науковці, як В.І. Борисов, Г.С. Крайник, О.О. Бахуринська, С.В. Бабанін, Д.В. Вєтров та інші.

Крайник Г.С. вже запропонував відмовитися від криміналізації порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що заподіяло легке тілесне ушкодження із короткочасним розладом здоров'я або незначною втратою працездатності одному потерпілому. Ним також запропоновано вилучити з ч. 1 ст. 272 вказівку на «загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» [3, с. 219]. В.І. Борисов, Г.С. Крайник та Д. Вєтров пропонують виділити у ст. 272 частину 3, яка передбачає відповідальність за таке діяння, якщо воно спричинило смерть кількох потерпілих [4, с. 116; 5, с. 259]. Бабанін С.В. пропонує диференціювати відповідальність залежно від формально визначених суспільно небезпечних наслідків [6, с. 122].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що деякі питання потребують детальнішого удосконалення. Виникла необхідність систематизації всіх доцільних наукових пропозицій. За допомогою глибшого дослідження судових рішень, можна зрозуміти, які виникають проблеми на практиці при кваліфікації дій, як злочину передбаченого ст. 272 КК України.

Мета статті. Необхідно проаналізувати диспозицію статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, поставити питання щодо доцільності наслідків у вигляді заподіяння загрози загибелі людей та легких тілесних ушкоджень із короткочасним розладом здоров'я або незначною втратою працездатності одному потерпілому. На основі цього з'ясувати питання можливості декриміналізації деяких діянь з метою їх оперативного вирішення за допомогою адміністративних санкцій та дисциплінарної відповідальності для кращого забезпечення превентивної функції без наслідків кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Роботи з підвищеною небезпекою – це роботи що містять підвищену вірогідність спричинення шкоди потерпілим, виконання яких урегульовано спеціальними правилами (газонебезпечні, підземні роботи на шахтах та рудниках, водолазні, верхолазні та на висоті й інші). Відповідно до ст. 33 ЗУ «Про охорону праці» перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з нагляду за охороною праці [7]. Перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджено наказом Державного комітету з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15. Даний перелік містить 137 видів робіт з підвищеною небезпекою [8]. Необхідно зазначити, що існує й інший Перелік видів робіт підвищеної небезпеки, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 26.10.2011 р. [9], який містить лише 28 видів таких робіт і застосовується для надання дозволів для виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки [10]. Розглядаючи об'єктивну сторону такого злочину, як порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою та відповідальності за них, потрібно виходити з того, що це злочин з матеріальним складом, як і всі інші злочини, що входять до Розділу X КК України «Злочини

проти безпеки виробництва». Тому, для повного з'ясування об'єктивної сторони злочину потрібно обов'язково встановити не тільки наявність діяння, але й настання наслідків, що передбачені у ст. 272. При цьому, потребує чіткого встановлення причинно-наслідковий зв'язок між діянням на наслідками.

Ч. 1 ст. 272 КК України передбачає кримінальну відповідальність, якщо порушення правил безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, створило один з наступних наслідків: 1) загрозу загибелі людей; 2) загрозу настання інших тяжких наслідків; 3) заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого. Ч. 2 ст. 272 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Детально розглянемо ці наслідки, щоб визначити їхню сутність і доцільність перебування в диспозиції даної статті. Відповідно п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків розуміється як такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає *реальна небезпека* життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у статті благам. Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо [2].

Потрібно зазначити, що у кожному конкретному випадку дуже важко визначити, чи була це реальна загроза заподіяння шкоди, чи мала місце лише абстрактна загроза. В таких ситуаціях потрібно дуже ретельно досліджувати причинно-наслідковий зв'язок між діянням та можливим настанням наслідків. Одне й те саме діяння в певних умовах може призвести до настання реальної небезпеки зазначеним благам, а в іншому випадку не спроможне спричинити такі наслідки. Наприклад, на підприємстві, на якому здійснюється робота з легкозаймистими речовинами, особа, яка повинна дотримуватися правил безпеки, не проконтролювала температурний режим. В даному випадку важко визначити, чи була реальна чи абстрактна загроза настання наслідків. Температура може бути перевищена на три градуси за шкалою Цельсія, а може й на шість, при цьому точно не можна сказати, чи була реальна загроза життю чи здоров'ю людей. Зрозуміло, що на підприємстві повинні існувати внутрішні норми, які забороняють підвищення температури до певної позначки, але вимірювальні пристрої мають похибку, і в різних місцях показують різну температуру. Дійсно, на практиці важко встановити причинно-наслідковий зв'язок, оскільки загроза настання наслідків не є конкретно визначена, її не можна окреслити в певні рамки. Тим паче, важко визначити, чи виникла ця загроза з вини особи, чи на це сприяли зовнішні фактори (погодні умови, робота пристроїв та механізмів, які нагріваються та підвищують температуру навколишнього середовища тощо). Все ж потрібно погодитися з думкою Вєтрова Д.В. про те, що коли мова йде про виконання робіт з підвищеною небезпекою, можливість настання суспільно-небезпечних наслідків набагато вища ніж при проведенні звичайних робіт, тому застосовувати тільки дисциплінарну відповідальність до діяння, що призвело до загрози загибелі людей не можна [5, с. 259]. В справі № 225/4752/14-к обвинувачений не подбав про особисту безпеку і здоров'я та безпеку оточуючих людей, виконував роботи у забої у відкатному штреку 155-206 м за таких порушеннях правил безпеки: вентилятор місцевого провітрювання був виключеним, вентиляційна труба в трьох місцях була розібрана, в забої був відсутній прилад контролю газової обстановки, не затягнуті та забучені порожнечі на двох привибійних рамах без встановлення тимчасового висувного кріплення, що з технічної точки зору створювало загрозу життю та здоров'ю людей при проведенні гірничих робіт [11]. Безсумнівно, застосовувати лише дисциплінарну відповідальність за таке діяння, навіть якщо воно не призвело до наслідків не можна, оскільки особа може відчувати себе безнаказаною. На мою думку, в даному випадку необхідно встановити адміністративну відповідальність.

Відповідно до п. 21 вищезгаданої ППВСУ, поняття «шкода здоров'ю потерпілому» охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності [2]. В науці віднесення легких тілесних ушкоджень до суспільно небезпечних наслідків злочинів проти безпеки виробництва набуло проблемного значення. Зокрема, Бахуринська О.О. аналізуючи ст. 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці», як порушення загальних вимог, та враховуючи високий рівень латентності порушень, внаслідок яких спричинено такого виду ушкодження, доходить висновку, що потрібно виключити такий прояв шкоди як легке тілесне ушкодження зі змісту суспільно небезпечних наслідків [12, с. 9]. Таку думку підтримує і Г.С. Крайник, який пропонує внести відповідні зміни до ст. 93 КУпАП «Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів з безпечного ведення робіт у галузях промисловості», де й визначити як адміністративно каране таке діяння, що спричинило легкі тілесні ушкодження [3, с. 219]. Дійсно, порівнюючи, настання суспільно небезпечних наслідків розділу X «Злочини проти безпеки врobництва» Особливої частини КК України, де саме й міститься стаття, яку аналізуємо, з розділом II «Злочини проти життя та здоров'я особи», необхідно зазначити, що в жодній з диспозицій розділу X не міститься відповідальності за діяння, вчинене з необережності, яке спричинило легкі тілесні ушкодження, тому й у ст. 272 КК України його криміналізація видається зайвою. Діяння, вчинене в обстановці особливої небезпеки, якщо воно спричинило лише легкі тілесні ушкодження, на мою думку, не повинно бути кримінально караним.

Ч. 2 ст. 272 КК України передбачає покарання за діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Використовуючи множинне число при загибелі людей, законодавець не диференціює суспільну вагомість наслідків, в даному випадку немає різниці в кількості загиблих. Смерть однієї особи, або двох та більше осіб буде кваліфікуватися й каратися однаково.

В даному питанні є слушною думка Борисова В.І. та Крайника Г.С. про те, що питання стосовно змісту поняття «загибель людей» треба вирішувати не лише шляхом застосування прийомів тлумачення закону, породжуючи суто теоретичні дискусії, а шляхом соціально-кількісної оцінки небезпечності наслідків, що охоплюються цим поняттям [4, с. 115]. Необхідно диференціювати норми щодо смерті однієї людини та загибелі двох чи більше осіб. Тому, потрібно додати до ст. 272 КК України частину 3, яку викласти таким чином: «Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно призвело до загибелі двох чи більше людей, − карається...».

П. 21 ППВСУ дає визначення словосполучення «інші тяжкі наслідки». Це випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць [2].

Є науковці, які не погоджуються з таким формулюванням. Зокрема Бабанін С.В. стверджує, що недопустимо встановлювати наслідки для цього злочину у вигляді заподіяння шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам; тривалого простою підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць. Тобто, на його думку майнова шкода не повинна визнаватися таким суспільно-небезпечним наслідком при вчиненні злочину, передбаченого ст. 272 КК України [5, с. 122].

Я не погоджуюсь з такою думкою, тому що виробництво та загалом підприємництво є вагомим фактором розвитку всієї держави. Підприємці сплачують податки в державний бюджет, наповнюючи його. Тому вони повинні бути всебічно захищені від негативного впливу різних факторів на свій бізнес, і при порушенні правил безпеки під час виконання робіт за підвищеною небезпекою в тому числі. Недотримання таких правил може дійсно призвести до майнової шкоди у великих розмірах. Я вважаю, що необхідно у примітці до ст. 272 чітко зазначити, що до спричинення інших тяжких наслідків відноситься заподіяння особі тяжких тілесних ушкоджень, або заподіяння шкоди підприємству, установі, організації, чи заподіяння матеріальної шкоди хоча б одній людині у розмірі не менше 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць більше ніж на 30 годин.

Висновки і пропозиції. Необхідно зазначити, що з характеру робіт з підвищеною небезпекою є вже слідує, що за звичайного перебігу обставин вже створюється певна загроза для оточуючих, часто реальна. Тому, потрібно прибрати з ч. 1 ст. 272 наслідки у вигляді створення загрози загибелі людей. Діяння, вчинене з необережності, яке призвело до настання легких тілесних ушкоджень, не міститься навіть у розділі «Злочини проти життя та здоров'я особи», тим паче, доцільно виключити кримінальну відповідальність за діяння, що призвело до таких наслідків, і стосовно робіт з підвищеною небезпекою. Отже, декриміналізуючи певні діяння, які становлять незначну суспільну небезпеку, (створення загрози загибелі людей та заподіяння особі легких тілесних ушкоджень), диференціюючи настання наслідків щодо їх тяжкості та точно визначаючи кількісну величину майнової шкоди, що може бути заподіяна даним злочином, пропоную викласти ст. 272 КК України таким чином:

1. Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження або інші тяжкі наслідки, − карається...

2. Те саме діяння, якщо ним заподіяно тяжкі тілесні ушкодження особі або інші тяжкі наслідки, − карається...

3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило смерть особи, − карається...

4. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило загибель двох і більше людей, − карається...

Примітка. Під поняттям «інші тяжкі наслідки» розуміється заподіяння шкоди підприємству, установі, організації, чи заподіяння матеріальної шкоди хоча б одній людині у розмірі не менше 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць більше ніж на 30 годин.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25−26. − Ст. 131.
2. Постанова Пленуму Верховного суду України від 12.06.2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» // Вісник Верховного Суду України. − 2009. − № 8. − С. 17.
3. Крайник Г.С. Питання кваліфікації порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою при настанні наслідків, передбачених ч. 1 ст. 272 КК України / Г.С. Крайник // Форум права. − 2010. − № 3. − С. 216−221 [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kgcpku.pdf.
4. Борисов В.І., Крайник Г.С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: монографія. − Х.: Юрайт, 2012. − 296 с.
5. Вєтров Д.В. Щодо окремих наслідків як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 272 КК України / Д.В. Вєтров // Порівняльно-аналітичне право. − 2014. − С. 257−260.
6. Бабанін С.В. Суспільно небезпечні наслідки порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою / С.В. Бабанін // Юридичний науковий електронний журнал. − 2017. − С. 120−123.
7. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради. − 1992. − № 49. − Ст. 668.
8. Перелік робіт з підвищеною небезпекою: Наказ Держ. комітету з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15 // Офіційний вісник України. − 2005. − № 8. − Ст. 455.

9. Перелік видів робіт підвищеної небезпеки. Додаток 2 до порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпек: затверджений постановою КМУ від 26.10.2011 р. № 1107 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3077.
10. Див. п. 1 Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпек: затверджений постановою КМУ від 26.10.2011 р. № 1107 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – Ст. 3077.
11. Вирок Дзержинського міського суду Донецької області від 29 вересня 2016 р. по справі № 225/4752/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/61793548.
12. Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Бахуринська Олена Олександрівна. – К., 2007. – 235 с.

Яланский А.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

О ПОСЛЕДСТВИЯХ НАРУШЕНИЯ ПРАВИЛ БЕЗОПАСНОСТИ ВО ВРЕМЯ ВЫПОЛНЕНИЯ РАБОТ С ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТЬЮ

Аннотация
Исследована объективная сторона преступления, предусмотренного ст. 272 Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины) – нарушение правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью. Подробно рассмотрены последствия нарушения правил безопасности лицом, которое должно их соблюдать. Указано на нецелесообразность осуждения лиц по этой статье, если последствия имеют низкую общественную опасность (возникновение реальной опасности для жизни людей или легкие телесные повреждения). Предложено четко регламентировать в УК Украины степень возможных последствий, с наступлением которых субъект преступления будет нести уголовную ответственность.
Ключевые слова: нарушение правил безопасности, выполнение работ с повышенной опасностью, общественно опасные последствия, уголовная ответственность, безопасность производства.

Yalanskiy O.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

ON THE CONSEQUENCES OF INFRINGEMENT OF SAFETY REGULATIONS DURING THE IMPLEMENTATION OF WORKS WITH HIGH DANGER

Summary
The objective side of the crime provided for in art. 272 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine) – violation of safety rules during the execution of works with increased danger. The consequences of violation of safety rules by a person who must comply with them are considered in detail. It is pointed out that it is not advisable to convict persons under this article if the consequences have a low social danger (the occurrence of a real danger to people's lives or slight bodily harm). It is proposed to clearly regulate in the Criminal Code of Ukraine the degree of possible consequences, with the onset of which the perpetrator of the crime will be criminally liable.
Keywords: violation of safety rules, performance of works with increased danger, socially dangerous consequences, criminal responsibility, safety of production.

УДК 343.341(477)

СПІВВІДНОШЕННЯ БАНДИТИЗМУ І РОЗБОЮ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Ярошенко В.М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглянуто проблеми співвідношення бандитизму та розбою, вчиненого організованою, озброєною групою осіб. Автором проаналізовано особливості складів злочинів, їх кваліфікаційні ознаки, та проблемні питання при застосуванні цих знань на практиці правоохоронними та судовими органами. Також увагу приділено використанні зброї бандами та озброєними групами при вчиненні даних злочинів. Запропоновано шляхи вдосконалення кримінального законодавства щодо ст. 257 Кримінального кодексу України.
Ключові слова: бандитизм, розбій, озброєність, організована група, банда.

Постановка проблеми. Бандитизм залишається одним з найбільш небезпечних загальнокримінальних проявів організованої злочинності, що зумовлено такими чинниками як високий рівень суспільної небезпеки бандитизму, його поєднанням з іншими тяжкими та особливо тяжкими злочинами, різноманітністю злочинних форм і проявів, складністю кваліфікації та доказування різних його аспектів [1, с. 4]. На практиці часто виникають питання стосовно кваліфікації та розмежування бандитизму, або розбою. Існують складнощі стосовно застосування сукупності щодо бандитизму та розбою з іншими злочинами. Усе це зумовлює необхідність проведення цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам, пов'язаним з кваліфікацією, кримінальною відповідальністю за бандитизм, розбій, кримінально-правовою протидією цим злочинам, їх кримінально-правовій характеристиці присвячували свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці: Ю.В. Абакумова, Ю.В. Баулін, М.І. Бажанов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Ю.Г. Гаврилов, О.С. Ємельянов, А.Ф. Зелінський, М.П. Карпушин, О.О. Кваша, Є.К. Марчук, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, Дж.М. Хейзер, Т. Делані, Р.К. Джексон, К. Каркач, Д. Музос та інші. Ю.Г. Гаврилов запропонував нову редакцію статті 257 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), зазначивши за необхідне включити альтернативні дії об'єктивної сторони в окремі частини статті, таким чином конкретизувавши діяння. З. Елізабаршвілі у своїй роботі вказує про спробу змішування поняття «бандитизм» з поняттям «організована злочинність», що є типовим для англо-американського підходу. Законодавство Грузії суттєво відрізняється від цього підходу, оскільки точно вказує різні риси бандитизму і, таким чином, відповідає вимогам міжнародних документів [2, с. 46]. Дана робота написана відповідно до аналізу останніх досліджень науковців щодо відмежування бандитизму та розбою, вчиненого організованою озброєною групою, застосування роз'яснень постанови пленуму при сукупності даних злочинів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових досліджень, щодо бандитизму та розбою, залишається низка невирішених питань, а також тих, які є дискусійними. Зокрема, потребує удосконалення санкція статті 257 ККУ, проте це питання у науковій літературі досі не вирішене.

Метою статті є кримінально-правова характеристика ст. 257 ККУ, присвяченої бандитизму, а також ст. 187 ККУ, присвяченої розбою; розгляд співвідношення розбою та бандитизму, їх спільних ознак та формулювання пропозицій щодо теоретичного вирішення певних проблем, які можуть виникнути при застосуванні вказаних статей. Наукова новизна статті полягає в формулюванні науково обґрунтованої пропозицій стосовно вдосконалення кримінального законодавства, зокрема щодо роз'яснення при кваліфікації бандитизму та санкції цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із чинників, що обумовлюють існування криміногенної ситуації, в Україні, є наявність такого негативного соціального явища, як організована злочинність в усіх формах її прояву та бандитизму зокрема. Бандитизм – це організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі відповідно. Родовим об'єктом даного злочину є сукупність охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних відносини щодо забезпечення громадської безпеки [4, с. 231], а розбою – відносини власності. Об'єктивна сторона за ст. 257 ККУ має дві ознаки: 1) діяння передбачає, що передбачає три альтернативні дії (організація озброєної банди, участь у банді, участь у нападі, вчинюваному бандою); 2) засіб – зброя. Участь у банді, як роз'яснює п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 р. № 13, слід розуміти не тільки як безпосереднє вчинення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування. Очевидно, що безпосереднє вчинення нападів являє собою або замах на вчинення цих злочинів, або закінчений злочин, а інші дії, які на думку Верховного Суду охоплюються поняттям участі в банді, є готуванням до вчинення нападу у формі змови на вчинення цього злочину (факт вступу до банди) або є іншим створенням умов для вчинення нападу (факт створення сприятливих умов для функціонування банди). Участь у вчинюваному бандою нападі взагалі є такою формою бандитизму, яка, виключаючи участь у банді, передбачає тільки участь у вчинюваному-

му неї нападі. Оскільки ст. 257 ККУ передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банду дійсно було організовано. Озброєність банди означає наявність хоча б у одного з її учасників будь-якої вогнепальної, у тому числі гладкоствольної мисливської чи холодної зброї за умови, що інші члени групи знають про неї та розуміють, що вона може бути застосована під час нападів. Відповідно до п. 20 тієї ж Постанови Пленуму ВСУ № 13 організацією озброєної банди належить визнавати створення як організованої групи чи злочинної організації,що вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких стійких об'єднань, які, щоб дістати зброю, вчиняють. Уже в момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання стають бандою, оскільки в такий спосіб її члени озброюються [3]. За ч. 1-3 ст. 187 ККУ об'єктивна сторона має одну ознаку – дію. Дія полягає в нападі поєднаним з насильством небезпечним для життя і здоров'я особи, яка зазнала нападу в момент заподіяння, або погроза застосування такого насильства. Відповідно до Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.1996 № 10 насильство, небезпечне для життя і здоров'я особи, – це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. Слід зазначити, що ч. 1-3 ст.187 ККУ та ст. 257 ККУ мають формальний склад злочину, на відміну від ч. 4 ст. 187 ККУ, котра має матеріальний склад, котрий передбачає настання наслідків (тяжких тілесних ушкоджень). Суб'єктом обох злочинів є фізична осудна особа, яка досягла 14-річчя на момент вчинення даних злочинів. Для бандитизму кількісний склад повинен бути не менше трьох осіб, а в розбійному нападі – мінімум одна особа. Суб'єктивна сторона обох складів злочинів характеризується виною у формі прямого умислу та у бандитизмі з метою нападу на підприємства, установи, організації чи окремих осіб, а у розбої ж мета – заволодіння чужим майном, у свою чергу, як правило вона є корислива. Так, для кваліфікації дій особи, спрямованих на створення банди, необхідно, щоб така особа усвідомлювала, що вчиняє дії, спрямовані на організацію згуртованої організованої озброєної групи або на об'єднання двох або більше організованих груп у таке злочинне об'єднання і бажає, щоб ця група (банда) та її учасники у складі банди здійснювала (здійснювали) збройні напади. Нападом необхідно вважати дії, поєднані із застосуванням насильства. Насильство може бути як фізичним, так і психічним – реальна погроза негайного застосування фізичного насильства. Така ознака бандитизму як стійкість характеризується здатністю об'єднання протистояти внутрішнім дезорганізуючим факторам (стабільний склад, стійкі відносини, єдині правила поведінки, наявність плану) та зовнішнім (корупційні зв'язки в органах влади, наявність каналів обміну інформацією, створення нелегальних тіньових страхових фондів), ця ознака також характерна для організованої озброєної групи, що вчиняє розбійний напад.

Найчастіше на практиці виникають складнощі під час розмежування бандитизму та розбою, вчиненого організованою групою (особливо у разі використання зброї). Схожими є діяння при вчиненні злочину, передбаченого ст. 257 ККУ та ч. 4 ст. 187 ККУ. Ці злочини за ступенем тяжкості належать до тяжких (ч. 1 ст. 187 ККУ) або особливо тяжких злочинів (ст. 257, ч. 2, 3, 4 ст. 187 ККУ) та мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони в обох злочинах. Банди вже на етапі їх організації орієнтовані на вчинення різнорідної злочинної діяльності (вчинення розбоїв, вимагань, викрадання зброї, бойових припасів, вибухових речовин, крадіжок, умисних вбивств, зґвалтувань та інші), що обумовлено не тільки метою наживи, а й забезпеченням стабільного функціонування об'єднання. Крім того, до спільних ознак досліджуваних складів злочинів можна віднести і озброєність організованих груп, що вчиняють бандитизм чи розбій. Проте, виходячи з диспозиції ст. 257 ККУ, зброя (мається на увазі вогнепальна, холодна та вибухова зброя) є обов'язковою ознакою банди, і використання інших засобів виключає кваліфікацію за ст. 257 ККУ, чого про організований розбій сказати не можна. На відміну від розбою, вчинюваного організованою групою, при організації банди ніколи не буває елементу стихійності або випадковості. Також Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6.11.2009 р. № 10 через схожість порівнюваних злочинів зазначає, що за змістом частини другої ст. 187 ККУ розбій вважається повторним, якщо його вчинено особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм [8]. Банда – це більш організоване і стійке злочинне формування: її справами звичайно займаються один або кілька організаторів, попередня змова учасників доповнюється розподілом ролей (включаючи періоди між вчиненням нападів), круговою порукою, з елементами ієрархії (підлеглості й дисципліни), створенням матеріального фонду для потреб банди в цілому та окремих її учасників (як за рахунок коштів, добутих бандою злочинним шляхом, так і за рахунок добровільних внесків її членів) [6, с. 5–6]. Що стосується покарання, то за бандитизм воно передбачене у виді позбавлення волі на строк від 5 до 15 років з конфіскацією майна, а за ч. 4 ст. 187 ККУ вчинений напад організованою групою осіб від 8 до 15 років також з конфіскацією майна. На мій погляд, суспільна небезпечність нападу, вчиненого бандою з корисливих мотивів та розбійного нападу, вчиненого організованою групою, приблизно однакова. Проте, законодавець по-різному визначає санкції за бандитизм та розбій, вчинений організованою групою осіб: від 5 до 15 років з конфіскацією майна та від 8 до 15 з конфіскацією відповідно. Тобто, існує необхідність підвищення санкції в статті за бандитизм, враховуючи, що банди можуть вчиняти не тільки розбійні напади. Науковці В.В. Бердиківський та Ю.Г. Гаврилов стосовно внесення змін до санкції нічого не зазначали в своїх роботах [1; 4].

Тому, важливим видається удосконалення санкції ст. 257 ККУ шляхом збільшення мінімальної межі основного покарання від 5 до 8 років.

Щодо сукупності бандитизму та інших злочинів, вчинюваних бандою з метою нападу, існує дискусія. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. у ст. 69 не було зазначено конкретні діяння, які може вчиняти банда. Тому Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про бандитизм» від 07.07.1995 р. № 9 передбачала, що слід мати на увазі, якщо у разі, коли створеною бандою вчинено злочин, за який законом встановлено більш сувору відповідальність, ніж за бандитизм, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів – бандитизмі того більш тяжкого злочину, який вчинила банда [7]. Тому в таких випадках вчинення бандами декількох злочинів, окрім передбаченого ст. 257 слід розглянути питання про сукупність та потрібно керуватися положенням ст. 33 ККУ, згідно з яким за сукупності злочинів кожен із них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частино статті Особливої частини ККУ. Якщо суд встановить, що розбій вчинено повторно (особа раніше вчинила розбій або бандитизм), то керуватися ст. 32 ККУ. Відповідно практика показує, що суди дотримуються положень Постанови № 13, як наприклад, у вироку Ленінського районного суду м. Вінниця в справі № 1-601/10 п'ять осіб засуджено за сукупністю за ст. 257, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189 ККУ. Також Рівненський міський суд Рівненської області в справі № 1-186/11 засудив осіб подібним чином за сукупністю [9; 10].

Висновки. Отже, при кваліфікації діянь, передбачених ст. 257 ККУ та ст. 187 ККУ, судам та правоохоронним органам слід враховувати ознаки даних злочинів. Родовим та безпосереднім об'єктом бандитизму є суспільні відносини щодо забезпечення громадської безпеки, а додатковими факультативними виступають життя та здоров'я особи, власність, порядок обігу зброї та інші. Для розбою родовим та безпосереднім об'єктом є відносини власності, з додатковими обов'язковими об'єктами – життя та здоров'я особи. Об'єктивну сторону ст. 257 ККУ складає: 1) діяння у формі організації озброєної банди, участі у банді, участі у нападі, вчинюваному бандою; 2) засіб вчинення злочину – зброя. Також цей елемент складу злочину бандитизму характеризується способом вчинення діяння у формі нападу. Об'єктивна сторона розбою характеризується нападом, поєднаним з насильством, небезпечним для життя і здоров'я особи в момент заподіяння, або погрозою застосування такого насильства. Слід враховувати суб'єкта даних злочинів, що є спільними – фізична, осудна особа, що досягла 14 років, відрізняється лише кількісна ознака (при бандитизмі – 3 і більше суб'єктів, а при розбої – 1 або більше суб'єктів). Суб'єктивна сторона бандитизму та розбою характеризується виною у формі прямого умислу. Щодо мети, то для ст. 257 ККУ (бандитизм) – напад на підприємства, організації, установи, або окремих осіб, а для ст. 187 ККУ (розбій) – заволодіння чужим майном. Бандитизм та розбій, вчинений організованою групою, відрізняються між собою за родовим об'єктом посягання, рівнем організованості і стійкості злочинного об'єднання, метою утворення, обов'язковістю озброєності при бандитизмі. Банди, як правило, становлять собою численні згуртовані об'єднання осіб, підпорядкованих організаторам, які розподіляють функції учасників, розробляють плани нападу тощо. На мою думку, санкція статті 257 ККУ потребує вдосконалення, а саме збільшення нижньої межі позбавлення волі від 5 до 8 років. Також однією з альтернатив є повернення до положень п. 7 зазначеної Постанови Пленуму ВСУ 1995 р. № 9: «у разі, коли створеною бандою вчинено злочин, за який законом встановлено більш сувору відповідальність, ніж за бандитизм, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів – бандитизм і того більш тяжкого злочину, який вчинила банда» та використовувати це положення при вчиненні злочинів проти власності та бандитизму, а саме зазначити дане роз'яснення у Постанові Пленуму ВСУ № 13. Питання кваліфікації бандитизму та суміжних злочинів потребує подальших досліджень та обговорень, зокрема щодо можливого включення заохочувальної норми у ч. 2 ст. 257 КК України.

Список літератури:

1. Бердиківський В.В. Кримінологічна характеристика та заходи запобігання бандитизму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Бедриківський – Київ, 2010. – 22 с.
2. Elizbarashvili Z. Some issues on banditry / Z. Elizbarashvili // European Scientific Journal, No. 2. – 2012. – P. 43–47.
3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
4. Гаврилов Ю.Г. Бандитизм: кримінально-правова характеристика та сучасні проблеми кваліфікації: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08«Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.Г. Гаврилов. – Запоріжжя. – 2017. – 219 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2003. – 496 с.
6. Головкін Б. Розмежування розбою, вчиненного організованою групою, і бандитизму / Б. Головкін // Вісник прокуратури. – 2006. – № 8(62). – С. 53–61.
7. Про судову практику в справах про бандитизм. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. № 9 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-95.
8. Про судову практику у справах про злочини проти власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12. – С. 9–16.
9. Вирок Ленінського районного суду м. Вінниця від 05.07.2011 р. № 1-601/10 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/19012620.
10. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 12.03.2012 р. № 1-186/11 [Елекронний ресурс]. Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/48851383.

Ярошенко В.Н.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

СООТНОШЕНИЕ БАНДИТИЗМА И РАЗБОЯ ПО УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ УКРАИНЫ

Аннотация
В данной статье рассмотрены проблемы соотношения бандитизма и разбоя, совершенного организованной, вооруженной группой лиц. Автором проанализированы особенности составов преступлений, их квалификационные признаки, и проблемне вопросы при применении этих знаний на практике правоохранительными и судебными органами. Также внимание уделено использовании оружия бандами и вооруженными группами при совершении даннях преступлений. Предложены пути совершенствования уголовного законодательства по ст. 257 Уголовного кодекса Украины.
Ключевые слова: бандитизм, разбой, вооруженность, организованная группа, банда.

Yaroshenko V.M.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE INTERRELATION OF BANDITRY AND ROBBERY ACCORDING TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Summary
In this article is considered the problems of the interrelation between banditry and robbery committed by an organized, armed group of persons. The author analyzes the peculiarities of the syllables of crime, their qualifications, and problematic issues applying this knowledge in practice to law enforcement and judicial authorities. Also, attention is paid to the use of weapons by gangs (band) and armed groups in committing these crimes. There are proposed the ways of perfection of the criminal legislation, with respect to Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine.
Keywords: banditry, robbery, armament, organized group, gang.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

UDC 336.221.4

TAX SYSTEM OF UKRAINE: MAIN PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION

Alieksieieva I.S.
National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

The article is devoted to analysis of problems of Ukrainian tax system. An analysis of problems of tax system is carried out on the basis of actual data. The main problems of value added tax are characterized. Dynamics of tax payments in Ukraine is investigated. Various variants of stabilization and solution of the main problems of tax system of Ukraine are considered.
Keywords: taxes, tax system, problems of taxation, value added tax, real estate tax.

Problem statement. Taxation affects the lives of everyone. It shapes relationships between citizens, businesses and state, and has an impact on politics, economy and society.

Current tax system is one of the most entangled in legal system of Ukraine. Some legislative acts are not well-coordinated and contradict one another. As practice shows, changes made to the laws of Ukraine on taxation, often contribute to emergence of new problems.

Taxation is a financial form of relations between economic actors and state. Therefore, finding the best prospects for Ukrainian tax policy is an urgent issue at the current stage of development of Ukrainian society.

Analysis of recent researches and publications. An important contribution to development of taxation theory was made by famous scientists. Adam Smith said that taxes for those who pay them is a sign of not slavery, but freedom. English philosophers-economists Hobbes and Locke also investigated some aspects of taxation. German camerelist L.von Seendorf firstly expressed the idea of a connection between national economy, well-being and capacity of the population. K. Wicksell made the first contribution to development of taxation. The problems of taxation were reflected in the scientific works of many contemporary Ukrainian economists, namely V. Andrushchenko [1], V. Vishnevsky [2], Y. Ivanov [3], A. Krisovaty [3], A. Sokolovskaya [4], V. Fedosov [5], O. Voronkova [6], V. Orlova [7] and others.

Accentuation of unresolved parts of the general problem. Ukrainian tax system is broken and too complex. It interferes with free market too much, and, which is the worst thing, it does not equitably raise revenue we need to fund programs enacted by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The current tax system is one of the most entangled in the legal system of Ukraine. Some legislative acts are not well-coordinated and contradict each other. In practice we can see that changes which are made to the laws of Ukraine on taxation, contribute to the emergence of new problems. Carrying out this research my main task was to explore the main problems of our tax system, and show how complex it is. To perform this task, I found current data and compare them with previous one and also with other countries.

The aim of the work. The main aim of this work is to review existing principles and models of paying taxes in Ukraine, to reveal, explore and analyze the problems of tax system of Ukraine and then consider the ways of their elimination and solution.

Presentation of the main research materials. There are a lot of works about tax systems and their problems. And from the large number of scientific works we need to focus on the works of N. Murga [8], R. Rogulin [9], V. Pyatak [10], and based on them we can mark out a lot of problems of tax system of Ukraine.

The first one is that the costs of taxpayers to execute all the requirements of tax legislation remain excessively high and there is no stable tax regulation, the current regulatory framework is indeterminate and confusing. High rates of some taxes, mainly fiscal nature of tax system create unfavorable conditions for entrepreneurship and restrain economic activity. Furthermore we have multiple taxation (personal income tax, value added tax, excise tax, mandatory deductions to special funds etc.).

Also, we can mark out increase in personal i ncome tax as a problem, along with strengthening of powers of tax authorities. In addition, we can single out such challenges as:

1. Lack of no specific tax incentives for foreign investments.
2. No coverage of combined social contributions.
3. Numerous discrepancies between the rules, often significant; and, moreover, taxpayer has short time for adaptation to new tax rules.
4. Increase of tax burden anticipated by businesses.
5. The tax system is overburdened with numerous small taxes, the cost of accounting, control and administration of which exceeds the proceeds from their payment.
6. The proportion of some small taxes in the tax collection is less than 1%. These taxes do not greatly affect the budget replenishment, but they are becoming an additional item of expenditure for their collection.

7. A great number of legal acts on taxation, which should be known and operated in practice by taxpayers, as well as by employees of the State Tax Service of Ukraine.

8. Lack of clearly formed items of legal guarantees for the participants in tax relations, the lack of transparent and effective mechanisms for protecting the rights of taxpayers.

9. Now, the tax system is a factor in lowering economic growth and investment activity, stimulating tax evasion.

10. Implementation of all procedures related to the payment of tax payoffs, consumes 657 hours per year, taking into account that payment of taxes in other countries of the world takes 277 hours per year on the average.

According to the information taken from works of Sapozhnykov V.A. [11] we can make such diagram [1] (Diagram 1).

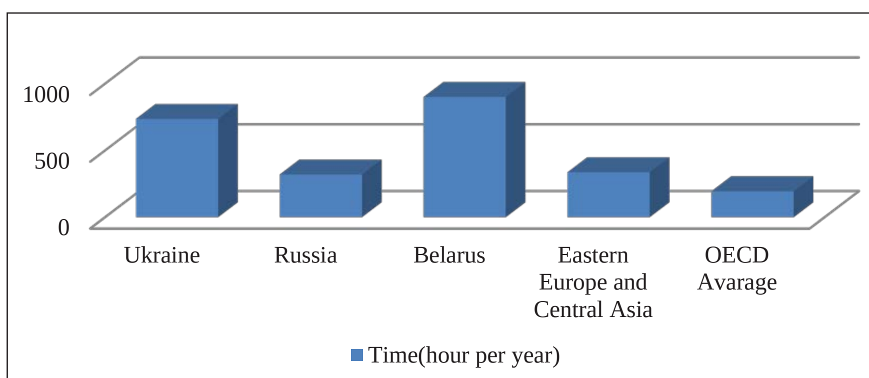

Diagram 1. Time for paying taxes in Ukraine an other countries

(Source 1, page 2)

11. Unregulated aspects of the calculation and collection of real estate tax.

The changes to the legislation that were implemented did not resolve the problems of persons who were forced to change their place of living (inhabitants of Crimea, parts of Donetsk and Luhansk regions). Diagram 2 shows the difference in taxes through the regions of Ukraine.

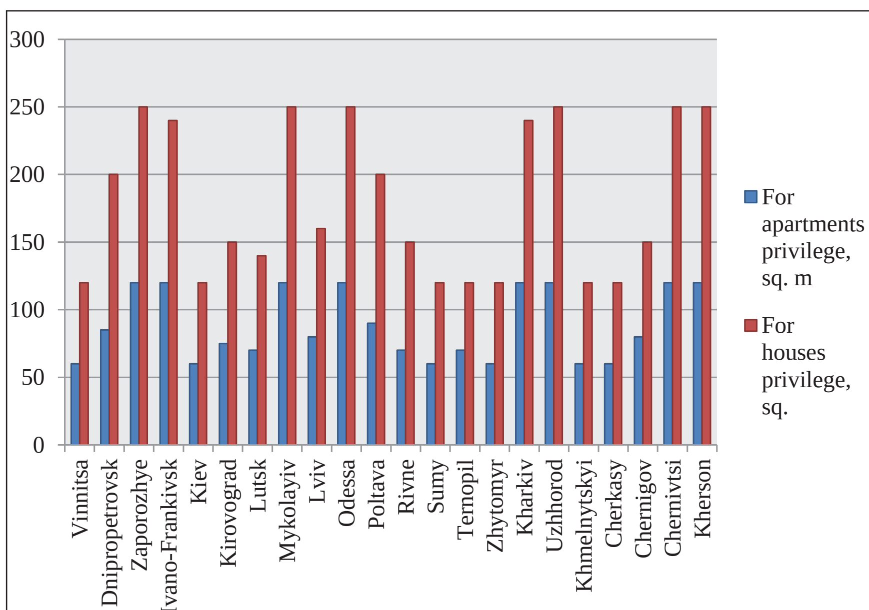

Diagram 2. Real estate tax rates and benefits for some regions of Ukraine

(Source 2, page 35)

12. The VAT base is undermined by numerous VAT privileges granted in two types: zero-rate and exemptions. In particular, the Ministry of Finance estimates loss of fiscal revenues due to VAT privileges goods at UAH 22.3 bn for recent year which accounts for 14.4% of planned VAT collections [12].

We can single out the following problems of VAT collection (based on the work of Oleksandra Betliy, Ricardo Giucci, Robert Kirchner) [13].

One of the major challenges for VAT administration in Ukraine relates to revenue losses through non-compliance, particularly fraud and tax evasion. The major reasons for these practices are identified by international experience:

- Non-registration for VAT.
- VAT credit is claimed for non-creditable purchases, such as a car used for non-business purposes.
- Understated sales.
- Inflated claims for VAT paid on inputs.
- Credit is claimed for tax paid on inputs used in producing goods exempt from VAT.

This is especially possible if a firm sells both exempt and non-exempt goods and services, since it is not always possible to link specific inputs to specific outputs.

- Zero-rated exports are diverted to the domestic market. The producer obtains export papers, claims a refund, and then sells the goods locally.
- VAT is collected by a firm, which does not transfer it to the fiscal office, and then disappears. In Ukraine such firms are known as one-day-survive firms.

Moreover, tax evasion in Ukraine is largely related to its significant shadow economy. According to the report of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine during the period January-September in 2017, the level of the shadow economy was estimated to 33% of the official GDP, which is 3 pp. less than the nine months of 2016.

By the method of unprofitable enterprises, the decrease in the level of the shadow economy estimated to 3 pp. (up to 22% of official GDP).The method "expenditures of the population – retail turnover" recorded a decrease in the level of the shadow economy also by 3 pp. (up to 48% of the official GDP).

Electric and monetary methods showed a decrease in the level of the shadow economy by 2 pp. each accounted for 30% and 23% of the official GDP, respectively. The indicator of the level of the shadow economy, calculated by the method of unprofitable enterprises, for the first 9 months of

2017 estimated to 22% of the official GDP, which is 3 pp. less than in the corresponding period of 2016.

It should be noted that the level of shadow economy in the 1st quarter of 2017 was 37% of GDP. Therefore, the tax base for VAT, both domestic production as well as imports, is below potential [14].

According to the report of the State Fiscal Service of Ukraine, in 2017 183.5 billion UAH of value-added tax were collected to the general fund of the state budget. It is 23.6% more than the actual tax for 2016 (Graph. 3) [15].

So according to this information VAT collections data does not seem to suggest significant problems with the VAT performance in Ukraine in relation to other countries despite all the listed facts.

Conclusions from this research and proposals. Economic development of our country requires reforms. Objectives of the reform focus on the strengthening of the present tax system and widening its base. An ideal tax system should be simplified and effective in its nature. Therefore, based on the works of N. Murga [3], R. Rogulin [4], V. Pyatak [5] we can single out such groups of recommendations how to resolve the problems mentioned:

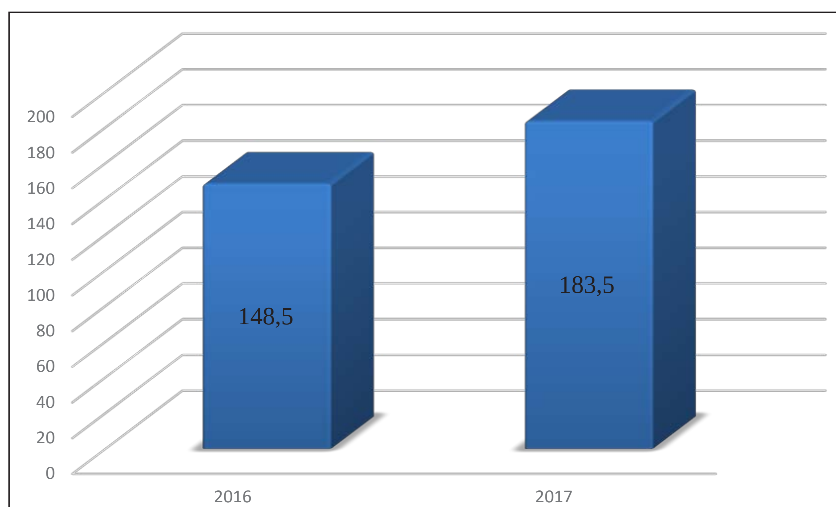
I. Administrative ways of solution:

1. Simplification of requirements for depreciation of assets of enterprises. This will stimulate investment activity.

2. Reduction of the amount of taxes and simplification of the algorithm of their accrual.

3. Improvement of the Tax Code, eliminating the double interpretation of certain tax laws. This will help solve the problem of the opaque and complicated regulatory framework of taxation.

4. It is necessary to reduce the number of normative legal acts that taxpayers and employees of the controlling bodies of Ukraine must possess and guide in practice, or to carry out comprehensive organizational and educational work with taxpayers, to regulate and streamline information flows between taxpayers and control bodies for their payment, and also to take into account socio-cultural and psychological peculiarities of the citizens of the country, established traditions when making decisions in the field of taxation, etc.

Graph 3. VAT collection in Ukraine 2016 and 2017

(Source 14, page 12)

5. Implementation of the pre-filling of the tax returns for enterprises for small businesses in fiscal authorities.

6. It is proposed to amend the tax legislation of Ukraine, which will reduce the negative impact of tax administration on business entities, as well as adapt the current taxation system to the conditions of the EU.

II. Ways of solution of the problems of VAT.

1. Reducing of corporate profit tax. According to some experts, the equalization of the corporate tax rate with the personal income tax rate will reduce incentives for minimizing and tax evasion, stimulating the development of entrepreneurship. Consequently, where resources are used inefficiently, tax rates should be high, and vice versa, where efficiency is high, they should be low. The best option is floating tax rates. Legislation establishes the marginal (maximum) tax rate, which automatically (without the participation of management bodies) is reduced, due to increasing the efficiency of the enterprise.

2. Reducing of VAT rate. It will expand the tax base, with the abolition of all privileges. According to expert estimates, in case of cancellation of only certain VAT privileges, the tax rate could be reduced immediately to 16% without any loss of income. By lowering the VAT rate, the government can change the demand for products, and therefore, VAT will be subject to higher VAT rates, although at a lower rate.

3. Removal of obligation to provide tax invoices in the course of transactions exempted from VAT;

4. Introduction of simplified forms of VAT and profit tax returns for small businesses;

5. Simplification of forms of tax invoices in operations with small sums of VAT;

6. Simplification of the order of budget reimbursement of VAT.

As a conclusion, it should be noted that all proposed measures are interconnected: reducing public expenditures will make it possible to reduce the rates of basic taxes and eliminate inefficient taxes without any cost to the budget. Tax system of our country needs to be changed in such a way that the economic interests of both parties – state and taxpayers – are taken into account, as well as the interest of taxpayers in tax evasion is eliminated.

The regulation of modern economic relations in Ukraine requires a flexible tax policy of the state, which would enable to link optimally the interests of the state with the interests of entrepreneurship. To create an optimal tax system, one should be guided by such basic principles as social justice, economic efficiency, stability, and flexibility. In our time, there is a great need to further exploration of the development of taxation in Ukraine, because it is up to our generation and us to resolve all inconsistencies with the tax system.

References:

1. Андрущенко В.Л. Податкова держава: ґенеза, концепція, еволюція / В.Л. Андрущенко // Світ фінансів. – 2008. – № 3(16). – С. 7–15.
2. Оподаткування в емерджентній економіці: теоретичні засади і напрями політики [монографія] / В.П. Вишневський; НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2012. – С. 128.
3. Іванов Ю.Б. Податковий менеджмент / Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, А.Я. Кізима, В.В. Карпова. – К.: Знання, 2008.
4. A. Sokolovskaya. Developing of institution of capital income taxation taking into account the tax neutrality concepts // JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES (Журнал институциональных исследований). – 2013. – С. 42–54.
5. Суторміна В.М., Федосов В.М., Андрущенко В.Л. Держава – податки – бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки): монографія / В.М. Суторміна, В.М. Федосов, В.Л. Андрущенко. – К.: Либідь, 1992. – С. 328.
6. Воронкова О.М. Податковий менеджмент в Україні: особливості, проблеми, перспективи: [монографія] / Олена Миколаївна Воронкова; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2012 – С. 396.
7. Orlova V., Melentieva O. The way of the transformation of the tax system of Ukraine to European standards / Orlova V., Melentieva O.; Promising problems of economics and management Collection of scientific articles. – Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2015. – С. 269.
8. Murga N. The tax system in Ukraine and ways of its reforming / N. Murga // Управління розвитком. – 2013. – № 17. – С. 136–137.
9. Рогулін Р.О. Напрями вдосконалення податкової політики України / Р.О. Рогулін // Управління розвитком. – 2013. – № 5. – С. 75–78.
10. Пятак В.В. Проблеми та перспективи розвитку оподаткування в Україні / В.В. Пятак // Управління розвитком. – 2014. – № 4. – С. 161–162.
11. Sapozhnykov V.A. Improvement of investment attractiveness in Ukraine / V.A. Sapozhnykov// Вісник Національного технічного університету "ХПІ": зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ "ХПІ", 2010. – № 51. – С. 106–109.
12. Корецька О.В. Особливості нарахування та сплати податку на нерухоме майно в Україні з 1 січня 2015 року / О.В. Корецька, А.М. Кулик // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Сер.: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків: НТУ "ХПІ", 2016. – № 43 (1215). – С. 34–36.
13. Oleksandra Betliy, Ricardo Giucci, Robert Kirchner / German Advisory Group Institute for Economic Research and Policy Consulting Policy Paper Series / VAT in Ukraine: Would other indirect taxes perform better? // 2013.
14. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України / Звіти Міністерства економічного розвитку та торгівлі України. 2017.
15. Звіт Державної фіскальної служби України за 2017 рік / Плани та звіти роботи Державної фіскальної служби України. 2017.

Алєксєєва І.С.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація
Стаття присвячена аналізу проблем податкової системи України. На основі актуальних даних проведено аналіз проблем системи оподаткування. Охарактеризовані основні проблеми податку на додану вартість. Досліджено динаміку сплати податків в Україні. Розглянуто різні варіанти стабілізації та вирішення основних проблем податкової системи України.

Ключові слова: податки, податкова система України, проблеми оподаткування, податок на додану вартість, податок на нерухомість.

Алексеева И.С.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена анализу проблем налоговой системы Украины. На основе актуальных данных проведен анализ проблем системы налогообложения. Охарактеризованы основные проблемы налога на добавленную стоимость. Исследована динамика уплаты налогов в Украине. Рассмотрены различные варианты стабилизации и решения основных проблем налоговой системы Украины.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, проблемы налогообложения, налог на добавленную стоимость, налог на недвижимость.

УДК 334.735

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Гринюк Н.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено тенденції розвитку кооперативного сектору європейських країн. Проаналізовано особливості діяльності споживчих кооперативних систем розвинених країн Європи. Обґрунтовано закономірності розвитку споживчої кооперації європейських країн постсоціалістичного табору. Узагальнено споживчий кооперативний досвід європейських країн з огляду на доцільність його застосування в Україні. Обґрунтовано напрямки розвит-ку споживчої кооперації України.
Ключові слова: кооперативний рух, кооперація, споживча кооперація, кооперативні принципи, корпоратизація.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового економічного простору однією із доволі потужних сфер інтеграції є міжнародний кооперативний рух. Кооперативні форми господарювання набули широкого розповсюдження в економіці більшості держав: у світі діє більше 1 млн. кооперативних організацій понад 130 видів, які об'єднують більше 1 млрд. людей [8].

Вагомість кооперативного сектора економіки підтверджується досвідом розвитку вищеозначеної форми діяльності в країнах ЄС: майже половину загальної кількості кооперативів у світі складають європейські кооперативи, членами яких є близько 150 млн. людей з 46 країн Європи [9].

Економічні системи більшості європейських країн досить подібні українській, тому позитивні тенденції в їх кооперативному русі доцільно застосовувати і в Україні.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні в наукових напрацюваннях потенціал кооперативного сектора здебільшого розглядається у відриві від європейських тенденцій розвитку і лише в декількох працях в узагальненому вигляді висвітлюються підходи до вирішення питань підвищення ефективності міжнародної діяльності кооперативного сектора національної економіки [1; 4].

Крім того, недостатня увага приділяється дослідженням можливостей використання досвіду європейської споживчої кооперації як засобу підвищення національної конкурентоспроможності у світогосподарських зв'язках.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку споживчої кооперації європейських країн з огляду на євроінтеграційні перспективи України.

Результати досліджень. Головним протиріччям, яке складає інституційний феномен споживчих кооперативів, є протиріччя між суспільною і господарською сутністю цього явища. Саме це протиріччя обумовило диференціацію розвитку сучасної споживчої кооперації за двома напрямками, обумовивши злети і падіння кооперативних систем різних європейських країн (табл. 1).

Доволі непростим виявився шлях споживчих кооперативів Старої Європи. Відхід від кооперативних принципів у бік комерціалізації діяльності і слабкість управлінської влади обумовили у ІІ-й половині ХХ століття негативні тенденції розвитку кооперативних систем більшості країн: різкий спад обсягів діяльності, втрати соціальної бази, скорочення кількості кооперативів.

В подальшому у Великобританії тільки внаслідок відродження демократичних засад внутрішньокооперативного життя намітилася тенденція відновлення соціальної значущості роздрібних об'єднань споживачів, основною торгівельною нішею яких стали дрібні та середні за розмірами магазини та супермаркети. У сукупності з підвищенням вимог до професійної підготовки управлінського персоналу це призвело до суттєвого зростання чисельності пайовиків. Сьогодні система Coop UK займає 1-ше місце серед пріоритетів споживачів і 6-те місце за річним товарообігом серед британських роздрібних продавців [5].

В Німеччині на тлі стрімкого акціонування більшості паїв членів коопе-ративів відбувся розкол кооперативного руху, який в подальшому ознаменувався утворенням спілки реорганізованих кооперативів «Coop AG», фактично перетворених в акціонерні товариства. В той же час, кооперативні об'єднання, які залишилися працювати на кооперативних засадах, не тільки вижили, а й досягли набагато більших темпів розвитку, маючи на сьогодні до 25% в регіональних обсягах торгівлі [3].

У Франції виокремилося два напрямки розвитку кооперативної роздрібної торгівлі: невеликі магазини, орієнтовані на обслуговування тільки пайовиків і супермаркети, які обслуговують все населення. Втім, як і у Великобританії, тільки споживчі товариства, які зберегли демократичні засади функціонування, зуміли не тільки «залишитися на плаву», а й укріпитися [5].

Досить цікавий досвід розвитку демонструють споживчі кооперативи Скандинавських країн. Безумовно загальновідомим прикладом достойної перемоги кооперативної діяльності є Швеція. На тлі укрупнення розмірів підприємств шведські кооперативи зосередилися на інноваційному напрямку, впровадженні сучасних технологій і методів бізнесу, якісному підвищенню рівня управління. На сьогодні споживча кооперація Швеції базується на системі гіпер– і супермаркетів, які працюють на системі самообслуговування і входить до десяти кращих торговельних компаній країни та займає більше 20% національного ринку [2]. Але, на фоні явної комерціалізації діяльності, одним із головних факторів успішного функціонування кооперативної системи є збереження і розвиток соціальної направленості, завдяки якій кооперація Швеції вважається ініціатором руху «кооперативів нової хвилі»: на сьогодні функціо-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Характеристика особливостей діяльності споживчої кооперацій країн Західної Європи

Країна	Фундаментальні засади	Особливості діяльності
Великобританія	відродження кооперативних цінностей і принципів	- зосередженість на роздрібній торгівлі; - встановлення прямих зв'язків з постачальниками; - розвиток фінансово-кредитної кооперації.
Німеччина	симбіоз кооперативів і акціонерних товариств	- регіональність діяльності; - зосередженість на оптовій торгівлі.
Франція	відродження кооперативних цінностей і принципів	- регіональність діяльності; - зосередженість на роздрібній торгівлі; - розвиток кооперативів «нової хвилі».
Швейцарія	комерціалізація діяльності	- концентрація і укрупнення товариств; - розвиток багатопрофільних кооперативів; - розвиток систем самообслуговування.
Італія	збереження кооперативних цінностей і принципів	- політична і релігійна обособленість діяльності; - зосередженість на роздрібній торгівлі; - розвиток кооперативів «нової хвилі»; - значна державна підтримка.
Іспанія	дотримання кооперативних цінностей і принципів	- розвиток багатопрофільних кооперативів
Нідерланди	комерціалізація діяльності	- розвиток системи франчайзингу
Австрія	комерціалізація діяльності	- діяльність єдиного національного кооперативу
Швеція	комерціалізація діяльності	- концентрація і укрупнення товариств; - зосередженість на роздрібній торгівлі; - інноваційність діяльності; - розвиток кооперативів «нової хвилі».
Фінляндія	комерціалізація діяльності	- політична і релігійна спрямованість; - зосередженість на оптовій і роздрібній торгівлі; - переорієнтація на систему невеликих магазинів.
Норвегія	комерціалізація діяльності	- стандартизація діяльності роздрібних підприємств; - формування єдиної закупівельної групи; - розвиток фінансово-консультаційних послуг.

Джерело: узагальнено автором

нують більше 5000 медичних, житлових, енергетичних, молодіжних кооперативів, кооперативні дитячі садки, школи для обдарованих дітей тощо.

Прикладом орієнтації на комерціалізацію діяльності є споживча кооперація Фінляндії, яка характеризується політичною і релігійною спрямованістю. Головним принципом функціонування фінських кооперативів стало не максимальне задоволення потреб пайовиків, а розвиток їх підприємництва, що є викривленням сутності принципів споживчої кооперації і зростанням потенційної небезпеки їх трансформації в звичайне акціонерне товариство. В результаті злиття двох національних об'єднань споживчих кооперативів: соціал-демократичного Е-руху (найбільшого оптового продавця) і нейтрального руху СОК (одного з найбільших власників готелів і універмагів) утворився єдиний союз ЕКА – найбільше кооперативне об'єднання країни. Ще однією характерною рисою споживчої кооперації Фінляндії є тенденція, притаманна в останні десятиліття навіть приватнокапіталістичній підприємницькій діяльності світу: переорієнтація від системи великих гіпер– і супермаркетів до мережі середніх і дрібних торговельних підприємств. Завдяки завоюванню такої «ніші» в конкурентній боротьбі на споживчому ринку Фінляндії частка кооперативного обороту складає майже 40% загальнонаціонального [2].

Типовим прикладом акціонування кооперативних підприємств є споживча кооперація Норвегії. Об'єднання майже 500 споживчих товариств в Національну спілку фактично перетворилося в акціонерне товариство з єдиною гуртово-закупівельною системою, стандартизованим асортиментом товарів в роздрібних підприємствах і гарантованою виплатою бонусів акціонерам [6].

Прикладом «некласичного розвитку» може слугувати споживча кооперація Швейцарії. З самого початку утворюючись як акціонерні товариства, швейцарські кооперативи пішли шляхом концентрації і укрупнення споживчих товариств за рахунок злиття кооперативів різних видів і галузей. Соціальна спрямованість швейцарських кооперативів проявляється, насамперед, в дотриманні принципів МКА, захисті і охороні довкілля [5].

Також нетиповим можна вважати і розвиток кооперативного руху Італії. Внаслідок релігійної і політичної роздробленості кооперативної спільноти і незначної частки в економіці післявоєнного періоду, споживча кооперація Італії уникла багатьох помилок кооперативного руху і її розквіт відбувся саме в період кризи кооперації інших європейських країн. Сьогодні спілка Coop Italia має майже 20% роздрібного товарообороту країни, їй належить більше половини супермаркетів Італії [5]. Запорукою успішного розвитку кооперативної діяльності Італії є дотримання демократичних засад функціонування, суттєва державна підтримка у вигляді податкових пільг і система жорстких заходів запобігання акціонуванню кооперативів.

На жаль не змогли зберегти сутнісні засади функціонування споживчі кооперативи Австрії, Бельгії та Нідерландів, фактично перетворившись в акціонерні товариства [5].

На відміну від особливостей розвитку кооперативного руху більшості європейських країн світу, головною проблемою споживчої кооперації європейських країн постсоціалістичного простору стали наслідки її функціонування в умовах адміністративно-командної системи управління (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика особливостей діяльності споживчої кооперації європейських країн постсоціалістичного простору

Країна	Особливості діяльності
Болгарія	- різновекторний розвиток на тлі укрупнення кооперативних ланок; - вертикальна інтеграція і створення виробничо-споживчо-збутових об'єднань; - розвиток кредитних і депозитних послуг.
Польща	- розвиток багатофункціональних кооперативів західноєвропейського типу; - розвиток фінансово-кредитної кооперації; - практична відсутність державної підтримки і пільг.
Угорщина	- розвиток багатофункціональних кооперативів західноєвропейського типу; - розвиток кооперативів в сфері зеленого туризму; - державна підтримка.
Словакія	- розвиток консалтингових послуг кооперативам; - державна підтримка.
Румунія	- розвиток кооперативів в сфері відпочинку.
Литва	- розвиток багатофункціональних кооперативів західноєвропейського типу; - розвиток фінансово-кредитної кооперації.
Латвія	- розвиток роздрібної мережі; - розвиток рекламних послуг.
Естонія	- зосередженість на виробничому секторі; - монополізація інфраструктури для гуртових закупівель і зберігання товарів.
Бєларусь	- збереження існуючої багатопрофільної структури діяльності; - значна державна підтримка.

Джерело: узагальнено автором

Найуспішнішим досвідом адаптації до нових умов господарювання можна вважати систему споживчої кооперації Болгарії. Реструктуризація і модернізація системи по трьох напрямках (торгівля і туризм, промисловість і зовнішньоекономічна діяльність) забезпечила стрімкий розвиток тор-говельної мережі і курортних комплексів, підвищення конкурентоспроможності кооперативної діяльності, зростання доходів системи і її частки в національній економіці [14].

Споживча кооперація Польщі і Угорщини пішла шляхом диверсифікації діяльності, що сприяло розвитку багатопрофільних кооперативів західноєвропейського зразка [10; 11]. В той же час, в інших країнах відбулася переорієнтація діяльності від класичних галузей споживчої кооперації в бік надання більш спеціалізованих послуг (в Румунії – туристично-курортних, Словакії – інформаційно-консалтингових послуг) [5; 7].

Що стосується пострадянських країн, то лише споживча кооперація Бєларусі за значної державної підтримки зберегла існуючу багатопрофільну структури діяльності системи [5]. Серед країн Балтії тільки споживча кооперація Литви обрала шлях комерціалізації діяльності, перетворившись шляхом розвитку багатопрофільних кооперативів в найбільшу підприємницьку структуру країни з 40% часткою національного споживчого ринку [13]. Інші балтійські країни зосередились на більш вузькоспеціалізованій діяльності (Естонія – на промисловості, Латвія – на роздрібній торгівлі) [12].

Висновки. Сучасний європейський кооперативний рух характеризують надзвичайно позитивні тенденції в частині споживчої кооперації: нарощення обсягів діяльності і ролі в економіці країн; диверсифікація діяльності в нові сфери; високий рівень інтеграції кооперативів різних галузей діяльності; зростання інноваційного характеру кооперативного господарювання; активна державна підтримка і стимулювання кооперативної діяльності. Але, незважаючи на різноступеневий досвід комерціалізації кооперативної діяльності, як свідчить сучасний і півторастолітній досвід існування кооперативних підприємств, запорукою успішного функціонування споживчої кооперації є дотримання фундаментальних кооперативних принципів: демократичних засад функціонування, відданість інтересам пайовиків і соціальна спрямованість діяльності. Відродження цільових засад діяльності більшості кооперативних організацій Європи обумовило орієнтацію діяльності виключно на власних членів, що стало імпульсом зародження і розвитку «кооперативів нової хвилі».

Споживча кооперація України як важлива складова багатоукладної економіки України в процесі реформувань спрямовує свої зусилля на створення власної моделі господарювання, адекватної ринковій економіці: оптимізується склад і галузева структура, удосконалюються функції, розвиваються нові виді діяльності. Діяльність національної споживчої кооперації є багатогалузевою й охоплює гуртову та роздрібну торгівлю, заготівлі, виробництво, будівництво, транспорт, освіту, надання послуг та зовнішньоекономічну діяльність, що обумовлює її значний потенціал як у формуванні внутрішнього ринку, так і у використанні переваг від участі у міжнародному поділі праці і євроінтеграційних процесах.

Головними напрямками розвитку споживчої кооперації України на основі досвіду тенденцій європейських країн мають стати:

– запровадження нових кооперативних форм інтегрування (між підприємствами в середині системи споживчої кооперації; між підприємствами споживчої кооперації і підприємствами інших форм власності) шляхом створення багатофункціональних кооперативів (виробничих, постачальницьких, сервісних, маркетингових, кредитних кооперативів) та спільних підприємств;

– активізація і диверсифікація діяльності кооперативних підприємств в нових сферах (туризму, освіти, охорони здоров'я, лізингової діяльності, франчайзингу, інформаційно-консалтингових послуг);

– створення технопарків та інноваційних структур інших типів з метою підвищення технічного та технологічного рівня виробництва, освоєння потенційних ринків, визначення спеціалізації системи споживчої кооперації в міжнародному поділі праці.

Запозичення зарубіжного досвіду розвитку кооперативних систем дозволить не лише інтенсифікувати розвиток кооперативного сектора української економіки, а й модернізувати і оптимізувати всю національну економіку.

Список літератури:

1. Григор'єва С.В. Споживча кооперація країн світу: зарубіжний досвід та проблеми його впровадження в Україні [Електронний ресурс] / С.В. Григор'єва // Українська кооперація. – 2010. – № 3. – Режим доступу: http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/grigorjeva.htm.
2. Кемппайнен М. О кооперативных обществах как поставщиках услуг – опыт Финляндии и Швеции / М. Кемппайнен // Факторы успеха в работе финских кооператоров. – Режим доступу: http://www.finnlands.com.
3. Мюнкнер Г. Кооперативи в Німеччині: сьогоднішня ситуація і перспективи // Вісті. – 2001. – № 27. – С. 6.
4. Окландер М. Світовий досвід та стратегічні орієнтири модернізації споживчої кооперації України / М. Окландер, О. Чукурна // Економіст. – 2011. – № 12. – С. 20–23.
5. Сайт электронной библиотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ua-ru.net/inode/37679.htm.
6. About Coop Norden. – Way of access: http://www.coopnorden.org.
7. Adamca S. Cooperatives in the Slovak Republic. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/pubs/review/vol-87-2/slovak.html.
8. Cooperative Values and Principles for Corporate Social Responsibility. International Day Cooperatives, 2014. – Way of access: http://www.ica.coop.
9. European Community of Consumer Cooperatives [Електронний ресурс]. – Way of access: http://www.eurocoop.org/en/.
10. The Cooperative Reform Process in Poland. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/pubs/studies/Poland2.
11. Juhasz J. Future Options for Hungarian Cooperatives. Cooperatives in Eastern and Central Europe, ICA Studies and Reports. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/mem/country/hungary.html.
12. Latvia. Cooperatives in Eastern and Central Europe – Estonia, Latvia & Lithuania by Mats Ahnlund. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/pubs/studies/Co-operatives-in-Eastern-and-Central-Europe/latvia.html.
13. Lithuania. Cooperatives in Eastern and Central Europe – Estonia, Latvia & Lithuania by Mats Ahnlund. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/pubs/studies/Co-operatives-in-Eastern-and-Central-Europe/lithuania.html.
14. Mavrogiannis D. Transition to the Market Economy in Bulgaria. ICA Studies and Reports. Cooperatives in Eastern and Central Europe. – Way of access: http://www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/ica/pubs/studies/bulg.html.

Гринюк Н.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ЕВРОПЕЙСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы тенденции развития кооперативного сектора европейских стран. Проанализированы особенности деятельности потребительских кооперативных систем развитых стран Европы. Обоснованы закономерности развития потребительской кооперации европейских стран постсоциалистического лагеря. Обобщен потребительский кооперативный опыт европейских стран, учитывая целесообразность его применения в Украине. Обоснованы направления развития потребительской кооперации Украины.
Ключевые слова: кооперативное движение, кооперация, потребительская кооперация, кооперативные принципы, корпоратизация.

Hrynyuk N.A.
Kiev National University of Trade and Economics

EUROPEAN CONSUMER COOPERATION TRENDS: LESSONS FOR UKRAINE

Summary
The tendencies of development of the cooperative sector of European countries are investigated. The peculiarities of activity of consumer cooperative systems of the developed countries of Europe are analyzed. The regularities of the development of consumer co-operation of the European post-socialist countries have been substantiated. The consumer cooperative experience of European countries is generalized, considering the expediency of its application in Ukraine. The directions of development of consumer cooperation of Ukraine are grounded.
Keywords: cooperative movement, cooperation, consumer cooperation, cooperative principles, corporatization.

УДК 336.72

АСПЕКТИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА ПРОБЛЕМИ ЛОБІЗМУ В УКРАЇНІ

Капустян В.О., Левандовська Я.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено причини виникнення корупції, основні методи для її визначення, негативний вплив корупції, а також способи боротьби з нею. У статті представлено теоретичний підхід до вирішення проблем корупції та лобізму. Розглянуто певну теоретико-ігрову модель для узгодження інтересів місцевої влади та підприємця. Також у статті висвітлюються особливості практики лобізму в Україні, здійснюється розмежування між корупцією та тіньовим лобізмом.

Ключові слова: корупція, хабарництво, організована злочинність, економіка, правовідносини, лобізм, тіньовий лобізм, публічний лобізм, пряме лобіювання, кабінетне лобіювання, коридорний лобізм.

Постановка проблеми. Розглянемо певну теоретико-ігрову модель для узгодження інтересів чиновника певного фонду та підприємця [6]. За умовою нашої моделі, чиновник надаватиме кредити, а підприємець їх отримуватиме. Наведемо ймовірні механізми і отримаємо наступну систему критеріїв. У чиновника фонду *(1)* є наступні стратегії: не надавати кредиту *(a)*, надати кредит чесно *(d)*, надати кредит за хабар *(c)*. У підприємця *(2)* будуть такі стратегії: працювати чесно та віддати кредит *(t)*, присвоїти кредит *(nt)*. Змоделюємо це на рисунку (рис. 1).

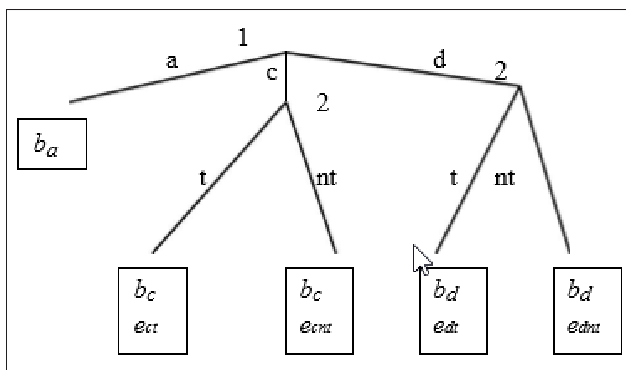

Рис. 1. Гра "чиновник-підприємець" за умови надання інвестицій фондом

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На пострадянському просторі в умовах суспільства, яке трансформується досить швидко укорінилась система патронально-клієнтських відносин [3, с. 31]. Клани та клієнти, що їх обслуговують, мали найбільші можливості для агресивного накопичення ресурсів та влади. Для цього вони активно використовували недосконалість законодавства. Добре організовані кланові структури зацікавлені в подальшому збереженні правової невизначеності, непрозорості у прийнятті державних рішень, відсутності громадського контролю за монополіями [3, с. 34].

Що ж таке корупція? Це протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами іхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; це підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

З року в рік складається декілька тисяч адміністративних протоколів про корупційні порушення, але щодо осіб не високих посад. Таким чином, статистичні дані дають дещо викривлене уявлення про якісні ознаки корупції, яка постає проблемою не керівних посад, а держслужбовців. Уникаючи корупції високих посадовців, нерідко піднімається питання з викриття корупційних правопорушень рядових посадових осіб, які вчинили малозначні проступки. Вони лише формально підпадають під ознаки корупційних діянь і не є суспільно небезпечними [4].

Формулювання цілей статті. Можна передбачити необхідність спрямування діяльності органів, уповноважених на боротьбу з корупцією в органах державної та судової влади, а також у правоохоронній сфері на:

– Визначення стратегічних завдань по лініях роботи та шляхів їх комплексного вирішення;

– Першочергове зосередження зусиль на вирішенні виділених пріоритетних проблем з припинення фактів корупції і хабарництва в МВС та ДПА України, а також в органах влади і управління, прокуратури і суду;

– Забезпечення ефективності заходів запобігання корупції та злочинності, дієвості їх впливу та правопорушників.

З метою подальшого ефективного запобіжного впливу на соціальні передумови корупції та її форми, нейтралізацію цього явища – слід вживати економічних, політичних, правових, організаційно-управлінських, соціально-психологічних заходів. Вони дадуть змогу здійснювати комплексну та узгоджену взаємодію у межах компетенції кожного органу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До найбільш поширених корупційних діянь належить хабарництво. У масовій свідомості рівень поширеності хабарництва значною мірою визначає загальну оцінку корупції в країні [1, с. 188].

Складною також є ситуація в органах судової влади. Саме на стадії звернення до суду, фіксуються численні порушення та зловживання. Саме тоді низькі показники статистики про поширення корупції серед суддів в Україні пояснюється високим ступенем латентності цього виду злочину. Також слід зазначити й іншу рису судової корупції – це клановість, якою можна пояснити відсутність кримінальних справ, порушених фактом корупції в судах.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Корупцію, як і організовану злочинність, можна розглядати як самостійні та соціальні явища. Наприклад, факт отримання посадовою особою навіть численних хабарів за вчинення конкретних дій з використанням посадового становища сам по собі не дає підстав розглядати його як прояв організованої злочинної діяльності [1, с. 169].

Для того, щоб визначити рівень корупції застосовують наступні методи:

– Індекс сприйняття корупції – своєрідний зведений рейтинг, що оцінює розмах корупції в різних країнах і визначається на основі різних джерел;

– Показник контролю корупції;

– Барометр глобальної корупції – ґрунтується на опитуванні громадської думки про стан справ у різних сферах суспільного життя, зокрема в економіці, політиці, мас-медіа, освіті, законодавчих, судових та правоохоронних органах тощо;

– Індекс економічної свободи – є показником, який характеризує рівень корупції в країні та відображає добробут її громадян;

– Індекс хабарництва – є показником, що відображає схильність підприємців окремих держав давати різного роду винагороди в обмін на певні послуги.

Значну загрозу безпеці держави становлять корупційні прояви та посадові злочини, що вчинюються високопосадовцями органів законодавчої та виконавчої влади, оскільки саме вони безпосередньо пов'язані з виконанням державних функцій і цим дискредитують діючу систему влади.

Здійснення діяльності на знищення корупції в правоохоронній сфері дає підстави вбачати прогресуючі темпи поширення хабарництва в органах влади та контролюючих органах, серед працівників юстиції та прокуратури. Також є ймовірним і те, що загостриться проблема прямої зради вказаними посадовцями з приводу їх корисливих мотивів при передачі злочинцям закритої службової інформації [2].

Також з огляду на високу прибутковість бізнесу з незаконного виробництва і реалізації підакцизних товарів (лікеро-горілчаних та тютюнових виробів), можна очікувати збільшення протиправних дій співробітників податкових органів. Це відбуватиметься наступним чином: співробітники податкових органів зловживатимуть своїми обов'язками з корисливих мотивів і будуть брати участь у розкраданні спирту та його постачанні для вироблення контрафактної продукції і організовуватимуть її масовий збут [1, с. 196].

Під стратегією та тактикою боротьби з корупцією та організованою злочинністю слід розуміти сукупність визначених проблем та заходів, що спрямовані на боротьбу з цим явищем.

Лобізм є невід'ємним фактором політичного та економічного життя кожної країни шляхом організованого впливу на законодавчу та адміністративну діяльність державних органів [2]. *Лобізм* – це скоординована практика обстоювання інтересів або чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами або етнічними спільнотами на користь певного рішення.

Основою демократичної системи є гарантія рівного і вільного права громадян держави на участь у прийнятті рішень. У зв'язку з тим, що державне рішення може зачепити інтереси окремих громадян, виникає певна зацікавленість суб'єктів політичних відносин у прийнятті конкретних рішень. В наслідок цього й утворюється тиск на структури влади, посадових осіб, на ЗМІ для досягнення бажаного результату [2].

Корупція та «тіньовий» лобізм відрізняються засобами, за допомогою яких просуваються ін-

№ з/п	Країна	Показник сприйняття корупції		Показник країни серед країн світу	
		2012	2015	2012	2015
1	Естонія	64	70	32	23
2	Литва	54	61	48	32
3	Латвія	49	55	54	40
4	Грузія	52	52	51	48
5	Вірменія	34	37	105	94
6	Молдова	36	35	94	103
7	Білорусь	31	31	123	119
8	Казахстан	28	28	133	123
9	Азербайджан	27	29	139	126
10	Росія	28	29	133	119
11	Киргизія	24	27	154	136
12	**Україна**	**26**	**27**	**144**	**130**
13	Таджикистан	22	26	157	136
14	Узбекистан	17	19	170	153
15	Туркменістан	17	18	170	154

Рис. 2. Індекс сприйняття корупції пострадянських країн

№	Країна	Значення IEF		Місце	
		2013	2014	2013	2014
1	Естонія	75,3	75,9	13	11
2	Литва	72,1	73	22	21
3	Грузія	72,2	72,6	21	22
4	Вірменія	69,4	68,9	38	41
5	Латвія	66,5	68,7	55	42
6	Казахстан	63	63,7	68	67
7	Азербайджан	59,7	61,3	88	81
8	Киргизія	59,6	61,1	89	85
9	Молдова	55,5	57,3	115	110
10	Таджикистан	53,4	52	131	139
11	Росія	51,1	51,9	139	140
12	Білорусь	48	50,1	154	150
13	Україна	46,3	49,3	161	155
14	Узбекистан	46	45,5	162	163
15	Туркменістан	42,6	42,2	169	171

Рис. 3. Рейтинг пострадянських країн за індексом економічної свободи

тереси зацікавленої сторони. Варто зазначити, що «тіньовий» лобізм відрізняється від корупції ще й тим, що він досягається шляхом прийняття нормативних актів; він використовує норми закону як інструмент досягнення цілей.

Якщо ж поглянути на поняття лобізму більш широко, то можна зробити висновок, що він є соціальним явищем, його існування залежить від економічних, соціальних та політичних умов, що складаються в суспільстві. Лобізм є актуальним у зв'язку з тим, що влада об'єктивно не в змозі задовольнити в повному обсязі та своєчасно всі інтереси відразу. Саме тому і виникає проблема черговості та пріоритету здійснення цих інтересів [5].

Демократичний лобізм є проявом цивілізованого лобіювання. Він вигідно відрізняється від «тіньового» тим, що просуває не просто інтереси окремих підприємств, а й коригує загальні умови для цілих галузей та сфер економічної діяльності. Тому демократичний лобізм просуває загальнонаціональні інтереси та є більш ефективним та важливішим для економіки країни, аніж «тіньовий» лобізм.

В Україні можна помітити найпоширеніші види лобізму – тіньовий та публічний. Тіньовий лобізм виражається в прихованій зацікавленості однієї сторони зі стороною, що приймає важливі рішення. Публічний же відрізняється тим, що він загальнонаціональний і представляє інтереси цілих галузей і сфер економічної діяльності.

Значною проблемою в переході до цивілізованого лобіювання в Україні є боротьба за корупційними схемами відстоювання інтересів. Багато справ, які за змістом були корупційними, але не мали відповідного відгуку в законах, були призупинені [2].

Виграш чиновника позначено через b із відповідними індексами, а підприємця – відповідно через e [7, с. 103]. Індекси виграшів відповідають стратегіям гравців. Виграші підприємця запишемо наступним чином:

$$e_{ct}\ S^0\ rV_1 \quad (1)$$

$$e_{cnt}\ pS_0\ rV \quad (2)$$

$$e_{dt}\ S_0\ V_1 \quad (3)$$

$$e_{dnt}\ pS_0\ V \quad (4)$$

Тут $(\alpha - \beta)S_0=(1+\alpha)S_0 - (1+\beta)S_0$. Отже, маємо S_0 – кошти, які надає фонд для інвестицій; α- норма збільшення цих коштів підприємцем за рахунок підприємницької діяльності; β – норма кредитної ставки у банку; r – хабар чиновнику, який виплачує підприємець за надання йому інвестицій; V_1 - витрати підприємця на випуск продукції; p – ймовірність підприємця сховати свою нечесність від правоохоронних органів; V – витрати підприємця на утаювання коштів.

Для чиновника будуть наступні виграші:

$$b_c\ q\ r\ w\ 1\ q \quad (5)$$

$$b_c \quad (6)$$

$$b_a\ 0 \quad (7)$$

Тут q – ймовірність того, що чиновник уникне покарання за хабар; w – витрати на обслуговування хабара; b_a – оплата чиновнику у випадку, коли він не буде надавати кредитів (тобто штраф).

Дана теоретико-ігрова модель вирішується методом зворотної індукції. Для цього на першому етапі обирається найбільше значення виграшу підприємця, а вже потім якщо буде вибір обирається і рішення чиновника [7, с.120]. Таким чином, для рішення моделі треба буде порівняти між собою виграші підприємця. Це надасть можливість отримати такі співвідношення між характеристиками задачі, які забезпечують певні рішення. Порівнюючи між собою виграші підприємця, приходимо до висновку, що він зробить вибір на користь чесного чиновника. Чесну поведінку чиновнику вигідно вибирати тільки за умови, коли його оплата праці задовольняє нерівності rw.

Висновки з даного дослідження. На основі аналізу теоретико-ігрової моделі виявлені умови, показано, що існуючі сьогодні в Україні економічні умови приведуть до того, що чиновникам та підприємцям буде вигідно вибирати нечесні стратегії економічної поведінки, що призведе до суспільної та фінансової кризи.

Список літератури:

1. Кальман О. Взаємозвязок організованої злочинності та корупції у сфері економіки // Вісник Академії правових наук. – Харків. – 1997. – № 4 – С. 188–190.
2. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
3. Никифоров А. Что делать с организованной преступностью? // Законность. – 1996. – № 4. – С. 31–36.
4. Боротьба з корупцією. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://prometheus.org.ua/.
5. Проблеми легітимації інституту лобіювання в Україні та шляхи розв'язання: матеріали громад. обговорення, м. Київ, 12 жовт. 2009 р. / передмов. М. Оніщук; автор. і упор. В. Федоренко, Д. Базилевич, В. Нестерович та ін. / за заг. ред. В. Федорченка. – К.: СПД Москаленко О.М., 2009.
6. Шиян А.А. Теоретико-ігровий аналіз раціональної поведінки людини та прийняття рішень в управлінні соціально-економічними системами. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 414 с.
7. Губко М.В., Новиков Д.А. Теория игр в управлении организационными системами. М.: ИПУ, 2005. – 138 с.

Капустян В.Е., Левандовская Я.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АСПЕКТЫ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ И ПРОБЛЕМЫ ЛОББИЗМА В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследованы причины возникновения коррупции, основные методы для ее определения, негативное влияние коррупции, а также способы борьбы с ней. В статье пред-ставлено теоретический подход к решению проблем коррупции и лоббизма. Различие взглянуть определенную теоретико-игровую модель для согласования интересов местной власти и предпринимателя. Также в статье освещаются особенности практики лоббизма в Украине, осуществляется разграничение между коррупцией и теневым лоббизмом.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, организованная преступность, экономика, правоотношения, лоббизм, теневой лоббизм, публичный лоббизм, прямое лоббирование, кабинетное лоббирование, коридорный лоббизм.

Kapustian V.O., Levandovska Y.A.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

ASPECTS OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION AND THE PROBLEM OF LOBBYISM IN UKRAINE

Summary
The reasons for corruption, the main methods for determining corruption, the negative impact of corruption, as well as ways to combat it are investigated. The article presents a theoretical approach to solving problems of corruption and lobbying. The difference is to look at a certain game-theoretic model for coordinating the interests of local authorities and entrepreneurs. Also, the article highlights the features of lobbying practice in Ukraine, the distinction is made between corruption and shadow lobbyism.

Keywords: corruption, bribery, organized crime, economy, legal relationship, lobbyism, shadow lobbying, public lobbying, direct lobbying, cabinet lobbying, corridor lobbying.

УДК 663.241.009.12

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КОНЬЯЧНОЙ ОТРАСЛИ

Кирносова М.В., Доброскок В.В.
Одесский национальный политехнический университет

Статья посвящена выявлению тенденций и проблем развития отечественного рынка коньяка на основе анализа его современного состояния. Выявлены лидеры данного сегмента. Определена проблема наличия качественного сырья для производства коньяков в Украине. Обозначены внутренние и внешние факторы, которые влияют на конкурентоспособность отечественных коньячных предприятий. Сформированы рекомендации по повышению конкурентоспособности предприятий данной отрасли.
Ключевые слова: коньячный рынок, конкурентоспособность, отечественное сырьё, алкоголь, виноматериалы.

Постановка проблемы. Производство коньяка в Украине не является ведущим в отрасли алкогольных напитков. Но и на этом относительно небольшом рынке существует конкуренция и проблемы. В частности, это недостаток отечественного сырья для производства коньяка, рост себестоимости продукции и падение платежеспособности населения. Это создает преграды и неудобства для уже работающих на рынке производителей и для тех, кто хотел бы войти на рынок. Данная проблема негативно сказывается на развитии коньячной отрасли и ужесточает конкуренцию.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблему повышения конкурентоспособности отечественных предприятий рассматривали украинские учёные В. Билоус, В. Геец, М. Гельвановский, Б. Губский, Д. Кузин, Д. Лукьяненко, М. Портер, Ю. Слободчикова.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Недостаточно исследованы пути повышения конкурентоспособности украинской коньячной отрасли.

Цель статьи. Главной целью этой работы является поиск путей решения проблемы повышения конкурентоспособности украинских предприятий по производству коньяка.

Для достижения цели необходимо решить следующие задачи:

– проанализировать современное состояния рынка коньяка в стране, выявить проблемы и тенденции его развития;

– определить факторы повышающие конкурентоспособность украинских предприятий по производству коньяка.

Изложение основного материала. По данным Государственной службы статистики, в 2017 году производство коньяков и бренди в Украине уменьшилось на 13% по сравнению с 2016 годом – до 2 млн 407 тыс. дал. За месяц (декабрь к ноябрю 2017 года) производство коньяков и бренди в Украине выросло на 20,6%. За последний месяц 2017 года в Украине было произведено 398 тыс. дал коньяков и бренди [1]. Что связано с повышением спроса на праздничные дни.

Стоит заметить, что сокращение объемов производства легального алкоголя происходит на фоне роста доли теневого сегмента алкогольного рынка.

Начиная с 2014 года, производители и импортеры коньячной продукции в Украине ощутили влияние негативных тенденций и, как следствие, сокращение емкости рынка на 46% [2]. В первую очередь, речь идет о государственном регулировании отрасли и повышении акциза на коньячную продукцию в течение последних 3 лет. А с 1 января 2018 года акцизы на коньячный спирт выросли на 20% – до 126,96 грн за литр 100% спирта [3]. Кроме того, на показатели отрасли существенно повлияли рост себестоимости продукции (в числе, увеличение цен на спирт и энергоносители), а также сложная геополитическая и экономическая ситуация (аннексия Крыма и военные действия на востоке страны).

Существенным фактором также, оказалась девальвация гривны, ставшая причиной роста цен на импортную коньячную продукцию и сырье для производства.

В результате, потребители были вынуждены переориентироваться на более дешевые товары, что, в свою очередь, спровоцировало падение объемов поставок импортных коньяков и бренди в Украину. А также вырос спрос на теневую продукцию этого сегмента.

В 2017 году украинские виноделы произвели 18,7 млн дал виноматериалов, что почти на 2 млн дал больше, чем годом ранее. При этом переработали 270 тыс. тонн винограда, из которых вырастили сами только 42 тыс. тонн, а остальные 228 тыс. тонн – купили [4].

Необходимо обратить внимание на то, что в прошлом году резко увеличилось производство коньячных виноматериалов. Если в 2016 г. их произвели 2,1 млн дал, то в прошлом году почти вдвое больше – 3,98 млн дал [4].

Эксперты поясняют настолько резкий рост правительственными инициативами, согласно которым доля украинского сырья в коньяках должна составлять не мене 30% начиная с января 2018 г. В противном случае использовать на бутылках словосочетание "коньяк Украины" производитель не сможет.

«Поэтому очень многие производители перерабатывали и закладывали на выдержку собственные коньячные спирты, чтобы в будущем иметь украинскую долю сырья», – разъяснил директор ассоциации «Виноградари и виноделы Украины» Вячеслав Пономарев [5].

Объем импорта коньяка в 2015 году в Украину уменьшился в натуральном выражении более чем в два раза относительно 2014 года. По итогам

января – декабря 2015г в Украину было поставлено 217,6 тыс. дал коньяка иностранного производства (-52,5%, год-к-году) на сумму 298 млн. грн. В денежном выражении объем импорта коньяка в денежном выражении уменьшился на 22% из-за роста импортных цен на готовую продукцию [6].

Основными странами-поставщиками коньяка в Украину являются Грузия, Армения, Молдова и Франция. Суммарная доля этих четырех стран в общем объеме импорта коньяка в Украину в натуральном выражении составила 86,4%. Следует отметить, что Армения, Молдова и Франция увеличили свои доли на рынке коньяка Украины в 2015 г., а Грузия – уменьшила. Так, по результатам 2015 года доля грузинского коньяка на рынке Украины составила 50,2% по сравнению с 70,0% годом ранее [6].

Лидирующую позицию по производству коньяка в Украине занимает ДМК «Таврия» с долей 29%, затем ПТК «Шабо» с долей 22%, Одесский коньячный завод (ТМ «Шустов», «Чайка») с долей 20%, Ужгородский коньячный завод с долей 11% (ТМ «Ужгородский», «Тиса») и Николаевский коньячный завод (ТМ «Коблево») с долей 6% [7].

Для того чтобы проанализировать степень влияния отдельно взятых факторов на конкурентоспособность производства конька сгруппируем их по уровням внешнего и внутреннего воздействия.

Внутренние факторы это те, которые связаны со способностью предприятия выпускать продукцию необходимого и достойного качества.

Внешние факторы в условиях рыночных отношений способствуют формированию качества продукции. Внешняя или окружающая среда является важным условием существования любого предприятия и является по отношению к нему неконтролируемым фактором.

Анализ внешней среды дает возможности организации для прогнозирования ее возможностей, для составления плана на случай непредвиденных обстоятельств, для разработки системы раннего предупреждения на случай возможных угроз и для разработки стратегий, которые могли бы превратить внешние угрозы в любые выгодные возможности.

Среди факторов внешней среды конкурентные факторы занимают особое место. Ни одна организация не может себе позволить игнорировать фактические или возможные реакции своих конкурентов.

Внутренние факторы, влияющие на конкурентоспособность конька:

– реклама;
– качество оборудования, уровень технологии;
– уровень квалификации персонала;
– наличие на предприятии маркетинговой службы, занимающейся планированием сбыта конька;
– доступность источников финансирования, привлечение предприятием заёмных источников;
– имидж фирмы (популярность торговой марки, репутация фирмы, компании);
– уровень развития внешних связей;
– ассортимент коньячной продукции;
– принятие предприятием мер по эффективному использованию земель: соблюдение агротехнологии, контроль качества земель;
– внутрихозяйственный контроль качества продукции, премирование работников за качество.

Внешние факторы, влияющие на конкурентоспособность конька:

– уровень среднерыночных цен на коньяк;
– острота конкуренции;
– национальные и региональные особенности региона, влияющие на формирование платежеспособного спроса на данную продукцию;
– государственная политика в поддержке производителей в отрасли коньячного производства;
– климатические, погодные условия, сложившиеся в определённый период;
– объём рынка;
– разработка стандартов качества продукции, контроль соответствия произведённой продукции утверждённым стандартам;
– структура и размер инвестиций в отрасль.

Таким образом, определить характер этой зависимости и выразить ее количественно трудно, однако ее наличие является стимулом для поиска путей оценки и повышения конкурентоспособности.

Выводы и предложения. В связи с вступление Украины во Всемирную Торговую Организацию и предстоящим усилением для повышения конкурентоспособности украинской коньячной продукции на отечественном и зарубежном рынках целесообразно в первую очередь выполнить:

– разработку и финансовое обеспечение реализации региональных программ развития коньячного производства на тот же период, что и государственная программа;
– ежегодную закладку новых элитных сортов виноградников, на площадях, которые обеспечивали бы потребность отечественных коньячных предприятий в качественном сырье для производства коньячного спирта в полной мере;
– закладку новых виноградников на собственной земле, либо земле, полученной в долгосрочную аренду;
– разработку закона о согласовании отечественных требований к коньяку и другим алкогольным продуктам с мировыми требованиями по качеству, безопасности, производству, санитарно-гигиеническим условиям, упаковке, маркировке, таре, хранению, транспортировке, наименованиям, реализации и ответственности производителей и продавцов;
– лицензирование всего цикла производства коньяка для исключения его фальсификации, предусматривающее выдачу лицензий только тем производителям, которые имеют собственные виноградники, собственные производства выкурки спирта, обеспечены автоматизированными линиями стерильного разлива, холодильным, химическим, микробиологическим, технологическим оборудованием мирового уровня, удовлетворяющим стандартам качества ИСО 9000 и имеют специалистов, обладающих соответствующими знаниями.

Список литературы:

1. В украинских коньяках стало больше качественного сырья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukragroconsult.com/.
2. Аналітичний огляд ринку коньяку України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://pro-consulting.ua/pressroom/znachitelnoe-sokrashenie-analiticheskij-obzor-rynka-konyaka-ukrainy.
3. Согласно ст. 215 Налогового кодекса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://meget.kiev.ua/kodeks/nalogoviy-kodeks/statya-215/.
4. В украинских коньяках стало больше отечественного сырья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://delo.ua/business/v-ukraine-vyroslo-proizvodstvo-konjaka-338030/.
5. Украинские виноделы переходят на коньяк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ubr.ua/market/trade/ukrainskie-vinodely-perekhodjat-na-konjak-3862975.
6. Обзор внешней торговли коньяка в Украине (итоги 2015 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ar-group.kiev.ua/novosti/67-obzor-vneshnej-torgovli-konyaka-v-ukraine-itogi-2015g/.
7. Замена рынка коньяка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://techdrinks.info/ru/news/znamena-ryinka-konyaka---yhor-terekhyn--ekspert.

Кірносова М.В., Доброскок В.В.
Одеський національний політехнічний університет

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ КОНЬЯЧНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація
Стаття присвячена виявленню тенденцій і проблем розвитку вітчизняного ринку коньяку на основі аналізу його сучасного стану. Виявлено лідери даного сегмента. Визначена проблема наявності якісної сировини для виробництва коньяків в Україні. Виділено внутрішні і зовнішні чинники, які впливають на конкурентоспроможність вітчизняних коньячних підприємств. Сформовано рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств даної галузі.
Ключові слова: коньячний ринок, конкурентоспроможність, вітчизняна сировина, алкоголь, виноматеріали.

Kirnosova M.V., Dobroskok V.V.
Odessa National Polytechnic University

INCREASE COMPETITIVENESS OF BRANDY INDUSTRY ENTERPRISES

Summary
The article is devoted to revealing of tendencies and problems of development of the domestic market of cognac on the basis of the analysis of its modern condition. Leaders of this segment are revealed. The problem of availability of quality raw materials for the production of cognacs in Ukraine is defined. The internal and external factors that influence the competitiveness of the domestic cognac enterprises are singled out. The recommendations on increasing the competitiveness of enterprises in this industry have been formulated.
Keywords: market of cognac, competitiveness, domestic raw materials, alcohol, wine materials.

УДК 659.4

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ Е-КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

Константинова Г.І.
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянуті тенденції розвитку Е-комерції в Україні. Було проведено маркетингове дослідження. За допомогою програми SPSS Statistics був проведений: факторний аналіз, кластерний аналіз, однофакторний дисперсійний аналіз. Запропоновані маркетингові стратегії та інструменти просування Е-комерції в Україні.
Ключові слова: Е-комерція, сучасні технології, Інтернет, електронна торгівля, глобалізація, товари та послуги, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На даний час провідні економіки світу та розвинені країни демонструють стрімке зростання електронних механізмів торгівлі, інформаційні технології яких активно застосовуються в усіх секторах сучасної економіки. Тому, поступово суспільство еволюціонує, адаптується до змін та переходить в якісний рівень ведення економічних відносин. В цих умовах виникає необхідність дослідження тенденцій розвитку Е-коммерції в Україні та перспектив переходу на якісно новий рівень торговельних відносин у глобальній мережі Інтернет. Цю тенденцію підсилює той факт, що все більше сервісів надають можливості користувачам здійснення онлайн-покупки та оплати послуг через Інтернет-банкінг. Крім того, зростає частина інформованого населення щодо інновацій у електронній комерції та прихильників її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Проблемами дослідження цифрового маркетингу, його інструментів та методів в Інтернеті займається багато зарубіжних та українських науковців, таких як: Л. Вебер [1], О.В. Зозульов [2], М.А. Окландер [3], М. Стелзнер [4], М. Хайятт [5], Р. Холідєй [6], Чукурна О.П. [7; 8], Яшкіна О.І. [3]. Враховуючи вагомий внесок цих науковців в теорію та практику цифрового маркетингу, ця проблема потребує постійних досліджень, внаслідок динамічності її розвитку, виникненню нових інструментів цифрового маркетингу та їх поширення в практичній діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття враховуючи постійну динаміку змін в мережі Інтернет, які обумовлені сучасним рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Ця тема потребує постійних досліджень інноваційного розвитку е-комерції.

Метою статті є дослідження розвитку е-комерції в Україні, як частини цифрової економіки, аналіз перспектив та шляхів розвитку онлайн покупок на регіональному ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За останні 5 років розвиток Інтернету в Україні призвело до того, що все більше людей починають сприймати Інтернет не тільки як джерело інформації, але й як засіб обміну інформацією. Крім обміну інформацією, люди використовують Інтернет, як спосіб придбання товарів і послуг.

На сьогоднішній день активно розвивається ера інформаційного суспільства, люди з кожним днем відкривають для себе нові платформи в Інтернеті. Дуже поширеним є покупки онлайн. Тепер покупці знають, де товар якісніше, дешевше, і де саме буде вигідно його придбати. Перед покупцями відкривається безмежна платформа, де можна придбати товар на будь-який смак і колір.

На сьогоднішній день Інтернет-покупець впливає на маркетинг сильніше, ніж будь-коли раніше. Він раціонально вибирає товари, намагається знайти кращий продукт за оптимальною ціною, уважно прислухається до рекомендацій і відгукам знайомих. Сучасний споживач дуже педантичний.

Український ринок E-commerce збільшився на 48% в 2017 р. При цьому споживачі більше довіряють Інтернет-торгівлі. За прогнозами, проникнення Інтернет-торгівлі в Україні до кінця 2017 року досягло 4,5%, це приблизно 5,65 млрд. дол. (рис. 1).

В Україні серед усіх економічних галузей Інтернет-торгівля розвивається найбільш швидкими темпами. Електронна комерція з'явилася в країні зовсім недавно, але вже стала на шлях швидкого зростання.

За останні два роки Інтернет глибоко проник в сільську місцевість. Зараз же у 57% сільського населення проблем з доступом до мережі практично не виникає, що істотно змінилося в 2016 на початку 2017 роках (рис. 2).

За результатами дослідження, для українських споживачів, Інтернет стає основним інформаційним ресурсом і місцем ухвалення рішення

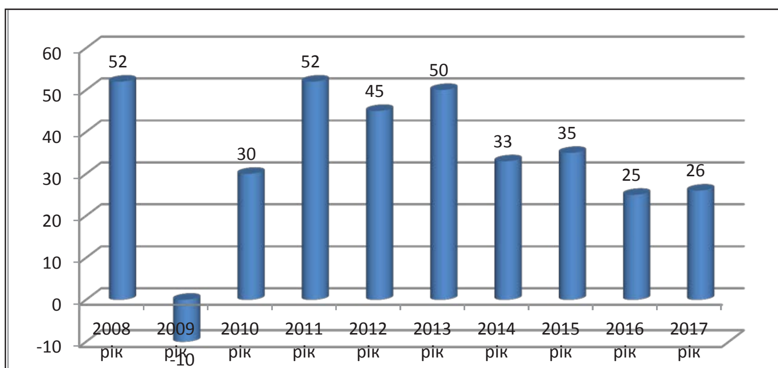

Рис. 1. Ринок E-commerce в Україні з 2008 року по 2017 рік

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

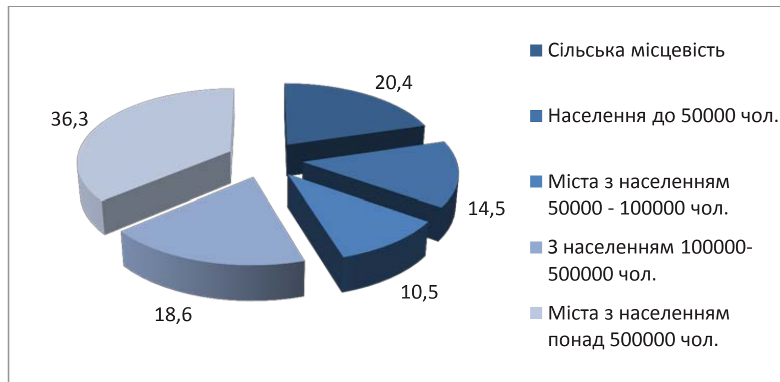

Рис. 2. Зміни в Інтернет-продажу Україні за період 2016–2017 роки (%)

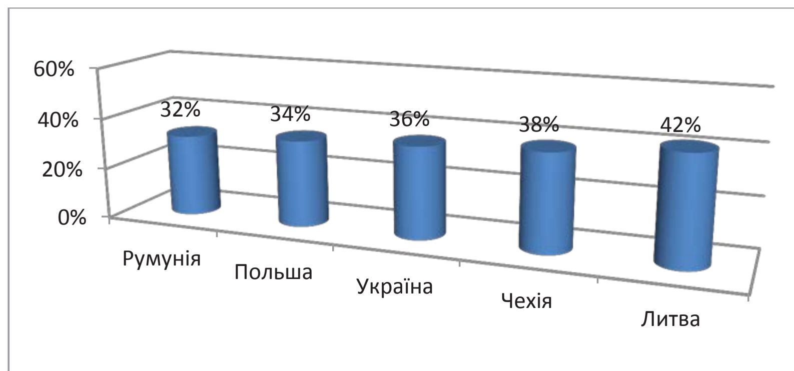

Рис. 3. Частка Інтернет-покупців в країнах ЄС

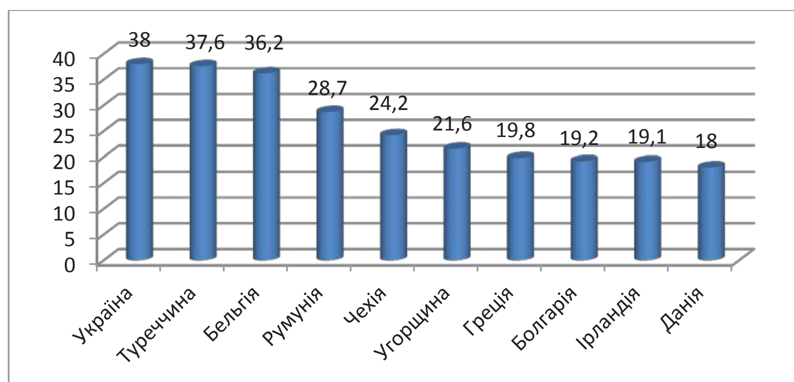

Рис. 4. Частка Інтернет-продажу України на період 2017 року (%)

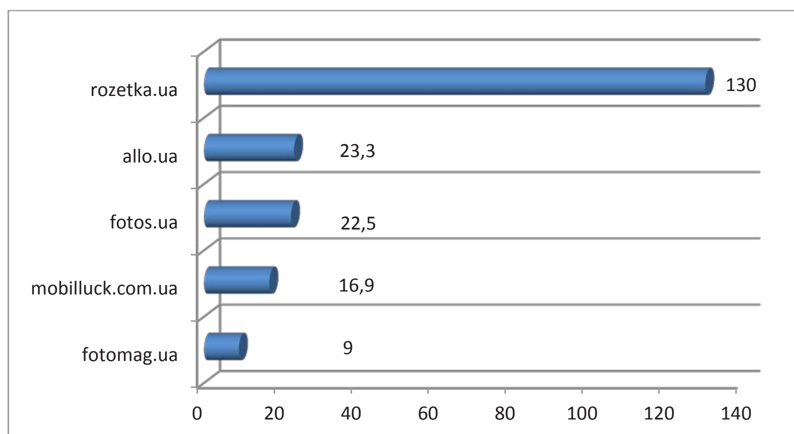

Рис. 5. Дохід найбільших Інтернет-магазинів України за 2017 рік (%)

про покупку. При виборі Інтернет-магазину 59% опитаних враховують особисті рекомендації знайомих, а 42% респондентів – онлайн-відгуки інших користувачів. Український ринок електронної комерції все ще володіє хорошим потенціалом для зростання (рис. 3.).

В Інтернет-магазинах можна вдумливо обирати, в той же час, порівнювати ціни з іншими Інтернет-магазинами, обмірковувати своє рішення. Україна є лідером з Інтернет-продажів за підсумками 2017 року. Україна зайняла одну з перших позицій з online продажів, всього на 0,4% випередивши Туреччину (рис. 4).

Деякі люди не здійснюють покупки он-лайн з простої причини – неможливість оцінити реальні фізичні характеристики товару.

В даний час в Україні діє близько 8 тис. Інтернет-магазинів. В Україні основа всієї Інтернет-торгівлі – це електроніка і побутова техніка. Більш 50% всього доходу інтернет-магазинів припадає на цей сегмент (рис. 4).

В рамках дослідження було вирішено дослідити зв'язок між перевагами споживачів та Інтернет-продажами. Для цього було проведено анкетування. Для отримання репрезентативної вибірки та 95% достовірності результатів доцільно було б опитати не менше 400 респондентів, відібраних з бази за допомогою спеціального програмного забезпечення. За відсутність такої можливості було опитано 150 респондентів. Тому отримана вибірка є репрезентативною та детермінованою. Анкетування проводилося в мережі Інтернет.

За результатами опитування можна зробити короткий огляд того, ким є наші споживачі та скласти їх приблизний портрет, ґрунтуючись на їх відповіді.

Основною частиною споживачів є жінки у віці від 18 до 35 років. Більшість респондентів неодружені або ж мають статус молодої сім'ї та стабільний дохід від 8000 до 15000 грн. Всі ці споживачів стабільно роблять закупівлі он-лайн раз на місяць, а деякі споживачі раз в два тижні. Найчастіше вони купують одяг, взуття та електроніку.

Головним аспектом яким керуються споживачі є якість і надійність використання цього товару. Велика частина українських споживачів схильні купувати товари в Інтернет-магазинах великих мережевих магазинів, а також в Інтернет-магазинах преміального цінового сегмента. 32,8% респондентів віддають перевагу товарам німецького виробництва.

Таблиця 1

Результати факторного аналізу

Повна пояснювальна дісперсія									
Компонент	Начальні власні значення			Сума квадратів нагрузок витягнення			Сума квадратів назрузок обертання		
	Разом	% Дісперсії	Кумулятивний %	Разом	% Дісперсії	Кумулятивний %	Разом	% Дісперсії	Кумулятивний %
1	2,337	46,749	46,749	2,337	46,749	46,749	2,015	40,305	40,305
2	1,321	26,413	73,162	1,321	26,413	73,162	1,643	32,857	73,162
3	0,644	12,887	86,049						
4	0,48	9,204	95,253						
5	0,237	4,747	100						

Матриця компонентів		
	Компоненти	
	1	2
V10.1	0,555	0,678
V10.2	0,607	0,617
V10.3	0,739	-0,123
V10.4	0,787	-0,283
V10.5	0,704	-0,621
Метод виділення. Аналіз методом головних компонентів. А. Вийнятих компонентів 2.		

Матриця перевернутих компонентів		
	Компоненти	
	1	2
V10.1	0,077	0,873
V10.2	0,155	0,852
V10.3	0,68	0,314
V10.4	0,81	0,209
V10.5	0,931	-0,117
Метод виділення. Аналіз методом головних компонентів. Метод обертання: Варімакс з нормалізацією Кайзера. А. Обертання зійшлось за 3 інтеграції.		

Більше 80% респондентів й в подальшому будуть здійснювати покупки через Інтернет. Оскільки, 51,4% респондентів роблячи покупки он-лайн, заощаджують час; для 22,9% споживачів основним мотивом покупки он-лайн є низька ціна; 20% респондентів можуть знайти в Інтернет-магазинах ті товари, яких немає в звичайних магазинах.

Було проведено: факторний аналіз, для визначення впливу кожного фактора окремо на результат в цілому. Результати факторного аналізу представлені в Таблицях 1.

За результатами аналізу була проведена інтерпретація факторів.

Фактор 1 – «Можливість придбати фірмову продукцію з дисконтом», головне для цих споживачів – це економія часу і грошей.

Фактор 2 – «Економія при покупках в Інтернеті», головне для цієї категорії покупців – це можливість купувати якісний і фірмовий товар, за допомогою дисконту.

За результатами факторного аналізу було виявлено, що споживачів можна розділити за 2 факторам: «Економні покупці» і «Покупці фірмових товарів з дисконтом».

Крім того, було проведено кластерний аналіз, для виділення сегментів споживачів, які демонструють подібну поведінку в Інтернеті. За допомогою анкетування, було з'ясовано які фактори найбільш важливі при виборі товару в Інтернет – магазинах. Де (0 – зовсім не важливо, 4 – дуже важливо).

V1 – при виборі товару, дуже важлива ціна;
V2 – найголовнішим є економія свого часу;
V3 – найважливішим є виробник даного товару;
V4 – головним є наявність доставки;
V5 – головним є наявність дисконту;

Таблиця 2

Результати кластерного аналізу

Кінцеві центри кластерів			
	Кластери		
	1	2	3
V10.1	3,37	3,71	1,5
V10.2	2,89	3,79	1,5
V10.3	1,63	3,07	3
V10.4	1,74	3,64	2,5
V10.5	0,47	3	4

Число спостережень в кожному кластері		
Кластери	1	91
	2	40
	3	19
Валідні		150
Пропущені значення		0

За результатами Кластерного аналізу зроблений такий висновок:

Кластер 1 – «Економні покупці», респонденти, що входять в даний кластер, можна охарактеризувати так: головним при виборі товару є ціна; головним є економія свого часу; головним є наявність дисконту.

Ця категорія респондентів, яким дуже важливо те, що купуючи в Інтернет-магазинах, вони економлять час, і тому для них важливим є також наявність дисконту, адже тим самим вони економлять свої гроші. До цього кластеру увійшов 91 респондент, це означає що це 54,29% від усієї вибірки.

Кластер 2 – «Сноби», респонденти, що входять в даний кластер, можна охарактеризу-

Таблиця 3

Результати однофакторного дисперсійного аналізу

Однофакторний дісперсійний аналіз						
		Сума квадратів	**Ст.св.**	**Середній квадрат**	**F**	**Знч**
V10.1	Між групами	5,95	2	2,975	3,126	0,058
	Всередині груп	30,45	32	0,952		
	Всього	36,4	34			
V10.2	Між групами	1,049	2	0,525	0,526	0,596
	Всередині груп	31,922	32	0,998		
	Всього	32,971	34			
V10.3	Між групами	5,804	2	2,902	2,361	0,111
	Всередині груп	39,339	32	1,229		
	Всього	45,143	34			
V10.4	Між групами	1,913	2	0,957	0,539	0,588
	Всередині груп	56,772	32	1,774		
	Всього	58,686	34			
V10.5	Між групами	12,121	2	6,06	2,571	0,092
	Всередині груп	75,422	32	2,357		
	Всього	87,543	34			

вати так: важливим є виробник даного товару. Ця категорія респондентів, які хочуть мати кращий товар в своєму роді. Ця категорія покупців відчуває задоволення від можливості дозволити собі такі особливості при виборі товару. До цього кластеру увійшло 25 респондентів, це означає що це 40% від усієї вибірки.

Кластер 3 – «Лінивці» респондентів, що входять в даний кластер, можна охарактеризувати так: головним є наявність доставки. Ця категорія респондентів, яким легше щоб товар їм привезли додому, ніж самим піти в магазин, тобто можна сказати що вони або зайняті роботою, або просто лінуються піти за своїм товаром в магазин. До цього кластеру увійшло 19 респондентів, це означає що це 5,71% від усієї вибірки.

Висновок: за підсумками ієрархічної кластеризації за допомогою методу Варда, було виявлено, що споживачів можна розділити на 3 кластера: «Економні покупці», «Сноби» та «Лінивці».

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу було встановлено вплив фактор V 10.1 ; V 10.2 ; 10.3 ; V 10.4 ; V 10.5 на фактор V 2. Результати представлені в Таблиці 3.

Висновок: Залежність між факторами V 10.1 ; V 10.2 ; 10.3 ; V 10.4 ; V 10.5 з фактором V 2 , залежність є тільки в факторі V 10.1 з V 2 , так як P знач. =0 , 058

Провівши дослідження можна зробити наступні висновки. За допомогою відповідей респондентів можна зробити видно що, Інтернет - магазини порівнянно зі звичайними магазинами, мають набагато більше переваг ніж звичайні магазини. Ці переваги полягають в наступному: економія часу для більшості респондентів є головним при виборі товару; низькі ціни, оскільки більшість респондентів вважають, що ціни в Інтернеті нижче, ніж в звичайних магазинах.

В результаті дослідження за допомогою таблиці спряженості та однофакторного дисперсійного аналізу було підтверджено гіпотези, які були представлені в дослідженні. Також було виявлено ще декілька залежностей, вони виглядали наступним чином. Перша – чи впливає вік споживачів на частоту відвідування ними Інтернет-магазинів. Друга – чи впливає рід зайнятості на частоту відвідування споживачами Інтернет-магазинів. Однофакторним дисперсійним аналізом ці гіпотези були відхилені.

За допомогою ієрархічної кластеризації виявлено 3 класи кінцевих споживачів – «Економні покупці» (54,29%), «Сноби» (40%) і «Лінивці» (5,71%). Всім їм властиве майже однакове поведінка при виборі товару, адже всі покупці в більшості орієнтуються на якість сервісного обслуговування.

Висновок. Пропозиції що до подальшого розвитку E-commerce в Україні є наступними:

1. Потрібно розвивати гнучкість і постійно вчитися, так як продавці повинні швидко розпізнавати мінливі тенденції та підлаштовуватися під них.
2. Потрібно впроваджувати кооперацію, тобто співпрацю з іншими підприємствами на взаємовигідній основі. Наприклад, створювати спільні інтернаціональні корпорації.
3. Потрібно переосмислити сегментацію, так як традиційні методи сегментації вже не підходять «цифровому» покупцеві 2018 року. Споживачі все частіше переміщуються між сегментами, і кордони між ними розмиті. Підходи до сегментації повинні стати більш складними і творчими, заснованими на контексті, так як старі прийоми «одна модель для всіх» більше не працює.
4. Потрібно пам'ятати про межі персоналізації. Тому для більшості товарів підійде модель масової персоналізації, яка вже реалізована в швейної та автомобільної галузі. Ця модель дозволить запропонувати персоналізований продукт широкому колу осіб за оптимальною ціною.
5. Потрібно інвестувати гроші для вивчення поведінки покупця, так як канали просування товару стають повністю взаємопов'язаними, тому неможливо розрахувати індивідуальну рентабельність каналу без розуміння поведінки покупця.
6. Потрібно використовувати диференціацію товарів, так як удосконалення, модифікація традиційних товарів на сьогоднішній день дуже важлива при виборі товарів.

Список літератури:

1. Вебер Л. Эффективный маркетинг в Интернете. Социальные сети, блоги, Twitter и другие инструменты продвижения в Сети / Л. Вебер; пер. с англ. Елены Лалаян. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2010. – 320 с.
2. Зозульов О.В. Маркетингові стратегії обхвату ринку та їх зв'язок з економічними аспектами діяльності підприємства // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДНУ. – 2003. – Випуск 185. – С. 671–677.
3. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя: [Монографія] / за ред. д.е.н., проф. М.А. Окландера. – Одеса: Астропринт, 2017. – 292 с.
4. Майкл Стелзнер Контент-маркетинг, Москва, 2012. – 288 с.
5. Хайятт Майкл. Платформа: как стать заметным в Интернете, Москва, 2013. – 304 с.
6. Холидей Р. Хакер маркетинга. Креатив и технологии / Р. Холидей. – М.: Азбука, 2014. – 712 с.
7. Чукурна О.П., Давидова Г.В. ПРОФІЛЬ ІНТЕРНЕТ-АУДИТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ Е-КОМЕРЦІЇ // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського – № 17, 2017. – С. 491–496. – Електроний ресурс: http://global-national.in.ua.
8. Чукурна О.П., Чмир В.О., Єгорова К.П. Технології цiфрового маркетингу при проведенні промо-акцій в єлектроній комерції країн Європи // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – № 17. – 2017. – С. 496–503. – Електроний ресурс: http://global-national.in.ua.

Константинова А.И.
Одесский национальный политехнический университет

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ Е-КОММЕРЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены тенденции развития Е-коммерции в Украине. Было проведено маркетинговое исследование. С помощью программы SPSS Statistics был проведен: факторный анализ, кластерный анализ, однофакторный дисперсионный анализ. Предложены маркетинговые стратегии и инструменты продвижения Е-коммерции в Украине.
Ключевые слова: Е-коммерция, современные технологии, Интернет, электронная торговля, глобализация, товары и услуги, информационное общество.

Konstantinova H.I.
Odessa National Polytechnic University, Odessa

TRENDS OF DEVELOPMENT OF E-COMMERCE IN UKRAINE

Summary
The article considers the tendencies of development of E-commerce in Ukraine. A marketing research was conducted. Using SPSS Statistics program, Factor Analysis, Cluster Analysis, Single-Factor Dispersion Analysis were performed. The marketing strategies for the development of e-commerce in Ukraine were proposed.
Keywords: Commerce, modern technology, internet, E-commerce, globalization, goods and services, information society.

УДК 657.4:622.3

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОБЛІКУ ЗА МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Коцкулич Т.Я., Негрич І.М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті досліджено особливості діяльності нафтогазових підприємств на всіх стадіях апстріму (розвідка, буріння, видобуток). Виявлено, що кожен з етапів має як спільні риси, так і свої відмінності як з точки зору технології, організації виробничого процесу, так і з точки зору вихідної продукції та предмету праці. Кожна з цих особливостей у сукупності має надзвичайно вагомий вплив на організацію та методику обліку витрат на розвідку, буріння та видобуток вуглеводнів із свердловин за міжнародними стандартами. Суттєвий вплив на відображення в обліку та звітності має також ступінь вертикальної інтеграції нафтогазових компаній. Виявлено тенденцію до збільшення обсягів залучення сервісних компаній зі сторони для здійснення робіт з розвідки, буріння та видобутку, що також накладає відбиток на облік та фінансову звітність.
Ключові слова: міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, облік витрат на розвідку, апстрім, облік витрат на буріння свердловин, облік витрат на видобуток нафти і газу, нафтогазові підприємства.

Постановка проблеми. Незважаючи на бурхливий розвиток у світі альтернативної відновної енергетики в останні десятиріччя, нафтогазові компанії все ще залишаються головними гравцями на світовому енергетичному ринку. За оцінками спеціалістів, у найближчі десятиліття попит на нафту зросте на 30-40%, хоча не виключено, що інновації у галузі енергозбереження можуть знизити цей показник [1]. Тобто підвищення ефективності видобутку та використання вуглеводнів – питання номер один як у науці, так і в економіці. В Україні це питання не менш актуальне – згідно із програмою «Нова енергетична стратегія України до 2035 року», в Україні має бути забезпечено нарощування видобутку вуглеводнів та раціоналізація їх розподілу та споживання [2].

Це означає, що і нафтогазові компанії мають сфокусувати свої зусилля на розвитку та впровадженні інноваційних рішень як стосовно безпосередньо технологій видобутку, переробки, транспорту, так і щодо удосконалення бізнес-процесів.

Важливо зауважити, що ці процеси мають відбуватись на фоні зниження цін на нафту, що примушує нафтогазові компанії відтерміновувати капітальні інвестиції, скорочувати персонал і в той же час максимально зосередитись на управлінні витратами та підвищенні ефективності своїх бізнес-процесів.

Ще однією характерною рисою розвитку діяльності нафтогазових компаній є суттєві зміни у бізнес-моделях в світлі описаних вище моментів. Широкого розповсюдження набули передача в концесію, використання аутсорсингових компаній, використання різноманітних форм спільного володіння та управління підприємствами, намагання встановити жорсткий контроль над ресурсами через національні компанії тощо.

Отже, за таких умов для нафтогазових компаній вважаємо першочерго-вою задачею зосередити зусилля над оптимізацією внутрішніх операційних процесів з метою пошуку резервів зниження витрат. В свою чергу, актуальним постає питання дослідження впливу особливостей таких бізнес-процесів у нафтогазовій галузі на організацію обліку за міжнародними стандартами як цінної інформаційної бази для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми, що розглядається, зумовлює інтерес до неї зарубіжних та вітчизняних науковців. Окремі аспекти щодо вивчення впливу особливостей підприємств нафтогазової галузі на організацію та методику обліку розглядались вченими Задорожним З.-М., Кафкою С.М. [6], Орловою В.К. [3], Пилипів Н.І. [4], Фіногеновим В.К., Григорьєвою Н.А. [5] та іншими. Ці та інші науковці у своїх працях досліджують питання особливостей окремих підприємств нафтогазової галузі та їх вплив на організацію обліку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження показали, що є потреба більш системного розгляду цього питання з огляду на удосконалення та осучаснення бізнес-процесів багатьох нафтогазових підприємств на тлі глобалізації економіки, урахування ступеня вертикальної інтеграції конкретних нафтогазових підприємств тощо.

Мета статті. Метою даного дослідження є вивчення особливостей діяльності нафтогазових підприємств на кожній стадії апстріму та їх впливу на організацію і методику обліку витрат за міжнародними стандартами, що сприятиме покращенню якості інформації для прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все, при вивченні впливу особливостей діяльності нафтогазових компаній на облік та звітність, слід звернути увагу на різноплановість окремих стадій апстріму, як з точки зору продуктів, що створюються, так і з точки зору предметів праці. Загальноприйнято виділяти такі процеси апстріму: геологорозвідувальні роботи, буріння, видобуток. Розглянемо більш детально кожну з цих стадій через призму організації обліку за міжнародними стандартами.

Перший з етапів – геологорозвідувальні роботи, основною метою яких у нафтогазовій галузі є проведення досліджень щодо визначення геологічних умов району, визначається розташування родовища. Проводяться наступні роботи:

– збір та аналіз вже існуючих матеріалів досліджень щодо території;

– дослідження рельєфу та геологічної будови місцевості;

– виявлення хімічного складу наземних та підземних вод, вивчення характеристик ґрунтів;

– дослідження та визначення можливих небезпечних інженерних та гео-логічних процесів, їх впливу на навколишнє середовище;

– маршрутні спостереження та польові дослідження;

– геофізичні дослідження (сейсмічні, акустичні тощо);

– буріння розвідувальних свердловин та шурфів;

– лабораторні дослідження порід, води, грунтів;

– стаціонарні спостереження за змінами середовища;

– побудова стратиграфічних розрізів, написання звіту (камеральна обробка матеріалів).

Отже, як бачимо, геологорозвідувальні роботи за своєю суттю дуже різнорідні, трудомісткі, дороговартісні та розтягнуті в часі. Основним продуктом є одержана інформація, яка для цілей обліку може класифікуватись як нематеріальний актив або витрати періоду, що є предметом окремого розгляду. Предметом праці може виступати або територія, або безпосередньо розвідувальна свердловина, або відібрані породи. Причому геологічні роботи ускладнюються сезонністю, віддаленістю один від одного, а також від суб'єкта досліджень. Також слід врахувати, що геологорозвідувальні роботи мають важливе значення як при обґрунтуванні доцільності та можливості будівництва експлуатаційних свердловин (коли невідома ймовірність одержання економічної вигоди), так і при розвідці продуктивних родовищ та покладів для складання проекту їх розробки (ймовірність одержання економічної вигоди існує, але достеменно не оцінена вартість запасів). Ці та інші фактори вимагатимуть належної організації оцінки та обліку витрат майбутніх періодів, розподілу їх між звітними періодами та об'єктами обліку (родовищами, свердловинами тощо).

Наступним етапом апстріму є буріння свердловин на нафту і газ. Найбільш характерними особливостями процесу буріння можна назвати такі:

– великий вплив геолого-кліматичних факторів – кожен об'єкт має свої особливості;

– віддаленість свердловин одна від одної та від підприємства;

– предмет праці – порода, що розбурюється, – територіально закріплений та відокремлений;

– необхідність у великій кількості допоміжних та обслуговуючих виробництв, що зумовлено технологічною складністю та різноплановістю процесу буріння;

– високий рівень фондомісткості бурових робіт;

– довготривалість та безперервність бурових робіт.

Перераховані вище особливості експлуатаційного буріння безумовно накладають свій відбиток на методику відображення витрат, доходів та фінансових результатів від бурових робіт. В першу чергу, виникає питання щодо відображення підготовчих та вишко-монтажних робіт, яку можуть проводитись для декількох свердловин одночасно на одній площі. Проблемним є також питання обліку та розподілу витрат допоміжних та обслуговуючих виробництв, що впливатиме на собівартість будівництва окремо взятої свердловини. Важливо також вірно обрати метод визнання доходів та витрат періоду від здійснення бурових робіт у підприємства – виконавця робіт.

Видобуток нафти і газу має багато спільних особливостей із буровими роботами (віддаленість свердловин одна від одної, складна організаційна структура з великою кількістю допоміжних виробництв, висока фондомісткість тощо). Проте тут додаються і власні особливості процесу видобутку нафти і газу:

– відсутність незавершеного виробництва;

– одночасний видобуток двох або більше вуглеводнів;

– предметом праці є родовище, яке не має вартості;

Ці та інші особливості технології видобутку нафти і газу також накладають певний відбиток на організацію обліку. Зокрема, виникає необхідність розподілу витрат між видобутими вуглеводнями з метою калькулювання собівартості кожного з них. Також, для нафтогазовидобувних підприємств, які здійснюють видобуток, притаманною є висока питома вага споруд, які займають більше двох третин в складі основних засобів. При цьому свердловини займають 60-70%, робочі машини і обладнання – 10-15%, передавальні пристрої – майже 15%, будівлі, силове обладнання та транспортні засоби – від 1 до 3% [6]. Велику питому вагу у витратах видобувних підприємств займають також витрати на підземний ремонт свердловин, інтенсифікацію видобутку (наприклад, гідророзрив пласта та ін.), а тому для обліку важливо чітко розмежовувати витрати, що можуть бути капіталізовані (ті, що принесуть економічну вигоду у майбутньому) та витрати періоду (від здійснення яких не очікується збільшення економічних вигод).

Ступінь вертикальної інтеграції нафтогазових компаній накладає свій відбиток на облік витрат на всіх етапах апстріму, і особливо яскраво це відображається на процесі будівництва свердловин. Так, якщо буріння здійснюється підрозділом, який є в структурі нафтогазової компанії і не є окремою юридичною особою, витрати на будівництво відображаються як звичайне створення основних засобів. У випадку, якщо будівництво свердловини здійснюється силами сторонніх організацій на замовлення нафтогазовидобувного підприємства, то тут виникає необхідність відображати витрати у замовника та доходи у підрядника у відповідності із МСБО 11 «Будівельні контракти». Слід звернути увагу, що останнім часом спостерігається тенденція до збільшення обсягів робіт, які нафтогазові компанії передають підрядникам (до 90%). Фактично реалізація проектів переходить у руки підрядників. Велика міжнародна нафтова компанія може мати справу з десятками тисяч підрядників і постачальників [7, с. 662].

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки: кожен етап апстріму суттєво відрізняється багатьма техніко-геологічними та організаційними особливостями (довготривалість та безперервність процесу, наявність або відсутність незавершеного виробництва, прив'язка до родовища) та має вирішальний вплив на відображення витрат, а як наслідок – на формування фінансового результату звітного періоду. Перспективним напрямом дослідження вважаємо вивчення методики обліку витрат на розвідку, буріння та видобуток вуглеводнів із урахуванням досліджених раніше особливостей діяльності нафтогазових підприємств.

Список літератури:

1. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. – Альпина Паблишер, 2016. – 956 с.
2. За даними Державної Служби Статистики України // База даних «Публікація документів Державної Служби Статистики України», «Енергетичний баланс України за 2015 р.» / ДСС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org. (дата звернення: 02.04.2018).
3. Орлова В.К. Бухгалтерський облік на підприємствах нафтогазової промисловості: навч. посіб. / В.К. Орлова, С.М. Кафка. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013. – 783 с.
4. Пилипів Н.І. Методологія та організація обліку затрат виробничо-комерційної діяльності підприємств нафтової і газової промисловості : автореф. дис. … д-ра екон. наук: 08.00.09 / Н.І. Пилипів; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – 32 с. – укр.
5. Финогенов В.К., Григорьева Н.А. Особенности бухгалтерского и налогового учета на предприятиях нефтедобывающей промышленности. – М.: Современная экономика и право, 1999.
6. Задорожний З.-М., Кафка С.М. Особливості діяльності підприємств нафтогазової промисловості та їх вплив на облік необоротних матеріальних активів / З.-М. Задорожний, С.М. Кафка // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – № 3. – С. 127–140.
7. Степанюк Г.С., Степанюк О.С. Управління підрядниками у нафтогазовій галузі як фактор екологічної безпеки / Г.С. Степанюк, О.С. Степанюк // Економіка і суспільство. – Мукачево: Мукачівський державний університет, 2017. – № 9. – С. 661–667.

Коцкулич Т.Я., Негрич И.М.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ УЧЕТА ПО МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

Аннотация
В статье исследованы особенности деятельности нефтегазовых предприятий на всех стадиях апстрима (разведка, бурение, добыча). Выявлено, что каждый их этих этапов имеет как общие черты, так и свои отличия как с точки зрения технологии, организации производственного процесса, так и сточки зрения выходного продукта и предмета труда. Каждая из этих особенностей в совокупности имеет чрезвычайно весомое влияние на методику учета затрат на разведку, бурение и добычу углеводородов из скважин в соответствии с международными стандартами. Существенное влияние на отображение в учете и отчетности имеет также степень вертикальной интеграции нефтегазовых компаний. Выявлена тенденция к увеличению объёмов привлечения сервисных компаний со стороны к выполнению работ по бурению, разведке и добыче, что также накладывает свой отпечаток на учет и финансовую отчетность.
Ключевые слова: международные стандарты бухгалтерского учета, учет затрат на разведку, апстрим, учет затрат на бурение скважин, учет затрат на добычу нефти и газа, нефтегазовые предприятия.

Kotskulich T.Y., Nehrych I.M.
Ivano-Frankivsk National Technical Oil and Gas University

PECULIARITIES OF OIL AND GAS ENTERPRISES ACTIVITY THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL STANDARDS ACCOUNTING

Summary
The peculiarities of oil and gas enterprises activity on all upstream stages (investigation and research, drilling and extraction) were considered. It was found out that each of these stages has both mutual and different features from the point of view of technologies, manufacturing process, finished products and labour object. Each of these peculiarities in total has extremely weighty influence on accounting of research, drilling and extraction costs methods according to International accounting standards. A measure of oil and gas companies' vertical integration also has a significant influence on accounting and financial reports. A trend to increasing of quantity servicing companies implication for research, drilling and extraction was found out, and that is also is a significant factor for accounting organization.
Keywords: International accounting standards, accounting of research costs, up-stream, drilling costs accounting, oil and gas extraction costs accounting, oil and gas companies.

УДК 330.115.338

ПРОБЛЕМИ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Лазаренко М.П.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В статті розглядаються питання інтелектуалізації економіки в цілому, процес інтелектуалізації діяльності підприємства, який побудований на знаннях та базується на ефективній інноваційній діяльності підприємства. В сучасних умовах підвищується роль інтелектуальних ресурсів, тому принципове значення набуває розуміння того, що визначальним у досягненні цілей є якість і ступінь розвитку інтелектуальної складовій підприємства. За умов економіки знань, значно підвищується роль нематеріальних ресурсів, тому ефективне, конкурентоспроможне функціонування підприємства можливо лише за умови постійного збагачення та зростання інтелектуального потенціалу та інноваційного виробництва. Тому постає задача визначення проблем та обґрунтування потреби в розробці механізмів, методів, алгоритмів, інструментів підвищення інноваційної активності підприємств на основі інтелектуалізації діяльності.
Ключові слова: інтелектуалізація, процес інтелектуалізації, інновації, інноваційна діяльність, інноваційна активність, проблеми інтелектуалізації.

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного розвитку України, як і світової економіки в цілому, зумовлений трансформацією всієї економічної системи в контексті її інтелектуалізації. Елементами інтелектуалізації є інформація, наукові знання, професійний, науковий та культурний потенціал суспільства. В теперішній час роль інтелектуальних ресурсів надзвичайно зросла, що зумовило їх пріоритетність. Вони багато в чому визначають не лише якість виробленої продукції і послуг, але й структуру національної економіки, ефективність розвитку підприємств, їх інноваційний потенціал. Для сучасної України існує особлива потреба в економічному зростанні на основі інноваційного розвитку, вирішення якої неможливе без ефективного використання інтелектуального капіталу та активного впровадження наукових розробок в економіку. Підприємства все більш активно застосовують процеси автоматизації, роботизації, удосконалення систем управління підприємством, підвищення рівня інтелектуалізації та інновації на виробництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань проблем інтелектуалізації діяльності підприємства та її впливу на розвиток підприємства займалися багато вчених. Різні аспекти досліджуваних питань висвітлювали такі науковці, як Е. Брукінг, С. Брю, І. Бушмарін, Д. Белл, В. Гойл, П. Друкер, В. Іноземцев, С. Климов, І. Нонака, А. Тоффлер, П. Сенге, П. Стоуньер, Х. Такеучи, Е. Тодд та ін. Обґрунтуванню механізму активізації інтелектуальної діяльності підприємств присвятили праці вчені: А. Амоша, В. Александрова, А. Базилюк, Л. Безчасний, А. Білоус, Д. Богиня, В. Геєць, А. Кендюхов, А. Колот, В. Корженко, Л. Мельцер, Т. Мірошниченко, Л. Пашко, В. Семиноженко, В. Соловйова, М. Семикіна, А. Стрижак, А. Чухно, Л. Штик та ін. Багато вчених зараз ведуть інтенсивний пошук нових моделей, стимулів, критеріїв інтелектуалізації. Проте теоретична база проблем інтелектуалізації діяльності підприємства ще знаходиться в стадії розвитку і потребує подальших досліджень.

В Україні питаннями теорії та методології інтелектуалізації економіки займаються такі сучасні вчені, як В. Антонюк, В. Базилевич, А. Бутник-Сіверський, В. Геєць, Н. Голікова-Тінтулова, А. Грішнова, І. Журавльова, Л. Лісогор, А. Кендюхов, А. Колот, М. Маркова, А. Новікова, В. Садова, М. Семикіна, Л. Федулова, В. Черненко, А. Чухно, Й. Ситник та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження теоретичних аспектів інтелектуалізації підприємства та виокремлення проблем інноваційного розвитку та інтелектуалізації сучасних підприємств. Головною приділяється аналізу процесу інтелектуалізації підприємства та основних чинників, що впливають на процес інтелектуалізації в сучасних умовах.

Мета статті. Зростання інформатизації та інтелектуалізації виробничих процесів, інтенсивне застосування нематеріальних факторів виробництва та інтелектуального капіталу вважається загальновизнаною тенденцією при переході до постіндустріального етапу цивілізаційного розвитку, що безумовно є актуальним і для України. На першому місці у чинниках успіху знаходиться інтелектуалізація виробництва і суспільства, забезпечення духовності суб'єктів суспільних та виробничих відносин. Тому постає питання визначення проблем та бар'єрів процесу інтелектуалізації діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Необхідність інтелектуалізації сучасних підприємств обумовлюється глобальними змінами, які визначають основні риси сучасної економіки та змінюють умови забезпечення конкурентоспроможності.

Сучасні дослідження інноваційної економіки та економіки знань переважно розглядають питання інтелектуального капіталу й застосування інтелектуальних ресурсів, не акцентуючи при цьому увагу на тому, що в сучасному світі в умовах глобалізації з'являється таке масове явище, як інтелектуалізація економіки.

У науковій літературі під поняттям «інтелектуалізація» розуміють інтелектуальний інструмент розвитку економіки, заснованої на знаннях, що забезпечує конкурентну перевагу за рахунок зростання організаційного інтелекту.

Разом з тим дослідженню підлягають кілька аспектів інтелектуалізації:

· Інтелектуалізація людських особистісних характеристик на основі безперервної освіти,

навчання, удосконалювання та набуття нового досвіду й нових знань. Також розвиток ментальних навичок, уміння мислити, осягати й генерувати нові знання.

· Загальна інтелектуалізація об'єктів технологічних структур, оснащення всілякими інформаційними, комп'ютерними та новітніми інтелектуальними технологіями будинків, бізнесцентрів, об'єктів інфраструктури, промисловості, комунального господарства, культурно-дозвільних центрів і рекреаційних ресурсів.

· Розвиток інтелектуально-інформаційного простору: мережі Інтернет, засобів зв'язку, їх постійне вдосконалювання та повсюдне впровадження. Під його впливом змінюються форми економічної діяльності, види й типи підприємств, характер взаємин між роботодавцями й службовцями.

· Загальна роботизація, створення штучного інтелекту, у тому числі фантастичні розробки проектування людей з особливими можливостями, у тому числі й ментальними, які вже здійснюються [1].

Таким чином, інтелектуалізація – це невід'ємний елемент будь-якого інноваційного процесу, тому можна зробити висновок про те, що підприємства повинні бути зацікавлені в отриманні нових знань, зростанні свого інтелектуального потенціалу та реалізації своїх професійних компетенцій через використання інтелектуальних ресурсів. Внаслідок чого необхідно вивчити які фактори та бар'єри перешкоджають максимальній інтелектуалізації діяльності підприємства.

Важливою передумовою інтелектуалізації інноваційного розвитку сучасних підприємств є процес інтелектуалізації українського суспільства, який гальмується і обмежується такими ключовими проблемами:

· відсутністю державної політики використання інтелектуальних ресурсів;

· втратою і тривалою відсутністю в країні моди на інтелект;

· демотивацією інтелектуальної активності населення;

· деінтелектуалізацією суспільства і влади загалом, їх галузевих і регіональних складових зокрема; – виникненням і розвитком інтелектофобії;

· відсутністю політики інтелектуалізації влади і суспільства [2; 3; 4].

Також однією з проблем інтелектуалізації діяльності підприємства є процес управління персоналом для забезпечення його відповідності наявним перспективним вимогам розвитку підприємства відповідної галузі промисловості.

Інтелектуалізація діяльності підприємств прямо пропорційно залежить від розвитку інноваційної діяльності та людського потенціалу, які характеризують економічний ресурс, сприяють росту внутрішнього валового продукту у поєднанні з науково-технічним прогресом, тому можна виділити наступні економічні фактори, які перешкоджають інноваційній діяльності на підприємстві, а саме:

· недостатня кількість власних грошових коштів;

· висока вартість нововведень;

· недостатня державна фінансова підтримка;

· високий економічний ризик;

· низький попит на нові товари, роботи та послуги [6, с. 12].

Як видно, основною проблемою для інноваційного розвитку підприємств є нестача власних коштів. Цілком зрозуміло, що підсумком комерційної діяльності господарюючого суб'єкта є одержання прибутку та підвищення рентабельності, тому постає питання про структуру та обсяги капіталу, який спрямовується на здійснення поточної діяльності. Інноваційна активність підприємства прямо залежить від обігових коштів, тому їх нестача призводить до зниження інноваційної активності, тим паче, що другим перешкоджаючим фактором визначена висока вартість нововведень, отже, виникає потреба в перегляді застосовуваних методів управління інноваційними та інвестиційними можливостями підприємства з погляду поповнення їх обігових коштів. Таким чином, інтелектуалізація в цьому випадку може стати ефективним способом і перспективним напрямком активізації інноваційної діяльності для поповнення обігових коштів.

Таким чином, виникає потреба в розробці механізмів, методів, алгоритмів, інструментів підвищення інноваційної активності підприємницьких структур.

Що до третього за впливом бар'єра – недостатньої фінансової підтримка з боку держави, то тут спостерігається брак фінансування фундаментальних, технологічних, продуктових інновацій в Україні. Створено та поставлено на ринок інноваційних видів продукції у 2016 р. – 4139 найменувань, що у 3,7 рази менше. ніж у 2000 році. Частка витрат на виконання НДР у ВВП щорічно знижується (у 2016 році 0,48%, тоді як у 2010 р. – 0,75%) [7].

До внутрішніх факторів, що є перешкодою для здійснення інноваційної діяльності на підприємстві відносяться:

· низький рівень інноваційного потенціалу організації;

· низька кваліфікація персоналу (нестача кваліфікованого персоналу);

· нестача інформації про ринки збута;

· нестача інформації про нові технології;

· відсутність можливостей для кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями.

Аналізуючи внутрішні фактори, що перешкоджають інноваційній діяльності виявляємо, що на першому місці є низький інноваційний потенціал організації, який прямо залежить від нестачі кваліфікованого персоналу. Перехід до інноваційного виробництва на основі інтелектуалізації неможливий без персоналу, здатного не тільки використовувати й трансформувати наукові знання, винаходи, ідеї, але й генерувати їх, що в довгостроковій перспективі забезпечить конкурентоспроможність і сталий розвиток організації. Тому сьогодні персонал з його інтелектуальним потенціалом став основним об'єктом у конкурентній боротьбі за нематеріальні ресурси.

До інших факторів, що перешкоджають здійсненню інноваційної діяльності на підприємстві відносяться також відносяться:

· недосконалість законодавчої бази, що регулює та стимулює інноваційну діяльність;

· ризики при використанні інтелектуальної власності на підприємстві (невизначеність з отриманою економічною вигодою);

· недостатня розвиненість інноваційної інфраструктури (посередницьких, інформаційних, юридичних, банківських, та інших послуг).

Таким чином, специфіка інтелектуалізації як фактору інноваційного розвитку підприємства, полягає в його рушійній силі, що залежить від рівня інтелектуального розвитку персоналу; прагнення до розвитку; наявності компетенції, знань, досвіду, умінь, навичок, здатностей до навчання.

Зазначені проблеми підсилюються неврегульованістю національного законодавства щодо підприємницької діяльності, розмитістю економічних правил і норм, недоліками банківської і фінансової систем, зрощенням бізнесу і влади, що призводить до додаткових господарських ризиків, які істотно збільшують трансакційні витрати, звужують сферу ефективних управлінських рішень, знижують конкурентоспроможність українських підприємств

Висновки та пропозиції. В результаті процесу інтелектуалізації діяльності підприємства формуються виробничі системи інноваційного типу, в яких об'єднуються ресурси та процеси для реалізації механізмів створення, трансферу та комерціалізації інновацій, що дозволяє забезпечити інноваційно-орієнтований розвиток і високий рівень конкурентоспроможності.

Інтелектуалізація діяльності підприємства дозволяє в короткі строки з високою ефективністю використати у виробництві інтелектуальний і науково-технічний потенціал країни. Основою цього процесу є трансформація інтелектуальної власності в кінцевий продукт інноваційної діяльності, яку можна здійснити лише в інноваційному процесі.

Процес інтелектуалізації діяльності на вітчизняних підприємствах дозволяє вирішити наступні проблеми:

- захист інтересів в сфері інтелектуальної власності, своєчасної реєстрації прав на результати інтелектуальної діяльності, які отримані при реалізації науково-технічних програм та планів науково-технічного розвитку, їх комерціалізації;
- впровадження механізмів трансферу технологій;
- планування, регламентація, нормування та контролю за реалізацією єдиної політики щодо управління інтелектуальною власністю;
- організація системи обліку та контролю інтелектуальної власності, яка отримана в результаті науково-технічних програм та проектів;
- розробка для затвердження у встановленому порядку та реалізації вимог до науково-технічних програм та проектів;
- організація експертизи інноваційних проектів тощо [8, с. 74].

Інтелектуалізація діяльності підприємства є вимогою часу, ігнорування якої призведе до зниження конкурентоспроможності на ринку, зростання витрат виробництва, до появи проблем швидкого впровадження інновацій.

Список літератури:

1. Гусар С.А. Проблемы интеллектуализации предпринимательской деятельности в условиях экономики, основанной на знаниях / Экономический потенциал и перспективы России и стран СНГ. Книга 5: Монография. – Краснодар: АНО «Центр социально-политических исследований «Премьер», 2012. – 170 с.
2. Гусар С.А. Роль интеллектуальных ресурсов в развитии предпринимательского потенциала / Экономика и предпринимательство. № 12 ч. 2, 2013 г.
3. Ситник Й.С. Інтелектуальний потенціал як фактор інтелектуалізації систем менеджменту підприємства / Й.С. Ситник // Економічний вісник НТУ КПІ. – 2012. – № 49.
4. Ситник Й.С. Вплив інтелектуалізації на процес менеджменту інноваційних підприємств / Й.С. Ситник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 725(63). – С. 372–378.
5. Ситник Й.С. Передумови інтелектуалізації систем менеджменту промислових підприємств / Й.С. Ситник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 748. – С. 100–107.
6. Хадькова Л.Т. Проблема интеллектуализации в экономике / Л.Т. Хадькова // Экономические науки. – 2017. – № 5(150). – С. 11–13.
7. Здійснення наукових досліджень і розробок у 2016 році. Експрес-випуск / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – С. 1.
8. Ніколайчук О. Інтелектуалізація сучасних виробничих систем / Ольга Ніколайчук // Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф., 29-30 берез. 2017 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.] ; оргком.: Г.О. Швиданенко (голова) [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Київ: КНЕУ, 2017. – С. 172–174.

Лазаренко М.П.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРОБЛЕМЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются вопросы интеллектуализации экономики в целом, процесс интеллектуализации деятельности предприятия, который построен на знаниях и базируется на эффективной инновационной деятельности предприятия. В современных условиях повышается роль интеллектуальных ресурсов, поэтому принципиальное значение приобретает понимание того, что определяющим в достижении целей есть качество и степень развития интеллектуальной составляющей предприятия. При условиях экономики знаний, значительно повышается роль нематериальных ресурсов, поэтому эффективное, конкурентоспособное функционирование предприятия возможно лишь при условии постоянного обогащения и рост интеллектуального потенциала и инновационного производства. Поэтому возникает задача определения проблем и обоснование потребности в разработке механизмов, методов, алгоритмов, инструментов повышения инновационной активности предприятий на основе интеллектуализации деятельности.
Ключевые слова: интеллектуализация, процесс интеллектуализации, инновации, инновационная деятельность, инновационная активность, проблемы интеллектуализации.

Lazarenko M.P.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

PROBLEMS OF INTELLECTUALIZATION OF ENTERPRISE ACTIVITY

Summary
The article deals with the issues of intellectualization of the economy as a whole, the process of intellectualization of the enterprise's activity, which is built on knowledge and is based on effective innovative activity of the enterprise. In modern conditions, the role of intellectual resources is increasing, so the fundamental importance is the understanding that the determining factor in achieving the goals is the quality and degree of development of the intellectual component of the enterprise. Under the conditions of the knowledge economy, the role of intangible resources is significantly increased, therefore effective, competitive functioning of the enterprise is possible only on condition of constant enrichment and growth of intellectual potential and innovative production. Therefore, there arises the task of identifying problems and justifying the need to develop mechanisms, methods, algorithms, tools to enhance the innovation activity of enterprises based on the intellectualization of activities.
Keywords: intellectualization, intellectualization process, innovations, innovative action, innovative activity, problems of intellectualization.

УДК 378.4:330.341.1:334(477+100)

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЕКОСИСТЕМ СТАРТАПІВ НА ПРИКЛАДІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НІМЕЧЧИНИ

Литвин І.В., Мельник А.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Проведено аналіз діяльності, вивчено сучасний стан і перспективи розвитку інноваційних екосистем ВНЗ Німеччини. Розкрито сутність основних елементів інноваційних екосистем університету. Визначено принципи їх формування і впровадження. Досліджено особливості розвитку інноваційних екосистем ВНЗ Німеччини. Визначено напрями формування інноваційних екосистем університетів України.
Ключові слова: бізнес-інкубатор, ВНЗ, інноваційна екосистема, глобалізаційні трансформації, стартап, інноваційна діяльність, НДДКР.

Постановка проблеми. Сучасним економічним процесам властива специфічна інноваційна спрямованість розвитку, що підвищує важливість нетрадиційних чинників економічного зростання. Необхідність інноваційного розвитку виробництва висуває нові вимоги до змісту, організування, форм і методів господарської діяльності. У сучасних умовах сфера НДДКР та інноваційна діяльність розглядаються як найважливіші чинники для забезпечення сталого економічного зростання та конкурентоспроможності економічної системи. Розвиток високих технологій в найбільш передових країнах світу сприяє формуванню в них моделей неоіндустріального або постіндустріального суспільства, де пріоритетними стають виробництво, накопичення, розподіл та використання інформації. У закордонній практиці роль ВНЗ в інноваційному процесі значно виходить за рамки просто розробників новацій. Питання інтеграції науки і бізнесу в багатьох країнах світу в значній мірі покладаються не стільки на державні або регіональні відомства, скільки на вищі навчальні заклади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями теоретичних та практичних положень формування й особливостей розвитку інноваційних екосистем протягом останніх років займались досить багато зарубіжних науковців, таких як Г. Чесбро (концепція відкритих інновацій) [1], Г. Іцковіц (концепція потрійної спіралі) [2], М. Рассел (концепції екосистем) [3], Я. Максвелл (університетська екосистема) [4] та інші. Оцінювання існуючих тлумачень інноваційних екосистем свідчить про універсальний характер щодо їх рівня формування та розвитку.

У науковій літературі зустрічаються поняття «інноваційна інфраструктура» та «екосистема інновацій», останнє з яких набуло більшої популярності в останні роки. У літературі ці поняття ототожнюють, вважаючи їх синонімічними. Однак, аналізування авторів дозволили виявити істотні відмінності між ними. Зокрема, інноваційні інфраструктура є одним із елементів екосистеми інновацій, під якою розуміють комплексну систему елементів, що перебувають у складних взаємовідносинах мережевого типу між собою для створення та впровадження інновацій шляхом інтенсивного поширення знань та інформації і спільного використання ресурсів. Огляд літературних джерел дав можливість визначити основні складові інноваційних екосистем: вищі навчальні заклади (ВНЗ), наукові установи, що постачають новації для комерціалізації; ринок венчурного капіталу, що надає фінансові ресурси для процесу створення інновацій, розвитку інноваційних екосистем і їх впровадження у бізнес-структурах (венчурні фонди, компанії з управління активами, мережі бізнес-ангелів); інноваційна інфраструктура підтримки підприємництва (матеріальна: технопарки, бізнес-інкубатори та акселератори, інститути розвитку, та нематеріальна: сервісні компанії для задоволення потреб відповідно до специфіки роботи інноваційних компаній); малий та середній бізнес, попит на високотехнологічну продукцію, технології і стартапи; нормативно-правова база, яка створює умови для появи та розвитку інноваторів.

Ефективність функціонування екосистем залежить від якості взаємодії усіх її елементів. Зараз активно ведуться пошуки нових шляхів їх взаємодії, що впливають на розвиток науково-технічного сектору через створення умов для підтримки науки і системи освіти на високому рівні. Це, в свою чергу, буде сприяти перебудові системи підготовки дипломованих працівників, науково-педагогічних та наукових кадрів, змістивши акценти в змісті освітнього процесу на всебічне залучення молодих вчених до проведення наукових досліджень та започаткування підприємницької діяльності.

Варто зазначити, що в умовах, коли в країні недостатньо розвинена інноваційні інфраструктура на національному рівні, ВНЗ беруть на себе ініціативу зі створення окремих елементів екосистеми на місцевому рівні. Отже, в умовах української економіки актуальним є вивчення кращого світового досвіду з формування екосистеми стартапів при ВНЗ, як місця генерування, накопичення інноваційних науково-технологічних знань та розвитку креативного підприємництва.

Досить велику роль у процесах формування інноваційних екосистем відіграють університети. Модель інноваційної екосистеми університету (ІЕСУ) представлена науково-дослідними підрозділами, такими як науково-дослідна частина, науково-дослідний інститут, науково-дослідний сектор, що включають в себе як підрозділи, в яких проводяться дослідження (наукові відділи, лабораторії, центри), так і науково-допоміжні структури (відділи науково-технічної інформації, супроводу наукових досліджень, фінансового планування і кадрів). Під час формування інноваційної екосистеми університету важливим

є здійснення процесу комерціалізації інноваційних ідей (нововведень). Поряд з традиційними завданнями управління науково-дослідницькою діяльністю університетів, виникають нові, до яких входять як сам пошук потенційних замовників, залучення їх коштів на виконання НДР і підвищення ефективності використання цих грошей, так і забезпечення внутрішньої потреби у фахівцях, здатних на високому професійному рівні організувати участь в конкурсах наукових досліджень за науковими програмами, грантами і замовленнями господарюючих суб'єктів і, в разі укладення контрактів та договорів на створення (передачу) науково-технічної продукції, забезпечити виконання досліджень належної якості у встановлені терміни.

Існує чимало прикладів успішних підприємницьких університетів, яким вдалось сформувати ефективні екосистеми для розвитку стартапів [5]. Дослідження авторів дозволили виокремити важливі ланки таких екосистем, що беруть участь у створенні, фінансуванні та реалізації проектів стартапів (рис. 1).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вагомий внесок дослідників у розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо впровадження інноваційних екосистем, розвиток екосистем стартапів при ВНЗ України недостатньо розвинені і потребують подальшого дослідження. З огляду на те, що подібні екосистеми в Україні тільки формуються, доцільно проаналізувати кращий світовий досвід підтримки екосистем стартапів.

Німеччина впевнено крокує до отримання звання «королеви стартапів». Цьому передувало запровадження цілої низки державних заходів з побудувати інноваційних екосистем університетів та підвищення ефективності процесів комерціалізації інновацій при ВНЗ. Як показує німецький досвід, найвідомішими та найуспішнішими університетськими містами Німеччини, яким вдалось організувати ефективні екосистеми стартапів, вважають: Берлін, Дармштадт, Франкфурт-на-Майні, Люнебург, Кассель, Мюнхен.

Формулювання цілей статті випливає з аналізування літературних джерел і передбачає:

– дослідити особливості розвитку інноваційних екосистем ВНЗ Німеччини;
– розкрити сутність основних елементів інноваційних екосистем університету та виокремити функції і напрями їх діяльності;
– визначити принципи формування інноваційних екосистем вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на успіхи Німеччини у розвитку стартапів дослідимо особливості формування екосистеми для інноваційного підприємництва даної країни. У Німеччині створена хороша інфраструктура для стартапів, існує досить широке коло інструментів підтримки інноваційного підприємництва.

За статистикою, кожен другий стартап в Німеччині виникає не через необхідність отримати істотні прибутки, а швидше завдяки бажанню юних студентів реалізувати свої несподівані і цікаві бізнес-ідеї. Саме цей дух творчості і винахідництва призвів до того, що за останні п’ять років щорічна кількість нових стартапів в країні збільшилася майже втричі.

За різними оцінками, сьогодні в Німеччині налічується близько 6 тис. стартапів. За період з 2012 р завдяки ним було створено близько 80 тис. нових робочих місць. А Берлін вважають європейською столицею стартапів, що притягує до себе безліч молодих підприємців. У 2015 р в німецькі стартапи було інвестовано майже 3,1 млрд. євро, що майже в п’ять разів більше, ніж в 2013 р. і майже вчетверо більше, ніж в 2014 р. Левова частка коштів (1,8 млрд. євро) припала на стартапи зі сфери споживчих послуг, а також онлайн-торгівлю. На другому місці йдуть так звані FinTechs, тобто стартапи, що пропонують нові фінансові та послуги страхування. Саме

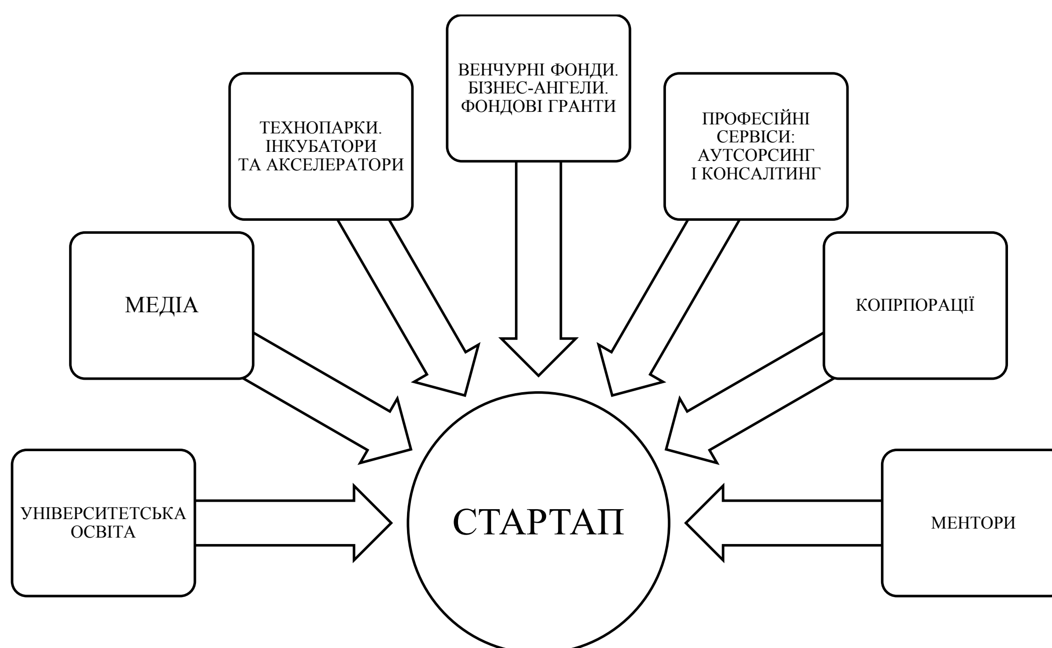

Рис. 1. Елементи екосистеми для розвитку стартапів [6]

ці он-лайнові платформи стартапів починають складати реальну конкуренцію традиційним банкам і страховим компаніям Німеччини [7].

Початок цілеспрямованого інноваційного розвитку Німеччини відбувся у період після Другої світової війни, коли основну роль у формуванні національної інноваційної системи відігравали державні органи, що визначали напрямки ведення науково-дослідної діяльності. Фінансування суб'єктів інноваційної діяльності в Німеччині розпочалось в 1950-х рр. з програм індивідуальної цільової підтримки певних напрямків. У 1970-х рр. в Німеччині почали виникати перші венчурні фонди, спрямовані на розвиток інноваційних компаній у сфері малого бізнесу. Тоді ж стали реалізовуватися програми приватно-державного партнерства в науково-дослідній сфері, завдяки чому частка бюджетної сфери у витратах на НДДКР скоротилася з 70% в 1970-і рр. до 30% в даний час [8].

У Німеччині сформована законодавча база інноваційної системи, правові акти якої можна умовно розділити на три групи, що належать до навчальних закладів, до дослідницьких організацій і до сектору підприємництва. Особливо вдалим визнається діюча система патентних законів, що передбачає спрощену реєстрацію винаходів. Ефективність патентного законодавства Німеччини підтверджується збільшенням кількості патентів з 1977 р. в 20 разів.

Виділяють три основні напрями підтримки національної інноваційної системи в Німеччині:

1) поліпшення умов ведення інноваційного підприємництва;

2) розвиток освіти і науки для підготовки кваліфікованих фахівців;

3) підвищення якості проведених наукових та прикладних досліджень і фінансування інноваційного підприємництва.

Виконання цих завдань німецькими державними органами визнається досить успішним, однак при цьому відзначаються деякі недоліки. Зокрема, в Німеччині нерозвинені стимули для ведення дослідницької діяльності та впровадження інновацій в податковій системі, недостатньо розвинена взаємодія науки та бізнесу. Одним із заходів щодо вирішення цієї проблеми стало створення у ВНЗ підрозділів з розвитку підприємництва, покликаних сприяти активізації комерціалізації розробок.

Столицю Німеччини Берлін можна назвати столицею стартапів. У 2015 р. берлінські стартапи отримали 2,1 млрд. євро інвестицій венчурного капіталу. На другому місці йде Лондон (1,7 млрд. євро інвестицій), за ним – Стокгольм і Париж. У Берліні знаходяться штаб-квартири стартапів з найбільшими торговельними оборотами. А досить привабливими містами Німеччини з точки зору доступності інфраструктури для розвитку стартапів можна назвати Мюнхен, Гамбург, Кельн, Дюссельдорф, Штутгарт і Франкфурт-на-Майні [7].

Особлива екосистема стартапів Німеччини почала формуватись у період становлення інтернет-економіки, що посилила інтерес підприємців та інвесторів до сфери цифрових технологій та електронної комерції. Поширення «стартапівської» діяльності Німеччини розпочалось з університетського середовища, що підкріплювалось розробленням поряд із традиційними освітніми навчальними програмами з економіки і менеджменту, інноваційних програм для підготовки студентів зі створення власних стартапів; разом з тим в університетах Німеччини відкриваються нові структурні підрозділи, що готують юнаків і дівчат до роботи в умовах цифрової економіки.

На прикладі провідних ВНЗ визначено основні функції і напрями розвитку екосистем стартапів в Німеччині:

– навчання теорії й практиці підприємництва студентів, викладачів, а також самих підприємців;
– наукові дослідження у сфері підприємництва й залучення до них студентів;
– надання консалтингових послуг підприємцям, наставництво для підприємців-початківців (створення студентських бізнес-команд);
– розвиток підприємницьких мереж і співтовариств;
– розвиток інноваційної інфраструктури, що включає наукові парки, центри підприємництва;
– організування конференцій, конкурсів бізнес-планів, клубних заходів;
– формування політики ВНЗ, орієнтованої на розвиток підприємництва, створення так званих підприємницьких університетів;
– посилення підприємницького духу й розвиток інноваційної культури;
– взаємодія з бізнесом, владою й венчурною індустрією.

Бум зі створення стартапів відіграє важливу роль в економічному розвитку Німеччини: молоді підприємства продукують інновації, створюють нові робочі місця і забезпечують істотну конкуренцію великому бізнесу. В останні роки спостерігається істотне зростання кількості стартапів з цифрової сфери. Це відбувається завдяки підтримці Федерального уряду Німеччини, що затвердив «Цифровий порядок денний-2020», в якому розроблений перелік заходів для посилення міжнародної конкурентоспроможності цифрової економіки і перетворення Німеччини в «країну цифрового зростання номер один в Європі».

Ще в 1998 р Федеральне міністерство економіки і енергетики (BMWi) заснувало так звану «EXIST-стипендію для бізнесменів-початківців», яка присуджується студентам і випускникам ВНЗ. Разом з тим BMWi інвестує в фонд «High-Tech-Gründerfonds», що займається підтримкою молодих технологічних підприємств на ранніх стадіях розвитку разом з Кредитним банком відбудови (KfW) і ще 18-ми інвесторами зі сфери бізнесу.

Програма INNOREGIO – особливий напрямок в інноваційній сфері, що реалізується федеральним Міністерством освіти і досліджень для східних німецьких земель. За підтримки цієї програми була створена мережева інфраструктура, яка допомагає знайти малим і середнім інноваційним підприємствам нові ідеї, фахівців, і технологічних партнерів для розвитку свого бізнесу. Кожне віртуальне бюро має професійну спеціалізацію: біотехнології, нові речовини і матеріали, біомедицина та інші.

До числа найбільших приватних інвесторів в Німеччині можна віднести, перш за все, компанію Rocket Internet зі штаб-квартирою в Берліні та German Startups Group, що підтримують стартапи, які показують швидке зростання і обі-

цяють значні прибутки. Крім цих двох гігантів венчурної галузі існує безліч національних інвесторів, що вкладають гроші в цифрові бізнес-моделі. Німеччина є одним з найбільш привабливих регіонів і для зарубіжних інвесторів. Німецькими стартапами цікавляться, перш за все, інвестори зі США, які здатні значно розширити обсяги доступних інвестиційних ресурсів.

Більшість (84,1%) стартап-компаній продовжують використовувати свої власні заощадження як джерело фінансування, і лише третина (30,2%) залучають капітал своїх сімей та друзів (див. рис. 2).

Іншими зовнішніми джерелами фінансування стартапів Німеччини у 2016 р. були наступні: бізнес-ангели (22,6%), венчурний капітал (18,8%), інкубатори та акселератори (8,3%), державне фінансування – 35,5%.

Організування наукової діяльності у вищих навчальних закладах Німеччини здійснюється через контактно-технологічну мережу відділів та офісів трансферу технологій. Так, наприклад, університет Дуйсбурга-Ессена (Duisburg-Essen University) пройшов процедуру укрупнення за рахунок об'єднання двох раніше самостійних ВНЗ. Незважаючи на те, що факультети та кафедри розташовані в різних містах, вони реалізують одну мету – створення і просування нових технологій спільними зусиллями.

Під час дослідження інноваційних екосистем ВНЗ Німеччини систематизовано та узагальнено принципи їх функціонування:

– принцип децентралізації та балансу інтересів: управління екосистемою розподілено між державою, ключовими партнерами, венчурними інвесторами, інноваторами;

– принцип стратегічної спрямованості: забезпечення досягнення загальних цілей у межах обраної стратегії екосистеми;

– принцип урахування інноваційного потенціалу: ключові напрями досліджень визначаються усередині екосистеми в результаті взаємодії керуючих сторін, при цьому 80% ресурсів зосереджуються на пріоритетних дослідницьких галузях з високим потенціалом комерціалізації;

– принцип взаємодії: учасники активно взаємодіють для обміну ідеями й ресурсами як усередині екосистеми, так і зовні;

– принцип адаптивності: діяльність, спрямована на розвиток галузей, привабливих для комерціалізації;

– принцип гласності та інформаційної прозорості: система відкрита для нових учасників з інноваційними ідеями, відсутня інформаційна асиметрія між учасниками і зовнішніми сторонами; позитивна віддача на інвестиції, високий ризик інвестицій компенсується диверсифікованістю портфеля проектів;

– принцип урахування змін передбачає необхідність дослідження та використання проблемно-орієнтованого підходу під час розроблення та реалізації інновацій;

– принцип науковості базується на реальних можливостях та враховує специфіку національної економіки з використанням світового досвіду щодо діяльності інноваційних екосистем;

– принцип орієнтації на ринкові потреби передбачає ретельне дослідження потреб ринку і визначення видів інновацій, що спроможні задовольнити потреби споживачів та забезпечити отримання конкурентних переваг.

Стартапи в Німеччині частіше виникають в інкубаторах при університетах. Перш за все, ці інкубатори надають засновникам приміщення та консалтингові послуги, що сприяє успіху проектів. Характеристика послуг, що надають університетські інкубатори засновникам стартапів в Німеччині, наведена у табл. 1.

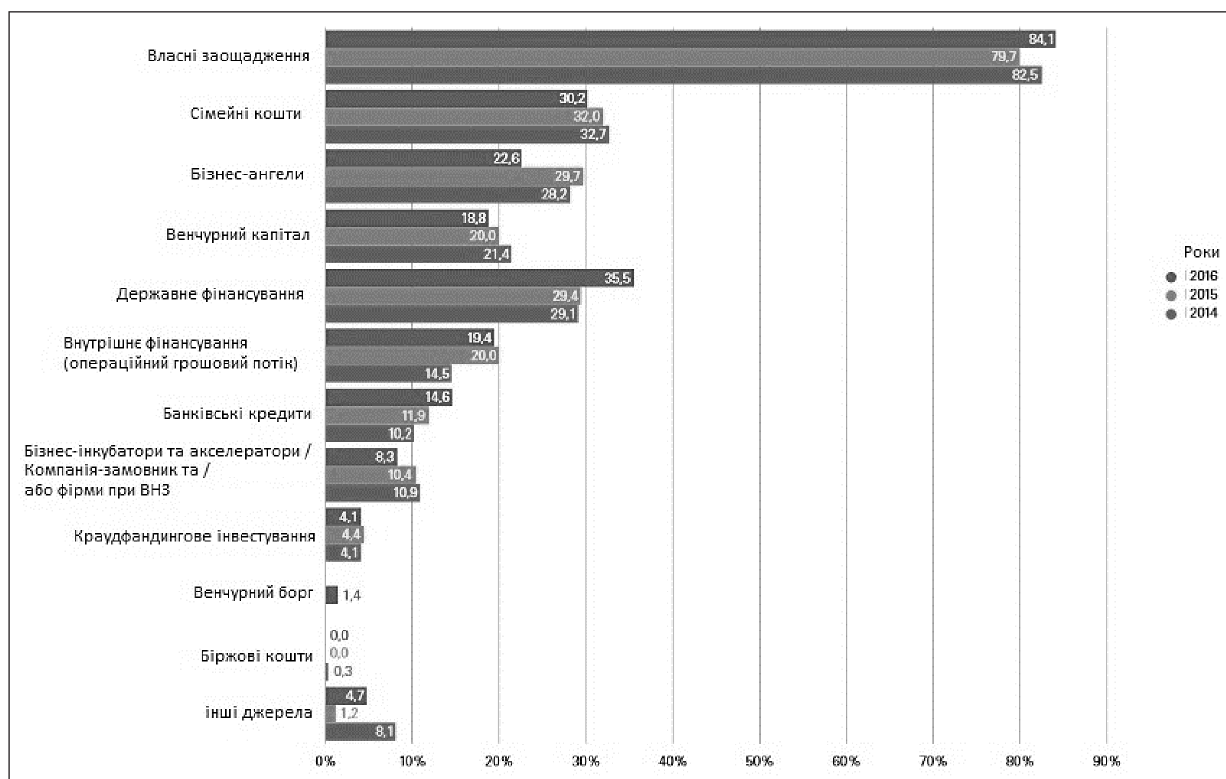

Рис. 2. Структура джерел фінансування стартапів у Німеччині у 2014–2016 рр. [6]

Таблиця 1

Характеристика університетських інкубаторів Німеччини [9]

Університет та інкубатор	Характеристика
Берлінський університет прикладних наук (Берлін) Інкубатор StartUp Gründerwerkstatt	Надає стипендії для стартаперів за рахунок фінансування з міста Берлін, BMWi та Європейського соціального фонду. Щоб отримати стипендію на створення стартапу, всі випускники та студенти з усієї Німеччини мають право участі. Передумовою є те, що інноваційна бізнес-ідея реалізується за місцем проживання в Берліні. Допомога інкубатора може включати: – Стипендії стартаперам до 4000 євро на місяць на команду; – Обладнані офісні робочі місця в Gründerwerkstatt (безкоштовно) з доступом до Інтернету та медіа; – Фінансову підтримку для розробки прототипів та інших розробок; Семінари та консультування, а також наставництво професорів університету.
Центр кар'єри при Університеті прикладних наук (Дармштадт) Центральний інкубатор кампус-дібург	Інкубатор призначений для студентів і випускників університету та пропонує офісні або робочі місця. Засновники отримають поради та тренінги з Центру кар'єри, а також від членів робочої групи Старкенбургського агентства з консалтингу.
Університет Ґете (Франкфурт-на-Майні) Інкубатор Goethe-Unibator	Підтримує студентів та співробітників університету на шляху до мети створення своєї компанії, яка розробляє товарні продукти та послуги на базі наукових відкриттів та винаходів. Goethe-Unibator пропонує початківцям програму наставництва, міжнародну мережу експертів та доступ до інвестиційних ярмарків, як IT-ярмарок CeBIT. Університетський інкубатор надає офісні приміщення та технічну інфраструктуру
Університет Ґете (Франкфурт-на-Майні) Інкубатор Main Incubator	Університетський інкубатор Main Incubator відповідає за навчальну та освітню підготовку студентів і випускників франкфуртської вищої школи. Надає безкоштовний доступ (протягом перших шести місяців) до сучасно обладнаних офісних приміщень. Запроваджена тренерська програма з навчанням азів бізнесу.
Леупганський університет (Люнебург) Інкубатор Leuphana	Підтримує інноваторів-початківців, надає освітні послуги у професійній школі. Компанії отримують інтенсивні консультації та допомогу на початковій стадії. Пропозиція стосується як студентів університету, так і тих, хто бажає почати бізнес за межами університетського середовища.
Кассельський університет (Кассель) Інкубатор UniKasselTransfer	Пропонує консультативну підтримку та офісні приміщення для засновників. Тренерські та настановчі сесії охоплюють усі важливі питання щодо побудови бізнесу: від мозкового штурму до юридичного реєстрування компанії. Підтримує тісні зв'язки з контактною та експертною мережею. Пропозиція університетського інкубатора спрямована на студентів, випускників та науковців університету Касселя.
Університет Людвіга-Максиміліяна (Мюнхен) LMU EC Lab	Центр підприємництва LMU у Людвіг-Максиміліанах-Мюнхен (LMU) є Лабораторією EC LMU для початкових команд. Тут команди-засновники розробляють бізнес-плани, прототипи та проводять початкові ринкові тести. До основних напрямів лабораторії належать: – матеріальна підтримка: офісні приміщення, конференц-зали, сучасне IT обладнання; – наставництво для кожної команди LMU EC Lab; – доступ до мережі експертів у галузі, венчурних капіталістів (також наукове, юридичне та фінансове консультування); – встановлення контактів на регулярних заходах; – освітні та навчальні послуги через семінари та лекції.

Німецькі ВНЗ активно беруть участь у розвитку технопарків. Сама ж організація технопарків здійснюється за рахунок коштів земельних міністерств. При відсутності коштів регіонального і федерального бюджету технопарки створюються за підтримки національних промислових компаній, які і визначають напрямок спільної інноваційної діяльності. Наприклад, університет Дуйсбурга-Ессена співпрацює з підприємством Degussa, який створив в рамках проекту Greavis технопарк, що орієнтований на вирішення науково-дослідних завдань компанії-засновника.

Структурні елементи типової інноваційної екосистеми ВНЗ Німеччини подані на рис. 3 [10].

Дана структура відображає типові елементи функціонування інноваційних екосистем у вищих навчальних закладах Німеччини.

Крім того, в Німеччині створена мережа для підтримки засновників інноваційних компаній. Ця ініціатива діє в рамках проведення освітніх заходів і передачі досвіду від «метрів бізнесу» молодим підприємцям. Подібні програми набули великого поширення та існують у всіх землях ФРН. Багато з них включають конкурси найбільш перспективних бізнес-планів з преміями до 50 тис. євро переможцям. В рамках найбільш відомої загально федеральної програми Міністерства економіки Start щорічно проводиться інвестиційна виставка молодих компаній.

Як приклад, можна навести проект Gruender Support Ruhr, який здійснює мережа pro Ruhrge-biete.V в рамках ініціативи з підтримки засновників нових компаній в землі Північні Рейн-Вестфалія. У рамках проекту Gruender Support Ruhr центр pro Ruhrgebiet e.V. формує мережу консультантів, «метрів бізнесу», підприємців з багатим досвідом, бізнес-ангелів, а також початківців менеджерів-інноваторів. Участь в таких заходах для всіх сторін безкоштовна і покривається за рахунок коштів земельного уряду, а також програм інноваційного розвитку Європейського союзу. При проведенні подібних

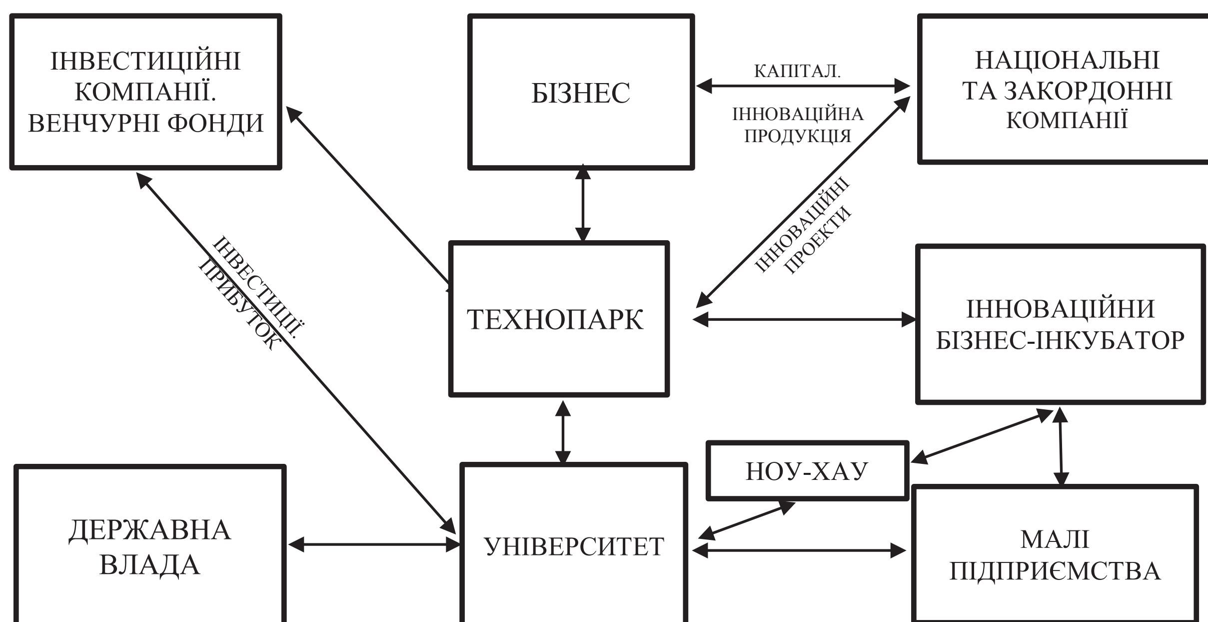

Рис. 3. Структурні елементи екосистеми при ВНЗ Німеччини та їх взаємозв'язки

зустрічей «метри бізнесу» можуть виступити не тільки покровителями і консультантами інноваційних компаній, але і також неформальними інвесторами (бізнес-ангелами).

У Рурській області землі Північна Рейн-Вестфалія створена і успішно функціонує комунікаційна мережева платформа Business Angels Agentur Ruhr e.V (BAAR) для взаємодії молодих підприємців, що шукають гроші для створення бізнесу, і неформальних інвесторів, зацікавлених у фінансуванні інноваційних проектів.

Створена сприятлива екосистема Німеччини дозволяє в рекордні терміни перетворити цікаву ідею в успішний проект. Це стосується, в першу чергу, ринку інформаційних технологій: в Німеччині розквітає ІТ-підприємництво. Серед інших стартапів – інноваційні проекти в сфері екології та у соціальній сфері (див. рис. 4).

Висновки та пропозиції. Досвід Німеччини з розвитку екосистеми стартапів важливий для нашої країни з погляду потреби заснування необхідних інфраструктурних об'єктів для підтримки креативного підприємництва, запровадження різного роду інструментів державної підтримки стартапів.

Зокрема, українським ВНЗ варто спрямувати зусилля на організування платформ інноваційних екосистем: надання науково обґрунтованих рекомендацій компаніям-резидентам, використання зв'язків і репутації вже створених інноваційних центрів для встановлення прямих контактів між компаніями-резидентами й поста-

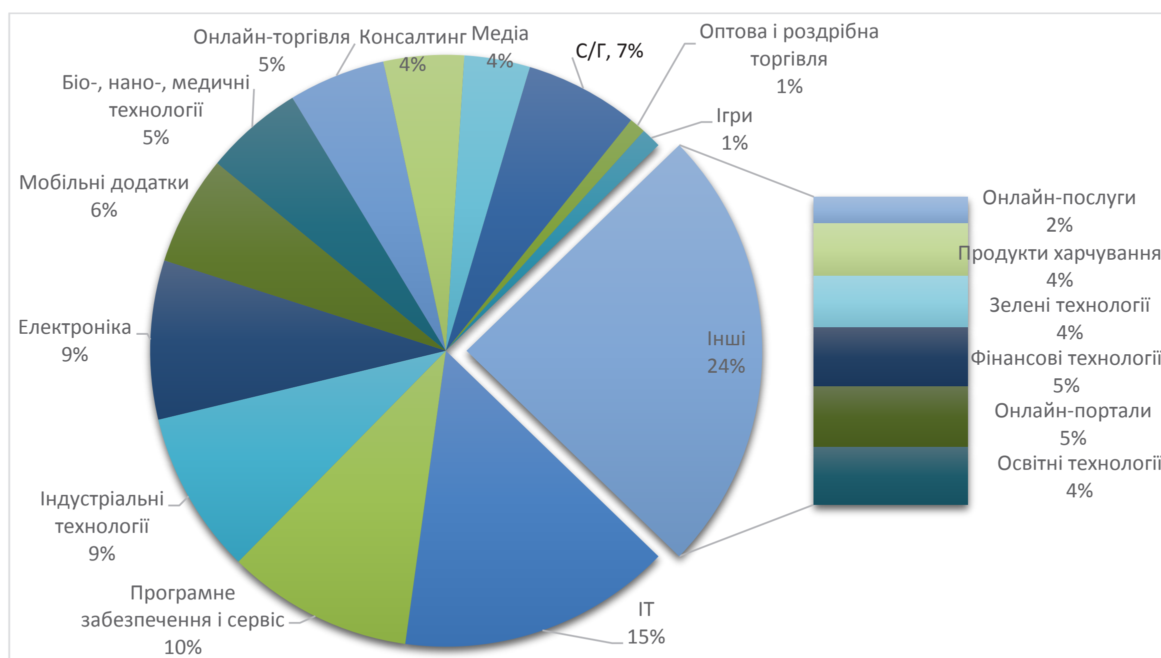

Рис. 4. Привабливі сфери для створення стартапів при ВНЗ Німеччини у 2017 р. [6]

чальниками послуг, потенційними партнерами; організування зустрічей проектних команд з потенційними інвесторами для попередньої підготовки проекту під керівництвом бізнес-тренерів, проведення переговорів з представниками відібраних на конкурсній основі проектів та пулом інвесторів учасників ІЕСУ, іншими інвесторами; використання неформальних клубів, товариств, асоціацій випускників університетів для встановлення контактів між малими інноваційними фірмами і потенційними партнерами-інвесторами, залучення таких неформальних організацій для роботи в інноваційних центрах ВНЗ.

ІЕСУ в Україні поки-що формуються, але вже зроблені перші кроки у напрямі заснування бізнес-шкіл для розвитку стартап-підприємництва при ВНЗ: Київська та Львівська політехніки, УКУ заснували свої центри підприємництва та стартап-школи. У березні 2018 р. підписано Меморандум про співробітництво та взаємодію між МОН України та ГО «Платформа інноваційного партнерства» (YEP) щодо розвитку мереж бізнес-інкубаторів при ВНЗ України, де студентів та науковців навчатимуть втілювати результати своїх досліджень у бізнесі. Зараз бізнес-інкубатори YEP працюють у 10 ВНЗ України.

Список літератури:

1. Chesbrough H.W. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology / H.W. Chesbrough. – Boston: Harvard Business School Press, 2003.
2. Etzkowitz H. The Triple Helix University-Industry-Government Relations: a Laboratory for Knowledge-Based Economic Development / H. Etzkowitz, L. Leydesdorff // EASST Review. – 1995. – Vol. 14. – № 1. – P. 14–19.
3. Russell M.G. Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration / M.G. Russell et al. // Triple Helix IX International Conference. Stanford, 2011.
4. Maxwell I. Managing Sustainable Innovation: The Driver for Global Growth / I. Maxwell. – New York: Springer, 2009.
5. Литвин І.В. Використання трансфертного потенціалу провідними дослідницькими університетами США / І.В. Литвин // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2013. – № 769. – С. 167–174.
6. Deutscher Startup Monitor 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://deutscherstartupmonitor.de/fileadmin/dsm/dsm-17/daten/dsm_2017.pdf.
7. Економіка й інновації: інноваційні стартапи / Факти про Німеччину. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/uk/kategoriyi/ekonomika-y-innovaciyi/innovaciyni-startapy.
8. Горфинкель В.Я. Инновационное предпринимательство: учебник и практикум для бакалаврата и магистратуры / В.Я. Горфинкель, Т.Г. Попадюк; под ред. В.Я. Горфинкеля, Т.Г. Попадюк. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 523 с.
9. Inkubatoren für Start-ups an Hochschulen / Frankfurt Business Media. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fuer-gruender.de/kapital/eigenkapital/inkubator/hochschulinkubatoren/.
10. Audretsch D.B., Wessner C. Local Heroes in the Global Village. Globalization and New Entrepreneurship Policies, New York: Springer Science + Media Inc., 2015.

Литвин И.В., Мельник А.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ЭКОСИСТЕМ СТАРТАПОВ НА ПРИМЕРЕ ВУЗОВ ГЕРМАНИИ

Аннотация
Проведен анализ деятельности, изучено современное состояние и перспективы развития инновационных экосистем вузов Германии. Раскрыта суть основных элементов инновационных экосистем университета. Определены принципы их формирования и внедрения. Исследованы особенности развития инновационных экосистем вузов Германии. Определены направления формирования инновационных экосистем университетов Украины.
Ключевые слова: бизнес-инкубатор, ВУЗ, инновационная экосистема, глобализационные трансформации, стартап, инновационная деятельность, НИОКР.

Lytvyn I.V., Melnyk A.V.
Lviv Polytechnic National University

INNOVATIVE ECOSYSTEMS FORMATION FOR THE STARTUPS DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF GERMAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The analysis of the activity, the current state and prospects of the development of innovative ecosystems of the universities of Germany is carried out. The essence of the main elements of the innovative ecosystems of the University is revealed. The principles of their formation and implementation are determined. The peculiarities of the development of innovative ecosystems of German universities are investigated. The directions of innovative ecosystems development of Ukrainian universities are determined.
Keywords: business-incubator, high school, innovative ecosystem, globalization transformation, startup, innovative activity, R&D.

УДК 336.148

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Мазур К.В., Костюк В.І.
Вінницький національний аграрний університет

У статті розглядаються проблеми управління земельними ресурсами в умовах децентралізації в Україні. Виокремлені основні причини неможливості розпорядження землями територіальних громад, які були створені. Обгрунтовано необхідність запровадження ефективної системи управління землями територіальних громад шляхом делегування органам місцевого самоврядування повноважень щодо розпорядження землями державно власності. Розглянуто повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст. Запропоновано напрями їх конкретизації в умовах децентралізації владних повноважень.
Ключові слова: земельні ресурси, децентралізація, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, державне управління.

Постановка проблеми. Земля – це основний ресурс, без якого не може існувати жодна країна. Тому дбайливе ставлення до землі має суттєве значення для нинішніх та прийдешніх поколінь. Земельні відносини як складова частина виробничих відносин посідають особливе місце в суспільному виробництві та потребують цілеспрямованої координації дій, адекватних формам власності на землю, формам господарювання на ній і способам використання землі в усіх галузях економіки. У сучасних умовах невід'ємною складовою розвитку України є формування ефективної державної політики у сфері реформування земельних відносин, спрямованих на забезпечення належного рівня екологічних, економічних, соціальних умов життя населення на селі. В Україні управління земельними ресурсами є ключовою проблемою земельної реформи, яка до сьогодні не знайшла остаточного вирішення, що, у свою чергу, пов'язане з вирішенням питання про шляхи ефективного використання земельних ресурсів в умовах децентралізації. Одним із основних завдань реформи децентралізації є посилення ролі територіальних громад із наданням їм права самим розпоряджатися землями, котрі перебувають як у межах населених пунктів, так і поза ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державного управління земельними відносинами розкрито в публікаціях В. Андрейцева, І. Базарко, Л. Бойко, В. Боклаг, О. Гнаткович, Ю. Дехтяренка, Т. Заволічна, Ш. Ібатуліна, Т. Коваленко, П. Кулинич, О. Пасечник, О. Проніної, В. Чувпила, Г. Шарого та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значущість згаданих досліджень, вітчизняною наукою недостатньо досліджені питання управління земельними ресурсами в процесі децентралізації в Україні та надання громадам повноваження та ресурсів для оптимального управління власним розвитком, що спонукає до їх подальшого дослідження та систематизації отриманих результатів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження наявної ситуації щодо управління земельними ресурсами та використання їх, а також внесення пропозицій щодо посилення ролі управління земельними ресурсами новоствореними громадами в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Економічні перетворення, що відбулися в світі, значною мірою обумовили важливість і значення управління земельними ресурсами та землекористуванням, оскільки земля, окрім її традиційних властивостей, стала об'єктом правовідносин та нерухомості. Сьогодні питання земельних відносин контролюється органами місцевого самоврядування тільки в межах населених пунктів, це лише близько 4% території України, а 96% – земельні ресурси в розпорядженні виконавчих органів влади. На жаль, в Україні сьогодні відсутній системний підхід до реформування земельних відносин у запроваджених процесах децентралізації владних повноважень, законотворчий процес у цій сфері відрізняється незбалансованістю.

Механізми державного регулювання земельних відносин, що використовуються органами місцевого самоврядування України певною мірою не забезпечують повноцінного включення землі до повного економічного обігу та переходу її у власність господарюючих суб'єктів. Через це покращити роботу цих органів на нинішньому етапі не можна без запровадження виваженої державної політики у зазначеній сфері, без застосування гнучкої системи економічних та адміністративних методів впливу земельних власників та землекористувачів, які мають вплив на рівень ефективності використання відповідних земельних ресурсів [4, с. 125]. З нашого погляду на сьогоднішній день важливо впроваджувати реформи, метою яких є децентралізація владних повноважень, що дасть можливість забезпечити основу для рівномірного розвитку територій та всієї країни в цілому.

У рамках норм Конституції України, Земельного кодексу України, а також за допомогою чинних галузевих нормативно-правових актів органи місцевого самоврядування виступають основним суб'єктом процесу регулювання земельних відносин на рівні територіальних утворень. Певні повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земних відносин на території сіл, селищ, міст зазначаються у Земельному кодексі України [1] та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] (таблиця 1).

Однак, не дивлячись на значну кількість прийнятих законів та підзаконних актів у галузі реформування земельних відносин, органи місцевого

самоврядування, які мають право проводити земельну реформу, зіткнулися з такими труднощами, як суперечливість низки законодавчих актів, що регулюють проведення земельної реформи; розподіл земель, надання та закріплення їх у власність та використання потребують помітних об'ємів робіт по землеустрою і технічному закріпленню меж та видачі державних актів на землю і значною мірою залежать від обсягів фінансування.

Вважаємо, що для вирішення проблеми удосконалення управління земельними ресурсами на місцевому рівні потрібно:

– утворювати перспективи вибору інвесторами земельних дільниць для їх економічної діяльності; реалізувати відкриту і прогнозовану земельну та інфраструктурну політику;

– забезпечити законодавчу відповідність і стабільність у сфері земельних відносин та платежів за землю; спрогнозувати варіанти зміни цілей застосування земельних дільниць якщо використовувались неефективно при розміщенні об'єктів;

– утворювати сумісні з інвесторами товариства за участю місцевих органів влади (право на заставу чи оренду внести до статутних фондів земельних дільниць).

Питання децентралізації повноважень знайшло відображення в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333р [3]. У ній зазначається, що однією з нагальних проблем розвитку місцевого самоврядування є подолання його відстороненості від вирішення питань у сфері земельних відносин. Для її розв'язання пропонується надання органам місцевого самоврядування базового рівня повноважень у вирішенні питань забудови (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель), визначення матеріальною основою місцевого самоврядування майна, зокрема землі, що перебуває у власності територіальних громад сіл, селищ, міст (комунальній власності), і належної бази оподаткування, а також надання територіальним громадам права розпоряджатися земельними ресурсами в межах своєї території, об'єднувати своє майно та ресурси в рамках співробітництва територіальних громад для виконання спільних програм та ефективнішого надання публічних послуг населенню суміжних територіальних громад.

Тому в умовах здійснення реформи, спрямованої на розвиток земельних відносин в Україні, визначено заходи з децентралізації владних повноважень у земельних відносинах, зокрема передбачається:

– розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів перейде до територіальних громад;

– власність на землі перейде об'єднаним громадам;

– контроль за використання землі здійснює Держгеокадастр.

Децентралізація має на меті створення такого механізму державного устрою, який би дозволяв вирішувати усі важливі питання на місцях за активної участі жителів без зайвого втручання органів виконавчої влади. На сьогодні не можна протиставляти органи місцевого самоврядування та територіальну громаду один одному, тому що вони знаходяться у тісному зв'язку з собою і не можуть окремо функціонувати. Органи місцевого самоврядування представляють та реалізують інтереси територіальної громади, тобто вони є представницькими органами. Територіальна громада, у свою чергу, залишає за собою право незалежного прийняття рішення, зокрема, щодо відчуження земель, які знаходяться у її власності [6, с. 44].

Погоджуємося із думкою Кулініч О., що урахування запропонованих підходів під час формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня за удосконалення земельного законодавства дасть змогу спростити відповідні адміністративні процедури та мінімізувати кількість потенційних конфліктів у процесі управління територіями та розвитком територіальних громад [7].

Таблиця 1

Повноваження сільських, селищних, міських рад згідно Земельного кодексу України та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»

Земельний кодекс України	ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»
– розпорядження землями територіальних громад; – передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб; – надання земельних ділянок у використання земель комунальної власності; – вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності; – викуп земельних ділянок для соціальних потреб відповідних теріпоріаьнних громад сіл, селищ, міст;	– вирішення проблеми регулювання земельних відносин; – вирішення питань надання дозволів на особливе застосування земельних ресурсів місцевого значення, а також скасування цих дозволів; – затвердження ставок податку на землю, розмірів оплати за використання земельними ресурсами, які знаходяться у володінні певних територіальних громад;
– організація землеустрою; – координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів; – здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержанням земельного та екологічного законодавства; – обмеження, тимчасова заборона використання земель громадянами і юридичними особами, у разі порушення ними вимог земельного законодавства; – підготовка висновків щодо вилучення та надання земельних ділянок; – інформування населення щодо вилучення, надання земельних ділянок.	– прийняття рішень щодо побудови територій та об'єктів природно- заповідного фонду місцевого значення та інших територій, які підпадають під особливу охорону; – надання пропозицій до певних державних органів щодо проголошення земельних об'єктів значної екологічної цінності, пам'ятками природи, які оберігаються законом; – представлення на території села, селища, міста певного погодження щодо розташування нових об'єктів, відповідно до діючих нормативів.

На нашу думку, реформа територіальної організації влади в Україні є надзвичайно відповідальним завданням, саме тому децентралізація отримала доволі широку підтримку громадськості та експертного середовища України. Підтвердженням цьому є активна діяльність Кабінету Міністрів України при розгляді питань реформування місцевого самоврядування. Зокрема, у вересні 2016 р. було затверджено нову редакцію плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

У квітні 2017 р. Урядом прийнято розпорядження «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік». У середньостроковому плані реформа децентралізації визначена серед ключових пріоритетів у формуванні системи ефективного врядування в державі. Таким чином, прийнято середньострокову маршрутну карту реформи, що дає можливість громадам планувати і бюджети, і свій розвиток не на рік, на перспективу. Середньостроковим планом передбачено 100% об'єднання місцевих рад базового рівня у спроможні територіальні громади до 2020 року.

Таким чином, визначаючи зміст управління земельними органами місцевого самоврядування на стратегічну перспективу, необхідно орієнтуватися на те, що земельні перетворення повинні здійснюватися необхідним економічним обґрунтуванням. Це може бути забезпечено шляхом розроблення планово-проектної документації і надання необхідних консультацій, послуг, у тому числі й державним підприємствам, за рахунок коштів державного бюджету, бюджету міста, а також за рахунок коштів громадян і юридичних осіб.

За таких умов використання земель повинно:

– відповідати соціально-економічним інтересам розвитку країни в цілому, окремих галузей, регіонів і конкретних землекористувачів;

– найбільш повно враховувати природні й економічні умови й властивості конкретних територій і передбачати оптимальне співвідношення спеціалізації і розмірів виробництва з територіальними особливостями;

– бути найефективніше організоване для конкретних умов простору й часу та забезпечувати досягнення максимального економічного й соціального ефекту при дотриманні екологічних вимог;

– забезпечувати оптимальну взаємодію з навколишнім середовищем, охорону землі в процесі її використання, підвищення родючості грунтів і збереження складу і співвідношення земельних угідь;

– передбачати дбайливе ставлення до землі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З нашого погляду, враховуючи все вищесказане, можна запропонувати наступне:

– встановити порядок передачі земель державної власності за межами населених пунктів у комунальну власність об'єднаних територіальних громад;

– передати сільським, селищним, міським радам повноваження з розпорядження землями державної власності за межами населених пунктів у якості делегованих повноважень;

– надати повноваження із здійснення державного контролю за використанням та охороною земель: центральному органу, який реалізує державну політику у сфері земельних відносин, виконавчим органам сільських, селищних, міських рад (у частині контролю за виконанням вимог щодо використання земельних ділянок за цільовим призначенням);

– дотримання строків своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та обов'язкового виконання заходів щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;

– вжиття відповідно до Закону заходів щодо повернення самовільно зайнятих земельних ділянок їх власникам або користувачам).

При цьому, враховуючи різний стан забезпеченості органів місцевого самоврядування фінансовими та кадровими ресурсами, пропонуємо встановити, що цих повноважень виконавчі органи місцевого самоврядування набувають у разі прийняття відповідною радою рішення про їх здійснення. Вважаємо, що це дасть можливість підтримати добровільне об'єднання територіальних громад в країні з метою формування спроможних органів місцевого самоврядування до виконання наданих ним повноважень та оптимізувати правове регулювання у сфері здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Список літератури:

1. Земельний Кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3–4, ст. 27) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/page.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україн»і (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст. 170) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/.
4. Данкевич В.Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації : [монографія] / В.Є. Данкевич. – Житомир: О.О. Євенок, 2017. – 392 с.
5. Гуцуляк Ю.Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової еконо7 міки / Ю.Г. Гуцуляк. – Чернівці: Прут, 2012. – 124 с.
6. Кулініч О. Запуск земельної децентралізації – час настав? / О. Кулініч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=zapusk-zemelnoi-decentralizacii-cas-nastav.

Мазур К.В., Костюк В.И.
Винницкий национальный аграрный университет

УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы управления земельными ресурсами в условиях децентрализации в Украине. Выделены основные причины невозможности распоряжения землями териториальних общин, которые были созданы. Обоснована необходимость внедрения эффективной системы управления землями территориальных общин путем делегирования органам местного самоуправления полномочий по распоряжению землями государственной собственности. Рассмотрены возможности сельских, поселковых, городских советов в области земельных отношений на территории сел, поселков, городов. Предложены направления их конкретизации в условиях децентрализации властных полномочий.
Ключевые слова: земельные ресурсы, децентрализация, органы местного самоуправления, территориальные общины, государственное управление.

Mazur K.V., Kostyuk V.I.
Vinnytsia National Agrarian University

MANAGEMENT OF LAND RESOURCES IN DECENTRALIZATION CONDITIONS

Summary
The article deals with the problems of land resources management in conditions of decentralization in Ukraine. The main reasons for the impossibility of disposing of the territories of the territorial communities that were created are identified. The necessity of introduction of an effective system of land management of territorial communities was substantiated by delegating to authorities of local self-government powers concerning the disposal of state-owned land. Authorities of village, settlement, city councils in the field of land relations in the villages, settlements, cities are considered. Directions of their concretization are proposed in the conditions of decentralization of authorities.
Keywords: land resources, decentralization, bodies of local self-government, territorial communities, state administration.

УДК 658.14.17

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Матвєєв В.В., Гайдаржийська О.М., Вірянська О.В.
Національний авіаційний університет

У статті досліджено сутність фінансових результатів. Визначено основу для проведення аналізу фінансових результатів господарської діяльності підприємства. Охарактеризовано розділи Звіту про фінансові результати та визначено їх цінність задля проведення аналізу. Представлено методи загального аналізу динаміки та структури фінансових результатів діяльності підприємства.
Ключові слова: фінансові результати, прибуток, збиток, доходи, витрати, фінансова звітність, фінансовий аналіз.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки господарська діяльність кожного підприємства є предметом уваги широкого кола учасників ринкових відносин, зацікавлених у підвищенні ефективності результатів його функціонування. Задля забезпечення конкурентоспроможності, прибутковості фінансовий менеджмент кожного підприємства повинен бути оснований на реальній оцінці фінансового результату його діяльності. В свою чергу, фінансовий результат визначає потенціал підприємства у діловому співробітництві, оцінює, у якій мірі гарантовані його економічні інтереси, а також інтереси його партнерів у фінансових і виробничих відносинах. Сучасна ситуація в країні вимагає теоретичного дослідження та практичного впровадження адаптованих до сучасних умов розвитку економіки підходів до проведення аналізу фінансових результатів, в першу чергу, на мікрорівні, тобто на рівні окремих підприємств, так як саме вони при будь-якій формі власності становлять основу економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропоновану проблематику розглядали в своїх працях такі вчені-економісти: В.В. Ковальова, Н.А. Толкачова, Н.А. Бреславцева, О.П. Ратушна, Ф.Ф. Бутинець, В.В. Сопко, О.О. Терещенко, М.Г. Чумаченко, А.В. Чупіс та ін. Зважаючи на велику кількість досліджень сутності фінансового результату та підходів до його аналізу, маємо можливість стверджувати, що сучасні умови розвитку економіки вимагають постійного адаптування методів аналізу фінансового результату підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підвищення рівня фінансових результатів є основною метою функціонування кожного підприємства. Вони відображають всі сторони його господарської діяльності: рівень технології виробництва або надання послуг, ефективність організації діяльності, ефективність фінансового менеджменту, рівень контролю витрат та калькуляції цін, особливості державне регулювання розвитку певної галузі, виходячи з її значення для розвитку економіки країни. Вивчення сутності фінансового результату діяльності підприємства та методів його аналізу, представлення пропозицій щодо адаптації підходів до загального аналізу динаміки та структури фінансових результатів до змін в економіці країни, зокрема, та змін в світовій економіці, взагалі, є не лише актуальним, а і вимагає додаткових досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідженні теоретичних та практичних аспектів оцінки фінансових результатів діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економіка вимагає коректного визначення показників бухгалтерської (фінансової) звітності задля чіткого розуміння фінансового стану підприємства. Суть фінансових результатів, що відображається в методиці їх визначення, окреслює цільову спрямованість та потребу користувачів у даних. За економічним підходом фінансові результати відображають ефективність використання економічних ресурсів і капіталу підприємства. Бухгалтерський підхід визначає – як фактичну реєстрацію та порівняння доходів і витрат для формування фінансових результатів звітного періоду. Управлінський підхід – як оцінку ефективності управління в межах структурних підрозділів, видів продукції та підприємства в цілому. Синтез економічного, бухгалтерського та управлінського підходів забезпечує об'єктивну характеристику поняття «фінансові результати». Фінансові результати відображають ефективність господарювання підприємства за всіма напрямами його діяльності: виробничою, збутовою, постачальницькою, фінансовою і інвестиційною, вони становлять основу економічного розвитку підприємства і зміцнення його фінансових відносин з партнерами. Підвищення рівня фінансового результату створює фінансову основу для самофінансування діяльності підприємства.

Дослідження нормативно-правової бази України дає змогу зазначити, що в законодавстві не розглядається сутність поняття «фінансові результати».

Розглядаючи підходи вчених-економістів до визначення сутності фінансового результату, можна стверджувати, що кожен сучасний автор вкладає свій власний зміст у поняття «фінансовий результат». Так, наприклад, Ковальова В.В. характеризує фінансовий результат як різницю між доходами і витратами підприємства. Більш ємне визначення дає Толкачова Н.А. – під фінансовим результатом вона розуміє приріст або зменшення капіталу підприємства в процесі фінансово-господарської діяльності за звітний період, що виражається у формі загального прибутку або збитку [5]. У свою чергу О.В. Єфімова вважає, що фінансовий результат – це прибуток. Але в той же час вона відзначає, що «дійсно кінцевий результат той, правом розпоряджатися яким, мають власники», і в світовій практиці під ним мається на увазі «приріст чистих активів» [5].

Досить цікавим у розгляді сутності поняття фінансового результату є підхід Н.А. Бреславцевой. Вона зазначає, що практикою продиктована необхідність пошуку більш загального показника, ніж фінансовий результат, який відображав би стан майна і динаміку статутного капіталу, що дає цілісну картину фінансової спроможності інституційної одиниці. З її точки зору, він дозволяє зрозуміти, обчислити, проаналізувати і досліджувати наступні явища і процеси:

– управління капіталізацією;
– формування прибутку будь-якої інституційної одиниці;
– концепцію грошового і безгрошового фінансового результату;
– концепцію прибутку в забезпеченні добробуту інституційної одиниці;
– загальну концепцію економічного прибутку;
– управління фінансовими результатами;
– управління фінансовими потоками;
– використання системи податкового контролю;
– визначення фінансової стійкості і ліквідності [5].

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що погляди різних авторів щодо визначення сутності фінансового результату відрізняються. Кожен сучасний автор вкладає своє розуміння у поняття «фінансовий результат», але, незважаючи на різноманітність формулювань, економісти визначення фінансового результату зводять до порівняння виручки і збитку, отриманих за звітний період.

Ратушна О.П. запропонувала комплексний підхід до аналізу фінансових результатів підприємства, який включає дослідження необхідні для максимального забезпечення інформаційних потреб усіх суб'єктів управління та забезпечується трьома блоками: організаційним – реалізується через розроблений алгоритм проведення аналізу, який складається з послідовних етапів, об'єднаних у відповідні стадії; методичним – забезпечується п'ятьма основними системами (горизонтального, вертикального, порівняльного, факторного аналізу та дослідження беззбиткової діяльності), що застосовуються при попередній, поточній та підсумковій формі аналітичного дослідження; результативним – який і показує результати аналізу в цілому [8].

Джерелом аналізу фінансових результатів діяльності підприємства є Звіт про фінансові результати, який складається з чотирьох розділів, при чому у першому розділі відокремлюється операційна діяльність підприємства та її результати, також слід зазначити, що має місце вимога щодо наявності інформації за два звітних періоди. Звіт про фінансові результати відповідає вимогам МСФЗ та будується на вимогах П(С)БО 15 «Дохід» та П(С)БО 16 «Витрати», останній надає інформацію щодо кожної складової витрат: адміністративних, витрат на збут та інших.

Вважаємо за потрібне, на наступному етапі дослідження, охарактеризувати основні показники Звіту про фінансові результати, чітке визначення яких подане у новому НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [2].

Чистий дохід – виручка від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг без ПДВ, а також акцизного збору, знижок, повернень продукції, товарів, якщо вони мали місце.

Валовий прибуток – це різниця між чистим доходом та собівартістю реалізації.

Фінансовий результат від операційної діяльності – це сума валового прибутку та інші операційні доходи від якої віднімаються адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати.

Фінансовий результат до оподаткування – сума фінансового результату від операційної діяльності, фінансові доходи, доходи від участі в капіталі, інші доходи від якої віднімаються фінансові витрати, втрати від участі в капіталі, інші витрати.

Чистий прибуток – це різниця між усіма доходами та усіма витратами. Або: різниця між фінансовим результатом до оподаткування та витратами з податку на прибуток [7].

Загальний аналіз динаміки та структури фінансових результатів за декілька років передбачає використання наступних методів:

– аналіз динаміки і структури статей балансу – динаміка змін статей балансу дає інформацію про ті ділянки обліку, де найімовірніше може міститися помилка або перекручування, а структура статей балансу дає інформацію про співвідношення іммобілізованих та мобільних засобів підприємства, дотримання паритету цих співвідношень є гарантією ефективності господарської діяльності підприємства;

– факторний аналіз прибутку, по-перше, дає оцінку якості отриманого прибутку (прибуток вважається якісним, якщо він отриманий від основної діяльності) і по-друге, визначає фактори, які вплинули на зміну фінансових результатів підприємства на кінець періоду. Дозволяє виявити не тільки динаміку зміни обраного показника, але і визначити причинно-наслідкові зв'язки зміни показника, причому, факторний аналіз застосовується не тільки для аналізу кінцевих фінансових результатів підприємства, але може застосовуватися для вивчення факторів, що впливають на якість оборотного капіталу підприємства;

– аналіз оптимізації обсягу прибутку, обсягу виробництва і витрат допомагає оцінити ефективність господарської діяльності підприємства. Для проведення такого аналізу широко використовується метод ланцюгових підстановок, що наочно показує як зміна витрат в ту чи іншу сторону впливає на кінцевий результат діяльності підприємства;

– комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства проводиться у випадках, коли потрібно розробити бізнес-план або план стратегічного розвитку підприємства, комплексний аналіз передбачає не тільки використання для аналізу фінансової звітності підприємства, а й аналітичних документів, що характеризують основні господарські операції підприємства.

Отже, в цілому аналіз фінансових результатів підприємства повинен включати всі складові аналізу динаміки фінансових показників, аналізу рентабельності за різними видами діяльності.

Також слід зазначити, що загальний аналіз динаміки та структури фінансових результатів за декілька років дає можливість зрозуміти тенденції розвитку підприємства, його потенціал, показує фактичний рівень прибутку та завдяки саме якому виду діяльності він одержаний.

Висновки. Підвищення рівня фінансових результатів є основною метою функціонування кожного підприємства. Вони відображають всі сторони його господарської діяльності. Синтез економічного, бухгалтерського та управлінського підходів забезпечує об'єктивну характеристику поняття «фінансові результати». Фінансові результати відображають ефективність господарювання підприємства за всіма напрямами його діяльності, становлять основу економічного розвитку підприємства і зміцнення його фінансових відносин з партнерами. Підвищення рівня фінансового результату створює фінансову основу для самофінансування діяльності підприємства. Дослідження нормативно-правової бази України дало змогу зазначити, що в законодавстві не розглядається сутність поняття «фінансові результати». Погляди різних авторів щодо визначення сутності фінансового результату відрізняються. Кожен сучасний автор вкладає своє розуміння у поняття «фінансовий результат», але, незважаючи на різноманітність формулювань, економісти визначення фінансового результату зводять до порівняння виручки і збитку, отриманих за звітний період. Джерелом аналізу фінансових результатів діяльності підприємства є Звіт про фінансові результати, який складається з чотирьох розділів, при чому у першому розділі відокремлюється операційна діяльність підприємства та її результати, також слід зазначити, що має місце вимога щодо наявності інформації за два звітних періоди. Загальний аналіз динаміки та структури фінансових результатів за декілька років передбачає використання наступних методів: аналіз динаміки і структури статей балансу, факторний аналіз прибутку, аналіз оптимізації обсягу прибутку, обсягу виробництва і витрат, комплексний аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства. Загальний аналіз динаміки та структури фінансових результатів дає можливість зрозуміти тенденції розвитку підприємства, його потенціал, показує фактичний рівень прибутку та завдяки саме якому виду діяльності він одержаний.

Узагальнюючи вищезазначене, маємо можливість стверджувати, що вивчення сутності фінансового результату та методів його аналізу, представлення пропозицій щодо адаптації підходів до загального аналізу динаміки та структури фінансових результатів до змін в економіці країни, зокрема, та змін в світовій економіці, взагалі, є не лише актуальним, а і вимагає подальших досліджень.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV (Редакція від 03.01.2017). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14.
2. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Національного положення (стандарту)» бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 № 73. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (Редакція станом на 02.11.2016). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
4. Грабовецький Б.Є. Фінансовий аналіз та звітність / Б.Є. Грабовецький, І.В. Шварц. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – 281 с.
5. Ефімова О.В. Аналіз фінансової звітності / За ред. М.В. Мельник. – 2-е вид., випр. і доп. – М.: ОМЕГА-Л, 2006. – 408 с.
6. Колачева Н.В. Фінансовий результат підприємства як об'єкт оцінки та аналізу / Н.В. Колачева, Н.Н. Бикова // Вісник НГІЕІ. – 2015. – № 1(44). – С. 29–35.
7. Онищенко В.В. Аналіз фінансових результатів діяльності підприємства, 2018. – Режим доступу: https://www.golovbukh.ua/article/7128-analz-fnansovih-rezultatv-dyalnost-pdprimstva.
8. Ратушна О.П. Обліково-аналітичне забезпечення аналізу фінансових результатів / О.П. Ратушна // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 1. – С. 72–76.
9. Цал-Цалко Ю.С. Фінансова звітність підприємств та її аналіз / Ю.С. Цал-Цалко. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – 342 с.

Матвеев В.В., Гайдаржийська О.Н., Вирянська О.В.
Национальный авиационный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОДХОДОВ К АНАЛИЗУ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность финансовых результатов. Определены основу для проведения анализа финансовых результатов хозяйственной деятельности предприятия. Охарактеризованы разделы Отчета о финансовых результатах и определены их ценность для проведения анализа. Представлены методы общего анализа динамики и структуры финансовых результатов деятельности предприятия.
Ключевые слова: финансовые результаты, прибыль, убыток, доходы, расходы, финансовая отчетность, финансовый анализ.

Matvieiev V.V., Gaydarzhiyskaya O.M., Virianska O.V.
National Aviation University

THEORETICAL RESEARCH OF APPROACHES TO THE ANALYSIS OF FINANCIAL RESULTS OF ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Summary
The essence of financial results is investigated in the article. The basis for the analysis of the financial results of the economic activity of the enterprise has been determined. The sections of the Report on financial results are characterized and their value is determined for the analysis. Methods of the general analysis of dynamics and structure of financial results of activity of the enterprise are presented.
Keywords: financial results, profit, loss, income, expenses, financial statements, financial analysis.

УДК 330.131.7

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СУЧАСНА СИСТЕМА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Матвієнко-Біляєва Г.Л.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Дослідженні теоретичні питання диференційованого підходу до класифікації ризиків за рівнем операційного управління. Запропонований комплекс системи оціночних критеріїв для оцінки ризиків сучасного підприємництва. Визначити недоліки та переваги діючої системи оцінки та управління ризиками в підприємницькій діяльності. Розроблено систему управління ризиками для підприємницьких структур. Запропоновано заходи щодо ефективного управління ризиками сучасних підприємницьких структур.
Ключові слова: ризик-менеджмент, підприємництво, підприємницька діяльність, управління ризиками, сучасний бізнес.

Постановка проблеми. Ризики завжди супроводжують будь-яку економічну діяльність, впливають на фінансовий стан сучасного підприємництва. До них можна віднести ризики техногенних катастроф, аварій, невиправданих фінансових вкладень, несподіваного виграшу, отримання премії або події, що є збігом обставин, кожне з яких може привести до непрямих і прямих фінансових втрат або придбань. Також ризик незмінно був одним з найважливіших умов сучасного бізнесу, оскільки якщо говорити про головну мету підприємницької діяльності як про збереження і збільшенні ресурсів організації в часі, то ризик – це неясність і невпевненість в отриманні очікуваного кінцевого результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день управління ризиком є одним з актуальних питань у підприємницькій діяльності. Багато авторів відзначають, що сама сутність підприємництва тісно пов'язана з ризиком.

Ризик-менеджмент – це система, що включає в себе ідентифікацію та аналіз ризиків, управління ними (мінімізація або знешкодження загроз, з метою прибутковості і успіху її діяльності підприємства в довгостроковому аспекті [1–3].

Проблеми, методи, моделі та механізми управління ризиками на підприємстві розглядаються в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, у їхньому числі: Д. Бернуллі, І. Тюнен, Ф. Найт, Р. Кантильон, Дж. Міля, Д. Рікардо, А. Сміта, А. Маршалл, К. Маркс, Г. Марковіц, Р. Д. Шиллер, І. Т. Балабанов, А.А. Іванов, Н.В. Хохлова, Д. Хаббард, М. Роуз, Л.Н. Тепман, В.В. Вітлінський.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найважливішим моментом функціонування системи управлінням економічними ризиками – обов'язкове прийняття рішень на основі її результатів. Тому необхідно розробити методику аналізу інформації та прийняття рішень яка в найбільшій мірі відповідала виникаючим вимогам підприємства і працівників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення та розвиток теоретичних і практичних основ, розробка та впровадження сучасної системи ефективного управління ризиками підприємницьких структур.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про підприємництво» зазначено: «Стаття 1. Підприємництво в Україні. Підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, установленому законодавством» [2–3].

Тісний зв'язок між ризиком і підприємництва обумовлює високу роль даної проблематики: плануванням, організаційної та прийняття управлінських рішень, контролем та оцінкою отриманих результатів [3].

З чого можна зробити висновок, сама сутність підприємництва, будучи тісно пов'язаною з проблемою ризику, змушує звертатися до вивчення питань оцінки та мінімізації ризиків для більш успішної підприємницької діяльності.

Теорія ризик-менеджменту спочатку розроблялася закордонними фахівцями, і ними ж на даний момент внесений найбільш значний внесок у її розвиток, ті дослідники, які займалися її проблемами в Україні та інших країнах СНД, користувалися англомовною літературою. А в її перекладах не завжди обґрунтовано враховували специфіку термінології. Тому risk management перекладали як управління ризиками, що й поклало початок плутанини, бо як можна керувати в принципі некерованими подіями чи обставинами.

Ризик-менеджмент – це система, що включає в себе ідентифікацію та аналіз ризиків, управління ними (мінімізація або знешкодження загроз, з метою прибутковості і успіху її діяльності підприємства в довгостроковому аспекті.

До числа основних завдань ризик-менеджменту можна віднести [1–3]:

вибір стратегії управління ризиком;

розробку адаптивного до ризику режиму діяльності підприємства (організації);

організацію реалізації адаптивного режиму;

створення підсистеми управління ризиком на підприємстві;

розробку методології оцінки та управління ризиками;

контроль реалізації адаптивного режиму;

оцінку впливу ризиків;

вибір і реалізацію методів управління ризиками, спрямованих на зниження їх негативного впливу.

Часто в теорії і практиці управління зустрічається поділ ризиків на систематичні (ринкові) і несистематичні (специфічний).

Систематичний ризик виникає під впливом загальних факторів, які зачіпають ринок в цілому, і охоплює всі підприємства, представлені на ринку. Цей ризик можна усунути диверсифікацією.

Несистематичний ризик – виникає під впливом унікальних, специфічних для окремого підприємства чинників і може бути скорочений шляхом диверсифікації.

Далі наведемо класифікацію ризиків за рівнем управління: перший рівень структурування передбачає диференціювання ризику на наступні групи: ризики, управлінням яких займається вище керівництво підприємства (ризики I групи); підструктурні ризики, пов'язані з діяльністю окремих виробничих напрямків, керованих керівниками напрямків (ризики II групи); персональні ризики, пов'язані з діяльністю кожного члена організації в окремо (ризики III групи).

На другому рівні структурування відбувається поділ по групах ризику. Групи ризику – набір ризиків, управління якими може бути охарактеризоване сукупністю індивідуального набору певних методів, структурою управлінських організаційних одиниць і впливом на діяльність підприємства у галузі постачання програмного забезпечення. Можливе часткове перетин областей дії ризикових груп на різних рівнях, пов'язаний, насамперед, з різними цілями і часовим інтервалом управління ризиком.

Отже, більш детально розглянемо ризики I групи, які включають фінансові, екологічні, соціально-політичні та галузеві групи ризиків. Фінансові ризики виникають у сфері відносин ринкових суб'єктів з банками та іншими фінансовими інститутами. Також в до них відносяться ринкові і макроекономічні ризики. Ринкові ризики пов'язані зі зміною дій конкурентів, переваг споживачів, розвитком інноваційних розробок, що викликають зміни економічних, технічних і суспільних тенденцій діяльності підприємств або галузі. Кожен підприємець свідомо (або несвідомо) йде на ринкові ризики в спробі передбачити зміни дій оточуючих економічних агентів. Ринкові ризики відносяться до зовнішніх ризиків, оскільки відображають переважна вплив тенденцій економічного розвитку на діяльність підприємства.

Екологічні ризики представлені частіше за все як відповідна реакція правових інститутів, екологічних об'єднань та громадськості на можливість шкідливих впливів і джерел небезпеки для здоров'я людини і навколишнього середовища [6]. Але до цього визначення також необхідно додати ризики, пов'язані з впливом природних явищ: ризики стихійних лих; ризики втрат часу, пов'язаних з неможливістю проводити роботи через погодні умови; ризики впливу зміни циклу природи (час доби і року); ризики довгострокових природних трендів (підвищення температури, зміни рівня води та ін.).

Соціально-політичні ризики охарактеризовані зміною цілей і задач державного регулювання, зміною вектора державного розвитку або рівнем розвитку громадянського суспільства. Частина зазначених ризиків (зміна оподаткування, законодавства або вартості ліцензування) має однозначну економічну оцінку. Однак існують ризики, не тільки складно піддаються обліку, але і відрізняються малою передбачуваністю. До таких ризиків, наприклад, відносяться ризик політичного та адміністративного тиску, що створює недобросовісну конкуренцію, ризик поганої роботи соціальних служб (пожежі, рівень злочинності та ін.), ризик погіршення загального бізнес-клімату, форс-мажорні обставини (зміна зовнішньополітичних державних позицій, в тому числі введення військових дій на території сфери інтересів організації).

Під галузевими ризиками слід розуміти можливість настання ризикової події для особи, що приймає стратегічні рішення, результатом якого може бути повне або часткове недосягнення стратегічних цілей. Галузеві ризики є відображенням зовнішніх ризиків на підприємстві і спонукають його до дій у відповідь змінам внутрішнього середовища. До галузевих ризиків слід відносити: організаційно-управлінські ризики – ризики побудови організаційних структур, проведення бізнес-процесів і використання обмежених ресурсів підприємством не найефективнішим способом; ризики дій контрагентів – ризики можливості збитків, викликаних невиконанням партнерами своїх зобов'язань.

Ризики II групи включають маркетингові, комерційні та адміністративні.

Комерційні ризики пов'язані з операційним управлінням потоком грошових коштів, розподілом доходів, оцінкою рентабельності і структури витрат і доходів.

Маркетингові ризики виникають при помилках вибору ринку збуту продукції, оцінки платоспроможності і обсягу ринку, дій конкурентів в конкретний часовий період, роботи системи збуту.

Адміністративні ризики пов'язані із забезпеченням безперебійного праці та організації дій персоналу: експлуатація технічних і офісних приміщень, інформаційно-технічне оснащення, формалізація і стимулювання дій персоналу і ін.

Ризики III групи включають ризики кваліфікаційні, лояльності, кадрові та безпеки праці. Дані групи ризиків породжуються, головним чином, усвідомленням співробітниками підприємства всередині організаційної структури, співвідношенням їх особистих інтересів (підвищення рівня життя, кваліфікації, організація дозвілля, соціальний пакет і просування по кар'єрних сходах) з цілями і завданнями керівництва. Неврахування або недостатнє задоволення потреб персоналу і його контролю призводить до ризику його втрати, зменшення ефективності роботи або ж до дій, що завдають прямого або непрямого збитку організації. Персональні ризики мають ключове значення при забезпеченні стійкого становища підприємства на тривалому тимчасово м відрізку. Набір, утримання і забезпечення умов для підвищення кваліфікації співробітників значно покращує клімат і ефективність праці всередині компанії. Укладання довгострокових контрактів, що включають бонуси за вислугу років, і одночасна робота служби внутрішнього контролю підвищують лояльність і знижують плинність кадрів.

Класифікація, побудована за таким принципом, дозволяє уникнути суб'єктивної оцінки в процесі структурування ризиків в групи, врахувати індивідуальні компетенції і можливості більш чіткого розподілу відповідальності між особами, які беруть участь в управлінні ризиками. Дана концепція є необхідною основою для подальшої побудови операційного механізму управління ризиками також враховує рівні управління на підприємстві.

Управління ризиком в системі управління підприємством включає стратегію і тактику ризик-менеджменту.

Стратегія ризик-менеджменту є управління ризиком, засноване на довгостроковому прогнозуванні, стратегічному плануванні, виробленні обґрунтованої концепції і програми, що дозволяють не допускати або зменшувати негативний вплив на результати діяльності і, головне, отримувати високий дохід.

Найбільш ефективно систему ризик-менеджменту можна реалізувати шляхом виділення в систему управління підприємством конкретної організаційної одиниці. В якості організаційної одиниці не обов'язково має виступати окремий структурний підрозділ. Цю роль може виконувати окремий співробітник (менеджер з управління ризиками, ризик-менеджер – фахівець в галузі управління ризиками) або спеціалізована консультаційна фірма [2].

Для реалізації системи ризик-менеджменту в загальній інформаційній системі організації повинен бути присутнім блок, який відповідає за оцінку та аналіз ризиків, особливо це відноситься до кількісної оцінки ризиків.

Управління ризиками має здійснювати керівництво підприємства. При поступовому зростанні компанії функції з управління ризиками здійснюються службами безпеки, юридичним відділом, відділу внутрішнього аудиту або іншими службами.

На сьогоднішній день, конкретних інструментів і технік управління ризиками існує досить велика кількість. Зокрема, в міжнародному стандарті ISO / IEC 31010: 2009 приведена 31 техніка ризик-менеджменту, в числі яких досить широко використовуються в практиці зарубіжних компаній як FMEA (Failure Mode and Effects Analysis), HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points), Байесови мережі і FN-криві.

Однак кожен стандарт стверджує необхідність безперервності процесів моніторингу та контролю ризиків.

Отже, проведемо аналіз найбільш вживаних на практиці методів ризик-менеджменту, які використовуються при підготовці інформації для прийняття управлінських рішень.

Метод точки беззбитковості передбачає знаходження такого рівня отримання коштів від реалізації послуг, при якому виробник у змозі покрити постійні витрати, пов'язані з діяльністю по відтворенню послуг, але ще не має прибуток. Даний підхід в сукупності з кількісними і якісними методами оцінки ризику дозволяється визначити три необхідні складові майбутньої виручки для подальшого прийняття управлінського рішення: величину постійних витрат; скориговану норму прибутку з урахуванням прогнозу динаміки галузі; визначення основних вразливих місць і величину їх впливу на дисперсію грошових потоків.

Метод побудови дерева подій – графічний спосіб відображення процесів і можливості їх розвитку, із завданням початкової структури і інцидентів. Іншими словами, «гілки древа» формують логічний ланцюжок подій, де рух від однієї події до іншої залежить від скоєних дій чи прийнятих рішень в минулому. Явним достоїнством даного і схожих методів є готовність до коректування дій при різному розвитку подій.

Метод «події – наслідки» (HAZOR -Hazard and Operability Research) широко використовується в проектуванні при побудові виробничих ланцюжків і являє собою аналіз можливих несправностей, але без оцінки їх ймовірності і графічного відображення. Основне завдання даного методу – це розщеплення складних систем на частини і аналіз кожної з них окремо.

Метод сценаріїв дозволяє оцінити можливість досягнення цілей підприємства на основі аналізу різних заданих «сценаріїв» руху ризикових параметрів. Як правило, задається рух важко прогнозованих зовнішніх чинників, таких як ціна на продукцію, курси валют, інфляція, поведінка конкурентів і т.д., а також відсутність повної інформації про навколишнє нас середовищі.

Незважаючи на значну кількість розроблених експертних методів, можна виділити загальні етапи їх реалізації: визначається залучена група експертів, що володіють необхідними кваліфікаційними навичками; визначаються первинні і вторинні технології прийому та обробки експертних даних (форми звітності, формат зустрічей, методи математичної обробки, встановлюється, при необхідності, диференційована оцінка рівня компетентності експертів і т.д.); передається наявна первинна інформація про дані ризики експертній групі; аналізована група ризику оцінюється з точки зору ймовірності настання, величини можливого збитку і його дисперсії, тривалості за часом; аналізуються отримані експертні оцінки.

Разом з тим, незважаючи на наявність широкого спектра можливих методик управління ризиками, жодна з них не може вважатися цілком універсальною, оскільки кожна з методик має свої умови застосування і відповідні обмеження. Крім того, в сучасній економічній ситуації, яка характеризується високим ступенем конкурентності на переважній більшості ринків.

Таким чином, система управління ризиками є одним із основних елементів у функціонуванні підприємства. Вона допомагає при прийняті управлінських рішень в усіх важливих сферах підприємницької діяльності.

Залежно від мети, сфери діяльності підприємство, організація повина самостійно визначати принципи класифікації, основні види ризиків з урахуванням специфіки його функціонування, галузі, регіону.

В сучасний час кількість підходів до керування ризиками налічується понад кількома десятків. Всі ці підходи можна умовно розділити на три групи: відмова від ризику, розподіл ризиків та прийняття ризику.

Разом з тим, незважаючи на наявність широкого спектра можливих методик управління ризиками, жодна з них не може вважатися цілком

універсальною, оскільки кожна з методик має свої умови застосування і відповідні обмеження. Крім того, в сучасній економічній ситуації, яка характеризується високим ступенем конкурентності на переважній більшості ринків.

Необхідно відмітити, що для успішного функціонування системи управління ризиками необхідно дотримуватися такої послідовності: спочатку ідентифікувати ризик, потім проаналізувати підходи до управління. Та в залежності від цього, вибрати метод, і потім після виконання обраного методу оцінити результати.

Отже, найважливішим моментом функціонування системи управлінням економічними ризиками – обов'язкове прийняття рішень на основі її результатів. Тому необхідно розробити методику аналізу інформації та прийняття рішень яка в найбільшій мірі відповідала виникаючим вимогам підприємства і працівників. Ця комплексна система складається з п'яти етапів.

Перший етап це «виявлення ризику в діяльності підприємства». Даний етап визначаються всі ризики підприємства. Першими ознаками ризику буде служити неналежне використання сировини, зростання собівартості продукції, збільшення втрат робочого часу, впровадження у виробництво нових виробничих засобів. На цьому етапі визначається класифікація ризику, для того щоб дізнатися рівень операційного управління.

Другий етап «діагностика ризику», експертна група визначає ступінь впливу та імовірність виникнення кожного ризику, по трьом оцінкам (низька, середня, висока). Потім складається карту ризиків, яка дає можливість представити розподіл ризиків та визначити найбільш пріоритетний ризик.

Третій етап «вибір методів і тактики управління ризиком» – на даному етапі визначається найбільші загрозливі ризики. Потім розробляють критерії оцінки ефективності управління ризиком, та тактика і форми завдяки яким буде нівелювання дані ризики. Далі проводиться оцінка передбачуваних методів управління ризиком. Кожен ризик-менеджер повинен розуміти, що немає точних і конкретних способів мінімізації кожного окремого ризику, в кожному конкретному випадку необхідно проявити гнучкість і оперативність у прийнятті рішення.

Четвертий етап «виконання рішення» – на даному етапі важливо контролювати виконання рішення і в разі виникнення проблем оперативно реагувати на ситуацію. У разі виникнення на підприємстві несприятливих обставин необхідно внести зміни в рішення, це можуть бути зміни в етапах і методах розробленого алгоритму.

П'ятий етап «моніторинг результатів і вдосконалення системи управління ризиками» – на даному етапі проводиться аналіз ефективності від проведених заходів з управління ризиками, а також розробляються критерії ефективності управління ризиками в діяльності підприємства [1–3; 5].

Вище розглянутий алгоритм процесу управління ризиками в здійснення підприємницької діяльності має такі переваги:

1) дозволяє заздалегідь прорахувати можливі ризики в процесі здійснення підприємницької діяльності, нейтралізувати їх і створити такі умови, при яких шанс виникнення ризику в подальшому буде мінімізований;

2) дозволяє розробити критерії оцінки ефективності управління ризиками;

3) дозволяє максимально проаналізувати ризик в діяльності підприємства, оперативно застосувати методи по мінімізації і нейтралізації ризиків інноваційної діяльності, а також на заключному етапі управління ризиками розробити критерії ефективності управління ризиками.

Таким чином, використання алгоритму процесу управління ризиками в діяльності підприємства дозволяє створити інструментарій, забезпечує максимально якісний і оперативний аналіз ризиків, що дозволяє нейтралізувати в майбутньому можливі ризики. Пізніше, процес управління ризиками пристосовується до бізнес-процесам підприємства і являє собою частину оперативної діяльності фірми. Розроблений алгоритм дозволяє задіяти в управлінні ризиками найбільш значущі етапи контролю процесу управління ризиками і тим самим максимально знизити ризики в підприємницької діяльності.

Список літератури:

1. Васюренко О.В. Ризик як складова економічних процесів // Фінанси України. – 2015. – № 7. – С. 68–74.
2. Вітлінський В. Фінансовий ризик і методи його вимірювання // Фінанси України. – 2000. – № 5. – С. 13–23.
3. Клапків М. Методи ідентифікації фінансових ризиків // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 39–46.
4. Ковзанадзе И. Системные риски в мировой экономике: необходимы институциональные решения / И. Ковзанадзе // Финансы. – 2012. – № 3. – С. 63–66.
5. Матвієнко-Біляєва Г.Л. Імплементація інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу: І Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 22 березня 2018 р. / редкол. : О.І. Черевко [та ін.] ; Харківський держ. ун-т харч. та торг. – Х.: ХДУХТ, 2018. – С. 360–361.
6. Miccolis J., Shah S. Enterprise Risk Management. An Analytic Approach A Tillinghast – Towers Perrin Monograph Parsippany / J. Miccolis, S. Shah. – N. J., 2001. – 38 p.

Матвиенко-Беляева Г.Л.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ КАК СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР

Аннотация
Исследованны теоретические вопросы дифференцированного подхода к классификации рисков по уровню операционного управления. Предложенный комплекс системы оценочных критериев для оценки рисков современного предпринимательства. Определены недостатки и преимущества действующей системы оценки и управления рисками в предпринимательской деятельности. Разработана система управления рисками для предпринимательских структур. Предложены меры по эффективному управлению рисками современных предпринимательских структур.
Ключевые слова: риск-менеджмент, предпринмательство, предпринимательская деятельность, управение рисками, современный бизнес.

Matvienko-Bilyaeva G.L.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

RISK MANAGEMENT AS A MODERN SYSTEM OF EFFECTIVE RISK GOVERNMENCE OF BUSINESS STRUCTURES

Summary
The theoretical issues of the differentiated approach to the classification of risks by the level of operational management are investigated. The proposed complex of the system of evaluation criteria for assessing the risks of modern entrepreneurship. Deficiencies and advantages of the current system of risk assessment and management in entrepreneurial activities are identified. A risk management system for business structures has been developed. Measures for effective risk management of modern business structures are proposed.
Keywords: risk management, entrepreneurship, entrepreneurial activity, risk management, modern business.

УДК 659.154

МІСЦЕ БРЕНДУ У МАРКЕТИНГОВОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ПІДПРИЄМСТВА

Муллер М.В.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Досліджено роль брендів у загальному управлінні маркетингом підприємства. Встановлено емоційний зв'язок між споживчим сприйняттям і функціональністю продукту. Доведено, що цінність бренду, що її визначає індивідуально споживач, не має фізичного виміру, проте вона є ключовим елементом вибору товару. Акцентовано увагу на тому, що питання дослідження поведінки споживача при виборі одного товару з-поміж інших в умовах перенасичення ринку посідає ключове місце в процесі маркетингового менеджменту підприємства. Визначено подальші розвідки даної проблематики, які мають спиратися на дослідження психологічних механізмів впливу на споживача з метою здійснення покупки, формування тісного емоційного зв'язку з брендом та повторення покупки в подальшому.
Ключові слова: бренд, брендинг, цінність бренду, поведінка споживача, маркетинговий менеджмент.

Постановка проблеми. Зважаючи на той факт, що більше ніж 70% споживачів виявляють бажання заплатити 20% додаткової ціни лише за те, що даний товар є брендом, роль останнього в сучасному світі не можна перебільшити. Цінність бренду, що її визначає індивідуально споживач, не має фізичного виміру, оскільки це те підсвідоме, що керує людською поведінкою при виборі одного товару з-поміж інших. Головним завданням маркетингового менеджменту в даному напрямі має стати забезпечення зв'язку між процесами по створенню «суті бренду» («що саме будемо робити?»), тобто закладання в бренд цінностей, які мають інтерес для споживача, і процесу формування і донесення визначених цінностей («як будемо це робити?»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад брендингу зробили такі науковці: Д. Аакер, Т. Амблер, Н.В. Безрукова, К. Веркман, В. Домнін, Я. Елвуд, В.А. Свічкарь, П. Темпорал, Г. Чамерсон тощо. Розроблені теоретичні засади управління торговими марками, сформоване значне теоретичне підгрунтя в сфері брендингу. Крім того, сьогодні існує велика кількість моделей формування брендів, що запропоновані рекламними агенціями, дослідними та консалтинговими компаніями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зважаючи на значні наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців в сфері брендингу, деякі проблемні аспекти даної тематики залишаються не вирішеними. Так, питанням визначення цінності бренду, психологічним аспектам прийняття бренду споживачами, ефективного управління даним процесом на підприємстві в науковій літературі приділяється недостатньо уваги. Проте саме ці аспекти є ключовими при прийнятті споживачем рішення про покупку товару.

Мета статті. Метою статті є визначення місця бренду в сучасному маркетинговому менеджменті компанії та ефективне управління процесом брендингу.

Виклад основного матеріалу. Для споживача бренд має бути зрозумілим і відображати корисну інформацію, яка може допомогти здійснити вибір відповідно до його потреб. Дуже часто, при виборі товару людина звертає увагу не на об'єктивно зрозумілі характеристики, які можуть бути дуже схожими, такі як, ціна, якість, функціональність чи безпечність, а на особистісні вподобання. В умовах конкурентного середовища виробники зазвичай забезпечують ці характеристики на певному рівні, і тоді людина покладається на почуття, які викликають певні особливості бренду. На думку Американської маркетингової асоціації «Бренд (англ. brand) – назва, слово, вираз (англ. brand – паті), знак, символ або дизайнерське рішення, або їх комбінація з метою позначення товарів і послуг конкретного продавця або групи продавців для відмінності від їх конкурентів».

Бренд – це позитивна аура, що оточує торгову марку; це щось нематеріальне, що не просто свідомо споживається, але і оплачується споживачем. Бренд – це, перш за все, сформована думка споживачів про товар, стійкі асоціації, пов'язані з якістю продукції і її смаковою цінністю.

Необхідність створення бренду випливає із даних маркетингових досліджень:

– 72% споживачів заявляють про свою готовність заплатити 20% додаткової ціни за бренд, який їм подобається;

– 25% споживачів стверджують те, що ціна для них не важлива, якщо вони купують бренд, якому довіряють. Більше, ніж 70% споживачів орієнтується на бренд при прийнятті своїх рішень про покупку, а більше 50% покупок в дійсності визначаються брендом;

– рекомендації колег та інших людей впливають майже на 30% всіх покупок, які здійснюються в наші дні, тому позитивний досвід одного споживача може вплинути на рішення інших про покупку;

– більше 50% споживачів вважає, що впливовий бренд забезпечує більш успішний старт нового товару на ринку, і вони швидше готові спробувати новий товар.

За даними компанії Millward Brown Optimor брендом у світі уже 2-й рік поспіль залишається пошуковий гігант Google, вартість бренда якого за рік збільшилася на 77% і оцінюється у $66,43 млрд. Загалом перша десятка найдорожчих брендів за версією Millward Brown Optimor виглядає так: 1) Google – $66,4 млрд.; 2) General

Elektric – $61,9 млрд.; 3) Microsoft – $55 млрд.; 4) Coca-cola – $44,1 млрд.; 5) China Mobile – $41,2 млрд.; 6) Marlboro – $39,2 млрд.; 7) Wal-Mart – $36,9 млрд.; Citi – $33,7 млрд.; 9) IBM – $33,6 млрд.; 10) Toyota – $33,4 млрд.

Бренди забезпечують емоційний зв'язок між споживчим сприйняттям і функціональністю продукту, вони покликані впорядковувати знання споживачів про товар, створювати товарні сходи в уявленнях («в головах») споживачів, надавати йому картину розстановки сил у товарних групах. Будучи цінним нематеріальним активом, бренд має властивість переконання лояльних йому споживачів у правильності їх вибору. Бренд належить до класу соціальних об'єктів. Він є унікальною композицією трьох складових: чуттєвих, або фізичних, відчуттів (як бренд виглядає, «пахне», «звучить»); раціональних (що бренд містить в собі, як сконструйований, як працює); емоційних (які настрої бренд викликає, психологічні відчуття від користування нею). Творчий процес розвитку або створення бренду (брендинг) носить безперервний характер і базується на ретельному дослідженні психології типового представника цільової групи – споживача продукту.

В напрямку психологічного сприйняття бренду Ф. Котлером було проведено дослідження, згідно якого функціональні та емоційні переваги бренду знаходяться на одному рівні. Сформульована ним модель містить сукупність системних цінностей виробника, особливостей визначеної культури, індивідуальні характеристики, та відмінностей від інших марок [6].

В умовах перенасичення ринку схожими товарами зростає значимість питання дослідження поведінки споживача. Переважно процес вибору товару розглядається через призму споживчої корисності (або цінності), тобто споживач шляхом вибору певного товару з конкурентних пропозицій намагається отримати максимальну корисність. За визначеннями [3; 4], корисність – це задоволення, яке споживач отримує від споживання економічних благ, це суб'єктивна цінність певного товару у певний момент часу. Кардиналістська модель поведінки споживача грунтується на тому, що корисність, яку споживач отримує від певного товару, можна кількісно виміряти за допомогою умовної одиниці «ютиля» [4]. Однак на практиці у кожного споживача критерії корисності відрізняються, а їх оцінки є суб'єктивними, що пов'язано з психологічними особливостями особистості. Більше того, у різні моменти часу та за різних обставин для однієї і тієї ж людини корисність того самого товару може різнитися.

Корисність можна виміряти за умови, що споживачі вибирають товари керуючись лише вимогами до функціональних характеристик товарів. Але сьогодні автомобіль є більше, ніж просто засобом пересування, – він стає важливим елементом іміджу ділової людини, підкреслює її статус, стиль, приналежність до певної соціальної групи. Те саме стосується мобільних телефонів, годинників тощо. Для побутової техніки, окрім традиційних атрибутів, таких як функціональність, надійність, ергономічність, важливу роль відіграє дизайн і стиль, адже холодильники, телевізори, мікрохвильові печі та ін. стають ще й елементами інтер'єру. На основі цього можна зробити висновок, що в сучасних ринкових умовах товар, щоб бути успішним, повинен не тільки задовольняти ті потреби людини, для яких він безпосередньо призначений, але й потреби вищих рівнів (соціальні, поваги, самовираження).

Основні моделі формування корисності (цінності) бренду (моделі ідентичності бренду).

1. BrandDynamics™ від компанії Millward Brown [8].

Бренд повинен пройти шлях від слабких відносин зі споживачем (низьких витрат на просування в категорії) до сильних (значні витрати). При цьому йому необхідно подолати п'ять ступенів:

1. присутність («Чи знає споживач хоч щось про цей товар?»);

2. доречність («Він пропонує споживачу щось необхідне?»);

3. виконання («А чи може він виконати обіцянку?»);

4. перевага («Це щось краще, ніж пропонують інші?»);

5. зв'язок («Ніякий інший бренд не зрівняється з цим?»).

Дана модель заснована на аналізі людського сприйняття бренду та хоча й не містить конкретних інструментів та методів досягнення сильних позицій, але аналіз рівнів брендів дозволяє зробити висновок про напрямок зміни програми їхнього розвитку.

2. Модель, що використовується при формуванні бренда Bates Worldwide (Колесо бренду), розроблена рекламним агентством Bates.

Метод «Колесо бренду» (Brand Wheel) – набір з п'яти «прошарків», що вкладені одна в іншу.

Атрибути описують продукт як фізичний об'єкт: колір, запах, матеріал, з якого він зроблений, основні компоненти тощо.

Вигоди – це загальні результати використання споживачем бренду.

Особистість – це характеристика, що дозволяє метафорично представити бренд у вигляді людських якостей.

Цінності – це опис емоцій, що виникають у споживача при користуванні брендом.

Суть бренда – це сукупна складова всіх попередніх чотирьох рівнів. Це центральна ідея, що вбирає в себе ключові аргументи для споживача по вибору бренду.

За допомогою даної методики більш-менш точно описуються відчуття споживачів стосовно бренду, а також з'ясовується на чому вони базуються.

Особливістю є розміщення ближче до центру кола індивідуальності торгової марки на відміну з емоційними цінностями. Фактично це каже про те, що бренд має бути привабливим цільовій аудиторії, але не обов'язково ідентичним їй, а також образ бренда визначає багато в чому і емоційне відношення до нього.

Модель допомагає оцінити наскільки глибоко споживачі розуміють бренд. Це дозволяє сформувати рекомендації щодо активації зусиль в кожній області сприйняття бренда, що розглядається.

3. Модель бренду за Т. Амблером [2, с. 50]:

Марка = функціональні (якість) + психологічні (імідж) + економічні переваги (ціна).

Перевагою моделі Т. Амблера є простота. Вона показує основні цінності бренду. Бренд розглядається як набір додаткових характеристик, але не відособленими від продукту.

Недоліками можна зазначити те, що дана модель відображає тільки сприйняття споживача. Не показує ті інструменти, за допомогою яких досягаються переваги. Крім того, ступінь узагальнення занадто високий, щоб казати про методи управління брендами на основі цієї моделі.

4. Модель Ф. Котлера [7, с. 285]:

За центр приймаються вигоди для споживача, що закладені в товарі:

1. вигоди, які товар несе споживачу;
2. відображення системи цінностей виробника;
3. уособлення визначеної культури;
4. індивідуальність, відмінність марки від інших;
5. тип споживача, для якого призначений товар і який розділяє цінності, що пропонуються маркою;
6. історія розвитку марки.

В напрямку психологічного сприйняття бренду Ф. Котлером було проведено дослідження, згідно якого функціональні та емоційні переваги бренду знаходяться на одному рівні. Сформульована ним модель містить сукупність системних цінностей виробника, особливостей визначеної культури, індивідуальні характеристики, та відмінностей від інших марок [6].

Ф. Котлер не поділяє на функціональні та емоційні переваги бренду, розглядає їх на одному рівні, але він детально описує верхні рівні сприйняття бренда. Також у моделі виділяються соціальні потреби та цінності, що не пов'язані з конкретним індивідом та показано, що через бренд можна самовиразитися.

Недоліком є суперечне ієрархічне розміщення рівнів бренду. Іншим суттєвим недоліком є відсутність у моделі самої компанії, товару або послуги. Модель не дозволяє аналізувати розвиток брендів, проте дозволяє достатньо докладно описати будь-який бренд.

5. Т. Гед запропонував модель чотирьохмірного брендингу [5, с. 123–133]. За його думкою, сильний бренд можна подати у вигляді розумового поля бренду, що існує у чотирьох вимірах:

функціональний вимір (описує унікальні характеристики товару чи послуги, а також сприйняття їх корисності, які асоціюються з брендом);

соціальний вимір (стосується здатності ідентифікувати себе з визначеною суспільною групою та відображає відносини між покупцями та тією суспільною групою, до якої вони бажають приналежати);

ментальний вимір (відображає самосприйняття та самоідентичність споживачів, а також їх готовність до змін);

духовний вимір (відноситься до більш обширної системи, частиною якої є бренд, споживач та його соціальне оточення).

Перевагами є те, що концепція Т. Геда є універсальною для створення товарних і корпоративних брендів. Модель уявляє собою детальний опис сприйняття бренду на високих рівнях. Це сприйняття є вірним як для індивідів, так і для корпоративного споживача. Модель також може бути використана на ринку B2B.

Недоліком моделі Т. Геда є те, що вона не описує структуру складових бренду, тобто всі елементи моделі є рівнозначними. Дана модель також не дозволяє порівнювати бренди між собою.

6. Модель формування цінності бренду К. Келлера [9] включає наступні послідовні рівні:

1. характерні особливості (*ідентифікація бренду* – хто він?);
2. експлуатаційні якості та імідж (*значення бренду* – що він?);
3. оцінка та почуття (*реакція на бренд* – що я відчуваю або думаю про нього?);
4. резонанс (*відношення до бренду* – які та наскільки сильні асоціації у мене з брендом?).

Перевагами даної моделі є всебічний розгляд цінностей бренду та їх послідовності сприйняття індивідуальним споживачем. Проте, дана модель не дозволяє формувати бренд. Також дана модель не призначена для ринку B2B, так як у ній не враховані цінності корпоративних споживачів.

7. Модель цінностей бренда Д. Аакера, що запропонована у книзі «Создание сильных брендов» [1, с. 124]. Д. Аакер представляє бренд як набір переваг для споживачів:

Бренд = функціональні вигоди + емоційні вигоди + вигоди самовираження

Перевагами моделі є її простота, наочність, опис цінностей. В моделі бренди розглянуті у відповідності з індивідуальними вигодами приватної особи. Так, на самому високому рівні показано, що бренд має вирішувати особисті цілі – самовираження.

Проте, дана модель показує тільки цінності бренду. В ній не присутній продукт чи послуга. Модель непридатна для ринку B2B через її спрямованість на індивідуальні потреби споживача, не враховує корпоративні цілі та потреби, а також внутрішні ставлення організації-споживача.

8. Модель цінностей торгової марки М. Шеррингтона [10]. Науковець описує цінність торгової марки, але дані положення є справедливими і для цінності бренду також. Зокрема:

1. основна ціннісна пропозиція марки (позиціювання ТМ, її основа, сутність або ядро),
2. пропозиція з функціональної точки зору;
3. нефункціональні характеристики – «емоційні» вигоди, що поділені на зовнішні цінності («що бренд каже про мене») та внутрішні цінності («як я себе почуваю користуючись брендом»).

Перевагам моделі є те, що Шеррингтон впорядкував у порядку важливості функціональні та емоційні асоціації і подав їх у вигляді рівнів, що відповідають різному ступеню сприйняття бренду. Дана модель є продовженням та доповненням моделі Аакера, їй притаманні ті самі недоліки та переваги.

Дана модель – не інструментальна. Вона детально показує ті враження, які формує бренд, але не показує напрями впливу на них. Модель орієнтована на індивідуальні цінності людини (ринок B2C).

9. Жан-Ноель Кепферер вважає, що ідентичність марки може розглядатися у шести вимірах, управління кожним з яких здатне впливати на сприйняття споживачами іміджу марок.

Перевагами моделі є те, що в ній всі елементи ідентичності марки розкриваються через відносини з споживачами. Велика увага приділяється цільовій аудиторії, тому, як споживач сприймає себе по відношенню до марки тощо. Підходить

для підприємств як для споживчого, так і промислового ринку [11].

Недоліком є те, що дана модель дуже детально розкриває розширену ідентичність і не розкриває «суть бренду». Крім того, у моделі більша увага приділяється емоційним цінностям, а функціональні цінності залишаються поза увагою.

10. Модель цінностей торгової марки високотехнологічних продуктів (автори S. Ward, L. Scott, J. Goldstine) [12]. Згідно даної моделі, бренд може бути побудований на будь-якому високотехнологічному ринку за рахунок диференціації ціннісних обіцянок, у той час як досконалість та технічні переваги продукту необхідні лише для виходу на ринок.

На початку існування бренд володіє першим рівнем, а досягнення більш високих рівнів відображає розвиток бренда. В ідеалі бренд повинен володіти такими рівнями:

1. фізичні характеристики продукту;
2. функціональні переваги;
3. психологічні (емоційні) переваги;
4. ціннісні установки і позиція бренду;
5. індивідуальність, характер.

Перевагами зазначеної моделі є докладний опис рівнів бренду. У моделі наводяться цінності та добре описуються рівні проникнення (розвитку) бренду. Автори доводять, що межа між значенням брендів для ринку високотехнологічних продуктів і для ринку товарів масового споживання стає все вужче і при купівлі високотехнологічних продуктів мають місце емоційні ефекти і рішення приймається з їх врахуванням.

Недоліками моделі є її орієнтація на індивідуального споживача. Так, третій – п'ятий рівні бренду пов'язані з особистим сприйняттям світу індивіда, а не організації – споживача. Для застосування цієї моделі на ринку B2B не вистачає розуміння особливостей прийняття рішень корпоративними споживачами та включення в модель корпоративних цілей та цінностей. Ще одним недоліком є відсутність інструментарію. Отже, всі проаналізовані моделі можна поділити на дві основні групи. Перша група – показує як сформувати марку з точки зору виробника. Вони є інструментальними і визначають сам процес створення і розвитку торгової марки.

Інша група моделей детально розкриває з чого формується ідентичність марки, опускаючи інструменти та етапи даної побудови.

Висновки і пропозиції. Питання дослідження поведінки споживача при виборі одного товару з-поміж інших в умовах перенасичення ринку посідає ключове місце в процесі маркетингового менеджменту підприємства. Коли для споживача емоційні аспекти переважають над функціональними якостями товару – це бренд. В сучасних ринкових умовах товар, щоб бути успішним, повинен не тільки задовольняти ті потреби людини, для яких він безпосередньо призначений, але й потреби вищих рівнів (соціальні, поваги, самовираження).

Перспективи розвитку брендингу мають доволі реальне підгрунтя, зважаючи на трімкий світовий науково-технічний прогрес. Розвідки в даному напрямі повинні стосуватися, в першу чергу, дослідження психологічних механізмів впливу на споживача з метою здійснення покупки, формування тісного емоційного зв'язку з брендом та повторення покупки в подальшому.

Список літератури:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2003. – 440 с.
2. Амблер Т. Практический маркетинг. – Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1999. – 400 с.
3. Базілінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я. Базілінської. Вид. 2-ге. перероб та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
4. Вінніченко І.І., Дацій Н.В., Корецька С.О. Мікроекономіка: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 272 с.
5. Гэд Т. 4D брэндинг: взламывая корпоративный код сетевой экономики / Пер. с англ. – СПб.: Стокгольмская школа экономика в СПб., 2001. – 228 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2012. – 816 с.
7. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 1998. – 896 с.
8. Офіційний сайт компанії «Millward Brown» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.millwardbrown.com.
9. Скоробогатых И.И., Чиняева Д.А. Сравнительный анализ существующих методик оценки стоимости торговой марки // Маркетинг в России и за рубежом. – 2003. – № 4. – С. 34–38.
10. Шеррингтон М. Незримые ценности бренда. – Пер. с англ. – СПб.: Вершина, 2006. – 304 с.
11. Kapferer J.-N. Strategic Brand Management. 2nd edn, London: Kogan Page, 1997.
12. Ward S., Scott L., Goldstine J. What hi-tech Account Manager need to know about Brands // Harvard Business Review. – 1999. – № 8. – С. 24–28.

Муллер М.В.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

МЕСТО БРЕНДА В МАРКЕТИНГОВОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследована роль брендов в общем управлении маркетингом предприятия. Установлена эмоциональная связь между восприятием потребителя и функциональностью продукта. Доказано, что ценность бренда, определяющаяся индивидуально потребителем, не имеет физического измерения, но является ключевым элементом выбора товара. Сделан акцент на вопросе исследования поведения потребителя при выборе одного товара среди подобных в условиях перенасыщения рынка при осуществлении процесса маркетингового менеджмента предприятия. Определены дальнейшие направления исследований данной проблематики, которые должны основываться на изучении психологических механизмов влияния на потребителя с целью осуществления покупки, формировании тесной эмоциональной связи с брендом и повторения покупки в дальнейшем.
Ключевые слова: бренд, брендинг, ценность бренда, поведение потребителя, маркетинговый менеджмент.

Muller M.V.
Poltava National Technical Yurii Kondratyuk University

BRAND SITE IN MARKETING MANAGEMENT OF ENTERPRISE

Summary
The role of brands in the general management of enterprise marketing is investigated. An emotional connection has been established between the perception of the consumer and the functionality of the product. It is proved that brand value, determined individually by the consumer, does not have a physical dimension, but is a key element in the choice of the product. The emphasis was placed on the issue of research of consumer behavior when choosing one product among similar ones in conditions of glut of the market while implementing the process of marketing management of the enterprise. Further studies of this problem have been determined, which should be based on studying the psychological mechanisms of influence on the consumer for the purpose of purchasing, forming a close emotional connection with the brand and repeating the purchase in the future.
Keywords: brand, branding, brand value, consumer behavior, marketing management.

УДК 656.033.9

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОРТОВИХ ЗБОРІВ В ПОРТАХ УКРАЇНИ

Онешко С.В., Кравченко Ю.В.
Одеський національний морський університет

Дослідження направлено на визначення основних напрямків удосконалення системи формування портових зборів в Україні. Розглянуто особливості формування тарифів та ціноутворення в портовій галузі. Проаналізовані сутність портових зборів, їх класифікація, виявлені основні фактори впливу на процес формування цін на морські транспортні послуги. Особлива увага приділена аналізу структури чистого доходу Адміністрації морських портів України та співвідношенню обсягів переробки вантажів та надходжень портових зборів. З огляду проведеного аналізу запропоновано перелік напрямків щодо удосконалення формування портових зборів в портах України. Практична реалізація запропонованих напрямків дозволить зробити українські порти більш привабливими для заходу суден.
Ключові слова: ціноутворення, портові збори, класифікація портових зборів, конкурентоспроможність, підприємства портової діяльності.

Постановка проблеми. Стабілізація економіки України і забезпечення соціального розвитку суспільства стають можливими на основі подальшого розвитку ринкових відносин в усіх сферах господарювання. Ефективність діяльності вітчизняних підприємств цілком залежить від того, наскільки швидко вони пристосовуватимуться до сучасних вимог світового ринку і тих умов, які формуються новою науково-технічною революцією. Для реалізації нової економічної політики і розвитку інноваційної моделі економіки України необхідні перетворення на рівні первинних господарських ланок – підприємств, які органічно об'єднають їх структурне реформування з дією цінового ринкового механізму, який має забезпечувати ефективність економічного розвитку всіх суб'єктів господарювання.

На теперішній час морські порти мають велике значення для економіки різних держав. Так, Україна розташована таким чином, що більшість транспортних вузлів проходить саме через цю територію. І досить важливе значення в цьому питанні займають морські ворота України. Але для того, щоб порт був конкурентоздатним та привабливим для судноплавних компаній, необхідно постійно впроваджувати заходи для забезпечення стандартів безпеки судна в ньому, а також надання відповідних послуг, підтримання портової інфраструктури в належному стані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування системи ціноутворення та використання портових зборів завжди були у центрі уваги економістів-науковців. Особливостям формування тарифів та методології ціноутворення в портовій галузі присвячені роботи вітчизняних [1–9] та іноземних [10–12] дослідників.

Питанням методології ціноутворення в сфері портової діяльності України присвячені роботи О.М. Кібік [3–4], на базі узагальнення існуючого досвіду формування тарифів визначені теоретико-методологічних проблеми ціноутворення в сфері портової діяльності України, виявлені сучасні тенденції господарювання національних та іноземних підприємств портової діяльності та їх вплив на процеси ціноутворення. Особливої уваги заслуговує запропонована система чинників та цілей ціноутворення.

Детально досліджені збори і плати в портах світу О.І. Соколовим та В.В. Поповим [8; 13], визначення переваг та недоліків підвищення портових зборів приведено у роботі В.В. Попова [7], який наголошує, що для підвищення ефективності тарифної політики необхідно проведення моніторингу: основних економічних показників виробничої діяльності портів за видами робіт і послуг, що надаються клієнтурі (для отримання «зворотного зв'язку») та рівня тарифів і умов стягнення їх ставок в зарубіжних морських портах, що конкурують з вітчизняними портами.

В роботі В.В. Жихарєвої [2] розглянуті переваги, недоліки і можливості сполучення різних принципів ціноутворення для формування рівня портових зборів. Особлива увага приділена інвестиційної складової у ставках портових зборів.

В роботі В.А. Будник, Є.Л. Шкурко [1] розглядається контролінг тарифів на перевалку вантажів в морських портах України, обґрунтовано доцільність упровадження інструменту контролінгу тарифів на перевалки вантажів у морських портах, що полягає у визначенні обґрунтованого розміру знижки з розміру чинних на даний час тарифів на навантажувально-розвантажувальні послуги портів. Практична реалізація запропонованої методики підкріплена розрахунками величини знижок з чинних тарифів на послуги портів на прикладі трьох вантажопотоків, що обслуговуються в Ізмаїльському морському порту.

Дослідження підходів до ціноутворення на логістичні послуги морських портів приводиться у роботі О.А. Липинської [5], виявлені тенденції розробки тарифної політики портовими операторами та показано схему встановлення тарифів на обробкуконтейнерів. В роботі також здійсненоаналіз європейського досвіду ефективного ціноутворення, який показав шляхи вдосконалення тарифноїполітики морських портів.

Правовим аспектам ціноутворення справляння портових зборів присвячена робота С.В. Ківалова [14], досліджені концепції формування та цільового призначення портових зборів, проведено аналіз діючого українського законодавства, практики справляння портових зборів в Україні та в іноземних державах.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

В дослідженi Н.І. Юдiної [10] розглядаються основнi питання, пов'язанi з економiчною природою портових зборiв, аналiзуються, узагальнюються i систематизуються рiзноманiтнi точки зору i пiдходи до їх цiноутворення, пояснюються рiзнi пiдходи до проблем розвитку портiв.

Дискусiйнi питання пiдняті у дослiдженнi Х. Мирсмена, С. Стренденеса, Е. Де Ворде [11], розглянутi принципи, структура та моделi цiноутворен-ня.Ефективнiсть керування портом та контекстнi змiнних витрат представлено в роботi Е. Муссо, А. Бергантино i Ф. Порчеллi [12], вiдзначенi методологiчнi та емпiричнi питання.

Видiлення невирiшених ранiше частин загальної проблеми. Дослiдження лiтературних джерел, пов'язаних з питаннями формуванням системи портових зборiв в морських портах, дозволило визначити неефективнiсть iснуючих методик стягнення портових зборiв вiтчизнянихпiдприємств портової дiяльностi новiтньому стану i принципам їх дiяльностi. Крiм того, iснують розбiжностi в iснуючих диференцiацiях ставок портових зборiв в Українi та в свiтi,мiж кiлькiстю портових зборiв в конкурентних портах України. Найбiльш дискусiйним питанням є методологiя стягнення портових зборiв.

Метою статтi є визначення основних напрямкiв удосконалення системи формування портових зборiв в портах України.

Виклад основного матерiалу. У свiтовiй практицi традицiйно склалося, що основним джерелом покриття витрат з утримання портової iнфраструктури є доходи вiд портових тарифiв, включаючи прибутки вiд портових зборiв. Портовi тарифи України становлять собою плати за послуги, якi надаються вантажовласникам при перевалцi вантажу через порти й судновласникам при входi судна в порт, стоянцi в порту та виходi з порту.

Основною нормою, яка регулює стягнення портових зборiв, є ст. 84 Кодексу торговельного мореплавства України [15], згiдно з якою в морському порту стягуються такi цiльовi портовi збори: корабельний, причальний, якiрний, канальний, маяковий, вантажний, адмiнiстративний i санiтарний.

Кожний збiр становить собою плату за користування тими чи iншими портовими спорудами: корабельний, судновий, портовий, тоннажний – збори за користування гiдротехнiчними спорудами та акваторiєю порту, де забезпеченi безпечнi для судна глибина i захист вiд морського хвилювання пiд час стоянки бiля причалу; доковий – за користування штучними басейнами (доками), якi забезпечують захист судна вiд приплив-новiдпливних явищ при стоянцi бiля причалу; канальний, рiчковий, днопоглиблюваний – за користування пiдхiдними каналами и фарватерами; причальний – за користування причалами; шлюзовий – за користування шлюзами; фарватерний, льодовий – за користування каналами, фарватерами й акваторiєю порту в зимових умовах тощо.

Виходячи з призначення та порядку стягнення, на сучасному етапi в юридичнiй науцi iснують рiзнi варiанти визначень портових зборiв. Так, пiд портовими зборами пропонують розумiти грошовi суми, якi стягуються iз судновласникiв i вантажовласникiв у торговельних портах свiту портовою владою, муніципалітетами, митними й iншими органами для покриття витрат на будiвництво й утримання порту, пiдхiдних шляхiв до нього, маякiв, наглядових органiв та iн.

Iнодi пiд портовими зборами розумiють платежi, якi стягуються в портах iз суден та вантажiв, що нараховуються за встановленими та офiцiйно опублiкованими тарифами. Таким чином, до основних зборiв, якi стягуються iз суден у портах всiх країн свiту, можуть бути вiднесенi маяковий, корабельний або портовий, чи тоннажний, навiгацiйний, якiрний, причальний, доковий, канальний, льодовий, рiчковий, шлюзовий, вантажний та iншi збори за надання суднам можливостi безпечно входити, знаходитись и виходити з порту [16].

Портовi збори мають цiльовий характер i використовуються для вiдшкодування витрат портiв на утримання причальних, огороджених i берегоукрiплювальних споруд, пiдхiдних каналiв та засобiв навiгацiї. До iнших видiв портових зборiв належать санiтарний, мiський, лiкарняний, швартовий, за зачищення причалiв, на рятувальних товариств тощо. Портовi збори класифiкують за їх належнiстю, умовами стягування та принципами нарахування (рис. 1).

За належнiстю розрiзняють збори державнi й мiсцевi. Державнi збори спрямовуються на покриття витрат держави, на утримання належних їй портiв або їх окремих господарств (маякової, лоцманської служб та iн.), а також органiв митного й санiтарного контролю.

Збори встановлюють за єдиних умов i стягують, як правило, за єдиними тарифами в усiх портах країни. Мiсцевi збори запроваджують у кожному порту муніципалітети, портова адмiнiстрацiя, торговi палати судноплавства та iншi органи, що володiють або управляють портами, вiдповiдно до мiсцевих умов. Проте мiсцевi збори не завжди мають iндивiдуальний характер. Вони є рiзними за розмiром ставок, однак у переважнiй бiльшостi країн стягуються в усiх портах країни за єдиними правилами.

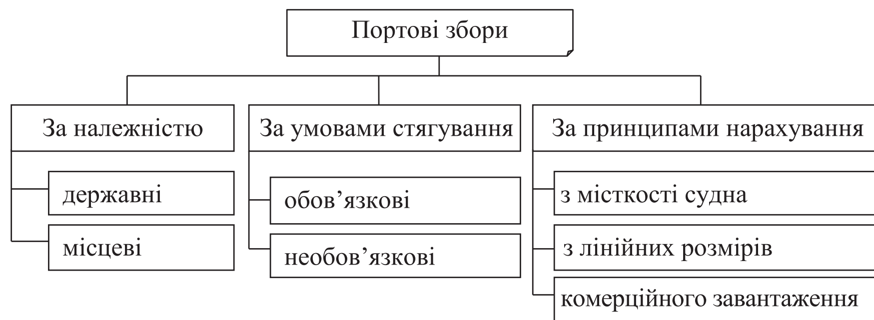

Рис. 1. Класифікація портових зборів [17]

За умовами стягування портові збори поділяються на обов'язкові (стягуються незалежно від того, скористався клієнт тими або іншими послугами порту чи ні) й необов'язкові (сплачуються тільки при наданні судну замовлених ним конкретних послуг).

У більшості портів світу обов'язкові збори нараховують за твердими ставками, встановленими за основними розмірами суден, кількістю прийнятого або вивантаженого вантажу й перевезених пасажирів. Ставки необов'язкових зборів можуть бути твердими, встановленими за заходження судна, або диференційованими з урахуванням фактичних витрат на обслуговування (наприклад, буксирний збір, рівень якого звичайно залежить від потужності буксира і тривалості обслуговування).

За принципами нарахування зборів судну розрізняють: портові збори з місткості судна, портові збори з його лінійних розмірів, портові збори з комерційного завантаження та ін. Збори нараховують: за місткістю судна (в тоннах або кубічних метрах); за довжиною судна (в метрах або футах); за часом стоянки в порту; за осадкою судна (в метрах, дециметрах, футах); за кількістю доставленого або прийнятого вантажу і пасажирів. Розмір портових зборів також залежить: від виду плавання судна (зарубіжне, каботажне); форми судноплавства (лінійне, трампове); прапора судна (національний режим, режим найбільшого сприяння); класифікації флоту (торговий, промисловий, військовий та ін.); роду вантажу й кількості заходів судна.

Наказ Міністерства інфраструктури України «Про портові збори» від 27.05.2013 р. визначає порядок стягнення та розміри ставок портових зборів. [18]

Згідно з ст. 22 Закону України «Про морські порти України» [19], портові збори сплачуються Адміністрації морських портів України, крім наступних зборів:

– причальний збір справляється на користь власника причалу, а якщо причал перебуває у користуванні – на користь відповідного користувача;

– канальний збір справляється на користь власника каналу;

– корабельний збір справляється на користь користувача портової акваторії, а також власника операційної акваторії причалу (причалів), збудованої до набрання чинності Законом України «Про морські порти України»;

– маяковий збір справляється на користь державної установи, що організовує та здійснює навігаційно-гідрографічне забезпечення мореплавства.

Портові збори (корабельний, причальний, якірний, канальний, маяковий, адміністративний і санітарний) стягуються в морських портах із суден і плавучих споруд, що ходять під Державним Прапором України та іноземними прапорами, за групами до додатку Наказу Міністерства інфраструктури України «Про портові збори».

Нарахування портових зборів здійснюється з умовного об'єму судна, який обчислюється в кубічних метрах і дорівнює добутку трьох величин (довжина судна, ширина судна й висота борту судна), зазначених в обмірному свідоцтві або документі, що його замінює. Сплата портових зборів у морських портах здійснюється до виходу судна з морського порту.

Державна належність судна й, відповідно, наданий йому статус, під час стягнення портових зборів, визначаються за прапором під яким це судно ходить, незалежно від того, хто є його власником і хто його використовує.

На процес формування цін підприємств портової діяльності впливають різноманітні фактори, найважливішими серед яких є масштаби зовнішньої торгівлі і розвиток морського судноплавства. Так, за оцінками світової торгової організації в даний час більше 85% світового міжнародного вантажообігу здійснюється морським шляхом, і обсяги перевезень вантажів морським транспортом систематично зростають. У цих умовах ціни на транспортні послуги формуються на світових ринках в умовах гострої конкурентної боротьби, в якій перемагають ті транспортні підприємства, які надають якісніші послуги в коротких часових межах.

Перехід вітчизняної економіки до ринкових відносин ставить ціну, як економічний елемент у системі ринкового механізму, в ряд найбільш значущих категорій, дослідження яких стає вкрай актуальним і вельми необхідною умовою трансформації економічної системи. Стан і динаміка цін суттєво впливає на ефективність діяльності підприємств морського транспорту всіх рівнів, незалежно від форм власності. Ціна суттєво впливає на розмір прибутку підприємств морського транспорту, визначає кінцеві результати їх виробничої діяльності і стає головним аргументом у конкурентній боротьбі за споживача на ринку морських транспортних послуг [6].

Розглянемо детальніше порядок начислення і стягнення суднових портових зборів і плат у портах України.

Доходи від портових зборів розраховуються адміністраціями морських портів на підставі інформації, наданої портовими операторами, які здійснюють свою діяльність в межах морських портів, щодо запланованого вантажообігу на плановий рік та середньостатистичної доходної ставки від портових зборів.

При розрахунках доходів від основної діяльності на плановий рік враховуються орієнтовні макропоказники економічного і соціального розвитку України та курсу валюти НБУ.

Розмір ставок та порядок стягнення портових зборів встановлено наказом Міністерства інфраструктури від 27.05.2013 №316 «Про портові збори», зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 12.06.2013 за №930/23462 [18].

Доходи від лоцманських послуг, послуг з регулювання руху суден та забезпечення проведення криголамних робіт – це доходи від спеціалізованих послуг, що надаються у морському порту суб'єктами природних монополій, які підлягають державному регулюванню, перелік яких затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 405 та які надаються за державно встановленими тарифами згідно нормативних документів [20–22].

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.07.2015 № 483 «Про внесення змін в додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 405» з 01.01.2016 року до переліку спеціалізованих віднесено послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалів, що

перебувають у господарському віданні адміністрації морських портів України [23].

Проект «Тарифів на послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалів, що перебувають у господарському віданні адміністрації морських портів України» [24] розглянуто та затверджено на засіданні Тарифної ради при Міністерстві інфраструктури України 14.08.2015. У даному проекті фінансового плану враховані вищеозначені зміни та розраховані доходи від послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалів, що перебувають у господарському віданні адміністрації морських портів України, на підставі затверджених на засіданні Тарифної ради при Міністерстві інфраструктури України тарифів.

Доходи АМПУ від портових зборів, послуг з регулювання суден, лоцманських послуг, послуг із забезпечення доступу портового оператора до причалів, що перебувають у господарському віданні адміністрації морських портів України складають близько 70% чистого доходу підприємства та залежать від планового вантажообігу у морських портах. Загальний обсяг доходів Адміністрації морських портів України (АМПУ) та його структура наведені у табл. 1.

Проаналізувавши структуру чистого доходу «АМПУ» можна зробити висновок, що найбільша питома вага належить статті «Портові збори», в порівнянні з іншими статтями доходу. Проте на протязі 2015–2017 рр. спостерігається тенденція до зниження питомої ваги цієї статті, що пов'язано зі збільшенням попиту на лоцманські послуги, послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалу тощо.

Для розрахунку доходу від послуг із забезпечення доступу портового оператора до причалів використовувалися данні портових операторів про запланований вантажообіг на 2016 рік з урахуванням того, що дія Постанови Кабінету Міністрів України від 07.07.2015 № 483 «Про внесення змін в додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 03.06.2013 № 405» стосується тільки причалів, які знаходяться у віданні адміністрації морських портів України та не розповсюджується на причали, які знаходяться в оренді, спільній діяльності або знаходяться у іншій формі власності.

Крім того, в складі чистого доходу закладається отримання доходів від допоміжних підрозділів, а саме доходи від:

– використання інфраструктури порту;

– послуги служби морської безпеки та пожежної охорони;

– послуги служби інформаційних технологій, електромереж, елект-розв'язку та інших.

Фінансування діяльності ДП «АМПУ» здійснюється за рахунок портових зборів, що справляються відповідно до Закону № 4709, плати за надання послуг та орендної плати, інших незаборонених законодавством джерел.

Відповідно до ст. 22 Закону № 4709 розміри портових зборів для кожного морського порту встановлюються національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, відповідно до затвердженою нею методики. Порядок стягнення та розміри ставок портових зборів і Порядок обліку та використання коштів від портових зборів затверджено наказом Міністерства.

Динаміка обсягів переробки вантажів в морських портах України та надходжень портових зборів наведено на рис. 2.

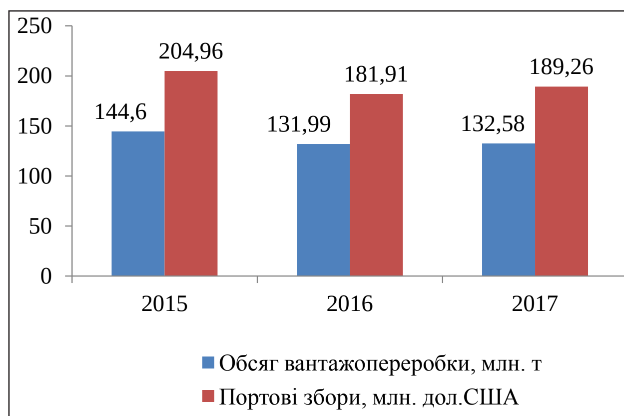

Рис. 2. Співідношення обсягів переробки вантажів та надходжень портових зборів в Україні

Джерело: складено та розраховано з використанням [25]

Дані діаграми свідчать про те, що обсяги переробки вантажів морськими торговельними портами України протягом 2015–2017рр. зменшились на

Таблиця 1

Аналіз структури чистого доходу Адміністрації морських портів України

Стаття доходу	Значення, тис. грн.			Питома вага, %		
	2015	2016	План 2017	2015	2016	План 2017
Портові збори	4 918 959	4 946 145	5 312 526	72,2	67,8	68,5
Лоцманські послуги	673 173	734 877	779 870	9,9	10,1	10,0
Послуги регулювання руху суден	237 403	248 352	263 519	3,5	3,4	3,4
Послуги із забезпечення						
доступу портового						
оператора до причалу	-	757 378	765 064	0,0	10,4	9,9
Доходи від сервітуту	270 644	-	-	4,0	0,0	0,0
Забезпечення проведення криголамних робіт	25 985	19 666	62 769	0,4	0,3	0,8
Доходи від використання причалів по вільним тарифам	183 338	54 186	49 694	2,7	0,7	0,6
Послуги підрозділів	436 898	478 362	441 783	6,4	6,6	5,7
Послуги портофлоту	64 263	58 638	85 610	0,9	0,8	1,1
Разом чистий дохід	6 810 663	7 297 604	7 760 835	100	100	100

Джерело: складено та розраховано з використанням [25]

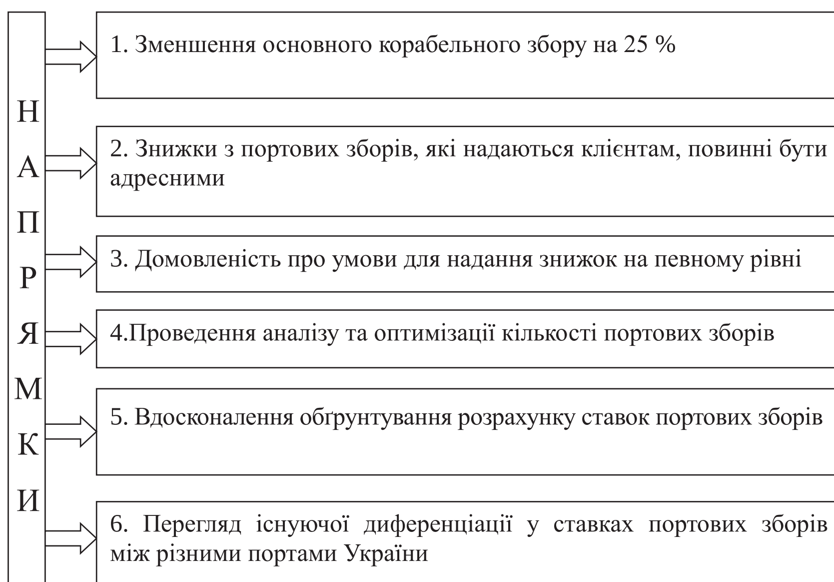

Рис. 3. Напрямки удосконалення системи формування портових зборів в портах України

Джерело: розроблено авторами

8,04%, з 144,6 млн. т до 132,58 млн т. Водночас портові збори зменшилися на 7,67%, з 204,96 млн. дол. США до 189,26 млн. дол. США. У 2016 році обсяг переробки вантажів становив 91,28% за 2015 рік, у 2017 – 91,69%. Надходження коштів від портових зборів у 2016 році порівняно з 2015 р. зменшились до 88, 75%, у 2017 р. – до 92,34%.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що портові збори є невід'ємною частиною фінансових результатів портів України, за їх рахунок відбувається фінансування діяльності вітчизняної портової галузі.

На нашу думку знижки з портових зборів, які надаються клієнтам, повинні бути адресними. Максимально можлива знижка повинна надаватися суднам, які працюють під українським прапором. Для іноземних суден необхідно заздалегідь обумовлювати з конкретним судновласником умови, при яких порт надає знижки суднам даної компанії. Пропонується домовлятися про умови для надання знижок на певному рівні (наприклад, мінімальна кількість судно-заходів запевний період, мінімальний вантажопотік, наявність домовленостей про надання режиму найбільшого сприяння та ін.).

З огляду проведеного аналізу пропонується перелік напрямків, направлених на удосконалення формування портових зборів і плат в портах України (рис. 3).

Впровадження перелічених напрямків дозволить:

– привести у відповідність до сучасної міжнародної практики одиниці стягнення портових зборів, наприклад, для розрахунку корабельного збору доцільно використовувати валову місткість судна, яка зазначена у міжнародному обмірному свідоцтві;

– виключити ті портові збори, які не стягуються в інших портах регіону;

– уникнути ставить штучного перерозподілу вантажопотоків між різними портами України та, як наслідок, поставити їх діяльність в однакові умови.

В цілому, перегляд концепції стягнення та використання портових зборів та реалізація цих напрямків на практиці може зробити вітчизняні порти більш конкурентоспроможними та привабливими для судновласників та вантажовласників.

Висновки і пропозиції. Портові збори є одним із джерел фінансування портової інфраструктури, проте необхідно регулювати ставки портових зборів, для того щоб не втратити конкурентоспроможність морських портів. Необхідно переглянути концепцію стягнення портових зборів, враховуючи кращий світовий досвід. Розміри зборів та плат мають бути конкурентоспроможними в порівнянні з іноземними портами Чорного моря. Ці тарифи повинні бути єдиними для всіх державних морських портів України та розташованих у них терміналах і причалах всіх форм власності та галузевого підпорядкування. З огляду з проведеного аналізу системи портових зборів в різних країнах та їх порівняння з українськими портовими зборами, пропонується перелік напрямків, направлених на удосконалення формування портових зборів і плат в України, серед яких зменшення ставки корабельного збору, адресність знижок з портових зборів, домовленість про умови для надання знижок на певному рівні, аналіз та оптимізація кількості портових зборів, вдосконалення обґрунтування розрахунку ставок портових зборів, диференціація ставок портових зборів між різними портами України.

Впровадження перелічених напрямків дозволить: оптимізувати кількість портових зборів шляхом виключення тих, які не стягуються у портах регіону, що конкурують; привести у відповідність до сучасної міжнародної практики одиниці стягнення портових зборів;уникнути ставить штучного перерозподілу вантажопотоків між різними портами України і, як наслідок, поставити їх діяльність в однакові умови. В цілому, перегляд концепції стягнення та використання портових зборів та практична реалізація запропонованих напрямків дозволить зробити українські порти більш привабливими для заходу суден.

Список літератури:

1. Будник В.А. Контролінг тарифів на перевалку вантажів в морських портах України / В.А. Будник, Є.Л. Шкурко // Проблеми економіки. Х.: Видавничий дім «ИНЖЭК», 2014. Вип. 2. С. 100–101.
2. Жихарєва В.В. Методологічні підходи до формування портових зборів у морських портах / В.В. Жихарєва // Вісник економіки транспорту і промисловості, 2016. Вип. 54. С. 241–247.
3. Кібік О.М. Теорія та методологія ціноутворення в сфері портової діяльності України: автореф. дис. ... докт. екон. наук: 08.07.04 / Ольга Миколаївна Кібік // Одеський національний морський університет. Одеса, 2006. 38 с.

4. Кібік О.М. Теорія і методологія ціноутворення в морських торговельних портах: Монографія / О.М. Кібік. Одеса: ОНМУ, 2005. 282 с.
5. Липинська О.А. Теоретичні основи ціноутворення на логістичні послуги морського порту / О.А. Липинська // Економіка: реалії часу, 2014. № 6(16). С. 41–49.
6. Немодрук Н.П. Організаційно-економічні засади лібералізації ціноутворен-ня в портовій діяльності України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.07.04 / Наталія Павлівна Немодрук // Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Одеса, 2006. 20 с.
7. Попов В.В. Повышение портовых сборов: плюсы и минусы / В.В. Попов // Порты Украины, 2009. № 2(84). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://portsukraine.com/node/71.
8. Соколов А.И. Сборы и платы в портах мира / А.И. Соколов, В.В. Попов. М.: Транспорт, 1981. 80 с.
9. Шкурко Є.Л Особливості формування тарифів в портовій галузі // Водний транспорт. К.: Київська державна академія водного транспорту ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, 2012. Вип. 2(17). С. 50–53.
10. Юдина Н.И. Портовые сборы: природа, функции, схемы взимания / Н.И. Юдина // Российское предпринимательство, 2014. № 7(253). С. 101–112.
11. Meersman H., Vande Voorde E. and Vanelslander T. (2003). «Port pricing considerations on economic principles and marginal costs», Department of Transport and Regional Economics and ITMMA, University of Antwerp, EJTIR, 3, no. 4 (2003). P. 371–386.
12. Musso E.L., Bergantino A.S., Porcelli F. Port management performance and contextual variables: Which relationship? Methodological and empirical issues // Research in Transportation Business & Management, 2013. URL: http://www.researchgate.net/publication.
13. Попов В.В. Зарубежная практика портового ценообразования // Порты Украины, 2013. № 1. С. 35–60. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://portsukraine.com/node/3155.
14. Ківалов С.В. Портові збори в Україні: пошук оптимальної моделі конкурентної тарифної політики / С.В. Ківалов // Lexportus. 2017. № 1. С. 5–21.
15. Кодекс торговельного мореплавства України // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 47–52. Ст. 349. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80.
16. Бригар О.С. Співвідношення портових та митних зборів у правовому аспекті / О.С. Бригар // Митна справа, 2007. № 2. С. 51–53.
17. Basic Port Tariffs / PortConstanta. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.portofconstantza.com/apmc/portal/static.do?package_id=tarife_apmc_baza&x=load.
18. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про портові збори» від 27.05.2013 р. № 316 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13.
19. Закон України «Про морські порти України» від 17.05.2012 р. № 4709-VI із змінами від 04.07.2013 р. №406-VII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17.
20. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Тарифів на послуги із забезпечення проведення криголамних робіт» від 26.12.2013 № 1059 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0072-14.
21. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Тарифів на послуги із забезпечення лоцманського проведення суден» від 03.12.2013 № 965 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2138-13.
22. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку надання послуг з регулювання руху суден» від 08.05.2013 № 291 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0807-13.
23. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2015 № 483 «Про внесення змін в додаток до постанови Кабінету Міністрів України» від 03.06.2013 № 405» з 01.01.2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/483-2015-%D0%BF.
24. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Тарифів на послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалу, що перебуває у господарському віданні адміністрації морських портів України» від 18.12.2015 № 541 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1608-15.
25. Пояснювальна записка до фінансового плану ДП «Адміністрація морських портів України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mtu.gov.ua/news/28199.html.

Онешко С.В., Кравченко Ю.В.
Одесский национальный морской университет

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОРТОВЫХ СБОРОВ В ПОРТАХ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследование направлено на определение основных направлений совершенствования системы формирования портовых сборов в Украине. Рассмотрены особенности формирования тарифов и ценообразования в портовой отрасли. Проанализированы сущность портовых сборов, их классификация, выявлены основные факторы влияния на процесс формирования цен на морские транспортные услуги. Особое внимание уделено анализу структуры чистого дохода Администрации морских портов Украины и соотношению объемов переработки грузов и поступлений портовых сборов. С учетом проведенного анализа предложен перечень направлений совершенствования формирования портовых сборов в портах Украины. Практическая реализация предложенных направлений позволит сделать украинские порты более привлекательными для захода судов.
Ключевые слова: ценообразование, портовые сборы, классификация портовых сборов, конкурентоспособность, предприятия портовой деятельности.

Oneshko S.V., Kravchenko Yu.V.
Odessa National Maritime University

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF THE FORMATION SYSTEM OF PORT DUES IN THE PORTS OF UKRAINE

Summary
The research is devoted to the definition of the main directions of improvement of the system of forming port dues in Ukraine. Examined of dues formation and pricing in the port industry. Analyzed the essence of port dues, their classification, the main factors of influence on the process of formation of prices for sea transport services. Particular attention is paid to the analysis of the net income structure of the Administration of Sea Ports of Ukraine and the correlation between the volume of cargo handling and port dues. Taking into account the analysis proposed a list of directions aimed at improving the formation of port dues at ports of Ukraine. The practical implementation of the proposed directions will make Ukrainian ports more attractive to the vessels.
Keywords: pricing, port dues, classification of port dues, competitiveness, enterprises of port activity.

УДК 005.72-048.34:339.944](045)

ОПТИМІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Пермінова С.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В статті розглянуто організаційну структуру як певну модель управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства, яка забезпечує взаємозв'язок між виробничими ланками і ресурсними потоками, а також координацію дій на всіх ієрархічних рівнях. Проаналізовано основні підходи та напрямки, які сформувалися і використовуються у практиці оптимізації управлінських структур. Вивчено принципи побудови та алгоритм структурної оптимізації. Приділено увагу інформаційним технологіям як одному із важливих напрямів підвищення оперативності управління ЗЕД підприємства.
Ключові слова: оптимізація, організаційна структура, зовнішньоекономічна діяльність, розвиток підприємства.

Постановка проблеми. Нестабільність економічної ситуації в Україні, динамічне зростання конкуренції як на вітчизняних, так і на міжнародних ринках спонукають підприємства до ґрунтовного аналізу та оцінки системи управління зовнішньоекономічною діяльністю, ефективність якої в значній мірі залежить від організованості цієї системи, координації дій в межах структури підприємства, злагодженої взаємодії між структурними ланками, чіткого розподілу функціональних обов'язків, тобто максимально ефективної оргструктури, яка б сприяла досягненню стратегічних цілей організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування та удосконалення організаційної структури управління є актуальною і постійно досліджуваною як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, зокрема: праці В.М. Бобровник, В.А. Кундрик, О.В. Захарченко, Н.Г. Метеленко присвячені теоретичним аспектам та формуванню організаційної структури управління як складової внутрішньогосподарського механізму промислового підприємства; Г. Мінцберг, О.В. Арєф'єва, О.Л. Горяча, В.А. Гагарский, А.В. Радочинська, О.Г. Алєксєєва, І.А. Ігнатьєва, В.С. Кудлай, О.Ю. Євлах досліджували основні прийоми оптимізації та інноваційні методи адаптації організаційних структур до принципів корпоративного управління, процеси реагування структури управління на зміни у зовнішньому середовищі, створення ефективної організації підприємств в умовах розвитку конкурентного середовища. Удосконаленню організації зовнішньоекономічної діяльності підприємства приділено увагу в працях Е.О. Ковтун, О.В. Любко, Р.О. Закліківського, М.О. Карпенко та ін.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на серйозні дослідження з даної проблематики, жорстка конкуренція на вітчизняному, і, особливо, зарубіжних ринках спонукає підприємства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність приділяти велику увагу формуванню ефективної організаційної структури управління, яка б максимально забезпечувала досягнення стратегічних цілей. Постійний пошук різноманітних форм, методів і засобів удосконалення управлінських структур спонукає до поглибленого вивчення процесу оптимізації в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Метою наукової статті є дослідження процесів оптимізації організаційної структури управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства на основі інноваційних підходів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність в структурних змінах на підприємстві виникає постійно у зв'язку із змінами ринкової ситуації, вибором нових стратегічних пріоритетів в умовах переходу організації від одного етапу розвитку до наступного, коли в організації плануються або вже відбулися серйозні зміни (злиття, поглинання, поділ, зміна власників), якщо підрозділи структури надмірно замкнуті на вищому керівництві, що призводить до зниження ефективності у зв'язку з перевантаженістю менеджерів, а також коли існуюча оргструктура стримує подальше зростання, потребуючи вдосконалення на основі оптимізації управлінських процесів.

На думку науковців, оптимізація організаційної структури – це складний і відповідальний період для підприємства, тому основним завданням керівника має стати діагностування проблем і недоліків в організації зовнішньоекономічної діяльності та розроблення компенсаційних заходів, які б допомогли мінімізувати негативні впливи від проведення організаційних змін.

Поширеним негативним явищем в діяльності організації є перевищення витрат над доходами, що змушує керівників вносити певні корективи в кадрову складову, скорочуючи персонал, чи залучати більш кваліфікований, знижувати фонд оплати праці, виводити окремі функції на аутсорсинг, зменшувати витрати на премії (бонуси) та ін.

Правильно підібрані методи побудови організаційної структури допомагають її оптимізувати за рахунок оптимальної кількості персоналу і підрозділів, спростивши їх взаємодію, рівномірно розподіляти навантаження на персонал, уникати дублювання функцій, ліквідувати подвійне і потрійне підпорядкування, розмежовувати сферу діяльності керівників, визначати їх повноваження і зону відповідальності, підвищувати продуктивність праці.

У практиці оптимізації людського ресурсу підприємства сформувалися та використовуються такі підходи [1]:

1) функціональний підхід, в процесі якого відбувається перерозподіл функціональних обов'язків в рамках одного або декількох струк-

турних підрозділів організації шляхом об'єднання кількох функцій в межах однієї посадової позиції, які раніше дублювалися;

2) організаційний підхід передбачає реструктуризацію організаційної структури як в рамках підрозділу (зниження рівнів підпорядкованості, управління), так і організації в цілому (об'єднання кількох відділів);

3) використання процесного підходу побудови системи управління організацією відбувається на основі бізнес-процесів;

4) проектний підхід забезпечує створення системи управління організацією на базі проектної структури;

5) бенчмаркінг допомагає оптимізувати систему управління організацією в результаті аналізу досвіду аналогічних компаній, які працюють на тих же ринках.

Найбільш поширеними в процесі оптимізації організаційних структур підприємства є функціональний та організаційний підходи. Процесний підхід більш витратний, тривалий і складний для реалізації, оскільки потребує детального вивчення послідовності виконання усіх бізнес-процесів організації, їх проблемних аспектів та вибору шляхів оптимізації. Використання бенчмаркінгу пов'язано із ризиками застосування досвіду інших подібних організацій, що не завжди можливо в діяльності конкретного підприємства.

В залежності від специфіки організації, особливостей діяльності та ступеня передбачуваного удосконалення системи управління підприємством окреслені підходи застосовуються як окремо, так і в поєднанні.

Структурній оптимізації, зазвичай, передує комплексний аналіз діяльності підприємства щодо фінансового стану, інформаційної складової, рівня автоматизації виробництва, ефективності систем планування та мотивації, формування команди менеджерів.

Будь-які коригування починаються з оптимізації бізнес-процесів, а саме:

– виділення слабких сторін організаційної структури;

– опису наявних бізнес-процесів (як основних, так і допоміжних, зафіксувавши вузькі місця);

– чіткого формулювання мети змін з врахуванням основної цілі фірми і інтересів її власників;

– складання моделі нових процесів бізнесу (в загальних рисах, а також в деталях);

– оцінки альтернативних змодельованих варіантів бізнес-процесів з аналізом переваг та виділенням недоліків, з огляду на наявні ресурси підприємства.

Розробка організаційної структури відбувається на основі: економічної доцільності; відповідності можливостям підприємства і потребам; дотримання норм керованості; можливості безперешкодної передачі інформації; здійснення взаємного контролю.

Основними принципами побудови організаційної структури визначено [2]:

– її відповідність глобальним цілям та організаційним завданням;

– гнучкість та адаптивність структури до змін;

– дотримання оптимального рівня централізації керівництва;

– розподіл організаційних процесів на окремі функції і спеціалізації;

– наявність персональної відповідальності за результат;

– формалізація організаційної структури (основні принципи функціонування системи управління відображаються у відповідних документах).

Удосконалення організаційної структури відбувається поетапно з використанням спеціального алгоритму (рис. 1).

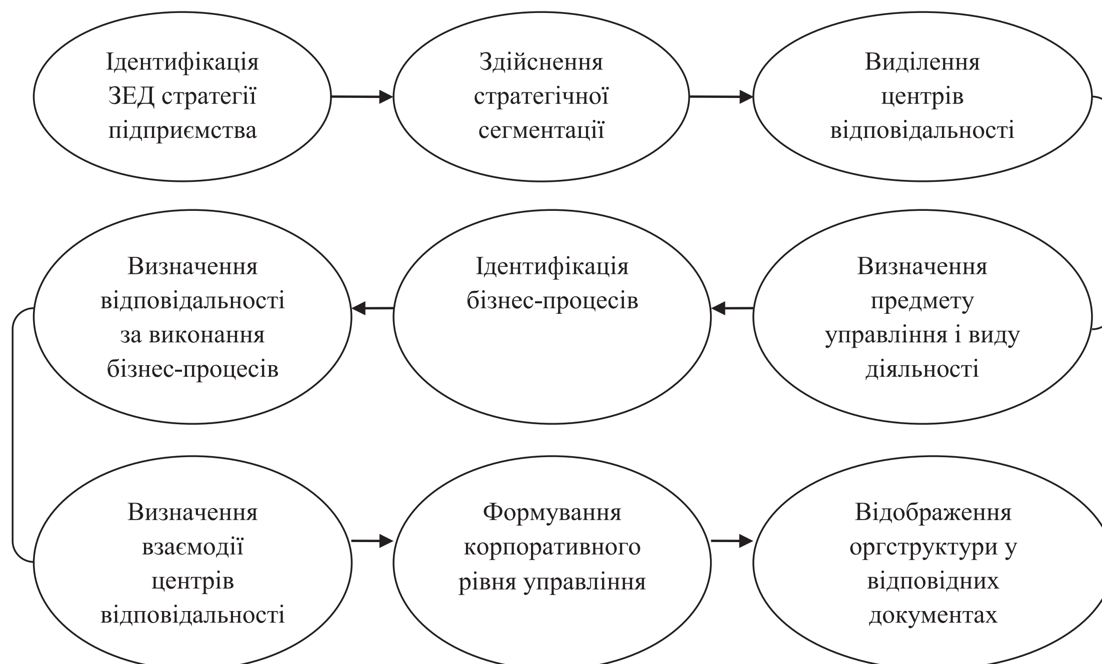

Рис. 1. Побудова організаційної структури управління ЗЕД на підприємстві

Джерело: розроблено на основі опрацювання джерела [3]

Перший крок процесу формування ефективної організаційної структури передбачає виділення основних напрямків стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємства на найближчі чотири – п'ять років.

На другому етапі формулюється стратегія бізнесу, тобто здійснюється сегментація бізнес-напрямків, які розрізняються цілями, клієнтурою, продуктами і т.д. з метою визначення верхнього рівня управлінської структури.

Наступним кроком є визначення центрів відповідальності (центрів прибутку і управління), а також підрозділів допоміжного характеру з окресленням предмету управління, виду діяльності, їх функцій та принципів взаємодії.

Далі здійснюється ідентифікація бізнес-процесів з їх деталізацією (виробнича діяльність, логістичний напрям, сервіс), визначаються результати цих процесів, а також необхідні ресурси та виконавці.

Для визначення відповідальності за виконання бізнес-процесів деталізуються, уточнюються центри відповідальності та розподіляються процеси.

Наступний крок передбачає чітке визначення функцій кожного окремого центру відповідальності щодо бізнес-процесів і розробку принципів взаємодії між собою.

Далі, в процесі формування відповідної оргструктури, визначається корпоративний рівень управління, окреслюються основні функції та процеси взаємодії керівництва підприємства з власниками та акціонерами.

Заключний етап потребує відображення усіх елементів організаційної структури в документі «Положення про організаційну структуру», що містить не тільки опис важливих функцій кожного підрозділу, а й відображає відповідальність керівників усіх рівнів.

Тобто, процес оптимізація оргструктури управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства передбачає дотримання принципів побудови та окреслення послідовності дій (рис. 2), що допомагає розробити цільову організаційну структуру, яка б відповідала стратегічним напрямкам організації та забезпечувала рух до нової удосконаленої моделі.

Для вдосконалення управлінських структур використовуються різноманітні засоби, форми, методи, які зводяться науковцями до декількох напрямків [4]:

1. Спрощення організаційних структур. Реорганізація лінійних структур в більш плоскі шляхом: скорочення рівнів управління, штабних відділів, персоналу; впровадження децентралізації за рахунок делегування повноважень на нижчі ієрархічні щаблі менеджменту; зменшення кількості дивізіональних підрозділів; заміни складної структури більш простою.

2. Заміна структур ієрархічного типу на адаптивні. Такі радикальні підходи обираються в критичні для підприємства моменти, при загрозі його життєздатності, і потребують професійного менеджменту.

3. Інтегрування різноманітних форм органічних структур в межах ієрархічної структури (венчурні, інноваційні відділи, бізнес-центри, бригадні структури, експертні групи).

Рис. 2. Процес оптимізації організаційної структури управління ЗЕД підприємства

4. Створення конгломератної структури в організаціях, у яких відділи побудовані за різними ознаками (в одному використовується функціональна структура, в іншому – дивізіональна чи матрична і т.д.).

5. Формування модульних і атомістичних організацій, які створюються і ліквідуються в залежності від потреби в них, і між якими встановлюються операційно-контрактні відносини.

Оптимізація структури у цих напрямах передбачає широке використання: процесів інтеграції організаційних елементів управління у разі, якщо розробка новинок інтегрується в існуючу систему управління; створення автономних господарських одиниць під реалізацію підприємницького проекту в межах структурного підрозділу відповідного напряму; створення нових функціональних ланок з певною спеціалізацією робіт у випадку, коли нововведення слабко пов'язані з основним виробництвом на підприємстві [5].

Зміна типу оргструктури – це серйозний і відповідальний етап в діяльності організації. Підприємства, які виходять на зарубіжні ринки в процесі оптимізації структури управління, зазвичай, переходять від лінійно-функціонального до дивізіонального або до матричного типу. Перевагами використання дивізіональної оргструктури є можливість створення відносно незалежних підрозділів (дивізіонів) та спеціальних центрів, які наділені самостійністю у прийнятті рішень щодо розробки інноваційної продукції (послуг) та оперативно-виробничої діяльності підприємства. Цей тип структури доречно використовувати організаціям, які мають велику кількість виробництв з тривалим життєвим циклом, а види діяльності групуються за принципом розподілу праці за цілями.

Підприємства, продукція яких постійно оновлюється і має відносно короткий життєвий цикл віддають перевагу матричному типу, який дозволяє поєднувати лінійну та програмно-цільову організаційні структури, що забезпечує організаціям високу маневреність у процесі виробництва та реалізації стратегії.

Тобто, доповнення лінійно-функціонального типу новими елементами з матричної та дивізіональної децентралізованої структури, дозволяє забезпечувати підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності сучасних підприємств в напрямах: орієнтації структурних підрозділів на продукт, міжнародний ринок та споживача; визначенні цільових груп фахівців і команд як базових в оргструктурі; мінімізації ієрархічних щаблів з використанням широкої зони контролю; чіткого окреслення функціональних обов'язків керівників і виконавців; створення відповідних умов для вияву ініціативи працівників, їхніх обдарувань і талантів.

Усі ці дії спрямовані на забезпечення вирішення важливих завдань в процесі управління ЗЕД підприємства, а саме [6]:

1) створення належних умов для виробництва і швидкої доставки високоякісної продукції та послуг споживачу при одночасному підвищенні рівня ефективності роботи;

2) забезпечення розробки, освоєння і поставки на ринок нових видів виробів чи надання послуг;

3) підвищення ефективності здійснення експортно-імпортних операцій.

Сьогодні підприємства, які виходять на міжнародний ринок при оновленні організаційної структури часто використовують японську модель управління «ощадне виробництво», суть якої полягає у:

– виконанні великих об'ємів робіт при безперервному підвищенні якості;

– зниженні витрат і збільшенні ефективності використання устаткування;

– підвищенні задоволеності як у замовників, так і персоналу підприємства;

– вивільнені часу і ресурсів, що йдуть на збільшення об'ємів робіт.

Вітчизняні підприємства усе частіше використовують інноваційні технології оптимізації витрат на основі прогнозованого бюджетування. Цей метод дозволяє швидко реагувати на проблеми, які можуть виникнути під час впровадження інноваційних рішень, є умовою формування прогнозованого фінансового забезпечення, а також економічного регулятора відносин між структурними підрозділами і підприємствами із зовнішнім середовищем.

Зазвичай, нова структура управління створюється для покращення економічних і соціальних параметрів, оцінка якої здійснюється за такими напрямками, як швидкість обробки і отримання інформації, необхідної для прийняття рішень; використання інформаційної технології, що спрощує не тільки вирішення проблем, але і всю систему взаємодій, які необхідні в процесі розробки і реалізації управлінських рішень [7].

Тому важливим при удосконаленні організаційної структури управління ЗЕД залишається впровадження сучасних телекомунікаційних систем (єдиної внутрішньої інформаційної мережі), що підвищує ефективність процесу обміну інформацією в межах підприємства, мінімізуючи адміністративні рівні управління, оптимізуючи час на обговорення і прийняття рішень.

Тобто, оптимізація оргструктури управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства полягає в побудові несуперечливої схеми, яка дозволяє забезпечувати виконання усіх необхідних функції з врахуванням специфіки організації, взаємовідносин і кваліфікації конкретних працівників, та стимулюванням якісної роботи цієї схеми.

Висновки і пропозиції. Процеси оптимізації передбачають реакцію на проблеми, що виникають через недосконалість оргструктури, мінімізацію суперечностей і дублювання у внутрішніх взаємодіях підрозділів, коригування методів аналізу міжнародного ринку (або впровадження нових), покращення методів взаємодії з клієнтами, скорочення непродуктивних витрат, розвантаження керівництва для вирішення стратегічних завдань, що сприяє більш ефективному розподілу капіталу та прискоренню оборотності коштів.

Удосконалення організаційної структури на основі її оптимізації дозволяє підприємствам підвищувати обсяги виробництва експортної продукції та покращувати надання послуг міжнародним експлуатантам, збільшуючи тим самим валовий дохід від реалізації, що, в свою чергу,

має позитивний вплив на загальний стан організації, сприяючи росту рентабельності виробничих процесів.

Впровадження оновлених організаційних структур окремо по кожному підрозділу, по окремому напрямку діяльності, і в цілому по підприємству дозволяє досягати стратегічних цілей, забезпечуючи оптимальну взаємодію між підрозділами та удосконалюючи ефективність ключових бізнес-процесів. Чітке закріплення зон відповідальності співробітників підвищує керованість підприємства та відповідність організаційної структури цілям і стратегії організації в напрямі розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Список літератури:

1. Самородова Е. Оптимизация организационной структуры управления компанией / Е. Самородова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/anticrisis/methodical_material/consultants/org_structure.shtml.
2. Оптимизация организационной структуры компании: переоценка стратегии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.citycg.ru/research/39.html.
3. Пошаговое построение организационной структуры. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gd.ru/articles/3813-organizatsionnaya-struktura.
4. Алєксєєва О.Г. Організаційна структура підприємства: проблеми та шляхи їх вирішення / О.Г. Алєксєєва, В.А. Кундрик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sfpk.at.ua/_fr/.doc.
5. Карпенко М.О. Удосконалення організації зовнішньоекономічної діяльності підприємства / М.О. Карпенко, О.В. Захарченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com.
6. Радочинська А.В. Удосконалення організаційної структури підприємств в умовах розвитку конкурентного середовища / А.В. Радочинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/radochinska-av-udoskonalennya-organizatsiynoyi-strukturi-pidpriemstv-v-umovah-rozvitku-konkurentnogo-seredovischa/.
7. Ковтун Е.О. Організація ЗЕД на підприємствах / Е.О. Ковтун, О.В. Любко, Р.О. Закліківський / Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nauka.kushnir.mk.ua.

Перминова С.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ОПТИМИЗАЦИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена организационная структура как определенная модель управления внешнеэкономической деятельностью предприятия, которая обеспечивает взаимосвязь между производственными звеньями и ресурсными потоками, а также координацию действий на всех иерархических уровнях. Проанализированы основные подходы и направления, которые сформировались и используются в практике оптимизации управленческих структур. Изучены принципы построения и алгоритм структурной оптимизации. Уделено внимание информационным технологиям как одному из ключевых в повышения оперативности управления внешнеэкономической деятельностью предприятия.
Ключевые слова: оптимизация, организационная структура, внешнеэкономическая деятельность, развитие предприятия.

Perminova S.O.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

OPTIMIZATION OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN CONTEXT OF MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISE

Summary
The article considers the organizational structure as a specific model of managing the foreign economic activity of an enterprise, which provides a link between production links and resource flows, as well as coordination of actions at all hierarchical levels. The main approaches and directions that have been formed and are being used in the practice of optimization of administrative structures are analyzed. The principles of construction and the algorithm of structural optimization are studied. Attention is paid to information technologies as one of the key to improving the efficiency of managing the foreign economic activity of the enterprise.
Keywords: optimization, organizational structure, foreign economic activity, enterprise development.

УДК 657

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ АУДИТУ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Приймак С.В., Жук А.Б.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянута структура і порядок проведення аудиту облікової політики підприємства. Досліджено методики проведення аудиту облікової політики підприємства, а також визначено ключові напрями удосконалення аудиту облікової політики в сучасних умовах ведення бізнесу.
Ключові слова: облікова політика, аудит облікової політики, методика.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі облікова система самостійно формується комерційними організаціями на основі розробленої та затвердженої облікової політики, що будується на базі єдиних законодавчих і методичних основ, індивідуальних умов господарювання та галузевої специфіки діяльності. Облікова політика – це найважливіший інструмент ефективного управління та довгострокового розвитку підприємства, який дозволяє сформувати систему бухгалтерського обліку, проаналізувати та зробити моделювання облікового процесу, виходячи з обраної і реалізованої стратегії розвитку організації. У зв'язку з цим облікова політика періодично повинна піддаватися аудиторської перевірки.

Одним з головних пунктів аудиту бухгалтерської звітності є аудит облікової політики. Висновки і результати в рамках цього розділу можуть вплинути на підсумковий висновок аудитора. Окрім цього грамотно сформована облікова політика дозволяє збільшити ефективність управління підприємством через коректну оцінку бухгалтерської звітності організації.

В даний час відсутні повні, комплексні дослідження в рамках даного напрямку. Це і визначає доцільність дослідження регулювання аудиту облікової політики та розробки заходів щодо її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки, зміни, розкриття всіх розділів та положень облікової політики присвячена роботам великої кількості українських та зарубіжних учених та практиків. До них слід віднести роботи Бутинця Ф.Ф., Голова С.Ф., Бляхарчук М.О., Барановської Т.В., Житнього П.Є., Завгороднього В.П., Касича А.О., Кулик В.А., Пушкара М.С. і багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику досліджень, теоретичні та методичні аспекти аудиту облікової політики в комерційних організаціях комплексно не досліджені. Всі розробки в цьому напрямку не враховують специфіку діяльності підприємтсва, податкові режими, форму власності та вплив внутрішніх та зовнішніх факторів. Все це створило передумови для розробки нових підходів проведення аудиту облікової політики та оцінки її ефективності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є узагальнення та розробка теоретичних і методичних положень, з удосконалення порядку формування та застосування аудиту облікової політики підприємств, що забезпечить необхідні умови для ефективної діяльності суб'єктів господарювання України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поділяючи думку провідних вітчизняних науковців, вважаємо, що облікову політику для потреб управлінського обліку необхідно розглядати як сукупність регламентованих внутрішньофірмових стандартів для формування інформаційного простору, що сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень для досягнення цілей організації в рамках реалізованої стратегії розвитку.

Загальних рекомендацій з розробки та реалізації облікової політики не існує, тому аудитор повинен розуміти, що при наданні послуги з аудиту облікової політики необхідно враховувати специфіку кожного окремого підприємства.

Актуальність застосування процедур аудиту облікової політики зростає з популяризацією управлінського обліку як необхідного інструменту успішного розвитку комерційної організації. Процедури аудиту облікової політики для цілей управлінського обліку можуть застосовуватися в рамках узгоджених процедур, а також при компіляції фінансової інформації. Відправною точкою при організації управлінського обліку є формування її облікової політики. Процедури аудиту облікової політики з метою управлінського обліку широко застосовуються в управлінському аудиті. На підставі проведених досліджень можна стверджувати, що мета аудиту облікової політики з метою управлінського обліку – перевірка розроблених і затверджених в організації системи внутрішніх положень та стандартів, що регламентують інтеграцію бухгалтерського, податкового та управлінського обліку, підвищення достовірності, прозорості, корисності всіх видів звітності, надання релевантної фінансової та нефінансової інформації керівництву. Алгоритм формування облікової політики повинен відповідати загальній стратегії підприємства та його основним цілям. Все це в сукупності повинно бути направлено на задоволення інформаційних потреб управлінського персоналу комерційної організації. На підставі проведених досліджень [1–7] сформована наступна методика аудиту облікової політики (рис. 1).

На першому етапі аудитор проводить оцінку організаційних передумов На першому етапі аудитор проводить оцінку організаційних передумов сформованої облікової політики на базі внутрішніх документів, а також розроблених аудитором тестів або опитувальних листів. За ре-

зультатами проведеного тестування аудитор виявляє слабкі місця системи внутрішнього контролю та недоліки моніторингу контрольних дій, внаслідок чого виникають спотворення в формуванні облікової політики.

На другому етапі, оцінивши передумови і фактори, що впливають на формування облікової політики з метою управлінського обліку, аудитор проводить оцінку сформованої облікової політики. У процесі цієї оцінки визначається, наскільки розроблена облікова політика з метою управлінського обліку відповідає потенціалу підприємства.

На третьому етапі аудитор досліджує реалізацію облікової політики з метою управлінського обліку на базі отриманих аудиторських доказів, виявляє резерви підвищення її ефективності. В рамках цього етапу аудитор виявляє всі можливості компанії в розробці максимально ефективної облікової політики.

В рамках четвертого етапу аудитор розробляє нову облікову політику з метою управлінського обліку або коригує існуючу. Аудитор аналізує виявлені помилки, визначає резерви, які дозволять підвищити рівень ефективності облікової політики.

Рис. 1. Пропонована методика аудиту облікової політики

Таким чином, розроблена методика формування і реалізації облікової політики дозволить аудитору ідентифікувати об'єкти аудиту за допомогою визначення генеральної стратегії підприємства. Використання представленої методики дозволять аудитору також ідентифікувати об'єкти аудиту облікової політики в залежності від стратегії компанії.

Висновки. Найважливішим елементом системи бухгалтерського обліку господарюючих суб'єктів є облікова політіка. Більшість вчених і фахівців в цій області відзначають, що облікова політика охоплює сукупність способів і методів бухгалтерського обліку. Саме від облікової політики багато в чому залежать ефективність фінансового управління, можливість реалізації контрольних функцій бухгалтерського обліку і ступінь достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності. Розроблена методика дозволяє реалізувати завдання зовнішнього і внутрішнього аудиту, так як забезпечують оцінку не тільки норм чинного законодавства в області бухгалтерського обліку, а й аналіз впливу облікової політики на формування інформації.

В подальшому доцільним є поглиблене вивчення даного питання з метою обґрунтування необхідності та порядку розробки документу про обліку політику вітчизняних підприємств, враховуючи необхідність гармонізації національних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності з міжнародними.

Список літератури:

1. Барановська Т.В. Облікова політика підприємства в Україні : теорія і практика / Т.В. Барановська. – [Автореф. дис. канд. екон. наук.] – К., 2005. – 21 с.
2. Бляхарчук М.О. Методика формування облікової політики підприємства / М.О. Бляхарчук // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(3). – С. 48–53.
3. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку : [підручник для студ. ВНЗ] / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська / за ред. Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: Вид-во «Рута», 2006. – 528 с.
4. Житний П.Є. Облікова політика в умовах розвитку фінансово промислових систем: методологія та організація : [монографія] / П.Є. Житний. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – 352 с.
5. Касич А.О. Еволюція наукових підходів до формування облікової політики підприємства / А.О. Касич, О.В. Онищенко // Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. – 2013. – Вип. 1. – С. 172–180.
6. Кулик В.А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку: [монографія] / В.А. Кулик. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2014. –373 с.
7. Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики : монографія / М.С. Пушкар, М.Т. Щирба. – Тернопіль: Вид-во «Карт-бланш», 2010. – 260 с.

Приймак С.В., Жук А.Б.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АУДИТА УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена структура и порядок проведения аудита учетной политики предприятия. Исследована методики проведения аудита учетной политики предприятия, а также определены ключевые направления совершенствования аудита учетной политики в современных условиях ведения бизнеса.
Ключевые слова: учетная политика, аудит учетной политики, методика.

Pryimak S.V., Zhuk A.B.
Ivan Franko National University of Lviv

IMPROVEMENT OF THE AUDITING METHOD OF ACCOUNTING POLICY OF THE ENTERPRISE

Summary
The article deals with the structure and procedure for auditing the accounting policy of the enterprise. The methods of carrying out the audit of the accounting policy of the enterprise are investigated, as well as the key directions of improving the accounting policy audit in the current business environment.
Keywords: accounting policy, audit of accounting policy, methodology.

УДК 339.9

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЄС

Тохтамиш Т.О., Мірошниченко Я.М.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У роботі розкрито теоретичні аспекти організації зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. Визначено, що в залежності від предмета існують такі форми міжнародної торгівлі: торгівля промисловими товарами, машинами, обладнанням; торгівля сировинними товарами; торгівля послугами і торгівля продукцією інтелектуальної праці. Для аналізу спеціалізації держави на світових ринках і оцінки її переваг використовується індекс виявлених порівняльних переваг, тобто Індекс Балась.
Ключові слова: експорт, імпорт, зовнішня торгівля, експортна спеціалізація, індекс Баласса.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку глобалізації та інтеграції світової економіки характеризує Україну як державу з високим економічним потенціалом, яка не може залишитися осторонь світових процесів. Тісне зовнішньоекономічне співробітництво ЄС з провідними країнами світу є одним з головних чинників розвитку світового господарства. Відповідно, входження України до світової економічної спільноти являється досить вагомим пріоритетом розбудови нашої держави. Тому дослідження проблем розвитку зовнішньої торгівлі набуло особливої ваги в останні роки, адже Україна вбачає пріоритетним завданням для себе вступити до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним дослідженням зовнішньоторговельної діяльності України та її місця в системі світових економічних зв'язків присвячено праці відомих науковців: В.Г. Андрійчука, В.М. Гейця, С.О. Радзієвської, А.Ю. Сібекіної, Л.В. Шинкарук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У якості удосконалення здійснення зовнішніх торговельних відносин України з країнами ЄС було запропоновано використати інструмент, який дозволяє здійснити аналіз спеціалізації держави на світових ринках та оцінити її переваги – індекс виявлених порівняльних (індекс Баласса).

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних і методичних засад організації зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення здійснення зовнішніх торгівельних відносин України з країнами ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі однією з основних рушійних сил економічного розвитку виступає міжнародна торгівля, яка є сферою міжнародних економічних відносин і являє собою сукупність зовнішньої торгівлі товарами, послугами, а також продукцією інтелектуальної праці всіх країн світу. Сьогодні її питома вага складає 80% усіх міжнародних відносин.

Для окремої країни участь у міжнародній торгівлі набуває форми зовнішньої торгівлі, тобто це торгівля однієї країни з іншими країнами світу, яка складається з двох зустрічних потоків товарів та послуг: оплачуваного вивезення (експорту) та ввезення (імпорту).

Міжнародна торгівля – це торгівля між резидентами різних країн, якими можуть виступати фізичні та юридичні особи, фірми, ТНК, некомерційні організації тощо. Вона передбачає добровільний обмін товарами, послугами, продукцією інтелектуальної праці між сторонами торговельної угоди [2].

Залежно від предмету та характеру здійснення зовнішньоторговельних операцій існують різноманітні форми міжнародної торгівлі. Найчастіше їх класифікують за двома ознаками – предметом торгівлі та методами здійснення взаємовідносин між партнерами. Відносно предмета торгівлі виокремлюють чотири форми міжнародної торгівлі, що наведені на рис. 1.

Євроінтеграційні прагнення України стали невід'ємними реаліями політичного сьогодення, а європейські орієнтири набули практичного втілення у низці рішень та дій і української держави, й офіційних органів ЕС.

Процеси інтеграції національної економіки у світове господарство супроводжуються низкою ендогенних та екзогенних чинників, які мають гальмівний вплив. За основними зовнішніми чинниками, що ускладнюють та обмежують право України входити у світове господарство як повноправного партнера є [1]:

– посилення міжнародної конкуренції на товарних ринках, низька конкурентоспроможність української продукції;

Рис. 1. Форми міжнародної торгівлі щодо предмету торгових операцій

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

– нові вимоги споживачів до якості товарів (з огляду на це цінові фактори стали вторинними, а фактори новітніх технологій та гарантії якості продукції – первинними);

– застосування країнами-конкурентами форм протекціонізму та дискримінація українських експортерів, зокрема, ускладнення процедури сертифікації продукції;

– складність входження в міжнародне співробітництво через невідповідність міжнародним стандартам захисту прав інтелектуальної власності.

Після підписання політичної частини Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною на саміті Україна – ЄС 21 березня 2014 року обидві сторони підписали економічну частину угоди 27 червня 2014 року [4].

Угода про Асоціацію містить положення про Глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі (ГВЗВТ). ГВЗВТ забезпечить Україні умови для модернізації її торговельних відносин, а для економічного розвитку шляхом відкриття ринків та поступової ліквідації митних тарифів та квот, та всеохоплюючого процесу гармонізації законів, норм та правил у різних сферах, пов'язаних із торгівлею. Це створить умови для приведення ключових секторів економіки України у відповідність до стандартів ЄС.

Міжнародна торгівля товарами та послугами має вагоме значення для будь-якої країни світу, а окремі держави отримують левову частку доходів завдяки експорту до інших країн.

Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами та послугами з країнами ЄС представлена на рис. 2.

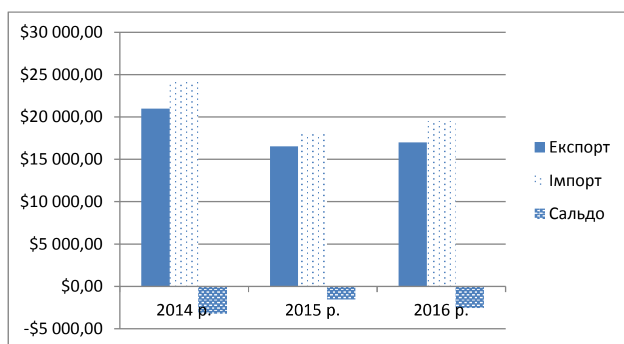

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами з країнами ЄС за 2014–2016 рр.

З рис. 2 видно, що у 2014–2016 рр. імпорт перевищував експорт, але простежується позитивна динаміка до скорочення від'ємного сальдо у 2015 р., і у 2016 р. воно складало -2546,4 млн. дол. США. Незважаючи на це, протягом усього періоду зменшувались загальні обсяги експорту та імпорту: у 2015 р. експорт зменшився в порівнянні з 2014 р. на 19192,9 млн. дол. США, а імпорт – на 16225,6 млн. дол. США.

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами України за 2016 р. наведена на рис. 3.

Рис. 3 показує, що ЄС залишається одним із основних торговельних партнерів України, питома вага якого склала 37%.

Для багатьох розвинених країн характерним є низький рівень концентрації експорту, тобто, ці держави володіють досить широким експортним кошиком, що дозволяє їм гнучко реагувати на зміни світової кон'юнктури. Проаналізуємо, яка ситуація в цьому контексті склалася в Україні.

Інструментом, який дозволяє найбільш просто здійснити аналіз спеціалізації держави на світових ринках та оцінити її переваги, є індекс виявлених порівняльних переваг (revealed comparative advantage), який ще називають індексом Баласса [3]:

$$RCA_i = \frac{X_{ij}/X_{rj}}{X_{iw}/X_{rw}}, \quad (1)$$

де X_{ij} – обсяг експорту товару (або товарної групи) ікраїниj;

X_{rj} – загальний обсяг експорту країни j;

X_{iw} – обсяги експорту товару (або товарної групи) і усіма країнами світу;

X_{rw} – загальний обсяг світового експорту.

Даний індекс демонструє результат співвідношення питомої ваги експорту окремої галузі у загальному обсязі експорту країни, що аналізується, до питомої ваги експорту галузі в загальному обсязі світового експорту. У випадку перевищення значення даного індексу за 1 порівняльна перевага вважається виявленою, тобто сектор чи галузь загалом є відносно спеціалізованою в експорті досліджуваної галузі.

Дослідження показують, що згідно з індексом Баласса порівняльні переваги країни щодо певного товару (групи товарів) можна поділити на 4 типи (табл. 1).

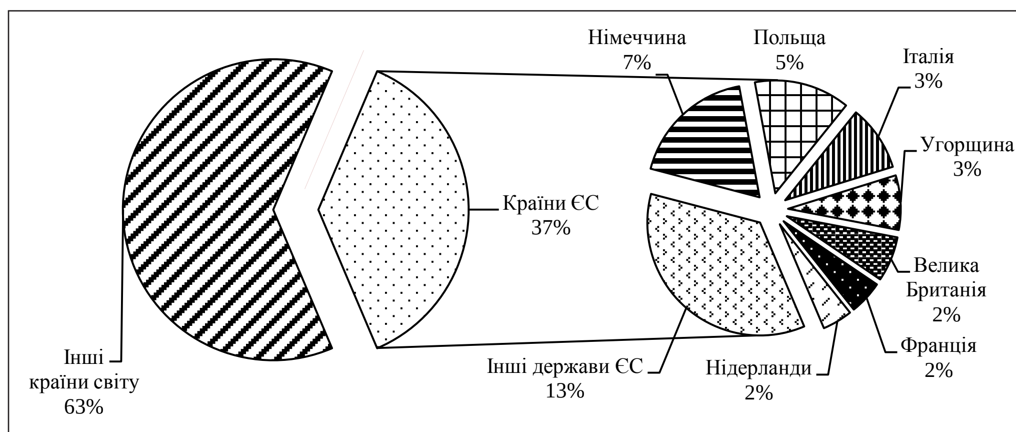

Рис. 3. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами та послугами України за 2016 р.

Таблиця 1

Трактування порівняльної переваги країни в продукції галузі за індексом Баласса [3]

Значення RCA	Зміст діапазону обмежень
(0;1]	Відсутність порівняльної переваги в експорті продукції галузі
(1;2]	Слабка порівняльна перевага в експорті продукції галузі
(2;4]	Істотна порівняльна перевага в експорті продукції галузі
> 4	Сильна порівняльна перевага в експорті продукції галузі

Таблиця 2

Індекс Баласса для узагальнених груп товарів експорту України до країн ЄС за 2012–2016 рр.

Група товарів	Рік				
	2012	2013	2014	2015	2016
Живі тварини; продукти тваринного походження; готові харчові продукти; продукти рослинного походження	3,12	3,49	2,84	2,57	2,44
Алкогольні і безалкогольні напої;тютюн і промислові замінники тютюну	0,04	0,06	0,04	0,17	0,17
Деревина і вироби з деревини; маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	0,94	0,91	1,66	2,46	3,70
Мінеральні продукти	4,53	3,01	2,21	1,26	1,05
Жири та олії тваринного або рослинного походження	32,18	33,84	24,67	9,90	21,46
Продукціямхімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	0,57	0,56	0,33	0,27	0,36
Різні промислові товари	0,25	0,22	0,17	0,14	0,19
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	0,60	0,50	0,39	0,30	0,33
Вироби з каменю, гіпсу, цементу; недорогоцінні метали та вироби з них	4,84	4,08	2,61	2,35	2,78
Текстильні матеріали та текстильні вироби; взуття, головні убори, парасольки	2,80	3,92	2,09	3,14	4,11

Джерело: розраховано на основі джерел [3; 5]

Розрахуємо індекс Баласса за статистичними даними експорту України та ЄС. В табл. 2 наведено результати розрахунків значень індексів Баласса за 2012–2016 рр.

Отже, з табл. 2 видно, що відсутність порівняльної переваги в експорті України на ринок країн ЄС в 2016 р. прослідковується за такими групами товарів як: алкогольні і безалкогольні напої, тютюн і промислові замінники тютюну; продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; різні промислові товари та машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби. Слабку порівняльну перевагу мала група товарів – мінеральні продукти. Істотна та сильна порівняльна перевага прослідковується за такими групами товарів як: живі тварини, продукти тваринного походження, готові харчові продукти, продукти рослинного походження; деревина і вироби з деревини, маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів; жири та олії тваринного або рослинного походження; вироби з каменю, гіпсу, цементу, недорогоцінні метали та вироби з них; текстильні матеріали та текстильні вироби, взуття, головні убори, парасольки. Таким чином, саме ті товари, у яких Україна має перевагу, і становлять основу нашого експорту до ЄС – зернові, насіння соняшнику та соняшникова олія, деревина та вироби з деревини, м'ясо та м'ясні заготовки, молочні продукти, овочі та фрукти, цукор, цукрові заготовки та мед, корми для тварин,руди, шлак і зола та чорні метали.

Показником, що демонструє адекватність розрахованого індексу Баласса, є індекс Хіллмана [9]:

$$\frac{1-\frac{X_{ij}}{X_{iw}}}{\frac{X_{ij}}{X_{rj}}\left(1-\frac{X_{rj}}{X_{rw}}\right)} > 1, \qquad (2)$$

де X_{ij}/X_{iw} – рівень ринкової влади країни j на світовому ринку галузі i;

X_{ij}/X_{rj} – рівень спеціалізації експорту країни j в галузі i;

X_{rj}/X_{rw} – частка експорту країни j в світовому експорті.

Даний індекс вказує на те, чи зростання рівня експорту певного товару аналізованої країни призводять до відповідного зростання індексу Баласса. Якщо індекс Хіллмана є більшим за одиницю, то індекс Баласс може використовуватись як індикатор порівняльної переваги країни у певному товарі (групі товарів).

У табл. 3 наведено розрахунки індексу Хіллмана для узагальнених груп товарів експорту України за 2016 р.

Отже, з табл. 3 видно, що для усіх товарних груп розраховані значення індексу Хіллмана відповідають умові нерівності (2). Більшість товарних груп співпадають з індексом Баласса. Станом на 2016 р. Україна мала найбільшу відносну перевагу в експорті жирів та олії тваринного або рослинного походження; шкур необроблених, шкіри вичищеної, деревини і виробів з деревини; маси з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів; живих тварин, продуктів тваринного походження, готових харчових продуктів та продуктів рослинного походження.

Таблиця 3

Індекс Хіллмана для груп товарів експорту України до країн ЄС за 2016 р.

Група товарів	2016 рік
Живі тварини; продукти тваринного походження; готові харчові продукти; продукти рослинного походження	8,66
Алкогольні і безалкогольнінапої;тютюн і промислові замінники тютюну	3,19
Деревина і вироби з деревини; маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	11,70
Мінеральні продукти	2,27
Жири та олії тваринного або рослинного походження	11,85
Продукціяхімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1,58
Різні промислові товари	1,03
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1,50
Вироби з каменю, гіпсу, цементу; недорогоцінні метали та вироби з них	3,05
Текстильні матеріали та текстильні вироби; взуття, головні убори, парасольки	5,41

Джерело: розраховано на основі [5; 6]

Висновки і пропозиції. В роботі розкрито теоретичні основи організації зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС. Аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС показав, що останній залишається одним із основних торговельних партнерів України, питома вага якого у 2016 р. склала 37%. Експортна спеціалізація України виражена доволі сильно, причому більшість галузей, за якими наявна відносна перевага на ринку ЄС, є сировинними, що є одним із факторів гальмування технологічного розвитку країни. Проведене дослідження показує, що торговельна спеціалізація України є більш-менш сталою, але особливо різкі зміни експортних статей відбулися за 2015–2016 рр., з огляду на складну економічну ситуацію в країні. Розуміння власних потенційно сильних сторін може стати підґрунтям для розробки ефективної стратегії розвитку, що обов'язково повинно мати наукову основу.

Список літератури:

1. Вишинська Т.Л. Сучасний стан зовнішньої торгівлі товарами в Україні / Т.Л. Вишинська, О.В. Генералов, І.М. Севрук // Scientific Journal «Science Rise». – 2015. – № 3/3(8). – С. 41–45.
2. Козак Ю.Г. Міжнародна торгівля : підруч. для студ. вищ. навч. закл. [Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Барановська М.І. та ін.]; За редакцією Ю.Г. Козака, Н.С. Логвінової, М.І. Барановської [4-те вид.] – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 441 с.
3. Маркович І.Б. Спеціалізація експортних товарних груп як одна з характеристик торговельного потенціалу держави / І.Б. Маркович // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 10(172). – С. 43–50.
4. Угода про Асоціацію між ЄС та Україною / «Короткий посібник з Угоди про Асоціацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/asociation_agreement/guide.pdf.
5. DG Trade Statistical Guide // European Commission. – Luxembourg: Publications.
6. Statistics // United Nations Conference on Trade and Development //unctad.org.

Тохтамыш Т.А., Мирошниченко Я.Н.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ СО СТРАНАМИ ЕС

Аннотация
В работе раскрыты теоретические аспекты организации внешней торговли со странами ЕС. Определено, что в зависимости от предмета существуют такие формы международной торговли: торговля промышленными товарами, машинами, оборудованием; торговля сырьевыми товарами; торговля услугами и торговля продукцией интеллектуального труда. Для анализа специализации государства на мировых рынках и оценки ее преимуществ используется индекс выявленных сравнительных преимуществ, то есть Индекс Баласcь.
Ключевые слова: экспорт, импорт, внешняя торговля, экспортная специализация, индекс Баласса.

Tokhtamysh T.A., Miroshnychenko Y.N.
Kharkov State Technical University of Civil Engineering and Architecture

UKRAINE-EU TRADE AND ECONOMIC COOPERATION

Summary
The theoretical aspects of the organization of foreign trade with the EU countries are disclosed. It is determined that, depending on the subject, there are such forms of international trade: trade in industrial goods, machinery, equipment; trade in commodities; trade in services and trade in intellectual products. To analyze the specialization of the state in world markets and assess its advantages, the index of the identified comparative advantages, that is, the Balass index, is used.
Keywords: export, import, foreign trade, export specialization, the Balassa index.

УДК 658.155.2

ДИВІДЕНДНА ПОЛІТИКА АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Чубка О.М., Скоропад І.С., Ярошевич Н.Б.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розкрито концептуальні положення формування дивідендної політики (у розрізі теорій, підходів, типів, форм виплати дивідендів). Показано відповідність теорій дивідендної політики їх підходам та типам. Наведено переваги та недоліки типів дивідендної політики та способам виплати дивідендів. На основі даних акціонерних товариств, що належать до ТОП-10 за обсягом сплачених дивідендів в Україні, визначено особливості дивідендної політики в сучасних умовах господарювання. Встановлено рівень впливу дивідендних виплат на ринкову ціну акцій товариств.
Ключові слова: дивідендна політика, теорії, підходи, типи, виплата дивідендів, ринкова ціна акцій.

Постановка проблеми. Однією із найважливіших ознак, що відрізняє акціонерне товариство від інших організаційно-правових форм, є здійснення дивідендної політики. Її основний зміст полягає у знаходженні компромісу у задоволенні інтересів акціонерів та фінансово-господарських потреб підприємства. Поліпшення добробуту акціонерів досягається шляхом збільшення дивідендних виплат, а розвиток підприємства – через проведення ефективної інвестиційної політики. На практиці використання чистого прибутку, який виступає об'єктом розподілу при здійсненні дивідендної політики, проводиться у двох основних напрямках: поповнення фонду споживання (виплата дивідендів) та фонду реінвестування (розвиток бізнесу). Завдання ускладнюється в кризових умовах господарювання, в яких перебуває значна частина суб'єктів господарювання. Отже, формування дієвої дивідендної політики залишається актуальним питанням діяльності акціонерних товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти дивідендної політики започатковані представниками різних теорій і типів дивідендної політики, а саме Модільяні Ф., Мілер М., Блек Ф. (теорія незалежності дивідендів), Гордон М., Брігхем Е., Лінтнер Дж. (теорія пріоритетності дивідендів), Росс С. (арбітражна теорія), Бейкер М. (теорія задоволення вподобань інвесторів) тощо. Сучасні науковці (Віннікова В.В. [1], Григораш Т.Ф. [2], Гришко Н.Є. [3], Мусієнко В.Д. [4], Тарасенко С.І. [5], Спільник І.В. [6], Суржик В.Г. [7]) продовжили дослідження механізмів реалізації дивідендної політики, приділивши достатньо уваги перевагам та недолікам конкретних її типів та підходів, особливостям здійснення дивідендної політики сучасних підприємств.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід вітчизняних акціонерних товариств у здійсненні дивідендної політики перебуває на стадії становлення. У зв'язку з цим, особливості дивідендної політики в умовах мінливості глобальної економіки, нерозвинених корпоративних відносин, недосконалості фінансового ринку, нестачі інвестиційних ресурсів в Україні потребують подальшого вивчення.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та особливостей проведення дивідендної політики в Україні. Досягнення зазначеної мети обумовило вирішення таких завдань:

– розкриття концептуальних положень формування дивідендної політики (у розрізі теорій, підходів, типів, форм виплати дивідендів);

– визначення особливостей дивідендної політики сучасних акціонерних товариств;

– встановлення рівня впливу дивідендних виплат на ринкову ціну акцій.

Виклад основного матеріалу. Формування дивідендної політики акціонерних товариств – це одне із найбільш складних завдань фінансового менеджменту в сучасних умовах, що обумовлене підвищенням ринкової вартості підприємства, здійсненням його інвестиційної політики, забезпеченням фінансової стійкості.

Реалізація дивідендної політики відбувається в певній послідовності, що включає аналіз факторів, що мають вплив на дивідендну політику, вибір типу дивідендної політики та відповідно до нього розподіл прибутку, визначення обсягу дивідендних виплат та форми виплати дивідендів, проведення оцінки ефективності дивідендної політики.

Дивідендна політика перебуває у тісному взаємозв'язку з різними показниками фінансово-господарської діяльності акціонерних товариств, серед яких:

– прибутковість: високі фінансові результати товариства дозволяють виплачувати дивіденди і одночасно вкладати кошти у свій розвиток, а низькі – обмежують чи скасовують дивіденди;

– рівень самофінансування: зменшення суми дивідендів дозволяє збільшити суму реінвестованого капіталу;

– фінансова стійкість (структура капіталу): сплата дивідендів зменшує приріст власного капіталу, а тезаврація прибутку – його збільшує;

– ліквідність і платоспроможність: виплата дивідендів у грошовій формі збільшує відтік грошових коштів; і навпаки, компанія з низькою ліквідністю може зменшити виплату дивідендів;

– інвестиційна привабливість: зменшення дивідендів пов'язують із фінансовими труднощами компанії, що може призвести до продажу акцій акціонерами.

Крім перерахованих показників, дивідендна політика пов'язана з ринковим курсом акцій, що виступає об'єктом дискусій багатьох науковців – прихильників і противників взаємозв'язку між виплатою дивідендів і вартістю акцій. Так, представники теорії незалежності, якій відповідає консервативний підхід (рис. 1) вважають, що

Теорії: Назва	Теорії: Характеристика	Підходи	Типи: Назва	Типи: Переваги	Типи: Недоліки
Незалежності дивідендів (ірелевантності, нейтральності політики)	Сума виплачених дивідендів не впливає на ринковий курс акцій, тому що останній визначається отриманими доходами товариства та потенціалом його розвитку. Віддається перевага отриманню вигоди у довгостроковому періоді через віддачу коштів в інвестований у товариство капітал порівняно із виплатою акціонерам дивідендів.	Консервативний	Залишкова політика дивідендних виплат	Реінвестування максимальної суми коштів у розвиток товариства, зменшення ризику банкрутства	Виплата дивідендів акціонерам залежить від фінансових результатів діяльності товариства (може бути незначною або взагалі відсутньою)
Пріоритетності дивідендів (переваги дивідендів, «синиця в руках»)	Ринковий курс акцій залежить від виплати дивідендів: при їх невиплаті ринкова ціна акцій залишається незмінною, що стримує приплив інвестицій у це товариство; виплата дивідендів зумовлює зростання ринкової ціни акцій, що дає можливість їх власникам отримати більший дохід при продажі акцій. Віддається перевага максимізації дивідендних виплат порівняно з капіталізацією прибутку: «краще синиця в руках, ніж журавель у небі».	Агресивний	Політика стабільного рівня дивідендів	Надійність в отриманні дивідендів для акціонерів, підвищення репутації товариства, стабільність котирування акцій на ринку	Недостатність прибутку для виплати стабільних дивідендів в періоди кризи
			Політика постійного зростання розміру дивідендів		Неефективне використання прибутку, відсутність власних ресурсів для довгострокового розвитку, збільшення загрози банкрутства при зниженні прибутку
Урегульованості і очікуваних дивідендів (сигнальна теорія дивідендів)	Виплата дивідендів впливає на зростання ринкового курсу акцій. Зростання дивідендів –це сигнал успішної діяльності товариства, а їх зменшення - фінансових проблем. Необхідно знаходити компроміс між фінансуванням інвестицій та задоволенням інтересів акціонерів щодо очікуваних дивідендних виплат. Виплата дивідендів визначається і очікуваннями акціонерів (великі інвестори схильні до реінвестування, а дрібні – до одержання дивідендів).	Помірний (компромісний)	Політика мінімального стабільного розміру дивідендів з надбавкою в окремі періоди (політика «екстра-дивіденд»)	Впевненість акціонера в отриманні мінімальних дивідендів, а в сприятливі періоди – ще й додаткових виплат	Зниження інвестиційної привабливості акцій товариства при тривалій виплаті лише мінімальних дивідендів (без надбавок)

Переваги	Форми виплати дивідендів	Недоліки
Здатність товариства генерувати грошовий потік	Виплата дивідендів готівкою	Виникнення подвійного оподаткування (спочатку прибутку до оподаткування, а тоді сплачених дивідендів); зменшення готівки товариства
Реінвестування прибутку для розвитку товариства; отримання акціонерами додаткового пакету акцій; зростання зареєстрованого капіталу на суму дивідендів, сплачених акціями.	Виплата дивідендів акціями	Проблеми з готівкою; зменшення ринкової вартості акцій та їх дохідності в результаті збільшення кількості акцій (в обсязі більше 20%) або масового продажу акцій акціонерами
Отримання нового акціонерного капіталу, підтримання попиту на акції товариством; можливість вкладати дивіденди і збільшити власний капітал акціонером	Автоматичне реінвестування	Зниження диверсифікації портфелів цінних паперів акціонерів
Забезпечення стабільного зростання курсу акцій протягом тривалого періоду внаслідок зменшення кількості акцій в обігу та збільшення прибутку на одну акцію	Викуп акцій товариством	Можливість завищення загальної величини активів товариства

Рис. 1. Концептуальні положення формування дивідендної політики

Джерело: згруповано авторами на основі джерел [1–7]

зміна співвідношення дивідендів та реінвестованого прибутку на користь перших не впливає на ринковий курс акцій, тому немає необхідності витрачати кошти на виплату дивідендів, а доцільніше вкладати їх у розвиток підприємства, що забезпечить подальше зростання прибутку. Дивіденди можна виплачувати в тому випадку, якщо на підприємстві відсутні прийнятні інвестиційні проекти.

Натомість прихильники двох інших поширених теорій (яким відповідають агресивний і помірний підходи) притримуються протилежної думки, відстоюючи інтереси акціонерів: використання фінансових ресурсів на реінвестування знижує дохідність вкладень акціонерів, адже «кожна одиниця поточного доходу (виплаченого у формі дивідендів) у силу того, що вона очищена від ризику важить завжди більше, ніж дохід, відкладений на майбутнє, у зв'язку з притаманним йому ризиком» [3]. Стабільність виплати дивідендів, а тим більше їх збільшення, є ознакою стабільності фінансового стану товариства, його інвестиційної привабливості, внаслідок чого збільшується ринкова вартість акцій, а отже, і вартість самого підприємства. Це підтверджується численними світовими статистичними дослідженнями. Так, «американськими дослідниками достовірно встановлено, що коли компанії оголошують про скорочення дивідендів, ринкова вартість їх акцій падає приблизно на 4,5%. В той же час, у відповідь на повідомлення щодо збільшення дивідендів ціна акцій зростає лише на 1%» [5].

«Періодичне застосування конкретного варіанту дивідендної політики вимагає виваженого, економічно обґрунтованого підходу з урахуванням особливостей національної економіки, специфіки конкретного підприємства та особливостей його діяльності» [2].

Оцінити особливості здійснення дивідендної політики в Україні доцільно на основі даних товариств, що входять до ТОП-10 за обсягом сплачених дивідендів у 2016 р. (табл. 1).

За підсумками фінансової звітності за 2016 рік акціонерні товариства сплатили дивідендів на загальну суму 5,53 млрд грн. [8].

Основні показники діяльності акціонерних товариств, що характеризують їх дивідендну політику, подані у табл. 2, а порівняння обсягу сплачених дивідендів та отриманого чистого фінансового результату наведено на рис. 2.

Такі акціонерні товариства як ПрАТ «ІНГЗК» (добування залізних руд), ПрАТ «Фоззі Рітейл» (діяльність у сфері права), ПАТ «Аграрний фонд» (оптова торгівля зерном), ПАТ «Укрелек-

Таблиця 1

Акціонерні товариства з найбільшим обсягом сплачених дивідендів за 2015–2016 рр.

Найменування емітента	Обсяг виплачених дивідендів, тис. грн.		Відсоток від загального обсягу виплачених дивідендів, %	
	2015 р.	2016 р.	2015 р.	2016 р.
ПрАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» (ПрАТ «ІНГЗК»)	2437045	917043	15,19	16,58
ПрАТ «Фоззі Рітейл»	901463	888668	5,62	16,07
ПАТ «Укртранснафта»	156408	409789	0,98	7,41
ПАТ «Турбоатом»	219268	394403	1,37	7,13
ПАТ «Аграрний фонд»	42163	333216	0,26	6,02
ПАТ «Карлсберг Україна»	999023	316624	6,23	5,72
ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (ПАТ «НКМЗ»)	110614	221639	0,69	4,01
ПАТ «Укрелектроапарат»	162986	161388	1,02	2,92
ПрАТ «Едем»	127632	144118	0,80	2,61
ПАТ «Укргідроенерго»	393908	142790	2,46	2,58

Джерело: складено авторами за даними [8]

Таблиця 2

Показники діяльності акціонерних товариств України за 2016 р.

Емітенти	Номінальна вартість акцій, грн.	Кількість акцій, шт.	Загальна номінальна вартість, тис. грн.	Нерозподілений прибуток, тис. грн	Чистий фінансовий результат, тис. грн.	Ринковий курс акцій, грн.
ПрАТ «ІНГЗК»	0,25	2759625600	689906	1234407	-69264	9,6916
ПрАТ «Фоззі Рітейл»	1	1980000	1980	336909	102636	-
ПАТ «Укртранснафта»	10	46022697	460227	4181881	1519285	-
ПАТ «Турбоатом»	0,25	422496520	105624	3200229	1065328	11,5
ПАТ «Аграрний фонд»	100000	50000	5000000	417476	48711	-
ПАТ «Карлсберг Україна»	1	1022432914	1022433	1764977	1005025	13
ПАТ «НКМЗ»	400	223314	89326	1954517	460288	12000
ПАТ «Укрелектроапарат»	0,25	17980080	4495	29233	28729	-
ПрАТ «Едем»	1000	5000	5000	493739	154736	-
ПАТ «Укргідроенерго»	10	111855295	1118553	12211715	2209718	-

Джерело: складено авторами за даними [9]

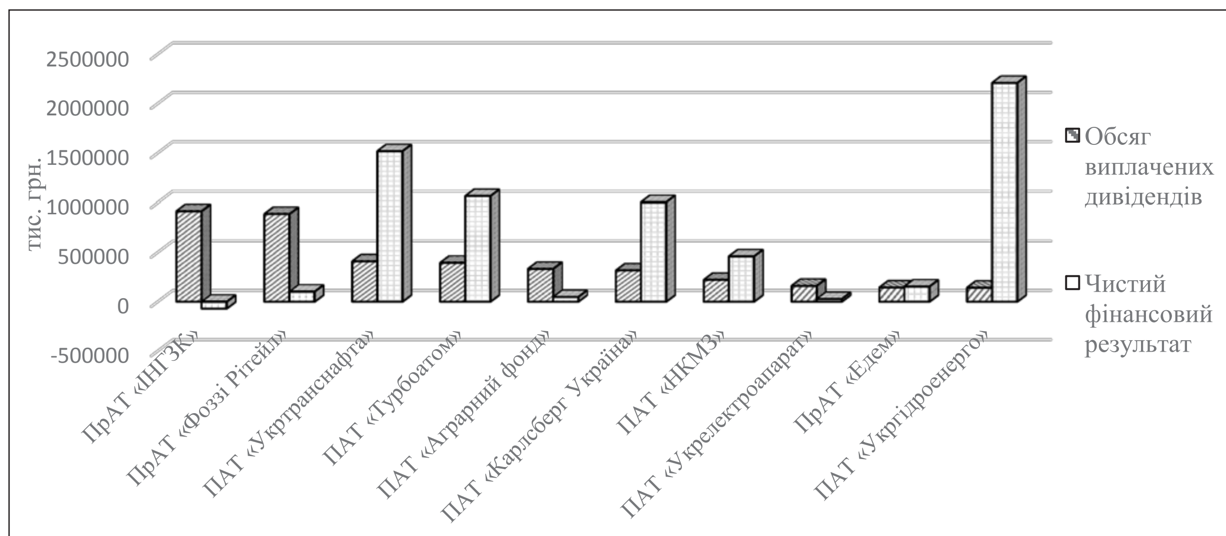

Рис. 2. Обсяг виплачених дивідендів та чистий фінансовий результат акціонерних товариств України у 2016 р.

троапарат» (виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів), ПрАТ «Едем» (виробництво шпалер) при проведенні дивідендної політики використовують агресивний підхід, намагаючись максимально задовольнити інтереси акціонерів: чистий прибуток, що виступає джерелом формування фонду дивідендних виплат, у 2016 р. був меншим від суми виплачених дивідендів (для ПрАТ «ІНГЗК» рік був збитковий, а ПрАТ «Едем» 93,13% чистого прибутку спрямував на виплату дивідендів). В цьому випадку дивіденди виплачувались за рахунок такого резерву власних фінансових ресурсів як нерозподілений прибуток, що був сформований у попередні періоди. Політика товариств характеризується стабільністю виплати дивідендів навіть у несприятливі періоди та спрямована на підвищення їх інвестиційної привабливості. Акціонери почуваються цілком захищеними, вони впевнені у правильності свого вибору, що певним чином позначається на їх дивідендній історії та реакції ринку цінних паперів і потенційних інвесторів.

Практика нарахування та виплати дивідендів ПАТ «Укртранснафта» (трубопровідний транспорт), ПАТ «Укргідроенерго» (виробництво електроенергії) найбільше відповідає консервативному підходу дивідендної політики: нараховані не високі дивідендні виплати (26,97% та 6,46% від чистого прибутку), що означає пріоритетність інвестиційної діяльності товариств. Спостерігається «піклування» про задоволення інтересів акціонерів, проте в першу чергу ресурси спрямовуються на фінансування наявних напрямків розвитку бізнесу.

Решті товариств (ПАТ «Турбоатом» (виробництво двигунів і турбін), ПАТ «Карлсберг Україна» (виробництво пива), ПАТ «НКМЗ» (виробництво машин і устаткування для металургії), притаманний помірний підхід дивідендної політики: прибуток спрямований як на задоволення інтересів акціонерів (37,02%, 31,5%, 48,15% чистого прибутку спрямовано на виплату дивідендів), так і на забезпечення високих темпів розвитку товариств, підвищення їх фінансової стійкості. «Така політика сприяє мобільності товариства, а інвесторам дає впевненість в одержанні гарантованого дивіденду, що особливо доречно за умов значної мінливості фінансових результатів. Визначення гарантованої частки дивіденду базується на песимістичних прогнозах щодо очікуваних фінансових результатів, а за результатами успішної діяльності можлива виплата додаткових дивідендів» [6].

Причинами, що спонукають керівництво товариств виділяти прибуток на виплату дивідендів є: прагнення зберегти акціонерів, котрі забезпечують фінансову стійкість товариства, утримуючи акції; задоволення інтересів в першу чергу мажоритарних, а також і міноритарних акціонерів у достатніх доходах; створення хорошої репутації товариства в очах акціонерів, потенційних інвесторів, кредиторів, інших учасників фондового ринку.

Рішення щодо виплати дивідендів сучасними акціонерними товариствами не розглядається як інструмент дії на ринкову вартість акцій в силу різних причин (небажання виставляти акції на ринку, низький рівень корпоративного управління, недотримання мінімальних вимог законодавства), адже лише ПрАТ «ІНГЗК», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Карлсберг Україна», ПАТ «НКМЗ» із 10 аналізованих здійснюють операції з акціями на біржовому ринку. Номінальна вартість акцій ПрАТ «ІНГЗК» та ПАТ «Турбоатом» становила лише 0,25 грн., ПАТ «Карлсберг Україна» – 1 грн., ПАТ «НКМЗ» – 400 грн., а їх ринкова вартість в середньому в 30 разів перевищувала номінальну. Таким чином, вплив дивідендних виплат на ринкову вартість акцій можна вважати таким, що не відповідає світовим тенденціям.

Висновок. Основна мета дивідендної політики сучасних акціонерних товариств узгоджена із завданнями, що стоять перед товариством, враховує внутрішні та зовнішні умови його фінансово-господарської діяльності та полягає у визначенні напрямків розподілу прибутку, обґрунтуванні оптимальних пропорцій такого розподілу. В будь-якому випадку дивідендна політика орієнтована на вирішення двох основних питань: максимізацію доходів акціонерів та забезпечення достатнього фінансування розвитку бізнесу.

Проведений аналіз показників діяльності акціонерних товариств, які виплатили у 2016 р. найбільше дивідендів акціонерам, дозволив зробити

висновок про використання при проведенні дивідендної політики різних підходів: консервативного, агресивного та помірного. Кожне товариство має розроблені свої власні дивідендні правила, які враховують мету, перспективи діяльності, особливості корпоративного управління. Якщо світова практика показує, що акціонери отримують від 30% до 70% доходів корпорацій, то в Україні виплачуються дивіденди навіть при збитковій діяльності (як показав приклад ПрАТ «ІНГЗК»), а іноді дивіденди складають 93,13% чистого прибутку (ПрАТ «Едем»).

Разом з тим в Україні ще не є сформованою залежність «дивіденд – ринкова ціна акції»: акції акціонерних товариств, що в основному використовують помірний підхід у дивідендній політиці, перебувають в обігу на фондовому ринку та користуються високим попитом; торгівля акціями інших акціонерних товариств на ринку у 2016 р. не здійснювалась. Отже, у зв'язку з особливостями вітчизняної економіки та низьким рівнем розвитку фондового ринку в Україні вплив дивідендних виплат на ринкову ціну акцій практично відсутній.

Список літератури:

1. Віннікова В.В. Обґрунтування фонду дивідендних виплат на підприємстві у поточному періоді та довгостроковій перспективі / В.В. Віннікова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – № 2(47). – 2011. – С. 212–217.
2. Григораш Т.Ф. Теоретичні підходи до розуміння поняття «дивідендна політика» як фактора управління власним капіталом / Т.Ф. Григораш, В.В. Артеменко, А.О. Бондаренко // Молодий вчений. – № 5(45). – 2017. – С. 556–560.
3. Гришко Н.Є. Особливості формування дивідендної політики підприємства / Н.Є. Гришко, Т.С. Линник // Ефективна економіка. – № 5. – 2011.
4. Мусієнко В.Д. Дивідендна політика підприємств та аналіз її ефективності на прикладі гірничо-збагачувальних підприємств Криворізького регіону / В.Д. Мусієнко, Д.В. Ясиненко // Формування ринкових відносин в Україні. – № 5(144). – 2013. – С. 205–208.
5. Тарасенко С.І. Дивідендна політика та вартість компанії / С.І. Тарасенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – № 3(13). – 2012. – С. 131–140.
6. Спільник І.В. Аналітичне підґрунтя формування дивідендної політики / І.В. Спільник, О.М. Загородна // Економічний аналіз. – № 2. Том 15. – 2014. – С. 79–92.
7. Суржик В.Г. Корпоративні фінанси: теоретичний і практичний аспекти / В.Г. Суржик // Чернігівський науковий часопис. Економіка і управління. – № 2(2). – 2011. – С. 96–101.
8. Річний звіт НКЦПФР за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/07/zvit-komosii-2016-ukr-web.pdf.
9. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://smida.gov.ua/db/emitent/search.

Чубка О.М., Скоропад И.С., Ярошевич Н.Б.
Национальный университет «Львовская политехника»

ДИВИДЕНДНАЯ ПОЛИТИКА АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Раскрыто концептуальные положения формирования дивидендной политики (в разрезе теорий, подходов, типов, форм выплаты дивидендов). Показано соответствие теорий дивидендной политики их подходам и типам. Приведены преимущества и недостатки типов дивидендной политики и способов выплаты дивидендов. На основе данных акционерных обществ, принадлежащих в ТОП-10 по объему выплаченных дивидендов в Украине, определены особенности дивидендной политики в современных условиях хозяйствования. Установлен уровень влияния дивидендных выплат на рыночную цену акций обществ.
Ключевые слова: дивидендная политика, теории, подходы, типы, выплата дивидендов, рыночная цена акций.

Chubka O.M., Scoropad I.S., Yaroshevuch N.B.
National University «Lviv Polytechnic»

THE DIVIDEND POLICY OF CORPORATIONS: CHALLENGES OF MODERNITY

Summary
The conceptual provisions of the formation of dividend policy (in terms of theories, approaches, types, forms of payment of dividends) are revealed. Accordance of theories of dividend policy to their approaches and types is shown. The advantages and disadvantages of dividend policy types and methods of paying dividends are presented. Based on the data of the joint-stock companies, belonging to the TOP-10 in terms of paid dividends in Ukraine, the features of dividend policy in the current conditions of management are defined. The level of influence of dividend payments on the market price of shares of companies is established.
Keywords: dividend policy, theories, approaches, types, payment of dividends, the market price of shares of companies.

УДК 658

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Шкробот М.В., Моргонюк А.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено ключові елементи та чинники впливу щодо удосконалення системи управління логістичними процесами. Сформовано систему функціональних характеристик логістичних процесів в системі стратегічного менеджменту підприємства. Розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення ефективного управління логістичними процесами підприємства. Обґрунтована доцільність впровадження окремого відділу логістичного контролінгу в системі стратегічного управління. Окреслені завдання та функції безпосередньо перед керівництвом відділу логістичного контролінгу на підприємстві.
Ключові слова: логістичні процеси, торгівельні підприємства, контро-лінг логістичних процесів.

Постановка проблеми. Створення ефективної системи управління підприємством є важливим і першочерговим питанням для підвищення його конкурентоспроможності в умовах VUCA середовища. Оскільки головною метою сучасного господарювання є задоволення споживача, то основна увага повинна бути приділена збуту продукції, а потім вже виробництву та постачанню. Тому формування управління повинно бути орієнтоване на створення сприятливих умов функціонування всього логістичного ланцюжка, що забезпечує системний і ефективний рух матеріального потоку.

Проблему управління логістичними процесами розглядали в різні періоди вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед іноземних авторів, які досліджували концепції управління логістичними процесами, можна виділити наступних: Т. Алєсінская, Ч. Скворонек, Я. Вітковскі, М. Чєшельські, Е. Голембська, Дж. Койль, Х.-К. Поль. Українські автори переважно приділяють увагу логістичним процесам лише промислових підприємств, зокрема, це публікації Є. Крикавського, Р. Ларіної, О. Тридіда; проблемі логістичного управління торговельними підприємствами присвячені наукові дослідження Л. Фролової. Однак, питання специфіки управління логістичними процесами на торговельних підприємствах потребує більш детального аналізу дослідження.

Основні завдання. Формування системи функціональних характеристик логістичних процесів в системі стратегічного менеджменту підприємства та розробка організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного управління логістичними процесами підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує практика діяльності вітчизняних торговельних підприємств, усі аспекти логістичних операцій мають бути безпосередньо пов'язані із стратегічним планом підприємства. Це перша і найголовніша умова досягнення поставлених цілей і, зокрема, отримання бажаних прибутків від застосування логістики. Керівники, що застосовують логістику на своїх підприємствах, вже по-іншому підходять до вдосконалення управління рухом матеріальних потоків і усієї діяльності підприємства. Вони прагнуть до досягнення спільної мети і управляють логістичними операціями в інтересах реалізації стратегії підприємства, спрямованої на забезпечення конкурентоспроможності за рахунок скорочення витрат і диференціювання послуг. Керівники таких підприємств, як правило, працюють виходячи з принципу, що їх підрозділ вносить свій внесок в збільшення загального прибутку підприємства.

Логістичний процес – це впорядкована в часі послідовність логістичних операцій, спрямована на забезпечення споживача продукцією відповідного асортименту й якості в необхідній кількості в необхідне місце і час [1, с. 156].

На реалізацію цілей логістичної системи спрямована група логістичних операцій - логістичних функцій. До логістичних функцій відносять постачання; виробництво; збут (розподіл). Кожна з перерахованих груп функцій має певну специфіку.

Відповідно до цієї специфіки в логістичній діяльності виділяють шість функціональних областей логістики: закупівельну, виробничу, розподільчу, транспортну, інформаційну та складську логістику [2, с. 237].

Функціональний цикл логістики підприємства сфери рітейлу розділений на три стадії: логістику закупівель; внутрішньомагазину логістику; логістику продажів і обслуговування.

Закупівельна логістика - область, в якій вирішуються питання, пов'язані із забезпеченням підприємства продукцією, сировиною і матеріалами. Для підприємства - це одна з найважливіших областей, так як саме на цьому етапі вивчаються і вибираються постачальники товарів, укладаються договори поставки і використовується механізм контролю за їх виконанням.

Внутрішньомагазинна логістика підприємства, а в загальному підході - виробнича логістика – вирішує завдання створення матеріальних благ або надання послуг. Специфіка цієї області полягає в тому, що основний обсяг виконується в межах території одного підприємства. Учасники виробничого процесу взаємодіють між собою в результаті рішень, прийнятих системою управління підприємством.

Для підприємства виробнича логістика, забезпечуючи обробку товарних потоків, починаючи з надходження товарів в магазин і закінчуючи повною підготовкою їх до продажу, складається з наступних операцій: приймання товарів за кількістю і якістю, зберігання, фасування і па-

кування товарів, їх переміщення та викладка в торгових залах магазинів, організація зберігання та ін. Ці операції є продовженням процесу виробництва в сфері обігу, вони здійснюються без участі покупців і безпосередньо впливають на споживчі властивості товарів. Одним з елементів внутрішньомагазиної логістики підприємства є мерчандайзинг, який розглядається як комплекс заходів, вироблених в торговому залі, спрямований на збільшення продажів того чи іншого товару. Так, організована розстановка товару на полицях магазину дозволяє збільшити продажі як мінімум на 15%.

Логістика продажів підприємства включає виконання таких операцій як вивчення попиту та формування асортименту товарів, вибір форм і організацію продажу товарів, касове обслуговування, відпуск товару (включаючи пакування та перевірку функціонування товару), а також операції післяпродажного обслуговування (доставка товарів на замовлення, гарантійне обслуговування при необхідності і ін.) [3, с. 187].

На нашу думку, необхідно виділити ще дві функціональні області логіс-тики - це логістику повернень (або поворотну логістику, або реверсивну логістику) та ідентифікаційну логістику. Причини повернення клієнтом товару можуть бути різноманітні. До повсякденних можна віднести: наявність дефектів у результаті пошкодження товару під час транспортування, невідповідність параметрів товару відносно укладеного договору, доставка товару в невідповідне місце, перевищення обсягу замовлення тощо. Як і в кожній логістичній операції, коли важливим є задоволення клієнтів, в операціях, пов'язаних з поверненнями, повинен враховуватися час і успішне задоволення претензій клієнта, тому найважливішим для підприємства є розроблення процедур, які забезпечать ефективне протікання процесу і скорочення його тривалості до мінімуму.

Якщо підприємство нічого не робитиме для створення чітких процедур у цьому напрямі, зростання обсягів прибутку підприємства стане неможливим, оскільки будуть генеруватися збитки, пов'язані з накопиченням товарів на складах, стане неможливим зменшення складських запасів і буде упущена вигода, пов'язана з неможливістю повторного перепродажу, а також, як наслідок, втрата довіри існуючого клієнта.

В міру ускладнення ринкових умов функціонування торгового підприємства підвищується актуальність логістичного підходу до ідентифікації товарів. Це пояснюється рядом факторів, серед яких розширення асортименту і зростання номенклатури реалізованої продукції, відсутність нормативної документації на багато імпортних товарів, що ускладнює їх ідентифікацію при перетині кордону України при митному контролі, при сертифікації, при формуванні асортименту в торгівлі, при контрольно-наглядовій діяльності.

Ідентифікація широко застосовується в науці і в різних областях діяльності. Об'єктами ідентифікації можуть бути події, факти, інформація, матеріальні об'єкти, процеси, послуги та ін. В умовах ринкової економіки її важливим об'єктом стає товар, в ідентифікації якого раніше не було необхідності. Збільшення на ринку числа контрафактних і фальсифікованих товарів, їх незаконне виробництво і переміщення через митний кордон, ряд інших причин викликали практичну необхідність проведення робіт з ідентифікації. Однак відсутність методологічних розробок з питань ідентифікації товарів, не розробленість процедур ускладнюють проведення ідентифікації, з якої повинна починатися будь-яка оцінна робота з товаром (декларування, сертифікація, контроль якості, оцінка споживчих властивостей і т.д.) [4, с. 103].

Практика показує, що ідентифікацію проводять на всіх стадіях життєвого циклу товару. Кожна стадія руху товару характеризується певною сферою діяльності і суб'єктами, тобто особами, які здійснюють ідентифікацію.

Ідентифікаційна діяльність, спрямована на вирішення практичних завдань шляхом дослідження причинності і встановлення тотожності об'єктів по їх характеристикам та інформації про об'єкт, повинна ґрунтуватися на принципах і певних процедурах, критеріях, методах.

Ідентифікація товарів розрізняється не тільки по області застосування, але і за видами. Залежно від мети і характеру виділяють такі підвиди, як асортиментна, якісна, кількісна та партіона ідентифікація. Ідентифікаційну експертизу проводять на відповідність товару з товаросупровідними документами, сертифікатами відповідності, посвідчень якості, накладних, рахунку-фактурами, договором або контрактом.

Логістична діяльність по ідентифікації починається з простежуваністі товару. Створення системи менеджменту якості на підприємствах передбачає розробку і підтримку в робочому стані регламентованих процедур ідентифікації продукції всіма придатними для цього засобами на всіх етапах виробництва і поставки, починаючи з отримання продукції та сировини.

Ідентифікація також допомагає у визначенні якості товару, як на етапі виробництва, так і на етапі формування асортименту в торговому підприємстві. Перевірка якості товару за всіма показниками, що містяться в нормативній документації, особливо якщо ці показники перевіряються фізико-механічними або хімічними руйнівними методами, є дорогою процедурою. При ідентифікації продукції використовуються певні показники, що дозволяють швидко і з достатнім ступенем вірогідності визначити якість продукту з мінімальними витратами. Ідентифікувавши вимоги споживачів, можна визначити потенційного покупця продукції, відповідно розрахувати необхідну кількість і доставити товар в потрібний час і місце [5, с. 387].

На ідентифікації заснований «метод швидкого реагування». Він розроблений в результаті розвитку філософії «точно в строк» і являє собою метод планування і регулювання поставок товарів на підприємства роздрібної торгівлі і в розподільні центри, в основі якого лежить логістична взаємодія між торговим підприємством, його постачальниками і транспортними організаціями. Суть методу полягає в швидкому реагуванні логістичної системи на попит, що виник на ринку. Рішення про поставку товару в торгівлю підприємством-виробником приймається тоді, коли досить висока ймовірність виникнення реальної

потреби в товарі даного виду. Сфера діяльності по ідентифікації товарів зачіпає кілька ланок логістичного ланцюга просування товарів від виробника до споживача. Кількість ланок залежить від ряду факторів, у тому числі призначення, структури і складу товаропотоку; інтенсивності конкуренції в сфері розподілу та обігу; просторового розташування ринку виробництва (пропозиції) і ринку споживання (попиту); умов поставки, домінуючих на ринку; обсягу і якості потреб (попиту) основних учасників товаропотоку; торгових правил, в тому числі законодавства, традицій і звичаїв [6, с. 215].

Схема ідентифікації товарів включає в себе наступні елементи: виробництво, торговельні підприємства, фактори, що впливають на попит і пропозицію товарів, регулювання діяльності підприємств-виробників, підприємств оптової та роздрібної торгівлі, контролюючих органів даної області.

Логістичний підхід до процесу ідентифікації дозволяє вирішити кілька завдань. По-перше, упорядкувати і систематизувати процес ідентифікації товарів, збільшити знання про об'єкт. По-друге, зробити процес ідентифікації оптимальним, надійним і ресурсоекономічним на кожній ділянці логістичного ланцюга із застосуванням певних методів по заявленим параметрам. Наприклад, фізико-хімічні методи ідентифікації не підійдуть для роздрібної торгівлі через відсутність необхідного обладнання, тому в даному випадку на перше місце виходять зовнішній вигляд товару, його маркування, органолептичні показники. Номенклатура показників, що підлягають перевірці, повинна бути достатньою і оптимальною для ідентифікації товару; для її визначення необхідно залучати мінімум ресурсів (матеріальних, інформаційних, фінансових, трудових). По-третє, зробити процес ідентифікації комплексним, що охоплює в сфері своєї діяльності всі ланки логістичного ланцюга [7, с. 55].

Логістичні процеси підприємства будуть сприяти підвищенню ефектив-ності роботи підприємства і безумовно його конкурентоспроможності при дотриманні наступних вимог: всі аспекти логістичних операцій повинні бути безпосередньо пов'язані зі стратегічним планом підприємства; рівень організації логістичних операцій повинен забезпечувати контроль всіх функцій, які пов'язані із закупівлею, транспортуванням, складуванням, зберіганням запасів і збутом; впровадження нової системи обліку прибутку від логістичної діяльності в системі контролювання фінансових показників.

Розробка організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного управління логістичними процесами підприємства. В умовах ринкової економіки швидка зміна ситуації на ринку і гостра конкуренція вимагає від керівництва постійного контролю за діяльністю підприємства та всіх процесів, що відбуваються. Ефективність процесу управління знаходиться в прямій залежності від рівня обізнаності керівника про реальний стан справ, що, в свою чергу, дає можливість приймати зважені стратегічні й оперативні управлінські рішення. Контролінг виступає засобом досягнення безперервного поточного контролю за всіма підрозділами та процесами підприємства, вирішує питання перевірки, спостереження, обстеження, звірки, управління, відбору, випробування та інспектування. Сучасний стан підприємств й умови формування стратегії їх розвитку характеризуються докорінними змінами в системі управління. Важливою проблемою управління є його стратегічна спрямованість.

У зв'язку з цим важливу роль має зіграти застосування українськими компаніями передових концепцій і технологій логістики і управління ланцюгами поставок (УЛП). Незважаючи на сформовані об'єктивно причини відставання України в розвитку логістики та УЛП в порівнянні з промислово розвиненими країнами, в останні роки спостерігаються явні тренди в посиленні ролі логістики як в організаціях бізнесу, так і в загальнонаціональному масштабі. За останні 10 років логістика в Україні перетворилася в звичний функціонал менеджменту великої кількості вітчизняних компаній.

Практика логістики показує, що найвищих результатів у бізнесі досяга-ють ті підприємства, які використовують концепцію інтеграції в логістиці, що дозволяє об'єднати зусилля управлінського персоналу підприємства і логістичних посередників в наскрізному управлінні товарними та інформаційними потоками в інтегрованій структурі бізнесу: «проектування - закупівля - виробництво - розподіл - продаж - сервіс». Тому постає питання про впровадження в дію адаптивної системи контролінгу з орієнтацією на управління логістикою, яка значно підвищить ефективність управління логістичними процесами і забезпечить захист легітимних інтересів власників та керівництва підприємства у результатах діяльності [8, с. 251].

Вимірювання результатів управління логістичними процесами в процесі контролінгу є необхідною умовою досягнення цілей логістичної стратегії, так як забезпечує зворотний зв'язок, необхідний для ефективного менеджменту. У цьому сенсі контролінг логістики має два аспекти: по-перше, встановлення певної системи заходів (кількісних і якісних показників – KPI, критеріїв, шкал відносин і переваг); по-друге, безпосередньо вимір результату прийняття логістичних рішень.

Контролінг піднімає управління логістичними процесами підприємства на якісно новий рівень, інтегруючи, координуючи і направляючи діяльність різних служб і підрозділів підприємства на досягнення оперативних і стратегічних цілей. Основна мета діяльності будь-якого підприємства – одержання прибутку, завоювання частки ринку, усунення конкурентів. Незалежно від мети діяльності підприємства, контролінг є системою управління прибутком підприємства, орієнтує зусилля підприємства на досягнення поставлених цілей.

Механізм функціонування контролінгу з орієнтацією на управління логістичними процесами зображено на рис. 1.

Розглянемо представлений механізм більш детально. Результатом прийнятого та впровадженого управлінського рішення є процес відслідковування поточних результатів. Запроваджене управлінське рішення при цьому має

бути релевантним цільовим критеріям, набору можливих альтернатив й наслідків їх прийняття. В процесі відслідковування контролер виконує нагляд за результатами, збирає аналітичну інформацію, здійснює моніторинг процесів підприємства [9, с. 154].

Наступним кроком є складання звітів про результати роботи підприємства за періоди часу (доба, неділя, місяць, рік), дані яких порівнюються з цільовими запланованими результатами.

На основі такого співставлення роблять висновки, після яких контроле-ром проводиться аналіз відхилень, можливих загроз зовнішнього середовища, знаходяться сильні та слабкі сторони підприємства.

Такий аналіз дає можливість розробити прогноз зміни потенціалу підприємства та його зовнішнього середовища, що є основою для розборки нового управлінського рішення, більш адекватного даним обставинам, або створення рекомендацій по корегуванню раніше прийнятого рішення.

Підсумки проведеного контролером дослідження представляються керівнику підприємства для вирішального рішення: прийняття до проваджен-ня нового чи скорегованого управлінського рішення, тобто коло замикається [10, с. 176].

На сучасному етапі відкритої української економіки суб'єкти економічної діяльності знаходяться під потужних впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Проблема створення сприятливого клімату у підприємницькому середовищі в плані управління логістичними процесами підприємства набуває особливого значення, стає вирішальним чинником визначення перспективи розвитку підприємництва. Саме тому контролінгова діяльність має бути направлена на забезпечення ефективного управління логістичними процесами підприємства.

Загальний механізм здійснення контролінгу з орієнтацією на управління логістичними процесами спрямований на отримання підприємством бажаного результату. Результатами логістичної діяльності є певні блага, які задовольняють потреби.

Отже, для подолання ряду негативних тенденцій в процесі управління логістичними процесами на торгівельних підприємствах, нами пропонується впровадження системи логістичного контролінгу, яка наддасть можливість:

– координувати управлінську діяльність з досягнення логістичних цілей підприємства;
– надавати інформаційну і консультаційну підтримку прийняття управлінських рішень щодо логістичних процесів;

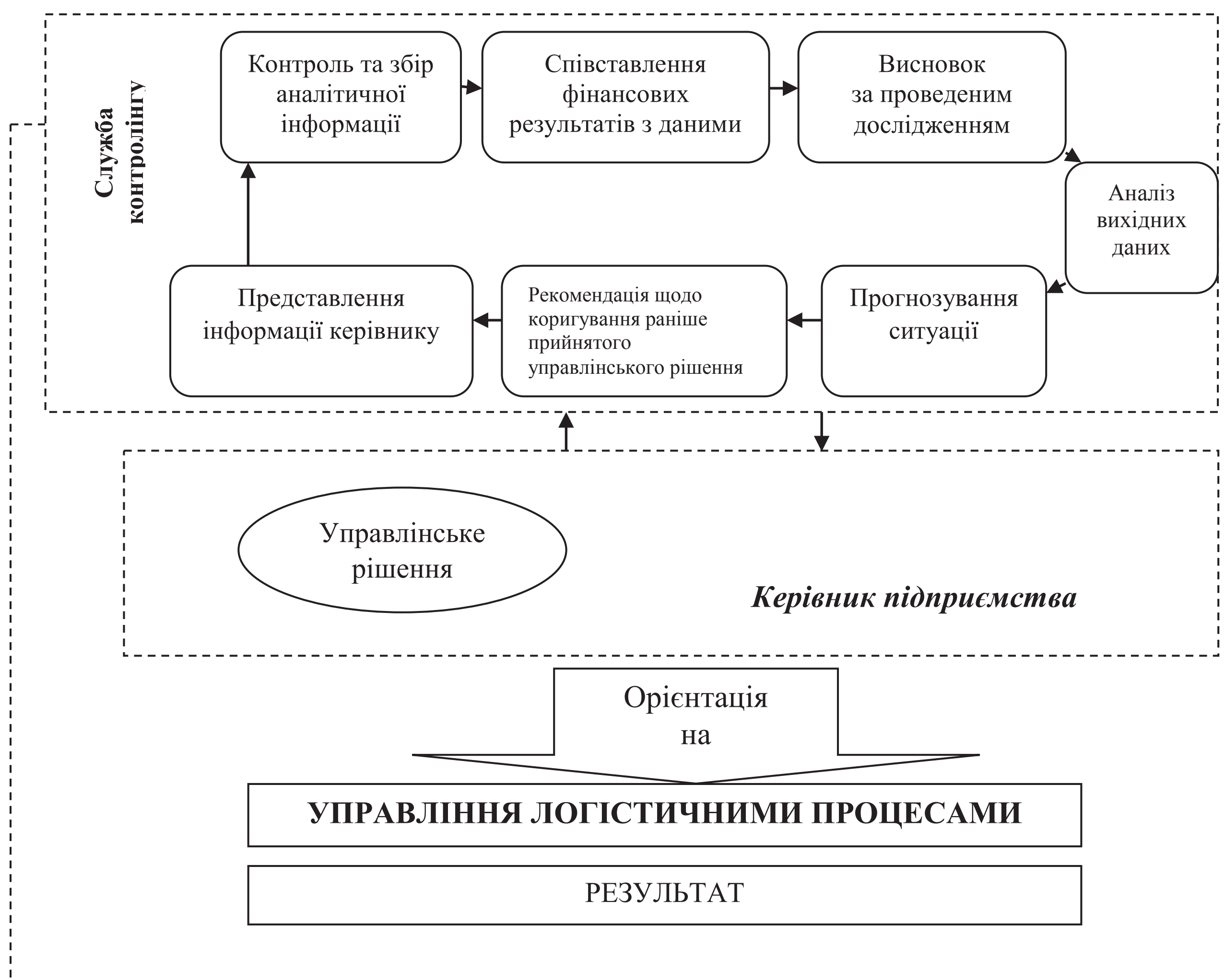

Рис. 1. Механізм здійснення контролінгу на підприємстві з орієнтацією на управління логістичними процесами

Джерело: складено автором

– створювати і забезпечувати функціонування загальної інформаційної системи управління логістичною діяльністю підприємства;

– забезпечувати раціональність управлінського процесу;

– забезпечувати ефективне управління логістичними процесами на підприємстві.

Головним завданням логістичного контролінгу є оперативний контроль за економічністю процесів складування і транспортування матеріальних ресурсів. Контролінг повинен забезпечити керівництво підприємства інформацією, необхідної для раціонального прийняття рішень в логістичній системі, а також здійснити узгодження і найкраще використання матеріальних потоків з іншими процесами, що протікають в організації.

Необхідність впровадження у торгівельних підприємствах логістичного контролінгу пояснюється такими причинами:

– підвищення нестабільності зовнішнього середовища ставить додаткові вимоги до системи управління логістикою підприємствам;

– зміщення акценту з контролю минулого на аналіз майбутнього;

– збільшення швидкості реакції на зміни зовнішнього середовища, підвищення гнучкості підприємства;

– необхідність у безперервному відстеженні змін, що відбуваються в зовнішньому і внутрішньому середовищах підприємства;

– необхідність продуманої системи дій із забезпечення життєздатності підприємства та запобігання кризових ситуацій;

– ускладнення систем управління підприємством вимагає механізму координації всередині системи управління;

– наявність великої кількості інформації, але відсутність релевантної інформації вимагає побудови спеціальної системи інформаційного забезпечення управління логістикою;

– прагнення до синтезу діяльності.

Контролінг буде вирішувати наступні задачі:

– планувати витрати на логістичні процеси підприємства;

– визначати схему залучення фінансових ресурсів в логістичні процеси з мінімальними втратами для підприємства.

Отже, основні функції системи логістичного контролінгу підприємства мають бути спрямовані на [11, с. 208]:

– прийняття кваліфікаційних рішень для подолання можливих проблем в логістичній діяльності підприємства;

– підтримку і надання допомоги директору з логістики, він разом з керівництвом складає основу управління на підприємстві і таким чином інтегрується в загальну систему управління підприємством;

– забезпечення взаємозв'язку логістичного контролінгу практично з усіма функціями управління;

– контроль логістичних витрат підприємства як основний об'єкт управління в системі контролінгу;

– організацію функціонування на підприємстві центрів витрат, прибутку, виручки та інвестицій;

– постійне проведення аналізу логістичних витрат;

– розроблення заходів і підготовку управлінських рішень, спрямованих на покращення логістичної діяльності підприємства.

Виконання вищезгаданих вимог гарантує взаємозв'язок логістики з маркетингом і виробництвом, забезпечує не тільки високоякісне проведення всіх логістичних операцій, але і створення ефективного, з низькими витратами сервісу для покупців, сприятиме зростанню прибутку за активами розглянутої сфери діяльності, тобто підвищенню конкурентоспроможності підприємств. Крім того, логістичний контролінг виконує економічну експертизу управлінських рішень, пов'язаних з логістичними витратами й прибутком, визначає методику планування логістичної діяльності підприємства. Подальші дослідження орієнтовані на впровадження автоматизованої системи забезпечення логістичного контролінгу своєчасними даними з урахування зовнішніх викликів та загроз середовища.

Список літератури:

1. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії: Підручник / Є. В. Крикавський. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка» (інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ+» Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2004. – 416 с.
2. Крикавський Є. В. Формування економічного потенціалу підприємств на основі логістичних концепцій: Дисертація докт. екон. наук : 08.06.01. – Львів, 1997. – 418 с.
3. Крикавський Є. Логістика. Для економістів. Підручник / Є. Крикавсь-кий. – Львів: Вид. Нац. універ. «Львівська політехніка», 2004. – 448 с.
4. Крикавський Є. Логістичне управління: Підручник – Львів: Видавницт-во Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 684 с.
5. Крикавський Є. Промисловий маркетинг: Підручник / Є. Крикавський, Н. Чухрай, – 2-ге вид. – Львів: Вид. НУ «Львівська політехніка», 2004. – 472 с.
6. Кристофер М. Маркетинговая логистика / М. Кристофер, Х. Пэк. – М.: Технологии, 2005. – 200 с.
7. Паласюк Б. Логістичне управління підприємством: сутність і основні принципи / Б. Паласюк // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 3(36). – С. 166-170.
8. Пономаренко В. С., Таньков К. М., Лепейко Т. І. Логістичний менедж-мент: Підручник / В. С. Пономаренко, К. М. Таньков, Т. І. Лепейко. За ред. д-ра екон. наук, проф. В. С. Пономаренка – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 440 с.
9. Терентьев П.А. Классификации и модели логистики возвратных потоков // Логистика сегодня. – 2010. – № 4(40). – С. 242-251.
10. Тридід О.М., Таньков К.М. Логістичний менеджмент : навчальний посібник / За ред. проф., д-ра екон. наук О.М. Тридіда. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2005. – 224 с.
11. Фролова Л.В. Механізм логістичного управління торговельним підприємством : монографія. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2005. – 322 с.

Шкробот М.В., Моргонюк А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследована ключевые элементы и факторы влияния по совершенствованию системы управления логистическими процессами. Сформирована система функциональных характеристик логистических процессов в системе стратегического менеджмента предприятия. Разработан организационно-экономический механизм обеспечения эффективного управления логистическими процессами предприятия. Обоснована целесообразность внедрения отдельного отдела логистического контроллинга в системе стратегического управления. Обозначенные задачи и функции непосредственно перед руководством отдела логистического контроллинга на предприятии.
Ключевые слова: логистические процессы, торговые предприятия, контроллинг логистических процессов.

Shkrobot M.V., Morgoniuk A.A.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF MANAGEMENT BY LOGISTIC PROCESSES OF THE ENTERPRISE

Summary
The key elements and factors of influence on improvement of the system of management of logistic processes are investigated. The system of functional characteristics of logistic processes in the system of strategic management of the enterprise is formed. The organizational and economic mechanism for ensuring efficient management of logistics processes of the enterprise is developed. The feasibility of introducing a separate department of logistic controlling in the system of strategic management is substantiated. Scheduled tasks and functions directly before the management of the logistics controlling department at the enterprise.
Keywords: logistic processes, trade enterprises, controlling of logistic processes.

НАШІ АВТОРИ

1. **Алгаш Валентина Вікторівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
2. **Алєксєєва Ірина Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
3. **Бабич Володимир Анатолійович** – кандидат юридичних наук, доцент, підполковник податкової міліції Університету державної фіскальної служби України
4. **Балега Наталія Василівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
5. **Балинський Іван Анатолійович** – магістр Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
6. **Басалюк Наталія Василівна** – студентка судово-адміністративного факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
7. **Безкоровайний Сергій Борисович** – старший викладач кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
8. **Бичко Олеся Володимирівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
9. **Бігвава Нателла Муртазівна** – студентка факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
10. **Білокопитов Василь Іванович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету
11. **Бобро Артур Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, старший лаборант кафедри педагогіки, викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
12. **Боровицька Олена Миколаївна** – провідний концертмейстер кафедри музичного мистецтва Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
13. **Бровко Ірина Степанівна** – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України
14. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації і здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
15. **Бунакова Наталія Володимирівна** – викладач Коледжу інженерії та управління Національного авіаційного університету
16. **Васильєва Галина Григоріївна** – старший викладач кафедри музичного мистецтва Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
17. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
18. **Вірянська Ольга Вікторівна** – студентка Національного авіаційного університету
19. **Воєхевич Аеліта Іванівна** – старший викладач кафедри теорії і практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
20. **Войцеховська Оксана Володимирівна** – кандидат психологічних наук, асистент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
21. **Воловик Володимир Миколайович** – доктор географічних наук, професор кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського
22. **Волошина Неоніла Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
23. **Ворона Тетяна Олексіївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
24. **Габро Ірина Володимирівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили
25. **Гайдаржийська Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
26. **Герасимова Ганна Володимирівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
27. **Глинська Ольга Володимирівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
28. **Гожда Катерина Євгенівна** – студентка факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
29. **Гончарова Аліна В'ячеславівна** – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права, кандидат юридичних наук Сумського державного університету

30. **Горзов Людмила Федорівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
31. **Грабовська Інна Сергіївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
32. **Гриньова Ірина Іванівна** – аспірантка Одеської державної академії будівництва та архітектури
33. **Гринюк Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету
34. **Грузінський Сергій Юрійович** – аспірант Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України
35. **Гудович Альона Валеріївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
36. **Гузар Людмила Сергіївна** – студентка Національного університету «Острозька академія»
37. **Гуменюк Ірина Ігорівна** – аспірант Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України
38. **Дзюземова Олена Олегівна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
39. **Доброскок Валерія Віталіївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
40. **Довгань Олександра Дмитрівна** – кандидат технічних наук, доцент, Одеської державної академії будівництва та архітектури
41. **Дутікова Оксана Олександрівна** – студентка юридичного факультету Сумського державного університету
42. **Духаніна Наталія Мар'янівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови гуманітарного спрямування №3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
43. **Єрмак Тетяна Миколаївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
44. **Жолондієвський Леонід Олексійович** – доцент кафедри цивільного права та процесу Національної академії внутрішніх справ
45. **Жук Антон Богданович** – магістр з обліку і оподаткування Львівського національного університету імені Івана Франка
46. **Журавська Ніна Станіславівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
47. **Загурська Інна Станіславівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка
48. **Зеленовська Анастасія Олександрівна** – студентка кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського національного університету імені Тараса Шевченка
49. **Зенова Анжеліка Володимирівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
50. **Зінченко Ксенія Сергіївна** – студентка факультету підготовки кадрів для державної Пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
51. **Зозуля Анна Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
52. **Зорін Василь Васильович** – провідний концертмейстер кафедри хореографії Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
53. **Іванов Олег Валентинович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
54. **Ігнатенко Анна Олександрівна** – студентка Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв
55. **Ісса Ненсі Рауберівна** – студентка Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
56. **Каламбет Ярина Ігорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу
57. **Калініна Лариса Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
58. **Капустян Володимир Омельянович** – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри математичного моделювання економічних систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
59. **Каракой Тетяна Сергіївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
60. **Касьяненко Діана Ігорівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

61. **Кедіс Олег Юрійович** – заслужений діяч мистецтв України, завідувач кафедри музичного мистецтва Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
62. **Кірносова Марина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
63. **Клименко Євгеній Володимирович** – доктор технічних наук, доцент Одеської державної академії будівництва та архітектури
64. **Клочкова Юлія Володимирівна** – викладач кафедри спеціальної освіти Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії
65. **Коваленко Оксана Юріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та іноземної філології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
66. **Ковальчук Василь Іванович** – доктор педагогічних наук, професор кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
67. **Козак Наталія Петрівна** – студентка Фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
68. **Козачук Діана Анатоліївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
69. **Кондраненкова Ірина Костянтинівна** – студентка Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України
70. **Константинова Ганна Іванівна** – студент Одеського національного політехнічного університету
71. **Корабльова Ангеліна Анатоліївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
72. **Корнієнко Ярослав Микитович** – доктор технічних наук, професор кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
73. **Коротун Тетяна Володимирівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
74. **Корягіна Альона Юріївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили
75. **Костюк Вікторія Ігорівна** – студент Вінницького національного аграрного університету
76. **Коцкулич Тетяна Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
77. **Коцюбовська Галина Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України
78. **Кочубей Вероніка Віталіївна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
79. **Кошель Руслана Павлівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
80. **Кравченко Юлія Вадимівна** – магістр Одеського національного морського університету
81. **Крайник Григорій Сергійович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
82. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
83. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
84. **Кривицька Іветта Анатоліївна** – доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
85. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
86. **Кривоконь Дарія Анатоліївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
87. **Крюкова Ганна Олексіївна** – Заслужений художник України, доцент кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
88. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
89. **Куценко Дмитро Олексійович** – студент факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
90. **Лазаренко Марина Павлівна** – старший викладач кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
91. **Левандовська Яна Андріївна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

92. **Литвин Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка»
93. **Любевич Костянтин Анатолійович** – студент факультету біомедичної інженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
94. **Любека Андрій Миколайович** – аспірант кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
95. **Мазур Катерина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри аграрного менеджменту Вінницького національного аграрного університету
96. **Мананкова Ірина Валеріївна** – студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
97. **Манастирний Максим Миколайович** – магістр Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
98. **Мар'їн Сергій Олександрович** – кандидат технічних наук, доцент, Харківська державна академія культури
99. **Мариношенко Олександр Петрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки факультету авіаційних та космічних систем Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
100. **Мартинюк Олександр Владиславович** – асистент кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
101. **Марченко Дар'я Григорівна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії МОЗ України
102. **Марченко Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
103. **Матвєєв Вячеслав Васильович** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного авіаційного університету
104. **Матвієнко-Біляєва Галина Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
105. **Мельник Анастасія Василівна** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
106. **Мельник Володимир Семенович** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
107. **Миненко Юрій Васильович** – кандидат філологічних наук, старший викладач Національного університету «Острозька академія»
108. **Мірошниченко Яніна Миколаївна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
109. **Мозговий Віктор Леонідович** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
110. **Моргонюк Артем Анатолійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
111. **Мостовщикова Дар'я Олегівна** – Член національної спілки художників України, магістр Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
112. **Муллер Марина Вячеславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
113. **Муратова Валерія Факімівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили
114. **Наумова Тетяна Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов'янської філології Приазовського державного технічного університету
115. **Негрич Інна Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
116. **Нестерчук О.В.** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
117. **Ніколащенко Юлія Андріївна** – викладач кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили
118. **Новиков Олександр В'ячеславович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
119. **Обіход Тетяна Вікторівна** – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту ядерних досліджень Національної академії наук України
120. **Обушенко Тетяна Іванівна** – старший викладач кафедри технології неорганічних речовин, водоочищення та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

121. **Овчаренко Анна Євгенівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
122. **Олійник Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри анатомії Національного державного університету фізичної культури, спорту і здоров'я імені П.Ф. Лесгафта, м. Санкт-Петербург
123. **Онешко Світлана Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний морський університет
124. **Онищук Наталія Вікторівна** – аспірант кафедри екології, технології захисту навколишнього середовища та лісового господарства Національного університету водного господарства та природокористування
125. **Орлова Олена Вячеславівна** – кандидат культурології, старший викладач кафедри культурології Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв
126. **Панфілова Юлія Михайлівна** – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету
127. **Паньків Ганна Степанівна** – викладач кафедри музичного та образотворчого мистецтв Ізмаїльського державного гуманітарного університету
128. **Пермінова Світлана Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
129. **Пікенін Олексій Олександрович** – аспірант факультету авіаційних та космічних систем, асистент кафедри теоретичної механіки Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
130. **Попова Лариса Іванівна** – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
131. **Постернак Ігор Вікторович** – викладач кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
132. **Приймак Світлана Вікторівна** – доцент кафедри обліку і аудиту, факультету управління фінансами та бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка
133. **Присяжна Олена Олександрівна** – студентка Національної академії внутрішніх справ
134. **Приходько Валерія Юріївна** – студентка господарсько-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
135. **Реброва Юлія Владиславівна** – студентка факультету підготовки фахівців для органів юстиції України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
136. **Ревякін Дмитро Вадимович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
137. **Рекотова Олександра Петрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
138. **Рокутов Сергій Вікторович** – доцент, доцент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії
139. **Росінська Анастасія Михайлівна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
140. **Савиченко Ольга Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка
141. **Савчук Богдан Романович** – аспірант кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
142. **Сапрун Галина Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
143. **Сачок Роман Володимирович** – кандидат технічних наук кафедри машин та апаратів хімічних і нафтопереробних виробництв Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського
144. **Сачук Богдана Петрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
145. **Середа Катерина Вікторівна** – студент Чорноморського національного університету імені Петра Могили
146. **Сірий Олександр Анатольович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
147. **Скоропад Ірина Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
148. **Соловйов Віктор Алмабайович** – кандидат педагогічних наук, в.о. професора кафедри музичного мистецтва ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
149. **Спіріна Ірина Дмитрівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії

150. **Станішевська Наталія Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії МОЗ України
151. **Стокроцька Анастасія Олексіївна** – студентка Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
152. **Стріян Катерина Олександрівна** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
153. **Таркін Василь Павлович** – студент судово-адміністративного факультету Національного університету «Одеська юридична академія»
154. **Товстопят Ганна Валеріївна** – студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
155. **Толстопалова Наталія Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри технології неорганічних речовин, водоочищення та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
156. **Тохтамиш Тетяна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
157. **Точілов Владислав Олегович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
158. **Тригуб Олександр Петрович** – доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили
159. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
160. **Філімонова Ліна Андріївна** – викладач кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії МОЗ України
161. **Чабанюк Ярослав Васильович** – доктор сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України
162. **Чередниченко Катерина Юріївна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
163. **Чередниченко Сергій Петрович** – студент Одеської державної академії будівництва та архітектури
164. **Черкашина Анастасія** – студентка Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
165. **Чорнобривець Радіон Євгенійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
166. **Чубка Ольга Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
167. **Шаловинська Жанна Тарасівна** – студент Чорноморського національного університету імені Петра Могили
168. **Шевченко Світлана Петрівна** – старший викладач кафедри «Іноземні мови» Таврійського державного агротехнологічного університету
169. **Шевчук Оксана Петрівна** – студентка Житомирського державного університету імені Івана Франка
170. **Шевчук Олександр Михайлович** – доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
171. **Шикун Алла Володимирівна** – асистент кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування
172. **Широков Олександр Васильович** – асистент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії
173. **Шкробот Маріна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
174. **Шорніков Андрій Володимирович** – асистент кафедри психіатрії, загальної та медичної психології Дніпропетровської медичної академії
175. **Шуневич Оксана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання навчальних предметів КЗ «Житомирський ОІППО» Житомирської обласної ради
176. **Юлдашева Ірина Олексіївна** – провідний концертмейстер кафедри музичного мистецтва Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
177. **Яковенко Альона Вікторівна** – кандидат технічних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
178. **Яланський Олександр Сергійович** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

179. **Ярошевич Наталія Богуславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
180. **Ярошенко Вікторія Миколаївна** – студентка факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 4 (56) квітень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.04.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 60,68. Тираж 100 прим.
Зам. 0418-65.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.